26. cilt volume | 2. sayı issue | 2026 temmuz july

e-ISSN: 2757-9425

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

ASBİ

Cilt: 26 Sayı: 2, Temmuz 2026

E-ISSN: 2757-9425

SAHİBİ

Prof. Dr. Faruk YİĞİT
Rektör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

BİLİMSEL YAYIN VE DERGİLER KOORDİNATORLÜĞÜ

Prof. Dr. Gülali AKTAŞ- aliaktas@ibu.edu.tr
Koordinatör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

SORUMLU MÜDÜR

Prof. Dr. Osman GÖRÜR – osmangorur@ibu.edu.tr
Müdür, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Oya ERU – oyaeru@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAKMAK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÇELİK	Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Arş. Gör. Dr. Kasım TİMUR	Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Arş. Gör. İsmail Hakkı ŞERİFOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet UĞURLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali KABASAKAL	Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Prof. Dr. Aliye ÇİLAN AKIN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Prof. Dr. Cengizhan YILDIRIM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Eda BOZKURT	Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Emre TANDIRLI	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Fatih KONUR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Gökhan TELATAR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Kılıç Aslan MAVİL	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet SÜME	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Prof. Dr. Tolga DURSUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Ayhan BAYRAM	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Fatih PINARBAŞI	İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Biimleri Fakültesi
Doç. Dr. Hüsamettin AKAR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Doç. Dr. Metin AKYÜZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Murat ÖZCAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Orhan EROĞLU	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Doç. Dr. Reşat SADIK	Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Sait Sinan ATİLGAN	Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Doç. Dr. Selami ALAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Serdar ŞAHİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Talha BAYIR	Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek Yüksekokulu
Doç. Dr. Yusuf YILDIRIM	Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ	Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Derya KARATAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine BİLGİÇ KAVAK	Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZER	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BİRİ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAKMAK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Merve Sefa YILMAZ	Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÇELİK	Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür BAŞYİĞİT	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe İYİGÜNGÖR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Arş Gör. Dr. Yunus UĞUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Öğr.Gör. Dr. Elif BAŞTAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Öğr.Gör. Zehra Gülcan MADRAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu
Dr. Fatma ZEYBEK PINARBAŞI	İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Biimleri Fakültesi

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Arş. Gör. Dr. Gülderen TOKMAK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

SAYFA DÜZENLEME

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇAKMAK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi

HAKEM KURULU

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır

ADRES

Yazışma Adresi	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü, 14280 Bolu-Türkiye
Telefon	0374 253 49 70
E-Posta	sbedergi@ibu.edu.tr

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali BALCI	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Asım SALDAMLI	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin HALİS	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ruziye COP	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Selami ÖZSOY	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Selda AYDIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

DİZİNLENME BİLGİLERİ

"Abant Sosyal Bilimler Dergisi [ASBİ]" yılda üç kez (Mart – Temmuz– Kasım) yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. ASBİ'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayımlanmaktadır. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları ASBİ'ye ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur. Ayrıca Abant Sosyal Bilimler Dergisi Dergipark üyesidir.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİ);

TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı (TR Dizin), Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor ve Asos İndeks tarafından taranmaktadır.

Journal of Abant Social Sciences

ASBI

Volume: 26 Issue: 2, July 2026

E-ISSN: 2757-9425

OWNER

Prof. Dr. Faruk YİĞİT
Rector, Bolu Abant Izzet Baysal University

SCIENTIFIC PUBLICATIONS AND JOURNALS COORDINATOR

Prof. Dr. Gülali AKTAŞ- aliaktas@ibu.edu.tr
Coordinator, Bolu Abant Izzet Baysal University

RESPONSIBLE MANAGING EDITOR

Prof. Dr. Osman GÖRÜR – osmangorur@ibu.edu.tr
Manager, Bolu Abant Izzet Baysal University, Graduate Education Institute

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Oya ERU – oyaeru@ibu.edu.tr
Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences

CO-EDITORS

Assist. Prof. Dr. Mehmet ÇAKMAK	Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences
Assist. Prof. Dr. Serkan ÇELİK	Kırklareli University, Faculty of Applied Sciences
RA Dr. Kasım TİMUR	Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
RA İsmail Hakkı ŞERİFOĞLU	Bolu Abant Izzet Baysal University, Graduate Education Institute

FIELD EDITORS

Prof. Dr Abdullah TOPÇUOĞLU	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER	Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences
Prof. Dr. Ahmet UĞURLU	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Theology
Prof. Dr. Ali KABASAKAL	Sakarya University, Faculty of Political Sciences
Prof. Dr. Aliye ÇİLAN AKIN	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Tourism
Prof. Dr. Cengizhan YILDIRIM	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Eda BOZKURT	Ataturk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Emre TANDIRLI	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Communication
Prof. Dr. Fatih KONUR	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Gökhan TELATAR	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Kılıç Aslan MAVİL	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Theology
Prof. Dr. Mehmet SÜME	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts & Science
Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya University, Faculty of Business
Prof. Dr. Tolga DURSUN	Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences
Assoc. Prof. Dr. Ayhan BAYRAM	Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences
Assoc. Prof. Dr. Fatih PINARBAŞI	Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences
Assoc. Prof. Dr. Hüsamettin AKAR	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Communication
Assoc. Prof. Dr. Metin AKYÜZ	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts & Science
Assoc. Prof. Dr. Murat ÖZCAN	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Assoc. Prof. Dr. Orhan EROĞLU	Istanbul 29 Mayis University, Faculty of Law
Assoc. Prof. Dr. Reşat SADIK	Duzce University, Faculty of Sports Sciences
Assoc. Prof. Dr. Sait Sinan ATİLGAN	Ataturk University, Faculty of Communication
Assoc. Prof. Dr. Selami ALAN	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts & Science

Assoc. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Assoc. Prof. Dr. Talha BAYIR	Sirnak University, Silopi Vocational School
Assoc. Prof. Dr. Yusuf YILDIRIM	Halic University, Faculty of Business
Assoc. Prof. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ	Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Assist Prof. Dr. Üyesi Derya KARATAŞ	Kahramanmaras Sutçu Imam University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Assist Prof. Dr. Emine BİLGİÇ KAVAK	Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Assist Prof. Dr. Hatice ÖZER	Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts & Science
Assist Prof. Dr. İbrahim BİRİ	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts & Science
Assist Prof. Dr. Mehmet ÇAKMAK	Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences
Assist Prof. Dr. Merve Sefa YILMAZ	Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Assist Prof. Dr. Serkan ÇELİK	Kirklareli University, Faculty of Applied Sciences
Assist Prof. Dr. Özgür BAŞYİĞİT	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Law
Assist Prof. Dr. Tuğçe İYİGÜNGÖR	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Communication
RA Dr. Yunus UĞUR	Karadeniz Technical University, Faculty of Literature
Lect. Dr. Elif BAŞTAN	Karadeniz Technical University, Faculty of Literature
Lect. Zehra Gülcan MADRAN	Aydın Adnan Menderes University, Nazilli Vocational School
Dr. Fatma ZEYBEK PINARBAŞI	Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences

TURKISH/ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts & Science
RA Dr. Gülderen TOKMAK	Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Arts & Science

PAGE EDITING

Assist. Prof. Dr. Mehmet ÇAKMAK	Bolu Abant Izzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences

REFEREE BOARD

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

ADDRESS

Correspondence Adress	Bolu Abant Izzet Baysal University, The Institution of Graduate Studies, 14280 Bolu-Türkiye
Phone	0374 253 49 70
E-Mail	sbedergi@ibu.edu.tr

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali BALCI	Sakarya University
Prof. Dr. Asım SALDAMLI	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Muhsin HALİS	Kocaeli University
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Ruziye COP	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Selami ÖZSOY	Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Selda AYDIN	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN	Bolu Abant İzzet Baysal University
Assoc. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV	Kyrgyz-Turkish Manas University

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

"**Journal of Abant Social Sciences [ASBİ]"** is a peer-reviewed, international journal published three times a year (March-July-October). The scientific and legal responsibility of the articles published in **ASBİ** belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to **ASBİ** and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles.

Journal of Abant Social Sciences (ASBİ); indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor and Asos İndeks

İçindekiler / Contents

i-x | Jenerik ve İçindekiler / Generic and Contents

Makaleler / Articles

913-929 Mehmet ÇIRAKLI, Erol ÖZTÜRK

Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye) Adlı Mesnevisi ve Dil Özellikleri

Bedreddin Mahmûd Amasyavî's Masnavi Named Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye) and Its Linguistic Features

930-949 Belemir Şule SAMAR, Haluk ARKAR

Harter Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili Faktör Yapısının İncelenmesi

Harter Self-Perception Profile For Adults: Examination of Factor Structure

950-973 Özlem ERKAL, Ege AKGÜN

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile Çocukların Bağlanma Güvenliği, Akran İlişkileri, Sosyal ve Duygu Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişki

The Relationship Between Mothers' Adult Attachment Styles and Children's Attachment Security, Peer Relations, and Social and Emotion Regulation Skills

974-990 İsa BAYHAN, Nida BAYHAN

Yükseköğretim Kalite Süreçlerinde Yaşanan Zorlukların Sosyal, Kültürel ve Yönetsel Bağlamda Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma

Evaluation of The Challenges in Higher Education Quality Assurance in Social, Cultural and Managerial Context: A Qualitative Research

991-1016 Serdar ÖZDEMİR, Halilibrahim ERTÜRK

The Etymology of Some Religious Terms Used in Old Uyghur Huastuanift and Their Semantic Manifestations in Modern Kipchak Group Languages

Eski Uygurca Huastuanift'te Kullanılan Bazı Dinî Terimlerin Etimolojisi ve Günümüz Kıpçak Grubu Dillerindeki Semantik Görünümleri

1017-1039 Sema KARAGÖZ

Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Sermayenin ve Hayatın Anlamının Yordayıcısı Olarak Dindarlık

Religiosity as a Predictor of Psychological Capital and Meaning in Life in University Students

1040-1053 Bahri Baran KOÇAK

Evaluation of Airline Lounge Services Using Hybrid MCDM Model

Havayolu Lounge Hizmetlerinin Hibrit MCDM Modeli Kullanılarak Değerlendirilmesi

1054-1071 Özge ÖZARSLAN, Cihan ERTAN

The Challenges of White-Collar Professionals in Post Covid-19 in Türkiye: Possibilities, Tactics, and Crisis

Covid-19 Sonrası Dönemde Türkiye'de Beyaz Yakalı Profesyonellerin Dinamikleri: İmkânlar, Taktikler ve Kriz

1072-1092 Mustafa Kemal SANCAR, Ekrem ÇELİKİZ

Yeşilçam'dan 2000'lere Türk Sinemasında Politik Filmlerin Biçimsel Dönüşümü

Formal Transformation of Political Films in Turkish Cinema from Yeşilçam to 2000s

1093-1102 Ümral DEVECİ

"Kiraz Aldım Dikmeden" Türküsü Üzerine: Yöresel Aidiyet Tartışması ve Metin-Merkezli Göstergebilimsel Okuma

On the Folk Song "Kiraz Aldım Dikmeden" A Discussion on Regional Belonging and a Text-Centered Semiotic Reading

1103-1119 Emine ÖZTÜRK

Modern Toplumda Meşru Eğitim Tekeli ve Siyasal Toplumsallaşma

The Monopoly of Legitimate Education in Modern Society and Political Socialization

1120-1135 Vedat MERAL

Bâbürlü Hindistan'ında Evlilik Kurumu ve Ekber Şah'ın Evlilik Yasası

The Institution of Marriage in Baburid India and Akbar Shah's Marriage Law

1136-1156 Nurgül ÇALIŞKAN, Eda YILDIZ

İnanç Turizmi Literatürünün Performans Analizi ve Bilim Haritalama Yöntemi Aracılığıyla İncelenmesi (1983-2024)

Review of Religious Tourism Literature Through Performance Analysis and Science Mapping Method (1983-2024)

1157-1174 Tolkun SOLDAN, Hilal Özden ÖZDEMİR ÇAKIR

Sürdürülebilirliğin İletişim Stratejisi Olarak Benimsenmesi: Geççi Örneği

Adopting Sustainability as a Communication Strategy: The Geççi Case

1175-1189 Seçil KESKİN

Eşten Algılanan Sosyal Destek İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Yalnızlık Ve Eşle Yaşanan Çatışmanın Seri Aracılık Rolü

The Serial Mediating Role Of Loneliness And Marital Conflict In The Relationship Between Perceived Spousal Social Support And Life Satisfaction

1190-1202 Gökhan ÇÖLÜK

Görsel İletişim Perspektifinden Ambalaj Tasarımında İnsan ve Yapay Zekâ Ürünlerinin Algısal Karşılaştırılması

Perceptual Comparison of Human and Artificial Intelligence Products in Packaging Design from the Perspective of Visual Communication

1203-1219 Hacer FİLİZ

Yapay Zekâ Araçlarının İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Öğrenme, Üretim Ve Mesleki Kimlik Algılarına Etkisi

The Impact of Artificial Intelligence Tools on the Learning, Production, and Professional Identity Perceptions of Communication Faculty Students

1220-1236 Büşra SAĞDIÇ

How COVID-19 Reshaped Consumer Preferences in Türkiye's Food and Beverage Sector: Insights from Chefs

COVID-19 Pandemisinin Türkiye Yiyecek ve İçecek Sektöründe Tüketici Tercihlerine Etkisi: Şeflerin Perspektifi

1237-1254 Nazan GÜNGÖR KARYAĞDI

Entegre Raporlamaya İlişkin Bir Saha Araştırması

A Field Study on Integrated Reporting

1255-1270 Aliye ÇİLAN AKIN, Adnan AKIN, Hakan TUNA

Bolu'daki Termal Turizm İşletmelerinin Uluslararası Sağlık Turizmi Standartlarına Uyum Düzeyleri ve Rekabet Stratejileri

Compliance with International Health Tourism Standards and Competitive Strategies of Thermal Tourism Enterprises in Bolu

1271-1295 Muhammet Emin SÖZKESEN, Kübra GÖKLER

Deepfake Teknolojilerinin Bireysel Güvenlik, Mahremiyet ve İtibar Kaygılarına Etkisi ve Başa Çıkma Stratejileri

The Impact of Deepfake Technologies on Personal Security, Privacy, and Reputation Concerns, and Coping Strategies

1296-1311 Ayşe KARAYILAN, Yusuf Ozan YILDIRIM

Exploring the Role of Hoarding Behavior in the Context of Scarcity-Driven Panic Buying During Inflationary Times

Enflasyon Dönemlerinde Kıtlık Kaynaklı Panik Satın Alma Bağlamında İstifleme Davranış Rolünün İncelenmesi

1312-1336 Ercan YELMAN

İklim Adaleti ve Vergi Adaleti Ekseninde Çevresel Vergilendirme: Kavramsal Bir Model Önerisi

Climate Justice and Tax Justice Axis of Environmental Taxation: A Conceptual Model Proposal

1337-1361 Aybüke UZUNCA, Emine YARAR

An Optimality-Theoretic Analysis of Plosive Gemination in Turkish

Türkçe'de Patlamalı Ünsüz İkizleşmesine En Uygunluk Kuramı Çerçevesinden Bir Yaklaşım

1362-1378 Işık EĞRİOĞLU ERTEKİN

Sansürün Gölgesinde Bir Basın Eleştirisi: Munis Tekinalp'in P. Risal İmzalı 'Türk Basını' Makalesi (1905)

A Press Critique in the Shadow of Censorship: Munis Tekinalp's 'La Presse Turque', Written Under the Pseudonym P. Risal (1905)

1379-1396 Onur AÇIKGÖZ

Sağlık Kurumlarında Yapay Zekâ Entegrasyonu İçin Yönetici Perspektifinden Bir Yol Haritası: Nitel Bir Araştırma

A Roadmap for AI Integration in Healthcare Organizations from a Managerial Perspective: A Qualitative Study

1397-1414 Murat ERKOYUNCU

Para Sporcuların Aile Yaşamı ve Sosyal Destek Sistemlerinin Sosyal Hizmet Perspektifinden İncelenmesi

Examining the Family Life and Social Support Systems of Para Athletes from a Social Work Perspective

1415-1426 Didem DOĞANYILMAZ DUMAN, Gökhan DUMAN

Rızanın Metalaşması: Yumuşak Gücün Kültür Endüstrisi Olarak Yeniden Okunması

The Commodification of Consent: Re-reading Soft Power as the Culture Industry

1427-1436 Bahanur ÖZKAN BAHAR

"Seçkin Kültürün Dibe Batması" Kuramı Çerçevesinde "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" Adlı Mesnevinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Masnavi Titled "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullah" Within the Theory Of "The Sinking of Elite Culture"

1437-1453 Semih OLGUN, Ethem KILIÇ

Küresel Pay Piyasalarında Getiri ve Volatilite Dinamikleri: BIST100 ve USMCA Borsalar Örneği

Return and Volatility Dynamics in Global Equity Markets: The Case of BIST100 and USMCA Stock Exchanges

1454-1468 Esra ERDOĞAN, Kübra KELEŞ

Lise Öğrencilerinde Sosyal Medya Tükenmişliği, Öz-Düzenleme ve Öğrenme Çevikliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

An Investigation of the Relationship Between Social Media Burnout, Self-Regulation, and Learning Agility Among High School Students

1469-1490 İrem Nur DİREK, Onur BATMAZ

Ebeveynlerin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Çocuk Yetiştirme Tutumları Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Okul Öncesi Dönem Çocukları Örneği

The Predictive Role of Parents' Attitudes Towards Children's Rights on Child-Rearing Attitudes: The Case of Preschool Children

1491-1507 Burak PEKÜN

The Use of Folkloric Elements of Turkish Music in Advertising Music Content

Türk Müziğinde Folklorik Öğelerin Reklam Filmlerinde Kullanımı

1508-1529 Selim ÇAM

The Effect of Social Media-Induced Loneliness on Compulsive Buying in the Context of Consumer Heterogeneity: A Latent Profile Analysis

Tüketici Heterojenliği Işığında Sosyal Medya Kaynaklı Yalnızlığın Kompulsif Satın Almaya Etkisi: Bir Gizli Profil Analizi

1530-1541 Senem ERGAN

Sosyal Medya Yorgunluğu Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Research on Social Media Fatigue Using VOSviewer

1542-1553 Murat BULUT

Fenomen Bir İlahi Özelinde Minimalist Müzik Akımının Sosyal Medyada Etkisinin Anlaşılması Üzerine Göstergebilimsel Analiz Yöntemiyle Bir Çalışma

A Semiotic Analysis Study on Understanding the Impact of Minimalist Music Movement on Social Media, Focusing on a Phenomenal Religious Song

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 913-929, doi: 10.11616/asbi.1742583

Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye) Adlı Mesnevisi ve Dil Özellikleri[1]

Bedreddin Mahmûd Amasyavî's Masnavi Named Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye) and Its Linguistic Features

Mehmet ÇIRAKLI[2], Erol ÖZTÜRK[3]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 09.05.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: *Vesiletü'l-Mahmûdiye,* Bedreddin Mahmûd Amasyavî tarafından Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir mesnevidir. Bedreddin Mahmûd Amasyavî bu eserini Yazıcıoğlu Mehmed'in edebiyatımızda Muhammediye ismiyle yazılmış ilk olma özelliğini gösteren eserine nazire olarak yazmıştır. Bu eser kaynaklarda *Vesîle, Vesîletü'l-Mahmûdiye, Mahmûdiye* isimleri ile geçmektedir ve II. Bayezid'in saltanatı yıllarında yazılarak sultana sunulmuştur. *Vesiletü'l-Mahmûdiye*'de, cennet ve cehennemin özellikleri ile cennet ve cehennem ehlinin hâlleri başta olmak üzere dinî-ahlaki konular ele alınmıştır. Bedreddin Mahmûd bu konuları ayet ve hadislerden yararlanarak dile getirmiştir. Toplam 6238 beyitten oluşan eserde 1734 beyitte kaside, 4504 beyitte mesnevi nazım şekli kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında yazılmış olan eser genel olarak devrin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü kullanılan bazı eklerin düz ünlülü şekilleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada, Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin hayatı ve eseri tanıtılacak, metnin içeriği ve dil özellikleri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bedreddin Mahmûd Amasyavî, Vesîle, Mahmûdiye, Muhammediye, Eski Anadolu Türkçesi.

&

Abstract: *Vesiletü'l-Mahmûdiye* is a masnavi written in Old Anatolian Turkish by Bedreddin Mahmoud Amasyavî. Bedreddin Mahmoud Amasyavî wrote this work as a model verse to Yazıcıoğlu Mehmed's work, which is the first written in our literature under the name Muhammediye. This work is referred to in the sources as *Vesîle, Vesîletü'l-Mahmûdiye, Mahmûdiye* was written during the reign of Bayezid II and presented to the sultan. In Vesiletü'l-Mahmûdiye, religious and moral issues are discussed, especially the characteristics of heaven and hell and the conditions of the people of heaven and hell. Bedreddin Mahmud expressed these issues by making use of verses and hadiths. In the work consisting of a total of 6238 couplets, qasida form was used in 1734 couplets and masnavi verse form was used in 4504 couplets. Written at the end of Old Anatolian Turkish, the work generally reflects the linguistic characteristics of the period. However, in some cases, suffixes that typically appear with rounded vowels in Old Anatolian Turkish also occur with unrounded vowels. In this study, the findings concerning Bedreddin Mahmûd Amasyavî, the manuscripts of the work, and its content and linguistic features will be presented.

Keywords: Bedreddin Mahmoud Amasyavî, Vesîle, Mahmûdiye, Muhammediye, Old Anatolian Turkish.

[1] Bu çalışma, Mehmet Çıraklı'nın Prof. Dr. Erol Öztürk danışmanlığında tamamladığı "Bedreddin Mahmûd Amasyavî - Vesîletü'l-Mahmûdiye (giriş, inceleme, metin, dizin)" başlıklı Doktora Tezinden türetilmiştir.

[2] Dr., Mehmet Çıraklı, Millî Eğitim Bakanlığı, mehmetcirakli@gmail.com (Sorumlu Yazar)

[3] Prof. Dr., Erol Öztürk, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, erol.ozturk@hbv.edu.tr

Atıf/Cite as: Çıraklı, M., Öztürk, E. (2026). Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye) Adlı Mesnevisi ve Dil Özellikleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 913-929. doi: 10.11616/asbi.1742583
İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy
Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin tercüme ve telif olarak çok sayıda eser yazılmış devridir. Bu dönemde yazılmış olan manzum/mensur dinî içerikli çok sayıda eser bulunmaktadır. İslami Türk edebiyatında dinî içerikli eserlerde Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Türk edebiyatında Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili eserlere *siyer* adı verilir. Divan edebiyatında ilk devirlerden XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar olan dönemde otuz altı adet Türkçe siyer yazılmıştır (Erşahin, 2005, s.336). Erzurumlu Mustafa Kadı Darîr'in tercüme yoluyla 1388 yılında tamamladığı *Siretü'n-Nebî* adlı eser Türk edebiyatında ilk tercüme siyer olma özelliğini taşır (Erkan, 1986). Sayıları birkaç yüz ile 32.475 beyit arasında değişen manzum siyerlerin en ünlüsü Yazıcıoğlu Mehmed tarafından kaleme alınmış olan Muhammediye'dir (Özfırat, 2016). Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si Hz. Muhammed'in doğumu, hayatı, mucizeleri, yaptığı savaşları yanında kainatın yaratılışı, kıyamet alametleri, cennet ve cehennem, ahiret hayatı gibi dinî konuları da ele almaktadır. Hem şekil özellikleri hem de konu bakımından ilgi çekici bir eser olan *Muhammediye*'nin Türk edebiyatında önemli bir tesiri olmuş, bu esere çok sayıda nazireler yazılmış ve bu türde çok sayıda eserler üretilmiştir. (Çelebioğlu, 2018). Kastamonulu Yusuf'un *Muhammediye'*si, Kadı Mahmûd'un *Mahmûdiye*'si, Abdurrahman Fedâî'nin Kasîde-i Nûniye'si nazire olarak yazılan eserlerken (Çelebioğlu, 2018); Mehmed'in *Sîretü'n-Nebî*'si, Amasyalı Münîrî Çelebi *Sîyer-i Nebî*'si, Seyyid İbrahim b. Mehmed Kâzım *Siyer-i Nebî*, Hâfız Mehmed Zühdî Efendi'nin Nazmü's-Siyer'i, Hamdullah Hamdi'nin *Ahmediye'*si Muhammediye tipindeki eserlerdendir. Ayrıca Harputlu Muhammed'in *Ahmediyye* adlı eseri de bu türdeki eserler arasında gösterilebilir (Yavuz vd., 2022).

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin yazdığı *Vesîletü'l-Mahmûdiye*, yer yer Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili olaylara yer verse de tam anlamıyla bir siyer özelliği taşımaz. Bu eser daha çok dinî-ahlaki konuların ayet ve hadislerle ele alındığı bir eserdir.

İyi bir medrese eğitimi alan ve devrin ilimlerini öğrenen, Bursa kadılığı ve Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulunmuş Bedreddin Mahmûd Amasyavî şiire ilgi duymuş ve Yazıcıoğlu Mehmed'in ünlü *Muhammediye* eserine nazire olarak *Vesîletü'l-Mahmûdiye* adlı eserini yazmıştır. *Muhammediye*'ye nazire olarak yazıldığı zikredilen eserler arasında tertip ve şekil özellikleri bakımından model/zemin şiire en çok benzeyen *Vesîletü'l-Mahmûdiye*, *Muhammediye*'de olduğu gibi içinde mesnevi, kaside gibi farklı nazım şekillerini de barındırır. Kimi beyitleri aynen almış kimi beyitlerde ise küçük değişiklikler yapmıştır. Metnin kafiye düzeni ve nazım biçimleri *Muhammediye* tertibindedir.

Bu makalede üzerinde doktora çalışması hazırladığımız *Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye)* adlı eserin müellifi Bedreddin Mahmud Amasyavî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler sunulacak, eserin dil özellikleri ortaya konulacaktır.

2. Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı ve Ailesi

Kaynaklarda *Bedreddin Mahmûd Efendi Amasyavî* (Bursalı Mehmed Tahir, 2000, s. 283), *Molla Kadı Mahmud* (Taşköprülüzade, 2019, s. 498), *Bedreddin Madmûd* (Olcay, 2011, s. 65) olarak geçen müellifin tam adı Bedreddin Mahmûd b. Şeyh Muhammed b. Tanrıverdi/Tanrıvermiş'tir (Kâtip Çelebi, 2014, s. 1291). Doğum tarihi belli olmayan Bedreddin Mahmûd H 911 veya H 915 yılında vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda Amasî, Amasyavî olarak anılan ve hayatının bir bölümü Manisa'ya bağlı Marmara adlı yerde geçen müellifin Ali Kavaklı'ya göre Manisalı veya Amasyalı olduğuna dair bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir (Kavaklı, 2025, s. 7).

Bedreddin Mahmûd, dönemin tanınmış bir kişisi olarak bilinen Şeyh Muhammed/Mehmed isimli bir şeyhin oğludur. Babası Amasya civarında Akdağ nahiyesinde Alakise karyesinden "Muhyiddin Mehmed Çelebi Akdağî" diye anılan bir şeyhtir (Hüsameddin Hüseyin, 2004, C I, s. 18). Şeyh Muhammed, müellifin *Fevz ü Felah* adlı eserinden anlaşıldığına göre Bedreddin Mahmûd'un kerametleri ile malum bir şeyh olan dedesinin iki oğlundan biridir.

Varıdı ceddümüñ iki oġlı fâżıl
Ki şeyh ü mürşîd ü irşâdda kâmil

Birinden ben fakîr olmışam iy şâh
Ki tahsîl-i 'ulûm kılmışam iy şâh (Süleymaniye Nüshası 261a)

Bedreddin Mahmûd'un kardeşlerinden biri olan Hüsameddin Hüseyin Efendi, Amasya'da Nakşibendi tekkesinin şeyhi olmuş, diğer kardeşi Kemâleddin Ahmed Efendi de kadılık yapmıştır (Hüsameddin Hüseyin, 2004, C VII, s. 244). Tarihî kaynaklardan da anlaşılacağı üzere, Bedreddin Mahmûd'un ailesi Amasya'da tanınmış ve önemli mevkilerde bulunmuş kişilerdir. Ayrıca Amasya'nın meşhur müderrislerinden Mevlânâ Şemseddin Ahmed Cündî Çelebi'den ders görmüştür. Bu bilgiler ışığında Bedreddin Mahmûd'un Amasyalı olduğu söylenebilir.

Bedreddin Mahmûd, yaşadığı dönemde iyi bir medrese eğitimi almış, Amasya'nın meşhur müderrislerinden Mevlânâ Şemseddin Ahmed Cündî Çelebi'den ulûm-ı edebiyye ve şer'iyye dersleri görmüş, Mu'arref-zâde Mevlânâ Sinaneddin Yusuf Çelebi'nin hizmetinde bulunarak ondan aldığı eğitimle tahsilini tamamlamıştır. Mu'arrif-zâde'nin etkisiyle H 893 yılında II. Bayezid'in sultan imamı olmuş, daha sonra H 899 yılında Bursa kadılığı görevine getirilmiştir. Bu görevi on yıl yaptıktan sonra iki yıl süreyle Anadolu kazaskeri olan Bedreddin Mahmûd ikinci defa Bursa kadısı olmuş, kısa süren bu görevden sonra yüz akçe ile emekliye ayrılmıştır ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir (Hüsameddin Hüseyin, 2004, C VII, s. 244). Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin ölüm tarihi olarak kaynaklarda H 911 veya H 915 tarihleri verilmiştir. Bedreddin Mahmud'un yaşadığı döneme yakın tarihlerde yaşamış olan Taşküprülüzade ve Kâtip Çelebi'nin vermiş olduğu H 911 tarihinin şairin ölüm tarihi için daha doğru olduğu söylenebilir (Kâtip Çelebi, 2014, s. 1291; Taşköprülüzade, 2019, s. 476).

Bedreddin Mahmûd, eserlerinden anlaşıldığı üzere tanınmış bir şeyh olan Emir Sultan'ın tekkesine bağlı bir kişidir. Eserde bahsedilen kişinin Bursa'da 1429'da vefat eden Emir Sultan'ı mı sorusunu akla getirse de Bedreddin Mahmûd'un yaşadığı yıllar göz önüne alınınca müellifin bağlılığını bildirdiği kişi İstanbul'da ilk Nakşibendilik tekkesini kuran Emir Ahmed Buharî (öl.922/1516) olmalıdır (Yamak, 2022, s. 212). *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de Emir Sultan ile ilgili beyitler bu bağlılığı göstermektedir.

Biḥamdillah ki şeyḫümüz Emīr Sulṭān durur ol nūr
Cihān irşādıla mesrūr olup nūr oldı meşayḫ şāb (244)

Biḥamdillah Emīr Sulṭān olup biz ḳullara mürşid
Ulaşdurur o ceddine ki oldır faḫr-i mevcūdāt (305)

Yine bir demde görürdüm Emīr Sulṭān'ı sulṭānum
İder sulṭānumıla ṣoḥbet-i ḫaṣṣa vü ʿışḳiyyāt (309)

Buḫārī Seyyid'üñ Maḥmūd eşigini iden maḳṣūd ki eksīr-i saʿādetdür
Bilirseñ ehl-i irfānuñ maḳāmı ravża vü rıḍvān u naʿīm ü cennet ü feyyāż (5122)

Saʿādetdür saña iy yār ki ravżasına yüz sür var olasın dü cihānda var
Tecellī eyleye envār naẓar ide Emīr Sulṭān irişe şefḳāt ü feyyāż (5123)

Hümāyūn-ı hümā himmet hümām-ı rehnümā rehber
Emīr Sulṭān şefī olsun dü ʿālemde o ḫayru'l-lāl (5842)

Emīr Sulṭān'ı iy sulṭān ḳılasın biz ḳula miḥmān
Şefāʿatle ḳıla iḥsān göñil levḥin idüp ibḳā (6229)

Çevresinde âlim, salih, yüce gönüllü bir kişi olarak tanınmış olan Bedreddin Mahmûd Amasyavî, ayrıca ilim sahibi ve doğru kişileri seven biridir (Taşköprülüzade, 2019, s. 476). İlmî konularda fazileti ve şiir alanında yeteneği bulunmaktadır (Bursalı Mehmed Tahir, 2000, s. 283). Bu bilgilere rağmen Bedreddin Mahmûd'un şairliği hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmaz. Yapılan araştırmalar sonucunda şuara tezkirelerinde ismine rastlanmamış olup şiir mecmualarında herhangi bir şiiri görülmemiştir. Bu durum onun çok velut bir şair olmadığını gösterir. Ayrıca müellifin şu ana kadar bilinen bir divanına da kaynaklarda rastlanmamıştır. Eserlerinde dinî ve ahlaki konuları ele aldığı görülen Bedreddin Mahmûd Amasyavî şu anda mevcut olan her iki eserinde de Mahmûd ismini kullanmıştır. Şairin *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de mahlasını kullandığı bazı beyitler aşağıda verilmiştir.

Elā yā ümmet-i Aḥmed işit **Maḥmūd** diye bir bāb
Muḥammed'dir ḥabībullah saʿādetden açar ebvāb (192)

Bulara ire Ḥaḳ fażlı müyesser ola vaṣlı
Oḳı **Maḥmūd** bu faṣlı ki müdām ḳıl üstüñe īcāb (258)

Gerekdir her kişi **Maḥmūd** edine mürşidi maḳṣūd
Anuñ göñlindedir mevcūd o sulṭān-ı vücūdiyyāt (301)

Ḳuluñ **Maḥmūd**'a göster nūr cemālüñ
Müyesser eylegil dāyim viṣālüñ (1516)

2.2. Eserleri

2.2.1. Fevz ü Felâh

Otuz bâbdan oluşan ve dinî-ahlaki konuların ele alındığı bir eserdir. Bedreddin Mahmûd Amasyavî bu eserde yer yer ayet ve hadislerin anlamlarından yola çıkarak dinî konularda öğütlerde bulunmuş, bazı dinî şahsiyetlerin yaşadıkları olayları şiirsel bir dille anlatmıştır. Ayrıca her bâbda, önemli bir şeyh olduğu anlaşılan ceddinin yaşadığı menkıbevi olayları anlatmıştır. Eserde yer yer kendi hayatıyla ilgili olaylara da yer verdiği görülür.

Telif tarihi tam olarak belli olmayan *Fevz ü Felâh, Vesîletü'l-Mahmûdiye*'den sonra yazılmış, dönemin sultanı II. Bayezid'e sunulmuştur. Eserin bilinen iki nüshasından biri Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Lala İsmail Bölümünde 184 numarada kayıtlıdır. 377 varaktan oluşan nüsha tamdır. 10620 beyittir (Kavaklı, 2023, s. 429) Harekeli nesih yazı ile yazılmış olan nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Eserin eksik bir nüshası da Ankara'da Millî Kütüphanede 06 Mil YzB 939 numarada *Vesîletü'l-Cinân* adıyla kayıtlıdır.

Bu eserin içinde *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de bulunan bazı bölümlerin ve beyitlerin tekrar edilmesi dikkat çeker. Yani müellif, bu eserinde daha önce yazdığı eserindeki beyitleri tekrar kullanmıştır. Her iki eserde de aynı ayet ve hadislerin şiirsel olarak anlatımı, yer yer aynı konuların işlenmesi söz konusudur.

2.2.2. Vesîletü'l-Mahmûdiye (Vesîle/Mahmûdiye)

Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sine nazire olarak yazılan eserin telif tarihi belli değildir. Dönemin sultanı II. Bayezid'e sunulmuştur. Eser baştan sona bir nasihat kitabı niteliğinde olup ayet ve hadislerin anlamları beyitlerle şerh edilerek okuyucuya nasihatler verilmiştir. Eserde; salih kişilerin taşıması gereken faziletler, cennete girmek için yapılması ve sakınılması gereken ameller, cennetin vasıfları, cennet ve cehennem ehlinin hâlleri gibi hususlar anlatılır.

İnceleme konumuz olan *Vesîletü'l-Mahmûdiye* hakkında bilgi veren çok fazla kaynak yoktur. Eser hakkında kaynaklardaki bilgiler genel olarak birbirinin tekrarı şeklindedir. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fī ʿUlemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*'sinde Bedreddin Mahmûd ve eseri hakkında bilgiler verilmiş, müellifin naziresi hakkında: "*Muhammediyye'ye nazîre olsun diye Türkçe şiirinin adını Mahmûdiyye koydu. Fakat onun şiiri Muhammediyye'deki şiirlerden daha düşük derecededir*." ifadesi yer almıştır (Taşköprülüzade Ahmed Efendi, 2019, 498).

Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde *Mahmûdiye* ve *Vesîle* başlıklarında iki farklı yerde adı zikredilen (Katip Çelebi, 2014, IV/1291) eserle ilgili olarak şairin Muhammediye'ye nazire yaptığı ve şiir derecesinin düşük olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgiler Taşköprülüzade ile uyuşmaktadır.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Bedreddin Mahmûd'un *Vesiyle-Mahmudiye* naziresinin herkesin beğenisini kazanmış bir esere yapılmasını faydasız, boşuna olarak değerlendirmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2000, s. 283).

Bu bilgiler ışığında Bedreddin Mahmûd Amasyavî'nin naziresi edebî çevrelerce beğenilmese de edebiyatımızda bir geleneğin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim eski Türk edebiyatında Hz. Muhammed'in hayatını anlatan dinî-tasavvufi konulu siyer türünde *Muhammediye, Ahmediye, Mahmûdiye* adlarında çok sayıda eser yazılmıştır (Levend, 2016: II/395-396). Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si ile birlikte bu adla yazılan eserlerin çoğaldığı görülür. Kastamonulu Yûsuf'un *Muhammediye*'si, *Mevlid* adıyla bilinen fakat kimi kaynaklarda *Muhammediye* olarak geçen (Mecdî Mehmed Efendi, 1989, s. 251; Kâtip Çelebi, 2014, IV/1291) Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin (H.900/1494-95) *Ahmediye* adlı eseri (Şirin, 2007, s. 4) ve inceleme konumuz olan *Vesîletü'l-Mahmûdiye* ön plana çıkmış olanlardır. *Vesîletü'l-Mahmûdiye* ismi kaynaklarda ön plana çıkmış olsa da müellif eserine yazmış olduğu beyitte *Vesîle* demeyi uygun görmüştür:

> Pes anda cennetüñ vaṣfın beyān itdüm Ḥaḳḳ'uñ lüṭfın
> Ki ḳurʾān u ḥadīṯile getürdüm külli ḳaṭʿiyyāt
>
> Vesīle virdüm adını kitābuñ zīra kim bunda
> Vesīle cenneti mezkūr oḳuyanlar bula leẕẕāt (B. 13a)

Bu bilgiler doğrultusunda *Vesîle* ve *Mahmûdiye* isimleriyle birlikte Berlin Kütüphanesi'ndeki kayıtta geçen *Vesîletü'l-Mahmûdiye* adı çalışmamızda esas alınmıştır.

2.2.2.1. Eserin Nüshaları

Vesîletü'l-Mahmûdiye'nin şu ana kadar tespit edebilen iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri Almanya'da Berlin Devlet Kütüphanesinde, diğeri Mısır Millî Kütüphanesi'ndedir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının kataloglarında Türkiye'de bulunan yazmalar arasında Bedreddin Mahmûd veya Mahmûd adına kayıtlı *Mahmûdiye* isimli çok sayıda eser olmasına rağmen bu eserlerin hiçbiri araştırmamıza konu olan *Vesîletü'l-Mahmûdiye* değildir. Bu eserlerin çoğu Ferişteoğlu'nun manzum sözlüğüne nazire olarak yazılmış Arapça-Türkçe manzum sözlüklerdir. Konya Koyunoğlu Kütüphanesinde Bedreddin Mahmûd Tanrıvermiş adına 12125 numarada kayıtlı *Vesîle (Nazire-i Muhammediye*) adlı eser bulunmaktadır. Kavaklıyazı, kütüphane kayıtlarından yola çıkarak şimdiye kadar meçhul olan eserin birkaç nüshasının tespit edildiğini, dipnotta nüshalardan birinin Koyunoğlu Kütüphanesinde bulunduğunu ve H 872/ M 1467 yazıldığını belirtmiştir (Kavaklıyazı (2018, s. 5). Fakat bu eser de çalışmamızın konusu olmayan, eser adı-müellifi yanlış kaydedilmiş ve pek çok nüshası bulunan Muhammed isimli bir şairin *Siyer-i Nebî (Siretü'n- Nebî)* adlı eserinin oldukça eksik bir nüshasıdır. Bu eserin başka üç nüshası üzerine Bayram Özfırat *tarafından 15.Yüzyıl Şairlerinden Muhammed'in Sîretü'n-Nebî'si* adıyla çalışma yapılmıştır.

Vesîletü'l-Mahmûdiye'nin Berlin Nüshası, Berlin Devlet Kütüphanesinde Ms.or.quart.1758 demirbaş numarası ile "*el-Vesîletü'l-Mahmûdiye*" ismiyle "*Kâdî Bedred-dîn Mahmûd b. Mehmed b. Tanrıvermiş*" adına kayıtlıdır. Oldukça düzgün nesih yazı ile yazılan nüsha 211 varaktır. 285x185-230x135 mm boyutlarında sayfalara genel olarak 17 satır, nesir bölümleri ve uzun vezinli bazı kasidelerin olduğu bölümler hariç çift

sütun olarak yazılmıştır. Nüshada bölüm isimleri, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılırken beyitler siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayısallaştırılmış görüntüsüne dayanarak oldukça iyi durumda olduğu anlaşılan nüshada istinsah tarihi ve müstensih ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Vesîletü'l-Mahmûdiye'nin Mısır Nüshası, Mısır Millî Kütüphanesinde Tasavvufi Türkî 152 demirbaş numarası ile *Vesîle* ismiyle *Bedred-dîn Mahmûd b. Mehmed Amâsî* adına kayıtlıdır. 212 varaktan oluşan nüsha Berlin nüshası gibi düzgün nesih bir yazı ile yazılmıştır. Sayfaların boyutu 260x170 mm'dir. Mısır nüshasının çoğu sayfasında rutubet nedeniyle yer yer mürekkep dağılmaları bulunmaktadır. Yetmişinci varaktan itibaren sayfa numaralandırılmasında yanlışlık vardır. Bu hata eserin sayfalarının dağılıp tekrar dizildiğini veya sayısallaştırma sırasında görüntülere yanlış numara verildiğini düşündürmektedir.

Bu nüshaların dışında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının yazma eserlerle ilgili genel ağ sayfasında Mısır'da 9963 demirbaş numarada kayıtlı *Mahmûdiye* ismiyle *Bedred-dîn Mahmûd b. Mehmed Amâsî* adına kayıtlı bir nüsha görünmektedir. Fakat Mısır'daki ilgililerle yaptığımız görüşmeler sonucu kütüphane kayıtlarında böyle bir eserin mevcut olmadığı ve yaptığımız incelemeler sonucu bu nüshanın Mısır nüshası (M) olarak isimlendirdiğimiz nüsha olduğu anlaşılmıştır. Mısır nüshasının üzerinde Arap rakamları ile ٩٩٦٣ "9963" numarasının yazılı olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu nüshaların Türkiye kataloglarında aynı nüshanın farklı numaralarla mükerrer kayıt olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.2.2. Eserin Konusu ve Bölümleri

Vesîletü'l-Mahmûdiye, nazire olarak yazıldığı *Muhammediye*'de olduğu gibi dinî-ahlaki konuları ele almış, Allah'ın sıfatları, âlemin yaratılışı, Hz. Muhammed'in nübüvveti, miraç hadisesi, yedi kat yer ve göğün isimleri ve özellikleri, cennet ve cehennemin tabakaları ve bu tabakaların vasıfları, cennet ve cehennem ehlinin hâlleri, bazı Kur'an ayetlerinin tefsiri ve hadisler olmak üzere dinî konuları işlemiştir. Zikredilen konular her bölümde ayet ve hadislerden hareketle manzum olarak anlatılmıştır. Eserin dikkat çeken özelliklerinden biri şairin ayetleri nazmen tercüme etmesi, bir nevi ayetlerin tefsirini şiir biçiminde dile getirmesidir.

Bedreddin Mahmûd Amasyavî eserini baştan sona elli bâb olmak üzere gecesi ve gündüzüyle altmış günde tamamladığını aşağıdaki beyitte ifade etmiştir.

Ve naẓemtühü ʿalā ḫamsîn bāben müştemilān ʿalā'l-mübtedāiʾ ve'l-müntehi
Ve ḫatemtühü fī aḳalli min sittîn yevmen ve leylā

İçindekilerin verildiği fihrist bölümü Arapça yazılmıştır. Eserde 3b-4a sayfaları arasında yer alan Arapça 40 beyitten sonra başlayan bâblar ve bu bâblarda anlatılan konular kısaca şöyledir:

Birinci bâb (4a-9b): Allah'ın esmâ-i hüsnâsı, vasıfları, kudreti vb. konuların dile getirildiği tehvid niteliğindeki bu bölüm Fâtiha, Rûm, Nûr surelerinin bazı ayetlerinin tefsiri niteliğindedir. Tevhidin ardından Hz. Muhammed'in övgüsünün yer aldığı naata geçiş yapılmıştır.

İkinci bâb (9b-14b)**:** Hz. Muhammed, Emir Sultan ve devrin padişahı II. Bayezid' övgü, müellifin atasının adı, eserin yazılış amacı ve esere *Vesîle* isminin veriliş sebebi dile getirilmiştir.

Üçüncü - yedinci bâblar (14b-36a): Hz. Adem'in, Dünya'nın, semavatın, Ay'ın, Güneş'in, yıldızların yaratılması ve Hz. Adem'in dünyaya gönderilmesi (19a); Allah'ın nurunun tecellisi, Hz. Muhammed'in nurunun ve ruhunun yaratılışı (19a-23b); aklın ve güzel huyların, enbiyaların, evliyaların, müminlerin vb. yaratılması yaratılması (23b-28a); Kalem ve levh-i mahfuzun yaratılması (28a-32a), dört büyük melek ve göklerin yaratılması (32a-36a) anlatılmıştır.

Sekizinci - on ikinci bâblar (36a-56b): Yedi göğün cehennemin isimleri ve bunların bölümleri ile cehennem ehlinin görecekleri azaplar, Adn cenneti ve buraya girecek insan sınıfının özellikleri, sekiz cennetin kapıları ve duvarlarının fiziksel özellikleri anlatılmıştır.

On üçüncü - on beşinci bâblar (56b-67b): İnsanın beş sınıfa ayrıldığı ve her sınıfın özellikleri, Â'râf'ın ve ehlinin özellikleri, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah'ın katına çıkması ve Miraç Gecesi'ndeki hadiseler anlatılmıştır.

On altıncı - on yedinci bâblar (67b-75b): Mu'minûn suresinin ilk on ayetinde anlatılanların açıklamasından sonra Firdevs ve Na'im cennetlerinin güzellikleri dile getirilmiştir.

On sekizinci - on dokuzuncu bâblar (75b-82b): Dünyanın geçiciliği, dünya nimetlerinin insanlara fenalık vermesi; Ad kavmi, Şeddâd'ın Allah'a şirk koşması ve İrem Bağı'nı inşa ettirmesinden sonra Ad kavminin yok olması; sahabeden biri olan Abdullah b. Kilâbe'nin İrem Bağı'nı görmesi hikâyesi anlatılmıştır.

Yirminci - yirmi sekizinci bâblar (82b-120b): Bu bölümler Tûr, Âl-i İmrân, Bakara, İnsan ve Rahman, Vâkı'a, Furkân surelerinin bazı ayetlerinin tefsiri şeklindedir. Bu bölümlerde insanların cennette görecekleri ihsanlar ve ulaşacakları nimetler, "ashabü'l-yemin" adlı insanların mükafatları Kur'an ayetlerinden yola çıkılarak anlatılmıştır.

Yirmi dokuzuncu - otuz beşinci bâblar (120b-148a): Hac ve Meryem surelerinin tefsiri niteliğinde olan bu bölümlerde inkârcı ve iman sahibi olanların karşılaşacakları hâller, dünyanın geçiciliği ve hileci olduğu, insan nefsinin istekleri anlatılmıştır.

Otuz altıncı - otuz sekizinci bâblar (148a-160a): Allah yolunda savaşıp şehit ve gazi olan kişilerin cennetteki hâlleri , canını ve malını Allah yolunda satmış bir genci hikâyesi anlatılmıştır. Bu bölüm Al-i İmrân, Tevbe ve Âdiyât surelerinin ayetleri ile bazı hadislerin tefsiri şeklindedir.

Otuz dokuzuncu - kırk üçüncü bâblar (160a-182b): Hz. Resulullah'ın yanına gelen bir gencin babasından kalan bin altını Hz. Muhammed'e vermesi ve savaşa katılan gencin şehit olması, Medine'den gelen Ziyad adlı bir kişinin başından geçen bir hadise ve Rum kayserinin kızının Müslüman olması anlatılmış; Mutaffifin, Saffat, Fatr, Zümer A'raf surelerinin bashettiği konulardan bahsedilmiştir.

Kırk dördüncü - kırk beşinci bâb (182b- 190b)**:** Allah'ın sevdiği kullarını cennete davet etmesi ve onlara ikramlarda bulunması anlatılmaktadır. Bu bölümler Kur'an'ın İbrahim, Al-i İmran, Gaşiye, Vakı'a, Zuhruf, Rahman, Tevbe, Kaf, Meryem, Hadid, Zümer, Enbiya, Fussilet, Fecr, Tevbe, Yasin, İnsân surelerinin bazı ayetlerinin tefsiri niteliğindedir.

Kırk altıncı - kırk dokuzuncu bâblar (190b-202b): Cennette cuma günü kurulan ve bütün yakınların bir araya geldiği bir pazar; Allah'ın celalinin, cemalinin tecellisinin övgüsü yapılmış ve Allah'ın sıfatları; Hz. Musa'nın Allah'ı görmek istemesi ve Allah'ın nurunun tecellisi ile dağın parçalanması dile getirilmiştir. Bu bölümde İsra, A'râf, Fussilet, Hakka, Vâkıa, İnsân, Yunus, Kaf, Bakara, Azap, Zümer, Beyyine, Secde, Yasin, Tevbe surelerinin bazı ayetlerinden ve hadislerden yararlanılmıştır.

Ellinci bâb (206b-211a): Hz. Muhammed etrafında toplanan tüm müminlerin daru'l-celal cennetinde Allah'ın huzuruna çıkmaları ve Allah'ın Hz. İbrahim, Hz. Davut, Hz. Musa, Hz. İsa ve son olarak Hz. Muhammed'e minber üzerine çıkıp hutbe okumalarını emretmesi; Allah'ın nur cemalinin tecelli etmesi anlatılmaktadır. Bölümün sonunda devrin padişahı II. Bayezid'e, Emir Sultan'a ve kendisine dua etmektedir.

3. Vesîletü'l-Mahmûdiye'nin Dil Özellikleri

Vesîletü'l-Mahmûdiye, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında yazılmış bir eserdir. Eser genel olarak yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde eserin dil özellikleri değerlendirilmiştir.

3.1. Ses Bilgisi

3.1.1. Kapalı /e/ Durumu

Vesîletü'l-Mahmûdiye'nin ses özellikleri Eski Anadolu Türkçesinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin önemli ses meselelerinden biri kapalı e sesinin varlığına dairdir. Bu sesin varlığını kabul edenler (Janos Eckman, Semih Tezcan, Marcel Erdal, Timur Kocaoğlu) metin aktarımında /ė/ simgesini tercih ederlerken bu ses için yeterli delil olmadığını söyleyenler (Reşit Rahmeti Arat, Zeynep Korkmaz, Faruk Kadri Timurtaş, Muharrem Ergin) kelimeleri yazıldığı gibi /i/ ya da /e/ şeklinde

okumuşlardır. *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de de bu hususu gösteren kelimeler genellikle /i/ ünlüsünü işaret eden harf ve harekelerle yazılmışsa da yer yer /e/ okunacak şekildedir. Metinde ikili yazımları görülen kelimelere dair örnekler şunladır: yidükleri (يِدُوكْلَارِي) 1099, yiyeler (يِيِيلَرْ) 2099, yeyeler (يَيهَ لَرْ) 1393, yemedi (يَمَدِي) 1149, yemişi (يَمِيشِي) 1394, yemişlerinden (يَمِشْلَرِي) 1449, yimişleri (يِمِيشْلَرِي) 2763, yimişlerinden (يِمِيشْلَرِنْدَنْ) 2766, yil (يِيلْ) 974, yili 1089, yile (يِيلِهَ) 973, yel (يَلْ) 867, yeli (يَلِي) 476, yilerse (يِيلَرْسهَ) 3058 yilersin (يِيلَرْسِنْ) 3930, yeler (يَلَرْ) 2410, yelerler (يَلَرْلَرْ) 4207, yine (يِنهَ) 4883, yene (يَنهَ) 4900, veresin (وَرَسِنْ) 4180, verdi (وَرْدِي) 4144, virme (وِرْمهَ) 4084, vire (وِيرهَ) 4105, giyerler (كِيَرْلَر) 627, giyer (كِيَرْ) 1039, geyer(گَيَرْ) 870, geydiler (گَيْدِلَرْ) 2692.

Metinde sadece /i/ ile yazılan kelimelere örnekler şunlardır: irgürürler (ايرْگُرُرْلَرْ) 1603, irdi (اِردِي) 146, irelüm (ايره لُومْ) 597, ire (ايرهَ) 1302, diren (دِيرَنْ) 4069, dirme (دِرْمهَ) 3798, dimekle (ديمَكْلهَ) 62, didi (دِدِي) 82, itmeye (اِتْمَيه) 1300, it (اِيتْ) 1278.

3.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu-Damak Uyumu)

Eski Türkçeden itibaren Türkçenin en belirgin ses özelliklerinden biri kalınlık-incelik uyumudur (Ergin, 2000, s. 71). Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kalın ünlülü kelimelerden sonra gelen zarf-fiil eki -ken, aitlik eki +ki gibi ekler haricinde Türkçe kelimelerde bu uyumun devam ettiği görülmektedir (Duman, 2004). Vesîletü'l-Mahmûdiye'de, Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü kelimelerde uyuma girmeyen +ki aitlik eki genellikle uyuma uyar: andağı 1108, yanındağı 4326, başuñdağı 5921, sonrağı 3147, kelāmullahdağı 5819, üstindeki 5597, içindeki 1846. *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de bu ekin uyum dışında kaldığı örnekler azdır ve ʿarşdaki 4446, ṣadrındaki 5027, ʿiẕārındaki 5593 olmak üzere üç yerde uyuma girmediği görülmüştür.

İsimden isim yapım eki olan *+lIk, +lUk* eki dünyālikde 2210, *ġarībluḳdur* 4662 örneklerinin haricinde uyuma girmiştir.

Eski Türkçe *er-* ek-fiilinden dönüşen i- ek-fiili ile iyelik ekli sıfat-fiil eki -dUk birleşmesinden meydana gelen *-idügi* yapısı da ek gibi kullanılmış ve uyuma girmiştir: *kimdügin* "kim olduğunu" 171, *neydügin* "ne olduğunu" 3450, *muḥāldugın* "imkânsız olduğunu" 5807 vb.

3.1.3. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Türkçenin en eski dönemlerinden beri tam bir kural olmadığı bilinen bu uyum daha çok günümüz Türkçesinde kuvvetli bir şekilde görülmektedir (Ergin, 2000, s. 71). Eski Anadolu Türkçesi dönemi düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından belli bir düzene sahip değildir. Eski Türkçe döneminde düz ünlü ile yazılan bazı kelime ve eklerin Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlüye dönüştüğü görülür. Bu yuvarlaklaşmaların bir kısmı bir sebebe bağlansa da bir kısmının sebebi bilinmez (Timurtaş, 2012, s. 27-28). *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de de düzlük-yuvarlaklık bakımından Eski Anadolu Türkçesinin gösterdiği yuvarlaklaşma durumu devam etmekle birlikte yer yer bazı eklerde düz ünlülü şekiller de görülmüştür. Bu uyumla ilgili metinde tespit edilen örnekler şunlardır:

Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü kullanılan *-Up* zarf fiil ekinin sonraki yüzyıllarda bilhassa düzlük-yuvarlaklık uyumunun belirginleştiği 18. yüzyıldan itibaren düz ünlülü şekilleri de tespit edilmiştir (Duman ve Yağmur, 2013; Kartallıoğlu, 2008). Metinde çoğunlukla yuvarlak ünlülü olan bu ekin düz ünlülü örneklerine de rastlanır. Metindeki düz ünlülü örnekleri şunlardır: *ṭalbınıp* 1669, *ṣalıpdur* 1278, *irip* 5818, *gelip* 157, *gösterilip* 2622, *silip* 966 *bişip* 3874 vb.

Fiilden fiil yapan ve metinde genellikle yuvarlak ünlülü kullanılan -dUr, ekinin düz ünlülü şekilleri vardır: *yedireler* 1393, *ḳızdıralar* 2744, *yidirirüz* 2905, *ḳaldırasın* 5557, *ḳıldırasın* 5557, *yetişdireler* 5546, *bildireyin* 6020, *bildiriser* 6103 vb.

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan emir kipi teklik 3. şahıs ekinin metinde düz ünlülü şekilleri tespit edilmiştir: *disin* 749, *irsin* 6014, *işitsin* 5228, *varsın* 4859 vb.

Eski Anadolu Türkçesinde ünlüsü ve aldığı yardımcı ses yuvarlak olan teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinin düz ünlü ile kullanıldığını gösteren örnekler vardır: *faẓlım* 4279, *ṣıdḳım* 1886, *yüzgāhım* 474, *göñlim* 5119, *işim* 4860, *sulṭānlıġıña* 6059, *cānıña* 107, *viṣāliñe* 190, *evlādıñızı* 5412 vb.

Eski Anadolu Türkçesinde +*sUz* şeklinde kullanılan yapım eki ve -*AlUm* şeklinde kullanılan emir 1. çokluk eki genellikle yuvarlık ünlülüdür: *nihāyetsüz* 1523, *ḥicābsuz* 1603; *ḳılalum* 706, *varalum* 3084, *bilelüm* 706, *idelüm* 1548, *görelüm* 3075 vb.

Bu eklerin düz ünlülü -*AlIm*, -*sIz* şekilleri de vardır: *görelim* 1520, *irelim* 1778, *içelim* 2695, *ağlayalım* 805, *bulalım* 1424; *diñlemeksiz* 4183, *ṣaḳalsız* 2135, *şeksiz* 1096, *nihāyetsiz* 1434, *ḳulaḳsız* 3500 vb.

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü ile yazılan bu eklerin *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de düz ünlülü şekillerine rastlanması, mevcut nüshaların düzlük-yuvarlak uyumunun belirginleşmeye başladığı bir dönemde istinsah edilmeleriyle ilişkilendirilebilir.

3.1.4. Ses Değişmeleri

Yuvarlaklaşma: Ünlü yuvarlaklaşması Eski Türkçeden itibaren Türkçede görülen bir ses hadisesidir. Eski Anadolu Türkçesinin ünlülerle ilgili önemli ses hadiselerinden biri yuvarlaklaşmadır. Bu devirdeki yuvarlaklaşmalar kelime köklerinde ve eklerde olmak üzere kendini gösterir. Yuvarlaklaşmaların bazılarında dudak ünsüzlerinin etkili olduğu görülür (Timurtaş, 2012, s. 27). Vesîletü'l-Mahmûdiye'de yuvarlaklaşma hadisesi kelime köklerinde ve eklerde olmak üzere dönemin genel özelliklerine uygundur: *aġu* 1350, *azu*, 1287, *altun* 1039, *berü* 2633, *degül* 1012, *demür* 819, *depürdü* 4871, *eyü* 3860, *girü* 2944, incü 1556, *ḳaluñlıḳ* 1120, *ḳarañu* 1417, *ḳarşu* 1938, *ḳayġu* 3328, *ḳayur-* 2635, *kendü* 3665, *kirpük* 1022, *muḫ* 1828, *ṣaçu* 5414, *ṣayru* 1954 vb.

Metinde iki ve daha fazla heceli kelimelerin sonundaki /g/ seslerinin düzenli ve kurallı bir şeklide düşmesiyle alakalı olarak Eski Türkçe döneminde bazı kelimelerin sonunda bulunan ön ve arka damak /g/, /ġ/ ünsüzlerinin düşmesinden kaynaklanan yuvarlaklaşmalar bulunmaktadır: *aru* 3856 < arıġ, *bilü* 1332 < bilig, *ṭamu* 1275 < ṭamıġ, *ṭapu* 252 < ṭapıġ, *ḳamu* 56 < ḳamıġ, *ḳapu* 75 < ḳapıġ, *ṣaru* 1358 < sarıġ, *ayru* 1570 < adruġ vb.

Metinde dönemin genel durumundan farklı olarak teklik 3. şahıs iyelik eklerinde, genel olarak düz ünlülü olsa da yer yer yuvarlaklaşma olduğu görülmüştür: (onlaruñ) *ḳamusun* 4450, (anuñ) *gözü* 3967, (anuñ) *ḳorḫusundan* 1366, *at depürdüsün* 4871, (anuñ) ayaġı tozu 4427, buraġuñ yüzü 3965, ʿArablar sözü 3975, *dünyā arzūsun* 4241, *ġazā tozuyıla* 4428, *ḫazāʾin ḳapusun* 5736, (anuñ) *ḥüsnüni* 4725, *Muḥammed ümmetinüñ yazusun* 853, (anuñ) *nūrundan* 683, (anuñ) *özüni* 1457, *resūlüñ nūrunuñ* 674, (anuñ) *sözüni* 6114, (anuñ) *yüzündeki* 5595, (anuñ) *yüzüni* 2490 vb.

Düzleşme: Yuvarlak olan bir ünlünün düz bir ünlüye dönüşmesi hadisesine düzleşme denilir. Çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlak sıradan bir ünlünün düzleşmesi hadisesidir (Korkmaz, 1992). Eski Anadolu Türkçesinin belirgin bir fonetik özelliği olan düzleşme hadisesinin *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de tespit edilen başlıca örnekleri şunlardır:

Fiilden fiil yapma -l, -n, -t eklerinin yardımcı ünlülerinin düz kullanıldığına dair örnekler vardır: *görin-* 1287, *göril-* 3279, *yüzil-* 1398, *şunıl-* 4865, *bulıt-* 332, *düzil-* 794, *bükil-* 3404, *olın-* 276, *bulın-* 745.

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan zarf-fiil -Up, -UbAn eklerinin metinde nadiren düz ünlülü şekilleri vardır: *alıban* 3995, *ḳılıban*, 5707, *olıban* 5707, *idiben* 4249, *dikip* 5440, *bilip*, 81, *gösterip* 2622 vb.

Metinde bazı kelimelerin yuvarlak ünlülü yazımlarının yanında düz ünlülü şekilleri de vardır: *gündiz* 963, *gümiş* 270, *göñil* 3798.

Ünlü Birleşmesi: Birleşme, ünlüyle biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelime ile birleşmesi olayıdır. Metinde tespit edilen örnekler şunlardır: *niçün* 2800, *neyleyesin* 5302, *kendüzin* 161, *nereye* 4151, *n'ola* 4115, *böyle* 855, *şöyle* 1827 vb.

Ön seste t- > d- tonlulaşması: Eski Türkçe döneminde ön sesi t- ünsüzü ile başlayan kelimeler, devrin sonlarına doğru d-'ye dönüşmeye başlamıştır (Timurtaş, 2012, s. 57). Eski Anadolu Türkçesi döneminde özellikle ince ünlü bulunduran kelimelerin başındaki seslerde t- > d- değişimi, genel bir tonlulaşma olarak görülmektedir. Kalın ünlülü kelimelerin başında t- > d- değişimi karışık bir durum sergilemekte, aynı kelimenin hem t-'li hem de d-'li yazıldığı görülmektedir (Öztürk, 2017, s. 57).

Vesîletü'l-Mahmûdiye'de ince sıradan ünlü bulunduran kelimelerin başında t- > d- değişimi standart hâle gelmiştir. Bunlara dair örnekler şunlar: teg- > *deg-* 3204, tegirmi > *degirmi* 3245, tegiş- > *degiş-* 2842, telik > *delük* 1121, teñiz > *deñiz* 1121, töpü > *depe* 1401, tepret- > *depret-* 1793, ter > *der* 563, terle- > *derle-* 453, teñlig > *deñlü* 1025, teri > *deri* 1389, teve > *deve* 2658, ti- > *di-* 1402, *tüp > *dip* 108, tiken > *diken* 1393, til > *dil* 1376, tile- > *dile-* 787, tilek > *dilek* 1227, tir- > *dir-* 3798, tirek > *direk* 2329, tirig > *diri* 2028, tiril- > *diril-* 768, tiriglig > *dirilik* 494, tişi > *dişi* 2104, titre- > *ditre-* 864, tiş > *diş* 1387, tiz > *diz* 3999, tög- > *dög-* 623, tön- > *dön-* 1009, tönder- > *dönder-* 809, tört > *dört* 1172, töşe- > *döşe-* 1250, töşen- > *döşen-* 2543, tükelü > *dükelü* 1531, tün > *dün* 2362, türlüg > *dürlü* 1033, türt- > *dürt-* 381, törüt- > *dürüt-* 1805, tüş- > *düş-* 1124 vb.

Metinde hem d-'li hem t-'li şekli bulunan bazı örnekler vardır. Fakat bu kelimelerin d-'li şekilleri t-'li şekillere göre daha azdır: *daġ* 5613 (bir yerde) / *ṭaġ* 439 "dağ", *doy-* 5705 / *ṭoy-* 2366 "doymak", *dudaḳ* 1019 (iki yerde) / *duṭaḳ* 1388 (iki yerde) / *ṭuṭaḳ* 1388 (dört yerde) "dudak", *dut-* 4653 (iki yerde) / *ṭut-* 770 "tutmak", *daḳın-* 3412 / *ṭaḳın-* 3541 "takınmak" vb.

Metinde kalın sıradan kelimelerde /t-/ sesini koruyan örnek çoktur: *ṭad* 3885, *ṭaġ* 1026, *ṭaġıḳ* 1567, *ṭaġıl-* 3798, *ṭaġıt-* 4240, *ṭaġla-* 3275, *ṭaġlu* 2745, *ṭal* 2877, *ṭal-* 3120, *ṭam-* 5219, *ṭamla* 454, *ṭar* 904, *ṭaş*/*ṭış* 907, *ṭayı* 4781, *ṭoġ-* 2632, *ṭoġıl-* 2902, *ṭoġra-* 3631, *ṭoġran-* 1397, *ṭoġru* 1221, *ṭoġur-* 2048, *ṭoḳın-* 2347, *ṭoḳsan* 876, *ṭoḳut-* 5127, *ṭoḳuz* 1406, *ṭoḳuzıncı* 590, *ṭolaş-* 1369, *ṭol-* 134, *ṭoldur-* 1330, *ṭola-* 120, *ṭolan-* 1256, *ṭolu* 1065, *ṭon* 3413, *ṭonan-* 3614, *ṭonat-* 2353, *ṭoru* 3056, *ṭoruḳ* 5598, *ṭoyur-* 2782, *ṭopṭolu* 1240, *ṭur-* 1009, *ṭuraḳ* 5593, *ṭuru* 3878, *ṭurur-* 867 vb.

Söz başında /k-/ > /g-/ değişmesi: Metinde /k-/ > /g-/ tonlulaşmasının görüldüğü kelimeler şunlardır: *geç-* 1148 , *geçir-* 6037, *gel-* 1364, *gedük* 3895, *gemi* 1115, *geñiz* 1296, *gerçek* 4468, *getür-* 1984, *gerek-* 2690, *gerek* 2479, *gey-* 1942, *geydür-* 269, *gez-* 1470, *gezdür-* 5288, *gibi* 101, *gice* 1227, *giç-* 1821-, *giç* 2750, *git-* 2697, *gir-* 1117, *girü* 1014, *girüş-* 5280, *göbek* 4018, *göç-* 3356, *giz* 3420, *gögert-* 3328, *gögüs* 908, *göñül* 1033, *gölge* 3354, *gönder-* 155, *gör-* 1028, *götür-* 1940, *gözük-* 3128-, *göz* 1027, *gözet-* 1751, *güç* 4072, *gül-* 1059, *güldür-* 4811, *gümüş* 1912, *gün* 100, *gündüz* 1240, *güneş* 3113, *güt-* 2412, *güven-* 701 vb.

Söz içinde /-ḳ-/ > /-ġ/ ve söz sonunda /-ḳ/ > /-ġ/değişimi: Metinde kalın sırada /ḳ/ > /ġ/ değişimi örneği azdır. Kelimelerin asıl şekillerinin yanında bazı dizelerde kafiye için sonda yer yer /ġ/ ile yazıldığı durumlar vardır: *aġ* 155, *ḳulaġ* 1468, *ayaġ* 1842, *uçmaġ* 1904, *ıraġ* 2050, *yapraġ* 2338, *ırmaġ* 2437, ocaġ 2482, *yoġ* iken 129, *ḳusmuġ* 3858 vb.

İç seste /-ḳ/ > /-ẖ/ sızıcılaşması: Eski Türkçe döneminde kelime başında bulunan /ḳ/ sesi Eski Anadolu Türkçesinde /ẖ/ olmamıştır (Timurtaş, 1976, s. 342). Başta bulunan bu sesin değişimi daha sonraki dönemlerde olmuştur. Eski Türkçede *ḳanı, ḳanġı, ḳanda, ḳandan* vb. kelimeler aynı şekilde kullanılmıştır. Kelime içinde ve sonunda bulunan /ḳ/'ların /ẖ/'ya dönüşmesi ise bazı kelimelerde sürekli hâle gelirken bazı kelimelerde ise iki şeklin de bulunduğu görülmektedir. Metinde /ḳ/'lı şekilleri bulunmasına rağmen yer yer /ẖ/ ile yazılan kelimelere örnekler şunlardır: *ıraẖ* 4521, *ḳoẖu* 4097, *ḳoẖula-* 3832, ḳoẖ- 4002, *ḳulaẖ* 4506, *aẖşam* 1401, *uyẖu* 3461, *yoẖsa* 4305, *ḳorẖu* 2977, *otaẖ* 4506 vb.

İç seste /g/ > /v/ sızıcılaşması: Bu değişme, metnimizde yuvarlaklaşma sonucu sadece iki kelimede görülmektedir: *ṣovuḳ* 1292 < ṣoġuḳ, *ḳulavuz* 502 < ḳulaġuz.

Söz başında b-'nin korunması: Eski Anadolu Türkçesinde, bugün söz başında /p-/'li kullanılan *pınar* ve *parmak* kelimeleri Eski Türkçe dönemindeki gibi /b-/'li şekillerini devam ettirmekteydiler (Timurtaş, 2012, s. 55). Metinde günümüzde *pınar* şekli olan kelimenin sadece /b-/'li şekli bulunmaktadır: *bıñar* 1955.

Günümüzde sadece *parmak* şekli bulunan kelimenin ise iki yerde *barmaḳ* (2126, 4255); altı yerde ise *parmaḳ* şeklinde yazımı (3534, 3541, 3689, 4005, 4498, 4861) bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kelimede söz başında bir /b-/ > /p-/ değişiminden söz edilebilir.

3.2. Şekil Bilgisi

3.2.1. İsim Çekimi Ekleri

3.2.1.1. Çokluk Eki

Çokluk eki ismin çokluk şekillerini yapan ektir (Ergin, 2000, s. 220). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çokluk eki *+lAr'*dir: *arzūlar* 4960, *atlar* 2866, *bāġlar* 2005, *baḫtlar* 1968, *cānlar* 1473, *ʿiḳāblar* 1515, *çadırlar* 1562, *gökler* 2939, *geceler* 4412, *faḳīrler* 243, *kerāmetler* 124, *nehirler* 439 vb.

3.2.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri bir varlığın kime veya neye ait olduğunu bildiren, bir şeye sahip bulunmayı ifade eden eklerdir (Ergin, 2000, s. 222). Günümüzdeki düzlük-yuvarlaklık uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam olarak bulunmadığı için bu dönemdeki iyelik eklerinin bazıları düz ünlü ile bazıları yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır (Gülsevin, 2017, s. 21). Eski Anadolu Türkçesinde 1 ve 2. şahıs teklik ve çokluk şahısların yardımcı ünlüsü daima yuvarlaktır (Özkan, 2013, s. 111). *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de bu eklerin yardımcı ünlülerinin yer yer düz ünlülü olduğu görülür.

Teklik 1. şahıs iyelik eki +(x)m: *sevgülüm* 651, *adum* 707, *cemālüm* 5238 vb.

Düz ünlülü şekiller şunlardır: *fażlım 861*, *derdime* 621, *ṣıdḳım* 1886, *yüzgāhım* 474 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik eki +(x)ñ: *ḳapuñ* 4746, *puluñ* 3273 vb.

Düz ünlülü şekillere örnekler şunlardır: *sırrıñ* 145, *sulṭānlıġıña* 6059, *cānıña* 107, *ḳaṣdıña* 2000, *viṣāliñe* 190, *kātıñda* 516 vb.

Teklik 1 ve 2. şahıs eklerinin yardımcı ünlüsünde görülen bu düzleşme çok fazla görülmez ve standart değildir. Bu eklerde görülen bu ses hadisesi ile birlikte metinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

Teklik 3. şahıs iyelik eki +I,+sI: Eski Anadolu Türkçesinde genel olarak dar ünlülü olan ekin devrin sonlarına doğru yuvarlak ünlülü şekilleri de görülmüştür (Özkan, 2013, s. 112). Osmanlı Türkçesi devrinde ünlü uyumuna bağlı olarak yuvarlak şekilleri de ortaya çıkmıştır (Ergin, 2000, s. 222). *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de de çoğunlukla düz ünlülü olan bu ekin az da olsa yuvarlak ünlülü şekillerine rastlanmaktadır: *acısı anuñ* 1369, *ulusı* 1406, *anuñ dīvārınuñ ʿarżı* 1418, *bularuñ ötesi* 1271, *yir dibi* 1269. Bu ekin yuvarlak ünlülü kullanıma örnekle şunlardır: *resūlüñ nūru* 649, *nūru anuñ* 685, *ṣolu ʿarşuñ* 1269 vb.

Çokluk 1. şahıs iyelik eki +(U)mUz: *bilümüz* 806, *cümlemüz* 1778, *mu ṭīmüz* 5651, *du āmuza* 6237, ḳamumuzı 4142. Bu ek Mısır nüshasında birkaç örnekte düz ünlülü kullanılmıştır: *ḥaḳḳımızı* 4835, *derdümize* 1515.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki +(U)ñUz: Ek, ünsüz ile biten kelimelere geldiğinde yardımcı ünlüsü daima yuvarlak olur. (Öztürk, 2017, s. 62). Metnimizde ekin yardımcı ünlüsü genel olarak yuvarlak olmakla birlikte düz ünlülü örnekler de bulunmaktadır. Bu kullanımlarda herhangi bir düzen yoktur: *arzūñuz* 4450, *ṣafāñuz* 5037, *uluñuz* 5291, *cümleñüze* 4641, *sāḳıñüzem* 6051, *dostlaruñuzduḳ* 5826, *nefslerüñüz* 4533, *ṭāʿatlerüñüzden* 6023 vb.

Ekin yardımcı ünlüsünün düz olduğu örnekler şunlardır: *başıñuz* 5240, *mālıñuz* 4534, *adıñuz* 5236, *dīñiñüz* 5237, *işiñüz* 5237, *birbiriñüzde* 860, *ehliñüzle* 5412 vb.

Çokluk 3. şahıs iyelik eki +lArI: Metnimizde bu ekin çekiminde Eski Anadolu Türkçesinden farklı bir durum bulunmamaktadır: *arzūları* 4456, *budaḳları* 287 vb.

3.2.1.3. Hâl Ekleri

Hâl ekleri bir ismin cümle içindeki diğer kelimelerle çeşitli anlam ilişkileri kurmasını sağlayan isim çekimi eklerindendir. Türkçede isimler bazen eksiz çoğunlukla da ek alarak bir hâl içinde bulunur (Ergin, 2000, s. 226).

Yalın hâl: *aġaç* 107, *bilümüz* 806, *atañ* 261, *uluñuz* 5291, *nefs* 2769.

İlgi hâli +Uñ,+nUñ: *bināsınuñ* 1963, *ḥoḳḳasınuñ* 3697, *ḳapunuñ* 1336.

Yükleme hâli +I, +n: *yiri* 77, *ṣuyı* 136, *ḳapusın* 75, *bināsın* 269.

Yönelme hâli +A: *resūle* 143, *uçmaġa* 1586, *içine* 1904.

Bulunma hâli +dA: *ṭamuda* 2105, *cihānda* 2214, *yılda* 2345, *sende* 3928.

Ayrılma hâli +dAn: *nūrdan* 80, *ṣudan* 136, *gökden* 897, *şehirden* 2449.

Eşitlik hâli +cA, +çA, +cılayın, +lAyIn, +liyin: *emrincedir* 65, *göklerce* 872, *yirce* 872, *niçe* 5847, *ancılayın* 5938, *ṭāvusleyin* 3723, *firāşliyin* 535.

Vasıta hâli +IlA, +lA: *keremle* 201, *ḳalemle* 405, *raḥmetle* 2029, *zināla* 1505, *ḳulla* 2299.

Yön gösterme hâli +rA, +rU, + ArU: *içre* 82, *ṭaşra* 355, *içerü* 2436, *yuḳaru* 4682.

Eşitlik ve yön gösterme hâli eklerinin yapım eki işlevi de bulunmaktadır. Eşitlik hâli ekleri *niçe*, *ancılayın*, *ṭāvusleyin*, *firāşliyin* kelimelerinde; yön gösterme hâli ekleri *içre*, *ṭaşra*, *içerü*, *yuḳaru* kelimelerinde yapım eki işleviyle kullanılmıştır.

3.2.2. Fiil Çekimi Ekleri

3.2.2.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri çekimli fiillerde bildirilen hareketi yapan yahut olan şahsı ifade eden eklerdir (Ergin, 2000, s. 282). Türkçede fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri zamir kökenli ve iyelik kökenli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Zamir kökenli şahıs ekleri öğrenilen geniş zaman, gelecek zaman, geçmiş zaman ve istek çekimlerinde kullanılmaktadır.

Vesîletü'l-Mahmûdiye'de tespit edilen *zamir kökenli şahıs ekleri* Eski Anadolu Türkçesindeki şekillere uygundur.

Teklik 1. şahıs -Am, -In: *varam* 515, *ḳılam* 697, *itmişem* 1297; *iderin* 5530 vb.

Teklik 2. şahıs -sIn: *baġlamışsın* 2239, *dirsin* 4081, *ḳılısarsın* 1281, *ḳılmayasın* 4172, *ṣaçasın* 2714, *geçesin* 3937, *ḥabı̄bümsin* 651, *ḥakı̄msin* 42 vb.

Bu ekin metnimizde az da olsa düzlük-yuvarlaklık uyumuna girerek ünlüsünün yuvarlaklaştığı tespit edilmiştir: *aldanursun* 3934, *uyursun* 3926, *varursun* 3779 vb.

Teklik 3. şahıs (eksiz): *yaraşmış* 3087, *çıḳar* 1077, *getüriser* 3486, vire 95, görüne 3563 vb.

Çokluk 1. şahıs -Uz, -vUz: *yanmışuz* 6072, *dileyevüz* 6003, *isteyevüz* 4451, *inerüz* 5342 vb.

Çokluk 2. şahıs -sIz: *ḳalırsız* 3550, *göresiz* 3491 vb.

Çokluk 3. şahıs -lAr: *yaḳmışlar* 4826, *açarlar* 4518, *bulısarlar* 3434, *göreler* 4372 vb.

İyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinin çekimlerinde kullanılır. *İyelik kökenli şahıs ekleri* aşağıdaki gibidir:

Teklik 1. şahıs -m: *gördüm* 1827, *aldum* 4547, *ṭutdum* 4601, *yaratsam* 4170, *görsem* 4778 vb.

Teklik 2. şahıs -ñ: *ḳılduñ* 180, *yetişseñ* 2371, *begenseñ* 2704, *yiseñ* 2773, *bilseñ* 2838 vb.

Teklik 3. şahıs (eksiz): *buyurdı* 464, *buldı* 108, *yansa* 84, *ursa* 278, *ḳopsa* 1192 vb.

Çokluk 1. şahıs -k: *geldük* 1513, *ölsek* 3441, *dilesek* 5342 vb.

Çokluk 2. şahıs -ñUz: *ḳaçduñuz* 5161, *gördüñüz* 5250 vb. Bu ekin bir örnekte ünlüsünün düz olduğu tespit edilmiştir: *görseñiz* (كۈرْسَكِزْ) 1298 vb.

Çokluk 3. şahıs -lAr: *ḳaldılar* 3795, *gördiler* 1659, *ṣaçsalar* 1352 vb.

3.2.2.2. Kip Ekleri

Kip ekleri fiilin girmiş olduğu kalıplardır. Kiplerin bir kısmı zaman ifade ederken bir kısmı etmez. Zaman ifade eden kiplere bildirme kipleri, etmeyenlere de tasarlama kipleri adı verilir (Ergin, 2000; Korkmaz, 2019).

Vesîletü'l-Mahmûdiye'de bildirme kipleri Eski Anadolu Türkçesine uygundur.

Görülen geçmiş zaman kipi -dU (1. ve 2. şahıslarda) -dI (3. şahıslarda): *aldum* 4547, *geldüm* 2449; *ḳoduñ* 2842, *unutduñ* 3844, *begendüñ* 2702, *degişdüñ* 2842; *buldı* 148, *depretdi* 1793, *sevdi* 2316; *dutduḳ* 6232, *oturduḳ* 4792, *geldük* 4797, *söyleşdük* 4110; *ḳaçduñuz* 5161, *bulduñuz* 2539, *getürdüñüz* 6041, *gördüñüz* 5250; *çıḳardılar* 2322, *buldılar* 3405, *yediler* 3136 vb.

Öğrenilen geçmiş zaman kipi -mIş: *şanmışam* 5494, *itmişem* 1297; *baġlamışsın* 2739; *ḳarışmış* 5134, *bişmiş* 2569; *yanmışuz* 6072; *bilmişler* 5969, *ḳılmamışlar* 1174 vb.

Geniş zaman kipi -r, -Ar, -Ur: *baḳaram* 2032; *aġlarsın* 3774, *dirsin* 4081; *alur* 634, *sürülür* 3890; *dilerüz* 2951, *umaruz* 4022; *uyursız* 3064, *dirsiz* 4338; *muştularlar* 4687, *dilerler* 5293 vb.

Eski Anadolu Türkçesinde genellikle -Ur, az da olsa -Ir biçimi kullanılan geniş zaman ekinin (Timurtaş, 2012) metnimizde -Ir biçimi de kullanılmıştır: *bilir misin* 2737, *gelir* 3946, *içilirse* 3250, *ḳalırsız* 3550 vb.

Gelecek zaman kipi -IsAr: *olısarsın* 1282, *alısar* 5987, *biçiliser* 3593, *bulısarlar* 2659, *iriserler* 1328 vb.

Şimdiki zaman kipi: Eski Anadolu Türkçesinde müstakil bir eki olmayan şimdiki zaman kipi genellikle geniş zamanla karşılanmıştır. *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de *-mAk, -mA* mastar eki ile bulunma hâl eki +dA'nın birleşmesinden oluşan *-mAkdA, -mAdA* eklerinin şimdiki zaman kipinin anlamını karşıladığı örnekler bulunmaktadır: *irişmekde* 3948, *eskimekde* 3953, *görmedesiz* 5617.

Vesîletü'l-Mahmûdiye'de tasarlama kipleri Eski Anadolu Türkçesinden farklı değildir.

İstek kipi -A: *çıḳaram* 2032, *dökem* 3555, *ḳalasın* 766, *kesesin* 702, *çaġrışa* 3316, *düşe* 6086, *ṭutavuz* 288, *görevüz* 180, *bilesiz* 782, *ṣorasız* 4463, *bulalar* 4042, *egileler* 3877 vb.

Şart kipi -sA: *virsem* 4167, *uysam* 5059; *begenseñ* 2704, *ḳansañ* 2704; *dönse* 2025, *ḳıġırsa* 5411; *dilesek* 5342, *olsaḳ* 3441; *dilesek* 5342; *görseñiz* 1298; *yürüseler* 4883, *ḳosalar* 1422 vb.

Bu ekin çokluk 1. şahıs çekiminde Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi zamir kökenli *-vUz* ekinin kullanıldığı görülmektedir: *işitsevüz* 5271.

Gereklilik kipi: Bu kipin müstakil bir eki yoktur. Bu kipin anlamı, şart ve istek kipleriyle veya -mAk isim fiil ekleriyle *gerek, gerekdür* kelimelerinin yan yana kullanılması ile karşılanmıştır (Timurtaş, 2012). Metnimizde de gereklilik kipi için bu durum geçerlidir: *iḫlās gerekdür ḳılasın* 2720, *görse* gerek 2978, *yele virmek gerekdir* 4115, *gerekdir sünnetin anuñ ṭutavuz* 288 , *ṣıġınmaḳ gerek* 3648 vb.

Emir kipi: Emir kipi her şahısta farklı eklerle yapılmaktadır. 1.tekil şahıs: *oḳuyayın* 6043, *yetişeyin*. 2.tekil şahıs: *baġlaġıl* 3974, *eylegil* 3850. 3.tekil şahıs: *aḳsun* 3019, *irişsün* 4746. 1.çoğul şahıs: *düşelüm* 5104, *varalum* 3084. 2.çoğul şahıs: *aḳıduñ* 1729, *görüñ* 2522. 3.çoğul şahıs: *bulsunlar* 4959, *söylesünler* 3019.

Türkçede fiilerin birleşik zamanlı çekiminde ek-fiilin *i-di, i-miş, i-se* şekilleri kullanılmıştır. *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de bu özellik devam etmektedir. Metinden fiillerin birleşik çekimlerine dair başlıca tespitler şunlardır:

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi: *itmedilerdi* 1743, *itdilerdi* 1742 vb.

Geniş zamanın hikâyesi: oḳurdı 4841, *baḳamazdı* 1135, *dilerdi* 239 vb.

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: *yaratmışıdı* 1119, *bulmışıdı* 2477, *ḳalmışıdı* 3699 vb.

İstek kipinin hikâyesi: *bileydim* 855, *giydüreydi* 3006, *göreydi* 852 vb.

Geniş zamanın rivayeti: *bilmezimişsiz* 6019, *erirmiş* 3947 vb.

Görülen geçmiş zamanın şartı: *itdüñse* 3448, *itdiyse* 1284, *gördüñse* 4222, *ḳıldıysa* 2562 vb.

Geniş zamanın şartı: *yaradursañ* 625, *gözükürise* 5795, *dilerseñüz* 5281 vb.

4. Sonuç

Vesîletü'l-Mahmûdiye, Bedreddin Mahmûd Amasyavî tarafından Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye* isimli eserine nazire olarak yazılmıştır. Tam olarak yazıldığı yıl belli olmayan eser, dönemin padişahı II.Bâyezid'e sunulmuştur. Bedreddin Mahmûd bu eserini yazarken *Muhammediye* isimli eserin tesirinde fazla kalmıştır. Eserin içindeki bazı beyitlerin *Muhammediye*'de olduğu gibi veya çok az değişiklikle tekrar kullanılması bunun en büyük kanıtıdır.

Son yıllara kadar varlığı bilinmesine rağmen nerede olduğu bilinmeyen *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'nin mevcut iki nüshasından biri Berlin Devlet Kütüphanesinde Ms.or.quart.1758 demirbaş numarası ile "el-Vesîletü'l-Mahmûdiye" ismiyle "Kâdî Bedred-dîn Mahmûd b. Mehmed b. Tanrıvermiş" adına kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Mısır Millî Kütüphanesinde Tasavvufı Türkî 152 demirbaş numarası ile "Vesîle" ismiyle "Bedred-dîn Mahmûd b. Mehmed Amâsî" adına kayıtlıdır. Bunların dışında yazma eser kataloglarında Mahmudiye/Mahmudiyye adıyla kayıtlı eserlerin çalışma konumuz olan eserler ilgisi bulunmamaktadır.

Vesîletü'l-Mahmûdiye, Muhammediye ile konu bakımından benzerlik göstermektedir. *Muhammediye*'de ele alınan yaratılış, Hz. Muhammed, cennet-cehennem gibi konular işlenmiştir. Fakat *Muhammediye*'den ayrılan özelliği eserde ağırlıklı olarak cennet konusunun ese alınmasıdır. Diğer konular *Muhammediye*'ye göre daha az ele alınmıştır. *Vesîletü'l-Mahmûdiye*, insanlara dinî-ahlaki konular hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmış öğretici bir eserdir. Bedreddin Mahmûd Amasyavî bu eserini yazarken *Kur'an* ayetlerinden ve hadislerden yararlanmıştır. Ayetlerin manzum olarak tefsir edilmesi eserin dikkat çekici özelliklerinden biridir.

Muhammediye yaklaşık 9000 beyitten oluşan bir eserdir. *Vesîletü'l-Mahmûdiye* ise 6238 beyitten oluşmaktadır. Bu bakımdan *Vesîletü'l-Mahmûdiye, Muhammediye*'ye göre daha az beyitten oluşmaktadır. Toplam 6238 beyitten oluşan eserde 1734 beyit kaside, 4504 beyitte mesnevi nazım şekli kullanılmıştır. Eserdeki çok sayıda beyitin nazire olarak yazıldığı *Muhammediye*'den ya aynen veya küçük değişikliklerle alınması dikkat çekmektedir.

Vesîletü'l-Mahmûdiye, tertip bakımından *Muhammediye* ile aynı özelliklere sahiptir. Eserin kaside bölümlerindeki kafiye düzeni *Muhammediye*'de olduğu gibi Arap alfabesinin ilk harfi olan eliften başlayarak son harfi olan ye'ye kadar iki kez tekrar etmiştir. Eser *Muhammediye* nazireleri içinde tertip, şekil ve konu bakımından *Muhammediye*'ye en çok benzeyen eser durumundadır.

Eserde çok fazla Arapça ve Farsça kelime kullanılmıştır. Özellikle kaside bölümlerinde öne çıkan bu durum eserin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Mesnevi bölümleri ise kaside bölümlerine nazaran daha sade bir dille yazılmıştır.

Vesîletü'l-Mahmûdiye dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinin son dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde daima yuvarlak ünlülü olan bazı eklerin eserde düz şekilli örneklerinin de kullanıldığı görülmüştür. Fakat bu durum eserin istinsah edildiği dönemin özelliklerinden kaynaklanan bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı ünlüsü daima yuvarlak olan teklik 1. ve 2. şahıs ile çokluk 2. şahıs eklerinin yardımcı ünlülerinin yer yer düz ünlülü olduğu görülmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olan -Up zarf-fiil, -dUr bildirme eklerinin yer yer düz ünlülü şekilleri bulunmaktadır. Bu eklerin hem yuvarlak hem düz ünlülü şekillerinin bir arada kullanılması eserin Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olmasından kaynaklı bir özelliği olarak görülebilir.

Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü kelimelere +ki şeklinde gelen aitlik eki birkaç örnek dışında ünlü uyumuna uymuştur: *andaġı* 1108, *yanındaġı* 4326, *başuñdaġı* 5921, *sonraġı* 3147, *kelāmullahdaġı* 5819. Metinde bu ekin uyum dışında kaldığı örnekler azdır ve *ʿarşdaki* 4446, *ṣadrındaki* 5027, *iẕārındaki* 5593 olmak üzere üç yerde uyuma girmediği görülmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinin en önemli ses olaylarından biri olan yuvarlaklaşma, *Vesîletü'l-Mahmûdiye*'de devrin özelliklerini yansıtmaktadır.

Bugüne kadar üzerinde bilimsel bir çalışma yapılmamış olan bu eser tarafımızca doktora çalışması olarak incelenmiş, metnin çeviri yazısı yapılmış, dil özellikleri ve gramatikal dizini hazırlanarak Türkoloji alanında çalışanların dikkatine sunulmuştur.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Tük Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1951). *Atabetü'l-Hakayık*. Tük Dil Kurumu Yayınları.

Ay, Ümran (2007). *Münîrî (öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt 1 (İnceleme-Metin)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Bedreddin Mahmûd Amasyavî. (?). *Vesîletü'l-Mahmûdiye*. Berlin Devlet Kütüphanesi. Ms.or.quart.1758.

Bedreddin Mahmûd Amasyavî. (?). *Vesîletü'l-Mahmûdiye*. Mısır Millî Kütüphanesi. Tasavvufı Türkî 152.

Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı Müellifleri* (M. A. Y. Saraç, Ed.). Türkiye Bilimler Akademisi.

Bursalı Mehmed Tahir. (2000). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı Müellifleri ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin: C. I* (C. Kurnaz , M. Tatçı, Ed.). Bizim Büro Yay.

Canpolat, M. (1992), Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, Cilt X, S. 1, Ankara: ss. 9-11

Çelebioğlu, Â. (2018). *Muhammediye Yazıcıoğlu Mehmed*. Dergâh.

Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.

Duman, M. (2004). Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildiriler*, 793-804.

Duman, M., Yağmur, Ö. (2010). -Up Zarf-fiil Ekinin Eski Anadolu Türkçesindeki Fonetik Durumu. *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 115-153.

Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Dilçin, C. (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2006). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.

Erkan, M. (1986). *Sîretü'n-nebî (Tercümetü'z-zarîr) inceleme-metin* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erşahin, S. (2005). Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *İslâmî Araştırmalar*, *XVIII*(3).

Güzel, A. (2015). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Tük Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. Milli Eğitim Basımevi.

Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hüseyin Remzi. (2018). *Lügât-ı Remzi*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

İpekten, H., Kut, G., İsen, M., Ayan, H., Karabey, T. (2017). *Heşt Bihişt*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

İsen, M. (2017). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Karahan, L. (2015). *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları.

Kartallıoğlu, Y. (2008). Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?. *Journal of Turkish Studies*, *3* (6). https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.471

Kâtip Çelebi. (2014). *Keşfü'z-Zünûn* (1-5 Cilt). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kavaklı, A., Turan, S. (2023). Bedreddin Mahmûd'un Hayatı, Eserleri ve Fevz ü Felâh Mesnevisi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31. https://doi.org/10.15247/dev.3211

Kavaklı, A. (2025). *Bedreddin Mahmûd'un hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve Fevz ü Felâh Mesnevisi (İnceleme-metin)*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavaklıyazı, A. (2018), *Kastamonulu Yûsuf'un Muhammediye'si* (İnceleme-Metin). [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavaklıyazı, A. (2019), *Kastamonulu Yûsuf'un Muhammediye'si* (İnceleme-Metin). Palet Yayınları.

Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi. *Türk Kültürü*, *483-483*, 266-281.

Korkmaz, Z. (1958). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, *6*, 41-68.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurnaz, C., Tatçı, M. (Ed.). (2000). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı Müellifleri ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin: C. I*. Bizim Büro Yay.

Levend, A. S. (1973). Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, *20*, 35-80.

Mecdî Mehmed Efendi. (1989). *Hadâiku'ş-Şakâik*. Çağrı Yayınları.

Olcay, O. F. (2010). *Amasya Tarihi Zeyli,* (Haz. Hârûn Küçük-Kurtuluş Altınbaş). Amasya Belediyesi Yay.

Öz, Ş. (2006). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özfırat, B. (2014). Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *12*(12). https://doi.org/10.15247/dev.196

Özfırat, B. (2016). *15. Yüzyıl Şairlerinden Muhammed'in Sîretü'n-Nebî'si* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişim Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi.

Öztoprak, N. (2010). Türk Edebiyatında Manzum Siyerler. *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, 51-70.

Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*. Akçağ Yayınları.

Öztürk, M. R. (2021). Ahmed'in Mevlid Adlı Eserinin Nüshaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, *5*(4). https://doi.org/10.34083/akaded.1005086

Parlatır, İ. (2007). Eski Türkiye Türkçesi Dönemi Eserleri ve Tarihsel Sözlük Çalışmaları. *Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildirileri*. Uluslararası Osmanlı Türkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı (03-04 Aralık 1999), Ankara.

Süer, F. R. (2017). Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, *13*(13). https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1349

Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları.

Şahin, M. (2009). *Abdürrahîm Fedâî'nin Kasîde-i Nûniyye'si (Transkripsiyon-Nesre Çeviri-İnceleme)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Şirin, M. (2007). *Er-Risaletü'l-Ahmediyye fi'l-Veladetil'l-Muhammediyye (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Gramatikal İndeks).* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Taşköprülüzade Ahmed Efendi. (2019). *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları

Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, *18*, 331-368

Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. Kapı Yayınları.

Timurtaş, F. K. (2022). *Osmanlı Türkçesi Grameri III*. Alfa.

Türk Dil Kurumu, (2019). *Tarama Sözlüğü* (I-VIII). Tük Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr Son erişim tarihi: 08.05.2025.

Yamak, M. B. (2022). *Yazıcızâde Kardeşler - Muhammed Efendi - Ahmed-İ Bîcân - İlmî Tasavvufî Görüşleri, Eserleri, Osmanlıya Tesirleri*. Ötüken Neşriyat.

Yasar, A. H. H. (2004). *Amasya Tarihi: C. VII*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

Yavuz, K. (2013). Türk Şiirinde Nazire. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *10*(10). https://doi.org/10.15247/dev.155

Yavuz, O. (1991). Türkçe'de Kapalı E. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *6*.

Yavuz, O., Küçükballı, F. N., , Mert, A. (2022). *Harputlu Yazıcı Muhammed'in Ahmediyesi (Giriş-Metin-Türkçe Kelimeler Sözlüğü-Tıpkıbasım)*. Tablet Kitabevi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 930-949, doi: 10.11616/asbi.1824140

Harter Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili Faktör Yapısının İncelenmesi

Harter Self-Perception Profile for Adults: Examination of Factor Structure

Belemir Şule SAMAR[1], Haluk ARKAR[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 18.05.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışmanın amacı Türkçe literatürde eksik olduğu düşünülen yetişkinlere yönelik güncel çok bileşenli bir benlik kavramı değerlendirme aracının ulusal literatürde kullanıma kazandırmaktır. Çalışmanın örneklemi 18-65 yaş aralığında bulunan 568 yetişkin kişiden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde, Demografik Bilgi Formu, Harter Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili, Sosyal Karşılaştırma Ölçeği, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre ölçeğin orijinal versiyonundan farklı bir yapı gösterdiği, bu bağlamda sosyallik, mesleki ve zihinsel beceri, yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma, gündelik hayatı idare etme, fiziksel algı ve özdeğer olmak üzere toplam 6 alt boyuttan ve 34 maddeden oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin güvenirlik ve diğer ölçeklerle olan ilişkileri açısından da istatistiki olarak yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak ölçeğin Türkiye örneklemi için oluşturulan yeni halinin araştırmalarda kullanılması uygun bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Benlik Algısı, Geçerlilik, Güvenirlik.

&

Abstract: The aim of this study is to adapt a multidimensional self-concept assessment tool for adults into Turkish and introduce it to the national literature. The study sample consisted of 568 adults aged 18 to 65. During data collection, the Demographic Information Form, Harter Self-Perception Profile for Adults, Social Comparison Scale, Rosenberg Self-Esteem Scale, and Life Satisfaction Scale were administered. Analysis results showed that the adapted scale differed from the original version and included six subdimensions and 34 items: sociability, professional and mental skills, close relationships and support to others, managing daily life, physical perception, and self-esteem. The findings indicated that the scale demonstrated high reliability and validity. In conclusion, the adapted scale was found to be suitable for use with Turkish adult samples.

Keywords: Self Perception, Reliability, Validity.

Atıf/Cite as: Samar, B. Ş., Arkar, H. (2026). Harter Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili Faktör Yapısının İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 930-949. doi: 10.11616/asbi.1824140

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Arş. Gör. Dr., Belemir Şule Samar, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, bssamar@nku.edu.tr (Sorumlu Yazar)

[2] Prof. Dr., Haluk Arkar, Ege Üniversitesi, haluk.arkar@ege.edu.tr

1. Giriş

İngilizce "concept of self" teriminin Türkçe karşılığı olan ve "kendilik" kavramıyla eş anlamlı olarak da kullanılabilen "benlik", bireylerin kendileriyle ilişkili olarak geliştirdikleri düşünceleri, inançları ve duyguları kapsayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Baymur, 1994). Psikoloji literatüründe ise benlik kavramından ilk söz eden William James'tir. James benliği bilen ben ve bilinen ben olmak üzere iki boyutta ele almıştır. Buna göre bilen ben, ancak bilinen ben üzerinden kendini gösterebilmektedir, başka türlü bilen ben'e erişim mümkün değildir. Bilinen ben ise birçok bileşenden oluşmaktadır. Buna göre benliğin maddi (bedensel özellikler, sahip olunan mal, mülk), manevi (duygulanımlar ve arzular) ve toplumsal (sosyal roller) bileşenlerinden söz edilebilir (James, 1890).

Benlik kavramı dış dünyayla etkileşimler sonucunda ortaya çıkmaktadır ve deneyimler bireyin kendisi hakkındaki duygu ve düşüncelerini etkileyebilmektedir. Bu noktada bir öz şema kurgulanmakta, yaşam bu şemanın belirleyiciliği altında sürdürülmektedir. Yani bireyin dış dünyaya vereceği tepkileri ve kendisine dair edindiği bilgileri nasıl algılayıp örgütleyeceğine dair bir örüntü ortaya çıkmaktadır (Hiçdurmaz ve Öz, 2011; Marsh, 2007, Van Zanden ve ark., 2015). Bu örüntünün ise sosyal ilişkileri, deneyimlenen yaşam olaylarının algılanış biçimlerini, hissedilen duyguları ve gerçekleştirilen eylemleri etkilediği ve bu unsurlardan etkilendiği söylenebilir (Harris, 1995). Öte yandan ise benliğin yeni deneyimlerle beraber yeni özelliklerinin keşfedilmesi ve değişebilmesi, yeni davranışsal ve düşünsel değişiklikleri de beraberinde getirebilmektedir (Rogers, 1980), bu yönüyle benlik kavramının, her ne kadar durağan olsa da bir anlamda dinamik ve değişime açık olabildiği düşünülmektedir (Harris, 1995).

Benlik kavramı bilişsel (benlik algısı) ve duygusal (benlik saygısı) boyutlarından oluşmaktadır (Diguer ve ark., 2004). Buna göre bireylerin benlik algıları, onların ne oldukları, neler yapabilecekleri gibi benlik güçlerini ortaya koyabilecekleri bir alan sağlamaktadır (Söner, 2019). Bu sayede bireyler, benlik algılarından aldıkları güçle kendilerini, olmak istedikleri şey uğrunda geliştirebilirler (Tan, 2014). Yani birey gelecekte sahip olmak istediği beceri, tutum ve davranışlara yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır ve kendi mevcut durumunu, idealize ettiği benlik özelliklerine göre yorumlamakta ve kendisi hakkında bir yargıya varmaktadır (Kuzgun, 2002).

Yapılan araştırmalara göre olumlu bir benlik algısına sahip olan bireylerin daha güvenli ilişkiler kurabildikleri, özgüvenlerinin daha yüksek olduğu, kendilerini ortaya koymaktan daha az çekindikleri, daha esnek olabildikleri, dış görünümlerinin öneminin daha az ön planda olduğu ve psikopatolojik semptom eğilimlerinin de daha düşük olduğu anlaşılmıştır (Landazabal ve ark., 2008; Hiçdurmaz ve Öz, 2011). Benlik algıları olumsuz niteliklere sahip bireylerin ise daha çok utanç duygusuyla hareket ettikleri, dışlanmaktan ve alay edilmekten endişe duydukları, sürekli bir onaylanma ihtiyacı içinde oldukları ve bu sebeple kendilerini ortaya koyma noktasında daha çekimser davrandıkları, sadece belli bir sosyal grubun içinde var olmaya çalıştıkları, dış dünyayla çok fazla iletişim kurmadıkları ve belli konularda başarılı olsalar bile kendilerini yetersiz algılamaya devam ettikleri söylenebilir (Aydemir, 2014; Kumbaroğlu, 2013; Torun, 2017; Yörükoğlu, 2015).

Gündelik yaşama dair kuralların anlaşılmasına yönelik bilişsel kapasite gelişim gösterdikçe benliği değerlendirmeye yönelik utanç, suçluluk ve gurur duyguları ortaya çıkmaktadır (Deigh, 1983; Greenberg ve Watson, 2006; Jacoby, 2016; Tangney ve Dearing, 2002). Buna göre benlik saygısının (benlik değerinin/özdeğerin), bireyin benliğiyle ilişkili olumlu veya olumsuz duygularının bir sonucu olduğu söylenebilir. Yani kişinin, benliğinin diğer insanlar tarafından kabul edilebileceğine ya da reddedilebileceğine dair yaptığı öz değerlendirme sonucu benlik saygısı olarak isimlendirilmektedir (Mruk, 2006). Coppersmith'e (1967) göre ise bireyin kendisini ne kadar başarılı algıladığına, ne kadar sosyal ve ahlaki normlara uygun yaşadığına dair yapmış olduğu değerlendirme sonucunda benlik saygısı ortaya çıkmaktadır (Akt. Sedikides ve ark., 2004). Yani benlik saygısı bireyin kendisini değerlendirmesi sonucu

kendisini ne kadar onayladığını ifade etmektedir (Harter, 2015; Rosenberg ve ark. 1995). Diğer bir yandan ise bireylerin kendilerine olan bakışları da o anki duygularından ve iyi oluşlarından etkilenmektedir (Aydın, 1996; Barış, 2002; Marsh ve Shavelson, 1985; Rathbone ve Holmes, 2015; Volkan, 2007). Kısaca bireyin benliğine ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarının karşılıklı olarak etkileşim halinde olduğundan söz edilebilir (Campos ve ark., 1994).

Literatür incelendiğinde benlik kavramının duygusal ve bilişsel boyutlarından bahsedilse bile daha çok benlik kavramının tek bir boyut olarak ele alındığı görülebilmektedir. Buna göre benlik kavramı araştırmalarının benliğin bilişsel boyutu üzerinden benlik algısı aracılığıyla (Allan ve Gilbert, 1995; Kihlstrom ve Cantor, 1984; Landazabal ve ark., 2008; Lewis ve Carmody, 2008; Şahin ve ark., 1993) veya benlik kavramının duygusal boyutu üzerinden benlik saygısı aracılığıyla (Rosenberg ve ark., 1995) incelendiği görülebilmektedir. Ancak tek boyutlu böyle değerlendirmelerin, benlik kavramının detaylı bir biçimde incelenmesinin önünü kapattığı ifade edilmektedir (Van Zanden ve ark., 2015).

Bu tek boyutlu yaklaşıma karşı ise Shavelson benlik kavramının hiyerarşik bir biçimde bileşenlerden oluştuğunu ve sonucunda genel bir benlik kavramından söz edilebileceğini ileri sürmektedir. Buna göre akademik ve akademik olmayan benliklerden söz edilebilirken, akademik benliğin de kendi içinde matematik ve dil; akademik olmayan benliğin ise fiziksel ve sosyal benlik bağlamlarında ayrışabildiğinden bahsetmektedir (Shavelson, 1976). Buna göre her bir bileşen için ayrı ayrı hem benlik algısı hem de benlik saygısı ölçülebilmektedir. Böylece benliğin birçok açıdan gelişim süreçleri takip edilebilmektedir (Van Zanden ve ark., 2015). Bu bağlamda yaş ilerledikçe benliğin çok bileşenlilik kazandığı, yani bireylerin kendilerine dair değerlendirmelerinin farklı kontekslerde yapabilme becerisi kazandıkları düşünülmektedir (Shavelson, 1976). Marsh ve Ayotte ise yaşla beraber bilişsel işlemenin de geliştiğini ve benzer kontekslerdeki benliklerin bir araya gelebildiğini, entegre olabildiğini ve farklı alanlardaki benliklerin ise ayrışabildiğini ileri sürmektedir (Marsh and Ayotte, 2003). Ayrıca bu benlik bileşenlerinin bazıları daha olumluyken, bazıları daha olumsuz nitelikler taşıyabilmektedir ve benlikler arasındaki farklılıklar birbirlerini de etkileyebilmektedir, ancak bu etkileşimler sonucunda genel bir benlik kavramı ortaya çıkmaktadır (Çam, 1991; Ülgüt, 2019).

Literatürdeki ölçüm araçları incelendiğinde benlik kavramını araştırırken çoğunlukla tek boyutlu yaklaşımı veya benliğin tek bir bileşenini (akademik benlik, fiziksel benlik, sportif benlik, mesleki benlik, cinsel benlik gibi) temel alan benlik algısı veya benlik saygısı ölçeklerinin kullanıldığı görülebilmektedir (Altıntaş ve ark., 2009; Arıcak, 2001; Cantekin ve Gökler, 2009; Cevher ve Buluş, 2006; Çağlar ve ark., 2017; Demiral, 2019; Duran-Oğuz ve Tezler, 2005; Karabulut ve Tufan, 2014; Koçak ve Fışıloğlu, 2010; Korkmaz, 1996; Kuzgun ve Bogenç, 1994; Sabancıoğulları ve ark., 2011; Şahin ve ark., 1993; Turan ve Tufan, 1987). Diğer bir yandan ise benlik kavramına ilişkin ölçüm araçlarının çok bileşenli bir yapıya sahip olsalar bile çoğunlukla çocuk veya ergen yaş gruplarına hitap ettiği anlaşılmaktadır (Gabay, 1996; Gökdemir ve Ekşi, 2023; Özgün, 1987; Şahin ve Ersanlı, 2021; Şekercioğlu, 2009; Şekercioğlu ve Güzeller, 2012; Turaşlı, 2014; Yandı ve Köse, 2013). Bu noktada özellikle yetişkinler için benlik kavramının çok bileşenli bir şekilde incelendiği Türkçe ölçüm araçlarının oldukça sınırlı olduğu söylenebilir (Aşçı, 1998; Doğan, 2011; Yavuzer ve ark., 2017). Yetişkinler için kullanımının uygun olduğu bu ölçeklerin uyarlamama çalışmalarının ise çoğunlukla üniversite öğrencisi örneklemlerinde çalışıldığı görülebilmektedir (Aşçı, 1998; Bakar, 1996; Özcan ve Öğülmüş, 2012) ve söz konusu örneklemlerin yetişkin evrenini temsil etme gücünün sınırlı olduğu düşünülebilir.

Harter tarafından geliştirilmiş olan Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili ölçüm aracı, çok bileşenli bir yapıya sahiptir ve benliği hem bilişsel hem de duygusal açılardan ele almaktadır. Ölçek yetişkinlik dönemine özgü kontekslerde (sosyallik, mesleki beceri, diğer insanlara bakım verme, sportif beceriler, fiziksel görünüm, kendini ve başkalarını geçindirebilme yeterliliği, ahlakilik, ev işlerinin idare edilmesi, yakın ilişkiler,

zihinsel beceri, mizah duyumu ve özdeğer gibi) bireylerin benlik algılarını ve genel olarak özdeğerlerini değerlendirmektedir. Ayrıca ölçeğin bir de puanlamalara dahil edilmeyen, ancak araştırmacıya bireyin hangi alanlarda kendini daha güçlü veya daha zayıf görmesine karşın benlik alanlarının hangilerine daha çok veya az önem verdiğini ifade edebilme imkanı sunun ayrı bir kısmı da (önem derecelendirmesi bölümü) bulunmaktadır (Messer ve Harter, 2012). Bu noktada ölçeğin, bireylerin benlik algılarının hangi noktalarda daha güçlü veya hangi noktalarda daha zayıf olduğuna dair fikir verebildiği ve bu doğrultuda psikolojik müdahalelerin yapılmasına alan sağladığı düşünülebilir. Ek olarak bireylerin daha çok önem verdikleri benlik alanlarında kendilerini ne derece güçlü hissettikleri de ölçek sayesinde gözlemlenebilir ve bireylerin yaşayabilecekleri ruhsal çatışmalar hakkında öngörüde bulunulabilir, bu yönde müdahaleler planlanabilir.

Bu ölçeğin kullanım yaygınlığı değerlendirildiğinde ise 2012 yılında revize edilen İngilizce versiyonunun yalnızca İspanyolca'ya çevrildiği ve uyarlama çalışmasının yapıldığı görülebilmektedir (Jimenez-Diaz ve ark., 2018). Kalemi ve arkadaşlarının çalışmalarında aktardığına göre ise ölçeğin Yunan kültürüne dair bir uyarlaması da bulunmaktadır (Kalemi ve ark., 2019). Bu doğrultuda Harter ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu çocuklar ve ergenler için uygulanabilir olan benlik algısı profili ölçüm araçlarının Türkçe'ye uyarlanmış olmasıyla birlikte (Şekercioğlu, 2009; Şekercioğlu ve Güzeller, 2012) yetişkinler için olan benlik algısı profili formunun görece yeni uluslararası literatürde kullanıma başlandığı ve Türkçe uyarlama çalışmasına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmanın amacı Türkçe literatürde eksik olduğu düşünülen yetişkinlere yönelik güncel çok bileşenli bir benlik kavramı değerlendirme aracının ulusal literatürde kullanıma kazandırmaktır. Bu doğrultuda söz konusu ölçeğin Türkiye yetişkin örneklemi için faktör yapısının incelenmesi ve geçerlilik, güvenirlilik analizlerinin yapılması hedeflenmiştir.

2. Yöntem

2.1. Örneklem

Harter Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili'nin Türkiye örneklemi uyarlama çalışması için ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılarak 18-65 yaş aralığında olan, herhangi bir psikiyatrik veya fiziksel tanısı bulunmayan ve okuma yazma bilen 568 katılımcıdan veri toplanmıştır. Daha sonra SPSS programında cinsiyeti dengeli tutarak rastgele bir şekilde veri ikiye ayrılmış ve açımlayıcı faktör analizi ile doğrulayıcı faktör analizi örneklemleri elde edilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi örnekleminin yaş ortalaması 29.22 (SS = 10.15) olarak hesaplanmıştır. Örneklemin %71.1'i (n = 202) kadın ve %28.9'u (n = 82) erkeklerden oluşmaktadır. Eğitim durumu incelendiğinde örneklemin önemli bir kısmının üniversite öğrencisi (%40.8, n = 116) ve üniversite mezunu (%30.3, n = 86) olduğu belirlenmiş; ilköğretim mezunu bir katılımcı olmadığı tespit edilmiştir. Örneklemdeki bekarların oranı %47.2 (n = 134), evlilerin %30.6 (n = 87), flörtü ya da sevgilisi olanların %19.7 (n = 56), boşanmışların %2.5 (n = 7) olarak belirlenmiştir. Son olarak çalışma durum dağılımı incelendiğinde çalışan 144 (%50.7), çalışmayan 129 (%45.4) ve çalışmaya ara veren 11 (%3.9) katılımcıya ulaşıldığı tespit edilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizi örnekleminin yaş ortalaması 35.54 (SS = 10.60) olarak hesaplanmıştır. Örneklemin %71.03'ü (n = 201) kadın ve %28.98'i (n = 82) erkeklerden oluşurken 1 katılımcı (%0.35) LGBTİQ+ birey olduğunu belirtmiştir. Eğitim durumu bakımından örneklemin önemli bir kısmı (%38.03, n = 108) üniversite mezunuyken bunu lisansüstü mezunları (%28.17, n = 80) takip etmiş; en az ise ilköğretim mezunu (%1.06, n = 3) olduğu tespit edilmiştir. Örneklemdeki bekarların oranı %37.68 (n = 107), evlilerin %44.37 (n = 126), flörtü ya da sevgilisi olanların %9.86 (n = 28), boşanmışların %7.04 (n = 20) ve eşini kaybetmişlerin %1.06 (n = 3) olarak belirlenmiştir. Son olarak çalışma durum dağılımı incelendiğinde

çalışan 187 (%65.85), çalışmayan 79 (%27.82) ve çalışmaya ara veren 18 (%6.34) katılımcıya ulaşıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özellikleri

	AFA		*DFA*	
Demografik Özellik	***n***	***%***	***n***	***%***
Kadın	202	71.1	201	71.0
Erkek	82	28.9	82	28.9
LGBTİQ+	-	-	1	0.35
İlköğretim	-	-	3	1.1
Lise	21	7.4	24	8.5
Üniversite öğrencisi	116	40.8	56	19.7
Üniversite	86	30.3	108	38.0
Lisansüstü öğrencisi	28	9.9	13	4.6
Lisansüstü mezunu	33	11.6	80	28.2
Bekar	134	47.2	107	37.68
Evli	87	30.6	126	44.37
Flört/Sevgili	56	19.7	28	9.86
Boşanmış	7	2.5	20	7.04
Eşini Kaybetmiş	-	-	3	1.06
Çalışan	144	50.7	187	65.85
Çalışmayan	129	45.4	79	27.82
Çalışmaya ara veren	11	3.9	18	6.34

n: Katılımcı sayısı, %: Yüzde işareti. AFA: Açımlayıcı Faktör Analizi Örneklemi. DFA: Doğrulayıcı Faktör Analizi Örneklemi.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Bireylerin yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu, psikolojik ve fiziksel sağlık durumlarını öğrenebilmek adına araştırmacılar tarafından sorular hazırlanmış ve katılımcılara yönetilmiştir.

2.2.2. Harter Yetişkinler İçin Benlik Algısı Profili (HYİBAP)

Harter ve Messer tarafından 1985 yılında geliştirilen ölçek, 2012 yılında gözden geçirilmiştir. Sosyallik, mesleki beceri, diğer insanlara bakım verme, sportif beceriler, fiziksel görünüm, kendini ve başkalarını geçindirebilme yeterliliği, ahlakilik, ev işlerinin idare edilmesi, yakın ilişkiler, zihinsel beceri, mizah duyumu ve özdeğer olmak üzere 12 alt boyuttan oluşan 50 maddelik bir ölçektir. Alternatif cümleler şeklinde 4'lü Likert tipi olarak yapılandırılmıştır. Ayrıca bireyler için ölçeğin hangi alt boyutunun ne kadar önemli olduğunun sorgulandığı ve puanlamaya katılmayan bir bölümü de mevcuttur. Böylece ölçek,

bireylerin benliğin hangi boyutunda kendilerini nasıl gördüklerine ve hangi benlik boyutlarını daha önemli bulduklarına dair bilgileri karşılaştırarak değerlendirme imkanı sunmaktadır. Ölçek alt boyutlarından alınan puanların yükselmesi, o alt boyuta dair benlik algılarının daha olumlu olduğu anlamına gelmektedir. Ölçekten toplam puan alınamamaktadır. Orijinal çalışmada geçerlik incelemesinde açımlayıcı faktör analizi kullanılmış; tüm alt boyutlar için ortalama faktör yükü değerleri .65-.89 aralığında yer almıştır. Alt boyutlara ait Cronbach alfa değerleri ise .92 ile .70 arasında değişmektedir ve araştırmalarda kullanılabilecek düzeyde güvenilir ve geçerlidir (Messer ve Harter, 2012).

2.2.3. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)

Gilbert ve Trent tarafından 1991 yılında geliştirilen bu ölçeğe 1995 yılında Allan ve Gilbert tarafından yeni maddeler eklenmiştir. Bireylerin kendilerini pozitif ya da negatif ekseninde değerlendirdiği bu araştırma materyali, 18 maddeden oluşmaktadır, 6'lı Likert tipidir. Buna göre ölçekten en düşük 18, en yüksek ise 108 puan alınabilmektedir. Ölçekten yüksek puan alınması olumlu bir öz şemaya, düşük puan alınması ise olumsuz bir öz şemaya işaret etmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa değerinin ise .87 olduğu tespit edilmiştir. Türkçe uyarlaması ise Şahin ve arkadaşları tarafından yapılmıştır ve Cronbach alfa değerinin .79 olduğu tespit edilmiştir (Şahin ve ark., 1993). Buna göre ölçeğin araştırma kapsamında kullanımı uygun bulunmuştur.

2.2.4. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (RBSÖ)

Rosenberg tarafından 1964 yılında geliştirilen ölçek, Çuhadaroğlu tarafından 1986 yılında Türkçe'ye uyarlanmıştır. Buna göre ölçeğin Cronbach alfa değeri .75 olarak saptanmıştır (Çuhadaroğlu, 1986). 10 maddeden oluşan bu ölçeğin araştırmalarda kullanılması uygun bulunmuştur.

2.2.5. Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)

Diener, Emmons ve arkadaşları tarafından 1985 yılında geliştirilmiş olan 5 maddelik bir ölçektir (Diener ve ark., 1985). Türkçe uyarlama çalışması ise Dağlı ve Baysal tarafından 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Crombach alfa iç tutarlılık katsayısı .88, tekrar test güvenirlik değeri ise .97 olarak tespit edilmiştir. Buna göre ölçeğin araştırmalarda kullanımının uygun olduğuna karar verilmiştir (Dağlı ve Baysal, 2016).

2.3. İstatistiksel Analizler

Veri analizleri Lisrel Yapısal Eşitlik Programı ve SPSS Programı kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle açımlayıcı faktör analizi, ardından ise doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte ölçek maddelerinin istatistiksel olarak atandığı ölçek alt boyutlarına doğru yerleştirilip yerleştirilmediği semantik analiz yapılarak gözden geçirilmiştir. Bu süreçte 10 uzman klinik psikologdan destek alınmıştır. Ölçek yapı geçerliliğinin ardından Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, ölçeği yarıya bölme ve tekrar test ölçümleri aracılığıyla ölçeğin güvenirlik testleri gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise ölçeğin diğer ölçeklerle ilişkileri incelenerek kriter geçerliliği analizleri tamamlanmıştır.

2.3.1. İşlem

Öncelikle ölçek maddelerinin 1 alan dışı ve 1 klinik psikoloji uzmanı tarafından Türkçe diline çevirisi yapılmıştır. Bu çevirinin dil geçerliliği açısından değerlendirilmesi, ilköğretim, ortaöğretim, üniversite ve lisansüstü mezunu 10'ar kişi aracılığıyla yapıldıktan sonra veri toplama aşaması için gerekli başvurular yapılmıştır.

XX Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'ndan (25/12/2020 tarihli ve E-Xsayılı yazı) alınan onayla beraber rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak 18-65 yaş arası bireylere ulaşılmıştır. Çalışmayı katılmayı kabul eden bireylere Google Forms üzerinden düzenlenen araştırma linki Whapsapp veya mail yoluyla paylaşılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Messer ve Harter (2012)'ın yetişkinler için oluşturdukları benlik algısı modelinin Türkiye'deki yapısının incelendiği bu çalışmada öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılarak yapının Türkiye'de de benzer olup olmadığı incelenmiştir. Büyük oranda değişim olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda tüm boyutlar bazında faktör yükü .20'nin altında (Howard vd., 2024; Tausch, 2025) olan 10 madde ölçek dışında bırakılarak analiz tekrarlanmıştır. Analizde orijinal modelin yeniden elde edilemediği görülmüştür. Madde dağılımlarına bakıldığında bazı boyutların birleştiği görülmüştür. Bunu incelemek amacıyla orijinal ölçekteki boyutlar arasındaki korelasyonlar incelenmiş ve uygulanan Pearson korelasyon analizinde birleşen boyutların korelasyonlarının da anlamlı olduğu görülmüştür. Pearson korelasyon analizi bulgularına göre; sosyallik ve mizah duyumu (r= .46), mesleki beceri ve zihinsel beceri (r= .50), diğer insanlara bakım verme ve yakın ilişkiler (r= .45), kendini ve diğer insanları geçindirebilme yeterliliği ve ev işlerinin idare edilmesi (r= .40) alt boyutlarının birbiriyle orta düzeyde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler gösterdiği saptanmıştır (p< .001). Bu alt boyutlar birbiriyle birleştirilerek sırasıyla "sosyallik", "mesleki ve zihinsel beceri", "yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma", "gündelik hayatı idare etme" olarak isimlendirilmiştir. Sportif beceriler ve ahlakilik alt boyutlarının diğer tüm alt boyutlarla pozitif yönlü ve anlamlı; ancak düşük düzeyde (sırasıyla r= .11 - .28 aralığında ve r= .11 - .33 aralığında) ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Bu iki boyut da açımlayıcı faktör analizi uyarınca birleştirilerek fiziksel algı boyutu oluşturulmuştur.

Yapı geçerliği incelemesi için uygulanan açımlayıcı faktör analizinde faktör çıkarma yöntemi olarak "minimum artıklar (*minimum residuals*)" yöntemi ve faktör döndürme yöntemi olarak "Promax" yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle beş alt boyutun maddeleri bir arada analize alınmıştır. Analiz bulgularına göre, varyans-kovaryans matrisinin faktör analizi için istatistiksel açıdan yeterli olduğu görülmüştür (Bartlett$\chi^2(378) = 2600$, $p < .001$, KMO= .84). Analiz sonucunda, 5 alt boyutun birlikte varyansın %41.6'sını açıkladığı belirlenmiştir. Faktör yükleri ilk alt boyut için .20-.49, ikinci alt boyut için .20-.74, üçüncü alt boyut için .23-.72, dördüncü alt boyut için .35-.69 ve beşinci alt boyut için .21-.74 aralığında değer almıştır.

Özdeğer alt boyutu için yapı geçerliği ayrıca incelenmiş; "minimum artıklar (*minimum residuals*)" yöntemi ve "Promax" faktör döndürme yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; varyans-kovaryans matrisinin faktör analizi için istatistiksel açıdan yeterli olduğu görülmüştür (Bartlett χ^2 (15) = 300, $p < .001$, KMO=.70). Analiz sonucunda, 6 maddenin tek bir bileşende bir araya geldiği tespit edilmiştir. Maddelerin faktör yüklerinin .44 ile .71 aralığında değer aldığı tespit edilmiştir. Tek boyut halinde varyansın %28.2'si açıklanmıştır.

Tablo 2: HYİBAP Alt Boyutları ve Özdeğer Alt Boyutuna İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

	S	MZB	YİDİDO	GHİE	FA	Özdeğer Alt Boyutu	Ortak Varyans
SP2	0.31						0.23
SP14	0.30						0.43
SP27	0.49						0.38
SP39	0.20						0.44
SP26	0.35						0.46
SP15		0.43					0.45

SP28		0.20					0.41
SP40		0.20					0.41
SP24		0.69					0.50
SP37		0.29					0.36
SP49		0.74					0.56
SP4			.22				0.21
SP16			0.62				0.41
SP42			0.56				0.50
SP11			0.21				0.56
SP23			0.72				0.54
SP48			0.58				0.42
SP20				0.51			0.34
SP45				0.44			0.31
SP22				0.64			0.39
SP47				0.35			0.20
SP8				0.48			0.27
SP34				0.69			0.46
SP6					0.74		0.65
SP19					0.60		0.47
SP31					0.66		0.59
SP44					0.66		0.52
SP18					0.21		0.20
SP1						0.44	0.20
SP9						0.48	0.23
SP17						0.46	0.21
SP25						0.49	0.24
SP33						0.71	0.50
SP41						0.56	0.31
Açıklanan Varyans %	12.88	9.82	6.68	6.22	5.99	28.20	

S: Sosyallik, MZB: Mesleki ve Zihinsel Beceri, YİDİDO: Yakın İlişkiler ve Diğer İnsanlara Destek Olma, GHİE: Gündelik Hayatı İdare Etme, FA: Fiziksel Algı

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bu aşamada tek başına bir faktör olarak değerlendirilen özdeğer alt boyutu için tek boyutlu doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçeğin kalan 5 alt boyutu için ölçekten toplam puan alınıp alınamadığını test edebilmek amacıyla bifaktör model kullanılarak analizler yürütülmüştür. Bifaktör modellerde her bir madde hem kendi boyutundan hem de tüm boyutları bir arada temsil eden "genel faktör" boyutundan

yük almaktadır (Kline, 2015). Tüm analizler boyunca dirençli en büyük olabilirlik (MLR) tahminleyicisi kullanılmış ve ölçek belirleme yöntemi olarak ULI (Unit Loading Identificatin, Birim Yük Tanımlaması) kullanılmıştır. İlk olarak genel ölçek değerlendirilmiş ve model uyumunun iyileştirilmesi gerektiği görülmüştür; $\chi^2(306) = 976.83$, $\chi^2/sd = 3.19$, RMSEA(%90GA) = .08(.08, .09), SRMR = .13, CFI = .71, TLI = .67, GFI = .95. Ardından 2 ayrı uzman görüşü de alınarak içerik olarak da uygun olduğu belirlenen Madde 28-37, Madde 24-49, Madde 8-34, ve Madde 19-44 çiftleri arasında hata kovaryansı kurulmuş; yeni modelin uyumlu olduğu saptanmıştır; $\chi^2(302) = 467.64$, $\chi^2/sd = 1.55$, RMSEA(%90GA) = .04(.03, .05), SRMR = .05, CFI = .93, TLI = .91, GFI = .97. Boyutlar arası örtük korelasyonlar incelendiğinde tüm korelasyonların anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: HYİBAP Alt Boyutları Arasındaki Örtük Korelasyon (Standart Kovaryans) Değerleri

	1	2	3	4	5
1.Sosyallik					
2.Mesleki ve Zihinsel Beceri	.85***				
3.Yakın İlişkiler ve Diğer İnsanlara Destek Olma	.83***	.87***			
4.Gündelik Hayatı İdare Etme	.83***	.84***	.87***		
5.Fiziksel Algı	.81***	.81***	.89***	.89***	

***p<.001

Ardından ölçek maddelerinin hem kendi boyutlarına hem de genel boyuta verdiği faktör yükleri incelenmiş ve boyut düzeyinde en düşük faktör yükünün .21 (Madde 16), genel faktör düzeyinde ise .22 (Madde 37) olduğu saptanmıştır. Maddelere ait faktör yükleri Tablo 5'te gösterilmiştir. Daha sonra özdeğer alt boyutu tek başına ele alınmış ve uyum katsayılarının uygun olmadığı saptanmıştır; $\chi^2(9) = 156.01$, $\chi^2/sd = 1.55$, RMSEA(%90GA) = .24(.20, .27), SRMR = .14, CFI = .61, TLI = .36, GFI = .82. Ardından modifikasyon indeksleri incelenmiş ve yine aynı 2 uzmandan da görüş alınarak içerik olarak benzer olduğu kabul edilen Madde 17-33, Madde 25-33 ile Madde 17-25 çiftleri arasında hata kovaryansları kurulmuştur. Elde edilen modelin uygun olduğu tespit edilmiş ve model katsayıları Tablo 4'te gösterilmiştir; $\chi^2(6) = 22.65$, $\chi^2/sd = 3.78$, RMSEA(%90GA) = .09(.06, .14), SRMR = .04, CFI = .96, TLI = .90, GFI = .97.

Tablo 4: HYİBAP Özdeğer Alt Boyutuna ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Katsayıları

Madde	L	λ	SH	z	p
1	1.00	0.60	0.05	11.85	< .001
9	1.31	0.72	0.04	14.83	< .001
17	0.45	0.23	0.06	3.58	< .001
25	0.38	0.22	0.06	3.26	= .001
33	0.52	0.28	0.06	4.50	< .001
41	1.17	0.74	0.04	15.56	< .001

L: Standart Olmayan Faktör Yükü, λ: Standart Faktör Yükü, SH: Standart Hata

Tablo 5: HYİBAP Bifaktör Modeline Ait Katsayılar

		Genel Faktör					Boyut					
Boyut	Madde	L	λ	SH	z	p	L	λ	SH	z	p	R^2
S	2	1.00	0.30	0.02	15.98	< .001	1.00	0.30	0.02	12.71	< .001	0.09
	14	2.40	0.71	0.14	4.80	< .001	2.40	0.74	0.12	5.81	< .001	0.52
	26	2.21	0.65	0.14	4.49	< .001	2.21	0.69	0.12	5.35	< .001	0.44
	27	1.14	0.37	0.08	4.63	< .001	1.14	0.38	0.06	5.80	< .001	0.14
	39	2.65	0.79	0.16	4.79	< .001	2.65	0.83	0.14	5.83	< .001	0.65
MZB	15	1.00	0.29	0.01	18.14	< .001	1.00	0.38	0.03	11.84	< .001	0.41
	24	0.90	0.28	0.02	9.86	< .001	0.90	0.38	0.03	11.63	< .001	0.40
	28	0.42	0.23	0.03	3.54	< .001	0.42	0.27	0.04	3.95	< .001	0.08
	37	0.28	0.29	0.03	2.65	.008	0.28	0.22	0.04	2.66	.008	0.04
	40	0.93	0.32	0.03	10.37	< .001	0.93	0.43	0.03	13.62	< .001	0.51
	49	0.76	0.24	0.03	7.09	< .001	0.76	0.32	0.03	8.48	< .001	0.29
YİDİDO	4	1.00	0.35	0.02	14.58	< .001	1.00	0.32	0.02	14.13	< .001	0.05
	11	1.81	0.53	0.15	3.44	< .001	1.81	0.49	0.13	3.59	< .001	0.12
	16	3.05	0.21	0.24	4.07	< .001	3.05	0.94	0.23	3.96	< .001	0.43
	23	3.87	0.57	0.26	3.94	< .001	3.87	0.98	0.25	3.87	< .001	0.47
	42	2.63	0.86	0.24	3.54	< .001	2.63	0.80	0.23	3.47	< .001	0.31
	48	3.53	0.28	0.26	3.85	< .001	3.53	0.95	0.25	3.78	< .001	0.44
GHİE	8	1.00	0.31	0.01	17.27	< .001	1.00	0.31	0.03	10.67	< .001	0.24
	20	1.09	0.34	0.05	6.68	< .001	1.09	0.35	0.04	8.61	< .001	0.30

	22	1.35	0.42	0.05	8.35	< .001	1.35	0.43	0.03	12.05	< .001	0.46
	34	1.01	0.35	0.04	7.76	< .001	1.01	0.36	0.03	9.62	< .001	0.31
	45	1.23	0.39	0.05	7.47	< .001	1.23	0.40	0.04	10.07	< .001	0.39
	47	1.25	0.38	0.053	7.26	< .001	1.25	0.39	0.03	11.80	< .001	0.37
	6	1.00	0.29	0.01	17.91	< .001	1.00	0.38	0.03	10.90	< .001	0.38
	18	0.63	0.28	0.03	5.22	< .001	0.63	0.24	0.04	5.90	< .001	0.15
FA	19	0.55	0.26	0.03	4.46	< .001	0.55	0.22	0.04	4.66	< .001	0.12
	31	1.24	0.38	0.03	11.50	< .001	1.24	0.50	0.03	14.78	< .001	0.64
	44	0.57	0.26	0.03	4.52	< .001	0.57	0.21	0.04	4.76	< .001	0.11

S: Sosyallik, MZB: Mesleki ve Zihinsel Beceri, YİDİDO: Yakın İlişkiler ve Diğer İnsanlara Destek Olma, GHİE: Gündelik Hayatı İdare Etme, FA: Fiziksel Algı

L: Standart Olmayan Faktör Yükü, λ: Standart Faktör Yükü, SH: Standart Hata

3.3. Güvenirlik Analizleri Sonuçları

Madde analizi sonuçlarına göre yeniden tasarlanan modelin tüm alt boyutlarının psikometrik olarak güvenilir olduğu görülmüştür. Buna göre en düşük Cronbach alfa iç-tutarlık güvenirlik katsayısı değerine .67 ile fiziksel algı alt boyutunda ve en yüksek değere ise .75 ile gündelik hayatı idare etme alt boyutunda ulaşıldığı saptanmış. Testi yarıya bölme güvenirlik analizi Spearman Brown düzeltme formülasyonuna göre en düşük yarı test güvenirliği .60 ile yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma alt boyutunda, en yüksek değer ise .72 ile gündelik hayatı idare etme alt boyutunda hesaplanmıştır.

Genel değerlendirme boyutu gibi ölçekte yer alan ancak ölçekten bağımsız olarak çalışan özdeğer alt boyutu için iç-tutarlık güvenirlik analizi yapıldığında Cronbach alfa katsayısının .70 olduğu gözlenmiştir. Bu alt boyutun yarı test korelasyon değeri Spearman Browm düzeltme formülasyonuna göre .72 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tüm alt boyutları bakımından Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplama ve testi yarıya bölme analizlerine göre psikometrik olarak güvenilir olduğu kabul edilmiştir. Söz konusu değerler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: HYİBAP Alt Boyutlarının İç Tutarlık ve Yarı Test Güvenirlik Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Madde	Ortalama	Varyans	Yarı Test	Cronbach Alfa	r
Sosyallik	5	14.53	11.24	.66	.68	.26-.56
Mesleki ve Zihinsel Beceri	6	17.39	13.79	.68	.71	.30-.53
Yakın İlişki ve Diğer İnsanlara Destek Olma	6	18.26	13.80	.60	.68	.22-.53
Gündelik Hayatı İdare Etme	6	18.06	14.87	.72	.75	.42-.59
Fiziksel Algı	5	13.28	11.60	.70	.67	.23-.60
Öz Değer	6	14.69	3.83	.72	.70	.38-.52

r: Madde Toplam Puan Korelasyon Aralığı

Son olarak ölçeğin ilk uygulanış tarihinden 21 gün (3 hafta) sonra toplam 142 katılımcıdan toplanan veri ile Pearson korelasyon yöntemi kullanılarak test tekrar test güvenirliği incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre sosyallik alt boyutunun tekrar test güvenirliği .73 (p< .001), mesleki ve zihinsel beceri alt boyutunun .76 (p< .001), yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma alt boyutunun .68 (p< .001), gündelik hayatı idare etme alt boyutunun .63 (p< .001), fiziksel algı alt boyutunun .77 (p< .001) ve özdeğer alt boyutunun ise .80 (p< .001) olduğu görülmüştür. Tüm korelasyonların orta ve yüksek düzeyde olduğu ve ölçeğin tekrar test analizlerine göre psikometrik olarak kullanıma uygun olduğu saptanmıştır.

3.4 Yakınsak Geçerliği Analizi Sonuçları

Yakınsak ölçeklerin bu örneklem için uygunluğunu sınamak amacıyla öncelikle iç-tutarlık güvenirlik katsayı olan Cronbach alfa değerleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre SKÖ'nün (α=.90), RBSÖ'nün

(α=.90) ve YDÖ'nün (α=.89) kullanılabilir olduğu tespit edilmiştir. HYİBAP alt boyutlarının bu ölçeklerle korelasyonları incelendiğinde en yüksek ilişki özdeğer alt boyutu ile RBSÖ arasında (r=.63), en düşük ilişki ise yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma alt boyutu ile YDÖ arasında (r=.20) hesaplanmış; ayrıca tüm değerler istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Hesaplanan değerler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: HYİBAP'ın Yakınsak Geçerlik Analizi Bulguları

	Sosyallik	Mesleki ve Zihinsel Beceri	Yakın İlişkiler ve Diğer İnsanlara Destek Olma	Gündelik Hayatı İdare Etme	Fiziksel Algı	Özdeğer
SKÖ	.49*	.44*	.39*	.33*	.39*	.53*
RBSÖ	.42*	.55*	.32*	.32*	.42*	.63*
YDÖ	.22*	.33*	.20*	.30*	.36*	.45*

p<0.001, SKÖ: Sosyal Karşılaştırma Ölçeği, RBSÖ: Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği.

4. Tartışma

Benlik kavramı Sokrates'ten günümüz teorisyenlerine kadar her zaman tanımlanmaya çalışılan üzerine araştırmalar yapılmış olan bir kavramdır (Marsh ve ark., 1988). Literatür incelendiğinde benlik kavramını tek boyutlu bir yaklaşımla ele alan, benlik algısı ve benlik saygısı gibi benliğin duygusal ve bilişsel bileşenlerini birbirinin yerine kullanılabilen ifadelermiş gibi ele alan araştırmacılara rastlanılabilmektedir ve bu doğrultuda geliştirilmiş olan pek çok benlik kavramı ölçeğiyle de karşılaşılabilmektedir (Rosenberg ve ark., 1995; Van Zanden ve ark., 2015). Diğer bir yandan ise benlik kavramını çok boyutlu bir yaklaşımla ele alan çalışmacılar da bulunmaktadır (Shavelson, 1976; Marsh ve ark., 1988). HYİBAP da bu ölçeklerden biridir. Benlik kavramını hem bilişsel açıdan çok boyutlu bir şekilde değerlendirme hem de genel benlik saygısını görebilme imkanı sunmaktadır (Messer ve Harter, 2012). Ayrıca Türkçe literatür incelendiğinde benlik kavramını çok boyutlu olarak hem duygusal hem de bilişsel açılardan ele alan güncel bir ölçüm aracına rastlanılmadığı söylenebilir. Bu noktada ölçeğin benlik kavramı çalışmaları açısından oldukça değerli olduğu düşünülmektedir.

HYIBAP'ın özdeğer alt boyutunun orijinal ölçeğe sadık kalınması adına ölçeğin diğer alt boyutlarından bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. Benzer şekilde yine ölçeğin orijinal versiyonuna sadık kalınarak bireylerin en önemsediği ve iyi olduklarını düşündükleri benlik algısı alt boyutlarının sorgulanarak önem verilen benlik alt boyutlarının karşılıklı değerlendirilerek çelişkili durumların tespiti açısından işlevsel olduğu düşünülen "önem derecelendirme bölümü" de orijinalinde olduğu gibi analizlere dahil edilmeden yalnızca dil açısından uyarlanmıştır. Bu sayede ölçeğin birinci bölümünde bireyler benlik algılarını puanlarken, ölçeğin ikinci bölümünde de hangi benlik alt boyutlarının kendileri için daha önemli olduğunu değerlendirebilmektedirler.

HYİBAP uyarlama çalışması 18-65 yaş arası toplam 568 yetişkin birey üzerinden gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğü orijinal çalışmadakinden (n = 215) daha fazladır (Messer ve Harter, 2012). Aynı ölçeğin farklı dillere uyarlama çalışmaları incelendiğinde ise İspanyolca versiyonuyla karşılaşılmakta ve bu uyarlama çalışmasının da 180 kişi üzerinden yapıldığı görülmektedir (Jimenez-Diaz ve ark., 2018). Bu

durum uyarlama çalışması analiz sonuçlarının lehine bir unsur olarak görülebilir. Örneklem büyüklüğünün yanı sıra örneklem özellikleri incelendiğinde ise kadın katılımcı sayısının erkek katılımcı sayısından daha fazla olduğu görülebilmektedir. Bu noktada cinsiyetin benlik üzerindeki belirleyiciliği göz önünde bulundurulacak olursa (Bayrak, 2009; Wilgenbusch ve Merrell, 1999), bu karıştırıcı etkinin dışlanamadığı söylenebilir. Diğer bir yandan ise orijinal çalışmada da İspanyolca uyarlama çalışmasında da kadın katılımcı sayısının erkek katılımcı sayısından yüksek olduğu ve varsayılan karıştırıcı etkinin bu iki çalışmada da kendini göstermiş olabileceğinden söz edilebilir. Bir diğer benlik kavramı üzerinde belirleyici olduğu düşünülen yaş değişkeni (Bayrak, 2009) açısından bakıldığında katılımcıların yaş ortalamalarının 32 olduğu görülebilmektedir. Ölçeğin orijinal versiyonunun geliştirildiği örneklemin yaş ortalaması ise 26'dır. Bununla birlikte ölçeğin İspanyolca versiyonunun uyarlama çalışmasının yapıldığı örneklemin yaş ortalaması ise 19'dur. Bu noktada 18-65 ranjına sahip bir örneklemin yaş ortalamasının 30 üstü olmasının örneklemin genel özelliklerini yansıtabilmesi açısından daha uygun olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmada ölçeğin geçerlilik ve güvenirliliğini test etmek için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplama, testi yarıya bölme, test-tekrar test güvenirliğini inceleme ve diğer ölçeklerle olan ilişkisini değerlendirme üzerine analizler gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak çalışma kapsamında ölçeğin nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlamak ve hangi maddelerin Türkiye örnekleminde çalıştığını tespit etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi ve elde edilen yapının veriyle olan uyumunu doğrulamak amacıyla da doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Yapılan bu açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 34 maddesinin Türkiye örneklemi için geçerli olduğu ve orijinal alt boyutların birleşerek sosyallik, mesleki ve zihinsel beceri, gündelik hayatı idare etme, yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma, fiziksel algı ve özdeğer alt boyutlarını oluşturduğu anlaşılmıştır. Bu alt boyutlar oluşturulurken bazı maddeler içerik açısından benzerliği gözetilerek istatistiki olarak ilişkilendirilmiştir. Ayrıca maddelerin alt boyutlara atanmasına dair 10 kişi üzerinden semantik analiz aracılığıyla da kontrol sağlanmıştır. Ölçekten çıkarılan maddelerin (Bazı yetişkinler oyun ve sporlarda oynamak yerine izlemeyi tercih ederler. AMA Diğer yetişkinler izlemek yerine oynamayı tercih ederler.) içerik olarak Türkiye örneklemi tarafından anlaşılması noktasında bir zorluk yaşandığı düşünülebilir. Söz konusu çıkarılan maddelerin hem Türk kültürü açısından uygun bir karşılık bulamadığı hem de istatistiki olarak kullanıma uygun olmadığı ifade edilebilir. Yapılan bu analizlere karşılık orijinal çalışmada sadece doğrulayıcı faktör analizi yapıldığı, ancak analiz sonuçlarının istatistiki değerlerinin makalede paylaşılmadığı görülebilmektedir. Bu noktada uyarlama çalışması kapsamında yapılan faktör analizi sonuçları orijinal çalışma sonuçlarıyla karşılaştırılarak değerlendirilememektedir.

Söz konusu ölçeğin diğer dillere uyarlama çalışmaları değerlendirildiğinde ise yalnızca İspanyolca diline uyarlama çalışmasının yapıldığı görülebilmektedir. Bu çalışmada da sadece içerik açısından bir uyarlama yapılmış, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmemiştir (Jimenez-Diaz ve ark., 2018). Bu noktada da açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizine dair bir karşılaştırma yapılamamaktadır.

Uyarlaması yapılan bu ölçeğin ergen formu da 2001 yılında Şekercioğu tarafından Türkiye örneklemine uyarlanmış ve 2012 yılında revize edilmiştir. Bu çalışmada da orijinal formda bulunan 45 madde ve 9 alt boyuttan oluşan ölçeğin yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonucunda Türkiye örneklemi için 26 madde ve 6 alt boyut üzerinden geçerli olduğu saptanmıştır. Çıkarılan maddelerin ise hem istatistiksel hem de içerik açısından faktörlerle uyumlu bulunmayışı sebebiyle ölçek dışı bırakıldığı belirtilmiştir (Şekercioğlu, 2012). Bu noktada benlik algısına dair uyarlama ölçeklerinin ergen ve yetişkin formları için özellikle kültürel faktörlerin ön plana çıktığı ve bu uyarlama çalışmasında da olduğu gibi bazı maddelerin ölçüm aracı dışında bırakılması gerektiği düşünülebilir.

Ölçeğin güvenirlik analizleri bağlamında alt boyutlarına dair Cronbach alfa değerlerinin ise .67 ile .75 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Buna göre ölçeğin psikometrik açıdan orta düzeyde güvenilir bir ölçüm

aracı olduğu görülmüştür. Ölçme aracında farklı boyutların birleştirilmesi nedeniyle alt boyutlar içerisinde heterojenliğin ve varyansın orijinal çalışmaya kıyasla artmış olabileceği ve bu nedenle kabul edilebilir-orta düzey güvenirlikte değerler elde edildiği düşünülmektedir. HYIBAP'ın orijinal versiyonunun alt boyutlarına dair Cronbach alfa katsayılarının ise .65 ile .90 arasında dağılım gösterdiği anlaşılmıştır (Messer ve Harter, 2012). Şekercioğlu ve Güzeller (2012)'in ergenler için yapmış olduğu uyarlama çalışmasında ise alt boyutlara dair Cronbach alfa değerlerinin .54 ile .77 arasında değiştiği saptanmıştır. HYIBAP'ın İspanyolca versiyonunda ise ölçekten toplam Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır (Jimenez-Diaz ve ark., 2018), ancak ölçeğin Türkiye örneklemi için yapılan bu uyarlama çalışmasında orijinal versiyonunda olduğu gibi her bir alt boyut için ayrı ayrı Cronbach alfa katsayısı hesaplandığından ölçeğin İspanyoca versiyonuyla Cronbach alfa katsayısı açısından karşılaştırılması yapılamamaktadır. Kısaca ölçeğin Türkiye örneklemi için olan uyarlama versiyonu Cronbach alfa katsayıları açısından hem Türkiye örneklemi ergen formundan hem de orijinal versiyonundan farklılaşmaktadır. Bu durum uyarlama çalışmasında ölçeğin madde sayısı ve alt boyut bakımından yapısal farklılıklar göstermesiyle açıklanabilir. Ayrıca bu uyarlama çalışmasında hem orijinal versiyonundan hem de İspanyolca uyarlama çalışmasından farklı olarak testi yarıya bölme ve test-tekrar test ölçümü de alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda genel olarak ölçeğin orta ve yüksek derecelerde güvenirliğe sahip olduğu ve diğer araştırmalarda kullanıma uygun olduğu anlaşılmıştır.

HYİBAP'ın diğer ölçeklerle olan ilişkisi de bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Buna göre ölçeğin alt boyutlarıyla RBSÖ, SKÖ ve YDÖ'nün korelasyonları değerlendirilmiştir. En yüksek korelasyon değeri RBSÖ ile HYİBAP özdeğer alt boyutu arasında, en düşük korelasyon değeri ise YDÖ ile HYİBAP yakın ilişkiler ve diğer insanlara destek olma alt boyutu arasında olduğu bulunmuştur. Bu noktada özellikle bilişsel anlamda benlik şemasını olumlu veya olumsuz olma ekseninde değerlendiren SKÖ toplam puanı ve benlik saygısı ölçümü çalışmalarında sıkça kullanılan RBSÖ toplam puanının HYİBAP özdeğer alt boyutuyla pozitif anlamda korele olması beklendik bir durum olarak görülebilir. Özellikle bu noktada sosyal beğenirlik açısından düşünülecek olunursa bireylerin kendilerini olumlu, iyi, sosyal olarak kabul edilebilir gösterme eğiliminde olabilecekleri akla gelmektedir. Ayrıca yandan benliğin diğer alt boyutlarındaki olumluluk halinin de yine diğer ölçeklerin toplam puanlarıyla bir paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu durum yakınsak geçerliliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

HYIBAP'ın Türkiye örneklemi için gerçekleştirilen bu uyarlama çalışması ile Türkçe ölçüm araçları adına önemli bir eksikliğin giderilmeye çalışıldığı ve ulusal literatüre katkı sağlandığı düşünülmektedir. Ölçeğin özellikle Klinik Psikoloji alanı kullanımına kazandırılması ile birlikte ruhsal değerlendirme kapsamında bireylerin hangi benlik bileşenlerinin daha zayıf, hangi benlik bileşenlerinin daha güçlü olduğu konusunda bilgi edinilebilir ve bu doğrultuda bireylerin ihtiyaçları belirlenerek müdahale programları geliştirilebilir. Bununla birlikte ölçek, psikoterapi sürecinde bireylerin kendilerine dair farkındalıklarını geliştirme amacına yönelik bir zemin sunabilir. Bu ifadeler çalışmanın klinik doğurguları arasında sayılabilir.

Bu ölçek uyarlama çalışması orijinal formunun geliştirildiği örneklem genişliğinden çok daha büyük bir katılımcı kitlesiyle yürütülmüştür. Örneklem büyüklüğünün analiz sonuçlarının güvenirliğini arttırabileceği düşünülebilir. Öte yandan bu uyarlama çalışmasında hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi kullanılmış ve bu analizler farklı örneklemler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yakınsak geçerliliğini incelemek adına ek ölçüm araçları da katılımcılara sunulmuştur. Güvenirlik analizlerinde ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplamanın yanı sıra testi yarıya bölme ve test-tekrar test ölçümü de alınmıştır. Tüm bu analizlere ek olarak semantik analiz de yapılmıştır. Bu noktada ölçek uyarlama çalışmaları için önemli olabilecek geçerlilik ve güvenirlik analizlerinin bir arada, geniş bir örneklem üzerinden yapıldığı, bu durumun da araştırmanın güçlü yanları arasında yer aldığı söylenebilir.

Çalışmanın kısıtlılıkları incelendiğinde ise kadın erkek dağılımının eşit olmaması hali başta ifade edilebilir. Ölçek çeviri ve dil uyarlaması aşamasında her ne kadar uzman desteği alınmış ve semantik analiz yapılmış olsa da ölçek maddelerinin geri çevirisi aşaması gerçekleştirilmemiştir, bu durum da yine araştırmanın sınırlılıkları arasında görülebilir. Bununla birlikte açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi verilerinin eş zamanlı toplanmış olması da bir diğer sınırlılıktır. Ayrıca benlik kavramı çalışmalarının öz bildirime dayalı olarak gerçekleştirilmesi, sosyal beğenirlik kaygısını tetikleyebilir ve bu durum da ölçek geçerlilik ve güvenirlilik değerlerini düşürebilir. Ancak yine de benlik kavramı çalışmalarında en doğru sonuçların öz bildirime dayalı olduğu da literatür tarafından ileri sürülmektedir (Harter, 2015). Bununla birlikte HYIBAP alt boyutları ve diğer ölçekler arasındaki korelasyon değerlerinin ortak yöntem yanlılığı bağlamında ele alınması önemlidir, bahsedilen bu durumların araştırmanın sınırlılıklarını oluşturduğu düşünülebilir.

5. Sonuç

Sonuç olarak HYİBAP'ın Türkiye örneklemi için araştırmalarda kullanılması uygundur. Türkçe dilinde güncel yakın tarihli benliği bileşenleriyle inceleyen herhangi bir benlik algısı ölçeği bulunmamaktadır. Benzer bir yapıya sahip olan Tennessee Benlik Kavramı Envanteri'nin Türkiye örneklemi için uyarlama çalışmasının 1998 yılında yapılmış olduğu görülebilmektedir (Aşçı, 1998), ancak ölçeklerin belli bir zaman sonra güncelleme çalışmalarının yapılması, geçerlilik ve güvenirlik testlerinin tekrarlanmasının gerekliliğine inanılmaktadır. Ayrıca genel benlik algısını ve benlik saygısını ölçen araçlarla birlikte; sanatsal benlik algısı (Nagihan ve Tezer, 2009), fiziksel benlik algısı (Çağlar ve ark., 2017), cinsel benlik algısı (Koçak ve Fışıloğlu, 2010) ve ilişkisel-bireyci-toplulukçu benlik algısı (Ercan, 2011) gibi benlik alt boyutlarını ayrı ayrı ele alan ölçüm araçları bulunsa da birçok benlik alt boyutunun bir arada değerlendirilmesinin genel olarak benlik kavramı çalışmalarına daha çok katkı sunabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkçe literatüre kazandırılan bu ölçeğin benlik kavramı üzerine yapılacak çalışmalar için önemli bir katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Gelecek çalışmalarda benlik kavramı ölçüm araçlarının uyarlama çalışmalarında söz konusu orijinal formda var olan ancak Türkiye örnekleminde çalışmayan maddelerin içerik açısından ne sebeple kullanıma uygun olmadıkları incelenebilir. Ayrıca orijinal formundan farklılaşan bu uyarlama sonucu ortaya çıkan ölçüm aracının doğrudan uygulandığı ve psikometrik özelliklerinin farklı örneklemlerce test edildiği çalışmalar da yürütülebilir. Öte yandan benlik kavramı çalışmaları için özellikle ölçüm aracı geliştirirken öz bildirime dayalı soruların yanında aileden, arkadaşlardan bilgi alma veya doğal ortamında gözlem yapma gibi ek araştırma yöntemleri de kullanılabilir. Son olarak ise bu uyarlama çalışması belli bir düzeyde ihtiyaç karşılamış olsa da Türkiye örneklemi için derinlemesine benlik algısının ve benlik saygısının incelendiği ölçüm araçlarının oldukça sınırlı olduğu ve hala bu konuda ölçüm araçlarına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Data Collection: Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Veri Analizi: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Data Analysis: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Writing Up: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Submission and Revision: Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Altıntaş, A., Çağlar, E., Aşçı, F. H., Güven Karahan, B. ve Uygurtaş, M. (2009). Çocuklar ve Gençler için Fiziksel Benlik Algısı Envanteri'nin yapı ve ölçüt bağıntılı geçerliğinin test edilmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 2, s.3-12.

Arıcak, T. (2001). Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği'nin geliştirilmesi, güvenirlik ve geçerlik çalışmaları. *6. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongres, İstanbul.*

Aşçıı, F. H. (1998). The Effects of Physical Fitness Training and Group Counseling on Self-Concept and Physical Self-Concept of Female University Students. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.*

Aydın, B. (1996). Benlik kavramı ve ben şemaları. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *8*(8), s.41-47.

Bakar, D. (1996). Üniversite Öğrencilerinde Benlik Sisteminin İncelenmesi (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.*

Barış, D. A. (2002). Müzik eğitimi alan ve almayan lise öğrencilerinin benlik tasarımı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (*Yayımlanmamış Yuksek Lisans Tezi*). Gazi Universitesi, Ankara.

Bayrak, R. (2009). Bağlanma tarzları, kendilik algısı ve başaçıkma yöntemleri bağlamında algılanan stres faktörleri ve stres belirtileri: Üniversite öğrencileri üzerinde uygulamalı bir çalışma. *Kara Harp Okulu, Ankara*.

Campos, J. J., Mumme, D., Kermoian, R. & Campos, R. G. (1994). A functionalist perspective on the nature of emotion. *Japanese Journal of Research on Emotions*, 2(1), s.1-20.

Cantekin, Ö. F. ve Gökler, R. (2019). Matovu Akademik Benlik Kavramı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Social Sciences*, *14*(4), s.1355-1366. DOI: **DOI:** 10.29228/TurkishStudies.22993.

Cevher, F. N. ve Buluş, M. (2006). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5-6 yaş çocuklarında akademik benlik saygısı. *DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 20, s.28-39.

Çağlar, E., Aşçı, H. ve Kelecek, S. (2017). Elit Sporcu Benlik Algısı Envanteri Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Spormetre, 15*(4), s.165-172.

Çağlar, E., Aşçi, F. H. ve Bilgili, N. (2017). Üniversite öğrencilerinde Fiziksel Benlik Ölçeği Türkçe sürümünün psikometrik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *18*(6).

Çuhadaroglu, F. (1986). Adolesanlarda Benlik Saygısı. *[Yayımlanmamış Yuksek Lisans Tezi]*. Hacettepe Universitesi, Ankara.

Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanmasi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *15*(59).

Deigh, J. (1983). Shame and self-esteem: A critique. *Ethics*, *93*(2), s.225-245. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203724040-13.

Demirel, Ş. (2019) Büyük Balık Küçük Gölet Etkisi Hipotezinin Liselerde İncelenmesi. *[Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, *49*(1), s.71-75. DOI: https://doi.org/10.1007/springerreference_184631.

Diguer, L., Pelletier, S., Hébert, É., Descôteaux, J., Rousseau, J. P. & Daoust, J. P. (2004). Personality organizations, psychiatric severity, and self and object representations. *Psychoanalytic Psychology*, *21*(2), s.259.

Doğan, T. (2011). İki boyutlu benlik saygısı: Kendini Sevme/Özyeterlik Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, *36*(162).

Duran-Oğuz N. ve Tezer, E. (2005). Sanat Benlik- Kavramı Ölçeği'nin geçerliliği ve güvenirliği üzerine bir çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *3*(23), s.47-55.

Ercan, H. (2011). İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği'nin Psikometrik Özellikleri ve Uyarlama Çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2011*(2), s.37-45.

Gabay, R. (1996). Çocuklarda Benlik Sisteminin İncelenmesi. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.*

Gökdemir, M. E. ve Ekşi, H. (2023). Çocuklar için Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. (Ed. T. Erdoğmuş ve Ş. Karabatak). *11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, s.*267-280.

Greenberg, L. S. & Watson, J. C. (2006). *Emotion-focused therapy for depression.* American Psychological Association.

Harris, S. M. (1995). Family, self, and sociocultural contributions to body-image attitudes of African-American women. *Psychology of Women Quarterly*, *19*(1), s.129-145. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1995.tb00282.

Harter, S. (2015). *The Construction of the Self: Developmental and Sociocultural Foundations*. Guilford Publications.

Hiçdurmaz, D. ve Öz, F. (2011). Benliğin bilişsel yaklaşımla güçlendirilmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Nursing Journal*, *18*(2).

Howard, Matt & O'Sullivan, Rachel. (2024). A systematic review of exploratory factor analysis in marketing: providing recommended guidelines and evaluating current practices. Journal of Marketing Theory and Practice. 33. s.1-22.

Jacoby, M. (2016). *Shame and the origins of self-esteem: A jungian approach*. Taylor & Francis.

Jimenez-Díaz, J., Morera-Castro, M., & Araya-Vargas, G. (2018). Validezy Confiabilidad del "Perfil de Autopercepción Para Adultos" en el ámbito educativo. *Sophia*, *14*(2), s.73-83. https://doi.org/10.18634/sophiaj.14v.2i.828.

Kalemi, G., Michopoulos, I., Efstathiou, V., Konstantopoulou, F., Tsaklakidou, D., Gournellis, R., & Douzenis, A. (2019). Narcissism but not criminality is associated with aggression in women: A study among female prisoners and women without a criminal record. *Frontiers in Psychiatry*, *10*, s.21. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyt.2019.00021.

Karabulut, G. ve Tufan, E. (2014). Çalgıya Yönelik Benlik Algısı Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi, 2*(2), s.81-92.

Kline, R. B. (2015). Principles and practice of structural equation modeling. Guilford Publications.

Koçak, G. ve Fışıloğlu, H. (2010). Cinsel Benlik Şeması Ölçeği'nin üniversite örnekleminde geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri*, 13, s.159-169.

Korkmaz, M. (1996). Yetişkin Örneklem İçin Bir Benlik Saygısı Ölçeği'nin güvenirlik ve geçerlik çalışması. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.*

Kuzgun, Y. ve Bogenç, A. (1994). *Benlik Saygısı Ölçeği. I. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresinde Sunulan Bildiri, Çukurova Üniversitesi, Adana.*

Marsh, H. W. & Shavelson, R. (1985). Self-concept: its multifaceted, hierarchical structure. *Educational Psychologist*, *20*(3), s.107-123. DOI: https://doi.org/10.1207/s15326985ep2003_1.

Marsh, H. W., Balla, J. R., & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bultein*, *103*(3), s.391. DOI: https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.391.

Marsh, H. W., Byrne, B. M., & Shavelson, R. J. (1988). A multifaceted academic self-concept: Its hierarchical structure and its relation to academic achievement. *Journal of Educational Psychology*, *80*(3), s.366. DOI: https://doi.org/10.1037/0022-0663.80.3.366.

Marsh, H. W., Trautwein, U., Lüdtke, O., Baumert, J. & Köller, O. (2007). The big-fish-little-pond effect: persistent negative effects of selective high schools on self-concept after graduation. *American Educational Research Journal*, *44*(3), s.631-669. DOI: https://doi.org/10.3102/00028312073067.

Messer, B., & Harter, S. (2012). *The Self-Perception Profile For Adults: Manual and Questionnaires.* The University of Denver, *Devenr.*

Mruk, C. J. (2006). *Self-esteem research, theory, and practice: toward a positive psychology of self-esteem*. Springer Publishing Company.

Nagihan, O. D. ve Tezer, E. (2009). Sanatsal benlik kavramının benliğin diğer boyutları ile ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *22*(1), s.231-244.

Özgün, L. T. (1987). Ergenlerde Benlik Kavramı (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.*

Rathbone, C. J., Holmes, E. A., Murphy, S. E. & Ellis, J. A. (2015). Autobiographical memory and well-being in aging: the central role of semantic self-images. *Consciousness and Cognition*, *33*, s.422-431. DOI: https://doi.org/10.1016/j.concog.2015.02.017.

Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C., & Rosenberg, F. (1995). Global self-esteem and specific self-esteem: Different concepts, different outcomes. *American Sociological Review*, s.141-156.

Sabancıoğulları, S., Doğan, S. ve Bircan, H. (2011). Klinik Hemşireleri İçin Profesyonel Benlik Kavramı Ölçeği (HPBKÖ): Geliştirilmesi, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, *3*(1).

Sedikides, C., Rudich, E. A., Gregg, A. P., Kumashiro, M. & Rusbult, C. (2004). Are normal narcissists psychologically healthy? Self-esteem matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, *87*(3), s.400. DOI: https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.3.400.

Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of Educational Research*, *46*(3), s.407-441.

Söner, (2019). Ergenlerde benlik tasarımı ve benlik saygısı düzeylerinin sosyal medya beğenilmeme korkuları üzerindeki etkisinin incelenmesi (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ufuk Üniversitesi, Ankara.

Şahin, N. H., Durak, A. ve Şahin, N. (1993). Sosyal Karşılaştırma Ölçeği: Bilişsel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme. *Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara*.

Şahin, E. ve Ersanlı, K. (2021). Ergenler İçin Benlik Algısı Ölçeği'nin geliştirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches, 18*(43*)*, s.6241-6279. DOI: 10.26466/opus. 930223.

Şekercioğlu, G. (2001). Ergenler İçin Benlik Algısı Profili"nin Uyarlama Çalışması. (*Yayınlanmamış Yuksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.*

Şekercioğlu, G. (2009). Çocuklar İçin Benlik Algısı Profilinin Uyarlanması Ve Faktör Yapısının Farklı Değişkenlere Göre Eşitliğinin Test Edilmesi. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.*

Şekercioğlu, G. ve Güzeller, C. O. (2012). Ergenler İçin Benlik Algısı Profili'nin faktör yapısının yeniden değerlendirilmesi. *Bilig Dergisi*, *60*, s.215-236.

Tabachnick, G. B. & Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Needham Heights: Allyn & Bacon, Inc.

Tan, H. (2014). *Psikolojik yardım ilişkileri: psikolojik danışma ve psikoterapi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tangney J. P. & Dearing R. L. (2002). Gender differences in morality. In Bornstein R. F., Masling J. M. (Ed.), *The psychodynamics of gender and gender role*, s.251-269. Washington, DC: American Psychological Association.

Tausch, A. (2025). Methodology and Data for Our New Analysis. In: Homonegativity and Religiously Motivated Political Extremism. SpringerBriefs in Political Science. Springer, Cham.

Turan N, Tufan, B. (1987). Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri'nin (SEI) geçerlik-güvenirlik çalışması. *23. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, İstanbul.*

Turaşlı, N. K. (2014). Validity and reliability of the DeMoulin Self-Concept Developmental Scale for Turkish Preschoolers. *Eurasian Journal of Education Research, 55*, s.55-72.

Van Zanden, B., Marsh, H. W., Seaton, M. & Parker, P. (2015). Self-concept: From unidimensional to multidimensional and beyond. *In Journal Citation*, 21, s.460-468. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.25089-7.

Volkan, V. (2007). *Psikoterapide nesne ilişkileri* (Çev. Köşkdere, A. A.). İzmir: Odağ Vakfı Psikanaliz ve Psikoterapi Yayınları.

Wilgenbusch, T. & Merrell, K. W. (1999). Gender differences in self-concept among children and adolescents: a meta-analysis of multidimensional studies. *School Psychology Quarterly*, *14*(2), s.101. DOI: https://doi.org/10.1037/h0089000.

Yandı, A. ve Köse, İ. A. (2013). Akademik ve Genel Benlik Algısı Envanteri'nin psikometrik özelliklerinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,*13*(2), s.289-309.

Yavuzer, Y., Karataş, Z. ve Polat Demir, B. (2017). Benlik Kuramı Ölçeği'nin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry*,*18*(2), s.161-168. DOI: 10.5455/apd.225786

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 950-973, doi: 10.11616/asbi.1824142

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile Çocukların Bağlanma Güvenliği, Akran İlişkileri, Sosyal ve Duygu Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişki[1]

The Relationship Between Mothers' Adult Attachment Styles and Children's Attachment Security, Peer Relations, and Social and Emotion Regulation Skills

Özlem ERKAL[2], Ege AKGÜN[3]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 27.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışma, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akran ilişkileri, sosyal becerileri ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolünü incelemektedir. Araştırmanın örneklemini 60-72 aylık 311 çocuk ve anneleri oluşturmaktadır. Veriler, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, çocukların bağlanma güvenliğinin, annelerin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Çocuklarda bağlanma güvenliğinin, akran ilişkileri, sosyal beceriler ve duygu düzenleme becerilerinin belirli alt boyutlarında aracılık rolü olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, çocukların bağlanma güvenliğinin, annelerin bağlanma stilleri ile çocukların gelişimsel çıktıları üzerindeki etkisinde seçici bir mekanizma olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuklar, Bağlanma, Akran İlişkileri, Sosyal Beceri, Duygu Düzenleme.

&

Abstract: This study examines the mediating role of children's attachment security in the relationship between mothers' adult attachment styles and children's peer relationships, social skills, and emotion regulation. The study sample consists of 311 children aged 60-72 months and their mothers. The data were analyzed using Structural Equation Modeling (SEM). Research findings indicate that children's attachment security mediates the relationship between mothers' attachment styles and children's social skills. Attachment security in children was found to mediate specific sub-dimensions of peer relationships, social skills, and emotion regulation skills. These findings suggest that children's attachment security functions as a selective mechanism in the influence of mothers' attachment styles on children's developmental outcomes.

Keywords: Children, Attachment, Peer Relationships, Social Skill, Emotion Regulation.

Atıf/Cite as: Erkal, Ö., Akgün, E. (2026). Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile Çocukların Bağlanma Güvenliği, Akran İlişkileri, Sosyal ve Duygu Düzenleme Becerileri Arasındaki İlişki. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 950-973. doi: 10.11616/asbi.1824142

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Bu çalışma, Özlem Erkal'ın Doç. Dr. Ege Akgün danışmanlığında tamamladığı "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Bağlanma Stilleri ve Sosyal Duygusal Becerilerinde Annelik Uygulamalarının Rolü" başlıklı Doktora Tezinden türetilmiştir.

[2] Dr., Özlem Erkal, Milli Eğitim Bakanlığı ozlem_erkal@hotmail.com (Sorumlu Yazar)

[3] Doç. Dr., Ege Akgün, Ankara Üniversitesi, egeakgn@gmail.com

1. Giriş

Bağlanma kuramının kurucusu Bowlby (1969), bağlanmayı bireyin bakım verenle duygusal bağ kurma ihtiyacından kaynaklanan uyarlanabilir bir davranış sistemi olarak tanımlamıştır. Bu sistem, bireyin hayatta kalması ve sağlıklı bir duygusal gelişim süreci sürdürebilmesi için temel bir mekanizma işlevi görmektedir. Bu sistem, sadece biyolojik bir hayatta kalma mekanizması değil, aynı zamanda bireyin dış dünyaya karşı hissettiği temel güven duygusunun da kaynağıdır (Santana-Ferrándiz vd., 2025). Benzer şekilde, alanyazında bağlanmanın çocuk için bir 'güvenli üs' teşkil ettiği ve bu üssün yokluğunun ilerleyen dönemlerdeki psikolojik sağlamlığı olumsuz etkileyebileceği vurgulanmaktadır (Mikulincer ve Shaver, 2010).

Bowlby'nin kuramsal çerçevesini genişleten Ainsworth vd. (1978), geliştirdikleri 'Yabancı Ortam' prosedürü ile bu sistemin niteliğini bağlanma güvenliği temelinde sınıflandırmıştır. Söz konusu sınıflandırma, çocuğun stres anında bakım verenine verdiği tepkilerin sistematik bir şekilde gözlemlenmesine olanak tanımıştır. Anne ile çocuk arasındaki sosyal etkileşim deneyimleri, zamanla bireyin kendisi ve başkaları hakkındaki algısını şekillendiren bir 'içsel çalışma modeline' dönüşmektedir. Bu modellerin dinamik yapısı, bireyin sadece çocuklukta değil, yaşam boyu sürecek olan sosyal uyum süreçlerini ve duygusal stratejilerini organize etmektedir (Schuengel vd., 2025; Cassidy vd., 2025). Erken dönemde şekillenen bu zihinsel temsiller, bireyin ilerleyen dönemlerdeki ilişkilerinde temel teşkil eden güvenli, kaygılı-kaçınmacı veya kaygılı-kararsız bağlanma örüntülerinin çekirdeğini oluşturmaktadır (Pons-Salvador vd., 2025).

Güvenli bağlanma, bakıcıların çocuğun ihtiyaçlarına sürekli olarak yanıt vermesi, rahat ve güvenilir ortam oluşturması ile çocukların stresle başa çıkmalarını, güvenilir ilişkiler kurmalarını ve çevreleriyle etkileşim kurmalarını sağlamaktadır (Jäggi vd., 2025). Güvenli bağlanma, sosyal gelişimde hem destekleyici hem de koruyucu bir faktördür. Güvenli bağlanan çocuklar; daha sonraki yıllarda sosyal açıdan daha yetkin ve dirençli olmakta, empati kurabilmekte ve daha az davranış problemi yaşamaktadırlar (Norman ve Roggman, 2025).

Güvensiz bağlanan (kaçınmacı veya kaygılı) çocuklar, daha sonraki yıllarda davranışsal veya sosyal sorunlar yaşamakta ve bilişsel sınırlamalar açısından daha yüksek risk altında olmaktadırlar (Norman ve Roggman, 2025). Kaçınmacı bağlanma, bakım verenlerin duygusal olarak mesafeli olması durumunda ortaya çıkmakta ve bu durum çocukların duygusal ihtiyaçlarını bastırmasına ve yakınlık kurmakta zorlanmasına yol açmaktadır. Kaygılı bağlanma, tutarsız bakım verme ile karakterizedir. Bu öngörülemezlik, çocuklarda yapışkanlık ve kaygıya yol açarak özerklik ve duygusal istikrar geliştirmeyi zorlaştırmaktadır (Jäggi vd., 2025). Güvensiz bağlanmanın sebeplerinden biri de ebeveynlerin ebeveynliklerine kendi yaşam deneyimlerini de getirmeleri ve bu deneyimlerin olumsuz sonuçlar doğurabilmesidir. Bu geçmişten getirilen deneyimler çocuklarına verdikleri bakım uygulamalarını etkileyebilmekte ve bazen çocuklarıyla kurdukları duygusal bağı ve uyumu engelleyebilmektedir (Jornet-Meliá vd., 2025). Alanyazındaki çalışmalar karşılaştırıldığında, bazı araştırmacıların güvenli bağlanmayı stres faktörlerine karşı doğrudan bir "tampon" (Jäggi vd., 2025) olarak ele aldığı, bazılarının ise güvensiz bağlanmayı ebeveynin kendi geçmişine odaklanarak "kuşaklararası aktarım" (Jornet-Meliá vd., 2025) risklerini ön plana çıkardığı görülmektedir.

Bowlby (1969, 1973, 1980) bağlanma teorisinde, bağlanmanın yaşam boyu süren bir yapı olduğunu ve bağlanma davranış sisteminin yetişkinlikteki yakın ilişkilerdeki düşünceleri, duyguları ve davranışları yönlendirdiğini vurgulamıştır. Başka bir deyişle çocukluk ve yetişkin bağlanma stilleri, erken bağlanma kalıplarının genellikle yetişkin ilişkileri için şablon görevi görmesi açısından benzerdir. Çocukluktan yetişkinliğe bağlanma stillerinin istikrarı yaklaşık %30-40 benzerlik göstermektedir (Szeifert vd., 2025). Anne duyarlılığı çocukların sosyal yetkinlik düzeylerini artırmakta ve bu çocuklar kendileri ebeveyn olduklarında daha fazla ebeveyn duyarlılığına sahip olabilmektedirler (Blake vd., 2025). Bu bağlamda, annenin kendi yetişkin bağlanma stilinin çocuk üzerindeki etkisi yalnızca doğrudan bir aktarım değil; aynı zamanda çocuğun bu etkileşimi nasıl içselleştirdiği ve kendi bağlanma güvenliğini nasıl inşa ettiğiyle yakından ilişkilidir. Kuramsal çerçeve, çocuğun kendi bağlanma güvenliğinin, anneden gelen sosyal-

duygusal girdileri işleyen ve bunları akran ilişkileri, sosyal beceriler ve duygu düzenleme gibi çıktılara dönüştüren bir aracı mekanizma işlevi gördüğünü düşündürmektedir.

Okul öncesi dönemde kurulan bağlar, çocukların ilerideki akran yeterliliğini doğrudan öngörebilmektedir (Zhou vd., 2025). Sosyal gelişimde kritik bir diğer unsur olan akran ilişkileri; arkadaşlıkları, grup bağlarını ve sosyal kabul süreçlerini kapsamaktadır (Xu ve Qiao, 2025). Akranları tarafından kabul gören çocukların sosyal uyum kapasiteleri daha yüksekken; dışlanan çocukların saldırganlık ve sosyal-bilişsel problem çözme becerilerinde eksiklik yaşadığı gözlenmektedir (Jambon ve Malti, 2022). Saldırgan davranışlara sahip çocuklar sınıf kurallarına uyumda zorluk çekmekte ve dışlanabilmektedirler (Kodak ve Güzel, 2024). Hiperaktif davranış sergileyen çocuklar ise yaygın kişilerarası zorluklar yaşamaktadırlar (Okankwu ve Ekpo, 2025). Burada dikkat çeken bir karşılaştırma, ebeveyn etkisinin akran etkisine karşı koruyuculuğudur; alanyazının bir kısmı akran dışlanmasının etkilerini kalıcı görürken, diğer bir kısmı güçlü ebeveyn bağının bu riski nötralize edebileceğini savunmaktadır (Xu ve Qiao, 2025).

Sosyal olarak uygun davranış sergileme becerisi, duygu düzenleme ile doğrudan ilişkilidir (Yaşar ve Balcı, 2025). Yaşamın ilk beş yılında geliştirilen duygu düzenleme becerileri, çocukların gelecekteki başarılarını öngörmektedir (Speer vd., 2025). Ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesi, çocukların diğer çocuklarla etkileşimlerini ve duygularını dengeleme becerisini şekillendirmede hayati rol oynamaktadır (Ghorbanikhah vd., 2025). Çocuklarını takdir eden, fikirlerine saygı duyan, ihtiyaçlarını önemseyen ve onlara söz hakkı veren ebeveynler çocuklarıyla başarılı bir iletişim kurmaktadırlar. Böylece çocuklarının duygusal gelişimlerini olumlu etkilemektedirler (Karaş ve Altun, 2022).

Alanyazında ikili ilişkiler (anne-çocuk veya çocuk-akran) düzeyinde ele alınsa da, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların çok boyutlu sosyal-duygusal çıktıları arasındaki ilişkinin, çocukların kendi bağlanma güvenlikleri üzerinden bütüncül bir modelle test edildiği çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu boşluğu doldurmayı hedefleyen mevcut araştırma, bağlanmanın kuşaklararası etkisini ve gelişimsel sonuçlarını eş zamanlı analiz eden kapsamlı bir model sunmaktadır. Çalışma, sağlıklı sosyal-duygusal gelişim süreçlerini bütüncül bir perspektifle ele alması ve erken çocukluk eğitiminde ebeveyn desteğinin önemine yönelik özgün kanıtlar sunması açısından alanyazına önemli bir katkı sağlamaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akran ilişkileri, sosyal ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolünü yapısal bir model aracılığıyla incelemektir. Bu doğrultuda araştırma, bağlanmanın kuşaklararası aktarımını ve bu sürecin çocuğun dış dünyadaki uyum becerilerine nasıl yansıdığını eş zamanlı olarak analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu çalışma, anne-çocuk etkileşiminin çocuğun akran ilişkileri, sosyal ve duygu düzenleme becerilerine etkisini, bağlanma güvenliğinin aracı rolü üzerinden bütüncül bir modelle test ederek alanyazına özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde şu alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Annelerin yetişkin bağlanma stilleri, çocukların bağlanma güvenliğini, akranlarına karşı davranışlarını, sosyal ve duygu düzenleme becerilerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
2. Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akranlarına karşı davranışları, sosyal ve duygu düzenleme becerileri arasında çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü var mıdır?

Çalışmanın amaç ve hedefini tamamlayabilmek için araştırma sorusu ve hipotezler mevcut alanyazın göz önüne alınarak tasarlanmış olup listelenmiştir.

H1: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların bağlanma güvenliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akranlarına karşı davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Çocukların bağlanma güvenliği ile akranlarına karşı davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akranlarına karşı davranışları arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü bulunmaktadır.

H5: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H6: Çocukların bağlanma güvenliği ile sosyal becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H7: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü bulunmaktadır.

H8: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H9: Çocukların bağlanma güvenliği ile duygu düzenleme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H10: Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü bulunmaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırmada kullanılan temel yaklaşım, kuramsal varsayımların ampirik kanıtlarla test edilmesine dayanan tümdengelim yaklaşımıdır. Tümdengelim yaklaşımı, genel kuramlardan yola çıkarak hipotezler oluşturmayı ve bu hipotezleri verilerle sınamayı amaçlar (Neuman, 2014). Bu doğrultuda çalışmada; bağlanma kuramı temelinde geliştirilen hipotezler, hem öz-bildirime dayalı ölçekler hem de çocukların bağlanma güvenliğini değerlendiren yarı-yapılandırılmış gözleme dayalı 'Tamamlanmamış Oyuncak Bebek Ailesi Hikayeleri' tekniğiyle elde edilen veriler aracılığıyla test edilmiştir. Bu bağlamda kuramsal model, doğrudan gözlem ve nicel verilere dayalı ampirik bulgularla analiz edilmiştir.

Araştırmanın temel amacı; annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocukların bağlanma güvenliği aracı rolünde akran ilişkileri, sosyal becerileri ve duygu düzenleme becerilerini yordama düzeyini incelemektir. Bu nedenle analiz sürecinde Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. YEM, kuramsal olarak belirlenmiş gizil değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin istatistiksel olarak test edilmesine olanak tanıyan bir analiz yöntemidir (Byrne, 2016; Kline, 2023). Bu model, doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizinin birleşimi olarak hem ölçüm modelini hem de yapısal modeli bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir (Hair vd., 2019).

3.1. Katılımcılar

Araştırmanın evrenini, Eskişehir ili merkez ilçelerindeki bağımsız anaokullarına devam eden 1572 çocuk oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü, %95 güven düzeyi ve %5 hata payı temelinde (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004) 311 çocuk olarak belirlenmiştir. Araştırma sürecinde, kuramsal modeldeki değişkenler arası etkileşimi (bağlanma güvenliği, akran ilişkileri, sosyal ve duygu düzenleme becerileri) en yüksek temsil gücüyle incelemek amacıyla amaçlı örnekleme stratejisi benimsenmiştir; bu strateji sayesinde tipik gelişim gösteren çocuklar üzerinde daha kararlı bir model yapısına ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmanın iç geçerliğini korumak ve karıştırıcı değişkenlerin etkisini minimize etmek amacıyla; özel eğitim gereksinimi olan, okul devamlılığı düşük olan, çekirdek aile yapısı dışındaki dinamiklere sahip ve ana dili Türkçe olmayan çocuklar örneklem dışı tutulmuştur. Bu kriterler, verilerin homojen bir gruptan elde edilerek bulguların güvenirliğini artırmasına katkı sağlamıştır. Ebeveyn onamı alınan 311 çocuk ve aileleriyle çalışma tamamlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları (N=311)

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Çocuğun Cinsiyeti	Kız	161	51.8
	Erkek	150	48.2
Aile Yapısı	Çekirdek Aile	278	89.4
	Geniş Aile	33	10.6
Kardeş Sayısı	1 Çocuk (Tek)	110	35.4
	2 Çocuk	166	53.4
	3 Çocuk ve Üstü	35	11.2
Anne Yaş Grubu	20-30 Yaş	59	19.0
	31.-40 Yaş	213	68.5
	41-60 Yaş	39	12.5
Baba Yaş Grubu	20-30 Yaş	16	5.1
	31.-40 Yaş	221	71.1
	41-60 Yaş	74	23.8

Araştırma grubunu oluşturan çocukların ve ebeveynlerinin temel sosyo-demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1'de özetlenmiştir. Örneklemde yer alan 311 çocuktan %51.8'inin (N=161) kız, %48.2'sinin (N=150) erkek olduğu saptanmıştır. Ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı incelendiğinde, katılımcıların %53.4'ünün (N=166) iki çocuklu bir aile yapısına sahip olduğu, bunu %35.4 ile tek çocuklu ailelerin izlediği görülmektedir. Ayrıca araştırma grubundaki çocukların büyük bir çoğunluğunun (%89.4) çekirdek aile modelinde yaşamını sürdürdüğü belirlenmiştir.

Ebeveynlerin yaş gruplarına göre dağılımları incelendiğinde, hem annelerin (%68.5) hem de babaların (%71.1) ağırlıklı olarak 31-40 yaş aralığında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Anne yaşının %19. oranında 20-30 yaş arasında, %12.5 oranında ise 41-60 yaş arasında dağılım gösterdiği; baba yaşının ise %5.1 oranında 20-30 yaş, %23.8 oranında ise 41-60 yaş aralığında yer aldığı saptanmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama süreci aşamalı olarak yürütülmüştür. İlk aşamada etik kurul onayı, kurum izinleri ve ölçek kullanım izinleri tamamlanmıştır. İkinci aşamada araştırmaya katılacak anneler, çocuklar ve öğretmenler bilgilendirilmiş; ebeveyn onamları alınmıştır. Üçüncü aşamada anneler tarafından Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri doldurulmuştur. Dördüncü aşamada öğretmenler, çocuklara ilişkin Çocuk Davranış Ölçeği, Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği ile Duygu Düzenleme Ölçeği'ni tamamlamıştır. Son aşamada ise araştırmacı tarafından çocuklara Tamamlanmamış Oyuncak Bebek Ailesi Hikâyeleri uygulanmıştır. Böylece veriler, farklı bilgi kaynaklarından sistematik biçimde toplanmıştır.

3.3. İşlem

Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri: Annelerin yetişkin bağlanma stillerini değerlendirmek amacıyla, Brennan ve Shaver (1998) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Sümer (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam 36 maddeden oluşan ölçek, 7'li Likert tipindedir (1 = Beni Hiç Tanımlamıyor, 7 = Tamamen Beni Tanımlıyor). Ölçek orijinal yapısı gereği Kaygı (18 madde) ve Kaçınma (18 madde) olmak üzere iki bağımsız boyuttan oluşmaktadır. Sümer (2006) tarafından iç tutarlık güvenirlik katsayıları kaygı boyutu için .86, kaçınma boyutu için .90 olarak rapor edilmiştir.

Ölçekten elde edilen kaçınmacı ve kaygılı bağlanma alt boyut puanları, bağlanma güvenliğini temel alan teorik çerçeve doğrultusunda toplanarak 'yetişkin bağlanma düzeyi puanı' elde edilmiştir. Bu puanların yükselmesi, annenin bağlanma güvenliğinin azaldığına (güvensiz bağlanma eğiliminin arttığına); puanların düşüklüğü ise bağlanma güvenliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) analizlerinde, annelerin yetişkin bağlanma stillerine ilişkin elde edilen puanlar, kategorik bir sınıflamaya gidilmeksizin 'sürekli veri' yapısı korunarak modele dahil edilmiştir.

Çocuk Davranış Ölçeği: Ladd ve Profilet (1996) tarafından geliştirilmiş olup Gülay (2008) tarafından Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçek, çocukların akran etkileşimlerinde sergiledikleri farklı davranış türlerini ölçmeyi hedeflemekte olup altı alt boyuttan oluşmaktadır: yardım etmeye yönelik sosyal davranışlar, asosyal, akranları tarafından dışlanma, kaygı/korku, aşırı hareketlilik ve saldırgan davranışlar. Toplam 44 maddeden oluşan ölçek, öğretmenler tarafından "0 = Uygun Değil" ve "2 = Tamamen Uygun" arasında değişen üç dereceli Likert tipi bir değerlendirme üzerinden puanlanmaktadır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlık katsayıları sırasıyla şu şekildedir: yardım etmeye yönelik sosyal davranışlar (.92), asosyal (.87), akranları tarafından dışlanma (.94), kaygı/korku (.77), aşırı hareketlilik (.88) ve saldırgan davranışlar (.89) (Gülay, 2008). Bu araştırmada, ölçeğin tüm alt boyutları analize dâhil edilmiştir.

Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği: LaFreniere ve Dumas (1996) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlaması Çorapçı vd. (2010) tarafından yapılmış olup çocukların sosyal becerilerini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçek, öğretmenler tarafından doldurulan, 6'lı Likert tipi bir ölçektir ve toplam 30 madde içermektedir. Katılımcılar her maddeyi "1 = Hiçbir Zaman" ile "6 = Her Zaman" arasında değişen derecelendirme üzerinden değerlendirmektedir. Ölçek, üç alt boyuttan oluşmaktadır: sosyal yetkinlik, anksiyete/içedönüklük ve kızgınlık/saldırganlık. Yüksek puanlar, ilgili alt boyut düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Sosyal yetkinlik boyutu, çocukların akranlarıyla iş birliği yapabilme, olumlu sosyal etkileşim kurma ve çatışmaları çözme becerilerini yansıtırken; kızgınlık/saldırganlık boyutu, akranlara ve yetişkinlere yönelik saldırgan davranışlar, öfke tepkileri ve sosyal uyum güçlüklerini temsil etmektedir. Anksiyete/içedönüklük boyutu ise çocukların çekingen, kaygılı ve depresif duygudurum eğilimlerini ifade etmektedir. Ölçeğin iç tutarlık katsayıları sırasıyla; sosyal yetkinlik için .88, anksiyete/içedönüklük için .84 ve kızgınlık/saldırganlık için .87 olarak belirlenmiştir (Çorapçı vd., 2010). Bu araştırmada, ölçeğin tüm alt boyutları analize dâhil edilmiştir.

Duygu Düzenleme Ölçeği: Shields ve Cicchetti (1997) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlama çalışması Batum ve Yağmurlu (2007) tarafından yapılmış olup çocukların duygusal düzenleme becerilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, öğretmenler tarafından "1 = Hiçbir Zaman/Nadiren" ve "4=Neredeyse Her Zaman." Arasında değişen 4'lü Likert tipi bir derecelendirme sistemiyle değerlendirilmektedir: Ölçek, 24 maddeden oluşmakta olup değişkenlik/olumsuzluk ve düzenleme/kontrol olmak üzere iki alt boyutu içermektedir. Değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu, çocukların duygu durumlarında gösterdikleri değişkenlik düzeyini ve olumsuz duygulanım eğilimlerini yansıtmaktadır. Düzenleme/kontrol alt boyutu ise, çocukların duygularını içinde bulundukları sosyal bağlama uygun biçimde ifade etme ve duygusal tepkilerini kontrol edebilme becerilerini kapsamaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları; değişkenlik/olumsuzluk alt boyutu için .75 ve düzenleme/kontrol alt boyutu için .73 olarak rapor edilmiştir (Batum ve Yağmurlu, 2007). Bu araştırmada, ölçeğin tüm alt boyutları analize dâhil edilmiştir.

Tamamlanmamış Oyuncak Bebek Ailesi Hikâyeleri: Cassidy (1988) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlaması Seven (2006) tarafından yapılmış olup 5–7 yaş aralığındaki çocukların bağlanma güvenliğini değerlendirmek amacıyla uygulanmaktadır. Ölçek, çocukların oyuncak bebek ailesiyle ilgili altı kısa hikâyeyi tamamlamaları esasına dayanmaktadır. Bu hikâyeler aracılığıyla, çocuğun zihninde yer alan bağlanma güvenliği oyun bağlamında gözlemlenebilir hâle gelmektedir. Her bir hikâye, hikâye içeriğine uygun olarak beşli bir derecelendirme sistemi üzerinden puanlanır. Ölçeğin yüksek puanları, bağlanma figürüyle güvenli ilişkiyi yansıtan hikâyeleri göstermektedir. Uygulama sonucunda çocuklar, yanıt örüntülerine göre güvenli, güvensiz–kaçınmacı ve güvensiz–negatif olmak üzere üç bağlanma güvenliği düzeyi ile sınıflandırılmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .78 ve test–tekrar test güvenirlik katsayısı .63 olarak belirlenmiştir (Seven, 2006).

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, SPSS ve AMOS istatistik paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler, %95 güven aralığı ve %5 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak yürütülmüş; $p<.05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. Araştırmacı tarafından öngörülen hipotezler, Yapısal Eşitlik Modeli varsayımları doğrultusunda test edilmiş ve maksimum olabilirlik tahmini yöntemi kullanılarak aynı anda

değerlendirilmiştir. Bu yöntem, modelde yer alan tüm değişkenler arasındaki ilişkilerin bütüncül bir şekilde incelenmesine ve kuramsal modelin veri ile uyumunun değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Araştırmada, yapısal eşitlik modelinin uyumu çeşitli uyum indeksleri aracılığıyla değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular üç aşamada sunulmuştur. İlk olarak yapısal eşitlik modelinin genel uyumu, ana değişkenler arasındaki ilişkiye ve ana hipotezlere ilişkin bulgular verilmiştir. Ardından çocukların akran ilişkileri, sosyal becerileri ve duygu düzenleme becerilerine ilişkin alt boyut sonuçları ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Son olarak, bu değişkenler arasındaki ilişkilerde çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolüne ilişkin bulgular ilgili tablolar üzerinden sunulmuştur.

4.1. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Genel Bulgular

Önerilen kuramsal modelin toplanan verilere uyum sağlama düzeyini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) analizi sonucunda elde edilen uyum indeksleri ve bu indekslere ait alan yazındaki sınır değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Model Uyum İndeksleri Değerleri

Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir	Model DFA Uyum Değerleri
GFI	.95≤ GFI ≤ 1	.90≤ GFI ≤ .95	.96
AGFI	.90≤ AGFI ≤ 1	.85≤ AGFI ≤ .90	.89
CFI	.97≤ CFI ≤ 1	.95≤ CFI ≤ .97	.95
NFI	.95≤ NFI ≤ 1	.90≤ NFI ≤ .94	.91
TLI	.95≤ TLI ≤ 1	.90≤ TLI ≤ .94	.97
RMSEA	0≤ RMSEA ≤ .05	.05≤ RMSEA ≤ .08	.06
(χ2/Sd)	≤ 3	≤ 4-5	2.78

Kaynak: Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014; Schermelleh-Engel ve Moosbruggeri, 2003.

Tablo 2'de yer alan uyum indeksleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde, kurulan yapısal modelin verilerle iyi ve kabul edilebilir düzeyde uyum sergilediği görülmektedir. Modele ilişkin χ2/Sd oranı (2.78) 3'ün altında yer alarak iyi uyum göstermektedir. Benzer şekilde, mutlak uyum indekslerinden GFI (.96) ile karşılaştırmalı uyum indekslerinden TLI (.97) değerlerinin mükemmel uyum sınırları içinde yer aldığı; CFI (.95), NFI (.91), AGFI (.89) ve hataların karekök ortalamasını ifade eden RMSEA (.06) değerlerinin ise literatürde öngörülen kabul edilebilir uyum kriterlerini tam olarak karşıladığı saptanmıştır (Hair vd., 2014; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003). Elde edilen bu değerler, önerilen kuramsal modelin bir bütün olarak doğrulandığına ve sonraki aşamalarda test edilen değişkenler arası doğrudan ve dolaylı aracı etkilerin incelenmesi için uygun bir metodolojik altyapı sunduğuna işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve şiddetini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri, Çocukların Bağlanma Güvenliği, Akran İlişkileri, Sosyal ve Duygu Düzenleme Becerileri Değişkenleri Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları (N = 311)

Değişkenler	$\bar{X}$	SS	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. AYBS	128.06	27.29	1												
2. TOBAH	18.78	4.50	-.18**	1											
3. ÇAKD-SLD	1.30	2.39	-.03	-.13*	1										
4. ÇAKD-S	14.77	5.01	.02	.16**	-.50**	1									
5. ÇAKD-AS	2.60	3.79	.02	-.14*	.10	-.32**	1								
6. ÇAKD-KK	4.96	5.63	-.01	-.13*	.30**	-.26**	.42**	1							
7. ÇAKD-D	1.52	3.03	-.01	-.13*	.57**	-.48**	.46**	.46**	1						
8. ÇAKD-AH	1.50	2.00	.04	-.15**	.63**	-.41**	.18**	.43**	.48**	1					
9. ÇSB-SY	45.17	10.45	-.04	.24**	-.50**	.69**	-.42**	-.39**	-.55**	-.41**	1				
10. ÇSB-KS	17.43	8.18	.03	-.10	.17**	-.36**	.71**	.56**	.45**	.19**	-.45**	1			
11. ÇSB-Aİ	16.77	8.64	-.02	-.12*	.77**	-.50**	.22**	.42**	.65**	.52**	-.52**	.32**	1		
12. ÇDDB-D/O	28.68	4.85	-.11	-.01	.64**	-.28**	.04	.18**	.42**	.45**	-.15**	.13*	.70**	1	
13. ÇDDB-D/K	20.66	3.43	-.06	.14*	-.35**	.55**	-.32**	-.32**	-.37**	-.28**	.75**	-.35**	-.33**	.01	1

* p<.05, ** p<.01. X̄: Ortalama, SS: Standart Sapma.

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları: ÇAKD; Sosyal: S; Asosyal: AS; Dışlanma: D; Kaygı/Korku: KK; Aşırı Hareketlilik: AH; Saldırganlık: SLD; Çocukların Sosyal Becerileri: ÇSB; Sosyal Yetkinlik: SY; Anksiyete/İçedönüklük: Aİ; Kızgınlık/Saldırganlık: KS; Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri: ÇDDB; Değişkenlik/Olumsuzluk: D/O; Düzenleme/Kontrol: D/K; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmanın temel kuramsal omurgasını oluşturan anne ve çocuk bağlanma örüntüleri ile çocukların sosyal, duygusal ve davranışsal uyumları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

İlk olarak, annelerin güvensiz bağlanma düzeyleri ile çocukların bağlanma güvenliği arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (r=-.18, p<.01). Bu bulgu, annenin yetişkin bağlanma sistemindeki güvensizlik düzeyi tırmandıkça, çocuğun anneye yönelik bağlanma güvenliğinin zayıfladığını ortaya koymaktadır. Çocukların sürekli puan düzeyindeki bağlanma güvenliği, çocukların sosyal yetkinlik-duygu düzenleme/kontrol becerileri ile doğrudan ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler sergilemektedir. Elde edilen bulgulara göre, çocukların bağlanma güvenliği puanları yükseldikçe; olumlu sosyal davranışları (r=.16, p<.01), sosyal yetkinlikleri (r=.24, p<.01) ve duygu düzenleme/kontrol becerileri (r=.14, p<.05) doğrusal olarak artış göstermektedir. Buna karşın, çocukların bağlanma güvenliği azaldıkça, davranış problemlerinin anlamlı bir şekilde yükseldiği saptanmıştır. Bağlanma güvenliğindeki düşüş; çocukların saldırganlık (r=-.13, p<.05), asosyal davranışlar sergileme (r=-.14, p<.05), genel korkulu ve kaygılı olma hali (r=-.13, p<.05), akranları tarafından dışlanma (r=-.13, p<.05), aşırı hareketlilik (r=-.15, p<.01) ve anksiyete/içe dönüklük (r=-.12, p<.05) düzeylerini doğrudan artırmaktadır.

Elde edilen bu matris yapısı, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocuğun akran ilişkilerini, sosyal becerilerini ve duygu düzenleme becerilerini nasıl şekillendirdiğini boyutsal düzeyde doğrulamaktadır. Bu bulgular, çalışmanın ana hipotezlerini oluşturan ve Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile test edilen doğrusal ve aracı ilişkileri metodolojik olarak tam bir uyumla desteklemektedir.

Araştırmada, annelerin yetişkin bağlanma stilleri kapsamında araştırmacı tarafından ön görülen hipotezleri test etmek için YEM analizi ile doğrudan ve dolaylı etkiler incelenmiştir. Ana hipotezlerin desteklenme durumları Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4: Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ve Çocukların Bağlanma Güvenliği Hipotez Testleri

Değişkenler	Standardize Beta *(β)*	Beta *(β)*	Std. Hata	t Değerleri	*p*
AYBS → TOBAH	.15	.14	.05	2.65	.00**
TOBAH → ÇAKD	-.05	-.09	.10	-.91	.36
AYBS → ÇAKD	.17	.28	.09	2.93	.00**
AYBS → ÇSB	-.12	-.48	.22	-2.16	.03*
TOBAH → ÇSB	.12	.52	.24	2.19	.03*
AYBS → ÇDDB	-.29	-.63	.12	-5.31	.00**
TOBAH → ÇDDB	-.07	-.16	.13	-1.27	.20

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları: ÇAKD; Çocukların Sosyal Becerileri: ÇSB; Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri: ÇDDB; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Tablo 4'te, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ve çocukların bağlanma güvenliği hipotez testleri değişkenlerin ölçek ortalama puanları dikkate alınarak bir bütün (genel model) olarak test edilmiştir. Araştırma modeli kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda; annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların bağlanma güvenliğini doğrudan ve olumlu yönde etkilediği belirlenmiş (β=.14; *p*<.01) ve bu doğrultuda H1 hipotezi desteklenmiştir. Benzer şekilde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akranlarına karşı davranışları üzerindeki doğrudan olumlu etkisi de anlamlı bulunarak (β=.28; *p*<.01) H2 hipotezi doğrulanmıştır. Buna karşın, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların sosyal becerilerini doğrudan ve olumsuz yönde etkilediği saptanmış (β=-.48; *p*<.05) ve bu olumsuz ilişkiyi öngören H5 hipotezi kabul edilmiştir. Annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki doğrudan etkisi de negatif yönlü ve anlamlı bulunarak (β=-.63; *p*<.01) H8 hipotezi desteklenmiştir. Çocukların bağlanma güvenliğinin gelişimsel alanlar üzerindeki etkileri incelendiğinde ise; bağlanma güvenliğinin çocukların akranlarına karşı davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüş (β=-.09; *p*>.05) ve bu iki değişken arasında pozitif ilişki varsayan H3 hipotezi desteklenmemiştir. Aynı şekilde, çocukların bağlanma güvenliğinin duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisi de anlamsız bulunmuş (β=-.16; *p*>.05) ve H9 hipotezi reddedilmiştir. Öte yandan, çocukların bağlanma güvenliğinin onların sosyal becerilerini doğrudan ve olumlu yönde etkilediği belirlenmiş (β=.52; *p*<.05) ve bu pozitif yönlü etkiyi temel alan H6 hipotezi onaylanmıştır.

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile ÇAKD, ÇSB ve ÇDDB arasındaki ilişkilerde bağlanma güvenliğinin aracı rolüne ilişkin doğrudan ve dolaylı etkilere ait yol analizi bulguları Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile ÇAKD, ÇSB ve ÇDDB Arasındaki İlişkilerde Bağlanma Güvenliğinin Aracı Rolüne İlişkin Doğrudan ve Dolaylı Etkilere Ait Yol Analizi Bulguları

Değişkenler	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Std. Hata	t Değerleri
AYBS → TOBAH	.15*	-	.05	2.65
AYBS → TOBAH → ÇAKD	.17*	-.01	.09	2.93
TOBAH → ÇAKD	-.05	-	.13	-1.27
AYBS → TOBAH → ÇSB	-.12*	.02*	.22	-2.16
TOBAH → ÇSB	.12*	-	.24	2.19
AYBS → TOBAH → ÇDDB	-.28**	0	.12	-5.31
TOBAH → ÇDDB	-.07	-	.13	-1.27

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları: ÇAKD; Çocukların Sosyal Becerileri: ÇSB; Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri: ÇDDB; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Tablo 5'de ise, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile ÇAKD, ÇSB ve ÇDDB arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerde bağlanma güvenliğinin aracı rolü; genel model düzeyinde (ölçek ortalama puanları kullanılarak) incelenmiştir. Genel modelde elde edilen bu bulgular, alt boyutlar düzeyindeki daha spesifik analizler için temel oluşturmaktadır. Elde edilen yol analizi bulguları, çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolünün ele alınan üç bağımlı değişken için farklılaştığını ortaya koymaktadır. Analiz bulgularına göre, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akranlarına karşı davranışlarını doğrudan, olumlu ve anlamlı düzeyde etkilediği (β=.15; *p*<.01); buna karşın çocukların bağlanma güvenliği üzerinden gerçekleşen dolaylı etkisinin (β=-.01; *p*>.05) istatistiksel olarak anlamsız olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, çocukların bağlanma güvenliğinin söz konusu ilişkide bir aracılık rolü üstlenmediğini göstererek araştırmanın H4 hipotezini desteklememiştir. Benzer şekilde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların duygu düzenleme becerileri (ÇDDB) üzerindeki doğrudan etkisi anlamlı bulunurken (β=-.28; *p*<.01), çocukların bağlanma güvenliğinin bu modeldeki dolaylı aracılık etkisi doğrulanmamış ve H10 hipotezi reddedilmiştir (β=0; *p*>.05). Akran ilişkileri ve duygu düzenleme modellerinden farklı olarak; sosyal beceriler (ÇSB) modelinde çocukların bağlanma güvenliğinin, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri arasındaki ilişkide istatistiksel olarak zayıf ancak anlamlı bir kısmi aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir (β=.02; *p*<.01). Çocukların bağlanma güvenliğinin bu modele yönelik anahtar aracı rolü, araştırmanın H7 hipotezini doğrular niteliktedir.

4.2. Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları (ÇAKD)

Çocukların akranlarına karşı davranışları (ÇAKD) alt boyutları; sosyal, asosyal, dışlanma, kaygı/korku, aşırı hareketlilik ve saldırganlık hipotez testlerine ait veriler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: ÇAKD Alt Boyutlar Hipotez Testleri

Değişkenler	Standardize Beta *(β)*	Beta *(β)*	Std. Hata	t Değerleri	*p*
AYBS → TOBAH	.15	.14	.05	2.65	.00**
TOBAH → ÇAKD_S	.09	.08	.05	1.60	.11
AYBS → ÇAKD_S	.10	.09	.05	1.81	.07
TOBAH → ÇAKD_AS	.17	.15	.05	3.04	.00**
AYBS → ÇAKD_AS	.18	.16	.05	3.31	.00**
TOBAH → ÇAKD_D	.35	.35	.05	6.50	.00**
AYBS → ÇAKD_D	-.01	-.01	.05	-.28	.78
TOBAH → ÇAKD_KK	.62	1.10	.08	14.33	.00**
AYBS → ÇAKD_KK	.15	.26	.07	3.56	.00**
TOBAH → ÇAKD_AH	.26	.37	.08	4.78	.00**
AYBS → ÇAKD_ AH	.20	.28	.07	3.77	.00**
TOBAH → ÇAKD_SLD	-.01	-.01	.08	-.06	.95
AYBS → ÇAKD_SLD	.05	.06	.07	.80	.42

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları: ÇAKD; Sosyal: S; Asosyal: AS; Dışlanma: D; Kaygı/Korku: KK; Aşırı Hareketlilik: AH; Saldırganlık: SLD; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Tablo 6 incelendiğinde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocukların bağlanma güvenliği (β=.14; *p*<.01; H1 desteklendi) üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. H2 ana hipotezi kapsamında annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akran ilişkileri üzerindeki etkisi alt boyutlar bazında incelenmiştir. Bulgulara göre anne yetişkin bağlanma stillerinin çocukların kaygı/korku (β=.26; p<.01), aşırı hareketlilik (β=.28; *p*<.01) davranışlarını yordamaktadır. Annelerin yetişkin bağlanma stilleri güvensiz bağlanma stilinde ise çocuklarda kaygı/korku ve aşırı hareketlilik davranışları artmaktadır. Fakat çocukların sosyal (β=.16; *p*<.01), dışlanma (β=-.01; *p*>.05) ve saldırganlık (β=.06; *p*>.05) davranışlarını etkilemediği görülmüştür. H3 ana hipotezi çerçevesinde, çocukların bağlanma güvenliği ile çocukların sosyal (β=.08; *p*>0.05) ve saldırganlık (β=-.01; *p*>.05) davranışları arasında anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür. Fakat çocukların bağlanma güvenliğinin asosyal (β=.15; *p*<.01), dışlanma (β=.35; *p*<.01), kaygı/korku (β=1.10; *p*<.01), aşırı hareketlilik (β=.37; *p*<.01) yordadığı görülmüştür. Çocuklar güvensiz bağlandığında asosyal, dışlanma, kaygı/korku ve aşırı hareketlilik davranışları artmaktadır.

4.2.1. Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri, Çocukların Bağlanma Güvenliği ve Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları Arasındaki Yapısal İlişkiler

Annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akranlarına karşı davranışlarının (ÇAKD) alt boyutları; sosyal, asosyal, dışlanma, kaygı-korku, aşırı hareketlilik ve saldırganlığa olan etkisi alt başlıklar şeklinde incelenmiştir. Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile ÇAKD arasındaki ilişkilerde bağlanma güvenliğinin aracı rolüne ilişkin doğrudan ve dolaylı etkilere ait yol analizi bulguları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile ÇAKD Arasındaki İlişkilerde Bağlanma Güvenliğinin Aracı Rolüne İlişkin Doğrudan ve Dolaylı Etkilere Ait Yol Analizi Bulguları

Değişkenler	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Std. Hata	t Değerleri
AYBS → TOBAH	.15*	-	.05	2.65
AYBS → TOBAH → ÇAKD_S	.10	.01	.05	1.81
TOBAH → ÇAKD_S	.09	-	.05	1.60
AYBS → TOBAH → ÇAKD_AS	.18**	.02*	.05	3.31
TOBAH → ÇAKD_AS	.16*	-	.05	3.04
AYBS → TOBAH → ÇAKD_D	-.02	.05**	.05	-.28
TOBAH → ÇAKD_D	.35**	-	.05	6.50
AYBS → TOBAH → ÇAKD_KK	.15**	.08**	.07	3.56
TOBAH → ÇAKD_KK	.61**	-	.08	14.33
AYBS → TOBAH → ÇAKD_AH	.20**	.04**	.07	3.77
TOBAH → ÇAKD_AH	.25**	-	.08	4.78
AYBS → TOBAH → ÇAKD_SLD	.04	0	.07	.80
TOBAH → ÇAKD_SLD	-.04	-	.08	-.06

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Akranlarına Karşı Davranışları: ÇAKD; Sosyal: S; Asosyal: AS; Dışlanma: D; Kaygı/Korku: KK; Aşırı Hareketlilik: AH; Saldırganlık: SLD; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akranlarına karşı davranışları (ÇAKD) arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü, ÇAKD alt boyutları düzeyinde ayrıntılı olarak test edilmiştir (Tablo 7). Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının puanlama sistemine göre; annelerin yetişkin bağlanma stili puanlarının düşmesi güvenli bağlanmaya, yükselmesi ise güvensiz bağlanmaya işaret etmektedir. Çocukların bağlanma güvenliğinde (TOBAH) ise puanlarının artması güvenli bağlanmayı, azalması ise güvensiz bağlanma eğilimini temsil etmektedir. Yapılan yol analizi bulgularına göre; annelerin yetişkin bağlanma stillerinin (güvenli veya güvensiz oluşunun), çocukların kendi bağlanma güvenliği düzeylerini doğrudan şekillendirdiği ve bu durumun çocukların akran ilişkilerindeki altı farklı alt boyuta zincirleme olarak yansıdığı saptanmıştır.

İlk olarak, sosyal davranışlar ve saldırganlık alt boyutlarında, anne ve çocuk arasındaki bağlanma örüntüsünün doğrudan bir aktarımı olsa da çocukların bağlanma güvenliğinin bu süreçte istatistiksel olarak bir aracılık görevi görmediği belirlenmiştir. Sosyal davranışlar alt boyutunda, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin güvenli olmasının, çocukların bağlanma güvenliği aracı rolünde akranlarına karşı sosyal davranışlarına etkisi (β=.10; *p*>.05) ve çocukların bağlanma güvenliğinin bu değişken üzerindeki doğrudan etkisi (β=.09; *p*>.05) anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla bu modelde, annenin güvenli bağlanmasının çocuğun bağlanmasını güvenli kılmasına rağmen, çocukların akranlarına yönelik sosyal davranışlarını dolaylı yoldan etkilemediği saptanmıştır (β=.01; *p*>.05). Benzer şekilde, saldırganlık alt boyutunda da doğrudan etkilerin ve dolaylı etkinin (β=0; *p*>.05) istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda, annelerin ve çocukların bağlanma güvenliği düzeylerinin çocukların sosyal ve saldırganlık yönelimlerindeki dolaylı mekanizmasını varsayan H4-Sosyal davranışlar ve H4-Saldırganlık alt boyut hipotezleri desteklenmemiştir.

Buna karşın; asosyal davranışlar, kaygı/korku ve aşırı hareketlilik alt boyutlarında, çocukların bağlanma güvenliğinin süreçte kısmi aracı bir rol üstlendiği saptanmıştır. Analiz sonuçları; annelerin yetişkin bağlanma stillerinin güvensiz olmasının, çocukların da bağlanma güvenliği puanlarını düşürdüğünü ve bu güvensiz bağlanma aracı rolü üzerinden çocukların akranlarına karşı sergiledikleri negatif davranışların arttığını doğrulamaktadır. Asosyal davranışlar alt boyutunda annelerin bağlanma stillerinin doğrudan (β=.18; *p*<.01), çocukların bağlanma güvenliğinin doğrudan (β=.16; *p*<.05) ve dolaylı etkileri de anlamlıdır (β=.02; *p*<.05). Kaygı/korku alt boyutunda doğrudan etkilerle birlikte dolaylı etki (β=.08; *p*<.01) ve aşırı hareketlilik alt boyutunda doğrudan etkilerle birlikte dolaylı etki (β=.04; *p*<.01) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular; annelerin bağlanma stilleri güvensiz olduğunda çocukların da güvensiz bağlandığını, bunun neticesinde çocukların akran ortamlarında daha fazla asosyal davranış sergilediğini, kaygı/korku düzeylerinin yükseldiğini ve aşırı hareketlilik problemlerinin arttığını açıkça göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar neticesinde, H4-Asosyal davranışlar, H4-Kaygı/Korku ve H4-Aşırı hareketlilik alt boyut hipotezleri desteklenmiştir.

Son olarak, dışlanma alt boyutunda çocukların bağlanma güvenliğinin tam aracı bir rol oynadığı belirlenmiştir. Bu modelde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akranları tarafından dışlanması üzerindeki doğrudan etkisi istatistiksel olarak anlamsızken (β=-.02; *p*>.05), çocukların bağlanma güvenliğinin dışlanma üzerindeki doğrudan (β=.35; *p*<.01) ve dolaylı (β=.05; *p*<.01) etkileri yüksek düzeyde anlamlıdır. Ortaya çıkan bu tablo; annelerin yetişkin bağlanma stili güvensiz olduğunda, çocukların da kaçınılmaz olarak güvensiz bağlandığını ve çocukların akran ortamında dışlanma riskinin tamamen bu güvensiz bağlanma aracılığıyla yükseldiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, annelerin güvenli bağlanması çocukta güvenli bağlanmayı inşa etmekte, güvenli bağlanan çocuk ise akranları tarafından dışlanma riskiyle karşılaşmamaktadır. Bu güçlü bulgu doğrultusunda, H4-Dışlanma alt boyut hipotezi de desteklenmiştir.

4.3. Çocukların Sosyal Becerileri (ÇSB)

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri (ÇSB) alt boyutları; sosyal yetkinlik, anksiyete/içedönüklük ve kızgınlık/saldırganlık hipotez testlerine ait veriler Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: ÇSB Alt Boyutlar Hipotez Testleri

Değişkenler	Standardize Beta *(β)*	Beta *(β)*	Std. Hata	t Değerleri	*p*
AYBS → TOBAH	.15	.14	.05	2.65	.00**
TOBAH → ÇSB_SY	.50	1.71	.18	9.40	.00**
AYBS → ÇSB_ SY	.07	.23	.17	1.35	.18
TOBAH → ÇSB_Aİ	.02	.04	.10	.39	.68
AYBS → ÇSB_ Aİ	.11	.18	.10	1.87	.06
TOBAH → ÇSB_KS	.12	.21	.10	2.16	.03*
AYBS → ÇSB_ KS	.05	.08	.09	.86	.39

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Sosyal Becerileri: ÇSB; Sosyal Yetkinlik: SY; Anksiyete/İçedönüklük: Aİ; Kızgınlık/Saldırganlık: KS; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Tablo 8 incelendiğinde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocukların bağlanma güvenliğini (β=.14; *p*<.01; H1 hipotezi desteklendi) olumlu olarak etkilediği görülmüştür. H5 ana hipotezi kapsamında anne yetişkin bağlanma stilleri ile çocuklarının sosyal yetkinlik (β=.23; *p*>.05), anksiyete/içedönüklük (β=.18; p>0.05) ve kızgınlık/saldırganlık (β=.08; *p*>.05) davranışları ile ilişkisi olmadığı görülmüştür. H6 ana hipotezi kapsamında çocukların bağlanma güvenliğinin sosyal yetkinlik (β=1.71; *p*<.01) ve kızgınlık/saldırganlık (β=.21; *p*<.05) davranışlarını etkilediği, fakat anksiyete/içedönüklük (β=.04; *p*>.05) davranışlarını etkilemediği görülmüştür. Çocuklar güvenli bağlanma stilinde olduğunda sosyal yetkinlik davranışında artış ve kızgınlık/saldırganlık davranışında azalma olmaktadır.

4.3.1. Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri, Çocukların Bağlanma Güvenliği ve Sosyal Beceriler Arasındaki Yapısal İlişkiler

Annelerin yetişkin bağlanma stillerinin ÇSB'nin alt boyutları; sosyal yetkinlik, anksiyete/içedönüklük ve kızgınlık/saldırganlığa olan etkisi alt başlıklar şeklinde incelenmiştir. Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile ÇSB arasındaki ilişkilerde bağlanma güvenliğinin aracı rolüne ilişkin doğrudan ve dolaylı etkilere ait yol analizi bulguları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile ÇSB Arasındaki İlişkilerde Bağlanma Güvenliğinin Aracı Rolüne İlişkin Doğrudan ve Dolaylı Etkilere Ait Yol Analizi Bulguları

Değişkenler	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Std. Hata	t Değerleri
AYBS → TOBAH	.15*	-	.05	2.65
AYBS → TOBAH → ÇSB_SY	.01	.08**	.17	1.35
TOBAH → ÇSB_SY	.47 **	-	.18	9.39
AYBS → TOBAH → ÇSB_Aİ	.10	0	.10	1.85
TOBAH → ÇSB_Aİ	.02	-	.10	.39
AYBS → TOBAH → ÇSB_KS	.04	.02*	.09	.86
TOBAH → ÇSB_KS	.12 *	-	.10	2.16

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Sosyal Becerileri: ÇSB; Sosyal Yetkinlik: SY; Anksiyete/İçedönüklük: Aİ; Kızgınlık/Saldırganlık: KS; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri (ÇSB) arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü, ÇSB alt boyutları düzeyinde ayrıntılı olarak test edilmiştir (Tablo 9). Yapılan yol analizi bulguları, çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolünün test edilen alt boyutlara göre farklılaştığını ve üç alt boyut hipotezinden ikisinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

İlk olarak, anksiyete/içedönüklük alt boyutunda çocukların bağlanma güvenliğinin herhangi bir aracılık rolü üstlenmediği saptanmıştır. Bu modelde hem annelerin yetişkin bağlanma stillerinin doğrudan etkisi (β=.10; *p*>.05) hem de çocukların bağlanma güvenliğinin doğrudan etkisi (β=.02; *p*>.05) istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş; buna bağlı olarak bağlanma güvenliği üzerinden gerçekleşen dolaylı etki doğrulanmamıştır (β=0; *p*>.05). Bu bulgu doğrultusunda, annelerin ve çocukların bağlanma süreçlerinin çocukların içedönüklük eğilimleri üzerindeki dolaylı mekanizmasını varsayan H7-Anksiyete/İçedönüklük alt boyut hipotezi desteklenmemiştir.

Buna karşın; sosyal yetkinlik ve kızgınlık/saldırganlık alt boyutlarında çocukların bağlanma güvenliğinin tam aracı bir rol oynadığı belirlenmiştir. Annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların sosyal yetkinlikleri üzerindeki doğrudan etkisi anlamsızken (β=.01; *p*>.05), çocukların bağlanma güvenliğinin doğrudan (β=.47; *p*<.01) ve dolaylı (β=.08; *p*<.01) etkileri yüksek düzeyde anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde kızgınlık/saldırganlık davranışında, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin doğrudan etkisi anlamsız bulunmuş (β=.04; *p*>.05); buna karşın çocukların bağlanma güvenliğinin doğrudan (β=.12; *p*<.05) ile dolaylı (β=.02; *p*<.05) etkileri istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Ortaya çıkan bu tam aracılık bulguları, ölçeklerin puanlama sistemine dayalı olarak teorik açıdan incelendiğinde; annelerin yetişkin bağlanma stili puanı yükseldiğinde (güvenli bağlandığında), çocukların da bağlanma güvenliği puanlarının yükseldiğini (güvenli bağlandığını) ve bu güvenli bağlanma aracılığıyla çocukların akran ortamlarındaki sosyal yetkinlik davranışlarının arttığını göstermektedir. Tersine bir senaryoda ise, annelerin yetişkin bağlanma stilleri güvensiz olduğunda, çocukların da güvensiz bağlandığı ve bu güvensiz bağlanma mekanizması üzerinden çocukların kızgınlık/saldırganlık davranışlarının artış gösterdiği belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, annelerin bağlanma stilleri, çocukların sosyal yetkinlik ve kızgınlık/saldırganlık reaksiyonlarını doğrudan değil, tamamen çocukta inşa ettikleri bağlanma güvenliği köprüsü üzerinden dolaylı olarak şekillendirmektedir. Bu güçlü bulgular neticesinde, H7-Sosyal yetkinlik ve H7-Kızgınlık/Saldırganlık alt boyut hipotezleri desteklenmiştir.

4.4. Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri (ÇDDB)

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile ÇDDB'nin alt boyutları; değişkenlik/olumsuzluk ve düzenleme/kontrol hipotez testlerine ait veriler Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: ÇDDB Alt Boyutlar Hipotez Testleri

Değişkenler	Standardize Beta (*β*)	Beta (*β*)	Std. Hata	t Değerleri	*p*
AYBS → TOBAH	.15	.14	.05	2.65	.00**
TOBAH → ÇDDB_D/O	-.45	-.06	.45	-.98	.33
AYBS → ÇDDB_ D/O	-.01	-.06	.01	-1	.32
TOBAH → ÇDDB_ D/K	.79	.14	.32	2.47	.01*
AYBS → ÇDDB_D/K	-.01	-.09	.01	-1.63	.10

*** p<.01 ve *p <.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri: ÇDDB; Değişkenlik/Olumsuzluk: D/O; Düzenleme/Kontrol: D/K; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Tablo 10 incelendiğinde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocukların bağlanma güvenliğini olumlu (β=.14; *p*<.01; H1 hipotezi desteklendi) olarak etkilediği görülmüştür. H8 ana hipotezi kapsamında annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocuklarının değişkenlik/olumsuzluk davranışı (β=-.06; *p*>.05) ve duygu düzenleme/kontrol becerileri (β=-.09; *p*>.05) ile ilişkisi olmadığı görülmüştür. H9 ana hipotezi kapsamında, çocukların bağlanma güvenliği ile duygu değişkenlik/olumsuzluk davranışı (β=-.06; *p*>.05) arasında ilişki olmadığı, duygu düzenleme/kontrol davranışını olumlu (β=.14; *p*<.05) olarak etkilediği görülmüştür.

4.4.1. Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri, Çocukların Bağlanma Güvenliği ve Duygu Düzenleme Arasındaki Yapısal İlişkiler

Annelerin yetişkin bağlanma stillerinin ÇDDB'nin alt boyutları; değişkenlik/olumsuzluk ve düzenleme/kontrole olan etkisi alt başlıklar şeklinde incelenmiştir. Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile ÇDDB arasındaki ilişkilerde bağlanma güvenliğinin aracı rolüne ilişkin doğrudan ve dolaylı etkilere ait yol analizi bulguları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri ile ÇDDB Arasındaki İlişkilerde Bağlanma Güvenliğinin Aracı Rolüne İlişkin Doğrudan ve Dolaylı Etkilere Ait Yol Analizi Bulguları

Değişkenler	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Std. Hata	t Değerleri
AYBS → TOBAH	.15*	-	.05	2.65
AYBS → TOBAH → ÇDDB_D/O	-.02	0	.08	-.70
TOBAH → ÇDDB_D/O	0	-	.08	.02
AYBS → TOBAH → ÇDDB_ D/K	.03	.05 **	.05	.54
TOBAH → ÇDDB_ D/K	.24 **	-	.05	4.33

*** p<.01 ve *p<.05*

Annelerin Yetişkin Bağlanma Stilleri: AYBS; Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri: ÇDDB; Değişkenlik/Olumsuzluk: D/O; Düzenleme/Kontrol: D/K; Çocukların Bağlanma Güvenliği: TOBAH.

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların duygu düzenleme becerileri (ÇDDB) arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü, ÇDDB alt boyutları düzeyinde ayrıntılı olarak test edilmiştir (Tablo 11). Yapılan yol analizi bulguları, çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolünün test edilen alt boyutlara göre farklılaştığını ve iki alt boyut hipotezinden birinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

İlk olarak, değişkenlik/olumsuzluk alt boyutunda çocukların bağlanma güvenliğinin herhangi bir aracılık rolü üstlenmediği saptanmıştır. Bu modelde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların duygu değişkenlik/olumsuzluk davranışlarına doğrudan etkisi (β=-.02; *p*>.05) anlamsız olduğu gibi, çocukların bağlanma güvenliğinin bu değişken üzerindeki doğrudan etkisi de bulunmamaktadır (β=0; *p*>.05). Doğrudan etkilerin anlamsızlığına bağlı olarak, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların bağlanma güvenliği aracı değişkeni üzerinden duygu değişkenlik/olumsuzluk davranışlarına dolaylı etkisi de istatistiksel olarak anlamsız saptanmıştır (β=0; *p*>.05). Bu bulgular doğrultusunda, annelerin ve

çocukların bağlanma süreçlerinin çocukların duygu değişkenliği üzerindeki dolaylı mekanizmasını varsayan H10-Değişkenlik/Olumsuzluk alt boyut hipotezi desteklenmemiştir.

Buna karşın; düzenleme/kontrol alt boyutunda çocukların bağlanma güvenliğinin tam aracı bir rol oynadığı belirlenmiştir. Bu modelde, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların duygu düzenleme/kontrol becerileri üzerindeki doğrudan etkisi anlamsızken (β=.03; p>.05), çocukların bağlanma güvenliğinin doğrudan (β=.24; p<.01) ve dolaylı (β=.05; p<.01) etkileri istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı bulunmuştur.

Ortaya çıkan bu tam aracılık bulgusu, ölçeklerin doğrusal puanlama yapısı çerçevesinde teorik açıdan incelendiğinde; annelerin yetişkin bağlanma stili puanı yükseldiğinde (güvenli bağlandığında), çocukların da bağlanma güvenliği puanlarının yükseldiğini (güvenli bağlandığını) ve bu güvenli bağlanma mekanizması aracı rolü üzerinden çocukların duygu düzenleme/kontrol becerilerinin artış gösterdiğini kanıtlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, annelerin yetişkin bağlanma stilleri, çocukların duygu düzenleme ve kontrol becerilerini doğrudan etkilememekte; tamamen çocukta inşa ettikleri güvenli bağlanma aracı rolü üzerinden dolaylı ve olumlu bir şekilde şekillendirmektedir. Elde edilen bu güçlü bulgu neticesinde, H10-Düzenleme/Kontrol alt boyut hipotezi desteklenmiştir.

5. Tartışma

Bu çalışmada, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akran ilişkileri, sosyal becerileri ve duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisinde çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü incelenmiştir. Elde edilen bulgular, annelerin kendi bağlanma örüntülerinin çocuklarının içsel çalışma modelleri aracılığıyla sosyal-duygusal gelişim süreçlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, kuramsal modelden elde edilen veriler, anne-çocuk bağlanma örüntülerinin çocukların akran ilişkileri, sosyal işlevsellikleri ve duygu düzenleme süreçleri üzerindeki etkisini anlamaya katkı sağlamaktadır. Bulgular, bağlanma kuramı çerçevesinde değerlendirilmiş; annelerin bağlanma stillerinin, çocuklarının akran ilişkileri, sosyal ve duygu düzenleme becerilerinin gelişimlerinde nasıl bir aracı rol oynayabileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, ulaşılan sonuçlar ışığında gelecekte yapılacak çalışmalara ve uygulamalı alan araştırmalarına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Araştırma bulguları incelendiğinde, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların sosyal becerileri arasındaki ilişkide çocukların bağlanma güvenliğinin aracı bir rol üstlendiği görülmüştür. Bir yetişkinin bağlanma stili, kendi çocuklarıyla etkileşim kurma biçimini ve onlara bakım verme tutumunu etkilemektedir (Jones vd., 2022). Annenin çocuktan gelen sinyallere zamanında yanıt vermesi, çocuğun alanına müdahaleci davranışlarla girmemesi şeklindeki sosyal davranışları çocuğun güvenli bağlanmasını sağlayabilmektedir. Çocuğun sinyallerine geç ya da hiç cevap vermeyen müdahaleci annelerin çocukları ise güvensiz bağlanabilmektedirler (Pons-Salvador vd., 2025). Bu bulgu, Bowlby'nin (1969) bağlanma kuramında vurgulanan "bağlanma sürekliliği" ilkesini desteklemekte, ebeveynlerin erken dönem bağlanma deneyimlerinin, kendi ebeveynlik davranışlarına ve dolayısıyla çocuklarının bağlanma güvenliğine yansıdığını göstermektedir. Benzer şekilde, güvenli bağlanma stiline sahip annelerin çocuklarıyla daha duyarlı, tutarlı ve destekleyici etkileşimler kurdukları, bu durumun da çocukların sosyal yetkinliklerini güçlendirdiği sonucu alanyazında yer alan önceki araştırmalarla da (Ainsworth, 1989; Cassidy, 1988) uyumludur. Bu noktada yapılan bu araştırmada, sosyal beceriler boyutunda saptanan kısmi aracılık etkisi, kuramsal açıdan dikkat çekicidir. Bu bulgu, annenin yetişkin bağlanma stilinin çocuğun sosyal becerileri üzerinde doğrudan bir 'miras' bırakmasından ziyade, bu etkinin tamamen çocuğun kendi 'İçsel Çalışan Modeli' (bağlanma güvenliği) süzgecinden geçerek davranışa dönüştüğünü göstermektedir. Yılmaz (2025) yaptığı benzer bir çalışmada, çocuklarda bağlanma güvenliğinin sosyal becerilerle ilişkili olduğunu bulmuştur. Başka bir deyişle; anne ne kadar güvenli bir figür olursa olsun, çocuk bu güveni kendi zihninde bir şablon olarak inşa etmediği sürece sosyal becerilerinde anlamlı bir gelişim gözlenmemektedir. Bu durum, sosyal becerilerin gelişiminde 'bağlanma güvenliğinin' vazgeçilmez bir psikolojik eşik olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, annelerin yetişkinlikteki bağlanma stilleri ile

çocuklarının sosyal becerilerinin gelişimi arasındaki ilişkinin, bağlanma güvenliği aracılığıyla şekillendiği söylenebilir.

Araştırma bulguları, annelerin yetişkin bağlanma stilleri ile çocukların akran ilişkileri ve duygu düzenleme becerileri arasındaki doğrudan ilişkilerin anlamlı olduğunu, ancak bu ilişkilerde çocukların bağlanma güvenliğinin aracı bir rol üstlenmediğini göstermiştir. Şeflek ve Akgün (2024) yaptıkları çalışmada, akran ilişkileri ile bağlanma güvenliği arasında bir ilişki bulunmamıştır. Benzer şekilde yapılan araştırmalarda, yaptığı çalışmada, çocukların bağlanma güvenliği ile duygu düzenleme becerileri arasında doğrudan ilişki tespit edilmemiştir (Mümünoğlu, 2023; Şensoy, 2022). Bu sonuç, anne ile çocuk arasındaki bağlanma örüntüsünün, çocuğun sosyal ve duygusal yetkinlikleri üzerinde 'dolaylı bir köprüden' ziyade, doğrudan bir modelleme ve sosyal öğrenme süreci üzerinden işlediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, annenin sahip olduğu güvenli bağlanma zihinsel temsilinin, çocuğun kendi içsel bağlanma güvenliğinin ötesinde; annenin günlük etkileşimleri, çatışma çözme becerileri ve sunduğu duygusal rehberlik aracılığıyla çocuğun sosyal çıktılarını doğrudan şekillendirdiği düşünülebilir. Başka bir ifadeyle, güvenli bağlanan bir annenin sergilediği tutarlı ve destekleyici ebeveynlik davranışı, çocuğun akran ilişkilerinde ve duygu yönetiminde doğrudan bir referans kaynağı oluşturmaktadır. Aracılık etkisinin saptanmaması, örneklem grubundaki annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocuk üzerindeki çevresel ve davranışsal etkisinin, çocuğun içsel çalışan modellerinden daha baskın bir yordayıcı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Buna ek olarak, her ne kadar ana değişken düzeyinde tam bir aracılık etkisi gözlenmese de analizin alt boyutlar düzeyinde, çocukların bağlanma güvenliğinin belirli davranış kalıpları üzerinde seçici bir köprü görevi gördüğünü ortaya koymuştur.

Bu araştırmada, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin güvenli bağlanma stilinde olması, çocukların da güvenli bağlanmalarını sağlamakta ve bu durum, çocukların akranlarına yönelik davranışları ölçeğinin alt boyutları olan asosyal davranışların, akranları tarafından dışlanmanın, akranlarına karşı kaygılı/korkulu olmanın ve aşırı hareketlilik davranışlarının azalmasını sağlamaktadır. Buna karşılık, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin güvensiz bağlanma stilinde olması, çocukların güvensiz bağlanmasına ve buna bağlı olarak asosyal davranışların, akranları tarafından dışlanmanın, akranlarına karşı kaygılı/korkulu olmanın ve aşırı hareketlilik davranışlarının artmasına neden olmaktadır. Önder (2016) tarafından yapılan benzer bir araştırmada, güvenli ve güvensiz bağlanan çocukların asosyal davranış geliştirme, akranları tarafından dışlanma, akranlarına karşı kaygılı/korkulu olma, aşırı hareketlilik davranışları arasında ilişki bulunmuştur. Delgado vd. (2022), güvenli bağlanmanın akranlar ve arkadaşlarla iletişim, destek, yakınlık, güven ve kaliteye dayalı duygusal ilişkilerin kurulmasını öngördüğünü ve desteklediğini bulmuşlardır. Akran ilişkileri boyutunda (asosyal, kaygı/korku, dışlanma ve aşırı hareketlilik) gözlenen aracılık durumu ise, anne etkisinin çocuk üzerinde iki farklı koldan ilerlediğini düşündürmektedir. Bir yandan çocuk anneyle kurduğu bağ üzerinden bir dünya algısı geliştirirken (dolaylı etki), diğer yandan sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde annesinin sosyal kaygılarını veya kaçınmacı tavırlarını doğrudan modellemektedir (doğrudan etki). Dolayısıyla akran ortamı gibi yüksek stres içeren sosyal alanlarda, anne figürü hem bir güven limanı olarak çocukta 'bağlanma' üzerinden, hem de bir rol model olarak 'doğrudan davranış aktarımı' üzerinden eş zamanlı bir etki yaratmaktadır. Li (2021), güvenli olmayan ebeveyn-çocuk bağlanma ilişkilerinin akran reddi yoluyla çocukların yalnızlaşmasına ve dışlanmasına sebep olduğunu tespit etmiştir. Saldırganlık boyutu incelendiğinde; okul öncesi dönemde, bölünmüş bir ailenin üyesi olmak, ebeveyn tutumları, çocuğun mizacı, şiddete maruz kalma, bağlanma dinamikleri veya nörogelişimsel faktörler gibi çeşitli başka nedenlere bağlanmaktadır (Kodak ve Güzel, 2024). Yapılan araştırmalar incelendiğinde, güvensiz bağlanma ile okul öncesi çocuklarda saldırganlık davranışları arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Buyse vd., 2011; Casas vd., 2006; DeMulder vd., 2000; Navarro vd., 2022 ve Paschall vd., 2015). Bu olumsuz davranışı azaltmanın yolu çocukluk döneminde kurulan sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkisinden geçmektedir. Sosyal çevreyi keşfetmek için güvenli bir temel sağlayan yetişkinlerle olumlu ilişkiler kurulduğunda çocukların sosyal becerileri gelişmektedir. Buna karşın, sosyal olarak dezavantajlı ortamlarda yetiştirilen kalitesiz aile ilişkilerine sahip çocuklar, olumsuz ilişki kalıplarını öğrenme riski altında olabilmekte ve bu da saldırgan davranışlara yol açabilmektedir (Navarro vd., 2022). Yapılan bu araştırmada, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocukların akranlarına yönelik davranışları ölçeğinin alt boyutlarından biri olan yardım etmeye yönelik sosyal davranışlar ve saldırganlık üzerinde anlamlı bir

etkisi bulunmamıştır. Alanyazında, annelerin yetişkin bağlanma biçimlerinin çocukların akranlarına yönelik sosyal davranışlarını doğrudan ya da dolaylı biçimde, çocukların bağlanma güvenliği değişkeni aracılığıyla inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, bağlanma biçimlerinin çocukların sosyal davranışları üzerindeki etkisinin dolaylı, durumsal ve çok boyutlu bir yapıya sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Annelerin yetişkin bağlanma stillerinin güvenli olması, çocuklarda güvenli bağlanmayı desteklemekte ve çocukların sosyal beceriler ölçeğinin alt boyutları olan sosyal yetkinlik davranışlarının artmasını ve kızgınlık/saldırganlık davranışlarının azalmasını sağlamaktadır. Benzer bir araştırmada Elhusseini vd. (2023), ebeveynlere güvenli bağlanmanın çocuklarda sosyal davranışları teşvik edebileceğini, güvensiz bağlanmanın ise sosyal davranışları azaltabileceğini öne sürmüştür. Annelerin bağlanma stillerinin güvensiz olması, çocuklarda güvensiz bağlanmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamakta, çocukların sosyal yetkinlik davranışlarında belirgin bir azalmaya yol açmakta ve kızgınlık/saldırganlık davranışlarının artmasına sebep olmaktadır. Bu bulgular, anne-çocuk bağlanma süreçlerinin çocukların sosyal yetkinlik gelişimi ve kızgınlık/saldırganlık davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Joas ve Möhler (2021) yaptıkları boylamsal araştırmada, doğumdan sonra altıncı haftada anne ile kurulan güvenli bağın, çocukların beş buçuk yaşındaki sosyal yetkinlikleriyle pozitif yönde ilişkili olduğunu, sosyal becerileri üzerinde olumlu ve uzun vadeli bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Xu vd. (2024) tarafından yapılan bir araştırmada ise ebeveyn çocuk bağlanma güvenliği arttığında kızgınlık/saldırganlık davranışlarının azaldığı, ebeveyn çocuk bağlanma güvenliğinin azalması durumunda kızgınlık/saldırganlık davranışlarının arttığı bulunmuştur. Yapılan bu araştırmada, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin, çocukların sosyal becerileri ölçeğinin alt boyutlarından biri olan anksiyete/içedönüklük davranışlarını etkilemediği bulunmuştur. Ural vd. (2015) yaptıkları araştırmada, güvensiz bağlanan çocukların anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğunu rapor etmişlerdir. Ancak bu farklılık, yöntemsel yaklaşımların çeşitliliğinden kaynaklanıyor olabilir. Ural vd. (2015), değişkenler arasındaki doğrudan ilişkileri puan ortalamaları veya korelasyonel analizlerle incelerken; bu araştırmada değişkenler arasındaki karmaşık ve dolaylı yollar, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analiz edilmiştir. YEM, değişkenler arasındaki doğrudan etkilerin yanı sıra, diğer değişkenlerin kontrol edildiği daha katı ve kapsamlı bir modelleme sunmaktadır. Bu bağlamda, daha önceki araştırmalarda gözlenen anksiyete ile bağlanma arasındaki 'basit' doğrusal ilişki, bu çalışmada bağlanma güvenliğinin ve diğer değişkenlerin modele dahil edilmesiyle daha 'kontrollü' bir hale gelmiş; böylece bağlanma stilinin anksiyete üzerindeki doğrudan etkisi, modeldeki diğer değişkenlerin etkisiyle anlamını yitirmiş olabilir. Bu durum, anksiyete/içedönüklük gibi içselleştirme sorunlarının daha basit korelasyonel analizlerde 'bağlanma ile ilişkili' gibi görünsede, YEM gibi çok boyutlu modellerde bu etkinin ya mizaç gibi başka faktörlere dağıldığını ya da etkisinin sanıldığı kadar doğrudan olmadığını göstermektedir.

Çocukların yardım etmeye yönelik sosyal davranışları ve sosyal yetkinlikleri iki farklı ölçek üzerinden değerlendirilmiştir: çocukların akranlarına karşı davranışlarını ölçen ölçek aracılığıyla çocuğun akran grubundaki dışsal etkileşimleri (yardım etmeye yönelik sosyal davranışlar gibi) ölçülürken; çocukların sosyal becerileri ölçen ölçek aracılığıyla çocuğun bireysel kapasitesi (sosyal yetkinlik düzeyi) analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulardaki farklılıklar, bu iki ölçeğin farklı davranışsal çıktıları ve farklı gelişimsel mekanizmaları (bireysel beceri vs. ilişkisel etkileşim) temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bağlanma güvenliğinin sosyal beceriler üzerinde aracılık etkisi gösterirken, akran ilişkileri üzerindeki etkisinin daha karmaşık ve doğrudan modelleme süreçlerine dayalı olması, bu ölçüm araçlarının kapsadığı davranışsal alanların özgünlüğünden ileri gelmektedir. Buna ek olarak, araştırma bulgularında saldırganlık ve kızgınlık/saldırganlık davranışlarının çocukların akran ilişkileri ve sosyal becerileri alt boyutlarında farklılaşması, saldırganlığın 'bağlamsal' bir yapıya sahip olmasıyla açıklanabilir. Çocukların akran ilişkilerindeki 'saldırganlık' boyutu, doğrudan akran etkileşimi sürecindeki sosyal reddedilme ve çatışma odaklı eylemleri ölçerken; sosyal becerilerdeki 'kızgınlık/saldırganlık' boyutu, çocuğun genel duygusal tepkiselliğini ve mizaçsal eğilimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, annenin yetişkin bağlanma stilinin çocuğun sosyal beceriler alt boyutu kızgınlık/saldırganlık üzerinde doğrudan yordayıcı olması,

ancak 'akran etkileşimindeki belirli saldırgan eylemler' üzerinde aracılık etkisinin farklılaşmaması, saldırganlığın tek bir mekanizma (bağlanma) ile değil hem duygusal düzenleme hem de sosyal öğrenme-akran etkileşimi yoluyla şekillendiğini doğrulamaktadır.

Annelerin yetişkin bağlanma stilleri, çocukların duygu düzenleme becerileri ölçeğinin alt boyutu olan duygu değişkenlik/olumsuzluk davranışlarını etkilememektedir. Çocukların bağlanma güvenliğinin ise bu değişkenler üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Benzer bir çalışmada, anne-çocuk bağlanma güvenliği ile okul öncesi dönemin sonunda akran gruplarında gözlemlenen duygusal uyarılma (değişkenlik, esneklik, durumsal tepkisellik ve kişinin duygusal uyarılmasının düzenlenmesi) arasında bir ilişki bulunmamıştır (Fernandes vd., 2021). Ural vd. (2015) çocukların güvenli bağlandığında değişken ve olumsuz duygu düzeylerinin düştüğünü bulmuştur. Alan yazında oluşan bu farklı sonuçların annelerin bağlanma stillerinin çocukların sosyal davranışları üzerindeki etkisinin, yalnızca bağlanma güvenliği aracılığıyla değil; ebeveyn duyarlılığı, empati düzeyi ve sosyal öğrenme süreçleri gibi farklı mekanizmalar yoluyla ortaya çıkabileceği söylenebilir. Buna karşın yapılan bu araştırmada, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin güvenli olması, çocukların güvenli bağlanmasını sağlamakta ve çocukların duygu düzenleme becerileri ölçeğinin alt boyutu olan duygu düzenleme/kontrol becerileri artmaktadır. Benzer şekilde Izzati vd. (2024) yaptıkları araştırmada, güvenli bağlanmanın çocukların duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisini incelemiş, anne-çocuk bağlanması ile duygu düzenleme becerilerinin gelişimi arasında önemli ve pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Bu bağlamda, annelerin yetişkin bağlanma stilleri güvensiz bağlanma stilinde ise çocuklar güvensiz bağlanmakta ve çocukların duygu düzenleme/kontrol becerileri azalmaktadır. Anne-bebek etkileşimlerinin tekrarlayan döngüleri, çocuğun sosyal ve duygusal gelişimi için bir öğrenme süreci görevi görmekte ve duygu düzenleme becerilerini desteklemektedir (Staring vd., 2025). Buna karşın; stres, kaygı veya depresyon nedeniyle anne duyarlılığının azalması, etkileşimin azalması veya duygusal ifadenin düzleşmesi gibi bağlanma sistemindeki sorunlar, çocuğun duygusal gelişimi üzerinde kalıcı olumsuz etkilere sahip olabilmektedir (Bulduk vd., 2025). Çocukların etkili duygusal düzenleme stratejileri kullanmalarının akran ilişkilerini olumlu yönde etkilediğini, duygularını düzenleyebilen çocukların akranları tarafından tercih edildiğini ve akran baskısıyla başa çıkabildiklerini bulmuştur. Buna ek olarak, çocukların etkisiz duygu düzenleme stratejilerinin akranları tarafından tercih edilmemelerine, akranlarına karşı saldırgan davranışlar sergilemelerine ve akran baskısıyla başa çıkamamalarına yol açtığını tespit etmiştir (Ogelman ve Fetihi, 2021). Bu çalışmada bulunan bu bulgular, okul öncesi dönem çocuklarında duygu düzenleme becerileri ve bağlanmanın çocuk gelişimi açısından önemine vurgu yapmakta ve alanyazın ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Okul öncesi dönemde başlayan bilgi, beceri ve alışkanlıklar yaşam boyunca kurulan ilişkilere bağlı olarak şekillenmektedir. Okul öncesi eğitim, çocukların akranlarıyla tutarlı ve güvenli ilişkiler kurma fırsatını artırarak, arkadaş edinmek, arkadaşlıkları sürdürmek, bir gruba katılmak ve başkalarının ihtiyaçlarını anlama becerisini geliştirmeye yardımcı olmaktadır (Qashmer, 2023). Yordayıcı etkilerden, akran ilişkileri ölçeği alt boyutu yardım etmeye yönelik sosyal davranış ve saldırganlık, sosyal beceriler ölçeği anksiyete/içedönüklük, duygu düzenleme ölçeği değişkenlik/olumsuzluk alt boyutlarında anlamsız çıkması, bu davranışların 'bağlanma sistemi' dışındaki farklı değişkenler tarafından kontrol ediliyor olabileceğine işaret etmektedir. Alanyazında belirtildiği üzere, yardım etme gibi prososyal davranışlar daha çok 'mizaç' ve 'akran grubunun normları' gibi dışsal faktörlerden beslenirken; anksiyete gibi içselleştirme sorunları genetik yatkınlık veya öğretmenin sınıf yönetimi gibi değişkenlerle açıklanabilir. Bu farklılıklar, bağlanma kuramının her davranışı tek başına açıklayan bir 'evrensel anahtar' olmadığını, aksine gelişimin çok katmanlı yapısında daha baskın bir role sahip olduğunu göstermektedir.

4.1. Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalar

Bu araştırma, Eskişehir ili merkez ilçelerinde yer alan bağımsız anaokullarında okul öncesi eğitim alan, normal gelişim özelliklerine sahip ve anne-babası birlikte olan 60–72 aylık çocuklar ile onların anneleri ve öğretmenlerinden elde edilen verilerle sınırlıdır. Örneklemin belirli bir coğrafi bölge ve aile yapısıyla sınırlandırılması, bulguların genellenebilirliğini kısmen sınırlandırmakla birlikte, bu tercih çalışmanın iç geçerliğini artırmayı ve gelişimsel açıdan homojen bir örneklem üzerinden bağlanma temelli ilişkilerin daha net biçimde incelenmesini amaçlamaktadır. Bununla birlikte, elde edilen bulguların farklı sosyo-

kültürel bağlamlarda sınanması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, gelecek çalışmalarda daha geniş ve çeşitlendirilmiş örneklemlerle, farklı bölgelerde ve farklı aile yapılarında yürütülecek araştırmaların alanyazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada ana odak noktası kuramsal modelin test edilmesi olduğu için cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik değişkenlerin kontrol edici etkileri analize dahil edilmemiştir. Örneklemin homojen yapısı bu durumu bir ölçüde dengelemekle birlikte, gelecek çalışmalarda farklı demografik grupların bu ilişkiler üzerindeki etkisinin incelenmesi önerilmektedir. Bu araştırma ilişkisel bir desende kurgulandığı için değişkenler arasında kesin nedensel çıkarımlar yapılmasına olanak tanımamaktadır. Bu nedenle, ilerleyen araştırmalarda annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akran ilişkileri, sosyal becerileri ve duygu düzenleme kapasiteleri üzerindeki etkilerinin nedensel süreçlerini ortaya koyabilmek amacıyla boylamsal çalışmaların yürütülmesi veya deneysel tasarımların kullanılması önerilmektedir. Ayrıca, çocukluk dönemi boyunca birincil bakıcılar ve çocuklar için sosyal destek sistemlerini ve duyarlı bakım uygulamalarını güçlendirmeyi amaçlayan ebeveynlik programlarının yaygınlaştırılmasına yönelik halk sağlığı ve politika temelli girişimlerin, bireysel düzeyde elde edilen bulguların toplumsal düzeyde sürdürülebilir etkilere dönüştürülmesi açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Son olarak, babaların bağlanma stillerinin çocukların bağlanma güvenliği, akran ilişkileri ile sosyal ve duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolünün incelenmesi ile kültürel faktörler ve geçmiş yaşantıların anne ve çocukların bağlanma güvenliğiyle ilişkilerinin ele alınması, mevcut bulguların kapsamını genişletecek ve çocukların bağlanma güvenliğinin uzun vadede desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

6. Sonuç

Bu araştırmada, annelerin yetişkin bağlanma stillerinin çocukların akran ilişkileri, sosyal becerileri ve duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkisinde çocukların bağlanma güvenliğinin aracı rolü yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. Bulgular, annelerin bağlanma stillerinin çocukların bağlanma güvenliğini anlamlı biçimde yordadığını ve bağlanma güvenliğinin çocukların akran ilişkilerindeki davranış örüntüleri, sosyal yetkinlikleri ve duygu düzenleme/kontrol becerileri üzerinde belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Özellikle çocukların bağlanma güvenliğinin, sosyal becerilerde tam, çocukların akranlarına karşı davranışları ve çocukların duygu düzenleme becerilerinde kısmi aracı rolü bulunmaktadır.

Çalışma, okul öncesi dönemde anne bağlanma stillerinin çocukların bağlanma güvenliği aracı rolünde çocukların akran ilişkileri, sosyal ve duygusal gelişim alanlarıyla ilişkisini bütüncül bir model çerçevesinde ele alarak alanyazına katkı sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, erken dönemde ebeveyn bağlanma özelliklerinin çocuk gelişimi üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına yönelik kuramsal bir çerçeve sağlamakta ve bağlanma güvenliğinin çocukların akran ilişkileri ile sosyal ve duygu düzenleme becerilerindeki merkezi rolünü ortaya koymaktadır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%75), Yazar-2 (%25)
Conceiving the Study: Author-1 (%75), Author-2 (%25)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Veri Analizi: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Data Analysis: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%75), Yazar-2 (%25)
Writing Up: Author-1 (%75), Author-2 (%25)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments Beyond Infancy. *American Psychologist*, *44*(4), s. 709. Retrieved from https://psycnet.apa.org/buy/1989-25551-001

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Stiuation*. Psychology Press.

Batum, P. ve Yağmurlu, B. (2007). What Counts in Externalizing Behaviors? The Contributions of Emotion and Behavior Regulation. *Current Psychology, 25(4),* s. 272–294. https://doi.org/10.1007/BF02915236

Blake, J. A., Scott, J. G., Najman, J. M. ve Thomas, H. J. (2025). The Interpersonal Antecedents of Attachment Security in Early Adulthood. *Children*, *12*(2), s. 255. https://doi.org/10.3390/children12020255

Bowlby J (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment.* Basic Books.

Bowlby J (1973). *Attachment and Loss: Vol. 2.* Separation. Basic Books.

Bowlby J (1980). *Attachment and Loss: Vol. 3. Loss.* Basic Books.

Brennan, K. ve Shaver, P. (1998). Attachment Styles and Personality Disorders: Their Connections to Each Other and to Parental Divorce, Parental Death, and Perceptions of Parental Caregiving. *Journal of Personality, 66*(5), s. 836–877. https://doi.org/10.1111/1467-6494.00034

Byrne, B. M. (2016). *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming* (3rd ed.). Routledge.

Bulduk, M., Kurt Can, E., Can, V. ve Ayşin, N. (2025). The Relationship Between Social Support and Maternal Attachment of Adolescent Mothers and Postpartum Depression in Turkey. *BMC Pregnancy and Childbirth*, *25*(1), s. 603. https://doi.org/10.1186/s12884-025-07703-z

Buyse, E., Verschueren, K. ve Doumen, S. (2011). Preschoolers' Attachment to Mother and Risk for Adjustment Problems in Kindergarten: Can Teachers Make A Difference? *Social Development, 20*(1), s. 33–50. https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00555.x

Casas, J. F., Weigel, S. M., Crick, N. R., Ostrov, J. M., Woods, K. E., Jansen Yeh, E. A. ve Huddleston-Casas, C. A. (2006). Early Parenting and Children's Relational and Physical Aggression in The Preschool and Home Contexts. *Journal of Applied Developmental Psychology, 27*(3), s. 209–227. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2006.02.003

Cassidy, J. (1988). Child-Mother Attachment and The Self in Six-Year-Olds. *Child Development*, *59*(1), s. 121-134. https://doi.org/10.2307/1130394

Cassidy, J., Stern, J. A., Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2025). Mary Main's Concept of Conditional Strategies: Influences on Studies of Child–Parent and Adult Romantic Attachments. *Attachment & Human Development*, *27*(1), 67-98. https://doi.org/10.1080/14616734.2024.2426304

Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2018). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

Çorapçı, F., Aksan, N., Arslan-Yalçın, D. ve Yağmurlu, B. (2010). Emotional, Behavioral and Social Adjustment Screening At School Entry: Social Competence and Behavior Evaluation-30 Scale. *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, *17*(2), s. 63-74. Retrieved from https://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_27672/cogepderg-17-63.pdf

Delgado, E., Serna, C., Martínez, I. ve Cruise, E. (2022). Parental Attachment and Peer Relationships in Adolescence: A Systematic Review. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, *19*(3). https://doi.org/10.3390/ijerph19031064

DeMulder, E. K., Denham, S., Schmidt, M. ve Mitchell, J. (2000). Q-Sort Assessment of Attachment Security During The Preschool Years: Links From Home to School. *Developmental Psychology, 36*(3), s. 274-282. https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.3.274

Elhusseini, S., Rawn, K., El-Sheikh, M. ve Keller, P. S. (2023). Attachment and Prosocial Behavior in Middle Childhood: The Role of Emotion Regulation. *Journal of Experimental Child Psychology, 225*(8). https://doi.org/10.1016/j.jecp.2022.105534

Fernandes, C., Fernandes, M., Santos, A. J., Antunes, M., Monteiro, L., Vaughn, B. E. ve Verissimo, M. (2021). Early Attachment to Mothers and Fathers: Contributions to Preschoolers' Emotional Regulation. *Frontiers in Psychology, 12.* https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.660866

Ghorbanikhah, E., Mohammadyfar, M. A., Moradi, S. ve Delavarpour, M. (2025). Comparison of The Effectiveness of Parenting Acceptance and Commitment Therapy with Triple-P Positive Parenting on Depression, Aggression, and Social Skills of Preschool Children. *Journal of Education and Health Promotion*, *14*, s. 164. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_1984_23

Gülay, H. (2008). *5-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Akran İlişkileri Ölçeklerinin Geçerlik Güvenirlik Çalışmaları ve Akran İlişkilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). Examining your data. In J.F. Hair, W. C. Black, B.J. Babin & R. E. Anderson (Eds.), Multivariate data analysis. 7th. ed. (pp. 31-664). London: Pearson Education Limited.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis* (8th ed.). Cengage Learning.

Izzati, A. N., Hernawati, N. ve Islamiah, N. (2024). The Influence of Mother-Child Attachment and Caregiver-Child İnteraction on Preschool Children's Social-Emotional Development. *Journal of Child, Family, and Consumer Studies*, *3*(3), s. 167-177. https://doi.org/10.29244/jcfcs.3.3.167-177

Jäggi, L., McCoy, D. C., Fink, G., Hinckley, K., Alvarado, M., Dormal, M., Pena, S. H., Mäusezahl, D. ve Noom, M. J. (2025). A Short Parent-Reported Attachment Relationship Questionnaire: Development and Cultural Validation For A Majority World Context. *International Journal of Behavioral Development, 49*(3). https://doi.org/10.1177/01650254251368797

Jambon, M. ve Malti, T. (2022). Developmental Relations Between Children's Peer Relationship Quality and Prosocial Behavior: The Mediating Role of Trust. *The Journal of Genetic Psychology*, *183*(3), s. 197-210. https://doi.org/10.1080/00221325.2022.2030293

Joas, J. ve Möhler, E. (2021). Maternal Bonding in Early Infancy Predicts Children's Social Competences in Preschool Age. *Frontiers in Psychiatry, 12*. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.687535

Jones, J. D., Stern, J. A., Fitter, M. H., Mikulincer, M., Shaver, P. R. ve Cassidy, J. (2022). Attachment and Attitudes Toward Children: Effects of Security Priming In Parents and Non-Parents. *Attachment & Human Development*, *24*(2), s. 147-168. https://doi.org/10.1080/14616734.2021.1881983

Jornet-Meliá, J. M., Sancho-Álvarez, C., Sánchez-Delgado, P. ve Cerezo, M. Á. (2025). Evaluating The Effect on Infants and Parents Attending The Parent–Child Psychological Support Programme®, A Community-Based Program to Promote Attachment Security. *Evaluation Review*, *4949*(4). https://doi.org/10.1177/0193841X251315508

Karaş, Z. ve Altun, F. (2022). Okul Öncesi Çocuklarının Duygu Düzenleme Becerileri: Çocuğun Mizacı ile Ebeveyninin Duygusal Zekâsı ve Psikolojik İyi Oluşunun Rolü Nedir?. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, *12*(2), 1268-1283.

Kline, R. B. (2023). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th ed.). The Guilford Press.

Kodak, R. N. ve Güzel, H. Ş. (2024). Aggression Among Preschool Children within The Framework of Temperament, Attachment and Parental Attitudes. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *16*(1), s. 48-57. https://doi.org/10.18863/pgy.1213590

Ladd, G. W. ve Profilet, S. M. (1996). The Child Behavior Scale: A Teacher-Report Measure of Young Children's Aggressive, Withdrawn, and Prosocial Behaviors. *Developmental Psychology, 32*(6), s. 1008-1024. https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.6.1008

LaFreniere, P. J. ve Dumas, J. E. (1996). Social competence and behavior evaluation in children ages 3 to 6 years: the short form (SCBE-30). *Psychological Assessment*, *8*(4), s. 369. https://doi.org/10.1037/1040-3590.8.4.369

Lee, J. J., Flouri, E. ve Jackson, Y. (2025). The Role of Timing and Amount of Outdoor Play İn Emotional Dysregulation In Preschool Children. *Child: Care, Health and Development, 51*(1). https://doi.org/10.1111/cch.70020

Li, L. (2021). The Relationship between Attachment Avoidance and Preschool Children's Loneliness: The Mediating Role of Peer Rejection and Moderating Role of Teacher-Child relationship. *Journal of Psychological Science*, *44*(3), s. 598. Erişim adresi: https://jps.ecnu.edu.cn/EN/Y2021/V44/I3/598 12.10.2025.

Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2010). *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*. The Guilford Press.

Mümünoğlu, H. (2023). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Bakış Açısı Alma Becerileri ve Sosyal Duygusal Gelişimleri ile Bağlanma Biçimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Navarro, R., Larrañaga, E., Yubero, S. ve Víllora, B. (2022). Families, Parenting and Aggressive Preschoolers: A Scoping Review of Studies Examining Family Variables Related to Preschool Aggression. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(23). https://doi.org/10.3390/ijerph192315556

Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (7th ed.). Pearson Education Limited.

Norman, V. J. ve Roggman, L. A. (2025). Effects of Infant Massage on Infant Attachment Security in A Randomized Controlled Trial. *Infant Behavior and Development*, *78*. https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2024.102004

Ogelman, H. G. ve Fetihi, L. (2021). Examination of The Relationship Between Emotional Regulation Strategies of 5-Year-Old Children and Their Peer Relationships. *Early Child Development and Care*, *191*(1), s. 49-57. https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1600513

Okankwu, E. A. ve Ekpo, I. E. (2025). Psychosocial Difficulties and Acquisition of Social Skills Among Preschool Children in Early Childhood Centres in Rivers East Senatorial District of Rivers State. *Faculty of Natural and Applied Sciences Journal of Basic and Environmental Research*, *2*(2), s. 1-9.

Önder, S. (2016). *5-6 Yaş Çocuklarının Bağlanma Stillerine Etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Paschall, K. W., Gonzalez, H., Mortensen, J. A., Barnett, M. A. ve Mastergeorge, A. M. (2015). Children's Negative Emotionality Moderates Influence of Parenting Styles on Preschool Classroom

Adjustment. *Journal of Applied Developmental Psychology, 39*, s. 1-13. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2015.04.009

Pons-Salvador, G., Trenado, R. M. ve Cerezo, M. Á. (2025). Contingency in Maternal Sensitivity and Quality of Child Attachment. *Journal of Experimental Child Psychology*, *253*. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2024.106194

Qashmer, A. F. (2023). Emotion Regulation Among 4–6 Year-Old Children and Its Association with Their Peer Relationships in Jordan. *Frontiers in Psychology*, *14*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1180223

Santana-Ferrándiz, M., Ibáñez-Pérez, J. ve Moret-Tatay, C. (2025). Empathy and Parental Sensitivity in Child Attachment and Socioemotional Development: A Systematic Review from Emotional, Genetic, and Neurobiological Perspectives. *Children*, *12*(4), s. 465. https://doi.org/10.3390/children12040465

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests Of Significance And Descriptive Goodness-Of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online, 8(2),* 23-74. Retrieved from https://www.stats.ox.ac.uk/~snijders/mpr_Schermelleh.pdf

Schuengel, C., Bakkum, L., Madigan, S. ve Fearon, P. (2025). Mary Main's Written Legacy: A Bibliometric Analysis. *Attachment & Human Development*, *27*(1), s. 3-17. https://doi.org/10.1080/14616734.2024.2377733

Seven, S. (2006). *Altı Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeyleri ile Bağlanma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

Shields, A. ve Cicchetti, D. (1997). Emotion Regulation Among School-Age Children: The Development and Validation of A New Criterion Q-Sort Scale. *Developmental Psychology*, *33*(6), s. 906–916. https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.6.906

Simon, P. ve Nader-Grosbois, N. (2025). Emotion Regulation and Empathy in Preschoolers: Identifying Specific Profiles. In *Child & Youth Care Forum*, *54*(4) s. 1-23. https://doi.org/10.1007/s10566-025-09890-4

Speer, S., Haney, M., Tasota, M. ve Hamner, E. (2025). Beyond Screens: Tangible User Interfaces Impact Engagement with Emotion Regulation Activities for Preschool Children. In *Proceedings of the 24th Interaction Design and Children*, s. 556-564. https://doi.org/10.1145/3713043.3728862

Staring, L. M., Pattyn, N., McGlone, F., Rivas-Smits, C., Coopmans, D., Decorte, S. ve Van Puyvelde, M. (2025). Tiny Shifts, Major Ripples: Unravelling Micro-Mechanisms in The Building of Mother-Infant Attachment and Psychophysiological Regulation. *Infant Behavior and Development*, *79*. https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2025.102051

Szeifert, N. M., Oláh, B. ve Gonda, X. (2025). The Mediating Role Of Adult Attachment Styles Between Early Traumas and Suicidal Behaviour. *Scientific Reports, 15*(1). https://doi.org/10.1038/s41598-025-00831-8

Sümer, N. (2006). Yetişkin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi, 21*(57), s. 1-22. Erişim adresi: https://hdl.handle.net/11511/53643

Şeflek, M. A. ve Akgün, E. (2024). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Akran ve Öğretmen Etkileşimlerinin Bağlanma Stilleri Açısından Değerlendirilmesi. *Temel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 55-71. https://doi.org/ 10.55008/te-ad.1436699

Şensoy, P. (2022). *Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bağlanma Biçimlerinin Duygu Düzenleme Ve Kişilerarası Problem Çözme Becerisi Üzerindeki Etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi.

Ural, O., Güven, G., Sezer, T., Azkeskin, K. ve Yılmaz, E. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların bağlanma biçimleri ile sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*.

Van Ijzendoorn, M. H., Schuengel, C., Wang, Q. ve Bakermans-Kranenburg, M. J. (2023). Improving Parenting, Child Attachment, and Externalizing Behaviors: Meta-Analysis of The First 25 Randomized Controlled Trials on The Effects of Video-Feedback Intervention to Promote Positive Parenting and Sensitive Discipline. *Development and Psychopathology*, *35*(1), s. 241-256. https://doi.org/10.1017/S0954579421001462

Xu, Y. ve Qiao, L. (2025). Digital Screen Exposure and Emotional Symptoms in Preschool Children: Mediation by Parent–Child Relationship and Moderation by Peer Relationships. *Frontiers in Psychology*, *16*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1584919

Xu, X., Wu, Y., Xu, Y., Ding, M., Zhou, S. ve Long, S. (2024). The Role of Parent–Child Attachment, Hostile Attribution Bias in Aggression: A Meta-Analytic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, *25*(3), s. 2334–2347. https://doi.org/10.1177/15248380231210920

Yaşar, Z. E., ve Balcı, N. (2025). The Role of Child Emotion Regulation, Parent Emotion Regulation, and Co-Parenting in The Behavioral Problems of Preschool Children. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, *7*(2), s. 169–176. https://doi.org/10.35365/ctjpp.25.2.07

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Araştırma Teknikleri*. Detay Yayıncılık.

Yılmaz, Z. E. (2025). *Bağlanma Stilleri ile Yaşam Doyumu ve Sosyal Beceriler Arasındaki İlişkinin Ortaokul Öğrencileri Örnekleminde İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Zhou, H., Tian, C., Hong, L., Fan, Z. ve Chen, W. (2025). Relationship Between Parenting Style and Peer Relationships During Early Adolescence: The Mediating Role of Parental Mentalizing. *The Journal of Genetic Psychology*, *186*(2), s. 144-161. https://doi.org/10.1080/00221325.2024.2413488

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 974-990, doi: 10.11616/asbi.1824160

Yükseköğretim Kalite Süreçlerinde Yaşanan Zorlukların Sosyal, Kültürel ve Yönetsel Bağlamda Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma

Evaluation of The Challenges in Higher Education Quality Assurance in Social, Cultural and Managerial Context: A Qualitative Research

İsa BAYHAN[1], Nida BAYHAN[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 25.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Toplumların gelişmesi, ekonomik kalkınma ve istihdam planlarının uygulanmasında bireylerin akademik yetkinlik kazanması için yükseköğretim eğitiminin kalitesi büyük rol oynar. Değişen dünyaya uyum sağlamak isteyen üniversiteler kalite süreçlerini sürekli gözden geçirmektedir. Eğitimde kaliteyi artırma girişimleri Türkiye'de de önemle değerlendirilmektedir. Yükseköğretim Kalite Kurulu ve diğer kuruluşlar, üniversitelerin belirlediği ölçütlerin sağlanması için değerlendirme çalışmalarını artırmıştır. Bu çalışma, Türkiye'de yükseköğretimde kalite süreçlerinin sürdürülmesi ve içselleştirilmesinde yaşanan sosyal, kültürel ve yönetsel zorlukları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma desenlerinden durum çalışması temelinde yürütülen bu çalışmada; maksimum çeşitlilik örneklemesiyle belirlenen kalite komisyonu üyeleriyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin betimsel ve içerik analizi sonucunda; akademik ve idari personelin yeniliklere açıklık ve 21. yüzyıl becerileri farkındalığındaki yetersizliğin kalite süreçlerini engellediği belirlenmiş, bulgular tartışılarak öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kalite, Yükseköğretimde Kalite, Kalite Kültürü ve Kurumsallaşma, Kurumsal Yönetim, Kalite Süreçleri.

&

Abstract: The quality of higher education plays a crucial role in the development of societies, economic growth, and the implementation of employment and workforce planning. Universities seeking to adapt to the changing global environment continuously review their quality assurance processes. Efforts to enhance educational quality are also considered highly significant in Turkey. The Higher Education Quality Council and other organizations have intensified evaluation activities to ensure compliance with institutional standards. This study aims to reveal the social, cultural, and administrative challenges in maintaining and internalizing quality processes in Turkish higher education institutions. Using a qualitative method, interviews were conducted with quality commission members. The findings indicate that limited awareness of 21st-century skills and insufficient openness to innovation hinder quality processes. The results were discussed, and recommendations were provided for universities, researchers, and other stakeholders.

Keywords: Quality, Quality in Higher Education, Quality Culture and Institutionalization, Corporate Governance, Quality Processes.

Atıf/Cite as: Bayhan, İ., Bayhan, N. (2026). Yükseköğretim Kalite Süreçlerinde Yaşanan Zorlukların Sosyal, Kültürel ve Yönetsel Bağlamda Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 974-990. doi: 10.11616/asbi.1824160

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İsa Bayhan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, isabayhan@ibu.edu.tr (Sorumlu Yazar).

[2] Doktora Öğrencisi, Nida Bayhan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, snidaaksoy@gmail.com

1. Giriş

Toplumsal gelişim içerisinde eğitim süreçleri etkili bir role sahiptir. Yeni alışkanlıkların, değerlerin, ihtiyaçların ve beklentilerin kazanılması, koşulların gelişmek için bir fırsat olarak görülmesi, değişimle birlikte gelen yeni durumlara sorun oluşturmadan uyum sağlamaya çalışılması ve kayda değer bir başarı sağlanması eğitimle mümkün olur (Gencel, 2001). Zamanın koşulları ve dünyadaki değişimler yükseköğretime verilen önemin artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. 21. yüzyıl toplumları "bilgi toplumu" olarak nitelendirilmekte, üretim ve ekonomik faaliyetlerin temel kaynağı olarak bilgi görülmektedir. Küreselleşme, neoliberal politikalar topluma yeni roller biçmiştir (Iliman-Püsküllüoğlu ve Ekinci, 2018). Bu rollerle birlikte kişilerin bilişsel, algısal ve diğer becerilerinin geliştirilmesi, genel yeterliliklerinin sağlanması için eğitim süreçleri çok daha önemli hale gelmiştir.

21. yüzyılda sosyal, kültürel ve ekonomik süreçlerdeki koşullar etkisiyle eğitimde yenilikçiliğe ve gelişime dayalı beceriler önem kazanmış; üniversiteler de eğitim süreçlerinde kalite standartlarını sağlamak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda kurumlar vizyon ve misyonlarını, hedeflerini yeniden tanımlama yoluna gitmişlerdir (Ekinci vd., 2018). Mezunların nitelikleri, işverenin taleplerini hangi ölçüde karşıladıkları ve iş bulma oranları gibi faktörler Üniversitelerin süreçlerinin kalitesini belirlerken; kurumun yönelimleri, eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme hedefleri çeşitli çevreler tarafından şekillendirilmektedir (Fındıklı, 2017). Bu kapsamda paydaş görüşlerinin doğru yöntemlerle alınarak analiz edilmesi ve iyileştirme faaliyetlerine entegrasyonu (Coates, 2005) yükseköğretim kurumlarındaki kalite süreçlerine önemli katkılar sağlamaktadır.

Yükseköğretim Kalite Kurulu'nun "Yükseköğretim Değerlendirme ve Kalite Güvencesi Durum Raporu (2020)" incelendiğinde, üniversitelerde kalite farkındalığının giderek arttığı ve yaygınlaştırma çalışmalarının önem kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte üniversitelerin önemli bir kısmı Kurum İzleme ve Değerlendirme Raporlarında, bu çalışmaların sürekliliği için en önemli unsurun, kalite güvencesi yaklaşımının içselleştirilmesi olduğunu ve daha çok girişime ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu girişimlere katkı sağlamak için sosyal/kültürel/yönetsel unsurlarla birlikte kalitenin çok boyutlu yapısını kavramak gerekir. Bu çalışma üniversitelerde kalite süreçlerinde yaşanan zorlukları sosyal, kültürel ve yönetsel bağlamda ortaya koymak ve yükseköğretim kurumları tarafından dikkate alınarak kurumlara katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Literatür

Dünya genelinde yükseköğretim kurumlarının yönetim yapıları farklı geleneklerden beslenmektedir. ABD'deki üniversitelerde mütevelli heyeti ön planda iken, Kıta Avrupası'ndaki üniversitelerde paydaş katılımını önemseyen merkezi model anlayışı daha belirgindir (Veiga vd., 2015). Asya-Pasifik toplumlarında, Konfüçyüs kültürü ve idari sistemde otoriteye saygı önemli bir unsur olarak görülmekte; sosyal ve bürokratik şartlar nedeniyle üniversite yönetimi daha hiyerarşik bir yapı sergilemektedir (Zhuang vd., 2022). Alman yükseköğretim modeli incelendiğinde ise, daha araştırma odaklı bir yaklaşımın benimsendiği, özerkliğin mümkün olduğunca sağlanmaya çalışıldığı ve akademik öz-yönetim anlayışının öne çıktığı görülmektedir (Cohen ve Sapir, 2016). Bu modellerin karşılaştırmalı incelenmesi, yükseköğretim yönetiminde kültürel, sosyal ve yönetsel bağlamın karar mekanizmaları üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Altbach, Reisberg, ve Rumbley, 2019).

Avrupa Yükseköğretim Alanı oluşturmak amacıyla başlatılan Bologna sürecinde önemli bir bileşen olarak "sosyal boyut" kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram, yükseköğretime herkesin eşit şartlarda ulaşabilmesini ve bireylerin eğitim hayatlarını başarıyla tamamlayarak toplumların çeşitliliğini küresel anlamda yansıtabilmesini hedeflemektedir (Yılmaz, 2020b). Sosyal boyutun uygulanabilirliği, yükseköğretimde kalite güvencesi sistemlerinin ve paydaş katılım mekanizmalarının etkinliğine doğrudan bağlıdır (Yılmaz, 2020a). Örneğin, Ashour (2020), Birleşik Arap Emirlikleri'nin 1997 yılından itibaren bilgi toplumunu inşa etmek amacıyla yükseköğretim faaliyetlerine ciddi yatırımlar yaptığını, ancak yükseköğretim kalitesinin artırılmasında demografik, kültürel ve yönetsel zorlukların ilerlemeyi engellediğini ortaya koymuştur. Benzer biçimde Avrupa ve Asya'daki çalışmalar, yükseköğretim kalite yönetiminde kültürel ve toplumsal

bağlamın, yönetsel kararların uygulanabilirliği üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Altbach vd., 2019).

Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarına bakıldığında, kurum kalite kültürünün tüm birimlere yayılmasında, tanımlı süreçlerin oluşturulmasında ve liderlik yaklaşımlarında sınırlılıkların bulunduğu tespit edilmiştir (YÖKAK, 2020). Kalite gurusu olarak bilinen Deming, kalitenin potansiyel olarak geliştirilmesinde %90 oranında yönetici payı olduğunu ve kalitenin kurum kültürü haline getirilmesi için bazı ilkelerin uygulanması gerektiğini savunmaktadır (Anastasiadou, 2015). Deming'e göre, kurumun paydaşları geri dönütlerinin iyileştirme çalışmalarına yansımasını gördükçe memnuniyet duyar ve kurumun gelişmesi için sürekli katkıda bulunurlar (Yıldırım, 2002). Juran'a göre ise, kalite tesadüfen sağlanamaz; sürekli iyileştirmede yönetim %80 oranında sorumludur ve kalitenin düşük olması yönetimin hatasından kaynaklanır (Anastasiadou, 2015; Juran ve Godfrey, 1999). Bu bağlamda, kalitenin içselleştirilmesini isteyen yöneticilerin, paydaşlarıyla iletişim içerisinde olarak kurumda yönetim ve çalışan arasında iş birliğini artırıcı uygulamaları devreye alması gerekmektedir (Oakland, 2014). Ayrıca, kurum içi iletişim kanallarının güçlendirilmesi ve geri bildirim mekanizmalarının sistematik olarak işletilmesi, kalite kültürünün sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir (Brennan ve Shah, 2000; Acuner, 2002).

Yükseköğretimde kalite süreçleri, yalnızca eğitim ve öğretim faaliyetlerinin geliştirilmesine katkı sağlamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kurumsal verimliliği artırma (Koyuncuoğlu, 2020) ve paydaşların beklentilerini karşılama açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Harvey ve Green (1993), kaliteyi farklı boyutlar (istisna, mükemmellik, uygunluk, değer ve dönüşüm) üzerinden değerlendirerek, bu kavramın yükseköğretim bağlamında çok boyutlu bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Asiyai (2015) ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalite güvence uygulamalarının, eğitimin hesap verebilirliğini sağlamada ve sürdürülebilir gelişimi desteklemede temel bir araç olduğunu ifade etmektedir. Westerheijden, Stensaker ve Rosa'nın (2007) çalışmalarında, Avrupa yükseköğretim alanında Bologna süreciyle birlikte kalite güvencesi uygulamalarının uluslararası bir boyut kazandığı vurgulanmaktadır. Bu süreçlerin, kurumlardan şeffaflık, karşılaştırılabilirlik ve öğrenci odaklı ilkelere uygun hareket etmelerini beklediği belirtilmektedir. Dolayısıyla, yükseköğretimde kalite süreçleri, yalnızca kurum içi iyileştirme mekanizmalarıyla sınırlı olmayan; aynı zamanda küresel rekabet, toplumsal sorumluluk ve uluslararası standartlarla doğrudan ilişkili bir yapı sunmaktadır.

Eğitim kurumlarında kalite yönetimi için; kurum süreçlerine ve kararlarına çalışanların katılımı, paydaşın talep ve beklentilerine yönelme, süreçlerin geliştirilmesi için öneri mekanizmalarının kurulması, insan kaynağının yönetimi ve geliştirilmesi gibi konular üzerinde yoğunlaşılmaktadır (Şişman, 1997; Harvey ve Green, 1993). Kurumsal otonomi sağlandığında özellikle kalite süreçleri için sinerji oluşturulabilir, geri bildirim mekanizmaları etkin bir şekilde işletilebilir ve iyi uygulamalar farklı disiplinler aracılığıyla yaygınlaştırılabilir (Brennan ve Shah, 2000). Bu bağlamda, çalışmanın kalite kültürünün içselleştirilmesinin ve yaygınlaştırılmasının önündeki engelleri ortaya koyması ve çalışma grubundaki katılımcıların önerilerini dikkate alması, yükseköğretim kurumlarının karşılaştığı zorlukların çözümüne yönelik katkı sağlayacaktır.

3. Yöntem

Yükseköğretim kurumlarının kalite güvencesi faaliyetlerinin sürdürülmesi ve yaygınlaştırılmasında yaşanan zorlukların sosyal, kültürel ve yönetsel bağlamda ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (Protokol NO. 2022/383) etik kurul onayı belgesi alınmıştır. Veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu teknik belli düzeydeki standartlığı ve esnekliği sebebiyle, yazmaya ve doldurmaya dayalı anketlerdeki sınırlılıkları ortadan kaldırarak, araştırma konusuyla ilgili detaylı bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Katılımcıların araştırma problemiyle ilgili kapsamlı şekilde düşünmesine, tartışmasına ve sorulan hususlara ilişkin özgün katkılar sunabilmesine

imkân sağladığı için bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde bazı katılımcılarla yüz yüze görüşülmüş bazılarıyla ise e-posta/çevrimiçi veri toplama araçları kullanılarak ulaşılmış olup, yarı yapılandırılmış mülakat formu uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini, nitel araştırma amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi ile seçilen Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında görevli olan 23 kalite komisyonu üyesi oluşturmaktadır. Çalışma grubuna Rektör, Rektör Yardımcıları ve Öğrenci Üye dahil edilmemiştir.

Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış mülakat formunda araştırma temel amacına uygun olarak yükseköğretim kalite süreçlerinde yaşanan "sosyal" faktörlere ilişkin zorlukları, "kültürel" faktörlere ilişkin zorlukları, "yönetsel" faktörlere ilişkin zorlukları ve "diğer" faktörlere ilişkin zorlukları açıklamaları istenmiştir. Sosyal faktörlere ilişkin zorluklar sorulan ifadede "kurumdaki roller ve statüler" ile "meslek grubu/akademik alan ve eğitim" unsurları, kültürel faktörlere ilişkin zorlukların incelendiği soruda "yaşam tarzı", "gelenek ve görenekler", ile "değişime direnç" unsurları yer almıştır. Yönetsel faktörlerde "iletişim, motivasyon ve iş birliği", "liderlik yaklaşımı", "yetki ve sorumluluk dengesi ile iş yükü" ve "paydaş katılım mekanizması" unsurları mülakat formu alt soruları olarak belirtilmiştir. Diğer faktörler kategorisinde ise "yükseköğretimde kalite kavramı", "kalite süreçlerinde yaşanan zorlukların belirlenmesi" ve "kalite kültürünün yaygınlaştırılmasını ve içselleştirilmesini zorlaştıran başka faktörler" yer almıştır. Her kategoride alt sorulara katılımcıların diledikleri yeni unsurları ekleyebilecekleri belirtilmiştir. Son olarak "kalite kültürünün sürdürülebilir ve içselleştirilebilir olması için önerilenler" sorgulanarak kalite kültürünün yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesi ile kurum içindeki herkesin kaliteye yönelik ortak bir anlayış geliştirilmesinin mümkün olduğu bilindiği için sürecin devamlılığını sağlamaya yönelik yöntem ve strateji önerilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde verilerin sistematik olarak kategorilere ayrılması bağlamında betimsel içerik analizi (Büyüköztürk vd., 2013; Çalık ve Sözbilir, 2014) ve verilerden anlamlı kalıplar olarak açıklanabilecek temalar elde edilmesi yoluyla gözlenen kodlardan yararlanılarak belirleyici temaların ortaya konulmasını ifade eden tematik analiz (Braun ve Clarke, 2006) teknikleri bir arada kullanılmıştır. Bu analiz yaklaşımı, verilerin yalnızca sınıflandırılması ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda katılımcıların sunduğu özgün katkılardan hareketle yeni anlam kalıplarının ve temaların oluşturulmasına imkân tanımıştır. Araştırma bu yönüyle betimsel-yorumlayıcı bir karakter taşımaktadır. Kodlama süreci iki araştırmacı tarafından bağımsız biçimde yürütülmüş, ardından kodlamalar karşılaştırılarak uzlaşı yoluyla ortak temalar belirlenmiştir. Kodlamaların tutarlılığı için kod defteri oluşturulmuş ve gerektiğinde revize edilmiştir. Araştırma sürecinde araştırmacılar refleksivite ilkesine bağlı kalarak kendi konumlarının ve önyargılarının farkında olmuş, yorumların bu farkındalık çerçevesinde yapılmasına dikkat etmiştir (Braun ve Clarke, 2019). Bulguların güvenilirliğini artırmak için kalın betimleme (thick description) yapılmış, katılımcı ifadeleri doğrudan alıntılarla desteklenmiş, farklı kurum ve görevlerden katılımcı seçilerek veri çeşitliliği sağlanmıştır. Ayrıca bulguların bazıları katılımcılarla paylaşılmış ve geribildirim alınarak yorumların geçerliliği güçlendirilmiştir (Nowell vd., 2017). Araştırma katılımcılarının görüşleri ve değerlendirmeleri, gizlilik esasına dayanılarak, ad ve soyadı bilgileri paylaşılmadan kodlama kullanılarak aktarılmıştır. Buna göre katılımcılar "K" olarak kodlanmış ve her katılımcıya kodunun yanında "K1-K2-K3-…-K23" şeklinde numara verilmiştir.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek yükseköğretimde kalite güvence süreçlerinde ortaya çıkan zorlukları belirlemek amacıyla görüş ve değerlendirmelerinden yararlanılan katılımcılarının tanımlayıcı bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Tanımlayıcı Bilgileri

Kod	Cinsiyet Yaş	Şehir	Kadrosu	Yönetsel Görevi	Kurum Deneyimi (Yıl)	Akademi Deneyimi (Yıl)	Kalite Deneyimi (Yıl)
K1	E-40	Samsun	Doç.	Yok	8-15	8-15	<1
K2	K-47	Ankara	Prof.	Genel Sek.	16-25	16-25	1-7
K3	K-43	Antalya	Doç.	Dekan Yrd.	16-25	16-25	8-15
K4	K-43	Antalya	Prof.	Müdür	16-25	16-25	1-7
K5	E-47	Ankara	Doç.	Müdür	16-25	16-25	1-7
K6	E-40	Giresun	Doç.	Müdür	8-15	8-15	<1
K7	K-50	Ankara	Prof.	Koordinatör	<1	16-25	1-7
K8	K-51	Bolu	İdari Pers.	Diğer	1-7	1-7	8-15
K9	K-49	Gaziantep	Prof.	Dekan	1-7	25	8-15
K10	K-47	Adıyaman	Dr. Öğr. Ü.	Yok	8-15	8-15	1-7
K11	E-38	Ağrı	Dr. Öğr. Ü.	Yok	1-7	16-25	< 1
K12	K-50	İstanbul	Prof.	Yok	8-15	8-15	1-7
K13	E-47	Eskişehir	Doç.	Dekan Yrd.	16-25	16-25	1-7
K14	K-42	Eskişehir	İdari Pers.	Koordinatör Yrd.	8-15	16-25	8-15
K15	E-55	Eskişehir	Prof.	Bölüm Bşk.	>25	>25	8-15
K16	E-56	Afyon	Prof.	Koordinatör	>25	>25	1-7
K17	E-36	Giresun	Dr. Öğr. Ü.	Diğer	1-7	8-15	<1
K18	K-50	İstanbul	Doç.	Diğer	16-25	16-25	1-7
K19	E-40	Mersin	Doç.	Dekan Yrd.	1-7	1-7	1-7
K20	E-35	Isparta	Doç.	Müdür Yrd.	1-7	8-15	1-7
K21	E-60	Ankara	Prof.	Koordinatör	>25	>25	16-25
K22	E-58	Bursa	Prof.	Dekan	>25	>25	8-15
K23	E-56	Bursa	Prof.	Dekan	>25	>25	8-15

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %56,5'inin erkek, %43,5'inin kadın ve 35-60 yaş aralıklarında olduğu; %43'ünün profesör, %34'ünün doçent, %14'ünün doktor öğretim üyesi ve %9'unun idari personelden oluştuğu görülmektedir. Kalite süreçlerindeki deneyimleri ise; %48'inin 1-7 yıl, %30'unun 8-15 yıl, %18'inin 1 yıldan az ve %4'ünün 16-25 yıl olduğu ortaya konulmuştur.

4.1. Sosyal Faktörlere İlişkin Görüşler

Bu ana tema doğrultusunda mülakat formundaki soru, "Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/engelleyen sosyal faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?" şeklindedir. Alınan cevapların analizi sonucunda iki alt probleme yönelik temalar ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Sosyal Faktörlere İlişkin Tema ve Kodlar

Ana Tema	Alt Temalar	İçselleştirilmesini/ Yaygınlaştırılmasını Zorlaştıran/ Engelleyen Faktörler
Sosyal Faktörler	- Roller ve Statüler - Meslek Grubu ve Eğitim	Katı hiyerarşik düzen, süreçlerin "mış" gibi yaşanması, liyakatsiz atamalar ve iş yükü/çalışma esnekliği eşitsizlikleri.

Tablo 2'de görüldüğü şekilde katılımcılar kişilerin sahip olduğu kurumdaki roller ve statüler, hiyerarşiden uzak samimi ilişkiler/katı hiyerarşik düzen ve bir kişiye bağlı alınan kararlar konularında benzer görüş

belirtmişlerdir. Katılımcıların belirtilen unsurları farklı ifadelerle ortaya koymuştur. K15 kodlu katılımcı "Statü yerine roller kelimesi, sürecin doğasına daha uygundur. Statü genelde hep iyiyi/iyiymiş gibi görünmeyi tercih ettiği için her süreç "mış" gibi yaşanıyor." (K15) şeklinde görüşünü belirtirken diğer üç katılımcı bu görüşü desteklemiştir (K1-K6-K10). Bir diğer iki katılımcı ise "Tek kişiye bağlı alınan kararların uygulanması." (K7-K8) konusunu vurgulamıştır. Katılımcılara göre kalite süreçlerini zorlaştıran faktörlerden biri de sosyal ilişkilerin dengede tutulmamasıdır (K11-K18). Buna göre bir katılımcının görüşü: "Hiyerarşiden uzak samimi/ahbap ilişkiler." (K11) iken, diğer katılımcının görüşü: "İdari pozisyonlarda olanların yönetim anlayışlarının hiyerarşik/emir verme şeklinde olması kalitenin içselleştirilmesini zorlaştırıyor. Kalite faaliyetleri zorunluluk görülüyor; kişilerin/birimlerin inisiyatif alarak katkı sunmasına engel oluyor." (K18) şeklindedir.

Katılımcılar meslek grupları/akademik alan ve eğitime ilişkin olarak kişilerin mesleklerin/akademik alanların farklılıklarından doğan eşitsizlikleri ve ilgili kişilerin kalite süreçleri konusunda yeterli eğitime sahip olmadıklarını vurgulamıştır.

Katılımcılardan biri meslek grubu/akademik alan için "Sağlık gibi alanlar yoğun çalışırken bazı sosyal birimler daha esnek çalışma kültürüne sahip olabiliyor. Bu gibi eşitsizlikleri dengelemek önemlidir." (K3) şeklinde görüşünü belirtirken diğer bir katılımcı "İş bilmeyen kişilerin bazı birimlerin başına getirilmesi ve bu kişilerin kurumun misyon/vizyonundan bihaber olması süreci zorlaştırmaktadır." (K20) şeklinde görüşünü belirtmiştir.

4.2. Kültürel Faktörlere İlişkin Görüşler

Bu ana tema doğrultusunda mülakat formundaki soru "Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/engelleyen kültürel faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?" şeklindedir. Alınan cevapların analizi sonucunda üç alt probleme yönelik temalar ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Kültürel Faktörlere İlişkin Tema ve Kodlar

Ana Tema	Alt Temalar	İçselleştirilmesini/ Yaygınlaştırılmasını Zorlaştıran/ Engelleyen Faktörler
Kültürel Faktörler	- Yaşam Tarzı - Gelenek-Görenekler - Değişime Direnç	Bölgesel dinamiklerin ve inançların tekdüzeliği, gelenekselci/statükocu yapının değişime kapalılığı, bilinmeyen korkusu.

Tablo 3'te görüldüğü şekilde katılımcılar yaşam tarzı ve yaşanılan bölgenin karakteristiğinden gelen bazı olguların kalite süreçlerinin içselleştirilmesi/yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/engelleyen konular olduğunu belirtmiştir. K13 kodlu katılımcı yaşam tarzı hususunda *"Normal şartlarda etkilememesi gerekir ama yaşam tarzının, bölgesel farklılıkların etkilediğini düşünüyorum."* (K13) şeklinde görüş bildirirken diğer bir katılımcı bu görüşü destekleyerek *"Yaşanılan bölgenin kültür, iletişim dinamiklerinin tek düzeliği, belli dini inançların katı kurallar gibi akademide olması."* (K11) şeklinde yorum yapmıştır. Diğer beş katılımcı (K1-K6-K15-K17-K23) bu değerlendirmeleri desteklemiştir.

Katılımcılar gelenek-göreneklerle ilişkili olarak gelenekselci anlayışın bu süreçleri zorlaştırdığını belirtmiştir. Bir katılımcı ise buna karşıt görüş bildirmiştir. K8 kodlu katılımcı *"Gelenek-görenekler kısmen değişime ve gelişime olan inancı güçleştiriyor."* (K8) şeklinde görüş bildirmiştir. Bir diğer katılımcı *"Kurumun geçmişten gelen eğitim-öğretim ve yönetim gelenekleri."* (K21), başka katılımcı ise *"Geleneksel bakan birimler/kişiler değişime kapalıdır, bu önemli bir engeldir."* (K3) şeklinde vurgu yapmıştır. Diğer üç katılımcı (K1-K4-K19) bu üç görüşe benzer vurgular yapmıştır. Başka bir katılımcı kalite süreçlerini zorlaştıran unsurlarla ilgili olarak kültürel faktörlerin etkili olmadığını belirterek, *"Kalite kültürünün içselleştirilmesini yaşam tarzı/yaşanılan bölge/sosyal sınıf/gelenek-görenekler/dil/dini inançlar gibi unsurlardan ziyade bireylerin kişilik özelliklerinden ve ben merkezci tutumlarından kaynaklanıyor."* (K5) şeklinde görüş bildirmiştir.

Katılımcılar değişime direnç gösterilmesinin kalitenin yaygınlaştırılmasının önünde önemli bir engel olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar *"Değişime dirençle birlikte gelen bilinmeyen korkusu."* (K3) ve *"Değişime uyum sağlayamama."* (K9) şeklinde görüş belirtmiştir. Bununla birlikte gelenek-göreneklerle değişim arasında bağlantı olduğunu belirten bir katılımcı ise *"Değişime direnç az gelişmişliğin bir göstergesidir. Kadim gelenek-göreneklerimizin aksine, bağnazlık ve sabit fikirlilik hâkim. Kişiler, gayret sarf edilmesi gerektiğinden değişime karşıdırlar."* (K22) şeklinde görüşünü belirtmiştir.

4.3. Yönetsel Faktörlere İlişkin Görüşler

Bu ana tema doğrultusunda mülakat formundaki soru "Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/engelleyen yönetsel faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?" şeklindedir. Alınan cevapların analizi sonucunda dört alt probleme yönelik temalar ortaya çıkmıştır.

Tablo 4: Yönetsel Faktörlere İlişkin Tema ve Kodlar

Ana Tema	**Alt Temalar**	**İçselleştirilmesini/ Yaygınlaştırılmasını Zorlaştıran/ Engelleyen Faktörler**
Yönetsel Faktörler	- İletişim ve İş birliği - Liderlik Yaklaşımı - Yetki/Sorumluluk Dengesi - Paydaş Katılımı	Üst yönetimin/liderin süreci sahiplenmemesi, biat kültürü, işlerin belirli kişilerde yoğunlaşması, iletişimsizlik.

Tablo 4'te görüldüğü şekilde katılımcılar kurum içi iletişimin, iş birliklerinin ve motivasyonun kalite süreçlerinin yaygınlaşmasında önemli bir etken olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların ifadelerinde iletişim, motivasyon ve iş birliği gereksiniminin yoğun şekilde vurgulandığı görülmüştür. K5 kodlu katılımcı *"Kurumsallaşamama, kaliteye olan inançsızlık, bireylerin iş birliği ve iletişim becerilerinden yoksunlukları."* (K5) şeklinde görüş bildirirken, bir diğer katılımcı *"Kalite alt komisyonlarıyla iletişim/iş birliği/eğitim konusunda zayıflıklar."* (K21) olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılar liderlik yaklaşımına ilişkin olarak alınan kararların eylem planlarına dahil edilmesini, kalite süreçlerine üst yönetimin sahip çıkmasını, bu süreçler için gereken eğitim, alt yapı ve iş gücünün sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. K22 kodlu katılımcı *"Yöneticilerin kalitenin ne olduğunu ve unsurlarını bilmesi gerekir. Birçoğu kalite çalışmalarının dönemlik olduğuna inanıyor."* (K22) şeklinde görüş belirtmiştir. Diğer bir katılımcı liderlerin bu süreci benimsemesinin önemini: *"Liderin kalite sisteminin kurulmasında kararlılığı, bilgi sahibi olması ve iyi uygulamaları gerçekleştirmesi çok önemli. Aksi bir durum en büyük engel."* (K14) şeklinde ifade etmiştir. Bir başka katılımcı ise çevik liderliğin önemine değinerek, *"Liderlik düzeyinde alınan kararların iyileştirmeye dönüşmesinde durağanlık."* (K7) olduğunu belirtmiştir. Diğer beş katılımcı (K2-K8-K16-K21-K23) bu üç görüşü desteklemişlerdir.

Katılımcılar yetki/sorumluluk dengesinin yeterince sağlanamadığını, bazı çalışanların üzerinde fazlasıyla iş yükü olduğunu bu nedenle kalite süreçlerinin içselleştirilemediğini vurgulamıştır. Katılımcılar *"Akademik personelin eğitim-öğretim, araştırma faaliyetleri dışında çokça görevleri var. Bu durum kaliteyi içselleştirmeyi engellemektedir."* (K19) ve *"Yöneticilerin işleri eşit dağıtamaması, belirli kişilerde görevlerin yoğunlaşması."* (K19) şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Diğer beş katılımcı (K4-K6-K8-K13-K15) iki görüşü de desteklemişlerdir.

Katılımcılar kalite süreçlerinde paydaş katılımının önemine değinerek, bu konuya daha fazla önem gösterilmesi ve iletişim mekanizmalarının açık olması gerektiğini vurgulamıştır. K18 kodlu katılımcının görüşü şu şekildedir: *"İdareciler çoğunlukla kararlara paydaş katılımı, uygun ortamlar oluşturma konusunda çok*

bilinçsiz, hatta isteksizler. Yönetişim modellerinden uzak, biat etmeyenin görevden alındığı, birtakım engellerin oluşturulduğu yönetim anlayışı içerisindedir." (K18). Diğer katılımcılar ise (K10-K17-K21) kurum içinde karar alma süreçlerine tüm paydaşların katılımının önem arz ettiğini vurgulamışlardır.

4.4. Diğer Faktörlere İlişkin Görüşler

Bu ana tema mülakat formundaki sorulardan oluşturulan alt temalar doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu kısımda yükseköğretimde kalite kavramı, kalite süreçlerinde yaşanan zorlukların belirlenmesi, kalite kültürünün yaygınlaştırılmasını/içselleştirilmesini zorlaştıran başka faktörler ve kalitenin sürdürülebilir/içselleştirilebilir olması için önerilenler alt temaları belirlenmiştir.

Tablo 5: Diğer Faktörlere İlişkin Tema ve Kodlar

Ana Tema	**Alt Temalar**	**İçselleştirilmesini/ Yaygınlaştırılmasını Zorlaştıran/ Engelleyen Faktörler**
Diğer Faktörler	- Kalite Algısı - Zorlukların Belirlenmesi - Dışsal Faktörler - Öneriler	Bürokratik/siyasi baskılar, ödüllendirme ve motivasyon mekanizmalarının eksikliği, idari personelin yetersiz eğitimi.

Tablo 5'te görüldüğü şekilde katılımcılar yükseköğretimde kalite kavramının kendileri için sistemli, sürdürülebilir ve standart bir yapının kurulması, belirlenen kalite ölçütlerinde paydaş katılımının sağlanması, süreçlerin izlenmesi ve iyileştirilmesi, iş birliği ve ifade özgürlüğü olarak anlam kazandığını belirtmiştir. Sadece bir katılımcı bu kavramın kendisi için "hiçbir şey" ifade etmediğini belirtmiştir (K12). Bu katılımcının diğer sorulara verdiği detaylı ve bilinçli yanıtlar incelendiğinde katılımcının amacının tepki göstermek olduğu gözlenmiştir. K15 kodlu katılımcı *"Kalitenin; kişilerden ve statülerden bağımsız sistemin kendi öz değerlendirmesini yapabildiği ve iyileşmelerin olduğu bir sistemdir."* (K15) şeklinde görüş belirtirken, K13 kodlu katılımcı bu görüşü destekleyen *"Yükseköğretimin kendine özgü ölçütlerine yönelik standartların sağlanmasıdır."* (K13) yorumunda bulunmuştur. Diğer on katılımcı (K2-K3-K4-K6-K9-K14-K16-K19-K20-K23) bu iki görüşe benzer değerlendirmeler yaparak yükseköğretimde kalite kavramının kendileri için sistem kurmak, standartlaştırmak ve sürdürülebilirlik ifade ettiğini belirtmişlerdir. Bir başka katılımcı kalite kavramını paydaş katılımı ile ilişkilendirerek, *"Üniversitedeki tüm süreçlerin liderlik ve paydaş katılımıyla birlikte mükemmeliyet/verimlilik/etkinlik/şeffaflık unsurlarıyla sistem içerisine alınmasıdır."* (K8) şeklinde görüş belirtmiştir. Katılımcıların vurguladığı bir diğer konu, kalite kavramının ifade özgürlüğü sağladığıdır. Buna göre katılımcılardan ikisinin görüşü: *"Akademik olarak özgür bir ortamda araştırma ve eğitim faaliyetlerinin iş birliği içinde sürdürülmesi."* (K11-K18) şeklindedir.

Katılımcılar yükseköğretimde kalite süreçlerinde yaşanan zorlukların/engellerin belirlenmesinin kesinlikle önemli olduğunu ancak sorunlara ilişkin daha fazla çalışma yapılması ve çözüm getirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Katılımcıların çoğu bu ve benzer çalışmaların kalitenin yaygınlaşmasına katkı sağlayacağını düşünmektedir. Bir katılımcı *"İyileştirilmesi gereken alanlar belirlenip tanımlanırsa, bu zayıflıkları giderecek faaliyetler yapılabilir. Bu uzun soluklu mücadele planlı, programlı ve ısrarlı olmalıdır."* (K22) şeklinde görüş belirtmiştir. Bir başka katılımcı benzer şekilde *"Kalite öğrenimi genel anlamda bireyin önyargılarla başladığı öğrenme ve deneyimleme sürecidir. Bireyin sisteme entegrasyonunu kolaylaştıracak süreçlerin fazla, engellerin ise belirlenerek minimumda tutulması gerekir."* (K15) görüşünü bildirmiştir. Diğer 11 katılımcı da (K1-K2-K3-K4-K6-K9-K16-K17-K18-K20-K23) benzer ifadelerle önceki görüşleri desteklemişlerdir.

Zorlukların/engellerin belirlenmesinin kalite kültürünün içselleştirilmesi için katkı sağlayabileceğini ancak yeterli olmadığını, çözümlerinin ortaya konulması gerektiğini savunan katılımcılar olmuştur. Bir katılımcı *"Zorlukların/engellerin belirlenmesi kalite kültürünün yaygınlaştırılması/içselleştirilmesine katkı sağlayabilir ancak yeterli değildir. Bu engellerin nasıl aşılabileceğiyle ilgili paydaşların çabasıyla somut çözümler bulunması gerekir."* (K5) şeklinde görüş belirtirken, diğer bir katılımcının da görüşü benzer nitelikte olup: *"Söz konusu*

zorlukların tespit edilmesi tek başına yeterli değildir. Kalite kültürünün yaygınlaşması/içselleştirilmesi için zorlukların tüm çalışanların katılımıyla ortaya konularak çözüm üretilmesi çok önemlidir." (K10) şeklindedir. Bununla birlikte beş katılımcı (K7-K13-K14-K19-K21) da önceki görüşleri desteklemişlerdir.

Katılımcılara kalite kültürünün yaygınlaştırılması/içselleştirilmesini zorlaştıran başka faktörlerin neler olduğuna ilişkin soru sorulmuştur. Yanıtlar incelendiğinde kurum dışından doğan nedenler, bürokratik ve siyasi unsurlar, sistemin yanlış ve eksik kurgulanması, idari personelin süreç hakkında bilgi yetersizliği, kalite süreçlerine katılım nedeniyle ödüllendirme sisteminin ve motivasyon kaynaklarının bulunmaması faktörleri ortaya çıkmıştır. K3 kodlu katılımcı *"Küresel ekonomik krizler, yasa ve yönetmelikler vb. dışsal faktörlerin gözetilmesi gerekir."* (K3) şeklinde görüş bildirmiştir. Bazı katılımcılar üniversitelerin üzerinde bürokratik ve siyasi unsurların baskı oluşturduğunu düşünerek: *"Üniversitelerde baskı unsuru olabilecek bürokratik ve siyaset unsurları var. Ayrıca bürokratik işleyiş zaman alıcı ve bazı durumlarda zor oluyor."* (K9-K7) şeklinde değerlendirme yapmışlardır. Özellikle kalite çalışmalarında idari personelin bilgi seviyesinin yeterli olmayışının süreci olumsuz etkilediğini düşünen bir katılımcı *"Kaliteye yönelik çevrimiçi eğitimler veriliyor ancak idari personel eğitimleri tam olarak almadığı için kalite komisyonunun istediği kanıtlara ulaşmak zor oluyor."* (K13) şeklinde görüş bildirirken diğer iki katılımcı (K2-K19) bu görüşü desteklemişlerdir. Kalite süreçlerinin kâğıt üzerinde yapılan çalışmalar olduğunu düşünen çalışanların süreci zorlaştırdığını düşünen bir katılımcının görüşü: *"Kalite güvence amaçlarının doğru anlaşılmaması nedeniyle kâğıt üzerinde uygulamalar olduğu düşünülerek sistem yanlış/eksik kurgulanıyor."* (K8) şeklindedir. Kalite çalışmalarında görev alanların, görev almayanlarla aynı görülmemesi, ödüllendirme ve motivasyon mekanizmasının kurulması gerektiğini ifade eden katılımcılardan biri *"Kalite yalnızca nicel veriler ile sağlanmaz. Değer görmek, fark edilmek, farklı alanlardaki iş birlikleriyle kişilerin motivasyonunu, inancını sağlamak kalite kültürünü yaygınlaştırır."* (K4) şeklinde görüş bildirmiştir. Diğer bir yorum: *"Kalite çalışmalarına katılan kurumlar/bölümlerle katılmayanlar arasında farklılık olmadığı için "ne gerek var!" deniyor."* (K22) şeklindedir.

Bu alt temaya ilişkin katılımcılara "Bir yükseköğretim kurumunun üst yönetiminde siz olsaydınız, kalite kültürünün sürdürülebilir/içselleştirilebilir olması için neler yapardınız?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların sunduğu öneriler incelendiğinde çoğunlukla çevik liderlik yaklaşımı, demokratik yaklaşımla paydaş katılımı, iş birlikleri, iletişim ve ödüllendirme üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. K3-K6-K14-K11-K15 kodlu katılımcıların değerlendirmeleri aşağıdaki şekilde olmuştur;

"Birimlerle/kişilerle odak grup görüşmeleri/açık oturumlar/konferanslar/kürsüler, örnek kurumlarla ortaklıklar, motivasyon destekleri, düzenli anketlerle değişim izlemi, şeffaf ve ulaşılabilir bir yöneticilik yaklaşımını sürdürürüm." (K3), *"Kurum çalışanlarını sürece dahil ederek, kalite kültürü ve akreditasyon projeleri/çalıştayları başlatır, ödüllendirme mekanizmalarını kurardım."* (K6). *"Geri dönütlerin iyileştirme süreçlerine yansımalarını, kararlara katılım mekanizmalarının ve aidiyet duygusunun kuvvetlendirilmesini, çalışmalara liderlik ederek sürdürebilirliği sağlardım."* (K14). *"360 derece değerlendirme modelini benimseyerek yaşam boyu öğrenme/gelişme/geliştirme etkinliklerinin yapılmasını sağlardım." (K11) ve "Üniversiteleri özgür kılan, rekabeti artıran bir yapılanma kurardım."* (K15).

5. Sonuç

Kalite yönetim sistemlerinin temelinde insanların özelliklerinin, farklılıklarının, yeterliliklerinin dikkate alınıp onların potansiyellerinden üst düzeyde yararlanma anlayışı vardır (Yıldırım, 2002). Kalite kültürü kurumlardaki organizasyonun bir parçası olup liderlik, iletişim, kararlara katılım ve kurumsal aidiyet gibi çeşitli unsurlardan beslenmektedir (Kopaleishvili, 2018). Değişen konjonktür ve yönetim anlayışı (Ewell, 2010), beklentiler, amaçlar özellikle ürün ve hizmet üreten pek çok kurumu zaruri bir değişime sevk etmiştir (Jarvis, 2014). Bu bağlamda geleneksel eğitim anlayışının geçerliliğini yitirdiğini, alışılan eğitim niteliği algısının da değiştiğini söyleyebilmek mümkündür. Yükseköğretim kurumlarının rekabetçi, toplumun standartlarını yükselten, yenilikçi iş gücü nitelikleri ortaya koyan ve riskleri gözeten bir yapıya kavuşması kalite yaklaşımlarını benimsemeleriyle sağlanmaktadır. Bu çalışmada yükseköğretim kurumlarındaki kalite komisyonu üyelerinin karşılaştıkları zorlukların sosyal, kültürel ve yönetsel

faktörlerle ilgisi belirlenmeye çalışılmış ve bu süreçlerle ilgili katılımcıların görüşleri incelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen temel bulgu, kalite süreçlerinde yaşanılan zorlukların daha çok yönetsel faktörlerle ilgili olduğu, sosyal ve kültürel unsurların da zaman zaman süreci olumsuz etkileyebildiği yönündedir. Çalışma verilerinin analizi sonucunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 6'da özet bir tablo halinde belirtilmiştir.

Tablo 6: Yükseköğretimde Kalite Süreçlerinde Yaşanan Zorluklara İlişkin Belirlenen Tema ve Alt Temalar

1. Sosyal faktörlere ilişkin görüşler	'Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/ yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/ engelleyen sosyal faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?'
1.1. Kurumdaki roller ve statü	Kurumdaki Roller ve Statünün Sınırlayıcılığı, Hiyerarşiden Uzak Samimi İlişkiler Yerine Katı Hiyerarşik Düzen, Bir Kişiye Bağlı Alınan Kararlar
1.2. Meslek grubu/ akademik alan ve eğitim	Mesleklerin ve Alanların Farklılıklarından Doğan Eşitsizlikler, Kişilerin Kalite Süreçlerinde Yeterli Eğitime Sahip Olmaması
2. Kültürel faktörlere ilişkin görüşler	'Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/ yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/ engelleyen kültürel faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?'
2.1. Yaşam tarzı	Yaşam tarzı karakteristiği, İletişim Dinamiklerinin Tekdüzeliği
2.2. Gelenek-görenekler	Gelenekselci Anlayış, Yeniliğe Kapalı Olmak
2.3. Değişime direnç	Bilinmeyen Korkusu, Değişime Uyum Sağlamama, Değişim Çabasından Kaçınma
3. Yönetsel faktörlere ilişkin görüşler	'Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/engelleyen yönetsel faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?'
3.1. İletişim, motivasyon ve iş birliği	İş birliği, İletişim ve Motivasyon Eksiklikleri
3.2. Liderlik yaklaşımı	Kararların Eylem Planlarına Dahil Edilmemesi, Kalite Süreçlerine Üst Yönetimin Sahip Çıkmaması, Kalite Süreçleri İçin Gereken Eğitim, Alt Yapı ve İş Gücünün Sağlanmaması
3.3. Yetki, sorumluluk dengesi ve iş yükü	Yetki ve Sorumluluk Dengesinin Yeterince Sağlanamaması, Bazı Çalışanların Üzerinde Fazlasıyla İş Yükü
3.4. Paydaş katılım mekanizması	Paydaş Katılımında ve Yönetişimde Eksiklik, Kapsayıcı Olmama
4. Diğer faktörlere ilişkin görüşler	'Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini/yaygınlaştırılmasını zorlaştıran/engelleyen diğer faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?'
4.1. Yükseköğretimde kalite kavramı	'Sistemli, sürdürülebilir ve standart bir yapının kurulması', 'Belirlenen kalite ölçütlerinde paydaş katılımı sağlanarak iş birliği ve ifade özgürlüğü ile süreçlerin izlenmesi ve iyileştirilmesi', 'Üniversitedeki tüm süreçlerin liderlik ve paydaş katılımıyla birlikte mükemmeliyet/verimlilik/etkinlik/şeffaflık unsurlarıyla sistem içerisine alınması'

4.2.Kalite süreçlerinde yaşanan zorlukların belirlenmesi	İyileşme Sağlanması İçin Zorunlu Unsur, Planlı, Programlı ve Israrla Sürmesi Gereken Öğrenme, Deneyimleme ve Entegrasyonun Başlangıcı
4.3.Kalite kültürünün yaygınlaştırılmasını/içselleştirilmesini zorlaştıran diğer faktörler	Kurum Dışından Kaynaklanan Unsurlar, Bürokratik ve Siyasi Unsurlar, Sistemin Yanlış ve Eksik Kurgulanması, İdari Personelin Süreç Hakkında Bilgi Eksikliği, Kalite Süreçlerine Katılıma İlişkin Ödüllendirme Sisteminin ve Motivasyon Kaynaklarının Bulunmaması
5.Kalite kültürünün sürdürülebilir/içselleştirilebilir olması için önerilenler	Çevik Liderlik Yaklaşımı, Demokratik Yaklaşımla Paydaş Katılımı, İş birliği, İletişim ve Ödüllendirme

Katılımcıların kalite süreçlerinde yaşanan zorlukların sosyal bağlama yönelik görüşleri; roller ve statülerin karışıklığı, çok samimi/çok katı ilişkiler, hiyerarşi temelli yaklaşım ve meslek grupları arasındaki farklılıkların gözetilmemesi olarak ortaya konulmuştur. Kültürel faktörler; kişilerin yaşam tarzları, yaşanılan bölge ve bu bölgenin sahip olduğu dinamikler, değişime engel olan aşırı gelenekselci yaklaşım olarak belirlenmiştir. Katılımcıların yönetsel bağlamdaki görüşleri ise; kurum içi iletişim ve iş birliği yetersizlikleri, motivasyon ve ödüllendirme sistemlerinin kurulmaması, yetki/sorumluluk ve iş yükü dengesinin sağlanamaması, kapsayıcı çevik liderlik yaklaşımlarının ve paydaş katılımının yetersizliği olarak belirlenmiştir. Kalite süreçlerinde gözlenen zorluklar farklı araştırmaların (Blackmur, 2004; Cohen ve Sapir, 2016; Seyfried ve Pohlenz, 2019) ortaya koyduğu sosyal, kültürel ve yönetsel öğelerle ilişkili bulunmakla birlikte Türkiye'de bir kamu yükseköğretim kurumunun akreditasyon belgesi almış birimlerinin kalite/kalite güvence ve sürdürülebilir kalite algılarını incelediği çalışmada kalite çalışmalarının içselleştirilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması için iyi bir lider profili, yeterli maddi kaynak ve ödüllendirme sisteminin gerekliliği gözlemini (Mencet, 2019; Mencet ve Akar, 2022) desteklemiştir.

Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün içselleştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını zorlaştıran sosyal faktörler, ulusal ve uluslararası literatürde belirli yönleriyle tartışılmış bir konudur. Araştırmalar, hiyerarşik yapıların, rollerin belirsizliğinin ve katı statü ayrımlarının kalite kültürünü olumsuz etkilediğini; ayrıca akademik alanlar arası eşitsizliklerin ve mesleki kimlik farklılıklarının katılımı sınırladığını göstermektedir (Bendermacher vd., 2016; Englund vd., 2018; Stephens vd., 2018; Hoare ve Goad, 2021; Aldhobaib, 2022; Verschueren vd., 2023; Legemaate vd., 2025). Bununla birlikte bazı çalışmalar da kurum içi iletişim ve liderliğin güçlendirilmesiyle (Bendermacher vd., 2016; Dzimińska vd., 2018; Verschueren vd., 2023) bu engellerin aşılabileceği de vurgulanmaktadır.

Literatürde liderlik tarzı, rol dağılımı ve hiyerarşik yapıların kalite kültürü üzerinde belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Javaid vd., 2025). Katılımcıların belirttiği gibi, katı hiyerarşik düzenler veya tek kişiye bağlı karar alma süreçleri kalite süreçlerine katılımı azaltmakta; samimi ilişkiler ise katılımı artırabilmektedir. Özellikle yöneticilerin açık iletişim sağlaması ve yetki devri yapması kalite kültürünün gelişimini desteklemektedir (Bendermacher vd., 2016; Hoare ve Goad, 2021; Verschueren vd., 2023). Farklı akademik disiplinler arasında statü eşitsizlikleri ve mesleki kimlik farklılıkları kalite süreçlerine katılımda önemli engeller oluşturmaktadır. Bazı disiplinlerde (örneğin; STEM vs. sosyal bilimler) kalite süreçlerine yaklaşımda belirgin farklar gözlenmiştir (Englund vd., 2018; Aldhobaib, 2022). Katılımcıların vurguladığı gibi, kalite süreçleri konusunda yeterli eğitime sahip olmamak (Yılmaz ve Temizkan, 2022; Yasir vd., 2025) da önemli bir bariyer olarak tanımlanmıştır.

Kalite kültürü kurum içi kurallarla birlikte ulusal/toplumsal değerler, normlar, gelenekler ve yaşam pratiklerinden de etkilenmektedir. Vietnam'da üniversite kalite kültürünü inceleyen bir çalışma (Tuan vd., 2023), kalite kültürünü etkileyen faktörler arasında sosyal ve kültürel çevreyi, "kültür ve ortam" boyutunu ayrı bir alan olarak ele almış; kurumun kültürel yaşamı, değerler, davranış kuralları ve "kültürlü bir yaşam tarzı" gibi unsurları özellikle vurgulamıştır. Bu çalışmanın bulguları yaşam tarzı ve bölgesel

kültürel özelliklerin kalite süreçlerine yansıdığı ve bu pratiklerin kalite kültürünü ya desteklediği ya da engellediği yönündeki uluslararası çalışmalarla (Sapkota, 2025) uyumlu bulunmuştur. Katılımcıların çoğu gelenekselci anlayışın kalite süreçlerini zorlaştırdığını, bir katılımcı ise bunun tersine görüş bildirdiğini ifade etmiştir. Kalite kültürü, ulusal kültürel değerler ve kurumsal geleneklerin damgasını taşıyan bir yapı olarak ele alınmaktadır; kurumda kökleşmiş gelenekler, semboller, normlar ve kurallar kaliteyle ilgili algı ve davranışları doğrudan etkileyebilmektedir (Kholiavko ve Ostrovska, 2022). Bazı çalışmalarda, üniversitenin kendi "iyi geleneklerini" ve ulusal kültürel kimliğini korumasının; aidiyet, dayanışma ve sorumluluk duygusunu artırarak kalite kültürünü güçlendirebildiği belirtilmiştir (Kholiavko ve Ostrovska, 2022; Tuan vd., 2023). Diğer yandan, zorunlu veya dışarıdan dayatılan kalite değişimlerinde, mevcut akademik gelenek ve kimlikler kendini savunma eğilimine girerek değişime direnç ve kalite süreçlerine mesafe üretebilmektedir (Anderson, 2006; Bendermacher vd., 2016; Overberg, 2019). Yapılan araştırmanın bulguları, gelenek–göreneklerin çift yönlü etkisine işaret etmektedir. Çoğunluk bunu engelleyici "gelenekselcilik" olarak görürken, bir katılımcının karşıt görüşü, literatürdeki "geleneklerin aynı zamanda aidiyet ve kimlik kaynağı olarak kaliteyi de besleyebileceği" tespitleriyle örtüşmektedir. Bununla birlikte katılımcıların, değişime direnci kalitenin yaygınlaştırılmasının önündeki en önemli engellerden biri olarak vurgulaması literatürle doğrudan örtüşmektedir. Örgütsel kültür ve kalite kültürü çalışmalarında, "değişime ve yeniliğe açıklık", yükseköğretim kurumlarının kaliteyi sürekli iyileştirebilmesinin temel koşulu olarak sunulmaktadır. Üniversite kültürünün dinamik, uyarlanabilir ve iç/dış çevredeki değişimlere cevap verebilir olması gerektiği bir kısım çalışmada (Bendermacher vd., 2019; Amtu vd., 2021; Kholiavko ve Ostrovska, 2022) belirtilmiştir. Kalite güvencesi ya da yönetim sistemleri uygulamalarında, akademisyenlerin kalite süreçlerini "dışarıdan gelen bürokratik dayatma" olarak algıladığı bağlamlarda açık veya örtük akademik direnç yaygındır (Anderson, 2006; Cardoso vd., 2018; Overberg, 2019). Dolayısıyla, bu çalışmaların bulguları değişime direncin kalite kültürünün yaygınlaşmasının önündeki kilit engel olduğu hem örgütsel kültür–kalite ilişkisi hem de akademik direniş literatürüyle yüksek düzeyde uyumlu olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları arasında yer alan kalite kültürünü zorlaştıran yönetsel faktörler; iletişim–motivasyon–iş birliği, liderlik yaklaşımı, yetki/sorumluluk–iş yükü dengesi ve paydaş katılımı gibi temalar, literatürde etkili liderlik ve liderlik kapasitesi; çalışanların motivasyonu, örgütsel bağlılık, iş doyumu ve yenilikçilik üzerinde doğrudan uyumlu görülmektedir (Pınarcıkoğlu, 2023; Yazıcı, 2023; Tosun, 2025). Katılımcıların; üst yönetimin kaliteyi sahiplenmesi, kararların eylem planına dönüşmesi, gerekli eğitim, altyapı ve iş gücünün sağlanmasını istemesi; literatürdeki eğitim yönetimi ve liderlik çalışmalarının yöneticinin liderlik yeterlikleri, vizyoner/dağıtımcı/katılımcı liderlik ve bu liderliğin motivasyon, performans, yenilikçilik ve bağlılık üzerindeki olumlu etkilerini gösteren bulgularıyla örtüşmektedir (Ulucan ve Kuyulu, 2019; Yanık, 2022; Yılmaz, 2022; Yalçın vd., 2023; Karaman, 2025; Tosun, 2025). Yetki–sorumluluk dengesizliği ve aşırı iş yükü, hem Türk yükseköğretiminde akademik birim yönetiminde yaşanan temel sorunlar (bütçe/personel yetersizliği, işin idari yüke dönüşmesi) hem de performans ve kalite yönetimi alanyazınında öne çıkan verimlilik engelleri arasında yer almaktadır (Gümüş ve Gülmez, 2020; Söylemez ve Göl, 2023). Çalışmamızın bulguları literatürdeki iyi iletişim, şeffaf görev dağılımı, iş birliği ve paydaşların sürece katılımı hem liderlik kapasitesi hem de kurumsal kaliteyi artıran ana mekanizmalar olarak tanımlanan çalışmalarla uyumlu bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, çalışma ilgili yönetsel faktörleri bütüncül görmesiyle, literatürde dağınık halde bulunan liderlik, motivasyon, iş yükü ve paydaş katılımı bulgularını yükseköğretim kalite kültürü odağında bir araya getirerek güçlendirmektedir.

Türkiye'de yükseköğretimde kalite süreçleri değerlendirildiğinde başarılı politikaların uygulanması için sosyal olarak yenilikçi ve gelişmeye açık yaklaşımlar gerektiği bilinmektedir. Kültürel sorunlar ele alındığında eleştirel düşünceyi ve yenilikçi yaklaşımları teşvik eden bir akademik ortamın eksikliği dikkat çekerken, yönetsel açıdan merkeziyetçi yapı, üniversitelerin özerkliği ve karar alma süreçlerinde sınırlayıcı olabilmektedir. Yükseköğretimde başarılı ülkelerin kalite politikalarında iş birliği, güçlü ve etkin iletişim, entelektüel çeşitliliği destekleyen yaklaşımlar ve demokratik yönetim modelleri öne çıkmaktadır. Türkiye'nin kalite süreçlerinde gözlenen zorlukların üstesinden gelebilmesi için değerlendirme ve motivasyon öğelerinin geliştirilmesi, kurumsal öğrenmenin ve süreçleri iyileştirici uygulamaların teşvik

edilmesi, üniversitelerde standartlara dayalı, şeffaf ve sürdürülebilir yaklaşımlarla katılımcı bir kültürün inşa edilmesi ve yönetişim politikalarının daha güçlü bir şekilde uygulanması önerilebilir. Bu adımlar, üniversitelerin hem sosyal hem de akademik anlamda daha sürdürülebilir ve yenilikçi bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayacaktır. İleriki araştırmalarda yükseköğretimde kalite süreçlerinde sağlanan ilerlemenin tarihsel süreci ele alınabilir, süreçlerde yer alan kurum içi ve dışı aktörlerin değerlendirmeleri ortaya konulabilir veya yükseköğretimde kalite süreçleri nispeten başarılı ülkelerde gözlenen sorunların çözümüne yönelik gerçekleştirilen stratejiler ile iyi uygulama örneklerinin Türkiye'deki üniversitelerde kullanımı üzerine nitel ve nicel karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Benzer şekilde üniversite yönetim modelleri, akademik özgürlük ve öğrenci katılımı gibi hususların kültürel bağlamda nasıl şekillendiği araştırılarak, ülkedeki kalite süreçlerinin iyileştirilmesi için çeşitli özgün çözüm önerileri geliştirilebilir. Yükseköğretim kurumlarında kalite süreçlerinin yaygınlaştırılması/içselleştirilmesinde yaşanan zorlukların azaltılmasıyla, kurumların geleceğe yönelik daha stratejik amaçlar ortaya koyması, kurum içerisinde amaç birliği sağlanması, karar alma süreçlerine etkin katılım ve kapsayıcı organizasyon yapılanması ile kurum uygulamaları daha anlamlı hale getirilebilir. Bu durum herkesin destekleyeceği kurum vizyonu yaklaşımları geliştirebilir, kurumların geneline yayılmasına katkı sunabilir ve çalışanların uzun vadede kurumsal aidiyet kazanmasına yardımcı olabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%60)
Data Collection: Author-1 (%40), Author-2 (%60)
Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Data Analysis: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Acuner, T. (2002). Yükseköğretimde toplam kalite yönetimi ve Türkiye için bir değerlendirme. *Öneri Dergisi, 5* (17), s.127-134.

Aldhobaib, M.A. (2022). Do subcultures play a role in facilitating academic quality?—A case study of a Saudi higher education institution. *Humanities and Social Sciences Communications,* 9:1-11. https://doi.org/10.1057/s41599-022-01250-0

Altbach, P. G., Reisberg, L., ve Rumbley, L. E. (2019). Trends in global higher education: Tracking an academic revolution. Sense Publishers.

Amtu, O., Souisa, S. L., Joseph, L. S., & Lumamuly, P. C. (2021). Contribution of leadership, organizational commitment and organizational culture to improve the quality of higher education. *International Journal of Innovation, 9*(1), 131-157. https://doi.org/10.5585/iji.v9i1.18582

Anastasiadou, S. D. (2015). The roadmaps of total quality management in the greek education system according to Deming, Juran, and Crosby in light of the EFQM model. *Procedia Economics and Finance,* 33, s.562-572. https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01738-4

Anderson, G. (2006). Assuring quality/resisting quality assurance: Academics' responses to 'quality' in some Australian universities. *Quality in Higher Education, 12*(2), 161-173. https://doi.org/10.1080/13538320600916767

Ashour, S. (2020). Quality higher education is the foundation of a knowledge society: Where does the UAE stand?. *Quality in Higher Education, 26*(2), s.209-223. https://doi.org/10.1080/13538322.2020.1769263

Asiyai, R. I. (2022). Best practices for quality assurance in higher education: implications for educational administration. *International Journal of Leadership in Education, 25*(5), s.843-854. https://doi.org/10.1080/13603124.2019.1710569

Bendermacher, G., Egbrink, M., Wolfhagen, I., & Dolmans, D. (2016). Unravelling quality culture in higher education: A realist review. *Higher Education*, 73:39-60. https://doi.org/10.1007/s10734-015-9979-2

Bendermacher, G. W. G, Egbrink, M. G. A, Wolfhagen, H. A. P., Leppink, J., & Dolmans, D. H. J. M. (2019). Reinforcing pillars for quality culture development: a path analytic model. *Studies in Higher Education, 44*(4), 643 - 662. https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1393060

Blackmur, D. (2004). Issues in higher education quality assurance. *Australian Journal of Public Administration, 63*(2), s.105-116. https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2004.00382.x

Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), s.77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Braun, V., ve Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health, 11*(4), s.589–597. https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1628806

Brennan, J., ve Shah, T. (2000). Managing quality in higher education: An international perspective on institutional assessment and change. Open University Press: UK.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* 23.baskı, Pegem Akademi Yayıncılık.

Çalık, M., ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim, 39*(174), s.33–38. https://doi.org/10.15390/EB.2014.3412

Cardoso, S., Rosa, M. J., Videira, P., & Amaral, A. (2018). Internal quality assurance: A new culture or added bureaucracy?. *Assessment & Evaluation in Higher Education, 44*(2), 249-262. https://doi.org/10.1080/02602938.2018.1494818

Coates, H. (2005). The value of student engagement for higher education quality assurance. *Quality in Higher Education, 11*(1), s.25-36. https://doi.org/10.1080/13538320500074915

Cohen, U., ve Sapir, A. (2016). Models of academic governance during a period of nation building: The Hebrew University in 1920-1960s. *History of Education, 45*(5), s.602-620. https://doi.org/10.1080/0046760X.2015.1083055

Dzimińska, M., Fijałkowska, J., & Sułkowski, Ł. (2018). Trust-based quality culture conceptual model for higher education institutions. *Sustainability, 10*(8), 2599. https://doi.org/10.3390/su10082599

Ekinci, C. E., Anasız, B. T., ve Püsküllüoğlu, E. I. (2018). Yükseköğretim modelleri ve Türkiye yükseköğretim modelinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 3*(2), s.778-791. http://dx.doi.org/10.21733/ibad.464288

Englund, C., Olofsson, A. D., & Price, L. (2018). The influence of sociocultural and structural contexts in academic change and development in higher education. *Higher Education,* 76:1051-1069. https://doi.org/10.1007/s10734-018-0254-1

Ewell, P. (2010). Twenty years of quality assurance in higher education: What's happened and what's different?. *Quality in Higher Education, 16*(2), s.173-175. https://doi.org/10.1080/13538322.2010.485728

Fındıklı, B. (2017). Exploring higher education govarnance: Analytical models and heuristic frameworks. *Journal of Higher Education and Science, 7*(2), s.392-402. https://doi.org/10.5961/jhes.2017.216

Gencel, U. (2001). Yükseköğretim hizmetlerinde toplam kalite yönetimi ve akreditasyon. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(3).

Gümüş, S., & Gülmez, D. (2020). Yükseköğretimde kurumsal yönetim: akademik birimlerin yönetim süreci ve karşılaşılan sorunlar. *Yükseköğretim Dergisi, 10*(1), 73-84. https://doi.org/10.2399/yod.19.016

Harvey, L., ve Green, D. (1993). Defining quality. *Assessment & Evaluation in Higher Education, 18*(1), s.9–34. https://doi.org/10.1080/0260293930180102

Hoare, A., & Goad, P. (2021). The quality continuum: perceptions of institutional accreditation. *Quality Assurance in Education, 30*(1), 102-117. https://doi.org/10.1108/qae-08-2021-0135

Iliman-Püsküllüoğlu, E., ve Ekinci, C. E. (2018). Örgütlerde entelektüel sermaye ve yönetimi. Demir, K. ve Yılmaz, K. (Ed.), İçinde *Yönetim ve Eğitim Yönetimi Kuramları.* (s.357-386). Pegem Akademi.

Jarvis, D. S. (2014). Regulating higher education: Quality assurance and neo-liberal managerialism in higher education—A critical introduction. *Policy and Society, 33*(3), s.155-166. https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2014.09.005

Javaid, S., Noshaba, A., Amjad, A. I., Aslam, S., & Almulla, A. A. (2025). Organisational culture vs. change management process in higher education institutions: Context of a developing country. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies, 8*(3), 3210-3219. https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i3.7220

Juran, J. M., ve Godfrey, A. B. (1999). Juran's quality handbook (5th ed.). McGraw-Hill.

Karaman, F. (2025). Sivil havacılıkta çalışan bağlılığı ve performansı artırmada katılımcı liderliğin rolü: modern yönetim perspektifi. *Business & Management Studies: An International Journal, 13*(3), 1114-1131. http://doi.org/10.15295/bmij.v13i3.2607

Kholiavko, N., & Ostrovska, N. (2022). Determining influence of universıty's organizatıonal culture on the higher education quality. Herald of Khmelnytskyi National University. *Economic Sciences, 6*(2), 323-327. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-54

Kopaleishvili, N. (2018). Impact of quality assessment on organizational transformation of Universities: Reimagining University's organizational culture. Discussion Papers, 01-2018. Zentrum für HochschulBildung - Technische Universität Dortmund.

Koyuncuoğlu, Ö. (2020). Yükseköğretimde kalite kültürü. *Journal of Disciplines Economics & Administrative Scienves Studies, 6*(18), s.348-355.

Legemaate, M., Schaap, L., & Oolbekkink-Marchand, H. (2025). Enhancing a quality culture in higher education: navigating paradoxes. *Quality Assurance in Education, 33*(4), 635-652. https://doi.org/10.1108/qae-09-2024-0195

Mencet, D. S. ve Akar, N. (2022). Kalite aktörlerinin yükseköğretimde sürdürülebilir kaliteye ilişkin görüşleri üzerine bir durum çalışması. *Erciyes Akademi, 36*(1), s.103-123. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1030275

Mencet, S. D. (2019). Yükseköğretimde kalite, kalite güvence ve sürdürülebilir kaliteye ilişkin nitel bir araştırma. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., ve Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods, 16*(1), s.1–13. https://doi.org/10.1177/1609406917733847

Oakland, J. S. (2014). Total quality management and operational excellence: Text with cases (4th ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315815725

Overberg, J. (2019). 'Skipping the quality abracadabra': academic resistance to quality management in Finnish higher education institutions and quality managers' strategies to handle it. *Quality in Higher Education,* 25:227-244. https://doi.org/10.1080/13538322.2019.1685656

Pınarcıkoğlu, Z. D. (2023). Eğitim yöneticilerinin yeterlikleri ve liderlik özelliklerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences, 7*(30), 452-467. http://doi.org/10.52096/usbd.7.30.31

Sapkota, T. (2025). Quality culture in higher education institutions in Nepal: Experiences and perceptions of students, teaching and non-teaching staff. Academia *Journal of Humanities & Social Sciences, 2*(1), 13-25. https://doi.org/10.3126/ajhss.v2i1.77157

Seyfried, M., ve Pohlenz, P. (2019). Assessing quality assurance in higher education: quality managers' perceptions of effectiveness. In Impact Evaluation of Quality Management in Higher Education (s.24-37). Routledge.

Söylemez, E., ve Göl, M. (2023). Millî eğitim kurumlarında sonuç odaklıdan süreç odaklıya örgütsel yönetime yönelik performans yaklaşımlarının geliştirilmesi. *International Journal of Social Sciences, 7*(30), 249-263. http://doi.org/10.52096/usbd.7.30.17

Stephens, N. M., Townsend, S. S. M., & Dittmann, A. G. (2018). Social-Class disparities in higher education and professional workplaces: The role of cultural mismatch. *Current Directions in Psychological Science, 28*(1), 67 - 73. https://doi.org/10.1177/0963721418806506

Şişman, M. (1997). Eğitimde toplam kalite yönetimi ve kültür. *Eğitim ve Bilim, 21*(105), s.60-69.

Tosun, A. (2025). Eğitim örgütlerinde liderlik kapasitesi: Türkiye'de lisansüstü tezler üzerine sistematik bir analiz. *International Journal of Social Sciences, 2*(1), 191-206. http://doi.org/10.52096/usbd.9.41.11

Tuan, N.A., Kien, N.T., Trang, N.N., Tu, N.T., & Hue, N.T. (2023). Research on factors of quality culture affecting internal education quality assurance of universities in Vietnam. *WSEAS Transactions on Environment and Development,* 19:218-232. https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.19

Ulucan, H., & Kuyulu, İ. (2019). *Spor lisesi yöneticilerindeki vizyoner liderliğin öğretmen motivasyonu ve bağlılığına etkisi.* Akademisyen Yayınevi. https://doi.org/10.37609/akya.1355 Veiga, A., Magalhaes, A., ve Amaral, A. (2015). From collegial governance to boardism: Reconfiguring governance in higher education. In *The Palgrave international handbook of higher education policy and governance* (s.398-416). Palgrave Macmillan, London.

Verschueren, N., Van Dessel, J., Verslyppe, A., Schoensetters, Y., & Baelmans, M. (2023). A maturity matrix model to strengthen the quality cultures in higher education. *Education Sciences, 13*(2), 123. https://doi.org/10.3390/educsci13020123

Westerheijden, D. F., Stensaker, B., ve Rosa, M. J. (Eds.). (2007). Quality assurance in higher education: Trends in regulation, translation and transformation (Vol. 20). Springer Science & Business Media.

Yalçın, M., Çoban, Ö., Koçak, Ö., & İncedal, A. (2023). Organizational innovativeness in the context of distributed leadership and social. *International Journal of Eurasia Social Sciences, 14*(52), 687-705. http://doi.org/10.35826/ijoess.3277

Yanık, F. (2022). Özel eğitim öğretmenlerinin yöneticilerine yönelik algıladıkları etkili liderlik özelliklerinin iş motivasyonlarıyla ilişkisinin incelenmesi. *Journal of Criminology Sociology and Law, 3*(6), 23-36. http://doi.org/10.52096/jcsl.3.6.3

Yasir, T., Razzaq, S., & Khalid, A. (2025). Social and educational challenges impacting the quality of higher education in Pakistan: perception of university students. *Sustainable Business and Society in Emerging Economies, 7*(1), 173-182. https://doi.org/10.26710/sbsee.v7i1.3370

Yazıcı, H. (2023). Eğitim yönetiminde etkili liderlik özelliklerinin incelenmesi. I*nternational Journal of Social Sciences, 7*(31), 350-364. http://doi.org/10.52096/usbd.7.31.19

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayınları.

Yıldırım, H. (2002). Toplam kalite yönetiminin temel kavramları. *Öneri Dergisi, 5*(17), s.191-202. https://doi.org/10.14783/maruoneri.683485

Yılmaz, B. (2020a). Bologna süreci ve Avrupa Yükseköğretim Alanı'nın sosyal boyutu. *Yükseköğretim Dergisi, 10*(2), s.23–38.

Yılmaz, D. V. (2020b). Bologna sürecinin unutulan yüzü: Sosyal boyut. *Iksad Journal, 6*(21), s.1-9.

Yılmaz, K., & Temizkan, V. (2022). The effects of educational service quality and socio-cultural adaptation difficulties on ınternational students' higher education satisfaction. *SAGE Open, 12*(1). https://doi.org/10.1177/21582440221078316

Yılmaz, O. (2022). Eğitim kurumlarında yenilikçi düşüncenin gelişmesi sürecinde yöneticilik yaklaşımlarına ilişkin veri analizinin incelenmesi. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences, 8*(17), 513-522. http://doi.org/10.52096/jsrbs.8.17.31

Yükseköğretim Kalite Kurulu, (2020) Yükseköğretim Değerlendirme ve Kalite Güvencesi Durum Raporu (Erişim tarihi: 01.06.2024). https://api.yokak.gov.tr/Storage/AnnouncementFiles/30-09-2021/242/DurumRaporu%202020%20v1.0.pdf

Zhuang, T., Liu, B., ve Hu, Y. (2022). Legitimising shared governance in China's higher education sector through university statutes. *European Journal of Education Research, Development and Policy, 57*(1), s.33-48. https://doi.org/10.1111/ejed.12493

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 991-1016, doi: 10.11616/asbi.1824251

The Etymology of Some Religious Terms Used in Old Uyghur Huastuanift and Their Semantic Manifestations in Modern Kipchak Group Languages

Eski Uygurca Huastuanift'te Kullanılan Bazı Dinî Terimlerin Etimolojisi ve Günümüz Kıpçak Grubu Dillerindeki Semantik Görünümleri

Serdar ÖZDEMİR[1], Halilibrahim ERTÜRK[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 04.05.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This study investigates the etymology and semantic evolution of several religious terms in the Old Uyghur repentance text *Huastuanift* and their reflections in modern Kipchak Turkic languages. The research begins by identifying religious terminology within the text and selecting four representative terms for detailed analysis. Their original meanings are examined, followed by a comparative evaluation of their semantic development in Kazakh, Kyrgyz, Karakalpak, Bashkir, and Karachay-Balkar. Through this comparative-linguistic approach, the study reveals how certain religious concepts have persisted, transformed, or diversified across time and geography. The findings demonstrate linguistic continuity and cultural interaction, highlighting how shared vocabulary provides evidence of long-standing spiritual and intercultural ties among Turkic-speaking communities in Central Asia.

Keywords: Old Uyghur, Huastuanift, Religious Terms, Semantic Transformation.

&

Öz: Bu çalışma, Eski Uygurca *Huastuanift* adlı tövbe kitabında yer alan bazı dinî terimlerin etimolojik kökenlerini ve anlam değişimlerini incelemektedir. Diller arasındaki kelime alışverişi ve ortak terminoloji, toplumlar arasındaki kültürel, dinî, sosyal ve ekonomik ilişkilerin bir yansımasıdır. Bu nedenle, iki dil arasındaki ortak kelime ve terimlerin belirlenmesi, bu dillerin ait olduğu toplumların tarihî bağlarını ve etkileşim alanlarını ortaya koyar. Çalışmada öncelikle *Huastuanift* adlı metin taranarak eser içerisindeki dinî terimler tespit edilmiş, ardından dört temel terim seçilerek dönemin anlamlarıyla birlikte etimolojik ve semantik açıdan değerlendirilmiştir. Son aşamada ise bu terimlerin Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça, Başkurtça ve Karaçay-Balkarca gibi Kıpçak Grubu dillerindeki anlam dönüşümleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Huastuanift, Dinî Terimler, Semantik Dönüşüm.

Atıf/Cite as: Özdemir S., Ertürk, H. (2026). The Etymology of Some Religious Terms Used in Old Uyghur Huastuanift and Their Semantic Manifestations in Modern Kipchak Group Languages. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 991-1016. doi: 10.11616/asbi.1824251

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Introduction

Religion is the most fundamental source that nourishes the instinct to believe inherent in human nature. Since historical times, various human communities have believed in sometimes an object, sometimes a

[1] Öğr. Gör. Dr., Serdar Özdemir, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, serdar.ozdemir@bilecik.edu.tr (Sorumlu Yazar).
[2] Doç. Dr., Halilibrahim Ertürk, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, halil.erturk@bilecik.edu.tr

living being, and sometimes an unseen entity; they have adhered to a belief system in this direction and performed certain rituals in accordance with their adopted beliefs. One of these belief systems, which is quite ancient and deeply rooted on earth, is Manichaeism. Developing in the Persian geography between the 3rd and 7th centuries, extending from the Roman Empire in the west to China in the east, and defined as the struggle between spiritual light and material darkness, the Manichaean faith influenced many societies existing in Central Asia during this period. One such society was the ancient Uighurs. After adopting Shamanism, known to be their earliest belief system, the ancient Uighurs first embraced Buddhism and then, from the 8th century onwards, Manichaeism. They subsequently produced a number of written works within the religious sphere established in accordance with Manichaeism. Each of these works is valuable, containing information about both the phonetic, morphological, syntactic and lexical features of Old Uyghur and the religious tendencies of the period. Examining the vocabulary of sources from the relevant period will make important contributions to the terminology existing in the social, economic, political and religious fields.

2. The Belief Systems Adopted by the Ancient Uyghurs and Manichaeism

The Uyghurs, who lived in the region stretching from the banks of the Orkhon and Selenga rivers in Central Asia to the Aral Sea, were referred to as Töles in some sources and Tokuz Oguz in others. The Uyghurs are one of the Turanid/Turkic communities that established an independent state in the present-day East Turkestan (Kashgar, Hotan) region from the second half of the 8th century onwards. Due to the extreme cold and inhospitable conditions for agriculture in this region during winter, the Uyghurs migrated southwards from 840-850 onwards and came into contact with the Chinese and East Turkestan cultures in this region. The Uyghurs aimed to spread Manichaeism, a powerful cultural resource, to remote regions of China, and to this end, they attempted to establish Manichaean temples in locations quite distant from their capital (Ögel, 1984: 348). However, Manichaeism was not the first belief system adopted by the Uyghurs. Therefore, before discussing the Uyghurs' adoption of Manichaeism and the culture and literary works they created within the framework of this belief system, it would be useful to touch upon the belief systems they adopted before and after Manichaeism in the historical process.

Since historical times, belief systems have always profoundly influenced societies' lifestyles, cultures, worldviews, and economic lives. This interaction is clearly observable among the Uyghurs, as it is in many other societies. In light of current knowledge, the oldest known belief system adopted by the Uyghurs is the belief in the Tengri, or, as it is commonly known, Shamanism. However, throughout their history, they have not remained stationary in one place, nor have they collectively adhered to the same belief system in every period and geography. Initially, the Eastern Uyghurs believed in the Shaman religion, while the Western Uyghurs embraced Buddhism (Almas, 2013: 183, cited in Kurban, 2017: 268). Shamanism first emerged among the Turkic communities living in the Ural-Altai region. Consequently, this religion was widely adopted among the peoples living in these regions. The belief that natural entities such as fire, forests, earth, and water were sacred formed the basis of this belief system.

After Shamanism, the first known belief system of the Uyghurs, they adopted Manichaeism, another belief system with a broad scope and long-lasting effects. Manichaeism, based on a dualistic doctrine that can be summarised as a struggle between good and evil, light and darkness, emerged in 240 AD in the Sasanian Empire, which included present-day Iran. Manichaeism found a wide area of expansion, particularly in Mesopotamia and Iran during the lifetime of its founder, Mani, and subsequently spread through Manichaean missionaries to areas stretching from Africa on one side to Europe and Byzantium on the other. Between 650 and 680 AD, trade caravans began arriving in China, with merchants bringing their belief systems to the region along with their commercial goods. In 762, the Uyghur ruler Alp Külüg Bilge Khan (commonly known as Bögü Khan), who entered Luoyang and conquered the country, brought four Manichaean priests he encountered there with him to the Uyghur capital of Ordu-Balık. He himself also embraced Manichaeism (Güngör, 1988: 148-151).

Another belief system that should be mentioned among the belief systems adopted by the Uyghurs over a wide area and period is Buddhism. Buddhism is a religious belief based on the teachings of Siddhartha Gautama, who was born in a kingdom in Northern India in the 6th century BC and is widely known as "Buddha", meaning "enlightened one". Buddha's teachings are a very simple and sublime philosophy encompassing the four noble truths (Mohapatra, 1990: 148). Buddhism's understanding of morality places great emphasis on universal values. This belief system emerged as a reaction to Hindu polytheism, the authority of priests in the Hindu belief system, and the caste system. Although it is not known exactly when the Uyghurs first encountered Buddhism, it is widely believed that the first written works from the Buddhist Uyghur period were written in the 9th and 10th centuries. The Uyghurs' encounter with Buddhism was again the result of a series of migrations. The Uyghurs, who settled in the Turfan region in the 9th century, began to abandon their previous religion, Manichaeism, and embraced Buddhism en masse. However, Manichaeism did not completely lose its influence among the Uyghurs and continued to exist alongside Buddhism for a long time. Buddhist and Manichaean temples coexisted in cities during the same period, and tensions and conflicts sometimes arose between them (Zengin and Yaman, 2018: 180).

Within the scope of this heading, it would be appropriate to mention Christianity and Islam as the last of the religious beliefs widely adopted by the Uyghurs. After 840, following the Kyrgyz defeat, Uyghur tribes scattered across the region, with those migrating westward settling in the vicinity of Beshbalik, Turfan, Hoço, and Kashgar; sources generally refer to them as the Kao-ch'ang, Turfan, and Beshbalik Uyghurs. They later chose Mengli, who came from the last Uyghur dynasty before the 840 dispersion, as their leader. During this period, China, concerned about Tibet, recognised this state as independent and established good relations with it. This state, known as the Turfan Uyghur State, grew considerably powerful from 911 onwards due to its location on the Central Asian trade routes, advancing in art, literature and commerce. The Turfan Uyghur State was annexed by the Mongol Empire in 1209 and continued to exist under Mongol rule until 1368. The adoption of Islam by the Chagatai ruler Tarmaşirin (1326) and his taking the name Alaeddin led to the spread of Islam among the Uyghurs in wider areas (Çandarlıoğlu, 2012: 243). However, the spread of Islam and Christianity among the Uyghurs probably began before the 13th century. Welam Rubruc, a missionary who visited the region where the Uyghurs lived between 1250 and 1255, states that Muslims and communities of other religious beliefs lived together in all Uyghur cities. The Italian traveller Marco Polo recorded that the people of Kashgar and the surrounding area generally embraced the Islamic faith, but that some people belonging to the Nestorian sect of Christianity also lived there. In this record, Marco Polo reported that Christian Uyghurs were able to freely perform their religious rituals and that their temples were open (Turan, 2014: 171).

As can be seen from the information provided above, the Uyghurs are one of the communities that lived in Central Asia and achieved a high level of culture, art and literature. The rise of Uyghur art and literature undoubtedly began with the settlement of these communities in the Turfan region after 840. It is certain that the belief systems they adopted throughout history, such as Manichaeism, Buddhism, Christianity, and Islam, were influential in the formation of this high culture shaped by the Uyghurs in this geography. The Uyghurs synthesised the contributions of these religious environments they entered and the heritage they inherited from history to create quite brilliant literary works. Some of these works have survived to the present day, and a number of productive scientific studies have been conducted on them.

3. The Content and Characteristics of Huastuanift

The emergence of written works in the Uyghur language began with the stone inscriptions erected during the Uyghur Khaganate period. Inscriptions on stones such as Taryat, Tes, Şine Usu, and Hoyto Tamir are examples of this. Later, as the Uyghurs settled down and adopted various religious beliefs in the regions where they settled, their manuscripts and printed works began to appear. As in almost every society, the Uyghurs also sought to translate written texts belonging to these environments into their own language in order to understand the new belief systems they had adopted through various factors and the cultures they interacted with. Along with these translations, there was also a significant expansion in the vocabulary of Old Uyghur. The written works of Uyghur literature were discovered in Xinjiang in the late 19th century, particularly in the Turfan valley, and were transported to various museums in Europe and Japan along

with other portable archaeological artefacts. A large portion of these discovered works have been damaged due to being buried underground for centuries; however, the existing and readable portions are still quite rich (Özbay, 2014: 38-39).

A large portion of the written works left behind by the ancient Uyghurs consists of religious texts. Therefore, the differences between the texts are also based on differences in religious belief systems. The belief systems adopted by society also influenced the content of written sources (Özbay, 2014: 39). Written texts from the ancient Uyghurs can be examined in four main groups: works created within the framework of Buddhism, Manichaeism, Christianity and Islam. The largest number of these works are sources created by Buddhist Uyghurs. These are followed by written sources from Manichaean circles (Ercilasun, 2010: 226). Written sources from Christian and Muslim Uyghurs are quite scarce compared to texts belonging to Buddhist and Manichaean circles. Linguistic relics from Christian Uyghurs include a fragment from the Gospel of James, a text describing the death throes of Saint George, a book of divination, and several prayer texts. The sources left behind by Muslim Uyghurs consist of some poems written by Uyghurs who embraced Islam in Hoço and its surroundings from the 13th century onwards (Ercilasun, 2010: 260).

When it comes to religions and societies, it is inevitable that a society will be influenced by the culture of another society with which it has contact through religion. Therefore, the ancient Uyghurs were also influenced by the culture and way of life of the societies that transmitted their beliefs to them in different periods. Therefore, in order to understand Manichaean Uyghur literature and the written works produced in this field, it is necessary to analyse Manichaean literature thoroughly. As with many religious literary traditions that emerged in historical periods, religion is at the centre of Manichaean literature. The texts created in this environment mostly aim to explain abstract concepts such as the existence of the universe, heaven, hell, the apocalypse, and the existence of humans. Some of the texts given in this environment are of a religious story nature (Özbay, 2014: 40). One of the works created by the ancient Uighurs within the framework of the Manichaean literary tradition is the work entitled *Huastuanift*, which is the focus of this study. This work was discovered by Dr A. Stein during research conducted in the Turfan region in 1906. Fragments of the work, of which more than twenty copies are known today, are preserved in Berlin, St Petersburg and London. The most complete and intact copy of the work is Dr. Stein's copy, which is located in London (Özbay, 2014: 75). The first scholarly publication on the work was by W. Radloff, entitled *Chuastuanit-das Bussgebet der Manichäer*, published in St. Petersburg (Radloff, 1909). Since then, scholars such as A. von Le Coq (1911), W. Bang (1923), Dmitrieva (1963), J. P. Asmussen (1965), and P. Zieme (1966) have conducted high-quality research on the work at various times.

Huastuanift is a fifteen-section penitential book belonging to the Manichaean faith that lists religious teachings, rules, and sins, along with prayers of repentance for these sins. In each section of the work, the religious precepts are first presented, followed by the sins that result from breaking these rules, and finally the corresponding prayers of repentance. The text as a whole is built upon the fundamental Manichaean philosophy of the "struggle between light and darkness". The first of the fifteen sections begins with the statement: "God Hormuzta, together with five gods, made an agreement with all the gods to come down and fight against the demons, and they fought with the sinful Shimnu and five kinds of demons." On pages III-A and III-B (pp. 70–86), the five gods, referred to as the "sons of God Hormuzta", are listed as "the God of Air, the God of Wind, the God of Light, the God of Water, and the God of Fire". These expressions reflect the structure of belief in the Manichaean religion but also show similarities with the ancient Turanid/Turkic faith of the Tengri, in which the cults of "air, water, fire, and light" are also present. In the later parts of the text, actions forbidden by the Manichaean faith are enumerated—such as "harming and killing living beings, lying, swearing falsely, slandering, speaking evil, practicing witchcraft, deceiving people, and following Satan." Feelings of remorse for committing these sins are expressed, and prayers of repentance are offered for them (Özbay, 2014: 92).

To summarise briefly, *Huastuanift* contains a relatively short prayer of repentance written in Uyghur by Manichaean Uyghurs. This work is significant not only because it provides information about the phonetic,

morphological and syntactic state of the language used by the Uyghurs in the current period, but also because it reflects the religious terminology possessed by the Old Uyghurs in the current period. The next section of the study will focus on the meanings and origins of selected religious terms identified in *Husatuanift* and their appearance in the Kipchak group of languages (Kazakh, Kyrgyz, Bashkir, Karakalpak, and Karachay-Balkar) spoken in Central Asia.

4. Etymology and Semantic Transformations of the Identified Words

As revealed in the previous sections, *Huastuanift* is not only a penitential text reflecting the Manichaean worldview but also a significant linguistic monument preserving the religious vocabulary of Old Uyghur. The systematic scanning of the work has led to the identification of four key religious terms —*alkış*, *kut*, *tamu*, and *yaruk*— each of which has survived, with various semantic and functional transformations, in the modern Turkic languages of Central Asia. The selection of these words was made with particular attention to their vitality and continuity in the modern Kipchak group of languages, such as Kazakh, Kyrgyz, Karachay-Balkar, Karakalpak, and Bashkir; however, given the rich and extensive body of religious terminology in *Huastuanift*, this study deliberately focuses on four representative terms in order to enable an in-depth and methodologically controlled analysis. The selected terms were chosen not only based on their frequency in the text and their clear religious significance, but also because they represent core conceptual domains of the Manichaean religious lexicon—such as blessing (alkış), divine power and legitimacy (kut), the afterlife (tamu), and sacred light (yaruk)—while at the same time displaying clear continuity and semantic transformation in modern Kipchak Turkic languages. In this way, the study adopts a focused and analytically manageable approach, allowing for a deeper interpretation of both diachronic semantic change and cultural continuity, rather than attempting an exhaustive inventory of all religious vocabulary in the text.

In this section, these words are examined primarily in three analytical stages. First, their etymological origins are explored in the context of major lexicographic and etymological sources, including Clauson's *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Räsänen's *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Sevortyan's *Etimologicheskiy Slovar Tyurkskih Yazykov*, the *Drevnetyurkskiy Slovar*, and Doerfer's *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*.

In the second stage, the occurrences and meanings of these words are analysed in Old Turkic period texts, including the Orkhon inscriptions as well as Buddhist and Manichaean Old Uyghur documents such as *Huastuanift*, *Maitrisimit*, and *Irk Bitig*.

Finally, their semantic and functional continuities and transformations are traced in modern Kipchak Turkic languages, demonstrating how these ancient religious concepts evolved from sacred and cosmological domains into ethical, social, and cultural expressions.

Thus, by following this methodological sequence—from etymological roots to historical attestations and contemporary reflexes—this section aims to reveal not only the linguistic history of these four key terms but also the enduring cultural memory they embody within the Turkic world. The following subsections present the detailed etymological and semantic analyses of these four terms —*alkış, kut, tamu*, and *yaruk*— in the order of their appearance in the text.

4.1. Alḳış

Huast. "praise, applause; worship" → *onunç künkä tört alkış* [L 206; SPb 93]; *alkışım(ı)z ötügümüz t(ä)ŋrikä* [L 216; SPb 99-100]; *y(i)mki baçak alkış ç(a)hşap(a)t* [L 330; SPb 155] (Özbay, 2019: 87-91-145).

4.1.1. Etymological Analysis of the Word

Clauson states that the word *alkış* (applause) is derived from the root *alka-*. The word was first used to mean praising God; over time, it also came to be used in human relationships to mean praise or blessing. Although this usage is common in Central Asian Muslim dialects, in the Xinjiang region, the Mongolian-derived word "maktov" has replaced the word "alkış". In his work, Clauson also provides various

examples from Old Turkic texts where the word appears. For example, the phrase *yaru:k ay teŋri:ke: alkı:şta* means "praise to the bright Moon God". Similarly, in Manichaean and Buddhist Uyghur texts, usages such as *alkışımız ötügümüz* "our praises and prayers", *esengü alkış* "blessings and praise", *alkış paşık sözlegüg* "praise and singing hymns", *burxan kutıŋa alkış alıp* (receiving praise for Buddha's exalted position) are seen. In *Divânu Lugât-it Türk*, examples such as *ol begke: alkış bé:rdi* "He praised the lord" and *yala:waçka: alkış bé:rgil* "send blessings upon the prophet" are found. *Kutadgu Bilig* also gives the example *kişi eḏgü atın kör alkış bulur* "a person gains praise with a good name" (Clauson, 1972: 137).

In the work *Drevnetyurkskiy Slovar*, the word (alqïš) is used in meanings such as "praise, prayer, blessing, exaltation; hymn, supplication, prayer, worship, hymn containing prayer and praise", i.e., both in the sense of praise/blessing and in the sense of prayer, hymn, and supplication. This word, directed at khans, beys, heroes or persons of high rank, carries the meaning of good wishes and blessing. In the Orkhon inscriptions, Uyghur period texts and later Turkic languages, it has been part of positive verbal practices in social life and, at times, part of ceremonial, ritual expressions. (Nadelyayev et al., 1969: 38).

In his work, Räsänen examines the verb *alka-* and explains it as meaning "to praise, extol, sanctify, bless". Räsänen also shares the information that the word *alkış/ algış*, meaning "sanctification, prayer, praise", is derived from the verb *alka-*[3] (Räsänen, 1969: 17).

The entry for *alkış* (алқыш) is discussed in considerable detail in Sevortyan's dictionary. The basic meaning of the word is "prayer, good wishes, blessing, celebration"; it is emphasised that it survives in the form "alkış" in both ancient and modern Turkish dialects. The text explains that this word is not only used for positive prayers and wishes but sometimes also as the opposite of "curse" and "damn", meaning that it has a dual-polar structure in meaning, both as protective/blessing words and as their opposite, "karğış". In historical texts, "alkış" functions as a protective word, blessing, and public wish, particularly in epics, fairy tales, and religious rituals. Sevortyan relates the root verb **alkı-*, from which the word is derived, to the meanings "to praise, to exalt, to make a wish" and draws attention to the nominalising function of the suffix *-ş*. The work also provides a broad etymological comparison of the word *alkış*: numerous examples of its use are given in Yakut, Chuvash, Oghuz dialects, Kipchak group dialects, and especially in Kazakh, Kyrgyz, and Karakalpak languages. In addition, comparisons with Mongolian are presented, indicating that the word is of Turkish origin, but that similar forms of "celebration/good wishes" exist in Mongolian and Tungus-Manchu languages. Culturally, the word *alkış* is defined as "a formula of good wishes in the verbal creations of the people, an indispensable phrase in social ceremonies"; in Kazakh folk culture, it is reported to be a traditional formula recited at occasions such as weddings, births, homecomings from war, and farewells to travellers (Sevortyan, 1974: 137).

Eren also states that the word *alkış*, which he defines as "clapping to express approval of something", has been used since ancient times. The word appears as *alkış* in Uyghur. The form *alkış* is also used in Middle Turkish. The word also appears as *alkış* in Old Kipchak texts. Eren also states that it is clear that the word comes from the root *alka-* (~*alkı-), meaning "to praise": *alka- (~ *alkı-) + suffix -ş* (Eren, 1999: 9).

When we consider the data provided by etymological dictionaries on the word *alkış*, it is possible to trace both its formal and semantic development. Clauson's explanation, based on the root verb **alka-*, combined with the nominalising function of the suffix *-ş*, shows that from the outset the word corresponded to the name of a verbal action (to praise, to exalt, to sanctify). This coincides exactly with the meaning given by Räsänen in the *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen* (VEWT) as "preisen // to praise, exalt, sanctify, give a blessing". Sevortyan's dictionary, on the other hand, analyses both the semantic richness of the root (*alkı-) and the function of the suffix in detail, emphasising that the word *alkış* has a bipolar meaning, not only "good wishes, prayer, praise" but also as the opposite of the word "karğış"

[3]Brockelmann also notes in his work *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens* (Eastern Turkish Grammar of the Islamic Literary Languages of Central Asia) under the heading "Formans š' that the suffix *š* is very commonly used to form abstract nouns (verbal abstracts) derived from verbs. This suffix is added directly to roots ending in a vowel. In roots ending in a consonant, a linking vowel is inserted. As an example of this usage of the suffix, Brockelmann also gives the word *alqïš*, meaning 'praise // commendation" (Brockelmann, 1954, §. 115).

(curse). What is etymologically noteworthy here is that although the word *alkış* survives in almost all groups of Turkic languages – Yakut, Chuvash, Oghuz and Kipchak dialects – it is occasionally replaced by borrowings such as the Mongolian *maktov*. This situation indicates that the word is of Turkish origin, but the existence of similar concepts in Tungusic-Manchu and Mongolian languages in comparative etymology should be evaluated in the context of cultural interaction. The definitions given in the *Drevnetyurkskiy Slovar* (DTS) (praise, prayer, hymn, supplication, worship) reveal the diversity of the word's functions in the early period, while Eren's inclusion of the meaning "clapping" (applause) proves that the semantic expansion evolved from the sacred to a sign of worldly appreciation. Therefore, the material provided by etymological dictionaries shows that the word *alkış* is not only a linguistic unit but also a carrier of social and cultural performance: a ritual formula, an expression of good wishes and blessings, a protective word against curses, a hierarchical pattern of praise, and finally, applause as a sign of appreciation. In this respect, the word is one of the most prominent examples of semantic continuity in the history of Turkic languages, and the common point among etymological sources is that it is a deverbal noun derived from the verb **alka-*, with indigenous origins and a multi-layered function.

4.1.2. An Examination of the Word in Old Turkish Period Texts

alkuş "praise": *(a)lkuşı : (a)rtuk b(ä)g(i)m-ä* (Ye 71-1 → Şirin, 2016: 437); *alqïş* "prayer": *mᵃngumid yᵃruk : ᵃy tᵉnrike : ᵃlkısta : önreki : abroşᵃn : mᵃnastᵃr : girza* (Toyok, öntar. 3 → Orkun II, 1938: 176); Uyg. EUES *alkıš* "glückwunsch, gratulation, segen, segenswunsch, benediktion || good wishes, celebration, prayer for good fortune; prophezeiung (über die zukünftige Buddhaschaft einer person) || prophecy (foretelling that a person will become a Buddha in the future); weihe (Skt. abhiṣeka) || blessing, consecration (Skt. abhiṣeka); (m, c) lobpreis, lobpreisung, lobgebet || eulogy, eulogising, prayer of praise; wohlstand und glück || prosperity and happiness; fluch, verwünschung || curse, hexing" (Wilkens, 2021: 31), UW *alkıš* "segen, glückwunsch, gratulation || blessing, good wishes, celebration; prophezeiung (voraussage Buddhas über die künftige Buddha-Würde eines Wesens, Skr. *vyākṛti*, *vyākaraṇa*) || prophecy (the foretelling by a Buddha that a person will achieve Buddhahood in the future, Skt. *vyākṛti*, *vyākaraṇa*); weihe (zum Nachfolger in der Herrschaft oder in der Buddha-Würde, Skr. *abhiṣeka*; vgl. → *abišek*) || (the person who will succeed to the throne or take Buddha's place) to consecrate, to sanctify (Skt. *abhiṣeka*; cf. → *abišek*); lobgebet (im Man. und Christ.) || (In Manichaeism and Christianity) eulogy, prayer of praise; segen (im Christ.) || blessing (in Christianity)" (Röhrborn, 2015: 97), Man.: *alqïš tüzü nom arqasï-nga* "und Segen. Am Ende des vollkommen guten Gebets // and blessing. At the end of a completely good prayer" (Man. I, 28₁₂ → Le Coq, 1911: 28), U.: *alqïš ötündi-lär ilig χan mšiχa* "Segen brachten sie dar dem Fürsi und Herrseher. Messias // They offered their prayers and praises to the Messiah, the ruler and the sovereign" (U I, 6₂₀ → Müller, 1908: 6), SuvKaya: *t(e)ngrisi burkan manga burkan kutınga alkış birü y(a)rlıkap inçe tip* (186/23 → Kaya, 1994: 140) "his god (Devâtideva) Buddha, support me (in reaching) the sanctity of Buddha, be gracious and say thus" (Ölmez, 1991: 69), MOU *alqïš* "louange, bénédiction, prière // praise, blessing, prayer": *ašnuqï täglädgüti täŋri alqïš yer täŋri xani* (6.14 → Hamilton, 1986: 56), USp. *alqış* "благословение // blessing, prayer" (Radloff, 1928: 262), TT: *köngül-lärii alqïš pašik sözläküg* (TT III, 161 → Bang and Gabain, 1930: 200).

4.1.3. Examination of the Word in Modern Kipchak Group Languages

Kzk. *alġıs* [алғыс]: "gratitude, appreciation, thanks" (Koç et al., 2003: 40); "Рақмет, ризашылық // thanks, satisfaction" (Januzak et al. I, 2011: 394); "Рақмет, ризашылық // thank you, gratitude", "Үздік еңбегі, үлгілі тәртібі, ерлігі үшін айтылатын ресми құрмет түрі // A type of official appreciation / praise expressed for outstanding achievement, exemplary discipline or bravery" (Väli et al., 2013: 69).

Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi (The Traditional System of Etnographioal Categories, Conceptions and Designations of Kazakhs) states that in Kazakh culture, the concept of *alġıs* appears as an ethically based expression of good wishes directed towards others during moments of joy, ceremonies and feasts. Used in the Old Turkic language as *alkış*, meaning "praise, good wishes", this word has survived in some Turkic peoples, such as the Altai and Yakut, in the form of prayers and praise directed at various spirits. The work states that the root of the word *alġıs* ontologically stems from the "alas/alaştau" (purification from evil spirits) ceremony. This concept, directed at fire and

mountain spirits among the Altaians, corresponds more to the function of "bata" in Kazakh culture. However, in Kazakh society, *alġıs* has lost its old syncretic feature and has essentially become an ethical discourse expressing gratitude and appreciation. The *alġıs* given by elders to young people at weddings and gatherings, with words such as "May your life be long!" and "Long live!", has become an expression of sincere gratitude for the kindness shown. In this context, the Kazakh concept of *alġıs* has evolved from being a ceremonial practice performed by special individuals, as in some other Turkic communities, into a cultural element that strengthens interpersonal social relations and emphasises the spiritual reward for kindness (Älimbay et al. I, 2011: 154).

Kyrgyz *alkış* [алкыш]: "thanks, gratitude" (Arıkoğlu et al. I., 2017: 91); "благословение // blessing, prayer", "приветствие // greeting", "похвала, благодарность // praise, thanks" (Yudahin I, 1985: 51); "Кандайдыр бир кылган кыз- маты, жакшылыгы, сиңирген эмгеги үчүн бил- дирилген ыраазылык, жакшы тилектеги сөз- дөр, мактоо // words expressing gratitude, good wishes, or praise for a service rendered, a kindness shown, or labour expended" // "Өз- гөчө кызмат, сиңирген эмгек үчүн мекеме тарабынан берилe турган сыйлык // specifically, a reward given by an institution for a service or effort expended" (Abduvaliev et al., 2010: 85).

KrKlp. *alġıs* [алғыс]: "Рахмет, тәңір жарылқағы, пырзалық // An old prayer expression meaning 'May God (Tengri) bless you, make you prosperous, and grant you goodness'; benefit, blessing, merit" (Esemuratova et al. I, 1982: 77); "благословение // prayer, blessing", "благодарность // thanks, gratitude" (Baskakov, 1958: 37).

Bashk. *alkış* [алкыш]: "Good wishes, applause; thanks" (Özşahin, 2017: 30); "Овация // enthusiastic applause, standing ovation, cheering" (Ahmerov et al., 1958: 36); "овйция, аплодисмбнты, рукоплескйния // applause, cheering", "одобрбние; благословбние // blessing, approval, consecration" (Agişev et al., 1996: 26).

Karch.-Balk. *algış* [алгъыш]: "good wishes, prayer, good intentions" (Tavkul, 2000: 79); "благбе пожелание, здравица, приветствие // good wishes, health wishes, greeting, celebration, blessing", "(folk.) песня-пожелание; застольная песня; тж. *Джыр* // folk song, song sung at the table; ballad" (Goçiyaeva and Suyunçev, 1989: 50).

4.1.4. Analysis of the Word

As mentioned above, the word *alkış* was used not only as an expression of thanks or praise but also as a verbal formula directly related to the sacred sphere. The example *alkışımız ötügümüz täŋrikä* in the Manichaean work *Huastuanift* clearly shows that the word expresses collective prayer and praise directed to God. This context reveals that during the Old Uyghur period, the word *alkış* primarily functioned in the realm of worship, supplication, and blessing, being part of ritual verbal practices rather than worldly appreciation.

The usage in Old Turkish texts also supports this line of thought. The words of praise addressed to the khans in the Orkhon inscriptions are not merely a compliment but also carry the connotation of a blessing that reinforces political authority. In Uyghur Buddhist and Manichaean texts, examples such as *esengü alkış* "wish for well-being, prayer" and *alkış paşık sözlegüg* "praise and divine utterance" reflect the ceremonial and worship-centred meanings of the word. The examples *ol begke alkış berdi* and *yala:waçka alkış bérgil* in *Divânu Lugât-it Türk* show that the word was widely used in both political and religious contexts.

In today's Kipchak group languages, the meaning of the word has diversified under the influence of the social context. In Kazakh, *alġıs* (алғыс) has come to mean "gratitude, thanks", becoming an expression denoting an ethical response in relationships between individuals. In Kyrgyz, *alkış* (алкыш) has retained both meanings of "thanks, praise" and "blessing". In Karakalpak, the expression *alġıs* (алғыс) still retains its ancient prayer function in the form of "Тәңір жарылқағы", thus preserving its historical meaning. In Bashkir, the word is used as a secondary meaning for "enthusiastic applause, standing ovation, or

cheering", while in Karachay-Balkar, *algış* (алгыш) is preserved not only as a good wish and blessing but also as a "folk song" or "table song".

These examples demonstrate that the word *alkış* exhibits a multi-layered continuity, starting from its religious function in *Huastuanift*, through its meanings of blessing and political praise in Old Turkish texts, and extending to its different but related uses in modern Kipchak languages, such as "thanks", "prayer", "praise" and "applause". The fundamental aspect that stands out in the historical development of the word is the expansion of its semantic evolution from the sacred to the everyday social sphere. While initially a ceremonial formula directed only at God or the ruler in the earliest texts, over time it gained functions both in official contexts (e.g., praise for the lord, salawat for the prophet) and in folk culture (e.g., songs of wish at weddings and banquets). In today's Kipchak languages, this multi-layered structure has diversified, with different dimensions coming to the fore in different dialects: in Kazakh, it has become an ethical-moral expression of gratitude; in Kyrgyz, it retains both the meaning of prayer and thanksgiving; its continued existence in Karakalpak as a formula for blessing God, its acquisition of the worldly meaning of "applause, cheering" in Bashkir, and its incorporation into folk literature forms in Karachay-Balkar are concrete indicators of this process. Therefore, the word *alkış* is not merely a lexical element but a sign of cultural continuity that persists by transforming itself in the religious rituals, political legitimacy discourses, and social-ethical practices of Turkic communities. In this context, the changes in meaning that the word has undergone throughout history reveal how the oral culture tradition of Turkish societies has developed, intertwined on both the sacred and the secular planes.

4.2. Kut

Huast. "happiness, joy" → *k(a)m(a)g yer üzäkin(i)ŋ kutı* [L 45; SPb 16-17]; *kut kolu yüküntümüz* [L 150; SPb 67]; *biz, y(a)ruk t(ä)ŋrilärkä nom kutıŋa* [L 335; SPb 157-158] (Özbay, 2019: 81-85-91-150).

4.2.1. Etymological Analysis of the Word

Clauson states that the word *kut*, one of the fundamental concepts in Turkish cultural and linguistic history, originally carried the mystical meaning of "the grace of heaven, God's favour"; from this, it evolved into a more worldly meaning, such as "good fortune" and "happiness". In the work *Kutadgu Bilig*, the word is considered equivalent to the Arabic word *daŭla* (state, fortune) and is reduced to the meaning of (good or bad) "fortune". However, in some dialects, and especially in the north-eastern region, the concept has been interpreted in a more ontological framework, such as "spirit", and "life force". Clauson also states that in late Uyghur documents, although the word *kut* is sometimes seen as a transcription of the Arabic words *quwwat (*"power") and *qūt (*"food"), it continues to express divine grace and happiness in its general meaning. In Manichaean and Buddhist texts, the word appears in both the dimensions of "divine grace, happiness" and "majesty, grandeur"; it even appears as personified spirits attributed to natural elements such as "earth, water, trees". In this sense, *kut* has been considered a manifestation not only of individual fortune but also of the cosmic order and sacred beings. During the Karakhanid, Khwarezmian, Kipchak, and Chagatai periods, *kut* was used especially in conjunction with the word *daŭla* to reinforce the meanings of "good fortune, happiness, bliss, and majesty". During this process, the adjective "kutlu" emerged, playing a functional role in both expressions of exaltation and curses (cf. → kut korsun) (Clauson, 1972: 594).

The work entitled *Drevnetyurkskiy Slovar* also provides information that the word *kut* was a concept with multiple meanings in Old Turkic. The word was first used to mean "spirit, life force, soul, essence"; in inscriptions, it was associated with a person's head and spirit. Furthermore, in astrological texts, the word also appears with the meaning "element"; it is associated with the planets and natural elements. Additionally, as seen in the expression "kut vazsik", it is also defined as a mythological being, that is, a spiritual power or sacred entity. The most common usage of the word in texts from this period is in the sense of "salvation, goodness, grace, blessing, happiness, luck, fortune, good luck". In this context, *kut* is seen as both personal happiness and the divine power that ensures the legitimacy of the state and the khan. The person or ruler who possesses *kut* is considered to be supported by God. The word *kut* also carries the

meanings of "greatness, grandeur, majesty, value, and dignity" in its figurative usage. In a religious context, *kut* expresses higher spiritual states such as "absolute existence, sacred happiness, bliss, nirvana". The work also includes derivatives of the word *kut* used with various idioms and verbs. These usages are as follows: *kut bujan* "salvation, blessing, happiness", *kut bul-* "to find happiness", *kut bulmış* "having attained happiness, having gained happiness", *kut kïv* "happiness, luck, blessing; figuratively, greatness and majesty", *kut kol-* "to wish for happiness, to pray", *kut koluŋ* / *kut koluŋmak* "to wish for happiness, to pray, to make a supplication", *kut ülüg* "happiness; destiny; luck, good fortune", etc. The word has also been used in proper names: *Kut, Kutacun, Kutad, Kutadmış*, etc. The verb *kutad-*, derived from the word *kut*, means "to be happy, to attain happiness", while the word *kutadmak* has also been used in religious texts to mean "to be happy, to attain nirvana" (Nadelyayev et al., 1969: 471).

In Räsänen's study, the concept of *kut*, which occupies an important place in the common vocabulary between Turkish dialects and Altaic languages, is used in Old Turkic, Middle Turkic, Chagatai, Ottoman, Eastern Turkic and Kyrgyz sources to mean "glück, majestät // happiness, bliss, greatness, fortune, sovereignty", while in Uyghur, the word *kut* also takes the form *kavut*, meaning "glück, segen, würde, majestät, geist // happiness, prosperity, honour, greatness, spirit". The word is identified in the Telengit dialect as "das geistige leben, leibenskraft, seele, geistesgegenwart // spiritual life, vitality, soul, consciousness", in Kazakh as "gesundheit, das geistige gleichgewicht // health, spiritual balance", in Chuvash as "счастье // happiness", and in Yakut as "душа живых сушеств // the soul of living beings". The word also exists in Chagatai as *kut-an-* "sich freuen // to be happy, to be joyful", and in Uyghur as *kut-ad-* "glücklich werden, beglücken // to be happy, to rejoice". Räsänen states that these layers of meaning correspond to *kut-ug* "glückseligkeit, heiligkeit // happiness, holiness" in Mongolian, "glück // happiness" in Manchu and Tungusic, while in Korean the meaning has diverged, shifting to *kut* meaning "sorcerer's practice, magic" (Räsänen, 1969: 305). All this data shows that the concept of *kut* in Turkish culture is not limited to meanings such as happiness and luck but also represents a broad field of belief and meaning related to spirit, health, balance, sanctity, and political legitimacy.

Sevortyan also lists the word *kut* as a Turkic and archaic word in his work *Etimologicheskiy Slovar' Tyurkskikh Yazykov*. The word has quite broad layers of meaning in different dialects: "life force (human, animal, plant), spirit and soul, foetus, embryo, true existence and state of happiness, spiritual-physical balance and peace; and also, as a mythological element, a jelly-like piece, close to red in colour, that falls from the sky into the house or the hearth[4], a talisman that protects flocks, etc." In addition, *kut* is used in socio-psychological dimensions such as value, greatness, splendour; happiness, blessing, abundance, prosperity; luck, benefit and good omen; comfortable environment, cleanliness, decoration. In fact, in some dialects, *kut* also appears with the meaning of fear. In his work, Sevortyan also states, with reference to Alekseyev, that Turkic-speaking peoples understand the concept of *kut* as life force. Initially, *kut* was probably seen as an indivisible part of the human being. However, over time, with the development of animistic beliefs, a belief system emerged regarding the existence of various evil spirits living in three realms (sky, earth, underworld), and the idea developed that these spirits stole the concept of *kut* belonging to humans (cf. → Al. RF, 136). Sevortyan also shares the information that Alekseyev has extensively covered the views of the Siberian Turkic peoples on *kut* (Sevortyan, 2000: 175).

Doerfer, in his work *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, states in the entry for *qūṭlūġ* (№ 1568) states that this word is derived from the root *kut* and provides the following explanation about the word *kut*: The oldest meaning of the word *kut* is "vitality, life force, liveliness, spiritual energy", as seen in today's South Siberian Turkic languages. This energy, especially for the ruler, was considered a spiritual power that provided success, happiness, and sanctity to the individual as an independent force alongside the support of heaven and earth. In other words, *kut* here is not accidental luck but a sacred power arising

[4] Particularly in Kyrgyz belief, it is believed that happiness and prosperity will come to the person or family who takes this piece from inside the house or hearth. Thus, *kut* is regarded as a celestial essence that brings luck and happiness.

from the inner vitality and competence of the human being. In later periods, particularly in Western Turkic dialects under the influence of Islam, the word drifted away from this deep meaning and came to signify "happiness, fortune, luck". Indeed, in Kaşgarlı Mahmud, Gabain, and other dictionaries, *kut* is recorded with equivalents such as "happiness", "fortune", "luck", "good luck", "greatness", and "majesty". In the Orkhon inscriptions, the phrase *täŋri yarlăqaduqïn üčün özĕm qutăm bar üčün χaγan-olurtăm* "weil der Himmel eingewilligt hat und weil ich Heil (aus seelischer Energie) besaß, bin ich Großchan geworden // The Heavenly God granted permission and I became khan thanks to *the kut (*spiritual power) within me" this concept materialises as the divine-spiritual power that ensures the legitimacy of the reign. Doerfer states that while in the Old Turkic period the concept of *kut* was a power attributed to the ruler as his "own inner spiritual power", in the post-Islamic Middle Turkic period it began to be seen as a favour bestowed upon the servant by Allah. Although dictionaries record *kut* as "blessing, fortune, happiness", some sources also give it the meaning "foolish, confused". In Mongolian and Chagatai examples, the word appears with both the meanings "happiness", and "spirit". Among the Yakuts, the concept of *kut* refers to the spirit of humans and animals. It carries similar meanings in other South Siberian dialects. In Tuvan, *kut* means "life, life-giving power", and in Khakas, it means "spirit, life force". In Chuvash, it is recorded with the meanings "comfort, benefit" as well as "the protective god of animals". These data show that the concept of *kut* has a broad range of meanings among the Turkic and Siberian peoples, covering both the metaphysical-spiritual and the worldly-material spheres (Doerfer, 1967: 551).

These assessments examining the concept of *kut* in its etymological context reveal that the word corresponds not only to the concept of "happiness" in Turkish culture and linguistic history, but also to a multi-layered phenomenon with cosmological, mythological and political functions. As Clauson points out, *kut* originally carried the mystical meaning of "the grace of heaven, God's favour"; from this point, it gradually evolved into a more worldly meaning such as "good fortune", and "happiness". The meanings given for the word *kut* in the work *Drevnetyurkskiy Slovar* show that this concept is a reflection of both individual existence and the sacred connection established with nature and the universe. Räsänen's cross-dialect evidence shows that the concept is the bearer of a common belief system in the Turkic-Mongolian-Tungus-Manchu language and cultural sphere. Furthermore, the evolution of the word to mean "shamanic ritual, magic" in Korean reveals that the concept of *kut* also acquired a ritualistic dimension. Sevortyan, in his work, considerably broadens the scope of the word's usage. In folk beliefs, the word has been perceived as a talisman that protects both material and spiritual life, brings prosperity and good luck, and has sometimes been associated with fear. In Doerfer's assessment, the point emphasised is that the concept of *kut* is not merely external fortune, but an independent spiritual power arising from the inner vitality and competence of the individual, reinforcing the legitimacy of the ruler. In this context, *kut* has been a central concept in ancient Turkic society for the order of the universe, the authority of the state, and the existence of the individual. With the acceptance and spread of Islam, the word acquired more worldly meanings, but among the Siberians, it continued to be associated with spiritual power and balance. With all these characteristics, *kut* is an important concept in Turkish culture that bridges belief, politics, and language.

4.2.2. An Examination of the Word in Old Turkish Period Texts

kut "fortune, divine favour": *t(ä)ŋri : y(a)rl(ı)k(a)dukın : üçün : [ö]z(ü)m : kut(u)m : b(a)r : üçün : k(a)g(a)n : ol(u)rt(u)m* (KT G 9; BK K 7); *ıduk(ku)t* "title" (Şirin, 2016: 408); *kut* "happiness, joy": *korkma : tim^{i}ş : kut : birğ^{e}y : men : timiş : ^{a}nça : bilin : ^{e}dğü : ol* (Ir. 3 → Orkun II, 1938: 73); Uyg. EUES *kut* "majestät || your highness, your honour; heil, (königliches) charisma, würde, rang || health, good, salvation, (royal) charisma, honour, rank; glanz, pracht || brilliance, splendour, magnificence; heilsziel || goal of salvation; gnade || mercy, compassion; schutzgeist || guardian spirit; seele || soul; glück || luck, fortune, happiness; segen || blessing; glückszeichen || lucky charm, auspicious sign; Verdienst (Skt. puṇya) || merit (Skt. puṇya); Gelübde, religiöser Vorsatz || vow, religious intention; Element (auch in Datierungen nach chin. Vorbild) || element, component (also in dating according to Chinese model); wert, qualität || value, quality; (Quasisuffix) bildet Abstrakta = –schaft || (used like a suffix) forms abstract terms (cf. → Mo. qut, qutuγ)", *kut* "Bestandteil von Personennamen || part of a person's name" (Wilkens, 2021: 428-429), IrkB. "divine favor, blessing, good fortune": *(ä)r ümäl(ä)yü b(a)rmiş. t(ä)ŋrikä sookuşmiş. kut kolmiş. kut birmiş* (2, 47 →

Tekin, 1993: 20-57), U. (Çaştani Bey) "happiness, splendour": *iligniŋ küçin küsünin çoġın yalının ḳutın ḳıvın körüp* (U IV 51 → Müller and Gabain, 1945: 16-60), SuvKaya: *yene bo nom erdinig bititgeli kut küsüş öritmiş buyan edgü kılınçım* (11/19 → Kaya, 1994: 64), Kuan. "mercy, nobility": *burḳan ḳutıŋa köŋül turġurdılar ..* (221 → Tekin, 1993: 18-44), Maytr.: *kim üç ḳurla nom yarlıġ (işi)dip sekiz (yigirm)i tümen işiler kut* (23. ?, 38 → Tekin, 1976: 73), U.: *barïp yükünälim anïng uluγ qutïnga* "Hingehen und anbeten wollen wir seine große Majestät // We wish to go and worship his great power" (U I 5[1] → Müller, 1908: 5), TT : *üzä [.] ai tugri baḍṭï qutung üzä [.]* "Der Mondgott ist über deinem Glück untergegangen // The moon god has set over your fortune" (TT I 40 → Bang and Gabain, 1929: 246), Man.: *ʻï ʻïqač qutï ul(a)yur* "Die Majestät der Gewächse und Bäume jammert laut // The majesty of plants and trees wails loudly" (Man. II, 178[5] → Le Coq, 1919: 12), USp. "счастье, блаженство // happiness, fortune, peace" (Radloff, 1928: 281), AYS X "happiness": *[üdlärtä bir uçlug] kut kolmışım* (894 → Gulcalı, 2021: 207).

4.2.3. Examination of the Word in Modern Kipchak Group Languages

Kzk. *kut* [құт]: "fortune, wealth, prosperity, luck" (Koç et al., 2003: 340); "Береке, байлық, мол қазына // abundance, wealth, great fortune", "Қорқыныш, үрей // fear, shudder" (Väli et al., 2013: 855); "Береке, байлық, мол қазына // abundance, wealth, great fortune", "(metaphor) Тамақ, дәм // food", "Қорқыныш, үрей // fear, shudder" (Malbakov et al. X, 2011: 454-455); "Ақпан айының ескіше атауы // the old name of february" (Kaliyev, 2014: 380).

Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi (The Traditional System of Etnographical Categories, Conceptions and Designations of Kazakhs) states that in Kazakh culture, the concept of *kut* is a multi-faceted concept associated with positive states such as life force, spirit, sustenance, health, happiness, luck, prosperity and success in Turkic and especially Kazakh mythopoetic thought, but it expresses not these states themselves, but their source and cause, their very essence. This understanding is clearly seen in phrases frequently used by the people, such as "may it be blessed", "may it bring good fortune", "the kut has escaped", and in ritual practices. Among nomadic Kazakhs, there is a custom of sacrificing horses, camels, and sheep for *kutpan*; certain organs of these animals (the mane of the stallion, the hump of the camel, the tail of the ram) are considered sacred and protected; a cap is placed on the baby's head so that the "kut-spirit" does not leave the body, and throwing the cap on the ground or giving it away as a gift is considered forbidden. All these practices reflect the essential nature of the concept of *kut*, which provides abundance, health and protection to humans, their families and their property. The work also relates the origin of the word *kut* to human physiology and, in particular, to the process of birth, stating that the morpheme "ket/keten" found in Turkic languages symbolises the power of birth and procreation and is therefore connected to the concept of *kut*. The event of birth became the fundamental model explaining the formation of life and nature in nomadic societies, and the names of the organs involved in this process gained sacredness, transforming into the name and essence of the concept of *kut*. Thus, the word *kut,* through semantic expansion, has come to reflect a worldview extending from the human body to the cosmic order. The concept of *kut* is not merely fertility, happiness, or luck, but the sacred essence that gives birth to these (Älimbay et al. IV, 2013: 154).

Kyrgyz *kut* [кут]: "mercy, blessing from a divine source", "a small idol worn around the neck or carried by the Kalmyks and Chinese in epics", "the spiritual power that sustains human life", "happiness", "the northern direction" (Arıkoğlu et al. II, 2017: 1432); "(Mythology) кусочек студенистого вещества тёмно-красного цвета, якобы падающий через тундук (см.) в кодомто (см.) и приносящий счастье тому, кто сможет его взять // a dark red, jelly-like piece; it falls through the opening in the middle of the roof, i.e., the chimney, and enters the house; it brings happiness to whoever catches it", "amulet, talisman, charm believed to protect people and animals", "божок, маленький идол // idol, small idol", "жизненная сила, дух, душа // spirit, the spiritual essence that gives life to humans", "счастье, удача; благодать // happiness, luck", "Полярная звезда // North Star", "север // north" (Yudahin I, 1985: 452); "Дин ишениминде асмандан түпгүүчү бакты-таалай // divine power descending from the sky, bringing happiness and joy to humans", "Эпосто калмак-кытайлардын бутунун моюнга тагып, же коюнга катып өзү менен кошо

алып жүрүүгө ылайыкташтырылган кичинекей элеси, сүрөтү (идол.) // a small idol / figure made by the Kalmyks and Chinese to hang around their necks or hide in a sheep and carry with them, idol", "Адамдын жаны - адамды жашатып, кыймыл-аракетке келтирип, өмүргө кубат берип туруучу күч // the essence of man – that which sustains man, sets him in motion, gives him strength and power in life", "өт. Бакыт, таалай, дөөлөт // happiness, luck" (Abduvaliev et al., 2010: 823).

KrKlp. *kut* [кут]: "жизненная сила, дух // life force, spirit", "амулет // amulet, talisman", "счастье // happiness", "украшение // ornament, jewellery" (Baskakov, 1958: 415); "бахыт, берекет // happiness, prosperity" (Kıdırbaev et al. III, 1988: 197).

Bashk. *kot* [ҡот]: "that which gives life, vitality and health; soul", "an attribute that brings peace and comfort to the heart", "an object made of lead and hung around the neck to heal a frightened person" (Özşahin, 2017: 376); "душа // soul, spirit", "уют // happiness, prosperity, luck" (Ahmerov et al., 1958: 341); "талисман // talisman, amulet-like protective object" (Agişev et al., 1996: 373).

Karch.-Balk. *kut* [кут]: "sympathetic", "happiness" (Tavkul, 2000: 283).

4.2.4. Analysis of the Word

As seen in the etymological studies above, the word *kut* carries a much deeper meaning in the Old Turkic belief and thought system than a simple expression of happiness or good wishes. The phrase *täŋri yarlıkaduqïn üçün özüm kutum bar üçün kağan olurtum* in the Orkhon inscriptions shows that the word was understood as a "divine power" bestowed directly by God, providing legitimacy to the ruler. In this context, *kut* has been the fundamental basis of political authority and social order, beyond personal happiness.

In Buddhist and Manichaean Uyghur texts, *kut* carries the meanings of "happiness, joy, mercy" on the one hand, while on the other hand it is used with ontological equivalents such as "spirit, life force, guardian spirit". In this sense, the word has become the name of a sacred essence related to both worldly happiness and cosmic order. Its equivalent use with the Arabic *daŭla* in *Kutadgu Bilig* shows that the concept was grounded in a more worldly and political context during the Islamic period.

The word *kut* has a varied range of meanings in the modern Kipchak group of languages. In Kazakh, *kut* (құт) retains the meanings of "prosperity, wealth, good fortune", but has also acquired secondary meanings such as "fear", and "shudder". In Kyrgyz, *kut* (кут) is used to mean both "the spirit that gives life to humans, the power of life", and "happiness, bliss, abundance". It is also associated with a mythological element, a particle that falls into the hearth of a house and brings luck to the person who finds it, and is kept alive in folk beliefs. In Karakalpak, *kut* (кут) retains the meanings of "spirit, happiness, talisman"; in Bashkir, *kot* (ҡот) means both "life, spirit, health", and "talisman, lucky charm". In Karachay-Balkar Turkish, the word has come to mean more "happiness, loveliness".

This diversity of usage reveals that the concept of *kut* has shown a multi-layered continuity throughout history, expanding from a sacred context to social life. In early texts, the concept of *kut*, meaning "divine power bestowed by God upon the ruler", occupied a central place in the state and cosmic order. Over time, it became synonymous with individual happiness, prosperity and good fortune; among the Siberians and in the Kipchak region, it retained its belief-based functions such as "spirit, life force, talisman". Therefore, the concept of *kut* is not merely a lexical element in Turkic languages but a living cultural concept that serves as the spiritual foundation of both political legitimacy and individual-social existence.

4.3. Tamu

Huast. "hell" → *yol başıŋa tamu kap(ı)gıŋa* [L 126; SPb 55]; *tünärig yıltızın tamu yerin* [L 161; SPb 72] (Özbay, 2019: 84-85-153).

4.3.1. Etymological Analysis of the Word

Clauson states that the word *tamu* was borrowed from the Sogdian word *tmw*[5]. The word reappeared in the Middle Turkish period in the form *tamuğ*, and this usage was probably also borrowed from another Iranian language. The word is one of the few pagan religious terms that passed into Islam and has been attested since the very early stages of the Turkish language. For example, in Turkish inscriptions dating back to the 8th century, the word appears in expressions such as *tamu kapğıŋa* "to the door of hell", and *tamu yeriŋ* "the country of hell". Similarly, the word is quite common in Manichaean and Buddhist texts from the Uyghur period. In the Karakhanid Turkic of the 11th century, the word *tamu* is recorded with the meaning of "hell" in Kaşgarlı Mahmud's work *Divânu Lugāti't-Türk*. In another work of the period, *Kutadgu Bilig*, the word *tamu* is attested as follows: *tamudın yırar* "it is far from hell" (KB, 292), *soluŋdın tamu ornı uştmax oŋ ol* "hell is on your left and paradise on the right" (KB, 917), etc. In the 13th century, the word *tamuğ* appears in exegetical texts with the meaning "hell". In the 14th-century work *Ibn Muhanna Lugati*, there is also an instance of its use in the form *cahannum tamuğ*. In Chagatai Turkic, from the 15th century onwards, the word has a dual usage in the form *tamuğ/tamuk* with the meaning "hell". The word is also seen in Kipchak Turkic in the 14th century in the forms *tamu/tamuk/tamux* with the meaning of hell. In Ottoman Turkish, the word has been used with the meaning of "hell" since the 14th century (Clauson, 1972: 503).

Doerfer, in his work *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, gives the word the meaning "hell" in the entry for *tamūḫ* (№ 936). This word, used in the Middle Turkic area, is related to the Sogdian word *tmw*. The form *tamu* seen in Old Turkic is actually the oldest form closest to Sogdian. This form is also seen in Mahmud of Kashgar. Again, in the work *Kutadgu Bilig*, the word *tamu* is encountered with the meaning of hell. The form *tamuγ* is also seen in the work *Kutadgu Bilig*: *eki äv yarattï bu χalqqa qamuγ biri atï učmaq biriniŋ tamuγ* "zwei Häuser hat er geschaffen für all diese Leute. Das eine heißt Paradies, das andere Hölle // He created two houses for this people; one is called Paradise, the other Hell". Doerfer states that Radloff mistakenly transcribed this word as *tamuq*. Almost all later modern Turkish forms are based on this *tamuγ* form found in the work *Kutadgu Bilig*. Even the *tamu* form occasionally seen in these texts is actually derived from the word *tamuγ* according to the sound law. Doerfer also states that the form *tamu* seen in Ottoman Turkic and Turkmen may have been borrowed directly from the Karakhanid Turkic in the 11th century[6] (Doerfer, 1965: 568).

The word is also given in the *Drevnetyurkskiy Slovar* in the forms *tamu* and *tamuγ*. In the work, both words are given the meaning "hell, underworld", while the word *tamu* is also given as an intensifying particle (intensifier of negative meaning): *ẹmgäksizin turγu joq munda-tamu* "Поистине не прожить здесь без мучений // It is truly impossible to live here without suffering (without pain)" (Nadelyayev et al., 1969: 531).

[5] Nişanyan states that the word *tamu*, a concept transferred into Turkish from Sogdian Manichaean and Christian mythology before the 9th century, was used in Old Turkish with the meaning of hell. The word is borrowed from *the* Sogdian *tmw (*accusative form of the Sogdian word *tm → tmw)*, meaning "hell in Christian and Manichaean teachings". This Sogdian word is also borrowed from the Avestan word *təmah*, meaning "darkness, (figurative) madness". This word is also cognate with the Sanskrit word *tāmasa* (तामस), meaning "dark place, night, end of the world" (Nişanyan, 2018: 827).

[6] The word *tamu* is not a product of the internal development of Oğuz Turkic. On the contrary, it was borrowed from the Karahanid literary language (i.e. Eastern Turkic) in the 11th century. As a result, the word was spared the *t-* → *d-* sound change in Oğuz Turkic and did not take a form beginning with *d-*. If the word had entered Oğuz Turkic much earlier, it would probably have been affected by this sound change and become *damu*. However, we only see the form *tamu* in Ottoman Turkic and Turkmen. Indeed, regarding the use of the form *tamu* in Ottoman Turkic and Turkmen, Doerfer also bases his argument on the information provided by Kaşgarlı Mahmud in the 11th century, stating that the sound change /*t-*/ → /*d-*/ had already occurred at that time, and suggests that the word may have been borrowed from the Karakhanid Turkic in the form *tamu*. This is because if the word had been borrowed in an earlier period, the form *damu* would have been expected to be seen (Doerfer, 1965: 568).

Räsänen explains the word under the entry *tamuγ* as "hölle // hell". The word *tamuγ* means "hölle // hell" in *Kutadgu Bilig* and *Ibni Muhennâ Lügati*, as well as in the Chagatai area and in New Uyghur; *tamu* means "hölle // hell" in the Middle Turkic area and in Old Uyghur; In Old Kipchak, *tamuk* means "hölle // hell", "keller, kerker // cellar, prison"; in Oirat, Shor and Soyot, *tamu;* in Kazakh, *tamuk;* in Kalmyk, *tamu* means "hölle, grube // hell, pit, well". Räsänen also notes that the word derives from the Sogdian root *tamuγ* < *sogd. tymw (tamu)* "hölle // hell" (Räsänen, 1969: 460).

When the data provided by etymological dictionaries on the word *tamu* are considered together, it is possible to trace its semantic development through its formal variants. Clauson's explanation linking the word to the Sogdian word *tmw*, combined with Räsänen's assessment in the same vein, reveals that the word is one of the few loanwords that entered Turkic at a very early stage and became established in the pre-Islamic belief system. Doerfer emphasises that the forms of the word in modern Turkish dialects are essentially based on the Karakhanid period form *tamuγ*. Räsänen's indication of the Old Kipchak equivalent "prison, storeroom" reveals that the meaning of the word expanded to include "closed, and oppressive place". In this context, the most noteworthy etymological aspect is that the word functioned as the opposite of *uçmaq* (paradise) from the Orkhon inscriptions onwards, was widely used in a religious-ritual context in Buddhist-Manichaean Uyghur texts, and became systematically fixed in the meaning of "hell" with the Islamic period. The definitions given in the *Drevnetyurkskiy Slovar* (hell, underworld, place of torment) reveal the historical diversity of the concept's functions, while its shift to mean "dungeon/cellar" in the Kipchak area indicates secularisation; the persistence of the forms *тамұқ/тамук* in modern Kazakh is an indication of continuity. Therefore, the material provided by etymological dictionaries reveals that the word *tamu* is not only a religious term but also a cultural concept that shapes the heaven-hell opposition in Turkic cosmology, has gained function in ritual and metaphorical contexts, and, although of Iranian origin, exhibits a multi-layered continuity in Turkic languages.

4.3.2. Analysis of the Word in Old Turkish Period Texts

Uyg. EUES *tamu* "hölle // hell" (Wilkens, 2021: 668), SuvKaya: *mening üç yavlak yollarta kemişdeçi tamu prit yılkı ajunınta asunlar yirinte : ulatı sekiz törlüg* (138/8 → Kaya, 1994: 122), Kuan. "hell": *ünüg anta oḳ eşidür tamu prit yılḳı ajunta özi (*191 → Tekin, 1993: 17), Maytr.: *teŋri yiriŋe barġu yoluġ aç üç tamu* (47. ?, 8 → Tekin, 1976: 101), Man.: *t(a)mudan yoqaru aqturtï* "aus der Hölle aufwärts machten sie aufsteigen // They made them ascend from hell" (Man. I, 13$_{19}$ → Le Coq, 1911: 13), TT: *tamu yolï tu-tunguz [.] …* "Den Höllen-Weg hast Du versperrt • .... // You have closed the path to hell" (TT III, 14 → Bang and Gabain, 1930: 186-187), U.: *tamu-lï yïlγï-lï ärklig χan* "die Hölle und die Tier (existenz), des mächtigen (Höllen) herrsehers // Hell and animalistic existence, the mighty lord of hell's …" (U II, 33$_{7}$ → Müller, 1910: 33), AYS X "hell": *tamu pret yılkıta ulatı beş ažun içindäki erinç y(a)rlıg ämgäklig* (540 → Gulcalı, 2021: 181).

4.3.3. Examination of the Word in Modern Kipchak Group Languages

Kzk. *tamuk* [тамұқ]: "hell, torment" (Koç et al., 2003: 517); "тозақ // hell" (Kurmanbayulı et al., 2019: 487); "Діни ұғым бойынша, күнәкар адамға (о дүниеде) азап көрсететін жер // according to religious belief, the place where sinners are punished (in the afterlife), hell", "(figurative) Ауыр азап, михнат, бейнет // severe torment, distress" (Väli et al., 2013: 1214); "тозақ // hell" (Mamırbekova, 2017: 535)[7]; "тозақтың бір атауы // one of the names given to hell" (Muhitdinov, 2012: 104).

In the work entitled *Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi* (The Traditional System of Etnographical Categories, Conceptions and Designations of Kazakhs), the word *tamuk* is defined in the Muslim worldview as a place of torment where sinful servants, non-believers and jinn will be punished. The work provides the following information about the meaning of the word: The world of jinn is also divided into two: Muslims and non-Muslims (infidel jinn). In the Kazakh environment, it is also called "тозақ // hell", "тамұқ // hell" or "ақырет оты // fire of the hereafter", "от азабы // torment of fire". According to religious legend, Allah Almighty burned hell for a thousand years until it turned red,

[7] The work states that scholars propose that the word *tamuq* was formed by adding the accusative case suffix *-u* and the noun-forming suffix *-q* to the root *tam* ("darkness, blackness") (Mamırbekova, 2017: 535).

then burned it for another thousand years until it turned white, and then burned it for another thousand years until it turned pitch black. The torment of hell is described extensively in the surahs of the Holy Qur'an. Hell and paradise are twin concepts that are opposites of each other. In the Qur'an, Allah Almighty clearly states that He promises eternal paradise to His righteous servants who perform good deeds, obey his commands, and fulfil them completely, and that He will punish those servants who are sinful, do not turn away from evil, and are on the wrong path with the torment of fire. According to the Muslim belief about the end times, there are seven hells and eight paradises. The types of hell mentioned in the Qur'an are: "Cehennem" – the most common name, which as a verb means to dislike or disapprove ("On that day, they will be thrust violently into Hell." Tûr, verse 13); "Lazâ' – fiery flame ("Never! It is a hell of blazing fire, which strips the skin." Meâric, verses 15–16); "Hutama" – as a verb, it means to destroy, to break ("No, he will surely be thrown into Hutama... It is the fire kindled by Allah, which burns the heart." Hümeze, verses 4–9); "Saîr" – meaning to burn intensely ("On that Day, one group will be in Paradise and another group in Hell." Şûrâ, verse 7); "Hâviye" – means to fall into the abyss ("Whoever's scales are heavy will be in a life of contentment; whoever's scales are light, his place will be in Hâviye." Kâria, verses 8–11); "Cahîm" – means to burn intensely ("Seize him, bind him, then cast him into Hell!" Hâkka, verses 30–31); "Sakar" – means an extremely intense heat that consumes the world ("I will cast him into Hell, which leaves nothing but burns; there are nineteen angels watching over it." Müddessir, verses 26–30). According to Islamic understanding, the gates of these seven hells are arranged one below the other and are always open; there is a seventy-year journey from one gate to the next; each gate is seventy times hotter than the previous one. Sinners are herded like sheep and passed through these gates according to the degree of their evil deeds. The head and guardian of hell is the angel named *Malik*; there, punishing angels inflict spiritual torment that humans cannot endure; they are chained to long poles; they are clothed in garments of fire; powerful angels beat those with black faces with iron maces and hurl them into the depths of hell. The inhabitants of this evil place called hell eat thorns that do not satisfy their hunger, do not go down into their stomachs, and remain stuck in their throats, emitting a foul odour; what they drink is pus-filled liquid that does not quench their thirst. In the bottomless depths of hell grows a tree called *Zaqqûm*, whose fruit resembles the head of a devil; whenever the starving sinners try to eat them to fill their stomachs, the tree bites them in return. Those suffering torment in hell cannot die, even if they wish to. In a hadith narrated by Imam Ahmed from the Prophet Muhammad (s.a.v.), it is said: "The sinners among my ummah will be thrown into the fire and will remain there as long as Allah wills. After they have suffered the punishment for their sins, they will crawl out of hell and enter paradise, with the word *forgiven* written on their foreheads. However, those who associate partners with Allah will remain there forever." To protect themselves from the torment of the fire in the Hereafter, Muslims pray after the five daily prayers, as in verse 201 of Surah Al-Baqarah: "O our Lord, give us good in this world and good in the Hereafter, and protect us from the torment of the fire," because this verse is considered the most important of all prayers. One of the Kazakh family tradition poems about hell, "The Lament of Soksolay's Daughter," contains lines such as: "*Itelgi, sungar* – two birds, have the birds flown away? *Behişt, dozah* – two paths, father, behişt, dozah beyond!" Therefore, in the Kazakh worldview, hell is also surrounded by negative and frightening connotations; it is the final, irreversible, eternal place of torment, the hopeless abode of human existence, especially spiritual-moral and faith-based purity. Consequently, the Kazakh people have retained curses meaning "May you see no good in either world!"; conversely, when good and virtuous people die, they are sent off with words such as "May his soul be in heaven!", and "May he rest in the highest heaven!" Thus, in popular belief, the dichotomy of "heaven", and "hell" is accepted as two places in the afterlife that are absolutely opposed to each other, with clearly defined boundaries (Älimbay et al. V, 2014: 432).

Bashk. *tamuk* [тамұк]: "hell, a very hot place, a difficult life" (Özşahin, 2017: 577); "hell, a place of torment" (Ahmerov et al., 1958: 504); "(religious) hell, underworld; *Gehenna* in Jewish belief", "(figuratively) hellish place, hellish life" (Agişev et al., 1996: 583).

4.3.4. Analysis of the Word

As can be understood from the etymological studies above, the word *tamu* is a concept that has symbolised the underworld and the otherworld since the earliest periods of Turkic and belief history, carrying deep mythological connotations. The forms *tamu kapğıŋa* and *tamu yeriŋ* found in Turkic inscriptions from the 8th century show that the word was used in the very early period to mean "hell, the underworld". These usages reveal that the Turks, in their pre-Islamic belief systems, also had a dualistic cosmological order understanding, such as good–evil, light–darkness, heaven–hell.

In Manichaean and Buddhist texts belonging to the Uyghurs, the word *tamu* was seen not only as a place of punishment and torment, but also as a metaphysical realm where the soul underwent a process of purification and atonement for sins. During this period, the word was systematically used as the opposite of *uçmaq* (heaven), representing one of the opposing poles in the soul's cosmic journey. The expression *tamu prit yılkı ajun* (the realm of hell creatures) found in Manichaean prayers and Buddhist Uyghur texts demonstrates how deeply rooted this concept was in the religious thought of the ancient Uyghurs.

With the adoption of Islam, the concept of *tamu* continued to exist alongside its Arabic equivalents *cehennem* and *tozak*, but over time it was replaced by these new terms. Nevertheless, the forms *tamuγ* and *tamuk* survived in the Karakhanid and Khwarezm regions until the Chagatai period, where they were used with the meaning of hell. Thus, the word became one of the rare religious terms that retained its meaning from the early periods of Turkic to Ottoman Turkic.

Traces of the word still exist in the modern Kipchak group of languages. In Kazakh, *tamuk* (тамұқ) continues to be used to mean "hell, place of torment"; in popular belief, it is described as the place of punishment after death. In most of the Kipchak group languages spoken today, the word has been replaced by the word *tozak* (тозақ), which also means hell. The word *tamuk* is a word that is actively used in everyday Bashkir. *Tamuk* (тамұқ) is used to mean both "hell, the underworld", and "a hellish place, a difficult life". This diversity shows that the word continues to exist in Bashkir in both religious and figurative layers.

In conclusion, although *tamu* is formally borrowed from the Sogdian root *tmw*, in Turkic it is not merely a counterpart for "hell", but also a concept that has acquired a deep symbolic function in religious, mythological and literary discourse, representing the dark pole of the cosmological order. The opposition between *uçmaq* (heaven) and *tamu* (hell), two of the worlds created by God in early texts, forms the basis of moral dualism and the conception of the universe in Turkic thought. Therefore, the word *tamu* is not an ordinary word in Turkic languages, but a cultural keyword reflecting concepts such as a person's fate after death, moral responsibility, and the preservation of cosmic balance.

4.4. Yaruk

Huast. "light, brightness, brilliance" → *y(a)ruk t(ä)ŋrilärdä aḍrıltı, antadata* [U 8b, 4]; *kam(a)g y(a)ruk üzütlärniŋ tö[ziŋä]* [U 8b, 9]; *[yıl]tızıŋ[a], arıg y(a)ruk äzrua t(ä)[ŋ]rikä* [U 8b, 10]; *iki y(a)ruk ordo içrä* [U 10b, 4-5; L 2]; *y(a)ruk ordo iç[rä]* [L 15; SPb 4]; *yel t(ä)ŋri, üçünç y(a)ruk* [U 21a, 2; L 35; SPb 12]; *y(a)ruk yıltızın t(ä)ŋri yerin* [Ch/U 6415b, 5; L 160; SPb 71]; *tört y(a)ruk tamga köŋlümüzdä* [Ch/U 6414b, 5; L 177; SPb 79-80]; *ymä y(a)ruk t(ä)ŋrilärkä arıg* [L 323; SPb 151-152]; *biz, y(a)ruk t(ä)ŋrilärkä nom kutıŋa* [L 335; SPb 157-158]; *üzüti küçi y(a)rukı tözi* [L 47; SPb 17-18]; *beş t(ä)ŋri y(a)rukı k(ä)ntü özümüz* [M 172b, 17-18; U 7a, 3-4; L 301; SPb 140-141]; *y(a)rukın kuvrat(ı)glı friştilär* [L 224, SPb 103-104]; *y(a)rukın biz(i)ŋärü k(ä)lürdi ärsär* [L 227; SPb 105]; *beş t(ä)ŋri y(a)rukın ävkä bark(k)a* [L 235; SPb 109]; *beş t(ä)ŋri y(a)rukın kurug öl* [U 7b, 8-9; L 316; SPb 148]; *t(ä)ŋri y(a)rukın y(a)vlak yergärü* [L 240; SPb 111-112]; *t(ä)ŋrili [y]äkli y(a)ruklı karalı ol* [U 8a, 6]; *[y(a)ruklı] karalı t(ä)ŋrili yäkli* [U 8b, 12]; *y(a)ruklı k(a)ralı kaltı* [U 27b, 4; L 166; SPb 74]; *ötrü yok bolgay, y(a)ruklı* [U 17a 1. parça, 1; L 170; SPb 76]; *y(a)ruknuŋ, tözi yıltızı* [U 10b, 8; L 5]; *t(ä)ŋrig boşugalı y(a)rukug* [U 10b, 11; L 9; SPb 1] (Özbay, 2019: 78-91, 155).

4.4.1. Etymological Analysis of the Word

Clauson provides information that the word *yaruk* is a noun and adjective derived from a verb. The word originates from the verb *yaru-* and carries the meanings "light, glimmer; bright, luminous"[8]. It is also found in various Central Asian languages in the same form and meaning. The word has been attested in Old Turkic since very early periods: it appears in examples such as *kamağ üze: yaruk boltı* "it became light everywhere", and *yaru:k ay teŋri:ke* "to the shining moon". In Manichaean texts, it was used in the forms *yaruklı karalı* "light and darkness", and *yaruk teŋri:ler* "the gods of light", and in Buddhist Uyghur it became very widespread both as a noun and an adjective: *yaruk yula* "a bright lamp", *ay teŋri: ya:rokın* "the light of the moon", *yaruk yaşuk* "bright light, gleam", etc. In civil texts, it also appears in examples such as *kün ay yarukın tıḍa katığlanur* "they strive to obstruct the light of the sun and moon", and *köz yaruk bolur* "the eye becomes bright". In Karahanid Turkic texts, the word has usages and meanings such as *yaruk yé:r* "a bright place", *kö:züm yarukı* "the apple of my eye", and *yaruk yuldu:zı* "the shining star". The work *Kutadgu Bilig* contains examples such as *kün ay teġ yaruk* "as bright as the sun and moon", and *yaruk kündüzün* "with the bright daylight". The word also exists in the Chagatai, Khwarezmian and Kipchak Turkic with meanings such as "bright, luminous, light, brightness"; for example, *bir kök yaruk* "a blue light", etc. In Middle Turkish texts, *yaruk, yarıx, yarık, yarux* variants. It has been used both in the concrete sense of light (sun, moon, lamp, star, lightning) and in the abstract sense (wisdom, intellect, divinity, purity), retaining its basic meaning of "light, brightness, illumination" in the Turkic languages for a long time (Clauson, 1972: 962).

In the work entitled *Drevnetyurkskiy Slovar*, the word means "light, glimmer, brightness, radiance, beam": *bardï közüm jaruqï* "the light in my eyes disappeared" (MK I 46), *bir qorqīnčïγ uluγ jaruq* "a terrifyingly great brightness" (Uig. I 8$_{12}$); "bright, luminous, illuminating": *jaruk jer* "illuminated place" (MK III 15), *qara tün törütti jaruq kündüzi* "dark night created bright daylight" (QBN 21$_{14}$) are given with their witnesses. The work also includes the word *jaruq jaltrïq* "light and brightness, sparkle": *jaruqïn jaltrïqïn jarutur siz* "you illuminate with your light and sparkle" (Suv 652$_1$) and *jaruq jašuq* "light, sparkle": *jer öŋlüg jaruq jasuq* "a sparkle in the colour of earth" (Nadelyayev et al., 1969: 244).

In his work, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (The Etymological Dictionary of Turkish Words in Turkish), Gülensoy explains the word *yarık* as "moonlight". The word was used in Old Turkic texts as *yaruk*, *yārok*, meaning "bright, brightness". In Middle Turkic texts, the word was also used in the form *yaruk*, similarly meaning "light, brightness, brilliance". Gülensoy states that the word is derived from the verb *yā-ru-* "to shine, to glow" with the suffix *-k* added (< yā-ru- "to shine" + -k) (Gülensoy, 2007: 1075).

The etymological analysis provided above clearly demonstrates that the word *yaruk* has existed in Turkic languages since very early periods, carrying both concrete and abstract layers of meaning. Derived from the Old Turkic verb *yaru-*, this word primarily carries the meanings of "light, brightness, radiance"; at the same time, it has also become a symbol of abstract qualities such as "wisdom, intellect, divinity". Examples such as *yaruk boltı, yaruk ay teŋrike,* and *yaruklı karalı* seen in Orkhon and Uyghur texts show that the word represents not only physical light but also the "bright" side of the cosmic order. The dualisms *yaruk teŋriler* and *yaruklı karalı* in Manichaean texts prove the central position of the concept in the dualistic (light–darkness) worldview. In Buddhist Uyghur texts, usages such as *yaruk yula* and *yaruk yaşuk* show that the word functions both as an adjective (bright, luminous) and a noun (light, radiance).

In Karahanid Turkic texts, the word *yaruk* is also seen to be used metaphorically: the expression *közüm yarukı* (the light of my eyes) reflects the word's transformation into an emotional symbol conveying love and value. The examples *kün ay teġ yaruk* and *yaruk kündüzün* in the work *Kutadgu Bilig* reinforce the

[8] The work *Old Turkic Word Formation* (OTWF) also mentions the form "yaruq (yaro-k)". Here, the suffix *-k* in the second component of the word *yaruq* is considered a noun-forming suffix indicating a quality. Thus, the word is derived from the verb *yaru-* "to shine, to glow", and forms concrete or abstract nouns carrying meanings such as "light" or "brightness" (Erdal I, 1991: 254-256). Thus, the verb root *yaru-* means "to shine, to glow"; the suffix *-k* is the morpheme that derives a noun carrying meanings such as "light, brightness" from this verb.

semantic connection the word establishes with both celestial bodies and daylight. The emergence of variants of this word in the Middle Turkic period, such as *yaruk, yarıx, yarık,* and *yarux*, also documents the phonetic evolution of the word and its formal adaptations according to dialects.

Etymologically, as Gülensoy points out, the word is derived from the verb root *yaru-* "to shine, to glow" with the nominalising suffix *-k* (yaru- + -k). This explains that the word is, in terms of its origin, a deverbal noun. This structure is a typical example of the verb-to-noun derivation model in the Turkic derivation system. Furthermore, the data in *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* and *Drevnetyurkskiy Slovar* show that the word *yaruk* both retains its connection to the verb root and has a very wide range of usage as an independent lexical unit.

The word *yaruk* is one of the root concepts in the history of the Turkic that shows continuity from both a linguistic and cultural perspective. Its connection to the verb root (yaru-) reflects the word's active derivational power, while its basic meaning of "light, brightness" reflects the basis of the "light-darkness" duality in the Turks cosmic conception. In this respect, the word *yaruk* is not merely a descriptive term but also a symbolic word representing knowledge, purity, divine light, and life itself in the Turkic intellectual world.

4.4.2. Analysis of the Word in Old Turkish Period Texts

yaruk "light, brightness; sun": *kiçä y(a)r[uk] b(a)t(a)r (ä)rkli : süŋ(ü)şd(ü)m* (ŞU D 1 → Şirin, 2016: 308, also cf. → Aydın, 2007: 37); *yaruq* "light, bright": *kün : togdı : kᵃmᶦg : üze : yᵃrᵘk : boltı* "the sun rose, light shone upon everything" (Ir. 39), *yᵃruk : ᵃy : tᵉnrike* "bright moon god" (Toyok, öntar. 2) → (Orkun II, 1938: 79-176); Uyg. EUES y*(a)ruk ~ yaruk* "licht, strahlend, hell, glänzend || bright, luminous; (Spiegel) blank || (mirror) sparkling; Licht, Glanz, Schein, Aufleuchten, Leuchten, Brillanz || light, brightness, radiance, sparkle, glow; Abglanz || reflection, mirror image; Lampe || lamp; Glänzender || brilliant person; Bestandteil eines Namens einer Klosteranlage || part of the name of a monastery complex" (Wilkens, 2021: 871), IrkB. "bright, shining": *t(a)ŋ t(a)ŋl(a)rdı udu yir y(a)rudı udu kün tugdı k(a)m(a)g üzä y(a)ruk boltı tir. (a)nça biliŋ: (ä)dgü ol* (26 → Tekin, 1993: 14-68), Kuan. "bright, light": *yaruḳuŋuz kün teŋri teg bilge biliglig yaruḳuŋuz ḳop ḳamaġ* (198 → Tekin, 1993: 17-52), Maytr.: *yaruk b(u)rnıntın ḳızıl öŋlüg etüz (-in)* (88. 13, 3 → Tekin, 1976: 160), AYS X "light, radiance; brightness, brilliance, sparkle": *tusu kılgalı bilgä biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur* (163 → Gulcalı, 2021: 155), TT: *üsküngdä kün ay yaruqïn ẗida qatïγlanur* "in deiner Gegenwart. Der Sonne und des Mondes Glanz zu behindern bemühen sie sich // In your presence, they strive to obscure the brightness (light) of the Sun and Moon" (TT I 27 → Bang and Gabain, 1929: 246), Man.: *ymä y(a)ruq künlär tünärig t[ün]lärkä* (Man. III, 19[8] → Le Coq, 1922: 19).

4.4.3. Examination of the Word in Modern Kipchak Group Languages

Kzk. *jarıq* [жарық]: "Light. radiance, brightness" (Koç et al., 2003: 164); "Сәуле, нұр / Қараңғы емес; анық, айқын көруге келетіндей // light, radiance, radiance / not dark; clearly, distinctly visible (place or thing)", '(physics) Ұзындықтары 400 км-ден 760 км-ге дейінгі электромагниттік толқындар, адам көзіне көрінетін сәуле // electromagnetic waves with wavelengths between 400 nm and 760 nm, visible to the human eye; i.e. visible light", "(physics) Кең мағынада – көрінетін сәулемен бірге спектрдің ультракүлгін және инфрақызыл аймағындағы сәулелерді де қамтитын оптикалық сәуле // in a broad sense – optical radiation that includes not only visible light but also rays in the ultraviolet and infrared regions of the spectrum", "Үй ішіне, үймеретке, бөлмеге сәуле түсіру үшін пайдаланылатын табиғи, жасанды жарық көздері немесе солардың сәулесі // natural or artificial light sources used to illuminate the interior, structure or room, or the light emitted by these sources", "(figurative) үміт, қызық, жақсылық // hope, interest, goodness", "осы дүние, жарық дүние, өмір // the bright world, life" (Vāli et al., 2013: 477); "ашық сәуле, қараңғы емес // light, brightness; not dark", "(metaphor) Жақсылық, мәдениет // goodness, culture, civilisation" (Aspandiyarov et al. I, 1959: 219).

*Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi (*The Traditional System of Etnographical Categories, Conceptions and Designations of Kazakhs) mentions the concept of *jarıqtıq* (жарықтық), which is related to the word *jarıq* meaning "light, radiance". This expression is a concept used

in traditional Kazakh society in relation to a deceased person. The work states that the word *jarıqtıq* is only used for respected individuals who have contributed to their people and community during their lifetime, who have generally passed away at an advanced age, and who are honoured in order to show respect for their spirit. According to traditional Kazakh belief, the spirit of a person who was respected among the people in this world shines light from the other world onto the living – relatives, friends and companions – and supports them. Furthermore, it is believed that the use of the term *jarıqtıq*, considered one of the most fundamental concepts of the Tengri world view and the traditional system of customs, pleases the spirit of the deceased and helps them find peace and light in their grave after death. In Kazakh society, the concept of *jarıqtıq* is considered one of the most fundamental principles and moral norms of respect for the ancestral path and traditions, and of exalting the spirits of the ancestors (Älimbay et al. II, 2012: 235). In other words, this word, used to express satisfaction with the good qualities of the deceased, carries both love and respect. The meaning conveyed by this phrase is "may they rest in light" or "may they rest in illumination." The depiction of the concept of paradise as a land of light in ancient Turkic beliefs played an important role in the formation of this phrase.

Kyrgyz *carık* [жарык]: "brightness, light, radiance", "a device used to illuminate a place", "electricity used for lighting", "a person or thing that guides or illuminates", "life, world" (Arıkoğlu et al. I, 2017: 521); "свет; светлый // light, brightness" (Yudahin I, 1985: 236); "light, sparkle", "brightness", "Carığım (Жарыгым): A word used as an expression of love and affection, in the form of my light". It is usually said as a term of endearment meaning "my son", "my dear", "my darling", "(figurative) used as a symbol of happiness, joy, culture, civilisation" (Abduvaliev et al., 2010: 432).

KrKlp. *jarıq* [жарық]: "көриў сезимине тәсир етип, қоршеп турған дүньяны көриўге мүмкиншилик беретуғын нур энергиясы, сәўле // light energy that affects the sense of sight, enabling the perception of the surrounding world, ray", "(figurative) бостанлық, азатлық, бахыт // liberty, freedom, happiness" (Turabaev et al. II, 1984: 181); "свет, луч све́та; блеск; све́тлый // light, beam of light; sparkle, brightness; bright, shining" (Baskakov, 1958: 232).

Bashk. *yaruġ* [яруғ]: "brightness, light, radiance" (Özşahin, 2017: 700); "свет, луч, сияние, блеск // light, beam of light, sparkle, glimmer" (Agişev et al., 1996: 845).

Karch.-Balk. *carık* [жарык]: "light, brightness" (Tavkul, 2000: 141).

4.4.4. Analysis of the Word

The word *yaruk*, dating back to the Old Turkic period, emerges as a profound concept that denotes not only physical light but also divine light, divine truth, and spiritual enlightenment. Clauson states that the word is a noun and adjective derived from the verb *yaru-*, meaning "to shine, to glow", and carries the meanings "light, radiance; bright, luminous". However, this meaning has acquired a religious and cosmological quality since early times. In the text *Huastuanift*, one of the early examples from the Old Uyghur period, the word appears in the phrase *biz, yaruq täŋrilärkä nom kutıŋa*, meaning "to find salvation by praying to the gods of light". This usage shows that the word *yaruk* represents not only natural light but also a sacred entity representing divine salvation and spiritual purity. According to Manichaean doctrine, light is the essence of the cosmic principle of good that fights against darkness; therefore, the word *yaruk* is the equivalent in the language of the good side of this universal duality. The dualisms *yaruk teŋriler* "light gods", and *yaruklı karalı* "light and darkness", frequently encountered in Manichaean texts, form the fundamental concepts of this dualistic belief system. Here, *yaruk* is not merely an adjective but represents the divine being itself. Light is positioned opposite darkness as the symbol of order, knowledge and salvation in the universe. In Buddhist Uyghur texts, the word appears both as a noun and as an adjective denoting quality in examples such as *yaruk yula* "bright lamp", and *yaruk yaşuk* "glow, light". The concept of *yaruklar eli* "land of light" in Manichaean-Buddhist cosmology refers to the heavenly realm where souls attain salvation. In contrast, the land of darkness is equated with ignorance and sin. This opposition

reinforces the symbolic concept of *yaruk* as representing the duality of good and evil, salvation and torment in the Turkic world of thought.

During the Karahanid Turkic period, the sacred meaning of the word *yaruk* was preserved, while also undergoing an expansion of its emotional and metaphorical meaning: the expression *közüm yarukı*, "the light of my eyes", is an example of its symbolic use to denote love and value. The expression *kün ay teğ yaruk* "as bright as the sun and moon" in the work *Kutadgu Bilig* continues the word's association with celestial light.

During the Middle Turkic period, the word continued to exist in different variants, retaining both its concrete meaning of light (sun, moon, star, lamp) and its abstract meaning of light (wisdom, divinity, purity). Examples such as *jaruq jer* "illuminated place", and *jaruq kündüzi* "bright day" found in the work *Drevnetyurkskiy Slovar* confirm that the word was used in both cosmic and spiritual contexts. The word retains this root meaning in modern Central Asian languages. For example, in Kazakh, *jarıq* (жарық) means "light, brightness, radiance", and is also used metaphorically to mean "mind, knowledge, hope". Similarly, in Kyrgyz, *carık* (жарык) means "light, radiance, brightness". In Kyrgyz, the word is also used to mean "life, world", and "my light", as an expression of love and affection. The fact that the Kyrgyz word *carık* is used not only to mean "light" but also "life, world", and *carığım* ("my light") as an expression of love and affection shows that the religious and ontological dimensions of the word's historical origin continue to live on in the vernacular. In this usage, the word *carık* is also a symbol of the inner enlightenment established through love in human relationships. Therefore, the word *carığım* ("my light") is an expression of love for a person and is related to seeing that person as an element that illuminates life and gives meaning to existence. This situation can be interpreted as an ancient idea, originating from the Manichaean and Buddhist periods, where the word *yaruk* carried the meanings of "divine light", and "spiritual enlightenment", being reinterpreted in the vernacular. In Karakalpak, the form *jarıq* (жарық) continues to carry both the meanings of "light", and "freedom, happiness", while in Bashkir and Karachay-Balkar, the word continues to retain the meanings of "brightness, light, radiance, illumination". The contemporary forms of the word *yaruk* in modern Turkic languages demonstrate that the word has become synonymous with the triad of light–goodness–life in the religious worldview of Turkic peoples.

Consequently, the word *yaruk* emerged in the Manichaean and Buddhist belief systems of the Turks as a symbol of divine light, wisdom and salvation; over time, it became integrated into everyday language with concepts such as "light, knowledge, life". In this sense, the word is not merely a descriptive term but a linguistic reflection of the sacred light at the centre of Turkic cosmology.

5. Conclusion

This study examines the words *alkış, kut, tamu*, and *yaruk* found in the Old Uyghur *Huastuanift* text from an etymological and semantic perspective, revealing both the semantic universe of these concepts in ancient times and their transformations in modern Central Asian Turkic languages. The four concepts examined are important indicators reflecting the metaphysical, moral, and cosmological layers of the Turkic belief system. These words, shaped by Manichaean thought in the Old Uyghur text, preserve conceptual remnants inherited from Shamanist and Tengriist beliefs in terms of their origin. Therefore, this study reveals that the sacred terminology of the Turkic has been reshaped and preserved throughout history within different religious systems.

The word *alkış* appears in the text as a word of praise and prayer directed at God. Over time, this sacred usage expanded, acquiring meanings of good wishes and praise both in ceremonies and in social relations. In the modern Kipchak group of languages, the multi-layered structure of the word has been preserved, but different aspects have come to the fore: on the one hand, it has taken the form of ethical-moral gratitude and thanksgiving, and on the other, it has become an expression of prayer, blessing, and even worldly appreciation. Thus, *alkış* has undergone a journey of meaning throughout history, transforming from a ritual verbal formula into an expression of social courtesy, evolving from the sacred to the secular. This process demonstrates that the word has persisted not merely as a term of worship but as a value that perpetuates the sacredness of speech in Turkic culture.

The concept of *kut* appears in the work *Huastuanift* with the meanings of "happiness, joy, divine power", and is defined as a spiritual energy passed from God to man. Throughout the process stretching from the past to the present, this concept has acquired a worldly dimension in terms of meaning, while preserving the idea of divine power and spiritual blessing. In the modern Kipchak group, the word mostly corresponds to abstract concepts such as "luck, blessing, happiness, fortune". Thus, *kut* has transformed from a divine power into a value that guides the individual's life and provides peace and prosperity. This transformation is a typical example of semantic continuity in Turkic culture, showing the evolution of divine grace into a concept of social happiness.

The word *tamu* has been used in Manichaean and Buddhist belief systems to mean "hell, the dark world". This concept has retained its existence in the Turkic despite changes in belief. In today's Kipchak group languages, the word has undergone formal variations but remains within the same semantic field. Its religious content has been reshaped according to Islamic cosmology, but the core concept of "darkness, place of torment" has remained constant. This situation demonstrates that, despite the Turkic language's interaction with foreign religious terms, the meaning continuity of indigenous concepts has been maintained. *Tamu* thus constitutes an important example of how a native cosmic concept can be adapted across different belief systems without losing its meaning.

The word *yaruk* is a symbol of salvation in the text, meaning "light, brightness, divine light". This meaning has expanded in later periods, merging with the concepts of physical light and spiritual wisdom. Although the forms of the word have changed in today's Kipchak group languages, the basic meaning has been preserved and has even gained emotional and metaphorical uses. Light is not only a physical phenomenon but has also become a symbol of abstract concepts such as "knowledge, hope, life, love". This situation shows that the concept of "divine light" in ancient times has been reinterpreted in the vernacular to mean the illuminator of life.

Overall, the semantic development of these four words strikingly reveals the secularisation process of sacred meanings in the modern Kipchak Group Turkic languages. *Alkış* has transformed from a ritual prayer to a social expression of gratitude, *kut* from divine power to individual happiness and prosperity, *tamu* from mythological darkness to theological hell, and *yaruk* from divine light to a symbol of wisdom and love. This line of transformation shows how religious and cultural changes are reflected in the language of Turkic societies; beyond the formal continuity of words, it proves that there is also a strong cultural continuity in the fields of meaning. Consequently, the words *alkış, kut, tamu*, and *yaruk* are not merely religious terms in historical texts, but also living witnesses to the deep relationship established by the Kipchak group of modern Turkic languages with faith, morality, and worldview. These concepts can be regarded as unique linguistic remnants reflecting the transformations in meaning that span from the sacred to the everyday, and from ritual to speech, in Turkic cultural history.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Abduvaliev, I, Akmataliev, A., Kadırmambetova, A., Kasımgeldieva, M., Semenova, J., Jayloobaev, B., Isabekova, A., Konurbaeva, R., Marazıkov, T., Musaev, S., Oljobaev, S., Osmonova, J., Tolubaev, M. and Şatmanov, S. (2010), *Kırgız Tilinin Sözdügü*, Bişkek: Avrasya Press.

Agişev, İ. M., Zäynullina, G. D., İşbirzin, Ä. F., İşmöhämätov, Z. K., Küsemova, T. H., Mirjanova, S. F., Suf'yanova, N. F., Täxfetullina, V. J., Urazbaeva, Z. F., Uraksin, Z. F., Yarullina, U. M. (1996), *Başkirsko-Russkiy Slovar'*, Moskva: Izdatel'stvo «Digora», «Russkiy Yazık».

Ahmerov, K. Z., Baişev, T. Ğ., Bikmurzin, Ä. M., Qäyumova, U. M., Säyärğäliev, B. S., Teregulova, R. N. (1958), *Başkırsko- Russkiy Slovar'*, Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannıh i Natsional'nıh Slovarey.

Älimbay, N., Ahmetov, Ä., Kaskabasov, S., Kakabaev, B., Katran, D., Väli, N, Babakumar, H., Şaymerden, E. and Şoybekov, R. (2011), *Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi Entsiklopediya I. Tom*, Almatı: DPS.

Älimbay, N., Ahmetov, Ä., Sızdık, R., Kaskabasov, S., Kaydar, Ä., Väli, N., Şoybekov, R., Kakabaev, B., Hinayat, B., Katran, D. (2013), *Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi Entsiklopediya VI. Tom*, Almatı: RPK 'Slon'.

Älimbay, N., Väli, N., Hinayat, B., Şoybekov, R., Ahmetjan, K. and Kakabaev, B. (2012), *Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi Entsiklopediya II. Tom*, Almatı: RPK "Slon".

Älimbay, N., Väli, N., Kakabaev, B., Hinayat, B., Katran, D., Ahmetjan, K., Şoybekov, R., Şäyken, J., Jaynakov, E., Nurğoja, K., Isabekov, J., Älim, O., Kabdoldina, G., Bolsınbek, T., Beltenov, J. (2014), *Qazaqtıñ Etnografiyalıq Kategoriyalar, Uğımdar Men Atawlarınıñ Dästürli Jüyesi Entsiklopediya V. Tom*, Almatı: «Aziya Arna» Baspası.

Almas, T. (2013), *Uygurlar*, İstanbul: Selenge Neşriyat.

Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R. and Selçuk, B. K. (2017), *KırgızcaTürkçe Sözlük I* (A-J), Bişkek: Kırgızistan-Türkiye "Manas" Üniversitesi Yayınları.

Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R. and Selçuk, B. K. (2017), *KırgızcaTürkçe Sözlük II* (K-Z), Bişkek: Kırgızistan-Türkiye "Manas" Üniversitesi Yayınları.

Asmussen, J. P. (1965), *Xuāstvānīft. Studies in Manichaeism*, Copenhagen (Acta Theologica Danika 12).

Aspandiyarov, B., Asıkbaeva, N., Ahmetova, Ş., Esengulova, K., Januzakov, T., Jarkeşeva, G., Kenesbaev, I., Toyşıbaeva, S. and Hamzina, B. (1959), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi, Birinşi Tom: A–K*, Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyasınıñ Baspası.

Aydın, E. (2007), *Şine Usu Yazıtı*, Çorum: KaraM.

Bang, W. (1923), Manichaeische Laien-Beichtspiegel, *Le Museon* 36, pp. 137-242.

Bang, W. and Gabain A. Von (1930), *Türkische Turfan-Texte III*, Berlin: Akademie Der Wissenschaften.

Bang, W. and Gabain, A. Von (1929), *Türkische Turfan-Texte I*, Berlin: Akademie Der Wissenschaften.

Baskakov, N. A. (1958), *Qaraqalpaqşa-Russşa Sözlük*, Moskva: Şet Til Häm Milliy Sözlükler Mämleket Basması.

Brockelmann, C. (1954), *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden: E. J. Brill.

Clauson, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.

Çandarlıoğlu, G. (2012), Uygurlar, *İslam Ansiklopedisi, C. 42*, pp. 242-244.

Dmitrieva, L. V. (1963), "Chuastuanift", Vvedenie, text, perevod: *Tyurkologiceskie Issledovaniya*, pp. 214-232.

Doerfer, G. (1965), *Turkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band II*, Wiesbaden: Fransz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1967), *Turkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band III*, Wiesbaden: Fransz Steiner Verlag GMBH.

Ercilasun, A. B. (2010), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ.

Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Vol. I*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Esemuratova, R., Kalenderov, M. and Japakova, R. (1982), *Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözligi, Tört Tomlık 1 (A-B)*, Nökis: "Karakalpakstan" Baspası.

Goçiyaeva, S. A. and Suyunçev H. I. (1989), *Karaçay-Malkar-Orus Sözlük*, Moskva: Russkiy Yazık.

Gulcalı, Z. (2021), *Altun Yaruk Sudur X. Kitap* (Metin-Türkiye Türkçesine Aktarımı-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar- Sözlük-İkilemeler Dizini), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gülensoy, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Güngör, H. (1988), Maniheizm, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, Number: 5, pp. 145-166.

Hamilton, J. (1986), *Manuscrits Ouïgours du IXe-Xe Siècle De Touen-Houang*, Paris: Peeters france.

Januzak, T., Omarbekov, S., Jünisbek, Ä., Momınova, B., Änes, G., Äbilkasımov, B., Mankeeva, J. and Konıratbayeva, J. (2011), *Kazak Ädebi Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdık. 1-Tom*, Almatı: A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi Institutı.

Kaliyev, B. (2014), *Kazak Tiliniŋ Tüsindirme Sözdigi*, Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı.

Kaya, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk -Giriş, Metin ve Dizin-*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kıdırbaev, A. K., Kalenderov, M. K., Saytov, D. S., Embergenov, U. E., Esemuratova, R. E., Turabaev, A. T., Beketov, B. B. (1988), *Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözligi, Tört Tomlık III (K-H)*, Nökis: "Karakalpakstan" Baspası.

Koç, K., Bayniyazov, A. and Başkapan, V. (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.

Kurban, N. A. (2017), Uygur Türklerinin Dinî Kültürü ve İslâm Medeniyeti'ne Katkıları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 63, pp. 267-281.

Kurmanbayulı, Ş., Isakova, S., Mizamhan, B., Älimbek, G., Mamırbekova, G., Boranbaev, D. (2019), *Kazak Tilinin Kirme Sözder Sözdigi*, Almatı: «Ülttık Avdarma Byurosı».

Le Coq, A. V. (1911), *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores*, Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan), Berlin.

Le Coq, A. Von (1911), *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften.

Le Coq, A. Von (1919), *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften.

Le Coq, A. Von (1922), *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften.

Malbakov, M., Ongarbayeva, N., Uderbayev, A., Imanberdiyeva, S., Şoybekov, R., Fazıljanova, A., Smagulova, G., Küderinova, K., Şoybekov, R., Janabekova, A., Jubayeva, O., Fazıljanova, A., Halıkova, G., Aydarbekova, K. and Mankeyeva, J. (2011), *Kazak Ädebi Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdık, 10-Tom*, Almatı: A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı.

Mamırbekova, Gülfar (2017), *Kazak Tilindegi Arab, Parsı Sözderinin Tüsindirme Sözdigi*, Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı.

Mohapatra, A. R. (1990), *Philosophy of Religion: An Approach to World Religions*, New Delhi: Sterling.

Muhitdinov, R. S. (2012), *Dini Terminder Sözdigi*, Almatı.

Müller, F. W. K. (1908), *Uigurica I*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Müller, F. W. K. (1910), *Uigurica II*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Müller, F. W. K. and Gabain, A. Von (1945), *Uigurica IV* (Translated by S. Himran), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. and Şçerbak, A. M. (1969), *Drevnetyurskskiy Slovar'*, Leningrad: Nauka.

Nişanyan, S. (2018), *Nişanyan Sözlük -Çağdaş Türkçenin Etimolojisi-*, İstanbul: Liber Plus.

Orkun, H. N. (1938), *Eski Türk Yazıtları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ölmez, M. (1991), *Altun Yaruk III. Kitap* (= 5. Bölüm), Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Özbay, B. (2019), *Huastuanift -Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Özşahin, M. (2017), *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Radloff, W. (1909), *Chuastuanit-das Bussgebet der Manichäer*, St. Petersburg.

Radloff, W. (1928), *Uigurische Sprachdenkmäler*, Leningrad: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften Der USSR.

Räsänen M. (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* [= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17,1], Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Röhrborn, K. (2015), *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II. Nomina – Pronomina – Partikeln, Band 1: a–asvık*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Sevortyan, Y. V. (1974), *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıko*v (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı Na Glasnıye), Moskva: Nauka.

Sevortyan, Y. V. (2000), *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Leksiçeskiye Osnovı Na Bukvı «K»), Moskva: İndrik.

Şirin, H. (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tavkul, U. (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, Ş. (1976), *Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma İptidai Bir Dram*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tekin, Ş. (1993), *Kuanşi İm Pusar* (Ses İşiten İlah), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, T. (1993), *Irk Bitig-The Book of Omens*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Turabaev, A., Kalenderov, M., Embergenov, U., Davletbaev, K. (1984), *Karakalpak Tiliniŋ Tüsindirme Sözlügi, Tört Tomlık, Tom II* (G-K), Nökis: "Karakalpakstan" Baspası.

Turan, A. M. (2014), *Hıristiyan Dinining Qedimqi Keşqer Rayunidiki Tesiri ve Şivitsiye Hırıstiyan Dini Tarqıtış Cemiyitining Keşqerde Turuşluq Vakaletçisi, Tarih Betlirini Varaqlığanda II*, Milletler Neşriyatı.

Väli, N., Qurmanbayulı, Ş., Malbaqov, M., Şoybekov, R., Küderiynova, K., Jubayeva, O., Jañabekova, A., Fazıljanova, A., Isayeva, J. and Üderbayev, A. (2013), *Kazaq Sözdigi* (Kazaq Tiliniŋ Birtomdık Ülken Tüsindirme Sözdigi), Almatı: Dävir.

Wilkens, J. (2021), *Handwörterbuch Des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*, Universitätsverlag Göttingen.

Yudahin, K. K. (1985), *Kirgizko-Russkiy Slovar', Kniga 1: A-K*, Moskva: "Sovetskaya Entsiklopediya".

Zengin, A. and Yaman, Ü. (2018), Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 58, Number: 1, pp. 175-216.

Zieme, P. (1966), Beiträge zur Erforschung des Xvastvanift, *MIO 12*, pp. 351-378.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1017-1039, doi: 10.11616/asbi.1824257

Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Sermayenin ve Hayatın Anlamının Yordayıcısı Olarak Dindarlık

Religiosity as a Predictor of Psychological Capital and Meaning in Life in University Students

Sema KARAGÖZ[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 08.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde dindarlık ile psikolojik sermaye ve hayatın anlamı arasında bir ilişki ve etkileşim olup olmadığını tespit etmektir. Bu doğrultuda araştırmanın temel problemi "Üniversite öğrencilerinde dindarlık ile psikolojik sermaye ve hayatın anlamı arasında nasıl bir etkileşim vardır?" sorusunu yanıtlamaktır. Araştırma ilişkisel tarama modeline dayalı olarak oluşturulmuştur. Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için 514 katılımcıya Kişisel Bilgi Formu, Kısa Dindarlık Ölçeği, Çok Boyutlu Varoluşsal Anlam Ölçeği ve Psikolojik Sermaye Algıları Ölçeği uygulanmıştır. 2025 yılının Şubat ve Mart aylarında elde edilen verilerin analizinde SPSS 24 ve AMOS 24 paket programlarından faydalanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre dindarlığın hayatın anlamı ve psikolojik sermaye üzerinde istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguların üniversite öğrencilerinde psikolojik sağlığı güçlendirmeye yönelik gerçekleştirilebilecek psiko-eğitimlere katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dindarlık, Psikolojik Sermaye, Hayatın Anlamı, Üniversite Öğrencileri.

&

Abstract: This study aims to determine whether there is a relationship and interaction between religiosity and psychological capital and the meaning in life among university students. In this context, the main research question is: "What is the relationship between religiosity, psychological capital and the meaning in life among university students?" The study is based on a correlational survey design. To test the research hypotheses, 514 participants were administered the Personal Information Form, the Brief Religiousness Scale, the Multidimensional Existential Meaning Scale, and the Psychological Capital Perception Scale. SPSS 24 and AMOS 24 package programs were used in the analysis of the data obtained in February and March 2025. According to the findings obtained from the study, it was determined that religiosity has a statistically significant and positive effect on meaning in life and psychological capital. It could be thought that these findings may contribute to psychoeducational programs designed to promote mental health among college students.

Keywords: Psychology of Religion, Religiosity, Psychological Capital, Meaning in Life, University Students.

Atıf/Cite as: Karagöz, S. (2026). Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Sermayenin ve Hayatın Anlamının Yordayıcısı Olarak Dindarlık. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1017-1039. doi: 10.11616/asbi.1824257

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doç. Dr., Sema Karagöz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, sema.karagoz@yahoo.com.tr

1. Giriş

Psikolojide ana akım uzun yıllar boyunca psikopatolojik bozukluklara odaklanarak bireyin kendini yenileme becerilerini ve hızlı iyileşme özelliklerini görmezden gelmiştir. Pozitif psikoloji akımı insana dair ihmal edilen bu yanı tamamlamak üzere ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşım insanın güçlü yönlerini ve tam iyilik halini bilimsel olarak incelemeyi hedeflemiş (Carr, 2016: 9) ve insanı nelerin geliştirdiğine odaklanmıştır (Hefferon ve Boniwell, 2014: 2). Söz konusu akım iş, eğitim, aşk, aile veya gelişim gibi alanlarda yaşamın daha kaliteli devam edebilmesine önem vermiştir (Baykal, 2017: 47). Dolayısıyla pozitif psikolojinin yaşamın her alanında söz söyleyebilme ve araştırma yapabilme niteliği olduğu düşünülebilir.

Pozitif psikolojinin örgütlere bakan yönünü ifade eden pozitif örgütsel davranış alanı, bireylerde performans gelişimine, pozitif duyguların oluşumuna, çalışanları motive etmeye, bireylerin problem çözme becerilerini iyileştirmeye ve tükenmişlikle başa çıkmayı güçlendirmeye odaklanmaktadır (Özen Kutanis ve Yıldız, 2014: 137-138). Pozitif örgütsel davranış kapsamında güncel bir kavram olarak ortaya çıkan psikolojik sermaye (Harms vd., 2018: 551) bireyin kendine ilişkin algısını, işe tutumunu, ahlaki değerlerini ve yaşama bakış açısını içermektedir (Kapu, 2020: 791). Psikolojik sermaye ile yaşamın önemli alanları arasında ilişki olduğunu söylemek mümkündür (Harms vd., 2018: 551). Psikolojik sermaye ile ilişkisinin tespit edilmesi gereken hususlardan birinin dini tutumlar olduğu ifade edilebilir. Nitekim yapılan çalışmalarda, dindarlığın yaşam doyumunu yordadığı (Korkmaz, 2025: 40), dindarlığın psikolojik iyi oluşu yordadığı (Karaçalı ve Korkmaz, 2023: 129), dindar bireylerin daha mutlu olduğu (Yorulmaz, 2016: 801), dindarlık ile iyimserlik arasında olumlu ilişki olduğu (Öztürk, 2017: 165) ve motivasyonel dindarlık ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu (Yıldırım ve Gürsu, 2021: 27) görülmektedir.

Genç neslin hayatlarına bir anlam yüklemesi ve çeşitli amaçlara sahip olması günlük faaliyetlerini düzenlemelerine yardımcı olabilir, motivasyonlarını canlı tutabilir ve zorlu görevleri tamamlamakta kolaylaştırıcı fonksiyon üstlenebilir (Ortega-Maldonado ve Salanova, 2018: 392). Genç bireylerin varoluşsal istikrarını sürdürme çabasında, dini sistemler onlara birtakım kalıplar sunarak yaşamdaki bütünlüğü ve devamlılığı gerçekleştirmekte fayda sağlayabilir (Ayten ve Vural, 2023: 62).

Bugünün öğrencilerinin yarının öğretmenleri, mühendisleri, din görevlileri ya da diğer meslek dallarının çalışanları olacağı hesap edildiğinde güçlü bir psikolojik sermayeye ve anlamlılık hissiyatına erken yaşlarda sahip olmanın önemli olduğu düşünülebilir. Başarılı öğrencilerin iyimserlik, umut, yeterlilik ve dayanıklılık puanlarının daha yüksek olduğu gözlenmektedir; ayrıca stresle daha etkili başa çıkabildikleri, üretkenliklerinin artabildiği ve daha güçlü bir benlik algısına sahip olabilecekleri de belirtilmektedir (Chaffin vd., 2023: 94-97). Örneğin Narsa ve Wijayanti (2021: 643) 208 çalışanla gerçekleştirdiği araştırmada içsel yönelimli dindarlıkla psikolojik sermaye arasında olumlu ilişki tespit etmiştir. Goodwill ve Hope (2024: 1119) ise 18-25 yaş aralığındaki gençlerle gerçekleştirdiği araştırmada dini metin okuma, dini müzik dinleme veya dua etme ile yaşamda anlamlılık arasında pozitif yönlü ilişki bulgulamıştır. Wilson ve diğerleri (2022: 2482) de üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada dini katılımın yaşamda anlamlılıkta pozitif rol oynadığını bulgulamıştır.

İstek, beklenti ve ihtiyaçların hızla değiştiği günümüzde gençlik dönemindeki kuşak için hayatta anlamlılığı ve psikolojik sermayeyi etkileyen faktörlerin açığa çıkarılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinde güçlü bir psikolojik sermaye ve bireyin hayatında mühim bir yer kaplayan anlam duygusuna sahip olmanın dindarlık ile ilişkisinin tespitinin hızla değişen dünyada güncel araştırmalarla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde psikolojik sermaye, hayatın anlamı ve dindarlık düzeyleri arasında etkileşim olup olmadığını tespit etmektir. Dolayısıyla çalışmada "Üniversite öğrencilerinde dindarlık ile psikolojik sermaye ve hayatın anlamı arasında nasıl bir etkileşim vardır?" problemine yanıt aranmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmayla gençlik dönemindeki neslin dindarlık ile hayatın anlamı (kavrama, amaç, önem) ve psikolojik sermaye (umut, iyimserlik, dayanıklılık, öz yeterlilik) arasındaki etkileşimi ortaya çıkarılarak destekleyici psiko-eğitim programlarına ışık tutulması da istenmektedir. Ayrıca örgütsel

psikoloji alanının önemli kavramlarından biri olan psikolojik sermayeyi etkileyen faktörler hakkında henüz üniversite öğrenciliği seviyesinde bilgi sahibi olmak erken dönem müdahaleleri gündeme getirebilir. Böylece genç neslin psikolojik iyilik hali açısından iş hayatına daha güçlü başlaması sağlanabilir.

Üniversite öğrencilerinde psikolojik sermaye, hayatın anlamı ve dindarlık etkileşimini yapısal eşitlik modeli aracılığıyla ele alarak konu edinen bu çalışmada, araştırma amaçları doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur:

H_1: Üniversite öğrencilerinde dindarlık hayatın anlamını olumlu yönde etkilemektedir.

H_2: Üniversite öğrencilerinde dindarlık psikolojik sermayeyi olumlu yönde etkilemektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Sermaye, ekonomi, yatırım ve sosyoloji gibi alanlarda önemle vurgulanan bir kavramdır (Luthans, Luthans ve Luthans, 2004: 46). Pozitif psikoloji çatısı altında yeni bir kavram olarak ortaya çıkan psikolojik sermaye, diğer bilim dalları gibi yatırım yapılan ve gelecekte dönüş alınan bir alandır. Yalnız psikolojik sermaye, "sahip olduklarımıza odaklanan" ekonomik sermayeden, "bildiklerimize" yoğunlaşan beşeri sermayeden ve "kimi tanıdığımızı" ön planda tutan sosyal sermayeden farklılık göstermektedir. Pozitif psikoloji çatısı altındaki sermaye kavramı daha ziyade "kim olduğumuzla" doğrudan ilgilidir ve kim olmakta olduğumuzu dikkate almaktadır (Luthans vd., 2006: 388). Özellikle iş hayatıyla ilişkilendirilen psikolojik sermaye, zor görevlerin üstesinden gelebilmek için çaba göstermeyi, başarıya ulaşmada olumlu bir bakış açısına sahip olmayı, hedefe odaklanmayı, mecburi durumlarda hedeflerde değişiklik yapabilmeyi ve zor durumlarda esneme becerisini kapsamaktadır (İştar Işıklı, 2018: 334). Bu kapsamdan yola çıkarak psikolojik sermayenin çok boyutlu bir kavram olduğu ifade edilebilir. Bu çok boyutluluk öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılıktan oluşmaktadır. Daha spesifik bir şekilde dile getirmek gerekirse zorlu görevleri üstlenmeyi ve bu görevlerin üstesinden gelmeyi öz yeterlilik; şu an ve gelecek günlerde başarılı olma hususunda olumlu görüşe sahip olmayı iyimserlik; hedeflere varabilmek için sebat etmeyi ve gereken durumlarda alternatif yollar bulmayı umut son olarak sorunlarla karşılaşıldığında başarı için yola devam edebilmeyi dayanıklılık temsil etmektedir (Luthans ve Avolio, 2014: 125). Bu dört kaynak HERO[2] olarak tanımlanmaktadır ve bireyin fevkalade yetenekler sergilemesinde ve sonuçlar ortaya koymasında önem taşımaktadır. Bu dört boyutu birbirine bağlayan temel husus, olumlu düşünce, erişilebilirlik inancı ve kontrol hissiyle hedefler peşinde koşacak çabayı gösterebilmektir (Youssef-Morgan ve Luthans, 2015: 181). Ayrıca bir kavram psikolojik sermayeye dâhil edilirken teori ve araştırma temelli nitelik taşıması, geçerli ölçümlerle desteklenmesi, örgütsel davranış alanıyla ilişkisinin olması, durumsal özelliğe sahip olması ve sürdürülebilirlik etkisinin varlığı gibi ölçütler göz önünde bulundurulmaktadır (Luthans vd., 2006: 388). Bu kriterleri taşıyan dört boyut hakkında daha detaylı bilgi vermek mümkündür:

Umut: Snyder, umudu "istenilen hedeflere giden yollar üretme ve bu yolları kullanmak için eylemsel motivasyona sahip olma kapasitesi" (Snyder, 2002: 249) olarak tanımlamaktadır. Buna göre umudun birbiriyle ilişkili iki bileşeni bulunmaktadır: Alternatif yollar düşüncesi ve eyleyici yollar düşüncesi. Bireyin istediği hedefe ulaşabilmek için gerekli çözüm yolları üretebilme becerisi alternatif yollar düşüncesini; söz konusu hedefe ulaşmak için sahip olduğu motivasyon ise eyleyici yollar düşüncesini ifade etmektedir (Abdel-Khalek ve Snyder, 2007: 228). Doğru bir umut anlayışı yanılsamalardan uzak gerçekçi beklentiler, uygun hedefler ve hedeflerle uyumlu stratejiler belirlemekten oluşmaktadır (Snyder vd., 2002: 1004-1005). Umutlu çalışanlar ve akademik yolculuktaki öğrenciler engellerle karşılaştıklarında yeni planlamalar yapabilir, hedefe ulaşmak için kendilerini motive edebilir ve çalışmalarında yüksek performans sergileyebilir (Reichard vd., 2013: 293-294).

Öz-yeterlilik: Bireyin bilişsel, sosyal ve davranışsal becerilerle bütünleştirilmiş amaca yönelik eylem planlarını gerçekleştirebileceğine ilişkin inanca sahip olması öz yeterliliği ifade etmektedir (Bandura,

[2] HERO (kahraman) dört boyutu temsil eden hope (umut), efficacy (öz-yeterlilik), resilience (dayanıklılık) ve optimism (iyimserlik) sözcüklerinin baş harflerinden oluşmaktadır (bk. Youssef-Morgan ve Luthans, 2015: 181).

1982: 122). Dolayısıyla öz-yeterlilik kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirebileceğine ilişkin kendine dair yargısıdır (Bandura, 1978: 240). Öz-yeterlilik sahibi bireyin bir işi en iyi şekilde yürütmek için motivasyonu yüksektir, iş ortamında bilişsel ve davranışsal kaynaklarını etkili bir biçimde kullanabilir (Luthans vd., 2004: 47), zor hedefler için gönüllüdür ve eleştiri, engellenmeler ya da başarısızlıklar karşısında güçlü kalabilir (Yılmaz, 2020: 74). Bu doğrultuda öz-yeterlilik düzeyi yüksek bir öğrenci de üniversite hayatının zorluklarıyla başa çıkabilecek motivasyona sahiptir, kendine kısa ya da uzun vadeli hedefleri belirleyebilir ve kimi zaman başarısız olsa da yola devam edebilecek gücü kendinde bulabilir.

Dayanıklılık: Bireyin stresli duruma uyum sağlayabilme, fiziksel ve ruhsal sağlığını koruyabilme ve eski haline dönerek toparlanabilme becerisi dayanıklılık olarak tanımlanmaktadır (Herrman vd., 2011: 259). Tanımda işaret edildiği üzere dayanıklılığın meydana gelebilmesi için bir risk veya sıkıntıya maruz kalma gerekliliği vardır (Vella ve Pai, 2019: 234). Başa gelen zorlu süreçleri bir büyüme ve uyum fırsatına dönüştürebilenlerin nitelikleri araştırmacılarla inceleme konusu olmuştur (Sisto vd., 2019: 1). İş hayatında veya öğrencilik sürecinde dayanıklılığın işlevine bakılacak olursa da dayanıklılığı yüksek bireyler zorlukların ve stresin üstesinden gelmede daha başarılı olabilir (King vd., 2016: 782) ve görevlere daha kolay uyum sağlayabilir (Rees vd., 2015: 5).

İyimserlik: İyimserlik eğilimi, gelecekte gerçekleşeceklerin kötüden ziyade iyi olacağına ilişkin bir beklenti halidir (Segerstrom, 2007: 772). İyimserler yaşamın geneline dair güven duygusu taşırken kötümserler şüpheci ve tereddütlü bir bakış açısına sahiptir (Carver vd., 2010: 880). Ana ve geleceğe şüpheden ziyade güvenle bakabilmek bireyin iyilik halini artırmakta, stresli durumları daha kolay atlatmasına yardımcı olmakta ve duyguları yönetmesini kolaylaştırmaktadır (Solberg Nes ve Segerstrom, 2006: 235). Böylece iyimserler hem öğrencilik hem iş hayatında zorluklara ve başarısızlıklara rağmen geleceğe olumlu bakma ve bu motivasyonla adım atma eğilimi gösterebilir.

Öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık operasyonel tanım ve dâhil etme kriterleri ışığında psikolojik sermayeyi en iyi karşılayan dört bileşendir. Bu dört faktör bir araya geldiğinde sinerjik bir etki ortaya çıkmaktadır; böylece sergilenen performans ve memnuniyet hali artmaktadır (Luthans vd., 2006: 388). Daha açık ifade etmek gerekirse psikolojik sermaye iş performansı, vatandaşlık davranışları, işten ayrılma niyeti, iş memnuniyeti, ilişki kalitesi, fiziksel sağlık ve hatta madde bağımlılığı üzerinde etkili olmaktadır (Harms vd., 2018: 551). Bu doğrultuda güçlü bir psikolojik sermayenin varlığıyla bireyin hayata psikolojik açıdan daha sağlıklı devam edebileceği söylenebilir. Bireyin hayattaki psikolojik sağlığını güçlendirebilecek bir diğer faktör ise yaşamında bir anlam bulabilmesi olabilir.

Felsefi ve psikolojik temellere dayalı hayatın anlamı kavramı, son yıllarda araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir. Psikoloji disiplini, insanların öznel deneyimlerine odaklanarak onların yaşamlarında anlamlı olarak tanımladıkları tecrübeleri ele alır (Martela ve Steger, 2016: 532). İnsanlar kendilerini ve dünyayı kavradıklarında, evrendeki benzersizliklerini fark ettiklerinde ve hayatta neyi ya da neleri başarmak istediklerini belirlediklerinde yaşamda anlamı tecrübe etmektedir (Steger vd., 2008: 200). Başka bir ifadeyle daha somut olarak dile getirmek gerekirse insanlar şu üç durumda hayatlarını anlamlı olarak tanımlamaktadır (Martela ve Steger, 2016: 531):

i. Başa gelen olaylarda görünenin ötesinde bir önemin varlığını hissettiklerinde
ii. Bir amaca sahip olduklarında
iii. Kaosu aşan bir tutarlılığa kavuştuklarında

Bu üç maddeden yola çıkarak hayatta anlamlılığın üç bileşeninden söz edilebilir. Anlam aşkın ve manevi ilgilerle bağlantılıdır; değer, önemlilik ve yeterlilikle yakından ilişkilidir. Hayatta bir amaç ya da amaçlar edinmek de anlamlılığı beraberinde getirmektedir (Steger, 2012: 381-382). Son olarak bireyin hayatında tutarlı bir bakış açısı edinebilmesinin de anlama sahip olmayı kolaylaştırdığı görülmektedir. Hayatta anlamı açıklamak noktasında çeşitlilik olduğu ifade edilebilir. Böylece farklı sınıflandırma sistemlerine rastlanmaktadır. Bir diğer bakış açısına göre hayatta anlam bilişsel, duygusal ve motivasyonel olarak tanımlanan üç bileşenden oluşmaktadır (Wong, 1997: 86-87):

i. Bilişsel bileşen: İnançlar, şemalar ve beklentiler bu boyutu oluşturur. Tüm bu bilişsel süreçler bireyin yaşamdaki deneyimlerini anlamlandırmasını sağlamaktadır.
ii. Duygusal bileşen: Mutluluk, canlılık ve iyi hissetmekten meydana gelmektedir.
iii. Motivasyonel bileşen: Bir dizi amaçlar edinme ve bu amaçlara yönelik davranışlar gerçekleştirmeyi içermektedir.

İfade edilen üç bileşenden bilişsel boyut, amaçları yönlendirdiği ve değerlilik hissi yarattığı için anlamın temel taşıdır. Hedefe ulaşmak için çaba gösterilmesine ve memnuniyet halinin gelişmesine yol açar. Bireyin parçalardan yola çıkarak bir bütünlük yakalamasında; diğer bir ifadeyle tutarlı bir bakış açısı kazanmasında bilişsel boyut önemli rol oynar. Motivasyonel bileşen hedefe yönelik çabayı yansıtırken; duygusal bileşen hakkında teorik ve ampirik araştırmalar oldukça sınırlıdır (Martela ve Steger, 2016: 532-533).

İnsan hayatında anlamlılığın hangi kaynaklardan sağlandığı araştırma konularından bir diğeridir. Birey hayatında anlamı, var oluşunu anlamasıyla, amaçlarını tanımlaması ve başarmasıyla son olarak tatmin edilmişlik hissine ulaşmasıyla yakalayabilir (Steger, 2009: 682). Şüphesiz bu hususta farklı görüşler sunulmuştur. Örneğin Frankl hayatta anlamın üç farklı yolla keşfedilebileceğini ifade etmektedir. Ona göre yaratıcı faaliyetlerde bulunmak, bir insanla ilişki kurmak ve acı verici yaşantılar tecrübe etmek yaşamdaki anlam kaynaklarıdır (Frankl, 2015: 125). Reker ve Wong (1988: 236), hayattaki anlam kaynaklarını yaratıcı etkinlikler, kişilerarası ilişkiler, dini inanç ve ritüeller, kişisel başarı, haz verici aktiviteler, kişisel gelişim veya değerli amaçların ve ideallerin peşinde koşmak gibi unsurlardan meydana geldiğine işaret etmektedir. Baumeister (1991: 32-44) da hayatta anlam için gerekli dört gereksinimden söz etmektedir. Bunlar amaç gereksinimi, değerler, yeterlilik ve öz-değerliliktir. Bireyin çeşitli amaçlar planlaması ve bu plana uygun davranışlar sergilemesi yaşamda anlamlılığın bir parçasını oluşturmaktadır. Bir anlam ihtiyacı olarak değerler kişinin eylemlerinin doğru ve iyi olduğuna dair bir motivasyon sunar; dolayısıyla neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin kişisel bir değer sistemi anlamlılık için gereklidir. Hayatın anlamı için gerekli üçüncü unsur yeterlilik ise kişinin günlük olaylar üzerinde kontrol hissetmesidir. Böylece kişi kendini yetenekli ve güçlü hissedebilir. Dördüncü ve son ihtiyaç öz-değerdir. İnsanlar, yaşamda değerli olduklarını hissetmelerini sağlayacak yollar ararlar. Bu, kişinin kendine saygı duymasını getirdiği gibi başkalarının da saygısını kazanmayı sağlar. Emmons (2003: 108) ise yaşamda anlamın dört faktörden oluştuğunu iddia etmektedir: Çalışmak, ilişki kurmak, manevi deneyimler ve aşkınlık.

İnsan hayatında mühim bir yere sahip olan, bireyin kültür, anlam ve düşünce dünyasını oluşturan ve kişisel doyuma ulaşmada önem arz eden mefhumlardan biri dini referanslardır (Kayıklık, 2006, s. 492). "Kutsala ilişkin anlam arayışı" (Pargament, 1997: 32) olarak tanımlanabilecek din olgusu, bireylerin inanç sistemini oluşturmakta, Allah'a bağlılığını ifade etmeye aracı olmakta, uğruna canını bile ortaya koyabileceği bir sistem olarak kendini göstermekte (Kalgı ve Kayıklık, 2020: 553), topluma uyumlarını kolaylaştırmakta, değer üretmelerini sağlamakta (Hunsberger ve Jackson, 2005: 817) ve anlam ve amaçlar oluşturmalarına kaynaklık etmektedir (Emmons, 2005: 742). Bu doğrultuda dindar bireyin, dini sistemi referans alarak yaşamını yönlendiren, toplumsal kuralları düzenleyen, Tanrı'ya bağlılığını gösteren, çeşitli ritüelleri benimseyen ve kutsal değerleri önemseyen kişi olduğu söylenebilir (Kalgı ve Kayıklık, 2020: 554). Dini bir sisteme bağlılık gösteren birey kendini dindar olarak tanımlar; ayrıca bireysel ya da toplu ibadetlere katılım gösterir, dini unsurları kimliğinin bir parçası olarak görür ve yaşamının tümünü bu eğilimde şekillendirmeye çalışır. Dolayısıyla dini bağlılığın kendini açık etmeye işaret eden belirginlik ve katılım gösterme niteliklerinden söz edilebilir (Davidson ve Caddell, 1994: 137). Dindarlık, temel olarak bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Dini inanç, ideoloji ve itikadi tasdik dindarlığın bilişsel boyutunu meydana getirmektedir. Duygular duygusal boyutu ifade etmektedir. Bu boyut bireyin dini kurumlara, şahıslara, mekânlara, nesnelere veya sembollere yönelik duygularını kapsamaktadır. Dini kimliğin sürdürülmesinde duygular önemli bir işleve sahiptir. Davranışsal boyut ise eylemlere tekabül etmektedir. Kutsal mekânlara gitme, toplu ibadetlere katılma, maddi destekte bulunma, dua etme, kutsal kitabı okuma, bireysel ibadetlere devamlılık gösterme ve ahlaka uygun davranışlar sergileme davranışsal bileşenin özellikleridir (Cornwall vd., 1986: 227).

Dini mensubiyet, yaşamda bağlılık, aidiyet, amaçlılık hissi ve hayat memnuniyetini beraberinde getirmektedir (Holdcroft, 2006: 93). Birçok insan için din, dünyayı anlamayı etkileyen, gerçekliği ya da acıları anlaşılır ve katlanılır kılan, kendi ile dünya arasındaki etkileşimi anlamayı kolaylaştıran ve yaşam hedeflerine ulaşmak için reçeteler sunan bir sistemdir (Park, 2005: 711). Dindar bireyin günlük denetimlerini dini bir bakış açısıyla yorumlaması her işte yüce varlığın etkisini görmesine yol açabilir. Böylece birey yaşamdaki kontrol duygusunu ve etkililiğini koruyabilir, belirsizlikle daha kolay başa çıkabilir ve varoluşsal karmaşık durumlara cevaplar bulabilir (Park, 2011: 409-410). Dolayısıyla din, stresli durumlarda bireyin pozitif bir bakış açısı edinmesini sağlamakta ve duruma ilişkin iyimser değerlendirmeler yapmasını desteklemektedir (Park, 2005: 712). Ayrıca dini sistemler, iyilikseverlik, özgecilik (Silberman, 2005: 646), merhamet, dürüstlük, mutluluk ve nezaket gibi değerleri teşvik ederek (Holdcroft, 2006: 93) kutsalla ilişkilendirmektedir. Bu doğrultuda dini inançlar, geleceğe dair umut vermek, olayları iyimser değerlendirmek, kudretli bir yaratıcının varlığıyla özgüven sağlamak ve ihtiyacı olduğunda yardım edeceğine inandığı bir yaratıcının mevcudiyetiyle dayanıklılığı güçlendirmek üzerinden bireyin psikolojik sermayesini besleyebilir (Taş vd., 2017: 50).

Henüz başlangıç aşamasında olmakla beraber son zamanlarda psikolojik sermaye ile din ve maneviyat ilişkisini ele alan çalışmaların sayısının giderek arttığına şahit olunmaktadır (Fatima vd., 2022: 162-176; Guo vd., 2022: 991-1000; Güneş vd., 2022: 445-489; Kebria vd., 2019: 39-48; Komalasari ve Kurniawan, 2020: 11-22; Moradi vd., 2017: 84-91; Parviniannasab vd., 2022: 1-7; Sadeghi ve Bavazin, 2019: 41-51; Singla vd., 2021: 341-358). Örneğin Golparvar ve diğerleri (2013: 35-44) bir hastanede görev yapan hemşirelerle psikolojik sermaye ve iş yeri maneviyatı ilişkisine odaklanan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmada iş yeri maneviyatının hemşirelerin psikolojik sermayelerini güçlendirebileceği neticesine ulaşılmıştır; daha açık bir ifadeyle topluluk duygusunun ve manevi bağın öz-yeterlilik üzerinde, manevi bağın umut üzerinde ve topluluk duygusunun olumlu yaşam yönelimi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Paul ve Saha (2016: 46) da akademik stresle başa çıkmaya çalışan öğrencilerle maneviyat ile psikolojik sermaye ilişkisini inceleyen bir araştırma yapmıştır ve öğrencilerde maneviyat ile psikolojik sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişki bulgulayarak manevi uygulamaların akademik stresi azalttığı neticesine ulaşmıştır. Psikolojik sermaye ile din ilişkisine odaklanan henüz az sayıda da olsa gerçekleştirilen çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin Güneş ve diğerleri (2022: 446) İstanbul'daki okullarda görev yapan 177 öğretmenle gerçekleştirdikleri araştırmada pozitif psikolojik sermaye, Allah merkezlilik ve yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulmuşlardır. Taş ve diğerlerinin (2017: 49) lisans ve lisansüstünde öğrenim gören 412 öğrenciyle gerçekleştirdikleri araştırmada da dindarlığın psikolojik sermaye üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde hayatta anlamlılık ile din ilişkisini inceleyen araştırmaların da son yıllarda önem kazandığına şahit olunmaktadır (Abeyta ve Routledge, 2018: 6-13; Aflakseir, 2012: 27-31; Çakmak ve Ekşi, 2023: 38-52; Karslı, 2020: 169-201; Kaya ve Küçük, 2017: 17-44; Kımter ve Üner, 2019: 563-602; Krok, 2014: 253-273; Şirin ve Dursun, 2021: 469-482; Topuz, 2016: 540-560). Örneğin Kıraç'ın (2013: 165-178) üniversite öğrencilerinde dindarlık ile anlam duygusu ve amaçlılık arasındaki ilişkiye odaklandığı çalışmada bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Vural ve Ayten'in (2021: 379-395) dindarlık, depresyon ve anlamsızlık duygusunu ele aldığı çalışmada Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan 1007 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmanın neticesinde dindarlık ile anlamsızlık arasında olumsuz yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Vural'ın (2023: 200-201) yetişkinlerle gerçekleştirdiği araştırmada genel anlam ve dindarlık arasında orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bahadır'ın (1999: 229) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmada da yüksek dindarlık düzeyine sahip olanların yüksek anlamlılık düzeyine de sahip olduğu görülmüştür.

3. Yöntem

3.1. Örneklem

Araştırmada Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde lisans öğrenime devam etmekte olan 514 öğrenci yer almıştır. Ulaşılabilen ve gönüllü olan herkesin katılabildiği kolayda örnekleme tekniğiyle (Altunışık vd., 2005: 132) katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmaya dâhil olan öğrencilerin 326'sı (%63,4) kadın iken

188'i (%36,6) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 21'dir. Lisans öğrencisi olunan fakülteye göre 92'si (%17,9) ziraat fakültesinde, 90'ı (%17,9) sağlık bilimleri fakültesinde, 87'si (%16,9) eğitim fakültesinde, 85'i (%16,5) ilahiyat fakültesinde, 83'ü (%16,1) iletişim fakültesinde ve 77'si (%15) mühendislik fakültesinde öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılım gösteren öğrencilerden 204'ü (%39,7) ikinci sınıf, 165'i (%32,1) birinci sınıf, 89'u (17,3) dördüncü sınıf ve 56'sı (%10,9) üçüncü sınıftadır. Katılımcıların 499'u (97,1) bekârken 15'i (%2,9) evlidir. Çalışmaya katılan öğrencilerin 215'i (%41,8) büyükşehirde, 134'ü (%26,1) şehirde, 123'ü (%23,9) ilçede ve 42'si (%8,2) köyde yaşamlarının uzun bir bölümünü geçirmiştir. Ayrıca katılımcıların 432'si (%84) orta, 49'u (%9,5) düşük ve 33'ü (%6,4) yüksek düzey gelire sahiptir.

3.2. Ölçme Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu form vasıtasıyla araştırmaya dâhil olan kişilerin cinsiyet, yaş, öğrencisi olunan fakülte ve sınıf, maddi durum ve yaşanılan şehir gibi demografik özellikleri tespit edilmiştir.

Kısa Dindarlık Ölçeği: Uysal (1995: 263-271) tarafından *İslami Dindarlık Ölçeği* olarak geliştirilen bu ölçek Ayten (2009)'in uyarlamasıyla *Kısa Dindarlık Ölçeği* adını almıştır. Ayten ve Yıldız'ın (2016: 281-308) çalışmalarıyla yeniden revize edilen versiyonu bu araştırmada kullanılmıştır. 5'li likert özelliğe sahip olan bu ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Her soru için 1'den 5'e dek derecelendirme vardır. Ölçeğin inanç-etki ve bilgi-ibadet olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değerleri şu şekildedir: Ölçek genel α= ,774; inanç-etki boyutu α= ,669 ve bilgi-ibadet boyutu α= ,668.

Çok Boyutlu Varoluşsal Anlam Ölçeği: Hayattaki anlamlılık düzeyini tespit etmek amacıyla kullanılan bu ölçek George ve Park (2017: 613-627) tarafından geliştirilmiş ve kültürel uyarlaması Vural (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. 15 maddeden meydana gelen bu ölçek 7'li likert özelliğindedir ve 2. madde ters kodlanmaktadır. Ölçek kavrama, amaç ve önem olmak üzere 3 alt boyuta sahiptir. İç tutarlılık analizi neticesinde ölçek toplamı için Cronbach Alfa değeri ,920; önem boyutu için ,816; amaç boyutu için ,885; kavrama boyutu için ,797 olarak tespit edilmiştir.

Psikolojik Sermaye Algıları Ölçeği (PSAÖ): Araştırmaya dâhil olan kişilerin psikolojik sermaye düzeylerini ölçmek amacıyla Atila (2019: 97-112) tarafından üniversite öğrencilerinin katılımıyla geliştirilen "Psikolojik Sermaye Algıları Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 17 madde ve 4 alt boyuttan meydana gelmektedir. Öz yeterlilik boyutunda 4, umut boyutunda 4, psikolojik dayanıklılık boyutunda 5 ve iyimserlik boyutunda 4 madde bulunmaktadır. 5'li likert özelliği taşımaktadır. Ölçekte bulunan tüm maddeler olumlu ifadedir. Ölçeğin tümü için Cronbach Alpha değeri ,88, öz yeterlilik boyutu için ,77, dayanıklılık boyutu için ,82, iyimserlik boyutu için ,70 ve umut boyutu için ,71'dir.

3.3. Verilerin Toplanması ve İstatiksel Analizi

Araştırma verileri, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan öğrencilerden elde edilmiştir. Araştırma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (Protokol No: 2023/440) ve üniversite rektörlüğünden araştırma izni alınmıştır. Bu araştırma, üniversite öğrencilerinden elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilen nicel ve ilişkisel bir araştırmadır. Araştırma, değişkenler arasındaki ilişkilerin aynı zaman diliminde test edilmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışma, sosyal bilimlerde değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilerin değerlendirilmesinde yaygın olarak başvurulan kovaryans temelli Yapısal Eşitlik Modellemesi (CB-SEM) yaklaşımıyla (Meydan ve Şeşen, 2011: 77-112) tasarlanmıştır. Araştırma, 2025 yılının Şubat ve Mart aylarında gönüllüğe dayalı olarak elden verilen anket formları vasıtasıyla yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 24 ve AMOS 24 paket programlarından faydalanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini tanımlamak için frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Kullanılan ölçeklerin önceden belirlenmiş boyutlarının doğruluğunu test etmek ve veri ile kuramsal model arasındaki uyumu belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Oluşan faktör yapılarına ait geçerlik ve güvenirlik düzeylerini değerlendirmek için Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı, CR (Bileşik Güvenirlik) ve AVE (Açıklanan Varyans Oranı) değerleri hesaplanmıştır. Verilerin çok değişkenli analizlere uygunluğunu test etmek ve normalliği değerlendirmek amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları incelenmiştir. Araştırmada yer alan temel değişkenler arasındaki yön ve

güç ilişkisini ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapısal modeli test etmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi (YEM/SEM) uygulanmıştır. Bu bütüncül analiz yaklaşımı, araştırmanın ölçme araçlarının geçerli ve güvenilir olduğunu gösterirken, değişkenler arası ilişkilerin de tutarlı biçimde test edilmesine imkan tanımıştır.

4. Bulgular

4.1. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmada yer alan dindarlık, hayatın anlamı ve psikolojik sermaye ölçeklerinin faktör yapısı, araştırma amacından hareketle ölçeklerin tek boyut olarak kullanılma düşüncesiyle ikinci düzey faktör analizi ile incelenmiştir.

Şekil 1: Dindarlık Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Şeması

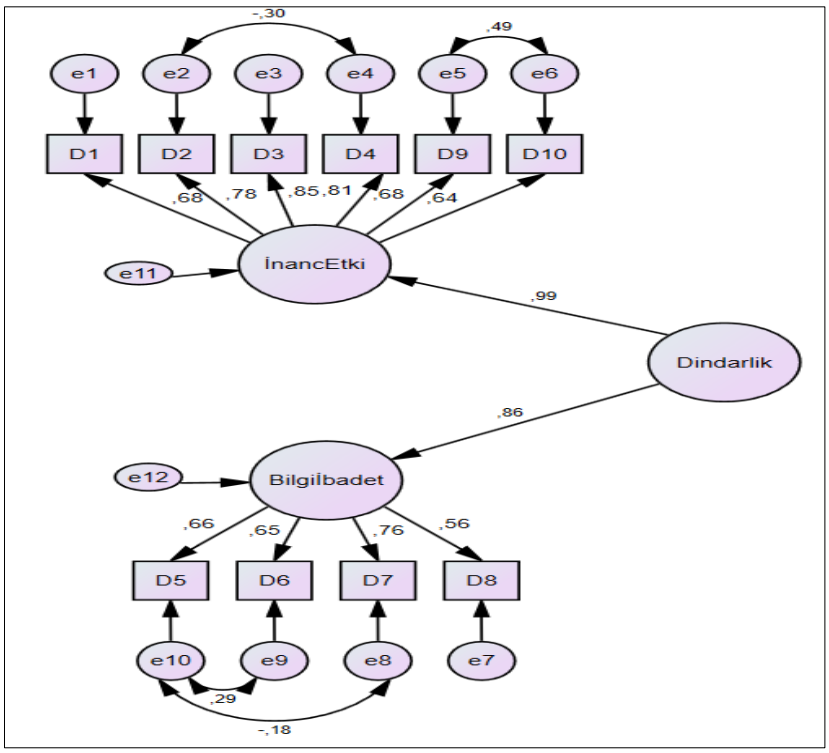

Dindarlık ölçeğine yönelik oluşturulan doğrulayıcı faktör analizi şeması Şekil 1'de görülmektedir. İki boyuttan ve 10 ifadeden oluşan ölçekte faktör yükü 0,40'tan az olmayan (Gürbüz ve Şahin, 2016: 320-321) ifadeye rastlanmadığı için ölçek faktör yapısı ilk aşamada doğrulanmış ve uyum değerleri incelenmiştir.

Tablo 1'deki uyum iyiliği değerlerinin, hata terimlerinden bağlantı gücü yüksek olanlar arasında kovaryanslar oluşturularak elde edilen sonuçlarının iyi ve kabul edilebilir aralıkta olmaları nedeniyle ölçek faktör yapısının doğrulandığı görülmüştür.

Tablo 1: Dindarlık Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Uyum Değerleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Çıktısı
x^2 /df	≤3	≤5	3,717
GFI	≥0,90	0,89-0,85≥	,875
CFI	≥0,97	≥0,90	,959
NFI	≥0,95	≥0,90	,945
IFI	≥0,95	≥0,90	,959
TLI	≥0,95	≥0,90	,952
RMSEA	≤0,05	≤0,08	,073

Kaynak: (Çokluk vd., 2014: 251-332; Hair vd., 2010: 60-62; Hu ve Bentler, 1999: 26-40; Meydan ve Şeşen, 2011: 24-70)

Şekil 2: Hayatın Anlamı Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Şeması

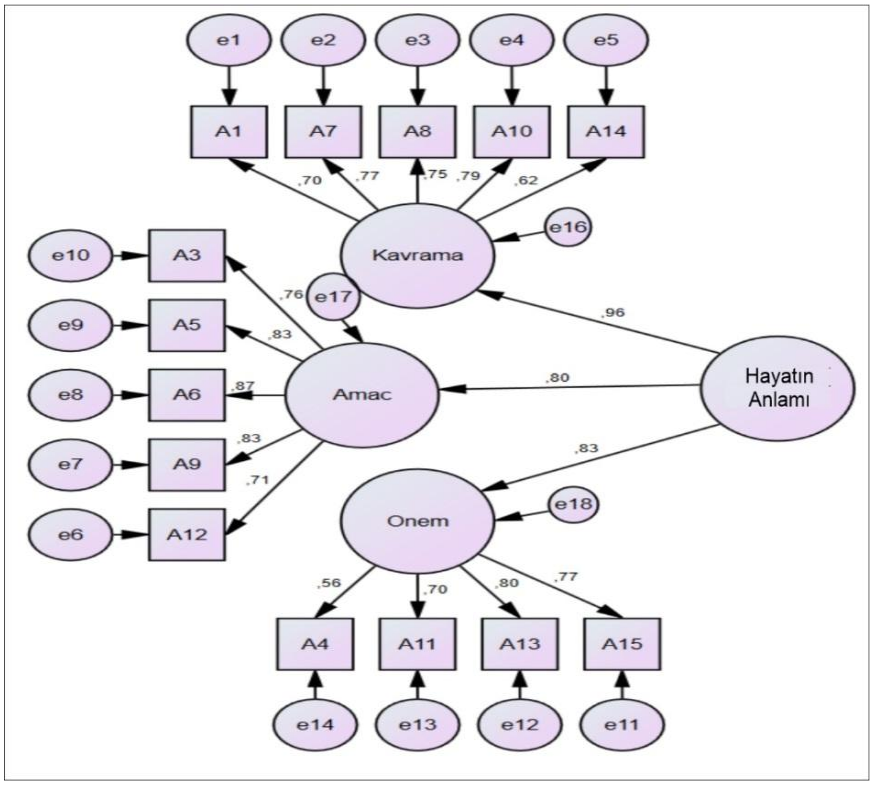

Hayatın anlamı ölçeğine yönelik oluşturulan doğrulayıcı faktör analizi şeması Şekil 2'de görülmektedir. Üç boyuttan ve 15 ifadeden ölçekte faktör yükü 0,30 olarak elde edilen 2 numaralı ifade, faktör yükü 0,40'tan az olduğu için (Gürbüz ve Şahin, 2016: 320-321) analizden çıkarılmıştır. Kalan ifadelerle tekrar yapılan faktör analizine ilişkin ifadelerin faktör yüklerinde 2 numaralı ifade haricinde faktör yükü 0,40'ın altında kalan ifadeye rastlanmamıştır. Bu kapsamda ölçek faktör yapısı ilk aşamada doğrulanmış ve uyum değerleri incelenmiştir.

Tablo 2: Hayatın Anlamı Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Uyum Değerleri	**İyi Uyum**	**Kabul Edilebilir Uyum**	**Model Çıktısı**
x^2 /df	≤3	≤5	3,616
GFI	≥0,90	0,89-0,85≥	,921
CFI	≥0,97	≥0,90	,947
NFI	≥0,95	≥0,90	,928
IFI	≥0,95	≥0,90	,942
TLI	≥0,95	≥0,90	,934
RMSEA	≤0,05	≤0,08	,071

Kaynak: (Çokluk vd., 2014: 251-332; Hair vd., 2010: 60-62; Hu ve Bentler, 1999: 26-40; Meydan ve Şeşen, 2011: 24-70)

Tablo 2'deki uyum iyiliği değerlerinin iyi ve kabul edilebilir aralıkta olmaları nedeniyle ölçek faktör yapısı doğrulanmıştır.

Şekil 3: Psikolojik Sermaye Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Şeması

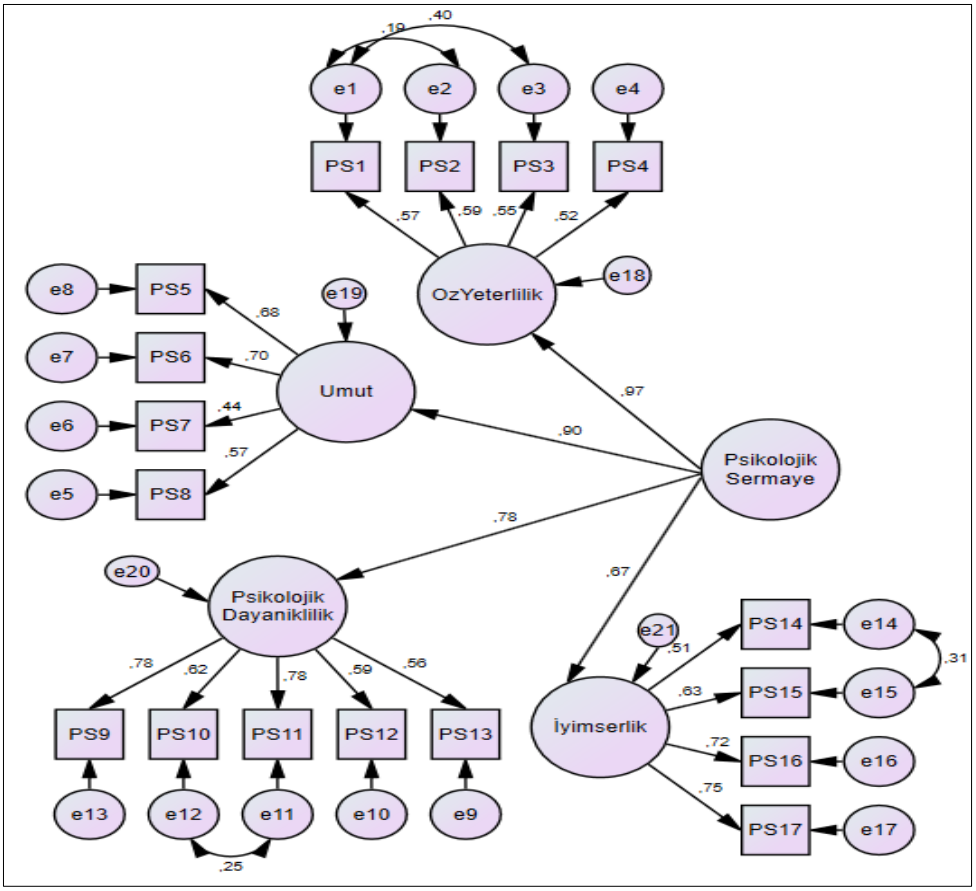

Psikolojik sermaye ölçeğine yönelik oluşturulan doğrulayıcı faktör analizi şeması Şekil 3'te görülmektedir. Dört boyuttan ve 17 ifadeden oluşan ölçekte faktör yükü 0,40'tan az olan ifadeye rastlanmamıştır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 320-321). Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri Şekil 3'te görülmektedir. Bu kapsamda ölçek faktör yapısı ilk aşamada doğrulanmış ve uyum değerlerine bakılmıştır.

Tablo 3: Psikolojik Sermaye Ölçeği İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Uyum Değerleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Çıktısı
x^2 /df	≤3	≤5	2,231
GFI	≥0,90	0,89-0,85≥	,912
CFI	≥0,97	≥0,90	,954
NFI	≥0,95	≥0,90	,920
IFI	≥0,95	≥0,90	,954
TLI	≥0,95	≥0,90	,942
RMSEA	≤0,05	≤0,08	,049

Kaynak: (Çokluk vd., 2014: 272; Hair vd., 2010: 60-62; Hu ve Bentler, 1999: 26-40; Meydan ve Şeşen, 2011: 24-70)

Tablo 3'teki uyum iyiliği değerlerinin, hata terimlerinden bağlantı gücü yüksek olanlar arasında kovaryanslar oluşturularak elde edilen sonuçlarının iyi ve kabul edilebilir aralıkta olmaları nedeniyle ölçek faktör yapısı doğrulanmıştır.

4.2. Geçerlilik ve Güvenirlik Analizleri

Faktör yapıları doğrulanan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılığını ölçen Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının 0,70 ve üzeri çıkması ölçeğin güvenilirliğinin

sağlandığını gösterirken (Hair vd., 2010: 60-62), yapı geçerliliğinin incelenmesinde birleşik güvenilirliği ifade eden CR değeri ile yakınsak geçerliliği ifade eden AVE değerleri incelenmektedir. AVE değerinin 0,50 ve üzeri ve CR değerinin ise 0,70 ve üzeri elde edilmesi yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981: 44-45; Hair vd., 2017: 110-119); ayrıca Hair vd. (2021: 75-77) 0,60–0,70 aralığındaki CR değerlerinin keşfedici araştırmalarda kabul edilebilir olduğunu belirtmektedir.

Tablo 4: Geçerlilik ve Güvenilirlik Sonuçları

Değişken	**Cronbach Alfa**	**AVE**	**CR**
İnanç Etki	0,881	0,554	0,881
Bilgi İbadet	0,761	0,506	0,778
Dindarlık	0,896	0,507	0,910
Kavrama	0,838	0,565	0,838
Amaç	0,894	0,656	0,884
Önem	0,769	0,511	0,804
Hayatın Anlamı	0,875	0,585	0,933
Öz-yeterlilik	0,704	0,502	0,664
Umut	0,709	0,518	0,694
Psikolojik dayanıklılık	0,800	0,513	0,822
İyimserlik	0,763	0,507	0,750
Psikolojik Sermaye	0,912	0,522	0,902

Tablo 4'teki değerler incelendiğinde tüm ölçek alt boyutları ile ana boyutların geçerlilik ve güvenilirlik değerlerinin sağlandığı görülmektedir.

4.3. Normal Dağılım Değerlendirme Sonuçları

Verilerin normal dağılıma uygunluğunun incelenmesinde çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınmıştır. Söz konusu değerlerin +1,5 ile -1,5 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma uygun olduğunu ifade etmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 501).

Tablo 5: Normal Dağılıma Uygunluk Sonuçları

	N	**Ortalama**	**Std. Sapma**	**Çarpıklık**	**Basıklık**
İnanç Etki	514	3,75	0,86	-1,249	1,426
Bilgi İbadet	514	3,28	0,88	-0,339	-0,334
Öz-yeterlilik	514	3,73	0,67	-0,413	0,276
Umut	514	3,92	0,65	-0,471	0,273
Psikolojik Dayanıklılık	514	3,51	0,72	-0,195	-0,076
İyimserlik	514	3,50	0,85	-0,281	-0,063
Kavrama	514	5,29	1,03	-0,596	0,541
Amaç	514	5,48	1,08	-1,079	1,335
Önem	514	4,84	1,30	-0,722	0,474
Dindarlık	514	3,5188	0,80	-,763	,249
Hayatın Anlamı	514	5,2097	0,99	-,677	,830
Psikolojik Sermaye	514	3,6702	0,56	-,210	,085

Tablo 5'teki çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde tüm değerlerin +1,5 ile -1,5 aralığında olmasıyla verilerin normal dağılıma uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 5'e göre katılımcıların dindarlık düzeylerinin ortanın üstü, hayatın anlamı düzeylerinin iyi ve psikolojik sermaye düzeylerinin ortanın üstü seviyede olduğu gözlenmektedir.

4.4. Dindarlık, Hayatın Anlamı ve Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiler

Tablo 6'da dindarlık, hayatın anlamı ve psikolojik sermaye değişkenlerinin alt boyutlarıyla beraber aralarındaki ilişkiye dair korelasyon bulguları sunulmuştur.

Tablo 6: Korelasyon Analizi Sonuçları

	İnanç Etki	Bilgi İbadet	Öz-yeterlilik	Umut	Psikolojik Dayanıklılık	İyimserlik	Kavrama	Amaç	Önem	Dindarlık	Hayatın Anlamı	Psikolojik Sermaye
İnanç Etki	1	,684**	,186**	,329**	,151**	,469**	,390**	,413**	,495**	,915**	,502**	,374**
Bilgi İbadet		1	,149**	,302**	,166**	,442**	,353**	,348**	,412**	,920**	,429**	,349**
Öz-yeterlilik			1	,555**	,502**	,376**	,466**	,408**	,314**	,182**	,448**	,756**
Umut				1	,499**	,495**	,560**	,542**	,404**	,343**	,569**	,797**
Psikolojik Dayanıklılık					1	,492**	,469**	,333**	,292**	,173**	,412**	,794**
İyimserlik						1	,566**	,485**	,503**	,496**	,593**	,785**
Kavrama							1	,689**	,656**	,404**	,885**	,661**
Amaç								1	,573**	,415**	,854**	,565**
Önem									1	,494**	,873**	,491**
Dindarlık										1	,507**	,394**
Hayatın Anlamı											1	,650**
Psikolojik Sermaye												1

**p<0,01'de anlamlı

Tablo 6'daki değerler incelendiğinde, korelasyon katsayılarının tümünün p=0,01 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Dindarlığın alt boyutu olan inanç-etki ile psikolojik sermaye alt boyutlarından öz-yeterlilik (r=0,186, p<0,01) ve psikolojik dayanıklılık (r=0,151, p<0,01) ile düşük düzeyde, umut (r=0,329, p<0,01) ve iyimserlik (r=0,469, p<0,01) ile orta düzeyde ilişkisi olduğu, hayatın anlamı boyutlarından kavrama (r=0,390, p<0,01), amaç (r=0,413, p<0,01) ve önem (r=0,495, p<0,01) ile orta düzeyde ilişkisi olduğu belirlenmiştir. İnanç etki boyutunun hayatın anlamı (r=0,502, p<0,01) ve psikolojik sermaye (r=0,374, p<0,01) ile ise orta düzeyde ilişkisi olduğu görülmektedir. Dindarlığın diğer alt boyutu olan bilgi-ibadetin, psikolojik sermaye alt boyutlarından öz-yeterlilik (r=0,149, p<0,01), umut (r=0,302, p<0,01) ve psikolojik dayanıklılık (r=0,166, p<0,01) ile düşük düzeyde ve pozitif yönde; hayatın anlamı alt boyutlarından kavrama (r=0,353, p<0,01), amaç (r=0,348) ve önem (r=0,412, p<0,01) ile orta düzeyde pozitif yönlü ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bilgi-ibadet boyutunun hayatın anlamı (r=0, 429, p<0,01) ve psikolojik sermaye (r=0,349, p<0,01) ile orta düzeyde ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dindarlığın hayatın anlamı ile (r=0,507, p<0,01) orta düzeyde ve pozitif yönde, psikolojik sermaye (r=0,394, p<0,01) ile orta düzeyde ve pozitif yönde ilişkisi olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla dindarlık ve alt boyutları olan inanç-etki ve bilgi-ibadet puanları arttıkça psikolojik sermaye ve alt boyutları olan öz-yeterlilik, umut, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik düzeyleri de artmaktadır. Benzer şekilde dindarlık ve alt boyutları olan inanç-etki ve bilgi-ibadet puanları arttıkça hayatın anlamı ve alt boyutları olan kavrama, amaç ve önem puanları da artış göstermektedir.

4.5. Yapısal Model Hipotez Test Sonuçları

Araştırma hipotezlerine yönelik oluşturulan yapısal modelin test sonuçları Şekil 4'te görülmektedir. Oluşturulan modele yönelik değerleri Tablo 7'de yer almaktadır. Tüm uyum iyiliği değerlerinin iyi ve kabul edilebilir aralıkta yer alması oluşturulan modelin doğrulandığını göstermektedir.

Şekil 4: Hipotezlere Yönelik Oluşturulan Yapısal Model Şeması

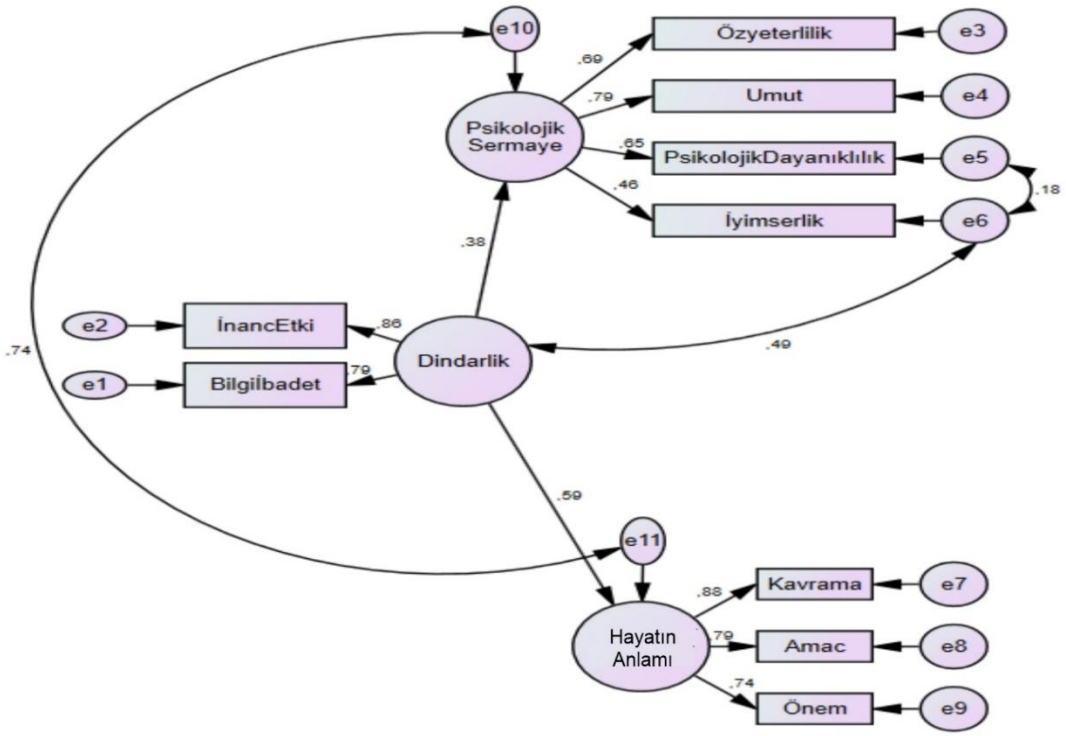

Tablo 7: Hipotezlere Yönelik Oluşturulan Yapısal Modelin Uyum Değerleri

Uyum Değerleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Çıktısı
x^2 /df	≤3	≤5	3,483
GFI	≥0,90	0,89-0,85≥	,893
CFI	≥0,97	≥0,90	,976
NFI	≥0,95	≥0,90	,966
IFI	≥0,95	≥0,90	,956
TLI	≥0,95	≥0,90	,958
RMSEA	≤0,05	≤0,08	,070

Kaynak: (Çokluk vd., 2014: 272; Hair vd., 2010: 60-62; Hu ve Bentler, 1999: 26-40; Meydan ve Şeşen, 2011: 24-70)

Tablo 8: Hipotez Test Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	p
Dindarlık	Hayatın Anlamı	,592	1,077	0,000
Dindarlık	Psikolojik Sermaye	,383	1,021	0,000
Dindarlık	Kavrama	,519	0,916	0,000
Dindarlık	Amaç	,466	0,806	0,000
Dindarlık	Önem	,439	1,011	0,000
Dindarlık	Öz-yeterlilik	,265	0,892	0,000
Dindarlık	Umut	,304	1,204	0,000
Dindarlık	Psikolojik Dayanıklılık	,248	1,117	0,000
Dindarlık	İyimserlik	,177	1,022	0,000

*p<0,01 de anlamlı

Hipotez test sonuçlarını gösteren Tablo 8 incelendiğinde, hipotezlerin p istatistik önem düzeyinde kabul edildiği/desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Dindarlığın hayatın anlamı (β=0,592, p=0,000) ve psikolojik sermaye (β=0,383, p=0,000) üzerinde istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dindarlığın hayatın anlamının alt boyutları üzerindeki etkileri incelendiğinde, dindarlığın kavrama (β=0,519, p=0,000), amaç (β=0,466, p=0,000) ve önem (β=0,439, p=0,000) alt boyutları üzerinde istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Dindarlığın psikolojik sermaye alt boyutları üzerindeki etkileri incelendiğinde ise dindarlığın öz-yeterlilik (β=0,265, p=0,000), umut (β=0,304, p=0,000), psikolojik dayanıklılık (β=0,248, p=0,000) ve iyimserlik (β=0,177, p=0,000) alt boyutları üzerinde istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre, H_1 ve H_2 hipotezleri desteklenmiştir.

5. Tartışma

Çalışma, üniversite öğrencilerinin psikolojik sermaye ve hayatın anlamı durumlarına dindarlığın etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu maksatla altı farklı fakültede lisans düzeyinde öğrenim gören 514 öğrenciye ulaşılmıştır. Böylece gençlik dönemindeki neslin dindarlık tutumunun psikolojik sermaye ve hayatın anlamı üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üniversite öğrencilerinde dindarlık tutumlarının hayatın anlamını istatiksel olarak anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü etkilediği bulunmuştur. Dindarlığın hayatın anlamının alt boyutları olan kavrama, amaç ve önemi de istatiksel olarak anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü yordadığı görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda katılımcı öğrencilerin, yaşam deneyimlerini anlamlandırmada, geleceğe yönelik amaçlar belirlemede, yaşama dair tutarlı bir bakış açısı oluşturmada ve varlıklarının yaşamda bir önem ifade ettiğini hissetmede dini inanç ve öğretilerin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim insanlık tarihinde varoluşun anlamına dair en doyurucu cevaplar dinler aracılığıyla sunulmaktadır (Şentürk ve Yakut, 2014: 52). Daha somut ifade etmek gerekirse dini sistemler bireyin anlam duygusuna tamamen nüfuz ederek onun gündelik olayları yorumlamasında, gündelik yaşam motivasyonlarında, genel ruh halinde ve yaşam memnuniyetinde etkilerini göstermektedir (Park, 2013: 41). İslam dinin de mensupları için yaşamda bir anlam oluşturmalarına, çeşitli amaçlar edinmelerine ve yaratılışlarındaki önemlerini keşfetmelerine rehberlik edebileceği ifade edilebilir. Bu çalışma ile benzerlik göstererek dindarlık ile hayatın anlamı arasında ilişki ve etkileşimin bulunduğunu tespit eden çalışmalara rastlanmaktadır (Akbulut, 2023; Aksoy, 2019; Aydın, 2017: 89-108; Kandemir, 2022a: 329-352; Kıraç, 2013: 165-178; Şimşir vd., 2020: 509-528; Vural, 2025: 77; Yüksel, 2020: 376-395). Topuz (2016: 540) din ve yaşamın anlamına odaklandığı araştırmada 328 lisans öğrencisine yer vermiştir. Araştırmanın neticesinde yaşamın anlamını açıklamada dini bilinç ve değer düzeyinin etkili olduğunu; ayrıca alınan din eğitiminin de rol oynadığını tespit etmiştir. Bu bulgulardan yola çıkarak dinin genç yetişkinlikte bireylerin anlama ulaşmalarına katkı sunduğu ve onları normatif dine göre yaşamaya yönlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Karslı (2020: 170) da üniversite öğrencilerinde dindarlık ve anlam algısı arasındaki ilişkiyi ele aldığı araştırmasında dini tutum ve içsel dini motivasyon ile yaşamda anlam bulma arasında olumlu ilişki bulmuştur. Vural (2021: i-ii) da 1164 yetişkinle gerçekleştirdiği araştırmanın neticesinde dindarlık ile hayatın anlamı arasında pozitif yönlü anlamlı etkileşim bulgulamıştır. Ayrıca daha genel bir çıkarımla dinin anlamlılığa kaynak teşkil eden rolüyle psikolojik sağlığı koruyucu ve destekleyici niteliği olduğu sonucuna varmıştır. Uluslararası alan yazında da din ve anlam etkileşimine dikkat çeken araştırma bulguları yer almaktadır (Abeyta ve Routledge, 2018: 6-13; Davis, 2019: 259-671). Örneğin Campos ve diğerleri (2020: 560) içsel yönelimli dindarlık ile depresyon belirtileri arasındaki ilişkide yaşamda anlamlılığın aracı etkisini araştırmıştır ve içsel yönelimli dindarlığın yaşamda anlamlılığı olumlu yönde yordadığını tespit etmiştir. Abu-Hilal ve diğerleri (2017: 203) de 344 öğrenciyle Umman'da yaptıkları çalışmanın neticesinde dindarlığın yaşamda anlamı pozitif yönde yordadığını bulmuştur. Bu doğrultuda denilebilir ki literatür yaşamda anlamlılık ve din arasında ilişki ve etkileşimin olduğunu vurgulamaktadır ve bu bulgular bu araştırmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Hem alan yazın hem de bu araştırma bulgularından yola çıkarak denilebilir ki dini sistemler, gençlik dönemi anlam arayışında bireye yol gösterici bir kaynak işlevi görebilir. Gençlik döneminde

rastlanabilecek yabancılaşma, yoğun stres, duygusal iniş ve çıkışlar veya çeşitli bunalımlarda (Gürsu, 2022: 919) dini inançlar ve uygulamalar birey için bir referans noktası olabilir. Din, yaşamı anlama çabasında, kendine amaçlar edinmede, değerli bir birey olduğunu hissetmede ayrıca içsel çatışmalarını ve dış dünyada gözlemlediği karmaşayı çözümlemede genç birey için güvenli bir liman olabilir. Katılımcılarda özellikle inanç-etki alt boyutunun bilgi-ibadet alt boyutundan daha yüksek seyrettiği gözlenmektedir. Bu doğrultuda katılımcılarda içsel manevi tecrübelerin daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. Bunların yanında verilerin toplandığı tarih aralığında ramazan ayının yer alması da katılımcılarda dindarlığın hayatın anlamı üzerindeki etkisini kuvvetlendirmiş olabilir. Çünkü ramazan ayı Müslüman bireyin Allah ile yakınlaşmasını sağlayan ve hayatı daha din merkezli bir perspektiften değerlendirmesine yol açan bir süreç olabilir. Bu ayda geleneksel ve dijital platformlar aracılığıyla İslam dininin hayata kattığı anlam sıklıkla vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu ay doğası itibarıyla manevi bir atmosfer taşımaktadır.

Bu araştırmada, bir diğer husus olarak öğrencilerin psikolojik sermaye durumlarına dindarlığın etkisi incelenmiştir ve dindarlığın psikolojik sermayeyi istatiksel olarak anlamlılık düzeyinde olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Dindarlığın psikolojik sermayenin alt boyutlarını temsil eden öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılığı da istatiksel olarak anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü yordadığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle bireysel psikolojik nitelikleri ifade eden zorlayıcı görevlerde gerekli çabayı sergileme, başarılı olmada olumlu bakış açısına sahip olma, amaçlara ulaşmada motive olma ve zorluklarla mücadele etmede, dini inanç ve öğretiler katılımcı öğrencilere katkı sağlayabilmektedir. Dinin psikolojik sermaye üzerindeki etkisini konu edinen çeşitli araştırmalara literatürde rastlanmaktadır. Örneğin, Fatima ve diğerleri (2022: 162-169) içsel, dışsal ve arayış dindarlığı ile psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1500 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmanın neticesinde içsel dini yönelimin Müslüman, Hristiyan ve Hindu öğrencilerin psikolojik sermayesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Dışsal dini yönelim Hristiyan ve Hindu öğrencilerin psikolojik sermayelerine katkıda bulunmaktadır. Arayış dindarlığı ise hiçbir grubun psikolojik sermayesine katkıda bulunmamıştır. Bu sonuçlar, Müslüman öğrencilerde içsel dini yönelimin psikolojik sermayeyi güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Kebria ve diğerleri (2019: 39) kardiyovasküler hastalık tanısı almış bir gruba İslami yönelimli pozitif psikoloji psiko-eğitimi uygulamıştır ve katılımcıların psikolojik sermaye puanlarında artış meydana gelmiştir. Alan yazında daha ziyade maneviyat ile psikolojik sermaye ilişkisini ele alan çalışmalara rastlanmaktadır (Golparvar ve Mosahebi, 2015: 4-12; Kalhori vd., 2018: 141-144; Parviniannasab vd. 2022: 1-7; Parviniannasab vd., 2023: 1-8; Romero, 2022; Vahidi ve Harandi, 2017: 51-64). Örneğin, Zehra ve Husain (2015: 253) öğretmenlerle ve akademisyenlerle gerçekleştirdikleri araştırmanın neticesinde manevi değerler ile psikolojik sermaye arasında olumlu yönde ilişki tespit etmiştir. Paul ve Saha (2016: 46) yüksek lisans öğrencilerinde akademik stresle başa çıkmaya çalışırken maneviyatın psikolojik sermayedeki rolünü ele almıştır ve psikolojik sermaye ile maneviyat arasında olumlu bir ilişki tespit ederek maneviyatın akademik stresi düşürdüğünü bulmuştur. Maneviyata önem veren kurumlarda çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin daha yüksek olduğuna ilişkin araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Jung (2023: 1) 441 dansçı kadınla gerçekleştirdiği araştırmada işyeri maneviyatının anlamlı düzeyde psikolojik sermayeyi olumlu yönde etkilediğini bulgulamıştır. Nazlı ve Akkaş (2023: 75) da sağlık çalışanlarıyla yürüttükleri araştırmanın neticesinde örgütsel maneviyat ile psikolojik sermaye arasında yüksek düzeyde olumlu ilişki tespit etmiştir.

Dindarlık bir inanışın kabul edilmesinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Tasdik edilen inanış kişinin tüm yaşam alanlarını kuşatmakta ve içerisine nüfuz etmektedir (Can, 2024: 37). Dini sistemler, mensuplarında güçlü motivasyonlar uyandırabilecek ve onu harekete geçirebilecek yeterlilikte sembollere sahiptir (Kandemir, 2022b: 159). Bireyin yüce bir varlığı kabul ederek ona yönelmesi, güvenme ve bağlanma duygularının açığa çıkması anlamını taşımaktadır. İnsanın yüce bir kudret tarafından korunduğunu bilmesi ve sıkıntıya düştüğünde ondan yardım istemesi yetişkin psikolojisinin güçlü kalmasında önem arz etmektedir (Yıldırım ve Gürsu, 2021: 47-48). Özellikle teistik dinlerde var olan her şeye egemen olan Tanrı inancı olumsuzluklar ya da belirsizlikler karşısında bireyin umutlu olabilmesine yol açar (Kandemir 2022c: 544). Ayrıca yine teistik dinlerde var olan ilahi bir varlıkla bağlantısallık hissi kişinin zor durumlarda sığınabileceği bir varlık olduğunu hatırlatarak bireyin kendini

güvende hissetmesinin (Acar, 2019: 68) yanında yeterli hissetmesini de sağlayabilir. Bunların yanında bireyin hem aşkın bir varlığın korumasında olduğunu hissetmesi hem de dini pratiklerle toplu ibadetler onun psikolojik dayanıklılığını güçlendirebilir (Kabahasanoğlu ve Göcen, 2026: 422). Bu ifadelerden yola çıkarak her şeye gücü yeten ve yakın hissedilen bir Tanrı inancının varlığının bireylerin hem yaşama daha pozitif bakmalarına hem de yaşamda daha güçlü adımlarla yol almalarına katkı sağlayabileceği söylenebilir. Katılımcıların üniversite öğrencilerinden oluştuğu düşünüldüğünde, gelecek kaygısı, yalnızlık, özlem, uyum sorunları, belirsizlik, ilişki çatışmaları, akademik başarı veya maddi sıkıntılarla mücadelede dini inanç ve öğretilerin etkili birer destek ve güç kaynağı işlevi üstlenebileceği ifade edilebilir. Bu noktada önemle vurgulamak gerekmektedir ki gencin dini yönelimini de psikolojik sermaye düzeyinde önemli bir faktör olabilir. Gencin dini yönelimi içsel, dışsal, arayışsal ya da katı kuralcı eğilimde olabilir. İçsel dini yönelimdeki bir birey için dinin kendisi bir amaçken önemli olan dine bağlılığıdır. Dışsal dini yönelimdeki bir birey için dine yönelişte bireysel istek ve beklentiler devreye girebilir. Arayışsal dini eğilimde olan kişi dini konuları sürekli sorgularken katı kuralcı dini eğilimde olan kişi ise dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağladır (İnceköse ve Yapıcı, 2025: 839). Bu farklı eğilimler umut, iyimserlik, öz-yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık üzerinde birbirinden farklı etkiler bırakabilir. Bu dini eğilimler ve farklı Tanrı tasavvurları göz önünde bulundurularak psikolojik sermayeye yönelik araştırmaların gerçekleştirilmesi önemli görünmektedir. Ayrıca gençler için erken dönem gerçekleştirilecek müdahaleler gündeme gelebilir; daha açık bir ifadeyle dini unsurların da göz önünde bulundurulduğu destekleyici psiko-eğitim programları yapılabilir.

Bu çalışmada belirtilmesi gereken bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırmada 514 kişiden oluşan bir örneklem grubu yer almaktadır, kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır ve bu örneklem grubu lisans düzeyindeki öğrencilerden oluşmaktadır; dolayısıyla sonuçların genellenebilirliği katılımcılarla sınırlıdır. Araştırmada gerçekleştirilen ölçümler kullanılan ölçme araçlarının kapasiteleriyle sınırlıdır. Araştırma belli bir zaman aralığında yapılmış olup kesitsel niteliktedir; araştırmanın gerçekleştirildiği zaman aralığıyla sınırlıdır.

6. Sonuç

Yürütülen araştırma kapsamında, üniversite öğrencilerinde psikolojik sermaye, hayatın anlamı ve dindarlık arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Araştırmanın temel amacı dindarlığın psikolojik sermaye ve hayatın anlamı üzerinde etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Bu maksatla Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde lisans öğrenime devam etmekte olan 6 farklı fakülteden 514 öğrenci çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmada yapısal eşitlik modeli hipotezleri test edilmeden önce ilişkisel analizler incelenmiştir. Değişkenler arasında alt boyutlar da dahil olmak üzere korelasyon katsayılarının tümünün istatiksel olarak anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinin neticesinde hipotezlerin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Daha açık bir ifadeyle dindarlığın psikolojik sermaye ve hayatta anlamlılığı istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği bulgusuna varılmıştır. Ayrıca dindarlığın psikolojik sermayenin alt boyutları olan öz-yeterlilik, umut, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik; ayrıca hayatın anlamının alt boyutları olan kavrama, amaç ve önem üzerinde de istatiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Bu modele göre üniversite öğrencisi katılımcıların psikolojik sermayelerini güçlendirmelerinde ve hayatta bir anlam bulmalarında dindarlık eğilimleri onlara katkı sağlamaktadır. Gençlik dönemindeki bireylerin yaşama psikolojik olarak daha sağlıklı devam edebilmelerinde ve yetişkinlik dönemine daha güçlü adım atabilmelerinde dini inanç ve öğretilerin önemli bir payı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda denilebilir ki söz konusu değişkenler bağlamında yapılacak nicel ve nitel araştırmaların sayısı artırılabileceği gibi özellikle dini ögelere yer veren psiko-eğitim çalışmaları gençlik dönemindeki bireyler için gerçekleştirilebilir. Bu deneysel çalışmalar hem bilimsel literatürün güçlenmesini sağlayabilir hem de gençlerin hayata ve özellikle iş yaşamına daha sağlam adımlarla devam etmesine katkı sunabilir. Nitekim ev ve iş yaşamında yetişkin sorumluluğunu almaya başlamak bireyler için zorlayıcı olabilmektedir;

önceden atılacak adımlarla gerçekleştirilecek önleme politikaları sayesinde birey, aile ve toplumun daha güçlü bir psikolojik sağlıkla yaşama devam etmesi sağlanabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abdel-Khalek, A. ve Snyder, C. R. (2007), Correlates and Predictors of an Arabic Translation of the Snyder Hope Scale, *The Journal of Positive Psychology*, 2(4), 228-235.

Abeyta, A. A. ve Routledge, C. (2018), The Need for Meaning and Religiosity: An Individual Differences Approach to Assessing Existential Needs and the Relation with Religious Commitment, Beliefs, and Experience, *Personality and Individual Differences*, 123, 6-13.

Abu-Hilal, M., Al-Bahrani, M. ve Al-Zedjali, M. (2017), Can Religiosity Boost Meaning in Life and Supress Stress for Muslim College Students?, *Mental Health Religion & Culture*, 20(2), 203-216.

Acar, M. C. (2019), Öz Güven ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 64-78.

Aflakseir, A. (2012), Religiosity, Personal Meaning, and Psychological Well-Being: A Study among Muslim Students in England, *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 27-31.

Akbulut, T. (2023), *Öğretmenlerde anlam arayışı, mesleki doyum ve dindarlık ilişkisi (Konya Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, 4. Baskı. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Aksoy, E. (2019), *Yetişkinlik döneminde hayatı anlamlandırma ve dindarlık ilişkisi (Gaziantep Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Atila, F. (2019), *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sermaye, sınıf bağlılığı ve okula yabancılaşma algıları arasındaki ilişkinin analizi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Aydın, C. (2017), Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutum ile Hayattaki Anlam Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 89-108.

Ayten, A. (2009), *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ayten, A. ve Vural, M. E. (2023), *Ah Bu Gençler Günümüz Gençliğinde Dini Kimliğin Görünümleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayten, A. ve Yıldız, R. (2016), Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(1), 281-308.

Bahadır, A. (1999), *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Bandura, A. (1978), Reflections on Self-Efficacy. *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 1(4), 237-269.

Bandura, A. (1982), Self-Efficcacy Mechanism in Human Agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.

Baumeister, R. F. (1991), *Meanings of Life*, New York: The Guilford Press.

Baykal, E. (2017). Otantik Liderlik ve Pozitif Çıktıları: Pozitif Örgütsel Davranış Bakış Açısı, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3), 42-64.

Campos, J., Bredemeier, J. ve Trentini, C. (2020), Meaning in Life as a Mediator of the Relationship between Intrinsic Religiosity and Depression Symptoms, *Trends in Psychology*, 28, 560-568.

Can, M. (2024), *Dindarlığın insan psikolojisi üzerindeki etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü, Denizli.

Carr, A. (2016), *Pozitif Psikoloji Mutluluğun ve İnsanın Güçlü Yönlerinin Bilimi* (Çev.: Ü. Şendilek), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Carver, C. S., Scheier, M. F. ve Segerstrom, S. C. (2010), Optimism, *Clinical Psychology Review*, 30, 879-889.

Chaffin, T. D., Luthans, B. C. ve Luthans, K. W. (2023), Integrity, Positive Psychological Capital and Academic Performance, *Journal of Management Development*, 42(2), 93-105.

Cornwall, M., Albrecht, S. L., Cunnigham, P. H. ve Pitcher, B. L. (1986), The Dimensions of Religiosity: A Conceptual Model with an Empirical Test, *Review of Religious Research*, 27(3), 226-244.

Çakmak, Z. ve Ekşi, H. (2023), Ergenlerde Yaşamda Anlam, Maneviyat, Kişilik Arasındaki İlişkiler. *Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 7(1), 38-52.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014), *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS Ve LISREL Uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Davidson, J. C. ve Caddell, D. P. (1994), Religion and the Meaning of Work, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33(2), 135-147.

Davis, E. B. (2019), Religious Meaning Making and Attachment in a Disaster Context: A Longitudinal Qualitative Study of Flood Survivors, *The Journal of Positive Psychology*, 14(35), 659-671.

Emmons, R. A. (2003), Personal Goals, Life Meaning, and Virtue: Wellsprings of a Positive Life, (Eds.: C. L. M. Keyes ve J. Haidt, *Flourishing: Positive Psychology and the Life Well-Lived*, ss. 105-128, American Psychological Association.

Emmons, Robert A. (2005), Striving for the Sacred: Personal Goals, Life Meaning, and Religion, *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745.

Fatima, T., Naoreen, B. ve Buzdar, M. A. (2022), Individual Differences in Religiosity and Its Influences on Psychological Capital, *Mental Health, Religion – Culture*, 25(2), 162-176.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981), Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error, *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Frankl, V. (2015), *İnsanın Anlam Arayışı*, İstanbul: Okyanus.

George, L. S. ve Park, C. L. (2017), The Multidimensional Existential Meaning Scale: A Tripartite Approach to Measuring Meaning in Life, *Journal of Positive Psychology*, 12(6), 613-627.

Golparvar, M., Jafari, M. ve Javadian, Z. (2013). Prediction of Psychological Capital through Components of Spirituality among Nurses, *Iranian Journal of Psychiatric Nursing*, 1(3), 35-44.

Golparvar, M. ve Mosahebi, M. (2015), Predicting Senile People's Spiritual Well Being through Psychological Capital Components, *Knowledge & Research in Applied Psychology*, 16(3), 4-12.

Goodwill, J. R. ve Hope, M. O. (2024), Religion and Suicide in Black Emerging Adults: Examining Pathways through Hope and Meaning in Life, *Journal of Youth and Adolescence*, 53, 1119-1133.

Guo, Y.-F., Wang, K.-F., Cross, W., Lam, L., Plummer, V. ve Li, J. (2022), Quality of Life in Cancer Patients with Different Preferences for Nurse Spiritual Therapeutics: The Role of Psychologival Capital, *J. Adv Nurs*, 78, 991-1000.

Güneş, A. C., Kurtça, H. ve Barak, A. (2022), Pozitif Psikolojik Sermaye, Allah Merkezlilik ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: İstanbul İlinde Görev Yapmakta Olan Öğretmenler Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 20(44), 445-489.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürsu, O. (2022), Gençlik dönemi inanç krizinin psikolojik kökenlerinin analizi: olgu sunumu, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 915-931.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010), *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective* (7. bs), New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2021), *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*, USA: Sage.

Hair, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L. ve Sarstedt, M. (2017), PLS-SEM or CB-SEM: Updated Guidelines on Which Method to Use, *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1, 107-123.

Harms, P. D., Krasikova, D. V. ve Luthans, F. (2018), Not Me, But Reflects Me: Validating a Simple Imlicit Measure of Psychological Capital, *Journal of Personality Assessment*, 100(5), 551-562.

Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2014), *Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma ve Uygulamalar*, (Çev.: T. Doğan), Ankara: Nobel Yayınları.

Herrman, H., Stewart, D. E., Diaz-Granados, N., Berger, E. L., Jackson, B. ve Yuen, T. (2011), What is Resilience?, *La Revue Canadienne de Psychiatrie*, 56(5), 258-265.

Holdcroft, B. (2006), What is Religiosity?, *Catholic Education: A journal of Inquiry and practice*, 10(1), 89-103.

Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999), Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

Hunsberger, B. ve Jackson, L. M. (2005), Religion, Meaning, and Prejudice, *Journal of Social Issues*, 61(4), 807-826.

İnceköse, S. ve Yapıcı, A. (2025), Şans Oyunlarına Katılım ve Kumar Bağımlılığına Göre Dinin Etkisini Hissetme ve Dini Yönelim Biçimi Düzeyi, *Eskiyeni*, 58(Eylül 2025), 833-858.

İştar Işıklı, E. (2018), Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Sermaye: Düzce İlinde Bir Alan Araştırması, *Ekev Akademi Dergisi*, 22(73), 333-344.

Jung, S. (2023), Does Workplace Spirituality Increase Self-Esteem in Female Professional Dancers? The Mediating Effect of Positive Psychological Capital and Team Turst, *Religions*, 14(445), 1-31.

Kabahasanoğlu, Y. ve Göcen, G. (2026), Dini Yönelim ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisinde Cesaret Erdeminin Aracı Rolü: Yetişkinler Üzerine Nicel Bir Araştırma, *Eskiyeni*, 61 (Mart 2026), 413-447.

Kalgı, M. E. ve Kayıklık, H. (2020), Dindarlık ile Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması (Siverek Örneği), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 552-569.

Kalhori, R. P., Mohammadzadeh, H., Foroughinia, A. ve Kianipour, N. (2018), Correlation of Spiritual Well-Being Psychological Capital among University Students-Iran, *International Journal of Engineering & Technology*, 7(47), 141-144.

Kandemir, F. (2022a), Dindarın Anlam Arayışının Temel Dinamiği Olarak Kutsal, *Marifetname*, 9(2), 329-352.

Kandemir, F. (2022b), Umudu Yordayan Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler ve Dindarlık-Umut İlişkisi, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 9(2), 157-182.

Kandemir, F. (2022c), Dindarlık ve Umut İlişkisinin Ruh Sağlığı Bağlamında İncelenmesi, *Dergiabant*, 10(2), 541-558.

Kapu, H. (2020), Pozitif Psikoloji Bağlamında Psikolojik Sermaye, Duygusal Emek ve İş Performansı Arasındaki İlişkiler, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11(22), 788-815.

Karaçalı, M. ve Korkmaz, S. (2023), Psikolojik İyi Oluş, Yaşamda Anlam ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 128-147.

Karslı, N. (2020), Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 169-201.

Kaya, M. ve Küçük, N. (2017), İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 17-44.

Kayıklık, H. (2006), Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19(3), 491-499.

Kebria, M. F., Hassanzadeh, R., Mirzaian, B., ve Khoshely, A. K. (2019), Effectiveness of Positivist Psychology Education with the Islamic Approach on Psychological Capital in Cardiovascular Patients, *Religion and Health*, 7(1), 39-48.

Kımter, N. ve Üner, Y. (2019), Din Görevlilerinin Hayatı Anlamlandırma Seviyelerinin Ölüm Kaygısı ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 27, 563-602.

Kıraç, F. (2013), Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi ve Anlam Duygusu, *Mukaddime*, 7, 165-178.

King, D. D., Newman, A. ve Luthans, F. (2016), Not if, but when We Need Resilience in the Workplace, *Journal of Organizational Behavior*, 37, 782-786.

Komalasari, W. ve Kurniawan, A. (2020), Spirituality as a Potential Psychological (Psycap) Tool for Facing Academic Students in Accounting Students, *Journal of Accouning for Sustainable Society*, 2(1), 11-22.

Korkmaz, S. (2025), Yaşamda Anlam, Hayat Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi. *Burdur İlahiyat Dergisi*, 10 (Haziran), 39-62.

Krok, D. (2014), The Religious Meaning System and Subjecitve Well-Being: The Mediational Perspective of Meaning in Life, *Achive for the Psychology of Religion*, 36(2), 253-273.

Luthans, F., Avey, J. B., Avolio, B. J., Norman, S. M. ve Combs, G. M. (2006), Psychological Capital Development: Toward a Micro-intervention, *Journal of Organizational Behaviour*, 27, 387-393.

Luthans, F. ve Avolio, B. J. (2014), Brief Summary of Psychological Capital and Introduction to the Special Issue. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 21(2), 125-129.

Luthans, F., Luthans, K. W. ve Luthans, B. C. (2004), Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital, *Business Horizons*, 47(1), 45-50.

Martela, F. ve Steger, M. F. (2016), The Three Meanings of Meaning in Life: Distinguishing Coherence, Purpose, and Significance, *The Journal of Positive Psychology*, 11(5), 531-545.

Meydan, H. ve Şeşen, H. (2011), *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Moradi, M., Damirchi, E. S., Khazan, K. ve Dargahi, S. (2017), The Mediating Role of Psychological Capital on the Relationship between Spiritual Intelligence and Job Burnout, *JOHE*, 6(2), 84-91.

Narsa, N. ve Wijayanti, D. (2021), The Importance of Psychological Capital on the Linkages between Religious Orientation and Job Stress, *Journal of Asia Business Studies*, 15(4), 643-665.

Nazlı, İ. ve Akkaş, H. (2023), Örgütsel Maneviyat ve Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi: İstanbul'da Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Akdeniz İİBF*, 23(1), 75-96.

Ortega-Maldonado, A. ve Salanova, M. (2018), Psychological Capital and Performance among Undergraduate Students: The Role of Meaning-Focused Coping and Satisfaction, *Teaching in Higher Education*, 23(3), 390-402.

Özen Kutanis, R. ve Yıldız, E. (2014), Pozitif Psikoloji ile Pozitif Örgütsel Davranış İlişkisi ve Pozitif Örgütsel Davranış Boyutları Üzerine Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 5(11), 135-154.

Öztürk, E. E. (2017), Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik, Dindarlık ve Dini Yönelik İlişkisi, *İslami İlimler Dergisi*, 12 (3), 165-190.

Pargament, K. I. (1997), *Psychology of Religion and Coping Theory, Research, Practice*, New York: The Guilford Press.

Park, C. (2005), Religion as a Meaning-Making Framework in Coping with Life Stress, *Journal of Social Issues*, 61(4), 707-729.

Park, C. L. (2011), Implicit Religion and the Meaning Making Model, *Implicit Religion*, 14(4), 405-419.

Park, C. L. (2013), Din ve Anlam, (Der: R. F. Paloutzian and C. L. Park), *Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları*, s. 29-66, (Çev. Ed.: İ. Çapçıoğlu – A. Ayten, Çev.: İ. Yenen), Ankara: Phoenix.

Parviniannasab, A. M., Bijani, M., Badiyepeymaiejahromi, Z., Dehghani, A., Tehranineshat, B., Moradi, M. ve Elahi, M. (2023), The Relationship between Spiritual Well-Being and Psychological Capital among Nursing Students: A Cross-Sectional Study, *Jundishapur Health Sci*, 15(3), 1-8.

Parviniannasab, A. M., Bijani, M. ve Dehghani, A. (2022), The Mediating Role of Psychological Capital in Relations between Spiritual Well-Being and Mental Health among Nursing Students, *BMC Psychology*, 10(230), 1-7.

Paul, M. ve Saha, P. (2016), Spirituality as a Potential Psychological Capital Tool to Deal with Academic Stress among Management Students, *The IUP Journal of Organizational Behavior*, 15(4), 46-65.

Rees, C. S., Breen, L. J., Cusack, L., ve Hegney, D. (2015), Understanding Individual Resilience in the Workplace: The International Collaboration of Workfplace Resilience Model, *Frontiers in Psychology*, 6(73), 1-7.

Reichard, R. J., Avey, J. B., Lopez, S. ve Dollwet, M. (2013), Having the Will and Finding the Way: A Review and Meta-Analysis of Hope at Work. *The Journal of Positive Psychology*, 8(4), 292-304.

Reker, G. T. ve Wong, P. T. P. (1988), Aging as an Individual Process: Toward a Theory of Personal Meaning, (Eds.: J. E. Birren & V. L. Bengtson), *Emergent Theories of Aginig*, ss. 214-246, Springer Publishing Company.

Romero, M. A. (2022), *The Relationship between Spirituality and Psychological Capital*, Doctoral Thesis, California: Northcentral University.

Sadeghi, M. ve Bavazin, F. (2019), Loneliness in the Elderly: Prediction Based on Mental Well-Being, Psychological Capital and Spiritual Intelligence, *Journal of Ageing Psychology*, 5(1), 41-51.

Segerstrom, S. C. (2007), Optimism and Resources: Effects on Each Other and on Health over 10 Years, *Journal of Research in Personality*, 41, 772-786.

Silberman, I. (2005), Religion as a Meaning System: Implications for the New Millennium, *Journal of Social Issues*, 61(4), 641-663.

Singla, H., Mehta, M. D. ve Mehta, P. (2021), Modeling Spiritual Intelligence on Quality of Work Life of College Teachers: A Mediating Role of Psychological Capital, *International Journal of Quality and Service Sciences*, 13(3), 341-358.

Sisto, A., Vicinonza, F., Comparozzi, L. L., Ricci, G., Tartaglini, D. ve Tambone, V. (2019), Towards a Transversal Definition of Psychological Resilience: A Literature Review, *Medicina*, 55(11)(745), 1-22.

Snyder, C. R. (2002), Hope Theory: Rainbows in the Mind, *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.

Snyder, C. R., Rand, K. L., King, E. A., Feldman, D. B. ve Woodward, J. T. (2002), "False" Hope. *Journal of Clinical Psychology*, 58(9), 1003-1022.

Solberg Nes, L. ve Segerstrom, S. C. (2006), Dispositional Optimism and Coping: A Meta-Analytic Review, *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 235-251.

Steger, M. F. (2009), Meaning in Life, (Eds.: S. J. Lopez & C. R. Snyder), *Oxford Handbook of Positive Psychology* (ss. 679-689), Oxford: Oxford University Press.

Steger, M. F. (2012), Making Meaning in Life, *Psychological Inquiry,* 23(4), 381-385.

Steger, M. F., Kashdan, T. B., Sullıvan, B. A. ve Lorentz, D. (2008), Understanding the Search for Meaning in Life: Personality, Cognitive Style, and the Dynamic between Seeking and Experiencing Meaning, *Journal of Personality*, 76(2), 199-228.

Şentürk, H. ve Yakut, S. (2014), Hayatın Anlamı ve Din, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (33), 45-60.

Şimşir, Z., Hamarta, E. ve Dilmaç, B. (2020), Stresle Başa Çıkmanın Yordayıcısı Olarak Yaşamın Anlamı ve Manevi Deneyim, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 10(2), 509-528.

Şirin, T. ve Dursun, N. (2021), Evli ve Bekar Bireylerde Yaşamın Anlamı ve Maneviyat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Ekev Akademi Dergisi*, 25(85), 469-482.

Taş, M. A., Alparslan, A. M. ve Yastıoğlu, S. (2017), Psikolojik Sermaye ve Dindarlık Eğilimi İlişkisine Dair Bir Saha Araştırması, *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences*, ss. 49-61, Ed. H. Kahya, İstanbul: IBAD.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013), *Using Multivariate Statistics* (6. bs), London: Pearson Publishing.

Topuz, İ. (2016), Yaşamın Anlamı Ve Din: Gençler Üzerinde Bir Araştırma. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 540-560.

Uysal, V. (1995,. İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8(3-4), 263-271.

Vahidi, Z. ve Harandi, R. J. (2017), Prediciting of Psychological Well-Being from Components of Psychological Capital and Spiritual Attitude, *Positive Psychological Research*, 32, 51-64.

Vella, S.-L. C. ve Pai, N. B. (2019), A Theoretical Review of Psychological Resilience: Defining and Resilience over the Decades, *Arch Med Health Sci*, 7, 233-239.

Vural, M. E. (2021), *Hayatın Anlamı, Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vural, M. E. (2023), *Anlamın İzinde Ruh Sağlığı, Din ve Anlam Üzerine*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Vural, M. E. ve Ayten, A. (2021), Dindarlık ve Depresyon İlişkisinde Anlamsızlığın Aracı Rolü, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 55, 379-395.

Vural, M. E. (2025), Çok Boyutlu Varoluşsal Anlam Ölçeği: Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 65 (1), 77-93.

Wilson, A., Khumalo, H. P. ve Mpofu, E. (2022), Meaning in life among Ghanian University Students, *Journal of Religion and Health*, 61, 2482-2499.

Wong, P. T. P. (1997), Meaning-Centered Counseling: A Cognitive-Behavioral Approach to Logotherapy, *The International Forum for Logotherapy*, 20, 85-94.

Yıldırım, S., ve Gürsu, O. (2021), Yetişkinlerde Dindarlık ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi, *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 27-54.

Yılmaz, F. (2020), Pozitif Psikolojik Sermayenin Demografik Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi, *International Journal of Management and Administration*, 4(7), 71-83.

Youssef-Morgan, C. M. ve Luthans, F. (2015), Psychological Capital and Well-Being, *Stress and Health*, 31, 180-188.

Yorulmaz, Ö. (2016), Relationship Between Religiosity and Happiness in Turkey: Are Religious People Happier?. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 801-818.

Yüksel, Z. (2020), Gençliğin Anlam Arayışında Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 11(1), 376-395.

Zehra, S. ve Husain, A. (2015), Relationship between Spiritual Values and Psychological Capital among University Employees, *The New Educational Review*, 39(1), 253-263.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1040-1053, doi: 10.11616/asbi.1824275

Evaluation of Airline Lounge Services Using Hybrid MCDM Model

Havayolu Lounge Hizmetlerinin Hibrit MCDM Modeli Kullanılarak Değerlendirilmesi

Bahri Baran KOÇAK[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 29.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This study examines the strategic role of lounge services on customer satisfaction and brand preferences in the airline industry using a hybrid multi-criteria decision-making (MCDM) approach. Lounge service criteria determined by Skytrax were weighted using the Entropy method based on 1,868 consumer reviews, and the world's leading airline brands were ranked using the Weighted Aggregated Sum Product Assessment (WASPAS) method. The findings indicate that catering and staff services play a discriminative role in differentiating between airlines. However, Wi-Fi service evaluations demonstrate low variability, indicating a relatively standardized service structure across airlines. The high rankings of brands in both this study and Skytrax rankings confirm the critical impact of lounge service quality on brand reputation. By integrating big data and MCDM methods, the study offers the industry an objective and dynamic evaluation framework.

Keywords: Airline, Consumer Behavior, Lounge, Service Quality, Hybrid MCDM.

&

Öz: Mevcut çalışma, havayolu endüstrisinde lounge hizmetlerinin müşteri memnuniyeti ve marka tercihleri üzerindeki stratejik rolünü hibrit çok kriterli karar verme (MCDM) yaklaşımı kullanarak incelemektedir. Skytrax tarafından belirlenen lounge hizmet kriterleri, 1.868 tüketici yorumu temelinde Entropi yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve dünyanın önde gelen havayolu markaları Ağırlıklı Toplam Ürün Değerlendirmesi (WASPAS) yöntemi kullanılarak sıralanmıştır. Ulaşılan bulgular, ikram ve personel hizmetlerinin havayolları arasında ayrım yapmada belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Buna karşılık, Wi-Fi hizmeti değerlendirmeleri düşük değişkenlik göstermekte olup, havayolları arasında nispeten standartlaştırılmış bir hizmet yapısına işaret etmektedir. Gerek bu çalışmadaki gerekse Skytrax sıralamalarındaki markaların yüksek sıralamaları, lounge hizmet kalitesinin marka itibarı üzerindeki kritik etkisini doğrulamaktadır. Büyük veriyi ve MCDM yöntemlerini birlikte ele alan mevcut araştırmanın sonuçları sektöre objektif ve dinamik bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Havayolu, Tüketici Davranışı, Lounge, Hizmet Kalitesi, Hibrit MCDM.

Atıf/Cite as: Koçak, B. B. (2026). Evaluation of Airline Lounge Services Using Hybrid MCDM Model. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1040-1053. doi: 10.11616/asbi.1824275

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doç. Dr., Bahri Baran Koçak, Dicle Üniversitesi, bahribaran.kocak@dicle.edu.tr

1. Introduction

Achieving competitive advantage in the airline market, development of strategies that create comfortable environment and atmosphere aligned with consumer expectations has become central for companies. In this regard, airline lounge services hold a special place for passengers (Kim et al., 2020). Lounges shape the passenger experience in air transportation, and for airlines competing in the premium segment. A lounge is not only a comfortable and privileged waiting area but also a strategic service element that strengthens customer loyalty. Moreover, passengers perceive lounges as a convenient work or rest place and a practical service area supported by internet access and basic amenities (Han et al., 2012).

The expectations of passengers from different travel classes and cultural backgrounds regarding lounge services offer managers important insights into customer segmentation and personalized service design (Chatterjee et al., 2023). A positive lounge experience can directly influence airline selection by increasing passenger satisfaction and reuse intention (Curkan and Özkan, 2021; Kim et al., 2016). While various service options are prominent in passengers' lounge experiences (Han et al., 2012), understanding which service types are most important for improving lounge service is considered a decisive factor in both customer loyalty and airline selection (Curkan and Özkan, 2023).

In the airline industry, service quality stands out as a fundamental factor directly impacting passenger experience and airline preferences. The inherent intangibility of services makes measuring service quality challenging (Yarimoglu, 2014). Therefore, airline service quality consists not only of tangible elements but also of intangible dimensions such as safety, comfort, employee attitudes, and the extent to which passengers' expectations are met (Chou vd., 2011).

Determining consumer attitudes toward airline services is a critical process, and the service quality scale developed by Parasuraman et al. (1985) has been successfully adapted to airline brands (Tahanisaz, 2020). This allows for the assessment of service quality by comparing passengers' expectations and perceptions. However, due to the subjective and variable nature of passenger service perceptions, airline service quality dimensions and measurement methods can differ (Chou et al., 2011). Lounge services are also an integral part of this framework; how passengers evaluate their waiting times, the refreshments they receive, ease of access, atmosphere, and technological facilities reinforce the overall perception of airline lounge service quality.

Many studies on service quality in air transportation treat lounges as a separate service dimension (Eboli et al., 2022; Kim and Park, 2017; Zhang et al., 2023). However, the number of studies examining consumer attitudes on dimensions specific to lounge services is quite limited (e.g., Curkan and Özkan, 2021; Han et al., 2012; Kim et al., 2016). These studies have used elements such as accessibility, atmosphere, food and beverage, amenities (Han et al., 2012), ambient aesthetics, comfort (Chua et al., 2017), and staff behavior (Cholkongka, 2019) to define service dimensions for lounges.

While there is no consensus on the factors and evaluation criteria used across studies, Skytrax, an air transportation organization, has recently begun measuring lounge service quality across various dimensions using passenger reviews.[2]

Another critical threshold to be overcome regarding lounge service quality is the evaluation method used in the study. While surveys are frequently preferred in this regard (e.g., Han et al., 2012; Chua et al., 2017; Curkan and Özkan, 2021), text mining techniques that consider big data on online platforms (Kim et al., 2020) are also used. Data from travel sites such as TripAdvisor (Brochado et al., 2019) and Skytrax, the airline rating organization, can also be used to assess service quality factors and evaluation criteria in air transportation (Bulatovic et al., 2023). In these studies, factor analysis, regression-based models, semantic approaches and MCDM techniques are used to determine the dimensions of service quality and the effects of these factors on consumer attitudes and perceptions (Bakır et al., 2025). Such studies have demonstrated that airline service quality can be evaluated and weighted using big data from consumer reviews and MCDM techniques. However, to the best knowledge of author, examination of Skytrax airline lounge

[2] https://www.airlinequality.com/review-pages/a-z-lounge-reviews/ (Accessed: 14.10.2025).

reviews using hybrid MCDM is still limited. To address this research gap, the current study contributes to the literature on airline lounge service quality based on Service-Dominant Logic theory.

Service-Dominant Logic, offering an alternative perspective to traditional product-focused approaches to how value is created in marketing, considers the concept of value not as a one-sided output offered to the consumer, but within interaction processes where different actors bring together their knowledge, skills, and resources. In this context, service transforms into a structure jointly created by brands and consumers. In this approach, as presented by Vargo and Lusch (2004), customers are positioned not as passive recipients of value, but as active stakeholders in the value creation process. In this way, value produced in coordination with consumers emerges as a reflection of knowledge and skills, creating a competitive advantage (Vargo and Lusch, 2017; Vargo et al., 2020; Alptekin and Doğan, 2022). Especially considering its role in the global economy, customer expectations in airline services, as in all other service industries, are driven not only by tangible benefits but also by relationship-based elements such as interaction and control. This transformation shows that the marketing focus has shifted from solely the exchange between producer and consumer to the interactions experienced in this exchange process (Gümüş and Aksoy, 2022). Accordingly, airline lounge services can be considered critical touchpoints where direct interaction between customers and the business intensifies and value is created collaboratively.

This study weights airline lounge service dimensions using the Entropy method and ranking top 20 airlines based on Skytrax 2025 using the hybrid Entropy-WASPAS model. However, to ensure the reliability of the analysis, it excludes companies with insufficient observation numbers and conducts the final evaluation using a narrower and more representative sample. The study highlights elements such as staff behavior and refreshments offered in airline lounge services, as rated by consumers online. It also draws attention to the most intense touchpoints, re-evaluating airline services within a service-dominant framework. Furthermore, the study's findings point to the "high-tech/high-touch" approach (Naisbitt, 1984; Lee et al., 2023), which argues that human-centered service elements retain their importance even in rapidly digitizing service environments. In this context, services based on human interaction in the airline industry can play a decisive role in differentiating between brands.

Guided by this initial point, the reminder of this work is organized as follows: 2 outlines the methodology including the hybrid MCDM framework. Section 3 presents the empirical results. The last section concludes the findings and discusses the implications.

2. Methodology

The current study adopted a hybrid MCDM approach to assess the importance of service quality elements on passenger experience and airline preferences in the airline industry. The research sample consisted of the world's top 20 airlines. Service quality elements for these companies were obtained from evaluation data on the Skytrax platform, which reflects passenger experiences and satisfaction levels. However, to obtain reliable and representative results in MCDM analyses, airlines with insufficient observation numbers ($N < 50$) were excluded from the analysis. Accordingly, the final analysis was conducted based on 12 airlines and 7 lounge service criteria.

The study methodology consisted of two stages. In the first stage, the Entropy method was used to objectively determine the relative importance of service quality criteria. In the second stage, the WASPAS method was applied to evaluate and rank the holistic performance of the companies, considering the obtained weights. This approach not only determined the objective weights of the criteria but also revealed the comparative performance of the companies according to different service quality dimensions.

2.1. Entropy

The entropy method automatically reveals the difference in objective information between criteria in quantitative criteria matrices derived from user evaluations on online platforms (Zhu et al., 2020); therefore, it ensures that the criteria weights are free from subjective assignments and can produce a solid basis for the subsequent ranking WASPAS (Bakir et al., 2019).

Entropy-based weighting is a common method in MCDM studies that uses the objective information dispersion between criteria to determine criteria weights. Its conceptual basis is Claude E. Shannon's information theory; Shannon's (1948) definition of entropy quantifies the uncertainty of a variable, stating that "more discriminatory (variance-displaying) criteria" contain more information.

In the entropy weighting method, the weights of the criteria reflect the discriminatory power of the relevant criterion in the decision-making process. Thus, criteria that provide more information are assigned higher weights. After creating the decision matrix (DM) in equation 1, which will also be used for the subsequent ranking technique in the hybrid MCDM approaches, the steps to be implemented in the Entropy method are as follows (Chodha et al., 2022):

$$DM = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} \cdots & x_{1j} \ldots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} \cdots & x_{2j} \ldots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots \ \vdots & \vdots \ \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} \ldots & x_{ij} \ldots & x_{im} \\ \vdots & \vdots \ \vdots & \vdots \ \ldots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} \ldots & x_{nj} \ldots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$W = (w_1, w_2, \ldots, w_{1m})$$

where x_{ij} represents the value of the jth criterion (lounge services) of the ith alternative (airlines). The criteria weights are denoted by w_{ij} and they satisfy the following condition: $\sum_{j=1}^{m} w_j = 1$.

Step 1: Use the 2nd equation to normalize (r_{ij}) the DM.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} x_{ij}}, j \in [1 \ldots m] \quad (2)$$

Step 2: Calculate the entropy value (e_j) for each aggregated criterion by taking the logarithm of the normalized criterion values (r_{ij}). This value represents the uncertainty and information contribution of the criterion in the decision process and is provided by Equation 3.

$$e_j = -\frac{1}{ln(n)} \sum_{i=1}^{n} r_{ij} ln(r_{ij}), i \in [1 \ldots n], j \in [1 \ldots m] \quad (3)$$

Step 3: Compute the degree of diversification (d_j) using Equation 4.

$$d_j = 1 - e_j, j \in [1 \ldots m] \quad (4)$$

Step 4: Calculate the objective weight (w_j) for each criterion shown by Equation 5.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^{m} d_j}, j \in [1 \ldots m] \quad (5)$$

2.2. WASPAS

Weighted Aggregated Sum Product Assessment (WASPAS) is a MCDM model that combines additive and multiplicative methods. This method, proposed by Chakraborty and Zavadskas (2014), has been applied to various manufacturing samples and the effect of the λ parameter on ranking performance has been investigated. In subsequent years, it has also been successfully applied to marketing research in the airline industry (Bakir et al., 2019).

The key advantage of WASPAS is integrating the Weighted Sum (WSM) and Weighted Product Model (WPM) approaches into a single composite performance score with a parameter (λ) as the inflection point. This allows ranking of alternatives by considering both additive contribution and multiplicative impact. Therefore, WASPAS can be employed for this study, after the construction of decision matrix (DM) (Eq. 1), using the following phases (Chakraborty and Zavadskas, 2014):

Step 1: Normalize the values ($\bar{x}_{ij}$) of each criterion (x_{ij}) due to the different orientations of the beneficial criterion applying the Equation 6.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{max_i x_{ij}}, j \in [1 \ldots m] \quad (6)$$

Step 2: Calculate the WSM score for each alternative with normalized values using the Equation 7.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^{m} \bar{x}_{ij} w_j \quad (7)$$

Step 3: Compute the WPM score for each alternative using the Equation 8.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^{m} \bar{x}_{ij}^{w_j} \quad (8)$$

Step 4: Combine WSM and WPM scores weighted by the parameter 0.5 using the Equation 9:

$$Q_i = 0.5 Q_i^{(1)} + 0.5\, Q_i^{(2)} = 0.5 \sum_{j=1}^{m} \bar{x}_{ij} w_j + 0.5 \prod_{j=1}^{m} \bar{x}_{ij}^{w_j} \quad (9)$$

Step 5: To increase the ranking accuracy and the effectiveness of the DM process compare Q_i scores with λ variations using the Equation (10a) and the optimal value of λ is computed using the Equation (10b).

$$Q_i = \lambda \sum_{j=1}^{m} \bar{x}_{ij} w_j + (1-\lambda) \prod_{j=1}^{m} \bar{x}_{ij}^{w_j}, (\lambda = 0, 0.1, 0.2, \ldots, 1) \quad (10a)$$

$$\Lambda = \frac{\sigma^2 Q_i^{(2)}}{\sigma^2 Q_i^{(1)} + \sigma^2 Q_i^{(2)}} \quad (10b)$$

Thus, while the alternatives are ranked with different λ parameters according to the Q_i, the balance of both the additive and multiplicative aspects of the model is optimized.

3. Results

The current study weights airline lounge services based on online consumer reviews and ranks brands accordingly. Therefore, for this section, we first compiled consumer ratings from Skytrax, then weighted lounge service dimensions using the Entropy technique, and finally, using these weights, ranked airlines using the WASPAS method.

3.1. Data

The dataset of the research consists of the world's top 20 airline brands according to Skytrax 2025 consumer satisfaction surveys[3] and consumer evaluations of these airlines' lounge services on the www.airlinequality.com official website.[4] Skytrax, which has been evaluating airlines and airports based on their services through an international voting method since 1999, ranks airlines and airports from 1 to 5 stars based on professional audits and provides objective quality indicators encompassing hundreds of criteria, including cabin service, catering, cleanliness, and lounge services.[5] As a research unit of Skytrax, Airline Quality analyzes these ratings using a methodological framework and provides data support, providing consumer evaluations of companies' aviation services, thus providing subjective customer experiences.[6] On the Airline Quality website, consumers rate airline lounge services under the following headings: lounge comfort (COM), cleanliness (CLN), bar & bar services (BAB), catering (CAT), washrooms/showers (WAS), internet/Wi-Fi (WIF), and staff/service (STS). The top 20 airline brands and lounge services evaluated for the study, along with consumer ratings for each airline, were prepared using a 5-point Likert scale. Data compiled using the Python BeautifulSoup library on October 27, 2025, was analyzed using the hybrid Entropy-WASPAS method in Microsoft Excel.

Before implementing MCDM, incomplete lounge service evaluations were removed from the study. Furthermore, considering the MCDM literature with big data, airlines with fewer than 50 evaluations and STARLUX Airlines, which had not previously conducted consumer evaluations of its lounge services, were excluded from the study. Therefore, descriptive statistics for the selected airlines and their lounge

[3] https://skytraxratings.com/qatar-airways-named-worlds-best-airline-at-2025-world-airline-awards (Accessed: 27.10.2025).
[4] https://www.airlinequality.com/review-pages/a-z-lounge-reviews/ (Accessed: 10.10.2025).
[5] https://skytraxratings.com/about (Accessed: 16.10.2025).
[6] https://www.airlinequality.com/about-us/ (Accessed: 16.10.2025).

evaluations are shown in Table 1. Thus, a total of 12 airline brands and 7 evaluation criteria were considered.

Table 1: DM with Airline Ranking

Skytrax ranking	Airline	Number of lounge reviews	
		Before processing	After processing
1	**Qatar Airways**	195	157*
2	**Singapore Airlines**	138	115*
3	**Cathay Pacific**	133	112*
4	**Emirates**	218	188*
5	**ANA All Nippon Airways**	37	31
6	**Turkish Airlines**	130	104*
7	**Korean Air**	42	37
8	**Air France**	86	68*
9	**Japan Airlines**	37	30
10	**Hainan Airlines**	10	7
11	**Swiss Int'l Air Lines**	103	81*
12	**EVA Air**	37	28
13	**British Airways**	421	338*
14	**Qantas Airways**	254	220*
15	**Lufthansa**	202	157*
16	**Virgin Atlantic**	64	53*
17	**Saudi Arabian Airlines**	13	10
18	**STARLUX Airlines**	-	-
19	**Air Canada**	123	99*
20	**Iberia**	51	33
Total		2294	1868

* denotes to airline brands included in the hybrid MCDM methodology (N>50)

3.2. Weighting of Lounge Services with Entropy

The data from the study, which will also be used as a decision matrix (DM) in the weighting and ranking methods, is presented in Table 2. The average of airline lounge consumer reviews was taken when preparing the DM.

After creating the DM, the first step in the entropy method is normalization, which is achieved by dividing each criterion value by the column total. Accordingly, each airline lounge service was normalized using equation 2 and the values are shown in Table 3. After the normalization, the entropy values, the degree of diversification representing the information value or discriminatory power of each criterion and the wj values representing the impact weights of the criteria are shown in Table 4 were calculated for the criteria, considering equation 3.

The weights obtained using the entropy method do not directly reflect consumers' perceptions of airline services but rather indicate the level of discrimination between alternatives, in other words, the information content and variation of the criteria (Chodha et al., 2022). Therefore, criteria with high weights create a stronger differentiation among airlines. In this context, when examining these criteria outputs, which primarily provide information about lounge services, it appears that criteria other than catering and staff

services are close to 1 across airlines, indicating similar characteristics, meaning the criteria have low differentiating power.

Table 2: DM with Airline Ranking

Skytrax ranking	Airline	COM	CLN	BAB	CAT	WAS	WIF	STS
1	**Qatar Airways**	4.045	4.510	3.975	3.803	4.051	4.159	4.280
2	**Singapore Airlines**	3.557	4.070	3.591	3.496	3.452	3.878	3.626
3	**Cathay Pacific**	4.214	4.357	4.036	3.804	4.071	4.071	3.938
4	**Emirates**	3.713	4.181	3.920	3.681	3.436	3.819	3.803
5	**Turkish Airlines**	4.000	4.516	3.903	3.548	4.258	4.097	4.484
6	**Air France**	4.058	4.183	4.125	4.087	3.875	4.135	3.644
7	**Swiss Int'l Air Lines**	3.407	3.728	3.444	2.864	3.198	3.556	3.062
8	**British Airways**	3.281	3.556	3.337	2.725	3.142	3.562	3.219
9	**Qantas Airways**	3.727	4.173	3.805	3.359	3.836	3.973	3.873
10	**Lufthansa**	3.439	3.847	3.490	2.994	3.605	3.682	3.414
11	**Virgin Atlantic**	3.830	4.057	3.755	3.321	3.340	3.547	3.679
12	**Air Canada**	3.768	3.788	3.414	2.747	3.354	3.525	3.434

While the survey questions regarding lounge service criteria on Skytrax web page are discriminatory, the fact that many are perceived as similar by consumers is an acceptable result for top airlines. The relatively small values suggest that there is generally little difference between the criteria. However, it can be said that the catering services with the highest value provide the most information compared to others, thus creating the most differentiation between airlines. On the other hand, Wi-Fi services, with the lowest value, are the weakest criterion in distinguishing brands.

Table 3: Normalized DM for Entropy

Airline	COM	CLN	BAB	CAT	WAS	WIF	STS
Qatar Airways	0.0898	0.0921	0.0887	0.0941	0.0929	0.0904	0.0963
Singapore Airlines	0.0790	0.0831	0.0802	0.0865	0.0791	0.0843	0.0816
Cathay Pacific	0.0936	0.0890	0.0901	0.0941	0.0933	0.0885	0.0886
Emirates	0.0824	0.0854	0.0875	0.0910	0.0788	0.0830	0.0855
Turkish Airlines	0.0888	0.0922	0.0871	0.0878	0.0976	0.0891	0.1009
Air France	0.0901	0.0854	0.0921	0.1011	0.0888	0.0899	0.0820
Swiss Int'l Air Lines	0.0757	0.0761	0.0769	0.0708	0.0733	0.0773	0.0689
British Airways	0.0728	0.0726	0.0745	0.0674	0.0720	0.0774	0.0724
Qantas Airways	0.0828	0.0852	0.0849	0.0831	0.0880	0.0864	0.0871
Lufthansa	0.0764	0.0786	0.0779	0.0740	0.0827	0.0800	0.0768
Virgin Atlantic	0.0850	0.0828	0.0838	0.0821	0.0766	0.0771	0.0828
Air Canada	0.0837	0.0774	0.0762	0.0680	0.0769	0.0766	0.0773

Analyzing the criteria weights obtained from the entropy analysis reveals that catering (wj = 0.2927) and staff services (wj = 0.1964) have the highest weights indicating that these criteria stand out as discriminating power across airline brands. Finally, these criteria are followed by washrooms/showers (wj = 0.1685), comfort (wj = 0.0984), cleanliness (wj = 0.0904), bar & bar amenities (0.0840), and Wi-Fi (wj = 0.0696). Therefore, it can be said that the scores for outsourced services are quite similar across airlines, while the hardware and human-centered service elements are more decisive in airline selection.

Table 4: Entropy, Diversification, and Objective Weights for Each Criterion

Parameter	COM	CLN	BAB	CAT	WAS	WIF	STS
Ej	0.9989	0.9990	0.9990	0.9967	0.9981	0.9992	0.9978
dj	0.0011	0.0010	0.0010	0.0033	0.0019	0.0008	0.0022
Wj	0.0984	0.0904	0.0840	0.2927	0.1685	0.0696	0.1964

3.3. Ranking Airlines with WASPAS

The hybrid MCDM approach finally ranks airline alternatives using the WASPAS method, considering lounge service criteria. The decision matrix used in the Entropy method is firstly normalized for WASPAS using equation 6. The final scores obtained after normalization and weighted calculations are demonstrated in Table 5. All lounge service dimensions used in the normalization step were evaluated as benefit criteria and maximized. The next step of WASPAS involves two main components, WSM (equation 7) and WPM (equation 8), using the Entropy criterion weights. These models evaluate the overall performance of alternatives (airlines) from different perspectives.

Table 5: Normalized DM for WASPAS

wj	**0.0984**	**0.0904**	**0.0840**	**0.2927**	**0.1685**	**0.0696**	**0.1964**
Qatar Airways	0.9597	0.9985	0.9635	0.9305	0.9514	1.0000	0.9546
Singapore Airlines	0.8439	0.9011	0.8706	0.8554	0.8107	0.9324	0.8087
Cathay Pacific	1.0000	0.9648	0.9784	0.9308	0.9562	0.9789	0.8781
Emirates	0.8810	0.9258	0.9504	0.9007	0.8070	0.9182	0.8482
Turkish Airlines	0.9492	1.0000	0.9462	0.8683	1.0000	0.9850	1.0000
Air France	0.9628	0.9262	1.0000	1.0000	0.9100	0.9941	0.8127
Swiss Int'l Air Lines	0.8085	0.8256	0.8350	0.7009	0.7509	0.8549	0.6828
British Airways	0.7786	0.7874	0.8090	0.6668	0.7379	0.8564	0.7179
Qantas Airways	0.8844	0.9240	0.9223	0.8220	0.9010	0.9552	0.8637
Lufthansa	0.8162	0.8519	0.8462	0.7326	0.8467	0.8851	0.7614
Virgin Atlantic	0.9089	0.8982	0.9102	0.8126	0.7843	0.8528	0.8206
Air Canada	0.8940	0.8387	0.8277	0.6723	0.7876	0.8476	0.7659

The WSM model considers the linear contributions of the criteria, while the WPM model considers their multiplicative effects. Thus, the findings of these models are shown in Table 6. According to the results, the airlines' WSM scores ranged from 0.5949 to 0.7777, while their WPM scores ranged from 0.7336 to 0.9551. This demonstrates a significant performance difference among the airlines evaluated. The WSM results suggest that Air France ($Q_i^{(1)} = 0.7777$) has the highest performance followed by Cathay Pacific ($Q_i^{(1)} = 0.7695$) and Qatar Airways ($Q_i^{(1)} = 0.7679$), with very similar values. These airlines stand out in terms of overall performance due to their high criterion scores. Their success, particularly in highly weighted criteria such as catering services, is the primary reason for this ranking.

An examination of the WPM results reveals a similar ranking trend. Qatar Airways has the highest WPM score ($Q_i^{(2)} = 0.9551$), followed by Turkish Airlines ($Q_i^{(2)} = 0.9492$) and Cathay Pacific ($Q_i^{(2)} = 0.9412$). Due to is multiplicative structure, the WPM model rewards alternatives that perform well across all criteria and penalizes those that underperform in certain criteria with lower scores. When both models are evaluated together, Qatar Airways, Cathay Pacific, Turkish Airlines, and Air France show higher performance, making them stand out in terms of quality. In contrast, Swiss International Air Lines ($Q_i^{(1)} = 0.6155$, $Q_i^{(2)} = 0.7471$), British Airways ($Q_i^{(1)} = 0.5949$; $Q_i^{(2)} = 0.7336$), and Lufthansa ($Q_i^{(1)} = 0.6471$; $Q_i^{(2)} = 0.7948$) have lower values and perform weaker than the others. These airlines' weak scores, particularly on the highly weighted criteria, negatively impacted their overall performance.

Table 6: WSM and WPM Scores for Each Alternative

Airline	$Q_i^{(1)}$	$Q_i^{(2)}$
Qatar Airways	0.7679	0.9551
Singapore Airlines	0.6895	0.8476
Cathay Pacific	0.7695	0.9412
Emirates	0.7138	0.8792
Turkish Airlines	0.7545	0.9492
Air France	0.7777	0.9346
Swiss Int'l Air Lines	0.6155	0.7471
British Airways	0.5949	0.7336
Qantas Airways	0.7069	0.8755
Lufthansa	0.6471	0.7948
Virgin Atlantic	0.6765	0.8364
Air Canada	0.7659	0.6218

The proximity of the WSM and WPM scores indicates that the models yield consistent results. This consistency supports the correct design of the decision matrix and entropy weighting, and the reliability of the results.

Table 7: Ranking of Airline Alternatives According to λ Values

Airline	Alternative λ values											Ranking*
	0	**0.1**	**0.2**	**0.3**	**0.4**	**0.5**	**0.6**	**0.7**	**0.8**	**0.9**	**1**	
Qatar Airways	0.955	0.936	0.918	0.899	0.880	0.862	0.843	0.824	0.805	0.787	0.768	1
Singapore Airlines	0.848	0.832	0.816	0.800	0.784	0.769	0.753	0.737	0.721	0.705	0.690	7
Cathay Pacific	0.941	0.924	0.907	0.890	0.873	0.855	0.838	0.821	0.804	0.787	0.770	3
Emirates	0.879	0.863	0.846	0.830	0.813	0.796	0.780	0.763	0.747	0.730	0.714	5
Turkish Airlines	0.949	0.930	0.910	0.891	0.871	0.852	0.832	0.813	0.793	0.774	0.755	4
Air France	0.935	0.919	0.903	0.888	0.872	0.856	0.840	0.825	0.809	0.793	0.778	2
Swiss Int'l Air Lines	0.747	0.734	0.721	0.708	0.694	0.681	0.668	0.655	0.642	0.629	0.616	11
British Airways	0.734	0.720	0.706	0.692	0.678	0.664	0.650	0.637	0.623	0.609	0.595	12
Qantas Airways	0.876	0.859	0.842	0.825	0.808	0.791	0.774	0.758	0.741	0.724	0.707	6
Lufthansa	0.795	0.780	0.765	0.750	0.736	0.721	0.706	0.691	0.677	0.662	0.647	9
Virgin Atlantic	0.836	0.820	0.804	0.788	0.772	0.756	0.740	0.724	0.708	0.692	0.676	8
Air Canada	0.769	0.754	0.739	0.725	0.710	0.695	0.681	0.666	0.651	0.637	0.622	10
Optimal λ						0.706						

* indicates the ranking of airlines (λ = 0.5)

Generally, when the WSM and WPM analyses are evaluated together, it is concluded that Qatar Airways, Cathay Pacific, Turkish Airlines, and Air France are strong in terms of lounge service quality, while Swiss International Air Lines, British Airways, and Lufthansa are companies requiring improvement. This

finding demonstrates that the WASPAS method integrates different decision models, providing a balanced picture of the airlines' relative performance.

The final airline ranking scores obtained by combining WSM and WPM as calculated in Equations 9 and 10 in the WASPAS method are given in Table 7. WSM is effective for $\lambda = 0$, and WPM is effective for $\lambda = 1$. Intermediate values represent a combination of both methods.

According to the results, a significant shift in the rankings was observed as the value of λ increased. Qatar Airways emerged as the most suitable alternative because the WSM effect was dominant in the range of $\lambda \leq 0.6$. However, after $\lambda \geq 0.7$, the effect of the WPM component increased as can be seen from spider map in Figure 1. Thus, the relative superiority of Air France and Cathay Pacific, which exhibited balanced performance.

Therefore, it appears that the preferred alternative may change as the decision maker's sensitivity to inter-criterion interactions increases. This demonstrates that the WASPAS method offers a powerful decision support mechanism for sensitivity analysis.

Figure 1: Distribution of λ Value According to Airline Alternatives

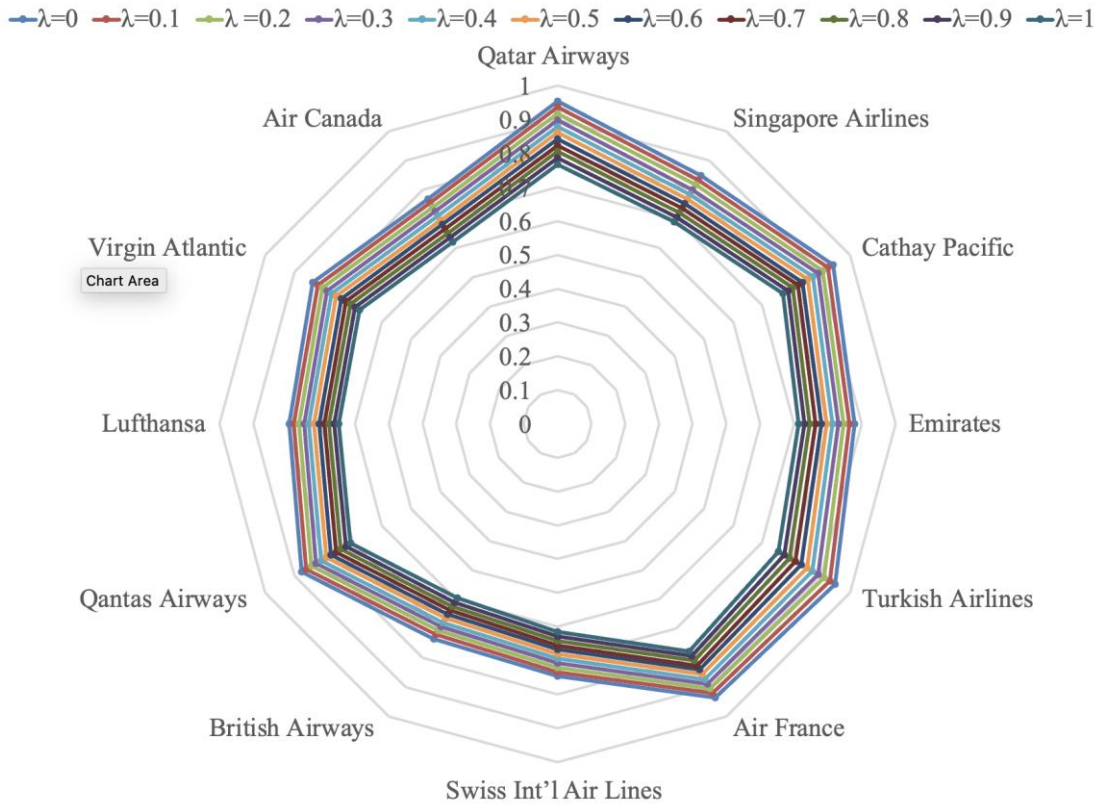

Source: Figure is created according to the indices calculated by the author.

4. Conclusion

For airlines, lounge services are not only a convenience feature; they are also a strategic competitive tool that directly impacts customer satisfaction, loyalty, and airline preferences. Accurately analyzing the lounge service expectations of passengers from different travel classes and cultural backgrounds provides airline managers with a crucial roadmap for customer segmentation and personalized service design (Chatterjee et al., 2023). A quality lounge experience strengthens passengers' repeat purchases, fosters brand loyalty, and plays a decisive role in airline selection (Curkan and Özkan, 2021; Kim et al., 2016). In this context, evaluating lounge services based on various criteria (e.g., comfort, food and beverage quality, staff etc.) and ranking airlines based on these criteria using MCDM methods allows for objective and systematic measurement of competitiveness in the industry. Thus, identifying which service elements most

impact passenger satisfaction can contribute to both the improvement of lounge services and the optimization of the airline's overall service strategy (Han et al., 2012; Curkan and Özkan, 2023). For this purpose, the current study weighted the lounge service criteria determined by Skytrax using the Entropy method based on consumer comments and ranked the world's top 20 airline brands with these weights.

The first important contribution of this study is to prioritize airline lounge service criteria using consumer reviews. Past studies generally used the average ratings of related criteria provided by Skytrax (e.g., Duran and Macit, 2023; İnan, 2025) or TripAdvisor (e.g., Roszowska et al., 2024; Sak, 2024) for evaluating the service quality in air transportation. However, these data do not accurately represent the criteria weights; rather, they round these values. This approach can limit the sensitivity of the results by ignoring the distribution and variation in user evaluations. In this study, all individual user reviews from different airlines were directly collected from the web, and the average of the actual scores for each criterion was calculated and incorporated into the MCDM analysis. Additionally, to increase reliability and representativeness, airlines with fewer than 50 user reviews were excluded from the evaluation. Moreover, the results were evaluated specifically for the 12 airlines included in the analysis. Thus, lounge service quality data was evaluated in a more detailed, realistic, and representative manner, significantly increasing the reliability and decision-support value of the results.

Second, this study adopted a hybrid Entropy-WASPAS MCDM methodology to rank criteria and alternatives respectively. The findings indicate that catering and staff services play a primary role in differentiating airline lounge services among brands. However, this finding should not be interpreted as meaning that these criteria are directly the "most important" criteria for consumers. The entropy method reflects the level of discrimination between criteria among alternatives (Chodha et al., 2022). Therefore, the weights obtained represent the relative information content and differentiating capacity of the criteria. This finding suggests that airlines' overall lounge quality is primarily determined by differences in human-centered service. This distinctive result reveals the critical role of the human touch in creating a competitive advantage by meeting consumer expectations, even in today's digitally advanced service environment. This management finding, pointing to a high-touch approach (Naisbitt, 1984; Lee et al., 2023), indicates that airline operations should place greater emphasis on service processes that involve direct interaction with the customer, in addition to focusing on technological investment.

These kinds of services were also found to be significant dimensions that impact the overall consumer satisfaction (Han et al., 2012) and airline selection (Curkan and Özkan, 2021) and that significantly correlate with consumer sentiments (Lacic et al., 2016) in the literature. Thus, these findings are in line with these studies. Another critical criterion like these services is washroom amenities. Washrooms, a hardware-based service, may be particularly important for frequent travelers. Past studies revealed that the cleanliness of washrooms may have the top priority for air passengers (Isa et al., 2020). Therefore, this result of the current study also backed up these studies. Moreover, WIFI services is found to be the least important criteria for passengers. This result is likely due to whether the service is provided directly by the airline. Therefore, Wi-Fi is purchased from an external supplier by all airlines, making it a standard service and perceived similarly by consumers. However, past work pointed out that internet is among the most important services stimulating consumers' practical purposes (e.g., Han et al., 2012; Kim et al., 2016; Kim et al., 2020). Conversely, because catering and staff services, which are differentiated from other services, are provided directly by the airline, it is difficult to standardize service performance as with Wi-Fi. Therefore, consumer attitudes towards these services have naturally diversified according to the results.

Third, this study attempts to rank top 20 airline brands according to Skytrax. 12 airlines with sufficient and reliable number of reviews (N≥50) were ranked by applying the WASPAS method with the Entropy-based weights derived from lounge service criteria. When comparing rankings, Qatar and Cathay were found to show similar positions in in both the research and Skytrax rankings, whereas discrepancies were observed for other airlines. One possible explanation for this situation is likely due to the variation between the criteria considered in the Skytrax rankings and the lounge service criteria used in this study.

Furthermore, the current study makes some practical contributions to the industry. First, the findings highlight the strategic role of lounge services and brand competitiveness for airlines. Rankings obtained using the MCDM method objectively show airlines which lounge service criteria (e.g., catering) contribute most to passenger satisfaction and preferences. This allows airline managers to direct their limited resources to service areas with the highest potential impact. Moreover, the use of data derived from user reviews provides airlines with a current and dynamic measure of customer perception beyond traditional surveys, making decision-making more realistic, particularly for marketers. Third, the rankings provide airlines with the opportunity to directly compare their performance with their competitors and enable data-based competitive analysis within the industry. The similarity of top-ranked airlines, such as Qatar and Cathay, to Skytrax results demonstrates that lounge service quality is a determining factor in brand reputation and airline preference. This finding also provides a strategic reference point for other airlines to improve their lounge services to enhance customer loyalty and brand equity.

Although the current study contributes to the existing literature on airline lounge service quality through the use of big data by prioritizing service dimensions and airline brands using hybrid MCDM methodology, future research directions addressing certain limitations should be suggested. First, only Skytrax consumer reviews about airline lounge services was used as a data source for the analysis in this study. However, various data sources such as social media (Koçak et al., 2024), Tripadvisor (Bakır et al., 2019), and Google (Koçak, 2020) were used in past work. Thus, analyzing these data with comprehensive techniques like machine/deep learning approaches that may allow the sentiment scores of each criterion for airline lounge services would expand the literature. Second, Entropy-WASPAS hybrid methodology was applied to prioritize criteria and to rank alternatives in this study. Looking at previous studies, various hybrid MCDM approaches like fuzzy models (Bakır and Atalık, 2021). Therefore, future work could focus subjective weighting methods or hybrid approaches to measure consumer perceived importance levels and using such models in examining airline lounge services. Finally, the research design of the current study focused exclusively on airlines. However, in previous studies, lounge services were discussed from the airport perspective or as a service dimension of the airline (e.g., Chua et al., 2017; Chatterjee et al., 2023; Zhang et al., 2023). Thus, future studies could benefit from considering lounge services within the framework of airport-airline collaboration.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Alptekin, H. D., & Doğan, S. (2022). The Development Processes And Scientific Production Dynamics Of The Service-Dominant Logic Approach: Bibliometrics Analysis Of Research Published Between 2004-2021. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *15*(3), 649-680.

Bakır, M., Akan, Ş., & Durmaz, E. (2019). Exploring Service Quality Of Low-Cost Airlines In Europe: An Integrated MCDM approach. *Economics & Business Review*, *5*(2), p. 109-130.

Bakır, M., & Atalık, Ö. (2021). Application Of Fuzzy AHP And Fuzzy MARCOS Approach For The Evaluation Of E-Service Quality İn The Airline İndustry. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, *4*(1), p. 127-152.

Bakır, M., Akan, Ş., Özdemir, E., & Han, H. (2025). Mapping The Intellectual And Thematic Evolution Of Airline Service Quality Research: A Bibliometric Analysis (1981–2024). *Journal of Travel & Tourism Marketing*, *42*(6), p. 785-813.

Brochado, A., Rita, P., Oliveira, C., & Oliveira, F. (2019). Airline Passengers' Perceptions Of Service Quality: Themes In Online Reviews. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *31*(2), p. 855-873.

Bulatovic, I., Dempere, J. M., & Papatheodorou, A. (2023). The Explanatory Power Of The SKYTRAX's Airport Rating System: Implications For Airport Management. *Transport Economics and Management*, *1*, p. 104-111.

Chakraborty, S., & Zavadskas, E. K. (2014). Applications Of WASPAS Method In Manufacturing Decision Making. *Informatica*, *25*(1), p. 1-20.

Chatterjee, S., Kittur, P., Vishwakarma, P., & Dey, A. (2023). What Makes Customers Of Airport Lounges Satisfied And More? Impact Of Culture And Travel Class. *Journal of Air Transport Management*, *109*, 102384.

Chodha, V., Dubey, R., Kumar, R., Singh, S., & Kaur, S. (2022). Selection Of Industrial Arc Welding Robot With TOPSIS And Entropy MCDM Techniques. *Materials Today: Proceedings*, *50*, p. 709-715.

Cholkongka, N. (2019). Identification Of Service Quality Competency Framework For The Lounge Attendants: A Case Of A Privately-Owned Airline In Thailand. *ABAC Journal*, *39*(4), 123.

Chou, C. C., Liu, L. J., Huang, S. F., Yih, J. M., & Han, T. C. (2011). An Evaluation Of Airline Service Quality Using The Fuzzy Weighted SERVQUAL Method. *Applied Soft Computing*, *11*(2), p. 2117-2128.

Chua, B. L., Lee, S., Kim, H. C., & Han, H. (2017). Investigating The Key Drivers Of Traveler Loyalty In The Airport Lounge Setting. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, *22*(6), p. 651-665.

Curkan, S. C., & Özkan, E. (2021). The Effect Of Airline Lounge Services On The Selection Of Airline. *Journal of multidisciplinary academic tourism*, *6*(1), p. 17-26.

Duran, Z., & Macit, A. (2023). Havalimanlarının COVID-19 Emniyet Performanslarının Entropy Tabanlı WASPAS Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *15*(2), p. 1374-1387.

Eboli, L., Bellizzi, M. G., & Mazzulla, G. (2022). A Literature Review Of Studies Analysing Air Transport Service Quality From The Passengers' Point Of View. *Promet-Traffic&Transportation*, *34*(2), p. 253-269.

Gümüş, C., & Aksoy, R. (2022). Hizmet baskın mantık çerçevesinde değerin birlikte yaratımı kavramına genel bir bakış. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *5*(3), 324-334.

Han, S., Ham, S. S., Yang, I., & Baek, S. (2012). Passengers' Perceptions Of Airline Lounges: Importance Of Attributes That Determine Usage And Service Quality Measurement. Tourism Management, 33(5), p. 1103-111.

Isa, N. A. M., Ghaus, H., Hamid, N. A., & Tan, P. L. (2020). Key Drivers Of Passengers' Overall Satisfaction At Klia2 Terminal. *Journal of Air Transport Management*, *87*, 101859.

İnan, H. E. (2025). Benchmarking Customer Satisfaction Levels Of Airline Companies: An Entropy-Grey Relational Analysis Approach. *Tourism and Recreation*, *7*(1), p. 1-10.

Kim, H. C., Chua, B. L., Lee, S., Boo, H. C., & Han, H. (2016). Understanding Airline Travelers' Perceptions Of Well-Being: The Role Of Cognition, Emotion, And Sensory Experiences In Airline Lounges. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, *33*(9), p. 1213-1234.

Kim, S. B., & Park, J. W. (2017). A Study On The Importance Of Airline Selection Attributes By Airline Type: An Emphasis On The Difference Of Opinion In Between Korean and overseas aviation experts. *Journal of Air Transport Management*, *60*, p. 76-83.

Kim, Y. J., Ban, H. J., Kim, D. H., & Kim, H. S. (2020). Understanding Customer Experience Of Airline Lounge Using Text Mining Of Online Review. *Culinary Science & Hospitality Research*, *26*(2), p. 36-44.

Koçak, B. B. (2020). Exploring And İdentification Of Passengers' Web Search Goals Using "Ticket" Related Queries İn The Airline Market: A Google Trends Study. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *3*, p. 443-460.

Koçak, C. B., Atalık, Ö., & Koçak, B. B. (2024). Mecazi Dil Unsurlarının Tüketici Katılımı Üzerindeki Etkisi: Türk Havayolu Instagram Sayfaları Örneği. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *17*(1), p. 1-38.

Lacic, E., Kowald, D., & Lex, E. (2016). High Enough? Explaining And Predicting Traveler Satisfaction Using Airline Reviews. In *Proceedings of the 27th ACM conference on hypertext and social media* (p. 249-254).

Lee, S. H., Yang, M. C., de Weck, O. L., Lee, C., Coughlin, J. F., & Klopfer, E. (2023). AnuxOnxİkxMacro-trend study under service system: preliminary research in service innovation and emerging technology. In *Service Design for Emerging Technologies Product Development: Bridging the Interdisciplinary Knowledge Gap* (pp. 45-72). Cham: Springer International Publishing.

Naisbitt, J. (1984). Megatrends: Ten new directions transforming our lives (Pbk. ed). Warner Books

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model Of Service Quality And Its Implications For Future Research. *Journal of marketing*, *49*(4), p. 41-50.

Roszkowska, E., Jefmański, B., & Kusterka-Jefmańska, M. (2024). A Synthetic Measure For Ranking Overall Satisfaction Based On Multidimensional Ordinal Data: The Case Of Airlines On The Tripadvisor Website. *Operations Research and Decisions*, *34*(3), p. 221-242.

Sak, F. S. (2024). Passenger Service Quality Perceptions To Star Alliance Airlines. *Journal of Aviation*, *8*(2), p. 128-137.

Shannon, C.E. (1948). A Mathematical Theory Of Communication. Bell System Technical Journal, 27, p. 379-423. http://dx.doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb00917.x

Tahanisaz, S. (2020). Evaluation Of Passenger Satisfaction With Service Quality: A Consecutive Method Applied To The Airline Industry. *Journal of Air Transport Management*, *83*, 101764.

Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. Journal of Marketing, 68(1), 1-17.

Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2017). Service-dominant logic 2025. International Journal of Research in Marketing, 34(1), 46-67.

Vargo, S.L., Koskela-Huotari, K., and Vink, J. (2020) Service-Dominant Logic: Foundations and Applications. In Bridges, E. and Fowler, K. (Eds.) The Routledge Handbook of Service Research Insights and Ideas, (p. 3-23). New York: Routledge.

Yarimoglu, E. K. (2014). A Review On Dimensions Of Service Quality Models. *Journal of marketing management*, *2*(2), p. 79-93.

Zhang, Y., Lee, S. Y., & Gu, Y. (2023). A Review Of Air Transport Service Quality Studies: Current Status And Future Research Agenda. *Journal of the Air Transport Research Society*, *1*(1), p. 9-21.

Zhu, Y., Tian, D., & Yan, F. (2020). Effectiveness Of Entropy Weight Method In Decision-Making. *Mathematical problems in Engineering*, *2020*(1), 3564835.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1054-1071, doi: 10.11616/asbi.1824290

The Challenges of White-Collar Professionals in Post Covid-19 in Türkiye: Possibilities, Tactics, and Crisis

Covid-19 Sonrası Dönemde Türkiye'de Beyaz Yakalı Profesyonellerin Dinamikleri: İmkânlar, Taktikler ve Kriz

Özge ÖZARSLAN[1], Cihan ERTAN[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 18.05.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This study examines how the working models, lifestyle, working, and everyday life of white-collar professionals in Türkiye have evolved in the post-pandemic era. It explores the shift from office-based work to remote and hybrid models, and how these changes have influenced both working dynamics and lifestyle. We elaborate on two main research questions: (1) How has the Covid-19 pandemic impacted white-collar working practices? (2) How has the white-collar lifestyle transformed after the pandemic? Semi-structured in-depth interviews were conducted with 26 white-collar professionals working remotely or in hybrid arrangements. We analyzed the data thematically using ATLAS.ti and the findings demonstrated that remoteness and hybridity have become the new norm. These shifts are not limited to work environments but extend to various aspects of their lives, including consumption patterns, embodied experiences, and spatial practices.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Lifestyle, Habitus, Remoteness, White-collar Professionals.

&

Öz: Bu çalışma, Türkiye'de beyaz yakalı profesyonellerin yaşam tarzlarının, çalışma modellerinin ve gündelik pratiklerinin pandemi sonrası dönemde nasıl dönüştüğünü incelemektedir. Araştırma, ofis temelli çalışmadan uzaktan/hibrit modellere geçişi ve bu değişimin hem çalışma dinamiklerini hem de genel yaşam tarzlarını nasıl şekillendirdiğini ele almaktadır. Çalışma iki temel araştırma sorusuna odaklanmaktadır: (1) Covid-19 pandemisi beyaz yakalı çalışma pratiklerini nasıl etkilemiştir? (2) Pandemi sonrasında beyaz yakalı yaşam tarzı nasıl dönüşmüştür? Bu amaçla, uzaktan/hibrit modellerde çalışan 26 beyaz yakalı profesyonelle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş; katılımcıların yaşam tarzlarına ve deneyimledikleri değişimlere ilişkin veriler toplanmıştır. Veriler ATLAS.ti kullanılarak tematik analize tabi tutulmuştur. Bulgularımız, uzaktan ve hibrit çalışmanın beyaz yakalı profesyoneller için yeni norm haline geldiğini göstermektedir. Bu dönüşümler yalnızca çalışma ortamlarıyla sınırlı kalmamakta, tüketim kalıpları, bedensel deneyimler ve mekânsal pratikler gibi gündelik yaşamın çeşitli boyutlarına da yayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Yaşam Tarzı, Habitus, Uzaktanlık, Beyaz Yakalı Profesyoneller.

Atıf/Cite as: Özarslan, Ö., Ertan, C. (2026). The Challenges of White-Collar Professionals in Post Covid-19 in Türkiye: Possibilities, Tactics, and Crisis. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1054-1071. doi: 10.11616/asbi.1824290

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Özge Özarslan, Düzce Üniversitesi, ozgeozarslan@duzce.edu.tr (Sorumlu Yazar)

[2] Doç. Dr., Cihan Ertan, Düzce Üniversitesi, cihanertan1@gmail.com

1. Introduction

Social scientists in Türkiye have long been interested in white-collarness, typically in the context of class debates (Bora and Erdoğan, 2011; Erdayı, 2012; Nurol, 2014) and precarization (Özalp and Yaman, 2020; Vatansever 2013). These studies focus on analyzing whether white-collar professionals should be considered middle class, as well as the precariousness of their working conditions, which are characterized by increasing unemployment, insecurity, and uncertainty (Bora and Erdoğan, 2011; Peng et al., 2024; Hu et al., 2010). Although such research emphasizes that white-collar workers are not a homogenous social group, it finds that these professionals often share a degree of cultural capital, such as holding a university degree, engaging in work that requires advanced skills, and having "distinctive" lifestyle tastes (Giddens, 1983; Hyman 1983; Urry 1983). Previous studies have also associated white-collar roles, in general, with possessing advanced skills, engaging in innovative tasks, taking responsibility for enhancing organizational productivity through team management, holding prestigious jobs, earning higher incomes, and having higher educational qualifications (Peng et al., 2024; Hu et al., 2010; Lips-Wiersma et al., 2016).

Recently, there has been a renewed focus on the impact of the Covid-19 pandemic on white-collar professional life. These discussions explore how the pandemic has transformed working experiences, including the shift to remote, flexible, or hybrid working models, and the increased digitalization of work (Baydar, 2012; Değirmenci, 2022; Omay, 2020). The transformation to remote and hybrid models is closely associated with white-collar occupations (Arntz et al., 2020, 383; Galasso and Foucault, 2020). Although these models existed before the pandemic in many countries, including Türkiye, the pandemic's effects have significantly accelerated and expanded their adoption. As suggested by Arntz et al. (2020), there was a dramatic increase in remote and hybrid work during the pandemic in Germany and the Netherlands. Furthermore, Değerli (2023) indicated that individuals who work remotely or in a hybrid model for more than six months tend to prefer this arrangement over traditional office work, and that the nature of a particular field (e.g., finance, technology, banking, software, IT, education) influences the preference between hybrid and completely remote setups.

In addition to transforming working practices, and creating new social challenges—such as the blurring of work and personal spaces, increasing gender inequality at home, and adverse health effects (Neely, 2020; Arntz, 2020; Xiong et al., 2023; Shafer et al., 2020) – the Covid-19 pandemic also resulted in negative economic impacts on a global scale (Goodell, 2020). National incomes declined worldwide due to the pandemic, particularly affecting economies heavily reliant on their service, tourism, and textile sectors (Fernandes, 2020; Kavindra, 2021). The global economic crisis triggered by the pandemic has been 1.4 times greater than that of 2008, as it disrupted production supply chain, the health and service sectors and consumer demand (Yagi and Managi, 2021). White-collar workers have become vulnerable to the economic impacts of this crisis, and as a result, have had to reassess their future objectives (Han and Hart, 2021). Overall, the pandemic has led to negative economic consequences, including a decrease in welfare levels and production, financial instability (Demir and Esen, 2021; Eşsiz and Durucan, 2021; Beşirli, 2022). For Türkiye, the negative impact has been exacerbated by the fact that the country was already experiencing an economic recession (Sertkaya and Baş, 2021). The combined effects of the existing recession and pandemic-era pressures have diminished individuals' purchasing power and confronted them with significant economic challenges.

The present study contributes to the relevant literature by offering insights into the experiences of white-collar workers from Türkiye, facilitating intercultural interpretation at the intersection of the Covid-19 pandemic and white-collar employment. Based on the premise that the pandemic has induced persistent changes for white-collar professionals in terms of work model preferences, embodiment experiences, relationship to space, and the organization of their lifestyles in general, we address two main research questions: (1) How has the Covid-19 pandemic impacted white-collar working practices? and (2) How has the white-collar lifestyle transformed after the pandemic? This article examines how the economic, social, and cultural impacts of the pandemic have changed the socioeconomic position, status, and lifestyle of white-collar professionals. In this context, this article focuses on how white-collar professionals (re)relate to work and the working environment based on the transformations of working models, including hybrid

and remote working, due to the pandemic. Secondly, this study shows how white-collar professionals are coping with the effects of the pandemic and how they have reorganized their lives. To answer these research questions, we conducted in-depth interviews with 26 white-collar professionals in Türkiye across various industries. Our semi-structured interviews focused on the impact of the pandemic on their lifestyles, working experiences, and the meanings they attach to white-collarness. By contextualizing these insights within established theoretical frameworks, this research contributes to a more comprehensive understanding of the symbolic dimensions of white-collarness and the transformation of the post-pandemic white-collar world. While drawing on these theoretical frameworks, we also seek to make a theoretical contribution by reconsidering and revising them on the basis of our empirical data (Layder, 1998).

In the following, we will begin with our theoretical and conceptual framework on lay practical consciousness, ontological security and habitus. Then, we will describe the data and qualitative method used to understand the experiences of white-collar professionals. Finally, we will detail our findings with a conclusion and additional remarks.

2. Theoretical Background: Habitus and Practical Consciousness

The economic and social repercussions of the Covid-19 pandemic have affected many aspects of white-collar professionals' everyday lives causing significant disruptions in their daily routines. Before addressing these challenges and the strategies employed to cope with the effects of the pandemic, it is important to understand the white-collar lifestyle and everyday life. We draw on the concepts of habitus (Bourdieu, 1984), practical consciousness and ontological security (Giddens, 1986) that are associated with lifestyle practices and lifestyle to explain the underpinnings of white-collar life. Also, comprehending the experiences of change and transformation in the everyday life of white collars seems to be significant for understanding the social impacts of Covid-19.

Firstly, the concept of habitus refers to the "generative principle of objectively classifiable judgments and system of classification of these practices" (Bourdieu, 1984: 170). In the Bourdieusian framework, habitus can be explained as a regulatory structure of embodied practical actions and a classifier structure. Bourdieu (2002: 27) describes habitus as "schemata or structures of perception, conception, and action." Habitus as an embodied structure also reflects the subjective unconscious emerging as a set of tastes, behaviors, and thoughts. According to him (1997: 72), the habitus in which practices are produced includes agents' strategies for coping with unforeseen situations. However, these strategies do not stem from the agent's creativity but from the conditioning influence of the habitus, which drives the agent to act as she/he has to without consciousness and deliberate calculation (Bourdieu and Wacquant, 1992: 127 – 128). Practices emerging as expressions of the habitus shaped by and within social structures are embodied through the social actions of agents. One specific function of habitus is to shape everyday practices, including rituals, choices, taste, and the products of daily life, according to its own logic. The relations, positions, and struggles of the agents are determined by/within their habitus according to the type of capital they achieve. Bourdieu (Bourdieu and Wacquant, 1992: 119-120) shows that capital, which takes a variety of species in differentiated societies, namely economic (as wealth, income, and resources), symbolic (qualities recognized as worthy of honor or credit), cultural (comprised of cultural products, cultural resources, taste, knowledge, or skills), and social capital (as individual's communication and networks) is fundamental.

Bourdieu offers a theoretical framework centered on the concept of habitus to explain why people act in certain ways. However, he provides less insight into how individuals interpret their practices in relation to the specific contexts in which those practices take place. Giddens' (1986) conceptualization of practical consciousness makes more room for the interpretation of human agency so that one can comprehend habitus more dialectically between structure and agent. Giddens (1986: 289), while recognizing the importance of the structural properties, emphasizes the importance of an analysis that prioritizes actors' activities within a specific context without avoiding a "description of agents' knowledgeability; a sophisticated account of motivation…" In this context, Giddens' conceptualization of social practice serves

as a useful theoretical framework for elucidating the dynamic and adaptive dimensions of Bourdieu's notion of habitus.

Secondly, according to Giddens (1986: 50), the routines embedded in everyday life provide predictability and foreseeability, fostering a sense of security for individuals, conceptualized as ontological security. Giddens (1986: 44) refers to the knowledge that underpins practices and is responsible for the reproduction of everyday life as practical consciousness, which is critical for constituting ontological security. Reflexive navigation of social practices by means of observing ongoings in the environment by the individual is possible through practical consciousness. Thus, practical consciousness serves as the underlying logic of the reproduction of everyday life, by providing individuals with grounds for adapting to situations in daily life and giving everyday life its repetitive nature. Practical consciousness routinizes daily life and constitutes the reproduction of both society and the personalities of acting individuals (Giddens, 1986: 60). Giddens (1986: 61) argues that the significance of daily routines in terms of ontological security can best be grasped by analyzing the critical instances in which these routines are disrupted, damaged, or collapsed, and he defines these critical instances as situations that are unpredictable, radical conditions of rupture which affect a significant number of individuals and remove or threaten the certainty of institutionalized routines. These critical instances undermine ontological security, by disrupting the ordinary character of daily routines, as it is constituted through these routines (Giddens ,1986: 63). What should not be overlooked is that these threatening elements also tend to acquire an absolutely routinized character (Giddens, 1986: 61). In other words, individuals attempt to reconstruct damaged ontological security by making new circumstances part of their predictable daily routines under conditions that undermine the framework of the practical awareness of social life. This attempt itself needs to be scrutinized.

Drawing on this theoretical framework and considering the pandemic as a factor that threatens ontological security and white-collar habitus, this article will shed light on how white-collar workers re-organized their disrupted lifestyle in the post-pandemic era, how they constituted their ontological security by making it part of their practical consciousness, and what kinds of strategies, linked to types of capital and practical consciousness, they applied in order to maintain their social positions.

3. Methodology

This study centers on the experiences of white-collar professionals before, during, and after the pandemic on the axes of lifestyle and the transformation of working models. In-depth interviews enable researchers to discover the daily experiences and thoughts of participants by referring to Charmaz (2006) and Denzin and Lincoln (2000). In this context, we applied the in-depth interview technique. At the beginning of our research, we were concerned about conducting remote interviews, as the face-to-face interview technique is a "gold standard" and accepted as superior to remote interviews in which observing the facial expressions of participants are limited (McCoyd and Kerson, 2006: 390). However, remote methods that are applied intensively, especially during the pandemic, have practical advantages (Flick, 2009; Zadkowska et al., 2022). Our primary advantage was the pre-existing familiarity of our participants with digital platforms such as Zoom, Skype, and Teams as part of their professional workflows. Indeed, the primary rationale for selecting digital platforms as our interview tool was their utility and convenience for our respondents.

By applying the digital interview technique, a total of 26 participants in Türkiye were selected for this study, including 14 women and 12 men aged 27 to 45 with at least five years of work experience, whose professions are listed in the table below, (see Table 1). We conducted in-depth interviews by using snowball sampling. We determined three criteria for participation based on the relevant literature (Hopp et al., 2009; Peng et al., 2024; Hu et al., 2010; Lips-Wiersma, 2016) on the definition of white-collar tasks: Each participant needed to (1) have work experience before, during, and after the pandemic; (2) be a white-collar employee in the private sector and take on creative/innovative tasks; and (3) have at least a university degree. We developed a semi-structured interview guide that aimed to cover the impact of the pandemic on (1) white-collar professionals' lifestyles, (2) working experiences, and (3) the meanings of white-collarness in general. We conducted interviews online via the Zoom application and collected the data in

2024. Ethical approval for this study was obtained from the Ethical Assessment Committee at Düzce University. Our interviews lasted between 60 and 90 minutes. We began each interview by asking the participant to describe their current job and then asked them about their everyday life, hobbies, and routines. First, we asked about their thoughts on the meaning of being white-collar both in terms of everyday life and the work environment, in order to discover their habitus, which is linked to lifestyle. Second, we asked how their lives have changed during and after the pandemic. All interviews were transcribed verbatim and anonymized.

Table 1: Profile of the Participants

P	Age	Education	Profession	Experience	Working models
1	42	Bachelor's	Planning Chief	10 years	Hybrid
2	27	Master's	Expert Chemist	5 years	Hybrid
3	39	Master's	Human Resources Specialist	14 years	Hybrid
4	32	PhD	Academic	5 years	Hybrid
5	34	Bachelor's	Lead Generation Specialist	11 years	Hybrid
6	42	Master's	Industrial Designer	18 years	Hybrid
7	34	Bachelor's	Sales Representative	11 years	Hybrid
8	36	Master's	Senior Specialist	7 years	Hybrid
9	32	Bachelor's	Human Resources Specialist	10 years	Hybrid
10	40	Bachelor's	Executive Editor	10 years	Hybrid
11	33	Bachelor's	Social Services Specialist	7 years	Hybrid
12	34	PhD	Academic	8 years	Hybrid
13	35	Bachelor's	Customer Relations Professional	7 years	Remote
14	34	Master's	Computer Programmer	8 years	Remote
15	32	PhD	Research Assistant	6 years	Hybrid
16	34	Bachelor's	Textile Engineer	15 years	Hybrid
17	44	Master's	Banker	27 years	Hybrid
18	45	Master's	Textile Engineer	24 years	Hybrid
19	34	Master's	Textile Engineer	13 years	Hybrid
20	33	Master's	Textile Engineer	10 years	Hybrid
21	38	Bachelor's	Accounting Manager	10 years	Hybrid
22	29	PhD	Engineer	8 years	Hybrid
23	28	Bachelor's	Field operations specialist	9 years	Hybrid
24	33	Bachelor's	Product manager	4 years	Hybrid
25	32	Bachelor's	Software Developer	5 years	Remote
26	40	Bachelor's	Photographer	6 years	Hybrid

We analyzed our data using ATLAS.ti qualitative data analysis software by applying the thematic analysis technique based on two steps. We first coded our data to generate initial themes and categories. Then, we concentrated the themes and categories around our research question by focusing on the work experiences and lifestyles of white-collar workers. With thematic analysis, we generated a conceptual framework by systematically establishing connections between the identified themes and their corresponding sub-codes. We employed the frequency analysis technique to create word clouds (Figures 1 and 2), by using MAXQDA. To build the word clouds, we asked participants to describe employers who support the hybrid/remote working model and those who do not. We subsequently identified and extracted the most frequently used words from their responses.

4. Findings

We will present and discuss the findings of the study in two phases. The first phase encompasses the organization of lifestyle, the spatiality of white-collarness, and the embodiment of white-collar identity. The second phase involves the post-pandemic transformation of working style, lifestyle, and the spatiality of white-collar professionals. Subsequently, we contextualized these insights within established theoretical frameworks, specifically Bourdieu's (1977; 1984) concepts of habitus and capital, as well as Giddens' (1986) concepts of practical consciousness and ontological security, which are crucial to understanding the social actions of individuals.

4.1.The Organization of the Lifestyle of White-Collar Professionals

Although it is difficult to distinguish between blue- and white-collar workers, discriminatory attitudes and divergences in both groups may still be at stake (Weaver, 1975). Studies have demonstrated that lifestyle and cultural preferences serve as indicators of class differences, with white-collar status being associated with greater affluence, higher levels of educational attainment, and residence in urban areas (Katz-Gerro, 1999). We identified four interconnected layers that characterize the lifestyle of white-collar professionals based on the narratives of the participants. These layers include an intense and fast-paced life, engagement in particular leisure activities, the importance of spatial dynamics, and the relationship with the body. Each of these elements carries symbolic meanings that contribute to how white-collar professionals construct and express their identities.

First, our participants pointed to the intensity of their lives, in terms of workload and the flow of their daily lives, by placing themselves in a cluster. The emphasis of the participants on intensity seems to overlap with the nature of urban life, which is characterized by a high rhythm of social life, Participant 7, highlighted the direct connection between being a white-collar and the intensity of their everyday life, saying "intensity is 'whitening'"[3], and went on: "In a similar loop, I go to work in the morning, spending a lot of time in traffic. I go to the cinema or the pub and come home just in time for bed." The participants refer to the intensive lifestyle as a symbolic distinction of white-collarness, utilizing some given patterns, such as prepared foods, preferred leisure time activities, and a calculated schedule loop that white-collar workers try to keep up with. Although there is a risk of viewing white-collar professional as a homogeneous group, white-collarness means having a particular lifestyle, which can be considered through the concept of habitus that refers to a given symbolic, social, and economic capital (Bourdieu, 1984). Our participants highlight the dispositions of a white-collar worker through cultural and symbolic capital, such as "doing yoga or pilates, exercising at a gym, knowing at least two foreign languages", "taking painting or music courses", "traveling frequently, either abroad or domestically", "having leisure time without work", "owning a cat or a dog". Our participants also refer to a fast-paced and intense lifestyle, which is an indicator of their symbolic capital. Their lifestyle holds significance within the microcosm of white-collar culture, where deviations from its unwritten norms can threaten the white-collar identity. The shared symbolic capital among white-collar professionals underscores the existence of a distinct white-collar habitus.

[3] This is the exact term used by the participant to refer to the lifestyle components of white-collar workers that would make them more white-collar to the extent that they have these components.

Second, concerning lifestyle organization, the spatiality of white-collar professionals is also a constitutive element of the habitus and a part of their practical consciousness, which signifies the symbolic capital that is actualized in everyday life and becomes the indicator of their distinctive lifestyle (Järvinen and Gundelach, 2007; Kerr and Robinson, 2016). For instance, Participant 6 said office infrastructure and design have a symbolic meaning as constitutive elements of the white-collar habitus: *We have a very good coffee machine. We even have a mobile Starbucks in the office. A place to lie down and a sofa when it's necessary. There is always a regular happy hour.* While Participant 13 highlighted a distinction between "production office" and "management office", suggesting that the management office, which is dominated by white-collar workers, is endowed with facilities and comforts such as resting areas, comfortable tables in the garden for smokers, unlimited coffee, tea, and fruit, in contrast to the "production office," where mostly blue-collar employees work. One of the participants said they believe the place white-collar employees work needs to be a comfort zone, while also relying on other cultural tastes as symbolic capital, assumed to be the definitive character of the white-collar habitus, in defining the working environment of employees.

Being a white-collar is particularly meaningful in metropolitan areas, since these spaces provide them with various sources of symbolic capital through which they can associate themselves with the white-collar lifestyle. For instance, Participant 2 works in a small city and stated that "small cities are not the places where people want to live. White collars would like to have an active life in bigger cities." Participant 4, who used to work in a small city called Ardahan, and currently works in the Turkish capital city Ankara, compared her white-collarness in both cities, highlighting the distinctive symbolic capital that the current big city environment provides her by referring to cultural opportunities such as gyms and sophisticated restaurants. Likewise, Participant 6 also explicitly expressed that certain parts of İstanbul offer more symbolic capital to white-collar workers, such as "good cafes", adding that "*you cannot equate me with a white-collar professional in Bağcılar* (*a suburban neighborhood in İstanbul*)." She went on to link her alma mater to the part of the city she lives in, saying "*I attach myself to the region of the city based on educational status*", which she also related to her social capital, as she implied, she engages with people like herself in her neighborhood. All these narratives concerning the intricate relationship between space and white-collarness reveal that spatial features function as symbolic capital, which becomes an indicator of the other types of capital, such as social and economic.

Third and final dimension of the white-collar lifestyle pertains to the embodiment of white-collar habitus, conceptualized here as the "sterile embodiment" of the white-collar professionals. This embodiment extends beyond mere appearance to encompass attitudes and behaviors. Participant 3 put it this way: "*A white-collar worker should always pay attention to how she dresses, word choice, and good diction.*" The bodily disposition of white-collar workers is also determined by their fast, mobile, and intense lifestyle, and we can see a shift from an official look to an unofficial look, in a sense. For example, Participant 7 said of footwear: "*There is a sneaker habit now. It is about the urban lifestyle. You wear a jacket or suit etc., but you combine it with sneakers… because you're in a rush. Sneakers seem white-collar to me… Thanks a lot, white-collarness, for giving us that comfort.*" The embodiment of white-collarness, was also defined by participants, as expectations of sports and beauty facilities in workplaces, with good looks in general.

The presentation of the self by paying special attention to style, beauty, and neatness is one of the most significant reference points of being a white-collar worker (Burger et al., 2015) that has been undermined by the remote/hybrid working model due to the Covid-19 pandemic. While Participant 2 drew attention to luxury exhibited conspicuously, Participant 6's narrative demonstrates the significance of the investment in the body among white-collar workers: *"I know employers look at the way you dress. I dress well. Some people try to show the money they earn through their bodies."* The emphasis on looking good is not only a personal disposition but a structural code on the body of the labor market. Participant 2 suggested that she was chosen to meet the CEO instead of her colleague, who was told she had 'messy' hair, due to her presentable appearance.

4.2. New 'Normal': Reorganization of Working Models of White-Collar Professionals

Our research indicates that the remote and hybrid working models that became prevalent during the pandemic continue to shape working practices in the post-pandemic era. Moreover, these increasingly widespread working styles have now become a significant criterion for white-collar professionals in Türkiye. These findings are consistent with prior research indicating that, although some employees have experienced difficulties adapting to this transformation due to a lack of remote working experience, remote working conditions have become a norm since the onset of COVID-19 (Kong et al., 2022; Pacheco, 2024). When participants were asked to compare the key characteristics of their working models before and after the pandemic, they identified the most fundamental shift as the transition from in-person to hybrid or remote working models. Our respondents expressed that although they had never worked remotely before the Covid-19, they now work either in a hybrid or remote model. As Participant 7, a sales representative, put it

> "I work in a hybrid model, which provides me with significant comfort. I don't need to be in the office. Sometimes I consider changing jobs, but the flexibility of hybrid work is a major advantage in my life. I set my own working hours, and the thought of being in the same office at 8 AM every day seems daunting to me now. This flexibility has become a crucial benchmark for me."

The most common clarity our participants sought in employment was the ability to work in a hybrid or remote environment, which is also seen as a "new'" working culture. As Participant 6 described it, "*the situation has changed irreversibly for me. No one is seeking full-time, in-office jobs anymore, including myself. I also consider international opportunities, where remote work is the norm. At our level, we negotiate these terms*." The comfort sought by the participants is closely related to how this working model allows white-collar workers to organize their daily lives and lifestyle. Within these adaptable working models, white-collar professionals can structure their work hours, location, and free time according to their preferences. A hybrid or remote working style, which allows workers to use their time and space flexibly, presents a significant advantage for white-collar professionals who associate white collarness with constant intensity and hustle. However, this transformation appears to also alter the nature of the control mechanism and power relation between employees and employers, affecting all aspects of time management, workspace, and work execution. First, remote or hybrid working has enabled white-collar workers to organize the labor process both temporally and spatially, affecting their lifestyle and spatiality. This shift has partially transferred control to white-collar employees and made the control process more flexible. In this regard, it is an extension and consequence of the flexible working models that we now consider the new "normal" (Değerli, 2023). Conversely, the shift in control has caused discomfort among employers, leading them to adopt various strategies to monitor and manage white-collar employees. In a sense, this monitoring stems from advances in communication and information technologies that have blurred the boundaries between work and non-work, generating expectations among employers and clients that employees remain accessible beyond working hours (Neely, 2020: 276). Our participants cited several strategies implemented by their employers, including phone calls, requests to keep cameras on, increased meeting frequency, flexible working hours, and attempts to enforce in-person work. Participant 13, reflected:

> "Our previous manager closely monitored activity on Teams, where inactivity for five minutes triggered a yellow 'away' status. This led to intrusive check-ins like 'What are you doing?' or 'Are you okay?' Working remotely, we often resorted to constantly moving the mouse to avoid scrutiny."

When we asked our participants to describe employers who support remote or hybrid work and those who do not, they described employers who support it as modern, while those who do not support it were described as outdated. This reflects a prominent tendency among employees to adapt to this new working norm in a lasting manner after the pandemic. As Waldrep and colleagues (2024: 19) suggest, employees have come to view remote work as 'non-negotiable,' indicating that, if their preference for remote or hybrid arrangements, which bring flexibility to their lives, is not met by their employer, they are willing to quit and seek alternative employment to maintain control over their work arrangements. it becomes more comprehensible why employees in our study describe employers who are reluctant to adopt remote or hybrid work using expressions such as 'stuck in the past,' 'lacking vision,' and 'outdated,' as illustrated in Figures 1 and 2.

Figure 1: Participants' Views on Employers Embracing Remote/Hybrid Work

Figure 2: Participants' Views on Employers Resistant to Remote/Hybrid Work

Although some managers and employers are cautious about this new normal, it has turned into a working culture for white-collar employees and even a component of the symbolic capital of the white-collar world. For instance, participant 16, who are customer relations professional, noted that white-collar workers in this industry increasingly prefer remote work, especially after the pandemic. They expressed surprise upon learning that someone in the same sector still commutes to the office, commenting, "Wait, you're going into the office for that?". The same participant stated that it is impossible for her to imagine using connecting public transportation to commute to the office, which is consistent with research highlighting that reduced travel time is an important factor in opting for remote work (Stefaniec, et al., 2022).

As Figures 1 and 2 show, shifting from face-to-face to remote/hybrid work means catching up with what is contemporary for participants, while full-time face-to-face work is defined as anachronistic. Moreover, these symbolic expressions demonstrate that remote or hybrid work has become a widespread trend within white-collar professions. As Eşici and colleagues (2024) demonstrated in their study, organizational flexibility and adaptability to emerging working models is regarded by white-collar professionals as crucial to the establishment of work–life balance. Conversely, in-person, on-site work is increasingly perceived as

unacceptable. Changing preferences of white-collar workers concerning the working model, and the conflict between white-collar workers and employers over the division of hybrid/remote and face-to-face working models, are primarily engendered by the Covid-19, which has revealed the possibility and applicability of remote/hybrid work.

4.3. The Reorganization of the Lifestyle of White-Collar Professionals

Our study shows a nexus between the lifestyles of professionals within the white-collar world, the Covid-19 pandemic, and the economic crises in Türkiye. In the most basic terms, the lifestyles of white-collar workers as a shared cultural identity have changed due to the pandemic. Remote/hybrid work has evolved beyond a mere working arrangement to encompass a fundamental aspect of lifestyles, shaping relationships and interpersonal interactions. First, the shift in work practices, which has minimized the need for face-to-face interaction, has resulted in a predominance of indirect communication. This transformation has inevitably led to distancing among individuals. Consequently, remoteness has become the new "normal" not only in the context of professional work but in interpersonal relationships. However, in indirect communication, the absence of face-to-face interaction necessitates greater effort from individuals to ensure they are understood. For example, Participant 10 articulates the change in human relations as follows:

> "Outside the office, we experienced a lot of tension due to misunderstandings related to emphasis, exclamations, and similar factors. We often wrote something intended to be friendly, but the other party interpreted it differently. Even if we included a smiley face in our emails, it was scrutinized for hidden meanings."

In this context, our findings show that emojis have come to serve as substitutes for gestures and facial expressions during and after the pandemic. The transformation in socialization patterns, a component of daily routines, has led to discomfort among white-collar workers, and they seek to reestablish their social interaction practices. As argued in the literature, remote work may have detrimental effects on social interaction among employees, reducing opportunities for contact and leading to social isolation (Lyzwinski, 2024). Our participants articulated their strategies for resuming daily interaction routines during and after the pandemic, such as organizing Monday breakfasts, using emojis, or team activities. Our research indicates that activities such as coffee breaks, breakfasts, wine tastings, happy hours, and after-work events are characteristic symbols of the white-collar lifestyle, consistent with studies showing that white-collar professionals exhibit patterns of cultural consumption that indicate their socio-cultural position (Aydın, 2009). The pandemic has inevitably affected the frequency of these activities, prompting white-collar workers to develop tactics to preserve their white-collar world. We can even consider our participants' preference for hybrid work over remote work as an effort to maintain these social interactions, lifestyle and protect this world. The practices mentioned by our participants—such as hanging out, meeting at a café or bar, dressing up, and even going to the office —serve both as parts of daily routines and symbols of the white-collar lifestyle. In this context, our participants prefer hybrid work because it preserves this cultural milieu. Indeed, the office increasingly functions as a socializing space rather than merely a work environment, as will be detailed below. Therefore, employees' preference for remote or hybrid work over face-to-face, in-office work should not be understood solely in terms of productivity and job satisfaction (Waldrep et al., 2024; Kong et al., 2022; Stefaniec et al., 2022), but also in relation to the symbolic capital of white-collar status they seek to maintain.

On the other hand, it can be observed that employees prefer hybrid work as an attempt to preserve the embodied of white-collarness, as argued above. The changing working models of white-collar workers have significantly influenced how the body is projected and perceived. Participant 10 highlighted this shift in embodiment based on her hybrid working experience and added: "*I turned into a bear woman (laughs). I just washed my face and hands. At home, I usually wear the same clothes, but when I go to work, I dress differently. It feels special and makes me feel beautiful. It's related to taking care of my body*." Another factor that has disrupted the white-collar lifestyle and embodiment is the deepening economic crisis in Türkiye following the pandemic. This crisis has not only reduced consumption opportunities but made it difficult to maintain

white-collar lifestyle practices. Our research indicates that the economic crisis has jeopardized this lifestyle and hindered white-collar workers' ability to preserve their cultural capital. Put another way, the economic capital of most professionals has become insufficient to sustain their lifestyle practices. In this context, our findings show that the white-collar world is in a "crisis". The corresponding lifestyle holds a distinctive position due to the combination of cultural and economic capital needed to participate. Therefore, the volume and forms of capital individuals possess become crucial. Particularly during economic crises, those rich in economic capital may maintain their previous practices, while others develop certain tactics to protect their lifestyles. In both cases, preserving the white-collar image remains of utmost importance for our participants. In general, white-collar professionals tend to prioritize maintaining the same level of consumption over adapting their lifestyles to economic constraints. For instance, Participant 7, a sales representative aged 34, reflected on how her life has been affected by the economic crisis:

> "We still go on those damn vacations, even if it means taking out loans, using credit cards. People go to Europe, buy new phones, and wear the latest outfits, but it's unclear how they manage it. This lifestyle is not sustainable. White-collar workers are motivated by the mindset: 'Everyone else is doing it, so why can't I?'. The economic situation has only made this more apparent."

Professionals are actively seeking ways to reproduce the cultural capital necessary to conform to the ideal type. Yet, the embodiment experience of white collars, which constitutes their symbolic capital, is jeopardized by the negative economic effects of the pandemic. It appears that they respond reflexively to this threatened experience in two ways: (1) strategically striving to preserve their existing practical consciousness based on internalized habits; or (2) adapting those habits to fit into a new practical consciousness. Our participants explained they had to change their lifestyle and Participant 2, shared her observations: "*I have a colleague who epitomizes the white-collarness. When her expensive perfume ran out, she chose to wait until her next salary to repurchase it rather than switch to another brand. She doesn't abandon her habits but postpones them, sustaining her lifestyle through these practices.*" Our research indicates that despite being impacted by the economic crisis, white-collar participants tend to exhibit a preference for maintaining a lifestyle that suggests the crisis does not exist. Maintaining this lifestyle necessitates the strategic utilization of economic and cultural capital to align with the expectations of the white-collar professional sphere. In this respect, the practices of professionals are also symbolic properties that serve as signs of distinction within the white-collar world.

Third and finally, concerning re-organization of lifestyle, our research points to a relationship between spatial utilization and the changing working models that emerged due to the Covid-19 pandemic. Specifically, the transition in working styles has obviated the necessity for physical presence in office spaces. This shift has, in turn, afforded white-collars spatial flexibility, altering the dynamics of workplace interaction. This flexibility has enabled professionals to work in various locations, including homes and cafés. While it presents significant advantages, it has also disrupted the office routine, a longstanding symbol of the white-collar lifestyle. The office itself, its design, the materials used in it, and the surrounding neighborhood can also be considered distinctive symbols of the white-collar world. As Participant 6 put it: "*I believe a good office is crucial. For instance, my desk faced the Bosphorus on the 13th floor. It featured an open office layout, a modern design, a workshop, and even a bar, exemplifying new-generation office spaces*." In this context, one reason why the participants prefer hybrid working over fully remote arrangements is to preserve these distinctive symbols of their lifestyle. Therefore, the office has regained meaning as a way of maintaining the white-collar lifestyle.

Moreover, going to the office only once or a few times a week has altered the function of the workplace, transforming it into a socializing environment for white-collar workers. As Participant 5 highlighted: "*When I go to the office, I can't work anyway. I end up socializing, drinking coffee, and chatting with colleagues all day. To manage this, I prepare in advance before heading to the office.*" This shift is the primary reason participants reported not engaging in work-related tasks while in the office. Participants noted that visiting the office provides a reprieve from the "monotony" of home life. Concurrently, the home has also turned into a workspace. This indicates a spatial transformation where the boundaries between the workplace and the

private sphere increasingly blur. The gradual blurring of the boundaries between the workplace and the private sphere seems to be important in terms of the re-association of white-collar workers with the home. While the home was a physical space many of our participants mostly used to sleep, it has become a space where they spend more time. In addition, with the increase in time spent at home and weakening interpersonal interactions, the tendency of white-collar professionals to spend time outdoors has decreased. Participant 9 explained how the pandemic affected the spatiality of the white-collar world: "*We used to go to places we hadn't seen before, meet our friends, try new tastes… However, we can't even stand crowds for about two years now, and that's because of the pandemic.*" The replacement of these practices, which are part of the distinctive world of white-collar workers, with home activities indicates that the relationship professionals establish with space and the meaning they attribute to space has also changed. On the other hand, as a result of the lockdowns and the economic crisis triggered by the pandemic, the home has increasingly transformed into an important space not only for work but also for social interaction. While participants reported a significant reduction in time spent outside the home, they also highlighted an increase in house parties and social gatherings as alternative means of maintaining social connections and distinctive lifestyles. This shift underscores the adaptability of individuals to changing conditions, reflecting their practical consciousness.

Another important finding of the research concerning spatial utilization is that changes in labor organization have facilitated spatial mobility. This mobility has essentially removed the necessity for white-collar workers to reside in the same city in which they are employed. Consequently, professionals now have the flexibility to work in one city while living in another. This development is a significant opportunity, particularly in metropolises such as İstanbul, where the economic crisis has been profoundly impactful. Participant 9, who works for a company based in İstanbul but lives in another smaller city, explained how it is possible to work in one city while living in another after the pandemic:

> "My husband already works remotely. At a point when it became meaningless to stay in Istanbul, and we wondered what we were going through, I requested to work remotely... My goal was to get out of İstanbul. The economic crisis definitely affected us. Our money is melting and 75% of my salary will probably go to rent... People are fleeing, leaving. Right now, many people are working remotely at the headquarters. For example, an employee can get approval to work remotely for three months because his wife is starting a project in Germany or the US."

5. Conclusion

This study explored how the Covid-19 pandemic has affected the lifestyles of white-collar professionals and the reorganization of their life trajectories. Our study makes several contributions to the literature (Aldemir, 2024; Aro et al., 1986; Borozdina, 2025; De Vries, 1997; Dick 1962; Ertan and Sarıalioğlu, 2022) by demonstrating how remote and hybrid working models have become white-collar professionals' lifestyles, reshaping not only their professional lives but also their overall way of living. This shift has established remoteness as the new 'normal,' further emphasizing the evolution of work culture and its impact on the white-collar habitus. Second, the findings presented here reveal that white-collar lifestyles have formed a distinctive cosmos with similar characteristics, such as the way of working, everyday life routines, spatiality, and embodiment, which have been disrupted and transformed by the Covid-19 pandemic. Based on our theoretical perspectives, we conceptualize this cosmos as a white-collar habitus that implies certain expectations and practices, part of the practical consciousness on which the ontological security of white-collar professionals is based (Giddens, 1986). As Bourdieu (2002) emphasizes, habitus is the generative principle of all practices, shaping individuals' dispositions. In all material or cultural consumption choices, including housing, furniture, paintings, perfumes, clothes, sports, and cultural forms of entertainment express their distinctions (Bourdieu, 1984: 238). In this context, the distinctive white-collar lifestyle is shaped by certain dispositions as products of habitus. Third, our findings show that white-collar professionals both (re)construct a lifestyle and try to protect it by asserting symbolic, economic, and cultural capital. The signifiers of being white-collar professionals in terms of activities and styles frequently emphasized by our participants are also the general laws of the field that impose attitudes, tastes, judgments, and activities in the Bourdieuian (1984) sense. Four and finally, our study makes theoretical

contribution to literature (Ambrasat et al., 2016; Harrington, 2017; Wright, 2019) by extending the literature on white-collar habitus and practical consciousness. It provides a framework for understanding how white-collar professionals consciously adapt to changes, balancing the opportunities and challenges they present. The findings also highlight the role of habitus in maintaining ontological security and lifestyle, offering insights into how white-collar lifestyle has evolved in the wake of the pandemic.

The lifestyles of our participants, defined through symbols such as intensity, style, holidays, cultural activities, diplomas, and knowledge of foreign languages, are indicators of their habitus and the types of capital they possess. In addition, our findings have highlighted that embodiment and the physical appearance of white-collar professionals are also parts of lifestyle. As Bourdieu (1984: 21) discusses: "most products only derive their social value from social use that is made of them". Looking "good", choosing certain brands of clothes, having a sterile appearance, style are reflections of white-collar professionals. However, the findings show that the disruption of the ordinary flow of the lifestyle imposed by white-collar habitus, with the pandemic and the economic crisis deepening simultaneously, have threatened the ontological security of white-collar professionals. So, the pandemic undermined the capital through which white-collar professionals practically produce and reproduce their ontological security.

Individuals can only find safe spaces through their habitus. Beyond practical consciousness, the practices that create these safe spaces disrupt routine and undermine a sense of security. Moreover, what is perceived as under threat is the social position of white-collar professionals, as defined by their habitus. The link between ontological security and habitus is that white collars can only maintain ontological security through internalized habitus. In addition, the types of capital, which are an extension of habitus and mobilized through certain actions, are also a reflection of practical consciousness. Our participants described how they have adopted to the transformation of their lives during and after the pandemic. This adaptation emerges as a response to the "new normal" in order to (re)establish a sense of ontological security. The new normal involves not only a significant change in the working models of white-collar professionals but a transformation in their lives as an extension of this change. Our findings reveal that there is a multifaceted link between the change in the working model and the white-collar relationship with physical spaces (home, office, and urban spaces), their own bodies, and the white-collar world in general. This relationship, has necessitated the reorganization of life, thus adding new symbols to white-collar habitus. The most prominent symbol revealed by our study—which has also newly become a form of symbolic capital for white-collar professionals—is remoteness or hybridity in terms of the working model. Furthermore, due to the impact of these working models, remoteness in general as an irreversible ready-to-use option has settled in the practical conscious of white-collar professionals and influenced their everyday interactions. This change reflects a deliberate consideration of the benefits and drawbacks associated with the shift in work models. On one hand, white-collar professionals seek to preserve the advantages of remote or hybrid work, while on the other, they strive to mitigate its negative impacts on their lifestyles. In doing so, they engage in a form of negotiation. This phenomenon can be understood through the lens of the white-collar habitus, particularly in terms of maintaining their established lifestyle, but it also aligns with practical consciousness, as white collars reorganize their practices based on conscious, calculated decisions. In this context, the findings demonstrate that white-collar professionals use their practical consciousness to return to the boundaries of the white-collar habitus and capitalize on the advantages brought by the pandemic without overlooking them. This process further supports their ontological security by preserving their lifestyle.

White-collar workers reconstituted their ontological security, threatened by the Covid-19 pandemic, by adapting to its new normal, while also seeking to maintain their privileged social position, itself a constitutive element of their ontological security. Notably, the economic crisis and the pandemic have affected the white-collar lifestyle in the context of the contraction of the reproduction of economic and cultural capital. This effect undermines the distinctive position of white-collar professionals, threatens the white-collar cosmos, and causes ambivalence that undermines their sense of ontological security. Ontological security pertains to an individual's sense of stability and continuity in their experiences and

underscores the necessity of maintaining a continuous sense of self, rather than experiencing constant change (Giddens ,1991). Our findings assert that white-collar professionals often attempt to mitigate the impact of economic crises by striving to maintain the lifestyles to which they are accustomed. The defining characteristic of the white-collar world is that professionals adopt the lifestyle and practices discussed throughout this article, even if they lack the necessary economic capital to fully sustain the lifestyle to which they aspire. Concerning ontological security, this strategy can provide a sense of stability, helping professionals preserve the distinctive symbols of white-collar habitus, even if the volume of their economic capital is reduced.

In conclusion, the study reveals that white-collar workers have adapted to the new realities brought by the pandemic by reorganizing their lifestyle and working styles. While maintaining the benefits of remote and hybrid work models, they have also found new ways to preserve lifestyle, demonstrating flexibility and resilience in the face of ongoing changes. These results underscore the importance of practical consciousness in navigating the complexities of post-pandemic life. White-collar workers have managed to reconcile the demands of their habitus by consciously adapting their routines and social practices. In summary, the experiences of white-collar workers offer valuable insights into how the Covid-19 pandemic, with its profound and far-reaching effects, has altered various aspects of life. From reshaping in-person work practices to changing lifestyle choices, the pandemic has forced workers to navigate unprecedented changes and adapt to new realities, as the "new normal". This disruption provides a unique lens through which to examine the broader societal shifts that emerged as a result of the pandemic. First, we observed potential differences in how male and female white-collar workers relate to their lifestyles and bodies. However, we could not explore this difference in depth due to the limited focus of our research and insufficient data. Future studies focusing on gender differences while examining how the white-collar world has been reorganized during and after the Covid-19 pandemic could shed light on the relationship between gender, lifestyle, and embodiment. Second, as a limitation, we conducted the current research only with white-collar workers living in İstanbul, Ankara and İzmir which are the three major metropolitan cities of Türkiye. Therefore, we also related the lifestyles of white-collar workers to urban life. Future studies focusing on peripheral cities could shed light on potential differences in lifestyle and work culture between metropolitan and peripheral cities. Finally, this study does not suggest that remote or hybrid working has been adopted across all white-collar sectors, as we did not differentiate between occupations or sectors. Instead, the study reveals the relationship between changing work patterns and lifestyles, highlighting how the radical shift in work dynamics has affected the white-collar cosmos. Therefore, future studies focusing on sectoral or occupational distinctions, and the relational dynamics within these distinctions, may uncover whether the relationship between work patterns and lifestyle varies across different sectors or occupational groups.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Writing Up: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Aldemir, A. (2024). "Racism and Sexism During Pandemic Times: Experiences, Narratives, and Coping Mechanisms Among Chinese Women in the Netherlands." *Current Sociology* 00(0). https://doi.org/10.1177/00113921241307961

Ambrasat, J., Von Scheve, C., Schauenburg, G., Conrad, M. and Schröder, T. (2016), Unpacking the Habitus: Meaning Making Across Lifestyles, *Sociological Forum*, 31(4), p. 994-1017.

Arntz, M., Yahmed, B. and Berlingieri, F. (2020), Working from Home and COVID-19: The Chances and Risks for Gender Gaps, *Intereconomics*, 55(6), p. 381 – 386, https://doi.org/10.1007/s10272-020-0938-5.

Aro, S., Räsänen, L. and Telama, R. (1986), Social Class and Changes in Health-related Habits in Finland in 1973–1983, *Scandinavian Journal of Social Medicine*, *14*(1), p. 39-47.

Aydın, K. (2009), Social Stratification of Culture and Leisure in Turkey, *Cultural Trends*, 18(4),p. 295-311, DOI: 10.1080/09548960903268113.

Baydar, G. (2012), Evden Çalışanların Gündelik Yaşam Pratikleri, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 0(35), p. 61–78.

Beşirli, H. (2022), Post – Pandemik Toplum: Salgın Sonrası Toplumda Örüntü Değişimi, (Ed.: H. Beşirli, Z. S. T. Aksümerli and İ. Çapcıoğlu), *Toplumun Pandemi Halleri: Pandemide Toplumsal Dönüşüm*, p. 9 – 27. Ankara: Gazi Kitabevi.

Bora, T. and Erdoğan, N. (2011), Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar, (Ed.: T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan and İ. Üstün), *Boşuna mı Okuduk: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, p. 13 – 44. Istanbul: İletişim Yayınları.

Borozdina, E. (2025), 'We Are Not Sheep, I believe It is My Choice': Vaccine Hesitancy and Institutional Agency Among Middle-class Mothers in Russia, *Current Sociology* 0(0). https://doi.org/10.1177/00113921241310610.

Bourdieu, P. (1984), *Distinction*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Bourdieu, P. (2002), Habitus, (Ed.: J. Hillier and E. Rooksby), *Habitus: A Sense of Place*, p. 27 – 34. Burlington, VT: Ashgate.

Bourdieu, P. (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press.

Burger, R., Louw, M., Pegado, B. B. I. D. O. and van der Berg, S. (2015), Understanding Consumption Patterns of the Established and Emerging South African Black Middle Class, *Development Southern Africa*, *32*(1), p. 41-56.

Charmaz, K. (2006), *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*, London: Sage.

Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (2000), Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research, (Ed.: N. K. Denzin and Y. S. Lincoln), *Handbook of Qualitative Research*, p. 1 – 19, London: Sage.

De Vries, D. (1997), National Construction of Occupational Identity: Jewish Clerks in British-Ruled Palestine, *Comparative Studies in Society and History*, 39(2), p. 373–400. doi:10.1017/S0010417500020661.

Değerli, M. (2023), New Normal for Gold and White-Collar Workers: The Hybrid Way, *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(1), p. 168–183, https://doi.org/10.15295/bmij.v11i1.2194.

Değirmenci, S. D. (2022), Covid-19 Pandemisiyle Zorunlu Esnek Çalışma ve Teknoloji Eliyle Denetim, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(4), p. 1140–1151, https://doi.org/10.7456/11204100/016

Demir, O. and Esen, A. (2021), Covid – 19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), p. 88 – 105.

Dick, Harry R. (1962), The Office Worker: Attitudes toward Self, Labor, and Management, *The Sociological Quarterly*, 3(1), p. 45–56, https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1962.tb01545.x.

Erdayı, U. (2012), Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine, *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(3), p. 65–80, https://doi.org/10.4026/1303-2860.2012.0206.x.

Eşici, H., Şehitoğlu, Y., Ayaz, A. and Karaman, M.A. (2024), Work-life Balance of White-collar Remote Workers in a Technopark in Turkey, *Population and Economics*, 8(3), p. 1–16. https://doi.org/10.3897/popecon.8.e114269

Eşsiz, F. P. and Durucan, A. (2021), Covid-19 Salgınının Seçilmiş Sektörler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Ekseninde Bir Değerlendirme, *International Journal of Public Finance*, 6(2), p. 193-210.

Ertan, C. and Sarialioğlu, Ö. (2022), COVID-19 Experiences of Stage Performers: Narratives from Turkey, *Comparative Sociology*, *21*(4), p. 395-418, https://doi.org/10.1163/15691330-bja10059.

Fernandes, N. (2020), Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy, *IESE Business School Working Paper No. WP-1240-E*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3557504

Flick, U. (2009), *An Introduction to Qualitative Research*, London: Sage Publications.

Galasso, V. and Foucault, M. (2020), Working During COVID-19: Cross-country Evidence from Real-time Survey Data, *OECD Social, Employment, and Migration Working Papers*, (246), p. 1-40.

Giddens, A. (1983), The Growth of the 'New Middle Class', (Ed.: R. Hyman and R. Price), *The New Working Class? White-Collar Workers and Their Organizations*, p. 98 – 102. London: The MacMillan.

Giddens, A. (1986), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1991), *Modernity and Self-Identity*, New York: Polity Press.

Goodell, J. W. (2020), COVID-19 and Finance: Agendas for Future Research, *Finance Research Letters 35*, https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101512.

Han, W. J., Hart, J. (2021), Job Precarity and Economic Prospects During the COVID-19 Public Health Crisis, *Social science quarterly*, 102(5), p. 2394 – 2411.

Harrington, B. (2017), Habitus and the Labor of Representation Among Elite Professionals, *Journal of Professions and Organization*, 4(3), p. 282-301. https://doi.org/10.1093/jpo/jox002.

Hopp, W. J., Iravani, S. M. and Liu, F. (2009), Managing White-collar Work: An Operations-oriented Survey, *Production and Operations Management*, 18(1), p. 1-32.

Hu, X., Kaplan, S. and Dalal, R. S. (2010), An Examination of Blue-versus White-collar Workers' Conceptualizations of Job Satisfaction Facets, *Journal of Vocational Behavior*, 76(2), p. 317-325.

Hyman, R. (1983), Introduction, (Ed.: R. Hyman and R. Price), *The New Working Class? White-Collar Workers and Their Organizations*, p. 3 – 46. London: The MacMillan.

Järvinen, M. and Gundelach, P. (2007), Teenage Drinking, Symbolic Capital and Distinction, *Journal of Youth Studies*, 10(1), p. 55-71.

Katz-Gerro, T. (1999). Cultural Consumption and Social Stratification: Leisure Activities, Musical Tastes, and Social Location, *Sociological Perspectives*, 42(4), p. 627–646. https://doi.org/10.2307/1389577

Kavindra, C. (2021), Economic Impacts of COVID-19, *International Political Economy: Investment & Finance e-Journal*, https://doi.org/10.2139/ssrn.3914028

Kerr, R. and Robinson, S. (2016), Architecture, Symbolic Capital and Elite Mobilisations: The Case of the Royal Bank of Scotland Corporate Campus, *Organization*, 23(5), p. 699-721.

Kong, X., Zhang, A., Xiao, X., Das, S. and Zhang, Y. (2022), Work from Home in the Post-COVID World. *Case Studies on Transport Policy*, 10(2), p. 1118–1131. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.cstp.2022.04.002.

Layder, D. (1998), *Sociological Practice: Linking Theory and Social Research*, London: Sage Publications.

Lips-Wiersma, M., Wright, S. and Dik, B. (2016), Meaningful Work: Differences Among Blue, Pink, and White-collar Occupations, *Career Development International*, 21(5), p. 534-551.

Lyzwinski, L.N. (2024), Organizational and Occupational Health Issues with Working Remotely During the Pandemic: A Scoping Review of Remote Work and Health, *Journal of Occupational Health*, 66(1), uiae005, https://doi.org/10.1093/JOCCUH/uiae005.

McCoyd, J. L. and Kerson, T. S. (2006), Conducting Intensive Interviews Using Email: A Serendipitous Comparative Opportunity, *Qualitative Social Work*, 5(3), p. 389-406.

Neely, M. T. (2020), The Portfolio Ideal Worker: Insecurity and Inequality in the New Economy, *Qualitative Sociology*, 43, p. 271 – 296, https://doi.org/10.1007/s11133-020-09444-1.

Nurol, B. (2014), Bilgi Toplumunda Zanaat Fikri: Beyaz Yakalı Emeğin Değersizleşmesi, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1), p. 76–129, https://doi.org/10.18490/sad.53739.

Omay, U. (2020), Covid-19 Salgını Sonrası Çalışma Hayatı: Güncel Sorunlar, Öngörüler ve Öneriler, (Ed.: D. Demirtaş, V. Bozkurt and S. Yorğun), *Covıd-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, p. 153 – 170. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, https://doi.org/10.26650/b/ss46.2020.005.10.

Özalp, B. (2020), Beyaz Yakalılar Bir Prekaryalaşma Sürecinde mi?, *Journal of Business Research*, 12(4), p. 4396–4412, https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1112.

Pacheco, E. (2024), Experiences and Attitudes Toward Working Remotely from Home in a Time of Pandemic: A Snapshot from a New Zealand-based Online Survey, *New Zealand Journal of Employment Reralitions*, 48(1), p. 1 – 20.

Peng, B., Bunkaewsuk, P., Uppathampracha, R., Kumjumpa, P. and Bao, L. (2024), The Effect of Work-family Conflict on Turnover Intention for White-collar Workers: Examining the Mediating Role of Job Stress and Burnout, *ABAC Journal*, 44(1), p. 104-123.

Sertkaya, B. and Baş, S. (2021), Covid-19 Salgının Tuürkiye Ekonomisi UÜzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar, *Dicle Üniversitesi İİktisadi ve İİdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), p. 147 – 167.

Shafer, K., Scheibling, C. and Milkie, M. A. (2020), The Division of Domestic Labor Before and During the COVID-19 Pandemic in Canada: Stagnation Versus Shifts in Fathers' Contributions, *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de Sociologie*, 57(4), p. 523-549.

Stefaniec, A., Brazil, W., Whitney, W. and Caulfield, B. (2022), Desire to Work from Home: Results of an Irish Study. *Journal of Transport Geography*, 104, 103416. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2022.103416.

Waldrep, C. E., Fritz, M. and Glass, J. (2024), Preferences for Remote and Hybrid Work: Evidence from the COVID-19 Pandemic, *Social Sciences*, 13(6), 303. https://doi.org/10.3390/socsci13060303.

Weaver, C. N. (1975), Job Preferences of White Collar and Blue Collar Workers, *The Academy of Management Journal*, 18(1), p. 167 – 175.

Wright, E. J. (2019), On White-collar Boxing and Social Class, *The Sociological Review*, 67(6), p. 1400-1416, https://doi.org/10.1177/0038026119829 76.

Urry, J. (1983), A Highly Significant Intermediate Class, (Ed.: R. Hyman and R. Price), *The New Working Class? White-Collar Workers and Their Organizations*, p. 103 – 106. London: The MacMillan.

Vatansever, A. (2013), Prekarya Geceleri: 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), p. 1–20.

Xiong, A., Xia, S., He, Q., Ameen, N., Yan, J. and Jones, P. (2023), When Will Employees Accept Remote Working? The Impact of Gender and Internet Skills, *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(3), https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100402.

Yagi, M. and Managi, S. (2021), Global Supply Constraints from the 2008 and COVID-19 Crises. *Economic Analysis and Policy*, 69(1), p. 514-528.

Żadkowska, M., Dowgiałło, B., Gajewska, M., Herzberg-Kurasz, M. and Kostecka, M. (2022), The Sociological Confessional: A Reflexive Process in the Transformation from Face-to-face to Online Interview, *International Journal of Qualitative Methods*, 21, https://doi.org/10.1177/16094069221084785.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1072-1092, doi: 10.11616/asbi.1824311

Yeşilçam'dan 2000'lere Türk Sinemasında Politik Filmlerin Biçimsel Dönüşümü[1]

Formal Transformation of Political Films in Turkish Cinema from Yeşilçam to 2000s

Mustafa Kemal SANCAR[2], Ekrem ÇELİKİZ[3]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 19.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Yeşilçam sineması döneminde yoksulluk, eşitsizlik ve adalet gibi politik konuları odağına alan ve popüler/anaakım filmler olarak değerlendirilebilecek birçok film üretilmiştir. 2000'li yıllarda ise popüler yapımlar daha sabun köpüğü olarak nitelenen biçimde basit konuları ve sorunları işlerken, sanat filmi (art-house) kategorisi içinde değerlendirilen filmlerin ise politik konuları odağına aldıkları görülmektedir. Bu iki dönem içinde çekilmiş politik filmleri ele alan bu çalışmada seçilen filmler biçimsel açıdan analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; *Arkadaş* filminin biçimsel anlamda anaakım özellikler taşıdığı ve popüler biçimleri tekrar ettiği, buna karşılık içerik, karakter ve hikâye gelişimi itibariyle politik nitelikler taşıdığı; 2008 yılında çekilen *Sonbahar* filminin ise daha kendine özgü biçimsel özellikler taşıdığı ve sanat filmi niteliklerinin ön planda olduğu, anlatı yapısı açısından ise daha yavaş bir tempoya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Politik Film, Yeşilçam Sineması, Türk Sineması, Mizansen Eleştirisi, Sinema.

&

Abstract: During the Yeşilçam era of Turkish cinema, many films focusing on political issues such as poverty, inequality, and justice were produced, which can be considered popular/mainstream films. In the 2000s, however, popular productions dealt with simpler subjects and problems, often described as superficial, while films categorized as art-house films focused on political issues. This study, which examines political films made during these two periods, analyzes the selected films from a formal perspective. The study concludes that the film "*Arkadaş*" (Friend) exhibits mainstream characteristics in terms of form and repeats popular forms, but possesses political qualities in terms of content, character, and story development; while the film "*Sonbahar*" (Autumn), made in 2008, has more unique formal characteristics, prioritizes art-house qualities, and has a slower pace in terms of narrative structure.

Keywords: Political Film, Yeşilçam Cinema, Turkish Cinema, Mise-En-Scène Analysis, Cinema.

Atıf/Cite as: Sancar, M. K., Çelikiz, E. (2026). Yeşilçam'dan 2000'lere Türk Sinemasında Politik Filmlerin Biçimsel Dönüşümü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1072-1092. doi: 10.11616/asbi.1824311

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Sinema, onu icra eden sanatçıların kendilerini ifade biçimi olarak ve birçok farklı sanat formunu muhtevasında barındıran etkili bir sanat dalıdır. Fakat aynı zamanda sinema; kitleleri harekete geçirebilecek, onları yönlendirebilecek ya da onlarda belirli düşüncelerin yeşermesine fırsat sunacak güçte bir kitle iletişim aygıtıdır da. Sinemanın bu ikili yapısı, onu toplumu anlamak ya da belirli konular üzerine

[1]Bu çalışmanın özeti "4. Uluslararası Paris Sosyal Bilimler Kongresi"nde sunulmuştur.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Sancar, Batman Üniversitesi, mustafakemal.sancar@batman.edu.tr (Sorumlu Yazar)

[3] Dr. Öğr. Üyesi, Ekrem Çelikiz, İstanbul Topkapı Üniversitesi, ekremcelikiz@topkapi.edu.tr

düşünmek için oldukça etkili bir düzlem olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Sinemanın bir eğlence aracı olarak endüstrileşmesi de özellikle toplumun ve ideolojilerin seyrini takip etmek açısından araştırmacılara yeni yollar sunmaktadır. Bu çalışma da esasında sinemanın çok yönlü ve zengin yapısını, toplumun ve sanatın seyrini irdelemek için ele almaktadır

Bu çalışma; belirli tarihsel dönemler arasındaki düşünsel farklılıkları, iki ayrı dönemde üretilmiş politik açıdan angaje iki filmin karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda önce karşılaştırma yapıldığında anlamlı sonuçlar doğuracak biçimde ilişki kurulabilecek dönemlerin ele alınmasının gereği ortaya çıkmaktadır. Günümüz Türk sinemasını ve onun politik görünümüne dair bir iddia ortaya koymak için bu dönemle karşılaştırma yapılacak en uygun dönemi seçmek gerekmektedir. 2000'li yıllar yerli politik filmlerin biçimsel açıdan Türk sinemasının diğer dönemlerine kıyasla farklılık iddiasında bulunmak, bu farklılığı en belirgin şekilde ortaya koyacak bir karşılaştırma yapmayı gerektirmektedir. 2000'li yıllarda biçimsel bakımdan Avrupa sanat sineması eğilimlerine yaklaşan Türk sinemasına koşut olarak karşılık gelen dönemin Yeşilçam anlatı sineması olacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle bir literatür taraması yapılmış ve Türk sinemasının en belirgin dönemi, yani Yeşilçam sineması yılları ve bu yıllarda politik filmler denince akla ilk gelen isimlerden biri olan Yılmaz Güney'in *Arkadaş* (Yılmaz Güney, 1974) adlı filmi karşılaştırmalı mizansen analizi için belirlenmiştir. Sözün ve anlatının ön planda olduğu Yeşilçam dönemi ve ona koşut olarak değerlendirilen 2000'li yıllar Türk sinemasının burada ele alınan biçimsel özellikleri, çalışmanın tarihsel ve teorik arka planı içinde tanımlanmış ve karşılaştırılmıştır.

Arkadaş, ele aldığı ideolojik meseleyi karşıtlıklar yoluyla seyirciye aktarma amacı taşıyan ve diğer politik filmlerinde olduğu gibi rahatsız edici imgeler ve atmosfer yoluyla seyirciyi harekete geçirmeye çalışan, bu yönleriyle özellikle Güney Amerika, Afrika ve Avrupa ülkelerinde üretilmiş politik filmleri ve/veya akımları takip eden bir filmdir. Fakat başka birçok açıdan da Yeşilçam'a atfedilen biçimsel ve anlatısal özellikleri barındırdığı görülmektedir. Yeşilçam'ın bu çalışmada ele alınan biçimsel ve anlatıya dair özellikleri, çalışmanın ilgili bölümünde açıklanmıştır. Çalışma kapsamında irdelenen diğer film ise *Sonbahar*'dır (Özcan Alper, 2008). Merkezinde politik bir mesele olan bu filmde de başkarakter, tıpkı *Arkadaş*'ta olduğu gibi proaktif bir biçimde siyasetin içinde var olmuş bir karakterdir. *Arkadaş*'ın başkarakteri ateşli bir sosyalist iken, *Sonbahar*'ın başkarakteri artık ölümün eşiğinde ve değişim umudu artık tükenmiş bir karakterdir. 1970'li yıllar ve 2000'li yılların durumunu da biraz imleyen söz konusu karşıtlıklar ve benzerlikler, bu iki filmin çalışma için seçilme nedenlerinin başında gelmektedir.

Çalışmanın ana odağı iki filmin karşılaştırılması vasıtasıyla aslında bu iki dönem ve dönemler arasındaki biçimsel farklılığın açığa çıkarılmasıdır. Bu nedenle çalışmada mizansen eleştiri yöntemi esas alınmıştır. Mizansen, kelime anlamı itibariyle sahneye koyma anlamına gelir ve sinema filmi sahnesinde görünen ve duyulan dekor, kostüm, renk, oyunculuk, diyaloglar ve bunların organizasyonunu kapsar (Gibbs, 2002:9). Mizansen eleştirisi de bir film ile ilgili yapılmak istenen biçimsel ya da üsluba ilişkin kapsamı oldukça geniş bir analiz metodudur. Çalışmanın temel gayesi filmler arasındaki, dolayısıyla dönemler arasındaki biçimsel ve estetik düzeydeki dönüşümü açığa çıkarmak olsa da buradaki asıl amaç bu biçimsel farklılıkların altında yatan nedenleri açığa çıkarmaktır. "Biçim anlamı belirler; bir olayın ekranda nasıl sunulduğu, onun anlamını ve önemini tanımlar" (2002:132). Bu çalışmada yapılan biçimsel değerlendirme dolayımıyla dönemsel bir değerlendirme yapma imkânı da hasıl olabilmiştir. "Bu eleştiri türünde mizansenin öğeleri incelenir ve bu öğeler arasındaki anlam boyutları araştırılır. Bu anlamda mizansen film eleştirisi, incelenen filmde yönetmenin teknik tercihlerinin nedenselliğini sorgular ve bu tercihlerin altında yatan anlamları arar." (Ceran, 2023: 313). Karşılaştırmalı mizansen analizi yapılan iki filmin de politik alt metne sahip olması, biçimsel unsurlar yoluyla anlamın açığa çıkarılması açısından çalışmaya geniş fırsatlar sunmuştur. Bu çalışmada, Yeşilçam sineması ve 2000 sonrası sanat sineması bağlamında politik içerikli filmlerin biçimsel dönüşümü incelenmektedir. Bu amaçla, Yılmaz Güney'in *Arkadaş* (1974) filmi ile Özcan Alper'in *Sonbahar* (2008) filmi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Seçilen filmler, üretildikleri dönemlerin estetik anlayışlarını, politik atmosferini ve sinemasal eğilimlerini temsil etme kapasitesi bakımından önem arz etmektedir. Film analizlerinde anlatı yapısı, kurgu, karakterizasyon, görsel dil ve ideolojik aktarım stratejileri irdelenmiş; sinemanın sadece bir içerik aktarma aracı değil, aynı zamanda

biçimsel müdahaleler yoluyla da politik alt metnin inşa ettiğine vurgu yapılmıştır. Böylelikle bu çalışma, Türk sinemasında politik anlatının zamansal dönüşümünü hem içerik hem biçim düzleminde ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. Literatür

2.1. Politik Sinema: Tanım ve İdeolojik Çerçeve

Sinema, ortaya çıktığı ilk yıllarda bir eğlence aracı olarak görülmekteydi ancak sinemanın gelişmesiyle birlikte, özellikle 1920'li yıllarda filmlerin geniş kitleler tarafından izlenmeye başlaması, sinemanın sadece bir eğlence aracı olarak değil, geniş kitleleri yönlendirebilecek bir propaganda aracı olarak görülmeye başlanmasına yol açmıştır. 1920'li yıllar itibariyle Sovyet sineması ve Hollywood sinemasında propaganda amacıyla çok sayıda film üretilmiştir. Yine aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında da ulus inşası politikalarına paralel bir biçimde yerli filmler üretilmiş ve propaganda amacıyla gösterilmiştir (Doğaner, 2025). Sinemanın geniş kitlelerin ilgisini çekmesi, politikacıların da dikkatini çekmiş ve onların açık ya da örtük politikaları sonucunda propaganda amacıyla çok sayıda ideolojik açıdan angaje yerli filmler üretilmiştir. Bunlar arasında Ateşten Gömlek (Muhsin Ertuğrul, 1923), Bir Millet Uyanıyor (Muhsin Ertuğrul, 1932), Vurun Kahpeye (Lütfi Ö. Akad, 1949) ve Düşman Yolları Kesti (Osman F. Seden, 1959) gibi Kurtuluş Savaşı konulu filmler örnek gösterilebilir.

Bu çalışmada politik filmler, belirli bir politik meseleyi odağına alan filmler olarak tanımlanmaktadır. Wayne (2009: 9) ünlü eseri "Politik Film: Üçüncü Sinemanın Diyalektiğinde tüm filmlerin politik olduğunu, ancak her filmin aynı tarzda politik olmadığını ileri sürerek, bugüne kadar üretilen en incelikli politik filmlerinde Üçüncü Sinema filmleri olduğunu belirtmiştir. Politik filmin tanımı Sergey Ayzenştayn'ın Grev (Stachka, 1924) filminden Kevin and Perry Go Large'a (Ed Bye, 2000) kadar uzanmaktadır. Buna göre sinemanın ilk yıllarından itibaren çekilen hemen her filmde politik mesajlar görmek mümkündür. Kracauer (2004: 5); bir ulusun filmlerinin tekniğinin, hikâye içeriği ve evriminin ancak o ulusun güncel psikolojik (ve ideolojik) modeliyle ilişkilendirildiğinde tam anlamıyla anlaşılabileceğini belirtmektedir. Sinema filmlerini çeken yönetmenlerin ya da film yapımcılarının kendi politik görüşlerini filmlerine dolaylı ya da doğrudan aktardığı söylenebilir.

Marksist film teorisi çerçevesinde, sinemayı ele aldığımızda sinema ise sadece bir sanat dalı olarak değerlendirilmemektedir. Marksizmin kurucusu Karl Marx, her ne kadar kendisi sinemanın icadından çok önce yaşamış olsa da onun görüşleri, Sovyet Rus sinemasının önemli temsilcilerinden biri olan Sergei Eisenstein ve Gutiérrez Alea gibi yönetmenlerin film yapımcılığını büyük oranda etkilemiştir. Marx'ın görüşleri, filmlerin estetik, kurumsal, sosyal ve politik açılardan eleştirel ve tarihsel analizlerini şekillendirmiştir. İdeoloji gibi temel Marksist kavramlar, filmlerin analizine, filmlerin sosyal bir kurum olarak ele alınmasına yönelik çağdaş teori ve yaklaşımları da doğrudan etkilemiştir (Kleinhans, 2019). Bu bağlamda Marks'ın ideoloji, politika, kültür konularında ileri sürmüş olduğu görüşler, film analizlerinde de sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle filmler Marksist perspektif açısından değerlendirildiğinde, yalnızca birer boş zaman eğlencesi olarak değil, topluma içkin çelişkileri gösteren bir sanat formu ve bunun ötesinde, bir hak mücadelesi ve arayışı alanı olarak görülmektedir. Marksist film teorisi, sinemayı en temelde alt yapı-üst yapı ilişkileri üzerinden değerlendirmektedir (Hall, 1980). Bu bakış açısı, Hollywood gibi bir film üretim ve dağıtım sisteminin endüstriyel yapısının, sinemanın biçimsel özelliklerini kullanarak ideolojik ardalanını nasıl gizlediğini ortaya koymaktadır (Kuhn & Westwell, 2012). Örneğin sinema, özellikle Birinci Dünya Savaşının ardından imparatorlukların çöküşüyle birlikte ulus devlet inşasında hegemonik temsil biçimlerini yeniden üretirken, aynı zamanda karşı hegemonik söylemler için de bir alan yaratma fırsatı sunmuştur (Shohat & Stam, 2014: 248). Sinema sanatçıları, filmlerin biçimsel ve anlatısal özelliklerini kullanarak kendi ideolojik ve politik görüşlerini sinema izleyicilerine ustalıkla yansıtabilmektedirler.

Filmler, mevcut egemen ideolojileri yeniden üretmenin yanı sıra, karşıt ideolojik söylemleri de geliştirebilmektedir. (Mulvey, 1975), "Visual Pleasure and Narrative Cinema" isimli makalesinde sinemadaki "erkek bakışı" (male gaze) kavramını tanımlayarak, sinemanın patriyarkal ideolojiyi nasıl

yeniden ürettiğini tartışmaktadır. Silver (2024), ise "How Third Cinema and Afrofuturism Can Change the Future" isimli makalesinde Üçüncü Sinema ve Afrofuturizm hareketlerinin, egemen ideolojilere karşı nasıl karşıt söylemler geliştirdiğini ve bu söylemlerin toplumsal değişime nasıl katkı sağladığını incelemektedir. Bu makalelerden de anlaşılacağı üzere sinema filmleri, mevcut ideolojileri yeniden üretebilir ya da karşıt ideolojik söylemler de geliştirebilir.

2.2. Biçim ve İçerik İlişkisi: Sinemasal Anlatının İdeolojik Araçları

Sinemada biçim, bir filmin estetik yapısını belirleyen unsurların toplamını ifade etmektedir. Bu unsurlar arasında anlatım tarzı, kurgu, kamera açıları, renk kullanımı, ışık uygulamaları ve ses tasarımı yer almaktadır. Biçim, bir filmin "nasıl" anlatıldığını, içerik ise "ne" anlatıldığını belirtmektedir. Bu yüzden sinema alanında biçim ve içerik arasındaki ilişki, sanat felsefesiyle film teorisinin önemli tartışma noktalarından birini oluşturmaktadır. Sinemada biçimci yaklaşımları benimseyenler, sinema sanatının temelinin biçimde yattığını düşünmektedir. İçeriğin ise biçim vasıtasıyla anlam kazandığı görüşünü ileri sürmektedirler. Sinemada biçimci geleneğin öncülerinden Arnheim (2004: 54); sinemanın sanatsal değerinin esas olarak içerikten ziyade biçimle belirlendiğini öne sürmektedir. Sinemada biçimin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için ise "ilgi, konudan biçimlerin özelliklerine kayana değin, sinema bir sanat olmamıştı" sözü ile biçimsel özelliklerin sinemanın sanat olmasına katkı sunduğunu öne sürmüştür. Sinema filmlerinde kamera hareketleri ile farklı çekim planları ile anlatılan konunun önemi vurgulanabilir, konuya farklı bir anlam yüklenebilir. Sadece kamera hareketleri ya da çekim planları ile bile ideolojik ve politik mesajlar konudan bağımsız olarak izleyicilere gizlilik ile aktarılabilir.

Diğer yandan, gerçekçi sinema akımının önemli temsilcilerinden biri olan Kracauer ise gerçekçi sinema anlayışında biçimsellik ile ilgili olarak film anlatısında içerik ile birlikte biçimsel unsurların, içeriğin doğallığını perdeye taşıyacak araçlar olduğunu öne sürmektedir. Andrew'in (2010: 218) aktardığına göre Kracauer, sinemanın nesnelere ve ekipmanının kaydetmesine olanak verdiği olaylara hizmet etmelisi gerektiğini, bu durumda da biçimsel olarak (onun kullandığı terim "kompozisyonel olarak") gerçekçi olması gerektiğini iddia etmektedir. Sinemayı dilbilimsel olarak ele alan ve bu yaklaşımı benimseyen Metz (1979: 169) ise, sinemayı bir iletişim aracı olarak değerlendirirken, biçimsel yapıların anlam oluşturmadaki dilbilimsel rolüne dikkat çekmektedir.

Biçim ve içerik ilişkisi ile ilgili öne sürülebilecek hususlardan biri de biçimin içerikten bağımsız olmadığı, bilakis ideolojik mesajların iletilmesinde bir araç olarak işlev görebileceğidir. Sovyet sinemasının önemli temsilcilerinden biri olan Eisenstein, montaj kuramı vasıtasıyla biçimsel düzenin (ritim, çarpışma) içeriği dönüştürme ve yeni bir anlam yaratma yeteneğine vurgu yapmaktadır.

> "Hangi çeşitten olursa olsun iki film parçası yan yana getirildi mi, bu parçalar bu yan yana getirişten doğan yeni bir kavrama, yeni bir niteliğe ister istemez yol açarlar. Bu yalnız sinemaya özgü bir koşut değil, iki olguyu, iki olayı, iki nesneyi yan yana getirdiğimiz her durumda her zaman rastladığımız bir olaydır. Birbirinden ayrı iki nesne önümüzde yan yana getirildiğinde, bundan belirli ve açık bir genellemeye hemen hemen kendiliğinden denecek yolda gitmeğe alışmışızdır" (Eisenstein, 1984: 24-25).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde filmler, birçok farklı sahnenin bir araya getirilmesi ile oluşturulmakta ve sahnelerin bir araya gelmesi ile yeni anlamlar ortaya çıkmaktadır. Sinemada gerçekçilik akımının öncülerinden olan Bazin (2011: 107), sinematografik görüntünün konunun gerçekliği ya da dışavurumunun gerçekliği değil, uzamın gerçekliği olduğu görüşünü savunmaktadır. Bazin'e (2011:174) göre kurgunun amacı; "bir olayı gerçek anlamıyla göstermek ya da onu yeniden yapılandırmaktan ziyade söz konusu olayın belli ölçülerde neleri çağrıştırabildiğine dikkat çekmektir". Bu bağlamda alan derinliği ve uzun çekim gibi sinemaya ait biçimsel özellikler, filmlerin içeriğinin daha gerçekçi bir biçimde aktarılmasına yardımcı olmakla birlikte imgeden bağımsız anlamın ortaya çıkmasını da sağlayabilmektedir. Bu tartışmalar ışığında sinemada biçim ve içeriğin birlikte ele alınması gerektiğini, içeriğin biçimden bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

2.3. Türk Politik Sineması: Yeşilçam'dan Günümüze Biçimsel Dönüşüm

Türk sineması tarih yazımında yapılan dönemleştirmeler göz önüne alındığında; Yeşilçam sineması olarak adlandırılan dönemin 1950'ler itibariyle başlayıp 1980'lere kadar uzandığı, yeni Türk sineması olarak adlandırılan dönemin ise 1990'larda başlayıp günümüze kadar gelen zaman dilimini kapsadığı ileri sürülebilir (Atamer, 2025). Yeşilçam sineması, yurt içinde ve dışında ekonomik, siyasi ve toplumsal çalkantılara tanıklık etmiştir. Türkiye'nin 1950 yılı itibariyle yaşamaya başladığı çok partili demokrasi deneyimi 27 Mayıs 1960 askeri darbesi neticesinde sekteye uğrasa da, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü niteliği o dönemde demokratik ifade ve mücadele alanlarının açılmasını sağlamıştır. Bu da hâlihazırda Tüm dünyada yükselen sokak olaylarının ve gençlik hareketlerinin Türkiye'de de etkili olmasına neden olmuştur. 1970'li yıllar, bir önceki on yılın müspet vaatlerinin sonlandığı kriz yıllarıdır. Türkiye'de sık sık kurulan ve yıkılan hükümetler ülkede yönetimsel bir kriz olduğunu işaret etmekte, sokak olayları nedeniyle her gün yaşanan ölümler ise toplumsal bir krizin eşinde olunduğunu hatırlatmaktadır. Bunların üzerine 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve neticesinde ülkeye uygulanan uluslararası ambargolar ile dış ilişkilerin kötüye gitmesi, OPEC Krizi nedeniyle uluslararası ekonomik krizin patlak vermesi ve hâlihazırda kötü seyreden ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu sürecin sonunda 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleşmiş ve ağır aksak ilerleyen demokratikleşme süreci tekrar nihayete erdirilmiştir. Burada özetlenen siyasi ve toplumsal durum içinde sanatın politikleşmesi oldukça olağan karşılanmalıdır. Zira bir ülkede toplumsal çalkantıların yaşandığı dönemlerde ya da siyasi, iktisadi veya toplumsal dönüşümlerin geçiş aşamalarında o ülkede üretilen sanatsal ifade biçimlerini politikleştirmesi beklenebilecek bir sonuçtur. Ne ki, Yeşilçam sineması da altın yıllarını yaşadığı dönemde politik filmlere sahne olmuştur. Bu dönemde çekilmiş ticari yapımlarda da, politik açıdan angaje denebilecek filmlerde de açık ya da örtük politik alt metne sahip örnekler görmek mümkündür. Büyük (2013); bu dönem içinde Yeşilçam'da çekilen filmlerin büyük çoğunluğunun siyaset ağırlıklı konulara yer verdiğini belirtmektedir. Özellikle 1961 Anayasası sonrası oluşan nispi özgürlükçü ortam ve göreceli ifade özgürlüğü içinde çekilmiş toplumcu gerçekçi filmler sektöre hâkim olmuştur denebilir. "1960 yılında yaşanan askeri darbenin ardından sinemada daha çok toplumsal konuları ön plana alan filmler çekilmiştir. Bu yıllarda kuramsal tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmaların manifestosu olabilecek nitelikte filmler üretilmiştir" (Kırel, 2005: 46).

Yeşilçam döneminde üretilen filmler, biçimsel olarak bazı ortak özellikler taşımaktadır. Yeşilçam filmlerinde daha çok klasik anlatı yapısı kullanılmıştır. Abisel'e (2005:59-60) göre, Yeşilçam filmlerinde anlatı genellikle klasik Hollywood yapısına benzer biçimde kurulmuştur; filmler belirgin bir giriş, gelişme ve sonuç düzenine sahiptir. Olaylar neden-sonuç ilişkisiyle ilerler ve kahraman anlatının merkezinde yer almaktadır. Yeşilçam filmlerinde görselden çok işitsele dayalı bir yapı kendisini göstermektedir. Bu dönemde çekilen Yeşilçam filmlerinde ağırlıklı olarak diyaloglara yer verilmiştir. Diyalogların bu filmlerde önemli oranda kullanılmasında ise Türk sözlü kültür geleneğinin etkili olduğu ileri sürülmüştür. (Güleryüz, 1996: 49). Ayça (1996: 137) ise Yeşilçam sinemasının önceden var olan, gölge oyunu, ortaoyunu, meddahlık, masal ve destan anlatıcılığı geleneğini kendine göre birleştirip sürdürmeye çalıştığını ifade etmiştir. Yeşilçam'ın senaryo yazarlarından Bülent Oran ise Yeşilçam filmlerinin masalsı anlatı yapısına dikkat çekmektedir. Bu anlatı yapısında Karagöz-Hacivat tekerlemelerini hatırlatan bir ton, Keloğlan masallarını anımsatan masalsı hikâyeler gözlemlenmektedir (Oran, 1996:284).

Yeşilçam filmlerinin diğer biçimsel özellikleri ile ilgili olarak ise kısıtlı bütçeler nedeniyle cephe çekimlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Görsellerin birçoğu derinlikten yoksundur, düz kontrastlı aydınlatma kullanılmıştır, yapım sonrasında dublaj yapılarak seslendirme yapılmıştır. (Erdoğan, 1998:174-175) Ayrıca yapım maliyetlerini düşürmek adına çekimlerde yerleştirilen kamera sayısında azaltma yapılmıştır. Erdoğan'ın (1998: 176) da ifade ettiği gibi; "(…) çerçeve içinde, karakterlerin konumlanmaları birbirlerine göre değil kameraya göre tasarlanır; önemli anlarda yüzlerini kameraya dönerek konuşurlar ve eğer alan derinliği ikisini de kapsamıyorsa, netlik karakterlerin konuşma sırasına göre birinden diğerine kaydırılır". Akbulut (2012:16) ise Yeşilçam sinemasında oyunculuğun görsel işitsel düzenlemeler ve diyaloglar açısından abartılı olduğunu vurgulamıştır. Her şeyi anlatmak için melodram ısrarının, müzik ve mizansen ile de gözler önüne serildiğini ifade etmiştir. Yeşilçam sineması oyunculuk açısından değerlendirildiğinde

ise yıldız oyuncu kavramı ön plana çıkmaktadır. Şener (1970:121), Yeşilçam sinemasında yıldız sisteminin Ayhan Işık ile başlamış olduğunu ve bunun ardından ise "oyuncu kanunları", "yıldızların dokunulmazlığı" ve "şematik tiplemeler" olgularının yaygın bir şekilde Yeşilçam sinemasında kullanıldığını ifade etmektedir.

Yeşilçam sineması olarak adlandırılan dönem, kendine has bir film üretim, dağıtım ve gösterim sistemi olarak ortaya çıkmış ve sektörün endüstrileşememesi ve bu üç alanın zamana ayak uyduramaması neticesinde Yeşilçam dönemi de kapanmıştır. 1980 sonları ve 1990'lar boyunca Özal hükümetleri tarafından gerçekleştirilen yapısal ve hukuki düzenlemeler Türk sinemasında yeni bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni Türk Sineması ya da Yeni Türkiye Sineması olarak adlandırılan[4] bu dönem içinde üretilmiş filmler temelde sanat filmleri ve seyirlik filmler olarak ikiye ayrılabilir. Burada sanat filmi olarak nitelenen yerli filmler, film çalışmaları içinde "art-house" olarak kavramsallaştırılan türde yapımları, seyirlik filmler ise yerli filmler içinde finansmanını yalnızca gişe gelirinden sağlayan ve bu nedenle seyircinin beklenti ve beğenisini ön planda tutan filmleri işaret etmektedir. Sanatsal kaygıları ön planda fakat gişe geliri yüksek ya da seyirci beklentisini önceleyen halde sanatsal nitelikleri ağır basan filmler ya da bu iki kategori arasında konumlandırılabilecek filmler de elbette vardır. Dönemin film üretim ve gösterim pratikleri nedeniyle oluşan bu ayrım, bazı filmlerin hiçbir sanatsal kaygı gütmeden ve sadece seyirci ilgisini merkezine alarak niteliksiz sabun köpüğü hale gelmesine, bazı filmlerin ise festivallerde gösterim ve mümkünse ödül alarak veya ulusal/uluslararası fonlar aracılığıyla finansman yaratarak hiçbir gişe ya da beğeni kaygısı olmadan (Akser, 2012) üretilmesine ve gösterilmesine neden olmuştur. Türkiye'de ulusal ve uluslararası başarılar elde etmiş Türk yönetmenler sıklıkla seyirci beğenisi kıstasını yanlış bulduklarını, bununla ilgilenmediklerini ve sinemayı yalnızca bir ifade biçimi olarak gördüklerini dile getirmektedirler (Haber7, 2012; Öztürk, 2013). Bu hususun ekonomi politik boyutları bu çalışmanın sınırlarını aşsa da, en azından söz konusu sinemacıların film finansmanlarını ödül parası ya da ulusal/uluslararası fonlar yoluyla sağladıkları, çoğunlukla yönettikleri filmlerin aynı zamanda yapımcısı oldukları, tüm bu nedenlerle ne yapımcı ne de seyirci beklentilerini hesaba kattıkları ileri sürülebilir. Söz konusu ayrımın derinleşmesi 2020'li yıllara değin devam etmekte ve her iki kampta değerlendirilen filmlerde de niteliksel ve niceliksel düşüş gözlenmektedir.

2000 sonrasında üretilmiş yerli sanat filmlerinin biçimsel özelliklerine bakıldığında, bu filmlerin özellikle Avrupa başta olmak üzere farklı ülke sinemalarından etkilenen ve "art house" yani sanat sineması uylaşımlarını takip eden bir estetiğe sahip olduğu söylenebilir. Bu filmlerin biçimsel özellikleri genellikle olay/öykü yerine karakteri odağına alan, yavaş tempoda, uzun plan sekanslara ve metaforlara sıklıkla başvuran bir nitelikte seyreder. Avrupa'da ortaya çıkmış gerçekçi akımları referans alan bu yapımlar gerçekliğe daha fazla yaklaşmak için genellikle gerçek mekân ve dekor kullanımına, doğal ışığa ve amatör oyuncuları tercih etmektedirler. Konu itibariyle de 2000 sonrası çekilen ve ulusal/uluslararası başarılar kazanmış nitelikli filmlerin Yeşilçam'dan farklı olarak azınlıklar, kadınlar ve eşcinseller gibi grupların hikâyelerini -ve elbette sorunlarını- odağına aldıkları görülmektedir.

3. Analizler: *Arkadaş* ve *Sonbahar*

Bu bölümde; yerli politik filmlerin biçimsel dönüşümünü somutlaştırmak amacıyla, iki farklı tarihsel dönemi temsilen *Arkadaş* (1974) ve *Sonbahar* (2008) filmleri örneklem olarak seçilmiştir. Söz konusu filmlerin seçiminde temel kriter, her iki yapımın da ait oldukları dönemin üretim ilişkilerini, politik angajman düzeylerini ve estetik yönelimlerini en belirgin şekilde yansıtma düzeyi olarak belirlenmiştir ve bu kriter temelinde literatür taranmıştır. Yılmaz Güney'in yönettiği *Arkadaş*, Yeşilçam sineması dönemi içinde üretilmiş olmasına rağmen; biçim, anlatı ve söylem özellikleri bakımından bir yandan dönemini yansıtan, bir yandan da özgünlüğü ve mizansen unsurları açısından döneminden ayrılan bir yapımdır. Yeşilçam'a özgü yıldız olgusunu ve melodramik anlatı yapısını korurken, aynı zamanda Güney'in bu yıllarda örneklerini sergilediği kurgu, kamera devinimleri ve renk gibi biçimsel denemelere rastlamak da

[4] Sözü edilen döneme ilişkin olarak alanyazında "Yeni Türk Sineması" ve "Yeni Türkiye Sineması" şeklinde iki faklı kavramsallaştırma kullanılmaktadır. Politik bir duruşu imlemesinin ötesinde işaret ettikleri dönemlerde işaret edilen kapsama ilişkin bir kavramsallaştırma da söz konusudur burada. Ayrıntılı açıklama ve tartışmalar için bkz. (Suner, 2015) ve (Atam, 2011).

mümkündür. Bu yönüyle *Arkadaş*, hem birçok açıdan döneminin özelliklerini yansıtmakta, hem de söylem ve bazı biçimsel denemeleri açısından ondan ayrılmaktadır. Öte yandan, 2000'li yılları temsil etmek üzere seçilen *Sonbahar* ise Yeşilçam sonrası Türk sinemasında derinleşen popüler sinema-sanat sineması ayrımı içinde sanat filmi (art-house) kategorisinin özelliklerini muhtevasında barındırmaktadır. Özcan Alper'in bu ilk filmi, politik meseleleri doğrudan bir propaganda aracına dönüştürmekten ziyade; minimalist bir estetik, uzun planlar ve diğer görsel bileşenler yoluyla bireyin iç dünyasını biçimsel öğeler yoluyla beyaz perdeye yansıtmayı başarmaktadır. Filmin ulusal ve uluslararası festivallerde gördüğü yoğun ilgi, dönemin "festival filmi" eğilimini ve sinemanın ticari kaygılardan arınmış "ifade biçimi" niteliğini taşıması açısından uygun bir örnektir. Analizlerde ele alınan bu iki film; politik sinemanın doğrudan diyalog temelli bir anlatıdan dolaylı görsel estetik temelli bir konuma evrilen sürecini, biçim-içerik diyalektiği üzerinden analiz etme imkânı sunmaktadır ve belirlenen sinematografik parametreler ışığında karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

Arkadaş, iki eski arkadaş olan Âzem (Yılmaz Güney) ve Cemil'in (Kerim Afşar) yeniden bir araya gelmesini ve akabinde yaşanan olayları konu almaktadır. İki arkadaş Âzem'in telefonu ile bir eğlence mekânında buluşurlar. Cemil, bu buluşmaya bir yandan sevindiğini, fakat bir yandan da bundan endişe duyduğunu söyler. Çünkü arkadaşıyla iken hep suçluluk hissettiğini ifade eder. İki eski arkadaş içki içer ve eğlenirler. Sabaha karşı Cemil'in yazlık evine doğru yol alırlar. Bu sırada geçirdikleri gecenin ve görüşmedikleri yılların muhasebesini yaparlar. Cemil işinde hedeflediği her şeyi -ki bu hedeflerinin ün ve para olduğunu belirtiyor-elde ettiğini ve Âzem gibi kamu kurumunda çalışmadığı için şanslı olduğunu ileri sürer. Âzem ise Cemil'in kendisini kandırdığını iddia eder. Cemil bir tatil sitesinde eşi Necibe (Azra Balkan) ve eşinin kardeşi Melike (Melike Demirağ) ikamet etmektedir. Âzem ve Melike bir süre konuşurlar. Âzem bu konuşma sırasında tatil sitesi sakinlerinin -sınıfsal- çelişkilerini öğrenir. Bu sitede genç yaşlı herkes içki içmekte, kumar oynamakta ve eğlenmektedir. Dejenere olarak sunulan bu tabloya koşut bir biçimde; Tabiat Ana ve ailesinin yer aldığı piknik sekansında ise insanların eğlenme biçimi oldukça "samimi"dir. Cemil ve Melike de bu pikniğe katılırlar. Bu sırada Cemil'in eşi Necibe, bir adamla buluşur ve birlikte olurlar. Eve döndüğünde ise Cemil'e Âzem ile ilgili endişesini aktarır. Âzem "ne de olsa erkek"tir ve aynı evde birlikte yaşadıkları kız kardeşi Melike için potansiyel bir tehlike olarak görünmektedir. Ne ki, Necibe kaygılarını Melike ile de paylaşır ve aralarındaki yaş farkına dikkat çeker.

Âzem, tatil sitesinde çalışan Halil'in (Civan Canova) bir araba lastiğini patlattığını görür ve onu yaptığı konusunda uyarır. Daha sonra sitedeki başka çalışanlarla da görüşür. Âzem'in bu "bilinçlendirme" çalışmaları tatil sitesi sakini zenginleri rahatsız etmeye başlar. Âzem de Cemil ve diğer site sakinlerinin yozlaşmış kadın-erkek ilişkilerinden rahatsız olur ve arkadaşını bu konuda uyarır. Akabinde Halil'den Necibe'nin bir yasak ilişkisi olduğunu öğrenir ve durumu Cemil'e bildirir. Cemil aldatıldığını kabul etmez ve Âzem'e saldırır. Daha sonra birlikte Cemil'in abisinin köyüne giderler. Burada Âzem'in sulama çalışmalarını ve köye kattıklarını gören Cemil kendisini ve yaşamını sorgulamaya başlar. Tatil sitesine dönüş yolunda Cemil her şeyi terk edip yaşamına yeniden başlayacağını söyler ve Âzem'e tokalaşmak üzere elini uzatır. Âzem ise ona inandığı gün tokalaşacağını söyleyerek elini Cemil'e uzatmaz. Siteye döndüklerinde Cemil eşini affeder ve ona sarılır. Âzem ise Melike ile vedalaşır ve kapıya yönelir. Necibe Âzem'i durdurur ve ona bir tokat atar. Âzem; "Bu tokadın hesabını bir gün mutlaka soracağız, bir gün mutlaka." der ve evden ayrılır. Arkasından bir el silah sesi duyulur. Âzem bir an duraksar ve gülümseyerek yoluna devam eder. Yolda Halil'e rastlar. Halil, Âzem'in tavsiyesine uymuş ve uzun saçlarını kestirmiştir. İkili tokalaşır ve film sona erer.

Görsel 1: Âzem Karakterinin Amors Çekimleri

Filmin biçimsel özellikleri topluca değerlendirildiğinde klasik Yeşilçam uylaşımlarının takip edildiği göze çarpmaktadır. Görüntüde yakın plan ve omuz (amors) çekimlere sıklıkla başvurulması, Yeşilçam yıldız olgusunun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Yeşilçam sinemasında yıldızlar, belirli tipte roller üstlenerek toplumsal hafızada ve bilinçte belirli şekilde anlam kazanabilirler. Yılmaz Güney de hem Yeşilçam film üretim mekanizması içinde belirli tipte roller üstlenerek "Çirkin Kral" personasını yaratmış ve bu rolleri neticesinde seyirci algılayışında hak odaklı bir kahraman olarak benimsenmiş, hem de politik bir figür ve politik angajmana sahip bir sanatçı olarak yıldız personasına paralel bir portre çizmiştir. "Yıldız, toplumsal bir olgudur. Toplumun belli gereksinimlerini karşılayan yapısı nedeniyle, toplumu yıldızdan, yıldızı toplumdan bağımsız düşünmek olanaksızdır" (Baygal, 2016: 146). Görsel 1'de görüleceği üzere yakın ve amors çekimlerle tüm yüz özelliklerinin ve jestlerinin belirgin bir biçimde öne çıkarılması, bu filmde Yılmaz Güney'in bir yıldız olarak yukarıda sözü edilen aurasının ön plana çıkarılma gayesinin bir gereğidir.

Görsel 2: Âzem Karakterinin Yakın Plan Çekimleri

Arkadaş'ta başkarakter Âzem'in yakın plan çekimlerinin bir diğer işlevi de sahnede yaratılmak istenen "şok etkisi"dir. Yılmaz Güney filmlerinde sıklıkla başvurulan şok faktörü; izleyici şoke edecek bir sahne ve o sahneyi seyirciler gibi izleyen oyuncuların mimiklerine yapılan yakınlaştırma hareketi ve yakın plan çekimler vasıtasıyla yaratılmış olur. Tunç'un (2022) "Sovyet Sinemasının Yılmaz Güney Sinemasına Etkisi: Endişe Filminin Biçimcilik Açısından Değerlendirilmesi" adlı çalışmasında altını çizdiği üzere Yılmaz Güney filmlerindeki şok etkisi ile Sovyet kurgu kuramları arasında ilintiler mevcuttur. Güney'in

filmlerinde görülen ritmik kesmeler, sembolik bazı imajlar ve karşıtlıklar aracılığıyla izleyicinin zihinsel olarak sarsılması amaçlanmaktadır. "Eisenstein, kurşuna dizilen işçilerle mezbahada boğazlanan ve kanlar içinde kalan inekler arasında bir bağlantı kurarak sinema tarihinin en önemli sahnelerinden birisine imza atmıştır. Biçimci sinemanın en ünlü sahnelerinden birisi olan bu sahnenin bir benzeri, Yılmaz Güney Şerif Gören ortaklığıyla Türk sinemasında gerçekleşir" (Tunç, 2022: 124).

Görsel 3: Sovyetik Kurgu Örneği

Görsel 3'te görüleceği üzere arabacı ve panzer sahnelerinin çapraz kurgusu, Arkadaş filminde de yukarıda ele alınan örneğe benzer denemelerin mevcudiyetini kanıtlamaktadır. *Arkadaş*'ta bu kurgu biçimi, anlatı yapısında kurulan karşıtlıkların vurgulanması şeklinde de karşımıza çıkar. Filmde kurulan en temel karşıtlık -sınıfsal çelişkiler temelinde- tatil sitesi sakinleri ve sitede çalışan emekçiler arasındadır. Bu karşıtlığın vurgulanması amacıyla sıklıkla eğlenen zenginler ile çalışan emekçiler koşut kurgu biçimde filmde yer alırlar.

Görsel 4: Çapraz Kurgu ile Filmde Yaratılan Karşıtlıklar Vurgulanmakta

Filmin koşut kurgu ve anlatısal koşutluğuna biçimsel örnek olabilecek kesitlerden biri de piknik sekansı ve bu sekansa paralel olarak gösterilen aldatma sekansıdır. Âzem ve Cemil, öğrenci zamanlarından tanıdıkları Tabiat Ana ve ailesi ile pikniğe giderler. Bu sırada Cemil'in eşi Necibe de bir buluşma için hazırlık yapmaktadır.

Görsel 5: Piknik Sekansı

Necibe'nin kişisel bakım hazırlıkları ve bu sırada yüzünden okunan endişeli ve huzursuz tavır ile piknikte eğlenen insanların neşesi koşut kurgu biçiminde karşımıza çıkar. Burada kurulan koşutluğun alt metninde ise Yeşilçam'a içkin olan bolluk içinde mutlu olmayı beceremeyen zenginler ve sıcak-samimi fakirler klişesi yer almaktadır. Piknik sahnelerinde tercih edilen çerçevelemenin de yaratılan mizansene katkısı söz konusudur. Görsel 5'te yer alan çerçevelemeler incelendiğinde tüm sahnelerin ağaç dalları ile çevrelendiği görülmektedir. Bu tercih, mizansene masalsı bir etki kazandırmaktadır.

Görsel 6: Piknik Sekansı ile Koşut Kurgulanmış Aldatma Sekansı

Aldatma sekansında ise yaratılmak istenen anlamın oyuncu performansları, özellikle de mimikler vasıtasıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Necibe'nin buluşmadan önce kuafördeki kişisel bakım hazırlıkları sırasındaki gerginliği, buluşma sırasında önce mutluluk ve neşeye, ardındansa üzüntü, pişmanlık ve melankoliye bırakmaktadır.

Film; Yılmaz Güney'in ve hatta politik birçok filmin kullandığı biçimiyle karşıtlıkları kullanmakta ve aktarmak istediği mesajı ve anlamı bu yolla seyirciye sunmaktadır. Arkadaş'ta da en temel hat itibariyle sınıfsal bir karşıtlık anlatı ve biçime hâkimdir. Bir diğer temel karşıtlık ise iki eski arkadaş Âzem ve Cemil arasında görünmektedir. Konu ile ilgili olarak sinema eleştirmeni Mehmet Ergün; Arkadaş'ın gösterime girdiği 1974 yılında Yedinci Sanat Dergisinde yayınladığı yazısında, filmin ana izleğinin yüzeysel anlamda bir zengin-yoksul ya da kentli-köylü zıtlığından ibaret olmadığını, aksine filmde sıklıkla rastlanan bu araçların filmin özünde yer alan asıl karşılaşmayı vurgulamak için kullanıldığını ileri sürmektedir. Ergün'e göre asıl karşılaşma "devrimci dönüştürümcülükle küçük burjuva dönüşümcülüğü" arasındadır. Filmde devrimci dönüştürümcülük Semra karakteri ile sunulmaktadır. Başkarakter Âzem ise burjuva dönüşümcülüğünü temsil etmektedir: "Kent-köy zıtlığı, zengin-yoksul karşıtlığı ise asıl vurgulanmak istenen bu espriyi somutlayan, onun ön plana çıkmasını sağlayan birer motiften başka bir şey değildir" (Ergün, 2016). Bu hususta Filmin 36. dakikasında başlayan ve Âzem ve Semra (Semra Özdamar) arasında geçen diyalog önem arz etmektedir. Ergün'ün iddia ettiği asıl karşıtlık ve bu karşıtlığa temel teşkil eden ideolojik kırılma bu diyalogda belirgin bir biçimde görülmektedir.

> Semra: Cemil konusunda seninle aynı kanıyı paylaşmıyorum. Cemil çürümenin, yozlaşmanın en yoğun biçimini yaşıyor. Bence kurtuluşu mümkün değildir. Boşuna çaba harcıyorsun.
>
> Âzem: Arkadaşım bu adam, onu o bataklığın içinde bırakmak içimden gelmiyor.
>
> Semra: Bakalım onun için de bataklık mı orası? O yaşadığı hayattan memnundur. Sonra niye değişsin Cemil. Niçin değişsin? Bence senin tavrın yanlıştır arkadaş. Adamı kendi haline bıraksan daha iyi edersin, çünkü bir adamı şartlarından soyutlayıp düşünemezsin. Onun şartları yaratmıştır bugünkü Cemil'i ve ancak şartlarının değişimiyle Cemil'in değişimi mümkündür. Fakat senin anladığın gibi bir değişimi Cemil'den beklemek yanlış olur. Cemil kurtulmayacaktır. Sonra Cemil'le uğraşmak bizim işimiz de değildir. Kimdir bugün Cemil, sınıf değiştirmiş, bozulmuş, çürümüş bir adam. Biraz gerçekçi ol, eski alışkanlıklarından kurtul, sınıf açısından bak olaylara.
>
> Âzem: O da özünde bir köylü değil mi?

> Semra: Şimdi değil. Biz kimlerle uğraşmamız gerektiğini iyi saptamazsak, yanılgı ve yenilgi bizim için kaçınılmaz olur. Biz her adamı doğru yola getiremeyiz arkadaş, elimizde değil bu… (Güney, 1976: 96-97).

Diyalogdan da anlaşıldığı üzere Semra ile kıyaslandığında Âzem karakterinin arkadaşı ile yaşadığı soruna sınıfsal bir perspektiften bakmadığı, hümanist bakış açısının da meselenin sonunda Âzem'i hüsrana sürüklediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ergün'ün filme ilişkin savının güçlendiği söylenebilir. Son olarak filmin renk, kadraj ve kamera devinimleri açısından da Yeşilçam uylaşımlarını takip ettiği, diyaloglara sıklıkla yer verilerek de yine Yeşilçam anlatı sinemasını anıştırmasının ötesinde, Güney'in politik angajmanının ve filmlerine yüklediği misyonun izlerinin bulunabileceği ileri sürülebilir.

Sonbahar, bir siyasi mahkûmun ağır sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilmesi sonrası köyünde geçirdiği son günlerini konu almaktadır. Film; 2000 yılında "F Tipi" cezaevi uygulamalarını engellemek amacıyla açlık grevi yapan sol örgüt üyesi mahkûmlara karşı yürütülen "Hayata Dönüş Operasyonu"na ait arşiv görüntüleri ile başlar. Hapishane doktoru tarafından muayene edilen Yusuf'a (Onur Saylak) ağır hasta olduğu ve raporla tahliye olabileceği söylenir. Bunun üzerine memleketi Hopa'daki dağ köyüne gider. Burada annesi Gülefer (Raife Yenigül) ile buluşur ve yaşamaya başlar. Annesine ve diğer yakınlarına hastalığından bahsetmez. Birkaç gün evde vakit geçiren Yusuf, arkadaşlarını görmek üzere ilçe merkezine gider. Bir kırtasiyede kitap bakarken, Rus romanları soran Eka'ya (Megi Kobaladze) rastlar. Bir sonraki sahnede Eka, ankesörlü telefonla annesi ile konuşmaktadır. Bu konuşma sekansında Eka'nın Gürcü bir fahişe olduğu anlaşılır. Yusuf'un yakın arkadaşı Mikail (Serkan Keskin) marangozdur ve istemeden de olsa kasabada yaşamaya devam etmektedir. Yusuf, arkadaşı Mikail'e birkaç ay burada kalacağını ve daha sonra gideceğini söyler.

Mikail bir gün Yusuf'u bir içkili eğlence mekânına götürür. Gürcüce şarkıların çalındığı mekânda Mikail, masasına Eka ve bir Gürcü arkadaşını getirir. Geceyi beraber geçirirler ve otelde bu iki kadınla buluşurlar. Yusuf'un kadınlardan haberi yoktur ve kaldığı otel odasına Eka gelince şaşırır. Mikail Eka'nın ücretini ödemiş ve Yusuf'un odasına yollamıştır. Yusuf Eka ile birlikte olmayı şiddetle reddeder. İkili bir süre konuşurlar, sonrasında Yusuf uyur. Köye dönüş yolunda Yusuf Mikail'e yaylaya çıkmak istediğini söyler. Mikail başta reddetse de arkadaşının isteğini kırmaz. Yusuf evde eski fotoğraflara bakarken üniversite öğrenciliği yıllarını hatırlar ve kasabaya dönerek üniversiteden bir arkadaşı ile buluşur. Arkadaşından gençlik aşkının evlendiğini öğrenir. Mikail ile birlikte yaylaya çıkarlar ve burada bir gece kalırlar. Ertesinde Yusuf'un hastalığı ağırlaşır. İkamet ettikleri köyde katıldığı bir cenaze töreni sırasında kasabaya gitmeye ve Eka ile buluşmaya karar verir. Yine bir otel odasında buluşan çift birlikte olurlar.

Yusuf evde annesi ve komşusunun konuşmasını duyar. Annesi Yusuf'u evlendirmek istediğini anlatmaktadır. Bu sırada bir dış ses vasıtasıyla saat tik tak sesleri duyulmaktadır ve sesin şiddeti gittikçe artar. Yusuf endişelidir. Eka ise yatağında mutsuz bir biçimde otururken arkadaşı arar ve Eka'nın vizesinin bittiğini ve çalışması gerektiğini söyler. Eka hiçbir şey söylemeden telefonu kapatır. Eka ve Yusuf televizyonda aynı kanalı izlemektedir. Kanalda Anton Çehov'un Vanya Dayı oyununun son tiradını[5] birlikte izlerler. Eka, Yusuf'u iskelede görür ve yanına gider. Doktora gidip gitmediğini sorar ve ona "Biliyor musun, sen şimdiki zamanda yaşamıyor gibisin. Rus romanlarından kaçmış gibisin" der. Daha sonra onunla uzun bir yolculuğa çıkmak istediğini söyler. Yusuf, Mikail'e Batum'a gitmek istediğini söyler, Mikail de gerekli parayı ona ayarlayacağını söyler ve ayrılırlar. Fakat Eka Yusuf'u beklemez ve Gürcistan'a döner. Kış gelmiştir. Yusuf ölür ve film biter.

Sonbahar filmi, Arkadaş ile kıyaslandığında, tıpkı Arkadaş gibi politik bir film olmasına karşın anlatım stratejisi açısından belirgin bir biçimde ayrışmaktadır. Bu açıdan Sonbahar'da ilk dikkat çeken husus, Arkadaş filminin aksine, filmin seyirciye bir konu aktarmak, onu belirli bir mesele hakkında ikna etmek ya

[5] Ne yapalım, yaşamak zorundayız! [Sessizlik.] Yaşayacağız, Vanya Dayı. Önümüzde ne uzun günler, ne uzun geceler var daha. Kaderin bize layık gördüğü tüm güçlüklere sabırla göğüs gereceğiz. Şimdi olduğu gibi yaşlılığımızda da durup dinlenmeden çalışacağız. Günü, saati gelince de ölüme boyun eğeceğiz. İşte ancak orada, mezarlarımızda, nice acı çektiğimizi, nice gözyaşı döktüğümüzü, nasıl zor bir yaşamımız olduğunu bir bir anlatacağız. Tanrı işte o zaman bize acıyacak. İşte o zaman, dayıcığım, canım dayım benim, bizim için ilahi, güzel, harika bir yaşam başlayacak. Öyle mutlu olacağız ki bugünkü zavallı yaşantımızı iç huzuru ve tebessümle hatırlayacağız… Rahat edeceğiz, dinleneceğiz. Bütün varlığımla inanıyorum buna… [Önünde diz çöker ve başını onun ellerine bırakır, yorgun bir sesle.] Dinleneceğiz! (Çehov, 1996: 68-69).

da harekete geçirmek gibi bir gayesinin olmadığıdır.[6] Arkadaş filminde politik duruş ve söylem anlatının merkezindedir. Sonbahar'da ise özellikle arşiv görüntülerinden yararlanılarak sunulan politik arka plan yalnızca başkaraktere etkisi bağlamında, onun hatıraları dolayımıyla işlenir. Burada kuşkusuz Türk sinemasının dönemsel eğilimlerinin anlatıya yansıma biçiminin etkisi söz konusudur. 2000 sonrası Türk sinemasında festivallerde gösterilen ve sanat filmi (art house) olarak adlandırılan filmler, seyirlik sabun köpüğü filmlerden ayrışmış ve seyircinin ilgi ve beğenisini dikkate almadan, yalnızca kendini ifade etme gayesi taşıyan "seyircisiz"[7] festival filmleri ortaya çıkmıştır. Büyük festivallerden ödüllerle dönmüş yerli filmlerin bazen gösterim şansı bile bulamadığı bir dönemde, ekonomik bağını gösterimden ve gişeden, dolayısıyla seyirciden tamamen koparmış nitelikli filmlerin vizyondan uzak kalması, bu filmlerin özellikle öykü, senaryo ve ritim zaaflarını umursamamasına ve 2000'li yıllar boyunca ağır, anlaşılması güç, ideolojik ve felsefi anlam ve göndermelerle yüklü filmlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonbahar da bu filmlerden biri olarak ulusal ve uluslararası festivallerden 21 ödül ve 17 adaylık kazanmayı başarmış (IMDb, t.y.), buna karşın gişede yalnızca 152.000 (Box Office Türkiye, t.y.) sayısına ulaşabilmiştir ki bu da bir filmi finanse etmesi bakımında oldukça az olmasına karşın benzer ödüllü yerli filmlerle kıyaslandığında oldukça iyi sayılabilir. Arkadaş'ın biçimsel özelliklerinin içine doğduğu dönem ve şartları yansıtması gibi Sonbahar da betimlediğimiz dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu dönemde çekilmiş sanat filmlerinin en belirgin biçimsel özellikleri, filmlerin gerçeklikle ilişkisi bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Görsel 7: Sonbahar'da Yer Alan Arşiv Görüntüler

Avrupa menşeli gerçekçi sinema akımlarından etkilenen Türk sinemacılar, 2000'li yıllar itibariyle belgesel estetiğine sahip, uzun planların sıklıkla kullanıldığı ve doğal ışık ve oyunculukların tercih edildiği minimalist bir sinema biçimini takip ettiler. Sonbahar örneğinde de tarihsel arka planın canlandırma yerine arşiv görüntüler (footage) dolayımıyla oluşturulma tercihi de bu açıdan değerlendirilmelidir. Aşağıda yer alan ve minimalist sinemayı tanımlayan ifadeler, 2000 sonrası Türk sinemasının tipik özellikleri ile paralellikler barındırmakta ve bu çalışmada ele alınan örnekte de karşımıza çıkmaktadır.

> Minimalist sinemada profesyonel oyuncu yerine amatör oyuncu tercihi öne çıkmaktadır. (…) Çekimlerde dekor ve objelerin mümkün olduğunca sade ve işlevsel olması gayreti vardır. Olanaklar el verdiği ölçüde doğal ışık kullanılmaktadır. Minimalist sinemanın bir diğer özelliği ise, sabit kamera açıları ile uzun plan çekimlerinin yapılmasıdır. Yapay efektlere başvurulmaz ve dublaj

[6] Her ne kadar film "her daim düşleri peşinde koşan sabırsızlık zamanının güzel çocuklarına" ithaf edilse de filmin tümüne sakinliğin, dinginliğin ve belirli bir açıdan melankolinin izleri hâkimdir. Bu ithafta sözü edilen zamanların ve 'çocukların', çalışma kapsamında analiz edilen Arkadaş filmi ile örtüşme biçimi de ayrıca dikkate değer bir hususdur. Sonbahar filminin dinginliğinin aksine Arkadaş'taki heyecan ve telaşı, filmin kurgusundan anlatı yapısına kadar görmek mümkündür.

[7] "Film endüstrimize yeni giren ve doğal olarak kendilerini özgürce ifade etmek isteyenlerin bir bölümü sinemanın her şeyden önce izleyiciye, olası en geniş izleyici kitlesine açık bir gösteri sanatı olduğunu unuturlarken özgür ifade kavramıyla kişisel sayıklamaları veya düpedüz entel (aydın değil) özentileri birbirine karıştırarak nerdeyse izleyicisiz bir sinema yarattılar" (Scognamillo, 2014:415).

yerine sesli çekim tercih edilmektedir. Filmin içerisinde icra edilen müzik dışında müzik kullanımından da kaçınılmaktadır (Özdoğru, 2004: 68).

Görsel 8: Doğal Işık Kullanımı Örnekleri

Sonbahar filminde de doğal ışık, dekor ve mekânlar ilk dikkati çeken biçimsel unsurlardandır. Görsel 7'de yer alan örneklerde görüleceği üzere kapalı mekân çekimlerinde doğal ışığa yer verilmiştir. Aynı şekilde iç mekân çekimlerinin büyük kısmının çekildiği ev ve evde kullanılan dekor da doğaldır. 2000'li yıllar boyunca gerçekçi yerli yapımların sıklıkla başvurduğu amatör oyuncu kullanımı, Sonbahar'da gözlenmemekle birlikte yan roller ve başkarakter Yusuf'un annesi Gülefer amatör oyuncular tarafından canlandırılmıştır.

Görsel 9: Sabit Kamera ve Plan Sekans Örnekleri

Sinemada minimalist estetikte ve son dönem yerli yapımlarda sıklıkla karşımıza çıkan biçimsel özelliklerden biri de sabit kamera kullanımı ve uzun plan sekanslardır. Sonbahar filminde uzun plan sekanslar çok fazla kullanılmamış olsa da minimal ve dingin bir montajdan ve elbette hareketsiz kamera kullanımı yoğun bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Hareketsiz kamera kullanımına dış mekân çekimlerinde ve doğa-insan karşılaşması anlarında tercih edilmiştir.

Görsel 10: Geniş Açı Doğa Çekimleri

Doğa ve yaşam karşısında insan yaşamının ve sorunlarının küçüklüğünü vurgulayan dış mekân çekimleri, filme pastoral bir atmosfer kazandırırken, aynı zamanda filme içkin varoluşçu izleklere de imgesel katkılar sunmaktadır. Arkadaş'ta diyaloglar ve Sovyetik kurgu denemeleri yoluyla yaratılan anlamlandırma çabası, Sonbahar'da yerini doğa içindeki bireyin durumunu imgeselleştiren pastoral manzaralara ve onun içkin felsefi anlamına bırakmıştır. Ne ki, bir sahnede kullanılan montaj örneği, yukarıda sözü edilen biçimsel ve anlatısal dünyaya naçizane bir katkı sunmuştur.

Görsel 11: Sovyetik Kurgu Örneği

Yusuf arkadaşından bir araç ve biraz para almış ve pasaport işlemleri için kasaba merkezine hızla yol almaktadır. Bir yandan da aklından annesinin evlenmek ile ilgili sözlerini geçirir. Ölmek için geldiği memleketinde aşkı yeniden bulan ve yaşamak isteyen, yaşamak için isyan eden Yusuf'un hal-i pür melali çerçeveleme ve montaj yoluyla görselleştirilmiştir. Görsel 10'da görüleceği üzere Yusuf'un uçurum kenarında çığlık atması ve bu sırada iki ayrı kesme ile görüntünün "zoom-out" yapılarak amorstan geniş plana geçilmesi, yaşam/doğa karşısında insanın acziyetini gözler önüne sermektedir. Yusuf yaşamak istemekte, fakat doğa/yaşam izin vermemektedir. Kamera açısı gittikçe genişler, Yusuf ve onun trajik dünyası doğa karşısında ufalır ve önemsiz bir ayrıntı haline gelir.

Görsel 12: Ölümü Bekleyen Karga

Dönemin eğilimlerinden ve Sonbahar'da yer alan biçimsel unsurlardan biri de simgesel anlam yaratma ve/veya simgesel göstergelere başvurmaktır. Son dönem Türk sinemasında çekilmiş nitelikli yapımlarda sıklıkla karşımıza çıkan simge kullanımı, ele aldığımız filmde de birkaç kez kullanılmıştır. Yusuf'un minibüs beklerken gördüğü sülük ya da görsel 12'de görünen karga sahnesi simgesel kullanıma örnekler olarak sıralanabilir.

4. Sonuç

Politik sinema, tarihsel bağlamı içinde yalnızca ideolojik bir konumlanma değil, aynı zamanda sinema sanatının biçimsel imkânlarını politika ile bağlantılandırmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Türk sinemasında politik angajmanın biçimsel olarak nasıl sunulduğu sorusu, sinemanın toplumsal işlevi kadar, estetik yönelimi hakkında da önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu çalışmada incelenen Arkadaş (1974) ve Sonbahar (2008) filmleri, politik sinemanın iki farklı dönemde nasıl yeniden tanımlandığını ve dönemin estetik, ideolojik ve üretim koşullarıyla nasıl şekillendiğini göstermesi açısından çarpıcı örneklerdir. Zira Güney, tüm dünyada politik filmleri ile ünlenmiş bir sinema sanatçısı iken, Sonbahar'ın yönetmeni Alper de ilk kurgusal filmi ile ondan fazla ödül almış ve hâlihazırda yükselen yerli sanat filmleri içinde de müspet anlamda sivrilmeyi başarmıştır.

Yılmaz Güney'in Arkadaş filmi, Yeşilçam sinemasının klasik anlatı yapısının özelliklerini taşıyan, yıldız oyuncu sistemini kullanan ve politik iddialarını diyaloglar ve doğrudan sözlü aktarım yoluyla ileten bir filmdir. Filmde sınıfsal çelişkiler, sınıfsal mücadele biçimleri, yabancılaşma ve dejenerasyon gibi temalar; görsel-işitsel tekniklerle değil, diyaloglar gibi karakterlerin sözlü ifadeleri ve kurulan dramatik yapı üzerinden sunulmaktadır. Filmde kullanılan Sovyetik kurgu denemeleri, karakterler arası karşıtlıklar ve kurulan ideolojik çatışma, dönemin toplumcu gerçekçi sinema anlayışını yansıtan biçimsel araçlardır. Bu yönüyle Arkadaş, dönemin politik sinemasının hem içerik hem biçim bakımından ana akım sinema ile nasıl sentezlenebileceğinin başarılı bir örneğidir.

Buna karşın, Özcan Alper'in Sonbahar filmi, 2000'li yılların sanat filmi anlayışına uygun olarak, politik mesajlarını daha dolaylı ve imgesel araçlar vasıtasıyla sunmakta, seyirciden daha fazla yorumlama ve katılım bekleyen bir film dilini tercih etmektedir. Filmde karakterin içsel durumu biçimsel araçlar vasıtasıyla sunulmaktadır. Sesin ve sessizliğin kullanım biçimi, uzun plan sekanslar, geniş plan dış çekimler, doğal ışık ve amatör oyuncular dönemin eğilimlerini de yansıtmaktadır. Bu mizansen tercihleri aynı zamanda politik bağlamın yalnızca bir arka plan olarak değil, aynı zamanda bireyin varoluşsal yalnızlığını anlamlandıran bir unsur olarak işlev kazandırmasını da sağlamaktadır. Sonbahar, dönemin minimalist sinema anlayışını yansıtan biçimsel tercihlerle, sinemanın şiirsel bir anlatım biçimiyle politik bir söylem üretebileceğini de göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türk sinemasında politik filmlerin biçimsel dönüşümünün yalnızca estetik bir tercih olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel koşulları yansıtan bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yeşilçam'dan 2000'lere kadar ele alınan süreçte, politik filmler biçimsel ve içerik açısından bazı dönüşümler geçirmiştir. Diyaloglara dayalı, karakter ve olay örgüsü merkezli, doğrudan anlatılar yerini sembolik, sessiz ve izleyiciye alan tanıyan anlatılara bırakmıştır. Bu durum, sinemanın politik işlevini biçimsel tercihler üzerinden yeniden tanımladığı bir döneme işaret etmektedir. Fakat aynı zamanda bu iki dönem arasında yaşanan fikir atmosferi ve eylem biçimlerinin geçirdiği dönüşüm de filmler dolayımıyla ortaya çıkmaktadır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%60)
Conceiving the Study: Author-1 (%40), Author-2 (%60)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Data Analysis: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abisel, N. (2005). *Popüler sinema ve türler*. De Ki.

Akbulut, H. (2012). *Melodramatik İmgelem: Yeşilçam'dan Yeni Türk Sinemasına*. HayalPerest.

Akser, M. (2012). *Türkiye'de bağımsız sinema akımları: Her daim bağımlı?*. Panorama KHAS. https://panorama.khas.edu.tr/turkiyede-bagimsiz-sinema-akimlari-her-daim-bagimli-384

Alper, Ö. (Yönetmen). (2008). Sonbahar [Film]. Kuzey Film.

Andrew, J. D. (2010). *Büyük Sinema Kuramları* (çev. Zahit Atam). Doruk.

Arnheim, R. (2002). *Sanat olarak sinema* (çev. R. Ünal). Öteki.

Atam, Z. (2011). *Yakın Plan Yeni Türkiye Sineması*. Cadde.

Atamer, O. (2025). *Metinlerarasılık, uyarlama ve Türk sineması: Necati Cumalı uyarlamalarında anlamın diyalojik yönelimi*. Kriter.

Ayça, E. (1996). Yeşilçam'a Bakış. İçinde S. M. Dinçer (haz.) Türk Sineması Üzerine Düşünceler (s. 129-148). Doruk.

Baygal, A. (2016). Toplumsal ve Kültürel Bir Ürün Olarak Yıldız Olgusu ve Yıldız-Medya İlişkisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, s. 145-158.

Bazin, A. (2011). *Sinema Nedir?* (çev. İbrahim Şener). Doruk.

Box Office Türkiye (t.y.) Sonbahar. Box Office Türkiye. Erişim Tarihi 7 Ekim, 2025, https://boxofficeturkiye.com/film/sonbahar--2010062

Büyük, İ. (2013). 1960-1980 Darbeleri Arasında Türk Sinemasında Düşünce Oluşumu ve Filmlerin Sosyolojik Görünümleri. *Aydın Sayar Kültür ve Sanat Dergisi*, (7), s. 153-176.

Ceran, M. (2023). Sıkıştıran manzaralar: "Kız Kardeşler" filminin mizansen eleştirisi. Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi (KİAD), (11), s. 309-326.

Çehov, A. (1996). *Vanya Dayı* (Çev. Belgi Paksoy). İmge.

Doğaner, S. (2025). Camera, archive, nation: The institutionalization of representation in Turkish War of Independence films. Kronotop İletişim Dergisi, 2025; 2(2), s. 370-394.

Eisenstein, S. (1984). *Film Duyumu*. (çev. Nijat Özön). Payel Yayınları.

Erdoğan, N. (1998). Yeşilçam'da Beden ve Mekânın Eklemlenmesi Üzerine Notlar. *Doğu Batı*, (2), s. 173-181.

Ergün, M. (2016, 9 Nisan). 'Arkadaş' üstüne bazı düşünceler. *SoL*. https://haber.sol.org.tr/blog/kent-kultur-sanat/mehmet-ergun/arkadas-ustune-bazi-dusunceler-151989

Gibbs, J. (2002). *Film style and interpretation*. Wallflower.

Gülçur, Â. S. (2020). Türk sinemasında Yeşilçam dönemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* https://ww4.ticaret.edu.tr/sbe/wp-content/uploads/sites/129/2020/03/2-YEŞİLÇAM-SİNEMASINA-GENEL-BAKIŞ.pdf

Güleryüz, K. (1996). Türk Sinemasında Üslubun Kökeni. İçinde S. M. Dinçer (haz.), Türk Sineması Üzerine Düşünceler (s. 49-56). Doruk.

Güney, Y. (Yönetmen). (1974). Arkadaş [Film]. Güney Filmcilik.

Güney, Y. (1976). *Arkadaş Filmin Konusu ve Senaryo*. Güney Filmcilik Yayınları.

Haber7. (2012, 22 Ekim). *Nuri Bilge Ceylan'dan 'az seyirci' itirafı*. https://www.haber7.com/sinema/haber/942720-nuri-bilge-ceylandan-az-seyirci-itirafi

Hall, S. (1980). Encoding/decoding. İçinde S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, P. Willis (Editörler), Culture, media, language (s. 128–138). Routledge.

IMDb. (t.y.). Autumn - Awards. IMDb. Erişim Tarihi 7 Ekim, 2025, https://www.imdb.com/title/tt1330591/awards/?ref_=tt_awd

Kırel, S. (2005). Yeşilçam Öykü Sineması. Babil.

Kleinhans, C. (2019). Marxism and film. *Jump Cut*. Erişim Tarihi 20 Ekim, 2025, https://www.ejumpcut.org/archive/jc59.2019/Chuck/Essays-papers/MarxismandFilm.pdf

Kracauer, S. (2004). *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German*. Princeton University Press

Kuhn, A. & Westwell, G. (2012). *A dictionary of film studies*. Oxford University Press.

Metz, C. (1979), Some points in the semiotics of the cinema", İçinde G. Mast & M. Cohen (Editörler), Film Theory and Criticism, (s. 169-183). Oxford University Press.

Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen*, 16(3), 6-18.

Oran, B. (1996). Yeşilçam Nasıl Doğdu, Nasıl Büyüdü, Nasıl Öldü ve Yaşasın Yeni Sinema. İçinde S. M. Dinçer (haz.) Türk Sineması Üzerine Düşünceler (s. 277-291). Doruk.

Öztürk, Ç. (2013, 4 Temmuz). *Zeki Demirkubuz: "Bu işe el yordamıyla başladım, yaptıkça bir şey öğrendim"*. Oggito. https://oggito.com/icerikler/zeki-demirkubuz-bu-ise-el-yordamiyla-basladim-yaptikca-bir-sey-ogrendim-/3035

Scognamillo, G. (2014). *Türk Sinema Tarihi*. Kabalcı.

Shohat, E. & Stam, R. (2014). *Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the media*. Routledge.

Silver, D. (2024). How Third Cinema and Afrofuturism can change the future. *James Madison Undergraduate Research Journal*, 12(1), s. 1-15.

Suner, A. (2015). *Hayalet Ev Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek*. Metis.

Şener, E. (1970). *Yeşilçam ve Türk Sineması*. Kamera.

Tunç, A. (2022). Sovyet sinemasının Yılmaz Güney sinemasına etkisi: Endişe filminin biçimcilik açısından değerlendirilmesi. İçinde Uğurlu, E. G. & Ünal, B. (Editörler.), Ulusal Film Çalışmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı (s. 107–126). Nobel Bilimsel.

Wayne, M. (2017). *Politik film: Üçüncü Sinema'nın diyalektiği* (çev. Ertan Yılmaz). Ayrıntı.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1093-1102, doi: 10.11616/asbi.1824425

"Kiraz Aldım Dikmeden" Türküsü Üzerine: Yöresel Aidiyet Tartışması ve Metin-Merkezli Göstergebilimsel Okuma[1]

On the Folk Song "Kiraz Aldım Dikmeden" A Discussion on Regional Belonging and a Text-Centered Semiotic Reading

Ümral DEVECİ[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 05.05.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: 1946'da Muzaffer Sarısözen tarafından derlenen Bolu yöresine ait "Kiraz Aldım Dikmeden" (Tombulacık Halime) türküsünün, 2019 yılında bir derneğin itirazları üzerine, 73 yıl sonra yöre bilgisinin TRT tarafından Zonguldak/Devrek olarak değiştirilmesi, halk müziğinde sahiplik, temsil ve tescil sorunlarını gündeme getirmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde bu tartışılmıştır. İkinci bölümde türkü metninin incelenmesinde, Roland Barthes'ın göstergebilimsel kuramı kullanılmıştır. Türküde yer alan gündelik imgeler -kiraz, ocak, tütün, kar, hekim gibi- düz anlamda sıradan nesneleri temsil ederken, yan anlam düzeyinde özlem, yalnızlık, çaresizlik ve sevda gibi bireysel duyguları çağrıştırmaktadır. Mitolojik düzeyde ise gurbet mitolojisi, ev/ocak özlemi, aşkın çilesi, armağan miti gibi Anadolu kültürünün kökleşmiş inançlarına ve dolayısıyla anlatılarına bağlanmaktadır. Türkü yalnızca bireysel bir aşk öyküsü değildir; yerel kimlik inşasıyla, kültürel bellekle ve repertuar tesciliyle

Anahtar Kelimeler: Bolu Türküsü, Yerel Kimlik, Göstergebilim, Kültürel Bellek, Temsil ve Sahiplik.

&

Abstract: The folk song *"Kiraz Aldım Dikmeden"* (also known as *Tombulacık Halime*), compiled by Muzaffer Sarısözen in 1946 and attributed to the Bolu region, became the center of controversy in 2019 when, after 73 years, TRT changed its regional attribution to Zonguldak/Devrek following the objections of an association. This incident brought issues of ownership, representation, and registration in Turkish folk music to the forefront. The first part of this study discusses these debates. In the second part, the lyrics of the song are analyzed using Roland Barthes' semiotic theory. The everyday images in the song—such as cherry, hearth, tobacco, snow, and doctor—represent ordinary objects at the denotative level, while at the connotative level they evoke personal emotions like longing, loneliness, helplessness, and love. On a mythological level, they are connected to the deep-rooted beliefs and narratives of Anatolian culture, such as the mythology of exile, the yearning for home/hearth, the suffering of love, and the gift myth. The song is not merely an individual love story; it is positioned as a multilayered cultural artifact shared between two regions, intertwined with local identity formation, cultural memory, and repertoire registration.

Keywords: Bolu Folk Song, Local Identity, Semiotics, Cultural Memory, Representation and Ownership.

Atıf/Cite as: Deveci, Ü. (2026). "Kiraz Aldım Dikmeden" Türküsü Üzerine: Yöresel Aidiyet Tartışması ve Metin-Merkezli Göstergebilimsel Okuma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1093-1102. doi: 10.11616/asbi.1824425

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Bu makale 16-19 Ekim 2025 tarihleri arasında Bolu'da düzenlenen Bolu Araştırmaları ve Halk Kültürü Sempozyumunda "Barthes'in Göstergebilim Kuramı Çerçevesinde 'Kiraz aldım dikmeden' Türküsünün Tematik Analizi" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Doç. Dr., Ümral Deveci, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, umraldeveci64@gmail.com

1. Giriş

Sözlü kültürün en önemli ifade biçimlerinden biri olan anonim türküler, halkın duygularını yansıtan estetik ürünler olmalarının yanı sıra toplumların kimlik, bellek ve ideoloji üretim süreçlerini de içinde barındıran kültürel metinlerdir. Türküler, zaman içinde bireysel duyguların ifadesi olmanın ötesine geçerek tarihsel deneyimlerin, toplumsal ilişkilerin ve kolektif hafızanın aktarıcısına dönüşürler. Bu açılardan türkülerin incelenmesi, yalnızca müzikal ya da edebi çözümlemelerle sınırlı tutulamayacak kadar geniş bir analitik alan sunmaktadır. Anlatı yapılarından performans pratiklerine, sözlü gelenek içindeki dolaşım biçimlerinden ideolojik yansımalarına kadar türküler üzerinde farklı perspektiflerden yapılan çözümlemeler, kültürel hafızanın dinamiklerini ve toplumsal kimliklerin inşa süreçlerini anlamak açısından önemli imkânlar sağlamaktadır. Dolayısıyla türküler üzerine yürütülen çok disiplinli araştırmalar, günümüzde düğünden, yasa, eğlenceden hüzne canlılığını koruyan bu sözlü kültür mirasının, toplumsal yaşamdaki yerini daha görünür kılmaktadır.

Bu dikkatlerle *Kiraz Aldım Dikmeden* adlı türkü, çalışmamızda yöresel aidiyet, dolaşım pratikleri ve kültürel bellek bağlamlarında tartışmaya açılarak incelenmiştir. TRT repertuarında kayıtlara geçmiş türkü metni, sözlü kültürün çok katmanlı yapısı dikkate alınarak Roland Barthes göstergebilimsel yaklaşımıyla yeniden okunmuştur. Böylece eserin hem yerel hafıza içindeki konumu hem de toplumsal anlam üretim süreçlerine katkısı analitik bir çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Yöresel Aidiyet, Dolaşım ve Kültürel Bellek Tartışması

Halkın kollektif bilincinin ve bilinçdışının yansıması olan anonim Türküler, gezici olmaları sebebiyle özellikle yakın coğrafya olmak üzere pek çok yörede dolaşıma girip halk tarafından kabul edilmiş sahiplenilmiştir. "Kiraz Aldım Dikmeden" diğer adıyla "Tombulacık Halime" türküsü 24.11.1946 yılında Muzaffer Sarısözen tarafından Emin Baran'dan derlenmiş olup Sarısözen tarafından notaya alınmıştır (Nota Arşivleri). Türkü, 4 Ekim 1974 tarihinde incelenerek 727 TRT Repertuar Numarasıyla kaydedilmiştir. TRT kayıtlarına göre 4/4 usulünde olan türkü, yedili hece ölçüsüyle kurulmuş üç kıtadan oluşmaktadır. Mâni uyak düzeninde olan her kıtanın sonunda ikili kavuştak dizesi mevcuttur (Terzi, 2021: 44). Türkü halk arasında; kavuşmadan ölen birbirine sevdalı iki gencin ardı sıra yakılmış bir ağıt olarak bilinmekle birlikte tıpkı birçok ağıtta olduğu gibi oyun havası biçiminde icra edilmektedir (Güven, 2005: 201).

2.1. 2019 Yöre Değişikliği ve Gerekçeleri

Türk halk müziği repertuarında yer alan eserlerin yöresel aidiyetleri, kültürel mirasın aktarımı açısından önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Yöre tespitleri, yalnızca müzikal kimlik olarak değil; aynı zamanda tarihsel, sosyolojik ve folklorik açılardan da kültürel belleğin şekillenmesine katkı sağlamaktadır. Bu anlamda uzun yıllar Bolu yöresine ait olduğu kabul edilen *Kiraz aldım dikmeden ya da diğer adıyla Tombulacık Halime* türküsünün 2019 yılında alınan bir kararla farklı bir yöreye mal edilmesi dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. 28 Mart 2019 tarihine kadar Bolu türküsü olarak kabul edilen ve bu yöreye ait olduğu düşünülerek icra edilen *Tombulacık Halime* türküsü, Devrek Rüştü Onur Sanat ve Kültür Derneği'nin başvurusu üzerine TRT Türk Halk Müziği Repertuar Kurulu tarafından yapılan değerlendirme sonucunda Zonguldak/Devrek yöresi adına kaydedilmiştir (Repertukul). Bu değişikliğin gerekçesi, Devrek-Çavuşoğlu köyünde halk arasında aktarılan sözlü anlatılar ile Halime'nin yakınlarının beyanlarına dayandırılmaktadır. Halk arasında popüler olan bu türkü pek çok sanatçı tarafından seslendirilmiş, plaklara okunmuştur. Türkü bugün Bolu Merkez, Gerede, Mengen, Mudurnu, Yığılca olmak üzere Bolu ve çevresinde sahiplenilmektedir. Ayrıca Zonguldak, Devrek de türkünün kendi yörelerine ait olduğunu savunmaktadırlar (Terzi, 2021: 45-46).

Ne var ki, 73 yıl boyunca Bolu yöresine ait kabul edilen ve derleme kayıtlarında da bu bölgeye ait olduğu belirtilen türkünün başka bir yöreye mal edilmesi, kültürel aidiyet tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Konuya ilişkin olarak, Bolu'daki yetkili kurum ve kuruluşların bu karara yönelik herhangi bir itirazda bulunup bulunmadığına dair somut bir veriye ulaşılamamıştır. *Kiraz aldım dikmeden* türküsünün yöresel aidiyetinin değiştirilmesi, halk müziği repertuarında yer alan eserlerin sahiplik ve temsil tartışmalarını

gündeme getirmektedir. Bu durum, yalnızca bir türkü özelinde değil, genel olarak halk kültürü unsurlarının kayıt altına alınma ve tescil süreçlerinde yaşanan metodolojik sorunlara da işaret etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu türkü örneği üzerinden yöre değişikliklerinin hem yerel kimliklerin kültürel hafızasında hem de akademik araştırmalarda önemli tartışmalara zemin hazırladığı söylenebilir.

2.2. İki Yörede Anlatılan Hikâyelerin Özeti

Her iki yörede de türkü, farklı hikayelere dayandırılmaktadır. Konuya katkı sağlayacağı düşüncesiyle hikayelerini özetini dikkatlere sunmakta yarar vardır.

Bolu Anlatısı:
Türkünün Bolu yöresinde anlatılan özetlenmiş hikayesi:

1900'lü yıllarda Bolu'nun küçük bir köyünde yaşanan bu trajik olay, yöresel kültürün sosyal yapısı ve toplumsal değerleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Köyün beyinin kızı olan Halime, güzelliğiyle ün salmış olmasına rağmen kendisine talip olan varlıklı gençlere ilgi göstermemiş, gönlünü köyden Mehmet adlı yoksul ve mütevazı bir delikanlıya kaptırmıştır. İkilinin gizli buluşma mekânı olan Taşbaşı, aynı zamanda onların mutluluklarının ve geleceğe dair umutlarının simgesine dönüşmüştür. Ancak Halime'nin babası, kızını şehirdeki zengin bir bey ile nişanlamış ve tüm itirazlara rağmen bu karardan dönmemiştir. Toplumsal statü ve sınıfsal farklılıkların belirleyici olduğu bu evlilik baskısı, Halime ve Mehmet'in bireysel iradelerini hiçe saymıştır. Düğün hazırlıkları sürerken, iki genç kendi geleceklerini tayin edememelerinin verdiği üzüntüyle dramatik bir karar almış; Taşbaşı'ndan atlayarak birlikte yaşamlarına son vermişlerdir (Güven, 2005: 442- 444).

Devrek/Çavuşoğlu Anlatısı:
Zonguldak Devrek Çavuşoğlu'nda anlatılan hikâyenin özeti:

Zonguldak'ın Devrek ilçesine bağlı Çavuşoğlu köyünde geçen bu anlatı, bireysel trajediyi ve kırsal toplumsal ilişkileri yansıtan bir halk hikâyesi niteliği taşır. Müderris Hüseyin Molla'nın, tıp fakültesinden ayrılmış, sert mizaçlı ve fevri tavırlarıyla tanınan oğlu Deli Mehmet, köye döndüğünde, babasına ait ormanda komşu köyden bir çiftin odun kestiğini görür. Çıkan tartışmada kadını -Cemile ya da Ayşe- silahla öldürür. Bu olay, babasını çok öfkelendirir ve Mehmet köyden kaçar. Deli Mehmet'in köyde Halime adında bir kadına duyduğu karşılıksız aşk, anlatının diğer önemli boyutunu oluşturur. Kaynaklara göre Halime, kimi rivayetlerde çok güzel bir genç kız, kimi rivayetlerde ise eşi ölmüş, iki çocuklu bir kadın olarak anlatılmaktadır. Mehmet, kaçarken Halime'yi de yanına çağırır, ancak Halime'nin Mehmet'e ilgisi yoktur, bu daveti karşılıksız bırakır. Deli Mehmet, Yar başı mevkine geldiğinde köye bakar ve Halime'ye hitaben *Kiraz aldım dikmeden* türküsünü yakar (Terzi, 2021: 46).

Her iki hikâye değerlendirildiğinde; Bolu yöresinde anlatılan hikâye, türkü metninin iç hikâyesi ile daha fazla örtüşmektedir. Genellikle birbirine âşık kavuşamayan gençlerin hikâyesi halk arasında daha çok dolaşıma girer ve taşınır. Devrek yöresinde anlatılan hikâyede karşılıksız bir aşktan söz edilmektedir. Ayrıca türküyü yaktığı ifade edilen Deli Mehmet lakaplı genç birini yok yere öldürmüş bir kanun kaçağıdır. Söz konusu türkü metninde bu duruma işaret eden ifadeler bulunmamaktadır. Her iki yörede de dolaşımda olan türkü metni, aynı olup sadece farklı hikâyelere bağlanmıştır.

2.3. Yöntem ve Tespit Süreçlerine İlişkin Değerlendirme

Belirli tarihsel ya da bireysel bir olaya bağlı olarak doğan türküler olay bağlamlı türkü olarak adlandırılmaktadır. Bu tür eserler çoğunlukla ağıt formunda olup biçim, ölçü ve vezin açısından yapılarında kararlılık göstermezler. Türkülerin bir kısmı ise mâni dörtlüklerinin ezgiyle bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkar. Gezici ve anonim bir karakter taşıyan mâni dörtlükleri, sözlü kültürün doğası gereği zamanla çeşitli müdahalelerle değişime uğrayabilmektedir. Ancak mâni dörtlüklerinden oluşan her türkünün mutlaka belirli bir olay ya da anlatıya dayandırılması gerekmez, türkülerin kendi iç hikayeleri de mevcuttur. Ancak çoğu zaman halkın benimsediği ve kültürel bellekte önemli bir yer edinen türküler, zamanla farklı anlatılarla ilişkilendirilerek yeni hikâyelerle buluşturulmakta ve dolaşıma sokulmaktadır.

2019'daki yöre değişikliği kararı, türkülerin coğrafi kökene sabitlenmesinin metodolojik güçlüklerini de açığa çıkarmaktadır. Derleme tarihi, repertuar fişleri, sözlü tanıklıklar ve metin içi toponimler (Hendek, Devrek, Bolu/Dikmen) arasında kurulan gerekçelendirme zinciri, tek başına nihai kanıt üretmekten uzaktır. Bu tür eserlerde anonim ve gezgin karakter, varyantlaşmayı norm haline getirir. Bu bağlamda türkü, sahiplikten çok benimsenme ve yeniden-anlamlandırılma süreçleri üzerinden değerlendirilmelidir. Aynı ezgi ve dörtlükler, Bolu ile Zonguldak-Devrek'in yerel kimlik anlatılarına farklı biçimlerde eklemlenerek çoğul bir aidiyet rejimi kurmuştur.

Bulgular, repertuardaki yöre tespitlerinin çok-disiplinli bir çerçevede yeniden ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Uzman bir kurul tarafından filolojik varyant karşılaştırması (dizge, uyak, söz dizimi), müzikolojik inceleme (makam / usul, ezgisel kalıp), sözlü tarih ve mikro-tarihsel arşiv taraması (derleyici defterleri, yerel basın, aile anlatıları), metinsel göstergebilim ve kültürel bellek kuramı ile çapraz doğrulama yapılarak bir karara bağlanmalıdır. Bu yaklaşım hem tescil süreçlerinde şeffaflık sağlayacak hem de yerel toplulukların sembolik sermayesini tekil mülkiyet iddialarına indirgemeden, dolaşım ve paylaşıma dayalı bir kültürel miras yönetimi perspektifi geliştirecektir. Kısacası, *Kiraz aldım dikmeden* örneği; türküleri bir yere sabitlemekten çok, onları yerler-arası dolaşımın poetik arşivi olarak okumamız gerektiğini güçlü biçimde göstermektedir. Bu çerçevede, türkü metinlerinin farklı yaklaşımlarla tekrar okunması, incelenmesi, çözümlenmesi gerekliliği doğmaktadır.

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümlerinde türkü hakkında bilgi verilmiş olup Türk halk müziği repertuarında yer alan ve sonradan yöresi değiştirilen bu türkünün, ilgili kurumlar tarafından yöresel aidiyet, kültürel mirasın aktarımı açısından yukarıdaki ölçütler dikkate alınarak yeniden değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde göstergebilim disiplini içinde *Kiraz aldım dikmeden* türkü metni incelenmiş; yüzeysel ve derin anlamların deşifre edilmesi sonucunda kültürel kodların tespiti yapılmış, toplumsal hafızanın bunları nasıl, neden, niçin böyle işlediği ve bugüne taşıdığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

3. Barthes'in Yaklaşımıyla Metin-Merkezli Göstergebilimsel Çözümleme

Bu bölümde, söz konusu türkünün TRT Arşivi'ne kaydedilmiş metni, tematik bir inceleme çerçevesinde ele alınarak Roland Barthes'in düz (dénotation), yan (connotation) ve mitolojik (myth) okuma düzeylerinde yorumlanmıştır. Çalışmada, metin merkezli bir yaklaşım benimsemekte olup çözümleme sürecinde göstergebilim kuramı yöntemsel araç olarak kullanılmıştır.

3.1. Yöntem ve Kapsam

Fransız göstergebilimci ve eleştirmen Roland Barthes, göstergebilimi, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki olarak açıklamaktadır. Göstergenin yapısını, biçim ve içerik oluşturur, gösterge -her zaman ilgili şeyin kendisi olmasa bile- o nesneyi üreten araç görevini üstlenir (Barthes, 1993).

Barthes, göstergelerin oluşturduğu anlamın katmanlı yapısını üç düzeyde ele alır; düz, yan ve mitik anlam. Düz anlam herkes tarafından anlaşılabilen, ortak bir şekilde akla ilk gelen manadır. Yan anlam ise bir metinde (görsel, yazılı, duyusal, vb.) gizil olan, zihinsel olarak algılanan ve araştırmacıların kültürel birikimleri bağlamında yorumlanan bilinmeyeni bir başka deyişle; anlamın ikinci boyutunu içeren metaforik anlamdır. Yan anlamları doğru tespit etmek için göstergelerin, bulunduğu kültür dairesi içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Barthes, 1993: 86). Yan anlamın tek bir doğrusu ya da anlamı olduğunu ileri sürmek doğru değildir, çünkü yan anlam çok renkli ve değişkendir (Barthes, 1996: 24). Gösteren düzleminde bulunan gösterge ve kodların yorumlanması, kültürler arasında farklılıklar içerebilir, bir görsel ya da metinde anlatılmak istenenler göstergelerle kodlanmaktadır ve kodlanan bu göstergeler her kültür için başka anlamlar taşıyabilmektedir (Barthes, 2015: 46).

Diğer bir ifadeyle düz anlam, göstergenin en temel, sözlük anlamını ifade ederken; yan anlam, bu göstergenin kültürel çağrışımlarını ve duygusal tonlarını içerir. Mitik anlam ise, bu iki düzeyin üzerine kurulan ikinci bir gösterge sistemidir. Barthes'a göre mit, mesaj ileten bir iletişim sistemidir. Yani mit söz konusu olduğunda önemli olan bir nesne, bir kavram ya da bir fikir değil bir formdur,

anlamlandırma/gösterme modudur (Demir,2023: 240). Barthes, mitik anlamı, tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş anlamların doğal ve evrenselmiş gibi sunulması olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle ona göre mit, gerçekte ideolojik bir işleve sahiptir ve kültürel olarak üretilmiş anlamları sanki kadim, değişmez hakikatlermiş gibi görünür kılmaktadır (Barthes, 1972, s. 109,142,164). Bu bağlamda, *denilebilir ki; bir anlamın mitik düzeyde yorumlanması, üretildiği toplumsal bağlamın tarihsel kabullerinin doğal ve evrenselmiş gibi yeniden sunulmasıyla mümkündür.* Bu, anlamın mitik düzeye taşınması, onun tarihsel kökeninin silinerek doğallaştırması sürecini tanımlar. Mit böylece toplumsal ideolojiyi görünmez kılarak kültürel kabulleri doğal bir gerçekliğe dönüştürmektedir. Barthes'ın yaklaşımı, anlamın tarihsel ve sistematik biçimde üretildiğini vurgulayarak üst-dilin tarafsız bir yapı olmadığını ortaya koyar (Demir,2023: 241).

Türkü metni üzerinde yapılan değerlendirme bu yöntem çerçevesi içinde ele alınmıştır.

3.2. Yapı ve Söylem

Kiraz aldım dikmeden dizesi ile başlayan bu türkü, üç mâni dörtlüğünden oluşmaktadır. Türkü *Halime* adlı kadına hitaben erkek söylemli bir türküdür. *Halimem* seslenişi, tekrarlarının türküye kattığı ritimle, ezgiye yardımcı söz kalıbı özelliği göstermektedir. Ayrıca mâni dörtlüklerini birbirine bağlayan, tekrar dizelerden oluşmayan ancak kendi içlerinde yapısal olarak benzerlik gösteren kavuştaklar mevcuttur.

3.3. Mâni Dörtlüklerin Çözümlemesi

Bu bölümde türkü metninin her bir dörtlüğü ve kavuştakları ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiştir. Yapılan çözümlemeler doğrultusunda dizelerde anlamı oluşturan göstergelerin düz, yan ve mitik anlam katmanları belirlenmiş ve bu katmanlar göstergebilimsel okuma çerçevesinde yorumlanmıştır.

Kiraz aldım, dikmeden
Halime'm Dallarını bükmeden
Bir armağan ver bana
Halime'm Ben gurbete gitmeden

Maninin ilk dizelerinde, gurbete çıkmaya hazırlanan bir erkeğin sevdiği kadından ilgi beklediği anlatılmaktadır. Bu dizelerden iki anlam çıkarılabilir; ilki erkeğin gurbete çıkmadan, bir kiraz fidesi aldığını onu dikmeden, dallarını bükmeden, yani bu işle uğraşmaya başlamadan önce sevdiği kadından ilgi görmeyi umduğunu dillendirmesidir. İkinci anlam ise yine gurbete gitmeden önce gencin, Bolu'nun Dikmen köyü ya da Dikmen yaylasından (dikme sözcüğünde -n söylenirken yutulmuş, eksilmiş bir harf olma ihtimali mevcuttur) bir kiraz fidesi aldığını dallarını bükmeden ona zarar vermeden getirdiğini belki de sevgiliye bir hatıra bir armağan olarak sunduğunu ve sevgilinin ilgisine de -ondan gelecek armağana- muhtaç olduğu ifade etmektedir. Türkünün sonraki dizeleriyle de ilişkilendirdiğinde yörede gezen âşığın kirazı, Dikmen köyü ya da Dikmen yaylasından aldığı akla yatkın gelmektedir. Bolu Gerede İlçesi Dikmen köyü ve Dikmen Yaylalarında eskiden pek çok meyve bahçesi olduğu, nar, alıç, kiraz gibi meyvelerin yetiştiği bilinmektedir.

Düz anlamda *kiraz, armağan, gurbet, dikme ya da Dikmen* sözcükleri, yan anlamda farklı çağrışımlar taşır. Buna göre *kiraz;* gençliği, güzelliği, canlılığı simgeler. *Armağan* ise sevgiliden gelmesi arzulanan bir hatırayı, ilgiyi ya da sevgi gösterisini ifade eder. *Kiraz aldım dikmeden*/*Dikmenden* dizesindeki kiraz, sevgilinin kendisine de bir gönderme olabilir. Halk kültürü ürünleri dikkate alındığında kadınları betimlerken güzellik unsuru olarak "kiraz dudaklı, elma yanaklı" gibi meyveler sembol olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu dizelerden, aşığın, Dikmen köyünden Halime adlı kıza sevdalandığı, kızı güzelliği, enerjisi, canlılığıyla kiraza benzetmiş olabileceğini düşünmek mümkündür. Aşığın, Halime'yi kırmaktan incitmekten çekindiği ve henüz birlikte bir yuva kurma fırsatı bulamadan gurbete çıkmak zorunda kaldığını dile getirdiği de söylenebilir.

Türkülerdeki söz ve dizeler, birebir gerçekliği aktarmaktan ziyade onu sembolik ve kurgusal öğelerle yeniden kurarak türkü üslubuna uygun biçimde geleceğe taşır. Özellikle gurbet temalı lirik türkülerde bu yeniden kurulan gerçeklik, epik türlere kıyasla daha yalın, doğrudan ve duygusal bir yoğunlukla ifade edilir. Bu tür yapıtlar, toplumsal deneyimlerden beslenen bireysel ve kolektif yaşantıları stilize bir

gerçekliğe dönüştürür ve bu gerçeklik, kalıplaşmış söz ve ezgi kalıpları aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarılır. (Mirzaoğlu, 2019: 857, 858).

Dizelerdeki sözcüklerin mitik anlamlarına bakıldığında; dörtlüğün ana göstergesi olan *gurbet* ifadesi Anadolu kültüründe bireysel bir deneyimi değil, kollektif yazgıyı ifade etmektedir. Gurbet, en duygusal en kadim ve aynı zamanda en toplumsal katmanları barındıran anlatı örüntülerinden biridir. Gurbete çıkan genç ile geride kalan sevgili miti, tarihsel ve toplumsal değişimlere rağmen varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Türk halk kültüründe gurbete çıkmak, ekonomik zorlukların üstesinden gelmek, askerlik görevini yapmak, yazgısal bir sebebe bağlı yöresinden uzaklaşmak gibi sebepleri içerir. Gurbet olgusu, toplumun uzun süren göç pratiklerinin de kültüre yansımasıdır. Yaşadığı yerden ayrılan genç için gurbet, ekmek parası, talih arayışı, olgunlaşma/erginleşme sınavı iken geride kalan sevgili için özlem, sabır, fedakârlık, adanmışlık, kararlılık, sadakat gibi açılardan sınanmanın, duygusal direncin ifadesi olmuştur.

Halk hikayelerinde ve masallarda gurbete çıkan aşığını yedi yıl bekleyen kadınlar görülmektedir. Türkü dizesinde geçen sevgiliden beklenen armağan ise, gurbette aşığa eşlik edecek somut -bir mendil, yazma vs. gibi elle tutulur bir eşya- ya da soyut -bir sevgi sözcüğü, gönül alıcı bir davranış gibi- sevgiliyi hatırlatacak bir unsurdur. Türkü metnindeki hediyeleşme isteği diğer bir deyişle armağan beklentisi, aslında aşığın sevgilisiyle bir nevi anlaşma çabasını girdiğini göstermektedir. Böylelikle örtük toplumsal kurallar çerçevesinde sevgili, dönünceye kadar onu seveceğine ve bekleyeceğine dair aşığına, bir söz vermiş olacaktır. Gurbete çıkmak zorunda olana aşık için bu davranış, motivasyon kaynağı olacaktır. Gurbet olgusu ile var olan bu unsur, aynı zamanda ayrılığın dayanılmazlığını estetik bir hazzın alanına taşıyarak duygu yoğunluğunu oluşturur. Gurbet sadece mekânsal bir ayrılık olmaktan çıkar, her iki taraf için de hatıralarla, sembollerle ve duygusal izlerle örülü bir estetik deneyim ve bekleyiş ritüeline dönüşür.

Türkünün ilk bağlantı dizelerinde Halime adına, *Tombulacık* lakabının eklendiği görülmektedir. Halime yaygın kullanılan bir kadın adı olmakla birlikte Arapça kökenli ḥalīm (حليم) kelimesinden türemiştir. Yumuşak huylu, sabırlı, sakin, hoşgörülü, affedici, ağırbaşlı, anlayışlı kişi anlamına gelmektedir. *Tombalacık* sözcüğü ise tombul kökünden türeyen, şirinlik ve sevecenlik içeren bir hitap sözcüğüdür. Yan anlam açısından incelendiğinde; tarım ve hayvancılıkla uğraşan Anadolu topraklarında iş gücünü paylaşacak, güçlülüğün, dayanıklılığın göstergesi olarak yuvarlak hatlı, biraz kilolu, sakin, anlayışlı, sabırlı kadınların makbul kabul edildiği bilinmektedir. Mitik arka planda ise denilebilir ki yuvarlak hatlı, toplu kadın imgesi, zorlu koşullara dayanıklı, çocuk bakımında güçlü, neslin devamlılığı sağlayabilecek bereket ve doğurganlık sembolü olarak uzun yıllar boyunca kültürel kabul görmüştür.

Tombulacık Halime'm yar başına gel
Ben gidiyorum Bolu'ya düş peşime gel

Bu bağlantı dizesinde, âşık, sevgilisini gurbette kendisine eşlik etmeye davet etmektedir. Onu *yar başı* (bazı varyantlarda taşbaşı) olarak adlandırılan bir mekânda buluşmaya ve birlikte Bolu'ya gitmeye çağırmaktadır. Bir önceki dörtlükte beklenen armağan, sevgilinin olabilir. Yani gitme beklentisi olarak da yorumlanabilir. Yan anlam düzeyinde incelendiğinde; âşık, sevgilisini geride bırakmak istemediğini, ona duyduğu derin aşkı ve ayrılıktan doğacak hasreti dile getirmektedir. Burada Bolu'ya gitmek sadece coğrafi bir yolculuk değil, aynı zamanda âşığın sevgilisiyle birlikte olma arzusunu, onu geride bırakmak istemediğini ifade eder. Sevgiliye duyulan özlem, aşkın sürekliliği ve ayrılığın getirdiği hasret bu dizelerde dile gelmektedir. Mitik arka planda bu söylem, sevgiliyi yitirme korkusunun sembolik bir yansımasıdır. Türk halk edebiyatı ve anlatı geleneğinde sıkça rastlanan bir motif olarak, gurbete giden erkeklerin dönüşte sevgililerini başkalarıyla evlendirilmiş bulmaları, kolektif bilinçte sevgiliyi kaybetme korkusunu temsil eder. Bu dizede de *yar başı* bir eşik mekân olarak karşımıza çıkar; yolculuğa çıkmadan önce sevgiliyle buluşulacak yeri, mitik düzlemde ayrılıkla kaybın öncesindeki son kavuşma mekânını simgeler. Bu durum, yalnızca sevgilinin değil, aynı zamanda geri dönülmesi imkânsız şekilde kaybedilen tüm sevilenlerin temsilî ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Türkünün ikinci dörtlüğünde, bir ev içinde geçen sahne betimlenmektedir. Âşık, evinde ocağın başında oturmuş, dalgın bir biçimde düşünmektedir. Kapı açıldıkça, sevgilisi Halime'nin geldiğini sanır. Bu

düzeyde anlatım doğrudan ve betimleyicidir; sözcüklerle çizilmiş bir ev, ocak, kapı ve düşüncelere dalmış bir insan tasviri vardır.

Ocak başında kaldım
Halime'm İnce fikire daldım
Kapılar açıldıkça
Halime'm Seni geliyor sandım

Yan anlam düzeyinde *ocak* ve *kapı* sözcükleri, kültürel bağlamda kendine özgü çağrışımlara sahiptir. Ocak, yaşanılan evin sıcaklığının, huzurunun ve aidiyet duygusunun simgesidir (Sayılır Büyükcan, 2020). Aile içindeki birlik ve bereketle ilişkilidir. Kapının açılması ifadesi ise, sevgilinin gelişine duyulan umudu, bekleyişi ve özlemi sembolize eder. Kapının hareketi, yaşamın sürüyor olduğunun göstergesi olduğu gibi aşığın içsel dünyasındaki umutla umutsuzluk arasındaki gidip gelmelerini de yansıtır. Ocağın başında oturup *ince fikre dalmak* ifadesi ise eksiklik hissini, içsel bir arayışı ve duygusal çözülmeyi temsil eder.

Mitik düzlemde *ocak* kavramı, Türk kültüründe derin sembolik anlamlar taşır (Sayılır Büyükcan, 2020). Ocak; *yuva, kök, soy* ve *devamlılık* anlamlarını içerir. Ocağın yanması umudu, sönmesi ise yaşamın tükenişini sembolize eder. Bu anlamda ocağın başında oturan âşık, yalnızca özlem duyan biri değil, aynı zamanda kendi köklerinden ve aidiyetinden beslenen, ancak bu aidiyet içinde bir eksiklik hisseden kişidir. Aşığın, sevgili ile Bolu'ya gitme isteği, bir önceki bağlantı dizesiyle ilişkilendirildiğinde ise *yuvadan kopuş* ya da *yuvadan ayrılış* mitini çağrıştırır. Böylece metin, bireysel bir özlemin ötesine geçerek kültürel düzeyde *yurt, yuva* kavramlarıyla birlikte *ayrılığı* temsil eden bir mitik anlatıya dönüşür.

Alçaklara kar yağıyor üşümedin mi
Sen bu işin sonunu düşünmedin mi

İlk okumada, türkü dizelerinde doğrudan bir doğa tasviri ve duygusal bir sorgulamanın yer aldığı görülmektedir. *Alçaklara kar yağıyo*r ifadesi, mevsimin kış olduğunu ve soğuk hava koşullarını belirtirken *üşümedin mi?* sorusu sevgiliye yöneltilmiş bir endişe ya da sitem içermektedir. Dizede geçen *alçaklara* sözcüğünün bazı yerel söyleyişlerde *Aksaklara* biçiminde yorumlanabileceğine dair görüşler ileri sürülmektedir. Türküde anılan Bolu, *Dikmen*, Hendek, Devrek gibi yer adları dikkate alındığında, Bolu ilinin Göynük ilçesine bağlı Aksaklar köyünün de söz konusu dizelerde örtük biçimde ima edilebileceği ileri sürülebilir. Bununla birlikte, bu yorumun geçerliliği ilk dizelerde geçen dikme/Dikmen sözcüklerinde olduğu gibi yöresel varyantlara ve sözlü kültür aktarımına ilişkin ek filolojik ve etnomüzikolojik verilerle desteklenmeyi gerektirmektedir. *Sen bu işin sonunu düşünmedin mi?* dizesi ise bir davranışın ya da kararın sonuçları üzerine düşünülmeden hareket edildiğini ifade ederek türküde duygusal gerilimi artırmaktadır.

Yan anlamlarıyla incelendiğinde *kar,* yalnızca meteorolojik bir olgu değil, aynı zamanda *soğukluk*, *mesafe ve ulaşılmazlık* gibi duygusal çağrışımları taşır. *Alçaklar* sözcüğünün ise coğrafi bir kavram olmanın ötesinde, çoğu zaman *alçak gönüllülük*, *mütevazılık* ya da *aşağı konumda olma* gibi sembolik anlamları çağrıştırır. Dolayısıyla *alçaklara kar yağması* sevgilinin bulunduğu yerin soğuması anlamına gelebileceği gibi duygusal ilişkinin soğuması olarak okunabilir. *Üşümedin mi* sorusu, fiziksel bir üşümeden çok, *duygusal bir uzaklaşmanın*, *kalpteki sıcaklığın yitirilmesinin* metaforu olarak ifade edilebilir. *Sen bu işin sonunu düşünmedin mi* dizesi ise *pişmanlık*, *sitem* ve aynı zamanda *olabileceklerin farkına varış* duygusunu barındırır. Böylece yan anlam düzeyinde bu dizelerin, soğuk doğa betimlemesi üzerinden insan ilişkilerinin kırılganlığını dile getirdiği biçiminde yorumlanabilir.

Mitik düzlemde *kar*, Türk kültüründe *arınma, saflık, yenilenme* ve kimi zaman da *ölüm sessizliğ*inin simgesidir. Alçaklara düşen kar, hayatın alt katmanlarına yani gündelik, insani, duygusal düzlemlere inen bir kader soğukluğunu temsil eder. Bu bağlamda âşık, yalnızca bir sevgiliye seslenmemektedir, *insanın kaçınılmaz yazgısı*na, yani hatalarla yüzleşmeye ve pişmanlığa da seslenmektedir. *Üşümedin mi* sorusu, Türk halk edebiyatındaki *sevdanın bedeli* temasıyla birleşerek, *sevgi ile acı*, *sıcaklık ile soğukluk* arasındaki ikili karşıtlığı mit düzeyine taşır. *Sen bu işin sonunu düşünmedin mi* dizesi kader mitine göndermede bulunur ve bireyin kendi yazgısıyla karşı karşıya kaldığında hissettiği şaşkınlığı ortaya koyar. Bu ifade aynı zamanda insanın kaçınılmaza yönelik içsel bir teslimiyetini de ima eder. Böylece türkü, bireysel bir aşk hikâyesini

aşarak, insanın seçimleriyle ve sonuçlarıyla yüzleşmesini konu alan daha geniş bir mitik çerçeveye yerleşir. Kader miti ile kastedilen, bireyin yaşamını belirleyen ve kaçınılmaz bir güç olduğu inancına dayanan, birçok kültürde ortak biçimde görülen mitik anlatı ve düşünce biçimidir. Bu mit bireyin seçimlerinden bağımsız olarak yazgısının önceden belirlenmiş olduğu fikrini temel almaktadır.

Türkünün son dörtlüğünde yüzeysel anlam düzeyinde âşık, Hendek'ten tütün aldığını, Devrek'ten bir hekimin geldiğini ve bu hekimin yürekten gelen bir yangına çare bulamayacağını dile getirir. Bu anlatı, görünürde bir alışveriş, bir hastalık ve bir çaresizlik durumunu betimlemektedir. Dörtlükteki olay örgüsü sade, somut ve anlatısaldır; coğrafi yer adları (Hendek, Devrek) dörtlüğe gerçeklik kazandırmaktadır.

Tütün aldım Hendek'ten
Halime'm Hekim gelir Devrek'ten
Hekim buna ne desin
Halime'm Yangınımız yürekten

Yan anlam bağlamında *tütün*, yalnızca bir nesne değil, Anadolu türkülerinde sıkça karşımıza çıkan bir *dert ve derman metaforu*dur. Tütün içmek, *acıyla baş etmenin, özlemi yatıştırmanın* simgesidir. *Hendek* ve *Devrek* gibi yer adları, mekânsal gerçeklikten öte, *ayrılığı, mesafeyi* ***ve*** *ulaşılmazlığı* çağrıştırır. *Hekim gelir Devrek*'ten dizesi, âşığın derdine tıbbî bir çare aradığını ima ederken, *Hekim buna ne desin* ifadesi, *bedensel değil, ruhsal bir hastalığın*, yani aşkın yakıcı doğasının altını çizer. *Yangınımız yürekten* dizesi ise aşkı bedensel değil, *varoluşsal bir acı* olarak tanımlar. Böylece yan anlam düzeyinde bu dörtlük, aşkın fiziksel belirtilerle açıklanamayacak kadar derin bir yara olduğuna, *aşkın hastalık metaforu*yla ifade edilmesine dayanır.

Mit düzeyinde ise tütün, Türk halk kültüründe *dumanı göğe yükselen, dünyevi ile ilahi olan arasında aracılık eden* bir öğedir. Duman, kimi yorumlarda *yakarı, dua ve içsel arınma*nın simgesidir (Pala, 2004: 124-125). Bu bağlamda *tütün almak*, yalnızca bir alışveriş değil, *derde derman arama* ya da *kutsal bir iletişim kurma çabası* olarak okunabilir. *Hekim* figürü ise halk inanışında bilgelik, çözüm ve kaderin temsilcisidir ancak burada hekim bile çaresizdir. Bu çaresizlik, halk anlatılarında sıkça rastlanan *aşkın tedavi edilemezliği miti*ni yeniden üretir. *Yangınımız yürekten dizesi*, bu mitin zirve noktasını oluşturur; âşık, bedensel değil, *ruhsal bir yanış* içindedir. Bu yanış ateş ve yürek göstergeleriyle kozmik *bir aşk-acı diyalektiği*ne dönüşür. Böylece metin, bireysel bir aşk acısından çıkıp *aşkın kutsal, yakıcı ve kaderle örülü doğası*na ilişkin kolektif bir mite evrilir. Barthes'ın üçlü anlam düzeyiyle okunduğunda bu kısa ama yoğun dörtlük, halk şiirinin yalın diliyle evrensel bir duygusal sessizlik mitini oluşturmaktadır.

Son bağlantı dizelerinde ise aşk, sitem ve bekleyişin yanı sıra, *iletişimsizlik ve duygusal uzaklaşma* gibi temalar da simgesel katmanlara taşınmıştır. Bu kavuştak dizesinde âşık sevdiğine seslenmektedir: *Aygın mısın Halime'm, baygın mısın gel*, bu soru biçimindeki dizeler hem endişe hem de özlem barındırmaktır. *Hiç haberin gelmiyor, dargın mısın gel* dizesi ise sevgilinin uzun süredir haber vermemesi karşısında hissedilen kırgınlık ve belirsizliği açıkça dile getirmektedir. Bu dizelerdeki ifade sevgiliye *yöneltilmiş basit bir çağrı* ve *haber bekleyişi* olarak görünmektedir.

Aygın mısın Halime'm baygın mısın gel
Hiç haberin gelmiyor dargın mısın gel (TRT REP: 727)

Mit düzeyinde uyku, baygınlık ve uyanış temaları, yalnızca fizyolojik hâller değil, *bilinç ile bilinçsizlik*, *varlık ile yokluk*, *duygusal ölüm ile yeniden doğuş* gibi sembolik karşıtlıkları temsil eder. Burada sevgilinin aygın mı, baygın mı oluşu, halk anlatılarında sıkça rastlanan *ulaşılamayan kadın miti*ne, yani erişilemez, suskun, haber vermez sevgili arketipine gönderme yapar. Bu sevgili hem var hem yoktur, varlığıyla yakar, yokluğuyla da efsaneleştirir. *Dargın mısın gel* çağrısı ise, *barışma ve yeniden doğuş* arzusunu mitik bir döngüye taşır: ayrılık, özlem, dönüş. Bu bağlamda dizeler, Türk halk edebiyatındaki *aşkla arınma ve yeniden doğma miti*ni yeniden üretir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, *Kiraz Aldım Dikmeden* diğer adıyla *Tombulacık Halime* türküsünün yöresel aidiyet bağlamındaki dolaşımı ve metinsel yapısının göstergebilimsel düzeyde üstlendiği kültürel anlamları ele

alınmıştır. Ayrıca, türkü etrafında ortaya çıkan tartışmalar bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bulgular, türkünün yalnızca bir coğrafyaya ya da tekil bir olaya indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir kültürel yapıyı temsil ettiğini göstermektedir.

Öncelikle, 2019'da TRT Repertuar Kurulu'nun türküyü Zonguldak/Devrek yöresi adına tescil etmesi, 73 yıl boyunca Bolu yöresiyle özdeşleşmiş bu kültürel unsurun dolaşımını yeniden tanımlamıştır. Her iki yörede de anlatılan sözlü tarih örnekleri incelendiğinde, Bolu anlatısının türkü deki iç hikâye ve tematik örüntülerle daha yüksek örtüşme gösterdiği; Devrek anlatısının ise daha çok yerel bir bireysel trajediye dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte türkünün sözlü kültür doğası gereği tek bir köken anlatısı üretmek yerine farklı yerel hafızalarda yeniden anlamlandığı da dikkate alınmalıdır. Bu durum, halk anlatılarının tescil süreçlerinde karşılaşılan metodolojik güçlüklerin, yöresel sahiplenme pratikleriyle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda tartışmanın merkezinde yer alan mesele, türkülerin mülkiyetle değil *dolaşım*, *benimsenme* ve *yeniden anlamlandırma* süreçleriyle varlık kazandığı gerçeğidir. Dolayısıyla türkülerin hangi yöreye ait olduğu sorusu, çoğu zaman sözlü kültürün hareketli, değişken ve kolektif karakteri karşısında mutlak bir yanıt üretmeye imkân tanımamaktadır. Bu çalışma, coğrafi aidiyetin tescili yerine, repertuar çalışmalarında filolojik, müzikolojik, tarihsel ve kültürel bellek araştırmalarının çapraz doğrulama ile yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Göstergebilimsel çözümleme ise türkü metninin, sade bir aşk anlatısı olmanın ötesine geçen, derin kültürel kodlar ağıyla örülü olduğunu göstermiştir. Barthes'ın düz, yan ve mitik anlam düzeyleri üzerinden yapılan inceleme kiraz, gurbet, ocak, kar, hekim, yangın gibi göstergelerin Anadolu kültüründe uzun süreli belleğe sahip simgeler olarak işlediğini ortaya koymuştur. Özellikle gurbet miti, sevgiliyi kaybetme korkusu, kader miti, arınma, ölüm sessizliği gibi mitolojik yapılar türkünün kültürel anlamını zenginleştirirken bireysel bir aşk hikâyesi, kolektif bir yazgı anlatısına dönüşmektedir. Böylece türkünün içeriği, yalnızca coğrafi bir aşk hikâyesi değil, toplumun duygusal hafızasında yer etmiş evrensel temaların yeniden üretildiği bir anlam alanı hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, metnin anlam katmanları, farklı yörelerin türküye sahip çıkmasını mümkün kılan ortak kültürel arketiplerle örülüdür. Bu bulgular, halk müziği repertuarlarının tescil süreçlerinde eserin tekil bir coğrafyaya sabitlenmesinden ziyade, dolaşım pratiklerinin ve sözlü kültürün çoğul karakterinin merkeze alınması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma, *Kiraz Aldım Dikmeden* türküsünün her iki yörede de farklı anlatılarla yaşamaya devam etmesinin, halk kültürünün dinamik, esnek ve yeniden üretilebilir doğasına işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, türkülerin yalnızca geçmişin birer hatırası değil, aynı zamanda bugün de farklı topluluklar tarafından taşınan, yeniden yorumlanan ve anlamlandırılan canlı kültürel varlıklar olduğu söylenebilir. Bu perspektif, hem akademik literatüre hem de kültürel miras yönetimi tartışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Barthes, R. (1972). *Çağdaş söylenler* (A. Şenel, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven* (M. Rifat & S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Barthes, R. (1996). *S/Z* (S. Öztürk Kasar, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Barthes, R. (2015). *Bir deneme bir ders: Eiffel Kulesi ve açılış dersi* (M. Rifat & S. Rifat, Çev.) (2. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demir, V. M. (2023). Burjuva ideolojisinin kendini unutturan sunumu: Roland Barthes'in çağdaş mitolojiler analizi. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 27(318–320).

Güven, M. (2005). *Türkiye sahasındaki hikâyeli türküler üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mirzaoğlu, F. G. (2019). Gurbet türkülerinde İstanbul imgesi: Yârim İstanbul'u mesken mi tuttun. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 2019/4.

Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü* (13. basım). İstanbul: Kapı Yayınları.

Sayılır Büyükcan, Ş. (2020). Türk kültüründe ateş: Söz, davranış ve inançlar ekseninde kısa bir değerlendirme. *Ulakbilge*, 51, 934–942.

Terzi, A. (2021). Varyantlaşmanın sebepleri ve işleyişi açısından bir türkü incelemesi: "Kiraz aldım dikmeden". *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (Cilt 1, ss. 43–63). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Elektronik Kaynaklar

Nota Arşivleri, Kiraz aldım dikmeden, https://www.notaarsivleri.com/turk-halk-muzigi/3097.html, (Erişim Tarihi: 12.06.2025)

Repertukul, Repertuar Türküleri Külliyatı, https://www.repertukul.com/KIRAZ-ALDIM-DIKMEDEN727, (Erişim Tarihi: 12.06.2025)

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1103-1119, doi: 10.11616/asbi.1824435

Modern Toplumda Meşru Eğitim Tekeli ve Siyasal Toplumsallaşma

The Monopoly of Legitimate Education in Modern Society and Political Socialization

Emine ÖZTÜRK[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 10.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Siyasal toplumsallaşma, bir toplumun siyasal kültürünün yeni kuşaklara aktarılmasıdır ve en önemli siyasal toplumsallaşma aracılarından biri eğitimdir. Bugünkü anlamıyla kitlesel, standart ve formel bir eğitim sisteminin tarihi, modern toplumun tarihi kadar eskidir. Modern eğitimin planlayıcısı, örgütleyicisi ve uygulayıcısı ise modern toplumdaki en yaygın ve en belirleyici siyasal birim olarak ulus-devlettir. Modern toplumlarda meşru eğitim tekelini elinde bulunduran ulus-devletlerin eğitim kurumunu hangi siyasal ve toplumsal tasarılar doğrultusunda biçimlendirdiğine ve bunun bireysel/toplumsal yansımalarına ilişkin tartışmalar, eğitim sosyolojisinde geniş bir yer tutmaktadır. Literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu kuramsal çalışmada, modern eğitimin siyasal toplumsallaşmadaki merkezî rolüne odaklanılmıştır. Metin boyunca modern eğitim, eğitim alanıyla sınırlı olmayan, çok daha geniş siyasal, iktisadî ve sosyo-kültürel göstergelerin bir unsuru olarak irdelenmiş; modern eğitimin siyasal işlevlerinin makro göstergelerin yanı sıra bireysel etkenlere göre de değişkenlik gösterebildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Toplum, Modern Devlet, Yurttaşlık, Modern Eğitim, Siyasal Toplumsallaşma.

&

Abstract: Political socialization is the transmission of a society's political culture to new generations, and one of the most important agents of political socialization is education. The history of a mass, standardized, and formal education system, as it stands today, is as old as the history of modern society. The planner, organizer, and implementer of modern education is the nation-state, the most widespread and decisive political unit in modern society. Discussions regarding the political and social designs by nation-states, which hold the legitimate monopoly on education in modern societies, and the individual and social repercussions of these shapes educational institutions occupy a significant place in the sociology of education. This theoretical study, based on literature review, focuses on the central role of modern education in political socialization. Throughout the text, modern education is examined as an element of much broader political, economic, and sociocultural indicators, not limited to the field of education. It concludes that the political functions of modern education can vary according to individual factors as well as macro indicators.

Keywords: Modern Society, Modern State, Citizenship, Modern Education, Political Socialization.

Atıf/Cite as: Öztürk, E. (2026). Modern Toplumda Meşru Eğitim Tekeli ve Siyasal Toplumsallaşma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1103-1119. doi: 10.11616/asbi.1824435

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Emine Öztürk, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, emine.ozturk@dpu.edu.tr

"Modern toplumsal düzenin temelinde cellat değil profesör vardır. Devlet gücünün başlıca aracı ve sembolü giyotin değil (…) devlet doktorasıdır (…). Meşru eğitimin tekelini ele geçirmek, artık meşru şiddet tekelini ele geçirmekten daha önemli ve belirleyici olmuştur."
Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* (Gellner, 2022: 109).

"'Okul üzerine kavgalar' veya kültüre dair tartışmalar kadar din savaşlarına benzeyen şey zor bulunur."
Pierre Bourdieu, *Devlet Soyluları* (Bourdieu, 2024: 9).

1. Giriş

Batı ülkelerinde modern merkezî devletlerin oluşum sürecinde, başta ilköğretim olmak üzere eğitimin[2] dönüştürücü rolü yönetici elitlerce fark edilmiş, köklü kurumsal değişimlerin sonucu olarak çocuklar ve gençlerin toplumsallaşmasında etkin rol oynayan kilise, lonca ve ailenin yerini alan modern okul ortaya çıkmış, okullaşma kitleselleşmiştir. Bu süreçte hız kazanan laikleşme ve sekülerleşme eğilimlerinin bir sonucu olarak, egemenliğin Tanrı'dan değil ulustan kaynaklandığı düşüncesini benimsemiş insan modeline duyulan gereksinimin yanı sıra, modernleşmeyle birlikte çocukluğa dair anlayışın dönüşüme uğraması gibi gelişmeler, sadece tüm eğitim sistemlerini dönüştürmekle kalmamış, özel olarak yurttaş yetiştirmeye odaklı bir dersi de zorunlu kılmıştır (Üstel, 2021: 11, 16).

Çocukları ve gençleri, yurttaş hâline getiren temel mekanizma ulusal eğitim sistemidir. Eğitim sistemi, ulusal kimliği tanımlayıp yaratırken; etnik, dinsel ve yerel kimliklerle arasındaki karşıtlığı aşmaya çalışır. Ulusal eğitim sistemi, yurttaşlar arasındaki ortak aidiyet duygusunun üretildiği ve tüm topluma yayılmasını sağlayan kurumsal yapıdır. Ulus-devletlerde temel eğitimin zorunlu kılınmasının nedeni, eğitimin yurttaşlığı üreten kurum oluşudur. Ancak demokratik ülkelerde, bireylerin yurttaş hâline gelmesinde okul tek mecra değildir; birey, hayatının sonraki evrelerinde siyaset, sendikacılık ve sivil toplum gibi kanallarla yurttaşlık bilincini inşa etmeye devam eder (Çaymaz, 2019: 14-15). "Yurttaşlığın inşası" olarak bahsedilen bu süreç, esasen siyasal toplumsallaşmadan başka bir şey değildir. Siyasal toplumsallaşma, bir yurttaş olarak bireyin siyasal sistem ve siyasal kültürle etkileşimi sonucunda, yaşamının erken dönemlerinden itibaren görece kalıcı değer, tutum ve davranış örüntüleri edinmesidir. Bu çalışma, aileden sonraki ikinci siyasal toplumsallaşma uğrağı olarak okulun bu işlevini irdelemekte ve çeşitli yönleriyle tartışmaya açmaktadır.

Modern eğitim, modern toplumu inşa eder. Modern eğitimi tasarlayan, örgütleyen ve uygulayan ise modern devlettir. Modern devlet teriminin günümüzde, genellikle ulus-devlet olgusuna işaret etmesinden hareketle, modern toplum teriminin de ulus olgusuna işaret ettiğini söylemek hatalı olmayacaktır. Ayrıca, modern toplum ile modern devlet olgularının iç içe geçmesi nedeniyle, çoğu zaman bir gerçekliğin iki görünümüne işaret eden terimler olarak bir kavram/terim çifti oluşturduğu, hatta kimi zaman birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada da bu iki olgu, iç içe geçmiş bir biçimde ele alınacaktır. Ancak modern devleti ve modern toplumu tarihselliği içinde ele alabilmek için öncelikle modernlikten ne anlaşıldığını ortaya koymak gerekir. Modernliğin anlaşılması ve açıklanması ise, ister istemez modernliğin somut görünümleri olarak modern toplum ve modern devlet üzerine düşünmeyi beraberinde getirir. Dolayısıyla, eğitimin modern toplumda nasıl kurumsallaştığını ve siyasal toplumsallaşma işlevini nasıl yüklendiğini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada, bu terimlerin açıklığa kavuşturulmasına yönelik kavramsal bir tartışma zorunluluğu ortaya çıkmış ve çalışmanın ilk bölümü, bu

[2] Eğitim, bilgi ve beceri edindiren, var olan potansiyelleri açığa çıkartan ve geliştiren bir toplumsal kurumdur. Bu anlamıyla eğitim toplumsal hayatın pek çok alanında gerçekleşebilir. Okul eğitimi veya öğretim/tedrisat ise, özel olarak yapılandırılmış ortamlarda, önceden tasarlanmış öğretim programları ve ders kitaplarıyla yürütülen formel bir faaliyeti ifade eder (Giddens ve Sutton, 2016: 890). Dolayısıyla, bu ayrımı gözeterek bu çalışmada "öğretim" ve "öğrenim" terimlerinin kullanılması daha doğru olabilirdi. Ancak literatürdeki ve metin boyunca alıntılanan kaynaklardaki yaygın kullanımla terminolojik bir uyum sağlamak için "eğitim" terimi kullanılacak, kastedilen ise "öğretim", "okul eğitimi" ya da "formel eğitim" olacaktır.

tartışmaya ayrılmıştır. İkinci bölümde modern toplumda eğitim kurumunun rolü ve işlevleri üzerinde durularak genel bir çerçeve oluşturulmuştur. Üçüncü bölümün merceği özel olarak modern eğitimin siyasal toplumsallaşma işlevine yönelmiş; bunun için önce siyasal toplumsallaşma süreci çeşitli yönleriyle ele alınmış, ardından modern eğitimle ilişkilendirilmiştir. Çalışmanın analitik çerçevesini biraz daha genişletme gereksinimi, modern eğitim üzerine yürütülen tartışmayı modern eğitimin yurttaşlık ve demokrasi ilişkisindeki rolüne kadar götürmüş, dördüncü bölümde bir hak ve sorumluluk meselesi olarak eğitim kurumu çeşitli makro sosyolojik göstergelerin bir parçası olarak irdelenmiştir.

Literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu kuramsal çalışmanın kaynakçasında, sadece "eğitim sosyolojisi" ve "siyasal toplumsallaşma" yazınlarından değil; "modernlik", "modern toplum", "modern devlet", "ulus-devlet" ve "yurttaşlık" üzerine metinlerden de çokça yararlanılmıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreği son bulurken kaleme alınan bu makalenin ufku, 18. yüzyılın ikinci yarısından günümüzün geç modern toplumuna uzanan yaklaşık iki yüzyıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Modern toplumda eğitim kurumunun üstlendiği siyasal işlevlerin küreselleşme, uluslararası göç ve dijitalleşme gibi değişkenlerle biçimlenen gidişatına ilişkin berrak bir tartışmanın imkânı, belki de 21. yüzyıl sonlarında ortaya çıkacaktır. Ne de olsa modernlik, Jürgen Habermas'ın meşhur deyimiyle "henüz tamamlanmamış bir proje"dir (Habermas ve Ben-Habib, 1981: 12), dolayısıyla dinamik bir süreçtir.

2. Modernlik, Modern Toplum ve Modern Devlet

Modernlik, Zygmunt Bauman tarafından, Batı Avrupa'da 17. yüzyıldaki bir dizi derin yapısal, toplumsal ve entelektüel dönüşümle başlayan, Aydınlanma'yla birlikte kültürel bir proje, sanayi kapitalizminin gelişimiyle birlikte bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönem olarak tarif edilir (Bauman, 2003: 13). Düzenleme, Bauman'ın deyimiyle modernliğin kendisine biçtiği, modernliği oluşturan pek çok imkânsız ödevin en imkânsızı, vazgeçilmez ödevlerin en vazgeçilmezi, diğer ödevleri sadece kendisinin metaforu hâline getiren ödev ve tüm ödevlerin arketipidir (Bauman, 2003: 12). Bauman'a göre, "Modernliğin, düzen üzerinde düşünülen bir zamana ait olduğunu düşünebiliriz; bu düzen, dünyanın, insan habitatının, insan benliğinin ve bu üçü arasındaki bağlantının düzenidir. Modernlik, bir düşünce meselesi, bir kaygı konusudur; kendi kendinin farkında olan, bilinçli bir pratik olduğunun bilincinde olan ve durduğu ya da sadece yavaşladığı takdirde ortaya çıkacak boşluktan sakınan bir pratiktir." (Bauman, 2003: 14).

Düzenleme tutkusu, modern aklın özgüveninden ileri gelir. Modernliğin ılımlı eleştirmeni Alain Touraine'e göre modernlik, en iddialı hâliye aklın zaferine sonsuz bir güven duyar. Öyle ki, insanın eylemiyle dünyanın düzeni arasındaki denkliği, ancak akıl kurabilir. Modernlik, üretimin bilim ve teknolojiyle daha etkili kılındığı, toplumun yasayla örgütlendiği; aynı zamanda hem çıkarların hem de tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin bir arada mümkün olduğu bir toplum tahayyülüdür. Bilimi ve ürünlerini harekete geçiren, toplumsal yaşamın bireysel ve ortak gereksinimlere uygunluğunu, keyfîlik ve şiddet yerine hukuk devleti ve piyasa düzenini yerleştiren, akıldır. İnsanlık aklın yasalarına uygun hareket ederse bolluğa, özgürlüğe ve mutluluğa doğru "ilerler". Bunlar, modernliğin en uç iddialarıdır (Touraine, 2002: 13). Klâsik modernlik, modernliği aklın zaferi, özgürleşme ve devrim olarak; modernleşmeyi de eylem hâlindeki modernlik olarak tanımlar[3] (Touraine, 2002: 43-44).

[3] Ve "modernliğin eleştirisi" tam da buradan filizlenir. Touraine, tarihin refah, özgürlük ve eşitliğe doğru ilerlediği ve bu üç amacın birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olduğu, dahası daima akılcılıkla doğrudan ilişkili olduğunu öne süren tarih felsefesi üzerine bir sorgulamaya girişir. Bu noktada, modernliğin radikal eleştirmenlerinin şu düşüncesini anımsatır: "Aklın egemenliği" olarak adlandırılan şey, öznenin özgürlüğünü çağırdığında bile aslında onun, bütünün çıkarlarına boyun eğmesini amaçlar. Öyle ki, "evrensel akılcılık" olarak sunulan şey, karşımıza hayatın pek çok alanındaki farklı tahakküm biçimleri, hatta "akıl, bilim ve teknik üzerine kurulu" totaliter rejimler olarak çıkar. Son tahlilde olan aklın değil; yetişkin, eğitimli, Batılı, erkek insanın egemenliğidir (Touraine, 2002: 13-14). Peki bu modernliğin tümden reddini gerektirir mi? Touraine, milliyetçilik ve dincilik gibi tikelciliklerin yükselişini makul karşılamaz, geleneğe ve modern-öncesine dönüşü reddeder. Ona göre modernliği yeniden tanımlamak, bunun için de öncelikle moderniteyi akılcılaştırmaya -beraberinde dünyevîleştirmeye ve özgürleştirmeye- indirgememek; modernliği "akıl tarafından doğa yasalarıyla uyumlu bir biçimde yaratılan nesnel dünya ile (...) öznelliğin dünyası arasındaki sürekli büyüyen ayrılık" üzerinden tanımlamak gerekir (Touraine, 2002: 16-17). Touraine'e göre, "Devlet, para, ya da bizzat akıl adına kullanılan tüm baskı biçimlerinden korunmanın en iyi yolu (...) Rönesans'ın ve modernliğin ilk zamanlarının parıltısına geri dönmektir. Modernist

Touraine, modernliği üç gösterge üzerinden tarif eder; bunlar "ulus", "işletme" ve "tüketim"dir. Modern toplum, "işletmelerin eseridir, ulusal bilinçten destek alır, giderek tüketicilerin talepleri tarafından sürüklenmektedir." (Touraine, 2002: 154). Modernliğin siyasal biçimi olarak ulus; geleneklerin, göreneklerin ve ayrıcalıkların yerine bütünleşmiş, aklın ilkelerinden esinlenen yasalarca yeniden yapılanmış bir ulusal uzamı koyar (Touraine, 2002:155). Modernliğin insan imgesi, Tanrı'nın kendi imgesinden hareketle yarattığı bir varlık değil; toplumsal sistem içinde oynadığı rollerle tanımlanan bir "toplumsal edimci"dir. Modern insandan, gözünü toplumun ötesine -tanrı'ya, öz bireyselliğine, köklerine- çevirmemesi, iyinin ve kötünün tanımını ve sınırlarını toplumun varlığı açısından yararlı ve zararlı şeyler üzerinden belirlemesi beklenir (Touraine, 2002: 32). Modern toplum, bilginin ilerlemesinin yarattığı etkilerin bütününden başka bir şey değildir. Bolluk, özgürlük ve mutluluk, aklın insan var oluşunun tüm veçhelerine uygulanmasının ürünleridir. İnsan, bir yurttaş olmalı ve özgül erdemleriyle ortak iyiliğe katkıda bulunmalıdır (Touraine, 2002: 46).

Bauman'a göre modern aklın kesin belirlenimlerinden kaçan her şey bir anormalliktir, bir meydan okumadır.[4] Modern aklın ötekisi, çokanlamlılık, bilişsel uyumsuzluk ve olumsallıktır, muntazam sınıflandırmaların reddidir. Keza modern devletin egemenliği de bir tanımlama iktidarı olduğu için kendi kendisini tanımlayan ya da iktidarın tanımlamasından kaçan her şey "sapkın"dır. Bu egemenliğin ötekisi, yasak bölgeler, huzursuzluk ve itaatsizliktir; yasa ve düzenin çöküşüdür (Bauman, 2003: 19). Max Weber, *Meslek Olarak Bilim* başlığıyla yayımlanan ünlü konuşmasında modern çağın yazgısının "rasyonalizasyon" ve "entelektüalizasyon" olduğunu vurgular, bu da "dünyanın büyüsünü yitirmesi" demektir; zira artık mutlak ve en yüce değerler, kamu yaşamından çekilmiştir (Weber, 1993: 150).

Modern devletin en çok göndermede bulunulan tanımının Weber'e ait olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Weber'e göre, devlet kavramı gelişimini modern zamanlarda tamamladığı için esasen onu tanımlarken kastedilen modern devletten başkası değildir; ancak modern devlet, sürekli değişime uğradığı için güncel formundan da olabildiğince uzak ve yalın bir biçimde, en temel özellikleriyle tanımlanmalıdır.[5] Weber, buradan hareketle modern devleti şu biçimsel temeller üzerinden tanımlar: 1- Yasama ve hukukla bağlı idarî bir kadronun örgütlü eylemlerinin yöneldiği yönetsel ve hukuksal bir düzene dayalıdır. 2- Bu düzen, gerek yurttaşlar gerekse yargı alanında bağlayıcı otorite sayılır. 3- Bölgesel bir örgüttür, yani belirli bir toprak parçasıyla sınırlıdır. 4- Güç kullanımı onun tarafından ya emredildiği ya da izin verildiği takdirde meşru sayılır. Öyle ki, modern devletin fiziksel güç kullanımını tekeline alması, onu diğer siyasal örgütlerden ayıran, vazgeçilmez niteliğidir. Weber'in vurgusu, devletin sahip olduğu niteliklerden çok, ayırıcı niteliği olan "fiziksel şiddet tekeli" üzerinde yoğunlaşır (Weber, 2012: 164-166).

"Modern devlet" terimi, Orta Çağ sonları ve Yeni Çağ başlarında Avrupa'da feodalitenin çözüldüğü ve Kilise'nin etkisinin kırıldığı süreçte ortaya çıkan yeni egemenlik ve meşruiyet biçimine işaret eder. Modern öncesi devletlerde iktidar tanrı/din kaynaklı iken, modern devlet kaynağını toplumdan/dünyevî hayattan alır. Modern devlet, gelişim süreci içinde iki dönemde ele alınabilir. Orta Çağ sonlarında kralların Kilise ve feodalitenin tasfiye edilmesi sonucu tek, mutlak ve bölünmez iktidar sahibi hâline geldikleri merkezî mutlak monarşiler dönemi, modern devlet anlayışının ilk aşamasıdır (Çetin, 2002'den akt. Arslanel ve Eryücel, 2011: 2). Fransız Devrimi sonrasında, egemenliğin kralın mutlak yetkisinden çıkıp sınırlandırılmasıyla birlikte, modern devletin son iki yüz yılda aldığı görünüm ise ulus-devlettir (Arslanel ve Eryücel, 2011: 2). Egemenliğin kraldan alınıp ulusa verilmesi sonucu "ulusal egemenlik" kavramı ortaya

ideolojinin eleştirisi, bizi, bizzat o ideolojinin yıktığı şeylerin geri getirilmesine kadar götürmemelidir." (Touraine, 2002: 48). Touraine'i modernliğin radikal eleştirmenlerinden ayıran ve ılımlı bir çizgiye yerleştiren de bu görüşleridir.

[4] Ne var ki, hem modern devlet hem de modern akıl, sadece düzen yaratmaya devam etmek için bile olsa kaosa gereksinim duyar. Her ikisi de çabalarının boşa çıkması sayesinde serpilip gelişir (Bauman, 2003: 19).

[5] Keza, Poggi (2004: 35) de devlet adının önüne "modern" sıfatının getirilmesinin, sözü gereğinden fazla uzatmak anlamına geldiğini düşünür. Böyle düşünmesinin nedeni, modernite öncesinde siyasal ayrıcalıklarını sınırları görece belirli topraklar üzerinde kullanan karmaşık ve örgütsel olarak gelişmiş en büyük siyasal yapılar olarak imparatorluklarda uygulanan siyasal faaliyetlerin, çoğunlukla malî ya da askerî nitelik taşıması ve toplumsal yaşama (modern) devlette olduğu gibi belli amaçlar doğrultusunda yoğun bir biçimde nüfuz etmemiş ve düzen getirmemiş olmasıdır.

çıkmış; bu yeni egemenlik anlayışı iktidarı ulus adına kullandığını iddia eden "ulus devlet" anlayışını ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle denebilir ki, "ulusal egemenlik" kavramı modern devletin "ulus devlet"le özdeşleşmesini beraberinde getirmiştir (Beriş, 2006'dan akt. Arslanel ve Eryücel, 2011: 16). Doğuşu itibarıyla Avrupalı bir olgu olan, daha sonra dünya genelinde yaygınlaşan (Giddens, 1985: 5) ulus-devlet, egemenliğinin temeline ulusu yerleştirerek kendini "ulus" kavramı üzerinden meşrulaştırır. Ulus kavramı, iki yönlü bir anlam taşır. Bir yönüyle homojen bir toplumsal-kültürel yapıya, diğer yönüyle egemenliğin kaynağı ve sahibi olarak siyasal sistemin temelinde yer alan güce işaret eder (Habermas, 2001'den akt. Şener, 2014: 57).

Ulusu, Jürgen Habermas gibi "devlet halkı" olarak tarif etmek mümkündür (Habermas, 2006: 16). Toplumsal bütünleşmenin yeni bir meşruiyet formu olarak ulus-devletin "ulusçu öz-kavrayış"ı, yönetilenlerin etkin birer yurttaşa dönüşebileceği kültürel zemini oluşturur ve böylece, birbirine yabancı bireyler arasında aynı ulusa ait olma bilinci üzerinden dayanışmaya dayalı bir ilişki gelişmiş olur (Habermas, 2006: 19). Habermas'a göre, "… ortak köken, dil ve tarih anlayışı etrafında kristalleşen ulus bilinci, başka bir deyişle, 'aynı' halka ait olma bilinci, yönetilenleri, tek bir siyasî kamunun vatandaşlarına –birbirlerine karşı sorumluluk duyabilen üyelere- dönüştürür." (Habermas, 2006: 21). Ulus, sadece nesnel toplumsal yapılarda inşa edilmez, zihinlerde de inşa edilir (Bourdieu, 2015: 350). Modern eğitim, bu inşanın en temel araçlarından biridir.

3. Modern Toplumda Eğitim

Eğitimin modern hedefler ve faaliyetler örüntüsü hâline gelmesi, modern toplumun gereksinimleriyle mümkün olmuştur. Toplum ve eğitim ilişkisinin tarihi, insanların kitlesel olarak eğitilmesi için formel olarak yapılandırılmış ve örgütlenmiş mekânlarda toplanmaya başladığı modern toplumun tarihi kadar eskidir. Dolayısıyla, "toplum ve eğitim" ilişkisi, esas itibarıyla "modern toplum ve modern eğitimin" ilişkisidir (Sezal, 2001'den akt. Konuk, 2002: 323-324). Antonio Gramsci'nin işaret ettiği gibi, Orta Çağ'ın kalıntılarından doğan yeni toplumsal formasyonda gelişen eğitim seferberliğinin bir sonucu olarak kaydedilen muazzam gelişmeyi, modern dünyada düşünsel işlev ve kategorilerin kazandığı önemin bir göstergesi saymak gerekir. Bu süreçte, her bireyin entelektüel kapasitesini geliştirmek önemli olmakla birlikte, uzmanlık alanlarını daraltıp derinleştirme yolundaki girişimler de hız kazanmıştır (Gramsci, 2012: 379).

Charles Tilly'nin "kalın", "zorlayıcı" ve "pekişmiş" olarak nitelendirdiği ve "Büyük, farklılaşmış, heterojen bölgeleri doğrudan yöneten, maliye, para, yargı, yasama, askerlik ve kültür alanlarında yurttaşlarına üniter bir sistem uygulama iddiasındaki devlet" olarak tarif ettiği modern devletin, yurttaşların gündelik hayatlarına sızacak kadar etkin hâle gelmesi birkaç yüzyıllık bir gelişmedir. Sadece kitlesel eğitimden ibaret olmayan; vergilendirme, askere alma ve nüfus kayıtları gibi denetim biçimleriyle mahallelere, hatta evlere kadar uzanan devlet aygıtları yaratılmıştır. Böylece merkezî hükümetlere bağlı kurumlar; dil, iletişim, sanat, siyasal inanç ve eğitim yoluyla tek bir ulusal bilinç yaratma yolunda daha önce eşine rastlanmamış bir seferberliğe girişmiştir (Tilly, 2000: 53-54, 61). 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ulus adına yurttaşlardan daha çok şey talep edilmeye başlanmış, yurttaşların da ulusun çıkarlarını öncelemesi beklenmiştir. Bu doğrultuda, ulusu türdeşleştirmeye ve ulusal bağlılıkları harekete geçirmeye yönelik normatif endoktrinasyon programları hayata geçirilmiştir (Tilly, 2000: 78).

19. yüzyıl dünyasının genelinde, yönetici elitlerin "projesi" olarak çoğu devletin yapısı, yukarıdan aşağı doğru biçimlenmiştir. Modern devlet, bir yönüyle devletin daha bağlayıcı hâle geldiği bir tekdüzeliği gerektirirken, diğer yönüyle kendi içinde ayrılan çeşitli bölüm ve uzmanlıklarla işlevsel açıdan daha karmaşık bir hâle gelmiştir. Böylelikle, modern eğitimin tarihinde 19. yüzyıldan itibaren geri dönülmez bir değişim yaşanmaya başlamıştır (Bayly, 2014: 328). Kendilerini hükümdarın kişisel hizmetkârı olarak gören, görev süreleri belirsiz, eğitimleri standart olmayan erken dönem memur ve yöneticilerinden farklı olarak, 19. yüzyılda profesyonel ve eğitimli sivil bürokrasi ve etkin polis gücü egemen hâle gelmiştir. Devlet büyüdükçe ve müdahaleci bir yapıya büründükçe bürokrasi de genişlemiştir. Özellikle Almanya, Avusturya ve Fransa'da askerî bürokrasinin gölgesinden bir sivil devletin doğuşuna tanıklık edilen bu dönem, tarihçiler tarafından eğitimde, bilimde ve tıp dünyasında geniş bir "profesyonelleşme"

örüntüsünün bir parçası olarak değerlendirilir (Bayly, 2014: 365). Weber bu dönemi şöyle açıklar: "Bürokratik örgütlenmelerde teknik niteliklerin rolü sürekli artıyor. Partideki ya da sendika örgütlenmesindeki memur bile, genelde eğitimden çok deneyimle gelişiyor olmasına rağmen, uzmanlaşmış bilgiye gereksinim duyar. Modern devletlerde teknik nitelikler gerektirmeyen yegâne 'makamlar' bakanların ve başkanlarınkidir. Bu sadece, onların (…) biçimsel anlamda 'memurlar' olduğunu ispatlar." (Weber, 2012: 341). Weber'e göre modern toplumsal düzeni karakterize eden en önemli özelliklerden biri rasyonel bürokratik örgütlenme ve prosedürlerdir; ancak onun analizi yalnızca modern toplumun baskın örgütlenme biçimine odaklanmaz; asıl ilgisi, farklı toplumsal düzenlerin nasıl bir insan tipini teşvik ettiği üzerinde yoğunlaşır. Tarihsel olarak özgün bir toplumsal düzen olarak modernitenin nasıl bir yaşam tarzını örgütlediği ve bu yaşam tarzının hangi insan tipini gereksindiği yahut zorunlu kıldığı meselesi Weber için önemlidir (Hennis, 1988'den akt. Woods, 2010: 122). Bu da Weber'i modern eğitim üzerine düşünmeye yöneltir. Weber'e göre rasyonel-bürokratik egemenlik yapısının en önemli sonuçlarından biri, eğitimin rasyonalizasyonudur.[6] Zira bir egemenlik tipinin bürokratikleşmesi, rasyonel gerçekçiliğin ve profesyonel-uzman tipinin gelişiminde çok önemli bir rol oynar. Bu nedenle hem uzmanlık üzerine kurulu eğitim hem de özel sınav sistemi üzerine kurulu bir eğitim sistemi, Kıta Avrupa'sında bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır[7] (Weber, 1993: 212). Ancak modern devlet yalnızca profesyonelleşme ve uzmanlaşma yönleriyle değil, tanımlayıcı ve standardize edici yönleriyle de karakterize olur. Yurttaşlığın meşru ölçütleri, belirli bir insan modelinin yaratılmasını mümkün kılar.

Modern toplum, Touraine'in deyimiyle "bir özgür ve ussal yurttaşlar topluluğu kurma tasarısı"dır. Buradan hareketle, insanı önce "yurttaş", ardından "çalışan" kılan modern siyaset kurumu, toplumun ussal düzenlemesini tüm bireysel gereksinimlerin özgürce gelişmesine izin verecek, bir başka ifadeyle bireysel olanla ortak olan kusursuzca uyuşacak biçimde örgütler. Özgür bir birey olarak yurttaşın özgürlüğü, "genel istence" katkıda bulunmasını sağlayacak yasalarca tanımlanmıştır. Genel istence uyum sağlamanın yolu da usun tutkulara karşı ağırlığını koymasından, itkilere ve kötü yönlere egemen olmayı sağlayan bir eğitimden geçer. Eğitim, tıpkı hukuk gibi toplumla birey arasındaki uyumu güvence altına alır (Touraine, 2017: 32, 34). "Klasik modernliğin bireyi, ilerlemenin, ulusun[8] ve bilginin hizmetine girmeyi öğrenir." (Touraine, 2017: 441) diyen Touraine'e göre modern eğitim, toplumun yeni üyesini kendi tikel aidiyetlerinden kurtarıp daha üst bir evrene yükseltmeyi ilke edinir. Bu ilke, geleneksel ile modernin karşıtlığına dayanan, ilerleme düşüncesi doğrultusunda geleneksel olanla bağları kopartan Batı modernleşmesinin dayandığı ilkedir (Touraine, 2017: 339).

Touraine'e göre "Modernliğe övgüler, çoğunlukla tüm modernleri ortak bir cepheye davet etmiş, daha da somut olarak herkesin modernliği yöneten elite bağımlı olmasına çağrıda bulunmuştur." Modern eğitim, yönetici elit için geçerli olanın toplum için (Touraine, 2002: 110), toplum için geçerli olanın da birey için geçerli olduğu kabulü üzerine kuruludur. Dolayısıyla eğitimden beklenen, bireyi hem ailesinin hem de kendi tutkularının dayattığı akılcı olmayan etkilerden kurtarıp, akılcı bilgiye ve aklın eylemini örgütleyen bir topluma katılmaya yöneltmesidir. Okul, insanların kökenlerinden kopmasını ve bilginin, akılcı ilkelerin üzerine kurulu bir topluma katılma yoluyla ilerlemeye açılmasını sağlayan bir yer; öğretmen, öğrenciler ile doğru, iyi ve güzele ilişkin evrensel değerler arasında bir aracı olmalıdır. Ancak böyle bir okul,

[6] Modern toplumda, "araçsal rasyonalite" en değerli "toplumsal eylem" biçimi hâline gelmiş ve toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmiştir (Woods, 2010: 122).

[7] Feodal, teokratik ve patrimonyal egemenlik yapılarında ise eğitimin amacı "uzman" yetiştirmekten çok, kişiyi toplumda "kültürlü" olarak kabul edilecek bir düzeye taşımaktır ve bu eğitim, toplumsal saygınlığın temelini oluşturur. Dolayısıyla yönetici sınıfın yeterliliği de "uzmanlığı" üzerinden değil, "kültürü" üzerinden ölçülür (Weber, 1993: 215).

[8] Touraine'in tek bir uluslaşma biçiminden söz etmediğini de not etmek gerekir. Onun deyimiyle "ideolojiye dayanan" ulus türünde, devletle ulus iç içe geçmiş durumdadır. Öyle ki, devlet ulusun erkinden başka bir şey değildir; ancak aynı zamanda ulusu yaratan da ordusu, idarî gücü, eğitim kurumuyla devletin ta kendisidir. Bir diğer ulus türünde ise, ulusallık yukarıdan değil aşağıdan örülür. Bu durumda devlet; bölgesel, kültürel, etnik ve dinsel olarak tanımlanmış, daha esnek örgütlenmiş bir topluluğun siyasal temsilcisi olmaktadır. Çok topluluklu/çok kültürlü bir topluma işaret eden bu tür bir örgütlenme, her topluluğun siyasal bağımsızlığını istemesini beraberinde getirebilmektedir. Touraine, her ne kadar birbirine karşıt gibi görünse de, her iki ulus imgesinin de son tahlilde ulusu ortadan kaldırmaya yöneldiği saptamasında bulunur. Ona göre birincisi toplumu başı devlet olan bir bedene dönüştürerek, ikincisi ise halk(lar) adına gerçekleştirerek ulusu ortadan kaldırmaya yönelmektedir (Touraine, 2017: 253-254).

modernitenin reddettiği geçmişin ayrıcalıklılarının yerine, tarafsız sınavlarla seçilmiş elitleri koyabilir (Touraine, 2002: 26-27). Denilebilir ki modern toplum, modern eğitimin üzerinde yükselir. Modern eğitimi tasarlayan, örgütleyen ve uygulayan ise modern devlettir.

Modern devlet, Pierre Bourdieu'nün deyimiyle, bir "meşruiyet söylemi üreticisi"dir. Ancak bu, bir propaganda söylemi değildir. Devlet düşüncesi, toplumsal düzeni ve bireylerin düşüncelerini yapılandıran kurucu unsur olarak toplumsal dünyaya içkindir, dolayısıyla dünyaya dair bir üst söylem değildir (Bourdieu, 2015: 223-224). Bourdieu'nün, Durkheim'a atıfla yaptığı tanıma göre devlet, toplumsal dünyanın mantıksal ve ahlâkî bütünleşmesinin temelidir. Bu da toplumsal dünyanın öznelerinin aynı mantıksal kategorilere –düşünce, algı ve gerçeklik inşası- sahip olması ve aynı değerler üzerinde uzlaşması anlamına gelir. Devlet, "toplumsal düzene ve toplumsal düzenin temel ilkelerine iştirak anlamında rızanın örgütlenme ilkesi" olarak, sadece uzlaşının değil uzlaşmazlıkların da temel ilkesidir (Bourdieu, 2015: 18-19). Bazı düşünme biçimlerimiz, Bourdieu'nün deyimiyle "toplumsal formların bedenselleştirilmesi"nin ürünüdür (Bourdieu, 2015: 203) ve toplumsallaşma, bedeni "üzerine hatırlatıcı notların alındığı bir defter gibi" kullanır (Bourdieu, 2021: 560). Toplumsal failler, toplumsal dünyayı pratik bir biçimde tanımak için bilişsel yapıları kullanır; işte bunlar "bedene işlemiş toplumsal yapılar"dır. Bilincin ve söylemin ardında işleyen tarihsel algı ve değerlendirme kalıpları, bu yapılarla hayata geçer; toplumsal eyleyicilerin tamamına özgüdür, ortak ve anlamlı bir dünya bu yapılarla mümkündür (Bourdieu, 2021: 553-554).

"Toplumsal formların bedenselleştirilmesi" süreci, Açıkel'in deyimiyle "ulus formatında toplumsallaştırma", bireyleri "ulus-bireylere" dönüştürmek ve "ulusal-kozmos"un bir parçası kılmak demektir. Ulus-devletler çağının egemen ideolojisi olan milliyetçiliğin sosyo-politik formasyonun üst-belirleyicisi hâline gelmesiyle birlikte, sadece devletin kurumsal çerçevesi değil, aynı zamanda siyasal araç, yöntem ve pratiklerin gelişim çizgisi de belirlenir. Milliyetçilik, bireylerin anlam dünyalarını biçimlendiren başat özdeşleşme ve içselleştirme referanslarını yeniden kuran başat ideolojik ön kabul hâline gelmenin yanı sıra, siyasal toplumsallaşmanın da temel yörüngesini oluşturur. Ulus-devlet, sadece teritoryal bir egemenlikle yetinmeyip, siyasal-bürokratik araçlarla toplum üzerinde de egemenlik kurar ve kitlelerin psiko-sosyal formasyonlarını, yeni meşruiyet-özdeşleşme alanı içinde ulusal idealleri gerçekleştirmek üzere seferber eder. Bu yeni bir devlet-eksenli toplumsallaşma sürecinin başlaması anlamına gelir. 20. yüzyılda, modern dünyanın tümünde ulus-devletin inşası böyle bir sürecin sonunda, yani iki alt-projenin, "ulus-toplumun" ve "ulus-bireyin" yaratılmasıyla mümkün olmuştur (Açıkel, 2008: 118-120). Ulus-devlet, toplumsallığın bir türevi değil, onun en önemli belirleyicilerinden biri; toplumsal yeniden üretim tekelini önemli ölçüde elinde bulunduran, kurucu bir aygıttır (Althusser, 1984'ten akt. Açıkel, 2009: 120). Üstelik bunu yaparken, hem toplumun siyasallaşmasını hem de milliyetçi siyasetin toplumsallaşmasını mümkün kılan teknikleri kullanmaktadır (Elias, 1996'dan akt. Açıkel, 2009: 120). Siyasal toplumsallaşma tekniklerini hayata geçirmenin en elverişli alanlarından biri eğitimdir. Eğitim, bireylerin egemen siyasal kültürle tanışmasını, yurttaşlık değerlerini içselleştirmesini ve belirli bir ideolojik çerçeveye yönelmesini hedefler. Bu yönüyle eğitim kurumu, siyasal sistemin meşruiyet kazanmasında ve devamlılığında kritik bir rol oynar.

4. Modern Eğitim ve Siyasal Toplumsallaşma

Siyasal toplumsallaşma çalışmalarının Herbert Hyman tarafından kaleme alınan 1959 tarihli *Political Socialization*: *A Study in the Psychology of Political Behavior* adlı kitapla başladığı kabul edilir. Hyman bu çalışmasında özgün ve yeni bir araştırmanın ürünlerini ortaya koymaktan çok, daha önce sosyal psikoloji, kamuoyu ve seçmen davranışı gibi alanlarda gerçekleştirilen araştırmalardan elde edilen verileri kuşatan kuramsal bir çerçeve geliştirmiş ve adına "siyasal toplumsallaşma" demiştir. Bu yaklaşım, toplumsallaşmayla ilgili iki temel varsayıma dayanır: 1) Toplumsallaşma, toplumsal kurumların siyasal değerleri öğrettiği bir süreç olarak düşünülmelidir. 2) Toplumsal kurumlar ve aracılar[9] bireylerden daha

[9] İngilizcedeki *socialization agents* teriminin Türkçede "sosyalleşme/toplumsallaşma aracıları" kadar "sosyalleşme/toplumsallaşma ajanları" çevirisiyle karşılanması da oldukça yaygındır. Bu çalışmada "aracı" sözcüğü tercih edilmiştir; zira "ajan" gibi, gündelik dilde çoğunlukla "casus" anlamında kullanılan bir sözcük -eğer konusu bu bağlamla ilişkili değilse- sosyal bilim çalışmalarında eğreti durmaktadır.

yavaş değişir ve siyasal toplumsallaşma, siyasal değişim üzerinde kaçınılmaz bir fren işlevi görür. Denilebilir ki, toplumsal kurumların göreli istikrarı karşısında çocuk savunmasızdır (Hyman, 1959'dan akt. Merelman, 1972: 135-136).

Çocukluk dönemi Hyman için önemlidir; zira onun asıl ilgisi, siyasal davranışların yaşamın yetişkinlik öncesi evrelerinde nasıl başlayıp geliştiği ve daha sonraki deneyimlerde ne tür değişimlere uğradığı meselesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hyman, siyasetin yetişkinlere özgü bir alan olduğunu teslim etmekle birlikte, sadece yetişkinlik yaşamında aniden beliriveren bir olgu gibi ele alınmasından, yetişkin yaşamlarında çarpıcı siyasal örüntüler sergileyen birey ve grupların toplumsallaşmalarına ilişkin çalışmalarda çocukluk deneyimlerine neredeyse hiç dikkat edilmemesinden hayretle bahseder. Oysa yetişkinlikteki siyasal eğilimlerin, yetişkinlik öncesindeki hazırlık evreleri de önemlidir. Hyman'a göre birey, çevresindeki geçici uyaranlardan bağımsız olarak, kökleri daha eskilere dayanan birtakım kalıcı davranış kalıpları sergileme eğilimindedir. Dolayısıyla, bu saptama Hyman'ı bireylerin toplumsal konumlarına uygun kalıpları çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla öğrenmesini ifade eden toplumsallaşma sürecini öğrenmeyle bağlantılı, bir başka ifadeyle eğitsel bir süreç olarak incelemeye yöneltir. Hyman'a göre siyasal eğilimler, "toplumsallaşmanın bir sonucu"dur, dolayısıyla toplumsallaşma çalışmalarının bir konusudur (Hyman, 1959: 25-26).

Hyman'ın attığı temel üzerinden ilerleyen siyasal toplumsallaşma çalışmalarının 1960'lı yıllardan itibaren "sistem" ve "birey" olmak üzere iki analiz birimi üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Birey odaklı analizler, bireylerin belirli siyasal yönelimleri nasıl edindiklerini soruştururken "öğrenme" eksenli bir yaklaşım sergiler ve siyasal toplumsallaşmanın öğrenilen bir şey olduğu kabulüyle hareket eder (Patrick, 1970: 64). Örneğin Lewis Froman'a göre siyasal toplumsallaşma, bazı siyasal kalıpların toplumsal aracılar kanalıyla öğrenilmesidir (Froman, 1962'den akt. Patrick, 1970: 64). Keza I. Greenstein'e göre siyasal toplumsallaşma, hayatın her aşamasında resmî ve gayri-resmî, kasıtlı ve kasıtsız tüm siyasal öğrenmelerdir (Greenstein, 1969'dan akt. Patrick, 1970: 64). Analiz düzeyini siyasal sistem olarak belirleyen çalışmalarda ise siyasal toplumsallaşma, siyasal sistemin bir "işlevi" olarak görülmektedir. Bir siyasal sistemin varlığını nasıl devam ettiği sorusuna odaklanan bu türden analizler, siyasal toplumsallaşmanın siyasal sisteme ilişkin bir dizi değer standardı, tutum ve biliş ürettiği sonucuna varır (Patrick, 1970: 64). Örneğin David Easton ve Robert Hesse'ye göre hiçbir sistem, gençlerini siyasal bakımdan eğitmeden uzun süre ayakta kalamaz; dolayısıyla her sistemin siyasal mirasının bir kısmını toplumun üyelerine aktarması bir gerekliliktir (Easton ve Hesse, 1962'den akt. Patrick, 1970: 64).

Siyasal toplumsallaşma, "toplumsal-siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış ve değerlerinin gelişmesidir." (Alkan, 1979: 18). Siyasal toplumsallaşma sadece mevcut hükümet hakkındaki bilgi ve değerlendirmelerin aşılanması anlamına gelmez, aynı zamanda bir toplumda gücün kullanımı ve dağıtımına ilişkin daha genel tutumları da içerir (Bender, 1967: 391); bireylerin (yurttaşların) siyasal sistemle ilişkilerini düzenler. Hayat boyu süren siyasal toplumsallaşma, siyasal kültürü oluşturan değer ve normların bireylerce içselleştirilmesiyle sınırlı değildir; bireyler bu kültürün oluşumunda aynı zamanda rol(ler) oynar, toplumsal-kültürel yapının değişmesine etki eder (Kirkpatrick, 1972'den akt. Beşirli, 2013: 104). Bu da, siyasal toplumsallaşmanın bireylerin edilgen birer alıcı konumunda yer aldığı, tek yanlı bir süreç olmadığı anlamına gelir.

"Makro" yapılar "mikro" düzeyde, bir başka ifadeyle gündelik ilişkilerde üretilir (van Dijk, 1993 ve Esset, 1991'den akt. Özkırımlı, 2020: 259). Gündelik hayatın devamı, belirli birtakım bilgilerin bireylere aile, okul, medya ve iş hayatı gibi kanallar üzerinden aktarımıyla mümkündür. Var olan sistemin içselleştirilmesini ve devamını sağlayan da bu aktarımlarla yürüyen toplumsallaşma süreçleridir (Özkırımlı, 2020: 260). Uluslar/toplumlar ve örgütler, üyelerini toplumsallaştırma görevlerini toplumsal sistemlerinin çeşitli alt birimlerine ve aracılarına havale eder. Birincil aracı, ailedir. Bu çalışmanın özel olarak odaklandığı eğitim kurumu, tıpkı kitle iletişim araçları, meslekler ve siyasal partiler gibi ikincil aracılar arasında yer almaktadır (Bender, 1967: 392). Eğitimin toplumsallaşmadaki işlevi kritiktir. Öyle ki, Émile Durkheim eğitimi, sadece "yetişkin nesillerin toplumsal yaşam için daha olgunlaşmamış kişiler üzerinde uyguladığı etki" olarak

değil, aynı zamanda "genç neslin yöntemsel toplumsallaşması" olarak da tanımlar. "Eğitimin birtakım fikir, duygu ve pratikleri, hangi toplumsal kategoriye ait olurlarsa olsun, bütün çocuklara fark gözetmeksizin aşılamadığı bir millet söz konusu değildir." diyen Durkheim'a göre, çocukların eğitiminin doğdukları yer ve ebeveynleri gibi rastlantısal değişkenlere bağlı olmaması gerekir. Eğitim, son tahlilde "toplumun kendi mevcudiyeti için" (Durkheim, 2020: 51-54) yapılandırdığı, örgütlediği süreçlerin bir bileşimidir. Keza Ernest Gellner'a göre modern toplum, toplulukları/yerel grupları aşan, merkezî bir eğitim sistemini gereksindiği için modern eğitim, "yerel topluluğun dışında toplumsallaşma" anlamına gelir (Gellner, 2022: 108-109, 112).

Toplumsallaşmanın eğitimden, siyasal toplumsallaşmanın da siyasal eğitimden geçmesi, eğitimi siyasal ideolojilerin temel bir bileşeni kılmakta ve amaçlı/planlı eğitim sistemlerinin oluşturulmasını beraberinde getirmektedir. Siyasal toplumsallaşma sürecinde bireyler, bir toplumsal formasyonun siyasal değerlerini, inançlarını ve davranış kodlarını edinir ve söz konusu formasyonun siyasal yapılarıyla bütünleşir. Dolayısıyla siyasal toplumsallaşma, amaçlı ya da amaçsız tüm siyasal öğretim-öğrenim süreçlerini kapsamaktadır (Kaplan, 2019: 14-15).

Toplumsal, siyasal ve kültürel değerler ile kodların aktarılması görevini üstlenen eğitim kurumunun en temel bileşenleri okul, öğretmen, öğrenci, müfredat ve öğretim programıdır.[10] Okul, eğitim için oluşturulan kontrollü mekân; öğretmen, öğretme rolünü üstlenen kişi; öğrenci, öğrenme rolünü üstlenen kişi; müfredat ve öğretim programları ise öğrenme-öğretme süreçlerinin yürütülmesi için hazırlanan resmî programlardır (Kaplan, 2019: 15). Öğretim programları ve bu programlar doğrultusunda hazırlanan ders kitapları, siyasal rejimlerin ve iktidarların kendini söylem yoluyla kamusal alanda yeniden üretebildiği en önemli mecralardan biridir. Ders kitaplarında yer alan devlet imgesi, esas itibarıyla o devletin yurttaşları olan çocuklara ve gençlere yöneliktir, dolayısıyla başka dillere çevrilme olasılığı çok düşüktür. İşte bu nedenle, siyasal iktidarın söylem üretebilme olanağı da alabildiğine geniştir. Ders kitapları, toplumun önemli bir bölümüne ulaşabildiği için, kolektif belleğin inşasında önemli rol oynamakta ve böylelikle resmî ideolojinin içselleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ders kitaplarında, devletin yararlı ve gerekli gördüğü bilgi ve görüşler yer alırken, radikal kabul edilen bilgi ve görüşler sansürlenir. Ders kitapları, sadece eğitsel bir işlevi üstlenmekle kalmayıp siyasal hedeflerin de aracı olarak konumlandırılır. Siyasal elitlerce çerçevesi çizilen devlet imgesinin, resmî tarih ve toplum anlatısının, değerler sisteminin yeni kuşaklara benimsetilmesinde kurucu unsurlardan biri ders kitaplarıdır. Sadece belirli bir devletin yurttaşı olan çocuk ve gençlere yönelik hazırlanması ve başka dillere çevrilme olasılığının düşük olması, eğitim politikalarını üreten siyasal elitlere ve ders kitaplarının hazırlanmasından sorumlu eğitim bürokratları ve eğitimcilere içerik ve söylem oluşturmada olabildiğince geniş bir alan sunar. Hedef kitlenin öğrenmeye en açık dönemde oluşu, bu söylem ve içeriklerin adeta *a priori* bilgi mertebesinde kabul görmesini beraberinde getirir (Yolcu Yavuz, 2019: 21, 68).

Michael W. Apple, müfredat ve öğretim programlarının (*curriculum*) "nötr" bir bilgiler toplamı olmadığını; daima seçici bir yaklaşımın, bir geleneğin, bir siyasal görüşün meşrulaştırıcısı olduğunu; bu bakımdan dışlayıcı, eleyici bir niteliğe de sahip olduğunu vurgular (Apple, 1993: 222). Eğitim kurumunu toplumsal eşitsizlikleri pekiştiren ve yeniden üreten bir kurum olarak ele alan Apple'ın deyimiyle "müfredat alanı,

[10] İngilizcedeki *curriculum* terimi Türkçede "müfredat" ve "öğretim programı" olmak üzere iki terimle karşılanmaktadır. Ayrıca, İngilizce kaynaklarda *curriculum* terimi her iki anlamda da kullanılmakta, Türkçede ise müfredat ve öğretim programı, pek çok çalışmada birbirinin yerine kullanılmaktadır. Nitekim bu makalede alıntılanan kaynaklarda geçen "müfredat" ve *curriculum* terimleri de anlam belirsizliği barındırmakta olduğu için, metin boyunca söz konusu iki program türünün farkını vurgulamak amacıyla, bu terimlerin geçtiği her yerde öğretim programlarına da değinmeye gereksinim duyulmuştur. Zira müfredat, bir eğitim sisteminde veya daha dar anlamıyla bir öğretim kademesinde, öğrencilere aktarılması uygun görülen değerler, tutumlar ve bilişsel yeterlilikler gibi genel özelliklerin yanı sıra, bu özelliklere göre oluşturulmuş derslerin tamamını ifade eder. Sözgelimi bir ülkenin ulusal eğitim sistemindeki yaklaşım değişikliği nedeniyle müfredata yeni bir ders dâhil edilebilir. Öğretim programı ise belirli bir dersin özel hedefleri ile bu hedeflerin hayata geçirilmesine yönelik esaslar, konular ve yöntemleri ifade eder. Sonuç itibarıyla müfredat programları, öğretim programlarından çok daha kapsamlıdır ve öğretim programlarının bağlı bulunduğu müfredat programlarına uygun bir biçimde tasarlanması beklenir.

toplumsal kontrolün topraklarında kök salar". Daha açık bir ifadeyle eğitim, belirli bir "normal ve sapma", "iyi ve kötü" denklemi üzerine inşa edilmiş bazı ilke ve değer setleri etrafında örgütlenir. Okullar, sadece insanları değil anlamları da kontrol eder; öyle ki, belirli bir grubun bilgisi, eğitim aracılığıyla "herkesin sahip olması gereken bilgi"ye dönüşür ve böylece kültürel bir meşruiyet elde eder. Bir grubun kendi bilgisini "herkes için bilgi"ye dönüştürme becerisi, daha geniş bir düzlemdeki statüsüyle, yani siyasal ve ekonomik gücüyle ilişkilidir. Dolayısıyla okul, eşitsizliklerin pekiştirildiği ve yeniden üretildiği kurumlardan biridir. Bunlar, eğitimin birçok eğitimcinin farkında olmadığı gizli işlevleridir (Apple, 2004: 65-66). Eğitim, tarafsız bir faaliyet değildir. Eğitim kurumunun doğası gereği, her eğitimci bilinçli ya da bilinçsiz oluşu fark etmeksizin, siyasal bir eylemin içinde yer almakta (Apple, 2004: 1), bir değerler ve anlamlar dizisinin meşrulaşmasına hizmet etmektedir. Tam da bu noktada, Bourdieu ve Passeron'un vurguladığı üzere, eğitim kurumunun "kendisini bâki kılma görevini tevdi ettiklerini seçme ve eğitme gücünü bütünüyle elinde bulunduran tek kurum" olduğunu hatırlatmakta yarar vardır (Bourdieu ve Passeron, 2019: 242). Eğitim kurumunun yapılandırıcısı olarak devlet, hem meşru bilgiyi tayin etmekte hem de meşru bilginin aktarıcılarını yetiştirmekte, seçmekte, yetkilendirmektedir.

Açık müfredatlar ve onlar çerçevesinde oluşturulan öğretim programlarıyla ders kitaplarının yanı sıra; öğrenci-öğretmen etkileşimi, öğrencilere ne ölçüde özerklik tanındığı, okulla ilgili kararlara öğrencilerin katılımı, disiplin ve otorite ilişkilerinin düzenlenmesi gibi unsurları kapsayan okul iklimi ise "gizli müfredat" olarak kabul edilir (Bar-tal ve Harel, 2002'den akt. Beşirli, 2013: 132). Egemen kültür yalnızca açık müfredatlar üzerinden değil, gizli müfredat olarak adlandırılan yapılar yoluyla da yeniden üretilir. Gizli müfredat, genellikle okul ve sınıf ortamındaki sosyal ilişkiler aracılığıyla örtük biçimde aktarılan değerler, tutumlar ve normları ifade eder. Açık ve gizli bileşenleriyle okul bilgisi, çok daha geniş bir bilgi, kültür, anlam ve pratikler evreninin parçasıdır (Giroux, 1980: 351, 354). Eğitim yazınında sıklıkla karşımıza çıkan "gizli müfredat" –ya da "eğitimin gizli işlevleri"- terimi, eğitsel açıdan önemli olmakla birlikte "akademik" olmayan, sistematik olarak gerçekleşmekle birlikte eğitimin kamuya açık gerekçelerinde açıkça dile getirilmeyen uygulamaları ifade eder. Eğitimin bu "gizli" bileşenlerini, "toplumsal denetim" kapsamında değerlendirmek doğru olabilir. Okulların öğrencilere vaat ettiğinden ya da iddia ettiğinden daha fazlasını aktardığı yaygın bir biçimde bilinen bir gerçektir. Hâl böyleyken, bütünüyle açığa çıkmış ve adeta sıradanlaşmış işlevlerden "gizli" diye bahsetmekte bir çelişki bulunmaktadır. Toplumsal denetim uygulamalarının gizliliği, eğitim politikalarının resmî söylemlerinde açıkça yer almamasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla, "gizli" sıfatı uygulamaya ilişkin bir niteleme değildir (Vallance, 1983: 9-11). Ayrıca belirtmekte yarar vardır ki, "toplumsal kontrol" bütünüyle zararlı bir şey değildir. Toplumsal hayatı kontrol unsuru olmadan tasavvur etmek neredeyse imkânsızdır; zira kurumlar -doğaları gereği- insan etkileşimindeki düzenlilikler yoluyla anlam kazanır. Eğitim yazınında eleştiri konusu olan toplumsal kontrol, toplumun ayrıcalıklı ve egemen gruplarının çıkarlarına ve ideolojik perspektifine dayanan güçlü kontrol anlayışıdır. Başta "gizli müfredat" terimini eğitim terminolojisine kazandıran Philip W. Jackson olmak üzere, bu meseleyi masaya yatırmaya devam eden kuramcı ve yazarların eleştirisi de bu duruma dikkat çeker (Apple ve King, 1983: 87).

Okullar, temel kurumlar olarak, yetişkinlikteki yeterliliği belgelemek gibi kritik bir görevi de yerine getirir. Okulları, onlara anlam veren çok daha büyük ve güçlü iktisadî ve siyasal kurumlar ağının bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Okullar, kapsamlı ve katmanlı bir düzende, bireylerin daha sonraki yaşamlarında işlevsel olacak eğilim ve yönelimlerin temelini atma işlevini yerine getirir (Apple ve King, 1983: 82). Buradan hareketle, Jean Anyon'un işaret ettiği gibi, okullardaki toplumsallaşmanın çift yönlü analizi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır: 1- Bu süreç, hangi kabuller ve pratikler üzerinden yürümektedir? 2- Tüm bu eğitsel kabul ve pratikler, okulların bir parçası olduğu topluma dair hangi gerçekleri açığa çıkarmaktadır? (Anyon, 1979'dan akt. Giroux, 1980: 333). Böylece, eğitimin bir toplumda hangi değer setlerini, kültürel kodları, hiyerarşik yapıları ve asimetrik güç ilişkilerini ürettiğine, yeniden ürettiğine, içselleştirilmesine hizmet ettiğine dair eleştirel bir analiz mümkün olacaktır.

Louis Althusser'in meşhur deyimiyle "devletin ideolojik aygıtları"ndan biri olan eğitim veya okul, başka hiçbir üstyapı unsurunda bulunmayan bir güce ve etkiye sahiptir. Öyle ki, çeşitli erdemlerin ailede, kilisede -"ibadethanelerde" diye genişletebiliriz- orduda, güzel kitaplarda, filmlerde, hatta stadyumlarda dahi

öğrenilmesi pekâlâ mümkün olmakla birlikte; başka hiçbir ideolojik aygıt haftanın 5-6 günü 8'er saat boyunca kapitalist toplumun çocuklarının tamamının zorunlu ve ücretsiz dinleyiciliğine sahip değildir. Okulu ve örgün eğitimi diğer üstyapı unsurlarından ayıran da bu ayrıcalığıdır. İşte bu ayrıcalık sayesinde, anaokulundan itibaren, etkiye en açık olduğu çağda, aile ve eğitim arasında sıkıştıkları yıllar boyunca, egemen ideolojiyle bezeli beceriler (anadili, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat) ya da sadece katıksız egemen ideoloji (ahlâk, felsefe, yurttaşlık eğitimi) tüm toplumsal sınıfların çocuklarının zihnine yerleştirilmektedir (Althusser, 2010: 179-181). Nitekim Ernest Gellner da modern toplumu sadece üretim biçimi üzerinden değil, her şeyden önce "kendini yeniden üretme biçimi" üzerinden tartışmak gerektiğini düşünür. Ona göre modern toplumu yeniden üreten şey, "evrensel, standart ve örgün" eğitimdir. Bu açıdan, modern toplumu ortak niteliklerin kazanılmasında ısrar ederek çok uzun ve ayrıntılı bir eğitimi gerekli kıldığı için modern bir orduya benzetir, hatta onu da aşan bir şey olarak değerlendirir (Gellner, 2022: 100-102). Son tahlilde eğitim, modern devlet için vazgeçilmez ve başka kurumlara devredilemez bir işlevi yerine getirmektedir. Ancak, bu işlev devlet ile yurttaşlar arasında bir hak-ödev ilişkisini de beraberinde getirmektedir. Dahası, eğitimin demokratik bir toplumdaki rolüne dair bir sorgulamaya da kapı aralamaktadır.

5. Modern Eğitim, Yurttaşlık ve Demokrasi

Yurttaşlık, devletler karşısında devletlerin nüfusunu oluşturan bireylere verilen bir dizi genel ve eşit hak ve yükümlülüklerle anlam kazanan özel bir bağdır. Çağdaş devletlerin dayandığı –dayanması beklenen- demokratik meşruiyetin ve ulus olma hâlinin kaynağı yurttaşlık statüsüdür. Yurttaşlık olgusu, bireylerin belli siyasal kapasitelerinin, çıkarlarının ve tercihlerinin olduğu, bunlar doğrultusunda eyleme geçtiklerinde devlet faaliyetlerini küçük ya da büyük ölçüde etkileyebilecekleri anlamını barındırır (Poggi, 2014: 39). T. H. Marshall, modern dünyada yurttaşlık olgusunun gelişimini üç eksen ve aşamada açıklar. Bunlar, oluşumu 18. yüzyıla rastlayan "medenî haklar", 19. yüzyıla rastlayan "siyasal haklar" ve 20. yüzyıla rastlayan "sosyal haklar"dır. Eğitim, modern dünyada bir "sosyal hak" olarak düzenlenmiş, devletin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerden veya sunması gereken hizmetlerden biri olarak kabul edilmiştir (Marshall, 2000: 21-23).

Modern dünyada yurttaşlık statüsü, bir siyasal topluluğa eşit haklar, görevler, özgürlükler ve sorumluluklar çerçevesinde katılmaya hak kazanmak demektir (Held, 1995'ten akt. Pierson, 2015: 45). Her modern devlet yurttaşların, yurttaşlıktan ileri gelen haklardan yararlanmak ve birtakım sorumlulukları üstlenmek için "milliyete veya millî telos'a" sadakatle bağlanmasını bekler. Dolayısıyla, yurttaşlık ulusal kimlik olgusu üzerinden biçimlenir (Bora, 1996'dan akt. Yolcu Yavuz, 2019: 60). Ulusal kimlik ise, üzerinde ulus-devletin kurulduğu ülke sınırları dâhilinde yaşayan herkesi, türdeş bir toplum hâline getirmeye yarayan bir "tutkal" olarak işlev görür (Gürses, 2011'den akt. Yolcu Yavuz, 2019: 61). Yurttaşlık kavramı kolektif bir kimliğe işaret eder ve bu kimlik, ulus-devlet sınırları dâhilinde yaşayan yurttaşları bütünleşmiş ve türdeş bir kitle hâline getirme işlevini gerçekleştirir (Gürses, 2011: 38-39). Yurttaşlık inşasının "mimarı" devlettir ve bu mimarinin en önemli unsurlarından biri olan yurttaşlık eğitiminin gayesi, gençlere "büyük bir bütünün parçası" oldukları duygusunu kazandırmaktır. Bir yurttaşlar toplamı olarak toplumun en dinamik gücünü oluşturan gençlere nasıl yurttaş olunacağını öğretmek ve onları yurttaşlık bağıyla devlete sadakat duygusuyla bağlamak, devletin görevidir (Yolcu Yavuz, 2019: 62).

Çocuklara eğitim hakkının tanınmış olması, yurttaşlık kurumunun doğasından ileri gelmektedir. Zira eğitimin amacı, geleceğin yetişkinlerini –yurttaşlarını- çocukluk çağında biçimlendirmektir. Aslında "çocuğun eğitim hakkı" olarak görülen şey, "yetişkinlerin çocukluklarını eğitme hakkı"dır. Temel eğitimin sadece ücretsiz olmakla kalmayıp aynı zamanda zorunlu kılınmasının ardında, geleceğin yetişkinlerini yetiştirme işini ailelerin inisiyatifine bırakmama düşüncesi yatar. Çocuklar, kendi çıkarlarını düşünecek bilinçten, aileler de çocuğun gelişimine katkıda bulunabilecek birikimden yoksun olduğu için eğitimi devletin yetkilendirdiği kurumlar üstlenir. Ancak burada aslolan çocuğun çıkarları değil, devletin ve toplumun çıkarlarıdır. Eğitimin parasız ve zorunlu hâle geldiği 19. yüzyılda açıkça görülmüştür ki, modern siyaset kurumu ve sanayi toplumu eğitimli seçmenlere ve yetişmiş iş gücüne gereksinim duyar. İşte bu nedenle bireyin kendini geliştirmesi, aynı zamanda bir "kamusal ödev" hâline gelmiştir. Eğitimin 19. yüzyılda zorunlu kılınması, 20. yüzyılda sosyal hakların yurttaşlığın önemli bir bileşeni olmasına; bir başka

ifadeyle siyasal hakların gelişimi sosyal hakların gelişimine gerekli koşulları hazırlamıştır. Böylelikle, sosyal haklara sahip olmak siyasal ödevleri de daha bilinçli bir biçimde yerine getirmeye zemin hazırlamıştır (Marshall, 2000: 34-35).

Marshall, öte yandan "hak eşitliği" kavramının da göründüğü kadar masum olmadığı kanaatindedir. Ona göre hak eşitliği ilkesi, kalıtsal eşitsizlikleri/ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı amaçlasa da, özü itibarıyla eşitsizlikleri/ayrıcalıkları sürdürmeye, dahası sergilemeye hizmet eder. Kısacası, hak eşitliği aslında eşitsizliğin onaylanmasından başka bir şey değildir. Zira yoksul ve varsıl ailelerin çocukları, her ne kadar toplum buna inandırılsa da hiçbir zaman bir fırsat eşitliği ilkesi zemininde eşit olmayacaktır. Sonuç itibarıyla yaşanan şey, eşit dağıtılmamış yeteneklerin eşit olmayan statüleri beraberinde getirmesidir (Marshall, 2000: 67-68). Gianfranco Poggi de tarihsel olarak oldukça yakın zamanlarda elde dilen bu hakların somutlaşması için çeşitli olanakların devlet tarafından sağlanması gerektiğini, hakların geçerliliğinin buradan geçtiğini anımsatır. Dahası, bu olanaklar sağlansa bile her yurttaşın bunlara ulaşma konusunda eşit koşullara sahip olmadığı bir gerçektir. Dolayısıyla, hakların varlığı tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Hakların kullanımı, yöneticilerin uygulamalarına etkide bulunma becerisine sahip olmayı gerektirir ve bu becerinin dağılımı da eşit değildir (Poggi, 2014: 193).

Bu türden eleştirilere rağmen, kamusal eğitimin bir hak olarak yaygınlaştırılmasının temel demokratik kazanımlardan ve yurttaşlığın demokratikleştirilmesinin öncelikli önkoşullarından biri olarak kabul edilmesi oldukça yaygın bir düşüncedir. Étienne Balibar, bu yaygın kabulün göz ardı ettiği bir şeye, demokrasi ile meritokrasi arasındaki gerilime dikkat çeker. Ona göre bu gerilim, yaygın eğitim ile siyasal temsili bir araya getiren "burjuva" devletin ister istemez "sıradan insan" ya da "herhangi (bir) yurttaşı" siyasal kamunun parçası kılmasına ve böylelikle devlet iktidarının tartışmaya açılmasına zemin hazırlar. Bir devlet, eşitsizlikleri azaltma yolunda ne kadar yol kat ederse, kamusal alana erişimi kısıtlı kitleleri o ölçüde sisteme dâhil etmiş olur. İşte "gerilim" tam da bu noktada açığa çıkar. Zira meritokrasi, kamu işlerinin yürütülmesi ve denetlenmesi gibi süreçlerin kitlelerce değil, bu sistemin tamamlayıcı parçası olan belli okullarda yetişmiş elitler eliyle yürütülmesiyle karakterize olmaktadır. Esasında meritokrasinin liyakate dayalı, eşitlikçi ve adil görünümünün altında kapalı ve dışlayıcı bir sistem yatar. Dolayısıyla, yurttaşların çoğunluğu bu tür işlere katılım elde etme konusunda bilgili ve yetkin devlet memurlarıyla hiçbir zaman eşit olamayacaktır. Pierre Bourdieu'nün "devlet soyluluğu" olarak nitelendirdiği bu durum, bir "bilgi hiyerarşisi" yaratmakta ve "egemen ulus"un kendi kendini yönetme olanağını ve olasılığını "meşru" bir biçimde dışlamaktadır (Balibar, 2016: 55-56).

Bourdieu, diploma zorunluluğu gibi resmî ölçütlerin, gerçekte belli bir toplumsal kökeni (sınıf, cinsiyet ve etnik kökeni) gerekli kılmak gibi birtakım gizli ölçütleri maskelemeye de yaradığına; dolayısıyla birçok meslek grubunun, kendilerinden açıkça beklenen özelliklerden daha fazlasına "ortak" bir biçimde sahip olduğuna dikkat çeker (Bourdieu, 2021: 153). Bu da eğitim sisteminin sergilediği görünümün aksine "devlet soyluluğu"nu sonradan (eğitim yoluyla) edinmenin güçlüğüne işaret eder. Zira egemen konumları elde etmeye yönelik her eğitim-öğretim edimi, "ayrı ve kutsal" bir grubun varlığını güvence altına alan bir onay eylemidir. Elit okulları ya da "büyük" okullar, toplumsal bir işlev olarak "dışlama" ritüelini yerine getirerek "soyluları", bir başka ifadeyle iktidar alanına dâhil olacakları –ki çoğu zaten bu alandan gelir- üretmekte; fakat akılcı gerekçelerle bu gerçeği perdelemektedir. Bu tür okullar, toplumsal özellikleriyle birbirine benzeyen gençleri bir araya getirir ve gençler arasındaki sürekli-yoğun ilişkiler, türdeşliği daha da pekiştirir. Böylece, diğer sosyallik olasılıkları elimine edilmiş olur. Bu, titizlikle ayıklanmış bir seçilmişler kitlesinin "sosyal kopuşu" ve "ayrışması" anlamına gelir, ki belirli bir simgesel sermayenin tekelleşmesini beraberinde getirir. İşte bu tekelleşme, "soyluluğun" nedeni ve güvencesidir. Diplomada simgeselleşen sermaye birikimi, yeni simgesel sermayelere de zemin oluşturur[11] (Bourdieu, 2024: 84, 93-95).

[11] Elit eğitimi üzerine başka çalışmalar da, bu kurumların hem resmî (açık) hem de gizli müfredatlar aracılığıyla öğrencilere güçlü bir "ikincil toplumsallaşma" modeli sunduğunu ve bu modelin bireylerin hem kamusal hem de özel yaşamlarını belirleyici biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır (Faguer, 1991'den akt. Zanten, 2010: 329). Fiziksel kapalılık ve küçük ölçeklilik, bu kurumların belirgin özellikleridir. Bu iki özellik, bu kurumların hem ayrıcalıklı olmasını hem de içsel bir dayanışma ağı örmesini mümkün kılar

Max Weber, diplomanın açık ve örtük anlamlarına ilişkin bu tartışmaya Balibar ve Bourdieu'den neredeyse yüz yıl önce dikkat çekmiştir. Weber'e göre, rasyonel bürokrasinin gelişimi, bir başka ifadeyle kapitalizmin bürokratizasyonu, uzmanlık eğitimi ve uzmanlık sınavlarını kaçınılmaz bir biçimde gerekli kılmıştır. Öğrenim ve uzmanlık belgeleri eşitlik ve liyakat göstergesi olduğu için önemli hâle gelmiş, sağladığı ekonomik yarar bu önemi daha da arttırmıştır. Zira bu tür uzmanlık belgeleri, sağladığı ayrıcalıklar sayesinde sınıf ve statü atlamaya, "nezih" kazanç sağlamaya, meslekî ilerleme ve sosyal güvenceler elde etmeye yaradığı gibi belli makamları tekel altına almaya da yardımcı olur. Ne var ki, demokrasi –bu gelişmeleri teşvik etmesine rağmen- tıpkı bürokrasiye karşı olduğu gibi uzmanlık sınavlarına karşı da "ikircikli" bir tutum içindedir. Zira sadece eşraftan gelen yöneticilere karşı her sosyal tabakadan, yeterliliğini kanıtlamış kişileri seçmeye yarayan ya da "öyle bir izlenim uyandıran" özel sınavların gerekliliğine duyulan inanca, diplomanın ve başarılı hizmet sisteminin ayrıcalıklı bir kast yaratacağı korkusu eşlik eder. Her ikisi de demokrasi olgusuna içkindir (Weber, 1993: 213-214).

Bu başlık altında yürütülen tartışmadan hareketle şu yargıya varmak mümkündür: Eğitim hakkı meselesi, zorunlu olarak fırsat eşitliği meselesini akla getirir. Yaşam fırsatları eşit olmayan bireylerin eğitim hakkından eşit biçimde yararlanmaları önünde ciddî engeller bulunmaktadır. Zira eğitimde fırsat eşitsizliği, daha geniş bir eşitsizlik uzamının parçasıdır. Sınıfsal, kültürel, bölgesel vb. farklılıklar, bireylerin eğitim olanaklarına erişimini doğrudan etkilerken; bu durum, eğitim sisteminde adil ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesini zorunlu kılar.

6. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, modern eğitimin siyasal işlevleri "siyasal toplumsallaşma" kavramı ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır. Siyasal toplumsallaşma, bireyin tüm yaşamı boyunca siyasal sistemle çeşitli kurumlar aracılığıyla kurduğu etkileşim sonucu birtakım değer, tutum ve davranış örüntüleri edinmesidir. Siyasal toplumsallaşma ailede başlasa da siyasal eğilimlerin köklerinin atılmasında okulun önemli ölçüde belirleyiciliği bulunmaktadır. Bu da modern eğitimi siyasal toplumsallaşma çalışmalarının odağına yerleştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Modern eğitimin etkinliği ve gücü, modern toplumda bir statü ve liyakat simgesi olmasının yanı sıra yaygın, standart ve belli bir düzeye kadar zorunlu tutulmasından; bir başka ifadeyle bir "hak" olduğu kadar aynı zamanda "ödev" veya "sorumluluk" olarak da kabul edilmesinden ileri gelmektedir.

Siyasal toplumsallaşmayı ulus-devlet ekseninin uzağında tartışmak mümkün görünmemektedir. "Modern dünyanın önde gelen siyasal birimi" (Bottomore, 2022: 125) olarak ulus-devletlerin bireysel ve toplumsal düzlemde kendini var etmesine hizmet eden siyasal toplumsallaşma tekniklerinin işe koşulmasına en elverişli araçlardan biri eğitimdir. Eğitim kurumu, ulus-devletin inşasında, normlarını, değerlerini ve kodlarını üretmesinde ve yeniden üretmesinde kilit rol oynar. Ulus-devlet, eğitim aracılığıyla bireyleri yurttaşa dönüştürür. Bireylerin tikel aidiyetlerinden ve yerel kodlarından sıyrılıp, kendilerini daha büyük bir sisteme ait hissetmesi ancak devlet eliyle örgütlenmiş, yaygın ve resmî bir eğitimle mümkün olmaktadır.

Bir başka yönden bakıldığında, eğitim politikalarının kilit önemi, özellikle demokratik toplumlarda siyasal hedeflere varmanın işlevsel bir aracı, rekabetçi demokrasinin olmazsa olmazı olmasından da ileri gelmektedir. Devlet iktidarını elinde bulunduran her siyasal hareket, sadece toplumsal/siyasal düzene rıza üreterek belirli bir toplum tasarısını hayata geçirme veya kurulu düzenin devamını sağlama hedefinin değil; kendi elitlerini -siyasetçilerini, bürokratlarını, teknokratlarını, kültür, sanat, bilim ve iş insanlarını vb.- yetiştirmenin de çabası içindedir. Zira siyasal iktidarlar, sadece sistemi onaylayacak kitleleri yetiştirmekle yetinemez, topluma çeşitli alanlarda liderlik edecek kişileri yetiştirmek de bu işin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla, eğitim sistemini yapılandırabilen bir siyasal iktidarın rekabetçi demokraside öne geçme ve/veya kalıcı olma şansı da artar. Gellner'ın "Meşru eğitimin tekelini ele geçirmek, artık meşru

(Wakeford, 1969'dan akt. Zanten, 2010: 330). Araştırmalar, bu kurumlarda egemen olan sosyal kültürün "özgün" ve "dışlayıcı" doğasına da dikkat çekmiştir (Abraham, 2007; Cookson ve Persell, 1985'ten akt. Zanten, 2010: 330). Elit kurumların bir diğer özelliği ise, kendilerine özgü "açık" müfredatlara da –Latince eğitimi veya farklı ölçme-değerlendirme ölçütleri gibi- sahip olmalarıdır (Bernstein, 1977'den akt. Zanten, 2010: 330).

şiddet tekelini ele geçirmekten daha önemli ve belirleyici olmuştur." (Gellner, 2022: 109) ve Bourdieu'nün "'Okul üzerine kavgalar' veya kültüre dair tartışmalar kadar din savaşlarına benzeyen şey zor bulunur." (Bourdieu, 2024: 9) önermeleri, demokratik toplumlardaki eğitim sistemi rekabetini veciz bir biçimde ortaya koymaktadır.

Peki, eğitim sistemleri hedeflerini kusursuz bir biçimde hayata geçirebilir mi? Bu soru, eğitimin yöneldiği hedef kitlelerdeki yansımalarına bakmayı gerektirir. Ne var ki modern eğitim, genellikle planlayıcı, örgütleyici ve uygulayıcılarının makro hedefleri yönünden ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Eğitimin hedefindeki kitlelerin, daha açık bir ifadeyle tikel kültürlerin/kimliklerin ve tekil öznelerin "beklendik" değişimler yaşayıp yaşamadığı meselesi üzerinde de durulmalıdır. Nohl'un (2018: 147) da belirttiği üzere, bir eğitimin başarıya ulaşması için, eğitilenlerin hedeflenen yönelimleri eğitenlerin uyarı ve denetimine gerek olmaksızın, formel eğitim ortamının dışında da hayatının bir parçası kılması gerekir. Ancak eğitenlerin hedefleri ile elde ettikleri sonuçlar, her daim örtüşmeyebilir. Zira eğitenlerin hedefleri, hiçbir zaman eğitilenlerin yönelimlerine doğrudan ve eksiksiz bir biçimde nüfuz edemez. Eğitilenlerin inisiyatifi ve spontaneliği bir direnç oluşturur ve ister istemez eğitimin hedefleri ile sonuçları arasındaki o kaçınılmaz fark ortaya çıkar. Kuşkusuz, bu fark da eğitime içkindir, eğitim sürecinin "normal" bir sonucudur. Keza, Martin'in (1983: 125-126) de dikkat çektiği gibi, gizli müfredat olgusu da, tıpkı açık müfredatlar gibi her çocuk ve genç üzerinde aynı etkiyi uyandırmaz. Gizli müfredat zamana, bağlama ve dahası bireylere özgü olarak ortaya çıkabilir ve eğitim süreçlerinde rol oynayabilir. Her okulun ve sınıfın kendine özgü bir gizli müfredatı olabilir. Bireysel farklılıklar, gizli müfredatın işlevlerini farklı yönde ortaya çıkarabilir veya engelleyebilir, dolayısıyla "aykırı" öğrenme durumları yaşanabilir.

Eğitimin, "beklendik" ve standart tutum ve davranışlar meydana getirebildiği gibi, çok çeşitli olumlu ve olumsuz sonuçlara da zemin hazırlayabilmesinin nedeni, öğrencilerin okulun yanı sıra aile, arkadaş grubu ve medya gibi eğitsel işlevleri bulunan kurum ve gruplar aracılığıyla çeşitli değer örüntüleri edinmeleridir. Özellikle de farklılaşarak bütünleşen modern toplumlarda bu durum son derece olağandır. Dolayısıyla, çok sayıda değişkenin rol oynadığı eğitim, aynı eğitim süreçlerine tâbi olan herkeste aynı etkileri uyandırmamaktadır. Buradan hareketle denebilir ki toplumsallaşma, kişinin standart bir kalıba göre biçimlenmesi demek değildir. Farklı etkiler altındaki bireylerin toplumsallaşma aracılarına tepkileri de farklılaşabilmektedir (Konuk, 2002: 328, 332). Dolayısıyla, siyasal toplumsallaşma bireylerin edilgen bir alıcı konumunda yer aldığı tek yanlı bir süreç olarak değerlendirilmemelidir. Siyasal toplumsallaşma, siyasal sistem ve siyasal kültürü öğretir ama bu herkesin aynı şeyi düşünmesi ve aynı biçimde davranması anlamına gelmez. Dahası, bunu gerektirmez. Buradan hareketle siyasal toplumsallaşmayı, insanların siyaset alanına ilişkin "görece" kalıcı yönelimler edindiği bir süreç olarak değerlendirmek ve Beşirli'nin (2013:100) de vurguladığı gibi siyasete yalnızca "aktif" değil, aynı zamanda "pasif" katılım rollerinin de bu süreçte edinildiğini akılda tutmak gerekir.

Son tahlilde, siyasal toplumsallaşma süreçlerinin başlatıcısı olması ve "meşru eğitim tekeli"ni elinde bulundurması nedeniyle devletin -devlet aygıtını yöneten siyasal iktidarın- kurucu üstünlüğünü ve siyasal toplumsallaşma aracısı olarak eğitimin birey üzerindeki biçimlendirici ve rıza üretici etkisini göz ardı etmek mümkün görünmemektedir. Öte yandan, bir kez daha vurgulamakta yarar vardır ki, bireyleri toplumsal hayata hazırlayan toplumsallaşma deneyimleriyle buluşturan eğitim, sadece eğitim olgusuyla sınırlandırılamayacak ölçüde makro sosyolojik göstergelerin bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. Sözgelimi eşitsizliğin egemen olduğu bir toplumda, eğitimle ilgili göstergeler de bir eşitsizlik meselesi olarak anlamını bulmaktadır. Bu nedenle, farklı toplumsal sınıfların çocuklarının toplumsallaşma ve dolayısıyla siyasal toplumsallaşma deneyimleri de birbirinden farklılaşmaktadır. Zira siyasal toplumsallaşma, bireyin içinde yetiştiği bölgesel, sosyo-kültürel ve iktisadî koşullarla biçimlenen dinamik bir süreçtir. Yaşam fırsatlarının ve eğitim olanaklarının farklılık göstermesi, çocukların ve gençlerin siyasal bilgiye erişimlerini, siyasal bilgiyle kurdukları ilişkiyi, siyasal tutumlarını ve siyasete katılım biçimlerini de etkilemektedir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Açıkel, F. (2008), Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi, (Ed.: T. Bora), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik,* s. 117-139, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alkan, T. (1979), *Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi,* 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Althusser, L. (2010), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,* 4. Baskı, (Çev.: A. Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.

Apple, M. W. (1993), The Politics of Official Knowledge: Does a National Curriculum Make Sense?, *Teachers College Record*, 95 (2), s. 222-241.

Apple, M. W. (2004), *Ideology and Curriculum,* 4. Baskı, New York and London: Routledge.

Apple, M. ve King, N. (1983), What Do Schools Teach?, (Ed.: H. Giroux ve D. Purpel), *The Hidden Curriculum and Moral Education,* s. 82-99, 1. Baskı, California: McCutchan Publishing Corporation.

Arslanel, N. ve Eryücel, E. (2011), Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 15 (2), s. 1-20.

Balibar, É. (2016), *Yurttaşlık,* 1. Baskı, (Çev.: M. Erşen), İstanbul: MonoKL Yayınları.

Bayly, C. A. (2014), *Modern Dünyanın Doğuşu: Küresel Bağlantılar ve Karşılaştırmalar 1780-1914,* (Çev.: M. N. Şellâki). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bender, G. J. (1967), Political Socialization and Political Change, *The Western Political Quarterly*, 20 (2), s. 390-407.

Beşirli, H. (2013), *Gençlik Sosyolojisi: Politik Toplumsallaşma ve Gençlik,* 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bauman, Z. (2003), *Modernlik ve Müphemlik,* 1. Baskı, (Çev.: İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bourdieu, P. (2015), *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992),* 1. Baskı, (Çev.: A. Sümer), İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (2021), *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi,* 1. Baskı, (Çev.: D. Fırat ve G. Berkkurt), Ankara: Nika Yayınevi.

Bourdieu, P. (2024), *Devlet Soyluları,* 1. Baskı, (Çev.: A. Sümer), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bourdieu, P. ve Passeron, J-C. (2019), *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*, 1. Baskı, (Çev.: A. Sümer, L. Ünsaldı, Ö. Akkaya), Ankara: Heretik Yayınları.

Bottomore, T. (2022), *Siyaset Sosyolojisi,* 3. Baskı, (Çev.: E. Mutlu), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çaymaz, B. (2019), *Türkiye'de Vatandaşlığın İnşası,* 1. Baskı, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Durkheim, É. (2020), *Eğitim ve Sosyoloji,* (Çev.: P. Ergenekon), 2. Baskı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Gellner, E. (2022), *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev.: G. G. Özdoğan ve B. Ersanlı), 1. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.

Giddens, A. (1985), *The Nation-State and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, 1. Baskı, Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. ve Sutton, P. (2016), *Sosyoloji*, (Çev.: Mesut Şenol), 7. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giroux, H. A. (1980), Critical Theory and Rationality in Citizenship Education, *Curriculum Inquiry*, 10 (4), s. 329-366.

Gürses, F. (2011), *Kul, Tebaa, Yurttaş: Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık,* 1. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Gramsci, A. (2012), *Hapishane Defterleri 1929-1935,* (Ed.: D. Forgacs), (Çev.: İ. Yıldız), *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, 229-502, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Habermas, J. ve Ben-Habib, S. (1981), Modernity versus Postmodernity, *New German Critique*, (22), s. 3-14.

Habermas, J. (2002), *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları,* (Çev.: İ. Aka), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hyman, H. H. (1959), *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behavior*, 1. Baskı, Illinois: The Free Press.

Kaplan, İ. (2019), *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi,* 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Konuk, O. (2002), Toplum ve Eğitim, (Ed.: İ. Sezal), *Sosyolojiye Giriş*, s. 319-360, 1. Baskı, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.

Marshall, T. H. (2000), Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, (Yaz.: Marshall, T. H. ve Bottomore, T.), (Çev.: A. Kaya), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, s. 13-82, 1. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Martin, J. (1983), What Should We Do with a Hidden Curriculum When We Find One?, (Ed.: H. Giroux ve D. Purpel), *The Hidden Curriculum and Moral Education,* s. 122-140, 1. Baskı, California: McCutchan Publishing Corporation.

Merelman, R. M. (1972), The Adolescence of Political Socialization, *Sociology of Education*, 45 (2), s. 134-166.

Nohl, A. – M. (2018), *Eşya ve İnsan,* (Çev.: Ö. Saatçi), 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Özkırımlı, U. (2020), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış,* 9. Baskı, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Üstel, F. (2021), *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,* 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Patrick, J. J. (1970), Political Socialization Research and the Concerns of Educators, *The High School Journal*, 54 (2), s. 63-67.

Pierson, C. (2015), *Modern Devlet,* (Çev.: N. Kutluğ ve B. Erdoğan), 1, Baskı, İstanbul: Nemesis Kitaplığı.

Poggi, G. (2014), *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği,* (Çev.: A. Babacan), 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şener, B. (2014), Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları, *Tarih Okulu Dergisi*, (18), s. 51-77.

Tilly, C. (2000), *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, (Çev. Ö. Arıkan), 1. Baskı, İstanbul: Yeni Binyıl.

Touraine, A. (2002), *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev.: H. Tufan), 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, A. (2017), *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?,* (Çev.: O Kunal), 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vallance, E. (1983), Hiding the Hidden Curriculum: An Interpretation of the Language of Justification in Nineteenth-Century Educational Reform, (Ed.: H. Giroux ve D. Purpel), *The Hidden Curriculum and Moral Education,* s. 9-27, 1. Baskı, California: McCutchan Publishing Corporation.

Weber, M. (1993), *Sosyoloji Yazıları,* (Haz.: H. H. Gerth ve C. W. Mills), (Çev.: T. Parla), 3. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Weber, M. (2012), *Ekonomi ve Toplum Cilt I*, (Çev.: L. Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları.

Woods, P. A. (2010), Rationalisation, Disenchantment and Re-enchantment: Engaging with Weber's Sociology of Modernity, (Ed.: M. W. Apple, J. B. Stephen, L. A. Gandin), *The Routledge International Handbook of the Sociology of Education*, s. 121-131, 1. Baskı, Oxford: Routledge.

Yolcu Yavuz, S. (2019), *Cumhuriyet Misyonerleri: 1930-1946 Arası Türkiye'de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası*, 1. Baskı, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

Zanten, A. van. (2010), The Sociology of Elite Education, (Ed.: M. W. Apple, J. B. Stephen, L. A. Gandin), *The Routledge International Handbook of the Sociology of Education*, s. 329-339, 1. Baskı, Oxford: Routledge.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1120-1135, doi: 10.11616/asbi.1824467

Bâbürlü Hindistan'ında Evlilik Kurumu ve Ekber Şah'ın Evlilik Yasası

The Institution of Marriage in Baburid India and Akbar Shah's Marriage Law

Vedat MERAL[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 02.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışmada, Bâbürlü dönemi (1526-1858) Hindistan'ındaki evlilik kurumu ve Ekber Şah'ın evlilik yasasına dair bilgiler verilmiştir. Nitekim Hindistan'da evlilik müessesesi önemli bir sosyal ve politik kurumdu. Zira etnik menşei bakımından oldukça çeşitli dinî ve sosyal grupların bir arada yaşadığı Hindistan'da, Bâbürlü evlilik gelenekleri hem İslâmi hem de yerel geleneklere dayanıyordu ve yalnızca evlilik birliğinin bir aracı olarak değil, aynı zamanda siyasi ittifak ve toplumsal hiyerarşinin yapılandırılmasında da rol oynuyordu. Dolayısıyla Ekber'in saltanatı da, evlilik yasaları ve geleneklerinde, onun daha geniş kapsamlı toplumsal reform ve dinî hoşgörü politikasını yansıtan önemli yeniliklere sahne oldu. Bu bakımdan Bâbürlü Hindistan'ında evlilik kurumunun ne şekilde tezahür ettiği, söz konusu araştırma ile izaha çalışılmış ve benzer alanlarda yapılacak bilimsel araştırmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâbürlüler, Ekber Şah, Evlilik Kurumu, Evlilik Yasası, Hindistan.

&

Abstract: This study provides information on the institution of marriage in India during the Baburid period (1526-1858) and Akbar Shah's marriage law. Indeed, the institution of marriage was an important social and political institution in India. Given that India was home to a wide variety of ethnic, religious, and social groups, Baburid marriage traditions were based on both Islamic and local customs and played a role not only as a means of establishing marital union but also in structuring political alliances and social hierarchies. Therefore, Akbar's reign also witnessed significant innovations in marriage laws and traditions, reflecting his broader social reform and religious tolerance policies. In this regard, this study seeks to explain how the institution of marriage manifested itself in Baburid India and aims to contribute to scientific research in similar fields.

Keywords: Baburids, Akbar Shah, Institution of Marriage, Marriage Law, India.

Atıf/Cite as: Meral, V. (2026). Bâbürlü Hindistan'ında Evlilik Kurumu ve Ekber Şah'ın Evlilik Yasası. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1120-1135. doi: 10.11616/asbi.1824467

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Evlilik kurumu, tarihin her devrinde insanoğlunun varlığını ya da soyunu devam ettirebilmesi gibi daha pek çok nedenden dolayı insanlar tarafından büyük bir itibar görmüştür. Hindistan'da ise evlilik kurumu ve hatta törenleri bile Rig Veda[2] ve Atharva Veda'da[3] ifade bulmuştur (Pandey, 1949: 261-264; Chopra,

[1] Dr., Vedat Meral, vedatmeral2928@outlook.com

[2] Rig Veda, erken Hint-Ârî toplumunun dinî düşüncesini, kozmolojik tasavvurunu ve tanrılara yönelik ilahi geleneğini yansıtan en eski Vedik metinlerden biridir.

[3] Atharva Veda, Vedik dönemde gündelik hayat, sağlık, korunma, büyüsel uygulamalar ve halk inançlarına ilişkin ritüel ve duaları içeren önemli bir kutsal metindir.

1921: 175). Bu sebeple vivaha (Hindu düğünü)[4] tüm Hindu samskaralarının (kutsal veya kutsama töreni) en önemlisidir (Dubois, 1905: 208; Altekar, 1938: 37; Pandey, 1949: 175). Bâbür İmparatorluğu (1526-1858) döneminde de Hindular, evliliği "insan hayatının en büyük mutluluklarından biri" olarak görmüşlerdir (Manucci, 1907: 54; Foster, 1928: 31). Dolayısıyla Hindistan'da evlilik bir kuraldı, ancak dinî nedenlerle evliliğe yüz çeviren az sayıda kişi büyük saygı görüyordu.

Bu bağlamda Bhakti Hareketi[5] liderlerinden Dadu'nun Amberli Raca Man Sing'e bekârlığın tavsiye edilebilirliği konusunda verdiği şu cevap önemliydi: "Bu kadar çok kişi şehvetle yanıp tutuşurken, bekârlığın ne sakıncası var... Ben evliliği ne emrediyorum ne de yasaklıyorum. Bırakın herkes zehiri ya da âb-ı hayâtı kendisi seçsin" (Orr, 1917: 37). Hindularda olduğu gibi, Peygamber Hz. Muhammed'in her Müslümanın evlenmesi gerektiği yönündeki buyruğuna uyan Müslümanlar için de evlilik büyük önem taşıyordu (Herklots, 1921: 56; Chopra, 1921: 175). Hatta bekârlık, Peygamber tarafından kınanmıştır (Herklots, 1921: 56). Bâbürlü hükümdarı Ekber Şah'ın (1556-1605) saray tarihçisi Ebü'l-Fazl el-Allâmî, Peygamberin bu tutumunu şöyle açıklar: "Eğer evlilikler olmazsa, o zaman insanlığın kaynağı kuruyacak ve ilahi lütfun deresi kuma saplanacaktır" (Allami, 1907: 677). Dolayısıyla Bâbürlü Hindistan'ında evlilik hem ailevi hem de siyasi bir meseleydi ve genellikle alaylar, müzik, kına yakma ve dinî sözleşmeler (nikâh) gibi ayrıntılı törenleri içeriyordu.

Nitekim, Hindistan'daki bu düğünler, aileler arasındaki ittifakları sembolize ederken, aynı zamanda siyasi bir önem de taşıyordu. Dolayısıyla evlilikler, özellikle hediye ve alışverişlerin, maddi malların ötesine geçerek at, fil ve toprakları da içerdiği Racpût aileleriyle ittifak kurmanın bir aracı olarak kullanılıyordu (Richards, 2021: 46-47,77-78; Wink, 2020: 108-109). Bu bağlamda Bâbürlü hanedan hanelerinde eşler, cariyeler ve metresler arasında hiyerarşik ayrımlar vardı ve unvanlar, onların rütbelerini ve statülerini belirliyordu. Ayrıca çocuk evliliklerinin yaygın olduğu Bâbürlü Hindistan'ında, bütün bunlar Ekber Şah döneminde inceleme altına alınıp yasa ile yeniden düzenlendi.

2. Bâbürlü Hindistan'ında Evlilik Kurumu

2.1. Erken Yaşta Evlilikler

Orta Çağ'da erken yaşta evlilikler hiç şüphesiz revaçtaydı (Grose, 1772: 194; Altekar, 1938: 68-73). Sosyopolitik ve dinî koşullar, bir babayı kızını mümkün olduğunca erken evlendirmeye zorluyordu (Chopra, 1955: 111; Chopra, 1921: 175). Mesela kızını dokuz yaşında evlendiremeyen Pişva'nın[6] bir Brahman generali, bu hususta ki endişesini savaş alanından yazdığı mektubunda şöyle dile getiriyordu: "Eğer evlilik bir sonraki yıla ertelenirse gelin on yaşında olacak. Bu gerçek bir felaket ve skandal olacaktır" (Altekar, 1938: 73).

Ebü'l-Fazl da bu geleneğe şu ifadesiyle atıfta bulunmaktadır: "Gelinin sekiz yaşından küçük olması uygun görülür ve on yaşından büyük olması uygun görülmez" (Chopra, 1955: 112). Francisco Pelsaert, John Albert de Mandelslo, Jean de Thevenot ve diğerleri gibi Avrupalı seyyahların, çocukların ergenlik çağında evlendirildikleri iddiaları da bu ifadeyi desteklemektedir (Foster, 1921: 51,102,249; Terry, 1777: 221;

[4] Hindular arasında beş evlilik akdi şekli vardır; birincisi veya Vivaha, şu şekildedir: Kızın babası, imkanlarına göre para ve mal vererek kendisine damat arar ve kızını ona verir; bu en meşru yöntemdir. İkincisi, Āsuravivāha'dır; burada baba veya annenin rızası olmadan, güç ve şiddet kullanılarak veya paranın etkisiyle, damat kızı zorla ailesinin evinden kendi evine götürür ve orada onunla evlenir. Üçüncüsü, Gandharvavivāha'dır; burada damat kızı kendi rızasıyla, ancak ailesinin onayı olmadan alır ve kendi evinde onunla evlenir. Dördüncüsü, Rākṣasa-vivāha'dır; burada her iki taraftaki kişiler orduların başındadır ve kız zorla götürülerek galibin gelini olur. Beşincisi ise Paiśāca-vivāha'dır; burada sevgili, kızın ailesinin iznini almadan, tılsımlar, büyüler ve benzeri sihirli uygulamalar yoluyla kızı eve götürür ve sonra onunla evlenir. Sanskritçede Paiśāca, dokunduğu kişiyi ele geçiren bir iblisin adıdır ve yukarıdaki evlilik türü de aynı şekilde gerçekleştiği için bu isimle anılmıştır (Dabistan, 1843: 71-72).

[5] Orta Çağ Hindistan'ında İslâm ve Hinduizm'i uyumlaştırmaya ve her iki inancın dindarları için ritüel, dogma ve dış inanç işaretleri gibi farklılıkların göz ardı edildiği ortak bir buluşma zemini bulmaya çalışan pek çok mezhep ortaya çıktı. Ramananda, Kabir, Nanak, Dadu ve Chaitanya, pratikte tüm Hindistan'ı kapsayan Bhakti Hareketi'nin liderlerinden bazılarıydı (Chopra, 1921: XV).

[6] Pişva (Peşva / Peshwa) unvanı özellikle Hindistan tarihinde, bilhassa Hindistan'ın mahalli devletlerinden Maratalar döneminde (1614-1818) önemli bir siyasi makam olarak kullanılmıştır. Marata yönetiminde pişva başlangıçta hükümdarın başbakanı anlamına geliyordu. Devletin başında resmî olarak hükümdar bulunurdu, ancak zamanla pişvalar gerçek siyasi gücü ele geçirmiştir.

Pelsaert, 1925: 84; Tavernier, 1925: 197; Sarkar, 1928: 38). Jayasi'ye göre Sangaldip Racası Gandharb Sen, kızının iki yaşında evlenmesi için hazırlıklar yapmıştır (Jayasi, 1896: 96). Fakat Ekber gibi aydın bir imparator, bu tür erken evliliklerin doğasında var olan tehlikelerin tamamen farkındaydı ve erkeklerin on altı yaşından, kızların da on dört yaşından önce evlenmemesi yönünde emirler çıkardı (Allami, 1873: 195-203; Âzâd, 1910: 79-80; Chopra, 1921: 176). Bu bağlamda kûtvâlin (Polis Amiri) bir görevi de evliliğe onay vermeden önce çiftin yaşlarını doğrulamak ve not etmekti. Abdülkādir Bedâûnî'nin, "Bu şekilde yolsuzluk yaygınlaştı. Büyük kazançlar polis memurlarının cebine girdi" (Bedauni, 1990: 391-392) şeklindeki sözleri doğru olabilir, ancak dönemin şartlarına göre Ekber'in bu girişimi, bir miktar da olsa kontrol sağlamış olmalıydı.

Ekber Şah'ın oğlu ve halefi Cihangir Şah (1605-1627), evliliğin on iki yaşından önce gerçekleşmemesi gerektiği görüşünde olsa da bunu uygulamadı (Allami, 1907: 381-384). Dolayısıyla bu emir daha sonraki imparatorlar tarafından ne titizlikle uygulandı ne de yenilendi. Ancak, çağdaş seyyahların anlattıklarından, özellikle kentli nüfus arasında bu erken evliliğin pek çok durumda resmî bir işlev gördüğü, asıl birlikte yaşamanın ise çok daha sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Roe ve Fryer, 1993: 185; Foster, 1921: 101; Manucci, 1907: 65). Firişte ve daha sonraki bir seyyah olan Bartolomeo bunu bir nişan işlevi olarak tanımlar (Firişte, 1829: 380; Bartolomeo, 1800: 275). Firişte, bu meseleye atıfla şu ifadelere yer verir: "Bir çiftçi kızı olan Nihal, Hindûstan geleneklerine uygun olarak çocukluğunda kendi kastından genç bir adamla nişanlanmıştı" (Firişte, 1829: 380). Kız, törenden sonra genellikle ergenlik çağına kadar ailesinin evinde yetiştirilir ve büyük törenden sonra kocasının evine geri dönerdi[7] (Manucci, 1907: 65).

Bununla birlikte, Bâbürlü şehzadelerinin Hindistan'daki geleneklere kıyasla oldukça yetişkin bir yaşa geldiklerinde evlendiklerini belirtmek gerekir. Mesela Hürrem (Şah Cihan, 1627-1658) 1610 yılında Muzaffer Hüseyin Mirza'nın kızıyla evlendiğinde on yedi yaşındaydı. Ercümend Banu ile yaptığı ikinci evliliği yirmi yıl üç aylıkken gerçekleşti (Jahangir, 1909: 224). Oğulları, Dârâ Şükûh evlendiğinde on sekiz yaşından büyüktü, Evrengzîb (Âlemgîr, 1658-1707) on sekiz yaş yedi aylıkken evlendi (Qanungo, 1952: 9-13). Evrengzîb'in oğullarından Kâm Bahş evlendiğinde on beş yaşında, Muhammed Âzam ise yine on beş yaşındaydı, Muhammed Ekber on beş yaşından önce, Muhammed Muazzam ise yirmi yaşında evlendi (Sarkar, 1928: 44-52; Chopra, 1921: 176; Sarkar, 1933: 1-2,14,62). Diğerlerine gelince, Guru Nanak, Mula'nın kızı Sulakhani ile evlendiğinde on dört yaşındaydı (Mecauliffe, 1909: 18-19). Bâbürlü vakanüvisi Gulâm Hüseyin Han Tabâtabâî, on sekiz yaşındayken anne tarafından kuzeniyle evlendirildi (Chopra, 1921: 176).

2.2. Kastlar Arası Evlilikler

Hindistan bağlamında, "kast" kavramı, birbiriyle örtüşen ancak birbirinden farklı iki kavram aracılığıyla en iyi şekilde anlaşılabilir: varna ve jati. Varna, geniş ideolojik dörtlü düzeni (Brahminler, Kşatriyalar, Vaişyalar ve Sudralar) ifade ederken, jati ise insanların fiilen doğdukları ve genellikle evlendikleri, çok daha sayıca fazla, yerelleşmiş, kalıtsal ve sosyal açıdan işlevsel toplulukları ifade eder (Bayly, 1999: 25-26; Fox, 1969: 35). Bâbürlü döneminde kast sistemi gerçekti ve sosyal açıdan önemliydi, ancak tüm bölgelerde veya tüm gruplar arasında eşit derecede katı değildi; aslında, askerî emek, göç, saray hizmeti, toprak sahipliği ve siyasi himaye, özellikle Kuzey Hindistan'da zamanla statü kimliklerini yeniden şekillendirebilirdi (Bayly, 1999: 42,64; Kolff, 1990: 8-10).

Bâbürlü dönemi Hindistan'ında, kast evliliklerinin genel kuralı endogamiydi (iç evlilik); bu, evliliklerin tüm sosyal düzen içinde serbestçe değil, kişinin kendi jati'si ya da statü açısından eşdeğer, çok dar tanımlanmış bir grup içinde gerçekleşmesinin beklendiği anlamına geliyordu (Bayly, 1999: 25-26,42). Bu, örneğin bir Brahmin ailesinin, genellikle herhangi bir ritüel olarak "yüksek" statüdeki gruptan değil, kendi tanınmış Brahmin evlilik çevresinden bir eş arayacağı anlamına gelir ve aynı ilke, kendi bölgesel bağlamlarında Racpûtlar, Baniyalar, zanaatkâr toplulukları, çoban grupları ve hizmet kastları için de geçerliydi (Bayly, 1999: 42,64). Buna göre, "hangi kastlar diğerleriyle evlenmeye uygun idi?" sorusuna

[7] Bartolomeo'nun bu hususta ki ifadesine göre, "Nişandan sonra damat eve döner ve gelin kendi evinde bırakılır; çünkü gerdek... gelin aylık temizliğini yapana kadar gerçekleşmez" (Bartolomeo, 1800: 275). Altekar bile ergenlik sonrası evliliklerin yerel bir gelenek olarak devam ettiğini ve örneğin Malabar gibi eski Aryan öncesi kültürün etkisi altında kalmaya devam eden bazı bölgelerde sürdüğünü gözlemlemiştir (Altekar, 1938: 69).

tarihsel olarak en savunulabilir cevap, çoğu grubun kendi içinden evlenmesi beklendiği, oysa kişinin jati'si veya statü derecesinin kabul edilen çevresi dışındaki evliliklerin genellikle caydırıldığı, damgalandığı veya pratikte her zaman imkânsız olmasa bile sosyal olarak geçersiz muamele gördüğü şeklindedir (Fox, 1969: 35; Bayly, 1999: 42).

Aynı zamanda, Bâbürlü dönemindeki evlilik uygulamaları tamamen kapalı bir yapıya sahip değildi; zira bazı bölgeler ve seçkin soylar hipergamiyi (üst sınıfla evlenmek) kabul ediyordu; yani, bir kadının biraz daha düşük statüdeki bir soydan veya kast grubundan gelerek daha yüksek statüye sahip biriyle evlenebilmesine izin verilirken, bunun tersi genellikle kabul edilemez görülüyordu (Bayly, 1999: 64). Bu model, özellikle Kuzey ve Batı Hindistan'ın Racpût ve ilgili savaşçı-tarımcı elit kesimlerinde önemliydi; burada evlilik, hiyerarşiyi ortadan kaldırmak yerine onu korurken bile statü müzakeresi, ittifak kurma ve siyasi entegrasyon için bir mekanizma işlevi görebilirdi (Kolff, 1990: 8-10). Bu nedenle, Bâbürlü Hindistan'ında, basitçe "A kastı B kastıyla evlenebilir" denmemeli, daha ziyade hiyerarşik koşullar altında statü açısından birbirine yakın bazı evliliklerin gerçekleşebileceği, oysa ritüel, mesleki veya statü sınırlarının keskin bir şekilde ayrıldığı evliliklerin genellikle uygunsuz veya kabul edilemez olarak görüldüğü söylenmelidir (Bayly, 1999: 42,64).

Öte yandan, Hindistan'da kastlar arası evliliklerin oranı 10. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır[8] (Altekar, 1938: 90). Mesela Gardizi 1048'de şöyle yazmıştır: "Hintliler ilişki kurallarını sürdürme konusunda çok titizdirler ve kökenlerine uygun olmadıkça hiçbir yerden eş almazlar ya da bir kızı vermezler" (Minorsky, 1948: 627). Bu durumun nedeni evliliğin, "Baba ve anne soylarından herhangi birinin soy çizgileri beşinci dereceden itibaren birleşiyorsa, iki baba soyunda herhangi bir nesilde birleşiyorsa, her iki tarafın baba soylarında anne tarafından altıncı nesilde kadın yoluyla akrabalık meydana geliyorsa" hukuka aykırı olduğu düşüncesiydi (Allami, 1873: 310; Chopra, 1921: 176).

Varna'nın (sınıf, statü) göz önünde bulundurulmasının yanı sıra, akraba olunacak aile de ayrıntılı bir şekilde incelenirdi. Örneğin, Sant Tukaram'ın[9] kızları, evlenme çağına geldiğinde kendi kastından erkek çocukları seçer ve onları evlendirirdi (Chopra, 1921: 176). Ebü'l-Fazl Allâmî'nin ileri sürdüğü gibi, bunun nedeni, çocuklar ebeveynlerinin iyi ya da kötü niteliklerini miras aldıkları için, fiziksel, zihinsel ve ahlaki açıdan uygun eşleşmelerin gerekli olduğu en iyi neslin arzulanmasıydı (Allami,1907:677; Allami, 1873: 339). Careri ve Manucci de bu konuyu uzun uzadıya ele almışlardır (Sen, 1949: 225; Manucci, 1907: 55).

2.3. Müslümanlar Arasında Evlilikler

Kastlar arasındaki evlilik kurallarının aksine, Müslümanlar arasında böyle bir kısıtlama yoktur. Anne, büyükanne, kız kardeş, yeğen, teyze vb. gibi birkaç yakın akraba dışında tam bir seçim özgürlüğüne sahiptirler.[10] Ancak buna rağmen, Şiiler ile Sünniler, Türkler ve Hintliler arasındaki evliliklerin çok nadir olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, Hümâyûn Şah (1530-1540, 1555-1556) ve Hamide Banu'dan önce, Sünni inancına göre bu türden ilk kayda değer evlilik Bâbür Şah (1526-1530) ve Mâhım (Akam) Begüm'ün izdivacıdır (Chopra, 1921: 177-204). Diğer taraftan, evlilik hususunda Bâbürlüler de ayrımcılıklarını korumuşlardır. Bir Şii saray mensubu olan Ruhullah Han, Evrengzîb'i memnun etmek için Sünniliği benimsemiş ve vasiyetinde iki kızının Sünnilerle evlendirilmesini yazmıştır. Buna mukabil Evrengzîb, "Büyük kızını şehzade Muhammed Azim'e, küçük kızını da Saadet Han'a verin" diye buyurmuş, ancak Evrengzîb'in soylularından Saadet Han, "Bu soylu hizmetkâr, Ruhullah Han'ın kızıyla evlenmek istemiyor. Onun da Sünni inancına sahip olduğunu nereden bilebiliriz? Kendi inancında ısrar ederse ne yapabilirim?" (Bahadur, 1917: 122) diyerek Ruhullah Han'ın kızıyla evlenmeyi reddetmiştir.

---

[8] Bu hususta çağdaş anlatılar için bkz. (Orme, 1805: 415; Sen, 1949: 255; Chopra, 1921: 176; Foster, 1928: 45; Foster, 1921: 221).

[9] Sant Tukaram (yaklaşık 1608–1649), Hindistan'da özellikle Batı Hindistan'daki Bhakti hareketi içinde önemli bir yere sahip olan bir Marata şairi ve mistik azizdir. En çok Tanrı Vithoba'ya (Vişnu'nun bir tezahürü) duyduğu derin bağlılığı anlatan şiirleriyle tanınır.

[10] Yasaklanan dereceler arasında anne, büyükanne, kız kardeş, yeğen, teyze vb. akrabalık, kayınvalide, üvey kızlar, torunlar vb. akrabalık, evlatlık, iddet süresi doluncaya kadar başkasının karısından boşanmadıkça karısının kız kardeşi ile karısının hayatı boyunca, boşandıktan sonra üç ay, Yahudi veya Hıristiyanları içermeyen müşriklerle dul kaldıktan sonra dört ay on gün vardır (Herklots, 1921: 56).

Diğer taraftan, Müslümanlar arasında yakın akrabalar arasındaki evlilikler yaygındı. Örneğin, birinci dereceden kuzenler (erkek ve kız kardeşlerin çocukları gibi) arasındaki evlilikler oldukça makul görülmüştür (Herklots, 1921: 52). Ancak, bu gelenekten hoşlanmayan Ekber, yakın ve sevilen kişilerle evlilik ittifakına girmenin son derece uygunsuz olduğunu düşünürdü (Hastings, 1909: 866-877-743; Allami, 1873: 217). Ebü'l-Fazl, "büyük bir iyiliğe karşılık küçük bir kötülük" olarak görülmesi gereken bazı durumlarda, Ekber'in bu tutumunu övmektedir (Allami, 1907: 245-352).

2.4. Karı ve Kocanın Yaşı

Hindular, Manu'nun[11] bir damadın gelininden daha yaşlı olması gerektiği yönündeki hükmünü takip etmişlerdir (Allami, 1907: 311; Manucci, 1907: 55; Pandey, 1949: 336). Fakat İslâmi hukukta böyle bir kısıtlama bulunmuyordu. Bazen yaşlı bir kadının zenginliğinden etkilenen genç bir erkek, aradaki anormal yaş farkını göz ardı ederek onunla evlenirdi. Örneğin, Hümâyûn evlendikleri sırada Hamide'den on dokuz yaş büyük olmasına rağmen, Hamide bu soruyu gündeme getirmedi. Ancak Hümâyûn'un uzun boyuna itiraz etti (Banerji, 1938: 37). Bu durum o kadar yayıldı ki, Ekber, bu tür evlilikleri yasadışı ilan eden katı emirler yayınlamak zorunda kaldı. Ekber ayrıca, bir kadının kocasından on iki yaş büyük olması durumunda, evliliğin yasadışı kabul edilmesi ve iptal edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bedauni, 1990: 391-392; Allami, 1873: 227). Bununla birlikte ne herhangi bir toplumsal geleneğin ne de herhangi bir yasal kanunun yaşlı bir adamın küçük yaştaki bir kızla evlenmesini engellemediğini belirtmek gerekir.

Öte yandan, dul evlilikleri Hindu toplumunda pek hoş karşılanmazdı. Bu yüzden karı koca arasındaki yaş farkı, yaşlı bir dulun ya çocuk yaşta bir kızla evlenmekten ya da hiç evlenmemekten başka seçeneği kalmadığında büyük bir hâl alıyordu (Pelsaert, 1925: 84).

2.5. Eşlerin Sayısı

Tek eşlilik, Hinduların geneli[12] için bir kuraldı (Hamilton, 1727: 159; Havers, 1892: 83; Foster, 1928: 39), ancak ilk eş hastalandığında, kısır kaldığında ya da çocukları öldüğünde ikinci bir eş alırlardı (Foster, 1928: 52; Allami, 1873: 331). İlk eşin ölmesi hâlinde ikinci eşe izin verilir ve ikinci eş genellikle "aynı ırktan veya kabileden bir hizmetçi" olurdu (Sen, 1949: 248). Örneğin, ilk eşi astım hastası olan Sant Tukaram yeniden evlenmek zorunda kalmıştır. Nitekim Ebü'l-Fazl ve Bedâûnî ile birçok Avrupalı seyyah da buna tanıklık etmektedir (Allami, 1873: 311; Bedauni, 1990: 208; Sen, 1949: 248; Foster, 1928: 36; Havers, 1892: 83; Hamilton, 1727: 159; Stavorinus, 1798: 440).

Öte yandan, Bâbürlü Hindistan'ında çok eşlilik bilinmeyen bir şey değildi. Şehzadeler ve daha zengin sınıflardan erkekler bu duruma daha düşkündü. Fakat, dinlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de (Nisa Suresi, 3. ayet) kendilerine tanıdığı "istediğin üç dört kadınla evlenebilirsin" (Hughes, 1885: 14; Chopra, 1921: 178) özgürlüğüne rağmen, görünüşe göre sıradan Müslümanlar tek eşli olmayı tercih ediyorlardı (Bedauni, 1990: 208-209). Ekber, tek eşlilikten yanaydı ve bir erkeğin birden fazla eşe sahip olmasının sağlığına son derece zararlı olduğunu düşünüyordu (Allami, 1873: 277). O, bu nedenle, ilkinin kısır olduğu kanıtlanmadıkça, sıradan geliri olan bir erkeğin birden fazla eşe sahip olmaması yönünde emirler yayınladı (Bedauni, 1990: 356; Chopra, 1921: 178). Ancak yine de varlıklı insanlar birden fazla eşe sahip olmuş (Roe ve Fryer, 1993: 185) ve hatta bazen Peygamber tarafından belirlenen dört eş sınırını aşmışlardır (Sen, 1949: 185). İbadethane'de bu tartışmalı konu üzerinde pek çok tartışma yaşanmış[13] ve ulemanın vardığı nihai karar, bir erkeğin muta nikâhı yoluyla istediği sayıda eşle evlenebileceği, ancak nikâh yoluyla yalnızca dört eşle evlenebileceği yönünde olmuştur (Bedauni, 1990: 208; Chopra, 1921: 178).

[11] Manu, Hindu geleneklerinde insanlığın atası ve ilk yasa koyucu kabul edilen mitolojik/yarı efsanevi bir figürdür. Hindu kozmolojisinde insan soyunun Manu'dan türediğine inanılır. Aynı zamanda toplumsal düzeni belirleyen kuralların da onun tarafından verildiği düşünülür.

[12] Guru Nanak da tek eşliliğe atıfta bulunur ve şöyle der: "Baba, sevgili evlilikleri düzenleyen Tanrı'dır. O hata yapmaz ve bir kez birleştirdiği kişileri sonsuza dek birleştirir" (Macauliffe, 1909: 100).

[13] İmam Malik'e göre muta nikâhı yasal kabul edilirken, İmam Şafi bu nikâhı yasadışı olarak görmektedir (Bedauni, 1990: 208).

2.6. Evlilik Müzakereleri

Bâbürlü Hindistan'ında eş seçimi tamamen ebeveynlerin takdirine bırakılmıştı. Ancak, nadiren de olsa bazen bir kız kardeş, vasinin izni olmadan erkek kardeşi tarafından evlendirilirdi, ama bu durum hoş karşılanmazdı (Ahmed, 1927: 291; Chopra, 1921: 178; Hamilton, 1727: 159). Erkek, biraz söz sahibiyken, kızın, üst sınıf Racpût bakireleri hariç, hiç söz hakkı yoktu. Ebeveynlerin yokluğunda ya da ölümlerinde bu işi en yakın akrabalar ya da samimi arkadaşlar yapardı (Manucci, 1907: 55). Genellikle "tüm uygun tarafları ve uygun eşleri" bilen ve seçim için birçok kişiyi önerebilen purohitaniler[14] ya da kadın eş bulucular vardı. Bu bağlamda Hümâyûn'un Hamide Banu Begüm ile evlenmesi olayını hatırlamak gerekir. Henüz çocuk yaşta bir kız olan Hamide Banu, Hümâyûn'un evlenme teklifine, "Yakasına dokunabileceğim biriyle evleneceğim, eteğine kimsenin ulaşamadığı biriyle değil" diyerek karşı çıkmış, tartışmış ve kırk gün boyunca direnmişti (Gülbeden, 1987: 172). Evlilik, nihayetinde Dildar Begüm'ün arabuluculuğuyla gerçekleşti. Bu, reşit olmayan bir kızın çocukça itirazlarına saygı gösterildiği ve rızasını almak için yalnızca ikna yöntemlerine başvurulduğu çok nadir bir durumdu. Bunun nedeni kısmen kızın, imparatorun akrabası olması, kısmen de Bâbür Şah'ın oğlu Askeri'nin kışkırtması olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde merhum Bâbürlü hükümdarı Muhammed Şah'ın (1719-1748) kızı Hazret Begüm on altı yaşına geldiğinde (Şubat 1756), 60 yaşındaki II. Âlemgîr Şah (1754-1759) onu, o sırada başkent Delhi'ye kadar Hindistan'ı işgal etmiş olan Afgan Şahı Ahmed Şah Dürrânî (Abdâlî, 1747-1773) ile evlendirmek istedi. Kızın cevabı, "Böyle bir evliliğe ölümü tercih ederim. Sizi babam olarak görüyorum ve siz de bana üç kızınızla aynı gözle bakmalısınız. Eğer güç kullanırsanız, kendimi öldürürüm" olsa da bu evliliğe mecbur kaldı[15] (Sarkar, 1964: 4).

Bedâûnî, evliliklerde arabulucu kişileri "kavval" olarak adlandırır (Bedauni, 1990: 62). Örneğin, Bhakti Hareketi liderlerinden Chaitanya'nın Lakshmi Devi ile olan evliliği, Brahman aracı Banamali'nin arabuluculuğuyla gerçekleşti (Sanyal, 1933: 365-366). Hindu ailelerde kayınvalide nadiren müstakbel gelini görmek istediğini ifade ederdi (Manucci, 1907: 155). Dolayısıyla genelde insanlar, özelde ise Müslümanlar "öneri, ilgi ve saygı" üzerine evlenirlerdi (Manucci, 1907: 152). Ekber gibi liberal bir imparator, evliliğin onaylanmasından önce gelin ve damadın rızasının ve ebeveynlerin izninin gerekli olduğu görüşündeydi (Allami, 1873: 277). O, bu sebeple, "Tuibeg" adı verilen "aklı başında ve mantıklı adamlar" olan iki hükümet görevlisini her iki tarafın durumunu araştırmak üzere görevlendirdi (Allami, 1873: 278). Tarafların maddi durumuna göre 1 dam ile 10 möhür arasında değişen bir vergi de hükümet tarafından tahsil ediliyordu (Allami, 1873: 278). Bu bağlamda, soyluların da çocukları arasında bir evlilik yapılmadan önce devletin onayının alınması gerekiyordu. Örneğin, Nakşibendi pirinin en büyük oğlu Hoca Berhurdar, imparatorun bilgisi dışında Mehabet Han'ın kızıyla evlendiğinden, imparator, bu duruma çok gücenmiş, genç adamı çağırtmış ve hapse attırmıştır (Hadi, 1975: 396-397). Bu bağlamda, Bâbür imparatorları arasındaki genel kabulün, ebeveynlerin izni olmadan kızlarını evlendirmemek olduğunu belirtmek gerekir. Ancak Evrengzîb, muhtemelen Müslüman fakihlerin etkisiyle bundan vazgeçti ve iki kızı Zübdetünisâ Begüm (d. 1651-ö. 1707) ve Mihrünnisâ Begüm'ü (d. 1661-ö.1706) evlendirdi (Sarkar, 1928: 55; Chopra, 1921: 179). Ercümend Banu, Hürrem ile evlendiğinde on dokuz yaşında ve bir aylıktı. Evrengzîb'in kızları Mihrünnisâ ve Zübdetünisâ, sırasıyla on iki ve yirmi üç yaşlarında Murad Bahş'ın oğlu İzzet Bahş ve Dârâ'nın oğlu Sipir Şükûh ile evlendirildi (Jahangir, 1909: 224; Irvine, 1922: 2-3; Sarkar, 1928: 55; Chopra, 1921: 179).

2.7. Pahalı Düğünler

Evlilik, Hindistan'da her zaman pahalı bir iş olmuştur (Hedges, 1887: 310; Grose, 1772: 234-235; Chopra, 1921: 179). Hedges, Müslüman düğünlerini çok görkemli ve pahalı bulmuştur (Hedges, 1887: 310). Sind'e 17. yüzyılda seyahat eden Bocarro'ya göre, sıradan imkânlara sahip bir Hindu, bir evlilik için dört ya da

[14] Purohita, Hindu bağlamında, Vedik rahiplik içindeki papaz veya aile rahibi anlamına gelir.

[15] Vâkıât-ı Ezferî adlı hatıratında, Delhi'yi işgal eden ve Muhammed Şah'ın kızı Hazret Begüm ile zorla evlenen Ahmed Şah Dürrânî hakkında bazı nadir bilgiler veren Bâbürlü şehzadesi Ali Baht Ezferî, Dürrânî'nin büyük bir çeyiz aldığını, sadece gelini değil, annesini ve diğer kadınları da Afganistan'a götürdüğünü, Hazret Begüm'ün 19 yıl boyunca orada kaldıktan sonra vefat ettiğini ve cenazesinin defnedilmek üzere, annesi tarafından Delhi'ye getirildiğini kaydeder (Azfari, 1957: 48-49).

beş bin rupi harcardı. Hâli vakti yerinde olanlarsa, yaklaşık kırk ya da elli bin rupi harcardı (Bocarro, 1921: 179-207).

Hindistan tarihinin en pahalı düğünü ise Bâbür İmparatoru Cihangir Şah'ın torunu ve ikinci oğlu Perviz Mirza'nın kızı Nadire Begüm ile yine Cihangir'in torunu ve üçüncü oğlu Hürrem'in (Şah Cihan) oğlu Dârâ Şükûh'un izdivacıydı. 1631'de imparatoriçe Mümtaz Mahal'in vefatından sonra, hanedan ailesi, özellikle imparatoriçenin eşi Bâbürlü hükümdarı Şah Cihan yas tutuyordu. Bu durum iki yıl boyunca devam etti. 1633'te Cihanârâ Begüm (Padişah Begüm), en büyük kardeşi Dârâ Şükûh'un düğününü düzenlemeye karar verdi. Düğün, hanedan ailesine yeniden hayat vermek için planlanmıştı. Böylece Cihanârâ Begüm, bu şenlikli etkinliğin düzenlenmesinden sorumlu olarak görevlendirildi. Ancak kimse bu düğünün Hindistan tarihindeki en pahalı düğün olacağını bilmiyordu. Zira merhum kraliçenin hayattayken şehzadenin evliliği adına ayırdığı miktar ve Cihanârâ Begüm'ün eklediği miktar dahil olmak üzere düğün için yaklaşık 32 lek[16] rupi harcandı. Bu tutarın 2 lek rupisi daha önceden Mümtaz Mahal tarafından ayrılmış, 14 lek rupisi de bizzat Cihanârâ tarafından karşılanmıştı. Düğün, 11 Şubat 1633'te Agra'da büyük kutlamalar eşliğinde gerçekleşti. İlginçtir ki, atalarından farklı olarak Dârâ Şükûh hayatı boyunca bir daha evlenmedi. Nadire Begüm ise, Cihanârâ'dan sonra Bâbür İmparatorluğu'nun ikinci önemli kadını oldu. Nitekim, kocasının hareminde büyük bir etkiye sahip olan Cihanârâ'ya ferman ve nişan çıkarma yetkisi verildi (Khan, 1990: 90-93; Lahori, 1867: 452; Qanungo, 1952: 149; Hasrat, 1953: 168).

18. yüzyılda yaşamış bir seyyah olan Grose ise, Hindistanlıların ziyafetler, atlarına taktıkları süsler, alaylar, müzik, dans eden kızlar, havai fişekler vs. için yaptıkları savurgan harcamalar hakkında yazmış, mesela Bengalli tüccarlardan bazılarının sayısız hediyenin yanı sıra yaklaşık bir yüz bin rupi harcadığını belirtmiştir (Grose, 1772: 234-235).

2.8. Nikâh Töreni

Bâbürlü Hindistan'ında evliliğin belirleyici özelliklerinden biri, özellikle Kuzey ve Batı Hindistan'da, İslami nikâh temelli evlilik uygulamalarının bölgesel ve kast temelli törensel geleneklerle bir arada var olmasıydı (Singh, 2019: 85-92). Müslüman topluluklarda, evlilik sözleşmesinin kendisi, evliliğin resmî olarak teklif edilmesi ve kabul edilmesi ile mehirin (çeyiz) tanınması da dahil olmak üzere İslami hukuka dayanıyordu; ancak çevredeki kutlamalar genellikle müzik, hediye alışverişi, kadın merkezli ev içi ritüeller ve Hint-Pers saray kültürünü yansıtan ayrıntılı geçit törenlerini içeriyordu (Akhtar, 2018: 430-433). Bâbürlü yönetimi altındaki Hindu ve Racpût ortamlarında, evlilik törenleri kendi ritüel dizilerini korudu, ancak aynı zamanda Bâbürlü egemenliğinin siyasi dünyası ve aristokratik alışveriş tarafından da şekillendirildi (Singh, 2019: 85-96).

Seçkin aileler arasında nişanlanma, hediyeleşme ve törensel müzakereler, düğün sürecinin önemli bir nikâh öncesi aşamasını oluşturuyordu (Singh, 2019: 89-94). Nikâhtan önce genellikle bireysel tercihten ziyade soy, şeref, mülk ve siyasi veya sosyal uygunlukla ilgili tartışmalar yapılıyordu (Singh, 2019: 48-54,). Aristokrat ve saray ortamlarında, tekstil, mücevher, hayvan, ev eşyası ve törensel adakların değişimi tesadüfi değil, aksine prestij ve karşılıklılığın görünür bir diliydi. Bu tür alışverişler ayrıca gelini daha geniş bir akrabalık, ittifak ve hane otoritesi ekonomisi içinde konumlandırmaya yardımcı oluyordu (Singh, 2019: 104-116).

Her iki taraf da nikâh ittifakına girmeyi kabul ettiğinde, nişan veya tilak töreni yapılırdı. Astrologlara danışıldıktan sonra, evlilik töreni için uğurlu bir gün belirlenirdi. Zira Hindular ve Müslümanlar bazı ayların uğursuz olduğunu düşünürlerdi (Bernier, 1916: 161-162; Banarsidass, 1690: 150; Ali, 1917: 352-353; Manucci, 1907: 59; Bartolomeo, 1800: 273). Örneğin, Hümâyûn Şah sürgündeyken ve kendisi de astrolojiye inanan biri olarak usturlabı eline aldı, belirlenen zamanı bekledi, bilgili soylularından ve gelin Hamide Banu'nun akrabası olan Mir Ebü'l Bekâ'yı çağırdı ve ondan "gayret kuşağını hızlıca bağlamasını" istedi.

[16] Bu miktar, o dönem için Irak para biriminde 1 lek tümene, Mâverâünnehir para biriminde ise 1 kürûr ve 30 lek (130 lek) hânîye eşittir (Khan, 1990: 92). Ayrıca bkz. Yüz bin - bir lek; yüz lek - bir kürûr; yüz kürûr - bir erb; yüz erk - bir kerb; yüz kerb - bir nîl; yüz nîl - bir pedem ve yüz pedem - bir sâng'dır (Bâbür, 1970: 473).

Ardından da bu kutlu olayın sevincini ve ciddiyetini belirtmek için safranla boyanmış palmiye yaprakları üzerine Hindular tarafından davetiyeler basıldı (Manucci, 1907: 59).

Nikâh törenleri, özellikle yönetici ve soylu gruplar arasında, çoğu zaman oldukça gösterişli ve kamusal nitelikteydi (Singh, 2019: 96-103). Alaylar, süslü mekanlar, ziyafetler, müzik ve cinsiyete göre ayrılmış toplantılar, nikâhın kutlandığı ve resmileştirildiği ritüel ortamın bir parçasıydı (Akhtar, 2018: 431-435). Birçok durumda, kadınların mekanları, özellikle süsleme, hediye alışverişi, ev içi ritüeller ve gelinin hazırlanması yoluyla, resmî siyasi otorite erkek egemenliğinde kalsa bile, nikâhın törensel kültüründe merkezi bir rol oynadı. Böylece nikâh, sadece yasal veya kutsal bir olay olarak değil, aynı zamanda aile onurunun ve kültürel kimliğin kamuoyu önünde onaylandığı, özenle sahnelenmiş bir sosyal performans olarak da ortaya çıktı (Singh, 2019: 85-88,96-103).

Bâbürlü dönemi nikâh törenlerinin bir diğer önemli yönü de, statü farklılıklarını ve iç evlilik sınırlarını ne ölçüde kodladıklarıydı (Singh, 2019: 85-88,124-131). Ritüel uygulamalar, kast, soy, mezhep ve sosyal rütbe farklılıklarını işaret edebiliyordu ve nikâh törenleri genellikle bu farklılıkları koruma mekanizmaları olarak işlev görüyordu (Singh, 2019: 85-88). Aynı zamanda, elit siyasi evlilikler bazen, özellikle egemenlik, diplomasi veya askerî ittifak söz konusu olduğunda, sıradan sosyal normların daha dikkatli koruduğu sınırları aşıyordu (Singh, 2019: 48-52,78-84). Törensel muhafazakarlık ile siyasi esneklik arasındaki bu gerilim, Bâbürlü Hindistan'ındaki evliliğin en karakteristik özelliklerinden biriydi (Singh, 2019: 48-52).

2.9. Hindularda Evlilik Ritüelleri

Bir ülkedeki sosyal kurumlar arasında evlilik en önemli olanıdır. Hindular arasında evlilik dinî bir ayin olmasına rağmen, evliliğe büyük bir sosyal önem atfedilmiştir. Dolayısıyla Hindular arasında kasttan kasta, kabileden kabileye ve eyaletten eyalete farklılık gösteren evlilik törenlerinin kapsamlı bir tanımını yapmak zordur (Mahalingam, 1940: 255-257; Chopra, 1921: 180). Fakat Hindistan'da dinî ve sosyal muhafazakarlık o kadar güçlüdür ki, Ebü'l Fazl'ın da belirttiği gibi samskaraların ana hatları Vedik dönemdekiyle hemen hemen her yerde aynı şekilde gözlemlenmektedir. Ebü'l Fazl, Smrit metinlerinde (eski Sanskrit edebiyatı) tanımlanan sekiz evlilik biçiminden bahseder (Allami, 1873: 338-339), ancak Brahmya biçimi en revaçta olanı gibi görünmektedir.

Buna göre bu ritüelde, gelinin kırmızı renkli bilezikler takması şarttı (Macauliffe, 1909: 145; Pandey, 1949: 375; Chopra, 1921: 180). Tulsidas yine, damadın bileğine farklı şeylerin küçük parçacıklarını içeren bir bez parçası bağlanıldığından ve bunun evlilikten sonra uğurlu bir günde gerçekleşen törenle çıkarıldığından bahseder (Banarsidass, 1690: 175). Bunun dışında gelinin evinde halka açık bir ritüel için "mandapa"[17] adı verilen bir çardak kurulurdu (Banarsidass, 1690: 158; Manucci, 1907: 62). Manucci, "Kraldan çobana kadar herkes için elzem olan" çardağın bir tanımını verir (Manucci, 1907: 55-62).

Düğün alanı çiçeklerle süslenir ve kapılarının önüne mango yapraklarından yapılmış demetler asılırdı. Akrabalar ve arkadaşlar toplanıp, evlilik için gerekli hazırlıklar yapıldığında, başından altın bir tül sarkan zengin giyimli damat, muhteşem bir şekilde süslenmiş bir atın üzerinde oturmuş ve arkasında oturan yetişkin bir adam tarafından desteklenerek gelinin evine doğru yola koyulurdu (Sen, 1949: 248; Manucci, 1907: 150-151; Jahangir, 1909: 83; Havers, 1892: 430-431). Akrabaları ve dostları en güzel elbiseleriyle, statülerine göre yaya olarak ya da arabalarla onu takip ederlerdi (Havers, 1892: 430-431). Kadınlar da genellikle tahtırevanlarla alaya eşlik ederlerdi (Jahangir, 1909: 83). Hindular, böyle uğurlu bir günde, safranla boyanmış sarı giysiler giyerlerdi (Sen, 1949: 248). Birçok Avrupalı gezgin, "davullar, üflemeli çalgılar ve neşeyi artırmak için bazı karışık eğlenceler" ile bir müzik grubu tarafından yönetilen bir Hint alayının cazibesini tarif etmiştir (Havers, 1892: 430-431; Sen, 1949: 248). İtalyan gezgin Pietro Della Valle, vücutları boyalı olan ve kendilerini altın, gümüş ve çiçeklerden bilezikler ve kolyelerle süsleyen, etekleri ya da çok renkli sarıkları arkalarından sarkan bu garip giyimli bandoculardan çok etkilendiğini belirtmiştir (Havers, 1892: 428).

[17] Sanskritçe bir kelime olan Mandapa veya mantapa, Hint mimarisinde, özellikle Hindu tapınak mimarisinde ve Jain tapınak mimarisinde yer alan, halka açık ritüeller için kullanılan sütunlu bir salonu ifade eder.

Meşaleler, şamdanlar ve mumlar genellikle geceleri bir alaydan önce gelirdi (Bartolomeo, 1800: 273). Alay ilerledikçe, havaya fişek ve maytap atmak olağan bir şeydi (Manucci, 1907: 150-151; Foster, 1921: 62). Gelinin gideceği yere vardıklarında, gelinin yakınları tarafından coşkuyla karşılanan grup, güzel bir şekilde dekore edilmiş ve döşenmiş odalara yerleştirilirdi (Banarsidass, 1690: 153; Chopra, 1921: 181). Ev sahibinin konumuna göre kendilerine zengin yemekler ikram edilirdi (Banarsidass, 1690: 157-162; Manucci, 1907: 57). Malik Muhammad Jayasi ve Tulsidas, bir prensin düğününde servis edilen yemekleri anlatırken, Manucci sıradan bir adamın sağladığı yemekleri tarif etmekle yetinir (Banarsidass, 1690: 157-162; Chopra, 1921: 181; Jayasi, 1896: 145-147; Manucci, 1907: 57).

Gelin için giysilerin sunulması gibi ön törenlerden sonra, çiftin getirildiği ve yükseltilmiş bir platform üzerine oturtulduğu kulübede belirli bir saatte asıl evlilik ritüelleri başlardı (Dass, 1860: 180-181; Thomas, 1948: 92-93; Stevenson, 1920: 46-95; Sarkar, 1943: 605; Dubois, 1905: 208-237; Altekar, 1938: 65-94; Banarsidass, 1690: 156-158,175; Chopra, 1921: 181-182). Uzun ve sıkıcı olan bu ritüeller arasında en önemli ve yaygın olanları, kızın babası tarafından ciddiyetle teslim edilmesi, sırasıyla gelin ve damadın sağ ellerinin birleştirilmesiydi. Damadın geline birlikteliklerini onaylayan konuşmasını da içeren Vedik formüllerin okunması, ateşe içki sunulması ve ateşin üç kez tavaf edilmesi, evlenen çiftin birlikte yedi adım atması ve son olarak gelinin damat tarafından yeni evine götürülmesi, bu ritüelin diğer kısımlarıydı. Ayrıca, gelin ve damat birbirlerinin boynuna süsler takarlardı (Manucci, 1907: 55-62,150-151; Chopra, 1921: 181-182; Foster, 1628: 45; Grose, 1772: 234-235; Banarsidass, 1690: 157-162; Sen, 1949: 248; Pelsaert, 1925: 82; Allami, 1873: 337-342).

Manucci ve Bartolomeo, Malabari geleneğinde damadın gelinin boynuna tali adı verilen küçük bir altın parçası takmasından bahsederler (Manucci, 1907: 54-63; Batolomeo, 1800: 273-281). Srinivas (1942), taliyi ortasında yakutla taçlandırılmış kubbe benzeri bir çıkıntı bulunan küçük bir altın tabak olarak tanımlar (s. 75). Bu ritüelin, damadın ömrünü uzattığı düşünülürdü (Dubois, 1905: 226-227). Damada verilmeden önce orada bulunan tüm saygın kişilerin taliye dokunması olağandı (Manucci, 1907: 63). Jayasi ayrıca, gelin ve damadın vücutlarına zerdeçal macunu sürme uygulamasından söz eder. Düğün sona erdikten sonra gelin ve damadın vücutlarına zerdeçal macunu çıkarılırdı (Jayasi, 1896: 162). Diğer taraftan, Bengal'de ve hatta Hindistan'ın diğer bazı bölgelerinde gelin ve damadın evlilik merasimi yapıldıktan sonra zar oynaması[18] bir gelenekti. Bengal'de bu oyun genellikle Basar Ghar olarak bilinen özel olarak dekore edilmiş bir odada oynanırdı (Abdurrahim, 1963: 290-292).

Düğün törenleri bazen de daha basit bir şekilde kutlanırdı. Gelin ve damat, bir rahip, bir inek ve bir buzağı ile birlikte su kenarına götürülür, Brahman'ın elinde on dört metre uzunluğunda beyaz bir bez ve içinde çeşitli şeyler bulunan çapraz bir sepet bulunurdu. Damat rahibin elini, gelin kocasının elini ve hepsi de ineği kuyruğundan tutardı. İneğin kuyruğuna su dökülür ve bir miktar para ile birlikte rahibe teslim edilen inek ve buzağının etrafında dönerlerdi. Bu nikâhlar için gelinin ailesine bazen başlık parası da ödenirdi[19] (Purchas, 1906: 9; Herklots, 1921: 56-88; Sen, 1949: 257).

[18] Burada kastedilen şey, evlilikten sonra gelin ile damadın birlikte oynadığı eğlenceli bir "düğün oyunu"dur; bunu ciddi anlamda kumar gibi düşünmemek gerekir. Bengal geleneğinde bu tür oyunlar genellikle çifti birbirine alıştırmak, ilk gece ortamındaki resmîyeti azaltmak ve iki aile arasında samimiyet oluşturmak için oynanırdı. Özellikle Basar Ghar / Bashor Ghor denen, düğün gecesi için hazırlanmış odada genç akrabalar ve arkadaşların eşliğinde bu tür oyunlar yapılırdı. Bu zar oyununun sembolik anlamı da vardı: Şans ve kaderi temsil ederdi, evlilik hayatında uyum ve karşılıklı yakınlaşmanın bir işareti sayılırdı, bazen de "kim daha baskın / daha şanslı" gibi şakalaşmalı bir rekabet havası taşırdı. Yani bu uygulama, düğün ritüelinin dinsel çekirdeğinden çok, sosyal ve törensel eğlence kısmına aittir. Kısaca söylemek gerekirse, bu zar oyunu "evliliğin resmî yönünden sonra gelen, çifti rahatlatan ve birlikteliği sembolik olarak başlatan" bir gelenekti (Makal, 2024: 177).

[19] Bâbürlü dönemi Hindistan'ında "başlık parası" her toplulukta aynı biçimde uygulanmıyordu. Müslüman evliliklerde damadın geline verdiği mehir zorunluydu; ancak bu ödeme gelinin ailesine değil, doğrudan gelinin kendisine ait bir hak olarak görülüyordu; dolayısıyla bu uygulama klasik anlamda "başlık parası"ndan ziyade evlilik içinde kadına tanınan malî bir güvenceydi (Singh, 2010: 58-60). Buna karşılık, özellikle Hint toplumsal çevrelerinde ve birçok Hindu evlilik pratiğinde esas ekonomik unsur çoğu zaman gelin tarafından getirilen çeyiz idi; yani ödeme damat tarafından kız tarafına değil, çoğunlukla kız tarafından yeni haneye veya damat tarafına yöneliyordu. Bu nedenle Bâbürlü Hindistan'ında "başlık parası" bazı yerel topluluklarda görülebilse de bütün toplum için geçerli tek ve baskın bir evlilik ödemesi biçimi değildi (Anderson, 2007: 151-153).

Burada tamol adı verilen ve iki tarafın ortak toplantısında gelinin babası tarafından damada ve bazı akrabalarına nakit para, altın ve giysi gibi hediyelerin sunulduğu bir başka törene atıfta bulunulabilir. Hindu tebaasına bir iyi niyet jesti olarak Ekber'in köy yetkililerinin taraflara biri kendi adlarına diğeri Bâbür İmparatoru adına olmak üzere iki narial (Hindistan cevizi) sunmalarını emrettiği söylenir (Chopra, 1921: 182).

2.10. Müslüman Düğünleri

Kur'ân'a ve geleneklere göre, Müslümanlar için evlilik, üç olguya bağlıdır: tarafların rızası, iki şahidin beyanı ve evlilik sözleşmesi (Mehta, 1926: 107). Bunlardan herhangi biri eksikse, evlilik geçersizdir. Müslüman düğünleri, Avrupalı seyyahlar Pelsaert, Thevenot ve Manucci tarafından uzun uzun anlatılmıştır (Hughes, 1885: 318; Ali, 1917: 367-369; Herklots, 1921: 56-88; Pelsaert, 1925: 82; Sen, 1949: 31-33; Manucci, 1907: 152). Dönemin Farsça kroniklerinde de prenslerin evliliklerine dair dağınık referanslar mevcuttur (Lahori, 1867: 328; Chopra, 1921: 183; Jahangir 1909: 159,224-225; Qanungo, 1952: 14). Pelsaert'e göre üç ilâ dört gün süren evlilik kutlamaları, gelin için *saçak* (genellikle kırmızı boya ile birlikte dört değerli hediye) gönderilmesiyle başlardı[20] (Pelsaert, 1925: 82). Güzel tepsilere dizilmiş meyveler ve tatlılar ile birlikte bir miktar nakit para da gönderilirdi. Pelsaert yine, gelinin hediyeleri arasında damat için tam takım elbise için gerekli olan her şey, tuvalet malzemeleri, şekerlemeler, kuru meyveler, konserveler, hazırlanan yemişler ve saymakla bitmeyecek kadar çok sayıda önemsiz şeyin yer aldığını söyler (Pelsaert, 1925: 319).

Cihangir, Hürrem'in Muzaffer Hüseyin'in kızıyla evlenmesi üzerine *saçak* olarak elli bin rupi göndermiş, Dârâ Şükûh'un *saçak*ı için ise 2 lek rupi harcanmıştır (Jahangir, 1909: 159). Hediyeler damadın arkadaşlarından oluşan bir grup tarafından müzik eşliğinde kızın evine taşınırdı (Herklots, 1921: 70). Hanedan ailesinden hanımlar, merhum Mümtaz Mahal'in annesi, kız kardeşleri ve halaları, Dârâ'nın evliliği dolayısıyla gelinin evine yaklaşık 2 lek rupi değerinde *saçak* götürmüşlerdir. Asıl düğün kutlamaları birkaç ay sonra *hennabandi* töreninin[21] gerekli ritüellerle gerçekleştirilmesiyle başlardı (Qanungo, 1952: 14-15). Damadın elleri, bir geleneğe göre, perdenin arkasına gizlenmiş kadınlar tarafından kına ile kırmızıya boyanırdı. Konukların elleri de kına ile boyanırdı. Uygun hediyeleri aldıktan sonra ise geri dönerlerdi (Herklots, 1921: 66).

Manucci'ye göre, damadın elleri bir saat sonra gülsuyu ile yıkanır ve damat evliliği onaylamak için bir bardak su içerdi (Manucci, 1907: 152). Nikâhla ilgili diğer törenler her zaman kadı ya da onun vekili tarafından gerçekleştirilir, kadı da reşit iki erkeği şahit olarak tayin ederdi. Mesela Dârâ'nın nikâhını kıyan kadı Muhammed İşhan idi (Qanungo, 1952: 14-15; Herklots, 1921: 74; Hughes, 1885: 318). Lahûri, *Padişahname*'de, gelinin babasının nikâh sırasında hazır bulunmasının beklenmediği yaygın bir gelenekten bahseder (Lahori, 1867: 113). Nikâh ardından olağan merasimler, gelinin evliliğe resmî rızası, damat tarafından olağan duaların okunması vb. ve büyük önem taşıyan mehirin veya evlilik anlaşmasının ilanı gelirdi (Herklots, 1921: 75-76; Hughes, 1885: 318). Örneğin Hindal, Hamide Banu'nun Hümâyûn'la evlenmesini kabul etmedi, çünkü Hümâyûn sürgünde olduğu için uygun bir mehir belirleyebilecek durumda değildi. Hindal'ın şöyle dediği rivayet edilir, "Allah korusun, uygun bir mehir olmazsa, ortaya bir sıkıntı çıkmamalı." Bir başka rivayete göre de Hümâyûn, çeyiz için 3 lek rupi nakit para verdi (Chopra, 1921: 182; Banerji, 1938: 37). Hümâyûn'un torunu Selim'in (Cihangir) Raca Bhagwan Dass'ın kızıyla evlenmesi üzerine Ekber, evlilik anlaşması olarak 2 kürûr tenkelik[22] bir meblağ belirledi (Ahmed, 1927: 559; Allami, 1907: 667-668). Hümâyûn'un torunu Şah Cihan da Mümtaz Mahal'e vaat ettiği 5 lek rupiyi geline mehir olarak belirledi (Qanungo, 1952: 14-15). Kur'ân'dan bir ayet okunarak, Allah'tan çift için mutluluk

[20] Bu kutlama Bengal'de ise zerdeçalın gelinin vücuduna sürüldüğü halud (haldi ya da zerdeçal) töreni olarak bilinir (Abdurrahim, 1963: 286-287).

[21] Hennabandi töreni, düğünden önce yapılan ve gelinin ellerine, bazen de ayaklarına kına yakıldığı törendir. Bâbürlü/Hindistan bağlamında bu merasim sadece süslenme amacı taşımaz; aynı zamanda uğur, bereket, korunma ve evliliğe hazırlanma anlamları da taşır. Tören sırasında genellikle kadın akrabalar ve arkadaşlar bir araya gelir, şarkılar söylenir, eğlenceler yapılır ve gelin düğüne sembolik olarak hazırlanır.

[22] Başka bir kaynakta bu meblağ 2 kürûr rupi olarak geçer (Khan, 1947: 404).

ve bereket istenir ve evlilik törenleri bu şekilde sona ererdi (Chopra, 1921: 183-184; Foster, 1921: 62; Herklots, 1921: 77-78).

Üst sınıf ailelerde evlilik kutlamaları vesilesiyle yapılan büyük harcamalara yabancı seyyahlar ve çağdaş kronikler tarafından sıkça atıfta bulunulmuştur. Örneğin, Siracüdevle'nin kardeşi Ekremüldevle'nin evliliğinde üç ay boyunca devam eden şenliklerde kokular, ışıklandırma ve havai fişekler için yapılan harcamanın 12 lek rupiyi bulduğu kaydedilir (Abdurrahim, 1963: 287; Chopra, 1921: 184).

2.11. Çeyiz

Bâbürlüler döneminde çeyiz sistemi oldukça katı bir şekilde uygulanmaktaydı. Bazı Avrupalı seyyahlar, yüklü miktarda başlık parası ödeyemedikleri için kızlarını evlendirmekte zorlanan fakirlere karşı sert olan bu geleneğe atıfta bulunmuşlardır (Sen, 1949: 248; Manucci, 1907: 152; Foster, 1921: 62; Foster, 1928: 45; Chopra, 1921: 184; Bartolomeo, 1800: 272; Macauliffe, 1909: 145; Sanyal, 1933: 366). Bazen fakir bir babanın kızına düğün kıyafeti almaya bile gücü yetmiyordu. Hatta zor durumda olan bir adam, kızına düğün kıyafeti temin etmek için Guru Nanak'a başvurmuştu. Tukaram ise kızlarını ancak köylülerin katkısıyla evlendirebilmiştir (Macauliffe, 1909: 145).

Söz konusu hanedan evliliği olduğunda ise tam tersi bir durum vardı; Örneğin Selim'in evliliğinde, gelin Man Bai'nin babası Raca Bhagwan Das çeyiz olarak birkaç dizi İran, Arap ve Türk atı ile birlikte yüz fil ve Habeş, Çerkes ve Hintli birçok erkek ve kadın kölenin yanı sıra her türlü altın ve diğer pahalı eşyaları verdi. Emirlerin her birine altın eyerli İran, Türk ve Arap atları hediye etti. Bazen de bütün köyler çeyiz olarak verilirdi (Khan, 1947: 404; Ahmed, 1927: 677-678; Bedauni, 1990: 342-343). Ekber Şah, şüphesiz pahalı çeyizlere karşıydı. Hatta, yüksek çeyiz parası ödeyemedikleri için kızlarını evlendiremeyen ebeveynlerin durumundan yakınırdı (Chopra, 1921: 184; Bartolomeo, 1800: 272; Allami, 1873: 278). Ancak Ekber, bu kötü uygulamayı kontrol etmek için hiçbir çaba sarf etmemiş gibi görünüyor. Evrengzîb'in kızı Zinetünisâ'nın babasından çeyizinin miktarını isteyerek Delhi'de Künveri Mescidi olarak bilinen bir cami inşa etmek için harcaması da ilginç bir hadisedir (Chopra, 1921: 184).

3. Ekber Şah'ın Evlilik Yasası

Bâbürlü tarihinde reformist bir hükümdar olarak bilinen ve saltanatı sırasında pek çok konuda radikal düzenlemeler yapan Ekber Şah, evlilik uygulamalarını da yeniden düzenlemeyi amaçlayan önemli değişiklikler getirdi. Ekber'in saltanatının yirmi ikinci yılında (1578) tek eşli evliliği tasvip etmediği ifade edilse de o, 1587'de çıkardığı bir fermanla "tek eşli evliliği" yasal hale getirdi. Ekber Şah'ın bu hususta düşüncesinin değişmesinde ve söz konusu yasayı çıkarmasında ise "Tanrı, nasıl tek ise, bir erkeğinde eşi tek olmalı" fikrinin etkili olduğu kaydedilir (Şahin, 2020, 148; Bayur, 1987: 153). Dolayısıyla bu konuda Ekber'in ilk başta tek eşliliği onaylamazken, daha sonraki dönemlerde böyle bir karar almasının sebebini, dinî ve dünyevi yaşamında meydana gelen değişiminin bir yansıması olarak da ifade edebiliriz.

Ekber'in evlilik yasası kapsamında, kız çocukları için evlilik yaşı on dörde, erkek çocukları içinse on altıya çıkarılarak çocuk yaşta evliliklerin caydırılması hedeflendi. Sati (dul kadınların yakılması) uygulamasına son verilerek, dul kadınların yeniden evlenmesi yasal hale getirildi (Allami, 1873: 42; Fisher, 2020: 154; Bernier, 1916: 306). Ekber, siyasi konsolidasyon ve toplumsal bütünleşme politikasının bir parçası olarak Racpût klanlarıyla ittifaklara vurgu yaparak tek eşli ittifakları teşvik etti. Yasayla birlikte düğünlere alaylar ve müzikli kutlamalar gibi yeni gelenekler eklendi ve bu durum önceki Bâbürlü geleneklerinden farklı bir anlam kazandı. Ayrıca, yapılacak evliliklerde kadının rızasının ön planda tutulması, evlilik örf ve adetlerde ilerici bir anlayışın vurgulanmasını sağladı. Ekber'in özellikle Meryem ez-Zemânî gibi Hindu Racpût prensesleriyle kurduğu evlilik ittifakları, Racpût müttefiklerini Bâbürlü soylularına entegre etti ve evlilik ittifakları yoluyla onları imparatorluğun *hânezâd*ı (haneye doğmuş, kapı halkı) hâline getirerek siyasi istikrarı artırdı (Fisher, 2020: 136-137; Richards, 2021: 43; Şahin, 2020, 148; Bayur, 1987: 153; Wink, 2020: 108-109). Bu bakımdan, Ekber'in evlilik yasalarındaki reformları, toplumsal uyum ve dinî hoşgörünün hâkim olduğu birleşik bir imparatorluk vizyonunu yansıtıyordu; bazı açılardan kadınların statüsünü yükseltiyor ve evliliği siyasi amaçlar için stratejik olarak kullanıyordu.

Diğer taraftan, yine bu yasa kapsamında muta nikâhın dinen uygun olmadığı, kadınların giydikleri kırmızı ve sarı renkteki elbisenin de caiz olmadığı hükmü getirildi. Dördüncü dereceden akrabalar, yani kardeş çocukları arasında yapılan evlilikler yasaklandı, ancak çocuğun olmadığı durumlar istisna sayıldı. Buradaki asıl amaç herkesin elden geldiği kadar kendisine yabancı ve uzak kız almaya teşvik edilmesi ve özellikle de Hinduların kast dışı evlilikler yapmalarını sağlayarak yozlaşmaların önüne geçmekti. Yine söz konu yasa ile evlilik için sağlık raporunun alınması amacıyla Toy Beyi adı verilen memurlar görevlendirilip, yüksek miktarda başlık parası talep edilmesi geleneğine son verildi. Ayrıca, asil bir kişinin oğlunun veya kızının yaşları, görevli memur tarafından belirlenmeden evlenmemeleri kararı verildi. Evlenmek için yalnızca anne ve babanın değil, damat ve gelinin rızalarının alınması şartı da konuldu. Bu karardaki amaç ise Hinduların daha beşikte çocuk evlendirmelerine engel olmaktı (Şahin, 2020, 148; Bayur, 1987: 153-154).

4. Sonuç

Bâbürlü Hindistan'ında evlilik kurumu, dinî normlar, sosyal hiyerarşiler, siyasi hususlar ve ekonomik çıkarlar tarafından şekillendirilen çok yönlü bir kurum olarak işlev görüyordu. Evlilik, yalnızca bireyler arasındaki özel bir birleşme olmaktan ziyade, aile soyunu sürdürmek, sosyal statüyü pekiştirmek ve siyasi ittifakları güçlendirmek için önemli bir mekanizma olarak işlev görüyordu. Bu kurum, İslâm, yerel Hint gelenekleri ve köklü kültürel geleneklerin karmaşık etkileşimini yansıtarak, sosyal sınıflar ve dinî topluluklar arasında farklılık gösteren kendine özgü bir evlilik kültürü oluşturuyordu.

Hukukî ve dinî açıdan, Bâbür İmparatorluğu'ndaki Müslüman evlilikleri, evliliği iki taraf arasında yapılan bir sözleşme (nikāḥ) olarak tanımlayan İslâm hukuku ilkeleri tarafından düzenleniyordu. Bu sözleşme niteliği, kadınlara çeyiz (mehir) hakkı ve prensipte boşanma imkânı gibi belirli haklar sağlıyordu. Aynı zamanda, yasal çerçeve çok eşlilik ve geçici evlilik (muta) gibi uygulamalara izin veriyordu, ancak ikincisi tartışmalı kalmaya devam etti ve imparatorluğun egemen Sünni hukuk geleneğinden çok Şii İslâm ile daha yakından ilişkiliydi. Uygulamada, bu yasal ilkelerin uygulanması genellikle sosyal statüye, aile otoritesine ve yerel geleneklere bağlıydı.

Bâbürlü elitleri arasında, özellikle imparatorluk hanedanında, evlilik uygulamaları genellikle açık siyasi amaçlara hizmet ediyordu. Evlilik yoluyla kurulan ittifaklar, diplomatik ilişkileri güçlendirmeye, bölgesel elitleri imparatorluk yapısına entegre etmeye ve yönetimi istikrara kavuşturmaya yardımcı oluyordu. Örneğin, Ekber'in hükümdarlığı döneminde izlenen evlilik ittifakları politikası, Bâbürlü sarayı ile önde gelen Racpût hanedanları arasındaki ilişkileri güçlendirerek imparatorluk otoritesinin konsolidasyonuna katkıda bulundu. Bu siyasi evlilikler, bu kurumun hem devlet yönetiminin stratejik bir aracı hem de bir sosyal kurum olarak nasıl işlediğini göstermektedir.

Daha geniş bir toplumsal düzeyde, evlilik modelleri Müslüman ve Hindu toplulukları arasındaki kültürel etkileşim tarafından da şekillendirildi. Hinduizm ve İslâm'ın alt kıtada uzun süre bir arada var olması, her iki dinî gelenek evliliği düzenleyen farklı yasal çerçeveleri muhafaza etse de ortak sosyal uygulamaların ortaya çıkmasını teşvik etti. Müslüman topluluklar İslâm hukuk normlarını izlerken, Hindu evlilikleri genellikle geleneksel Hindu hukuku ve kast gelenekleri tarafından düzenleniyordu. Bu farklılıklara rağmen, görücü usulü evlilikler, ailenin rızasının önemi ve sosyal hiyerarşinin korunmasına verilen önem gibi belirli sosyal beklentiler, topluluklar arasında yaygın olarak paylaşılıyordu.

Bâbürlü evlilik sistemindeki cinsiyet rolleri, daha geniş ataerkil yapıları yansıtıyordu. Kadınların evlilik hayatları genellikle aile kararları tarafından şekilleniyordu ve erken evlilik gibi uygulamalar birçok sosyal grupta yaygındı. Bununla birlikte, Bâbürlü kaynakları, kadınların, özellikle de seçkin ailelerdeki kadınların, ev içi alanda ve bazen de siyasi veya ekonomik konularda etki sahibi olabildiklerini göstermektedir. Ayrıca, Bâbürlü Hindistan'ında evlilik kurumu ne statik ne de tek tipti. Dinî hukuk, kültürel alışveriş, siyasi strateji ve ekonomik faktörlerin şekillendirdiği dinamik bir sosyal yapıyı temsil ediyordu. Evlilik yoluyla aileler sosyal hiyerarşileri yeniden üretiyor, hükümdarlar ittifaklar kuruyor ve topluluklar kültürel sürekliliği koruyordu.

Öte yandan, özellikle Ekber Şah döneminde evlilik kurumu hem toplum hem de imparatorluğun siyasi manzarası üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Evlilik yalnızca kişisel veya ailevi bir olay değil, aynı zamanda sosyal hiyerarşi, kültürel kimlik ve siyasi diplomasiyle de derinden iç içe geçmiştir. Dolayısıyla Ekber'in evlilik hukukunda yaptığı reformlar, imparatorluğa önemli sosyal değişimler ve istikrar getirmiştir. Özellikle soylular ve hanedan ailesi arasında gerçekleşen evlilikler, siyasi ittifakları ve iktidarın pekişmesini sembolize etmiş, imparatorluk içindeki farklı kültürel ve dinî grupların bütünleşmesine yardımcı olmuştur. Bu evlilik bağları, geleneklerin, dillerin ve dinî uygulamaların harmanlanmasına yol açarak, Hint toplumunda kültürel sentezin oluşmasını sağlamış, evlilik törenleri ise aile hiyerarşisinin ve sosyal statünün oluşmasına yardımcı olmuş, Bâbürlü toplumundaki kültürel ve sosyal normları etkilemiştir.

Ekber Şah'ın çocuk yaşta evliliğe karşı çıkması ve kız çocukları için asgari evlilik yaşını on dörde, erkek çocukları içinse on altıya çıkarması, genç kadınları erken ve çoğu zaman zararlı evliliklerden korumak için ilerici bir adım olmuştur. Evlilik kaydı zorunluluğu getirilmesi ise, evlilik birliğini düzenlemek ve çoklu evlilik gibi suistimalleri önlemek için, bu dönemde alınan radikal kararlardan biri olarak tarihe geçmiştir.

Ekber Şah, dul kadınların yeniden evlenmesini teşvik edip, dul kadınlara hibe sağlayarak, derin ataerkil normlara meydan okumuş ve kadınların toplumsal statüsünü yükseltmiştir. Bu reformlar aile içi şiddetin ve çocuk gelinlere bağlı anne ölümlerinin azaltılmasına yardımcı olmuş ve Bâbürlü yönetimi altında kadınların özerkliğinin artmasına katkıda bulunmuştur. Ekber, bu tür düzenlemeler yaparak toplumsal uyumu, dinî hoşgörüyü ve siyasi istikrarı teşvik etmiş; bu da imparatorluğun gücünü ve bütünleşmesini desteklemiştir. Bu reformlar ayrıca, dinî ve kültürel uygulamaları harmanlayarak daha kapsayıcı bir toplum yaratmış ve böylece imparatorluğa olan bağlılığı güçlendirmiştir.

Ekber Şah'ın bu politikaları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve idari verimlilik yönünde kademeli değişikliklerin temelini atmış ve sonraki yöneticileri etkileyen ilerici bir yönetim mirası oluşturmuştur. Dolaysıyla, bu dönemin evlilik politikaları yalnızca aile yapılarını şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun siyasi ittifaklarını da güçlendirerek, çeşitli bir nüfus üzerinde daha sorunsuz bir yönetim sağlamıştır. Neticede Bâbürlü Hindistan'ında, özellikle Ekber'in reformları aracılığıyla evlilik kurumu, imparatorluğun toplumsal yapısını ve siyasi bütünleşmesini şekillendirmede, kültürel sentezi, toplumsal istikrarı teşvik etmede ve geleneksel olarak ataerkil bir toplumda kadınların statüsünü yükseltmede önemli bir rol oynamıştır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

(1843). *The Dabistan or School of Manners*, (Çev.: D. Shea ve A. Troyer), London: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.

Abdurrahim, M. (1963), *Social and Cultural History of Bengal*, Karaçi: Pakistan Historical Society.

Ahmed, N. (1927), *The Tabakat-ı Akbarī*, (Çev.: B. De), Kalküta: Royal Asiatic Society of Bengal.

Akhtar, R. C. (2018), Modern Traditions in Muslim Marriage Practices, Exploring English Narratives. *Oxford Journal of Law and Religion*, 7(3), s.427-454.

Ali, M. H. (1917), *Observations on the Mussulmauns of India*, London: Oxford University Press.

Allami, E. F. (1873), *The Ain-i Akbari*, (Çev.: H. Blochmann), Kalküta: Mission Press.

Allami, E. F. (1907), *The Akbarnama*, (Çev.: H. Beveridge), Kalküta: The Asiatic Society.

Altekar, A. S. (1938), *The Position of Women in Hindu Civilisation*, Benares: The Culture Publıcation House.

Anderson, S. (2007), The Economics of Dowry and Brideprice. *Journal of Economic Perspectives*, 21(4), s.151-174.

Âzâd, M. M. H. (1910), *Derbâr-i Ekberî*, Lahor: Seng-i Mil Publications.

Azfari, A. B. (1957), *Waqiat-e-Azfari*, (Ed.: T. Chandrasekharan), Madras, Nuri Press.

Bâbür, Z. M. (1970). *Bâbürnâme*, (Çev.: R. Rahmeti Arat), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Bahadur, H. H. (1917), *Ahkâm-ı Alâmgiri*, (Çev.: J. Sarkar), Kalküta: Harrison Road.

Banarsidass, M. (1690), *The Ramayana of Tulasidasa*. Delhi: Jaico Publishing House.

Banerji, K. (1938), *Humayun Badshah*, London: Oxford University Press.

Bartolomeo, F. P. D. S. (1800), *A Voyage to The East Indies*, (Çev.: W. Johnston, Haz.: J. R. Forster), London: J. Davis for Vernor & Hood, & J. Cuthell.

Bayly, S. (1999), *Caste, Society and Politics in India From The Eighteenth Century to The Modern Age*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bayur, Y. H. (1987), *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bedauni, A. (1990), *Muntakhabu-t Tawarikh*, (Çev.: G. S. A. Ranking), (New Delhi: Atlantic Publishers.

Bernier, F. (1916), *Travels in The Mogul Empire 1656-1668*, (Ed.: V. A. Smith), London: Oxford University Press.

Chopra, P. N. (1921), *Life And Letters Under The Mughals*, New Delhi: Ashajanak Publications.

Chopra, P. N. (1955), *Some Aspects of Society And Culture During The Mughal Age (1526-1707)*, Agra: Shiva Lai Agarwala & Co.

Dass, B. I. (1860), *Domestic Manners And Customs of The Hindus of Nortern India*, Benares: Medical Hall Press.

Dubois, A. J. A. (1906), *Hindu Manners, Customs And Ceremonies*, Oxford: At The Clarendon Press.

Firişte, M. K. (1829), *Tarikh-e Farishta*, (Çev.: J. Briggs), Delhi.

Fisher, M. H. (2020), *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, (Çev.: M. F. Çalışır), İstanbul: Kronik Yayıncılık.

Foster: W. (1921), *Early Travels in India, 1583-1619*, London: Oxford University Press.

Foster: W. (1928), *Thomas Herbert Travels in Persia (1627-1629)*, London: George Routledge & Sons.

Fox, R. G. (1969), Varna Schemes and İdeological İntegration in Indian Society. *Comparative Studies in Society and History*, 11(1), S.27-45.

Grose, J. H. (1772), *Voyage to the East Indies*, London: S. Hooper.

Gülbeden. (1987), *Hümâyunnâme*, (Çev.: A. Yelgar, Haz.: E. Manyas), Ankara: TTK.

Hadi, M. (1975), *Wakiat-i-Jahangiri*, (Ed. H. M. Elliot ve J. Dawson), Lahor: Booksellers.

Hamilton, A. (1727), *A New Account of the East Indies*, Edinburgh: John Mosman.

Hasrat, B. J. (1953), *Dara Shikuh Life And Work*, Calcutta: Visvabharati Publishing.

Hastings, J. (1909), *Encyclopaedia of Religion And Ethics*, Edinburh: Charles Scribner's Sons.

Havers, G. (1892), *The Travels of Pietro Della Valle in India*, (Ed.: E. Grey), London: The Hakluyt Society.

Hedges, W. (1887), *The Diary*, (Ed.: H. C. Yule), London: The Hakluyt Society.

Herklots, G. A. (1921), *Islam in India or the Qanun-i-İslam*, London: Oxford University Press.

Hughes, T. P. (1885), *A Dictionary of Islam*, London: W. H. Allen & Co.

Irvine, W. (1922), *Later Mughals*, (Ed.: J. Sarkar), Kalküta: Sri Gouranga Press.

Jahangir. (1909), *The Tūzuk-i Jahāngīrī or Memoirs of Jahāngīr*, (Çev.: A. Rogers, Ed. H. Beveridge), London: Royal Asiatic Society.

Jayasi, M. M. (1896), *The Padumawati of Malik Muammad Jais*, (Çev.: G. A. Grierson ve S. Dvivedi), Kalküta: Mission Press.

Khan, I. (1990), *The Shah Jahan Nama*, (Çev.: A. R. Fuller, Ed. W. E. Begley ve Z. A. Desai), Delhi: Oxford University Press.

Khan, M. (1947), *Maăsir-i 'Ălamgiri*, (Çev.: J. Sarkar), Kalküta: Royal Asiatic Society of Bengal.

Kolff, D. H. A. (1990), *Naukar, Rajput and Sepoy: The Ethnohistory of the Military Labour Market in Hindustan, 1450-1850*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lahori, A. (1867), *Badshah Nama*, (Ed.: M. K. Ahmad ve M. Abdurrahim), Kalküta: College Press.

Macauliffe, M. A. (1909), *Sikh Religion*, Oxford: At The Clarendon Press.

Mahalingam, T. V. (1940), *Administration And Social Life Under Vijaynagar*, Madras: University of Madras.

Makal, A. (2024), A Comparative Study on Marriage Customs of Two Hindu Bengali Communities in Kolkata Metropolis of India. *Antrocom Journal of Anthropology*, 20(1), s.155-174.

Manucci, N. (1907), *Storia do Mogor 1653-1708*, (Çev.: W. Irvine), London: Royal Asiatic Society.

Mehta, N. C. (1926), *Studies Indian Painting*, Bombay: D. B. Taraporevala Sons & Co.

Minorsky, V. (1948), Gardizi on India. *Bukletin of the School of Oriental and African Studies*, 12(2-4), s.625-641.

Orme, R. (1805), *Historical Fragments of the Mogul Empire*, London: F. Wingrave.

Orr, W. G. (1917), *A Sixteenth-Gentury Indian Mystic Dadu And Lis Followers*, London: Lutterworth Press.

Pandey, R. B. (1949), *Hindu Samskaras*, Benares: Vikrama Publications.

Pelsaert, F. (1925), *Jahangirs India*, (Çev.: W. H. Moreland), Cambridge: W. Heffer & Sons.

Purchas, S. (1906), *Hakluytus Posthumus Or Purchas His Pilgrimes*, Glasgow: J. Maclehose.

Qanungo, K. R. (1952), *Dara Shukoh*, Kalküta: M. C. Sarkar and Sons.

Richards, J. F. (2021), *Bâbür Türk İmparatorluğu: Tarih, Kültür, Teşkilat*, (Çev.: Y. Tekin), İstanbul: Selenge Yayınları.

Roe: T., & Fryer, J. (1993), *Travels in India in The Seventeenth Century*, New Delhi: Asian Educational Services.

Sanyal, N. (1933), *Shree Krishna Chaitanya*, Madras: Tridandi Swami Bhakti Hridaya Bon.

Sarkar, J. (1928), *History of Aurangzib*, Kalküta: M. C. Sarkar & Sons.

Sarkar, J. (1933), *Studies in Aurangzeb's Reign*, Kalküta: M. C. Sarkar & Sons.

Sarkar, J. (1943), *The History of Bengal: Muslim Period, 1200–1757*, Delhi: B. R. Publishing Corporation.

Sarkar, J. (1964), *Fall of The Mughal Empire*, Bombay: Orient Longman.

Sen: N. (1949), *Travels of Thevenot and Careri*, New Delhi: The National Archives of India.

Singh, R. K. (2010), Law of dower (Mahr) in India. *Journal of Islamic Law and Culture*, 12(1), s.58-73.

Singh, S. (2019), *Socio-Political and Economic Aspects of Marriage*, Delhi: Oxford University Press.

Srinivas, M. N. (1942), *Marriage and Family in Mysore*, Bombay: New Book Co.

Stavorinus, J. S. (1798), *Voyages to the East-Indies*, (Çev.: S. H. Wilcocke), London: G. G. And J. Robınson, Pater Noster-Row.

Stevenson, S. (1920), *The Rites of The Twice-Born*, London: Oxford University Press.

Şahin, H. H. (2020), *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Dini İlahi'si*, İstanbul: Selenge Yayınevi.

Tavernier, J. B. (1925), *Travels in India 1605-1689*, (Çev.: V. Ball), London: Oxford University Press.

Terry, E. (1777), *A Voyage to East India*, London: Salisbury.

Thomas, P. (1948), *Hindu Religion, Customs and Manners*, Oxford: At The Clarendon Press.

Wink, A. (2020), *Ekber Şah*, (Çev.: U. Gezen), İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1136-1156, doi: 10.11616/asbi.1824620

İnanç Turizmi Literatürünün Performans Analizi ve Bilim Haritalama Yöntemi Aracılığıyla İncelenmesi (1983-2024)

Review of Religious Tourism Literature Through Performance Analysis and Science Mapping Method (1983-2024)

Nurgül ÇALIŞKAN[1], **Eda YILDIZ**[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 28.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışmada, bibliyometrik yöntemler aracılığıyla inanç turizmi literatürünün ana araştırma hatlarının ve gelişiminin mevcut durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, WoS veri tabanında 1983–2024 yılları arasında yayımlanan 547 yayın, değerlendirici ve ilişkisel teknikler aracılığıyla analiz edilmiştir. Değerlendirici teknikler kapsamında üretkenlik ve etki ölçümleri aracılığıyla araştırma bileşenlerinin (yazar, dergi, kurum, ülke) performans analizi yapılmıştır. Araştırma bileşenleri arasındaki ilişki ağının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla ortak yazar, ortak atıf ve ortak kelime analizleri yapılmış; elde edilen ağ yapıları ile alanın bilim haritası çıkarılmıştır. Elde edilen bulgular, Noga Collins-Kreiner'in alandaki en üretken ve etkili yazar, *Annals of Tourism Research* dergisinin ise en etkili dergi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ABD'nin yüksek yayın üretimine rağmen uluslararası iş birliğinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ortak atıf ve kelime analizleri sonucunda ise inanç turizmi araştırmalarının altı ana tema etrafında şekillendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Manevi, Turizm, Performans Analizi, Bilim Haritalama.

&

Abstract: This study aims to reveal the main research lines and the current state of development of the religious tourism literature through bibliometric methods. Within this scope, data from 547 publications published between 1983 and 2024 in the Web of Science (WoS) database were analyzed using evaluative and relational techniques. Evaluative techniques were employed to conduct performance analyses of research components, including authors, journals, institutions, and countries, based on productivity and impact measures. To identify the relational network among research components, co-authorship, co-citation, and co-occurrence analyses were conducted, and the scientific map of the field was constructed based on the resulting network structures. The findings indicate that Noga Collins-Kreiner is the most productive and influential author in the field, while *Annals of Tourism Research* is the most productive and influential journal. Furthermore, although the United States is the most productive country in religious tourism research, it was found to have relatively limited international collaboration. Co-citation and co-occurrence analyses further revealed that religious tourism research is structured around six main thematic areas.

Keywords: Faith, Spiritual, Tourism, Performance Analysis, Science Mapping.

Atıf/Cite as: Çalışkan, N., Yıldız, E. (2026). İnanç Turizmi Literatürünün Performans Analizi ve Bilim Haritalama Yöntemi Aracılığıyla İncelenmesi (1983-2024). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1136-1156. doi: 10.11616/asbi.1824620

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Nurgül Çalışkan, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, nurgulcaliskan@nevsehir.edu.tr (Sorumlu Yazar)

[2] Doktora Öğrencisi, Eda Yıldız, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, edusyldz@gmail.com

1. Giriş

Turizm araştırmalarındaki temel sorulardan biri insanların boş zamanlarında neden seyahat ettiğidir. Bu tür bir sorgulama, araştırmacıları seyahat motivasyonlarını anlamaya yöneltse de yanıtlar, çoğu zaman turizmin tarihsel gelişimine yönelik anlayışımızda yer bulan inanç unsuru üzerinden başlatılmaktadır. Nitekim inanç unsuru, yüzyıllar boyunca boş zamanın nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda önemli bir rol oynamış ve insanların seyahat etmelerinde temel bir motivasyon kaynağı olmuştur (Jackowski, 2000; Kaelber, 2006; Kelly, 1982). Örneğin, Munro (2017) ilk çağlardan itibaren kutsal olarak nitelendirilen yerlere yapılan yolculukların belki de fiziksel hayatta kalma ile ilgili olmayan en eski seyahat biçimi olduğundan bahseder. Ayrıca, inanç sistemleri ve yapılarının, bireylerin seyahat etme ve sınırları aşma kapasitelerini yalnızca geçmişte değil günümüzde de etkilemeye devam etmesi, inanç unsurunu seyahatin ve dolayısıyla turizmin anlaşılmasında merkezi bir konuma taşımaktadır (Hall, 2006). Bu nedenle, geleneksel anlamda hakikati ya da kutsal olanı aramak için yapılan hac yolculukları ile turizm arasındaki ilişki araştırmacılar tarafından "arayış" ya da "kutsal yolculuk" söylemi üzerinden sıklıkla vurgulanmıştır (Graburn, 1977; 1983; MacCannell, 1976; Smith, 1992; Turner ve Turner, 1978). Bu anlamda, günümüzün modern, seküler toplumlarında boş zamanın belirli bir kullanım alanı olan turizmin, ritüel ya da hac davranışları ile yapısal ve deneyimsel açıdan benzer özellikler taşıdığı ileri sürülmektedir.

Turizm ile inanç arasındaki ilişki postmodern düşüncenin gelişmesiyle daha da güçlenmektedir. Modernleşme, dinsel yaşamdan bağımsızlaşmayı vadederken; postmodernite, dünyayı yeniden büyülü hale getirme, etnik-dinsel köklere dönüş, geçmişle bağların sürdürülmesi, kutsalın yeniden inşası gibi söylemler aracılığıyla bireysel yönelimli bir anlam arayışına vurgu yapmaktadır (Başer, 2001; Bauman, 1998; Perşembe, 2003). Bu durum ise hem geleneksel inanç öğretilerini dönüştürmekte hem de bireylerin geleneksel anlamda bir inanç sistemine dahil olmasalar da manevi deneyimler olarak kabul ettikleri şeyleri aramaya devam ettiklerini göstermektedir (Heelas, 1998). Dolayısıyla tarihsel olarak doğaüstü olana yönelik arayış, bireyleri geleneksel din öğretileri çerçevesindeki kutsal mekanlara yönlendirmiş olsa da günümüz postmodern toplumları, kutsal olarak tanımladığı şeyi genişleterek yeni kutsal mekanların da yaratılmasını sağlamaktadır (Olsen ve Timothy, 2006). İnanç olgusuna yönelik bu paradigma değişimini, bireylerin kutsal olarak nitelendirdikleri mekanlara yönelik seyahatlerinde de gözlemlemek mümkündür. Günümüz postmodern insanı artık yalnızca kiliseler, katedraller, camiler ve Kudüs, Roma, Mekke gibi hac merkezlerini değil, kendisi için derin anlamlar taşıyan yerleri de kutsal olarak nitelendirebilmekte ve ziyaret etmektedir. Örneğin, Bruner (1996) Gana'daki turizm gelişimini incelediği çalışmasında, 18. yüzyılda transatlantik köle ticaretine sahne olan Elmina ve Cape Coast Kalesi'nin Afro-Amerikalı ziyaretçiler için kutsal olduklarını ifade etmektedir. Benzer şekilde, New York'ta bulunan ve 11 Eylül 2001 tarihinde terör saldırıları sonucunda yıkılan Dünya Ticaret Merkezi (*Ground Zero*), büyük bir çoğunluk için kutsal bir alan, hatta seküler bir hac merkezi olarak kabul edilmektedir (Cusack ve Digance 2003; Jones ve Cox, 2010).

Kutsal kavramının anlamının genişletilmesinin yanı sıra, kültür ve miras turizmine olan ilginin artmasıyla bu mekanlara yönelik gerçekleştirilen ziyaretlerin temel motivasyonunu çerçevelemek de giderek zorlaşmaktadır. Ziyaretçiler, kutsal olarak nitelendirilen mekanlara kendi sosyal aidiyetlerine göre anlamlar yüklemektedir. Dolayısıyla, geleneksel dini güdüler ya da manevi bir arayış amacıyla ziyaret edilen bir mekân kutsal olarak algılanırken, aynı mekân merak, ilgi ya da estetik güdülerin tatmin edildiği turistik bir meta haline de dönüşebilmektedir (Bremer, 2006). Ayrıca, bireyler seyahatlerine dini güdülerle başlamasa da seyahat sırasında bu tür güdüler geliştirebilmekte ya da tam tersi dini kaygılarla motive olan bireylere seküler güdüler de eşlik edebilmektedir (Kaelber, 2006). Bu bağlamda, her yıl milyonlarca insanın hem antik hem de modern kökenli kutsal mekanlara yaptıkları ziyaretlerin arkasındaki motivasyonu belirlemek güç olsa da bu tür seyahatleri inanç turizmi kapsamında değerlendirmek mümkündür. Ancak, bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere turizm ve inanç arasındaki ilişkinin çok yönlü ve karmaşık doğası, inanç turizmine yönelik net bir tanım yapmayı da zorlaştırmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, inanç turizminin tanımlanmasında genel olarak iki unsurun dikkate alındığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar, inanç turizmini tamamen veya kısmen dini nedenlerle motive edilen bir seyahat biçimi şeklinde tanımlayarak motivasyon unsurunu ön plana çıkarmaktadır (Rinschede, 1992). Diğer araştırmacılar ise

motivasyon unsuruna ek olarak ziyaretçilerin faaliyetlerini de dikkate almakta ve inanç turizmini, bireylerin hem seküler hem de dini güdülerle belirli kutsal alanları ziyaret etmek ya da inançlarıyla ilgili faaliyetlere katılmak amacıyla gerçekleştirdikleri bir turizm türü olarak tanımlamaktadır (Blackwell, 2007; Griffin ve Raj, 2018; Timothy ve Olsen, 2006). Bu bağlamda, inanç turizmini dini/manevi inanışlar, ritüeller ve kutsal mekanlar çerçevesinde şekillenen bir turizm türü olarak nitelendirmek mümkündür.

İnanç turizmi her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, bu tür seyahatlerin yalnızca bireylerin dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda yerel ekonomilere katkısı, kültürel miras üzerindeki etkisi ve toplumlar arası diyalog oluşturmadaki rolü gibi hususlar onun dikkat çekici bir araştırma alanı haline gelmesini sağlamıştır. Nitekim inanç turizminin bu çok boyutlu yapısı turizm, din sosyolojisi, kültürel antropoloji, tarih, pazarlama ve kültürel miras yönetimi gibi farklı akademik disiplinler tarafından giderek artan bir ilgi görmektedir. Örneğin; farklı disiplinlerden birçok araştırmacı turizm ve din arasındaki ilişki (Badone ve Roseman, 2004; Cohen, 1998; Graburn, 1977; Vukonić, 1992), inanç turistlerinin motivasyonları (Abbate ve Nuovo, 2013; Raj vd., 2015; Wang vd., 2016), kutsal mekanların yönetimi (Olsen, 2006; Shackley 2001) vb. gibi konularda teorik ve uygulamaya dönük çalışmalar yürüterek bu alandaki literatürün niceliksel ve niteliksel açıdan genişlemesine katkıda bulunmuştur. Ancak, bu geniş ve derin araştırma alanının hangi noktalarda yoğunlaştığı ve hangi boşlukları doldurduğu sınırlı sayıda çalışmaya (Collins-Kreiner, 2020; Duran-Sanchez vd., 2018; Heidari vd., 2018; Kim vd., 2020; Rashid, 2018; Yayla, 2023) konu olmuştur. Örneğin, Rashid (2018), 2006-2017 yılları arasında Emerald'da yer alan dergilerde yayımlanan ilgili makaleleri inceleyerek inanç turizmi alanının mevcut durumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Benzer şekilde, Duran-Sanchez vd. (2018) 2017 yılına kadar inanç turizmi alanında yapılmış çalışmaların bibliyometrik bir analizini sunmuşlar ve alanın büyüme aşamasında olduğunu vurgulamışlardır. Kim vd. (2020) ise turizm alanının önde gelen 12 dergisinde, 1983-2018 yılları arasında inanç turizmi ile ilgili yayımlanan 84 makalenin içerik analizini yapmış ve ilgili literatürde gelişen araştırma temalarını belirlemeye çalışmıştır. Alana ilişkin en kapsamlı çalışmalar ise sistematik haritalama yöntemini kullanarak ilgili literatürün mevcut durumunu ortaya koyan Heidari vd. (2018) ile turizm ve inanç bağlantısının ana hatlarını meta analiz aracılığıyla çizen Collins-Kreiner (2020) tarafından yapılmıştır. Ancak, bu çalışmalar ilgili araştırma alanının gelişimine yönelik önemli içgörüler sağlasa da alanı ya parçalı bir şekilde incelemiş ya da son gelişmeleri yakalayamamışlardır. Diğer taraftan, ulusal literatürde inanç turizmi araştırmalarının gelişimini inceleyen birkaç çalışmaya (Karasakaloğlu, 2020; Özçoban, 2020) rastlansa da ilgili çalışmaların ulusal makale ve lisansüstü tezler ile sınırlandırılmış olması sebebiyle araştırma alanının mevcut durumu bu çalışmalarda da net olarak çerçevelenmemiştir. Dolayısıyla inanç turizmi alanının güncel bir incelemesinin yapılması literatürdeki parçalı ve eksik görünümü tamamlamak açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, ilgili çalışma ile inanç turizmi kapsamında yapılan çalışmaların bibliyometrik bir analizini sunarak bu alandaki araştırma eğilimlerinin ve gelişiminin mevcut durumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu temel amaç doğrultusunda, çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır.

- İnanç turizmi alanında yapılan yayınların yıllar, yazarlar, kurumlar, ülkeler ve dergilere göre dağılımı nasıldır? (üretkenlik analizi)
- İnanç turizmi alanında atıf sayısına göre en etkili yayınlar, yazarlar ve dergiler hangileridir? (etki analizi)
- İnanç turizmi alanındaki yayınlar, yazarlar ve ülkeler arasında iş birliği nasıldır? (ortak yazarlık analizi/ ortak atıf analizi)
- İnanç turizmi alanını temsil eden kavramlar ve ana araştırma temaları nelerdir? (ortak kelime analizi)

Bu sorulara verilecek yanıtlar aracılığıyla hem mevcut bilgi birikimine hem de araştırma alanına ilişkin boşlukların belirlenerek gelecekte yapılacak çalışmalara katkıda bulunulacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın özgün değeri ise iki temel noktada ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, alandaki diğer bibliyometrik araştırmaların aksine bu çalışma, 1983–2024 yıllarını kapsayan geniş zaman aralığı sayesinde alanın uzun dönemli gelişim sürecini bütüncül olarak analiz etmektedir. İkinci olarak, yalnızca betimleyici üretkenlik

göstergeleriyle sınırlı kalmayıp, VOSviewer aracılığıyla oluşturulan bilim haritaları aracılığıyla inanç turizminin evrilen alt temalarının birbirleriyle olan entelektüel ve kavramsal ilişkilerini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, alanın yalnızca gelişimine değil, aynı zamanda gelecekteki dönüşüm eğilimlerine yönelik içgörüler sağlayan güncel ve kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, inanç turizmi literatürünün mevcut durumunu ve gelişimini ortaya koyabilmek amacıyla bibliyometrik yöntemlerden yararlanılmıştır. Bibliyometri, yayımlanmış bilimsel çalışmalara ait bibliyografik verilerin matematiksel ve istatistiksel hesaplamalarla düzenlenmesi, sınıflandırılması ve değerlendirilmesini ifade etmektedir (Sen Gupta, 1988). Diğer bir ifadeyle, belirli bir disiplinde ya da konuda yayımlanmış çalışmaları yazarlar, kurumlar, ülkeler, atıflar, anahtar kelimeler vb. parametreler üzerinden istatistiksel teknikler aracılığıyla analiz ederek ilgili disiplin ya da konuya ilişkin genel bir bakışın üretilmesini sağlayan yöntemler bütünüdür (Broadus, 1987; Pritchard, 1969). Bu anlamda, bibliyometrik analizler büyük miktardaki veriyi anlamlı bir hale getirerek ilgili disiplinin/konunun entelektüel yapısı ile gelişimini deşifre etmeye ve haritalamaya yardımcı olmaktadır. Böylece, araştırmacıların disipline/konuya ilişkin genel bir bakış elde etmesini sağlayarak bilgi boşluklarının belirlenmesini ve yeni fikirlerin üretilmesini de kolaylaştırmaktadır. Bibliyometri, veri tabanlarından elde edilen bibliyografik verileri analiz edebilmek amacıyla çeşitli teknikler kullanır. Benckendorff ve Zehrer (2013), bu teknikleri (a) değerlendirici ve (b) ilişkisel teknikler olmak üzere iki kategori altında toplamaktadır. Değerlendirici teknikler, üretkenlik, etki ve hibrit ölçümleri aracılığıyla ilgili disiplin ya da konudaki araştırma bileşenlerinin (yazarlar, kurumlar, ülkeler, dergiler vb.) performansını analiz ederek katkılarını incelemektedir (Hall, 2011). İlişkisel teknikler ise temel olarak parametreler arasındaki ilişki ağının açığa çıkarılması ve bu ağ yapılarının görselleştirilerek haritalandırılmasına odaklanmaktadır. Bibliyometrik ya da bilim haritalama olarak da adlandırılan bu teknikler arasında ortak yazarlık, ortak atıf, ortak kelime ve bibliyografik eşleştirme analizleri bulunmaktadır (Benckendorff ve Zehrer, 2013; Donthu vd., 2021; Köseoğlu vd., 2016). Bu bağlamda, araştırma sorularına yanıt arayabilmek için bu çalışmada performans analizi ve bilim haritalama teknikleri kullanılmıştır. Bibliyografik verilerin elde edilmesinde izlenen adımlar ise aşağıda ayrıntılarıyla açıklanmaktadır.

Veri Kaynağı: Günümüzde bibliyometrik çalışmalar için veri kaynağı olarak kullanılabilecek çok sayıda veri tabanı bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Web of Science (WoS), Scopus, PubMed, Medline vb. veri tabanları araştırmacılar tarafından bibliyografik verilerin elde edilmesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise farklı disiplinlerden etki faktörü yüksek çok sayıda dergiyi bünyesinde barındırması ve araştırmacılara kullanım kolaylığı sağlaması sebebiyle, verilerin elde edilmesinde WoS veri tabanının kullanılması tercih edilmiştir.

Tablo 1: Arama Stratejisi

Veri Kaynağı	**Web of Science (WoS)**
Arama Terimleri	Religious Tourism, Pilgrimage Tourism, Faith Tourism, Spiritual Tourism
Kategori	Başlık
Konu Alanı	Hepsi
Yayın Türü	Makale
Zaman Aralığı	≤ 2024
Dil	İngilizce
Sorgu Dizesi	(((TI=(Religio* AND Tour*)) OR TI=(Pilgrim* AND Tour*)) OR TI=(Faith* AND Tour*)) OR TI=(Spiritual* AND Tour*)
Tarama Tarihi	Ağustos 2025

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Arama Stratejisi: Bibliyometrik analize dahil edilecek çalışmaların belirlenebilmesi amacıyla ilk olarak araştırmacılar tarafından hangi arama terimlerinin kullanılacağı kararlaştırılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda inanç turizminin din (*religion*), hac (*pilgrimage*), inanç (*faith*), manevi (*spiritual*) turizm

gibi farklı kavramlar aracılığıyla incelendiği gözlenmiştir. Bu doğrultuda, alanın çok yönlü doğasını da dikkate alarak "*religious tourism*", *"pilgrimage tourism"*, *"faith tourism*" ve "*spiritual tourism*" terimlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Belirlenen arama terimlerinin farklı yazım şekillerini de dikkate alarak sorgu dizesi oluşturulmuş ve bu dize, WoS veri tabanının gelişmiş arama özelliği kullanılarak başlık kategorisinde taranmıştır. Verilerin elde edilmesi sürecinde kullanılan arama stratejisine ilişkin özet bilgilere ise Tablo 1'de yer verilmiştir.

Dahil Etme ve Çıkarma Kriterleri: İlk tarama sonucunda herhangi bir kısıtlama kriteri kullanılmadan 1,256 çalışmaya ulaşılmıştır. İkinci adımda ise tarama yayın yılı, yayın türü ve dil kriterleri açısından sınırlandırılmıştır. Kitaplar, bildiriler, araştırma notları vb. çalışmaların akademik düşünceyi etkilediği kabul edilse de bilimsel makalelerin genellikle araştırmacılar için baskın iletişim aracı olması sebebiyle (Benckendorff ve Zehrer, 2013) veri setine yalnızca İngilizce dilinde yayımlanan makaleler dahil edilmiştir. Ayrıca, 2025 yılında yayımlanan bazı yayınların erken görünüm nedeniyle sayı ve yıl atamaları belirlenmediği için 2025 yılında yayımlanan çalışmalar taramadan çıkarılmıştır. Bu doğrultuda, 2025 yılının ağustos ayı itibariyle WoS veri tabanı aracılığıyla ulaşılan ve 1983-2024 yılları arasında yayımlanan toplam 547 makale çalışmanın veri setini oluşturmuştur.

WoS aracılığıyla elde edilen veri seti, uygun metin formatına dönüştürülmüş ve analizlerden önce olası veri hatalarını ve tutarsızlıklarını elimine edebilmek amacıyla araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazar ya da kurum adlarının eksik ya da yanlış yazımı gibi gerek duyulan noktalarda düzeltmeler yapılmıştır. Bibliyometrik ağların oluşturulması ve görselleştirilmesi amacıyla ise VOSviewer (1.6.20) paket programı kullanılmıştır.

3. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde performans analizi ve bilim haritalama teknikleri aracılığıyla elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Performans Analizi

Performans analizi için çok sayıda ölçüt bulunsa da araştırma bileşenlerinin (yazarlar, kurumlar, ülkeler, dergiler vb.) ilgili alana katkısının belirlenmesinde en belirgin ölçütler yayın ve atıf sayısıdır. Yayın sayısı üretkenliğin, atıf sayısı ise etkinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Donthu vd., 2021). Bu çalışmada da performans analizi, temel araştırma bileşenlerinin (yazarlar, kurumlar, ülkeler, dergiler) yayın ve atıf sayılarının ölçümü aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ise aşağıda yer verilen tablolar ve grafikler aracılığıyla açıklanmaktadır.

Tablo 2: Genel Üretkenlik ve Etki Göstergeleri

Ölçütler	Bulgu	Araştırma Bileşenleri	Bulgu
Toplam Yayın Sayısı	547	Zaman Aralığı	1983-2024
Toplam Atıf Sayısı	9549	Toplam Yazar Sayısı	1054
Yayın/Atıf Oranı	17,4	Toplam Kurum Sayısı	626
Tek Yazarlı Yayın Sayısı	147	Toplam Ülke Sayısı	74
İki Yazarlı Yayın Sayısı	70	Toplam Dergi Sayısı	232

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de araştırma bileşenleri ve inanç turizmi alanına ait genel üretkenlik ve etki göstergeleri yer almaktadır. İlgili tablodan da görüleceği üzere 1983-2024 yılları arasında 74 ülkeden, 626 farklı kuruma bağlı 1054 yazar tarafından toplamda 547 makale yayımlanmıştır. Bu makalelerin 147'si tek yazarlı, 70'i iki yazarlı, 330'u ise üç ve üzeri yazarlıdır. Ayrıca, 232 farklı dergide yayımlanan bu makalelerin toplamda 9549 kez alıntılandığı ve makale başına ortalama 17,4 atıf düştüğü görülmektedir.

Grafik 1: Yayın ve Atıf Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

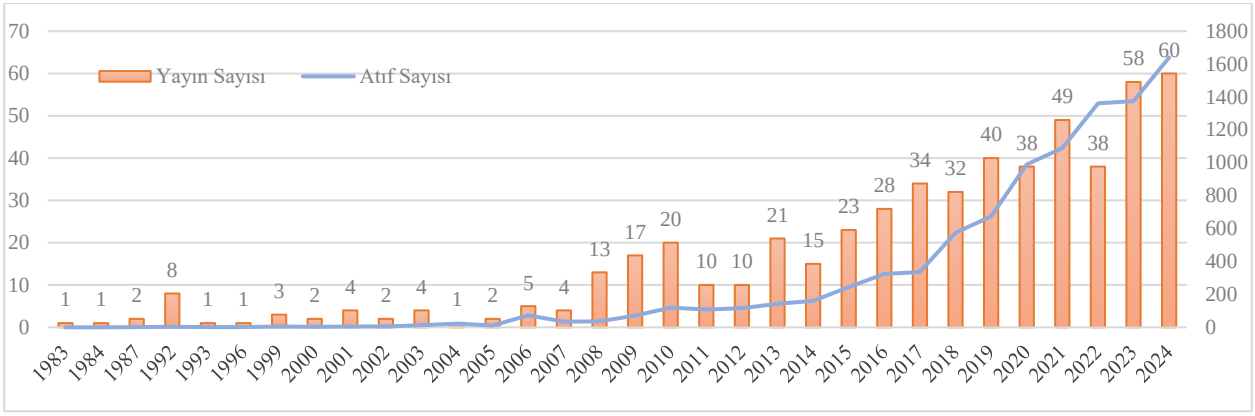

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1'de inanç turizmi ile ilgili yayınların ve bu yayınlara yapılan atıfların yıllara göre dağılımı yer almaktadır. İlgili grafikten de görüleceği üzere inanç turizmi ile ilgili ilk makale 1983 yılında yayımlanmıştır, ancak alanın gelişiminin özellikle 2008 yılından sonra hız kazandığı dikkat çekmektedir. Nitekim, 2008 yılına kadar konu ile ilgili yapılan makaleler, toplam yayın sayısının yaklaşık %7,5'ini oluşturmaktadır. Benzer şekilde, yayınlara yapılan atıflar da yayın sayısıyla doğru orantılı bir şekilde artmaktadır. 2008 yılında toplam atıf sayısı 37 iken 2024 yılında bu sayı 1640'a ulaşmıştır. Yayınların disiplinlere göre dağılımı incelendiğinde ise alana katkının sırasıyla turizm (%73), antropoloji (%4), din (%3), yönetim (%3) ve sosyal psikoloji (%1) alanlarından yapıldığı dikkat çekmektedir (Bkz. Grafik 2).

Grafik 2: Yayınların Disiplinlere Göre Dağılımı

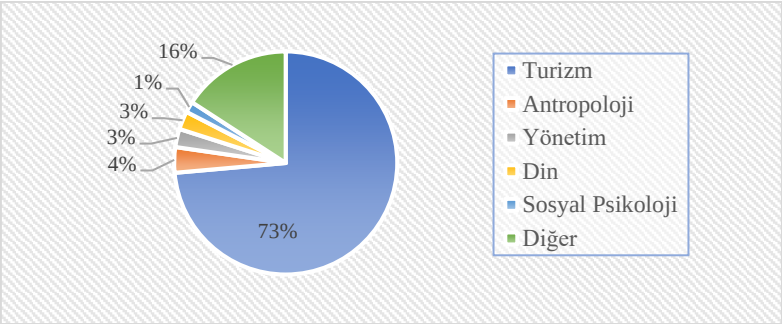

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 ve 4'te araştırma bileşenlerinin (yazarlar, dergiler, kurumlar, ülkeler) üretkenlik göstergeleri yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, inanç turizmi alanında yapılan yayınların yazarlara, dergilere, kurumlara ve ülkelere göre dağılımı sunulmaktadır. Her iki tabloda da yayın sayısına göre en üretken ilk 10 yazar, dergi, kurum ve ülkeye yer verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde, inanç turizmi alanında en fazla yayın yapan yazarın İsrail'deki Haifa Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Noga Collins-Kreiner olduğu görülmektedir. Yazarı sırasıyla, 10 yayın ile Avustralya'daki La Trobe Üniversitesi'nden Kiran Ajit Shinde ve 7 çalışma ile Ekvador'daki Bolivariana Üniversitesi'nden Mauricio Carvache-Franco takip etmektedir.

İnanç turizmi ile ilgili en fazla çalışmanın yayımlandığı dergiler incelendiğinde ise ilk 10'da yer alan dergilerin yedisinin doğrudan turizm disiplini ile ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Yayın sayısına göre alana en fazla katkı sağlayan disiplinin turizm olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu bulgunun tutarlı olduğu ifade edilebilir (Bkz. Grafik 2). Nitekim inanç turizmi ile ilgili en fazla yayın yapılan derginin, turizm alanının ilk akademik ve köklü dergilerinden biri olan Annals of Tourism Research olması da bu bulguyu desteklemektedir. Diğer taraftan, alanın çok yönlü doğasına uygun olarak Annals of Tourism Research'ü 21 çalışma ile dinler ve teoloji alanında disiplinler arası çalışmalara ev sahipliği yapan Religions ve 20 çalışma ile disiplinler arası sürdürülebilirlik konusuna odaklanan Sustainability dergileri takip etmektedir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Yayın Sayısının Yazarlara ve Dergilere Göre Dağılımı (En Üretken Yazarlar ve Dergiler)

Yazar	Yayın Sayısı	%	Dergi	Yayın Sayısı	%
Collins-Kreiner, Noga	11	2,01	Annals of Tourism Research	26	4,75
Shinde, Kiran Ajit	10	1,82	Religions	21	3,83
Carvache-Franco, Mauricio	7	1,27	Sustainability	20	3,65
Carvache-Franco, Orly	7	1,27	Journal of Islamic Marketing	14	2,55
Carvache-Franco, Wilmer	7	1,27	International Journal of Tourism Research	13	2,37
Terzidou, Matina	5	1,91	Tourism	13	2,37
McIntosh, Alison	5	0,91	Tourism Recreation Research	12	2,19
Huang, Keji	5	0,91	Current Issues in Tourism	12	2,19
Abror, Abror	5	0,91	Tourism Management Perspectives	12	2,19
Mansfeld, Yoel	5	0,91	Journal of Heritage Tourism	11	2,01

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. **Not:** Tablodaki yüzde değerleri araştırma bileşeni içerisindeki oranı temsil etmektedir. Yayın sayısına göre ilk 10'da yer alan yazar ve dergilere yer verildiği için yüzde sütununun toplamı %100 değildir.

Tablo 4'de yer alan yayın sayına göre en üretken kurumlar incelendiğinde, Haifa Üniversitesi toplam 17 yayın ile konuyla ilişkili en fazla yayının yapıldığı kurum olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bulgu şaşırtıcı olmamakla birlikte kurumun ilk sırada yer almasında en üretken yazarlar arasında yer alan iki araştırmacının etkili olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim toplam 17 yayının 11'i Noga Collins-Kreiner, beşi ise Yoel Mansfeld tarafından yayımlanmıştır (Bkz. Tablo 3). Haifa Üniversitesi'ni sekiz yayınla Hong Kong Polytechnic Üniversitesi ve altı yayın ile Sun Yat Sen Üniversitesi izlemektedir. Yayın sayısına göre en üretken ülkeler incelendiğinde ise toplam yayınların %48,4'ünün ilk beş ülke tarafından yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu anlamda, en üretken ülkeler arasında ilk sırayı 82 yayın ile ABD alırken, onu Avustralya (51), Çin (47), Hindistan (43) ve İngiltere (42) takip etmektedir. Türkiye ise 21 yayın ile en üretken ülkeler sıralamasında onuncu sırada yer almaktadır.

Tablo 4: Yayın Sayısının Kurumlara ve Ülkelere Göre Dağılımı (En Üretken Kurumlar ve Ülkeler)

Kurum	Yayın Sayısı	%	Ülke	Yayın Sayısı	%
University of Haifa	17	3,10	ABD	82	14,99
Hong Kong Polytechnic University	8	1,46	Avustralya	51	9,32
Sun Yat Sen University	6	1,09	Çin	47	8,59
University of Waikato	6	1,09	Hindistan	43	7,86
Akdeniz University	6	1,09	İngiltere	42	7,67
University of Sydney	6	1,09	Malezya	25	4,57
United Arab Emirates University	5	0,91	İsrail	25	4,57
Arizona State University	5	0,91	İspanya	24	4,38
Monash University	5	0,91	Endonezya	22	4,02
Universiti Teknologi MARA	5	0,91	Türkiye	21	3,83

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. **Not:** Tablodaki yüzde değerleri araştırma bileşeni içerisindeki oranı temsil etmektedir. Yayın sayısına göre ilk 10'da yer alan kurum ve ülkelere yer verildiği için yüzde sütununun toplamı %100 değildir.

Bir araştırma bileşeninin üretkenliği, o bileşenin ilgili alandaki etkililiğinin mutlak ölçüsü değildir. İlgili çalışmaların başkaları tarafından okunması ve referans gösterilmesi de gerekmektedir. Bu nedenle, bir yazarın, derginin, kurumun ya da ülkenin ilgili alandaki etkililiğini ölçmenin yollarından biri atıf sayılarının tespit edilmesidir. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci sorusuna yanıt arayabilmek amacıyla en fazla atıf alan yayınlar, yazarlar ve dergiler tespit edilmiş ve ilgili bulgular tablolar aracılığıyla aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5: Atıf Sayısına Göre En Etkili Yayınlar (En Çok Atıf Alan Makaleler)

Yazar	Yıl	Yayın Başlığı	Dergi	Atıf Sayısı
Rinschede, G.	1992	Forms of religious tourism	Annals of Tourism Research	347
Sharpley, R ve Jepson, D.	2011	Rural tourism: A spiritual experience	Annals of Tourism Research	260
Eid, R. ve El-Gohary, H.	2015	The role of Islamic religiosity on the relationship between perceived value and tourist satisfaction	Tourism Management	247
Nolan, M.L. ve Nolan, S.	1992	Religious sites as tourism attractions in Europe	Annals of Tourism Research	214
Wilson, G.B., McIntosh, A.J. ve Zahra, A.L.	2013	Tourism and spirituality: A phenomenological analysis	Annals of Tourism Research	148
Zamani-Farahani, H.ve Musa G.	2012	The relationship between Islamic religiosity and residents' perceptions of socio-cultural impacts of tourism in Iran: Sare'in and Masooleh	Tourism Management	147
Eade, J.	1992	Pilgrimage and tourism at Lourdes, France	Annals of Tourism Research	127
Buzinde, C.N.	2020	Theoretical linkages between well-being and tourism: The case of self-determination theory and spiritual tourism	Annals of Tourism Research	125
Ebron, P.A.	1999	Tourists as pilgrims: Commercial fashioning of transatlantic politics	American Ethnologist	115
Nyaupane, G.P., Timothy, D.J. ve Poudel, S.	2015	Understanding tourists in religious destinations: A social distance perspective	Tourism Management	109

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'de en çok atıf alan 10 makalenin bilgileri yer almaktadır. İlgili tablodan görüleceği üzere ilk 10'da yer alan çalışmaların tamamı 100'ün üzerinde atıf almıştır ve toplam atıfların (9549) %19'u (1839) bu çalışmalara yapılmıştır. 347 atıf sayısı ile en çok alıntılanan yayın, 1992 yılında Gisbert Rinschede tarafından "*Forms of religious tourism*" başlığıyla yayımlanan makaledir. Rinschede (1992), ilgili çalışmasında inanç turizmini katılımcı sayısı, demografik özellikler, ulaşım araçları ve mevsimsellik açısından değerlendirmiş ve dini alanlara düzenli turist akışının, yerel halk ve destinasyon üzerindeki ekonomik etkilerini tartışmıştır. En çok atıf alan ikinci yayın, Sharpley ve Jepson'un (2011) kırsal turizm bağlamında turizmin manevi bir deneyimi temsil edip etmediğini araştırdıkları "*Rural tourism: A spiritual experience*" başlıklı çalışmalarıdır. Üçüncü çalışma ise 247 atıf alan ve müşteri değeri ile memnuniyeti arasındaki ilişkide dindarlığın rolünü İslamiyet dini açısından sorgulayan Eid ve El-Gohary (2015)'nin "*The role of Islamic religiosity on the relationship between perceived value and tourist satisfaction*" başlıklı çalışmasıdır. Diğer taraftan, en çok atıf alan çalışmaların yayın yılı dikkate alındığında, dört çalışmanın 2008 yılı öncesinde; diğer altı çalışmanın ise alanın yayın ve atıf sayısı açısından hız kazandığı 2008 yılı sonrasında yayımlandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, tablodaki tüm yazarlar en çok atıf alan çalışmalardan yalnızca biriyle ilişkilidirler. Bu çalışmaların altısı ise *Annals of Tourism Research*'de yayımlanmıştır. Bu bulgu, Annals of Tourism Research'ün yayın sayısına göre en üretken dergi olduğu bulgusu ile de tutarlıdır ve onun etkililiği hakkında da ipucu vermektedir.

Tablo 6: Atıf Sayısına Göre En Etkili Yazarlar ve Dergiler

Yazar	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Dergi	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı
Collins-Kreiner, Noga*	11	505	Annals of Tourism Research*	26	2005
Rinschede, Gisbert	1	347	Tourism Management	9	802
Eid, Riyad	3	315	Tourism Management Perspectives*	12	606
Sharpley, Richard	2	281	International Journal of Tourism Research*	13	467
Terzidou, Matina*	5	267	Tourism Recreation Research*	12	309
Jepson, Deborah	1	260	Journal of Islamic Marketing*	14	308
El-Gohary, Hatem	1	247	Asia Pacific Journal of Tourism Research	8	304
McIntosh, Alison*	5	223	Sustainability*	20	285
Nolan, Michelle L.	1	214	Tourism Geographies	9	284
Nolan, Stephanie	1	214	Current Issues in Tourism*	12	237

Kaynak: WoS veri tabanından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. * Yayın sayısına göre en üretken yazarlar ve dergiler sıralamasında ilk 10'da yer almaktadır.

Tablo 6'da atıf sayısına göre en etkili ilk 10 yazara ve dergi isimlerine yer verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde, alanın en üretken yazarlarından yalnızca üçünün (Noga Collins-Kreiner, Matina Terzidou ve Alison McIntosh) en etkili yazarlar sıralamasında yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, 11 yayın ve toplam 505 atıf sayısı ile alanın en üretken ve etkili araştırmacısı Noga Collins-Kreiner'dir. Yazarı, 347 atıf ile Gisbert Rinschede ve 315 atıf ile Riyad Eid takip etmektedir. Atıf sayısına göre en etkili dergiler incelendiğinde ise yazarların aksine en üretken dergilerin yedisinin en etkili dergiler arasında olduğu görülmektedir. Annals of Tourism Research, inanç turizmi alanında en üretken dergi olmanın yanı sıra 2005 atıf ile en etkili dergi olarak da ön plana çıkmaktadır. Nitekim en etkili ilk 10 yayının altısının ilgili dergide yayımlandığı göz önünde bulundurulduğunda bu bulgu şaşırtıcı değildir.

4. Bilim (Bibliyometrik) Haritalama

Bilim ya da bibliyometrik haritalama, araştırma bileşenlerinin (yazarlar, kurumlar, ülkeler, dergiler, anahtar kelimeler vb.) kendi aralarındaki ilişkiler ağını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu kapsamda, araştırmanın üçüncü ve dördüncü sorularına yanıt bulabilmek amacıyla VOSviewer programı aracılığıyla ortak yazarlık, ortak atıf ve ortak kelime analizleri gerçekleştirilmiş ve analizlere ilişkin ağ haritalarının görselleri ise aşağıda sunularak açıklanmıştır. İlgili analizler sonucunda elde edilen ağ haritalarında düğümler ilgili bileşene ait bir öğeyi (örneğin bir yazarı), bağlantılar ise iki düğüm arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Düğümün boyutu öğenin doküman, atıf ya da toplam bağlantı gücü açısından ağırlığını, düğümler arasındaki bağlantıların kalınlığı ise ilişkinin gücünü vurgulamaktadır. Ayrıca, yüksek ilişki gücüne sahip düğümler birbirine doğru çekilirken, düşük bağlantıya sahip düğümler birbirinden uzaklaşmaktadır. Ağ haritalarındaki renkler ise bir öğenin ait olduğu kümeyi temsil etmektedir (Van Eck ve Waltman, 2023). Bu anlamda, daha güçlü bağlantıları olan öğeler aynı renkteki kümeler altında gruplandırılarak alandaki iş birliğine ve kavramsal gelişime ilişkin ipuçları sağlamaktadır.

Ortak Yazarlık Analizi (Yazarlar/Ülkeler Arasındaki İş Birliği)

Ortak yazarlık analizi ile inanç turizmi alanında yayın yapan yazarlar arasında ve ülkeler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Böylece alandaki yazarlar ve ülkeler arasındaki iş birliğinin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Şekil 1 inanç turizmi alanında en az bir ortak yayın yapan ve toplam bağlantı gücü 6 ve üzeri olan yazarlar (n=80) arasındaki iş birliği ağını göstermektedir. Bu kapsamda, 80 yazar arasında toplam 237 bağlantı olduğu ve yazarların birbirinden bağımsız 13 farklı kümede toplandığı tespit edilmiştir.

İlgili şekilden de görüleceği üzere yazarlar arasındaki en güçlü iş birliğinin kurulduğu küme haritanın üst orta kısmında yer almaktadır. İlgili küme 19 yazardan oluşmaktadır ve kümenin toplam bağlantı gücü (TBG) en yüksek olan yazarları, alanın en üretken yazarları arasında da yer alan Abror Abror (TBG:22; BS:12; TYS:5; İYS:5) ve Dina Patrisia'dır (TBG:22; BS:12; TYS:4; İYS:4). Abror Abror, toplam beş yayınının, Dina Patrisia ise dört yayınının tamamında 12 farklı yazar ile iş birliği kurmuştur. Ayrıca ilgili kümede en

yoğun iş birliği bu iki yazar arasında gerçekleşmektedir. Yazarlar arasında iş birliğinin en yüksek olduğu ikinci küme ise haritanın sol alt köşesinde yer almaktadır. 5 yazardan oluşan bu kümede toplam bağlantı gücü en yüksek olan yazarlar Mauricio Carvache-Franco (TBG:19; BS:4; TYS:7; İYS:7), Orly Carvache-Franco (TBG:19; BS:4; TYS:7; İYS:7) ve Wilmer Carvache-Franco'dur (TBG:19; BS:4; TYS:7; İYS:7). Bu durum, en üretken yazarlar arasında yer alan bu üç yazarın inanç turizmi alanında yoğun bir şekilde iş birliği yaptıklarını göstermektedir. Ayrıca, iş birliği yapan 13 küme yayın yılı açısından incelendiğinde iş birliklerinin genellikle 2015 yılından sonraki yıllarda yapıldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 1: Yazarlar Arasındaki İş Birliği Ağı

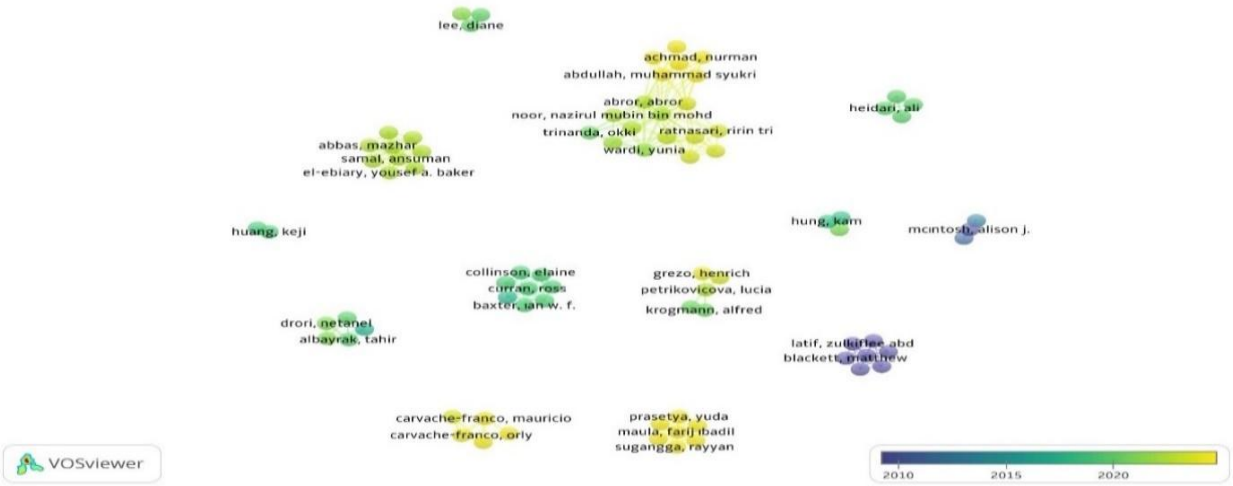

Şekil 2'de yazarlar arasındaki iş birliğinin ülkeler açısından dağılımı görülmektedir. İlgili analiz sonucunda 62 ülke arasında toplam 185 bağlantı olduğu ve ülkelerin 4 farklı kümede toplandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki en güçlü iş birliğinin kurulduğu küme kırmızı renkli olandır. İlgili kümede 25 ülke arasında iş birliği kurulmaktadır ve kümenin toplam bağlantı gücü en yüksek olan ülkeleri Malezya (TBG:36; BS:21; TYS:25; İYS:21) ve Suudi Arabistan'dır (TBG:19; BS:12; TYS:13; İYS:9). Bu doğrultuda, Malezya kökenli toplam 25 yayının 21'i 21 farklı ülkeden 36 yazarla iş birliği kurularak yapılmıştır. Suudi Arabistan'da ise 9 yayında 12 farklı ülkeden 19 yazarla iş birliği kurulmuştur. Bu durum her iki ülkede de yayınların büyük bir kısmının farklı ülkelerden yazarlarla iş birliği kurularak yapıldığını göstermektedir. Ülkeler arasında iş birliğinin en yüksek olduğu ikinci küme ise yeşil renkli olandır. 13 ülkeden oluşan bu kümede toplam bağlantı gücü en yüksek olan ülkeler Çin (TBG:38; BS:18; TYS:47; İYS:29), Avustralya (TBG:28; BS:17; TYS:51; İYS:23), Yeni Zelanda (TBG:11; BS:8; TYS:16; İYS:9) ve Türkiye'dir (TBG:11; BS:9; TYS:21; İYS:9). İlgili ülkelerin toplam yayın sayıları incelendiğinde toplam yayınların yaklaşık yarısının farklı ülkelerden yazarlarla iş birliği kurularak yapıldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 2: Ülkeler Arasındaki İş Birliği Ağı

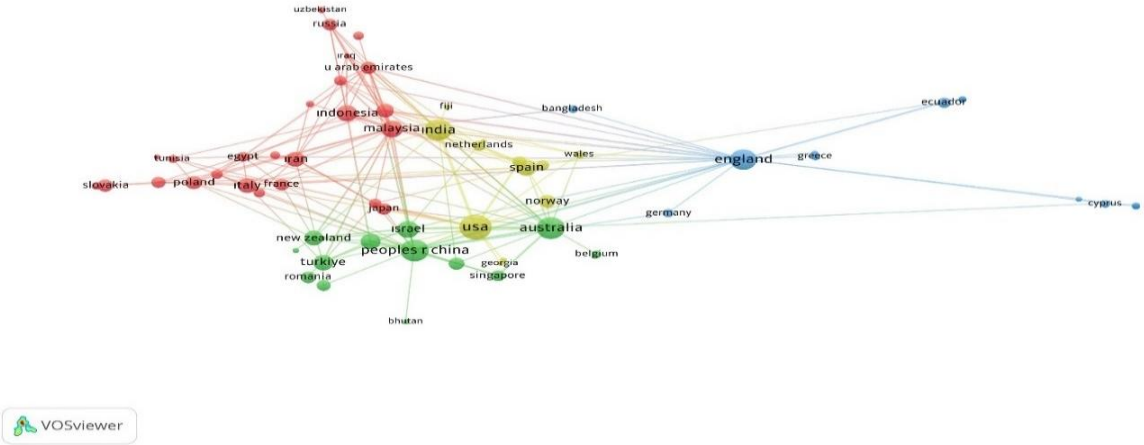

Son olarak mavi ve sarı kümeler ise 12'şer ülkeden oluşmaktadır. Mavi renkli kümede toplam bağlantı gücü en yüksek olan ülke İngiltere (TBG:28; BS:19; TYS:42; İYS:21) iken, sarı kümede ABD'dir (TBG:31; BS:15 TYS:82; İYS:26). ABD'de, toplam 82 yayının 26'sında 15 farklı ülkeden 31 yazarla iş birliği kurulmuştur. Bu durum, ABD'nin inanç turizmi alanında en üretken ülke olsa da farklı ülkelerden yazarlarla daha az iş birliği yaptığını göstermektedir.

Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizi, iki yayın, yazar ya da dergi arasındaki ilişkiyi referans listelerinde birlikte görünme sıklığına göre incelemektedir. Diğer bir ifadeyle, iki öğenin (yazar, yayın ya da dergi) diğer yayınlar tarafından kaç kez birlikte alıntılandığı ölçülmektedir. İki öğenin birlikte alıntılanma sayısı arttıkça ortak atıf gücü de doğru orantılı olarak artmakta ve bu iki öğe arasında benzerlik ilişkisi kurulmaktadır. Bu bağlamda, ortak atıf analizi ilgili disiplin ya da araştırma konusundaki hem öncü yayınların tespit edilmesine hem de tematik kümelerin keşfedilmesine yardımcı olmaktadır (Small, 1973; Donthu vd., 2021). VOSviewer aracılığıyla gerçekleştirilen ortak atıf analizinde veri setini oluşturan yayınların referans listelerinde yer alan yayınlar, yazarlar ya da dergilerin ortak atıf ağı çıkarılabilmektedir. Bu çalışmada, veri setini oluşturan toplam 547 makalenin referans listelerinde yer alan yayınların ortak atıf analizi yapılmıştır. Ancak çalışmanın veri setini oluşturan 547 yayında toplam 23.579 referans olması ortak atıf analizinin yapılmasını ve ilgili ağ yapısının yorumlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, mevcut çalışmada analize dahil edilecek referansların seçilmesinde 10 atıf sayısı eşik değer olarak belirlenmiştir. Bu eşik değerin seçilmesindeki temel gerekçe, 23.579 referans arasından yalnızca literatürde belirli bir etki ve olgunluk seviyesine ulaşmış çekirdek yayınların ağ yapısına dahil edilmesini sağlamak ve görsel haritanın okunabilirliğini artırmaktır. Böylece en az 10 atıf alan 174 referans analize dahil edilmiş ve analiz sonucunda ortaya çıkan ortak atıf ağı Şekil 3'de sunulmuştur. Ayrıca, ilgili analiz sonucunda oluşan kümelerin en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip olan beş referans yayınına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Şekil 3: Ortak Atıf Ağı (Referans Yayınlar)

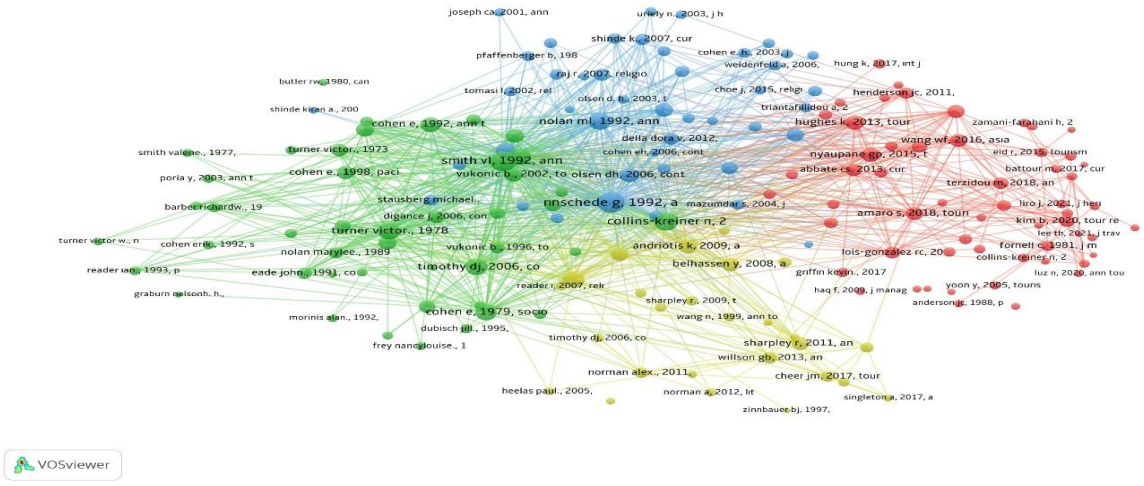

İlgili şekilden ve tablodan da görüldüğü üzere inanç turizmi alanının ortak atıf ağı dört kümeden oluşmaktadır. En fazla referansın birlikte yer aldığı küme kırmızı renkli kümedir. İlgili küme, toplam 547 makalede en çok birlikte referans gösterilen 57 yayını içermektedir. Bu kümede, toplam bağlantı gücü en yüksek olan beş yayın sırasıyla Hughes vd. (2013), Nyaupane vd. (2015), Amaro vd. (2018), Bond vd. (2015) ve Wang vd.'ne (2016) aittir. İlgili kümedeki yayınlar incelendiğinde, büyük bir çoğunluğunun dini/kutsal mekanları ziyaret eden turistlerin deneyimlerine ve motivasyonlarına odaklanarak turizm disiplini bağlamında çerçevelendiği dikkat çekmektedir. Nitekim ilgili yayınların yayımlandıkları dergilerin doğrudan turizm ile ilgili olması da bu vurguyu güçlendirmektedir. İkinci küme, toplam 45 referans yayını içeren yeşil renkli kümedir. Bu kümede, toplam bağlantı gücü en yüksek olan beş yayın Smith (1992), Collins-Kreiner (2010), Turner ve Turner (1978), Digance (2003) ve Cohen'e (1979) aittir. İlgili kümede yer

alan yayınların yazarları, ağırlıklı olarak antropoloji ve sosyoloji disiplininden olup, genellikle hacı-turist ikiliğini tartışarak hac yolculukları ile turizm arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır.

Tablo 7: Referans Yayınların Kümelere Göre Dağılımı (İlk 5) ve Ana Temaları

KN	Referans Yayın	Dergi/Kitap	TBG	Ana Tema
1	Hughes vd. (2013)	Tourism Management	613	Ziyaretçi deneyimi ve motivasyonu
	Nyaupane vd. (2015)	Tourism Management	603	
	Amaro vd. (2018)	Tourism Management	501	
	Bond vd. (2015)	Int. Journal of Tourism Research	478	
	Wang vd. (2016)	Asia Pacific J. of Tourism Research	475	
2	Smith (1992)	Annals of Tourism Research	1350	Hac yolculukları ile turizm arasındaki ilişki
	Collins-Kreiner (2010)	Annals of Tourism Research	1101	
	Turner ve Turner (1978)	Image and pilgrimage in Christian culture	899	
	Digance (2003)	Annals of Tourism Research	878	
	Cohen, (1979)	Sociology	825	
3	Rinschede (1992)	Annals of Tourism Research	1489	Ziyaretçi davranışları ve kutsal alanların yönetimi
	Nolan ve Nolan (1992)	Annals of Tourism Research	919	
	Shackley (2001)	Managing Sacred Sites	717	
	Olsen (2006)	Tourism, Religion and Spiritual Journeys	592	
	Poria vd. (2003)	Current Issues in Tourism	583	
4	Sharpley ve Sundaram (2005)	Int. Journal of Tourism Research	814	Seküler ya da kutsal mekân deneyiminde özgünlük/ maneviyat arayışı
	Andriotis (2009)	Annals of Tourism Research	596	
	Belhassen vd. (2008)	Annals of Tourism Research	558	
	Collins-Kreiner ve Kliot (2000)	GeoJournal	487	
	Sharpley ve Jepson (2011)	Annals of Tourism Research	472	

Kaynak: Ortak atıf analizi bulgularından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Üçüncü küme, 44 referans yayından oluşan mavi renkli kümedir. Bu kümenin öncülüğünü Rinschede (1992), Nolan ve Nolan (1992), Shackley (2001), Olsen (2006) ve Poria vd.'ne (2003) ait yayınlar yapmaktadır. İlgili kümedeki yayınlar genel olarak inanç turizminin doğası, dini öneme sahip miras alanlarında ziyaretçi davranışları ve cazibe merkezi olarak kabul edilen kutsal alanların yönetimi gibi konulara odaklanmaktadır. Dördüncü ve son küme ise 26 referans yayından oluşan sarı renkli kümedir. Bu kümede, toplam bağlantı gücü en yüksek olan beş yayın sırasıyla Sharpley ve Sundaram (2005), Andriotis (2009), Belhassen vd. (2008), Collins-Kreiner ve Kliot (2000) ile Sharpley ve Jepson'a (2011) aittir. İlgili kümedeki yayınlar ise ağırlıklı olarak dini ya da seküler seyahatlerde özgünlük/maneviyat arayışına odaklanmaktadır.

Ortak Kelime Analizi

Ortak kelime analizi, ilgili disiplin ya da araştırma konusunda yayımlanmış çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelimelerinde kullanılan terimler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu anlamda, farklı çalışmalarda sıklıkla birlikte kullanılan kelimelerin birbirleriyle tematik bir ilişkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Ancak, anahtar kelimelerin bazen farklı bağlamlarda kullanılması ya da çok genel olmaları onların herhangi bir tematik kümeye yerleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, ortak kelime analizinin daha çok ortak atıf analizinden türetilen ana temaların içeriğinin ayrıntılı olarak açıklanmasında ve alandaki niş çalışma konularının tahmin edilmesinde kullanılması önerilmektedir (Donthu, 2021). Bu bağlamda, VOSviewer aracılığıyla "yazar anahtar kelimeleri" bazında ortak kelime analizi gerçekleştirilmiştir. Analize dahil edilecek anahtar kelimelerin seçilmesinde en az 3 kez tekrarlanma sıklığı eşik değer olarak belirlenmiş ve toplam 1630 anahtar kelimeden birbiriyle ilişkili olan 93 tanesi analiz edilmiştir. Bu değerin tercih edilme nedeni, yazarlar tarafından sadece bir veya iki kez tesadüfi olarak kullanılan kavramların filtrelenerek, alanda gerçekten bir araştırma eğilimi haline gelmiş temaların tespit

edilmek istenmesidir. Ortak kelime analizi sonucunda en fazla tekrar eden anahtar kelimelere Tablo 8'de, ağ haritasına ise Şekil 4'te yer verilmektedir.

Tablo 8'de görüldüğü üzere toplam 547 makalede en fazla tekrar eden ilk beş anahtar kelime sırasıyla inanç turizmi (*religious tourism*), hac (*pilgrimage*), turizm (*tourism*), din (religion) ve maneviyat (*spiritualtiy*) kelimeleridir. Alana ilişkin bu genel kelimelerin yanı sıra sık tekrar eden diğer kelimeler araştırmacıların en fazla çalıştığı konular hakkında ipucu vermektedir. Bu anlamda, inanç turistlerinin motivasyonları, deneyimleri ve memnuniyetlerinin sıklıkla incelendiği ve kutsal alan, sürdürülebilirlik, kültür, miras ve özgünlük ile ilgili konuların ise ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, çalışmaların Hindistan ve Çin ülkeleri ile İslamiyet bağlamında ele alındığı da görülmektedir. Diğer taraftan, en sık tekrar eden kelimelerden biri olan Covid-19, alanla doğrudan ilişkili olmasa da 2020 yılında yaşanan pandemi sonrasında çalışmalarda sıklıkla dikkate alınan bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır.

Tablo 8: En Fazla Tekrar Eden İlk 20 Anahtar Kelime

Anahtar Kelime	Tekrar Sayısı	TBG	Anahtar Kelime	Tekrar Sayısı	TBG
Religious tourism	137	273	Visitor experience	17	34
Pilgrimage	104	259	Pilgrimage tourism	15	32
Tourism	85	190	Covid-19	12	26
Religion	43	107	Sacred sites	11	24
Spirituality	34	81	Sustainability	10	24
Spiritual tourism	28	71	Islam	10	24
Satisfaction	22	52	China	9	17
Motivation	20	49	Culture	8	25
India	19	59	Heritage	8	24
Religiosity	18	34	Authenticity	8	21

Kaynak: Ortak kelime analizi bulgularından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ortak kelime analizi sonucunda ise 93 kelime arasında toplam 441 bağlantı olduğu ve anahtar kelimelerin yedi kümede toplandığı tespit edilmiştir. İlgili kümelerde yer alan anahtar kelimelere Tablo 9'da yer verilmiş ve ortak atıf analizi doğrultusunda çıkarılan ana temalar ile eşleştirilerek alanın entelektüel yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, ilgili ağ haritasından da görüleceği üzere en fazla anahtar kelime kırmızı renkli kümede yer almaktadır. Kırmızı renkli kümede toplam 21 adet anahtar kelime olup aralarında en sık tekrarlanan ve toplam bağlantı gücü en yüksek olan anahtar kelimeler sırasıyla hac, turizm, kültürel miras, communitas, yeni çağ, ritüel ve maneviyattır. Hac ve turizm arasında kurulan ilişkide bu kavramlara sıklıkla atıfta bulunulduğu dikkate alındığında, ortak atıf analizi ile tutarlı olarak ilgili kümenin anahtar kelimeleri de araştırmacıların hac yolculukları ve turizm arasındaki ilişkiye odaklandıklarını göstermektedir.

Şekil 4: Ortak Kelime Ağı (Yazar Anahtar Kelimeleri)

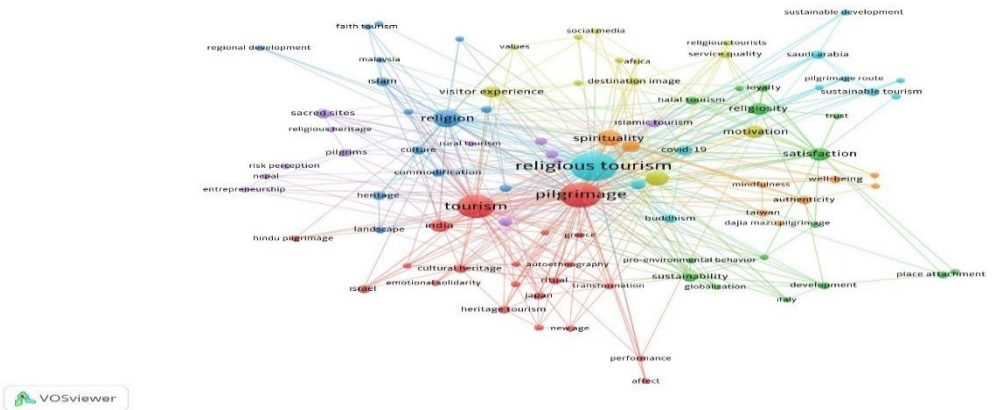

İkinci küme, toplam 14 anahtar kelimeyi içeren yeşil renkli kümedir. Bu kümede, memnuniyet, tutum, güven, sadakat, tekrar ziyaret etme niyeti, kimlik, mekân bağlılığı ve pro-çevresel davranışlar gibi kavramlar bir arada yer almaktadır. Dolayısıyla ilgili kümedeki kavramların, ortak atıf analizi sonucunda ana tema olarak belirlenen "ziyaretçi davranışları ve kutsal mekanların yönetimi" kapsamında çalışıldığı ifade edilebilir. Ancak bu kümenin kutsal mekanların yönetimine ilişkin kelimeleri içermemesi nedeniyle, ilgili ana tema ortak kelime analizi bulgularına uygun olarak iki ayrı ana temaya ayrılmıştır. Bu bağlamda, ikinci kümenin temsil ettiği kavramlar "inanç turizminde davranışsal eğilimler ve mekânsal bağlılık" ana teması olarak yeniden adlandırılmıştır.

Tablo 9: Anahtar Kelimelerin Ana Temalara Göre Dağılımı

KN	Anahtar Kelimeler	Ana Tema
1	Pilgrimage, tourism, cultural heritage, heritage tourism, communitas, new age, ritual, spiritualism, transformation, pilgrimage sites, affect, emotional solidarity, autoethnography, performance, Hindu pilgrimage, India, Brazil, Israel, Japan, Greece, Catholicism	Hac yolculukları ile turizm arasındaki ilişki
2	Satisfaction, attitude, trust, loyalty, revisit intention, identity, place attachment, pro-environmental behavior, development, globalization, religiosity, halal tourism, Italy, Brazil	İnanç turizminde davranışsal eğilimler ve mekânsal bağlılık
3	Religion, culture, heritage, commodification, landscape, marketing, regional development, tourism impacts, dark tourism, faith tourism, volunteer tourism, Türkiye, Malaysia, Islam	İnanç turizmi destinasyonlarının pazarlanması ve yönetimi
4	Sacred sites, religious heritage, cultural tourism, rural tourism, Islamic tourism, pilgrims, spiritual experience, tourism development, entrepreneurship, risk perception, Iran, Nepal	
5	Spiritual tourism, motivation, visitor experience, perception, values, religious tourists, destination image, service quality, social media, crisis, Africa, Vatican	Ziyaretçi deneyimi ve motivasyonu
6	Religious tourism, sustainable development, sustainable tourism, pilgrimage route, Islamic religiosity, shrine, covid-19, Chine, Saudi Arabia, Buddhism, Camino de Santiago	İnanç turizminde sürdürülebilirlik
7	Spirituality, pilgrimage tourism, authenticity, wellbeing, mindfulness, spiritual retreat tourism, community, Dajia mazu pilgrimage, Taiwan,	Seküler ya da kutsal mekân deneyiminde özgünlük/ maneviyat arayışı

Kaynak: Ortak kelime analizi bulgularından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Üçüncü ve dördüncü kümede yer alan anahtar kelimeler incelendiğinde ise kavramların temasal açıdan benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. İlgili kümeler din, kutsal alanlar, kültür, miras, kültür turizmi, kırsal turizm, karanlık turizm, gönüllü turizm, turizmin etkileri, ticarileştirilmesi, pazarlanması ve gelişimi gibi kavramlarla temsil edilmektedir. Dolayısıyla bu kavramların inanç turizmi destinasyonlarının pazarlanması ve yönetimi kapsamında çalışıldığı ifade edilebilir. Beşinci küme, toplam 12 anahtar kelime içeren sarı renkli kümedir. Bu kümede, araştırmacıların "ziyaretçi deneyimi ve motivasyonu" teması kapsamında çalıştığını gösteren spiritüel/manevi turizm, motivasyon, ziyaretçi deneyimi, algı, değerler, destinasyon imajı ve hizmet kalitesi gibi kavramlar yer almaktadır. Altıncı küme, inanç turizmi, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm kelimelerinin ön plana çıktığı 11 anahtardan kelimeden oluşmaktadır. İlgili kümenin içeriği ortak atıf analizi sonucunda ortaya çıkarılan dört ana temayla örtüşmediği için bu küme "inanç turizminde sürdürülebilirlik" teması olarak adlandırılmıştır. Yedinci ve son küme ise toplam dokuz anahtar kelimenin yer aldığı turuncu renkli kümedir. Bu küme, maneviyat, hac turizmi, özgünlük, iyi oluş, farkındalık, manevi inziva turizmi gibi kavramlarla temsil edilmektedir. Dolayısıyla ortak atıf analizi ile tutarlı olarak araştırmacıların seküler ya da kutsal mekân deneyiminde özgünlük/ maneviyat arayışı kapsamında bu kavramları çalıştıkları dikkat çekmektedir. Özetle, ortak atıf analizi ile belirlenen dört ana tema ortak kelime analizinin bulguları ile genişletilmiş ve inanç turizmi alanının altı ana tema etrafında çerçevelendiği tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, bibliyometrik yöntemler aracılığıyla inanç turizmi alanındaki bilimsel üretimin gelişimini, yönelimlerini ve entelektüel yapısını kapsamlı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamıştır. 1983–2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında yayımlanan 547 yayının analizi sonucunda elde edilen bulgular, alanın disiplinler arası yapısını ve tematik çeşitliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bulgular, inanç turizmi araştırmalarının özellikle 2008 yılı sonrasında belirgin bir ivme kazandığını göstermekte olup, bu durum Duran-Sanchez vd. (2018) tarafından ifade edilen "üstel büyüme" aşaması ve Kim vd. (2020) tarafından tanımlanan "büyüme periyodu" ile örtüşmektedir. Benzer şekilde, Collins-Kreiner (2020) tarafından 2006-2015 yılları arasında yayınların belirgin şekilde yoğunlaştığına ilişkin yapılan tespit de bu bulguyu desteklemektedir. Dolayısıyla, mevcut çalışma önceki araştırmalarla uyumlu olarak inanç turizminin marjinal bir araştırma alanından ana akım turizm literatürünün önemli bir bileşeni haline geldiğini doğrulamaktadır.

Üretkenlik ve etki analizleri, alanın gelişiminde belirli aktörlerin merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Noga Collins-Kreiner'ın en üretken ve etkili yazar olarak belirlenmesi, Duran-Sanchez vd. (2018) ve Collins-Kreiner (2020) tarafından ortaya koyulan bulgularla paralellik göstermektedir. Benzer şekilde, *Annals of Tourism Research* dergisinin en üretken ve etkili yayın mecrası olarak belirlenmesi de daha önceki çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir (Duran-Sanchez vd., 2018; Heidari vd., 2018; Kim vd., 2020; Yayla, 2023). Ayrıca, Rinschede'nin (1992) "Forms of Religious Tourism" başlıklı makalesi, önceki çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da en çok atıf alan temel eser olarak ön plana çıkmıştır (Duran-Sanchez vd., 2018; Yayla, 2023). Bu durum, alanın entelektüel köklerinin hala aynı klasik çalışmalar üzerine kurulu olduğunu kanıtlamaktadır. Ülke bazında elde edilen bulgular ise ABD'nin üretkenlik açısından lider konumda olduğunu ortaya koymakta olup, bu durum Duran-Sanchez vd.'nin (2018) çalışması ile uyumludur. Ancak, mevcut çalışmada ABD'nin yüksek yayın üretimine rağmen uluslararası iş birliği düzeyinin görece düşük olduğunun belirlenmesi, alanın küresel bilgi paylaşımında coğrafi dengesizlikler barındırdığına işaret eden özgün bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, Yayla (2023) Türkiye'nin en çok atıf alan ülke olduğunu belirtirken, bu çalışmada Türkiye'nin üretkenlik sıralamasında daha geride yer alması, veri tabanı kapsamı ve zaman aralığı farklılıklarıyla açıklanabilir.

Ortak atıf analizi sonucunda elde edilen dört ana küme (ziyaretçi deneyimi ve motivasyonu, hac yolculukları ile turizm arasındaki ilişki, ziyaretçi davranışları ve kutsal alanların yönetimi, seküler ya da kutsal mekân deneyiminde özgünlük/ maneviyat arayışı) önceki çalışmalarda belirlenen araştırma hatlarıyla büyük ölçüde örtüşmekte (Collins-Kreiner, 2020; Duran-Sanchez vd, 2018; Heidari vd., 2018; Kim vd., 2020) ve inanç turizmi alanının entelektüel yapısının süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu dört ana küme, inanç turizmi alanının yalnızca dini motivasyonla yapılan seyahatleri değil, aynı zamanda bireysel anlam arayışları, kültürel mirasın korunması ve turistik deneyimin dönüşümü gibi çok katmanlı süreçleri de kapsadığını göstermektedir. Ortak kelime analizi sonuçları ise bu dört araştırma hattını ayrıntılı biçimde desteklemekte ve alanın altı ana tema etrafında yapılandığını göstermektedir: (1) hac yolculukları ve turizm ilişkisi, (2) inanç turizminde davranışsal eğilimler ve mekânsal bağlılık, (3) destinasyon yönetimi ve pazarlaması, (4) ziyaretçi deneyimi ve motivasyonu, (5) sürdürülebilirlik ve (6) özgünlük/maneviyat arayışı. Bu bağlamda, özellikle hac yolculukları ile turizm arasındaki ilişkiye odaklanan temanın, Duran-Sanchez vd. (2018) tarafından vurgulanan "hacı-turist sürekliliği" yaklaşımıyla paralellik göstermesi, alanın teorik temelinde bir devamlılığa işaret etmektedir.

Çalışmanın ortak kelime analizi sonucunda ortaya çıkan "inanç turizminde davranışsal eğilimler ve mekânsal bağlılık" teması, memnuniyet, sadakat, güven ve kimlik gibi psikolojik yapıların inanç turisti davranışlarındaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bu tematik alan, Kim vd. (2020) tarafından belirtilen, araştırmaların odak noktasının ziyaretçi motivasyonlarından "ziyaretçi kimliklerine" kaydığı tespitiyle örtüşmektedir. Collins-Kreiner (2020) ise mekânsal bağlılık ve kimlik kavramlarının, inanç

turizmi alanını daha derinlemesine anlamak için gelecekteki en önemli araştırma hatlarından biri olduğunu vurgulayarak bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir. "İnanç turizmi destinasyonlarının pazarlanması ve yönetimi" teması ise kutsal alanların ticarileşmesi, bölgesel kalkınma ve pazarlama stratejileri arasındaki karmaşık ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu bulgu, Collins-Kreiner'ın (2020) meta analiz çalışması sonucunda ortaya çıkan "bir ürün olarak din" temasıyla tam bir uyum içerisindedir. Collins-Kreiner (2020), günümüz araştırmalarında dinin artık paketlenmiş bir ürün gibi sunulduğunu ve markalamanın ana pazarlama tekniği haline geldiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Heidari vd. (2018) tarafından gerçekleştirilen sistematik haritalama çalışması da ilgili literatürün %46,72 oranında "destinasyon" (çekicilikler, yönetim, politika ve planlama) odağında toplandığını belirlemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları da ilgili temanın merkeziliğini teyit etmektedir. Bununla birlikte, Kim vd.'nin (2020) çalışmasında belirgin bir tema olarak ele alınan "karanlık turizm", bu çalışmada bağımsız bir ana tema olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak karanlık turizmin, bu çalışmanın "destinasyonlarının pazarlanması ve yönetimi" teması bağlamında ikincil bir unsur olarak yer alması, tematik önceliklerin zaman içinde değiştiğini göstermektedir.

Çalışma kapsamında açığa çıkarılan "ziyaretçi deneyimi ve motivasyonu" teması, Collins-Kreiner'ın (2020) "deneyim ekonomisi ve dönüştürücü seyahat" temasıyla doğrudan örtüşmektedir. Ortak kelime analizinde bu tema altında yer alan "spiritüel turizm, motivasyon, ziyaretçi deneyimi, algı ve değerler" gibi anahtar kelimeler, literatürün odak noktasının mekânın kutsallığından ziyade ziyaretçiler tarafından bizzat tecrübe edilen içsel deneyime kaydığını göstermektedir**.** Nitekim ortak atıf analizinde en yüksek bağlantı gücüne sahip olan Hughes vd. (2013) ve Nyaupane vd. (2015) gibi çalışmaların bu kümede yer alması da bu bulguyu destekler niteliktedir. Ayrıca, Collins-Kreiner'ın (2020) çalışmasından farklı olarak bu temada yer alan "sosyal medya ve kriz" kavramları, günümüz inanç deneyiminin artık dijital platformlar aracılığıyla paylaşıldığına ve kriz dönemlerinin (Covid-19 vb. gibi) ziyaretçi algıları üzerindeki etkisinin literatürde yükselen birer değişken olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan, çalışma kapsamında belirlenen "özgünlük/maneviyat arayışı" teması, Collins-Kreiner (2020) tarafından vurgulanan "farklılaşmanın ortadan kalkması/bulanıklaşan sınırlar" temasıyla güçlü bir paralellik göstermektedir. Analiz sonucunda bu tema altında yer alan "maneviyat, özgünlük, iyi oluş ve bilinçli farkındalık" gibi anahtar kelimeler, inanç turizminin artık sadece kurumsal din pratikleriyle sınırlı kalmadığını; aksine turist ve hacı arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığını teyit etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ana temaları arasında yer alan "seküler ya da kutsal mekân deneyiminde özgünlük/maneviyat arayışı" vurgusu, inanç turizminin geleneksel sınırlarını aştığını ve dini motivasyon ile anlam arayışının kuramsal olarak birbirinden ayrılmasının güçleştiğini kanıtlamaktadır.

Çalışmada tespit edilen "inanç turizminde sürdürülebilirlik" ana teması, literatürün son on yılda geçirdiği paradigma değişimini yansıtan en dinamik alanlardan biridir. Bu bulgu, Collins-Kreiner (2020) tarafından vurgulanan inanç turizminin "sürdürülebilirlik, aşırı turizm ve toplum temelli turizm" gibi genel turizm araştırmalarının temel konularına doğru genişlediği tespitiyle birebir örtüşmektedir. Collins-Kreiner (2020), bu genişlemeyi inanç turizminin artık sadece "dini bir niş" olarak değil, genel turizm ekosisteminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiğinin bir kanıtı olarak sunmaktadır. Nitekim ortak kelime analizinde bu tema altında yer alan "sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm" kavramları, inanç turizminin yalnızca dini değil, çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarıyla sürdürülebilirlik tartışmalarının merkezinde yer aldığını desteklemektedir. Sürdürülebilirlik temasına yönelik bulgular, Heidari vd. (2018) tarafından gerçekleştirilen sistematik haritalama sonuçlarıyla da anlamlı bir paralellik sergilemektedir. Heidari vd. (2018), sürdürülebilirliğin temel yapı taşının yerel geleneklerin, manevi değerlerin ve kültürel mirasın korunarak ev sahibi toplumun turizmden doğrudan fayda sağlaması olduğunu belirtmektedir. Ancak Heidari vd. (2018), sürdürülebilir kalkınma ve çevresel etki gibi alt kategorilerin literatürdeki destinasyon odaklı çalışmaların içinde hala düşük bir orana (%17,8) sahip olduğunu belirterek bu alandaki boşluğa dikkat çekmiştir. Bu çalışmada ise sürdürülebilirliğin altı ana

temadan biri olarak ortaya çıkması ve bu temanın "Covid-19" gibi güncel değişkenlerle ilişkilendirilmesi, Heidari vd.'nin (2018) işaret ettiği bu boşluğun son yıllarda hızla giderilmeye başladığını ve sürdürülebilirliğin inanç turizmi araştırmalarında artık bir "yan konu" olmaktan çıkıp "yükselen bir ana tema" haline geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları, bu iki araştırmanın tespitlerini 2024 yılı itibariyle genişletilmiş bir veri setiyle doğrulamakta ve inanç turizminin gelecekte çevresel koruma, etik yönetim ve yerel halkın katılımı gibi evrensel sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde daha derinlemesine inceleneceğine işaret etmektedir.

Bu çalışma, yalnızca inanç turizmi literatürünün üretkenlik ve etki sıralamalarıyla sınırlı kalmayıp, alanının sistematik ve bütüncül bir çerçevesini sunarak araştırma hatlarının yapısını ve dinamiklerini de derinlemesine anlamaya yönelik katkı sağlamaktadır. Bulgular, inanç turizmi çalışmalarının zaman içinde "hac odaklı" bir yapıdan "maneviyat ve deneyim turizmi" perspektifine doğru genişlediğini göstermektedir. Bu dönüşüm, sekülerleşme ve bireyselleşme süreçlerinin turistik pratikler üzerindeki etkileriyle de uyumludur. Ayrıca, inanç turizmi araştırmalarının yalnızca kutsal mekânlar bağlamında değil, farklı kültürel, dini ve coğrafi bağlamlarda da genişlediği görülmektedir. Diğer taraftan, çalışma kapsamında ortaya çıkarılan ana araştırma hatları alana yönelik önemli içgörüler sağlamakla birlikte alandaki bilgi boşluklarına yönelik bazı ipuçları da sağlamaktadır. İlk olarak, literatürde hac ve turizm arasındaki sınırın bulanıklaşmasına rağmen seküler maneviyat, yeni-dindarlık ve post-seküler turizm gibi kavramların sınırlı düzeyde ele alınması, bu eğilimlerin teorik olarak daha kapsamlı biçimde tartışılması gerektiğini göstermektedir. İkinci olarak, destinasyon yönetimi, taşıma kapasitesi, kutsal alanlarda paydaş ilişkileri, yerel halkın katılımı ve sürdürülebilir yönetim modellerine yönelik çalışmaların azlığı, alandaki pratik yönelimin geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Üçüncü olarak, dijitalleşmenin inanç turizmi üzerindeki etkisinin sınırlı düzeyde ele alınması; sanal hac deneyimleri, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve sosyal medyanın inanç temelli seyahat pratikleri üzerindeki rolü gibi konuların gelecekteki araştırmalar açısından önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, literatürün hem teorik hem de yöntemsel açıdan genişlemeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu doğrultuda yapılacak çalışmaların, inanç turizmini çok boyutlu, dinamik ve çağın dönüşen seyahat pratikleriyle uyumlu bir perspektiften ele alarak alana güçlü katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma önceki literatürde ortaya koyulan bulguları büyük ölçüde doğrulamakla birlikte, 2020 sonrası dönemi de kapsayan güncel veriler üzerinden inanç turizmi alanındaki dönüşümü daha kapsamlı bir bilim haritalama yaklaşımıyla analiz etmektedir. Bu yönüyle çalışma, inanç turizmini yalnızca dini pratikler çerçevesinde ele alınan bir olgu olmaktan çıkararak, "deneyim, maneviyat ve kimlik" ekseninde şekillenen çok disiplinli bir araştırma alanına evrildiğini ortaya koyan önceki çalışmaları (Kim vd., 2020; Collins-Kreiner, 2020) desteklemekte ve genişletmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmanın bulguları yalnızca WoS veri tabanında taranan bilimsel dergilerde yayımlanmış 547 makalenin bibliyografik verileri ile sınırlıdır. Bu nedenle, gelecekte farklı veri tabanları ve diğer yayın türlerinin (kitap, bildiri, araştırma notları vb.) dahil edilmesiyle yapılacak çalışmaların, alanın gelişimine ilişkin daha derin ve kapsamlı içgörüler sunacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, mevcut çalışmanın makro düzeyde küresel bir bilim haritası sunma amacı taşıması nedeniyle İslam, Hristiyanlık veya Budizm gibi belirli inanç sistemlerine ya da spesifik bir destinasyona yönelik derinlemesine bir analiz sunmaması çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Gelecek çalışmalarda, sadece belirli bir inanç sistemine veya ülkeye odaklanan spesifik bir bibliyometrik analizin yapılması, o kültüre özgü dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abbate, C. S. ve Di Nuovo, S. (2013), Motivation and Personality Traits for Choosing Religious Tourism: A Research on the Case of Medjugorje, *Current Issues in Tourism*, *16*(5), s.501-506. https://doi.org/10.1080/13683500.2012.749844

Amaro, S., Antunes, A. ve Henriques, C. (2018), A Closer Look at Santiago de Compostela's Pilgrims Through the Lens of Motivations, *Tourism Management*, *64*, s.271-280. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.09.007

Andriotis, K. (2009), Sacred Site Experience: A Phenomenological Study, *Annals of Tourism Research*, *36*(1), s. 64-84. https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.10.003

Badone, E. ve Roseman, S.R. (2004), Approaches to the Anthropology of Pilgrimage and Tourism, (Ed.; E. Badone ve S.R. Roseman), *Intersecting Journeys: The Anthropology of Pilgrimage and Tourism,* s. 1-23, Urbana: University of Illinois Press.

Başer, V. (2001), Modernizm ve Postmodernizm Arasında Kutsalın Yitirilişi, *İslâmiyat Araştırma Dergisi*, *4*(3), s.59-79.

Bauman, Z. (1998), *Postmodern Etik*, (Çev.; A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Belhassen, Y., Caton, K. ve Stewart, W. P. (2008), The Search for Authenticity in the Pilgrim Experience. *Annals of Tourism Research*, *35*(3), s.668-689.

Benckendorff, P. ve Zehrer, A. (2013), A Network Analysis of Tourism Research, *Annals of Tourism Research*, *43*, s.121-149. https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.04.005

Blackwell, R. (2007), Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Events, *Religious Tourism and Pilgrimage Festivals Management: An International Perspective*, s. 35-47, Wallingford UK: CABI.

Bond, N., Packer, J. ve Ballantyne, R. (2015), Exploring Visitor Experiences, Activities and Benefits at Three Religious Tourism Sites, *International Journal of Tourism Research*, *17*(5), s.471-481. https://doi.org/10.1002/jtr.2014

Bremer, T.S. (2006), Sacred Spaces and Tourist Spaces, (Ed.; D.J. Timothy ve D.H. Olsen), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys,* s.25-35, New York: Routledge.

Broadus, R. N. (1987), Toward a Definition of "Bibliometrics", *Scientometrics*, *12*, s.373-379.

Bruner, E.M. (1996), Tourism in Ghana: The Representation of Slavery and the Return of the Black Diaspora, *American Anthropologist*, *98*(2), s.290-304.

Buzinde, C.N. (2020), Theoretical Linkages between Well-being and Tourism: The Case of Self-determination Theory and Spiritual Tourism, *Annals of Tourism Research*, *83*, s.1-11. https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102920

Cohen, E. (1979), A Phenomenology of Tourist Experiences, *Sociology*, *13*(2), s.179-201.

Cohen, E. (1998), Tourism and Religion: A Comparative Perspective, *Pacific Tourism Review*, *2*(1), s.1-10.

Collins-Kreiner, N. ve Kliot, N. (2000), Pilgrimage Tourism in the Holy Land: The Behavioural Characteristics of Christian Pilgrims, *GeoJournal*, *50*, s.55-67.

Collins-Kreiner, N. (2010), Researching Pilgrimage: Continuity and Transformations, *Annals of Tourism Research*, *37*(2), s.440-456. https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.10.016

Collins-Kreiner, N. (2020), A Review of Research into Religion and Tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Religion and Tourism, *Annals of Tourism Research*, *82*(102892), s.1-22. https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102892

Cusack, C. ve Digance, J. (2003), Seeking Spirituality in Times of National Trauma: A Case Study of September 11, *Australian Religion Studies Review 16*(2), s.153–171.

Digance, J. (2003), Pilgrimage at Contested Sites, *Annals of Tourism Research*, *30*(1), s.143-159.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021), How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines, *Journal of Business Research*, *133*, s.285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Durán-Sánchez, A., Álvarez-García, J., del Río-Rama, M.D.L.C. ve Oliveira, C. (2018), Religious Tourism and Pilgrimage: Bibliometric Overview, *Religions*, *9*(9), s.249. https://doi.org/10.3390/rel9090249

Eade, J. (1992), Pilgrimage and Tourism at Lourdes, France, *Annals of Tourism Research*, *19*(1), s.18-32.

Ebron, P.A. (1999), Tourists as Pilgrims: Commercial Fashioning of Transatlantic Politics, *American Ethnologist*, *26*(4), s.910-932.

Eid, R. ve El-Gohary, H. (2015), The Role of Islamic Religiosity on the Relationship between Perceived Value and Tourist Satisfaction, *Tourism Management*, *46*, s.477-488. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.08.003

Graburn, N. (1977), Tourism: The Sacred Journey, (Ed.; V.L. Smith), *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, 1st Edition, s. 17-32, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Graburn, N. (1983), The Anthropology of Tourism, *Annals of Tourism Research*, *10*(1), s.9-33. https://doi.org/10.1016/0160-7383(83)90113-5

Griffin, K. ve Raj, R. (2018), The Importance of Religious Tourism and Pilgrimage: Reflecting on Definitions, Motives and Data, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, *5*(3), s.17-25. https://doi.org/10.21427/D7242Z

Hall, C. M. (2006), Travel and Journeying on the Sea of Faith: Perspectives from Religious Humanism. (Ed.; D.J. Timothy ve D.H. Olsen), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, s. 64-77, New York: Routledge.

Hall, C. M. (2011), Publish and Perish? Bibliometric Analysis, Journal Ranking and the Assessment of Research Quality in Tourism, *Tourism Management*, *32*(1), s.16-27. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.07.001

Heelas, P. (1998), Introduction: On Differentiation and Dedifferentiation, (Ed.; P. Heelas) *Religion, Modernity and Postmodernity* s. 1-18, Oxford: Blackwell.

Heidari, A., Yazdani, H.R., Saghafi, F. ve Jalilvand, M.R. (2018), The Perspective of Religious and Spiritual Tourism Research: A Systematic Mapping Study, *Journal of Islamic Marketing*, *9*(4), s.747-798. https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2017-0015

Hughes, K., Bond, N. ve Ballantyne, R. (2013), Designing and Managing Interpretive Experiences at Religious Sites: Visitors' Perceptions of Canterbury Cathedral, *Tourism Management*, *36*, s.210-220. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.11.022

Jackowski, A. (2000), *Religious Tourism: Problems with Terminology*, Krakow: Institute of Geography, Jagiellonian University.

Jones, R. P. ve Cox, D. (2010), Majority Oppose Proposed Islamic Center and Mosque in NYC, but Support Mosque in Own Local Community. http://www.prri.org/research/islamic-center-and-mosque-in-nyc/.

Kaelber, L. (2006), Paradigms of Travel: From Medieval Pilgrimage to the Postmodern Virtual Tour. (Ed.; D.J. Timothy ve D.H. Olsen), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys* s. 49-63, New York: Routledge.

Karasakaloğlu, B. (2020), İnanç Turizmi Alanındaki Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s.1010-1027.

Kelly, J.R. (1982), *Leisure*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Kim, B., Kim, S. ve King, B. (2020), Religious Tourism Studies: Evolution, Progress and Future Prospects, *Tourism Recreation Research*, *45*(2), s.185-203.

Köseoğlu, M. A., Rahimi, R., Okumus, F. ve Liu, J. (2016), Bibliometric Studies in Tourism, *Annals of Tourism Research*, *61*, s.180-198. https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.10.006

MacCannell, D. (1976), *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, California: University of California Press.

Macharzina, K., Wolf, J. ve Rohn, A. (2004), Quantitative Evaluation of German Research Output in Business Administration: 1992–2001, Management *International Review*, *44*(3), s.335-359.

Munro, D. (2017), Historical Perspectives of Shifting Motives for Faith-based Travel, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage, 5*(2*), s.*17-25. https://doi.org/10.21427/D7CD95

Nolan, M. L. ve Nolan, S. (1992), Religious Sites as Tourism Attractions in Europe, *Annals of Tourism Research*, *19*(1), s.68-78.

Nyaupane, G. P., Timothy, D. J. ve Poudel, S. (2015), Understanding Tourists in Religious Destinations: A Social Distance Perspective, *Tourism Management*, *48*, s.343-353. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.12.009

Olsen, D.H. (2006), Management Issues for Religious Heritage Attractions, (Ed.; D.J. Timothy ve D.H. Olsen), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, s. 104-118. New York: Routledge.

Olsen, D.H. ve Timothy, D.J. (2006), Tourism and Religious Journeys. (Ed.; D.J. Timothy ve D.H. Olsen), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, s. 1-21, New York: Routledge.

Özçoban, E. (2020), İnanç Turizmi Alanında Yayımlanan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1998-2019), *Turkish Studies-Social*, *15*(3), s.1363-1375.

Perşembe, E. (2003), Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *14*(14-15), s.159-181.

Poria, Y., Butler, R. ve Airey, D. (2003), Tourism, Religion and Religiosity: A Holy Mess, *Current Issues in Tourism*, *6*(4), s.340-363. https://doi.org/10.1080/13683500308667960

Pritchard, A. (1969), Statistical Bibliography or Bibliometrics, *Journal of Documentation*, *25*(4), s.348-349.

Raj, R., Griffin, K. ve Blackwell, R. (2015), Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Event, (Ed.; R. Raj ve K. Griffin), *Religious Tourism and Pilgrimage Management*, s. 103-117, UK: CABI.

Rashid, A.G. (2018), Religious Tourism–A Review of the Literature, *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, *1*(2), s.150-167. https://doi.org/10.1108/JHTI-10-2017-0007

Rinschede, G. (1992), Forms of Religious Tourism, *Annals of Tourism Research*, *19*(1), s.51-67. https://doi.org/10.1016/0160-7383(92).90106-Y

Shackley, M. (2001), *Managing Sacred Sites: Service Provision and Visitor Experience*, London: Continuum.

Sharpley, R. ve Jepson, D. (2011), Rural Tourism: A Spiritual Experience? *Annals of Tourism Research*, *38*(1), s.52-71. https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.05.002

Sharpley, R. ve Sundaram, P. (2005), Tourism: A Sacred Journey? The Case of Ashram Tourism, India, *International Journal of Tourism Research*, *7*(3), s.161-171.

Small, H. (1973), Co-citation in the Scientific Literature: A New Measure of the Relationship between Two Documents, *Journal of the American Society for Information Science*, *24*(4), s.265-269.

Smith, V.L. (1992), Introduction: The Quest in Guest, *Annals of Tourism Research,* 19, s.1–17. https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90103-V

Timothy, D.J. ve Olsen, D.H. (2006), Whither Religious Tourism? (Ed.; D.J. Timothy ve D.H. Olsen), *Tourism, Religion and Spiritual Journeys,* s. 271-278, New York: Routledge.

Turner, V. ve Turner, E. (1978), *Image and Pilgrimage in Christian Culture*, New York: Columbia University Press.

Van Eck, N.J. ve Waltman, L. (2023), *VOSviewer Manual: Manual for VOSviewer Version 1.6.20*, Universiteit Leiden.

Vukonić, B. (1992), Medjugorje's Religion and Tourism Connection, *Annals of Tourism Research, 19*(1), s.79–91.

Wang, W., Chen, J.S.ve Huang, K. (2016), Religious Tourist Motivation in Buddhist Mountain: The Case from China, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, *21*(1), s.57-72. https://doi.org/10.1080/10941665.2015.1016443

Willson, G. B., McIntosh, A. J. ve Zahra, A. L. (2013), Tourism and Spirituality: A Phenomenological Analysis, *Annals of Tourism Research*, *42*, s.150-168. https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.01.016

Yayla, İ. (2023). Bibliometric Analysis of Literature on Religious Tourism in Web of Science. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *11*(3), 1844-1856.

Zamani-Farahani, H. ve Musa, G. (2012), The Relationship between Islamic Religiosity and Residents' Perceptions of Socio-cultural Impacts of Tourism in Iran: Case Studies of Sare'in and Masooleh, *Tourism Management*, *33*(4), s.802-814.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1157-1174, doi: 10.11616/asbi.1824967

Sürdürülebilirliğin İletişim Stratejisi Olarak Benimsenmesi: Geççi Örneği

Adopting Sustainability as a Communication Strategy: The Geççi Case

Tolkun SOLDAN[1], Hilal Özden ÖZDEMİR ÇAKIR[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 16.11.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 15.04.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışma, halkla ilişkiler, tanıtım ve sürdürülebilirlik kavramlarını Geççi örneği ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Sarıkeçili yörüklerinin topluluk temelli sosyal işletmesi olan Geççi'nin web sitesi ve Instagram hesabı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda Geççi'nin ekolojik üretim, yaylım beslenme, yüksek hayvan refahı, yerel ırklar, gıda güvenliği ve adil üretici-tüketici ilişkisi gibi sürdürülebilirlik ilkelerini benimsediği ve bu ilkeleri ürün tanıtımına ve halkla ilişkiler uygulamalarına eklemlediği görülmüştür. Ayrıca Geççi'nin sürdürülebilirlik iletişiminde şeffaflık, tutarlılık ve katılımcılık ilkelerini ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Geççi örneği, otantik sürdürülebilirlik pratikleri ile ekonomik sürdürülebilirlik arasında yapısal bir gerilim olduğunu göstermektedir. Model, özgün ekolojik bilgi ve belirli coğrafi koşullara bağlı olduğu için ölçeklenebilirlik açısından sınırlıdır. Ayrıca iletişim stratejisinde göçebe yaşamın estetize edilmesi, sürdürülebilirlik söyleminin romantize edilmesi riskini doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Reklam, Sürdürülebilirlik, İçerik Analizi.

&

Abstract: This study examines public relations, promotion, and sustainability through Geççi. Using content analysis, it analyzes the website and Instagram account of Geççi, a community-based social enterprise of Sarıkeçili nomads. Results show Geççi adopts sustainability principles such as ecological production, pasture-based feeding, high animal welfare, local breeds, food security, and fair producer-consumer relations, integrating them into product promotion and public relations. Geççi prioritizes transparency, consistency, and participation in its sustainability communication. The example demonstrates a structural tension between authentic sustainability practices and economic sustainability. The model is limited in scalability because it depends on unique ecological knowledge and specific geographical conditions. Additionally, aestheticization of nomadic life in the communication strategy risks romanticizing the sustainability discourse.

Keywords: Public Relations, Advertising, Sustainability, Content Analysis.

Atıf/Cite as: Soldan, T., Özdemir Çakır, H. Ö. (2026). Sürdürülebilirliğin İletişim Stratejisi Olarak Benimsenmesi: Geççi Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1157-1174. doi: 10.11616/asbi.1824967

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Sanayi Devrimi'nden bu yana köklü biçimde dönüşen üretim ve tüketim pratikleri, bugün ekolojik dengenin bozulmasından kaynak kıtlığına, sosyal eşitsizlikten iklim krizine uzanan bir sorunlar yumağı doğurmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı bu sorunlara bir yanıt arayışı olarak gündeme gelmiş; zamanla yalnızca çevresel bir zorunluluk olmaktan çıkarak kurumların, devletlerin ve bireylerin varoluş biçimlerini

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Tolkun Soldan, İstanbul Ticaret Üniversitesi, tsoldan@ticaret.edu.tr (Sorumlu Yazar)
[2] Prof.Dr., Hilal Özden Özdemir Çakır, İstanbul Ticaret Üniversitesi, hozdemir@ticaret.edu.tr

yeniden tanımladığı bir paradigmaya evrilmiştir. Ancak sürdürülebilirliğin toplumsal bir dönüşüm başlatabilmesi, onun doğru bir biçimde paydaşlara aktarılmasına yani etkin bir iletişim stratejisi olarak benimsenmesine bağlıdır. Günümüzde sürdürülebilirlik iletişimi, kurumların sadece "ne yaptığını" değil, "neden var olduğunu" ve "geleceği nasıl kurguladığını" anlattıkları bir köprü görevi görmektedir. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik değerler üzerine kurulan bu iletişim anlayışı, bir yandan hedef kitlede güven oluştururken öte yandan markalara rekabet avantajı da sağlamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik iletişimi, hem toplumsal bir sorumluluk hem de stratejik bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'deki akademik yazın incelendiğinde sürdürülebilirlik alanındaki bilimsel üretimde bir artış gözlemlenmektedir. YÖK Ulusal Tez Merkezi ve DergiPark platformlarından elde edilen verilerle oluşturulan aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere 2015-2026 yılları arasında sürdürülebilirlik temalı doktora tezlerinin ve makalelerin sayılarında dikkate değer bir ivmelenme söz konusudur. Özellikle 2022 yılından itibaren hem tez hem de makale sayılarının artış trendinde olduğu, 2026 yılı itibarıyla makale sayısının 120'yi, doktora tezi sayısının ise 70'i aştığı görülmektedir.

Şekil 1: Türkiye'deki Sürdürülebilirlik Konulu Tez ve Makale Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

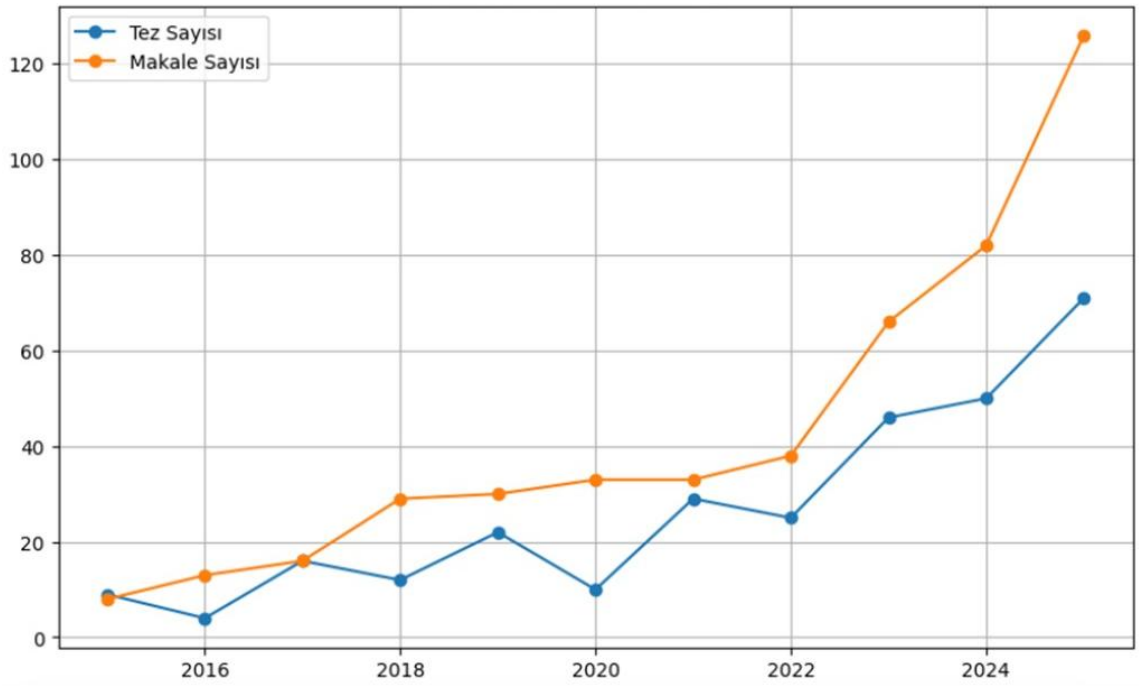

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Verilere erişim tarihi: 13 Mart 2026.

2016 ve 2020'deki dalgalanmalara karşın makale sayısındaki istikrarlı yükseliş, sürdürülebilirliğin Türkiye'de geçici bir moda olmaktan çıkıp disiplinler arası kalıcı bir araştırma alanına dönüştüğüne işaret etmektedir. Bu grafik, konunun yalnızca sektörel değil akademik düzeyde de güçlü bir ilgi odağı olduğunu göstermektedir. Halkla ilişkiler ve reklamcılık özelinde ise sürdürülebilirlik temalı doktora tezlerinin 2021-2026 aralığında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu durum, sürdürülebilirliğin artık salt çevresel bir mesele olarak görülmediğini; kurumsal iletişim pratiklerinin merkezine taşındığını ortaya koymaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine göre halkla ilişkiler ve reklamcılık alanında hazırlanan doktora tezleri şunlardır:

Tablo 1: Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Alanındaki Sürdürülebilirlik Konulu Doktora Tezleri

Sıra	Yazar	Yıl	Tez Adı
1	Müberra Oflaz	2026	Reklamda sürdürülebilirlik mesajlarının kullanımının stratejik önemi ve Z kuşağı üzerine etkisi
2	Sabri Tolga Ürkmezgil	2025	Tüketicilerin besin seçim güdüleri ve çevresel kaygılarının algılanan ürün kalitesi ve satın alma niyetine etkisi: Geleneksel ambalaj ve sürdürülebilirlik ambalaj karşılaştırması bağlamında bir araştırma
3	Ayşe Himmetoğlu	2025	Örgüt kültürünün kurumsal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi: Bireysel ve sosyal sorumluluk, örgütsel iletişim doyumu ve dijital vatandaşlık rollerinin incelenmesi
4	Gurur Öyküm Güven	2024	Moda sektöründe marka aktivizmi ve sürdürülebilirlik kavramlarının tüketici deneyimleri üzerinden değerlendirilmesi
5	Selin Yılmaz	2024	Kurumsal iletişim perspektifinde kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin incelenmesi
6	Barış Doğru	2023	Sivil toplum kuruluşlarının kurumlara yönelik itibar algısında sürdürülebilirlik iletişiminin rolü
7	Duygu Kiraz	2023	Sürdürülebilirlik odaklı kent markası endeksi: Berlin örneği
8	Senem Shabanova Güngör	2023	Kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının tüketicilerin marka sadakati üzerine etkisini tespit etmeye yönelik bir araştırma
9	Ege Simge Demirel	2023	Sürdürülebilirliğin kurumsal itibar üzerine etkisi: Sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik kapsamında tüketiciler üzerine bir araştırma
10	Salih Aydın	2023	Marka iletişimi bağlamında sürdürülebilirlik ve yeşil kavramı: Kuşak farklılıklarına yönelik bir araştırma
11	Emine Şardağı	2021	Yöneticilerin kurumsal sürdürülebilirlik kararlarında etkili olan motivasyonlar: Turizm sektörü üzerine bir araştırma

Tezlerin büyük çoğunluğu sürdürülebilirliği kurumsal itibar, marka sadakati, örgüt kültürü ve iletişim doyumu gibi halkla ilişkilerin temel kavramlarıyla ilişkilendirmektedir. 2023 yılı bu açıdan özellikle dikkat çekicidir: tüketici davranışlarından marka aktivizmine, kent markasından sivil toplum kuruluşlarının itibar algısına kadar oldukça geniş bir yelpazede çalışmalar üretilmiştir.

Bununla birlikte, topluluk temelli sosyal işletmelerin sürdürülebilirlik odaklı halkla ilişkiler ve tanıtım pratiklerini ele alan çalışmalara Türkiye'deki literatürde henüz rastlanmamaktadır. Burada bir boşluk olduğu açıktır. Bu çalışma, Sarıkeçili yörüklerinin topluluk temelli sosyal işletmesi Geççi'yi inceleyerek söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Geççi, Toroslar'da göçebe hayvancılık yapan Sarıkeçili yörüklerinin günümüzdeki temsilcileri tarafından 2021 yılında kurulmuştur. Geççi, göçebe hayvancılığın biyoçeşitliliği koruduğu, iklim kriziyle mücadele ettiği ve kırsal ekonomileri desteklediği argümanından hareketle, topluluğun ürünlerini ekolojik, adil ve sağlıklı bir şekilde tüketicilerle buluşturmayı amaçladığını ifade etmektedir (https://gecci.org/hakkimizda).

2. Literatür

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Boyutları

Sürdürülebilirlik, genel anlamıyla mevcut kuşakların ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını tehlikeye atmadan kalkınmayı sürdürme ilkesine dayanır. Kavram, ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler Brundtland Raporu'nda (WCED, 1987: 6) "Ortak Geleceğimiz" başlığı altında tanımlanmış ve çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bütüncül bir kalkınma anlayışının temeli haline gelmiştir. Bu tanım, sürdürülebilirliğin çevre korumanın ötesinde kaynakların verimli kullanımını, toplumsal adaleti ve uzun vadeli ekonomik istikrarı da kapsadığına işaret eder. Başka bir deyişle, sürdürülebilirlik tek boyutlu bir çevre meselesi değildir.

Sürdürülebilirliğin üç temel boyutu —çevresel, ekonomik ve sosyal— birbirinden bağımsız değildir; aksine sürekli etkileşim halindedir. Sürdürülebilirliğin sosyal boyutu eğitim, sağlık, istihdam, güvenlik, eşitlik, katılım ve kültürel kimlik maddelerinden oluşmaktadır. Bu boyuttaki amaç toplum kalitesini arttırarak toplumun refah seviyesini yükseltmektir. Ekonomik boyutun hedefleri ise büyüme, verimlilik ve istikrar

olarak belirtilmiştir. Böylece kısıtlı kaynaklar verimli bir şekilde kullanılacak ve kârlılık sağlanacaktır. Sürdürülebilirliğin üçüncü ve son boyutu olan çevresel boyutun amaçlarının da sağlıklı çevreyi, yenilenebilir kaynakların rasyonel kullanımını ve yenilenemeyen kaynakların korunmasını içermektedir. Çevresel boyutun ana hedefi kurumların üretim faaliyetleri esnasında ve toplumun da tüketim eylemleri esnasında ortaya çıkan sorunları azaltmak ve zararı hafifletmektir (Karaboğa, 2022: 79).

Sürdürülebilirlik ile çok yakın ilişkide olan bir kavram, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramıdır. Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), işletmelerin yalnızca ekonomik çıkarlarını gözetmekle kalmayıp, topluma, çevreye ve paydaşlarına karşı yasal, etik ve gönüllü sorumluluklar üstlenmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Dolayısı ile KSS, sürdürülebilir kalkınmanın bir parçasıdır. Kurumlar, sürdürülebilirlik stratejilerini hayata geçirerek enerji verimliliği, karbon ayak izi azaltımı, etik tedarik zincirleri ve sosyal eşitlik gibi alanlarda somut katkılar sunabilmektedir (Carroll, 1991: 42).

2.2. Halkla İlişkiler ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Signitzer ve Prexl (2008: 1), sürdürülebilirlik iletişimini "kurumların sürdürülebilirlik performansını paydaşlara iletme ve sürdürülebilirlik konularında paydaş katılımını sağlama süreci" olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilirlik odaklı halkla ilişkiler stratejilerinin başarısı, kurumların paydaşlarla olan iletişiminde güven ve itibar inşa etme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir. Sürdürülebilirlik odaklı halkla ilişkiler stratejilerinin etkinliğini artıran faktörler olarak tutarlılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik, paydaş katılımı, hikâye anlatımı ve çoklu kanal kullanımından bahsedilebilir (Tworzydło vd., 2024: 4252).

Tutarlılık, sürdürülebilirlik odaklı halkla ilişkiler stratejilerinin temel taşlarından biridir. Kurumların sürdürülebilirlik mesajlarını tüm iletişim kanallarında ve zaman içinde tutarlı bir şekilde iletmeleri, paydaşların güvenini artırır ve mesajların güvenilirliğini pekiştirir. Tutarlı iletişim, kurumun çevresel, sosyal ve ekonomik sorumluluklarını sürekli ve sistematik bir şekilde yerine getirdiğini gösterir. Sosyal medya, web siteleri, raporlar ve etkinlikler gibi çoklu iletişim kanalları, tutarlılığı sağlamak ve mesajları farklı paydaş gruplarına ulaştırmak için etkin biçimde kullanılabilir (Cornelissen, 2017: 112).

Şeffaflık kavramı ise çok katmanlıdır. Wong ve diğerlerine (2021: 2) göre şeffaflık; bilginin erişilebilir, zamanında, açık ve güvenilir olmasını gerektirir. Fakat şeffaflık bununla sınırlı değildir — aynı zamanda gözlemlenebilirliği, yani bilginin anlaşılabilir, yorumlanabilir ve çarpıtılmamış biçimde sunulmasını da kapsar. Çevresel şeffaflığın nihai amacı, paydaşların etkin bir yönetişim sürecine katılabilmesini sağlamaktır. Kolk'a göre, (2008: 2) şeffaflık iki açıdan tanımlanabilir: bir yandan, personel ile ilgili ve etik yönleri de kapsayan kurumsal yönetişim bağlamında hesap verebilirlik gereklilikleri; diğer yandan ise sürdürülebilirlik raporlaması bağlamında etik ve sosyal konular (genellikle çalışan ve toplum meseleleri), bunları kontrol eden organizasyon yapısı ve finansal boyutlar.

Paydaş katılımı kavramı, kurumsal sosyal sorumluluğun eyleme geçirilmesi ve raporlanması konusunda ön plana çıkmaktadır. Kısaca paydaşların şirket yönetimi ile ilgili "karar alma sürecine dâhil edilmesi" olarak ifade edilen paydaş katılımı, şirketler ve paydaşlar arasındaki iş birliği ve anlayışı arttırmayı amaçlayan ilişki yönetimi süreci olarak da tanımlanabilir (Çetin vd., 2015: 12). Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) (2010: 4), paydaş katılımını, bir kuruluşun "bir veya birden fazla paydaşıyla diyalog fırsatları yaratmak suretiyle, kuruluşun kararları için bilgilendirilmiş bir temel sağlama amacıyla yürüttüğü tüm faaliyetler" olarak tanımlamıştır. Bu görüşler, paydaşlarla ilişkilerin kurulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesinin, paydaş katılımı sürecinde hayati önem taşıdığını göstermektedir. Sürdürülebilir halkla ilişkiler çalışmalarında kilit paydaşların belirlenmesi, sorumlu ve etkili iletişim stratejileri uygulamayı hedefleyen tüm kuruluşlar için çok önemlidir. Sürdürülebilir halkla ilişkiler bağlamında paydaşlar tipik olarak müşterileri, çalışanları, yatırımcıları, tedarikçileri, toplum üyelerini ve sivil toplum kuruluşlarını içerir. Bu paydaşlar, bir şirketin özellikle sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili eylemlerinde farklı düzeylerde etkiye ve ilgiye sahiptir. Bu grupların endişelerini ve beklentilerini anlamak, kuruluşların iletişim stratejilerini etkili bir şekilde uyarlamalarına olanak tanıyarak mesajların iyi yankı bulmasını ve olumlu ilişkileri teşvik etmesini sağlar (Summak, 2024: 516). Sürdürülebilirlik bağlamında paydaş bilgilendirmesi, çeşitli iletişim araçları ve kanalları aracılığıyla

yürütülür. Sosyal medya, sürdürülebilirlik raporları, bültenler ve toplantılar, paydaşların güncel bilgiler almasını sağlar ve geri bildirim mekanizmalarının oluşturulmasına imkân tanır (Morsing & Schultz, 2006: 326). Ayrıca web siteleri, bloglar, çevrim içi danışma platformları, çevrim içi oyunlar, broşürler, el ilanları, bilgi notları, posterler, videolar, bültenler, haber mektupları, basın bültenleri de kullanılabilir (BiodiverSA Stakeholder Engagement Handbook, 2014: 64).

Sürdürülebilirlik iletişiminde paydaş yanıt verme stratejisi, kurumların çevresel, sosyal ve yönetişim alanlarında paydaşlardan gelen talepleri ve eleştirileri dikkate alarak aktif biçimde yanıt üretmesini ifade eder. Bu strateji, paydaşlarla çift yönlü bir iletişim süreci kurarak, yalnızca bilgi aktarmayı değil aynı zamanda geri bildirimlere dayalı kurumsal öğrenmeyi de içerir. Kent ve Taylor (2002: 25), diyalojik iletişimin temelinde kurumların paydaşların sesine yanıt verme sorumluluğunun bulunduğunu vurgular. Benzer biçimde, Morsing ve Schultz (2006: 328) sürdürülebilirlik bağlamında "paydaşlara yanıt verme stratejisi"nin, kurumsal meşruiyetin güçlendirilmesi ve güven inşası açısından kilit rol oynadığını belirtir. Bu strateji, sürdürülebilirlik raporlaması, sosyal medya etkileşimleri ve paydaş diyalog toplantıları gibi araçlarla desteklenir. Böylelikle kurum, sürdürülebilirlik hedeflerini paydaş beklentileriyle uyumlu hâle getirerek hem hesap verebilirlik hem de tutarlılık ilkelerini yerine getirmiş olur.

İlgili ve belirlenmiş paydaşları sürece dahil etmek, her bir belirlenen paydaş için uygun katılım yöntemlerinin uygulanması gerektiğini göstermektedir. Paydaşları dahil etmenin çeşitli yolları vardır. Her bir paydaş için uygun bir katılım modeli belirlenmelidir (Osobajo vd., 2021: 7). Doğrudan ve etkin etkileşimi teşvik etmede amaç paydaşlarla yüz yüze, aktif ve sürekli iletişim kurmaktır. Sürdürülebilirlik kültürünün yerleşmesi için bilgilendirme ve motivasyon toplantıları, seminerler, şirket dışı etkinlikler, katılımı özendirici organizasyonlar ve ödül mekanizmaları devreye sokulabileceği gibi yürütülecek eğitimler de bu hedefe hizmet edebilir (Bıçakçı, 2012: 53).

Hikâye anlatma teknikleri, halkla ilişkilerde mesajları iletmek, duyguları uyandırmak ve hedef kitleyi etkili bir şekilde etkileşim içine çekmek için kullanılan temel araçlardır. Kurum ya da işletme hakkında olumlu bir algı oluşturmak ve kurumsal kimliği güçlendirmek için hikâye anlatımı kullanılır. Ayrıca hikâyeler, örgütlerin paydaşlarıyla birlikte ortak bir anlayış geliştirdiği önemli sembolik girişimler olarak da hizmet eder (Artan Özoran ve Mermer Üzümlü, 2024: 355). Sürdürülebilirlik iletişiminde dijital platformların ve özellikle sosyal medyanın rolü büyüktür. Halkla ilişkilerde sürdürülebilirliğe doğru geçiş, kurumsal iletişimin manzarasını temelden değiştiren birkaç temel faktör tarafından desteklenmiştir. Bu değişimin başlıca katalizörlerinden biri, tüketicilerin ve yatırımcıların işletmelerin sosyal açıdan sorumlu bir şekilde faaliyet göstermelerine yönelik artan talepleridir. Beklentilerdeki bu değişim daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlayan dijital teknolojilerin yükselişiyle desteklenmiştir. Şirketler sürdürülebilirlik çabalarını iletmek için sosyal medyayı ve diğer dijital platformları giderek daha fazla kullanmakta bu da daha geniş bir kitleyle etkileşim kurmalarına ve etik uygulamalara olan bağlılıklarını göstermelerine olanak sağlamaktadır (Summak, 2024: 511). Sosyal medya platformları geniş bir kitleyle etkileşim kurmak için benzersiz fırsatlar sunarak sürdürülebilirlik girişimleri hakkında farkındalık yaratmak için idealdir. Şirketler bu platformlar aracılığıyla sürdürülebilirlik hedefleriyle ilgili hikayelerini, güncellemelerini ve başarılarını paylaşarak kitlelerinde yankı uyandıran bir anlatı oluşturabilirler. Sosyal medyanın etkileşimli yapısı, paydaşların görüşlerini ifade etmelerine ve sohbete katkıda bulunmalarına olanak tanıyarak diyalog ve katılımı teşvik eder (Summak, 2024: 518).

Kurumlar, Instagram, X (Twitter), LinkedIn ve YouTube gibi platformlar aracılığıyla çevresel sorumluluk, enerji verimliliği, geri dönüşüm ya da karbon ayak izi gibi konularda geniş kitleleri bilgilendirme ve eğitme imkânı bulmaktadır. Bu paylaşımlar, yalnızca kurumsal itibarı desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilirlik konularında toplumsal farkındalığı artırmaktadır (Etter, 2013: 606). Sosyal medya üzerinden yapılan sürdürülebilirlik temalı içerikler, kurumların paydaşlarla iki yönlü iletişim kurmasını sağlayarak sürdürülebilirlik bilincinin toplumsal düzeyde yayılmasına katkı sunar (Colleoni, 2013: 233). Eğitici ve bilgilendirici sosyal medya içerikleri, kullanıcıların çevreye duyarlı davranışlar geliştirmesini teşvik eden önemli araçlardır. Görsel anlatımlar, kısa videolar, infografikler ve hikâye formatındaki içerikler, karmaşık sürdürülebilirlik kavramlarını daha anlaşılır hale getirir. Bu tür içerikler, özellikle genç kitleler arasında öğrenmeyi kolaylaştırmakta ve sürdürülebilir yaşam biçimlerini cazip kılmaktadır

(Bortree, 2014: 512). Dolayısıyla sosyal medya, yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda davranış değişikliği yaratma potansiyeline sahip dinamik bir öğrenme ortamı sunmaktadır.

2.3. Topluluk Temelli İşletmelerde Sürdürülebilirlik

Ekonomik sistemin yerel düzeydeki yoksulluk ve işsizlik sorunlarına çözüm üretmekte yetersiz kaldığı durumlarda toplulukların kendi öz kaynaklarını harekete geçirerek oluşturdukları alternatif modeller önem kazanmaktadır. Bu modellerden biri olan topluluk temelli işletmeler, geleneksel kâr odaklı girişimcilikten farklı olarak topluluğun ortak yararını merkeze alan bir yapı sergilemektedir. Peredo ve Chrisman topluluk temelli işletmeyi, "bir topluluğun hem girişimci hem de işletme olarak kurumsal bir şekilde hareket ederek ortak yararı gözetmesi" olarak tanımlamaktadır (2006: 310). Bu tür işletmeler, sadece ekonomik bir birim değil aynı zamanda sosyal ve kültürel sermayenin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu modelde topluluk üyeleri işletmenin hem sahibi hem de yöneticisi konumundadır. İşletmenin başarısı, yalnızca finansal getiriyle değil topluluğun yaşam kalitesindeki artış ve sosyal bağların güçlenmesiyle ölçülmektedir. Somerville ve McElwee topluluk işletmelerini, yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış, demokratik katılımı teşvik eden yapılar olarak nitelendirmektedir (2011: 318). Topluluk temelli işletmelerin başarısında sosyal sermaye önemli rol oynamaktadır. Güven, normlar ve ağlar aracılığıyla şekillenen sosyal sermaye, topluluk üyelerinin kolektif eylem kapasitesini artırarak işletmenin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Peredo & Chrisman, 2006: 316).

Topluluk Temelli İşletmeleri geleneksel işletmelerden ayıran temel özellikler; mülkiyet yapısı, yönetim biçimi ve amaçta gizlidir. Yurtseven vd. topluluk girişimciliğinin, yerel topluluğu güçlendiren ve çevresel koruma ile yerel üretim süreçlerine özen gösteren bir model olduğunu belirtmektedir (2010: 21). Bu işletmelerin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- İşletme, belirli bir coğrafi alanda yaşayan veya ortak bir kimliği paylaşan topluluk üyelerine aittir.
- Kâr elde etmek bir amaç olsa da bu kârın toplumsal hizmetlere veya topluluğun gelişimine aktarılması esastır.
- Yerel ham maddeler, iş gücü ve bilgi birikimi öncelikli olarak değerlendirilir (Yurtseven vd., 2010: 23).

Türkiye'de topluluk temelli işletme ve girişimcilik kavramları, özellikle yerel üretim ağları ve kooperatifçilik üzerinden tartışılmaktadır. Bu alandaki en dikkat çekici örneklerden biri Denizli'deki Babadağlılar Çarşısı'dır. İrmiş vd. Babadağlılar Çarşısı'nı, yerel halkın ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu başarılı bir topluluk girişimciliği modeli olarak nitelemektedir (2014: 853-861). 1976 yılında Kâzım Kaynak liderliğinde kurulan bu yapı, Babadağlı üreticilerin ürünlerini pazarlamak amacıyla kolektif bir çabayla hayata geçirilmiştir. Günümüzde de yerel tekstil üretiminin merkezi konumunu koruyan çarşı, topluluk temelli bir yapının nasıl sürdürülebilir bir ekonomik güç haline gelebileceğini göstermektedir. Topluluk temelli işletmeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve dezavantajlı bölgelerde değer yaratmanın yanı sıra toplumsal dayanışmayı artırmakta ve yerel kültürün korunmasına da katkı sağlamaktadır.

Bilinen şekliyle kurumlar, sürdürülebilirliği ve bu alandaki iletişim faaliyetlerini (ki bu faaliyetler genellikle halkla ilişkiler desteğiyle yürütülür) öncelikli olarak bir itibar yönetimi stratejisi çerçevesinde ele alır. Oysa topluluk temelli işletmelerde durum farklıdır. Bu işletmelerin varlık amacının merkezinde doğrudan sürdürülebilirlik ve doğaya, gezegene katkıda bulunma hedefi yer alır. Bu nedenle halkla ilişkileri kullanma biçimleri de kendi kimliklerini paydaşlarına doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarmaya yöneliktir.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu çalışmanın amacı "topluluk temelli bir işletme" olan Geççi'nin sürdürülebilirlik odaklı halkla ilişkiler ve ürün tanıtımı uygulamalarını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda şu araştırma soruları belirlenmiştir:

AS1: Geççi'nin sürdürülebilirlik yaklaşımı hangi boyutları içermektedir?

AS2: Geççi'nin iletişim stratejileri sürdürülebilirlik ilkelerini nasıl yansıtmaktadır?

AS3: Geççi'nin sosyal medya iletişimi sürdürülebilirlik mesajlarını nasıl iletmektedir?

AS4: Geççi'nin sürdürülebilirlik iletişiminde hangi temalar ön plana çıkmaktadır?

3.2. Araştırma Yöntemi ve Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Nitel araştırma, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41). Araştırmanın deseni durum çalışmasıdır. Durum çalışması, "güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan ve durumları çok yönlü, sistemli ve derinlemesine inceleyen görgül bir araştırma yöntemi" olarak tanımlanmaktadır (Yin, 2014: 16).

3.3. Örneklem

Araştırmanın örneklemini Geççi'nin web sitesi (https://gecci.org/) ve Instagram hesabı (@gecci_) oluşturmaktadır. Geççi'nin Instagram hesabında (@gecci_) 2021-2025 yılları arasında yapılan paylaşımlar incelenmiş ve bu paylaşımlar arasından sürdürülebilirlik temasını doğrudan veya dolaylı olarak içeren 61 paylaşım tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda, bu 61 paylaşım arasından sürdürülebilirlik iletişimi bağlamında en zengin içeriğe sahip olduğu değerlendirilen 7 paylaşım analiz edilmiştir. Web sitesi örneklemi ise Geççi'nin kuruluş amacı, ilkeleri ve sürdürülebilirlik yaklaşımını en kapsamlı şekilde sunduğu "Hakkımızda" sayfası ile sınırlandırılmıştır. Bu sayfada yer alan görsellerden araştırmanın amacıyla ilgili olan 5 tanesi analiz edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada veri analiz yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, "belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik" (Büyüköztürk vd., 2018: 259) olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarından oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243).

Geççi'nin resmî web sitesindeki "Hakkımızda" sayfası, Instagram hesabındaki tüm paylaşımlar (gönderiler, hikâyeler, videolar) ve kuruluşun katıldığı podcast ile radyo programlarına ait içerikler analiz kapsamına alınmıştır. Veriler, 2021-2025 yılları arasındaki beş yıllık dönemi kapsamaktadır. Örneklemi oluşturan verilerin kodlama süreci manuel olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, toplanan tüm metin ve görsel içerikler araştırmacılar tarafından incelenerek ve satır satır okunarak anlamlı birimler belirlenmiştir. Ardından bu birimler, araştırma soruları doğrultusunda kodlanmıştır. Kodlar, "çevresel sürdürülebilirlik", "hayvan refahı ve etik üretim", "sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik", "şeffaflık ve eğitim", "deneyimsel iletişim" ve "kültürel miras ve kimlik mücadelesi" olmak üzere altı tema altında toplanmıştır.

Tablo 2: Tema, Kategori ve Kod Listesi

Tema	Kategori	Kodlar
1. Çevresel Sürdürülebilirlik	Göçebe Hayvancılık	karbon ayak izi, tarım bitkisi kullanmama, suyun meraya geri bırakılması, sürekli hareket
	Biyoçeşitlilik ve İklim	biyoçeşitliliği koruma, iklim kriziyle mücadele, orman yangınlarını önleme
	Yerel Irklar	yerel ırkların korunması, doğal ortama uyum, endüstriyel yem/antibiyotik gerektirmeme
	Sıfır Atık ve Enerji	odun ateşi, açık mutfak, etlerin değerlendirilmesi, sıfır atık yaklaşımı
2. Hayvan Refahı ve Etik Üretim	Yaşam Koşulları	7/24 mera, yabani bitkilerle beslenme, özgür yaşam, ahır dışı yaşam
	Yavru-Anne İlişkisi	yavruların annelerinden ayrılmaması, yavru sütünü almama, doğal gelişim hakkı
	Etik İlke	etik sürdürülebilirlik, hayvan refahı ilkesi
3. Sosyal ve Ekonomik Sürdürülebilirlik	Ekonomik Adalet	komisyoncuların kaldırılması, piyasa fiyatının üzerinde alım, adil üretici-tüketici ilişkisi
	Şeffaflık ve Kontrol	tüm süreçlerin kontrolü, üretimden satışa şeffaflık, güvenilir kaynak
	Kırsal Kalkınma	kırsal ekonomileri destekleme, gıda güvenliği, yörüklerin ekonomik güçlenmesi, üretici gelirini artırma
4. Şeffaflık ve Eğitim	Bilgilendirme	üretim yöntemlerinin ekolojik gerekçelerle anlatımı, dijital platformlarda kültür tanıtımı
	Farkındalık	toplumsal farkındalık yaratma, tüketicilerin gıda kaynaklarını sorgulamasını teşvik etme
	Eğitim	Dünya Gıda Günü paylaşımları, alternatif gıda kaynaklarını keşfetme, tüketim alışkanlıklarını gözden geçirme
5. Deneyimsel İletişim	Fiziksel Mekân	Maslak'taki restoran, odun ateşli açık mutfak
	Etkinlikler	kıl çadır etkinlikleri, iklim krizi ve geleneksel yaşam bilgisi temalı söyleşiler, göçebe kültürünü deneyimleme
	Somut Uygulamalar	sıfır atık, mutfak, artan etlerin değerlendirilmesi, günlük pratiklerde sürdürülebilirlik
6. Kültürel Miras ve Kimlik Mücadelesi	Kültürel Mücadele	sürdürülebilirliği yaşam biçimi olarak konumlandırma, kültür mücadelesi, misyondan vazgeçmeme
	Eleştirel Söylem	seri üretim taleplerine rağmen endüstriyel gastronomiye yönelmeme, şehirli yaşamın sürdürülebilirlikten uzak durumunu eleştirme, iklim krizinden etkilenen yaşam biçimi

Analiz üç aşamalı bir kodlama süreciyle tamamlanmıştır:

1. Açık kodlama: Verilerin tamamı taranarak anlamlı içerik birimleri belirlenmiştir.

2. Eksenel kodlama: Kodlar arası ilişkiler incelenmiş, birbirine yakın kodlar birleştirilerek kategoriler ve temalar oluşturulmuştur.

3. Seçici kodlama: Oluşturulan temalar, araştırma soruları ve teorik çerçeve ışığında gözden geçirilerek son halini almıştır.

Her aşama araştırmacılar arasında karşılaştırmalı olarak yürütülmüş; kodlama tutarlılığı araştırmacılar arası uyum kontrolüyle sağlanmıştır. Görseller de (ekran görüntüleri, Instagram paylaşımları) metinlerle

birlikte analiz edilmiştir. Kıl çadır, odun ateşi, doğal ortamda otlayan hayvanlar gibi sembolik ögeler tematik kodlamaya dâhil edilerek hangi sürdürülebilirlik temasıyla ilişkilendirilebileceği not edilmiştir.

Tablo 3: Tema, Kategori, Kod, Alıntı Eşleştirme Örneği

Tema	Kategori	Kod	Alıntı
Deneyimsel İletişim	Fiziksel Mekân	Etkinlikler	"İstanbul'un orta yerinde bir kıl çadırda, bu sıcakta serin serin oturmak ve sohbetimize dâhil olmak ister misiniz? Çayımız da var; bardaklarınızı alın, gelin."

4. Bulgular

4.1. Geççi'nin Sürdürülebilirlik Yaklaşımının Boyutları (AS1)

Analiz, Geççi'nin sürdürülebilirlik yaklaşımının tek boyutlu olmadığını ortaya koymaktadır. Çevresel, etik (hayvan refahı), sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlar iç içe geçmiş bir yapı sergilemektedir.

4.1.1. Çevresel Boyut

Geççi'nin ekolojik stratejisinin merkezinde göçebe hayvancılık yer alır. Sürülerin sürekli hareket halinde olması, tarım bitkisi kullanılmaması ve içilen suyun meraya geri bırakılması gibi özellikler sayesinde karbon ayak izinin neredeyse sıfıra indiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra göçebe hayvancılığın biyoçeşitliliği koruduğu ve iklim kriziyle mücadelede önemli bir işlev gördüğü vurgulanmaktadır. Geççi'ye göre göçebe kıl keçileri ormandaki dip örtüsünü tüketerek yanabilir malzemeyi toprağa karıştırmakta ve böylece olası orman yangınlarının önlenmesine katkıda bulunmaktadır. Yerel ırkların korunması da bu yaklaşımın bir parçasıdır. Keçilerin, doğal ortamlarına uyum sağladıkları için endüstriyel yem veya antibiyotik desteğine ihtiyaç duymadıkları belirtilmiştir.

4.1.2. Etik Boyut (Hayvan Refahı)

Geççi'ye göre hayvanlar haftanın her günü ve günün her saatinde merada, yalnızca yabani bitkilerle beslenir ve özgürce yaşamlarını sürdürürler. Keçilerin yaşamları boyunca ahır görmemeleri, hayvan refahı açısından önemli bir ilkedir. Ayrıca yüksek hayvan refahı ilkesi gereği yavrular annelerinden ayrılmaz. Geççi, yavruların sütlerini almaktan kaçındığını, onların doğal gelişim haklarını koruduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca ekolojik değil, etik bir sürdürülebilirlik anlayışının da göstergesidir.

Görsel 1: Geççi'nin Instagram Hesabında Yapılan Bir Paylaşım

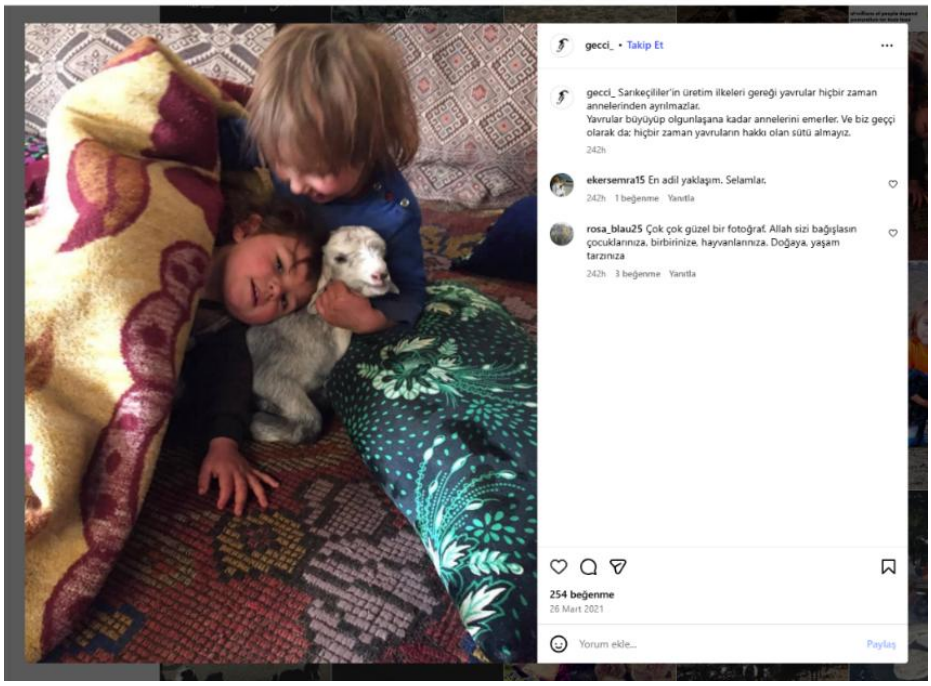

4.1.3. Sosyal ve Ekonomik Boyut

Geççi'ye göre kırsal ekonomileri desteklemek ve gıda güvenliğini sağlamak da onların hedefleri arasındadır. Komisyoncuları ortadan kaldırarak üreticinin emeğinin hak ettiği değeri kazanmasını sağladıklarını, oğlak ve keçi etini piyasa fiyatının üzerinde alarak üreticinin gelirini artırdıklarını ve yörüklerin ekonomik güçlenmesine katkıda bulunduklarını belirtmektedirler. Geççi böylelikle adil üretici-tüketici ilişkilerini güçlendirdiğini; üretimden paketlemeye, lojistikten satışa kadar tüm süreçleri kontrol ederek şeffaflık sağladıklarını ifade etmektedir.

Görsel 2: Geççi'nin Web Sitesindeki "İlkelerimiz" Sayfasından Bir Kesit

4.1.4. Kültürel Boyut

Geççi, sürdürülebilirliği sadece bir pazarlama ve iletişim stratejisi olarak değil bir yaşam biçimi ve kültür mücadelesi olarak konumlandırır. Kendi yaşam biçimlerinin iklim krizinden etkilenmeye başladığını vurgulayarak şehirli yaşamın sürdürülebilirlikten uzak durumunu ve gelecekteki risklerini gözler önüne sererler.

4.2. Geççi'nin Sürdürülebilirlik İlkelerini Yansıtma Şekilleri (AS2)

Geççi'nin iletişim stratejileri, şeffaflık, eğitim, deneyimsel aktarım ve kurumsal ortaklıklar aracılığıyla sürdürülebilirlik ilkelerini doğrudan yansıtmaktadır.

4.2.1. Şeffaflık ve Eğitim

Üretim yöntemlerinin ekolojik gerekçelerini detaylıca anlatmak ve tüketicilerin gıda kaynaklarını sorgulamasını teşvik etmek, Geççi'nin eğitim ve şeffaflık yaklaşımının temelini oluşturur. Dijital ve geleneksel medya platformları/organları üzerinden kültürlerini ve yaşam biçimlerini tanıtırlar. Bu paylaşımlar hem tüketicileri bilgilendirmeyi hem de toplumsal farkındalık yaratma amacına hizmet eder. Örneğin, Dünya Gıda Gününde yapılan paylaşımlar, tüketicilere alternatif gıda kaynaklarını keşfetmeleri ve kendi tüketim alışkanlıklarını gözden geçirmeleri hususunda düşündürmektedir.

4.2.2. Deneyimsel İletişim ve Fiziksel Mekânlar

Fiziksel mekanlar ve deneyimsel iletişim, Geççi'nin sürdürülebilirlik mesajını şehirli kitlelere aktarmada araç olarak kullanılır. İstanbul/Sarıyer/Maslak'taki restoranlarıyla ilgili paylaşımları, endüstriyel gastronomiye yönelmediklerini ve ekolojik prensiplerinden ödün vermediklerini göstermektedir. Odun ateşiyle çalışan açık mutfak sistemi, artan kemikli etlerin değerlendirilmesi ve sıfır atık yaklaşımı,

sürdürülebilirliğin günlük uygulamalara nasıl dönüştürülebileceğini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. İstanbul'un merkezi yerlerinde düzenlenen kıl çadır etkinlikleri, hedef kitlelerine göçebe kültürünü deneyimleme fırsatı sunmaktadır.

Görsel 3: Geççi'nin Pişirme Yöntemleriyle İlgili Instagramda Yaptıkları Paylaşım

4.2.3. Medya ve Kurumsal Ortaklıklar

Geççi, medya ve ortaklıklar aracılığıyla da etkisini genişletir. Podcast ve radyo programlarına konuk olarak, gazetelere röportaj vererek misyonlarını, afet bölgesindeki çalışmalarını ve çöpsüz mutfak uygulamalarını anlatırlar. Bu programlar sürdürülebilirliğin sadece teorik bir kavram olmadığını, günlük yaşam ve üretim süreçlerinde somut uygulamalarla hayata geçirildiğini göstermektedir.

4.3. Geççi'nin Sürdürülebilirlik Mesajlarını İletme Şekilleri (AS3)

Geççi'nin sosyal medya iletişimi (özellikle Instagram), sürdürülebilirlik mesajlarını görsel anlatım, somut örnekler, kültürel temsiller ve çağrı içerikli paylaşımlar aracılığıyla iletmektedir.

4.3.1. Görsel Anlatım ve Somut Örnekler

Görsel 4: Geççi'nin Web Sitesindeki "Hakkımızda" Sayfasından Bir Kesit

Görsel 5: Geççi'nin Instagram Sayfasında Yapılan "Ekolojik Üretim" Paylaşımı

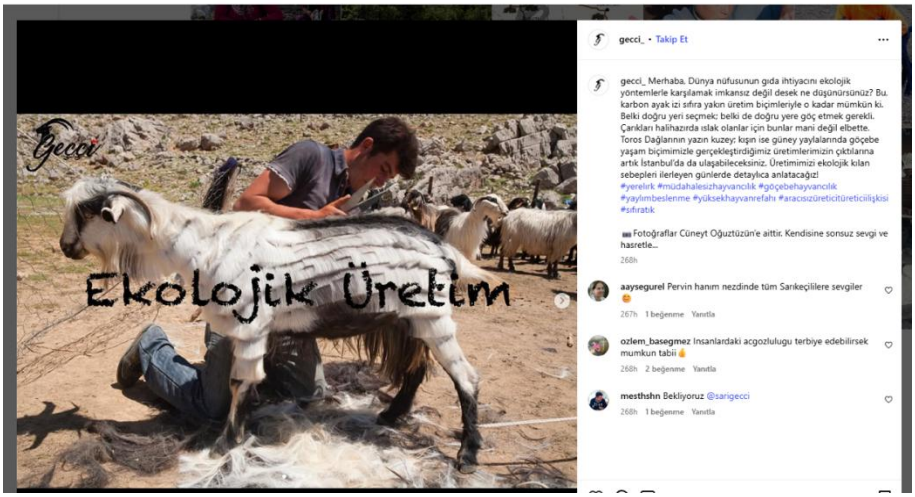

Görsel 6: Geççi'nin Web Sitesindeki "İlkelerimiz" Sayfasından Bir Kesit

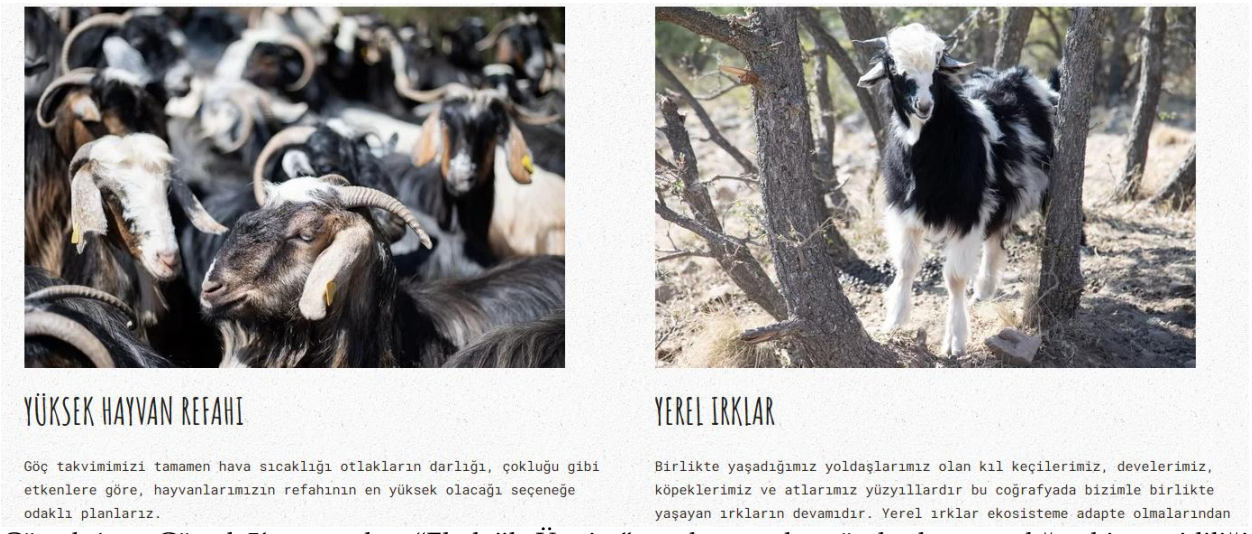

Görsel 4 ve Görsel 5'te yer alan "Ekolojik Üretim" paylaşımında, göçebe hayvancılığın biyoçeşitliliği koruduğu ve orman yangınlarını önlemedeki rolü görselleştirilmektedir. Görsel 6'da hayvan refahı ve yerel ırk vurgusu yapılırken keçilerin doğal ortamda özgürce dolaştığı görseller kullanılmaktadır.

4.3.2. Kültürel Temsil ve Deneyim Aktarımı

Görsel 7: Geççi'nin Sarıkeçililerin Günlük Hayatlarıyla İlgili Yaptıkları Instagram Paylaşımı

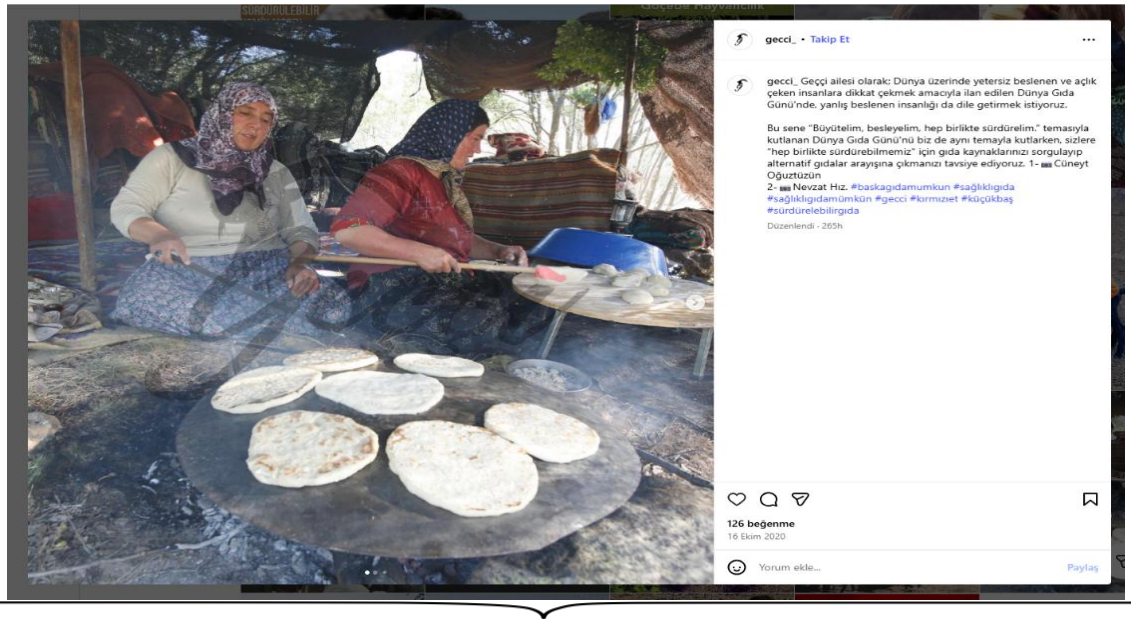

Görsel 8: Geççi'nin Çadır Etkinliğiyle İlgili Instagramda Yaptığı Paylaşım

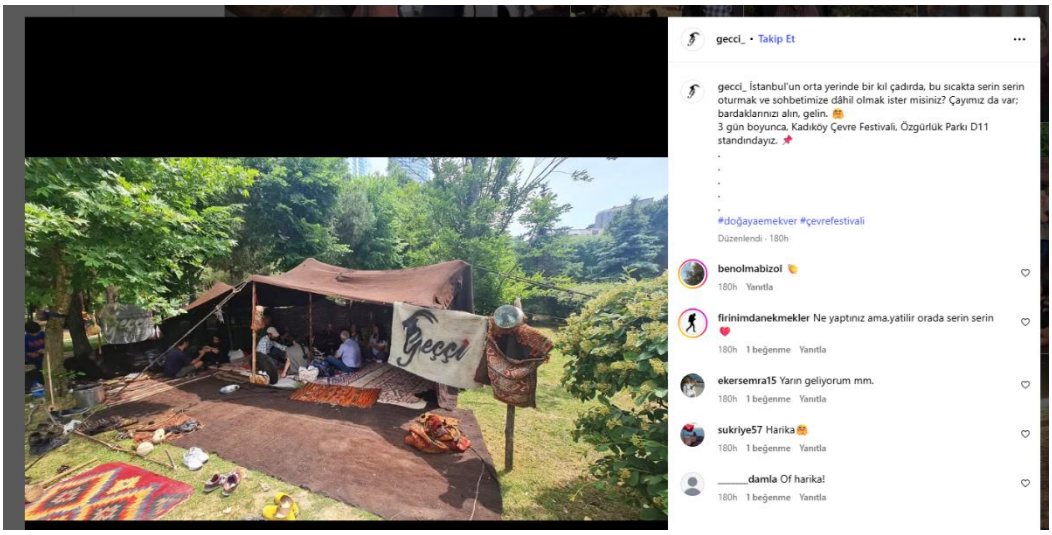

Görsel 7'de Sarıkeçililerin günlük hayatlarına dair paylaşımlarla, geleneksel yaşam bilgisi modern kitlelere aktarılmaktadır. Görsel 8'de kıl çadır etkinlikleri duyurularak, şehirli tüketicilerin göçebe kültürünü deneyimlemesi teşvik edilmektedir.

4.3.3. Çağrı İçerikli ve Açıklayıcı Paylaşımlar

Görsel 9: Geççi'nin Instagram Hesabından Yapılan "Açıklama" Paylaşımı

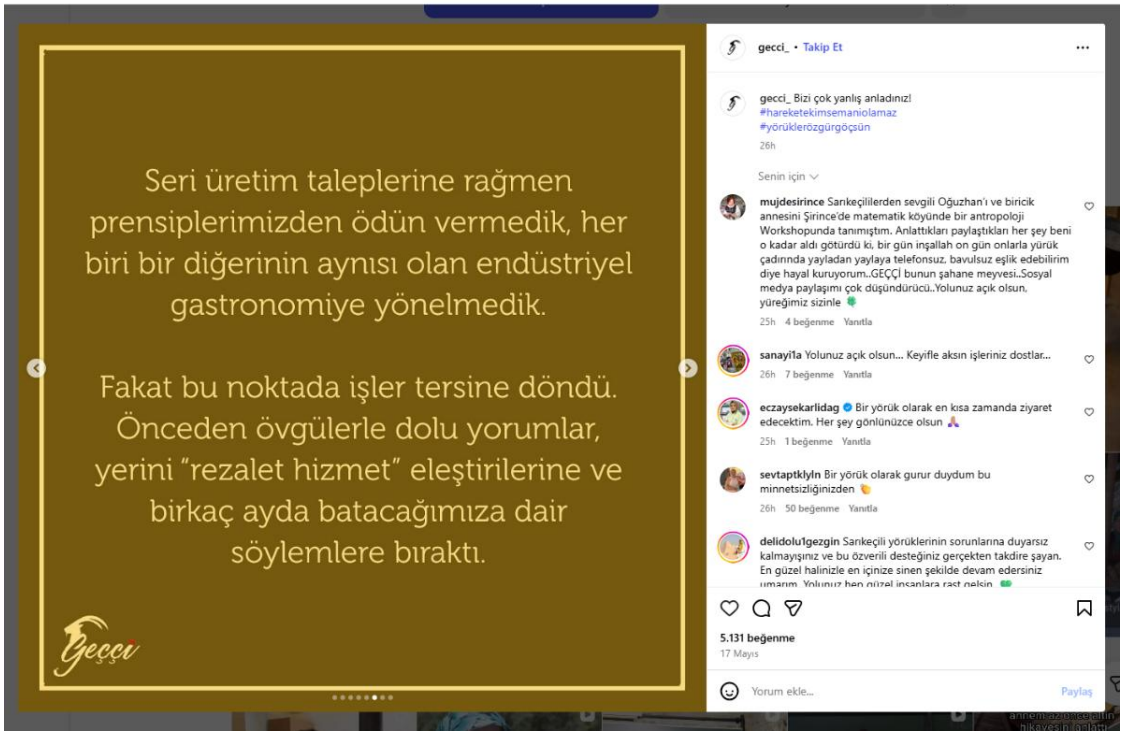

Görsel 9'daki "Açıklama" paylaşımında, seri üretim taleplerine rağmen endüstriyel gastronomiye yönelmedikleri, bunun ekonomik zorluklara yol açsa da misyonlarından vazgeçmedikleri vurgulanmaktadır. Geççi'nin endüstriyel gastronomiye yönelmeme kararı, bu riskin bilincinde olunduğunu göstermektedir. Ancak ekonomik zorluklara vurgu yapılması, bu direncin sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.

Görsel 10: Geççi'nin "Açık Radyo" Yayınına Katılmalarını Konu Alan Paylaşım

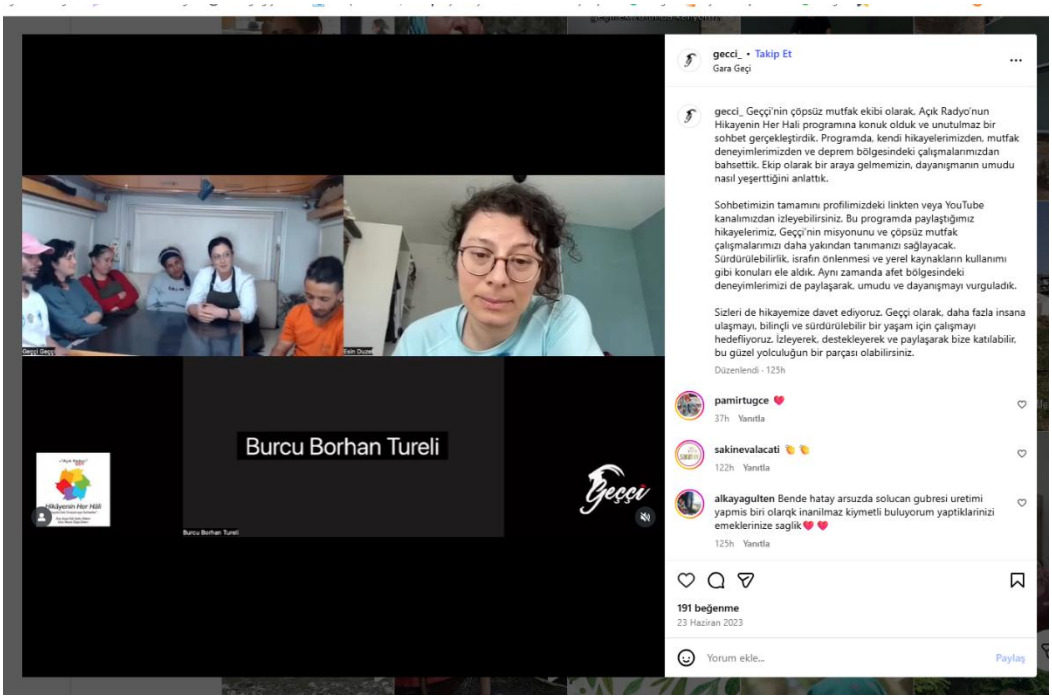

Görsel 10'da Açık Radyo yayınına katılımları duyurularak medya aracılığıyla sürdürülebilirlik mesajlarının geniş kitlelere ulaştırılması hedeflenmektedir.

4.3.4. Tüketici Bilincini Hedefleyen Paylaşımlar

Geççi, Dünya Gıda Günü gibi özel günlerde yaptığı paylaşımlarla tüketicilerin kendi tüketim alışkanlıklarını sorgulamaları teşvik edilmekte, alternatif gıda kaynakları konusunda farkındalık yaratılmaktadır.

4.4. Geççi'nin Sürdürülebilirlik İletişiminde Öne Çıkan Temalar (AS4)

İçerik analizi sonucunda Geççi'nin sürdürülebilirlik iletişiminde altı ana tema ön plana çıkmaktadır:

Tablo 4: Geççi'nin Sürdürülebilirlik İletişiminde Öne Çıkan Temalar

Tema	**Alt Kodlar**	**Öne Çıkan İfadeler**
1. Çevresel Sürdürülebilirlik	Göçebe hayvancılık, karbon ayak izi sıfır, biyoçeşitlilik, orman yangınlarını önleme, yerel ırklar, sıfır atık	"Karbon ayak izi neredeyse sıfıra indirgendi", "Göçebe Kıl Keçisi … orman yangınlarının önlenmesine katkıda bulunmaktadır"
2. Hayvan Refahı ve Etik Üretim	7/24 mera, ahır dışı yaşam, yavru-anne ayrılmaması, doğal gelişim hakkı	"Keçilerin yaşamları boyunca ahır görmemeleri", "yavrular annelerinden ayrılmaz"
3. Sosyal ve Ekonomik Sürdürülebilirlik	Kırsal ekonomi, gıda güvenliği, komisyoncuların kaldırılması, piyasa üstü alım, adil ticaret, şeffaflık	"Komisyoncuları ortadan kaldırarak", "piyasa fiyatının üzerinde alarak", "tüm süreçleri kontrol ederek şeffaflık sağlar"

Tema	Alt Kodlar	Öne Çıkan İfadeler
4. Şeffaflık ve Eğitim	Dijital platformlarda kültür tanıtımı, tüketici bilgilendirme, gıda kaynaklarını sorgulama, toplumsal farkındalık	"Tüketicilerin gıda kaynaklarını sorgulamasını teşvik etmek", "eğitim ve şeffaflık yaklaşımının temeli"
5. Deneyimsel İletişim	Fiziksel mekânlar, kıl çadır etkinlikleri, odun ateşli mutfak, sıfır atık, geleneksel yaşam bilgisi söyleşileri	"Kıl çadır etkinlikleri … göçebe kültürünü deneyimleme fırsatı", "sürdürülebilirliğin günlük uygulamalara dönüşümü"
6. Kültürel Miras ve Kimlik Mücadelesi	Yaşam biçimi olarak sürdürülebilirlik, endüstriyel gastronomiye yönelmeme, iklim krizinden etkilenen yaşam biçimi, eleştirel söylem.	"Bir yaşam biçimi ve kültür mücadelesi", "şehirli yaşamın sürdürülebilirlikten uzak durumu"

Bu temalar, Geççi'nin sürdürülebilirlik iletişimini yalnızca ürün odaklı değil, bütüncül, deneyimsel ve kültürel bir zeminde konumlandırdığını göstermektedir. Ayrıca, geleneksel ekolojik bilgi ile modern iletişim araçlarını birleştiren özgün bir strateji ortaya koymaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, halkla ilişkiler, ürün tanıtımı ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki iç içe geçmiş bağları Geççi örneği üzerinden incelemiştir. Araştırma sonucunda, Geççi'nin sürdürülebilirlik ilkelerini bir iletişim stratejisine dönüştürdüğü ve bu ilkeleri halkla ilişkiler ve ürün tanıtımı uygulamalarına yansıttığı görülmüştür. Geççi'nin iletişim stratejisi, Sarıkeçililer'in binlerce yıllık üretim ve yaşam biçimi üzerine inşa edilmiştir. Sarıkeçililer, nesiller boyunca aktarılan bilgiler sayesinde ekolojik döngüyü etkin bir biçimde sürdürmektedir. Sahip oldukları deneyim ve bilgi, yalnızca doğal kaynakların korunmasına yardımcı olmakla kalmaz aynı zamanda biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim değişikliğiyle mücadele açısından da önemlidir. Sarıkeçililer'in doğa ile kurdukları denge, uzun vadeli sürdürülebilirliğin somut bir örneğini sunmaktadır. Aynı zamanda kültürel mirasın korunması açısından da değer taşımaktadır. Geççi'nin kurumsal kimliği ve değerleri, sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kapsamaktadır. Geççi'nin sürdürülebilirlik yaklaşımı, ekolojik üretim, biyoçeşitlilik, iklim krizi, kırsal kalkınma, gıda güvenliği ve adil ticaret gibi temaları içermektedir.

Geççi örneği, topluluk temelli işletmelerin sürdürülebilirlik iletişimini geleneksel kurumsal yaklaşımlardan farklılaştıran temel dinamikleri ortaya koymaktadır. Peredo ve Chrisman'ın (2006: 310) topluluk temelli işletmeleri "bir topluluğun hem girişimci hem de işletme olarak kurumsal bir şekilde hareket ederek ortak yararı gözetmesi" şeklindeki tanımı, Geççi'nin iletişim stratejisinin temelini açıklamaktadır. Nitekim Geççi'nin iletişim uygulamaları, geleneksel kurumların sürdürülebilirlik iletişiminde sıklıkla görülen itibar yönetimi odaklı yaklaşımdan farklılık göstermektedir. Bu noktada Morsing ve Schultz'ün (2006: 323) sürdürülebilirlik iletişiminde tanımladığı üç stratejiden -bilgilendirme, yanıt verme ve katılım- Geççi'nin özellikle katılım stratejisini önceldiği görülmektedir. Bunun temel nedeni, topluluk temelli işletmelerde sürdürülebilirliğin bir "iletişim konusu" olmanın ötesinde, işletmenin kuruluş amacının kendisi olmasıdır. Geççi'nin iletişim faaliyetlerinde şeffaflık, eğitim ve deneyimsel aktarım gibi unsurların öne çıkması, kurumun paydaşlarıyla kurduğu ilişkinin doğasını yansıtmaktadır: Burada iletişim, "mesaj iletimi"nin yanı sıra ortak bir anlam dünyasının inşasıdır. Literatürde şeffaflık, "bilginin erişilebilir, zamanında, açık ve güvenilir olması" (Wong vd., 2021: 2) şeklinde tanımlanırken, Geççi örneğinde şeffaflığın varoluşsal bir boyut kazandığı görülmektedir. Kolk'ın (2008: 2) şeffaflığı kurumsal yönetişim bağlamında hesap verebilirlik gereklilikleri ve sürdürülebilirlik raporlaması çerçevesinde ele alan yaklaşımı, Geççi'nin uygulamalarını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Zira Geççi'nin iletişiminde şeffaflık, yalnızca süreçlerin açıklanmasından ibaret değildir; daha çok yaşam biçimlerinin görünür kılınmasıdır.

Gray, Owen ve Adams'ın (1996: 45) hesap verebilirliği "kurumların faaliyetlerinin toplumsal ve çevresel etkilerini şeffaf bir şekilde yönetmesi" olarak tanımlaması, Geççi'nin uygulamalarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak Geççi'de hesap verebilirlik, bir kurumsal zorunluluktan ziyade, topluluğun kendi iç işleyişinin doğal bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, topluluk temelli işletmelerde hesap verebilirliğin dışsal bir denetim mekanizması değil, içsel bir topluluk değeri olduğunu göstermektedir.

Geççi'nin iletişim stratejisinde dikkat çeken bir diğer unsur, deneyimsel iletişim kanallarının (kıl çadır etkinlikleri, odun ateşli açık mutfak, fiziksel mekânlar) yoğun kullanımıdır. Bu yaklaşım, Theunissen ve Wan Noordin'in (2012: 5) diyalojik iletişim kuramında vurguladığı "karşılıklı anlayış ve ortak anlam inşası" hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle şehirli tüketicilerin göçebe kültürünü deneyimlemesini sağlayan bu uygulamalar, Liang'ın (2024) hikâye anlatımının kurumsal sosyal sorumluluk iletişimindeki rolüne dair saptamalarını somutlaştırmaktadır. Geççi'nin deneyimsel iletişim stratejisi, Somerville ve McElwee'nin (2011: 318) topluluk işletmelerini "yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış, demokratik katılımı teşvik eden yapılar" olarak nitelendirmesi, Geççi'nin hem ekonomik hem de kültürel sürdürülebilirliği bir arada yürütme çabasını açıklamaktadır. Kıl çadır etkinlikleri, geleneksel yaşam bilgisi söyleşileri ve göçebe mutfağının şehir merkezinde deneyimlenmesi, kültürel mirasın yaşayan bir değer olarak korunmasını sağlamakta ve bu mirası ekonomik sürdürülebilirliğin temeline yerleştirmektedir.

Etter'ın (2013: 606) sosyal medyanın sürdürülebilirlik iletişimindeki rolüne ilişkin saptamaları, Geççi'nin Instagram kullanımında kendine özgü bir yorum kazanmaktadır. Geççi, sosyal medyayı yalnızca bir bilgilendirme kanalı olarak değil, topluluğun günlük yaşamının uzantısı olarak kullanmaktadır. Paylaşılan görsellerdeki kıl çadırlar, odun ateşleri ve özgürce dolaşan keçiler yalnızca görsel birer unsur değil aynı zamanda sürdürülebilirlik ilkelerinin somutlaşmış halleridir.

Geççi örneği, sürdürülebilirlik iletişimi Tworzydło ve diğerlerinin (2024: 4252) sürdürülebilirlik odaklı halkla ilişkiler stratejilerinin etkinliğini artıran faktörler olarak sıraladıkları tutarlılık, şeffaflık, paydaş katılımı, hikâye anlatımı ve çoklu kanal kullanımı, Geççi'nin iletişim stratejisinin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Ancak topluluk temelli bir işletme olarak Geççi, sürdürülebilirlik iletişimini bir kendini ifade etme biçimi olarak konumlandırmaktadır.

Geççi örneği, sürdürülebilirlik iletişimi literatüründe sıklıkla göz ardı edilen *otantik sürdürülebilirlik pratikleri ile ekonomik sürdürülebilirlik arasındaki potansiyel çatışma gerilimini* gündeme taşımaktadır: Geççi'nin "endüstriyel gastronomiye yönelmediklerini, bunun ekonomik zorluklara yol açsa da misyonlarından vazgeçmediklerini" vurgulayan paylaşımı (Görsel 9), bu gerilimin doğrudan bir ifadesidir. Bu durum, topluluk temelli işletmelerin sürdürülebilirlik söylemi ile ekonomik sürdürülebilirlik arasında yaşadığı temel paradoksu ortaya koymaktadır. Geççi modelinin ölçeklenebilirliği sorunludur. Çünkü her topluluk, Sarıkeçililer'in nesiller boyu aktardığı ekolojik bilgi birikimine sahip değildir. Göçebe hayvancılık, belirli coğrafi ve ekolojik koşulları gerektirir. Bu koşulların her bölgede bulunmaması, modelin coğrafi yayılımını sınırlamaktadır. Geççi, İstanbul gibi belirli bir pazar büyüklüğü ve tüketici profiline sahip büyük bir metropolde faaliyet göstermektedir. Bu koşulların sağlanamadığı bölgelerde modelin uygulanması mümkün görünmemektedir. Geççi'nin iletişim stratejisinde göçebe yaşamın estetize edilmesi, doğa ile uyum içinde bir yaşamın idealize edilmesi ve geleneksel bilginin kutsallaştırılması, sürdürülebilirlik söyleminin romantize edilme riskini gündeme getirmektedir. Özellikle göçebe yaşamın zorlukları (iklim koşullarına bağımlılık, altyapı eksikliği, sağlık hizmetlerine ulaşma sorunları, çocukların eğitimi vb.) geri planda kalmaktadır. Görsel 7'deki günlük hayat paylaşımları, bu zorlukları değil estetize edilmiş bir yaşamı sunmaktadır.

Geççi'nin iletişim stratejisinin en önemli katkısı, sürdürülebilirliğin yalnızca çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla sınırlı olmadığını; kültürel boyutun da sürdürülebilirlik iletişiminin merkezine yerleştirilmesi gerektiğini göstermesidir. Karaboğa'nın (2022: 79) sürdürülebilirliğin üç temel boyutuna ilişkin analizinde kültürel boyutun doğrudan yer almaması, literatürdeki önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Geççi örneği, kültürel sürdürülebilirliğin diğer üç boyutla bütünleşik bir şekilde ele alınması gerektiğini ve bu bütünlüğün iletişim stratejilerine yansıtılmasının, sürdürülebilirlik mesajlarının otantikliğini ve dönüştürücü gücünü artırdığını ortaya koymaktadır. Geççi örneği, topluluk temelli işletmelerde

sürdürülebilirlik iletişiminin neden ve nasıl uygulandığına dair literatüre özgün bir katkı sunmaktadır: Bu işletmelerde sürdürülebilirlik iletişimi, bir itibar yönetimi aracı değil, topluluğun kendini ifade etme, varlığını sürdürme ve kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarma biçimidir. Bu nedenle, sürdürülebilirlik iletişimine dair gelecekte yapılacak çalışmaların, topluluk temelli işletmelerin bu özgün iletişim pratiklerini daha geniş bir örneklemle incelemesi hem teorik hem de pratik açıdan önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Conceiving the Study: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Artan Özoran, B., & Mermer Üzümlü, A. (2024). Storytelling as a Tool for Activist Public Relations: A Qualitative Study in Case of Women. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 352-366. https://doi.org/10.52642/susbed.1410662

Bıçakçı, A. B. (2012). Sürdürülebilirlik yönetiminde halkla ilişkilerin rolü. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 47-56.

BiodivERsA Stakeholder Engagement Handbook, (2014), https://www.biodiversa.eu/wp-content/uploads/2022/12/stakeholder-engagement-handbook.pdf, (Erişim Tarihi 12.11.2025).

Bortree, D. S. (2014). The İmpact of Green Messages on Organizations' Social Media: Educating And Engaging Publics Through Social Networking. *Public Relations Review*, 40(3), s. 510–514.

Brundtland Commission. *World Commission on Environment and Development (WCED)(1987)*. Our common future.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri,* (25. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.

Carroll, A. B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward The Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), s. 39-48.

Colleoni, E. (2013). CSR communication strategies for organizational legitimacy in social media. *Corporate Communications: An International Journal, 18*(2), 228–248. https://doi.org/10.1108/13563281311319508

Cornelissen, J. (2017). *Corporate Communication: A Guide to Theory and Practice*, (3rd ed.), London: SAGE Publications.

Çetin Ç.K, Varan Ç., Fışkı S. (2015). Sürdürülebilirlik Raporlamasında Paydaş Katılımı: Türkiye'deki Firmaların Analizi, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, s.9-35.

Etter, M. (2013). Reasons For Low Levels of Interactivity: (Non-) Interactive CSR Communication in Twitter. *Public Relations Review*, 39(5), s.606–608.

Gray, R., Owen, D., & Adams, C. (1996). *Accounting & Accountability: Changes and Challenges in Corporate Social and Environmental Reporting*. London: Prentice Hall.

International Organization for Standardization. (2010). *ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility*. ISO. https://www.iso.org/standard/42546.html

İrmiş, A., Aksay, B., Çoban, H., & Sarıkaya, M. (2014, Temmuz). Topluluk girişimciliği: Denizli Babadağlılar Çarşısı örneği [Konferans sunumu]. *International Conference on Eurasian Economies,* Üsküp, Makedonya. s. 853-861.

Karaboğa, F. (2022) Sürdürülebilirliğin Üç Temel Boyutu: On Birinci Kalkınma Planı İçerik Analizi, *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, Cilt 2 (2), s. 76-84.

Kolk, A. (2008). Sustainability, Accountability and Corporate Governance: Exploring

Multinationals' Reporting Practices. *Business Strategy and the Environment*, 17(1).

Kent, M. L., & Taylor, M. (2002). Toward A Dialogic Theory of Public Relations . *Public Relations Review*, 28(1), s. 21–37.

Lazarsfeld, P. F. (1941). Remarks on administrative and critical communications research. *Zeitschrift für Sozialforschung*, *9*(1), s.2-16.

Liang, W. (2024) How Storytelling in CSR Reporting Enhances Stakeholder Engagement and Corporate Image, https://www.researchgate.net/publication/392625874, (Erişim Tarihi 12.11.2025).

Morsing, M., & Schultz, M. (2006). Corporate Social Responsibility Communication: Stakeholder Information, Response and Involvement Strategies. *Business Ethics: A European Review*, 15(4), s. 323-338.

Osobajo, O. A., Koliousis, Y. and McLaughlin, H. (2021). Stakeholder Engagement: A Conceptual Framework and Initial Validation to Foster Sustainability Development in a Maritime Cluster. *European Journal of Sustainable Development Research*, 5(1), s.1-10. https://doi.org/10.21601/ejosdr/9664

Peredo, A. M., & Chrisman, J. J. (2006). Toward a theory of community-based enterprise. *Academy of management Review*, *31*(2), 309-328.

Signitzer, B., & Prexl, A. (2008). Corporate Sustainability Communications: Aspects of Theory And Professionalization. *Journal of Public Relations Research*, 20(1), s. 1-19.

Summak, E. (2024), Sosyal Sorumluluk ve Sürdürülebilirlik Odaklı Halkla İlişkiler: Duyarlı İletişim Stratejileri, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 8, Issue 36, s. 509-526. DOI 10.52096/usbd.8.36.24

Theunissen, P., & Wan Noordin, W. N. (2012). Revisiting The Concept "Dialogue" in Public Relations. *Public Relations Review*, 38(1), s. 5–13.

Tworzydło, D., Gawroński, S., Opolska-Bielańska, A., & Szuba, P. (2024). Sustainability in Public Relations Campaigns: Diagnosis of the Phenomenon Using the Example of PR Industry Research in Poland. *Sustainability*, 16(10), s. 4252. https://doi.org/10.3390/su16104252

Wong, C.W.Y.;Wong, C.Y.; Boon-itt, S.; Tang, A.K.Y. *Strategies for Building Environmental Transparency and Accountability*. Sustainability

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* (11. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. K. (2014). *Case Study Research: Design and Methods*, (5th ed.), Thousƒand Oaks, CA: Sage Publications.

Yurtseven, H. R., & Kaya, O. (2010). Topluluk girişimciliği ve geleneksel meslekler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), s. 23.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1175-1189, doi: 10.11616/asbi.1910051

Eşten Algılanan Sosyal Destek İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Yalnızlık Ve Eşle Yaşanan Çatışmanın Seri Aracılık Rolü

The Serial Mediating Role Of Loneliness And Marital Conflict In The Relationship Between Perceived Spousal Social Support And Life Satisfaction

Seçil KESKİN[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 23.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışmanın amacı, eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide yalnızlık ve eş ile yaşanan çatışmanın seri aracılık rolünü incelemektir. Araştırmanın örneklemini, 0–2 yaş aralığında bebeği bulunan 171 anne oluşturmaktadır. Veriler Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, UCLA Yalnızlık Ölçeği Kısa Formu, Yaşam Doyumu Ölçeği ve Tek Maddelik Çatışma Sıklığı Göstergesi kullanılarak toplanmıştır. Verilere korelasyon analizi, eşleştirilmiş örneklemler t-testi ve PROCESS makrosu kullanılarak seri çoklu aracılık analizi uygulanmıştır. Bulgular, eşten algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu ile pozitif, yalnızlık ve çatışma sıklığı ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Seri aracılık analizi sonuçları, eşten algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğunu (B=.34, %95GA [.24, .44], p<.001) ve bu ilişkinin hem doğrudan (B=.21, %95GA [.11, .31], p<.001) hem de yalnızlık ve çatışma sıklığı aracılığıyla gerçekleşen toplam dolaylı etki (B = .13, %95GA [.07, .19]) yoluyla sürdüğünü göstermiştir. Bulgular, eş desteği azaldıkça yalnızlık ve çatışmanın arttığını, bu süreçlerin ise yaşam doyumunun daha düşük olmasıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Destek, Yaşam Doyumu, Yalnızlık, Eş ile Yaşanan Çatışma.

&

Abstract: The purpose of this study was to examine the serial mediating roles of loneliness and marital conflict in the relationship between perceived spousal social support and life satisfaction among mothers with young children. The sample consisted of 171 mothers with infants aged 0–2 years. Data were collected using the Multidimensional Scale of Perceived Social Support, the UCLA Loneliness Scale–Short Form (ULS-8), the Satisfaction with Life Scale, and a single-item measure of marital conflict frequency. Correlation analysis, paired-samples t-tests, and serial multiple mediation analysis using the PROCESS macro were conducted. The results indicated that perceived spousal social support was positively associated with life satisfaction and negatively associated with loneliness and marital conflict. The total effect of perceived spousal social support on life satisfaction was significant (B = .34, 95% CI [.24, .44], p < .001), and both the direct effect (B = .21, 95% CI [.11, .31], p < .001) and the total indirect effect through loneliness and marital conflict (B = .13, 95% bootstrap CI [.07, .19]) were significant. These findings suggest that lower perceived spousal support is associated with higher levels of loneliness and marital conflict, which, in turn, are associated with lower life satisfaction.

Keywords: Social Support, Life Satisfaction, Loneliness, Spousal Conflict.

Atıf/Cite as: Keskin, S. (2026). Eşten Algılanan Sosyal Destek İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Yalnızlık Ve Eşle Yaşanan Çatışmanın Seri Aracılık Rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1175-1189. doi: 10.11616/asbi.1910051

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Seçil Keskin, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, secilkeskin@ibu.edu.tr

1. Giriş

Sosyal destek, bireyin çevresindeki kişilerden algıladığı duygusal, bilişsel ve davranışsal yardım biçimlerini kapsayan çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır (House, 1983: 28; House vd., 1988: 541). Sosyal destek alan yazınında bu kavram, bireyin stresli yaşam olaylarıyla başa çıkmasında rol oynayan, stres altındayken işlevselliğini sürdürebilmesine katkı sağlayan bir kaynak olarak ele alınmakta (Thoits, 1982: 145) ve öznel iyi oluş ile psikolojik uyumla pozitif ilişkili bulunmaktadır (Walen ve Lachman, 2000: s.6). Sosyal desteğin etkisi, bu desteğin kimden geldiğine ve ilişkinin niteliğine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Eş ya da partner ilişkisi diğer sosyal ilişkilere kıyaslandığında daha fazla karşılıklı bağımlılık, duygusal yakınlıkve ve günlük etkileşim içerebilmektedir. Bu nedenle, evli bireyler için eşten algılanan sosyal destek, çoğu zaman diğer sosyal destek kaynaklarından daha merkezi ve belirleyici bir konuma sahip olabilir (Walen ve Lachman, 2000: 8).

Evlilik ilişkisinde eşten algılanan sosyal destek; duygusal yakınlığın, anlayışın, empatinin, onayın, kabulün, araçsal ya da somut yardımın ve problem çözmeye yönelik karşılıklı katkıların algılaması olarak ele alınmaktadır. Dehle, Larsen ve Landers (2001: 309), evlilik bağlamında sosyal desteğin yalnızca stresli yaşam olaylarında sağlanan somut yardımla sınırlı olmadığını, aynı zamanda günlük etkileşimler içerisinde ortaya çıkan duygusal erişilebilirlik ve karşılıklı sorumluluk hissini de içerdiğini vurgulamaktadır. Bu yönüyle eş desteği, evlilik ilişkisinin işlevselliğini ve bireyin ilişki içindeki deneyimini şekillendiren unsurlardan biri olarak değerlendirilebilmektedir (Dehle, Larsen ve Landers, 2001: 311; Pasch ve Bradbury, 1998: 221). Eş desteğinin diğer destek kaynaklarına kıyasla özgüllüğü, eşlerin birbirlerinin yaşamlarındaki duygusal yakınlıkları ve günlük yaşama dahil olma düzeyleri ile ilişkili görünmektedir. Walen ve Lachman (2000: 6), eşten algılanan desteğin faydalarının yanı sıra potansiyel yükler de içerebileceğini, ancak yine de yetişkinlik döneminde psikolojik uyum açısından en güçlü sosyal destek kaynaklarından biri olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, Verhofstadt ve arkadaşları (2007: 564, 572), evlilikte algılanan sosyal desteğin kişisel özelliklerden çok ilişkiye özgü niteliklerle daha güçlü biçimde ilişkili olduğunu göstermiştir.

Çocuk sahibi olduktan sonra önemli rol değişimlerinin olduğu ve bakım gereksinimlerinin en yoğun yaşandığı erken ebeveynlik döneminde, eşten algılanan sosyal desteğin anlamı daha da belirgin hale gelebilmektedir. Iwasa, Yoshida ve Ishii (2024: 2, 8), ebeveynlik bağlamında eşten algılanan desteğin hem anneler hem de babalar için öznel iyi oluşla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte duygusal, araçsal ya da değerlendirici destek türlerinin etkilerinin cinsiyete göre farklı psikolojik sonuçlarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle annelerde duygusal ve değerlendirici desteğin ebeveynlik stresi aracılığıyla öznel iyi oluşla ilişkili olduğu görülmektedir. Eşten algılanan sosyal destek yalnızca evlilik doyumu ya da ilişki kalitesiyle sınırlı bir değişken olarak değil; bireyin öznel değerlendirmelerini ve yaşamına ilişkin genel doyumunu etkileyebilecek bir kaynak olarak da ele alınabilmektedir. Nitekim alan yazında, özellikle yakın ilişkilerden algılanan desteğin yaşam doyumu ile ilişkili olabileceği yönünde bulgular mevcuttur (Kasprzak, 2010: 149; Wan, Jaccard ve Ramey, 1996: 510).

Yaşam doyumu, bireyin yaşamını kendi belirlediği ölçütler doğrultusunda bilişsel olarak değerlendirmesi sonucunda ulaştığı genel memnuniyet düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Diener vd., 1985: 71) ve bireyin yaşamına ilişkin anlık duygusal tepkilerinden ziyade, yaşamını bir bütün olarak nasıl değerlendirdiğine odaklanmaktadır (Pavot ve Diener, 1993: 165). Schumaker vd., 1993: s.66). Kasprzak (2010: s.150), algılanan sosyal desteğin bireylerin yaşam doyumuyla anlamlı ve pozitif ilişkiler sergilediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin, ilişki bağlamına göre farklılaşabildiği; aile ve yakın diğer ilişkilerden algılanan desteğin yaşam doyumuyla daha güçlü ilişkiler gösterebildiği ileri sürülmektedir (Wan vd., 1996: 504,506). Eşten algılanan sosyal destek özelinde ele alındığında ise Akaroğlu (2023: 48), ebeveyn rol doyumu bağlamında eş desteği ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin dikkate değer olduğunu ortaya koymuştur. Annelik bağlamında yürütülen çalışmalar da, eşten algılanan sosyal desteğin yaşam doyumuyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Bahrami ve arkadaşları (2025: 7), doğum sonrası dönemde kadınlarda eş desteği ile yaşam doyumu arasında anlamlı

ilişkiler bulunduğunu göstermiş ve bu desteğin kadınların yaşam kalitesine dair değerlendirmeleriyle bağlantılı olabileceğini belirtmiştir. Bu bulgu, doğum sonrası dönemde annelerin eşten algıladıkları desteğin, yaşam doyumu ve yaşam kalitesine ilişkin değerlendirmelerle ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Romantik ilişki alan yazınında, bireylerin ilişki durumlarının yani bir ilişki içinde olup olmadıklarının yaşam doyumu ile olan ilişkisinin çoğu zaman doğrudan değil, algılanan sosyal destek ve yalnızlık gibi psikososyal değişkenler aracılığıyla şekillendiği ileri sürülmektedir (Adamczyk ve Segrin, 2015: 204). Bu bulgu, eşten algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu ile ilişkisini açıklarken, aynı zamanda bu ilişkinin dolaylı mekanizmalar üzerinden işleyebileceğine işaret etmektedir. Nitekim bağlılık içeren romantik ilişkilerin, daha yüksek yaşam doyumu ve daha düşük yalnızlık düzeyleri ile ilişkili olabileceği farklı örneklemler üzerinde gösterilmiştir (Bucher vd., 2019: 2455). Sosyal destek alan yazınında, algılanan desteğin azlığı ile yalnızlık duygularının ilişikli olduğu ve bu süreçlerin yaşam doyumuyla bağlantılı olabileceği de belirtilmektedir (de Jong-Gierveld, 1989: 199; Hombrados-Mendieta vd., 2013: 1024). Bu çerçevede, eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin, yalnızlık ve eş ile çatışma gibi ilişkisel süreçler üzerinden daha kapsamlı biçimde ele alınabileceği düşünülmektedir.

Yalnızlık, bireyin arzu ettiği, istediği sosyal ilişkiler ile mevcut ilişkileri arasındaki uyumsuzluğa ilişkin öznel değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan bir deneyimdir (Perlman ve Peplau, 1981: 31). Bu yönüyle yalnızlık, nesnel sosyal izolasyondan farklı olarak bireyin algılarına ve ilişkisel beklentilerine dayalı bir yapıyı ifade etmektedir. de Jong-Gierveld (1989: 199), yalnızlığı kişisel ilişkiler ve sosyal destek bağlamında ele alarak, yalnızlığın kişilerarası bağlamdan bağımsız olarak düşünülemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, bireyin algıladığı sosyal destek düzeyinin yalnızlık deneyimini anlamlı biçimde yordayabildiği; algılanan destek azaldıkça yalnızlık düzeylerinin artabildiği alan yazında vurgulanan bir bulgudur (Duru, 2008: 20). Benzer biçimde, sosyal destek düzeyi düşük bireylerin daha yüksek yalnızlık bildirdikleri ve yalnızlığın sosyal ve psikolojik değişkenlerle birlikte ele alınması gereken çok boyutlu bir deneyim olduğu da belirtilmektedir (Arslantaş, 2011: 140).

Evlilik ve romantik ilişki bağlamında yalnızlık ve eşten algılanan sosyal destek birlikte ele alınan önemli bir ilişkisel deneyim olarak değerlendirilmektedir. Romantik ilişkisi olan bireylerde yalnızlık düzeylerinin, ilişkide algılanan destek düzeyiyle ilişkili olabildiği; özellikle partner desteğinin yetersiz algılandığı durumlarda yalnızlık deneyiminin artabildiği gösterilmektedir (Adamczyk, 2016: 680). Bununla birlikte, romantik partner desteğinin düşük olduğu koşullarda arkadaş ve aile desteğinin yalnızlık üzerindeki olumsuz etkileri kısmen hafifletebildiği; ancak romantik ilişkilerde algılanan desteğin, diğer destek kaynaklarıyla tam olarak ikame edilemeyen özgül bir işleve sahip olduğu vurgulanmaktadır (Eshbaugh, 2010: 11). Bu bulgular, evlilik ilişkisi içinde eşten algılanan desteğin, yalnızlık deneyimi açısından önemli bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Farklı kültürel bağlamlarda yürütülen çalışmalar, yalnızlık düzeyi yüksek bireylerin yaşam doyumlarını daha düşük değerlendirebildiklerini ortaya koymuştur (Mellor vd., 2008: 216; Schumaker vd., 1993: 68). Ayrıca, sosyal ve duygusal yalnızlık boyutlarının da yaşam doyumu ile anlamlı ve negatif yönde ilişkili olduğu; yalnızlık deneyiminin bireyin yaşamına ilişkin genel değerlendirmeleriyle bağlantılı olabileceği gösterilmiştir (Salimi, 2011: s.293). Yalnızlık ile yaşam doyumu arasındaki ilişki farklı örneklem özellikleri ve ilişkisel bağlamlar çerçevesinde de ele alınmıştır. Bu doğrultuda, kadın örneklemlerinde yürütülen çalışmalar, kadınlarda sosyal destek ve yalnızlık algısının psikososyal uyum süreçleriyle ilişkili olduğu; yalnızlığın sosyal destek bağlamında ele alınmasının önem taşıdığını vurgulamaktadır (Çimen ve Aslan, 2023: 167). Bu noktada, yalnızlığın eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide potansiyel bir aracı değişken olarak ele alınabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada da eşten algılanan desteğin yetersiz olduğu durumlarda bireyin yalnızlık algısının artabileceği; bu artışın da yaşam doyumuna ilişkin değerlendirmeleri olumsuz yönde etkileyebileceği öne sürülmektedir.

Ancak yalnızlık deneyimi, evlilik ilişkisi bağlamında tek başına ele alındığında eksik kalabilmektedir. Bu doğrultuda, eşten algılanan sosyal desteğin, eşten algılanan gerilim ya da çatışma deneyimleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim, eşten algılanan destek ve eşten algılanan gerilimin, bireyin psikolojik uyumu ve yalnızlık deneyimiyle ilişkili olabileceği; bu iki boyutun aynı ilişki

içerisinde eş zamanlı olarak var olabildiği gösterilmiştir (Walen ve Lachman, 2000: 7). Ayrıca evlilikte sosyal destek ve çatışma süreçlerinin birbirinden bağımsız ele alınamayacağı; yetersiz destek algısının ilişkisel sorunların gelişimine zemin hazırlayabileceği ileri sürülmektedir (Pasch ve Bradbury, 1998: 226). Evlilik ilişkilerinde çatışma, tarafların beklenti, ihtiyaç ve hedefleri arasındaki uyumsuzlukların etkileşimsel süreçler yoluyla ortaya çıkması şeklinde ele alınmaktadır.

Eş ile çatışma, sosyal destek algısıyla yakından ilişkili bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Pasch ve Bradbury (1998: 222), evlilikte sosyal destek ve çatışma süreçlerinin karşılıklı olarak birbirini etkileyebileceğini; destekleyici etkileşimlerin zamanla çatışma süreçlerini düzenleyebileceği ancak yoğun çatışmaların da destek algısını zayıflatabileceğini ileri sürmektedir. Benzer biçimde Dehle ve arkadaşları (2001: 310), evlilikte algılanan sosyal desteğin, çatışma durumlarında eşlerin birbirlerine nasıl tepki verdiklerini etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, eşten algılanan sosyal desteğin düşük olduğu durumlarda, çatışma deneyimlerinin daha yıpratıcı algılanabileceği düşünülmektedir. Eşten algılanan sosyal destek ile çatışma arasındaki ilişki, özellikle yaşamın stresli dönemlerinde daha belirgin hâle gelebilmektedir. Bu doğrultuda, evli yetişkin kadınlarla yürütülen bir çalışmada, eşten algılanan sosyal desteğin çoklu rol çatışmalarıyla ilişkili olduğu ve destek düzeylerinin kadınların evlilik ve aile rollerini nasıl deneyimlediklerini etkileyebileceği gösterilmiştir (Gynanti vd., 2023: 107). Bu bulgular, annelik rollerinin de eşlik ettiği dönemlerde, eş ile çatışmanın sosyal destek bağlamında ele alınmasının önemine işaret etmektedir.

Eş ile çatışma ve yaşam doyumu arasındaki ilişki hem doğrudan hem de dolaylı süreçler üzerinden ele alınmaktadır. Evlilikte yaşanan çatışmaların bireylerin yaşam doyumlarıyla ilişkili olduğu; çatışma düzeylerinin artmasının yaşam doyumuna ilişkin değerlendirmeleri olumsuz yönde etkileyebileceği gösterilmiştir (Kim ve Moon, 1992: 68). Daha güncel çalışmalar ise bu ilişkinin altta yatan psikolojik süreçler aracılığıyla şekillenebileceğine işaret etmektedir. Nitekim evlilik çatışmaları ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu üzerinden dolaylı olarak açıklanabildiği; çatışma deneyimlerinin ihtiyaç doyumunu zayıflatarak yaşam doyumuna yansıdığı ortaya konmuştur (Koçak, 2024: 931).

Bu kuramsal yaklaşım doğrultusunda bu çalışmada, eşten algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu ile ilişkisinde, yalnızlığın birinci düzeyde, eş ile yaşanan çatışmanın ise ikinci düzeyde rol oynayan seri aracı değişkenler olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Seri aracılık yaklaşımı, değişkenler arasındaki ilişkilerin tek bir ara mekanizma ile sınırlı olmadığını; aksine, bireyin duygusal ve ilişkisel deneyimlerinin zaman içinde birbirini etkileyen ardışık süreçler yoluyla şekillenebileceğini varsaymaktadır. Özellikle erken ebeveynlik döneminin, bakım sorumluluklarının arttığı, rollerin yeniden yapılandığı ve eş ilişkisine yönelik beklentilerin dönüşebildiği bir bağlam sunduğu dikkate alındığında, bu süreçlerin daha görünür hâle gelebildiği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışma, 0–2 yaş çocuğu olan evli anneler örnekleminde yürütülerek, eşten algılanan sosyal destek, yalnızlık, eş ile yaşanan çatışma ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin bütüncül bir model çerçevesinde incelenmesini hedeflemektedir.

Çalışmada öne sürülen ilişkisel model ve seri aracılık varsayımlarını sınamak amacıyla aşağıda sunulan hipotezler oluşturulmuştur:

H1. Eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2. Eşten algılanan sosyal destek ile yalnızlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3. Eşten algılanan sosyal destek ile eş ile çatışma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4. Yalnızlık ile yaşam doyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H5. Eş ile çatışma ile yaşam doyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H6. Yalnızlık, eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlenmektedir.

H7. Eş ile çatışma, eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide aracı bir rol üstlenmektedir.

H8. Eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide yalnızlık ve eş ile çatışmanın seri aracılık rolü vardır.

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini 0-2 yaş aralığında tek ve ikiz bebeği olan toplam 171 anne oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 23 ile 50 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 32.53'tür (SS = 4,58). Katılımcıların evlilik süresi 12 ile 216 ay arasında değişmekte ve ortalaması 60.77 aydır (SS = 33.89). Katılımcıların bebeklerinin yaşları ise 1 ile 24 ay arasında değişmekte olup, ortalaması 12.84'tür (SS = 7.19). Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri Tablo 1'de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	171	100.0
Eğitim	Lise	14	8.0
	Ön Lisans	29	16.7
	Lisans	95	54.6
	Yüksek lisans	30	17.2
	Doktora	6	3.4
Medeni Durum	Evli	171	100.0
Sosyo-Ekonomik Durum	Alt	14	8.0
	Alt orta	48	27.6
	Orta	47	27.0
	Üst orta	21	12.1
	Üst	44	25.3
Yaşanılan Yer	Şehir merkezi	138	79.3
	İlçe merkezi	33	19.0
	Kasaba	3	1.7
Çalışma Durumu	Çalışmıyorum	93	53.4
	Evden çalışıyor	13	7.5
	Tam-zamanlı	59	33.9
	Yarı-zamanlı	9	5.9
Çocuk sayısı	Tek çocuk	121	69.5
	İkiz çocuk	53	30.5
		Ort.	SS
Yaş		32.53	4.58
Çocuk yaş		12.84 ay	7.19
Evlilik süresi		60.77	33.89

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyet, yaş, bebeklerinin yaşı, eğitim seviyesi, medeni durumu, gelir düzeyi, evlilik süreleri, çocuk sayıları ve yaşadıkları yer ile ilgili verileri içermektedir.

2.2.2. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley (1988) tarafından geliştirilen ölçek bireylerin sosyal destek algılarını değerlendirmektedir. Ölçek Eker ve Arkar (1995) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve sonrasında Eker,

Arkar ve Yaldız (2001) tarafından ölçeğin gözden geçirilmiş formunun psikometrik özellikleri sınanmıştır. Ölçek, bireylerin üç farklı kaynaktan (aile, arkadaş ve özel bir insan) aldıkları sosyal desteğin yeterliliğini öznel olarak değerlendirmelerini amaçlamaktadır. ÇBASDÖ, her biri 4 madde içeren üç alt boyutta (Aile, arkadaş ve özel bir insan) toplam 12 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada sadece aile desteği alt boyutu kullanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, katılımcıların doğrudan eşlerinden algıladıkları sosyal desteği değerlendirebilmek için aile alt boyutunda yer alan "ailem" ifadesi "eşim" olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle, "Özel Bir İnsan" alt boyutu yerine aile alt boyutunun kullanılmasının temel gerekçesidir. Çünkü "Özel Bir İnsan" alt boyutu birey için önemli olan herhangi bir kişiden algılanan desteği ölçerken, aile alt boyutunun açıklama bölümünde "eş" aile kavramının bir bileşeni olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada kullanılan formun tek faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiş ve modelin kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği belirlenmiştir ($\chi^2(2) = 30.25$, $p < .001$; CFI = .968; TLI = .904; SRMR = .059). Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçek maddeleri 7'li Likert tipi bir derecelendirme ile puanlanmaktadır (1 = Kesinlikle katılmıyorum; 7 = Tamamen katılıyorum). Eker, Arkar ve Yaldız (2001) tarafından yapılan gözden geçirme çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları alt boyutlar için sırasıyla .83 (aile), .88 (arkadaş), .92 (özel bir insan) ve .89 (toplam ölçek) olarak belirtilmiştir. Bu araştırma kapsamında yapılan analizlerde ise, ölçeğin aile alt boyutuna ilişkin Cronbach alfa katsayısı .84 olarak bulunmuştur.

2.2.3. Ucla Yalnızlık Ölçeği Kısa Form (ULS-8)

Hays ve DiMatteo (1987) tarafından geliştirilen ve katılımcıların yalnızlık düzeylerini değerlendirmeyi amaçlayan ölçeğin kısa formu Doğan, Çötok ve Tekin (2011) tarafından uyarlanmıştır. Tek boyuttan ve 8 maddeden oluşan ULS-8 4'lü Likert tipi bir derecelendirme ile yanıtlanmaktadır (1 = Hiç uygun değil, 4 = Çok uygun). Ölçekte yer alan 3. ve 6. maddeler ters puanlanmakta olup, analizler öncesinde bu maddeler ters kodlanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar, daha yüksek düzeyde algılanan yalnızlığı belirtmektedir. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach alfa katsayısı .72 olarak rapor edilmiştir. Bu araştırma kapsamında yapılan analizlerde ise ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .85 olarak bulunmuştur.

2.2.4. Yaşam Doyumu Ölçeği

Katılımcıların yaşam doyumlarını ölçmek amacıyla Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek tek boyuttan ve 5 maddeden oluşmakta ve ters madde bulunmamaktadır. Ölçek maddeleri 5'li Likert tipi bir derecelendirme ile puanlanmaktadır (1 = Hiç katılmıyorum; 5 = Tamamen katılıyorum). Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık kat sayısı 0,88 olarak saptanmıştır. Bu araştırma kapsamında yapılan analizlerde ise ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .86 olarak bulunmuştur.

2.2.5. Eşle Yaşanan Çatışma Sıklığı

Katılımcıların eşleriyle olan çatışma sıklıkları, kendilerine yöneltilen tek maddelik bir soru aracılığıyla değerlendirilmiştir. Katılımcılardan, "Çocuktan/çocuklarınızdan sonra eşinizle yaşadığınız çatışma sıklığı" ifadesine karşılık gelen durumu değerlendirmeleri istenmiştir. Yanıtlar 5'li Likert tipi bir derecelendirme üzerinden alınmıştır (1 = Hiç, 2 = Nadiren, 3 = Bazen, 4 = Sık, 5 = Çok sık). Yüksek puanlar, eşler arası çatışmanın daha sık yaşandığını göstermektedir. Aracılık analizlerinde bu değişken sürekli olarak ele alınmıştır. Bulguların dayanıklılığını değerlendirmek amacıyla aracılık modelindeki ilgili denklem ayrıca ordinal lojistik regresyon analizi ile test edilmiş ve elde edilen bulguların değişmediği görülmüştür (eşten algılanan sosyal destek: $B = -0.123$, $p < .001$; yalnızlık: $B = 0.113$, $p < .001$).

Yalnızlık ve eşler arası çatışma sıklığı değişkenleri, katılımcıların hem çocuk sahibi olmadan önceki döneme ilişkin geriye dönük değerlendirmelerini hem de çocuk sahibi olduktan sonraki mevcut durumlarını yansıtacak şekilde iki kez ölçülmüştür. Çocuk öncesi değerlendirmeler retrospektif öz-bildirimlere dayanmakta olup katılımcılardan çocuk sahibi olmadan önceki dönemi hatırlayarak yanıt vermeleri istenmiştir. Bu ölçümler yalnızca çocuk öncesi ve sonrası algılar arasındaki betimleyici karşılaştırmaları incelemek amacıyla kullanılmış, nedensel ya da yapısal analizlere dâhil edilmemiştir.

2.3. İşlem

Araştırmada kullanılacak veri toplama araçlarının uygulanabilmesi için ilgili ölçeklerin geliştiricilerinden gerekli kullanım izinleri alınmıştır. Ayrıca, çalışma için X Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır (Kabul No: 2026/071, Tarih: 28.01.2026, Toplantı No: 2026/01). Veri toplama süreci Google Forms aracılığıyla çevrimiçi olarak yürütülmüş ve veriler, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak sosyal medya platformları ile WhatsApp üzerinden ulaşılan ebeveyn gruplarında gönüllü katılım esasına göre toplanmıştır. Bu gruplar arasında ikiz çocuk sahibi annelere yönelik WhatsApp grupları da bulunduğundan, örneklemde ikiz annelerinin oranı genel popülasyonda beklenen ikizlik oranından daha yüksek gerçekleşmiştir. Katılımcılara veri toplama formunun başlangıcında bilgilendirilmiş onam metni sunulmuş; araştırmaya katılmayı kabul eden bireylerle uygulama sürdürülmüştür. Tüm ölçeklerin doldurulması ortalama 10 dakika sürmüştür.

3. Bulgular

3.1. Betimsel İstatistik Değerleri

Araştırma sırasında kullanılan Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Ucla Yalnızlık Ölçeği Kısa Formu, Eşle Yaşanan Çatışma Sıklığı ve Yaşam Doyumu Ölçeği'nden elde edilen puanların ortalama ve standart sapma değerleri ile puanların normallik dağılımlarının test edilmesi için incelenen çarpıklık (skewness) ve sivrilik değerleri (kurtosis) Tablo 2'de verilmiştir. Ölçek puanlarına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin -1 ile +1 aralığında yer aldığı görülmüştür. Bu bulgular, verilerin normal dağılıma yeterince yakın olduğunu ve parametrik analizlerin uygulanabileceğini göstermektedir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistik Değerleri

Değişkenler	N	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Eş desteği	171	20.32	6.06	-.629	-.338
Yalnızlık	171	17.93	5.93	.014	-.876
Çatışma sıklığı	171	3.46	1.06	-.175	-.777
Yaşam doyumu	171	15.24	4.35	-.165	-.451

3.2. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Çalışmanın bağımlı, bağımsız ve aracı değişkeni arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Analizi uygulanmıştır. Katılımcıların algıladıkları eş desteği, yalnızlık, çatışma sıklığı ve yaşam doyumları arasındaki korelasyonlar Tablo 3'de verilmiştir. Eş desteği ile yalnızlık ($r = -.41$, $p < .001$) ve çatışma sıklığı ($r = -.43$, $p < .001$) arasında negatif; yaşam doyumu ($r = .47$, $p < .001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Yalnızlık ile çatışma sıklığı ($r = .44$, $p < .001$), arasında pozitif; yaşam doyumu ($r = -.45$, $p < .001$), arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Son olarak çatışma sıklığı ile yaşam doyumu ($r = -.42$, $p < .001$), arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Bulgular, eş desteği arttıkça yalnızlık ve çatışma sıklığının azaldığını, yaşam doyumunun ise arttığını; buna karşılık yalnızlık ve çatışma sıklığı arttıkça yaşam doyumunun azaldığını ve yalnızlık ile çatışma sıklığının birlikte arttığını göstermektedir.

Tablo 3: Eş Desteği, Yalnızlık, Çatışma Sıklığı ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkiler

		1	2	3	4
1.	Eş Desteği	1	-.41**	-.43**	.47**
2.	Yalnızlık		1	.44**	-.45**
3.	Çatışma Sıklığı			1	-.42**
4.	Yaşam Doyumu				1

p<.001

3.3. Çocuk Öncesi ve Sonrası Döneme İlişkin Bulgular

Yalnızlık ve eşle çatışma sıklığına ilişkin değerlendirmeler, katılımcılardan çocuk sahibi olmadan önceki döneme ve çocuk sahibi olduktan sonraki mevcut döneme yönelik olarak ayrı ayrı alınmıştır. Çocuk öncesi ölçümler, katılımcıların ebeveynlik süreci öncesine ilişkin algılarını yansıtacak biçimde, geriye dönük öz-

bildirimler aracılığıyla toplanmıştır. Bu değerlendirmelerin temel amacı, yalnızlık ve çatışma sıklığı değişkenlerinin çocuk sahibi olma süreciyle birlikte algılanan seyrine ilişkin bağlamsal bir çerçeve sunmaktır. Ancak çocuk öncesi değerlendirmelerin geriye dönük algılara dayanması ve gerçek zamanlı ölçümler olmaması nedeniyle, bu ölçümler nedensel ya da yapısal modellerde kullanılmamıştır. Bu doğrultuda, yalnızlık ve çatışma sıklığına ilişkin çocuk öncesi veriler aracılık analizlerine dâhil edilmemiş; yalnızca çocuk öncesi ve sonrası dönemler arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla betimleyici ve karşılaştırmalı analizler kapsamında ele alınmıştır.

Çocuk sahibi olmadan önceki döneme ilişkin retrospektif yalnızlık değerlendirmelerinin ortalaması (Ort = 14.49, SS = 5.34), mevcut döneme ilişkin yalnızlık değerlendirmelerinin ortalamasından (Ort = 17.93, SS = 5.97) daha düşüktür. Eşleştirilmiş örneklemler t-testi, katılımcıların çocuk öncesi dönemi mevcut döneme kıyasla anlamlı düzeyde daha düşük yalnızlık ile değerlendirdiklerini göstermiştir ($t(170) = -7.74$, $p < .001$). Hesaplanan etki büyüklüğü, gözlenen farkın orta–büyük düzeyde olduğunu göstermektedir ($d = 0.59$). Benzer şekilde katılımcıların çocuk öncesi döneme ilişkin retrospektif çatışma sıklığı değerlendirmeleri (Ort = 2.63, SS = 0.87), mevcut döneme ilişkin değerlendirmelerden (Ort = 3.45, SS = 1.06) daha düşüktür. Eşleştirilmiş örneklemler t-testi, çocuk öncesi ve mevcut döneme ilişkin çatışma sıklığı değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir ($t(170) = -9.42$, $p < .001$). Etki büyüklüğü analizi, gözlenen bu farkın büyük düzeyde bir etkiye karşılık geldiğini göstermektedir ($d = 0.73$).

Tablo 4: Yalnızlık ve Çatışma Sıklığına İlişkin Çocuk Öncesi ve Sonrası Dönem Karşılaştırmaları

Değişkenler	Dönem	Ort.	SS	*t*(sd)	*p*	*d*
Yalnızlık	Çocuk öncesi	14.49	5.34			
	Çocuk sonrası	17.93	5.97	-7.74 (170)	< .001	0.59
Çatışma sıklığı	Çocuk öncesi	2.63	0.87			
	Çocuk sonrası	3.45	1.06	-9.42 (170)	< .001	0.73

3.4. Eş Desteği İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Yalnızlık ve Çatışma Sıklığının Seri Aracılık Rolü

Eş desteği ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide yalnızlık ve çatışma sıklığının seri aracılık rolü Hayes'in PROCESS Makrosu Model 6 ile test edilmiştir. Tüm analizler 5.000 bootstrap örneklemi üzerinden yürütülmüş ve %95 güven aralıkları kullanılmıştır. Dolaylı etkilerin gösterildiği model Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Eş Desteği ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Yalnızlık ve Çatışma Sıklığının Seri Aracılık Rolü

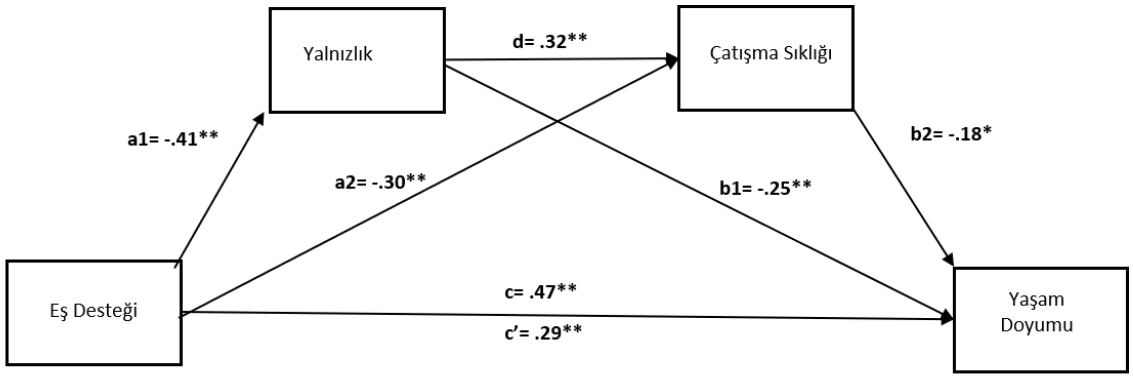

Not: Standardize katsayılar verilmiştir.
*p < .01, **p < .001.

Eş desteğinin yaşam doyumu üzerindeki toplam etkisinin pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur (B=.34, SH=.05, t=6.98, p<.001, %95GA [.2439, .4363]). Eş desteğinin yaşam doyumu üzerindeki doğrudan etkisinin de pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgulanmıştır (c'=.21, SH=.05, t=.3.98, p<.001, %95GA [.1055, .3128]). İlk dolaylı etki yalnızlık aracılığıyla eş desteği ve yaşam doyumu arasındaki ilişkidedir (eş desteği → yalnızlık → yaşam doyumu). Bu dolaylı etki istatistiksel olarak anlamlıdır (B = .074, SH = .027, %95GA [.0265, .1304)]). Bu bulgulara göre, eş desteği düşük olanlar annelerin daha çok yalnızlık hissettikleri ve artan yalnızlık hissinin yaşam doyumunun azalmasında çatışma sıklığından bağımsız olarak etkili olduğu görülmektedir. İkinci dolaylı etki, eş desteğinin çatışma sıklığı aracılığıyla yaşam doyumu üzerindeki etkisidir (eş desteği → çatışma sıklığı → yaşam doyumu). Elde edilen sonuçlar incelendiğinde eş desteği azaldıkça annelerin çatışma sıklığı artmakta ve artan çatışma sıklığının yaşam doyumunun azalmasında yalnızlık hissinden bağımsız olarak etkili olduğu bulgulanmıştır (B = .040, SH = .019, %95GA [.0069, .0827]). Üçüncü dolaylı etki eş desteğinin yalnızlık ve çatışma sıklığı aracılığıyla yaşam doyumu üzerindeki seri etkisidir (eş desteği → yalnızlık → çatışma sıklığı → yaşam doyumu). Bu sonuca göre de eş desteği azaldıkça yalnızlık hissinin arttığı ve sırasıyla yalnızlık hissi arttıkça çatışma sıklığının arttığı; buna bağlı olarak da çatışma sıklığı arttıkça yaşam doyumunun düşüş gösterdiği bulgulanmıştır (B = .017, SH = .009, %95GA [.0025, .0384]). Modele ilişkin değerler Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Değişkenler Arasındaki Seri Aracılık Analizi

Sonuç Değişkenler									
	Yalnızlık (M1)			**Çatışma Sıklığı (M2)**			**Yaşam Doyumu (Y)**		
Öncül	**B**	SH	*p*	**B**	SH	*p*	**B**	SH	*p*
Eş Desteği (X)	$\mathbf{a_1}$ -.40	.07	<.001	$\mathbf{a_2}$ -.05	.01	<.001	**c'** .21	.05	<.001
Yalnızlık (M1)	-----	-----	-----	$\mathbf{d_1}$ .06	.01	<.001	$\mathbf{b_1}$ -.18	.05	<.001
Çatışma Sıklığı (M2)	-----	-----	-----	-----	-----	-----	$\mathbf{b_2}$ **-.**73	.30	.016
Sabit	26.03	1.47	<.001	3.52	.41	<.001	16.88	1.96	<.001
	R^2=.17 F (1,169)=33.56, p<.001			R^2=.27 F (2,168)=31.52, p<.001			R^2=.33 F (3,167)=27.26, p<.001		

Not: Standartlaştırılmamış katsayılar (B) raporlanmıştır. Toplam etki (c): B = .34, SH = .05, t = 6.98, p < .001, %95 GA [.244, .436].

Bulguların demografik özelliklerden bağımsız olup olmadığını değerlendirmek amacıyla yaş, eğitim düzeyi ve algılanan gelir düzeyi kovaryat olarak modele dâhil edilerek ek bir dayanıklılık (robustness) analizi gerçekleştirilmiştir. Kovaryatlar kontrol edildiğinde, eş desteğinin yaşam doyumu üzerindeki doğrudan etkisi anlamlılığını korumuştur (B = .208, SH = .053, p < .001, %95 GA [.104, .312]). Benzer şekilde, toplam dolaylı etki de anlamlı kalmıştır (B = .123, BootSE = .031, %95 Boot GA [.067, .187]). Ayrıca yalnızlık (B = .069, %95 Boot GA [.022, .126]), çatışma sıklığı (B = .039, %95 Boot GA [.005, .078]) ve yalnızlık ile çatışma sıklığı üzerinden hesaplanan seri dolaylı etki (B = .016, %95 Boot GA [.002, .035]) de anlamlılığını sürdürmüştür. Kovaryatlar eklendiğinde yol katsayılarının büyüklüğünde yalnızca çok küçük değişiklikler gözlenmiş olup, bulguların genel örüntüsü değişmemiştir. Bu sonuçlar, araştırma bulgularının yaş, eğitim düzeyi ve algılanan gelir düzeyi gibi temel demografik değişkenlerden bağımsız olarak sağlam (robust) olduğunu göstermektedir.

4. Tartışma

Bu çalışmada, eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişki, yalnızlık ve eşle yaşanan çatışma sıklığının ardışık biçimde rol oynadığı seri aracılık modeli çerçevesinde incelenmiştir. Bu bölümde, öncelikle korelasyon bulguları ile çocuk öncesi ve sonrası döneme ilişkin bulgular; sonrasında eşten

algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki doğrudan ilişki; ardından yalnızlık ve eş ile yaşanan çatışmanın bu ilişkide üstlendiği aracı roller ilgili alan yazınla ayrıntılı biçimde tartışılacaktır.

Korelasyon analizinden elde edilen bulgulara göre, eşten algılanan sosyal destek yükseldikçe annelerin yalnızlık ve eş ile yaşanan çatışma sıklıkları azalmakta; buna karşılık yaşam doyumları artmaktadır. Bu bulgu, erken ebeveynlik döneminde artan bakım sorumlulukları ve rol talepleri karşısında eşten algılanan desteğin, annelerin kendilerini anlaşılmış ve paylaşım içinde hissetmelerini kolaylaştırarak yalnızlık duygularını azaltabileceğine ve eşle yaşanan etkileşimlerde gerilimi azaltabileceğine işaret etmektedir. Eşten algılanan sosyal desteğin yalnızlıkla ters yönlü ilişkili olduğu ve yaşam doyumunu desteklediği yönündeki bulgular, önceki çalışmalarda da tutarlıdır (Adamczyk, 2016; de Jong-Gierveld, 1989; Hombrados-Mendieta vd., 2013; Kasprzak, 2010). Bulgular aynı zamanda, yalnızlık düzeyi arttıkça eşle yaşanan çatışmaların daha sık yaşandığını ve yaşam doyumunun azaldığını göstermektedir. Ebeveynliğe geçişin yetişkinlerin rol taleplerini ve stres düzeylerini artırabildiği; bu durumun ilişkisel deneyimleri dolaylı olarak etkileyebileceği belirtilmektedir (Nomaguchi ve Milkie, 2003: 370). Bununla birlikte, evli çiftlerde eşten algılanan sosyal desteğin bireysel iyi oluşla yakından ilişkili olduğu gösterilmiştir (Ermer ve Proulx, 2020: 1085). Yalnızlığın artması ise, bireyin eş ile olan etkileşimlerinin daha olumsuz yorumlanmasına, olumsuz yüklemeler sonucunda yanlış anlamaların daha sık yaşanmasına ve çatışma durumlarına karşı toleransın azalmasına yol açabilir. Öte yandan yalnızlık algısının, bireyin yaşamına ilişkin genel değerlendirmelerini olumsuz yönde etkileyerek yaşam doyumunu düşürebileceği de düşünülebilir. Yalnızlık ile yaşam doyumu arasındaki bu ilişki, farklı kültürel bağlamlarda yürütülen çalışmalarla da desteklenmektedir (Mellor vd., 2008: 215; Salimi, 2011: 294; Schumaker vd., 1993: 69). Yalnızlığın kişilerarası süreçler üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmalar ise, yalnız bireylerin sosyal etkileşimleri daha olumsuz algılayabildiklerini göstermektedir (Hawkley ve Cacioppo, 2010: 222; Segrin ve Flora, 2000: 495). Son olarak, eşle yaşanan çatışma sıklığı arttıkça yaşam doyumunun azalması, evlilik ilişkisinde yaşanan gerilimlerin bireyin yaşamına ilişkin genel değerlendirmelerine yansıyabildiğine işaret etmektedir. Çatışmaların daha sık yaşanması, bireyin yaşam doyumunun daha düşük olmasıyla ilişkili olabilir. Evlilikte yaşanan çatışmalar ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin alan yazındaki kimi çalışmalarda doğrudan, kimi çalışmalarda ise dolaylı psikolojik süreçler aracılığıyla ortaya çıkabildiği görülmektedir (Kim ve Moon, 1992: 63; Koçak, 2024: 931).

Çocuk sahibi olmadan önceki ve olduktan sonraki dönemler karşılaştırıldığında, katılımcıların çocuk öncesi dönemde bildirdikleri algılanan yalnızlık düzeylerinin, çocuk sahibi olduktan sonraki döneme kıyasla daha düşük olduğu; çocuk sonrası dönemde ise belirgin biçimde yükseldiği görülmektedir. Gözlenen farkın orta–büyük düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olması, annelerin algıladıkları yalnızlıktaki artışın günlük yaşamlarını nasıl değerlendirdiklerini, sosyal ilişkilerini nasıl algıladıklarını ya da kendilerini duygusal olarak nasıl hissettiklerini etkileyebilecek bir düzeyde olduğunu düşündürmektedir. Bu bulgu, erken ebeveynlik döneminde annelerin hem sosyal ilişkilerinin hem de duygusal deneyimlerinin biçim ve yoğunluk açısından değişebildiğine işaret etmektedir. Ebeveynliğe geçişin yetişkinlerin rol taleplerini ve zaman kullanımına ilişkin baskıları artırabildiği; bu durumun gündelik yaşam düzeni ve psikolojik iyi oluş göstergeleriyle ilişkili olduğu rapor edilmiştir (Nomaguchi ve Milkie, 2003: 370). Bu bağlamda ebeveynliğin bireylerin rollerini ve sosyal bağlarını yeniden yapılandırabildiği; zaman ve enerji kullanımına ilişkin önceliklerin değişmesinin sosyal ilişkileri dolaylı olarak etkileyebileceği ve yalnızlığın yaşam olayları ile sosyal rol değişimleri karşısında değişkenlik gösterebildiği belirtilmektedir (Nicolaisen ve Thorsen, 2014: 200; Umberson, Pudrovska ve Reczek, 2010: 615).

Bulgular, yalnızlığa benzer şekilde eşle çatışma sıklığının da çocuk sonrası dönemde anlamlı biçimde arttığını göstermektedir. Çocuk sahibi olmadan önceki dönemde daha düşük düzeyde olan çatışmaların, çocuk sahibi olduktan sonra daha sık yaşanması, ebeveynliğe geçişin yalnızca bireysel olarak duygusal deneyimleri değil, aynı zamanda evlilik ilişkisine ilişkin etkileşimleri de şekillendirdiğini düşündürmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi erken ebeveynlik döneminde artan bakım

sorumlulukları, zaman baskısı ve rol beklentilerindeki değişimlerin, eşler arası etkileşimlerde gerilimi artırabilecek bir bağlam oluşturduğu söylenebilir. Bu bulgu, ebeveynliğe geçiş sürecinde evlilik ilişkisinde yaşanan değişimleri inceleyen uzunlamasına çalışmalarla büyük ölçüde tutarlıdır. Doss ve arkadaşları (2009: 614), ebeveynliğe geçişten sonraki ilk yıllarda evlilik doyumunda düşüş ve olumsuz etkileşimlerde artış gözlendiğini göstermiştir. Cowan ve Cowan (2000), ebeveynliğe geçişi çiftler için önemli bir ilişkisel yeniden yapılanma süreci olarak ele almakta ve bu dönemde rol müzakereleri ile iş bölümü değişimlerinin ilişkisel gerilim ve çatışma olasılığını artırabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, ebeveynliğe geçişin her birey için aynı sonuçları doğurmadığı; çiftlerin sosyal destek kaynaklarının ve ilişkisel başa çıkma becerilerinin yüksek olduğu durumlarda çatışma artışının kaçınılmaz olmayabileceği de belirtilmektedirler (Cowan ve Cowan, 2000). Bu durum, çocuk sonrası dönemde gözlenen yalnızlık ve çatışma artışının evrensel bir etkiyi değil, ebeveynliğin hangi destek ve ilişki koşulları altında deneyimlendiğine bağlı olarak ortaya çıkan bir örüntüyü yansıtabileceğini düşündürmektedir.

Çalışmanın aracılık analizinden elde edilen bulgular, eşten algılanan sosyal desteğin annelerin yaşam doyumuyla doğrudan ve pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, yakın ilişkilerden algılanan desteğin bireyin yaşamına ilişkin genel değerlendirmeleriyle ilişkili olabileceğini ortaya koyan önceki çalışmalarla uyumludur. Özellikle evli bireyler için eşten algılanan sosyal desteğin, diğer sosyal destek kaynaklarına kıyasla yaşam doyumunu açıklamada daha merkezi bir rol oynayabildiği literatürde vurgulanmaktadır (Kasprzak, 2010: 150; Walen ve Lachman, 2000: 17; Wan, Jaccard ve Ramey, 1996: 507). Evlilik ilişkisinin karşılıklı bağımlılık içeren bir yapı olduğu ve eşten algılanan sosyal desteğin bireyin öznel iyi oluşuyla hem kendi hem de partner düzeyinde ilişkili olabildiği gösterilmiştir (Ermer ve Proulx, 2020, 1080). Erken ebeveynlik döneminde artan bakım sorumlulukları ve günlük yaşam talepleri dikkate alındığında, eşten algılanan desteğin annelerin yaşamlarına ilişkin değerlendirmeleriyle olumlu yönde ilişkili olabilecek önemli bir psikolojik kaynak olarak işlev görebileceği söylenebilir. Nitekim doğum sonrası dönemde yürütülen çalışmalar da partner desteğinin kadınların yaşam doyumu ve yaşam kalitesine ilişkin değerlendirmeleriyle yakından ilişkili olabileceğini göstermektedir (Bahrami vd., 2025).

Bununla birlikte, bulgular eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide algılanan yalnızlığın anlamlı bir aracı rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları, daha düşük eş desteğinin daha yüksek yalnızlık düzeyiyle; daha yüksek yalnızlık düzeyinin ise daha düşük yaşam doyumuyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Sosyal desteğin kaynağına odaklanan araştırmalar, özellikle partnerden algılanan desteğin yetersiz olduğu durumlarda yalnızlık deneyiminin daha yoğun yaşanabildiğini göstermektedir (Lee ve Goldstein, 2016: 576). Yalnızlık deneyiminin ise bireyin yaşam doyumu ve iyi oluşuna ilişkin değerlendirmeleriyle ilişkili olduğu farklı çalışmalarda da ortaya konmuştur (Salimi, 2011: 294). Benzer biçimde, romantik ilişkilerin niteliğine odaklanan çalışmalar, destekleyici ilişkilerin yalnızlığı azaltabildiğini ve daha düşük yalnızlık düzeylerinin yaşam doyumuyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Bucher vd., 2019: 2463).

Analizler, eş ile yaşanan çatışmanın yalnızlıktan bağımsız olarak eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol üstlendiğini göstermektedir. Eşten algılanan desteğin azalmasıyla birlikte çatışma sıklığının daha yüksek olması ve bunun daha düşük yaşam doyumuyla ilişkili olması, evlilik ilişkilerinde destekleyici ve gerilim yaratan süreçlerin birlikte ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Walen ve Lachman (2000: 20) eşten algılanan sosyal destek ile eşten algılanan gerilimin psikolojik iyi oluş açısından ayrı fakat eş zamanlı olarak dikkate alınması gereken boyutlar olduğu ve her birinin bireyin öznel iyi oluşuna bağımsız katkılar sunduğu vurgulanmaktadır. Evlilikte destek, stres ve olumsuz etkileşimlerin uzunlamasına ve kuramsal modeller çerçevesinde ele alındığı çalışmalarda, olumsuz etkileşim ve çatışma süreçlerinin zamanla evliliğin kalitesini zayıflatabileceği ve bu sürecin bireysel iyi oluş üzerinde etkiler doğurabileceği belirtilmektedir (Karney ve Bradbury, 1995: 15; Story ve Bradbury, 2004: 1149).

Çalışmanın önemli bulgularından biri, algılanan yalnızlık ve eş ile yaşanan çatışmanın eşten algılanan sosyal destek ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide ardışık biçimde aracılık etmesidir. Bulgular, daha düşük eş desteğinin daha yüksek yalnızlık düzeyiyle ilişkili olduğunu; daha yüksek yalnızlık düzeyinin eşle yaşanan çatışma sıklığının daha yüksek olmasıyla ilişkili olduğunu ve bu örüntünün daha düşük

yaşam doyumuyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu seri aracılık örüntüsü, yalnızlık ve çatışmanın birbirini izleyen ve birbirini besleyen ilişkisel süreçler olarak işlediğini düşündürmektedir. Romantik ilişki literatüründe yalnızlığın sosyal biliş ve kişilerarası etkileşim süreçlerini olumsuz etkileyebileceği (Hawkley ve Cacioppo, 2010) ve evlilikte olumsuz etkileşim örüntülerinin zamanla ilişki kalitesi ve bireysel iyi oluş üzerinde zayıflatıcı etkiler oluşturabileceği belirtilmektedir (Karney ve Bradbury, 1995).

Bu çalışmanın bulguları bazı sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öncelikle araştırma kesitsel bir tasarıma dayandığı için değişkenler arasındaki ilişkiler nedensel olarak yorumlanamaz; seri aracılık modeli kuramsal bir sıralama önermekle birlikte yönlülük konusunda kesin çıkarımlar yapılmasına olanak tanımamaktadır. Ayrıca örneklemin yalnızca küçük yaşta çocuğu olan evli annelerden oluşması, bulguların babalara, çocuksuz çiftlere ya da farklı yaşam dönemlerindeki evli bireylere genellenmesini sınırlandırmaktadır. Çocuk öncesi döneme ilişkin ölçümlerin geriye dönük değerlendirmelere dayanması da hatırlama yanlılığı olasılığını gündeme getirmektedir. eşler arası çatışma sıklığı tek maddelik bir ölçüm aracılığıyla değerlendirilmiştir. Tek maddelik ölçümler, iç tutarlılık güvenirliğinin değerlendirilememesi ve ölçme hatasının kontrol edilememesi nedeniyle çok maddeli ölçeklere kıyasla daha sınırlı psikometrik özelliklere sahiptir. Bu durum, özellikle çatışma değişkeninin aracı değişken olarak yer aldığı analizlerde parametre kestirimlerinin zayıflamasına neden olmuş olabilir. Gelecekte yürütülecek araştırmalarda boylamsal tasarımların kullanılması, dyadic veri toplama yaklaşımlarıyla hem annelerin hem de babaların algılarının birlikte incelenmesi sınırlılıkların azaltılmasına katkı sağlayabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adamczyk, K. (2016). An Investigation Of Loneliness And Perceived Social Support Among Single And Partnered Young Adults. *Current Psychology*, *35*(4), S.674-689. DOI 10.1007/S12144-015-9337-7

Adamczyk, K., ve Segrin, C. (2015). Direct And Indirect Effects Of Young Adults' Relationship Status On Life Satisfaction Through Loneliness And Perceived Social Support. *Psychologica Belgica, 55*(4), s.196-211. Http://Dx.Doi.Org/10.5334/Pb.Bn

Akaroğlu, G. (2023). Variables Of Parental Role Satisfaction: Social Support, Spousal Support, Parental Stress And Life Satisfaction. *The American Journal Of Family Therapy*, *51*(1), s.37-56. Https://Doi.Org/10.1080/01926187.2022.2124206

Arslantaş, H. (2011). Yalnızlık, Depresyon, Sosyal Destek Ve Etkileyen Faktörler. *Turkish Journal Of Geriatrics, 14*(2), s.135–144.

Bahrami, N., Fathi, M., Shakibi, N., Griffiths, M. D., ve Alimoradi, Z. (2025). Partner Support And Life Satisfaction As Predictors Of Postpartum Quality Of Life Among Iranian Women. *Discover Social Science And Health, 5*(1), s.123. Https://Doi.Org/10.1007/S44155-025-00283-5

Bucher, A., Neubauer, A. B., Voss, A., ve Oetzbach, C. (2019). Together Is Better: Higher Committed Relationships Increase Life Satisfaction And Reduce Loneliness. *Journal Of Happiness Studies, 20*(8), s.2445–2469. Https://Doi.Org/10.1007/S10902-018-0057-1

Cowan, C. P., ve Cowan, P. A. (2000). When Partners Become Parents: The Big Life Change For Couples. Lawrence Erlbaum Associates.

Çimen, M. B., ve Aslan, S. (2023). Kadinlarda Boşanmaya Uyum, Sosyal Destek Ve Yalnizlik Algisi Arasindaki İlişkiler. *Academic Review Of Humanities And Social Sciences, 6*(2), s.152-174. Https://Doi.Org/10.54186/Arhuss.1353632

Dağlı, A., ve Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(59), s.1250-1262. DOI:10.17755/esosder.75955

Dehle, C., Larsen, D., ve Landers, J. E. (2001). Social Support In Marriage. *American Journal Of Family Therapy, 29*(4), s.307–324. Https://Doi.Org/10.1080/01926180126500

De Jong-Gierveld, J. (1989). Personal Relationships, Social Support, And Loneliness. *Journal Of Social And Personal Relationships, 6*(2), s.197-221.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., ve Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal Of Personality Assessment, 49*(1), s.71–75. Https://Doi.Org/10.1207/S15327752jpa4901_13

Doğan, T., Çötok, N. A., ve Tekin, E. G. (2011). Reliability and validity of the Turkish Version of the UCLA Loneliness Scale (ULS-8) among university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 15*, s.2058-2062. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.04.053

Doss, B. D., Rhoades, G. K., Stanley, S. M., ve Markman, H. J. (2009). The Effect Of The Transition To Parenthood On Relationship Quality: An 8-Year Prospective Study. *Journal Of Personality And Social Psychology, 96*(3), s.601–619. Https://Doi.Org/10.1037/A0013969

Duru, E. (2008). Yalnızlığı Yordamada Sosyal Destek Ve Sosyal Bağlılığın Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi, 23*(61), s.15–24.

Eker, D., Arkar, H., ve Yaldiz, H. (2001). Factorial structure, validity, and reliability of revised form of the multidimensional scale of perceived social support. Türk Psikiyatri Dergisi.

Ermer, A. E., ve Proulx, C. M. (2020). Social Support And Well-Being Among Older Adult Married Couples: A Dyadic Perspective. *Journal Of Social And Personal Relationships, 37*(4), s.1073–1091. Https://Doi.Org/10.1177/0265407519886242

Eshbaugh, E. M. (2010). Friend And Family Support As Moderators Of The Effects Of Low Romantic Partner Support On Loneliness Among College Women. *Individual Differences Research, 8*(1), s.8-16.

Gynanti, M., Harsono, Y. T., ve Dhingra, A. (2023). The Effect Of Spousal Social Support On Multiple Role Conflict İn Married Early Adult Women. *Kne Social Sciences*, s.94-116. DOI: 10.18502/Kss.V8i19.14353

Hays, R.D., ve DiMatteo, M.R. (1987). A short-form measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment, 51*, s.69-81.

Hawkley, L. C., ve Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness Matters: A Theoretical And Empirical Review Of Consequences And Mechanisms. *Annals Of Behavioral Medicine, 40*(2), s.218–227. Https://Doi.Org/10.1007/S12160-010-9210-8

Hombrados-Mendieta, I., García-Martín, M. A., ve Gómez-Jacinto, L. (2013). The Relationship Between Social Support, Loneliness, And Subjective Well-Being In A Spanish Sample From A Multidimensional Perspective. *Social Indicators Research, 114*(3), s.1013-1034. Https://Doi.Org/10.1007/S11205-012-0187-5

House, J. S. (1983). *Work Stress And Social Support*. Addison-Wesley Series On Occupational Stress.

House, J. S., Landis, K. R., ve Umberson, D. (1988). Social Relationships And Health. *Science, 241*(4865), s.540-545. Https://Doi.Org/10.1126/Science.3399889

Iwasa, H., Yoshida, Y., ve Ishii, K. (2024). Association Of Spousal Social Support In Child-Rearing And Marital Satisfaction With Subjective Well-Being Among Fathers And Mothers. *Behavioral Sciences, 14*(2), s.106. Https://Doi.Org/10.3390/Bs14020106

Karney, B. R., ve Bradbury, T. N. (1995). The Longitudinal Course Of Marital Quality And Stability: A Review Of Theory, Method, And Research. *Psychological Bulletin, 118*(1), s.3–34. Https://Doi.Org/10.1037/0033-2909.118.1.3

Kasprzak, E. (2010). Perceived Social Support And Life-Satisfaction. *Polish Psychological Bulletin, 41*(4), s.144-154. DOI - 10.2478/V10059-010-0019-X

Kim, J. K., ve Moon, S. J. (1992). A Study On Marital Conflict And Life Satisfaction-As Related To Establishment Family And Expanding *Family. Journal Of Families And Better Life, 10*(1), s.53-74.

Koçak, A. (2024). From Marital Conflict To Life Satisfaction: How Basic Psychological Need Satisfaction Operates—A Dyadic Analysis Study. *Asian Journal Of Social Psychology, 27*(4), s.923-938. DOI: 10.1111/Ajsp.12648

Lee, C. Y. S., ve Goldstein, S. E. (2016). Loneliness, Stress, And Social Support In Young Adulthood: Does The Source Of Support Matter? *Journal Of Youth And Adolescence, 45*(3), s.568–580. Https://Doi.Org/10.1007/S10964-015-0395-9

Mellor, D., Stokes, M., Firth, L., Hayashi, Y., ve Cummins, R. (2008). Need For Belonging, Relationship Satisfaction, Loneliness, And Life Satisfaction. Personality And Individual Differences, 45(3), s.213-218. Https://Doi.Org/10.1016/J.Paid.2008.03.020

Nicolaisen, M., ve Thorsen, K. (2014). Loneliness Among Men And Women – A Five-Year Follow-Up Study. *Aging & Mental Health, 18*(2), s.194–206. Https://Doi.Org/10.1080/13607863.2013.821457

Nomaguchi, K. M., ve Milkie, M. A. (2003). Costs And Rewards Of Children: The Effects Of Becoming A Parent On Adults' Lives. *Journal Of Marriage And Family, 65*(2), s.356–374. Https://Doi.Org/10.1111/J.1741-3737.2003.00356.X

Pasch, L. A., ve Bradbury, T. N. (1998). Social Support, Conflict, And The Development Of Marital Dysfunction. *Journal Of Consulting And Clinical Psychology, 66*(2), s.219–230. Https://Doi.Org/10.1037/0022-006X.66.2.219

Pavot, W., ve Diener, E. (1993). Review Of The Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment, 5*(2), s.164–172. Https://Doi.Org/10.1037/1040-3590.5.2.164

Perlman, D. ve Peplau, L. A. (1981), Toward a social psychology of loneliness, (Ed.: S. Duck ve R. Gilmour), Personal Relationships 3: Personal Relationships in Disorder, s.31-56, Academic Press.

Salimi, A. (2011). Social-Emotional Loneliness And Life Satisfaction. *Procedia-Social And Behavioral Sciences, 29*, s.292-295. Https://Doi.Org/10.1016/J.Sbspro.2011.11.241

Schumaker, J. F., Shea, J. D., Monfries, M. M., ve Groth-Marnat, G. (1993). Loneliness And Life Satisfaction In Japan And Australia. *The Journal Of Psychology, 127*(1), s.65–71. Https://Doi.Org/10.1080/00223980.1993.9915543

Segrin, C., ve Flora, J. (2000). Poor Social Skills Are A Vulnerability Factor In The Development Of Psychosocial Problems. *Human Communication Research, 26*(3), s.489-514.

Story, L. B., ve Bradbury, T. N. (2004). Understanding Marriage And Stress: Essential Questions And Challenges. *Clinical Psychology Review, 23*(8), s.1139–1162. Https://Doi.Org/10.1016/J.Cpr.2003.10.002

Thoits, P. A. (1982). Conceptual, Methodological, And Theoretical Problems In Studying Social Support As A Buffer Against Life Stress. *Journal Of Health And Social Behavior, 23*(2), s.145–159. Https://Doi.Org/10.2307/2136511

Umberson, D., Pudrovska, T., ve Reczek, C. (2010). Parenthood, Childlessness, And Well-Being: A Life Course Perspective. *Journal Of Marriage And Family*, *72*(3), s.612–629. Https://Doi.Org/10.1111/J.1741-3737.2010.00721.X

Verhofstadt, L. L., Buysse, A., Ickes, W., Davis, M., ve Devoldre, I. (2007). Support Provision In Marriage: The Role Of Emotional Similarity And Empathic Accuracy. *Journal Of Social And Personal Relationships, 24*(4), s.561–580. DOI: 10.1037/a0013976

Walen, H. R., ve Lachman, M. E. (2000). Social Support And Strain From Partner, Family, And Friends. *Journal Of Social And Personal Relationships*, 17(1), s.5–30. Https://Doi.Org/10.1177/0265407500171001

Wan, C. K., Jaccard, J., ve Ramey, S. L. (1996). The Relationship Between Social Support And Life Satisfaction As A Function Of Family Structure. *Journal Of Marriage And The Family*, *58*(2), s.502–513.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., ve Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale Of Perceived Social Support. *Journal Of Personality Assessment*, *52*(1), s.30-41.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1190-1202, doi: 10.11616/asbi.1910058

Görsel İletişim Perspektifinden Ambalaj Tasarımında İnsan ve Yapay Zekâ Ürünlerinin Algısal Karşılaştırılması

Perceptual Comparison of Human and Artificial Intelligence Products in Packaging Design from the Perspective of Visual Communication

Gökhan ÇÖLÜK[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 13.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışmanın amacı, insan tasarımcı tarafından hazırlanan sabun ambalajı ile yapay zekâ destekli tasarım sistemi ChatGPT kullanılarak yeniden oluşturulan aynı ambalajın tüketici algısı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Nicel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmanın evrenini Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Basım ve Yayım Teknolojileri Programı, örneklemini ise bu programda öğrenim gören 142 gönüllü ön lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler çevrim içi anket yoluyla toplanmış, katılımcılara insan tasarımcı üretimi ve yapay zekâ tarafından yeniden tasarlanan görsel sunulmuştur. Bulgular, yapay zekâ ile yeniden tasarlanan ambalajın ikna, satın alma ve rafta ürünü tercih etme eğilimleri üzerinde daha güçlü etki oluşturduğunu göstermektedir. Katılımcılar yapay zekâ tasarımını daha yaratıcı, dikkat çekici, özgün, estetik, doğal, güvenilir, kaliteli ve açıklayıcı olarak değerlendirmiştir. Görsellerin üretim biçiminin büyük ölçüde ayırt edilememesi, yapay zekâ destekli tasarımların insan üretimi tasarımlarla benzer algısal düzeyde değerlendirilebildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ambalaj Tasarımı, Görsel İletişim, Yapay Zekâ, Tüketici Davranışı.

&

Abstract: The objective of this study is to examine the impact of artificial intelligence (AI) on consumer perceptions of packaging through a comparative analysis of AI-designed and human-designed packaging. Adopting a design-based research method within quantitative research framework, the study employed the ChatGPT system to generate a new packaging design. The sample consisted of 142 voluntary students enrolled in the Printing and Publishing Technologies programme at Sakarya University of Applied Sciences, and data were collected via an online survey. Participants were presented with packaging visuals redesigned by both a human designer and artificial intelligence. The findings indicate that the AI-designed packaging exerted a stronger influence on purchase inclination, purchase intention, and product selection at the point of sale. Participants evaluated the AI design as more creative, distinctive, original, aesthetic, natural, reliable, high-quality, and explanatory. Moreover, the limited ability of participants to accurately identify the mode of production suggests that AI-based designs can be evaluated at a cognitive level comparable to that of human-produced designs.

Keywords: Packaging Design, Visual Communication, Artificial Intelligence, Consumer Behavior.

Atıf/Cite as: Çölük, G. (2026). Görsel İletişim Perspektifinden Ambalaj Tasarımında İnsan ve Yapay Zekâ Ürünlerinin Algısal Karşılaştırılması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1190-1202. doi: 10.11616/asbi.1910058

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1]Dr., Gökhan Çölük, Konya Teknik Üniversitesi, gcoluk@ktun.edu.tr

1. Giriş

İşletmeler için ambalaj materyali, ürün ile tüketici arasında bağ kuran etkili bir iletişim aracı olarak değerlendirilmektedir. Birçok işletme açısından ambalaj, yalnızca ürünü koruyan bir unsur değil; aynı zamanda işletmenin vizyonunu ve misyonunu yansıtan, kurumsal imajı şekillendiren stratejik bir tanıtım ve pazarlama mecrasıdır (Taşçı ve Baygül, 2022: 247). Bu bağlamda işletmeler, ambalaj materyallerini çevreye duyarlı, dikkat çekici, ikna edici ve rekabet ortamında farklılaştırıcı nitelikler doğrultusunda sürekli olarak geliştirmekte ve güncellemektedir. Son dönemde ambalaj materyali üzerine yapılan çalışmalar, ambalajın yalnızca fiziksel özelliklerinin değil, aynı zamanda çevresel koşullar ve kullanım bağlamı ile rekabet ortamındaki rolünün giderek önem kazandığını ortaya koymaktadır. Akıllı ambalaj sistemleri ile ürün takibini kolaylaştıran yaklaşımlar ve ürün raf ömrünü uzatmayı hedefleyen aktif ambalaj uygulamaları, ambalajın işlevsel yönünü güçlendirirken; tasarım alanında da tüketici odaklı yaklaşımlarla gelişim göstermektedir. Çevresel sorumluluk, rekabet baskısı ve marka değerini güçlendirme eğilimlerinin artması, ambalajın geleneksel tanımının zaman içinde genişlemesine yol açmaktadır. Uzak pazarlara erişim hedefi, ürünün kimyasal yapısı, tüketici beklentileri, ambalaj tasarımı, üretim maliyetleri ve uygulanabilirlik, ambalaj konstrüksiyonunda dikkate alınması gereken temel faktörler arasında yer almaktadır.

Pazarlama fonksiyonlarında müşteri temelli yaklaşımın benimsenmesiyle birlikte, akademik ve sektörel araştırmalar tüketici tercihlerine daha fazla odaklanmaktadır. Bu durum, markaların üründen ziyade ürünün ambalaj aracılığıyla nasıl sunulduğu, tüketicide bıraktığı estetik ve duygusal izlenim ile bu izlenimin rekabet ortamındaki etkisine yönelmesini beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşım, tüketicilerin ambalaja yönelik temel algılarının toplumsal, kültürel ve psikolojik boyutları gözetilerek estetik bir çerçevede ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Ambalaj konstrüksiyonu planlamasında öngörülen duyusal unsurların; psikolojik, çağrışımsal ve kültürel etkenlerle uyumlu bir bütün oluşturması ve bu bütünlüğün hedeflenen duyguyu (örneğin temel kalite algısını) tetiklemesi beklenmektedir (Kemp ve Gilbert, 1997: 35). Teknolojik gelişmelerin bilimsel araştırmalarla birlikte ilerlemesi, pazarlama endüstrisinde kullanılan geleneksel yaklaşımların yeniden yapılandırılmasına neden olmaktadır. Web 4.0 pazarlama alanında etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Bayuk, 2019: 796). Ambalaj tasarımında mevcut bilgi birikiminin Web 4.0 kapsamında değerlendirilen üretken yapay zekâ teknolojileri ile bütünleşmesi, daha önce toplanmış verilerin işlenmesini kolaylaştırmakta ve ambalaj sektöründe yenilikçi üretim ve tasarım önerisi olanaklarının ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Ambalaj tasarımında kullanılan tasarım elemanlarının, çizgilerin, renklerin, illüstrasyonların, minimalist görsellerin ve kurumsal stratejilerin etkinliği, veri zenginliği ve önerilere bağlı olmaktadır. Tasarım alanında mevcut bilgi birikiminin veri temelli teknolojik araçlarla test edilmesi ve saha çalışmalarında etkinliğinin ölçülmesi, ambalaj sektörünün bu teknolojik dönüşüme hızlı bir şekilde uyum sağlamasını mümkün kılacaktır. Ambalaj üretiminde verilerin kalitesi ve tutarlılığı oldukça önemlidir. Klasik anket yöntemiyle toplanan verilerin ürün başında toplanan verilerle çelişmesi, toplanan verilerin niteliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır (Demiralp, 2025: 3).

Günümüzde yaygın olarak kullanılan üretken yapay zekâ araçlarının görüntü işleme ve görsel üretim kabiliyetleri giderek gelişmekte; bu araçlar sosyal medya, reklam, afiş, sunum ve dijital oyun gibi görsel iletişim ve pazarlama mecralarında yoğun biçimde kullanılmaktadır. Literatürde, üretken yapay zekâ araçlarının dilinin öğrenilmesinin, istenilen mesajın daha doğru ve etkili biçimde aktarılmasına olanak sağlayacağı ve bu yetkinliğin gelecekte önemli bir tasarım becerisi hâline geleceği belirtilmektedir (Bozkurt, 2023: 65). Bu bağlamda, yapay zekâ destekli tasarım süreçlerinde "yapay zekâ okuryazarlığı" kavramı öne çıkmakta; tasarımcıların doğru komutlar ve veri girdileri ile hata oranı düşük, daha tutarlı tasarım çıktıları üretmesi mümkün hâle gelmektedir. Ancak bu durum, görsel ve işitsel alanda veri temelli tasarımların daha ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Böylece tasarımda insan faktörünün yeri ve rolü yeniden şekillenmektedir.

Bu çalışmada da sabun (Dove) ambalajı tasarımında insan tasarımcılar tarafından üretilen görsel ürün ile yapay zekâ destekli tasarım sistemi (ChatGPT) tarafından oluşturulan aynı görsel ürünün katılımcılar üzerindeki ikna ve satın alma davranışı, estetik ve duyusal algı ile güven ve kalite algısına ilişkin etkileri

incelenmiştir. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın evreni Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Basım ve Yayım Teknolojileri Programı, örneklemi ise bu programda eğitim alan 142 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma, yapay zekâ uygulamalarının tasarım açısından tercih edilmesinde veri temelli sonuçlar sunması bakımından özgünlük taşımaktadır.

2. Literatür

2.1. Ambalaj Tasarım Sürecinde İnsan Tasarımcının Rolü

Ambalajın temel işlevi dışında, verimlilik ve profesyonel tasarım kaygısı gözetilmeden gerçekleştirilen uygulamalar çoğunlukla sınırlı ticari ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu tür tasarımlara, üründen doğallık algısı beklentisi bulunan ve daha çok bölgesel pazara hitap eden yerel üretim ürünleri örnek olarak gösterilebilir. Ancak rekabet ortamında profesyonel ambalaj konstrüksiyonu üretim süreçleri, birbirine bağlı uzmanlık alanlarının aralarındaki iletişimini de içine alan Ar-ge faaliyetlerini içermektedir. Tasarımcının proje içerisindeki yeri, alana hakimiyeti açısından oldukça önemlidir (Öztürk, 2016: 58; Selamet, 2012: 128). Ambalaj tasarımı markalar için yalnızca bir ürünün grafik açıdan giydirilmesi olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü ambalaj tasarımları, ihtiyaçlar, materyal seçimi, insan faktörü ve çevresel unsurları da içine alan bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu durum profesyonel ambalaj üretiminde bir çatı yaklaşım olarak kabul edilebilir. Bu yaklaşımların detaylarına inildiğinde grafik unsurları hedef kitle açısından pazarlama unsurları ile bir bütün halinde sunumunu da kapsayan geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerekmektedir (Çölük, 2025a: 179).

Ambalaj tasarım süreçlerini etkileyen faktörler, aslında işletmelerin kendilerini ifade etme biçimi olarak yorumlanabilir (Topaklı ve Büyükkaragöz, 2021: 1221). Bu ifade biçimi, tüketici gözünde kurumun imajını doğrudan etkilemektedir. Ambalaj tasarımında seçilmiş temel grafik unsurlarının tasarım ilkeleri bağlamında bir araya getirilerek oluşturulması ambalaj tasarımı için günümüzde yeterli olmamaktadır. Kapsam bakımından grafik tasarımcının hedef kitleye, malzemeden baskı süreçlerine, üründen üretim süreçlerine, lojistikten pazarlama stratejilerinin uygulanmasına ve verimliliğin ölçümüne kadar tüm süreçlere tamamen veya kısmen hâkim olması ve bu süreçlerde grafik unsurlarının etkinliğinden kaynaklı problemlerin grafik tasarım yaklaşımından kaynaklanmaması beklenmektedir. Bilimsel araştırmalar, ambalaj tasarımında insan tasarımcının konstrüksiyon sürecine daha geniş bir perspektiften yaklaşması gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü ürün ambalajına yüklenen misyon tüketici odaklı, görsel, duyusal, duygusal, psikolojik, çağrışımsal, kültürel, deneyimsel gibi birçok parametreyi kapsamaktadır. İnsan tasarımcıdan rekabet ortamını analiz edebilmesi ve tercih ettiği grafik ögelerinin özgün ve etkisinin daha önce test edildiğinden emin olması beklenmektedir. Aynı zamanda insan tasarımcının; ürün ve ambalaj arasındaki renk ilişkisi, ürünün sunulduğu çevresel koşulların tüketici tercihleri üzerindeki etkisi, ürüne yönelik toplumsal yaklaşımlar ve şeffaflık gibi rekabet ortamında fark yaratan unsurlar hakkında bilgi sahibi olması, ambalajın rekabet ortamında verimliliğini artıran önemli faktörler arasında yer almaktadır.

2.2. Ambalaj Tasarımında Yapay Zekâ Kullanımı

Yapay zekâ araçlarının kullanımı günümüzde neredeyse her alanda oldukça popüler hâle gelmiştir. Zamanla yapay zekânın; bireylerin iletişim süreçleri, çalışma hayatı ve toplumsal düzenin sağlanması üzerinde daha güçlü ve etkili bir role sahip olacağı öngörülmektedir (Koçyiğit ve Darı, 2023: 427). Yapay zekâ eklentili bazı programlar tasarımcılar için hem ilham kaynağı hem de pratik çözüm üretiminde yardımcı olarak tercih edilmektedir. Günümüzde yapay zekâ araçlarının insan gücü ve düşüncelerinin yerini alabileceği endişesi, her sektörde yeniliklerle birlikte yer edinen bir tehdit kaynağı olarak düşünülmesine neden olmaktadır. Günümüzde grafik tasarım alanında da yapay zekâ destekli grafik üretimi artık gerçeğinden ayırt etmekte zorlandığımız düzeye ulaşmıştır. Görsel pazarlama stratejisi gözeten işletmelerde de yeni yeni araştırmalarla deneyimlenmektedir. Birincil ambalaj, tüketici ile doğrudan temas eden ve üzerinde ürünün niteliğine bağlı olarak satış stratejilerinin uygulanabildiği bir satış platformu olarak kabul edilmektedir. Bu platformda yapay zekâ araçlarının grafik unsurlarının düzenlenmesi konusunda yardımcı olması beklenmektedir. Ambalaj tasarım süreçlerinde ise ambalajın

temel tasarım niteliklerine sahip olup olmadığına dair verimlilik anlamında bilinen ve keşfedilmiş algısal testlere tabi tutulmaktadır. Bu testler, tüketicilerde oluşması beklenen stratejik duygulara hizmet eden faktörleri kapsamaktadır. Bu testlerin sonucunca yapay zekâ kullanımının belirli grafik unsurlarının modifikasyonunda kullanıldığı ve halen profesyonel yaklaşımların insan tasarımcılar tarafından inşa edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (İnal ve Tarlakazan, 2024: 372). Ancak bu yaklaşım ambalaj tasarımında yer alan tipografi, çizgi, doku, minimalist görseller, çağrışımsal ve psikolojik renkler, bilgilendirme ifadeleri, piktogram gibi grafik elemanlarının her biri üzerinde ayrı ayrı ve bir bütün olarak çalışmalar yapılmakta, hedef kitlenin ambalajdan beklentileri dikkate alınarak işletmeler ürün ambalajlarını her an geliştirmektedir. Yapılan çalışmalarda ambalaj tasarımının ürünle bir bütün olarak ele alınması verilmek istenen etkinin büyüklüğünü artırmaktadır (Albayrak, 2024: 805-806). Yapay zekâ destekli üretilen görsellerin zamanla bu çalışmaların harmanlanması ile kendini geliştirmesi beklenmektedir. Çünkü, ambalaj farklı boyutlarda değerlendirilmektedir.

Üretici firmalar güncel trendleri takip etmekte ve trendlere uygun tasarımlarla ürünleri anında piyasaya sürme refleksinde bulunmaktadır. Ancak bu trend ürünlerin güncel ambalaj tasarımları ile piyasaya sürülmesi ayrıca bu ürünlerde yeni grafik öğelerinin ve vurgu ifadelerinin dikkat çekici olması gerekmektedir. Son dönemde sosyal medya fenomenleri aracılığı ile ortaya çıkan Dubai çikolatası, bu trend ürünlere örnek verilebilir. Yapay zekâ destekli tasarım uygulamalarının trend hâline geldiği dönemde Ülker, Albeni ürünü için "heyecanlı", "trendy" ve "eğlenceli" gibi farklı duygular ve algılara hitap eden ambalaj tasarımlarını yapay zekâ uygulaması aracılığıyla üreterek piyasaya sunmuştur. Ülker firmasının bu tasarım yaklaşımı, üründen ürüne farklılaşan ve tüketicilerde oluşturulması istenen hedef duyguların profesyonel bir ürün tasarımında test edilmesi, yapay zekâ üretimi ambalaj tasarımlarının da bu alanda kendini gösterebileceğinin bir işareti olmaktadır.

Görsel 1: Ülker Albeni Ürününün Yapay Zekâ ile Tasarlanan Ürün Ambalaj Tasarımları

Kaynak: Ülker (2023), https://www.youtube.com/watch?v=qAOzh9GFu4Q/

Yapay zekâ araçlarıyla üretilen ambalaj tasarımı örnekleri, ürün niteliği ile üretici ve tüketici arasındaki ilişki açısından tartışmalı sonuçlar ortaya koymaktadır. Sağlayıcının veri alt yapısı aracılığı ile üretilen örnekler kurumsal kimlik, kurum misyonu ve imajını yansıtma konusunda sınırlı kalmaktadır. Bu noktada, üretilen görsellerin hem tasarım hem de üretim süreçlerinde insan tasarımcının yorum, bilgi ve muhakemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Yapay zekâ ile üretilen ambalaj tasarımlarında ürün ve ürünün doğası temel satış stratejilerini belirlemektedir. Ambalaj tasarımında tercih edilen renk ve tasarımlar insan gözüne estetik açıdan hoş görünse de bilimsel araştırmalar, ürünün ihtiyaç duyduğu renk skalası ve desen tercihleri konusunda tüketici algısını etkileyen birçok parametrenin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Kojina vd., 1986; Çölük vd., 2025b; Başfirinci ve Günay, 2023).

3. Yöntem

İnsan tasarımcılar tarafından üretilen görsel ürün (Dove Sabun) ile yapay zekâ destekli tasarım sistemi (ChatGPT) tarafından oluşturulan aynı görsel ürünün tasarımına yönelik tüketici algısının incelendiği bu

çalışmada, nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemi, sayısal olarak ölçülebilen verilerin toplanmasına ve analizine odaklanan bir araştırma yöntemidir (Priadana ve Sunarsi, 2021).

3.1. Araştırma Tasarımı

Araştırmada hem katılımcı hem de ambalaj seçiminde olasılıksız örneklem alma yöntemi içinde yer alan "amaçlı örneklem tekniği" kullanılmıştır. Bu yöntemin belirlenmesindeki amaç zengin bilgi birikimine sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına imkân vermesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 135). Araştırmada örneklem ürün olarak Dove markasına ait sabun ambalaj tasarımının seçilme amacı hedef kitle tarafından ilgili ambalajın bilinirliğinin yüksek olduğu ön kabulüdür. Çünkü markaların, ambalaj tasarımı konusunda insanlar tarafından daha fazla tanınırlığa sahip olduğu düşülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 135). Araştırmada katılımcıların belirlenmesinde ise yapay zekâ ile tasarım yapabilme aşinalığına sahip olması amacı güdülmüştür. Bu nedenle katılımcılar, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Basım ve Yayım Teknolojileri Programında öğrenim gören öğrencilerden seçilmiştir. Araştırmada insan tasarımcı tarafından hazırlanan Dove marka sabun ambalajı ile yaygın kullanılan yapay zekâ aracı olan ChatGPT ile yeniden tasarlanmış aynı ambalaja yönelik algılar karşılaştırılmıştır.

3.2. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Basım ve Yayım Teknolojileri Programında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bu programda 2025-2026 bahar döneminde toplam 185 öğrenci bulunmaktadır (YÖKATLAS, 2026). Bu sayı dikkate alınarak yüzde 95 güven aralığında çalışmada en az 120 katılımcı olması gerektiği hesaplanmıştır (Sekaran, 2003: 294). Olasılıksız örneklem alma yöntemlerinden amaçlı örneklemin kullanıldığı bu çalışmaya 142 gönüllü katılımcı dahil olmuştur.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Aracı

Bu araştırmanın verileri 20.02.2026 ile 28.02.2026 tarihleri arasında, çevrim içi ortamda toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu, araştırmanın amacına uygun olarak ilgili alanyazın taranarak oluşturulan 15 soruyu içermektedir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırma kapsamında ele alınan konuya ilişkin Dove marka sabun ambalajı görseli ve yapay zekâ ile yeniden oluşturulmuş hali anket üzerinde yer almaktadır. Bu bölümde, ambalaj görsellerinin katılımcı algılarını ve değerlendirmelerini ölçmeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara yer almaktadır. Araştırmada insan tasarımcı (Görsel A) ve yapay zekâ (Görsel B) tarafından üretilen ambalaj görselleri Görsel 2'de verilmiştir.

Görsel 2: Görsel A: İnsan tasarımcı, Görsel B: Yapay zekâ üretimi

(Görsel A) (Görsel B)

3.4. Etik Kurul İzni

Bu çalışmanın; amaç, yöntem ve veri kullanımı açısından etik ilkelere uygun olduğuna ve yürütülmesinde etik açıdan sakınca bulunmadığına yönelik etik kurul izinleri Konya Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 17.02.2026 tarihli ve 241914 sayılı karar ile alınmıştır.

3.5. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Çevrim içi anket yoluyla 142 gönüllü katılımcı üzerinden toplanan araştırma verileri SPSS 27 paket programına aktarılmış ve bu program yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma verileri üzerinde betimsel analizlerden frekans analizi ve merkezi eğilim ölçümü analizi; karşılaştırma analizlerinden ise Ki-Kare testi kullanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Ambalaj Görsel Üretimine İlişkin Betimleyici Analizler

İnsan tasarımcılar ve yapay zekâ tarafından üretilen çalışmaların, tüketicilerde ne gibi duyguları uyandırdığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada katılımcıların %68,3'ünü kadınlar, %31,7'sini ise erkeler oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 46 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 22,15 olarak analiz edilmiştir.

Grafik 1: Katılımcıların Ambalaj Görsel Üretimi ile İlgili Görüşlerinin Dağılım Grafiği

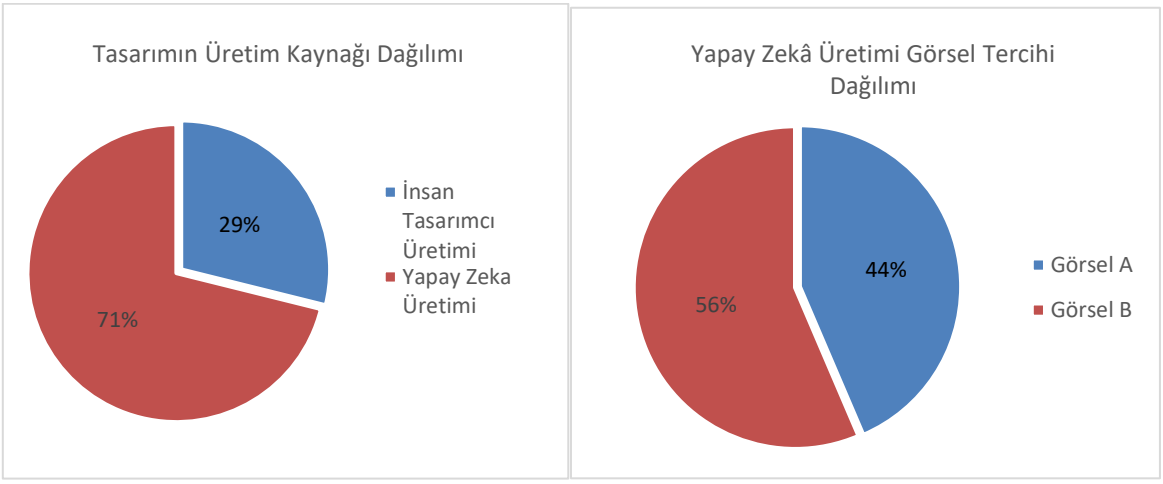

Araştırmada katılımcıların büyük çoğunluğunu oluşturan %71'i (101 kişi) görsellerden en az birinin yapay zekâ tarafından üretilmiş olabileceğini düşünmektedir. Her iki görselin de yapay zekâ üretimi olmadığını düşünen katılımcıların oranı ise %29 (41 kişi) olarak analiz edilmiştir. Katılımcıların %56'sı Görsel B'nin yapay zekâ tarafından üretildiğini düşünürken, %44'ü ise Görsel A'nın yapay zekâ tarafından üretilmiş olduğunu düşünmektedir. Bu sonuçlar, katılımcıların ambalaj tasarımlarında yapay zekâ kullanımına yönelik belli bir farkındalığa sahip olduğunu, ancak bu farkındalığın görseller arasında net bir uzlaşıya dönüşmediğini göstermektedir.

Tablo 1: Ambalaj Tasarımına Göre İkna ve Satın Alma Davranışına İlişkin Frekans ve Yüzde

Sorular	Değişkenler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Size göre hangi ambalaj daha ikna edicidir?	Görsel A	47	33.1
	Görsel B	95	66.9
Bu ürünü satın alma kararınızda hangi ambalaj daha etkili olurdu?	Görsel A	47	33.1
	Görsel B	95	66.9
Hangi ambalaj sizi raf üzerinde daha hızlı satın almaya yönlendirir?	Görsel A	41	28.9
	Görsel B	101	71.1

Tablo 1'de, ambalaj tasarımına göre katılımcıların ikna olma ve satın alma davranışlarına ilişkin frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir. Tablo incelendiğinde, ambalajların ikna ediciliği açısından Görsel A'nın

%33.1, Görsel B'nin %66.9; satın alma kararında ambalaj tasarımının etkisinde Görsel A'nın %33.1, Görsel B'nin %66.9; raf üzerinde daha hızlı satın almaya yönlendirmede Görsel A'nın %28.9, Görsel B'nin %71.1 oranında etkili olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara bakıldığında, yapay zekâ aracı ile yeniden üretilen ambalaj tasarımı olan Görsel B'nin, insan tasarımcı tarafından üretilen Görsel A'ya oranla katılımcıların satın alma, ikna etme ve raf üzerinde daha hızlı satın almaya yönlendirme noktasında daha etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Ambalaj Tasarımına Göre Estetik ve Duygusal Algıya İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Sorular	Değişkenler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Hangi ambalaj daha yaratıcıdır?	Görsel A	47	33.1
	Görsel B	95	66.9
Hangi ambalaj daha doğal hissettirmektedir?	Görsel A	52	36.6
	Görsel B	90	63.4
Hangi ambalaj daha estetik hissettirmektedir?	Görsel A	48	33.8
	Görsel B	94	66.2
Hangi ambalaj tasarımı daha dikkat çekicidir?	Görsel A	41	28.9
	Görsel B	101	71.1
Hangi ambalaj daha özgün görünmektedir?	Görsel A	50	35.2
	Görsel B	92	64.8

Katılımcılar ambalaj tasarımının; yaratıcılığında Görsel A'yı %33.1, Görsel B'yi %66.9; doğal hissettirmesinde Görsel A'yı %36.6, Görsel B'yi 63,4; estetik hissettirmesinde Görsel A'yı %33.8, Görsel B'yi %66.2; dikkat çekiciliğinde Görsel A'yı %28.9, Görsel B'yi %71.1; özgün görünmesinde Görsel A'yı %35.2, Görsel B'yi yüzde 64.8 oranında değerlendirmişlerdir. Analiz sonuçlarına bakıldığında katılımcıların, yapay zekâ tasarımı olan Görsel B'nin, insan tasarımcılar tarafından üretilen Görsel A'ya göre daha yaratıcı, doğal, estetik, dikkat çekici ve özgün olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Tablo 3: Ambalaj Tasarımına Göre Güven ve Kalite Duygu/Algısına İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Sorular	Değişkenler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Hangi ambalaj daha güvenilir görünmektedir?	Görsel A	60	42.3
	Görsel B	82	57.7
Hangi ambalaj daha kaliteli görünmektedir?	Görsel A	51	35.9
	Görsel B	91	64.1
Hangi ambalaj tasarımı daha açıklayıcıdır?	Görsel A	65	45.8
	Görsel B	77	54.2

Ambalaj tasarımında güven ve kalite duygu/algısına ilişkin katılımcıların %42.3'ü Görsel A'yı, %57.7'si Görsel B'yi daha güvenilir; %35.9'u Görsel A'yı, %64.1'i Görsel B'yi daha kaliteli; %45.8'i Görsel A'yı, %54.2'si Görsel B'yi daha açıklayıcı bulmaktadır. Buna göre, Görsel B'nin Görsel A'ya göre ambalaj tasarımında güvenli hissettirme, kaliteli görünme ve açıklayıcı olmada daha yüksek puanlara sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar, güven, kalite algısı ve açıklayıcılık gibi insana ait olan ve yine insanlar tarafından oluşturulan duyguların yapay zekâ araçları tarafından da belirli oranda sağlandığı yönünde yorumlanabilir.

4.2. Fark Analizleri

Bu başlık altında Görsel A ya da Görsel B'yi yapay zekâ tarafından üretilmiş bir ambalaj tasarımı olarak düşünen 101 katılımcının cinsiyetine göre görsel tercihleri arasındaki farklılık analiz edilmiştir.

Tablo 4: Ambalaj Tasarımına Göre İkna ve Satın Alma Davranışına İlişkin Fark Analizi Bulguları

Size göre hangi ambalaj daha ikna edicidir?					X^2=,001; df=1; p=,982
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	25	34.7	10	34.5	
Görsel B	47	65.3	19	65.5	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Bu ürünü satın alma kararınızda hangi ambalaj daha etkili olurdu?					X^2=,012; df=1; p=,912
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	24	33.3	10	34.5	
Görsel B	48	66.7	19	65.5	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj sizi raf üzerinde daha hızlı satın almaya yönlendirir?					X^2=,185; df=1; p=,667
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	23	31.9	8	27.6	
Görsel B	49	68.1	21	72.4	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	

Tablo 4'te her iki görselden birinin yapay zekâ tasarımı ambalaj olduğunu düşünen 101 katılımcının ikna olma, satın alma karar niyeti ve ürünü raf üzerinde hızlı satın almaya yönlendirme niyetlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik Ki-Kare analizine yer verilmiştir. Bulgulara göre, katılımcıların cinsiyetine göre ambalajın ikna ediciliği arasında (X^2=,001; p=,982), ürünü satın alma kararında ambalajın etkisi arasında (X^2=,012; p=,912) ve ambalajın ürünü raf üzerinde daha hızlı satın almaya yönlendirmesi arasında (X^2=,185; p=,667) anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Böylece, görsellerden herhangi birinin yapay zekâ üretimi olduğunu düşünen kadın ve erkek katılımcıların değerlendirmelerinin benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 5: Ambalaj Tasarımına Göre Estetik ve Duygusal Algıya İlişkin Fark Analizi Bulguları

Hangi ambalaj daha yaratıcıdır?					X^2=3,066; df=1; p=,080
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	28	38.9	6	20.7	
Görsel B	44	61.1	23	79.3	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj daha doğal hissettirmektedir?					X^2=,010; df=1; p=,919
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	29	40.3	12	41.4	
Görsel B	43	59.7	17	58.6	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj daha estetik hissettirmektedir?					X^2=3,066; df=1; p=,080
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	28	38.9	6	20.7	
Görsel B	44	61.1	23	79.3	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj tasarımı daha dikkat çekicidir?					X^2=,416; df=1; p=,519
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	22	30.6	7	24.1	
Görsel B	50	69.4	22	75.9	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj daha özgün görünmektedir?					X^2=,377; df=1; p=,539

	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	27	37.5	9	31.0	
Görsel B	45	62.5	20	69.0	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	

Katılımcıların cinsiyetine göre insan tasarımcıların ürettiği Görsel A ve yapay zekâ ile yeniden oluşturulan Görsel B arasında görsel estetik ve duyusal algılarına ilişkin farka ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Her iki görsel için katılımcıların cinsiyetine göre ambalajların yaratıcı olmasında (X^2=3,066; p=,080); doğal hissettirmesinde (X^2=,010; p=,919), estetik hissettirmesinde (X^2=3,066; p=,080), daha dikkat çekici olmasında (X^2=,416; p=,519) ve özgün görünmesinde (X^2=,377; p=,539) anlamlı farklılık bulunmamıştır. Sonuçlar, her iki ambalajın tasarımının yaratıcılık, doğallık hissi, estetik algısı, dikkat çekiciliği ve özgün görünmesinde hem kadın hem de erkek katılımcılar için farklılık bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 6: Ambalaj Tasarımına Göre Güven ve Kalite Algısına İlişkin Fark Analizi Bulguları

Hangi ambalaj daha kaliteli görünmektedir?					X^2=,081; df=1; p=,776
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	27	37.5	10	34.5	
Görsel B	45	62.5	19	65.5	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj tasarımı daha açıklayıcıdır?					X^2=,050; df=1; p=,824
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	39	54.2	15	51.7	
Görsel B	33	45.8	14	48.3	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	
Hangi ambalaj daha güvenilir görünmektedir?					**X^2=4,224; df=1; p=,040**
	Kadın		**Erkek**		
	N	%	N	%	
Görsel A	36	50.0	8	27.6	
Görsel B	36	50.0	21	72.4	
Toplam	**72**	**100.0**	**29**	**100.0**	

İnsan ve yapay zekâ üretimi ambalaj tasarımlarına ilişkin güven ve kalite algısının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Ki-Kare analizi yapılmıştır. Katılımcıların cinsiyetine göre insan üretimi olan ambalaj Görsel A ile yapay zekâ ile yeniden üretilen Görsel B ambalajlarının daha kaliteli görünmesi (X^2=,081; p=,776) ve ambalajların daha açıklayıcı olması (X^2=,050; p=,824) arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Böylece hem erkek hem de kadın katılımcıların Görsel A ve Görsel B'ye ilişkin ambalaj tasarımlarının kalite ve açıklayıcılık durumlarına yakın oranlarda puan verdikleri görülmektedir. Ancak katılımcıların cinsiyetine göre insan tasarımcı tarafından tasarlanan ambalaj olan Görsel A ile yapay zekâ ile yeniden üretilen Görsel B arasında ambalajın güvenilirliği arasında anlamlı fark tespit edilmiştir (X^2=4,224; p=,040). Buna göre, kadın katılımcılar her iki görselin güvenilirliğine eşit puanlar vermişlerdir. Ancak erkek katılımcılar, yapay zekâ ile yeniden tasarlanan Görsel B'ye insan tasarımcıların yapmış olduğu Görsel A'dan daha yüksek puan vererek Görsel B'nin ambalaj tasarımının daha güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir.

5. Sonuç ve Tartışma

Ambalaj, tüketicilerin ürünler ile ilgili algılarını etkileyen ve tüketicilerin satın alma tercihlerini yönlendiren kritik bir araçtır. Özellikle perakende satışlarda ürün ambalajları tüketicilerin algılarını ve satın alma kararlarını kısa süre içinde etkilemektedir. Bu nedenle ambalaj tasarımı, ambalajın tüketici

iletişimi ve marka oluşturma aracı olarak önemlidir ve bu önem giderek artmaktadır (Silayoi ve Speece, 2007). Öyle ki, sıklıkla "sessiz satıcı" olarak adlandırılan ambalaj, pazarlamanın önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Shekhar ve Raveendran, 2015). 21. yüzyılda dil modeli tabanlı metinden görüntüye yapay zekâ platformlarındaki gelişmeler arttıkça bireyler giderek daha verimli bir şekilde yüksek kaliteli görsel içerikler üretebilmektedirler. Yapay zekâ platformları, ambalaj tasarım süreçlerini hızla yinelemek ve görselleştirmek için güçlü araçlar olarak işlev görmektedir. Nitekim, yapay zekâ araçları tarafından üretilmiş görsellerin insan tasarımcıların üretimi ile rekabet edebilecek ambalaj tasarım sonuçlarını verdiği ve verimli bir şekilde üretebildiği üzerinde durulmaktadır (Lee vd., 2025).

Bu araştırmada da insan tasarımcı tarafından hazırlanan sabun (Dove) ambalajı ile yapay zekâ aracı tarafından yeniden üretilen aynı ambalajın tüketicilerde oluşturduğu algılar karşılaştırılmıştır. Basım ve yayım eğitimi olan 142 ön lisans öğrencisiyle çevrim içi anket yoluyla yapılan araştırmada, tasarlanan ambalajların ikna ve satın alma davranışı, estetik ve duyusal algı ile güven ve kalite algısına ilişkin katılımcı görüşleri elde edilmiştir. 142 gönüllü ön lisans öğrencisi ile yapılan görüşmede kullanılan anket formunda insan tasarımcı tarafından oluşturulan Görsel A ve yapay zekâ aracılığıyla yeniden tasarlanan Görsel B'ye yer verilmiş ama görsellerin üretim biçimine yönelik bilgi katılımcılarla paylaşılmamıştır. Araştırmaya katılanlardan 101 öğrenci görsellerden herhangi birinin yapay zekâ tasarımı olduğunu, 41 öğrencinin ise her iki görselinde yapay zekâ ile üretilmediğini ifade etmiştir. Bu sonuç, yapay zekâ destekli tasarımların bireyler tarafından ayırt edilmesinin zor olduğu yönünde yorumlanabilir.

Araştırmada yapay zekâ destekli olarak yeniden tasarlanan ambalajın katılımcıların ikna olma, satın alma ve raf üzerinde ürünü hızlı tercih etme eğilimleri üzerinde daha güçlü bir etki oluşturduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü yapay zekâ aracı ile yeniden tasarlanan Görsel B katılımcılardan ambalajın ikna etme, satın alma davranışına yönlendirme ve raf üzerinde hızlı satın almaya yönlendirme değişkenlerinden insan tasarımcı tarafından oluşturulan Görsel A'dan daha yüksek oranda değer almıştır. Böylece yapay zekâ ile yapılan tasarımların bireylerin/tüketicilerin algısını etkileme ve satın alma niyetlerini yönlendirmede önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Araştırmada ulaşılan bu sonuç literatürde yer alan diğer araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Sönmez ve Ergen, 2025). Dahası yapay zekâ araçlarının, ürün ambalajlarının tasarımında yeni ve yaygın bir kaynak haline gelmesi perakende sektöründe de değişimler yaşanmasına neden olduğu üzerinde durulmaktadır (Liu vd., 2025; Yang ve Tian, 2026). Böylece yapay zekâ temelli tasarımların insan algısı üzerinde ve satın alma davranışını yönlendirmede etkiye sahip olduğu çıkarımı yapılabilir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise katılımcıların her iki görsel arasından yapay zekâ temelli araç olan ChatGPT ile üretilen Görsel B'nin Görsel A'ya oranla daha yaratıcı olduğu, doğal ve estetik hissettirdiği, dikkat çekici ve özgün göründüğü, güvenilir, kaliteli ve açıklayıcı olduğu yönünde değerlendirmede bulunduklarıdır. Araştırmada ulaşılan bu sonuçlar literatürde yer alan çalışma sonuçlarıyla paralellik taşımaktadır (Dong, Zhu ve Li, 2021; Tanrıkulu, 2023). Fu ve arkadaşlarının (2024) tasarım uzmanları üzerinde yapmış olduğu araştırmada üretken yapay zekâ destekli araçlarla yapılan tasarımların yapay zekâ desteği olmadan üretilen tasarımlara göre daha yaratıcı ve alışılmadık olduğuna ilişkin sonuçlar bulunmuştur. Bunun yanında yapay zekânın ambalaj tasarımında kullanımının kişiselleştirme, etkileşim ve verimlilik sağlama noktasında kullanışlı sonuçlar oluşturduğu ve tüketici tercihini artırmada etkili olduğunun da üzerinde durulmaktadır (Hang vd., 2024). Böylece yapay zekâ tasarımı ambalajların tüketicilerin algısını görsel düzen, renk kullanımı, dikkat çekicilik gibi unsurları daha güçlü biçimde kullandığı söylenebilir.

Araştırmada katılımcıların cinsiyetine göre yapay zekâ üretimi ambalaj Görsel B ile insan tasarımcı tarafından üretilen Görsel A arasında; ambalajın ikna ediciliği, ürünü satın alma kararında ve raf üzerinde daha hızlı satın almaya yönlendirmede, yaratıcılık, doğallık hissi, estetik algısı, dikkat çekiciliği ve özgün görünmesinde, kaliteli olma ve açıklayıcılık unsurlarında farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Böylece hem erkek hem de kadın katılımcıların Görsel A ve Görsel B'ye ilişkin ambalaj tasarımlarına yakın oranlarda puan verdikleri görülmektedir. Ancak ambalajın güvenilirliğine ilişkin soruya kadın katılımcılar her iki görsele eşit puan verirken erkek katılımcılar, yapay zekâ ile yeniden tasarlanan Görsel B'ye insan tasarımcıların yapmış olduğu Görsel A'dan daha yüksek puan vermişlerdir. Erkek katılımcılar Görsel

B'nin ambalaj tasarımının daha güvenilir olduğunu ifade etmişledir. Bu durum, yapay zekâ üretimi tasarımların hem cinsiyet hem de ürün bazında farklılaşabileceği anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, yapay zekâ ile yeniden üretilen ambalaj tasarımının; katılımcılar tarafından daha ikna edici, satın alma kararını etkileyici, raf üzerinde ürünü tercih etmeye yönlendirici, yaratıcı, doğal, estetik, dikkat çekici ve özgün olarak değerlendirildiği; ayrıca güven, kalite ve açıklayıcılık açısından tüketici algısını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Katılımcıların cinsiyetine göre ambalaj tasarımlarına yönelik yapay zekâ ile oluşturulan ambalaj ile insan tasarımcı tarafından üretilen ürünün ambalaj tasarımının ikna edici, satın alma kararını etkileme, raf üzerinde ürünü almaya yönlendirme, yaratıcı olma, doğal ve estetik hissettirme, dikkat çekici ve daha özgün olma, kaliteli ve açıklayıcı olma ölçütlerinde farklılık olmaması yapay zekâ üretimi tasarımların da kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Güvenilirlik değişkeni için erkek katılımcıların yapay zekâ ile yeniden üretilen ambalajı daha güvenilir bulması, ambalaj tasarımlarında algısal olarak cinsiyete göre farklılaşabileceğini göstermektedir.

İşletmelerin sessiz satış elemanları olarak tanımlanan ürün ambalajlarının tasarımlarına ilişkin gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı ürün kategorileri ve farklı özelliklere sahip hedef kitle üzerinde nasıl algısal farklılıklar oluşturduğuna ilişkin çalışmalar yapılmasının alana ve konuya ilişkin katkı sunacağı düşünülmektedir. Öyle ki yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi farklı demografik özelliklere sahip ve dijital okur yazarlık bilgisine sahip kişilerin yapay zekâ destekli ambalaj tasarımlarına yönelik kalite, güven, satın alma niyeti ve estetik algılarındaki farklılıkların karşılaştırılması alana önemli katkılar sağlayabilir. Bunun yanında bölgesel ve kültürel farklılıkların ambalaj tasarımına ve algısına etkisi incelenebilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Albayrak, M. E. (2024). *Grafik tasarımda form ve içeriğin uyumu [Harmony of form and content in graphic design]*. In H. R. Tasev (Ed.), Proceedings of the 10th International Black Sea Coastline Countries Scientific Research Conference (pp. 798-806). IKSAD Publications. ISBN: 978-625-367-700-8.

Başfirinci, Ç., & Günay, G. (2023). Ambalaj renginin cinsiyeti olur mu? Tüketici tercihleri ve toplumsal cinsiyet üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 15*(2), 339-379. https://doi.org/10.15659/ttad.15.2.172

Bayuk, M. N., & Demir, B. N. (2019). Endüstri 4.0 kapsaminda yapay zekâ ve pazarlamanin geleceği. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, *5*(19), 781-799. http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.163

Bozkurt, A. (2023). ChatGPT, üretken yapay zeka ve algoritmik paradigma değişikliği. *Alanyazın*, *4*(1), 63-72. https://doi.org/10.59320/alanyazin.1283282

Çölük, G. (2025a). Bir tanıtım unsuru olan ambalajın markalaşma sürecindeki firmalar için önemi: Pazar incelemesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 166-185. https://doi.org/10.52642/susbed.1620974

Çölük, G., Arman Kandırmaz, E., & Ural, E. (2025b). Duyusal pazarlamada ambalaj rengi ve kokusunun müşteri tercihlerine etkisi: Parfüm ambalajı ve teknik bilimler meslek yüksekokulu öğrencileri

üzerine bir inceleme. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, *10*(1), 27-46. https://doi.org/10.47107/inifedergi.1604528

Demiralp, F. D. (2025). Duyusal pazarlama bağlamında CGI reklamları: Özel gün reklamları üzerine tematik bir analiz . *İstanbul Journal of Social Sciences, 43*, s. 1-33.

Dong, Y., Zhu, S., & Li, W. (2021). Promoting sustainable creativity: an empirical study on the application of mind mapping tools in graphic design education. *Sustainability*, *13*(10), 5373. https://doi.org/10.3390/su13105373

Fu, Y., Bin, H., Zhou, T., Wang, M., Chen, Y., Lai, Z. G. D. C., ... & Hiniker, A. (2024). Creativity in the Age of AI: Evaluating the Impact of Generative AI on Design Outputs and Designers' Creative Thinking. *arXiv preprint arXiv:2411.00168.* https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.00168.

Hang, W., Alli, H., Hawari, N., & Wang, W. (2024). Artificial Intelligence in Packaging Design: Integrating Traditional Chinese Cultural Elements for Cultural Preservation and Innovation. *Int. J. Acad. Res. Bus. Soc. Sci*, 1826-1836. https://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v14-i12/23689

İnal, E. A. D., & Tarlakazan, E. (2024). Ambalaj tasarımında yapay zeka kullanımı. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *2*(3), 372-386. https://izlik.org/JA73FB84GD

Kemp, S. E., & Gilbert, A. N. (1997). Odor intensity and color lightness are correlated sensory dimensions. *The American Journal of Psychology*, *110*(1), 35-46. https://doi.org/10.2307/1423699

Koçyiğit, A., & Darı, A. B. (2023). Yapay zekâ iletişiminde chatgpt: İnsanlaşan dijitalleşmenin geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(2), 427-438. https://doi.org/10.30692/sisad.1311336

Liu, C., Samsudin, M. R., & Zou, Y. (2025). The multidimensional impact of packaging design on purchase intention: A systematic hybrid review. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 1-18. https://doi.org/10.1057/s41599-025-05122-1

Öztürk, A. (2016). Tasarım eğitiminde disiplinlerarası yaklaşımlar ve tasarımcı düşünüş modeli. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, *1*(1), 57-72.

Priadana, M. S., & Sunarsi, D. (2021). *Metode Penelitian Kuantitatif*. Pascal Books.

Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business: A Skill-Building Approach*. 4th Edition, John Wiley & Sons, New York.

Selamet, S. (2012). Sürdürülebilirlik ve grafik tasarım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *8*(15), 125-148.

Shekhar, S. K., & Raveendran, P. T. (2015). Promises of silent salesman to the FMCG industry: an investigation using linear discriminant analysis approach. *Management & Marketing*, *10*(4). 304-315, https://doi.org/10.1515/mmcks-2015-0020.

Silayoi, P., & Speece, M. (2007). The importance of packaging attributes: a conjoint analysis approach. *European journal of marketing*, *41*(11/12), 1495-1517.

Sönmez, S. Ç., & Ergen, E. (2025). Bilimsel verinin sanatsal dönüşümü: yapay zekâ destekli bilimsel görselleştirmeler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *34*(Uygarlığın Dönüşümü-Sosyal Bilimlerin Bakışıyla Yapay Zekâ), 474-492. https://doi.org/10.35379/cusosbil.1675340

Tanrıkulu, B. (2023). Ambalaj tasarımında kullanılan rengin satın alma kararına etkisi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, *9*(17), 117-134. https://izlik.org/JA35EG76FL

Taşçı, M. A., & Baygül, Ş. (2022). Pazarlama iletişimi stratejilerinde ambalaj: bir nöropazarlama araştırması. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(1), s. 246-263. https://doi.org/10.47525/ulasbid.1054893

Topaklı, A. & Büyükkaragöz, T. (2021). Ambalaj tasarım okumaları kapsamında bir ambalaj tasarımı değerlendirmesi. *İdil*, *84*, s. 1217–1230. https://doi.org/10.7816/idil-10-84-07

Ülker. (2023). Albeni'nin yapay zekâ ile tasarlanan yeni paketleri karşınızda! [Video], https://www.youtube.com/watch?v=qAOzh9GFu4Q/ (Erişim Tarihi: 20.01.2026)

Yang, Z., & Tian, A. D. (2026). Designer-consumer similarity matters: The effect of AI-designed products on purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *90*, 104680. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2025.104680

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınları.

YÖKATLAS, (2026). Ön lisans programları, https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans.php?y=111890188, (Erişim Tarihi: 09.02.2026).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1203-1219, doi: 10.11616/asbi.1910064

Yapay Zekâ Araçlarının İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Öğrenme, Üretim Ve Mesleki Kimlik Algılarına Etkisi

The Impact of Artificial Intelligence Tools on the Learning, Production, and Professional Identity Perceptions of Communication Faculty Students

Hacer FİLİZ[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 23.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Gelişen dijital teknolojiler içerisinde hızla yaygınlaşan yapay zekâ temelli uygulamalar özellikle üniversite öğrencilerinin ders çalışma, ödev hazırlama ve içerik üretme biçimlerini etkilemektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışma, iletişim fakültesi öğrencilerinin yapay zekâ araçlarını hangi amaçlarla kullandıklarını, bu araçlara nasıl anlam yüklediklerini ve bu araçların öğrenme süreçleri ile mesleki gelecek algıları üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma kapsamında birinci ve dördüncü sınıf iletişim fakültesi öğrencilerine yönelik iki ayrı odak grup çalışması yürütülmüş; her sınıf düzeyi için üçer odak grup olmak üzere toplam 6 odak grup toplantısında 36 öğrenci ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel ve tematik analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Analiz sonuçları, öğrencilerin yapay zekâ araçlarını akademik süreçlerde yoğun biçimde kullandıklarını ve bu araçlara yönelik tutumlarının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Akademik Üretim, Mesleki Kimlik, Dijitalleşme.

&

Abstract: AI-based applications are particularly affecting how university students study, prepare assignments, and create content. This study aims to reveal the purposes for which communication faculty students use artificial intelligence tools, how they assign meaning to these tools, and the effects of these tools on their learning processes and perceptions of their professional future. To this end, two separate focus group studies were conducted for first and fourth-year communication faculty students; a total of 6 focus group meetings were held, with three focus groups for each class level, and interviews were conducted with 36 students. The data obtained were analyzed using descriptive and thematic analysis methods. The analysis results show that students use artificial intelligence tools extensively in academic processes and that their attitudes towards these tools have a multidimensional structure.

Keywords: Artificial İntelligence, Academic Production, Professional İdentity, Digitalization.

Atıf/Cite as: Filiz, H. (2026). Yapay Zekâ Araçlarının İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Öğrenme, Üretim Ve Mesleki Kimlik Algılarına Etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1203-1219. doi: *10.11616/asbi.1910064*

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

İnsanlık tarih boyunca medeniyetlerini bilgi arayışı sayesinde geliştirmiştir. Günümüzde bilgi temelli teknolojik değişim toplumsal dinamikleri de etkilemektedir. Taş aletlerden sanayi devrimine kadar uzanan

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Hacer Filiz, Pamukkale Üniversitesi, hfiliz@pau.edu.tr

süreçte makineler insan hayatına entegre olmuş seri üretim ve karmaşık işlerde kullanılmıştır. Günümüzde ise yapay zekâ, yalnızca yardımcı olmaktan öte insanların yerine düşünebilen, hayatlarına yön verebilen algoritmalar ve makineler haline gelmiştir. Bu durum insanların yapay zekâ ve makinelerin varlığına alışmaya başladığı bir dönemi işaret etmektedir (Çeber, 2023: 27). Söz konusu bağlamda dijital teknolojiler günümüzde insanlarının iletişim kurma biçimlerini, bilgiye ulaşma yollarını ve öğrenme alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve dijital uygulamalar günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Bu gelişmeler yalnızca iletişim biçimlerini değil eğitim süreçlerini de etkilemektedir. Özellikle üniversite öğrencileri ders çalışma ve ödev hazırlama süreçlerinde dijital araçlardan giderek daha fazla yararlanmaktadır (Çatman vd., 2025: 320-321; Digital Education Council, 2024; Chegg Global Student Survey, 2025). Son yıllarda yapay zekâ temelli uygulamaların yaygınlaşması bu değişimi daha da hızlandırmıştır. Üretken yapay zekâ araçları öğrencilerin araştırma yapma, metin yazma, özet çıkarma ve fikir geliştirme gibi birçok alanda destek aldığı uygulamalar hâline gelmiştir. Söz konusu araçlar sundukları hız ve kolaylık sayesinde kısa sürede yaygınlaşmış ve özellikle gençler arasında yoğun biçimde kullanılmaya başlanmıştır (HEPI, 2025; Chegg, 2025; Digital Education Council, 2024).

Yapay zekâ uygulamaları özellikle öğrencilere zaman kazandırması ve işleri kolaylaştırması açısından fayda sağlamaktadır. Ancak bu durum bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin kendi düşünme süreçlerinin nasıl etkilendiği, yaratıcılığın zamanla zayıflayıp zayıflamadığı, etik sınırların nerede başladığı ve bittiği gibi konular (Güney, 2023: 13) giderek daha fazla tartışılmaktadır. Ayrıca yapay zekânın ilerleyen yıllarda iletişim alanındaki meslekleri nasıl etkileyeceği de öğrenciler açısından bir kaygı konusu oluşturmaktadır (Gerlich, 2025: 24-25; Lee vd., 2025: 13-15; Alghamdi, 2025: 2; Jisc, 2025; HEPI, 2025).

İletişim fakülteleri, öğrencilerin eleştirel düşünme, yaratıcı içerik üretme ve toplumsal olayları analiz edebilme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bölümlerdir (Asıl ve Çetin, 2024: 22-23; Altıntop ve Altıntop, 2024: 44-46; Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2024). Bu nedenle yapay zekâ araçlarının bu alanlardaki etkilerinin incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Öğrencilerin bu teknolojileri nasıl kullandıkları, onlara nasıl anlam yükledikleri ve bu araçlara karşı nasıl bir tutum geliştirdikleri, iletişim eğitiminin geleceği açısından belirleyici olabilmektedir.

Bu araştırma, iletişim fakültesi birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin yapay zekâ temelli araçlara yönelik görüşlerini, kullanım alışkanlıklarını ve bu araçların öğrenme süreçleri ile mesleki gelecek beklentileri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öğrencilerle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Odak grup yöntemi, katılımcıların düşüncelerini rahat bir ortamda ve grup etkileşimi içerisinde paylaşmalarına olanak sağladığı için tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında her iki sınıf düzeyi için üçer odak grup olmak üzere toplam altı odak grup görüşmesi yapılmış ve elde edilen veriler betimsel ve tematik olarak analiz edilmiştir.

2. Literatür

2.1. Yapay Zekâ Araçlarının Öğrenme ve Akademik Üretim Süreçlerine Etkisi

Dijital teknolojilerin hızlı ilerlemesiyle birlikte, yapay zekâ temelli araçlar üniversite öğrencilerinin öğrenme ve akademik üretim süreçlerinde giderek daha belirgin bir rol üstlenmiştir. Bu araçlar, araştırma, metin üretimi, özetleme ve kavramsal anlayış gibi faaliyetlerde yaygın olarak kullanılmakta olup, öğrencilere bilgiye hızlı erişim, metin taslağı oluşturma ve akademik dil düzenlemesi gibi konularda pratik destek sağlamaktadır. Özellikle yoğun ders yükü altında zaman yönetimi açısından belirgin avantajlar sunduğu gözlemlenmektedir (Çatman vd., 2025: 334-337; Kutlucan ve Seferoğlu, 2024: 1073; Gerlich, 2025: 22-25).

Bununla birlikte, yapay zekâ araçlarının öğrenme süreçlerine etkisi konusunda eleştirel bir değerlendirmede yapmak gerekmektedir. Pek çok öğrenci, düşünme ve analiz süreçlerini büyük ölçüde bu araçlara devretmekte; bu durum, eleştirel düşünme becerilerinin, analitik yeteneklerin ve problem çözme

kapasitesinin zayıflamasına yol açabilmektedir. Literatürde bu olgu "bilişsel tembellik" (cognitive offloading) olarak nitelendirilmekte olup, aşırı bağımlılığın beyin aktivitelerinde azalma, hafıza zayıflaması ve yaratıcılık kaybına neden olabileceği belirtilmektedir (Gerlich, 2025: 5-6; Aruğaslan, 2025: 50-51). Örneğin, bazı çalışmalarda yapay zekâya aşırı güvenmenin öğrencilerin eleştirel düşünme ve yaratıcı becerilerini baskılayabileceği, öğrenme motivasyonunu olumsuz etkileyebileceği vurgulanmıştır (Kutlucan ve Seferoğlu, 2024: 1072; Jose, 2025: 2).

Akademik dürüstlük boyutu ise ayrı bir sorun alanı oluşturmaktadır. Yapay zekâ destekli metin üretimi, özgün düşünce yerine "AI-giarism" (yapay zekâ kaynaklı intihal) riskini artırmakta; öğrenciler ödev, tez veya diğer akademik çıktıları büyük ölçüde bu araçlara emanet ederek kendi emeğini sunuyormuş gibi davranabilmektedir (Aruğaslan, 2025: 45-48; Büyükada, 2024: 10-11; Yükseköğretim Kurulu, 2024). Üniversiteler tespit araçları geliştirmiş olsa da, bunların güvenilirliği sınırlı kalmakta ve öğrenciler alternatif yöntemlerle bu engelleri aşabilmektedir. Sonuç olarak, özgün üretim yerine hazır içerik bağımlılığı yaygınlaşmakta; yaratıcılık ve bireysel ifade yeteneği gerilemektedir (Varol, 2024: 121; Habib vd., 2024: 5-6).

Zaman yönetimi ve erişilebilirlik avantajları kabul edilmekle birlikte, bu kolaylıkların uzun vadede öğrenmeyi zayıflattığına dair bulgular mevcuttur. Aşırı bağımlılık, yapay zekâ olmadan temel metin üretemeyen bir neslin oluşmasına zemin hazırlamakta; bu da mezuniyet sonrası profesyonel hayatta ciddi zorluklar doğurabilmektedir (Harvard Gazette, 2025). Aynı zamanda yapılan araştırmalar yapay zekâ kullanan öğrencilerin eleştirel düşünme ve derin öğrenmede tutarsız veya olumsuz etkiler yaşadığını (Hardman, 2025) ortaya koymaktadır. Yine bazı çalışmalar, yapay zekânın temel bilişsel düzeylerde (hatırlama, anlama) fayda sağlarken üst düzey düşünme (analiz, değerlendirme, yaratma) üzerinde sınırlı etki gösterdiğini ve özgünlüğü azalttığını vurgulamaktadır (Cotton vd., 2023: 232-234). Ayrıca yapay zekâ ile hazırlanan metinlerin akademik özgünlük açısından sorunlar yaratabileceği ve öğrenmenin kalıcılığını azaltabileceği de vurgulanmaktadır. Bu durum intihal ve akademik dürüstlük ihlallerini artırabilmektedir (Yusuf vd., 2024: 22-29).

Özetle, yapay zekâ araçları potansiyel olarak güçlü bir destek unsuru olsa da mevcut kullanım biçimleri büyük ölçüde "kolaycılık tuzağı"na dönüşmüş durumdadır. Gerçek öğrenmeyi teşvik etmek amacıyla bu araçların sınırlı, bilinçli ve etik çerçevede kullanılması zorunludur. Aksi takdirde düşünme, üretme ve eleştirel değerlendirme süreçleri makineye devredilerek öğrenmenin özü aşınmaktadır (Aruğaslan, 2025: 50-52; Gerlich, 2025: 20-25). Bu bağlamda, yapay zekânın öğrenmeyi hızlandırdığı mı yoksa tembelleştirdiği mi sorusu, kullanım şekline ve pedagojik yaklaşıma bağlı olarak yanıtlanabilir niteliktedir.

Bu bağlamda, yapay zekâ araçlarının öğrenme ve üretim süreçlerine etkisinin yalnızca pratik kolaylıklar üzerinden değil, bilişsel gelişim ve akademik sorumluluk açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. İletişim fakültesi öğrencileri açısından bu durum daha da önem kazanmaktadır; çünkü bu alanda üretim, analiz ve yaratıcılık temel beceriler arasında yer almaktadır. İletişim eğitimi, eleştirel medya okuryazarlığı, özgün içerik üretimi ve yaratıcı ifade gerektirdiğinden yapay zekânın aşırı kullanımı öğrencilerin bağımsız analiz yeteneklerini ve yaratıcı özgünlüğünü tehdit edebilir. Buna karşın, rehberli ve işbirlikçi kullanımda (örneğin, yapay zekâyı "daha bilgili bir ortak" olarak konumlandırarak) eleştirel düşünmeyi geliştirebileceği ve bilişsel varlığı artırabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle, yapay zekâyı entegre ederken pedagojik çerçeveler ve etik rehberlikler geliştirilmeli, öğrencilerin yapay zekâ çıktısını eleştirel değerlendirme becerisi kazandırılmalıdır.

2.2. Yapay Zekâ, Mesleki Kimlik ve Gelecek Algısı

Yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlaşması yalnızca öğrenme süreçlerini değil, öğrencilerin mesleki kimlik algılarını da doğrudan etkilemektedir. İletişim alanında öğrenim gören öğrenciler mezuniyet sonrası içerik üretimi, medya, reklamcılık, halkla ilişkiler ve dijital iletişim gibi alanlarda faaliyet göstermeyi hedeflemektedir. Ancak yapay zekânın bu alanlarda giderek daha fazla kullanılması öğrencilerin mesleki geleceklerine ilişkin kaygılarını artırmaktadır.

Bazı çalışmalar öğrencilerin yapay zekâyı bir "rakip" olarak algıladığını ve özellikle yazarlık, metin üretimi ve görsel tasarım gibi alanlarda insan emeğinin değersizleşeceği endişesini taşıdığını göstermektedir. Bu durum mesleki yeterlilik algısında zayıflamaya ve gelecek belirsizliğine yol açabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Öğrencilerin yapay zekâ ile rekabet etme zorunluluğuna yönelik kaygılarının daha belirgin olduğu görülmektedir (Blanco vd., 2025: 4-6). Araştırmalar, üretken yapay zekânın gazetecilik mesleki otoritesini tehdit ettiğini ve iş kaybı korkusunu artırdığını da vurgulamaktadır (Dodds vd., 2025: 7-13). Benzer şekilde yaratıcı profesyoneller arasında yapay zekâ kaynaklı kaygı ve iş güvencesizliği küresel düzeyde artmakta olup iletişim ve medya öğrencileri de bu stresten etkilenmektedir (Dasari, 2025: 2).

Bununla birlikte bazı öğrenciler, yapay zekâyı mesleki gelişim açısından bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu öğrenciler, yapay zekâ ile birlikte çalışabilme becerisinin yeni bir uzmanlık alanı oluşturduğunu ve sektörde rekabet avantajı sağlayabileceğini düşünmektedir. Bu yaklaşım yapay zekânın tamamen bir tehdit olarak değil doğru kullanıldığında mesleki yetkinliği artıran bir araç olarak görülebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, halkla ilişkiler (PR) öğrencileri arasında Q-metodolojisi çalışmaları, bazı öğrencilerin üretken yapay zekâyı PR kariyerlerinde olumlu ve tamamlayıcı bir araç olarak gördüğünü, kullanımının zor olmadığını ve sektörde destekleyici rol oynayacağını belirtmektedir (Chung vd., 2025).

Mesleki kimlik bağlamında önemli bir diğer konu ise etik sorumluluktur. Yapay zekâ ile üretilen içeriklerin sahipliği, özgünlüğü ve güvenilirliği konusunda yaşanan belirsizlikler öğrencilerin mesleki değer algılarını etkilemektedir. Öğrenciler ileride profesyonel hayatta bu teknolojileri nasıl kullanmaları gerektiği konusunda yeterli yönlendirme alamadıklarını ifade etmektedir. Gazetecilik ve iletişim eğitiminde üretken yapay zekânın entegrasyonu, eleştirel düşünmeyi teşvik ederken aynı zamanda etik sorunlar (önyargı, dezenformasyon, telif hakları) nedeniyle mesleki kimliği yeniden şekillendirmektedir. Özellikle iletişim eğitiminde bu ikilem daha belirgin hale gelmektedir. Al Jazeera Media Institute'un 2026 tarihli raporunda vurgulandığı gibi, üretken yapay zekânın vaatleri (verimlilik artışı, yenilik) ile tehlikeleri (eleştirel düşünmeyi zayıflatma, iş güvencesizliği) arasında ciddi bir Kuzey-Güney ayrımı vardır. Gelişmiş ülkeler (Global North) bu teknolojiden daha fazla fayda sağlarken, gelişmekte olan ülkeler (Global South) erişim eşitsizliği, kaynak eksikliği ve etik sorunlar nedeniyle dezavantajlı kalmaktadır. Bu yüzden iletişim eğitiminde etik farkındalık ve bilinçli kullanım çok daha kritik hale gelmektedir.

Bu nedenle, yapay zekânın iletişim eğitimi bağlamında yalnızca teknik bir araç olarak değil mesleki kimlik inşasını etkileyen kültürel ve toplumsal bir unsur olarak ele alınması gerekmektedir. Öğrencilerin yapay zekâ ile kurdukları ilişkinin meslek etiği, yaratıcılık ve sorumluluk bilinci çerçevesinde desteklenmesi iletişim eğitiminin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, eğitim öğretim yaklaşımlarının yapay zekâyı "insan denetimli" bir yardımcı olarak konumlandırması ve öğrencilerin eleştirel değerlendirme becerilerini geliştirmesi önerilmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, iletişim fakültesi öğrencilerinin yapay zekâ temelli dijital araçlara yönelik algılarını, bu araçların öğrenme ve üretim süreçleri ile mesleki kimlik oluşumu üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, öğrencilerin yapay zekâ araçlarını hangi amaçlarla kullandıkları, bu araçlara nasıl anlam yükledikleri ve yapay zekânın eğitim ve meslek hayatlarına yönelik beklentilerini nasıl şekillendirdiği incelenmektedir.

Araştırma problemi doğrultusunda çalışmaya yön vermek amacıyla aşağıdaki araştırma soruları belirlenmiştir:

AS1: İletişim fakültesi öğrencileri yapay zekâ temelli araçları hangi amaçlarla kullanmaktadır?

AS2: Öğrencilerin yapay zekâ araçlarının öğrenme ve içerik üretme süreçlerine etkisine yönelik görüşleri nelerdir?

AS3: Yapay zekâ kullanımının öğrencilerin yaratıcılık ve akademik etik algıları üzerindeki etkileri nelerdir?

AS4: Birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin yapay zekâ araçlarına yönelik tutumları arasında farklılıklar bulunmakta mıdır?

AS5: Öğrencilerin yapay zekâ kullanımının mesleki gelecek beklentileri üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri nelerdir?

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmada, iletişim fakültesi öğrencilerinin yapay zekâ temelli araçlara yönelik algılarını, deneyimlerini ve bu araçların öğrenme, üretim ve mesleki kimlik üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemek amacıyla odak grup görüşmesi yöntemi kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi, baskı içermeyen ve sakin bir ortamda, önceden belirlenmiş belirli bir konu üzerine katılımcıların düşüncelerini, algılarını ve duygularını toplamak amacıyla özenle hazırlanmış bir tartışma süreci olarak tanımlanır. Temel hedefi, bir konu, ürün ya da hizmetle ilgili olarak insanların gerçekten ne düşündüğünü ve ne hissettiğini anlamaktır; yani katılımcıların doğal grup etkileşimi içinde ortaya koydukları görüşleri ve tepkileri yakalamaktır (Karasar, 2017: 185). Bu eksende odak grup yöntemi katılımcıların bireysel görüşlerinin yanı sıra grup etkileşimi içerisinde ortaya çıkan ortak ve farklı bakış açılarını görünür kılması nedeniyle tercih edilmiştir.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Pamukkale Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğrenim gören birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu örnekleme türünde araştırmacı, katılımcıları belirlerken kendi değerlendirmesini ve uzmanlığını esas alır; araştırmanın hedefleri ve gereksinimlerine en uygun bireyleri seçerek örnekleme yapar. (Balcı, 2016: 104). Bu bağlamda çalışmaya, yapay zekâ temelli araçları akademik süreçlerinde kullandığını ifade eden öğrencilerin dahil edilmesine özen gösterilmiştir. Araştırma kapsamında her sınıf düzeyi için üçer odak grup olmak üzere toplam dört odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş ve toplam 36 öğrenci ile görüşülmüştür. Her bir odak grup görüşmesine 6 katılımcı dahil edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci

Veriler yarı yapılandırılmış odak grup görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Nitel araştırmalarda veri toplama amacıyla en sık başvurulan yöntemlerden biri yarı yapılandırılmış görüşmelerdir (Polat, 2022: 168). Görüşme formu, öğrencilerin yapay zekâ araçlarını kullanım amaçları, öğrenme süreçlerine etkileri, akademik etik algıları ve mesleki gelecek beklentilerini ortaya koymayı amaçlayan açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Bu yöntemin seçilme amacı, nitel araştırmalarda en yaygın ve etkili veri toplama tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşmelerin sunduğu esneklik ile derinlik dengesidir; bu sayede temel sorular önceden belirlenirken, katılımcıların doğal ifadelerine ve grup içindeki etkileşimlere göre spontane takip soruları yöneltilebilmekte, böylece yapay zekâ kullanımına ilişkin öznel algılar, deneyimler ve kaygılar daha zengin ve bağlamsal bir biçimde ortaya çıkarılabilmektedir (Polat, 2022: 165-168). Görüşmeler, katılımcıların gönüllü katılımı esas alınarak gerçekleştirilmiş ve katılımcıların onayı alınarak ses kaydı yapılmıştır. Her bir görüşme ortalama 60–75 dakika sürmüştür.

Odak grup görüşmeleri, uygun bir sınıf ortamında ve araştırmacı moderatörlüğünde yürütülmüştür. Görüşme sürecinde katılımcıların tümünün görüşlerini ifade edebilmesine dikkat edilmiş, grup içi etkileşimi destekleyici bir ortam oluşturulmuştur.

3.4. Verilerin Analizi

Odak grup görüşmeleri sonucunda elde edilen ses kayıtları deşifre edilerek yazılı metin hâline getirilmiştir. Oluşturulan metinler, nitel veri analiz programı olan MAXQDA Analytics Pro 2018 kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler, nitel içerik analizine tabi tutulmuş; katılımcı ifadeleri anlamlı birimler hâlinde kodlanarak tematik gruplar altında toplanmıştır. Kodlama sürecinde benzer içerikler bir araya getirilmiş, ortak ve farklı görüşler belirlenerek yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular, araştırma soruları doğrultusunda değerlendirilmiş ve tematik olarak sınıflandırılmıştır.

Elde edilen veriler betimsel ve tematik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle ses kayıtları yazılı metne dönüştürülmüş, ardından veriler tekrar tekrar okunarak anlamlı birimler belirlenmiştir. Bu birimler kodlanmış ve benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur.

Analiz sürecinde hem literatüre dayalı ön temalar hem de verilerden ortaya çıkan yeni temalar birlikte değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öğrenme süreçleri, üretim pratikleri, etik algı, mesleki kimlik ve gelecek beklentisi gibi temalar ön plana çıkmıştır.

3.5. Geçerlilik ve Güvenlik

Araştırmanın nitel geçerlik ve güvenirliğini artırmak amacıyla veri toplama ve analiz aşamaları detaylı bir şekilde belgelenmiş ve şeffaf biçimde sunulmuştur. Bulgular, katılımcıların orijinal ifadelerinden alınan doğrudan alıntılarla desteklenmiş; böylece okuyucunun yorumların kaynağını doğrudan görmesi sağlanmıştır. Kodlama ve tema geliştirme sürecinde verilerle tutarlılık sürekli kontrol edilmiş, araştırmacının yorum ve çıkarımlarının ham verilere dayalı ve onlarla uyumlu olmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca bağımsız bir nitel araştırmacı tarafından kodlar ile temalar gözden geçirilerek uzman incelemesi yapılmıştır.

3.6. Etik İlkeler

Çalışma Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan alınan etik onay ile yürütülmüştür. Araştırma sürecinde etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı belirtilmiştir. Katılımcılara yalnızca araştırmanın amacına doğrudan hizmet eden sorular yöneltilmiş; böylece hem katılımcıların mahremiyetine saygı gösterilmiş hem de soru sayısı ile toplam süre azaltılarak zaman tasarrufu sağlanmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve görüşmelerde kodlar kullanılmıştır. Elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

4. Bulgular

Araştırmada katılımcıların demografik özellikleri kapsamında yaş ve cinsiyet verileri ele alınmıştır. Birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri için ayrı tablolar oluşturulmuş ve her sınıf düzeyi kendi içerisinde üçer odak grup olmak üzere sınıflandırılmıştır. Gerçekleştirilen odak grup görüşmeleri, birinci sınıf öğrencileri için ortalama 60 dakika, dördüncü sınıf öğrencileri için ise ortalama 75 dakika sürmüştür.

Odak gruplar arasında ayrım yapılabilmesi amacıyla katılımcılara bulundukları odak grup sırasını ifade eden kodlar verilmiştir. Birinci sınıf öğrencileri için gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinde "B", dördüncü sınıf öğrencileri için gerçekleştirilen görüşmelerde ise "D" harfi kullanılmıştır. Katılımcılar ayrıca "Ö" harfi ve sayı kodları ile ifade edilmiştir. Bu doğrultuda her katılımcı, bulunduğu grup ve sırasına göre kodlanmıştır.

Görüşmeler sırasında katılımcıların ifade yoğunluklarını belirleyebilmek amacıyla kullanılan karakter sayıları hesaplanmıştır. Karakter sayıları, katılımcıların görüşmeler boyunca kullandıkları toplam harf miktarını göstermektedir. Bu sayede grup içi etkileşim düzeyi, hangi katılımcıların daha aktif olduğu ve hangi odak grubun daha yoğun tartışma yürüttüğü belirlenebilmiştir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen altı odak grup görüşmesine toplam 36 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğunu kadın öğrenciler oluşturmakta olup yaş aralığı 19 ile 24 arasında değişmektedir. Görüşmelere katılan öğrencilerin tamamının, daha önce en az bir kez yapay zekâ temelli dijital araçları akademik amaçlarla kullandıkları tespit edilmiştir.

Birinci Sınıf Öğrencileri ile Yapılan Odak Grup Görüşmelerine İlişkin Bilgiler

Tablo 1: 1. Odak Grup (1. Sınıf – Grup A)

Katılımcı Kodu	Karakter Sayısı	Yaş	Cinsiyet
A1	2.684	18	Kadın
A2	3.142	19	Kadın
A3	2.315	18	Kadın
A4	2.798	19	Kadın
A5	3.021	20	Erkek
A6	2.467	18	Erkek
Toplam / Ortalama	16.427	18,7	4K – 2E

Tablo 2: 2. Odak Grup (1. Sınıf – Grup B)

Katılımcı Kodu	Karakter Sayısı	Yaş	Cinsiyet
B1	2.143	19	Kadın
B2	3.406	20	Kadın
B3	2.914	19	Kadın
B4	1.965	18	Erkek
B5	2.738	19	Erkek
B6	3.104	20	Erkek
Toplam / Ortalama	16.270	19,2	3K – 3E

Tablo 3: 3. Odak Grup (1. Sınıf – Grup C)

Katılımcı Kodu	Karakter Sayısı	Yaş	Cinsiyet
C1	2.509	19	Kadın
C2	2.974	18	Kadın
C3	2.186	19	Kadın
C4	3.215	20	Kadın
C5	2.847	19	Kadın
C6	2.601	18	Erkek
Toplam / Ortalama	16.332	18,8	5K – 1E

Dördüncü Sınıf Öğrencileri ile Yapılan Odak Grup Görüşmelerine İlişkin Bilgiler

Tablo 4: 1. Odak Grup (4. Sınıf – Grup D)

Katılımcı Kodu	Karakter Sayısı	Yaş	Cinsiyet
D1	3.984	23	Kadın
D2	4.217	22	Kadın
D3	3.542	24	Kadın
D4	2.906	23	Kadın
D5	4.105	22	Erkek
D6	3.768	24	Erkek
Toplam / Ortalama	22.522	23,0	4K – 2E

Tablo 5: 2. Odak Grup (4. Sınıf – Grup E)

Katılımcı Kodu	Karakter Sayısı	Yaş	Cinsiyet
E1	4.356	24	Kadın
E2	3.718	23	Kadın
E3	4.102	22	Kadın
E4	3.945	24	Kadın
E5	2.884	23	Kadın
E6	3.569	22	Erkek
Toplam / Ortalama	22.574	23,0	5K – 1E

Tablo 6: 3. Odak Grup (4. Sınıf – Grup F)

Katılımcı Kodu	Karakter Sayısı	Yaş	Cinsiyet
F1	4.108	22	Kadın
F2	3.842	24	Kadın
F3	3.974	23	Kadın
F4	4.215	24	Kadın
F5	3.506	22	Erkek
F6	3.689	23	Erkek
Toplam / Ortalama	23.334	23,0	4K – 2E

Yukarıdaki tablolarda yer alan veriler incelendiğinde, araştırmaya birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin dengeli biçimde katılım sağladığı görülmektedir. Her iki sınıf düzeyinde de üçer odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş ve her gruba altı katılımcı dâhil edilmiştir. Bu durum, gruplar arası karşılaştırmaların sağlıklı biçimde yapılmasına olanak sağlamıştır.

Birinci sınıf öğrencilerinin yaş aralığının 18–20 arasında değiştiği, dördüncü sınıf öğrencilerinin ise ağırlıklı olarak 22–24 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu farklılık, öğrencilerin eğitim sürecindeki deneyim düzeylerinin ve akademik olgunluklarının karşılaştırılabilmesine imkân tanımaktadır. Cinsiyet dağılımına bakıldığında ise her iki sınıf düzeyinde de kadın öğrencilerin sayısının erkek öğrencilere göre daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Çalışmada toplanan nitel verilerin tutarlılığı ve karşılaştırılabilirliği açısından odak grup transkriptlerinin uzunlukları dengeli bir dağılım göstermektedir. 1. sınıf gruplarında (Grup A, B, C) toplam karakter sayıları 16.270 ile 16.427 arasında değişmekte olup ortalama yaklaşık 16.343 karakter/grup seviyesindedir; bu değerler, 60-75 dakikalık oturumlar için tipik bir yoğunlukta olup gruplar arası fark minimaldir. 4. sınıf gruplarında (Grup D, E, F) ise toplam karakter sayıları 22.522 ile 23.334 arasında olup ortalama yaklaşık 22.810 karakter/grup olarak gerçekleşmiştir; bu artış, daha deneyimli öğrencilerin daha uzun ve detaylı ifadeler kullanmasından kaynaklanan doğal bir farklılıktır. Genel olarak her iki sınıfın kendi içindeki gruplar arasında karakter dağılımı dengeli olup, veri kalitesinin homojenliğini ve analiz güvenilirliğini desteklemektedir.

Katılımcıların demografik özellikleri belirlendikten sonra, araştırmada genel sorulardan daha ayrıntılı ve odaklanmış sorulara doğru bir akış izlenmiş; bu yöntemle katılımcıların yapay zekâ temelli araçlara yönelik geniş kapsamlı tutum ve alışkanlıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak "Hangi yapay zekâ temelli dijital araçları kullanıyorsunuz?" sorusu yöneltilmiş, alınan yanıtlar sınıf düzeylerine göre ayrı ayrı incelenmiş ve tablolaştırılmıştır.

Tablo 7: Birinci Sınıf Öğrencilerinin Kullandıkları Yapay Zekâ Araçları

Yapay Zekâ Aracı	Kullanım Sıklığı (f)
ChatGPT	18
Google Gemini	8
Grammarly	6
Microsoft Copilot	5
Canva Magic Studio	4
Perplexity	3
QuillBot	2
Diğerleri (Claude, NotebookLM vb.)	2

Not: Toplam Kullanıcı: 48 (18 kişi birden fazla araç belirttiği için frekans toplamı > örneklem büyüklüğü)

Tablo 8: Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Kullandıkları Yapay Zekâ Araçları

Yapay Zekâ Aracı	Kullanım Sıklığı (f)
ChatGPT	22
Google Gemini	15
Grammarly	12
Microsoft Copilot	10
Perplexity	8
Claude	7
QuillBot	6
NotebookLM	5
Canva Magic Studio	5
DeepSeek / Grok / Diğerleri	4

Not: Toplam Kullanıcı: 94 (Dördüncü sınıf öğrencilerinde birden fazla araç kullanımı daha yaygın)

Tablo 7 ve Tablo 8'e göre birinci sınıf öğrencileri arasında en yaygın kullanılan yapay zekâ aracı ChatGPT olup, 18 katılımcı tarafından belirtilmiştir. Bunu Google Gemini (8), Grammarly (6) ve Microsoft Copilot (5) izlemektedir. Diğer araçlar (Perplexity, Canva Magic Studio, QuillBot vb.) daha düşük sıklıkta kullanılmış, toplamda 7 farklı araç öne çıkmıştır. Bu dağılım, birinci sınıf öğrencilerinin genellikle temel ve erişimi kolay araçlara (özellikle ChatGPT) odaklandığını, daha niş veya ileri düzey araçlara (Claude, NotebookLM gibi) pek yönelmediğini göstermektedir. Kullanım çeşitliliği sınırlı kalmış ve çoğunlukla metin üretimi, özetleme veya dil düzeltme gibi temel akademik ihtiyaçlara hizmet eden araçlar tercih edilmiştir.

Dördüncü sınıf öğrencileri ise daha geniş bir yelpazede yapay zekâ aracı kullanmaktadır. Yine ChatGPT en baskın araçtır (22 kullanım), ancak Google Gemini (15), Grammarly (12), Microsoft Copilot (10), Perplexity (8) ve Claude (7) gibi araçlar da oldukça yüksek sıklıkta belirtilmiştir. Toplamda 9-10 farklı araç öne çıkmış ve kullanım çeşitliliği birinci sınıfa göre belirgin şekilde artmıştır. Bu durum, dördüncü sınıf öğrencilerinin daha deneyimli olmaları, ödev, proje oluşturma gibi görevler nedeniyle daha çeşitli araçlara (özellikle araştırma odaklı Perplexity, Claude ve NotebookLM gibi) yönelmeleriyle açıklanabilir. Ayrıca Canva Magic Studio gibi yaratıcı içerik üretim araçlarının da kullanımı artmıştır.

Genel olarak, sınıf düzeyi yükseldikçe yapay zekâ araçlarının hem kullanım sıklığı hem de çeşitliliği artmakta; birinci sınıf öğrencileri temel ve popüler araçlara (ChatGPT gibi) yönelirken, dördüncü sınıf öğrencileri daha stratejik ve çoklu araç kullanımına geçmektedir. Bu fark, akademik olgunluk, ders yükü ve araştırma becerilerinin gelişimiyle ilişkilendirilebilir.

Katılımcıların kullandıkları yapay zekâ temelli dijital araçların kullanım amaçlarını belirlemek amacıyla, katılımcılara "Yapay zekâ araçlarını hangi amaçlarla kullanıyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen yanıtlar incelenmiş ve kullanım amaçlarına göre sınıflandırılarak tablolaştırılmıştır.

Tablo 9: Birinci Sınıf Öğrencilerinin Yapay Zekâ Araçlarını Kullanım Amaçları

Kullanım Amacı	Sıklık (f)
Ödev hazırlama	11
Konu belirleme	9
Metin düzenleme	7
Özet çıkarma	6
Sunum hazırlama	5
Dilbilgisi kontrolü	4
Yaratıcı içerik üretimi	3

Tablo 10: Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Yapay Zekâ Araçlarını Kullanım Amaçları

Kullanım Amacı	**Sıklık (f)**
Ödev ve proje hazırlama	12
Akademik yazım desteği	10
Kaynak tarama	8
Metin düzenleme	9
Sunum hazırlama	6
Dilbilgisi kontrolü	5
Yaratıcı içerik üretimi	4

Bu çalışma, yapay zekâ temelli dijital araçların iletişim fakültesi öğrencilerinin öğrenme, üretim ve mesleki Tablo 9 ve Tablo 10 incelendiğinde, birinci sınıf öğrencilerinin yapay zekâ araçlarını daha çok ödev hazırlama ve konu belirleme gibi temel akademik ihtiyaçlar doğrultusunda kullandıkları görülmektedir. Buna karşılık dördüncü sınıf öğrencilerinin, akademik yazım, kaynak tarama ve proje geliştirme gibi daha ileri düzey akademik faaliyetlerde bu araçlardan yararlandıkları dikkat çekmektedir. Bu durum, öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça yapay zekâ kullanımını daha bilinçli ve amaç odaklı biçimde yönlendirdiklerini göstermektedir.

Katılımcılardan alınan temel demografik bilgiler ve kullanım alışkanlıklarına ilişkin verilerin ardından, yapay zekâ temelli dijital araçlara yönelik deneyimlerini ve bu araçlara yükledikleri anlamları ortaya koymaya yönelik daha derinlemesine sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda, katılımcıların yapay zekâ ile üretilen içeriklere, bu içeriklerin oluşturulma süreçlerine ve söz konusu uygulamalara ilişkin bakış açıları sorgulanmıştır. Elde edilen veriler, katılımcı ifadeleri doğrultusunda değerlendirilmiş; benzer görüşler bir araya getirilerek tematik olarak sınıflandırılmıştır.

"Kolaylaştırıcı Ama Düşündürücü" Bir Akademik Yardımcı Olarak Yapay Zekâ

Birinci ve dördüncü sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinden elde edilen bulgular, yapay zekâ temelli araçların her iki öğrenci grubu tarafından da ağırlıklı olarak akademik süreçleri kolaylaştıran bir yardımcı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcılar, özellikle ödev hazırlama, konu belirleme ve metin düzenleme aşamalarında bu araçlardan yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, yapay zekânın sunduğu bu kolaylık, öğrenciler tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmiş ve zaman zaman eleştirel bir bakış açısıyla tartışılmıştır.

Özellikle birinci sınıf öğrencilerinin yapay zekâ araçlarına daha olumlu ve rahat bir yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Bu öğrenciler, yapay zekâyı "yardımcı", "destekleyici" ve "işleri hızlandıran" bir araç olarak tanımlamışlardır. Ancak olumlu değerlendirmelerin yanı sıra, bazı öğrenciler yapay zekâ kullanımının düşünme sürecini sınırladığını da ifade etmiştir. Birinci sınıf öğrencilerinden A3, yapay zekânın kendisine sağladığı kolaylığa rağmen, bu durumun zamanla bağımlılığa dönüşebileceğini dile getirmiştir. Benzer şekilde, birinci sınıf öğrencilerinden B5, yapay zekânın pratik yönüne vurgu yaparken, kendi üretimine olan etkisini sorgulamıştır. Aynı şekilde A6 kodlu katılımcı, yapay zekâ araçlarının pratik faydalarını kabul ederken kendi düşünme sürecini koruma çabasını ifade etmiştir.

A3: "Valla ben ödevlere falan başlarken hemen ChatGPT'ye veya Gemini'ye soruyorum, gerçekten çok işime yarıyor, saniyede özet çıkarıyor, fikir veriyor, yazıyı düzeltiyor... Ama bazen fark ediyorum ki, artık kendi başıma düşünmeden direkt ona yöneliyorum. Kafamda bir şey oluşmadan 'bunu sen yap' diyorum resmen. Bu alışkanlık devam ederse, ileride kendi başıma bir şey üretmekte zorlanacağım gibi hissediyorum, biraz tembelleştiriyor insanı yani."

B5: "Çok işime yarıyor, özellikle acele zamanlarda veya kafam karıştığında hemen kurtarıcı oluyor. Ama bazen bakıyorum yazdığım şey benim kendi fikrim gibi gelmiyor. Sanki ben sadece onun yazdığını biraz düzenlemiş, cümleleri düzeltmişim. Kendi aklımdan çıkan bir şey değilmiş gibi hissediyorum ve bu da insanı gerçekten rahatsız ediyor."

A6: "Ben genelde ödev çıkmazda kalınca veya bir konuyu hızlıca anlamak istediğimde kullanıyorum, harbiden hayat kurtarıyor; saniyede paragraf yazıyor, kaynak bile buluyor bazen… Ama eğer her seferinde ona sorarsam kendi kafam çalışmıyor artık. O yüzden elimden geldiğince önce kendim düşünüp not almaya çalışıyorum. Sonra sadece kontrol için veya eksik yerleri tamamlamak için soruyorum. Yoksa mezun olunca ne yapacağım, iş yerinde 'bekle ChatGPT yazsın' mı diyeceğim? O yüzden biraz kendime güvenmeye çalışıyorum yani."

Dördüncü sınıf öğrencilerinin ise yapay zekâ araçlarına karşı daha temkinli ve sorgulayıcı bir yaklaşım geliştirdikleri görülmüştür. Bu öğrenciler, yapay zekâyı tamamen reddetmemekle birlikte kullanım sınırlarının iyi belirlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Özellikle akademik sorumluluk ve özgünlük konularında daha hassas bir tutum sergiledikleri dikkat çekmektedir. Dördüncü sınıf öğrencilerinden D2, yapay zekânın katkısını kabul etmekle birlikte, bireysel emeğin önemini ifade etmiştir. Benzer biçimde, E4 kodlu katılımcı, yapay zekânın sınırlarını dile getirmiştir.

D2: "Yardım alıyorum tabii özellikle sıkıştığımda hızlıca fikir veriyor, metni toparlıyor falan… Ama tamamen ona bırakmamaya çalışıyorum yani. Sonuçta mezun olacağız, iş hayatında bu işi biz yapacağız, makine değil. Eğer her şeyi ona yaptırırsam ileride kendi başıma bir şey üretemem, o yüzden elimden geldiğince kendi kafamı da çalıştırmaya gayret ediyorum."

E4: "Gerçekten her şeyi biliyor gibi duruyor ya, soruyorsun hemen uzun uzun anlatıyor, kaynak bile veriyor bazen. Ama iş derine inince bakıyorsun eksik kalıyor, bazı yerler yüzeysel veya eksik. O yüzden ben hep son halini kendim veriyorum; onun yazdığını okuyup, kendi anladığım şekilde düzeltiyorum. Yoksa sadece kopyala-yapıştır gibi oluyor, o da olmaz yani."

Görüşmeler genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin yapay zekâ araçlarını tamamen olumlu ya da tamamen olumsuz bir biçimde değerlendirmedikleri görülmektedir. Katılımcılar, bu araçları bir yandan akademik süreçleri kolaylaştıran önemli bir destek olarak görürken, diğer yandan düşünme becerilerini zayıflatma ve üretimi yüzeyselleştirme riski taşıdığı yönünde kaygılar taşımaktadır.

"Kopya mı Değil mi Belli Değil" Bir Etik Sorun Alanı Olarak Yapay Zekâ

Odak grup görüşmelerinde öne çıkan temel temalardan biri de yapay zekâ temelli araçların kullanımına ilişkin etik belirsizliktir. Katılımcıların büyük bir bölümü, yapay zekâdan yararlanmanın hangi noktada akademik dürüstlük ihlali olarak değerlendirileceği konusunda net bir görüşe sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Bu durum, öğrencilerde kararsızlık ve güvensizlik duygusunun oluşmasına neden olmaktadır.

Özellikle birinci sınıf öğrencilerinin, yapay zekâ kullanımına yönelik etik sınırlar konusunda daha fazla belirsizlik yaşadıkları görülmüştür. Bu öğrenciler, yapay zekâdan destek almanın "kopya çekmek" olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda farklı öğretim elemanlarının farklı tutumlar sergilediğini belirtmişlerdir. Birinci sınıf öğrencilerinden B2 kodlu katılımcı etik konusundaki belirsizliği dile getirirken; birinci sınıf öğrencilerinden A4 de bu durumu aynı kaygıyla ifade etmiştir. Yine birinci sınıf öğrencilerinde A2 yapay zekâ araçlarının akademik başarıya katkısını kabul ederken, aynı zamanda kendi öğrenme sürecini riske attığı paylaşmıştır.

A4: "Bazı hocalar hiç sorun etmiyor, hatta 'kullanabilirsiniz, yardımcı olur' diyorlar, bazıları ise tamamen yasak diyor, 'kendi yazın, yoksa sıfır alırsınız' diye uyarıyor. Hangisi doğru bilmiyoruz yani, okulun genel bir kuralı yok, hocaya göre değişiyor. Bu yüzden ödev verirken hep tedirgin oluyoruz, acaba bu sefer kabul eder mi yoksa kopya mı sayar diye düşünüyoruz."

B2: "Kendim yazıyorum tabii, ödevin çoğunu ben hazırlıyorum ama yine de yardım alıyorum işte; ChatGPT'ye soruyorum. Yine de içim rahat etmiyor bazen. Sanki tamamen benim emeğim değilmiş gibi hissediyorum, hoca görse 'bu senin mi gerçekten?' diye soracakmış gibi geliyor.

A2: "Açıkçası faydalı, ödevi hızlı bitiriyorum, notlarım da yükseliyor. Ama her şeyi ona yazdırınca da gerçekten öğrenmiyorum. Mesela sınavda aynı soruyu gördüğümde aklıma gelmiyor, çünkü kafamda oturmamış oluyor. O yüzden artık mümkün olduğunca önce kendim uğraşıyorum. Yoksa mezun olunca hiçbir şey bilmeden diploma mı alacağım."

Dördüncü sınıf öğrencilerinin ise etik meseleler konusunda daha bilinçli ve temkinli bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Bu öğrenciler, yapay zekânın tamamen dışlanması yerine, kontrollü ve şeffaf biçimde kullanılmasının daha doğru olacağını savunmaktadır. Dördüncü sınıf öğrencilerinden E3 ve F4 kodlu katılımcılar, yapay zekâ kullanımının etik sınırları ve kişisel sorumluluk açısından yarattığı ikilemi benzer kaygılarla dile getirmişlerdir. Benzer şekilde katılımcılardan D5 yapay zekâ araçlarının akademik çalışmalarda yarattığı etik alanı ve kişisel sorumluluk yükünü dile getirmiştir.

E3: "Bence tamamen yasaklamak yerine nasıl kullanacağımız öğretilmeli. Yasaklayınca zaten herkes gizli gizli kullanıyor, ama okulda bize doğru düzgün anlatılmıyor. Eğer nasıl etik ve doğru kullanacağımızı öğrensek hem faydasını görürüz hem de haksız yere kopya gibi görünmez."

F4: "Sonuçta teslim ettiğimiz şeyden biz sorumluyuz, yapay zekâ yazdı diye kurtulamıyoruz. Hocaya 'ChatGPT yazdı' desem sıfır alırım, ama ben yazdım desem de vicdanım rahat etmiyor.

D5: "Ben genelde taslak için kullanıyorum. Hızlıca ödev bitiyor. Ama iş teslim aşamasına gelince 'bu benim mi şimdi?' diye düşünüyorum. Yapay zekâ yazdı diye hoca sıfır verse haklı olur mu, yoksa ben düzenledim diye kabul mü eder, belli değil. Sonuçta kâğıtta benim adım var. O yüzden her seferinde onun yazdığını baştan okuyup kendi kelimelerimle yeniden yazıyorum, yoksa içim rahat etmiyor."

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin yapay zekâ kullanımını etik açıdan gri bir alan olarak gördükleri, bu konuda özellikle kurumsal bir rehberliğe ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır.

"Rakip mi Yardımcı mı?" Bir Mesleki Kaygı Kaynağı Olarak Yapay Zekâ

Odak grup görüşmelerinde ortaya çıkan bir diğer önemli tema, yapay zekâ araçlarının öğrencilerin mesleki gelecek algıları üzerindeki etkisidir. Katılımcılar, yapay zekânın iletişim alanındaki bazı meslekleri değiştirebileceği ya da ortadan kaldırabileceği düşüncesinin kendilerinde kaygı yarattığını ifade etmişlerdir. Özellikle içerik üretimi, metin yazarlığı ve dijital medya alanlarında yapay zekânın insan emeğinin yerini alabileceği endişesi dile getirilmiştir.

Birinci sınıf öğrencileri, yapay zekâ ile rekabet konusunda daha kaygılı bir tutum sergilemiştir. Bu öğrenciler, henüz mesleki yeterliliklerini tam olarak geliştirmeden yapay zekâ ile karşı karşıya kalmanın kendileri için dezavantaj oluşturduğunu düşünmektedir. A6 ve C2 kodlu katılımcı bu kaygıyı ifade etmişlerdir.

A6: "Biz mezun olana kadar her şeyi yapay zekâ yapacak gibi geliyor, bu durum biraz korkutucu."

C2: "Biz daha birinci sınıftayız, birçok şeyi yeni öğreniyoruz ama yapay zekâ her şeyi biliyor gibi, ödevi saniyede yapıyor, araştırma bile yapıyor… İleride iş bulmak için rekabet edeceğiz ya, o zaman biz ne yapacağız? Makine kadar hızlı olamayız ki, o yüzden acaba bizim yerimizi tamamen alır mı diye korkuyorum."

Dördüncü sınıf öğrencilerinin ise yapay zekâya yönelik daha stratejik bir yaklaşım geliştirdikleri görülmektedir. Bu öğrenciler, yapay zekânın tamamen bir tehdit olmadığını, doğru kullanıldığında mesleki avantaj sağlayabileceğini belirtmişlerdir. D2 kodlu katılımcı bu durumu ifade ederken; benzer biçimde E5 kodlu öğrenci uyum sağlama gerekliliğine dikkat çekmiştir.

D2: "Bizim farkımız, onu nasıl kullanacağımız olacak bence."

E5: "Kullanmayan geride kalacak gibi duruyor."

Bazı katılımcılar ise yapay zekâ ile insan yaratıcılığı arasında her zaman bir fark olacağını savunmuştur. Bu öğrenciler, empati, bağlam bilgisi ve yaratıcı düşünmenin uzun vadede insanı vazgeçilmez kılacağını düşünmektedir. F3 kodlu katılımcı bu görüşü ifadeleriyle desteklemiştir. Benzer biçimde E1 yapay zekânın teknik mükemmelliğe ulaşsa da insan dokunuşunun yerini alamayacağını dile getirmiştir.

F3: "Duyguyu ve hikâyeyi yapay zekâ tam olarak veremiyor, bunu ancak biz yapabiliriz."

E1: "Yapay zekâ çok hızlı ve düzgün yazıyor, kabul ama bir şiir, bir reklam senaryosu veya bir haber yorumu yazarken o 'insan sıcaklığını' koyamıyor.

Bu tema kapsamında elde edilen bulgular, öğrencilerin yapay zekâyı hem bir tehdit hem de bir fırsat olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu ikili algı, öğrencilerin mesleki kimliklerini şekillendirirken belirsizlik ve uyum çabası arasında gidip geldiklerini ortaya koymaktadır.

"Her Şeyi Biliyor Gibi Ama Yüzeysel" Bir Bilgi Kaynağı Olarak Yapay Zekâ

Odak grup görüşmelerinde ortaya çıkan önemli temalardan biri, yapay zekâ temelli araçların bilgi üretme ve sunma biçimlerine yönelik eleştirel değerlendirmelerdir. Katılımcıların büyük bir bölümü, yapay zekânın hızlı ve kolay bilgi sağlamasını olumlu bir özellik olarak görürken, sunulan bilgilerin çoğu zaman yüzeysel kaldığını ve derinlikten yoksun olduğunu ifade etmiştir.

Özellikle birinci sınıf öğrencileri, yapay zekâ araçlarını konuya hızlı biçimde hâkim olmak ve temel kavramları öğrenmek amacıyla kullandıklarını belirtmiştir. Ancak bu öğrenciler, zamanla yapay zekâdan alınan bilgilerin her zaman yeterli olmadığını fark ettiklerini dile getirmiştir. Birinci sınıf öğrencilerinden B3, bu durumu desteklemiştir. Benzer şekilde, A5 kodlu katılımcı, bilgilerin güvenilirliği konusunda tereddüt yaşadığını belirtmiştir.

B3: "Başta bakınca 'Aaa süper olmuş ya, her şey tam istediğim gibi' diye seviniyorum ama iş detaylara, ince ince bakmaya gelince bi bakıyorum ki bir yerler eksik kalmış, tam oturmamış yani.

A5: "Bazen o kadar karışıyor ki kafam, doğru mu yaptım yanlış mı yaptım diye sürekli geri dönüp tekrar tekrar bakıyorum. 'Dur bi daha kontrol edeyim, acaba gözümden mi kaçtı bir şey' diye içim rahat etmiyor, hep bi şüphe kalıyor içimde."

Dördüncü sınıf öğrencilerinin ise yapay zekâdan elde edilen bilgileri daha sorgulayıcı biçimde değerlendirdikleri görülmektedir. Bu öğrenciler, yapay zekâyı doğrudan bir bilgi kaynağı olarak değil araştırma sürecinde başlangıç noktası olarak kullandıklarını vurgulamıştır. D4 kodlu katılımcı yapay zekayı yol gösterici olarak ortaya koymuştur. E2 kodlu öğrenci ise yapay zekânın sınırlılıklarına dikkat çekmiştir.

D4: "Ben onu sadece yol gösterici gibi kullanıyorum, asıl kaynağa kendim bakıyorum."

E2: "Kaynak göstermediği zaman güvenemiyorum yani. 'Nereden biliyorsun bunu, nerden aldın bu bilgiyi?' diye soruyorum. Kaynak yoksa 'Ya uyduruyorsa?' diye şüpheye düşüyorum resmen."

Bazı katılımcılar, yapay zekânın bağlam bilgisi üretme konusunda yetersiz kaldığını ve karmaşık konuları basitleştirerek aktardığını ifade etmiştir. Bu durumun, özellikle iletişim alanında gerekli olan eleştirel analiz ve derinlikli düşünme becerilerini sınırlayabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda F1 kodlu katılımcı detaylı anlatımın eksik kaldığını vurgulamıştır.

F1: "Olayın detayını pek anlatmıyor, sadece özet geçiyor. 'Şu şöyle, bu böyle' diye bitiriyor her şeyi. Detay olmayınca sanki üstünkörü kalmış gibi hissediyor insan."

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin yapay zekâ temelli araçları hızlı bilgi edinme açısından faydalı buldukları, ancak bu araçları tek başına yeterli bir kaynak olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Katılımcılar, yapay zekânın sunduğu bilgilerin mutlaka farklı kaynaklarla desteklenmesi gerektiğini ve eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden kullanılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bulgu, öğrencilerin yapay zekâ kullanımında zamanla daha bilinçli ve seçici bir tutum geliştirdiklerini göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma, yapay zekâ temelli dijital araçların iletişim fakültesi öğrencilerinin öğrenme, üretim ve mesleki kimlik algıları üzerindeki etkilerini, birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin deneyimleri doğrultusunda incelemiştir. Elde edilen bulgular, öğrencilerin yapay zekâ araçlarını akademik süreçlerde yaygın biçimde kullandıklarını ve bu araçlara yönelik tutumlarının çok boyutlu ve çelişkili bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçları, öğrencilerin yapay zekâyı öncelikle akademik üretimi kolaylaştıran bir yardımcı olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Özellikle ödev hazırlama, konu belirleme ve metin düzenleme gibi süreçlerde bu araçların yoğun biçimde kullanıldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, literatürde yapay zekânın öğrenme süreçlerini destekleyici bir unsur olarak değerlendirildiği çalışmalarla örtüşmektedir (Chen ve Cheung, 2025; Sun ve Zhou, 2024). Meta-analizler, üretken yapay zekânın üniversite öğrencilerinin öğrenme çıktılarını genel olarak olumlu etkilediğini (etki büyüklüğü g = 0.804), özellikle dil becerileri ve akademik başarıda güçlü iyileşmeler sağladığını doğrulamaktadır (Chen ve Cheung, 2025). Ancak öğrencilerin, bu kolaylığın zamanla düşünme becerilerini zayıflatabileceğine yönelik kaygılar taşıdığı da dikkat çekmektedir.

Çalışmada öne çıkan önemli bulgulardan biri, yapay zekâ kullanımına ilişkin etik belirsizliktir. Katılımcılar, hangi kullanım biçimlerinin akademik dürüstlük kapsamında değerlendirileceği konusunda net bir yönlendirme bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum, öğrencilerde kararsızlık ve güvensizlik duygusu yaratmaktadır. Özellikle birinci sınıf öğrencilerinin bu konuda daha fazla belirsizlik yaşadığı görülmektedir. Dördüncü sınıf öğrencilerinin ise etik sorumluluk bilincinin daha gelişmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, yükseköğretimde yapay zekanın akademik bütünlük üzerindeki zorluklarını ele alan çalışmalarla uyumludur; öğrencilerde intihal kaygısı ve kurumsal rehberlik eksikliği yaygın bir sorun olarak belirtilmektedir. (Kovari, 2024: 5-6).

Mesleki gelecek algısına ilişkin bulgular, öğrencilerin yapay zekâyı hem bir tehdit hem de bir fırsat olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Birinci sınıf öğrencileri daha çok rekabet ve iş kaybı kaygısı taşırken, dördüncü sınıf öğrencileri yapay zekâ ile birlikte çalışabilme becerisini bir avantaj olarak görmektedir. Bu durum, öğrencilerin eğitim süreci ilerledikçe teknolojiye yönelik daha stratejik bir bakış açısı geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu çıkarımlar ise iletişim ve gazetecilik alanında yapay zeka entegrasyonunun iş kaybı korkusunu artırdığı, ancak rehberli kullanımda fırsat oluşturduğu yönündeki bulgularla paraleldir (Dodds vd., 2025: 8-10).

Yapay zekânın bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesine ilişkin bulgular ise öğrencilerin bu araçları hızlı bilgi edinme açısından faydalı bulduklarını, ancak sunulan bilgileri çoğunlukla yüzeysel olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar, yapay zekâdan elde edilen bilgilerin farklı kaynaklarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bulgu, öğrencilerin zamanla daha eleştirel ve bilinçli bir kullanım pratiği geliştirdiklerini göstermektedir. Literatürde de yapay zekanın hızlı erişim sağlarken eleştirel düşünmeyi teşvik etmek için rehberli kullanım gerektirdiği belirtilmektedir (Microsoft Research, 2025).

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma yapay zekâ temelli araçların iletişim eğitimi sürecinde yalnızca teknik kolaylık sağlayan uygulamalar olmadığını, aynı zamanda öğrencilerin öğrenme alışkanlıklarını, üretim biçimlerini ve mesleki kimliklerini şekillendiren önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, iletişim fakültelerinde yapay zekâ okuryazarlığına yönelik ders ve uygulamaların artırılması, etik kullanım rehberlerinin oluşturulması ve öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin desteklenmesi önem taşımaktadır (CNTI, 2025; Nieman Lab., 2025).

Araştırmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışmanın yalnızca belirli bir üniversitede ve sınırlı sayıda katılımcıyla yürütülmüş olması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Gelecek çalışmalarda daha geniş örneklemlerle yürütülecek araştırmaların alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, yapay zekâ araçlarının iletişim fakültesi öğrencilerinin akademik ve mesleki yaşamlarında giderek daha merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Öğrencilerin bu teknolojilerle bilinçli, etik ve üretken bir ilişki kurabilmelerinin desteklenmesi, iletişim eğitiminin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi. (2024). Misyon, Vizyon Ve Değerlerimiz. https://iletisim.akdeniz.edu.tr/tr/misyon_vizyon_ve_degerlerimiz-13227.

Al Jazeera Media Institute. (2026). Generative AI İn Journalism And Journalism Education: Promise, Peril, And The Global North–South Divide. https://institute.aljazeera.net/en/ajr/article/3505.

Alghamdi, A. A. (2025). University Students' Perceptions Of Generative AI For Critical Thinking And Creativity: The İnfluence Of Self-Efficacy And Disciplinary Differences. *Innovations in Education and Teaching International*, s. 1-15. https://doi.org/10.1080/14703297.2025.2600476.

Altıntop, M. ve Altıntop, M. (2024). İletişim Fakültelerinin Misyon Ve Vizyon Metinlerinin İçerik Analizi. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s. 20-53.

Aruğaslan, E. (2025). Doktora Öğrencilerinin Yapay Zeka Kullanımı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Üniversite Araştırmaları Dergisi,* 8(1), s. 36-53. https://doi.org/10.32329/uad.1557111.

Asıl, S., & Çetin, P. D. M. (2024). Eleştirel Düşünmede Üniversitelerin Rolü: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Kastamonu Üniversitesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 68, s. 1-30. https://doi.org/10.47998/ikad.1433406.

Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri.* İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Blanco, S., González, M. S., Martín-Martín, F. M. ve Gonzales, H. M. S. (2025). The Challenge Of Generative Artificial İntelligence For Future Communication Professionals: Experiences And Usability. *Telecommunications Policy*, 50(1), 103083.

Büyükada, S. (2024). Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açıdan İncelenmesi: ChatGPT Örneği. *Rize İlahiyat Dergisi,* 26, s. 1-12. https://doi.org/10.32950/rid.1337208.

Center for News, Technology & Innovation (CNTI). (2025). AI Literacy & Communication. https://cnti.org/reports/aij-wg-briefing1.

Chegg. (2025). Chegg Global Student Survey 2025. https://www.chegg.org/global-student-survey-2025.

Chen, S. ve Cheung, A. C. (2025). Effect Of Generative Artificial İntelligence On University Students Learning Outcomes: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Educational Research Review*,100737.https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1747938X25000740.

Chung, A., Chon, M. G., ve Kinsey, D. F. (2025). Generative AI Through the Eyes of Aspiring PR Professionals in the United States: A Q-Methodology Study. *Journalism & Mass Communication Educator*,10776958251382567.https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/10776958251382567.

Cotton, D. R. E., Cotton, P. A. ve Shipway, J. R. (2023). Chatting And Cheating: Ensuring Academic İntegrity İn The Era Of Chatgpt. *Innovations in Education and Teaching International,* 61(2), s. 228-239. https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148.

Çatman, F. N., Topsakal, E. ve Saatçioğlu, Ö. (2025). Üniversite Öğrencilerinin Yapay Zekâ Kullanım Düzeylerinin Belirlenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(Özel Sayı), s. 317-347. https://izlik.org/JA24DW27JJ.

Çeber, B. (2023). *Yapay Zekâ Ve Halkla İlişkiler - Kullanım Alanları, Etki, Sınır Ve Zorluklar.* Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Dasari, P. (2025). AI Anxiety Among Creative Professionals: Global Stress And Future Outlook. *SSRN*, s. 1-14 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5384712.

Digital Education Council. (2024). Digital Education Council Global AI Student Survey 2024. https://www.digitaleducationcouncil.com/post/digital-education-council-global-ai-student-survey-2024.

Dodds, T., Ngai Yeung, W., Mellado, C. ve De Lima-Santos, M. F. (2026). On Controlled Change: Generative AI's Impact on Professional Authority in Journalism. *Journalism Studies*, s. 1-13.

Dodds, T., Zamith, R., ve Lewis, S. C. (2025). The AI Turn İn Journalism: Disruption, Adaptation, And Democratic Futures. *Journalism*, *27*(3), s. 1-15.https://ptml.sjmc.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/2406/2025/09/dodds-et-al-2025-the-ai-turn-in-journalism-disruption-adaptation-and-democratic-futures.pdf.

Freeman, J. (2025). Student Generative AI Survey 2025. Higher Education Policy Institute (HEPI). https://www.hepi.ac.uk/reports/student-generative-ai-survey-2025.

Gerlich, M. (2025). AI Tools İn Society: Impacts On Cognitive Offloading And The Future Of Critical Thinking. *Societies*, 15(1), s. 2-28. https://doi.org/10.3390/soc15010006.

Güney, U. (2023). Yapay Zeka Okuryazarlığı: Geleceğin Dilini Anlama. https://www.google.com.tr/books/edition/Yapay_Zeka_Okuryazarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Gelece%C4%9Fin_D/j--yEAAAQBAJ?hl=tr&gbpv=1&kptab=overview.

Habib, S., Vogel, T., Anli, X. ve Thorne, E. (2024). How Does Generative Artificial İntelligence İmpact Student Creativity?. *Journal of creativity*, 34(1), s. 1-7.

Hardman, P. (2025). The İmpact Of Gen AI On Human Learning: A Research Summary. Dr Philippa Hardman Newsletter. https://drphilippahardman.substack.com/p/the-impact-of-gen-ai-on-human-learning

Harvard Gazette. (2025). Is AI Dulling Our Minds? https://news.harvard.edu/gazette/story/2025/11/is-ai-dulling-our-minds.

Jisc. (2025). Student Perceptions Of AI 2025. https://www.jisc.ac.uk/reports/student-perceptions-of-ai-2025.

Jose, B. (2025). The Cognitive Paradox Of AI İn Education: Between Enhancement And Erosion. *Frontiers in Psychology*, s. 1-4. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1550621.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kovari, A. (2024). Ethical Use Of Chatgpt İn Education—Best Practices To Combat AI-İnduced Plagiarism. *Frontiers in Education*, s. 1-7. https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1465703/full.

Kutlucan, E. ve Seferoğlu, S. S. (2024). Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı: Chatgpt'nin KEFE Ve PEST Analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(2), s. 1059-1083. https://doi.org/10.37217/tebd.1368821.

Lee, H. P., Sarkar, A., Tankelevitch, L., Drosos, I., Rintel, S., Banks, R. ve Wilson, N. (2025). *The İmpact Of Generative AI On Critical Thinking: Self-Reported Reductions İn Cognitive Effort And Confidence Effects From A Survey Of Knowledge Workers*, In Proceedings of the 2025 CHI conference on human factors in computing systems, s. 1-22.

Microsoft Research. (2025). The İmpact Of Generative AI On Critical Thinking: Self-Reported Reductions İn Cognitive Effort And Confidence Effects. https://www.microsoft.com/en-us/research/wp-content/uploads/2025/01/lee_2025_ai_critical_thinking_survey.pdf.

Nieman Lab. (2025). AI İnspires İnnovation İn Journalism Education. https://www.niemanlab.org/2024/12/ai-inspires-innovation-in-journalism-education.

Polat, A. (2022). Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), s. 161-182. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335.

Sun, L., ve Zhou, L. (2024). Does Generative Artificial İntelligence İmprove The Academic Achievement Of College Students? A Meta-Analysis. *Journal of Educational Computing Research*. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/07356331241277937.

Varol, N. (2025). Eğitimde Yapay Zekâ Ve Etik: Bir Alanyazın Taraması. *Okul Yönetimi*, 5(1), s. 117-125. https://izlik.org/JA87US93SW.

Yusuf, A., Pervin, N. ve Román-González, M. (2024). Generative AI And The Future Of Higher Education: A Threat To Academic İntegrity Or Reformation? Evidence From Multicultural Perspectives. *International Journal of Educational Technology in Higher Education,* 21, s.1-29. https://doi.org/10.1186/s41239-024-00453-6.

Yükseköğretim Kurulu. (2024). Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zeka Kullanımına Dair Etik Rehber. https://ai.kapadokya.edu.tr/yzbelge/yuksekogretim-kurulu-yuksekogretim-kurumlari-bilimsel-arastirma-ve-yayin-faaliyetlerinde-uretken-yapay-zeka-kullanimina-dair-etik-rehber-hazirladi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1220-1236, doi: 10.11616/asbi.1910073

How COVID-19 Reshaped Consumer Preferences in Türkiye's Food and Beverage Sector: Insights from Chefs

COVID-19 Pandemisinin Türkiye Yiyecek ve İçecek Sektöründe Tüketici Tercihlerine Etkisi: Şeflerin Perspektifi

Büşra SAĞDIÇ[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 02.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu araştırma, COVID-19 pandemisinin Türkiye'deki yiyecek ve içecek sektöründe tüketici tercihlerini nasıl dönüştürdüğünü şeflerin perspektifinden incelemektedir. Araştırma kapsamında amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen 40 şef ile yarı yapılandırılmış çevrimiçi görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bulgular; tedarik zinciri uygulamalarında yerel kaynaklara yönelimin artması ve ürün temininde yaşanan güçlükler, menülerin sadeleştirilmesi ve sağlık odaklı ürünlere ağırlık verilmesi, tüketici profilinde daha bilinçli ve riskten kaçınan davranışların öne çıkması, restoran mekânlarında kapasite azaltımı ve görünürlük düzenlemeleri ile hijyen ve gıda güvenliği temelli pazarlama stratejilerinin güçlenmesi şeklinde özetlenmektedir. Sonuçlar, pandeminin yalnızca geçici operasyonel değişikliklere değil, aynı zamanda yerel tedarik, şeffaflık, sağlık vurgusu ve paket servis uygulamalarında kalıcı dönüşümlere işaret etmektedir. Araştırma, gelecekteki olası krizlere karşı daha esnek tedarik yapıları, güven odaklı iletişim stratejileri ve uyarlanabilir menü planlaması geliştirilmesine yönelik çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Şefler, Yiyecek ve İçecek Sektörü, Tüketici Davranışı.

&

Abstract: This study examines how the COVID-19 pandemic transformed consumer preferences in Türkiye's food and beverage sector from chefs' perspectives. Semi-structured online interviews were conducted with 40 chefs selected through purposive sampling, and the data were analyzed using descriptive content analysis. Findings indicate a shift toward local sourcing alongside procurement challenges, menu simplification with greater emphasis on health-oriented items, and more conscious, risk-averse consumer behaviors. Spatial adjustments included reduced capacity and increased kitchen visibility, while marketing strategies increasingly focused on hygiene and food safety. Results suggest the pandemic led not only to temporary operational changes but also to lasting transformations in local sourcing, transparency, health-focused offerings, and takeout services. The study highlights implications for developing flexible supply structures, trust-based communication, and adaptive menu planning for future disruptions.

Keywords: COVID-19, Chefs, Food and Beverage Industry, Consumer Behavior.

Atıf/Cite as: Sağdıç, B. (2026). How COVID-19 Reshaped Consumer Preferences in Türkiye's Food and Beverage Sector: Insights from Chefs. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1220-1236. doi: 10.11616/asbi.1910073

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Büşra Sağdıç, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, busrayesilyurt@ibu.edu.tr

1. Introduction

In late 2019, COVID-19 emerged in Wuhan, China, and was declared a global pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020. Unprecedented international travel restrictions and lockdowns triggered a global economic crisis of a scale not seen since World War II, severely affecting all industries with hospitality, including food and beverage (F&B) businesses, among the hardest hit.

The hospitality sector's heavy reliance on mobility, face-to-face service and social interaction meant that mobility restrictions and social distancing measures particularly disrupted F&B operations. The global disruption included changes in demand, supply-chain interruptions, and rapid shifts in business models. During the pandemic, many restaurants worldwide pivoted to alternative service models such as take-out, delivery and online ordering - reflecting a broader structural adaptation in the sector.

Indeed, research on the effects of COVID-19 on restaurants indicates that delivery- and take-out–oriented services became a lifeline for establishments facing dine-in restrictions. For instance, a study of Thai restaurants found that criteria such as delivery platform convenience, delivery quality, and the coverage area of delivery services became key determinants when deciding to join food delivery platforms amid the pandemic (Suksrimuang & Ongkunaruk, 2024).

Moreover, in some national contexts, pandemic-era financial supports to restaurants significantly altered market dynamics. A recent investigation using Japanese administrative data reports that expanded financial support during the pandemic increased the number of dine-in restaurant entries and reduced restaurant exits - indicating that government interventions also shaped the structural response of the F&B sector (Oikawa & Onishi, 2025).

Within this context, chefs in Türkiye - as the central actors responsible for kitchen management, menu planning, procurement, and service delivery - occupy a pivotal position in navigating the crisis. Their experiences, perceptions, and adaptive strategies can provide invaluable insights into how the F&B industry has transformed during and after COVID-19, and what practices may persist in the "new normal". Therefore, this study seeks to explore these perspectives, shedding light on operational adaptation, shifts in consumer behavior, and structural changes in the Turkish F&B industry in response to the COVID-19 pandemic.

2. Theoretical Background

Because it relies heavily on human interaction and social engagement, the food and beverage (F&B) sector is particularly vulnerable to crises like pandemics. These rare but impactful events can disrupt restaurant operations, reduce consumer demand, create supply shortages, increase costs, and lead to staffing issues (Kash & Darling, 1998). While previous studies have examined how factors such as food quality, pricing, and location influence restaurant demand (Al-Tit, 2015; Hanaysha, 2016), recent research highlights the unique vulnerability of different restaurant models during pandemics. For example, Yang et al. (2020) found that the COVID-19 pandemic had a less severe impact on quick-service restaurants compared to full-service establishments. This is attributed to the minimal contact required during the preparation and delivery of quick-service operations.

The pandemic accelerated the trend toward digitalization across the industry, leading to a sharp divergence in service models. Small and medium-sized restaurant businesses (SMEs) have been forced to embrace new technologies, and the owner/manager's IT proficiency has played a critical role in the success of this rapid digitalization, amidst the regulatory impact of the COVID-19 disruption (Ocloo et al., 2024). It is stated that this situation played an important role in meeting the increased demand for online shopping during and after the pandemic (Aslan, 2025). This technological shift has largely been driven by the forced shift from dine-in to takeout and delivery services. Research on service demand trends indicates that this model migration is not uniform; while restaurants in rural areas have shifted significantly to takeout, urban areas have not shown the same significant shift, revealing location-based differences in resilience (Shi & Xu, 2024).

Preliminary findings by Gürsoy et al. (2020) indicate that the reopening of restaurants and the easing of travel restrictions have not immediately restored customer confidence. More than half of the respondents were not immediately willing to dine out, and 64.71% believed that the integration of various technologies would be necessary for safe dining. Similarly, Kim and Lee (2020) found that US consumers who perceived a high threat of COVID-19 preferred private dining areas, which they associated with less contact and risk. This increased focus on safety and minimal contact also extended to the transactional aspects of dining and influenced restaurant customers' tipping behavior (Lynn, 2023).

The emphasis on food quality and safety in addressing consumer concerns has become paramount during the pandemic, impacting both the dine-in and retail sectors. For the broader food market, the crisis has led to significant shifts in consumer purchasing behavior, particularly regarding items such as meat and meat products, leading to shifts in home consumption and supply chain management (Żurek & Rudy, 2024). Furthermore, for specialized segments such as halal ethnic restaurants, the pandemic presented unique challenges, with customer loyalty becoming increasingly dependent on perceived service quality and adherence to safety protocols during the crisis (Kayumov et al., 2024). Beyond safety, the crisis also demonstrated that, in the context of family firms, technological drivers became more prominent than organizational factors by influencing knowledge-sharing dynamics during the crisis (Rezaei et al., 2024). This situation underscores the imperative for organizations to restructure their processes and operations.

Opinions on the long-term future of the F&B sector are divided. The psychological and sociobehavioral impacts of prolonged restrictions could jeopardize both the industry and culinary professionals. In their study of F&B businesses in Bangladesh, Chowdhury et al. (2020) identified severe short-term impacts such as product spoilage, cash flow difficulties, and distribution disruptions, while medium- and long-term outcomes remain uncertain. The pandemic's disruption of daily life, alongside the absence of definitive medical solutions, demanded broad economic and behavioral adjustments. This has raised ongoing concerns about the sustainability of the F&B industry. Sustainability and resilience have become central themes, with studies exploring the role of digitization in enhancing resilience for Micro, Small, and Medium-sized Enterprises (MSMEs) in the food service industry (Kawane et al., 2024). Furthermore, research highlights that spatially diverse interventions, such as community-level stay-at-home orders in dense urban areas like Beijing, had a disproportionately negative impact on chain restaurant revenues, emphasizing the critical need for targeted support to bolster small business resilience (Liu et al., 2024). While the study by Wray et al. (2025) specifically examines restaurant survival predictors during the pandemic, it also contributes to the urban context of F&B vulnerability.

While many studies have explored the early impact of COVID-19 on the sector, few have captured the perspectives of chefs. This study addresses this gap and asks: What are the multidimensional consequences of the COVID-19 pandemic for F&B businesses?

2.1. COVID-19 Before, During, and After: A Conceptual Overview

To more systematically assess the impact of COVID-19 on the food and beverage sector, it is possible to examine the process within three main periods: pre-pandemic, pandemic, and post-pandemic. These periods reveal not only changes in the operational structure of the sector but also transformations in consumer expectations, service delivery methods, and businesses' crisis adaptation strategies (Kim et al., 2021).

Before the pandemic, the food and beverage sector was largely based on face-to-face service. Restaurants built their competitive advantage through product quality, service experience, pricing, and physical restaurant atmosphere; while supply chains were largely predictable and stable. Although digital technologies were used in areas such as online reservations, social media communication, and online ordering, these applications were not considered the primary determinants of restaurant operations. For consumers, taste, service quality, and experience were paramount in restaurant choices (Kim et al., 2021).

With the pandemic, however, significant changes have occurred in the sector. Due to lockdowns, social distancing measures, and hygiene concerns, restaurants have turned to takeaways, online ordering

systems, and contactless service models to maintain their operations. During the same period, menus were simplified to reduce operational costs, and alternative and more local sourcing solutions were developed due to disruptions in supply chains. Furthermore, the use of digital technologies increased significantly not only in ordering processes but also in marketing activities and customer communication. The adaptation strategies developed by restaurants during this period played a crucial role in increasing the sector's resilience to crises (Byrd et al., 2021; Norris et al., 2021).

Although legal restrictions have largely been lifted after the pandemic, not all practices developed during the pandemic have disappeared. On the contrary, many practices have become part of the sector's new working order. Digital ordering systems, hygiene and food safety practices, increased interest in local sourcing, and consumer health-focused expectations have continued to have an impact after the pandemic. However, instead of focusing solely on crisis-specific solutions, businesses have shifted towards developing more flexible business models that can adapt to similar uncertainties in the future. Therefore, COVID-19 is considered by the food and beverage sector not merely a temporary crisis, but a structural turning point that has transformed consumer behavior and business practices in the long term (Gursoy & Chi, 2020; Kim et al., 2021).

This study addresses the impact of the COVID-19 pandemic on the food and beverage sector through a complementary theoretical framework that combines crisis management and consumer behavior literature. Crisis management literature emphasizes that crises significantly affect businesses' operational processes, supply chain structures, and service delivery models (Kash & Darling, 1998). In service-intensive sectors, particularly the food and beverage industry, such crises can lead to structural transformations on both the supply and demand sides. Gastronomy and hospitality literature also shows that the COVID-19 process resulted in operational restructuring, menu changes, and transformations in service models in restaurant businesses (Kim et al., 2021; Norris et al., 2021).

To explain how these crisis-related changes are reflected in consumer behavior, the Stimulus-Organism-Response (S-O-R) model is used. According to the S-O-R model, environmental stimuli can influence individuals' emotional and cognitive states, leading to behavioral responses (Mehrabian & Russell, 1974). In gastronomy and restaurant literature, this approach is widely used to explain consumer experience and behavior (Jang & Namkung, 2009). In this study, the COVID-19 pandemic is considered a strong environmental stimulus; factors such as increased risk perception, hygiene sensitivity, and uncertainty can affect consumers' internal evaluation processes, leading to changes in restaurant preferences and consumption behavior. Therefore, while crisis management literature explains sectoral and structural transformation, the S-O-R model offers a complementary theoretical framework explaining how this transformation is reflected in consumer behavior.

3. Method

3.1. Research Design

This study adopted a qualitative research design to explore the changes brought about by the COVID-19 pandemic in the food and beverage (F&B) sector. Qualitative research examines social phenomena within their natural context through a holistic and interpretive approach and does not aim for statistical generalization (Karataş, 2015). Considering the dynamic nature of social processes, the transformations experienced during and after the pandemic were addressed from a contextual and comprehensive perspective.

3.2. Data Collection

Data were collected between November 2 and December 30, 2022, through semi-structured online interviews. The data collection process for this study was carried out between November and December 2022, after the active crisis period of the pandemic had ended. Therefore, the statements of the participating chefs are based on retrospective assessments of the pandemic period and subsequent observations, rather than direct experiences during the crisis. This may involve a certain degree of perceptual reinterpretation

due to the recall-based nature of the data. However, this approach also allows participants to evaluate the process holistically and make comparisons before, during, and after the pandemic.

The interview protocol was developed following a review of the relevant literature on pandemic-related transformations in the sector. Based on the identified themes, open-ended questions were prepared to explore chefs' views on supply chain structures, menu practices, consumer profiles, spatial arrangements, and marketing activities in the post-pandemic period.

The interviews began with demographic questions and continued with the main research questions. These questions focused on (1) the future of restaurant supply chains after COVID-19, (2) changes in restaurant menus, (3) the profile of consumers dining out after the pandemic, (4) revisions in physical planning, and (5) post-pandemic marketing practices. All interviews were conducted online and recorded in written form through the interview forms.

3.3. Sampling

Purposeful sampling was employed to select information-rich participants, which is a commonly used strategy in qualitative research (Büyüköztürk et al., 2020). Chefs were considered key actors in managing and shaping operational and strategic decisions within the sector; therefore, they were selected as participants. The sample consisted of executive chefs, sous chefs, department heads, and pastry chefs working in hotel kitchens and restaurants in different regions of Türkiye. When presenting the findings, the province of each participant was indicated alongside their participant code.

Fast-food restaurants, takeaway-only establishments, and snack bars were excluded due to their limited organizational structures and menu diversity. In addition, restaurants operating strictly within a single culinary concept (e.g., exclusively Italian or Far Eastern cuisine) were excluded to avoid limiting the range of responses.

Data collection was concluded after reaching 40 participants, as the responses began to show repetition, indicating saturation. The analysis was conducted on the data obtained from these 40 chefs. Data saturation was assessed by whether the recurring codes and themes throughout the data analysis process ceased to generate a new category despite the addition of new data. After each new interview, the data was subjected to a pre-analysis process and compared with the existing code structure. The data collection process was terminated when it was determined that no new theme or meaningful new subcategory emerged. This approach is consistent with the methodological framework that emphasizes that saturation in qualitative research should be considered a cyclical process (Guest et al., 2006).

3.4. Validity and Reliability

The trustworthiness of the study was ensured in line with the criteria of credibility, transferability, dependability, and confirmability (Merriam, 2015). Credibility was strengthened through a comprehensive review of the literature during the development of the interview questions, as well as by obtaining feedback from two field experts. In addition, a pilot study was conducted to assess the clarity and relevance of the questions before the main data collection process.

Transferability was supported by providing a detailed description of the research design, sampling strategy, data collection procedures, and analysis process. Dependability and confirmability were enhanced through systematic coding procedures, repeated readings of the data, and cross-checking during the analysis to ensure consistency and minimize researcher bias.

3.5. Data Analysis

The data obtained from the online interview forms were analyzed using descriptive content analysis. Initially, all responses were read repeatedly to gain a comprehensive understanding of the data. Themes were structured in line with the research questions, while sub-codes were derived inductively from the participants' statements.

A multi-coding approach was adopted when analyzing the data. A participant may have contributions covering more than one theme or sub-code. Accordingly, frequency values do not only show the number of participants but also the total number of code repetitions. Therefore, the tables are frequency-based on coding units, not on a participant basis.

To preserve the authenticity of the data, direct quotations were included in the findings section. Participants were coded as C1–C40, and their statements were assigned to relevant themes and sub-codes where appropriate. The thematic structure and coding process were reviewed by two academic experts to enhance analytical rigor and consistency.

4. Results and Discussions

4.1. Demographic Characteristics

Analysis of the participants' demographic features revealed that 30% were female and 70% were male; 50% held the position of executive chef, 25% were sous chefs, 17.5% were division chefs, and 7.5% were pastry chefs (Table 1). Upon analyzing the average professional experience of chefs, it was found that 32.5% possessed 5 to 10 years of expertise, while 67.5% had over 11 years of experience.

Table 1: Demographic Information of Chefs

Criteria		Frequency	%
Gender	Female	12	30
	Male	28	70
Age	24-30	7	17,5
	31-40	26	65
	40 over age	7	17,5
Position	Executive chef	20	50
	Sous chef	10	25
	Section chef	7	17,5
	Pastry chef	3	7,5
Professional Experience	5-10 year	13	32,5
	11 year and above	27	67,5
Total		40	100

4.2. Supply Chains

The chef's perspectives on the operation of the supply chain during and after the COVID-19 pandemic were examined, and consequently, the main theme and four sub-codes were identified. Table 2 shows the frequency table for the themes and sub-codes determined based on the chef's comments.

Table 2: Frequency Table of Supply Chains During and After the COVID-19 Pandemic Process

Theme	Sub-Code	Frequency	%
Supply chain	Increase in local product supply	25	43,86
	Difficulty in obtaining products	13	22,80
	Packaged product supply request	11	19,30
	Reducing food stocks	8	14,04
	Total	**57**	**100**

Table 2 indicates that most chefs expect the supply chain to remain largely local during and after the COVID-19 pandemic. This trend appears driven by heightened consumer concerns about food safety and businesses' efforts to shorten supply chains. Long-standing interest in local foods—motivated by factors such as nutrition and regional development—seems to have intensified during the pandemic. Hobbs (2020) suggests that consumer preference for local products may persist in the short and medium term. Broader social influences, including health awareness, immunity, and encouragement to support domestic producers, also appear to reinforce this shift.

Chefs identified two main reasons behind the growing demand for local products: responding to evolving consumer expectations and reducing reliance on extended supply chains. Their comments on the sub-code "increase in local product supply demand" and its associated secondary codes are presented below. Responses that align with multiple codes are noted accordingly.

"*Long supply chains can affect the shelf life of the product. Therefore, the pandemic was a period when storage time was very important for us. For this reason, products had to be procured from closer locations. This situation continues thanks to the collaborations established*". [C20, İstanbul].

"Due to the disruption in the production processes of many products we need, we were making agreements with nearby businesses for the supply of non-imported products. Our current prediction is that we will generally continue to supply products from our own region". [C24, İzmir]. (Product supply becomes more difficult – increase in local product supply).

Importing food involves a complex procurement process. During the pandemic, reduced consumer traffic and unexpected shifts in business dynamics encouraged the use of simpler, more direct supply chains. This shift enabled businesses to meet supply needs more efficiently and plan ahead in the short and medium term. The rising demand for local products during this period is believed to support long-term benefits such as regional development and the preservation of culinary diversity. However, the capacity of local supply networks remains a concern; while they effectively serve small-scale operations, they may struggle to meet increasing demand.

The fact that agricultural systems based on human labor face multiple constraints, and how this affects supply chains, is a crucial factor impacting commercial supply processes. The inadequate supply chain structure will surely have an influence on product costs. According to the chefs' comments, it is apparent that the economic losses they experienced during the pandemic varied and impacted the clients. The chefs' thoughts on the 'challenging to locate items' subcode are listed below:

"*There were serious problems in supply during and after covid-19. Although our supplier range is wide, we do not work with companies with which we have problems during the process. In this sense, I can say that there have been some changes in the industry. These are more about work balance. But there were cases where these were reflected on the consumer. Failure to serve desired products is an example of this*". [C9, İstanbul].

"*While supplier companies suffered great financial losses due to the slowdown in long-term production during the pandemic, this was also reflected in the prices of the products supplied to businesses. Especially small businesses could not adapt to this situation and closed. Many customers placed orders to support these businesses, unfortunately they were generally unsuccessful*". [C26, Balıkesir].

Although nutrition is one of the most basic demands in human life, people's consumption of food outside can be considered separate from this necessity. In this approach, it is assumed that rising out-of-home food expenditures have a detrimental impact on these individuals' consumption decisions. Reed & Crawford's (2014) observation that people tend to cook at home during economic downturns supports this viewpoint. In this circumstance, businesses must adhere to a balanced price policy to maintain client circulation and effectively manage the post-pandemic phase.

According to the chef's comments, one of the things that changes during the purchasing process and is regarded as essential in consumer preferences is product packaging. This condition includes direct attempts to decrease the pandemic's transmission sources. It is stated that, in addition to the product

categories that businesses already offer in packaging, unpackaged and open goods such as fruits and vegetables can be regulated under these criteria. The chefs' feedback on the 'packaged goods supply request' subcode is provided below:

"*…The practice of delivering products in sealed packages has increased. "Currently, many products come in this way, but I believe that products supplied mostly unpackaged, especially vegetables and fruits, will be made safer in line with these practices*". [C18, İstanbul].

In addition, firms had to deal with an unexpected procedure, including long-term closures and subsequent restrictions and measures. Throughout this process, firms have implemented a variety of measures and techniques to effectively manage their existing resources. According to the chef's comments, one of these strategies is reducing food stocks. The chef's thoughts on the sub-code 'reducing food stocks', as well as the secondary codes that apply to it, are provided below.

"*By reducing the weight of large volumes of food, it is ensured that they are consumed quickly when opened. To preserve the freshness of the foodstuffs, quality products were procured from nearby places. Some of our policies in this period continue*". [C5, Aydın]. (Reduction of food stocks – increase in local product supply).

In addition to limiting economic losses from food loss by reducing product stocks, the chef's emphasis on the 'nearby region' is strongly tied to the food's storage duration. In contrast, the respondents do not work in restaurants that follow any national culinary concept (Italian, French, Far Eastern, etc.). This may make it easier to source local products. However, it is feasible to argue that local sourcing procedures may be challenging in a particular culinary concept.

4.3. Changes in Menus

Chef views on the change of restaurant menus during and after the COVID-19 pandemic were analyzed. As a result of these analyzes, the main theme and 4 sub-codes were determined. The frequency table for the themes and sub-codes determined in line with the chef's opinions is given in Table 3.

Table 3: Frequency Table of Menu Changes During and After the COVID-19 Pandemic Process

Theme	Sub-Code	Frequency	%
Menu change	Reducing menu items	13	26,53
	Focusing on local food	13	26,53
	Menus with health claims	12	24,49
	Menus suitable for takeaway	11	22,45
	Total	**49**	**100**

According to Table 3, the chefs stated that the changes made in the menus during and after the COVID-19 pandemic were mainly aimed at reducing menu items and focusing on local dishes. This is consistent with the results regarding the purchasing process. Local products are at the forefront in the procurement process, product supply becomes difficult, and food stocks decrease, which directly affects the menus. The chef's comments on this issue are below:

"*After long-term closures, limiting the number of foods on menus and limiting service has resulted in supply losses and financial losses. That's why the number of menu items has been reduced in many restaurants, although not in every restaurant*". [C7, İstanbul].

"*There has been a simplification in restaurant menus after COVID-19. There are many reasons for this: Increasing prices of imported products, restaurants disappearing while closed, consumers' purchasing power decreasing, and the production-consumption chain being interrupted…*". [C34, Muğla].

It is possible to conclude that the motivation for reducing menu items in accordance with the chef's responses stems from restaurant motivations such as preparing for unpredictable customer circulation and considering the economic situation of both the producer and the consumer. Although this situation has the

potential to be beneficial in the fight against price rises in the procurement process, it may also result in a decline in the business's service quality if the process is not managed properly.

The fact that local dishes are included in the menus more is related to the locality behavior that accelerates in the procurement process. The chef's comments regarding the situation in question are given below:

"*There are things this process has taught us. These are to meet the demand for local products and reduce our level of economic impact. For example, we made changes to our menu during the pandemic process. Our restaurant menus will use products that we can reach more easily and supply on time. We will use seasonal products. For example, we will use Cunda Cheese in our pasta menu instead of Parmesan*". [C24, İzmir].

"*Depending on some changes in the supply chain, menus will continue to feature more local products. I think we have started to further process our own regional products, and I think this will continue. Therefore, more local menus will continue to appear on restaurant menus. Menus that strengthen the immune system with organic or plant-based products obtained from the soil are examples of this*". [C4, İstanbul]. (Emphasis on local dishes – menus with health claims).

The emphasis on location, which serves as the base of the supply chain, is seen to be crucial for regional gastronomy and mobility. Various region-specific things can strengthen the region's unique and distinct texture while also marketing to a wide range of cultures. As a result, we can discuss the potential benefits of this process, which has grown mostly due to 'necessity', to businesses and the industries to which they belong.

Another view on menu changes is related to the acceleration of menus with health claims. The chef's comments on this subject are given below:

"*I think that with this process, products that strengthen the immune system will appear more on the menus. In this sense, I think that even if the menus do not change completely, they will be revised, and healthy eating and drinking will gain importance*". [C18, İstanbul].

"*I think from now on, restaurant and hotel menus will be based on immunity, local products and healthy food consumption. It had been taken into consideration before, but such a decision was made due to the pandemic. Meat and fish products may not be included in the menus. Menus could be more vegetable-oriented*". [C5, Aydın]. (Emphasis on local dishes – menus with health claims).

Rodríguez-Pérez et al. (2020) emphasize that maintaining healthy eating habits can help mitigate the effects of the pandemic, making it essential for restaurants to address these trends. However, the long-term impact of the pandemic may continue to affect consumers. Not all restaurants can easily adapt their menus to include health-focused options; those specializing in specific national cuisines face greater challenges in making such changes. Therefore, implementing health-related menu modifications is not feasible for every establishment.

According to the chef's responses, it was determined that another change in the menus was related to the foods suitable for takeaway. The chef comment on this subject are given below:

"*We can clearly say that sales such as open buffet and full board have decreased significantly. For this reason, I think that food suitable for room service and takeaway will be included more on the menus*". [C26, Balıkesir].

Although restaurant restrictions and processes changed over time in several nations during the outbreak, internet ordering and take-out services were frequently available to eateries. In this scenario, it is assumed that various government efforts, as well as individual adherence to personal quarantine measures, are both successful. However, the migration of many people's activities, notably their professional lives, to digital environments has resulted in growing use of online platforms. As a result, it is deemed unavoidable to manage the process without incurring large economic losses in the post-pandemic era, as well as to migrate to package service systems while considering people's different consumption preferences. In this regard, restaurants' plate presentation and components should be enhanced. However, because takeout systems include a more methodical procedure than conventional order taking techniques, businesses may also require digital infrastructure.

4.4. Customer Profile

Chef's opinions on the customer profile during and after the COVID-19 pandemic were analyzed. As a result of these analyzes, the main theme and 2 sub-codes were determined. The frequency table for the themes and sub-codes determined in line with the chef's opinions is given in Table 4.

Table 4: Frequency Table of Customer Profile During and After the Pandemic Process

Theme	Sub-Code	Frequency	%
Customer profile	Conscious and selective customer profile	22	55
	Customer profile showing avoidance behavior	18	45
	Total	**40**	**100**

According to Table 4, chefs stated that customers were mostly 'conscious' and 'selective' during and after the COVID-19 outbreak. The chef's opinions on the subject are listed below:

"*Even in the early stages of the pandemic, many restaurants revised their menus accordingly. I can say that this awareness continues largely after the pandemic process*". [C12, Ankara].

"*Personal hygiene came to the fore during the pandemic process. For this reason, it was necessary to avoid contact with food while preparing or serving meals in front of customers. The use of gloves and masks was generally mandatory. Even though there are no obligations such as masks anymore, I think that habits related to personal hygiene will continue and customers will demand it*". [C15, İzmir].

According to chefs, "conscious" and "selective" consumption is often linked to customers who prioritize healthy eating and maintain high standards for food and personal hygiene. Incorporating health-focused items into menus is therefore seen as essential for effective process management. Chefs also noted that pandemic-related concerns have further shaped a more selective consumer profile.

According to the chef's responses, it is seen that another customer profile includes individuals who avoid social environments. The chef's comments on this subject are given below:

"*People who benefited from outdoor eating and drinking activities during the pandemic were mostly office workers. There were a significant number of people who did not return to restaurants after the pandemic. I think there will be a group of people who are reluctant to eat out for a while. I think that the end of the pandemic has not changed people's habit of consuming food at home for a long time*". [C29, İstanbul].

"*I think most customers are prejudiced after the pandemic. Considering the psychological part of the job, ensuring that consumers come to restaurants with peace of mind has been a difficult situation for the industry. Of course, it is not in a bad situation right now, but I think it is not as busy as before*". [C30, İstanbul].

Many factors are thought to influence perceived hazards, including long-term limits and controls, the pandemic's unpredictable nature, and a lack of important information about the origins of contamination. It is possible that many habits and psychological features formed during this uncertain time influenced consumption patterns throughout the outbreak. This multidimensional process could explain why the chef anticipates seeing a customer profile with avoidant behavior emerge.

4.5. Changes in the Physical Structure of Restaurants

Chef's views on the physical change of restaurants during and after the pandemic were analyzed. As a result of these analyzes, the main theme and 3 sub-codes were determined. The frequency table for the themes and sub-codes determined in line with the chef's opinions is given in Table 5.

Table 5: Frequency Table of Changes in the Physical Structure of Restaurants

Theme	Sub-Code	Frequency	%
Physical change	Serving below capacity	25	44,65
	Creating custom fields	24	42,85
	Visibly designed kitchens	7	12,50
	Total	**56**	**100**

The common view is that restaurants will serve below their hospitality capacity during and after the COVID-19 pandemic. The chef's comments on this subject are given below:

"*There was already a problem with legal regulations providing service well below capacity, but I think that when this obligation was lifted, customers continued to prefer less crowded places. For this reason, I think businesses had to reduce their capacity to a certain extent. This situation may continue to increase*". [C10, İstanbul].

Although government-imposed restrictions varied by region, most operating F&B venues were allowed to serve at reduced capacity. Chefs noted that this continued even after the pandemic, resulting in substantial financial losses. They also highlighted a physical adaptation: creating private or customized spaces for individuals and groups. Comments related to the sub-code "generating custom fields" and its secondary codes are presented below, with multi-coded responses noted accordingly.

"*The food service system has become widespread in special areas created in the form of cabins. I think this will increase even more. I interpret it as people getting used to individuality. I think the hospitality capacity in restaurants will also decrease due to this situation. I think in the future, areas will be created where customers can feel better psychologically and where there is less contact*". [C4, İstanbul]. (Creation of special areas – serving below capacity).

"*I think creating personal spaces has become very important in restaurant planning. So, in the general restaurant market this was almost non-existent before. This started to happen with the pandemic, and I think they will continue to increase after this process. I think that after the pandemic, people may be worried about socializing for a while and may move away from social life. Discourses about the constant threat of a new disease may also be affecting this situation*". [C37, İstanbul].

Creating separate spaces for individuals or groups displaying avoidance behavior is seen as a key strategy. As Gürsoy et al. (2020) note, reopening restaurants does not immediately restore customer confidence, highlighting the need for such measures. Physical modifications in restaurants generally aim to ease psychological concerns and enhance guests' sense of safety. One notable adjustment is the visual design of kitchens, as reflected in the chef's comment below.

"*I think kitchens designed in a traceable way will gain importance. The fact that customers can follow the production in a transparent way will provide psychological relief*". [C39, İstanbul].

While there is no evidence that the virus spreads through food, careful monitoring of restaurant practices can help build customer trust. In this context, kitchen transparency and traceability may positively influence consumer preferences. However, significant structural changes to restaurant layouts could impose financial burdens on businesses.

4.6. Marketing Activities

Chef views on the marketing activities of restaurants during and after the COVID-19 pandemic were analyzed. As a result of these analyzes, the main theme and 4 sub-codes were determined. The frequency table for the themes and sub-codes determined in line with the chef's opinions is given in Table 6.

Table 6: Frequency Table of Marketing Activities During and After the COVID-19 Pandemic Process

Theme	Sub-Code	Frequency	%
Marketing activities	Emphasis on food safety and hygiene	26	46,43
	Promoting healthy menus	11	19,64
	Highlighting areas specific to individuals and groups	10	17,86
	The acceleration of digital marketing	9	16,07
	Total	56	100

The common view in marketing activities during and after the COVID-19 pandemic is that restaurants will heavily emphasize food safety and hygiene. The chef's views on this subject are given below:

"*The most important emphasis during the pandemic was hygiene. I think that after this process, hygiene and product reliability will continue to be at the forefront in marketing styles. The buyer will pay attention to the hygiene of the*

marketed product, not its taste or presentation style, and will want to see the preparation stages. Therefore, marketing activities will be implemented for this purpose". [C20, İstanbul].

"*I think that the priority of marketing activities after the pandemic is clean and hygienic kitchens. It is generally conveyed to customers that production is carried out in accordance with sanitation and HACCP rules. This may be put on the back burner from time to time, but this will come to the agenda again in the event of a new pandemic. From now on, the concept of hygiene in marketing is very important for businesses*". [C7, İstanbul].

During COVID-19, food hygiene and safety became central to marketing strategies. Businesses emphasized reduced contact and the use of protective equipment, particularly in online food delivery, to reassure risk-sensitive customers. According to chefs, these concerns continue into the post-pandemic period. Creating a perception of "clean and reliable" service remains key to attracting customers who avoid crowded settings. One of the most effective approaches, as noted by chefs, is promoting healthy menu options. Their comments related to the sub-code "promotion of healthy menus" and its associated secondary codes are presented below.

"*During the pandemic, menus were designed in accordance with a healthy and balanced diet, and these menus were used as an important marketing tool by many restaurants. Also, many things have become digital. That's why I think marketing will generally take place in digital environments. I guess healthy menus will be introduced to customers on the internet and consumers will be guided*". [C1, Muğla]. (Promoting healthy menus – accelerating digital marketing).

"*There were businesses that were caught unprepared for the pandemic in the short term. I think these businesses will develop various strategies in the medium and long term for the future. These will largely relate to staff hygiene and an emphasis on health claims on menus. Because there is no certainty that this pandemic is the end. It may continue and the F&B industry may suffer great damage again*.". [C21, İstanbul].

Healthy eating trends and shifting personal preferences have significantly influenced restaurant practices. While adding such items to menus is a key strategy, it also plays a major role in marketing efforts. Güney and Sangün (2021) found that people primarily consumed fresh produce and animal-based products during the pandemic—suggesting that these preferences are likely to continue in out-of-home dining.

Chefs also noted that offering distinct spaces for individuals or groups can serve as an effective marketing tool—either to win back former customers or to gain a competitive edge by diversifying offerings. Their comments related to the sub-code "emphasizing areas specific to individuals or groups" and its associated secondary codes are presented below, with multi-coded responses noted accordingly.

"*Individual areas have gained importance in the pandemic. Especially large businesses have created isolated environments where 3-4 people can eat. This situation changed after the pandemic, but I still believe that individual areas will gain momentum considering possible pandemics*". [C39, İstanbul].

"*One-room restaurants are likely to be popular. People have become accustomed to individuality. I think that there will be hygiene-oriented marketing activities in large businesses, such as tables that emphasize social distance and sterilized packaged foods*". (Emphasis on areas specific to individuals and groups – emphasis on food safety and hygiene). [C9, İstanbul].

In addition to all these, it was stated that marketing strategies became digital during and after the pandemic. The chef's views on the 'acceleration of digital marketing' sub-code and the secondary codes that include this sub-code are given below. If the chef responds with more than one code, this is stated at the end of the sample comment.

"*It will continue to be used strategically to hang documents showing that product preparation has been made in accordance with hygiene rules in visible places and to include these statements in digital media and restaurant menus*". [C5, Aydın]. (Food safety and hygiene emphasis – digital marketing gaining importance).

Although digital and social media were widely used before the pandemic, these platforms became essential during periods of mandatory isolation. Social media usage increased significantly in response to lockdown measures (Cellini et al., 2020), creating an alternative channel for shaping consumer behavior. With reduced

foot traffic, traditional signage lost effectiveness, prompting businesses to shift promotional efforts to digital platforms. According to chefs, this transition offers a notable competitive advantage.

The trend towards digitalization in the food and beverage sector has generally increased during and after the COVID-19 pandemic. However, this process has not occurred at the same level and in the same way across all business types. Particularly for businesses with a rural theme or emphasis on local identity, digitalization has manifested more as increased visibility and marketing representation through digital platforms rather than a purely operational transformation. Therefore, the digitalization process should be considered a multi-layered transformation occurring at different levels and dimensions for different business types.

5. Conclusion

This study examines the experiences of chefs as kitchen managers in the food and beverage sector in Turkey during and after the COVID-19 pandemic. The analysis was conducted in five key areas: supply chains, menu adaptations, customer profiles, physical restaurant arrangements, and marketing strategies. The findings show that changes in these areas were not limited to the operational level but also directly affected consumer behavior.

This change becomes more explanatory when evaluated within the framework of the Stimulus-Organism-Response (S-O-R) model. The pandemic acted as an external "stimulus" affecting the sector. Supply chain disruptions, hygiene concerns, and social restrictions were identified as these stimuli. This situation shaped the internal decision-making processes and perceptions (organisms) of businesses. As a result, chefs developed strategies such as menu simplification, shifting towards the use of local products, and digitalization. This, in turn, changed consumer behavior (response), resulting in a more selective, health-focused, and risk-averse consumption profile.

From a crisis management perspective, these findings are parallel to the rapid adaptation to crises and organizational flexibility approach put forward by Kash and Darling (1998). Businesses have developed both short-term solutions (stock reduction, takeaway services) and long-term structural transformations (shifting to local supply chains, digital marketing, and operational flexibility) during the pandemic.

The most significant change within the supply chain findings has been the shift towards local product sourcing. Chefs have turned to shorter and more controllable supply networks due to disruptions in global supply chains and difficulties in obtaining products. This aligns with the finding highlighted by the OECD (2020) that food security is directly related to supply accessibility during times of crisis. Furthermore, the early stockpiling and panic buying behaviors noted by Chenarides et al. (2021) also support this.

The changes in menus stem not only from cost pressures but also from consumers' health-based preference trends. The shift in consumer demand for immune-boosting and healthy foods during the pandemic directly impacted menu planning, as highlighted by Cranfield (2020) and Zwanka and Buff (2021).

From a customer profile perspective, a more conscious, selective, and risk-averse consumer group has emerged. The continued tendency of a segment to avoid social gatherings is also noteworthy. This demonstrates that consumer behavior is shaped not only by economic factors but also by psychological risk perception.

In terms of physical space arrangements, capacity reduction, the creation of private areas, and making kitchens more visible are prominent. These arrangements can be considered not only operational adjustments but also strategies to build trust and transparency among consumers.

Marketing activities have placed the strongest emphasis on food safety and hygiene. Alongside this, the promotion of healthy menus and the use of digital marketing tools have also increased significantly. This transformation indicates the emergence of a new marketing approach based on consumer trust. The increasing use of digital platforms has accelerated this process and enabled businesses to remain in constant contact with consumers (Song et al., 2022; Dewi et al., 2023).

Overall, the COVID-19 pandemic is not merely a temporary crisis; it is a structural turning point that reshaped supply chains, consumer behavior, operational structures, and marketing strategies. The findings indicate that this transformation offers a more holistic and explanatory framework when considered in conjunction with both the S-O-R model and the crisis management approach.

5.1. Limitations and future research

The qualitative design and purposive sampling constrain the generalizability of the findings. To ensure diversity, online interviews were conducted with chefs from various Turkish regions; however, face-to-face methods might yield broader insights. The exclusion of single-concept enterprises further limits applicability. Future studies should expand the sample to include diverse F&B stakeholders and employ mixed methods. Additionally, given the varying short, medium, and long-term effects of the pandemic, systematic evaluation of emerging corporate strategies and consumer responses is warranted.

Another significant limitation of the study is that the data collection process was conducted after the active crisis period of the pandemic (November–December 2022). Therefore, the findings reflect participants' retrospective assessments based on past experiences rather than their immediate experiences. While this may include some perceptual biases due to the nature of recall-based responses, it also allows participants to evaluate the process over time and to comparatively interpret the changes before, during, and after the pandemic.

Acknowledgements

AI-assisted tools were used solely for English language editing and translation support. All conceptual development, analysis, and interpretation were conducted by the author.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Al-Tit, A. A. (2015). The Effect of Service and Food Quality on Customer Satisfaction and Hence Customer Retention. *Asian Social Science*, *11*(23), p.129. http://dx.doi.org/10.5539/ass.v11n23p129

Aslan, E. (2025). Müşterilerin Çevrim İçi Yöresel Yiyecek Alışverişine Yönelik Yorumlarının Analizi: Hepsiburada Örneği. Filiz Er (Ed.), İçinde *Sosyal Bilimlerde Teorik ve Uygulamalı Perspektifler 1* (pp. 17–31). İzmir: Duvar Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. and Demirel, F. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Byrd, K., Her, E., Fan, A., Almanza, B., Liu, Y., & Leitch, S. (2021). Restaurants and COVID-19: what are consumers' risk perceptions about restaurant food and its packaging during the pandemic?. *International Journal of Hospitality Management*, *94*, 102821. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102821

Cellini, N., Canale, N., Mioni, G., & Costa, S. (2020). Changes in Sleep Pattern, Sense of Time and Digital Media Use During COVID-19 Lockdown in Italy. *Journal of Sleep Research*, *29*(4) e13074. https://doi.org/10.1111/jsr.13074

Chenarides, L., Grebitus, C., Lusk, J. L., & Printezis, I. (2021). Food Consumption Behavior During the COVID-19 Pandemic. *Agribusiness*, *37*(1), p.44-81. https://doi.org/10.1002/agr.21679

Chowdhury, M. T., Sarkar, A., Paul, S. K., & Moktadir, M. A. (2022). A Case Study on Strategies to Deal With the Impacts of COVID-19 Pandemic in the Food and Beverage Industry. *Operations Management Research*, *15*(1), p.166-178.

Cranfield, J. A. (2020). Framing Consumer Food Demand Responses in a Viral Pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue Canadienne D'agroeconomie*, *68*(2), p.151-156. https://doi.org/10.1111/cjag.12246

Dewi, G. C., Yulianah, Y., Bernardus, D., Purwono, B. S. A., & Yatna, C. N. (2023). Post-pandemic Msme Business Strategy: Digital Marketing Innovation and Transformation. *Jurnal Ekonomi*, *12*(1), p.1655-1660.

Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field methods*, *18*(1), 59-82. https://doi.org/10.1177/1525822X05279903

Güney, O. I., & Sangün, L. (2021). How COVID-19 Affects Individuals' Food Consumption Behaviour: A Consumer Survey on Attitudes and Habits in Turkey. *British Food Journal*, *123*(7), p.2307-2320. https://doi.org/10.1108/BFJ-10-2020-0949

Gürsoy, D., Chi, C. G., & Chi, O. H. (2020). COVID-19 study 2 report: Restaurant and Hotel Industry. Would They Come Back? If They Would, WHEN?, *UWI University*, https://uwi.edu/covid19/sites/covid19/files/Covid-19%20Summary%20report%20-%20restaurant%20and%20hotel%20customers%E2%80%99%20sentiment%20analysis.pdf, (Accessed: 10.09.2025).

Hanaysha, J. (2016). Testing the Effects of Food Quality, Price Fairness, and Physical Environment on Customer Satisfaction in Fast Food Restaurant Industry. *Journal of Asian Business Strategy*, *6*(2), p.31-40.

Hobbs, J. E. (2020). Food Supply Chains During the COVID-19 Pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue Canadienne D'agroeconomie*, *68*(2), p.171-176. https://doi.org/10.1111/cjag.12237

Jang, S. S., & Namkung, Y. (2009). Perceived quality, emotions, and behavioral intentions: Application of an extended Mehrabian–Russell model to restaurants. *Journal of Business research*, *62*(4), 451-460. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.038

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), p.62-80.

Kash, T. J., & Darling, J. R. (1998). Crisis Management: Prevention, Diagnosis and Intervention. *Leadership & Organization Development Journal*, *19*(4), p.179-186. https://doi.org/10.1108/01437739810217151

Kawane, T., Adu-Gyamfi, B., Cao, Y., Zhang, Y., Yamazawa, N., He, Z., & Shaw, R. (2024). Digitization as an Adaptation and Resilience Measure for MSMEs amid the COVID-19 Pandemic in Japan: Lessons from the Food Service Industry for Collaborative Future Engagements. *Sustainability*, *16*(4), p.1550. https://doi.org/10.3390/su16041550

Kayumov, A., Ahn, Y. J., Lee, J., & Zielinski, S. (2024). Service Quality and Customer Loyalty in Halal Ethnic Restaurants Amid the COVID-19 Pandemic: A Study of Halal Uzbekistan Restaurants in South Korea. *Cogent Social Sciences*, *10*(1), 2301814. https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2301814

Kim, J., Kim, J., & Wang, Y. (2021). Uncertainty risks and strategic reaction of restaurant firms amid COVID-19: Evidence from China. *International Journal of Hospitality Management*, *92*, 102752. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102752

Kim, J., & Lee, J. C. (2020). Effects of COVID-19 on Preferences for Private Dining Facilities in Restaurants. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *45*, p.67-70. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.07.008

Liu, X., Wang, X., Wu, D., Xu, Y., Zhang, W., & Zhou, Y. (2024). Urban Community-level Stay-at-home Orders and Small Businesses: Evidence From Chain Restaurants in Beijing During the COVID-19 Pandemic. *Cities*, *149*, 104948. https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.104948

Lynn, M. (2025). How did the Covid-19 Pandemic Affect Restaurant Tipping?. *Journal of Foodservice Business Research*, *28*(1), p.18-37. https://doi.org/10.1080/15378020.2023.2231839

Mehrabian, A., & Russell, J. A. (1974). *An Approach to Environmental Psychology*. The MIT Press.

Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber.* Ankara: Nobel Publishing.

Norris, C. L., Taylor Jr, S., & Taylor, D. C. (2021). Pivot! How the restaurant industry adapted during COVID-19 restrictions. *International Hospitality Review*, *35*(2), 132-155. https://doi.org/10.1108/IHR-09-2020-0052

Ocloo, E. C., Coffie, I. S., Bukari, Z., & Bashiru, S. (2024). Digitization of Small and Medium-size Restaurant Enterprises: The Mediating Role of Owner/Manager IT Skill and Moderating Influence of COVID-19. *Cogent Business & Management*, *11*(1), 2358549. https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2358549

OECD, (Organisation for Economic Co-operation and Development), (2020), Food Supply Chains and COVID-19: Impacts and Policy Lessons, http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/food-supply-chains-and-covid-19-impacts-and-policy-lessons-71b57aea/, (Accessed: 09.11.2025).

Oikawa, M., & Onishi, K. (2025). Impact of Financial Support Expansion on Restaurant Entries and Exits During the COVID-19 Pandemic. *Small Business Economics*, *64*(2), p.645-689. https://doi.org/10.1007/s11187-024-00912-4

Reed, S., & Crawford, M. (2014). How Does Consumer Spending Change During Boom, Recession, and Recovery?. *US Bureau of Labour Statistics, 3*(15), p.1-6.

Rezaei, M., Gündüz, C., Ghamgui, N., Pironti, M., & Kliestik, T. (2024). Navigating Change: Examining the Influence of COVID-19 on Knowledge-Sharing Dynamics in Family Firms Within the Restaurant and Fast-food Industry. *Journal of Knowledge Management*, *28*(7), p.1978–1995. https://doi.org/10.1108/JKM-09-2023-0815

Rodríguez-Pérez, C., Molina-Montes, E., Verardo, V., Artacho, R., García-Villanova, B., Guerra-Hernández, E. J., & Ruíz-López, M. D. (2020). Changes in Dietary Behaviours During the COVID-19 Outbreak Confinement in the Spanish COVIDiet Study. *Nutrients*, *12*(6), p.1730. https://doi.org/10.3390/nu12061730

Shi, L., & Xu, Z. (2024). Dine in or Takeout? Trends on Restaurant Service Demand Amid the Covid-19 Pandemic. *Service Science*, *16*(4), p.241-271. https://doi.org/10.1287/serv.2023.0103

Song, M., Zheng, C., & Wang, J. (2022). The Role of Digital Economy in China's Sustainable Development in a Post-pandemic Environment. *Journal of Enterprise Information Management*, *35*(1), p.58-77. https://doi.org/10.1108/JEIM-03-2021-0153

Suksrimuang, N., & Ongkunaruk, P. (2025). Factors Influencing the Participation of Thai Restaurants in Food Delivery Services Amid the COVID-19 Pandemic. *Asia Pacific Management Review*, *30*(3), 100333. https://doi.org/10.1016/j.apmrv.2024.11.003

TEPAV, (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı), (2020), İstihdam İzleme Bülteni, https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/1535, (Accessed: 27.10.2025).

WHO, (World Health Organization), (2020), WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19, https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020, (Accessed: 16.09.2025).

Wray, A., Arku, G., Long, J., Minaker, L., Seabrook, J., Doherty, S., & Gilliland, J. (2025). Restaurant Survival During the COVID-19 Pandemic: Examining Operational, Demographic and Land use Predictors in London, Canada. *Urban Studies*, *62*(5), p.909–931. https://doi.org/10.1177/00420980241269785

Yang, Y., Liu, H., & Chen, X. (2020). COVID-19 and Restaurant Demand: Early Effects of the Pandemic and Stay-at-home orders. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *32*(12), p.3809-3834. https://doi.org/10.1108/IJCHM-06-2020-0504

Żurek, J., & Rudy, M. (2024). Impact of the COVID-19 Pandemic on Changes in Consumer Purchasing Behavior in the Food Market with a Focus on Meat and Meat Products—A Comprehensive Literature Review. *Foods*, *13*(6), p.933. https://doi.org/10.3390/foods13060933

Zwanka, R. J., & Buff, C. (2021). COVID-19 Generation: A Conceptual Framework of the Consumer Behavioral Shifts to be Caused by the COVID-19 Pandemic. *Journal of International Consumer Marketing*, *33*(1), p.58-67. https://doi.org/10.1080/08961530.2020.1771646

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1237-1254, doi: 10.11616/asbi.1910082

Entegre Raporlamaya İlişkin Bir Saha Araştırması

A Field Study on Integrated Reporting

Nazan GÜNGÖR KARYAĞDI[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 30.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu araştırmanın amacı, muhasebe akademisyenleri ile serbest muhasebeci mali müşavirlerin entegre raporlamaya yönelik farkındalık, görüş ve algı düzeylerini demografik değişkenler çerçevesinde incelemektir. Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış ve toplam 280 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Ulaşılan verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmış; bu bağlamda bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Araştırma bulguları, muhasebe akademisyenleri ile serbest muhasebeci mali müşavirlerin entegre raporlamaya ilişkin farkındalık, görüş ve algı düzeylerinin genel olarak yüksek olduğunu göstermektedir. Demografik değişkenler açısından değerlendirildiğinde, cinsiyet değişkeninin katılımcıların entegre raporlamaya yönelik görüş ve algı düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu, ancak farkındalık düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Öte yandan yaş, eğitim ve mesleki statünün katılımcıların entegre raporlamaya ilişkin farkındalık, algı ve görüş düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Entegre Raporlama, Akademisyen, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir.

&

Abstract: The aim of this study is to examine the levels of awareness, opinions, and perceptions regarding integrated reporting among accounting academics and certified public accountants within the framework of demographic variables. A questionnaire was employed as the data collection instrument, and data were obtained from a total of 280 participants. Parametric tests were used to analyze the collected data; accordingly, an independent samples t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were conducted. The findings indicate that accounting academics and certified public accountants generally exhibit high levels of awareness, positive opinions, and favorable perceptions regarding integrated reporting. In terms of demographic variables, gender was found to create a statistically significant difference in participants' opinions and perceptions of integrated reporting; however, it did not have a statistically significant effect on their level of awareness. On the other hand, age, educational background, and professional status were not found to produce statistically significant differences in participants' levels of awareness, perceptions, or opinions regarding integrated reporting.

Keywords: Integrated Reporting, Academics, Certified Public Accountants.

Atıf/Cite as: Güngör Karyağdı, N. (2026). Entegre Raporlamaya İlişkin Bir Saha Araştırması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1237-1254. doi: 10.11616/asbi.1910082

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doç. Dr., Nazan Güngör Karyağdı, Bitlis Eren Üniversitesi, ngkaryagdi@beu.edu.tr

1. Giriş

Entegre Raporlama (ER), şirketlerin hem hissedarlara hem de çevreye, topluma ve küresel ekonomi çerçevesinde tüm paydaşlara yönelik üstlenmesi gereken sorumlulukları bütüncül bir yaklaşımla inceleyen çağdaş bir raporlama yaklaşımıdır. Bu kapsamda, entegre raporlamayla daha da önem kazanan muhasebe anlayışı zaman önemli bir dönüşüm geçirerek, öncelikle Finansal Raporlama (FR) odaklı bir yapıya, sonrasında ise paydaş temelli bakış açısının etkisiyle Entegre Raporlamaya (ER) doğru evrilmiştir. Literatürde bazı çalışmalarda ER, Finansal Raporlama (FR) ile Sürdürülebilirlik Raporlamasının (SR) bir bileşimi şeklinde ele alınarak incelenmiştir. Bütün bunların yanı sıra ER, entelektüel ve beşeri sermaye unsurlarını da kapsayan çok boyutlu bir raporlama çerçevesi sunmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, geleneksel finansal raporlarda genellikle yer almayan doğal sermaye, sosyal sermaye, kurumsal yönetim ve entelektüel sermaye gibi unsurların tek bir raporlama sistemi içerisinde ilişkilendirilmesine imkân tanımaktadır (Yanık ve Türker, 2012: 291; Kara, 2026:311).

Entegre raporlama, şirketlerin finansal ve finansal olmayan her türlü bilgisinden faydalanan bütün paydaşlarla bağlantı kuran, şirketin işleyiş süreçlerini ve stratejilerini, kısa, orta ve uzun vadede ölçülebilir risk ve fırsatlarını sunan bir raporlama olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2019:3). Entegre raporlar aracılığıyla şirketlere ait ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerin tüm göstergeleri tek bir raporda açıklanmaktadır. Bu açıdan entegre raporlama şirketlerin, yatırımcıların ve diğer paydaş gruplarının önem gösterdikleri bir konudur (Coşkun ve Aksoylu, 2024:13). Çünkü entegre raporlama, bir şirketin değerini artırma konusunu nasıl planladığını ve şirkete fon kaynağı sağlayan taraflara yapılacak açıklamaları net bir şekilde ortaya koymaktadır (Ercan ve Kestane, 2017:75; Besler, 2019:34).

Entegre raporlama ile şirketlerin stratejileri ve iş modelleri çerçevesinde girdi ve çıktılarına dair finansal bilgilerin bütçeleme ve maliyet-hacim-kar analizlerinin yapılması da sağlanmaktadır. Böylece şirketlere ait iş planları ile meslek mensuplarının ortaya koydukları planlar karşılaştırılarak hedeflere ne derece ulaşılabildiği tespit edilmekte ve şirketin performans değerlendirmesi ölçülebilmektedir (Besler, 2019:2). Bu durum, entegre raporlamanın tüm kullanıcıların ilgi odağı haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Dünya genelinde kabul gören ve dikkat çekmeye başlayan entegre raporlama gerek devlet kurum/kuruluşlarında gerekse şirketlerde kullanıcılar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Sadece bahsi geçen alanlarda değil akademisyenler, bağımsız denetçiler, iç denetçiler, muhasebe meslek mensupları vb. gruplar tarafından da entegre raporlama konusunda birtakım çalışmalar yürütülmektedir. Yapılan sempozyumlar, seminerler, eğitimler, akademik çalışmalar vb. etkinlikler bunun bir göstergesi olabilir.

Entegre raporlama konusu ile ilgili literatürde birçok akademik çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Entegre raporlamanın firmaların finansal performansı üzerindeki etkisi (Albetairi vd., 2018; Adegboyegun vd., 2020; Emir vd., 2021; Hurghiş, 2015; Horasan ve Tazegül, 2021; Kınalı ve Ceran, 2025; Pavlopoulos vd., 2019; Peker, 2024; Özçelik vd., 2023 ; Yüksel ve Kayalı, 2020; Wen vd., 2017) entegre raporlamayı sürdürebilirlik çerçevesinde ele alan ve irdeleyen çalışmalar (Battal, 2018; Durmuş vd., 2024; Eski, 2023; Hamad vd., 2020; Hazar, 2023; Lakhani ve Herbert, 2022; Montecalvo vd., 2018; Shoaf vd., 2018; Sun vd, 2022), entegre raporlama konusunun denetim, iç denetim ve denetim kalitesi (Al-Qadasi vd., 2025; Demartini ve Trucco, 2017; Engelbrecht vd., 2018; Hichri, 2023; Kashchena vd., 2022; Yüksel, 2019) ve entegre raporlamanın firma değeri üzerindeki etkisi (Lee ve Yeo, 2016; Samy ve Deeb, 2019; Moloi ve Iredele, 2020; Yücenurşen, 2022) söz konusu çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmada muhasebe alanının en önemli paydaş grupları arasında yer alan muhasebe meslek mensuplarının ve muhasebe alanında çalışan akademisyenlerin entegre raporlama farkındalıklarının, uygulamaya ilişkin görüşlerinin ve algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda çalışmada bu iki farklı grup arasında görüş farklılıklarının olup olmadığı, varsa neler olduğu yönüne de dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Yapılan önceki çalışmalarda genellikle muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama ile ilgili farkındalıklarının, bu konudaki mesleki yeterliliklerinin, bilgi düzeylerinin ölçülmesi amaçlanmış ancak akademisyenlerin bu konu hakkındaki durumunun ortaya çıkarılması kapsamında bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür.

Çalışmada ilk olarak entegre raporlama ile ilgili kavramsal bilgilere yer verilecek, sonrasında ise daha önce konu ile ilgili yapılmış ulusal ve uluslararası bazı çalışmaların özetlerine değinilecektir. Daha sonrasında ise çalışmanın yöntem ve bulgularına yer verilerek değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmanın her iki meslek grubunun görüşlerini, farkındalıklarını ve algılarını ortaya çıkarma ve gruplar arası benzerlik ya da farklılıkların tespit edilmesi yönüyle diğer çalışmalardan farklılık göstererek literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Entegre Raporlama kavramı, kurum ve kuruluşların kısa, orta ve uzun vadede bir değer oluşturma ve değer sürdürme stratejisine yardımcı olan raporlama süreci olarak tanımlanmaktadır (Abeysekera, 2013: 229; Yücenurşen, 2022:344). Başka bir tanıma göre ise, işletmelerin hem finansal hem de finansal olmayan bilgilerinin bir arada sunulduğu rapordur (Doğan ve Yunusova, 2021:344; Çetin, 2025:159). Entegre raporları diğer geleneksel raporlardan ayıran en belirgin özellik gelecek odaklı olmasıdır. Şirketlerin geleneksel raporları, daha çok geçmiş dönemlere ait bilgiler içerirken entegre raporlar geçmiş bilgileri analiz ederek geleceğe dönük bilgiler sunmakta ve böylece şirketlerin değerini artırmaktadır (Ercan ve Kestane, 2017:75). Entegre raporlamanın temel amacı, şirketlere ilişkin finansal ve finansal olmayan bilgilerin tamamlayıcı bir bütünlük içerisinde sunulmasını sağlamak ve şirkete sermaye sağlayan paydaşların yatırım kararlarını daha etkin bir biçimde değerlendirebilmelerine olanak tanımaktır (Fatemi vd., 2018: 47).

Literatür incelendiğinde entegre raporlama ile ilgili olarak ilk adımlar, 1994 yılında Nelson Mandela tarafından Güney Afrika'da şeffaflığı artırmak maksadıyla Mervyn King görevlendirilmesi ile ilişkilendirilmektedir. Bu görevlendirme neticesinde King komitesi kurulmuş ve konu ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, komite tarafından 1994, 2002 ve 2009 yıllarında kurum/kuruluşların finansal ve finansal olmayan verilerini kapsayan üç adet rapor yayımlanmıştır (Yanık ve Türker, 2012:303; Uslu, 2023:241). Bu gelişmelerin ardından 2009 yılında araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından zemin oluşturulmuş olup; bu tarihte finansal ve finansal olmayan bilgilerin tek bir rapor altında toplanılması yönünde görüşler ortaya atılmıştır (Ott, 2016: 8). Bu görüşler neticesinde entegre raporlama kavramı ortaya çıkmıştır. Akabinde 2010 yılında Sürdürülebilirlik İçin Muhasebe ve Küresel Raporlama Girişimi ortaklığında Uluslararası Entegre Raporlama Komitesi (International Integrated Reporting Council-IIRC) kurularak entegre raporlama ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Arslan ve Özkan, 2018:36). Yapılan ilk ve en önemli çalışmalardan biri Güney Afrika Entegre Raporlama Komitesi (Integrated Reporting Comittee of South Africa-IRCSA)'nin oluşturulmasıdır. Bu komite aracılığıyla Güney Afrika'daki şirketlerin Entegre Rapor hazırlamalarını öneren King Report on Governance (King III) yayınlanmıştır. Güney Afrika bu rapor doğrultusunda Johannesburg Borsası'nda yer alan şirketlere 1 Mart 2010 tarihinde Entegre Raporlama uygulamasını zorunlu hale getirmiştir (Ott, 2016: 10; Morros, 2016: 337).

King ve Roberts (2017)' göre, entegre raporlamanın önemli bazı özelliklerinin olduğunu ifade edilmiştir. Bu özellikler şunlardır (King ve Robert, 2017:92; Cihangir ve Savsar, 2024:777):

- Entegre raporlar kısa, anlaşılması kolay ve konu odaklıdır.
- Şirketler ile ilgili veri elde etmek için faydalı bir rapordur.
- Şirket hakkında sunulan bilgiler şeffaftır.
- Şirket için önemli sayılan paydaşlara bilgiler sunar.
- Değer oluşturmanın hem şimdiki hem de gelecekteki unsurlarını içerir.
- Riskleri göstererek risk yönetim faaliyetlerini ve planlaması konusunda yardımcı olur.
- Şirkete ait finansal performansı, ekonomik, sosyal ve yönetim bilgilerini değerlendirerek yardımcı olur.

Entegre raporlama ile ilgili olarak geniş bilgiler sunan IIRC, Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi 'ni hazırlayarak bir entegre raporlama kılavuzunda yer alması gereken önemli hususları sunmuştur. Bu

kılavuz entegre raporun hazırlanması sürecinde temel alınmakta ve hazırlanan entegre raporun içeriği ile ilgili bilgi vererek kapsadığı ilkeleri ve öğeleri net bir şekilde belirtmektedir. Entegre raporlar hazırlanırken üzerine durulması gereken ilkeler; stratejik odak, bilgiler arası bağlantı kurma, paydaşlarla ilişki, önemli, güvenilir, tutarlı ve karşılaştırılabilir; kısa ve öz bir sunum oluşturulmasıdır. Entegre raporlamadaki önemli ögeler ise, iş modeli performans, riskler ve fırsatlar, kurumsal yönetim, genel görünüm, sunumun temeli gibi ögelerdir (IIRC, 2021:6-7).

Bu bilgiler doğrultusunda, entegre raporlamayı sadece finansal ve finansal olmayan bilgileri bir arada sunan bir rapor olarak yorumlamak tamamen yanlış olabilir. Çünkü entegre raporlamanın tüm paydaşlar için birçok faydası vardır. Özellikle son dönemlerde meydana gelen ekonomik krizler, çevresel afetler, insan haklarının ihlaline sebep olan fakat doğrudan finansal etki yaratmadığı düşünülen etkenlerin de bir risk unsuru olduğu görülmüştür. Söz konusu bu risklerin şirketler için gelecekte olumsuz finansal sonuçlara neden olabileceği düşüncesi de entegre raporların hazırlanmasının faydalı olacağını ortaya çıkarmıştır. Şirketlerin finansal sürdürülebilirliği kadar önemli çevresel, sosyal ve yönetsel risk ve belirsizliklerin raporlanması da önemli bir konudur (Cihangir ve Savsar, 2024: 777). Ayrıca şirketlerin finansal olmayan bilgileri sadece o şirketin yatırımcılarını ya da potansiyel yatırımcılarını değil toplumun tümünü yakından ilgilendirmektedir (Güney, 2018: 616). Bundan dolayı gerek performans değerleme yöntemleri gerekse çeşitli yönetsel uygulamaları bir araya getiren entegre raporlama (Topçu ve Korkmaz, 2015: 1) birçok açıdan fayda sunmaktadır. Bu faydalar (Vitolla ve Raimo, 2018: 247; James, 2015:96; Simnett ve Huggins, 2015:32; Burke ve Clark, 2016:277; Adhariani ve Villiers, 2019:133) aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

- Sermayenin daha etkin ve verimli şekilde tahsis edilmesini sağlamak amacıyla finansal sermaye sağlayanlara sunulan bilgilerin kalitesinin yükseltilmesi,
- Ortaya çıkabilecek risklerin ve fırsatların daha iyi bir şekilde ifade edilmesi,
- Rekabet ortamında oluşabilecek değişikliklere nasıl tepki verileceği konusunda fayda sağlama,
- Daha düşük seviyede sermaye maliyeti oluşturma,
- Başarılı bir entegre rapor oluşturmak amacıyla organizasyonun daha bağlantılı departmanlara sahip olması ve sürecin iyileştirilmesi,
- Kilit paydaşların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sadece finansal performans değil, aynı zamanda finansal olmayan performansa da odaklanılması.

Giderek yaygınlaşan entegre raporlama uygulaması tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de uygulanmaya başlamış, doğru ve şeffaf bir şekilde hazırlanan entegre raporların, şirketlerin ve sermaye piyasalarının finansal ve finansal olmayan performanslarını olumlu açıdan etkileyeceği öngörülmüştür (Köse ve Ağdeniz, 2023:290; Çetin, 2025: 159).

3. Literatür Araştırması

Entegre raporlama kavramı, son dönemlerde işletmelerin gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerde şeffaflık, hesap verebilirlik, tarafsızlık gibi muhasebe ilkelerine bağlı kalarak raporlama yapmalarını gerekli kılmaktadır. Entegre raporlama sadece işletmelerin değil topluma, devlete ve işletmelere hizmet sunan muhasebe meslek mensuplarının da ilgisini çekmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu durum karşısında muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya ilişkin farkındalıklarının, kullanım düzeylerinin ve entegre raporlamaya ilişkin bakış açılarının ortaya çıkarılmasına yönelik akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalardan bazılarına aşağıda Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Entegre Raporlamaya Yönelik Literatür İncelemesi

Yazarlar	Burke ve Clark
Yayınlandığı yıl	2016
Örneklem	Entegre Rapor Uygulayıcıları (19 kişi)
Yöntem	Yapılandırılmamış Panel Görüşme Trasnkripti
Bulgu	Analiz sonucunda, entegre raporlamanın iş modelini ve bir firmanın entegre raporlama yolculuğuna başlarken karşılaştığı çok sayıda zorluk olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, görüşülen kişilerin entegre düşünceye duyulan ihtiyacın, Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi çerçevesinin en etkili kullanımı, yüksek kaliteli veri elde etmenin en iyi yolu, bu tür raporların ideal hedef kitlesi ve rapor güvencesi seçenekleri hakkındaki deneyimlerini ve ipuçlarını arttıracağı yönündedir.
Yazarlar	Solak vd.,
Yayınlandığı yıl	2017
Örneklem	Aydın ve Malatya'da faaliyet gösteren 258 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Frekans Analizi)
Bulgu	Analiz sonucunda, ankete katılım sağlayan meslek mensuplarının entegre raporlama konusundaki farkındalıklarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Meslek mensuplarının eğitim durumu ile farkındalıkları arasında pozitif bir ilişki olduğu da belirlenmiştir.
Yazarlar	Arslan ve Özkan
Yayınlandığı yıl	2018
Örneklem	BİST Sürdürebilirlik Endeksinde yer alan şirket yöneticileri
Yöntem	Anket (Frekans Analizi)
Bulgu	Analiz bulguları, katılımcı işletmelerin entegre raporlama alanında gerçekleştirilen çalışmaları ve meydana gelen gelişmeleri yakından izlediklerini göstermektedir. Ayrıca, bu işletmelerin raporlama uygulamalarının kendilerine sağlayacağı faydaların bilincinde oldukları sonucuna varılmıştır.
Yazarlar	Besler
Yayınlandığı yıl	2019
Örneklem	İstanbul ilinde faaliyet gösteren 246 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Frekans ve Korelasyon Analizi)
Bulgu	Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamayı algılama düzeyleri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamayı etkin bir şekilde kullanmadıkları, entegre raporlamanın iş yükünü artıracağı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.
Yazarlar	Adhariani ve Villiers
Yayınlandığı yıl	2019
Örneklem	Güneydoğu Asya'da Entegre Rapor Hazırlayıcılar
Yöntem	Anket
Bulgu	Çalışmada, büyük bir Güneydoğu Asya ekonomisinde kurumsal rapor hazırlayıcılarının ve diğer paydaşların entegre raporlamaya (ER) bakış açılarını incelemeyi amaçlamışlardır. Yapılan analizler sonucunda, uygulayıcıların entegre raporlama konusunda sınırlı bir bilgi düzeyi, ancak yüksek bir ilgi düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca kurumsal rapor hazırlayıcılarının çelişkili bir şekilde entegre raporlamanın faydalarını görebildiklerini, ancak uygulama konusunda isteksiz olduklarını belirtmektedirler.
Yazarlar	Argento vd.,
Yayınlandığı yıl	2019
Örneklem	İtalya'da Halka Açık Bir Şirket
Yöntem	Vaka Çalışması

Bulgu	Çalışmada İtalya'da faaliyet gösteren ve entegre raporlama yapan bir halka açık şirketin verileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, kurumsal girişimcilik merceğinden analiz edilmiş ve halka açık şirketlerde entegre raporlamanın kurumsal sosyal sorumluluk yöneticisi tarafından yürütülen meşrulaştırıcı faaliyetler aracılığıyla uygulanabileceğini ortaya koymuştur.
Yazarlar	Ömürbek ve Kılınç
Yayınlandığı yıl	2019
Örneklem	Isparta, Burdur ve Antalya illerinde faaliyet gösteren 328 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Frekans Analizi, Kruskal Wallis-H Testi)
Bulgu	Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlaya ilişkin bilgi düzeyleri ve ihtiyaç duyup duymadıkları incelenmiştir. Bu çerçevede yapılan anket analizleri sonucunda, katılımcıların entegre raporlamaya ilişkin farkındalıklarının oldukça yeterli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca meslek mensuplarının entegre raporlama ilişkin bilgi düzeyler ile yaş, cinsiyet, eğitim ve çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yazarlar	Doğan ve Acar
Yayınlandığı yıl	2019
Örneklem	Niğde ve Aksaray illerinde Faaliyet gösteren 59 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (t testi ve Anova testi)
Bulgu	Bu çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama konusundaki mesleki yeterliliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizler neticesinde, meslek mensuplarının bağlı oldukları oda, eğitim durumu ve yaş grupları temelinde entegre rapor uygulamaları sürecindeki mesleki yetkinliklerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmediği; buna karşın cinsiyet değişkenine bağlı olarak anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.
Yazarlar	Topal
Yayınlandığı yıl	2019
Örneklem	Bursa'da faaliyet gösteren 301 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Frekans Analizi, Bağımsız T Testi, Anova)
Bulgu	Yapılan analizler sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının bilgi düzeyleri, farkındalıkları ile cinsiyetleri arasında anlamlı farklılık olduğu, entegre raporlamaya ilişkin farkındalıkların eğitim durumu ve çalışma statüsü bakımından ise değişiklik göstermediği belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, meslek mensuplarının farkındalık, beklenti durumlarının ve bilgi düzeylerinin entegre raporlama ile ilgili çalışma yapma durumu açısından farklılık gösterdiğidir.
Yazarlar	Karaburun ve Demirci
Yayınlandığı yıl	2020
Örneklem	İzmir'de faaliyet gösteren 273 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Bağımsız T Testi)
Bulgu	Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama konusundaki farkındalığı ile muhasebe kültürünün bu farkındalık üzerindeki etkililiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan kapsamlı analizler sonucunda, entegre raporlama farkındalığı ile muhasebe kültürü değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgu, muhasebe meslek mensuplarının sahip oldukları muhasebe kültürü değerlerinin entegre raporlama farkındalığı üzerinde belirgin bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmasını sağlamıştır.
Yazarlar	Doğan ve Yunusova
Yayınlandığı yıl	2021
Örneklem	Kayseri'de faaliyet gösteren 60 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (T Testi ve Anova Testi)

Bulgu	Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama hakkındaki farkındalık düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda, Kayseri ilinde ankete katılım sağlayan muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalık düzeylerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma sürelerine göre bir farklılık olup olmadığı test edilmiş ve bu değişkenlere göre bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.
Yazarlar	Dede
Yayınlandığı yıl	2022
Örneklem	İstanbul'da faaliyet gösteren 494 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (T testi, Tek Yönlü Varyans Analizi)
Bulgu	Elde edilen sonuçlara göre, ankete kalıtım sağlayan muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalık düzeylerinin hem yaş hem de cinsiyet açısından farklılık gösterdiği; eğitim durumuna göre ise farklılık göstermediği ve hizmet durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Yazarlar	Arora vd.,
Yayınlandığı yıl	2022
Örneklem	Muhasebeciler, Kurumsal Raporlama Yöneticileri, Sürdürülebilirlik Yöneticileri ve Diğer Rapor Hazırlayıcıları (16 kişi)
Yöntem	Mülakat (Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu)
Bulgu	Çalışmada, entegre raporlamayı uluslararası düzeyde benimsemiş altı kuruluştan görüşme verileri toplayarak bir vaka çalışması yaklaşımı benimsemiştir. Seçilen kuruluşlarda, entegre rapor hazırlama sürecine dahil olan profesyonellerle yüz yüze ve telefonla görüşmeler yapılmıştır. Mülakat yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda, özelikle muhasebecilerin kurumsal raporlama konusundaki uzmanlıklarının ve özellikle güvence süreci hakkındaki bilgilerinin, entegre raporlamaya dahil olmalarının temel nedenlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Muhasebecilerin genel analitik ve kişilerarası becerilerinin yanı sıra bir kuruluşu derinlemesine anlamalarının da entegre rapor hazırlamada faydalı olduğu bulunmuştur. Ancak, entegre raporlamanın gönüllülük esasına dayalı olması ve yeterli kılavuzların olmaması, muhasebecileri entegre raporlamaya dahil olmaktan caydırdığı yönünde sonuçlar da elde edilmiştir.
Yazarlar	Coşkun ve Aksoylu
Yayınlandığı yıl	2024
Örneklem	Kayseri'de faaliyet gösteren 390 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Kruskal-Wallis testi, Mann-Whitney U testi, Anova)
Bulgu	Çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlamaya yönelik görüşlerini değerlendirmektir. Elde edilen bulgular, muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama konusundaki farkındalık düzeylerinin eğitim durumlarına bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, entegre raporlamanın uygulanmasına ilişkin görüşlerin ise cinsiyet ve mesleki unvan dikkate alınarak farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. İlaveten, entegre raporlama algısının, muhasebe meslek mensuplarının çalışma şekilleri ve gelir düzeyleri ile ilişkili olarak farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.
Yazarlar	Cihangir ve Savsar
Yayınlandığı yıl	2024
Örneklem	Çorum ilinde faaliyet gösteren 65 muhasebe meslek mensubu
Yöntem	Anket (Kümeleme Analizi)
Bulgu	Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının cinsiyet, medeni durum, çalışma şekli, gelir ve unvan değişkenleri ile entegre raporlamaya ilişkin farkındalıkları arasında zayıf bir ilişki olduğu, mesleki deneyim durumunun ise anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Yazarlar	Abeywardana vd.,
Yayınlandığı yıl	2024
Örneklem	Sri Lanka'daki Kolombo Borsası'nda İşlem Gören 129 Halka Açık Şirket
Yöntem	Anket ve Mülakat (Karma Yöntem)
Bulgu	Çalışmada hem anket hem de yarı yapılandırılmış görüşe formu olacak şekilde karma bir yöntem tercih edilmiştir. Çalışmada nicel araştırma sonucunda, entegre düşünce ile entegre raporlama uygulaması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Nitel sonuçlar, nicel bulguları desteklemiş ve yönetim kurulu ve yönetim katılımının, işlevler arası entegrasyonun ve sermaye ile strateji arasındaki ayrılmaz bağın entegre raporlama uygulamasını geliştirdiğini göstermektedir. Ayrıca çalışma üst yönetim ve yönetim kurulu üyelerinin entegre raporlama uygulaması hakkında olumlu inançlara sahip olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

4. Yöntem

Son dönemlerde yaşanan ekonomik gelişmelere paralel olarak sürdürebilirlik kavramı da önem kazanmaya başlamış ve bu durum karşısında işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik işlemlerinde sürdürebilirliğe dayalı bir muhasebe politikası uygulamaları zorunlu bir hal almıştır. İşletmelerin hem finansal hem de finansal olmayan göstergelerinin sürdürebilirlik çerçevesinde ele alınması, tüm paydaşlara faydalı bilgi sunulması entegre raporlama gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Entegre raporlama, işletmelerin finansal ve finansal olmayan raporlarında ve sürdürebilirlik raporlarında yer alan hususları şeffaflık, açıklık, hesap verebilirlik açısından sunma potansiyeli taşıdığı için büyük önem kazanmış ve günümüz işletmeleri entegre raporlama sürecine odaklanmaya başlamıştır. Ayrıca işletme yöneticileri, bilgi kullanıcıları ve işletmenin paydaşları ayrı ayrı raporlardan faydalanmak yerine tek bir rapor üzerinden yola çıkarak değerlendirmelerde bulunabilecektir. Bu nedenle entegre raporlama konusu sadece işletmeler için değil işletmelere hizmet sunan muhasebe meslek mensupları ve bu konuda üniversitelerin ilgili bölümlerinde eğitim veren akademisyenlerin de odak noktası olmaya başlamıştır.

Bu araştırma muhasebe akademisyenleri ve SMMM (Serbest Muhasebeci Mali Müşavir)'lerin entegre raporlama farkındalık, görüş ve algılarının demografik değişkenler ışığında belirlenmesi amaçlanmıştır.

Literatürde konuya ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların büyük ölçüde serbest muhasebeci mali müşavirlerin (SMMM) görüşlerine odaklandığı görülmektedir. Buna karşılık, entegre raporlama uygulamasına yönelik algı, görüş ve farkındalığı hem akademisyenler hem de SMMM'ler açısından karşılaştırmalı olarak ele alan bu araştırmanın, mevcut literatürden farklılaştığı ve bu yönüyle özgün bir katkı sunma potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir. Betimsel tarama deseni ile gerçekleştirilen araştırmanın anakütlesi Türkiye'deki muhasebe akademisyenleri ile SMMM'lerden oluşmaktadır. Saha araştırması sürecinde kolayda örnekleme metodu benimsenmiştir. Bu bağlamda toplam 280 katılımcı (140 akademisyen ve 140 SMMM) ile hem online hem de yüz yüze anket yöntemine başvurularak çalışmanın amacı doğrultusunda ihtiyaç duyulan veriler elde edilmiştir. Araştırmaya katılan akademisyen ve SMMM'lerin cinsiyet, meslek, yaş ve eğitim gibi niteliklerinin dağılımları incelendiğinde örneklem grubunun ana kütleyi temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Araştırma ile ulaşılan veriler toplanmadan önce Bitlis Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 02.10.2025 tarih ve E.192286 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

Araştırma kapsamında entegre raporlamaya ilişkin yararlanılan anket formu; Coşkun ve Aksoylu (2024), Besler (2019)'un çalışmalarından farkındalık (8 ifade), görüş (10 ifade) ve algı (10 ifade) düzeyleri ile demografik özellikleri yansıtmayı amaçlayan sorulardan oluşmaktadır.

Bu araştırmada aşağıda paylaşılan hipotezler değerlendirilmiştir:

H_{1a}: Entegre raporlamaya yönelik katılımcı farkındalıkları cinsiyete göre farklılık oluşturmaktadır.

H_{1b}: Entegre raporlamanın uygulanmasına yönelik katılımcı görüşleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{1c}: Entegre raporlamaya yönelik katılımcı algıları cinsiyete göre farklılık oluşturmaktadır.

H_{2a}: Katılımcıların mesleki statüye göre entegre raporlamaya yönelik farkındalıkları farklılık göstermektedir.

H_{2b}: Katılımcıların mesleki statüye göre entegre raporlama uygulamasına yönelik görüşleri farklılık göstermektedir.

H_{2c}: Katılımcıların mesleki statüye göre entegre raporlamaya yönelik algıları farklılık göstermektedir.

H_{3a}: Entegre raporlamaya yönelik katılımcı farkındalıkları yaş değişkenine göre farklılık oluşturmaktadır.

H_{3b}: Entegre raporlamaya uygulamasına ilişkin katılımcı görüşleri yaş değişkenine göre farklılık sergilemektedir.

H_{3c}: Entegre raporlamaya yönelik katılımcı algıları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H_{4a}: Eğitim düzeyine göre katılımcıların entegre raporlamaya yönelik farkındalıkları farklılık göstermektedir.

H_{4b}: Eğitim düzeyine göre katılımcıların entegre raporlama uygulamasına yönelik görüşleri farklılık taşımaktadır.

H_{4c}: Eğitim düzeyine göre katılımcıların entegre raporlamaya yönelik algıları farklılık oluşturmaktadır.

Entegre raporlama üzerine yürütülen saha araştırması neticesinde elde edilen veriler; frekans dağılımları, güvenilirlik, normallik testi, betimsel ve karşılaştırmalı istatistikler açısından analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sürecinde IBM SPSS Statistics 23 programı kullanılmıştır.

5. Bulgular

Araştırma kapsamında ulaşılan akademisyenler ile serbest muhasebeci mali müşavirler demografik özellikleri bakımından değerlendirilmek amacıyla frekans dağılımları incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar Tablo 2'de paylaşılmıştır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Nitelikleri

Demografik Özellikler	**Frekans (n)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet		
Erkek	182	65,0
Kadın	98	35,0
Yaş		
26 – 35	58	20,7
36 – 45	123	43,9
46 – 55	76	27,1
56 ve üzeri	23	8,3
Eğitim		
Lisans	91	32,5
Yüksek Lisans	70	25,0
Doktora	119	42,5
Mesleki Statü		
Akademisyen	140	50,0
SMMM	140	50,0

Tablo 2'de paylaşıldığı gibi araştırmaya katılım sağlayanların %65'i erkek, %35'i kadındır. Bu bağlamda erkek katılımcıların araştırmaya daha fazla katkıda bulundukları ifade edilebilir. Yaş açısından dağılımlar incelendiğinde katılımcı akademisyen ve SMMM'lerin %20,7'si 26 – 35 yaş, %43,9'u 36 – 45 yaş, %27,1'i 46 – 55 yaş aralığında yer alırken, %8,3'lük kesim ise 56 ve üzeri yaş grubunda bulunmaktadır. Ulaşılan bulgular ışığında, 36 – 45 yaş aralığında bulunan katılımcıların araştırmada daha fazla yer aldıkları anlaşılmaktadır. Eğitim değişkenine göre katılımcıların dağılımları değerlendirildiğinde %32,5'inin lisans, %25'inin yüksek lisans ve geri kalan %42,5'inin ise doktora eğitim seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Katılımcılar arasında doktora eğitiminin daha yaygın olduğu karşılaşılan bulgular kapsamında fark edilmektedir. Katılımcıların mesleki statülerine bakıldığında hem akademisyen (%50) hem de SMMM (%50) dağılımının dengeli olduğu tespit edilmiştir.

Entegre raporlama uygulamasına yönelik akademisyenler ile SMMM'lerin farkındalık, görüş ve algı düzeylerini ön plana çıkarmaya çalışan ölçeklerle ilgili betimsel istatistikler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Entegre Raporlamaya İlişkin Betimsel İstatistikler

Mesleki Statü	**Ölçekler**	**Ortalama (X)**	**Standart Sapma**
Akademisyen	Entegre Raporlama Farkındalık	4,08	,047
SMMM		4,04	,053
Akademisyen	Entegre Raporlama Görüş	4,16	,043
SMMM		4,13	,051
Akademisyen	Entegre Raporlama Algı	3,96	,044
SMMM		4,04	,051

Entegre raporlamaya yönelik katılımcı yaklaşımlarını ortaya koyan ölçekler 5'li likert tarzında olup katılımcılar tarafından verilebilecek puanlar; en düşük 1 ile en yüksek ise 5 aralığında değişmektedir. Ortalama değerler dikkate alındığında, entegre raporlamaya ilişkin akademisyenlerin farkındalık düzeyleri (x = 4,08) ile serbest muhasebeci mali müşavirlerin farkındalık düzeyleri (x = 4,04) ölçek orta değerinden yüksek bulunmuştur. Bu kapsamda her iki katılımcı grubun da farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Entegre raporlamanın uygulanmasına yönelik katılımcıların görüşleri irdelendiğinde, hem akademisyenlerin (x = 4,16) hem de serbest muhasebeci mali müşavirlerin (x = 4,13) yaklaşımlarının ortalamanın üzerinde olduğu gözlenmektedir. Algısal açıdan entegre raporlamaya yönelik akademisyenlerin yaklaşımları (x = 3,96) ve serbest muhasebeci mali müşavirlerin yaklaşımları (x = 4,04) yüksek düzeyde bulunmuştur. Küçük bir farkla serbest muhasebeci mali müşavirlerin entegre raporlamaya yönelik algıları daha yüksek çıkmıştır.

Araştırmada kullanılan entegre raporlama ölçeklerine ilişkin yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Entegre Raporlama Ölçekleri Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	**Cronbach Alpha Katsayıları**
Entegre Raporlama Farkındalık	0,844
Entegre Raporlama Görüş	0,896
Entegre Raporlama Algı	0,856

Tablo 4'te görüleceği üzere entegre raporlamaya ilişkin yararlanılan ölçeklerin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı değerleri incelendiğinde; entegre raporlamaya yönelik farkındalık (0,844), görüş (0,896) ve algı (0,856) katsayılarının oldukça iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular, literatürde yer alan

0,80–0,90 arası değerlerin oldukça iyi ve kabul edilebilir düzeyde olduğuna dair kıstasla uygundur (Streiner, 2003).

Çalışmada yararlanılan entegre raporlama ölçekleri kapsamında elde edilen verilerin normallik durumlarını ortaya çıkarmak amacıyla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri dikkate alınmıştır. Karşılaşılan değerler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Entegre Raporlama Ölçekleri Normallik Dağılımı

Ölçekler	Çarpıklık	Basıklık
Entegre Raporlama Farkındalık	-0,802	0,646
Entegre Raporlama Görüş	-0,847	1,156
Entegre Raporlama Algı	-0,139	-0,204

Tablo 5'ten görüleceği üzere araştırmada kullanılan ölçeğe yönelik çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile + 1,5 arasında yer aldığı belirlenmiştir. Bu sonuç, Tabachnick and Fidell (2013)'e göre verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda, araştırma verilerinin analizi aşamasında parametrik testler kullanılmıştır.

Cinsiyet bakımından katılımcı akademisyen ile SMMM farkındalık, görüş ve algı düzeylerinin yansıtılması amacıyla çalışmada parametrik testlerden bağımsız örneklem t testine başvurulmuştur. Bu çerçevede belirlenen betimsel ve karşılaştırmalı istatistikler Tablo 6'da özetlenmektedir.

Tablo 6: Cinsiyet Değişkenine Göre Betimsel ve Karşılaştırmalı İstatistikler

Ölçekler	Cinsiyet	N	Ortalama (X)	Standart Sapma	sd	t	p
Entegre Raporlama Farkındalık	Erkek	182	4,02	0,642	278	-1,473	0,156
	Kadın	98	4,13	0,481			
Entegre Raporlama Görüş	Erkek	182	4,06	0,610	278	-0,242	0,001
	Kadın	98	4,30	0,421			
Entegre Raporlama Algı	Erkek	182	3,94	0,585	278	-0,181	0,010
	Kadın	98	4,12	0,505			

Tablo 6'da görüleceği üzere katılımcıların entegre raporlamaya yönelik farkındalık, görüş ve algı düzeylerinde cinsiyet değişkeninin işlevsellik durumu test edilmiştir. Katılımcıların entegre raporlama farkındalıklarında cinsiyet istatistiki olarak anlamı bir farklılık sergilememiştir ($t= -1,473$; $p>0,05$). Bu nedenle araştırma çerçevesinde test edilen H_{1a} hipotezi reddedilmiştir.

Cinsiyetin katılımcıların entegre raporlamaya yönelik görüş ($t= -,242$; $p<0,05$) ve algı ($t= -,181$; $p<0,05$) düzeylerinde anlamlı bir işlev gösterdiği belirlenmiştir. Hem görüş hem de algı açısından paylaşılan ifadelere katılım düzeyinde "Kadın" katılımcıların "Erkek" katılımcılara göre daha olumlu bakış açısına sahip oldukları ileri sürülebilir. Karşılaşılan sonuçlar ışığında H_{1b} ve H_{1c} hipotezleri araştırma kapsamında kabul edilmiştir.

Araştırmaya katkı sunan katılımcıların mesleki statülerinin entegre raporlamaya ilişkin farkındalık, görüş ve algı düzeylerinde belirleyici bir işlev gösterip göstermediğini yansıtmak için bağımsız örneklem t testinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda karşılaşılan sonuçlar Tablo 7'de paylaşılmıştır.

Tablo 7: Mesleki Statü Değişkenine Göre Betimsel ve Karşılaştırmalı İstatistikler

Ölçekler	Mesleki Statü	N	Ortalama (X)	Standart Sapma	sd	t	p
Entegre Raporlama Farkındalık	Akademisyen	140	4,08	0,558	278	0,440	0,660
	SMMM	140	4,04	0,627			
Entegre Raporlama Görüş	Akademisyen	140	4,16	0,518	278	0,328	0,743
	SMMM	140	4,13	0,606			
Entegre Raporlama Algı	Akademisyen	140	3,94	0,521	278	-1,163	0,246
	SMMM	140	4,12	0,605			

Katılımcı mesleki statülerinin entegre raporlamaya yönelik farkındalık (t= ,440; p>0,05), görüş (t= 0,328; p>0,05) ve algı (t= -1,163; p>0,05) düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık sergilemediği Tablo 7'de görülmektedir. Mesleki statünün katılımcı yaklaşımlarında belirleyici bir işleve sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, araştırma kapsamında mesleki statü özelinde değerlendirilen H_{2a}, H_{2b} ve H_{2c} hipotezleri kabul edilmemiştir.

Katılımcı yaşlarının entegre raporlamaya yönelik farkındalık, görüş ve algı düzeylerinde belirleyiciliğini ortaya koymak amacıyla one way anova analizine başvurulmuştur. Bu bağlamda karşılaşılan Tablo 8'de paylaşılmıştır.

Tablo 8: Yaş Değişkenine İlişkin Betimsel ve Karşılaştırmalı İstatistikler

Ölçekler	Yaş	N	Ortalama (X)	Standart Sapma	F	p
Entegre Raporlama Farkındalık	26 –35	58	4,15	0,487	0,749	0,524
	36 – 45	123	4,03	0,594		
	46 – 55	76	4,07	0,626		
	56 ve üzeri	23	4,98	0,712		
Entegre Raporlama Görüş	26 –35	58	4,15	0,528	0,201	0,895
	36 – 45	123	4,14	0,577		
	46 – 55	76	4,17	0,555		
	56 ve üzeri	23	4,06	0,623		
Entegre Raporlama Algı	26 –35	58	4,10	0,483	1,279	0,282
	36 – 45	123	3,94	0,550		
	46 – 55	76	4,05	0,602		
	56 ve üzeri	23	3,93	0,686		

Tablo 8'den anlaşılacağı üzere yaş değişkeni katılımcıların entegre raporlamaya ilişkin farkındalık (F= 0,749; p>0,05), görüş (F= 0,201; p>0,05) ve algı (F= 1,279; p>0,05) düzeylerinde istatiksel açıdan anlamlı bir farklılık sergilememiştir. Tablodan da görüleceği üzere yaş değişkeni katılımcıların entegre raporlama yaklaşımlarında belirleyici bir rol göstermemiştir. Bu nedenle araştırma kapsamında dikkate alınan H_{3a}, H_{3b} ve H_{3c} hipotezleri reddedilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan akademisyen ve SMMM'lerin eğitim seviyelerinin entegre raporlama farkındalık, görüş ve algı düzeyleri üzerindeki işlevselliğini yansıtmak için one way anova analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda ulaşılan sonuçlar Tablo 9'de özetlemiştir.

Tablo 9: Eğitim Bakımından Betimsel ve Karşılaştırmalı İstatistikler

Ölçekler	Eğitim	N	Ortalama (X)	Standart Sapma	F	p
Entegre Raporlama Farkındalık	Lisans	91	4,01	0,679	1,023	0,361
	Yüksek Lisans	70	4,14	0,546		
	Doktora	119	4,05	0,545		
Entegre Raporlama Görüş	Lisans	91	4,21	0,607	0,807	0,447
	Yüksek Lisans	70	4,13	0,564		
	Doktora	119	4,11	0,526		
Entegre Raporlama Algı	Lisans	91	4,04	0,648	2,785	0,063
	Yüksek Lisans	70	4,11	0,573		
	Doktora	119	3,92	0,477		

Tablo 9'dan görüleceği üzere entegre raporlamaya yönelik farkındalık (F= 1,023; p>0,05), görüş (F= 0,807; p>0,05) ve algı (F= 2,785; p>0,05) düzeylerinde katılımcı eğitim düzeylerinin belirleyici bir işlev göstermediği bulgulanmıştır. Eğitim düzeyinin katılımcıların entegre raporlama yaklaşımlarında anlamlı bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırma ile test edilen H_{4a}, H_{4b} ve H_{4c} hipotezleri reddedilmiştir.

6. Sonuç

İşletmelerin temel amaçlarından biri karını maksimize etmektir. Ancak işletmelerin başarılarının sadece kısa ve uzun vadede göstermiş olduğu finansal performansla değil çevresel ve sosyal açıdan göstermiş olduğu performansla da ilgisi bulunmaktadır. Gerek yöneticiler gerekse yatırımcılar yüksek kâr elde etme amacı taşırlar. Bununla birlikte günümüz dünyasında çevresel ve sosyal sermayenin de giderek önem kazandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak sadece finansal göstergeler değil finansal olmayan göstergelerin de işletme başarısında büyük bir ölçüt olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu düşüncenin gelişmesiyle birlikte işletmeler ve hizmet sunulan taraflar sadece finansal raporların değil finansal olmayan raporların da hazırlanması gerektiğini savunmaya başlamışlardır. Bunu da hem finansal hem de finansal olmayan bilgilerin sunulduğu ve tek bir rapor altında toplanmasını sağlayan entegre raporlama ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu konuda öncülük yapan kuruluşların oluşması ve çalışmalar başlatmasıyla entegre raporlama giderek önem kazanmaya başlamış ve işletmeler tarafından yakından takip edilmeye başlanmıştır.

Entegre raporlama ile işletmeler rekabet avantajı sağlayabilme, operasyonel verimlilik elde edebilme, marka değerini maksimize edebilme konularında avantaj elde edebilecektir. Ayrıca inovasyon sağlayabilme ve bir raporlama yapabilme açısından da entegre raporlama işletmelere katkı sunabilecektir. Sadece işletmeler değil konuya ilgi duyan yatırımcılar ve diğer paydaşlar (tedarikçi, tüketici vb.) da güvenilir, bütüncül ve karşılaştırılabilir veri elde edebilecektir. Böylesine çok yönlü katkı sunan entegre raporlama süreci sadece ilgili taraflar değil muhasebe sürecinde etkin olan muhasebe meslek mensupları tarafından ve muhasebe eğitimi veren akademisyenlerin de ilgisini çekmiş ve önemsenmeye başlanmıştır.

Bu araştırma kapsamında akademisyen ve serbest muhasebeci mali müşavirler dikkate alınarak entegre raporlamaya yönelik farkındalık, görüş ve algılarının yansıtılması amaçlanmıştır. Katılımcılara ait cinsiyet,

mesleki statü, yaş ve eğitim gibi niteliklerin entegre raporlamaya ilişkin yaklaşımlarında etkili bir rol oynayıp oynamadığı araştırma ile değerlendirilmiştir.

Araştırma ile genel olarak entegre raporlama ile ilgili hem akademisyen hem de serbest muhasebeci mali müşavir farkındalık, görüş ve algı düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmada incelenen cinsiyet faktörünün katılımcıların entegre raporlama uygulamasına yönelik görüş ve algılarında etkili bir işlev gösterdiği belirleniştir. Bununla birlikte, cinsiyetin katılımcıların entegre raporlama farkındalıklarında ise belirleyici bir rol oynamadığı tespit edilmiştir. Cinsiyet açısından farkındalık özelinde ulaşılan bu bulgu, Erol Fidan (2020), Doğan ve Yunusova (2021), Göksun ve Uzun (2023) ve Çoşkun ve Aksoylu (2024)'nun çalışma bulguları ile benzerlik sergilerken Ömürbek ve Kılınç (2019), Doğan ve Acar (2019), Topal (2019) ve Dede (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırma bulgularından farklılık göstermektedir.

Mesleki statü değişkeninin entegre raporlamaya ilişkin hem akademisyen hem de serbest muhasebeci mali müşavir farkındalık, görüş ve algı düzeylerinde etkili bir işleve sahip olmadığı belirlenmiştir Farkındalık ve algı bazında ulaşılan bu bulgu, Çoşkun ve Aksoylu (2024) tarafından ulaşılan sonuçlarla örtüşmektedir. Katılımcıların entegre raporlama farkındalık, görüş ve algı düzeylerinde eğitim değişkeninin belirgin bir rol oynamadığı araştırma ile bulgulanmıştır. Farkındalık ekseninde karşılaşılan bulgu, Doğan ve Acar (2019), Topal (2019), Doğan ve Yunusova (2021) ve Dede (2022)'nin araştırma sonuçları ile benzerlik taşımaktadır. Öte yandan eğitimle ilgili entegre raporlama görüş ve algı düzeyi açısından ulaşılan bulgu ise Çoşkun ve Aksoylu (2024) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Yaş faktörünün katılımcıların farkındalık, görüş ve algılarında etkili bir işlev göstermediği belirlenmiştir. Yaşa ilişkin farkındalık özelinde ulaşılan bulgu, Doğan ve Acar (2019), Erol Fidan (2020), Doğan ve Yunusova (2021) Göksun ve Uzun (2023) tarafından karşılaşılan araştırma bulguları ile paralel olduğu anlaşılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye genelindeki akademisyen ve serbest muhasebeci mali müşavirlerin entegre raporlamaya yönelik farkındalık, görüş ve algılarını nicel bir yaklaşımla ortaya çıkarması nedeniyle bir sınırlılık taşımaktadır. Bu bağlamda ilerde çalışma yapmak isteyenler nitel bir yaklaşımı esas alarak entegre raporlamaya ilişkin ilgililerin bakış açılarını değerlendirebilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abeysekera, I. (2013). A Template for Integrated Reporting, *Journal of Intellectual Capital*, 14(2), s.227-245.

Abeywardana, N. L. E., Azam, S. F. ve Kevin Low, L. T. (2024). Integrated Thinking on Integrated Reporting Practice: Evidence from Public Listed Companies in Sri Lanka, *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 22(5), s.1085-1118.

Adegboyegun, A. E., Alade, M. E., Ben-Caleb, E., Ademola, A. O., Eluyela, D. F. ve Oladipo, O. A. (2020). Integrated Reporting and Corporate Performance in Nigeria: Evidence from the Banking Industry, *Cogent Business & Management*, 7(1), 1736866.

Adhariani, D., ve De Villiers, C. (2019). Integrated Reporting: Perspectives of Corporate Report Preparers and Other Stakeholders, *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 10(1), s.126-156.

Albetairi, H. T. A., Kukreja, G., ve Hamdan, A. (2018). Integrated Reporting and Financial Performance: Empirical Evidences from Bahraini Listed Insurance Companies, *Accounting and Finance Research,* 7(3), s.102-110.

Al-Qadasi, A. A., Ghaleb, B. A., ve Qaderi, S. A. (2025). Unlocking the Power of Internal Audit Function (IAF) and Corporate Social Responsibility (CSR): Enhancing İntegrated Reporting Quality in Malaysian Companies, *Managerial Auditing Journal,* 40(1), s.1-29.

Argento, D., Culasso, F., ve Truant, E. (2019). From Sustainability to Integrated Reporting: The Legitimizing Role of the CSR Manager, *Organization & Environment*, 32(4), s. 484-507.

Arora, M. P., Lodhia, S., ve Stone, G. (2022). Enablers and Barriers to the Involvement of Accountants in Integrated Reporting, *Meditari Accountancy Research,* 30(3), s.676-709.

Arslan, M. C., ve Özkan, O. (2018). Entegre Raporlamaya Evrilme Süreci ve Durum Tespiti-Bist Örneği, *Mali Çözüm Dergisi*, 28, s.29-52.

Battal, Ü. (2018). Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Entegre Raporlama: Türk Hava Yolları ve Güney Afrika Hava Yolları İncelemesi, *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 11(3), s.393-424.

Besler, Ö.N. (2019). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlama Algılama Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi),* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Burke, J. J., ve Clark, C. E. (2016). The Business Case for Integrated Reporting: Insights from Leading Practitioners, Regulators, and Academics, *Business Horizons,* 59(3), s.273-283.

Cihangir, A. E., ve Savsar, C. (2024). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma: Çorum İli Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 27(2), s.775-786.

Çetin, Ö. O. (2025). Sürdürülebilirlik Raporlaması, Entegre Raporlama ve Muhasebe Eğitimi: Lisans Müfredatının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi,* 8(1), s.156 – 169. DOI: 10.32951/mufider.1629422

Coşkun, B. ve Aksoylu, S. (2024). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlama Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Araştırma: Kayseri İli Örneği, *İşletme Akademisi Dergisi*, 5(1), s. 11-31.

Dede, A. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının Bireysel Özeliklerinin Entegre Raporlama ile İlgili Farkındalık Düzeylerine Etkileri Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), s.2050-2060.

Demartini, C., ve Trucco, S. (2017). *Integrated Reporting and Audit Quality*, Cham: Springer.

Doğan, Z., ve Acar, A. (2019). Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlerin Entegre Rapor Uygulamaları Sürecinde Mesleki Yetkinliklerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış,* 18(56), s.25-48.

Doğan, Z. ve Yunusova, A. (2021), Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlama ile İlgili Farkındalık Düzeylerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma, *Fiscaoeconomia,* 5(1), s.343-358.

Durmuş, A., Aracı, Ö. N. K., ve Arısoy, K. (2024). Entegre Raporlama ve Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevelerindeki Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi,* 5(Prof. Dr. Fikret OTLU Özel Sayısı), s.251-266.

Emir, S., Aracı, Ö. N. K., ve Kıymık, H. (2021). Entegre Raporlama Anlayışının Camels Analizi ile Finansal Performans Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, *Muhasebe ve Denetime Bakış,* 20(62), s.259-284.

Engelbrecht, L., Yasseen, Y., ve Omarjee, I. (2018). The Role of the Internal Audit Function in Integrated Reporting: A Developing Economy Perspective, *Meditari Accountancy Research*, 26(4), s.657-674.

Ercan, C., ve Kestane, A. (2017). Entegre Raporlama ve Türkiye'deki Uygulama Örnekleri Üzerine Bir Araştırma, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(4), s. 73-86.

Erol Fidan, M. (2020). Entegre Raporlama Hakkında Muhasebe Meslek Mensuplarının Farkındalık Düzeyi: İzmir Örneği, *Pearson Journal*, 5(8), s.255–271. https://doi.org/10.46872/pj.170

Eski, S. (2023). Overview of the Relationship of Integrated Reporting with Sustainability Accounting and Evaluation of Integrated Reporting Studies in Türkiye, *Journal of Economics and Administrative Sciences,* 24(1), s. 127-140

Fatemi, A., Glaum, M. ve Kaiser, S. (2018). ESG Performance and Firm Value: The Moderating Role of Disclosure, *Global Finance Journal*, (38), s.45-64.

Güney, A. (2018). Geleneksel Raporlamadan Entegre Raporlamaya Geçiş, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,* 20, s.614-627.

Göksun, Z. ve Uzun, E. (2023) Entegre Raporlama Farkındalık Düzeylerinin Analizi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Ankara İlinde Alan Çalışması, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), s.806-837.

IIRC, (2021). International Integrated Reporting Council. Uluslararası ER Cercevesi, 2021, s.1-58. Erişim Adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.entegreraporlamatr.org/tr/images/pdf/IIRC-TR.pdf (19.11.2025).

James, M. L. (2015). The Benefits of Sustainability and Integrated Reporting: An Investigation of Accounting Majors' Perceptions, *J. Legal Ethical & Regul. Isses,* 18(1), s. 93-113.

Hamad, S., Draz, M. U., ve Lai, F. W. (2020). The Impact of Corporate Governance and Sustainability Reporting on Integrated Reporting: A Conceptual Framework, *Sage Open,* 10(2), 2158244020927431.

Hazar, S. O. (2023). Kurumsal Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Entegre Raporlama: Allianz Türkiye Örneği, *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 11(23), s.227-255.

Hichri, A. (2023). Integrated Reporting, Audit Quality: Presence of Environmental Auditing in an International Context, *European Business Review*, 35(3), s.397-425.

Hurghiş, R. (2015, September). *Integrated Reports and Financial Performance: An Analysis*, In 11th Workshop on European Financial Reporting, Paris (s. 3-4).

Horasan, E. ve Tazegül, S. (2021). Entegre Raporlamanın Şirketlerin Finansal Performansları Üzerindeki Etkisi, *Journal of Research in Business,* 6(1), s.141-163.

Kara, M. (2026). "Muhasebe meslek mensuplarının entegre raporlama konusundaki görüşleri üzerine bir araştırma: Van ili örneği, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*(42, s. 309-324

Karaburun, G. ve Demirci, Ş.D. (2020). Muhasebe Kültürü ve Entegre Raporlama Farkındalığı İlişkisi, *Journal of Economy Culture and Society,* 62, s.345-364.

Kashchena, N., KovalevsKa, N., ve Nesterenko, I. (2022). Organizational and Methodological aspects of Audit of Integrated Reporting of Enterprise, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej W Katowicach,* 14.

Kınalı, F., ve Ceran, Y. (2025). TFRS Kapsamında Entegre Rapor Uygunluğunun Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul'da Yüksek Katma Değerli Firmalar Üzerine Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 17 (1), s.751-769

King, M., ve Roberts, L. (Çeviren Erkin Erimez) (2017). *Entegre Düşünce,* Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları No:10, 1. Basım, Kasım.

Köse, T., ve Ağdeniz, Ş. (2023). Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartlarının Entegre Raporlamada Kullanımına İlişkin Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(MODAVICA Özel Sayısı), s.276-299.

Lakhani, L., ve Herbert, S. L. (2022). Theoretical Frameworks Applied in Integrated Reporting and Sustainability Reporting Research, *South African Journal of Economic and Management Sciences,* 25(1), 4427.

Lee, K. W., ve Yeo, G. H. H. (2016). The Association Between Integrated Reporting and Firm Valuation, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 47(4), s. 1221-1250.

Moloi, T., ve Iredele, O. O. (2020). Firm Value and Integrated Reporting Quality of South African Listed Firms, *Academy of Strategic Management Journal,* 19(1), s.1-20

Montecalvo, M., Farneti, F., ve De Villiers, C. (2018). The Potential of Integrated Reporting to Enhance Sustainability Reporting in the Public Sector, *Public Money & Management*, 38(5), s.365-374.

Morros, J. (2016). The Integrated Reporting: A Presentation of the Current State of Art and Aspects of Integrated Reporting that Need Further Development, *Intangible Capital*, 12(1), s.336-356.

Ott, C. (2016). Investors' Perceptions of Integrated Reporting, Available at SSRN 2714427.

Ömürbek, V., ve Kılınç, Z. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi: Göller Bölgesinde Bir Araştırma, *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi,* 1(2), s.169-194.

Öztürk, S. (2019). Geleceğin Kurumsal Raporlama Yaklaşımı Olarak Entegre Raporlama: Garanti Bankası Örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), s.1-20.

Pavlopoulos, A., Magnis, C., ve Iatridis, G. E. (2019). Integrated Reporting: An Accounting Disclosure Tool ofr High Quality Financial Reporting, *Research in International Business and Finance,* 49, s.13-40.

Peker, A. A. (2024). Denetim Kalitesi ve Entegre Raporlama Kalitesinin Firmaların Finansal Performansına Etkisi, *Denetişim,* (30), s.159-171. https://doi.org/10.58348/denetisim.1485710

Samy, M., ve Deeb, E. (2019). The Impact of Integrated Reporting on Firm Value and Performance: Evidence from Egypt, *Journal of Accounting Research*, 3(2), s.1-33.

Shoaf, V., Jermakowicz, E. K., ve Epstein, B. J. (2018). Toward Sustainability and Integrated Reporting, *Review of Business*, 38(1).

Simnett, R., ve Huggins, A. L. (2015). Integrated Reporting and Assurance: Where Can Research Add Value? *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 6 (1), s.29-53.

Sun, Y., Davey, H., Arunachalam, M., ve Cao, Y. (2022). Towards a Theoretical Framework for the Innovation in Sustainability Reporting: An Integrated Reporting Perspective, *Frontiers in Environmental Science,* 10, 935899.,

Solak, B., Gönen, S., ve Rasgen, M. (2017). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, *World of Accounting Science,* 19(1), s.166-188.

Streiner, David L. (2003). Starting at the Beginning: An Introduction to Coefficient Alpha and Internal Consistency, *Journal of Personality Assessment*, 80 (1), s.99-103, DOI: 10.1207/S15327752JPA8001_18

Özçelik, H., Köse, E., ve Bekci, İ. (2023). Entegre Raporlama Kalitesi ve Finansal Performans İlişkisi: BIST Çimento Sektörü Üzerine Bir Araştırma, *Mali Çözüm Dergisi,* 33, s.1727-1752.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, Boston, Pearson.

Topal, Y. (2019). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegre Raporlamaya İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Tespiti: Bursa İli Örneği,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.

Topçu, M. K., ve Korkmaz, G. (2015). Entegre Raporlama: Kavramsal Bir İnceleme, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), s.1-22.

Uslu, A. (2023). Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesine Göre Borsa İstanbul Grubu'nun 2021 Yılı Entegre Faaliyet Raporunun İçerik Analizi, *İşletme Akademisi Dergisi*, 4 (3), s.239-256.

Yanık, S. ve Türker, İ., (2012). Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Raporlamasındaki Gelişmeler (Tümleşik Raporlama), *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), s.291-308.

Yüksel, F. (2019). Sürekli Denetim, Entegre Raporlama'nın Sürekli Denetimi, *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi,* 1(2), s.141-155.

Yüksel, F. ve Kayalı, C. A. (2020). Entegre Raporlama İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: BİST Banka Endeksi Üzerinde Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (22), s.65-80.

Yücenurşen, M. (2022). Türkiye'de Yayınlanan Entegre Raporların Kalitesi ve Firma Değeri İlişkisi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), s.343-358.

Vitolla, F., ve Raimo, N. (2018). Adoption of Integrated Reporting: Reasons and Benefits—A Case Study Analysis, *International Journal of Business and Management,* 13(12), s.244-250.

Wen, L. P., Kiew Heong, A. Y., ve Chee Hooi, S. L. (2017). Integrated Reporting and Financial Performance, *Management & Accounting Review*,16(2), s.101-130.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1255-1270, doi: 10.11616/asbi.1910086

Bolu'daki Termal Turizm İşletmelerinin Uluslararası Sağlık Turizmi Standartlarına Uyum Düzeyleri ve Rekabet Stratejileri[1]

Compliance with International Health Tourism Standards and Competitive Strategies of Thermal Tourism Enterprises in Bolu

Aliye ÇİLAN AKIN[2], Adnan AKIN[3], Hakan TUNA[4]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 25.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışmanın amacı, Bolu'da faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinin ulusal ve uluslararası sağlık turizmi standartlarına uyum süreçlerine ilişkin yöneticilerin görüş ve değerlendirmelerini incelemek ve işletmelerin benimsedikleri rekabet stratejilerini ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında Bolu ilinde faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinde görev yapan üst ve orta düzey yöneticilerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma nitel araştırma deseni çerçevesinde tasarlanmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, işletmelerin T.C. Sağlık Bakanlığı Kaplıcalar Yönetmeliği ve uluslararası sağlık turizmi standartlarına uyum süreçlerini yönetsel bakış açısıyla ele aldıklarını; rekabet stratejilerinin ise hizmet kalitesi, hizmet çeşitliliği, fiyat–kalite dengesi, pazarlama faaliyetleri ve destinasyon algısı ekseninde şekillendiğini göstermektedir. Araştırma sonuçlarının Bolu'daki termal turizm işletmelerinin rekabet gücünün artırılmasına ve sağlık turizmi standartlarına uyum süreçlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Termal Turizm, Uluslararası Standartlar, Rekabet Stratejileri, Bolu.

&

Abstract: The aim of this study is to examine managers' views and evaluations regarding the compliance processes of thermal tourism enterprises operating in Bolu with national and international health tourism standards and to identify the competitive strategies adopted by these enterprises. Within the scope of the research, semi-structured in-depth interviews were conducted with senior and middle-level managers working in thermal tourism enterprises operating in Bolu province. The study was designed within the framework of a qualitative research approach, and the data obtained were analyzed using descriptive analysis. The findings indicate that enterprises address compliance with the Turkish Ministry of Health's Spa Regulations and international health tourism standards from a managerial perspective. Furthermore, the competitive strategies of the enterprises are shaped around service quality, service diversity, the price–quality balance, marketing activities, and destination perception. The results of the study are expected to contribute to enhancing the competitive power of thermal tourism enterprises in Bolu and improving their compliance processes with health tourism standards.

Keywords: Health Tourism, Thermal Tourism, International Compliance, Competitive Strategies, Bolu.

[1]Bu çalışma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje tarafından desteklenen 2025-SOS-023 nolu proje kapsamında hazırlanmıştır.
[2] Prof. Dr., Aliye Çilan Akın, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, aliye.akin@ibu.edu.tr (Sorumlu Yazar)
[3] Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Akın, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, adnan.akin@ibu.edu.tr
[4] Doç. Dr., Hakan Tuna, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, hakantuna@ibu.edu.tr

Atıf/Cite as: Çilan Akın, A., Akın, A., Tuna, H. (2026). Bolu'daki Termal Turizm İşletmelerinin Uluslararası Sağlık Turizmi Standartlarına Uyum Düzeyleri ve Rekabet Stratejileri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1255-1270. doi: 10.11616/asbi.1910086
İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy
Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Uluslararası düzeyde sağlık harcamalarının artması, nüfusun yaşlanması ve insanların yaşam kalitesini artırmaya yönelik taleplerinin artması sağlık turizminin gelişimini hızlandırmaktadır (Connell, 2013; Smith ve Puczkó, 2014). Bu süreçte termal turizm, tedavi edici ve koruyucu sağlık hizmetlerini bir arada sunabilen sağlık turizminin en önemli alt alanlarından biridir (Erfurt-Cooper ve Cooper, 2009). Bu kapsamda termal kaynakların doğal tedavi amacıyla kullanılması destinasyonlara önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Ancak bu avantajın sürdürülebilirliği termal turizm işletmelerinin hizmet kalitesine, standartlaşma düzeyine ve kurumsal yönetim anlayışına bağlı olmaktadır (Hall, 2011).

Sahip olduğu jeotermal kaynak çeşitliliği ve rezerv büyüklüğü açısından Türkiye, dünyada önemli termal turizm ülkeleri arasında yer almaktadır (Öztürk ve Bayat, 2011). Türkiye'nin bu potansiyelinin uluslararası sağlık turizmi pazarında katma değere dönüştürülebilmesi, termal turizm işletmelerinin ulusal ve uluslararası sağlık turizmi standartlarına uyum düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir (Goodrich ve Goodrich, 1987). Özellikle sağlık tesisi altyapısı, hijyen ve temizlik standartları, hasta güvenliği, uzman işgücü kaynağı ve tedavi hizmet sunumu gibi kriterler, sağlık turizmi işletmeleri için temel rekabet unsurları olarak kabul edilmektedir (Lunt vd., 2011). Bu kapsamda sağlık turizmi işletmelerinin standartlaşması, hizmet kalitesinin sürdürülebilir biçimde sağlanması ve uluslararası düzeyde güvenilir olması kritik bir rol oynamaktadır.

Uluslararası düzeyde sağlık kuruluşlarını ve programlarını akredite eden ve onaylayan Joint Commission International (JCI) ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenen standartlar sayesinde küresel ölçekte sağlık turizmi işletmelerinin faaliyetleri değerlendirilebilmektedir (JCI, 2026). Türkiye'de ise termal turizm işletmelerinin faaliyetleri başta T.C. Sağlık Bakanlığı Kaplıcalar Yönetmeliği olmak üzere çeşitli yasal ve idari düzenlemeler çerçevesinde şekillenmektedir (Resmî Gazete, 2001). İşletmelerin söz konusu düzenlemelere uyum sağlaması yasal bir zorunluluk olmakla birlikte işletmelerin rekabet gücünü arttıran önemli bir unsurdur. Dolayısıyla termal turizm potansiyeli bulunan destinasyonların rekabet avantajı sağlayabilmesi, sadece sahip oldukları doğal kaynaklara değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası standartlara uyumlu, güvenilir ve yüksek kaliteli hizmet sunumlarına da bağlıdır. Bu bağlamda, sahip olduğu termal su kaynakları ve doğal çevresiyle Bolu ili sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Bolu'daki termal turizm işletmelerinin ulusal ve uluslararası sağlık turizmi standartlarına uyum süreçlerine ilişkin yöneticilerin görüş ve değerlendirmelerini incelemek ve işletmelerin benimsedikleri rekabet stratejilerini belirlemektir.

Literatürde termal turizm alanındaki çalışmaların büyük ölçüde destinasyon imajı, ziyaretçi memnuniyeti ve hizmet kalitesi gibi konulara odaklandığı görülmektedir. Örneğin, İlban ve arkadaşları (2008), termal turizm destinasyonlarında destinasyon imajının turist algıları üzerindeki etkisini Gönen örneği üzerinden incelemiştir. Emir ve Durmaz (2009) ise Afyonkarahisar'ın termal turizm imajını değerlendirerek bölgesel çekicilik unsurlarını ortaya koymuştur. Daha güncel bir çalışmada Yalman ve Sancar (2021), termal turizm işletmelerinde hizmet kalitesi algısı ile tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Buna karşın, termal turizm işletmelerinin ulusal ve uluslararası sağlık turizmi standartlarına uyum düzeyleri ile bu uyumun işletmelerin rekabet stratejilerine nasıl yansıdığına odaklanan ampirik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu yönüyle çalışmanın, Bolu'daki termal turizm işletmelerinin ulusal ve uluslararası pazarda rekabet gücünün artırılmasına yönelik literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Sağlık Turizmi ve Termal Turizmin Hizmet Yapısı

Sağlık turizmi, bireylerin sürekli ikamet ettikleri yerin dışına tedavi olmak, çeşitli sağlık hizmetlerinden yararlanmak amacıyla seyahat etmelerinden doğan sağlık ve turizm hizmetlerinin bütünleşik bir biçimde sunulmasıdır. Sağlık turizmi hem tedavi edici hizmetleri hem de rehabilitasyon, önleyici sağlık uygulamaları ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik hizmetleri de kapsamaktadır (Connell, 2013; Smith ve Puczkó, 2014).

Termal turizm ise sağlık turizminin en eski ve kurumsallaşmış alt türlerinden biri olup, doğal termal ve mineralli suların tedavi, rehabilitasyon ve korunma amaçlı kullanımına dayanmaktadır. Termal turizm faaliyetleri; medikal tedavi, fiziksel rehabilitasyon, şifalı su tedavisi (balneoterapi) ve spa-wellness uygulamaları ile konaklama ve rekreasyon hizmetlerinin birlikte sunulduğu karma bir hizmet yapısına sahiptir (Erfurt-Cooper ve Cooper, 2009). Bu yönüyle termal turizm, klasik turizm faaliyetlerinden farklı olarak sağlık hizmetleri sunumu, medikal uzmanlık gereksinimi ve yasal çerçeve gerektirmektedir. Sunulan hizmetlerin insan sağlığıyla doğrudan ilişkili olması, termal turizm işletmelerini hijyen, personel, güvenlik ve hizmet kalitesi açısından belirli standartlara tabi kılmaktadır. Bu durum, termal turizm işletmelerinin salt konaklama odaklı hizmet anlayışından uzaklaşmasına neden olmakta ve sağlık hizmetleriyle entegre, düzenleyici mekanizmalar tarafından denetlenen bir sektör yapısı oluşturmasını sağlamaktadır.

Uluslararası literatürde termal ve sağlık turizmi işletmelerinin başarısının; doğal kaynak zenginliği kadar, standartlara uyum, kurumsal yönetim, hizmet süreçlerinin standardizasyonu ve hasta/misafir güvenliği gibi unsurlarla doğrudan ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Hall, 2011; Heung vd., 2011). Küresel sağlık turizmi pazarında rekabet edebilirliğin sağlanabilmesi, işletmelerin yalnızca ulusal mevzuata uyum göstermesiyle sınırlı kalmamakta; uluslararası kalite ve akreditasyon sistemleri giderek artan bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda termal turizm işletmeleri, hem turizm sektörünün dinamiklerine uyum sağlamak hem de sağlık hizmetlerinin etik, güvenlik ve kalite gerekliliklerini karşılamak durumundadır. Bu ikili yapı, termal turizmi hem yüksek potansiyel hem de yüksek sorumluluk içeren bir alan hâline getirmektedir.

2.2. Termal Turizm İşletmelerine İlişkin Ulusal Mevzuatın Kapsamı

Türkiye'de termal turizm işletmelerinin kuruluşu, faaliyet kapsamı ve hizmet içeriği ve sunum süreçleri çok boyutlu bir mevzuat sistemi çerçevesinde düzenlenmektedir. Söz konusu işletmeler hem turizm sektörüne ilişkin mevzuata hem de sağlık hizmetleriyle doğrudan ilişkili mevzuata tabi olmaktadır. Bu nedenle çift yönlü bir hukuki çerçeve içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir (Öztürk ve Bayat, 2011).

Termal turizm işletmelerine yönelik temel düzenleyici metin, T.C. Sağlık Bakanlığı Kaplıcalar Yönetmeliği'dir. İlk olarak 2001 yılında yayımlanan ve daha sonra güncellenen bu yönetmelik; kaplıca ve içmece tesislerinin sağlık amaçlı kullanım esaslarını, tesislerin ve termal suların niteliklerini, tedavi uygulamalarını, hijyen koşullarını, sağlık personeli bulundurma zorunluluğunu ve denetim süreçlerini ayrıntılı biçimde düzenlemektedir (Resmî Gazete, 2001). Yönetmelikte, termal suların özellikle tedavi edici amaçlarla kullanımının hekim gözetiminde gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu durum termal turizm işletmelerini klasik konaklama işletmelerinden ayırmaktadır.

Kaplıcalar Yönetmeliği kapsamında termal işletmelerden beklenen temel yükümlülükler şu başlıklarda toplanmaktadır (Resmî Gazete, 2001):

- Termal suyun kaynağına, sıcaklığına ve kimyasal özelliklerine ilişkin teknik kriterlerin sağlanması,
- Kaplıca tedavisinde kullanılan doğal tedavi yöntemleri,
- Hijyen ve sanitasyon uygulamalarının düzenli olarak yürütülmesi,
- Sağlık hizmetlerinin hekim sorumluluğunda sunulması,

- Tedavi alanları, havuzlar ve ortak kullanım alanlarının tanımlanması,
- Termal tedavi alanlarında sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınması,
- Periyodik denetim ve raporlama süreçlerinin yerine getirilmesidir.

Termal turizm işletmeleri sağlık ve tedavi hizmetlerine ek olarak konaklama hizmeti de sunmaktadır. Bu nedenle faaliyetlerinin sürdürülmesinde "Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik" hükümlerine de tabidirler. Bu yönetmelik; tesislerin fiziksel altyapısı, oda standartları, ortak kullanım alanları ve hizmet çeşitliliğine ilişkin kriterleri belirlemekte ve termal tesisleri turizm sektörü içerisinde sınıflandırmaktadır (Resmî Gazete, 2019). Ayrıca işletmeler, Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik ve çevre sağlığına ilişkin mevzuat kapsamında da yükümlülükler taşımaktadır (Resmî Gazete, 2005).

2.3. Uluslararası Sağlık Turizmi Akreditasyon Sistemleri ve Kriterleri

Küresel sağlık turizmi pazarında faaliyet gösteren işletmeler için ulusal mevzuata uyum, yasal bir zorunluluk olmakla birlikte, uluslararası pazarda güvenilirlik ve rekabet avantajı sağlamak açısından yeterli görülmemektedir. Bu nedenle sağlık ve termal turizm işletmeleri, hizmet kalitelerini belgelendirmek ve uluslararası hasta/misafir güvenini artırmak amacıyla çeşitli uluslararası akreditasyon ve kalite standartlarına yönelmektedir (Connell, 2013).

Akreditasyon, bir sağlık kuruluşunun, önceden belirlenmiş ve yayınlanmış standartlara uygunluğunun, herkesçe kabul gören bir tüzel kişilik tarafından değerlendirilip onaylandığı resmi bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Melo, 2016). Sağlık bakım kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla, birçok ülke ve işletme ulusal standartların yaygınlaştırılması ve kamusal hesap verme sorumluluğu için sağlık hizmetleri akreditasyonunu bir araç olarak benimsemektedir (Kavak, 2018: 15). Söz konusu akreditasyon programları uluslararası düzeyde belirlenmiş yüksek hizmet kalitesi içeren standartları kapsamaktadır. Uluslararası sağlık turizmi akreditasyon sistemleri, yalnızca fiziksel altyapı ve teknik yeterlilikleri değil; aynı zamanda kurumsal yönetim, hizmet süreçlerinin standardizasyonu, risk ve hasta güvenliği yönetimi ile sürekli iyileştirme ilkelerini bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu yönüyle söz konusu sistemler, ulusal mevzuatın ötesinde, işletmelerden stratejik ve kurumsal bir dönüşüm talep etmektedir (Heung vd., 2011).

Sağlık turizmi alanında en yaygın bilinen uluslararası akreditasyon sistemleri arasında Joint Commission International Akreditasyonu (JCI), TEMOS Sertifikaları ve QHA Trent Akreditasyonu yer almaktadır (Erdoğan ve Eriş, 2025: 225). JCI, sağlık kurumlarının en nitelikli sağlık hizmet sunabilmesi için gerekli yönlendirmeler yapmakta ve sağlık kurumunun tanınmasını, başarısını, güvenilirliğini sağlamaktadır. JCI standartları; hasta güvenliği, bakım süreçlerinin kalitesi, acil durum yönetimi, mesleki etik standartları, yönetimsel liderlik ve kalite yönetim sistemleri gibi temel standartları kapsamaktadır (Avcıl ve Uslu, 2022: 280). Bu standartlar, sağlık hizmetlerinin süreç temelli ve ölçülebilir kalite göstergeleri aracılığıyla değerlendirilmesini amaçlamakta ve kurum genelinde sürdürülebilir bir kalite kültürünün yerleşmesini hedeflemektedir (Shaw, 2003).

Bir diğer önemli uluslararası akreditasyon sistemi olan TEMOS, sağlık turizmi kapsamında hizmet sunan işletmelerin uluslararası hasta yönetimi, çok kültürlü hizmet sunumu, iletişim süreçleri, hasta deneyimi ve organizasyonel yapı gibi boyutlarına odaklanmaktadır. TEMOS, sağlık hizmetlerinin turizm hizmetleriyle entegrasyonunu değerlendirmesi bakımından, sağlık turizmi literatüründe farklılaşan bir konuma sahiptir (Wendt, 2012: 31). QHA Trent Akreditasyonu ise, İngiltere merkezli olup Avrupa'da çok yaygın olan uluslararası sağlık turizmi akreditasyonlarından biridir. Bu sistem güvenlik ve sürdürülebilir hizmet kalitesini hastalar, çalışanlar, yönetim ve toplum açısından bir bütün olarak dikkate almaktadır (Erdoğan ve Eriş, 2025: 224).

Bu akreditasyon sistemlerinin ortak özelliği, sağlık hizmetleri sunumunu süreç temelli bir kalite anlayışıyla değerlendirmesidir. Bu süreçte hasta/misafir güvenliği, risk yönetimi, sürekli iyileştirme ve uzman personel gibi unsurlar, sistematik biçimde izlenmekte ve belgelendirilmektedir. Bu durum, termal turizm işletmeleri açısından önemli bir yapısal dönüşümü zorunlu kılmaktadır.

Ulusal mevzuat ile uluslararası akreditasyon sistemleri arasında farklılığın sadece zorunluluk ve gönüllülük ayrımıyla sınırlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla ulusal mevzuat işletmelerde olması gereken asgari sağlık ve güvenlik koşullarını belirtmekte uluslararası akreditasyonlar ise işletmelerin ölçülebilir kalite ve sürekli iyileştirme göstergelerini ortaya koymalarını beklemektedir (Smith ve Puczkó, 2014). Bu bağlamda termal turizm işletmeleri için uluslararası akreditasyonlar, pazarlama stratejileri, marka değerinin artırılması ve rekabet avantajı elde edilmesiyle yakından ilişkili stratejik bir yönetim aracı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu süreçler, yüksek maliyet, nitelikli işgücü ve güçlü kurumsal kapasite gereksinimleri nedeniyle termal turizm işletmeleri açısından önemli zorluklar da barındırmaktadır.

2.4. Termal Turizm İşletmelerinde Rekabet Stratejileri

Rekabet stratejileri, işletmelerin rakiplerine kıyasla sürdürülebilir bir üstünlük elde etmek amacıyla sahip oldukları kaynakları ve yetenekleri etkin biçimde kullanmalarını ifade etmektedir. Stratejik yönetim literatüründe rekabet avantajının yalnızca maliyet odaklı yaklaşımlarla değil, aynı zamanda farklılaşma, yenilikçilik ve değer yaratma süreçleriyle sağlanabileceği vurgulanmaktadır (Porter, 1985). Kaynak temelli yaklaşıma göre ise işletmelerin sahip oldukları özgün ve taklit edilmesi zor kaynaklar, uzun dönemli rekabet üstünlüğünün temelini oluşturmaktadır (Barney, 1991). Turizm sektöründe doğal kaynaklar, hizmet kalitesi, kurumsal bilgi birikimi ve destinasyon imajı bu stratejik kaynaklar arasında değerlendirilmektedir.

Turizm literatüründe rekabetçilik kavramı çoğunlukla destinasyon perspektifiyle ele alınmaktadır. Hassan (2000), turizm destinasyonlarının rekabet gücünün doğal ve kültürel çekiciliklerin yanı sıra çevresel sürdürülebilirlik, hizmet kalitesi ve pazar yönelimli yönetim anlayışı ile şekillendiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Buhalis (2000), destinasyonların rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için paydaşlar arasında koordinasyonun sağlanması, yenilikçi pazarlama uygulamalarının geliştirilmesi ve ziyaretçi odaklı hizmet anlayışının benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Destinasyon rekabetçiliğine ilişkin en kapsamlı modellerden biri olan Dwyer ve Kim'in (2003) bütünleşik rekabetçilik modelinde ise doğal ve oluşturulmuş kaynaklar, destekleyici faktörler, destinasyon yönetimi ve talep koşullarının birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ritchie ve Crouch (2003) da sürdürülebilir rekabet avantajının yalnızca sahip olunan kaynaklardan değil, bu kaynakların etkin yönetimi ve turizm deneyimine dönüştürülebilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Termal turizm işletmeleri açısından rekabet stratejileri, diğer turizm işletmelerine göre daha çok hizmet kalitesi, hijyen ve güvenlik standartları, uzman insan kaynağı, hizmet çeşitliliği ve kurumsal güvenilirlik gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir. Özellikle sağlık turizmi kapsamında faaliyet gösteren işletmeler için ulusal ve uluslararası standartlara uyum, yalnızca yasal bir zorunluluk değil, aynı zamanda uluslararası pazarlarda güven oluşturma ve marka değerini artırma açısından stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir (Erfurt-Cooper ve Cooper, 2009; Hall, 2011; Smith ve Puczkó, 2014). Bunun yanında destinasyon paydaşları arasındaki iş birliği, dijital pazarlama faaliyetleri ve ortak tanıtım uygulamaları da sağlık turizmi destinasyonlarının rekabet gücünü artıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır (UNWTO, 2018).

Bu doğrultuda termal turizm işletmelerinin rekabet üstünlüğü yalnızca sahip oldukları doğal termal kaynaklara değil, aynı zamanda sağlık turizmi standartlarına uyum düzeylerine, hizmet süreçlerini standardize edebilme kapasitelerine ve değişen pazar koşullarına uygun rekabet stratejileri geliştirebilmelerine bağlıdır. Bu nedenle sağlık turizmi standartlarına uyum ile rekabet stratejilerinin birlikte ele alınması, termal turizm işletmelerinin sürdürülebilir başarısını anlamak açısından önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

3. Yöntem

Araştırma, Bolu ilinde faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinin sağlık turizmi standartlarına uyum süreçleri ile rekabet stratejilerini yöneticilerin deneyim ve değerlendirmeleri doğrultusunda ortaya koymayı amaçlayan nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışmada, katılımcıların belirli bir olguya ilişkin algı, deneyim ve değerlendirmelerini derinlemesine incelemeye olanak sağlaması nedeniyle

fenomenoloji (olgubilim) deseni benimsenmiştir. Fenomenolojik araştırmalar, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını ve bu yaşantılara yükledikleri anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel araştırma desenlerinden biridir (Creswell, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu kapsamda sağlık turizmi standartlarına uyum ve rekabet stratejilerine ilişkin yönetsel deneyimlerin ayrıntılı biçimde anlaşılabilmesi amacıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır.

Bu araştırma kapsamında Bolu ilinde faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinde görev yapan üst ve orta düzey yöneticiler ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan tüm durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Buna göre ölçüt olarak katılımcıların işletmelerin yönetim süreçlerinde aktif rol almaları ve sağlık/termal turizm faaliyetlerine ilişkin karar mekanizmalarında yer almaları esas alınmıştır.

Araştırmanın amacı kapsamında ilgili literatür taranarak araştırmacılar tarafından kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme sorularının kapsam ve içerik geçerliliğini sağlamak amacıyla hazırlanan taslak form alanında uzman akademisyenlerin görüşüne sunulmuş, alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak görüşme formu tamamlanmıştır. Araştırmada nitel araştırmalarda inandırıcılığı ve güvenirliği artırmak amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Bu kapsamda görüşmeler katılımcıların onayı doğrultusunda ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve eksiksiz biçimde yazılı metne aktarılmıştır. Ayrıca veri toplama süreci boyunca elde edilen bilgilerin tekrar etmeye başlaması dikkate alınarak veri doygunluğuna ulaşıldığı kabul edilmiş ve görüşmeler sonlandırılmıştır. Katılımcıların ve temsil ettikleri işletmelerin gizliliğini korumak amacıyla tüm görüşmeler anonimleştirilmiş ve katılımcılar K1–K10 şeklinde kodlanmıştır (Lincoln ve Guba, 1985).

Ayrıca verilerin toplanabilmesi için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'na başvuruda bulunulmuş ve ilgili kuruldan (Protokol No: 2026/086) etik kurul onayı alınmıştır. Bu kapsamda derinlemesine görüşme tekniği uygulanarak, 10-25 Şubat 2026 tarihleri arasında katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık 35-45 dakika sürmüş olup görüşme süreci ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Görüşmelerin objektif ve kontrollü bir şekilde ilerlemesine dikkat edilmiş, tarafsız bir tutum sergilenerek veriler elde edilmiştir. Görüşmeler sırasında verilerin doygunluğa ulaşması, başka bir ifadeyle katılımcıların verdikleri yanıtların büyük ölçüde benzerlik göstermesi nedeniyle katılımcı sayısı 10 ile sınırlandırılmıştır. Katılımcılar K1–K10 şeklinde kodlanmış ve bazı katılımcı ifadeleri herhangi bir değişiklik yapılmadan doğrudan alıntı şeklinde araştırmada kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve sektördeki deneyimlerine ilişkin demografik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara sağlık turizmi standartlarına uyum teması kapsamında 5, rekabet stratejileri teması kapsamında ise 7 açık uçlu soru yöneltilmiştir. Görüşme soruları aşağıdaki gibidir:

A. Sağlık Turizmi Standartlarına Uyum

1. İşletmenizin sağlık ve termal turizm alanındaki ulusal mevzuat ve uluslararası standartlara (akreditasyonlar dâhil) uyum düzeyini genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?
2. İşletmenizde hijyen, güvenlik ve misafir sağlığına yönelik uygulamalar nasıl yürütülmektedir? Bu uygulamaları mevcut standartlar bağlamında nasıl değerlendiriyorsunuz?
3. Sağlık turizmi kapsamında gelen misafirlerin beklentilerini karşılamak amacıyla uyguladığınız standartlaştırılmış hizmet süreçleri nelerdir (örneğin tedavi güvenliği, dil desteği, acil durum uygulamaları)?
4. Ulusal ve uluslararası standartlara uyum sürecinde işletme düzeyinde karşılaştığınız başlıca zorluklar nelerdir? (Finansman, insan kaynağı, eğitim, mevzuat vb.)?

5. İşletmenizin geleceğine yönelik bir sağlık turizmi akreditasyonu hedefi bulunuyor mu? Bu hedefin işletmenizin stratejik yönelimleri üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

B. Rekabet Stratejileri

1. Termal turizm pazarında işletmenizi rakiplerinden ayıran en belirgin rekabet unsurlarınızın neler olduğunu düşünüyorsunuz?
2. Bolu'daki diğer termal işletmelerle rekabeti nasıl tanımlarsınız? Bu ortam işletmenizin yönetsel ve stratejik kararlarını nasıl etkilemektedir?
3. İşletmenizin sağlık ve termal turizm kapsamında hizmet verdiği mevcut müşteri profilini nasıl tanımlarsınız?
4. Fiyatlandırma, hizmet içeriği ve kalite algısı arasında nasıl bir denge kurmaya çalışıyorsunuz? Rekabet baskısı bu dengeyi nasıl etkiliyor?
5. Pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinizde hangi kanalları daha etkin kullanıyorsunuz (örneğin dijital platformlar, sağlık turizmi aracıları, fuarlar)?
6. Önümüzdeki 5–10 yıl içinde işletmenizi Türkiye'nin sağlık ve termal turizm pazarı içerisinde nasıl bir konumda görüyorsunuz?
7. Bolu'nun ulusal ve uluslararası sağlık turizmi pazarında daha güçlü bir destinasyon hâline gelme potansiyelini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu süreçte termal turizm işletmelerine düşen sorumluluklar nelerdir?

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, görüşme ve gözlem sonucu elde edilen verilerin katılımcıların deneyim ve algılarına göre yorumlanarak sunulmasıdır (Braun ve Clarke, 2006). Veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılarak yorumlanmaktadır. Ayrıca bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi de kurulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Bu doğrultuda görüşmelerden elde edilen veriler öncelikle yazılı metne dönüştürülmüş, ardından araştırmanın amacı ve görüşme formunda yer alan soru grupları doğrultusunda incelenmiştir. Benzer içerik taşıyan katılımcı ifadeleri bir araya getirilerek araştırma kapsamında önceden belirlenen "sağlık turizmi standartlarına uyum" ve "rekabet stratejileri" temaları altında sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. Bulgular, doğrudan katılımcı ifadeleri ile desteklenerek sistematik bir biçimde sunulmuştur. Bu yaklaşımın, nitel araştırmalarda bulguların açıklığını ve inandırıcılığını artırdığı ifade edilmektedir (Creswell, 2013). Katılımcıların kimliklerinin gizliliğini korumak amacıyla görüşmeler K1, K2, K3 … şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde, Bolu ilinde faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinde görev yapan yöneticilerle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Bulgular, betimsel analiz sonucunda ortaya çıkan ana temalar ve alt temalar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri (n=10)

Değişken	Kategori	n
Cinsiyet	Kadın / Erkek	3 / 7
Yaş	30–39 / 40–49 / 50+	3 / 3 / 4
Eğitim Düzeyi	Lisans / Yüksek Lisans	8 / 2
Pozisyon	Üst Düzey / Orta Düzey Yönetici	3 / 7
Sektör Deneyimi	5–10 / 11–20 / 21+ yıl	3 / 4 / 3

Tablo 1'de katılımcıların demografik özellikleri sunulmaktadır. Buna göre katılımcıların 3'ü kadın, 7'si erkektir. Katılımcıların 3'ünün 30–39 yaş aralığında, 3'ünün 40–49 yaş aralığında ve 4'ünün ise 50 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun lisans mezunu (n=8) olduğu belirlenmiştir. Sektör deneyimi bakımından katılımcıların 3'ünün 5–10 yıl, 4'ünün 11–20 yıl ve 3'ünün 21 yıl ve üzeri deneyime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular, araştırmaya katılan yöneticilerin büyük ölçüde sektörde deneyimli kişilerden oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 2'de sağlık turizmi standartlarına uyum temasına ilişkin elde edilen bulgular yer almaktadır. Görüşme verilerinin analizi sonucunda bu tema altında altı alt tema belirlenmiştir.

Tablo 2: Sağlık Turizmi Standartlarına Uyum Temasına İlişkin Bulgular

Ana Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Sağlık Turizmi Standartlarına Uyum	Ulusal Mevzuata Uyum Düzeyi	Kaplıcalar Yönetmeliği bilgisi, yasal denetimler, resmi izin süreçleri, kamu otoriteleriyle uyum	9
	Uluslararası Standartlar ve Akreditasyon Farkındalığı	Akreditasyon farkındalığı, akreditasyonun prestij unsuru olarak algılanması, uluslararası standartlara mesafeli yaklaşım	5
	Hijyen, Güvenlik ve Misafir Sağlığı Uygulamaları	Hijyen protokolleri, sağlık ve güvenlik önlemleri, risk yönetimi, misafir sağlığına öncelik	10
	Hizmet Süreçlerinin Standartlaştırılması	Acil durum prosedürleri, hizmet içi standartlar, personel rol tanımları, sınırlı dil desteği	8
	Standartlara Uyum Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar	Finansal maliyetler, nitelikli personel eksikliği, mevzuat karmaşıklığı, eğitim ihtiyacı	9
	Geleceğe Yönelik Akreditasyon ve Stratejik Yönelim	Akreditasyon hedefi, uzun vadeli planlama, kurumsallaşma isteği, destinasyon vizyonu	7

Not: f, ilgili alt temaya ilişkin görüş bildiren katılımcı sayısını ifade etmektedir.

Buna göre, katılımcı ifadeleri incelendiğinde termal turizm işletmelerinin özellikle ulusal mevzuata uyum konusunda belirli bir farkındalığa ve deneyime sahip oldukları görülmektedir. Özellikle Kaplıcalar Yönetmeliği kapsamında gerçekleştirilen denetimler ve resmi izin süreçlerinin işletmeler tarafından takip edildiği belirtilmiştir. Katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"Termal tesis olarak faaliyet gösterebilmek için ilgili yönetmeliklere uygun hareket etmek zorundayız. Denetimler düzenli olarak yapılmakta ve gerekli izin süreçleri takip edilmektedir." (K3)

Katılımcıların uluslararası sağlık turizmi standartları ve akreditasyon süreçlerine ilişkin belirli bir farkındalığa sahip oldukları, ancak bu süreçlere yönelik yaklaşımlarının daha sınırlı olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı uluslararası akreditasyonların işletmeler için prestij ve güvenilirlik sağlayan önemli unsurlar olduğunu ifade ederken, bazı katılımcılar ise bu süreçlerin yüksek maliyet ve yoğun bürokratik gereklilikler nedeniyle işletmeler açısından zorlayıcı olabileceğini belirtmiştir. Buna ilişkin birkaç katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

"Uluslararası akreditasyonlar işletmenin prestijini artırıyor ve özellikle yabancı misafirler açısından güven oluşturuyor. Ancak bu süreçler hem maliyet hem de organizasyon açısından ciddi hazırlık gerektiriyor." (K4)

"İşletmemiz için uluslararası akreditasyonların öneminin farkındayız. Bu sistemler hem hizmet kalitemizi hem de uluslararası pazarda tanınırlığımızı arttırabilecektir." (K8)

Katılımcıların hijyen, güvenlik ve misafir sağlığına yönelik uygulamaları işletmeler açısından öncelikli konular arasında ve temel hizmet sorumlulukları kapsamında değerlendirdikleri görülmektedir. Katılımcılar, özellikle termal tesislerde hijyen standartlarının korunmasının hem hizmet kalitesi hem de misafir memnuniyeti açısından büyük önem taşıdığını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda işletmelerde düzenli temizlik ve dezenfeksiyon uygulamaları, sağlık ve güvenlik önlemleri ile risk yönetimi süreçlerinin iç denetim mekanizmaları aracılığıyla yürütüldüğü belirtilmiştir. Ancak bu uygulamaların çoğunlukla uluslararası standartlarla sistematik biçimde ilişkilendirilmediği, daha çok operasyonel gereklilikler çerçevesinde ele alındığı belirlenmiştir. Bu durumu katılımcı ifadeleri de desteklemektedir.

"Termal tesislerde hijyen konusu bizim için en önemli başlıklardan biridir. Özellikle ortak kullanım alanlarında düzenli temizlik ve dezenfeksiyon uygulamalarına büyük önem veriyoruz. Dış denetçileri beklemeden iç denetim mekanizmasıyla sürekli kendimizi denetliyoruz." (K3)

"Misafirlerin sağlık ve güvenliği bizim için önceliklidir. Bu nedenle tesis içinde hijyen kurallarına ve güvenlik prosedürlerine titizlikle uyulmasına dikkat ediyoruz." (K6)

"Termal havuzlar ve spa alanları gibi bölümlerde hijyen standartlarını korumak için belirli prosedürler uygulanıyor ve bu süreçler düzenli olarak kontrol ediliyor." (K9)

Katılımcıların sağlık ve termal turizm hizmetlerinde belirli süreçlerin standartlaştırılmasının hizmet kalitesi ve misafir memnuniyeti açısından önemli olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Katılımcılar özellikle acil durum prosedürleri, hizmet sunumuna ilişkin işletme içi standartlar ve personelin görev tanımlarının belirlenmesi gibi uygulamaların hizmet süreçlerinin düzenli ve kontrollü bir şekilde yürütülmesine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bazı katılımcılar, özellikle uluslararası misafirlere yönelik dil desteği ve iletişim süreçlerinin geliştirilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Bu bulgular, termal turizm işletmelerinde hizmet süreçlerinin belirli ölçüde standartlaştırıldığını, ancak özellikle uluslararası sağlık turistlerine yönelik bazı hizmet unsurlarının geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Buna göre bazı katılımcıların doğrudan ifadeleri şu şekildedir:

"Acil durumlara yönelik prosedürlerimiz bulunuyor ve personel bu konularda bilgilendiriliyor. Bu durum hizmet süreçlerinin daha kontrollü yürütülmesini sağlıyor." (K5)

"Yabancı misafirler geldiğinde iletişim bazen zor olabiliyor. Bu nedenle özellikle dil desteği konusunda daha fazla geliştirme yapılması gerektiğini düşünüyorum." (K8)

Görüşme verileri incelendiğinde katılımcıların sağlık turizmi standartlarına uyum sürecinde çeşitli yapısal ve operasyonel zorluklarla karşılaştıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcılar özellikle finansal maliyetler, nitelikli personel eksikliği, mevzuatın karmaşık yapısı ve personel eğitimine duyulan ihtiyaç gibi konuların standartlara uyum sürecini zorlaştıran başlıca faktörler arasında yer aldığını belirtmiştir. Bununla birlikte görüşme verileri incelendiğinde, katılımcıların sağlık turizmi alanında ulusal ve uluslararası akreditasyon süreçlerini işletmelerin geleceği açısından önemli bir stratejik unsur olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Katılımcılar, sağlık turizmi pazarında rekabet edebilmek ve hizmet kalitesini artırabilmek amacıyla uluslararası standartlara uyum sağlamanın ve akreditasyon hedeflerinin belirlenmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Akreditasyon, katılımcılar tarafından daha çok kurumsallaşma, marka değeri ve destinasyon imajı ile ilişkilendirilmekte; kısa vadeli bir zorunluluktan ziyade stratejik bir hedef olarak konumlandırılmaktadır. Bu duruma ilişkin bazı katılımcıların doğrudan ifadelerine yer verilmiştir:

"Uzun vadede termal turizm işletmelerinin uluslararası standartlara uyum sağlaması önemli. Bu sadece işletme için değil, Bolu'nun sağlık turizmi destinasyonu olarak gelişmesi açısından da gerekli." (K8)

"Gelecekte sağlık turizmi alanında daha güçlü olabilmek için işletmelerin uzun vadeli planlama yapması ve ortak bir destinasyon vizyonu oluşturması gerektiğini düşünüyorum." (K6)

Tablo 3. Rekabet Stratejileri Temasına İlişkin Bulgular

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	f
Rekabet Stratejileri	Farklılaşma Temelli Rekabet Algısı	Doğal kaynak vurgusu, tesis ölçeği, hizmet çeşitliliği	9
	Rekabet Ortamının Algılanışı	Yerel rekabet yoğunluğu, benzer hizmet yapısı	7
	Hedef Pazar ve Talep Yapısı	Yerli pazar ağırlığı, yabancı talep sınırlılığı	9
	Fiyat–Kalite Dengesi	Fiyat baskısı, maliyet artışı, kalite algısı	10
	Pazarlama ve Tanıtım Yaklaşımları	Dijital görünürlük, aracı bağımlılığı	8
	İşletme Ölçeğinde Gelecek Konumlanma	Büyüme hedefi, kurumsallaşma, stratejik vizyon	7
	Destinasyon Ölçeğinde Rekabet ve Sorumluluk Algısı	Bölgesel iş birliği, kamusal destek ihtiyacı, ortak tanıtım	8

Not: f, ilgili alt temaya ilişkin görüş bildiren katılımcı sayısını ifade etmektedir.

Tablo 3 Bolu'da faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinin rekabet stratejilerine ilişkin elde edilen bulgular doğrultusunda oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, termal turizm işletmelerinin rekabet stratejilerini büyük ölçüde yerel rekabet koşulları, farklılaşma, mevcut talep yapısı, fiyat–kalite dengesi ve destinasyon düzeyindeki iş birlikleri üzerinden değerlendirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar, rekabeti çoğunlukla bölgedeki benzer nitelikteki termal tesislerle ilişkilendirmekte; bu durum, işletmelerin stratejik kararlarını ulusal ve uluslararası rekabetten ziyade bölgesel ölçekte konumlandırmalarına neden olmaktadır. Analiz sonucunda rekabet stratejileri teması altında tablo 3'te de görüldüğü üzere yedi alt tema ortaya çıkmıştır.

İşletmelerin farklılaşma çabalarının temelinde, termal su kaynaklarının niteliği, tesisin fiziksel büyüklüğü, sunulan hizmet çeşitliliği ve mevcut bilinirlik düzeyi yer almaktadır. Ancak bu unsurların çoğunlukla doğal ve yapısal avantajlara dayanması, rekabetin yenilikçi hizmet geliştirme veya özgün değer önerilerinden ziyade mevcut kapasitenin korunması ekseninde ilerlediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, farklılaşma stratejilerinin daha çok algısal düzeyde kaldığı ve sistematik bir rekabet stratejisine dönüşmekte zorlandığı görülmektedir. Bu duruma ilişkin bir katılımcının doğrudan ifadesi şu şekildedir:

"Bizim en büyük avantajımız doğal kaynağımız. Termal suyun kalitesi ve çevre koşulları rakiplerden ayrışmamızı sağlıyor." (K3)

"Misafire sadece konaklama değil, spa, rehabilitasyon ve farklı sağlık hizmetleri de sunmaya çalışıyoruz. Hizmet çeşitliliği rekabette önemli." (K5)

Rekabet ortamının algılanışı alt temasında katılımcılar, özellikle destinasyon içinde faaliyet gösteren işletmeler arasında bir yerel rekabetin bulunduğunu ifade etmiştir. Benzer hizmet yapısına sahip tesislerin sayısının fazla olması, işletmelerin rekabeti daha çok fiyat, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerinden yürütmesine neden olmaktadır.

Hedef pazar ve talep yapısı alt teması, işletmelerin müşteri profilini ve talep yapısını nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, mevcut talebin büyük ölçüde yerli turistlerden oluştuğunu, yabancı turist talebinin ise sınırlı düzeyde kaldığını belirtmiştir. Bu durum işletmelerin pazarlama stratejilerini ve hizmet sunumlarını büyük ölçüde iç pazara göre şekillendirmelerine yol açmaktadır. Bazı katılımcıların ifadesi de şu şekildedir:

"Misafirlerimizin büyük çoğunluğu yerli turistlerden oluşuyor. Yabancı misafir sayısı oldukça sınırlı." (K4)

"Daha çok çevre illerden ve büyük şehirlerden gelen yerli misafirlerimiz var." (K6)

Fiyat–kalite dengesi kapsamında katılımcılar, artan maliyetler ve rekabet baskısı nedeniyle fiyatlandırma konusunda dikkatli bir denge kurmak zorunda olduklarını ifade etmiştir. Özellikle işletme maliyetlerinin yükselmesi, hizmet kalitesini koruyarak rekabetçi fiyat sunma konusunda önemli bir zorluk olarak görülmektedir. Bu doğrultuda birkaç katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"Maliyetler ciddi şekilde arttı ama fiyatı çok yükseltirsek rekabette zorlanıyoruz." (K1)

"Kaliteyi düşürmeden ayakta kalmak zor, maliyetler arttıkça fiyat baskısını daha fazla hissediyoruz." (K9)

Katılımcılar, pazarlama ve tanıtım faaliyetleri için işletmelerin daha çok dijital platformlar ve sınırlı sayıda aracı üzerinden görünürlük sağlamaya çalıştıklarını ayrıca belirli ölçüde aracı kurumlara (tur operatörleri ve seyahat acenteleri) bağımlılıklarının devam ettiğini belirtmişlerdir. Online rezervasyon platformları ve dijital tanıtım araçları önemli olmakla birlikte, hala önemli bir rol oynadığını ancak bu faaliyetlerin rekabet avantajı yaratma konusunda tek başına yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcı ifadelerinden özellikle ulusal ve uluslararası ölçekte tanıtım eksikliğinin rekabet gücünü sınırlayan temel faktörlerden biri olduğu belirlenmiştir.

"Artık dijital platformlarda görünür olmak zorundayız, yoksa rekabette geride kalıyoruz." (K3)

"Tanıtımda dijital kanalları ve içerik üreticileri kullanıyoruz ama ulusal ölçekte bile güçlü bir destek gerekiyor." (K1)

"*Online kanallar önemli ama yine de acentelerle çalışmak zorunda kalıyoruz." (*K6)

İşletme ölçeğinde gelecek konumlanma alt teması, işletmelerin uzun vadeli hedeflerini ve stratejik bakış açılarını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, rekabet gücünü artırmak için büyüme, kurumsallaşma ve stratejik planlama süreçlerinin önemine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda işletme ölçeğinde yöneticiler, önümüzdeki 5–10 yıl içinde daha temkinli ve kontrollü bir büyüme hedefi ortaya koyarken; destinasyon ölçeğinde Bolu'nun sağlık ve termal turizm potansiyelinin ancak kamusal destek, işletmeler arası iş birliği ve ortak tanıtım stratejileri ile güçlendirilebileceğini vurgulamaktadır. Bu durum, rekabet stratejilerinin yalnızca bireysel işletme çabalarıyla değil, destinasyon temelli bütüncül politikalarla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda bazı katılımcıların doğrudan ifadeleri şu şekildedir:

"*Gelecekte daha kurumsal bir yapıya geçmek ve hizmet kapasitemizi artırmak istiyoruz." (K2)*

"Uzun vadede büyüme ve marka değerini artırma hedefimiz var." (K7)

Destinasyon ölçeğinde rekabet ve sorumluluk algısı alt temasında katılımcılar, rekabetin yalnızca işletmeler arasında değil, aynı zamanda destinasyon düzeyinde de ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda bölgesel iş birlikleri, ortak tanıtım faaliyetleri ve kamusal destek ihtiyacının önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda katılımcılar, termal turizm işletmelerinin yalnızca bireysel rekabet stratejileri geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda Bolu'nun sağlık turizmi destinasyonu olarak markalaşmasına yönelik ortak sorumluluklar üstlenilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Önümüzdeki yıllarda kendimizi Türkiye genelinde bilinen, belli bir kalite standardını oturtmuş bir termal turizm destinasyonu olarak konumlandırmak istiyoruz." (K3)

"Bolu'nun potansiyeli çok yüksek ama ulusal ve uluslararası ölçekte daha görünür olmak için işletmelerin tek başına değil, birlikte hareket etmesi gerekiyor." (K7)

"*Tanıtım konusunda kamu kurumlarının ve işletmelerin ortak çalışması gerekiyor."* (K1)

5. Tartışma

5.1. Sağlık Turizmi Standartlarına Uyumun Değerlendirilmesi

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Bolu'da faaliyet gösteren termal turizm işletmelerinin ulusal mevzuata uyum konusunda belirli bir kurumsal deneyime sahip olduğunu; buna karşın uluslararası sağlık turizmi standartları ve akreditasyon sistemlerine yönelik uyumun sınırlı ve daha çok geleceğe dönük bir hedef olarak ele alındığını göstermektedir. Benzer biçimde Smith ve Puczkó (2014), termal ve sağlık turizmi

işletmelerinin büyük bir bölümünün ulusal düzenlemelere uyumu temel bir gereklilik olarak gördüğünü; ancak uluslararası akreditasyonların çoğunlukla yüksek maliyet, insan kaynağı yetersizliği ve uzmanlık eksikliği nedeniyle ertelendiğini vurgulamaktadır. Erfurt-Cooper ve Cooper (2009) da termal turizm işletmelerinde kalite standartlarının çoğu zaman fiziksel altyapı ve hijyen uygulamalarıyla sınırlı kaldığını, kurumsal kalite yönetim sistemlerinin ise yaygınlaşmadığını belirtmektedir.

Çalışmada yöneticilerin özellikle hijyen, güvenlik ve misafir sağlığına yönelik uygulamaları işletmelerin güçlü yönleri arasında değerlendirmeleri, sağlık turizmi işletmelerinde algılanan hizmet kalitesinin önemine vurgu yapan literatürle paralellik göstermektedir. Sağlık hizmetlerinde kalite değerlendirmesinin hijyen ve hasta güvenliği gibi yapısal unsurlarla yakından ilişkili olduğu belirtilmekte (Donabedian, 1988), uluslararası hastaların hizmet kalitesi algısında güvenli ve sağlıklı hizmet ortamının kritik rol oynadığı vurgulanmaktadır (Heung vd., 2011; Khan vd., 2016; Lunt ve Carrera, 2010). Nitekim Bolu'daki termal işletme yöneticileri hizmet kalitesine ilişkin uygulamaları önemli bir unsur olarak değerlendirmekte; ancak bu kaliteyi uluslararası ölçekte görünür kılacak akreditasyon ve belgelendirme gibi kurumsal mekanizmaların yöneticiler tarafından henüz yeterince benimsenmediği görülmektedir.

Çalışmanın bulguları arasında yer alan standartlara uyum sürecinde ortaya çıkan finansal kısıtlar, nitelikli insan kaynağı eksikliği ve mevzuatın karmaşık yapısı, sağlık turizmi literatüründe sıkça vurgulanan yapısal sorunlarla örtüşmektedir. Connell (2013), özellikle gelişmekte olan destinasyonlarda sağlık turizmi yatırımlarının sürdürülebilirliğini sınırlayan temel faktörlerin maliyet baskıları ve uzman personel yetersizliği olduğunu belirtmektedir.

5.2. Rekabet Stratejilerinin Değerlendirilmesi

Araştırma bulguları, Bolu'daki termal turizm işletmelerinin rekabet stratejilerinde ağırlıklı olarak doğal kaynaklara dayalı farklılaşma, hizmet çeşitliliği ve fiyat-kalite dengesi unsurlarına odaklandığını ortaya koymaktadır. Yöneticiler, termal suyun niteliğini, doğal çevreyi ve tesis altyapısını rakiplerinden ayıran önemli unsurlar olarak belirtmektedir. Bu durum termal turizmde rekabetin büyük ölçüde doğal ve özgün kaynaklara dayalı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Erfurt-Cooper ve Cooper'ın (2009) termal destinasyonlarda rekabetin çoğunlukla doğal kaynakların özgünlüğü üzerinden şekillendiğine ilişkin tespitleriyle örtüşmektedir. Ancak aynı zamanda sürdürülebilir rekabet avantajının yalnızca doğal kaynakların mevcudiyetine dayanmadığını; bu kaynakların etkin biçimde yönetilmesi, turizm deneyimine dönüştürülmesi ve pazara stratejik şekilde sunulması ile mümkün olabileceğini belirtmektedirler.

Araştırma bulguları, yöneticilerin fiyatlandırma kararlarını artan maliyetler ve kalite algısı çerçevesinde değerlendirdiklerini ve fiyat–kalite dengesini işletme yönetimi açısından önemli bir unsur olarak ele aldıklarını göstermektedir. Han ve Hyun (2015), sağlık turizmi pazarında turistlerin yalnızca fiyat unsuruna değil, aynı zamanda algılanan kalite, güven ve hizmet sürekliliği gibi faktörlere de önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yöneticilerin fiyat–kalite dengesine yönelik hassasiyetleri, sağlık turisti beklentilerinin yalnızca maliyet odaklı değil, aynı zamanda kalite algısıyla da şekillendiğini gösteren literatürle uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

Bununla birlikte, yöneticilerin pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinde ağırlıklı olarak ulusal pazara odaklandıklarını ifade etmeleri, Bolu'nun henüz uluslararası sağlık turizmi ve özellikle termal turizm pazarında güçlü bir destinasyon algısı oluşturamadığını göstermektedir. UNWTO (2018), sağlık turizmi destinasyonlarının uluslararası pazarda rekabet edebilmesi için bireysel işletme çabalarının ötesinde, destinasyon ölçeğinde bütüncül bir stratejiye ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın bulguları Bolu'da rekabetin daha çok işletme düzeyinde şekillendiğini, destinasyon temelli bir rekabet anlayışının ise sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Yöneticilerin geleceğe ilişkin beklentilerinde temkinli ve kontrollü büyümeye ilişkin duruş sergilemeleri, sağlık turizmi literatüründe sıkça dile getirilen "potansiyel–gerçekleşme farkı" ile örtüşmektedir. Bookman ve Bookman (2007), birçok destinasyonun sağlık turizmi açısından yüksek potansiyele sahip olmasına rağmen, bu potansiyelin etkin politika, standartlaşma ve uluslararası tanıtım olmaksızın hayata

geçirilemediğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Bolu'daki termal işletmelerin geleceğe yönelik beklentileri, literatürde tanımlanan yapısal sınırlılıklarla uyumlu görünmektedir.

6. Sonuç

Araştırma bulguları, Bolu'da faaliyet gösteren termal işletmelerin sağlık turizmi bakımından önemli bir potansiyel barındırdığını; ancak söz konusu potansiyelin ulusal ve özellikle uluslararası ölçekte henüz etkin bir biçimde değerlendirilemediğini göstermektedir. Araştırma sonuçları, işletmelerin ulusal düzeyde temel mevzuat ve asgari standartlara büyük ölçüde uyum sağladığını, ancak uluslararası sağlık turizmi akreditasyonları ve ileri düzey kalite sistemleri konusunda sınırlı bir ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Bulgular, hijyen, güvenlik ve misafir sağlığına yönelik uygulamaların işletmelerde düzenli ve sistematik biçimde yürütüldüğünü; buna karşın dil desteği, sağlık turizmine özgü hizmet süreçleri ve uluslararası hasta yönetimi alanlarında standartlaşmanın henüz yeterli düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır.

Rekabet stratejileri bağlamında bulgular, termal işletmelerin ağırlıklı olarak bölgesel pazara ve yerli ziyaretçilere yöneldiğini ve rekabet konumlarını büyük ölçüde fiyat avantajı ile doğal kaynak temelli üstünlükler üzerinden şekillendirdiğini göstermektedir. Buna karşılık, uluslararası pazarlara yönelik bütüncül ve uzun vadeli bir rekabet stratejisinin henüz yeterince gelişmediği ortaya çıkmaktadır.

Araştırma bulgularına dayanarak, Bolu'daki termal turizm işletmelerinin faaliyet alanları doğrultusunda ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet güçlerini artırabilmeleri için birtakım öneriler geliştirilmiştir. Araştırma bulguları doğrultusunda, işletmelerin mevcut hizmet kalitesi uygulamalarını kurumsal bir çerçeveye taşıyacak şekilde sağlık turizmi akreditasyonlarına yönelik orta ve uzun vadeli stratejik yol haritaları geliştirmeleri önerilmektedir. Araştırma bulgularında uluslararası hasta profiline yönelik hizmet süreçlerinin ve sağlık turizmine özgü hizmet standartlarının sınırlı düzeyde kurumsallaştığına ilişkin değerlendirmeler doğrultusunda, sağlık turizmi alanında hizmet veren personelin yabancı dil, hasta iletişimi, kültürel farkındalık ve sağlık hizmeti koordinasyonu konularında düzenli eğitim programlarına dâhil edilmesi önerilmektedir. Bununla birlikte, tedavi güvenliği, acil durum yönetimi, danışmanlık hizmetleri ve hasta bilgilendirme süreçlerinin yazılı prosedürler ve kalite dokümanları aracılığıyla standart hâle getirilmesi önem taşımaktadır. Araştırma bulgularında yöneticilerin fiyatlandırma süreçlerinde maliyet baskısı ile kalite algısını birlikte değerlendirdikleri görülmekle birlikte, işletmelerin rekabet stratejilerini algılanan hizmet kalitesi ve sağlık odaklı değer önerileri üzerinden daha da güçlendirmeleri önerilmektedir. Bu kapsamda dijital pazarlama araçlarının daha etkin kullanılması, sağlık turizmi aracı kuruluşları ve tematik sağlık turizmi ağları ile iş birliklerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Araştırma sonuçları yalnızca işletme düzeyinde değil, aynı zamanda destinasyon yönetimi ve kamu politikaları açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. Görüşmelerde yöneticilerin destinasyon düzeyinde iş birliği ve kamusal destek ihtiyacını sıklıkla vurgulamaları doğrultusunda, Bolu özelinde termal ve sağlık turizmini kapsayan bütüncül bir bölgesel strateji belgesinin hazırlanması önerilmektedir. Ayrıca uluslararası sağlık turizmi akreditasyon süreçlerine yönelik mali teşvikler, danışmanlık destekleri ve rehberlik mekanizmalarının geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, yerel yönetimler ve termal turizm işletmeleri arasında koordinasyonu artıracak kurumsal platformların oluşturulması gerekmektedir. Bolu'nun termal turizm destinasyonu olarak konumlandırılabilmesi için termal kaynaklar, doğal çevre ve sağlık odaklı turizm unsurlarını bütünleştiren kapsamlı bir destinasyon markası stratejisinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Bu çalışma, Bolu ilinde faaliyet gösteren sınırlı sayıda termal turizm işletmesinin yöneticileriyle gerçekleştirilen nitel görüşmelere dayanmaktadır. Bu durum bulguların genellenebilirliğini sınırlandırmakta ve sonuçların katılımcıların görüş ve deneyimleri çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca araştırma kesitsel bir zaman diliminde yürütülmüş olup, işletmelerin standartlara uyum süreçleri ve rekabet stratejilerindeki olası zamansal değişimleri kapsamamaktadır. Gelecek araştırmalarda farklı destinasyonları kapsayan karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, sağlık turistlerinin algı ve memnuniyet düzeylerini inceleyen araştırmaların yürütülmesi ve nicel ya da karma yöntemlerin

kullanıldığı daha geniş örneklemli çalışmaların gerçekleştirilmesi sağlık turizmi literatürüne önemli katkılar sağlayabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Avcıl, S. ve Uslu, K. (2022), JCI Sağlık Standartlarının Akreditasyonunun Türkiye'de Uygulanmasında Üniversite ve Devlet Hastanelerinin Hizmet Kalitesinin İncelenmesi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(1), s. 279-297. https://doi.org/10.31671/doujournal.1017748.

Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, *Journal of Management*, 17(1), s.99–120. https://doi.org/10.1177/014920639101700108

Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*, 21(1), s.97–116. https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00095-3

Bookman, M.Z. ve Bookman, K.R. (2007), *Medical Tourism in Developing Countries*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230605657.

Braun, V. ve Clarke, V. (2006), Using Thematic Analysis in Psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), s. 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa.

Connell, J. (2013), Contemporary Medical Tourism: Conceptualisation, Culture and Commodification. *Tourism Management*, 34, s.1–13. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.05.009.

Creswell, J.W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Sage.

Donabedian, A. (1988), The Quality of Care: How Can it be Assessed? *JAMA*, 260(12), s. 1743–1748. https://doi.org/10.1001/jama.260.12.1743

Dwyer, L. ve Kim, C. (2003). Destination Competitiveness: Determinants and Indicators, *Current Issues in Tourism,* 6(5), s.369–414. https://doi.org/10.1080/13683500308667962

Emir, O. ve Durmaz, G. (2009), Afyonkarahisar'ın Termal Turizm İmajı Üzerine Bir Değerlendirme, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), s.59–74.

Erdoğan, E.S. ve Eriş, H. (2025), Sağlık Yönetimi Perspektifinden Termal Turizm, (Ed., H. Eriş), *Termal Turizmde Akreditasyon ve Kalite*, s. 209-230. Ankara: İksad Yayınevi.

Erfurt-Cooper, P. ve Cooper, M. (2009), *Health and Wellness Tourism: Spas and Hot Springs*, Channel View Publications.

Goodrich, J.N. ve Goodrich, G.E. (1987), Health-care Tourism—An Exploratory Study, *Tourism Management*, 8(3), s.217–222. https://doi.org/10.1016/0261-5177(87)90053-7.

Hall, C.M. (2011), Health and Medical Tourism: A Kill or Cure for Global Public Health? *Tourism Review*, 66(1/2), s. 4–15. https://doi.org/10.1108/16605371111127198.

Han, H. ve Hyun, S.S. (2015), Customer Retention in the Medical Tourism İndustry: Impact of Quality, Satisfaction, Trust, and Price Reasonableness, *Tourism Management*, 46, s.20–29. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.06.003.

Hassan, S. S. (2000). Determinants of Market Competitiveness in an Environmentally Sustainable Tourism Industry, *Journal of Travel Research*, 38(3), s.239–245. https://doi.org/10.1177/004728750003800305

Heung, V.C.S., Kucukusta, D. ve Song, H. (2011), Medical Tourism Development in Hong Kong: An Assessment of the Barriers, *Tourism Management*, 32(5), s.995–1005. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.012.

İlban, M. O., Köroğlu, A. ve Bozok, D. (2008), Termal Turizm Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Gönen Örneği, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), s.105–129.

JCI (Joint Commission International) (2026), *Joint Commission International Standards* https://www.jointcommission.org/en/standards ((Erişim Tarihi: 20.02.2026).

Kavak, D.G. (2018), Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü Sağlıkta Akreditasyon Standartları, *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi*, 14-20.

Khan, M. Z., Chelliah, S. ve Haron, M. S. (2016), International Patients' Travel Decision Making Process- a Conceptual Framework, *Iran J Public Health*, 45(2), s. 134–145.

Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985), *Naturalistic Inquiry.* Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Lunt, N. ve Carrera, P. (2010), Medical Tourism: Assessing the Evidence on Treatment Abroad. *Maturitas*, 66(1), s. 27–32. https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2010.01.017.

Lunt, N., Smith, R., Exworthy, M., Green, S.T., Horsfall, D. ve Mannion, R. (2011), Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A Scoping Revie, *OECD Working Papers*, 7, s.1–60.

Melo, S. (2016), The Impact of Accreditation on Healthcare Quality Improvement: a Qualitative Case Study, *Journal of Health Organization and Management*, 30(8), s.1242- 1258.

Öztürk, M. ve Bayat, M. (2011), Uluslararası Turizm Hareketlerinde Sağlık Turizminin Rolü ve Kalite Çalışmalarının Önemi Bir Literatür Çalışması, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), s.135-156. https://izlik.org/JA38LR56DU.

Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.

Resmî Gazete (2001), Kaplıcalar Yönetmeliği, Sayı, 24472. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8056&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 25.02.2026).

Resmî Gazete (2005), İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik, Sayı, 25902. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20059207&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5. (Erişim Tarihi: 15.02.2026).

Resmî Gazete (2019), Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, Sayı, 30791. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1134&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 15.02.2026).

Ritchie, J. R. B. ve Crouch, G. I. (2003). *The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective*. CABI Publishing.

Shaw, C. D. (2003), Evaluating Accreditation, *International Journal for Quality in Health Care*, 15(6), s. 455-6. https://doi.org/10.1093/intqhc/mzg092.

Smith, M. ve Puczkó, L. (2014), *Health, Tourism and Hospitality: Spas, Wellness and Medical Travel*, 2nd edition. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203083772.

UNWTO (2018), *Exploring Health Tourism*, World Tourism Organization and European Travel Commission, Madrid, https://doi.org/10.18111/9789284420209 (Erişim Tarihi: 15.02.2026).

Wendt, K. (2012), Medical Tourism: Trends and Opportunities (master's thesis). University of Nevada, Las Vegas.

Yalman, F. ve Sancar, T. (2021), Termal Turizminde İmaj Hizmet Kalitesi ve Tekrar Tercih İlişkisi, *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(3), s. 477–498.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1271-1295, doi: 10.11616/asbi.1910087

Deepfake Teknolojilerinin Bireysel Güvenlik, Mahremiyet ve İtibar Kaygılarına Etkisi ve Başa Çıkma Stratejileri

The Impact of Deepfake Technologies on Personal Security, Privacy, and Reputation Concerns, and Coping Strategies

Muhammet Emin SÖZKESEN[1], **Kübra GÖKLER**[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 26.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu araştırma, deepfake teknolojilerinin bireylerde güvenlik riski, mahremiyet ihlali ve itibar kaybı gibi çeşitli bireysel risk algılarına yol açtığı varsayımından hareketle, bireylerin bu risklere ilişkin kaygı düzeylerini belirlemeyi, söz konusu kaygılarla başa çıkmak için geliştirdikleri somut stratejileri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında deepfake hakkında bilgi sahibi bireyler amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiş, veriler fenomenoloji deseni kapsamında görüşmeler yoluyla toplanmış ve betimsel analiz ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların bireysel güvenlik kaygılarını, başta dijital kimliğin kötüye kullanımı olmak üzere dolandırıcılık ve yakın çevreyi koruma ekseninde yaşadıkları, mahremiyet kaygılarını ise başta kişisel sınır ihlali algısı olmak üzere rıza dışı görsel müdahaleler, aşağılanma duygusu ve psikolojik yıpranma ekseninde yaşadıkları, itibar kaygılarını ise yanlış algı oluşturulması, saygınlığın kalıcı biçimde zedelenmesi, mesleki imaj ve sosyal konumun zarar görmesi ile kimlik ve değerlerle uyuşmayan temsillerle ilişkilendirilme ekseninde yaşadıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Deepfake, Mahremiyet, Güvenlik, İtibar.

&

Abstract: This research, based on the assumption that deepfake technologies lead to individual risk perceptions such as security risks, privacy violations, and reputational damage, aims to determine the anxiety levels of individuals regarding these risks and to examine the concrete strategies they have developed to cope with these anxieties. The research results show that participants' personal security concerns are primarily centered on fraud, including the misuse of digital identities, and protecting their immediate environment; their privacy concerns are primarily centered on the perception of personal boundary violations, involuntary visual interference, feelings of humiliation, and psychological distress; and their reputational concerns are primarily centered on the perception of being misrepresented, having their reputation permanently damaged, and suffering harm to their professional image and social standing.

Keywords: Artificial İntelligence, Deepfake, Privacy, Security, Reputation.

Atıf/Cite as: Sözkesen, M. E., Gökler, K. (2026). Deepfake Teknolojilerinin Bireysel Güvenlik, Mahremiyet ve İtibar Kaygılarına Etkisi ve Başa Çıkma Stratejileri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, *26(2)*, 1271-1295. doi: 10.11616/asbi.1910087

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr., Muhammet Emin Sözkesen, Bağımsız Araştırmacı, muhammet_emin_52300@hotmail.com (Sorumlu Yazar)

[2] Dr., Kübra Gökler, Bağımsız Araştırmacı, kubraagokler@gmail.com

1. Giriş

Gelişen medya ve iletişim teknolojilerine yapay zekânın entegre olmasıyla birlikte dünyada köklü bir dijital dönüşüm yaşanmaya başlamıştır (Özkoçak, 2023: 73). Özellikle üretken yapay zekâ uygulamalarının gelişimi, medya içeriklerinin düzenlenmesini ve gerçeğe son derece yakın biçimde yeniden üretilmesini mümkün kılmıştır. Bu teknolojik dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri deepfake teknolojileridir. Derin öğrenme temelli algoritmalar aracılığıyla bireylerin yüz, ses ve beden hareketlerinin taklit edilmesine olanak tanıyan deepfake uygulamaları eğlence ve yaratıcı içerik üretimi bağlamında ortaya çıkmış ve kısa sürede etik, hukuki ve güvenlik temelli tartışmaların da merkezine yerleşmiştir.

Öyle ki ilgili Türkçe literatüre bakıldığında; deepfake konusunun son yıllarda farklı disiplinler bağlamında ele alındığı görülmektedir. Çalışmaların önemli bir kısmı, deepfake teknolojisini dezenformasyon ve siyasal iletişim çerçevesinde incelemektedir. Bu kapsamda yapay zekâ temelli görsel dezenformasyonun analiz edildiği (Şehidoğlu ve Duman, 2025), siyasi deepfake'in değerlendirildiği (Karakoç ve Zeybek, 2022; Sarılkan, 2025) ve yeni medyada yapay zekâ temelli yalan haber üretiminin deepfake örneği üzerinden tartışıldığı (Gümüş, 2025; Eşiyok, 2024) çalışmalar bulunmaktadır. Benzer şekilde dijital gazetecilik ve haber güvenilirliği bağlamında deepfake'in etkisini inceleyen araştırma (Özer, 2025) da literatürde yer almaktadır Bir diğer çalışma grubu, deepfake teknolojisini daha geniş dijital dönüşüm ve sanal yaşam bağlamında ele almaktadır. Blok zincir, NFT, metaverse ve kripto para gibi kavramlarla birlikte dijital evrenin dönüşümünü tartışan çalışmalar (Kahraman, 2022) ile ChatGPT ve deepfake üzerinden dijital dönüşümü değerlendiren araştırmalar (Kırık ve Özkoçak, 2023) bu çerçevede konumlanmaktadır. Ayrıca deepfake kavramının YouTube içerikleri üzerinden izini süren çalışmalar (Çil, 2024; Yıldırım ve Yolcu, 2022) kavramın dijital platformlardaki görünürlüğünü analiz etmektedir. Hukuki ve etik boyuta odaklanan çalışmalar da dikkat çekmektedir. Yapay zekâ, deepfake ve yeni nesil cinsel suçlar arasındaki ilişkiyi tartışan araştırmalar (Karabulat, 2024), görüntü ve ses üzerindeki kişilik hakkı ihlallerini inceleyen çalışmalar (Özgül, 2026) ve elektronik ortamda yapay zekâ tabanlı kimlik doğrulama süreçlerine etkisini analiz eden araştırmalar (Güneş, 2025) bu bağlamda değerlendirilebilir. Deepfake'in siber şiddet ve dijital iletişim bağlamındaki toplumsal sonuçlarını derleme niteliğinde ele alan çalışmalar da mevcuttur (Turan, 2025). Teknik ve tespit odaklı araştırmalar ise deepfake'in adli bilişimdeki yerini ve tespit yöntemlerini nicel analizlerle incelemektedir (Baş, 2023; Yardımcı, 2026). Bunun yanı sıra medya okuryazarlığı perspektifinden deepfake uygulamalarını ele alan çalışmalar (Yurdigül ve Gülsün, 2024) ile hakikat sonrası çağda kişilerarası iletişim üzerindeki yansımalarını tartışan araştırmalar da bulunmaktadır (Demir, 2025). Reklam, görsel iletişim bağlamında yapılan çalışmalar deepfake teknolojisinin görsel kullanımının (Acar ve Tanyıldızı, 2022; Aydemir, 2024; Dündar, 2023) ve siyasi liderlerin Youtube'daki deepfake videolarının (Yılmaz, 2024) göstergebilimsel analizini içermektedir.

Uluslararası literatürde de deepfake teknolojisinin siyasal, toplumsal, teknik ve ticari boyutlarını ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda literatüre bakıldığında; siyasi deepfake'lerin bireylerin bilişsel süreçleri ile psikolojik ve davranışsal sonuçları üzerindeki etkilerini sistematik derleme yöntemiyle inceleyen (Oliullah ve Murtuza, 2026), radikal sağ içerikli siyasi deepfake'lerin hedef alınan siyasi aktörlerin meşruiyetini zayıflatma potansiyelini değerlendiren (Hameleers vd., 2026) çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca medya ortamlarında deepfake içeriklerinin siyasi güvenilirlik algısına etkisini inceleyen (Mikkilineni vd.,2025) araştırmalar bulunmaktadır. Benzer şekilde dijital demokrasilerde yapay zekâ destekli dezenformasyonun kamu güveni üzerindeki etkilerini ele alan (Maulana vd., 2026) çalışmalarda öne çıkmaktadır. Teknik ve tespit odaklı araştırmalar ise sahte haber ve deepfake içeriklerin belirlenmesine yönelik yapay zekâ temelli kavramsal çerçeveler geliştirmekte (Moyo vd., 2026), deepfake tespit yöntemlerini geleneksel makine öğrenmesi yaklaşımlarından ileri düzey derin öğrenme mimarilerine kadar kapsamlı biçimde incelemekte (Raza vd., 2026) ve dijital soruşturmalarda kullanılan seslerin deepfake tespit tekniklerini sistematik olarak değerlendirmektedir (Alnaqbi ve Ikuesan, 2026). Bunun yanında deepfake videolarının tespitinde çok modlu analiz stratejilerine odaklanan (Chen ve Goh, 2026) çalışmalar da bulunmaktadır. Öte yandan deepfake teknolojisinin etik, hukuki ve toplumsal boyutlarını inceleyen araştırmalar da dikkat çekmektedir. Deepfake ve sahte haber olgusunu hakikat kavramı ekseninde değerlendiren bir araştırma (Yadav vd., 2025) bu kapsamda öne çıkmaktadır. Ayrıca

dijital medya dinamikleri bağlamında deepfake videolarının yayılımında manipülatif dil kullanımını eleştirel söylem analizi yöntemiyle inceleyen (Chasanah ve Rofiq, 2026) çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Reklam ve pazarlama alanındaki çalışmalar ise tüketicilerin deepfake reklamlara yönelik değerlendirmelerini incelemekte (Whittaker vd., 2025), dijital göçebelerin turizm ve konaklama sektöründeki deepfake reklamlara ilişkin güven ve aldatılma algılarını değerlendirmektedir (Van Doan vd., 2026).

Öte yandan deepfake teknolojilerinin bireylerde güvenlik riski, mahremiyet ihlali ve itibar kaybı gibi çeşitli bireysel risk algılarına yol açma potansiyeline rağmen, bireylerin bu risklere ilişkin kaygı deneyimlerini ve başa çıkma pratiklerini derinlemesine ele alan fenomenolojik araştırmalara yeterince odaklanılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, bu araştırma bireylerin deepfake teknolojileri karşısında yaşadıkları güvenlik, mahremiyet ve itibar kaygılarının nasıl deneyimlendiği ve nasıl başa çıkma stratejileri geliştirdikleri probleminden yola çıkmaktadır. Bu doğrultuda, araştırma; bireylerin söz konusu risklere ilişkin kaygı düzeylerini belirlemenin yanı sıra bu kaygılarla başa çıkmak amacıyla geliştirdikleri somut stratejileri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma bilhassa deepfake tehdidinin yalnızca teknik bir kavram olmadığını, bireylerin kendilerine yönelen olası bir tehdit karşısında güvenlik, mahremiyet ve itibarlarına yönelik derin bir kaygı süreci deneyimleyebileceklerini göstermesi bakımından alanyazına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji çerçevesinde yapılandırılmıştır. Araştırmanın evrenini, deepfake teknolojileri hakkında bilgi sahibi olan 18–65 yaş aralığındaki bireyler oluşturmuştur. Araştırma grubu ise amaçlı örnekleme yöntemi ışığında, söz konusu teknoloji hakkında bilgisi olan 5'i erkek ve 5'i kadın olmak üzere toplam 10 katılımcı veri doygunluğu esas alınarak dahil edilmiştir. Veri toplama tekniği olarak görüşme kullanılmış, veri toplama sürecinde standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yaklaşımı benimsenmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiş; verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz yaklaşımı tercih edilmiştir.

Bu kapsamda araştırmada, bireylerin deepfake riskine yönelik kaygı deneyimlerinin nasıl şekillendiği, bu risk karşısında ortaya çıkan mahremiyet kaygılarının hangi boyutlarda deneyimlendiği ve bireylerin itibarlarına yönelik tehdit algılarının nasıl oluştuğu incelenmektedir. Bunun yanı sıra, bireylerin deepfake riskine karşı geliştirdikleri koruyucu davranışlar ele alınarak gizlilik ayarlarını güçlendirme eğilimlerinin neler olduğu, sosyal medya ve diğer dijital platformlardaki paylaşım sıklıklarını azaltma davranışlarının nasıl ortaya çıktığı ve paylaştıkları içerik türlerini değiştirmeye yönelik pratiklerinin hangi biçimlerde gerçekleştiği sorularına cevap aranmaktadır.

2. Deepfake ve Bireysel Kırılganlık Alanları: Güvenlik, Mahremiyet ve İtibar

Derin öğrenme modellerinde yaşanan gelişmelerle birlikte, yapay zekâ tabanlı uygulamalar çok çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu alanlardan biri de yine yapay zekâ algoritmaları kullanılmak suretiyle üretilen ve "deepfake" olarak adlandırılan içeriklerdir (Korkmaz ve Alkan, 2023: 855). Deepfake kavramı, "derin öğrenme" ve "sahte" terimlerinin birleşiminden türetilmiş olup, görsel manipülasyon algoritmalarının eğitilmesinde derin öğrenme tekniklerinin kullanılmasını ifade eden genel bir şemsiye terimdir. Bu bağlamda kavram, özellikle görüntü ve video içeriklerinin gerçekçi biçimde değiştirilmesi, yeniden üretilmesi ya da sentezlenmesi süreçlerini kapsayan yapay zekâ temelli uygulamaları tanımlamak için kullanılmaktadır (Temir, 2020: 1012).

Hareketli ya da sabit görüntü ve sesleri bir video üzerinde birleştirip değiştirebilen ve ortaya gerçeğe benzer sahte videolar çıkaran bir yapay zekâ uygulaması olarak deepfake (Maras ve Alexandrou, 2018: 1) bu hareketli ya da hareketsiz görüntü ve sesleri sentezleyerek ve manipüle ederek bir kişiye ait özellikleri başka bir kişinin bedenine aktarılmakta ve gerçekçi bir insan deneyimi üretmektedir (Demirel, 2023: 23). Öyle ki bu teknoloji esasen bir kişinin görünüşünü, eylemlerini, konuşmasını ve tavırlarını taklit etmesini mümkün kılmaktadır. Bunu ise taklit edilecek kişinin milyonlarca görüntüsünü inceleyerek ve kayda alınan dublör oyuncunun görüntüsüyle eşleştirerek gerçekleştirmektedir (Satıcı, 2023: 1701). Bu yönüyle derin öğrenmenin yapay sinir ağlarının bir alt dalı olarak çok katmanlı dijital bir mimari yapıya sahip olduğunu, verinin temsilinden yola çıkarak öğrenme yaklaşımını benimsediğini, verilerden otomatik

özellikler çıkardığını ve temsillerden, örneklerden yola çıkarak özellikle görüntü işleme, ses analizi ve doğal dil işleme gibi alanlarda içerik üreten bir yapı olduğunu söylemek mümkündür (Eşitti, 2024: 4).

Öte yandan derin öğrenme yöntemiyle geliştirilen bu video ve fotoğraflar giderek gerçeğe daha yakın bir nitelik kazanmaktadır. Bu içerikler, kötüye kullanım potansiyeli taşımalarının yanı sıra sanat gibi alanlarda yenilikçi ve ilham verici üretimlere olanak sağlamaktadır (Demirel, 2023: 25-26). Sinema, sosyal medya ve dijital içerik üretimi gibi çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Acar ve Tanyıldızı, 2022: 79). Ancak söz konusu teknikler; yüz tanıma sistemlerine yönelik saldırılar, kimlik sahteciliği ve hatta siyasi manipülasyon ya da baskı aracı olarak kötüye kullanılma potansiyeli taşımaktadır (Li vd., 2020: 1864). Çünkü deepfake, kişilerin gerçekte söylemedikleri sözleri söylemiş ya da gerçekleştirmedikleri eylemleri yapmış gibi göstermekte ve insanları dijital olarak manipüle etmektedir (Westerlund, 2019: 40).

Gerçek ile sahte arasındaki sınırın giderek belirsizleşmesi, yapay zekâ teknolojilerinin ulaştığı gelişmiş düzeyi göstermektedir. Yapay zekânın ilerlemesiyle birlikte içeriklerin gerçeklik düzeyi ve üretim kolaylığı artmakta, bu durum teknolojinin daha geniş kitleler tarafından erişilebilir ve yaygın hâle gelmesine yol açmaktadır (Kılıç, 2024: 52). Bu durum dijital sahtekârlığı çok geniş kitledeki insanlar için giderek daha tehlikeli bir boyuta getirmektedir. Nitekim dijital sahtekârlık yeni bir olgu olmamakla birlikte, deepfake teknolojisi yapay zekâ ve makine öğrenimi yöntemlerini sistematik biçimde kullanması bakımından önceki örneklerden ayrılmakta ve sahte içerik üretiminde niteliksel bir dönüşüm yaratmaktadır (Kietzmann vd., 2020: 135–136). Öte yandan deepfake içerikleri kimlik suistimali ve dolandırıcılık gibi güvenlik tehditlerine, kişisel veri ve görsel-işitsel içeriklerin izinsiz kullanımına bağlı mahremiyet ihlallerine ve bireylerin sosyal ya da profesyonel konumlarını olumsuz etkileyebilecek itibar zararlarına yol açabilmektedir. Nitekim güvenlik, mahremiyet ve itibar boyutları, deepfake teknolojilerinin bireysel düzeyde oluşturduğu başlıca risk alanları olarak literatürde öne çıkmaktadır. Öyle ki bireyler söz konusu riskleri algılamakta ve bu risklere karşı koruyucu davranışları benimsemektedir. Başka bir deyişle güvenlik, mahremiyet ve itibar tehditleri bireylerde kaygı oluşturmakta ve çeşitli korunma stratejilerini tetiklemektedir (Van Schaik vd., 2017; Van Schaik vd., 2018). Bu nedenle araştırmanın kavramsal çerçevesi söz konusu üç risk boyutu temel alınarak oluşturulmuştur. Zira deepfake yalnızca teknik bir medya manipülasyon aracı değil, aynı zamanda bireylerin dijital ortamda temsil edilme biçimini etkileyen ve çeşitli sosyal sonuçlar doğurabilen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Çünkü çoğu zaman bireylerin rızaları olmadan yaratılmaktadırlar (Chesney ve Citron, 2019: 1758). Bu nedenle bugün bireylerin bireysel güvenlik riski (Zhao vd., 2025), mahremiyet ihlali (Thombre, 2021: 2267) ve itibar kaybı (Conti vd., 2022: 8962) gibi çeşitli kaygılar yaşamasına neden olmaktadır.

Deepfake teknolojilerinin yarattığı kırılganlık alanlarından ilki bireysel güvenliktir. Dijital ortamlarda bireylerin yüz, ses ve mimik gibi kimlik belirleyici unsurlarının taklit edilebilmesi, kimlik hırsızlığı, dolandırıcılık ve sosyal mühendislik saldırıları gibi çeşitli güvenlik risklerini beraberinde getirmektedir. Özellikle deepfake tabanlı ses veya video manipülasyonları aracılığıyla gerçekleştirilen dolandırıcılık vakaları, bu teknolojinin kötü niyetli kullanımının ne kadar ciddi sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Nitekim Deepfake'lerin yayılması, yanlış bilgilendirme, siber dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı ve siyasi istikrarsızlığı kolaylaştırarak dijital medyaya olan güven konusunda endişeleri artırmıştır (Folorunsho ve Boamah, 2020: 1060). Bu durum, bireylerin dijital ortamlardaki kimlik doğrulama süreçlerini de problemli hale getirmektedir. Çünkü deepfake'ler yoluyla gerçekleştirilen kimlik hırsızlığı ve dolandırıcılık, biyometrik doğrulamadaki zayıflıkları kullanarak dijital kimliklere olan güveni sarsmakta ve ek riskler oluşturmaktadır (Mansoor, 2024: 65). Dolayısıyla bireysel güvenlik algısını doğrudan etkilemektedir; zira deepfake'ler taciz, zorbalık ve finansal doğrulama süreçlerini zorlaştırarak suç faaliyetlerinin kolaylaşmasına yol açabilmekte (Kharvi, 2024: 118), insan konuşmasının yapay biçimde taklit edilmesini mümkün kılan ses sentezi teknolojileri bilgi güvenliği ve dijital güven açısından yeni riskler doğurmakta (Keleş vd., 2026: 1) ve üretken modellerdeki hızlı gelişmeler çok modlu deepfake içeriklerin giderek artan güvenlik tehditleri oluşturmasına neden olmaktadır (Xiao vd., 2025: 11657).

Sesli deepfake teknolojisinin gelişimi de bu riskleri daha görünür hale getirmiştir. Ses sentezi ve yapay zekâ destekli konuşma üretimi sayesinde bireylerin seslerinin gerçeğe oldukça yakın biçimde taklit

edilebilmesi, özellikle finansal dolandırıcılık ve sosyal mühendislik saldırılarında yeni tehdit alanları yaratmaktadır (Semiz ve Yalçın, 2025: 2). Yapay zekâ temelli iletişim teknolojilerinin gelişimi, insan ve makine arasındaki ilişkide bilginin manipülasyonu noktasında önemli riskler doğurmakta; deepfake içeriklerin giderek daha gerçekçi görünmesi, kullanıcıların doğru ile yanlış bilgi arasındaki ayrımı yapmasını zorlaştırmaktadır (Karakoç ve Zeybek, 2022: 50). Nitekim deepfake teknolojisinin siyasi aldatma, seçmen davranışının manipülasyonu ve ticari dolandırıcılık gibi alanlarda kullanılabilmesi, bu teknolojinin yalnızca bireysel güvenlik açısından değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal istikrar açısından da önemli riskler doğurabileceğini göstermektedir (Kirchengast, 2020: 308).Buna ek olarak, sosyal medya ve internet kültürü; devlet aktörleri, üçüncü taraf gruplar ve bireysel kullanıcılar tarafından küresel ölçekte dolaşıma sokulan yanlış bilgilendirme, propaganda ve "sahte haber" içerikleriyle yoğun biçimde mücadele edilen bir enformasyon ortamı içerisinde varlık göstermektedir (Gardiner, 2019: 9). Deepfake'lerle ilgili güncel kaygılar da propagandayı yayma, seçimleri etkileme, şantaj, itibar kaybı ve mahremiyet ihlali gibi riskleri kapsamaktadır (Zishan ve Mishra, 2025: 240).

Deepfake teknolojilerinin etkilediği bir diğer önemli kırılganlık alanı ise mahremiyettir. Dijital ortamlarda bireylerin görüntülerinin ve seslerinin rızaları dışında kullanılması, kişisel sınırların ihlali olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bireylerin izni olmadan üretilen manipülatif içerikler, mahremiyet ihlallerinin daha görünür hale gelmesine yol açmaktadır. Deepfake içeriklerin en tartışmalı kullanım alanlarından biri olan rıza dışı içerik üretimi, bireylerin kişisel haklarının ihlali ve psikolojik zarar görmesi gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Mahremiyet ihlali yalnızca kişisel görüntülerin manipülasyonu ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin dijital kimlikleri üzerinde kontrol kaybı yaşamalarına da neden olmaktadır. Bireylerin kendi görüntü ve sesleri üzerinde kontrol sahibi olmaması, dijital ortamlarda güven duygusunun zayıflamasına ve bireylerin çevrimiçi ortamlarda daha temkinli davranmalarına yol açabilmektedir. Bu durum, dijital mahremiyetin korunması ve kişisel verilerin güvenliği konularını deepfake tartışmalarının merkezine yerleştirmektedir. dijital medyanın doğruluğuna duyulan güveni aşındırdığı ve kimlik hırsızlığı ile dolandırıcılığı kolaylaştırabildiği belirtilmektedir (Ahmad vd., 2024: 144).

Deepfake'ler, taciz, zorbalık ve rıza dışı pornografi gibi kişisel güvenliği tehdit eden potansiyel kullanımlara sahiptir (Kharvi, 2024: 118). Deepfake'lerle ilgili güncel kaygılar, propagandayı yayma, seçimleri etkileme, şantaj, itibar kaybı ve mahremiyet ihlali gibi riskleri kapsamaktadır (Zishan ve Mishra, 2025: 240). Deepfake uygulamalarında, yüzleri rızaları dışında başka içeriklere aktarılan aktörler, şarkıcılar ve politikacılar gibi tanınmış kişiler ilk hedefler arasında yer almıştır. Ancak günümüzde bu teknoloji kullanılarak üretilen farklı türdeki içerikler hızla çeşitlenmekte ve yaygınlaşmaktadır (Ulususoy ve İlhan, s. 47). Bu durum ise bireylerin mahremiyetini derinden etkilemektedir.

Deepfake teknolojilerinin bireyler üzerinde etkili olduğu üçüncü önemli kırılganlık alanı ise itibardır. Dijital ortamlarda üretilen manipülatif içerikler, bireylerin gerçek kimlikleri ve değerleriyle örtüşmeyen temsiller oluşturabilmektedir. Bu durum, bireylerin sosyal ve mesleki çevrelerinde yanlış algıların oluşmasına neden olabilmektedir. Deepfake içeriklerin sosyal medya aracılığıyla hızlı biçimde yayılması, bireylerin itibarlarının kısa sürede zarar görmesine yol açabilmektedir. Özellikle yanlış veya manipüle edilmiş içeriklerin geniş kitlelere ulaşabilmesi, bireylerin sosyal konumları ve mesleki imajları üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Bununla birlikte deepfake içeriklerin yarattığı itibar riskinin önemli bir boyutu da dijital ortamlarda oluşan yanlış algıların kalıcılığıdır. İnternet ortamında yayılan manipülatif içeriklerin tamamen ortadan kaldırılması çoğu zaman mümkün olmamakta, bu durum da bireylerin uzun vadeli itibar kaybı yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle deepfake teknolojileri, bireysel itibarın korunması açısından da önemli bir risk alanı olarak değerlendirilmektedir.

Zira deepfake'ler, kamuoyu ve sosyal algıyı önemli ölçüde etkileyebilir; yanlış veya yanıltıcı içerikler yayıldığında bireyler için itibar kaybına yol açabilir (Kharvi, 2024: 118). Sesli konuşma sentezi ve video tabanlı yüz manipülasyonu alanlarında geliştirilen yeni teknolojiler ve yazılım uygulamaları (örneğin FakeApp), mevcut enformasyon sorunlarını daha da derinleştirme potansiyeline sahiptir. Bu durum, yalnızca bireysel itibar açısından değil, aynı zamanda kültürel bütünlük ve yönetişim sistemleri açısından da kaygı verici sonuçlar doğurabilecek niteliktedir (Gardiner, 2019: 9).Nitekim deepfake teknolojisi, kamuoyunu manipüle etmek, kişi ve kurumlara yönelik güveni zedelemek ve itibar kaybına yol açmak

amacıyla giderek daha yoğun biçimde kullanılmaktadır (Aydın, 2025: 1419). Deepfake teknolojisinin cinsel istismar, politik manipülasyon, dolandırıcılık ve dezenformasyon kampanyaları gibi faaliyetlerin öne çıktığı görülmektedir (Tulga, 2025: 1).

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji ile yapılandırılmıştır. Fenomeni doğrudan ve aracısız anlamaya çalışmak anlamına gelen fenomenoloji (Sığrı, 2021: 185), bireylerin dünyayı deneyimleme biçimlerine ilişkin içgörülü açıklamalar elde etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Luthfiandana vd., 2024: 26; Van Manen, 1984: 37). Olgularla yaşanılan dünyada; olaylar, deneyimler, yönelimler, algılar, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli şekillerde karşılaşılabilmektedir. Ancak bu tanışıklık, olguların tam anlamıyla anlaşıldığı anlamına gelmemektedir. İnsanlara tamamıyla yabancı olmayan, aynı zamanda tam anlamı kavranamayan olguları araştırmayı amaç edinen çalışmalar için olgubilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 66). Özetle, bilincin özünün betimlenmesi fenomenolojinin temel araştırma alanıdır (Sönmez ve Alacapınar, 2019: 93). Bu doğrultuda; deepfake teknolojilerinin oluşturduğu bireysel güvenlik riski, mahremiyet ihlali ve itibar kaybı gibi tehditler karşısında bireylerin yaşadığı kaygı deneyimlerinin derinlemesine incelendiği ve bu muhtemel kaygılarla başa çıkmaya yönelik somut stratejilerin ortaya konulduğu bu araştırmada, olgubilim deseninin en uygun araştırma yaklaşımı olduğu değerlendirilmiştir.

3.2. Araştırma Amacı ve Soruları

Bu araştırmada, deepfake teknolojilerinin bireylerde güvenlik riski, mahremiyet ihlali ve itibar kaybı gibi çeşitli bireysel risk algılarına yol açtığı varsayımından hareketle, bireylerin bu risklere ilişkin kaygı düzeylerini belirlemenin yanı sıra söz konusu kaygılarla başa çıkmak için geliştirdikleri somut stratejileri incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Bireylerin deepfake güvenlik riskine yönelik kaygı deneyimleri nasıldır?
2. Bireylerin bu risk karşısındaki mahremiyet kaygı deneyimleri nasıldır?
3. Bireylerin deepfake riski karşısındaki itibar kaygı deneyimleri nasıldır?
4. Bireylerin deepfake riskine karşı gizlilik ayarlarını güçlendirme eğilimleri nelerdir?
5. Bireylerin deepfake riskine karşı paylaşım sıklığını azaltma davranışları nelerdir?
6. Bireylerin deepfake riski karşısında, paylaştıkları içerik türünü değiştirme pratikleri nelerdir?

3.3. Araştırma Grubu

Araştırma grubuna dahil edilecek katılımcıların seçiminde, nitel araştırma geleneği içerisinde ortaya çıkmış olan amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi; araştırmacının, araştırma problemine uygun nitelikleri taşıdığını düşündüğü birimleri kendi gözlemleri doğrultusunda seçtiği bir yöntemdir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 132). Bu doğrultuda araştırma grubu, söz konusu teknoloji hakkında farkındalığı bulunan 18-65 yaş aralığındaki 10 kişiden oluşmuştur. Bu örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde doygunluk ölçütü esas alınmıştır. Veri doygunluğu, veri toplama sürecinde artık yeni bir tema veya bilginin ortaya çıkmadığı noktayı ifade etmekte (Guest vd., 2006: 59) ve araştırmacıya veri toplama aşamasını sonlandırabileceğine dair bir sinyal vermektedir (Faulkner ve Trotter, 2017: 1). Söz konusu doygunluk ölçütü çerçevesinde belirlenen katılımcılara dair bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri ve İnternet Kullanımına İlişkin Bulgular

Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	Meslek	Günlük internet kullanım süresi	İnterneti Kullanım Amaçları
K1	Kadın	32	Lisans	Öğretmen	8-9 saat arası	Araştırma yapmak, Müzik dinlemek, Sosyal medya kullanmak
K2	Kadın	33	Doktora	Çalışmıyor	2 saat	Film izlemek, Müzik dinlemek, Haberleri takip etmek, Araştırma yapmak,
K3	Kadın	24	Lisans	Sevkiyat sorumlusu	8 saat	İş için, Araştırma yapmak, Sosyal medya kullanmak
K4	Kadın	29	Önlisans	Öğrenci	10 saat	Araştırma yapmak, Sosyal medya kullanmak
K5	Kadın	33	Lisans	Öğretmen	2 saat	Araştırma yapmak, Sosyal medya kullanmak
K6	Erkek	25	Lisans	Öğrenci	8-10 saat arası	İş için, Sosyal medya kullanmak
K7	Erkek	45	Doktora	Akademisyen	4-5 saat arası	Haberleri takip etmek, Araştırma yapmak, Sosyal medya kullanmak
K8	Erkek	33	Yüksek Lisans	Serbest meslek	3-4 saat arası	İş için, Sosyal medya kullanmak
K9	Erkek	34	Lisans	Kamu işçisi	4 saat	Haberleri takip etmek, Araştırma yapmak, Sosyal medya kullanmak
K10	Erkek	33	Lisans	Mühendis	4 saat	İş için, Film izlemek, Araştırma yapmak, Sosyal medya kullanmak

3.4. Veri Toplama Tekniği, Aracı ve Süreci

Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel veri toplama tekniklerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte, araştırılan konuya ilişkin olarak katılımcıların deneyimlerini, yaşanmışlıklarını, düşüncelerini, tutumlarını, tepkilerini ve algılarını derin bir zihinsel kavrayışla ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır (Bengtsson, 2016'dan akt. Tutar ve Erdem, 2022: 313). Bu araştırma kapsamında görüşme tekniklerinden yapılandırılmış standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yaklaşımı benimsenmiştir. Standartlaştırılmış açık uçlu mülakatlar, katılımcıların her birine aynı cümle yapısına sahip soruların aynı sırayla sorulması amacıyla dikkatli bir şekilde kurgulanmış ve düzenlenmiş bir dizi sorunun hazırlanmasını gerektirmektedir (Patton, 2018: 342). Bu yaklaşımın sağladığı avantajlardan biri, aynı soruların sistematik bir sıra içerisinde bütün katılımcılara aynı şekilde yöneltilmesi yoluyla görüşmeci etkisini ve öznel yargıları en aza indirmesi; böylece elde edilen verilerin kıyaslanmasını ve analizini kolaylaştırmasıdır. Bununla birlikte, bu yaklaşım araştırmanın başkaları tarafından tekrar edilme olasılığını da önemli ölçüde artırmaktadır. Yani, aynı görüşme aracı, başka bir araştırma kapsamında da benzer şekilde kullanılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 130–131). Bu yaklaşımın zayıf yönü ise araştırmacının, soruları hazırlarken öngörülememiş konu veya başlıklara ilişkin ek soruları katılımcılara yöneltmesine izin vermemesidir. Ayrıca bu yaklaşım, kişisel farklılıkların sorgulanma imkânını da azaltmaktadır (Patton, 2018: 347). Standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada, veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu kullanılmış ve katılımcılarla yapılan görüşmeler sırasında bu forma sadık kalınmıştır. Görüşme formu, araştırmacı tarafından ilgili literatüre yönelik kapsamlı okumalar doğrultusunda hazırlanmış, bir alan uzmanının değerlendirmesine sunulmuş ve gelen eleştiri ile öneriler doğrultusunda son hâli verilmiştir. Hazırlanan yapılandırılmış açık uçlu standartlaştırılmış görüşme formunda, öncelikle katılımcılara cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve mesleklerine ilişkin dört demografik soru ile günlük internet kullanımı ve interneti en çok hangi amaçla kullandıklarına dair iki soru olmak üzere toplam altı soru yöneltilmiştir. Ardından katılımcılara, araştırmanın iki ana teması kapsamında sorular sorulmuştur. Deepfake teknolojileri

karşısında duyulan bireysel kaygı teması kapsamında bireysel güvenlik kaygısı, mahremiyet kaygısı ve itibar kaygısı; başa çıkma stratejileri teması kapsamında ise gizlilik ayarlarının güçlendirilmesi, paylaşım sıklığını azaltma ve içerik türünde değişim alt temalarına yer verilmiş ve bu iki ana tema kapsamında toplam altı soru yöneltilmiştir. Böylece her bir katılımcıya toplam 12 soru sorulmuştur. Araştırma için etik kurul izni, Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 15.05.2025 tarih ve 346858 sayılı karar ile alınmıştır. İzin alınmasının ardından araştırma kriterleri sosyal medya araçları aracılığıyla duyurulmuştur. Gönüllü katılımcılarla görüşmeler 2–8 Temmuz 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların tercihine bağlı olarak görüntülü, sesli veya metin tabanlı yanıtlar şeklinde yürütülmüştür. Görüntülü veya sesli görüşmeler katılımcıların açık onamı alınarak kaydedilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen katılımcılardan kimliklerini ortaya çıkarabilecek herhangi bir kişisel bilgi talep edilmemiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Sesli ve görüntülü olarak gerçekleştirilen görüşmelerin transkripsiyonu tamamlandıktan sonra veri analizi aşamasına geçilmiştir. Veri analizinde nitel veri analizi programı MAXQDA kullanılmıştır. Verilerin çözümlemesinde ise nitel betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımda elde edilen veriler, önceden belirlenen temalara göre özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. Betimsel analizde araştırma soruları ile görüşme ve gözlem boyutları temel alınarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmakta ve verilerin hangi temalar altında sunulacağı belirlenmektedir. Ardından veriler bu temalara göre düzenlenmekte, katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılarla desteklenerek tanımlanmakta ve son aşamada bulgular açıklanarak ilişkilendirilip anlamlandırılmaktadır (Sığrı, 2021: 279). Bu doğrultuda deepfake teknolojileri karşısında duyulan bireysel kaygı teması kapsamında bireysel güvenlik kaygısı, mahremiyet kaygısı ve itibar kaygısı; başa çıkma stratejileri teması kapsamında ise gizlilik ayarlarının güçlendirilmesi, paylaşım sıklığını azaltma ve içerik türünde değişim alt temaları analiz sürecinde esas alınmıştır. Böylece verilerin hangi temalar altında organize edilip sunulacağı belirlenmiştir. Ardından veriler, bu tema ve alt temalar doğrultusunda işlenmiştir. Sonrasında temalara ve alt temalara göre işlenen veriler özetlenerek tanımlanmıştır. Analizin inandırıcılığını artırmak amacıyla bulgular, gerekli görülen yerlerde katılımcı ifadelerinden alınan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Son olarak, tanımlanan bu bulgular açıklanmış ve veriler arasındaki ilişkiler yorumlanarak anlamlandırılmıştır.

3.6. Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik

Bu nitel çalışmanın niteliğini artırmak amacıyla Lincoln ve Guba'nın (1985: 301–327) önerdiği inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik stratejileri uygulanmıştır. Araştırmada inandırıcılığı sağlamak için katılımcılarla uzun süreli etkileşim kurulmuş, katılımcı teyidine başvurulmuş ve uzman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Aktarılabilirliği sağlamak amacıyla bulgular bölümünde katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yer verilmiş ve ayrıntılı yoğun betimlemeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada tutarlılığı sağlamak amacıyla, araştırma konusu ve nitel araştırma yöntemleri konusunda bilgi ve deneyime sahip bir uzmandan; veri toplama, analiz ve yorumlama süreçlerini bütüncül bir biçimde değerlendirmesi talep edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 289–295). Ayrıca verilerin kodlanması süreci iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak gerçekleştirilmiş, kodlama karşılaştırması yapılarak kodlayıcılar arası tutarlılık incelenmiştir (Creswell ve Báez, 2021: 208). Kodlayıcılar arası güvenirlik, Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) formülü ile hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994: 64). Bu hesaplama sonucunda kodlayıcılar arası uyum %87 olarak bulunmuştur. Landis ve Koch'a (1977: 165) göre kodlayıcılar arası uyumun 0.81–1.00 aralığında olması çok yüksek düzeyde uyumu göstermektedir. Çalışmada teyit edilebilirliği sağlamak amacıyla ise ilgili alana ve yönteme hâkim dış bir uzmandan ham veriler, kodlama ve analiz süreçleri üzerinde teyit edilebilirlik incelemesi yapması istenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 295–296).

4. Bulgular

Bu bölümde, Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Kaygı teması kapsamında bireysel güvenlik kaygısı, mahremiyet kaygısı ve itibar kaygısı alt temalarına; Deepfake Tehdidi ile Başa Çıkma

Stratejileri teması kapsamında ise gizlilik ayarlarının güçlendirilmesi, paylaşım sıklığını azaltma ve içerik türünde değişim alt temalarına ilişkin bulgular sunulmuştur. Tema ve alt temalara dair genel eğilimler Hiyerarşik Kod–Alt Kod Modeli ile Kod–Alt Kod–Bölümler Modeli aracılığıyla; cinsiyete göre farklılıklar ise Kod Matris Tarayıcısı kullanılarak görselleştirilmiştir.

4.1. Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Kaygı Temasına İlişkin Bulgular

Günümüzde deepfake teknolojileri, bireylerin güvenliğine zarar verebilecek, mahremiyet sınırlarını ihlal edebilecek ve itibarlarını zedeleyebilecek biçimlerde kullanılabilmektedir. Bu durum, söz konusu teknolojiler hakkında bilgi sahibi olan bireylerde bireysel güvenlik, mahremiyet ve itibar kaygılarının artmasına yol açarak yaşam kalitelerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Kaygı teması kapsamında katılımcıların deneyimledikleri bireysel güvenlik kaygıları, mahremiyet kaygıları ve itibar kaygılarına odaklanılmıştır. Aşağıda, bu tema altında yer alan alt temalar ve ilgili kodlamalar Hiyerarşik Kod–Alt Kod Modeli aracılığıyla görselleştirilmiştir.

Şekil 1: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Kaygı Temasına İlişkin Hiyerarşik Kod–Alt Kod Modeli

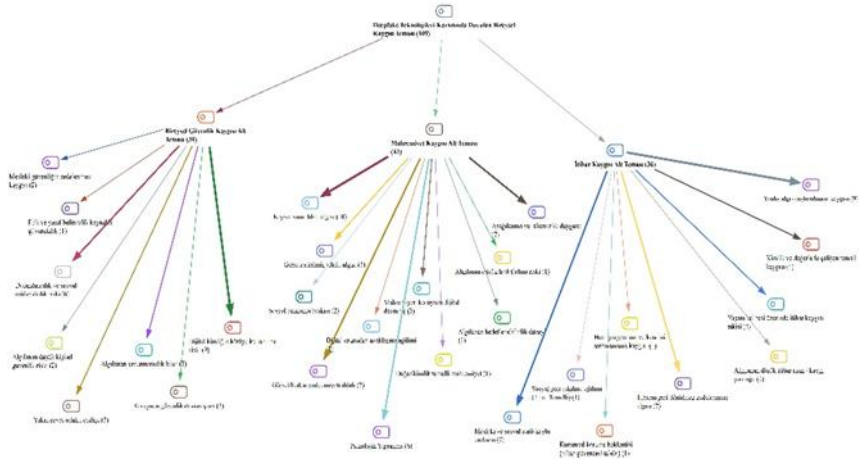

Şekil 1'de sunulan Hiyerarşik Kod–Alt Kod Modeli incelendiğinde, Deepfake Teknolojileri Karşısında Bireysel Kaygı teması kapsamında bireysel güvenlik kaygısı alt temasında 8, mahremiyet kaygısı alt temasında 11 ve itibar kaygısı alt temasında ise 9 kodlama gerçekleştirildiği görülmektedir. Alt temalara ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler, aşağıda her bir alt tema başlığı altında sunulmuştur.

4.2. Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Güvenlik Kaygısı Alt Temasına İlişkin Bulgular

Deepfake teknolojilerinin gelişimiyle birlikte dijital içeriklerin manipüle edilebilirliği, bireylerde güvenlik temelli belirsizliklerin ve kaygı deneyimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu doğrultuda araştırmada, katılımcıların deepfake teknolojileri karşısında yaşadıkları bireysel güvenlik kaygılarını anlamak amacıyla "Bireylerin deepfake riskine yönelik kaygı deneyimleri nasıldır?" ve "Bireylerin deepfake riskine yönelik kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen tüm yanıtlar "Bireysel Güvenlik Kaygısı" alt teması altında kodlanmış ve gerçekleştirilen kodlamalar Kod–Alt Kod–Bölümler Modeli aracılığıyla Şekil 2'de görselleştirilmiştir.

Şekil 2: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Güvenlik Kaygısı Alt Temasına İlişkin Kod–Alt Kod–Bölümler Modeli

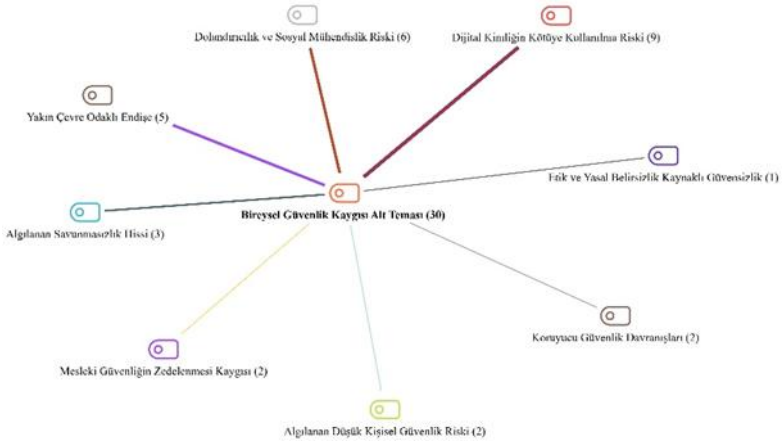

Şekil 2'de, "Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Güvenlik Kaygısı" alt temasına ilişkin toplam 8 alt kod bulunmaktadır. Katılımcılar tarafından en fazla görüş bildirilen kodun Dijital Kimliğin Kötüye Kullanılma Riski (9 katılımcı) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bireylerin biyometrik verilerinin manipüle edilmesini ve bu verilerin etik dışı amaçlarla araçsallaştırılmasını temel bir güvenlik tehdidi olarak algıladıklarını göstermektedir. Bunu, bireyin kendisini veya sosyal ağını maddi ya da manevi istismara açık gördüğü Dolandırıcılık ve Sosyal Mühendislik Riski (6 katılımcı) izlemektedir. Ardından gelen Yakın Çevre Odaklı Endişe (5 katılımcı) kodu ise katılımcıların yalnızca kendi güvenliklerine değil, savunmasız gördükleri yakın çevrelerine yönelik de vekâleten bir kaygı taşıdıklarını ortaya koymaktadır. En az görüş bildirilen kodlar arasında ise, bireyin kendisini teknolojik güç karşısında korunmasız hissetmesini ifade eden Algılanan Savunmasızlık Hissi (3), dijital manipülasyonun kariyer geleceği ve iş güvencesi üzerinde tehdit oluşturabileceğine işaret eden Mesleki Güvenliğin Zedelenmesi Kaygısı (2), bireysel farkındalık sayesinde riskin azaltılabileceğine yönelik Algılanan Düşük Kişisel Güvenlik Riski (2), biyometrik veri paylaşımını sınırlamaya yönelik pratikleri kapsayan Koruyucu Güvenlik Davranışları (2) ve etik ile hukuki boşlukların yarattığı korunmasızlık hissini ifade eden Etik ve Yasal Belirsizlik Kaynaklı Güvensizlik (1) yer almaktadır. Çalışmada, ilgili konuda görüş bildirilen kodların cinsiyete göre nasıl bir değişim sergilediğini anlamak amacıyla "Bireylerin deepfake riskine yönelik kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorusuna yanıt aranmıştır. Kodlara ilişkin erkek ve kadın katılımcı görüşlerinin dağılımı, Kod Matris Tarayıcısı analizinden elde edilen veriler doğrultusunda Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Bireysel Güvenlik Kaygısı Alt Temasına İlişkin Kod Matris Tarayıcısı

Kodlar	**Kadın (f)**	**Erkek (f)**	**Toplam (f)**
Koruyucu Güvenlik Davranışları	1	1	2
Algılanan Savunmasızlık Hissi	1	2	3
Dolandırıcılık ve Sosyal Mühendislik Riski	2	4	6
Yakın Çevre Odaklı Endişe	3	2	5
Algılanan Düşük Kişisel Güvenlik Riski	1	1	2
Etik ve Yasal Belirsizlik Kaynaklı Güvensizlik	1	0	1

Kodlar	Kadın (f)	Erkek (f)	Toplam (f)
Mesleki Güvenliğin Zedelenmesi Kaygısı	1	1	2
Dijital Kimliğin Kötüye Kullanılma Riski	4	5	9
Toplam	**14**	**16**	**30**

Tablo 2'de, kadın ve erkek katılımcıların "Bireysel Güvenlik Kaygısı" alt temasına ilişkin görüşlerinin dağılımı sunulmuştur. Bu kapsamda, her iki grubun ilgili alt temada görüş bildirdikleri kodlar karşılaştırıldığında şu bulgular öne çıkmaktadır:

- Erkek katılımcıların, Dijital Kimliğin Kötüye Kullanımı Riski (Erkek: 5, Kadın: 4) ve Dolandırıcılık ve Sosyal Mühendislik Riski (Erkek: 4, Kadın: 2) kodlarında kadın katılımcılara kıyasla daha yoğun görüş bildirdikleri görülmektedir.
- Kadın katılımcıların ise Yakın Çevre Odaklı Endişe kodunda erkek katılımcılara göre görece daha yoğun görüş bildirdikleri (Kadın: 3, Erkek: 2) ifade edilebilir.
- Koruyucu Güvenlik Davranışları, Algılanan Düşük Kişisel Güvenlik Riski ve Mesleki Güvenliğin Zedelenmesi Kaygısı kodlarında ise kadın ve erkek katılımcıların eşit ve düşük yoğunlukta (1'er katılımcı) görüş bildirdikleri söylenebilir.

Erkek ve kadın katılımcıların ilgili alt tema kapsamında kendi içlerinde en az görüş bildirdikleri kodlara bakıldığında ise:

- Kadın katılımcıların; Koruyucu Güvenlik Davranışları, Algılanan Savunmasızlık Hissi, Algılanan Düşük Kişisel Güvenlik Riski, Etik ve Yasal Belirsizlik Kaynaklı Güvensizlik ile Mesleki Güvenliğin Zedelenmesi (1'er katılımcı) kodlarında en az görüş bildirdikleri görülmektedir.
- Erkek katılımcıların; Koruyucu Güvenlik Davranışları, Algılanan Düşük Kişisel Güvenlik Riski ve Mesleki Güvenliğin Zedelenmesi Kaygısı kodlarında (1'er katılımcı) en düşük düzeyde görüş bildirdikleri; Etik ve Yasal Belirsizlik Kaynaklı Güvensizlik kodunda ise hiç görüş bildirmedikleri söylenebilir.

Aşağıda, "Bireylerin deepfake riskine yönelik kaygı deneyimleri nasıldır?" ve "Bireylerin deepfake riskine yönelik kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorularına yanıt bulmak amacıyla yöneltilen "Deepfake teknolojisi aracılığıyla sesinizin, görüntünüzün veya hesaplarınızın taklit edilme ihtimali size kendinizi nasıl hissettiriyor? Dijital kimliğinizin güvenliği konusundaki endişelerinizi paylaşır mısınız?" mülakat sorusuna verilen katılımcı yanıtlarından bazıları sunulmaktadır:

"Açıkçası bu ihtimal bende çok büyük bir kaygı oluşturmuyor. İnternette hareket ederken daha dikkatli ve bilinçli davranmaya çalıştığım için dijital kimliğimin güvenliği konusunda kendimi görece rahat hissediyorum. Ancak yakın çevremdeki insanların dijital ortamlarda yeterince dikkatli olmadığını gördükçe, onların yaşayabileceği güvenlik sorunları beni endişelendiriyor. Bu yüzden zaman zaman onlara daha bilinçli olmaları gerektiğini hatırlatma ihtiyacı duyuyorum." (K2)

"Deepfake teknolojisinin varlığı ve bu tehdidin gerçekleşme ihtimali kaygılandırıyor. Sesimin ve görüntümün kimliğimin önemli bir parçası olduğunun farkındayım. Bu veriler deepfake ile manipüle edilerek rızam dışında farklı amaçlarla kullanılabilir. Özellikle benim adıma tasarlanmış sahte mesajlarla ailemin, arkadaşlarımın veya iş çevremin kolaylıkla dolandırılabileceği düşüncesi korkutuyor. Deepfake ile bu tür manipülasyonlar yapmak ve insanları inandırmak maalesef artık çok kolay." (K3)

"Bu teknoloji gerçekten korkutucu sonuçlara yol açabilecek gibi görünüyor. Mesela biri deepfake ile benim sesimi kullanarak ailemi ya da iş arkadaşlarımı arayıp acil bir durum varmış gibi para isteyebilir. Ya da yüzüm kullanılarak sahte bir video hazırlanıp benim hiç söylemediğim şeyleri söylemişim gibi gösterilebilir. Böylesi bir durum güvenlik açısından ciddi bir risk oluşturabilir. Bununla beraber beni psikolojik olarak yıpratabilir. İnternet yaşamımızın bir vazgeçilmez bir parçası haline geldi ve bunu aktif

kullandığım için paylaştığım her şeyin ileride bana karşı kullanılabileceği hissi mevcut. Bu yüzden risklerin farkında olarak daha temkinli davranmaya ve kişisel bilgilerimi mümkün olduğunca sınırlı paylaşmaya çalışıyorum." (K6)

"Deepfake ile sesimizin ya da görüntümüzün neredeyse ayırt edilemeyecek kadar gerçekçi bir şekilde taklit edilmesi, özellikle dolandırıcılık açısından ciddi riskler barındırıyor. Örneğin bankacılık işlemlerinde ya da kimlik doğrulama süreçlerinde bu tür içeriklerin kullanılması olasılığı beni çok endişelendiriyor" (K8).

Deepfake teknolojileri karşısında duyulan bireysel güvenlik kaygısı genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların kaygılarının en çok dijital kimliğin kötüye kullanılma riski etrafında yoğunlaştığı; bunu dolandırıcılık ve sosyal mühendislik riskleri ile yakın çevre odaklı endişelerin izlediği görülmektedir. Bulgular cinsiyete göre incelendiğinde, erkek katılımcıların daha çok bireysel mağduriyet ve teknik risklere odaklandıkları; kadın katılımcıların ise yakın çevreyi koruma temelli kaygıları görece daha fazla dile getirdikleri söylenebilir.

4.3. Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Mahremiyet Kaygısı Alt Temasına İlişkin Bulgular

Mahremiyet bireyin en temel haklarından biridir. Deepfake teknolojilerinin gelişimiyle birlikte görsel ve işitsel içeriklerin kolaylıkla manipüle edilebilir hâle gelmesi, bu hakkın her an rıza dışı bir şekilde ihlal edilebileceği gerçeğini gündeme getirmiştir. Bireylerin kişisel sınırlarının dijital düzlemde her an aşılabileceği ihtimali, katılımcılarda kontrol kaybına dayalı güçlü bir kaygı yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, "Bireylerin bu risk karşısındaki mahremiyet kaygı deneyimleri nasıldır?" ve "Bireylerin bu risk karşısındaki mahremiyet kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen tüm yanıtlar "Bireysel Mahremiyet Kaygısı" alt teması altında kodlanmış ve gerçekleştirilen kodlamalar Kod–Alt Kod–Bölümler Modeli aracılığıyla Şekil 3'te görselleştirilmiştir.

Şekil 3: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Mahremiyet Kaygısı Alt Temasına İlişkin Kod-Alt Kod-Bölümler Modeli

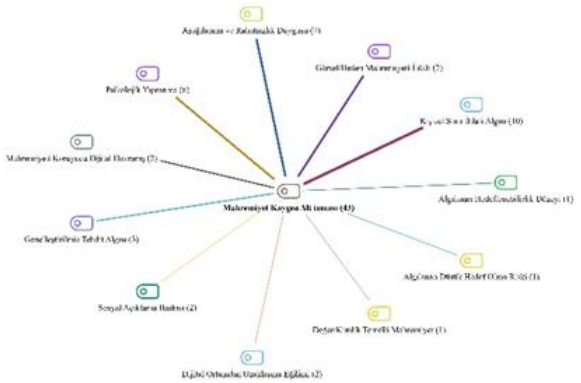

Şekil 3'te, "Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Mahremiyet Kaygısı" alt temasına ilişkin toplam 11 alt kod yer almaktadır. Katılımcılar tarafından en fazla görüş bildirilen kodun Kişisel Sınır İhlali Algısı (10 katılımcı) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, olası deepfake kullanımının bireylerde kişisel sınırların ihlal edilebileceğine yönelik güçlü bir kaygı yarattığını göstermektedir. Söz konusu endişeyi; bireyin görsel varlığı üzerindeki rıza dışı müdahalelere ilişkin kaygılarını yansıtan Görsel/Beden Mahremiyeti İhlali (7 katılımcı) ile bu ihlalin yarattığı duygusal tahribatı ifade eden Aşağılanma ve Rahatsızlık Duygusu (7 katılımcı) izlemektedir. Ardından, mahremiyet riskinin stres ve duygusal tükenmişlik gibi zihinsel etkilerine ilişkin anlatımları içeren Psikolojik Yıpranma (6 katılımcı) gelmektedir. Görüş bildirilme sıklığına göre daha alt sıralarda yer alan kodlar arasında ise; temkinli dijital kullanım pratiklerini içeren Mahremiyeti Koruyucu Dijital Davranış (3 katılımcı), deepfake riskinin herkes için bir tehdit olarak algılandığını gösteren Genelleştirilmiş Tehdit Algısı (3 katılımcı), sahte içeriklere açıklama yapma zorunluluğunu ifade eden Sosyal Açıklama Baskısı (2 katılımcı) ve dijital ortamlardan geri çekilme

eğilimini yansıtan Dijital Ortamdan Uzaklaşma Eğilimi (2 katılımcı) yer almaktadır. Bunların yanı sıra; inanç, yaşam tarzı ve kişisel tercihlerle ilişkili mahremiyet ihlaline dair kaygıları ifade eden Değer/Kimlik Temelli Mahremiyet (1 katılımcı), bireyin kendisini düşük riskte konumlandırdığını gösteren Algılanan Düşük Hedef Olma Riski (1 katılımcı) ve bireyin hedef alınabilirliğine ilişkin değerlendirmesini yansıtan Algılanan Hedeflenebilirlik Düzeyi (1 katılımcı) kodlarında en düşük yoğunlukta görüş bildirildiği görülmektedir. Çalışmada, ilgili konuda görüş bildirilen kodların cinsiyete göre nasıl bir değişim sergilediğini anlamak amacıyla "Bireylerin bu risk karşısındaki mahremiyet kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorusuna yanıt aranmıştır. Kodlara ilişkin erkek ve kadın katılımcı görüşlerinin dağılımı, Kod Matris Tarayıcısı analizinden elde edilen veriler doğrultusunda Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan Mahremiyet Kaygısı Alt Temasına İlişkin Kod Matris Tarayıcısı

Kodlar	**Kadın (f)**	**Erkek (f)**	**Toplam (f)**
Algılanan Hedeflenebilirlik Düzeyi	0	1	1
Genelleştirilmiş Tehdit Algısı	0	3	3
Algılanan Düşük Hedef Olma Riski	0	1	1
Dijital Ortamdan Uzaklaşma Eğilimi	1	1	2
Mahremiyeti Koruyucu Dijital Davranış	2	1	3
Psikolojik Yıpranma	4	2	6
Sosyal Açıklama Baskısı	1	1	2
Aşağılanma ve Rahatsızlık Duygusu	4	3	7
Kişisel Sınır İhlali Algısı	5	5	10
Değer/Kimlik Temelli Mahremiyet	1	0	1
Görsel/Beden Mahremiyeti İhlali	4	3	7
Toplam	**22**	**21**	**43**

Tablo 3'de kadın ve erkek katılımcıların "Mahremiyet Kaygısı" alt temasına ilişkin görüşlerinin dağılımı sunulmuştur. Bu kapsamda, her iki grubun ilgili alt temada görüş bildirdikleri kodlar karşılaştırıldığında şu bulgular öne çıkmaktadır:

- Kişisel Sınır İhlali Algısı kodunda hem kadın hem de erkek katılımcıların yoğun ve eşit düzeyde (5'er katılımcı) görüş bildirdikleri görülmektedir.
- Görsel/Beden Mahremiyeti İhlali (4 kadın, 3 erkek), Aşağılanma ve Rahatsızlık Duygusu (4 kadın, 3 erkek) ve Psikolojik Yıpranma (4 kadın, 2 erkek) kodlarında kadın katılımcıların erkek katılımcılara kıyasla daha fazla görüş bildirdikleri ifade edilebilir.
- Genelleştirilmiş Tehdit Algısı kodunda ise sadece erkek katılımcıların görüş bildirdiği (3 erkek) görülmektedir.
- Dijital Ortamdan Uzaklaşma Eğilimi (1 kadın, 1 erkek) ve Sosyal Açıklama Baskısı (1 kadın, 1 erkek) kodlarında, her iki cinsiyetin de eşit ve düşük yoğunlukta görüş bildirdiği söylenebilir.

Erkek ve kadın katılımcıların ilgili alt tema kapsamında kendi içlerinde en az görüş bildirdikleri kodlara bakıldığında ise:

- Kadın katılımcıların Mahremiyeti Koruyucu Dijital Davranış (2 katılımcı), Dijital Ortamdan Uzaklaşma Eğilimi (1 katılımcı), Sosyal Açıklama Baskısı (1 katılımcı) ve Değer/Kimlik Temelli Mahremiyet (1 katılımcı) kodlarında sınırlı düzeyde görüş bildirdikleri; Algılanan Hedeflenebilirlik Düzeyi, Genelleştirilmiş Tehdit Algısı ve Algılanan Düşük Hedef Olma Riski kodlarında ise hiç görüş bildirmedikleri ifade edilebilir.
- Erkek katılımcıların Psikolojik Yıpranma (2 katılımcı), Algılanan Hedeflenebilirlik Düzeyi (1 katılımcı), Algılanan Düşük Hedef Olma Riski (1 katılımcı), Dijital Ortamdan Uzaklaşma Eğilimi (1 katılımcı), Mahremiyeti Koruyucu Dijital Davranış (1 katılımcı) ve Sosyal Açıklama Baskısı (1 katılımcı) kodlarında sınırlı düzeyde; Değer/Kimlik Temelli Mahremiyet kodunda ise hiç görüş bildirmedikleri söylenebilir.

Aşağıda, "Bireylerin bu risk karşısındaki mahremiyet kaygı deneyimleri nasıldır?" ve "Bireylerin bu risk karşısındaki mahremiyet kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorularına yanıt bulmak amacıyla yöneltilen "Size ait olan görüntü veya seslerin, rızanız dışında deepfake teknolojisiyle kullanılabileceği ihtimali size kendinizi nasıl hissettiriyor? Bu durumu 'kişisel sınırlarınızın ihlal edilmesi' açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?" mülakat sorusuna verilen katılımcı yanıtlarından bazıları sunulmaktadır:

"Kişisel sınırlarımın ihlal edilmesi konusunda ciddi kaygılar taşıyorum. Mesela ben tesettürlü biriyim. Yapay zekâ ile rızam dışında görsellerim veya videolarım, başım ve giyimim açık bir hale getirilebilir. Teknolojinin buna müsaade etmesini rahatsız edici ve aşağılayıcı bir durum olarak görüyorum. Böyle bir ihtimal bana kendi değerlerimin ve tercihlerimin hiçe sayılması gibi hissettirecektir. Bu tür sahte ve kişisel sınırları ihlal eden içeriklerin ortaya çıkması, kişinin yakın çevresine açıklama yapmak durumunda kalmasına neden olabilir. İstemediğim bir görüntüyle ilişkilendirilmek beni mental olarak yıpratabilir." (K1)

"Kişisel görüntü ve seslerin bu kadar kolay manipüle edilebilmesi beni aşırı korkutuyor. Bir insanın, kendi rızası dışında bir içerikte yer alabileceği gerçeği gerçekten sarsıcı bir durum. Bu ihtimal, dijital ortamlarda kendimi çok daha korumacı bir şekilde konumlandırmama neden oluyor." (K4)

"Deepfake teknolojisinin geldiği nokta kaygı uyandırıcı. Teknolojiye çok az hâkim olan sıradan ve kötü niyetli birinin —ki bu kişi bir düşmanım dahi olabilir— elinde bu araç; ailemin veya benim kişisel sınırlarımızı ihlal etmek için kullanılabilir. Devletin, bu konuda herhangi bir mağduriyet oluşmaması adına bir an önce aksiyon alması büyük önem arz etmektedir." (K9)

"Ne yazık ki yapay zekâ araçlarının bireysel kullanıcıların elinde olması ve etik sınırların dışına çıkılarak rahatça kullanılabilmesi, bireysel mahremiyet açısından büyük bir risk taşımaktadır. Her an kişisel sınırlarımız ihlal edilebilir. Şu anda doğrudan etkilenmiyor olsam bile, gelecekte hedef alınma ihtimali üzerine düşünmek dahi zihinsel bir yorgunluk yaratmaktadır." (K10)

Deepfake teknolojileri karşısında duyulan mahremiyet kaygısı teması genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların kaygılarının en çok kişisel sınır ihlali algısı etrafında yoğunlaştığı; bunu görsel/beden mahremiyeti ihlali, aşağılanma ve rahatsızlık duygusu ile psikolojik yıpranma deneyimlerinin izlediği görülmektedir. Cinsiyete göre bulgular incelendiğinde, kişisel sınır ihlali algısının her iki grupta da benzer düzeyde öne çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte, kadın katılımcıların mahremiyete yönelik deepfake riskinin duygusal ve bedensel etkilerini daha fazla dile getirdikleri; erkek katılımcıların ise riski daha genel bir tehdit çerçevesinde ele aldıkları ifade edilebilir.

4.4. Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan İtibar Kaygısı Alt Temasına İlişkin Bulgular

İtibar, bireyin toplum içindeki konumunu, saygınlığını ve güvenilirliğini ifade eden önemli bir sembolik sermaye türüdür. Deepfake teknolojilerinin gerçeğe yakın sahte içerikler üretebilme kapasitesi ise bu sembolik sermayenin rıza dışı manipülasyonlarla zedelenebileceğine yönelik kaygıları artırabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, "Bireylerin deepfake riski karşısındaki itibar kaygı deneyimleri nasıldır?" ve "Bireylerin deepfake riski karşısındaki itibar kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen tüm yanıtlar "İtibar

Kaygısı" alt teması altında kodlanmış ve gerçekleştirilen kodlamalar Kod–Alt Kod–Bölümler Modeli aracılığıyla Şekil 4'te görselleştirilmiştir.

Şekil 4: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan İtibar Kaygısı Alt Temasına İlişkin Kod-Alt kod-Bölümler Modeli

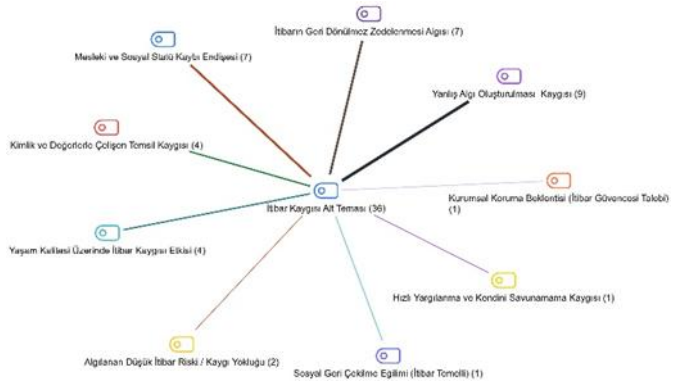

Şekil 4'te Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan İtibar Kaygısı alt temasına ilişkin toplam 9 alt kod yer almaktadır. Katılımcılar tarafından en fazla görüş bildirilen kodun Yanlış Algı Oluşturulması Kaygısı (9 katılımcı) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, deepfake içeriklerin gerçek sanılması nedeniyle sosyal çevre veya iş ortamında birey hakkında hatalı kanaatlerin oluşabileceğine yönelik güçlü bir kaygıya işaret etmektedir. Bunu, yanlış içerik yayıldıktan sonra gerçeğin açıklanmasının yeterli olmayacağı ve saygınlık kaybının kalıcı olabileceği düşüncesini içeren İtibarın Geri Dönülmez Zedelenmesi Algısı (7 katılımcı) ile deepfake içeriklerin profesyonel imaja veya sosyal konuma zarar verebileceğine yönelik düşünceleri kapsayan Mesleki ve Sosyal Statü Kaybı Endişesi (7 katılımcı) izlemektedir. Ardından, bireyin kimlik ve değerleriyle uyuşmayan içeriklerle eşleştirilme kaygısını ifade eden Kimlik ve Değerlerle Çelişen Temsil Kaygısı (4 katılımcı) ve deepfake ihtimalinin psikolojik iyi oluş ile günlük yaşam konforu üzerindeki etkilerine işaret eden Yaşam Kalitesi Üzerinde İtibar Kaygısı Etkisi (4 katılımcı) gelmektedir. İlgili alt temada en az görüş bildirilen kodlar arasında ise; belirgin bir itibar tehdidi algılanmadığını ifade eden Algılanan Düşük İtibar Riski/Kaygı Yokluğu (2 katılımcı), itibar tehdidi yaşanması durumunda sosyal ortamlardan uzaklaşma eğilimini ifade eden Sosyal Geri Çekilme Eğilimi (İtibar Temelli) (1 katılımcı), deepfake içeriklerin hızlı yayılması nedeniyle kendini savunamadan olumsuz yargılanma kaygısını içeren Hızlı Yargılanma ve Kendini Savunamama Kaygısı (1 katılımcı) ve itibar risklerine karşı kurumsal düzeyde koruma beklentisini ifade eden Kurumsal Koruma Beklentisi (İtibar Güvencesi Talebi) (1 katılımcı) yer almaktadır. Çalışmada, ilgili konuda görüş bildirilen kodların cinsiyete göre nasıl bir değişim sergilediğini anlamak amacıyla "Bireylerin deepfake riski karşısındaki itibar kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorusuna yanıt aranmıştır. Kodlara ilişkin erkek ve kadın katılımcı görüşlerinin dağılımı, Kod Matris Tarayıcısı analizinden elde edilen veriler doğrultusunda Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan İtibar Kaygısı Alt Temasına İlişkin Kod Matris Tarayıcısı

Kodlar	Kadın (f)	Erkek (f)	Toplam (f)
Kurumsal Koruma Beklentisi (İtibar Güvencesi Talebi)	0	1	1
Hızlı Yargılanma ve Kendini Savunamama Kaygısı	0	1	1
Algılanan Düşük İtibar Riski / Kaygı Yokluğu	1	1	2
Yaşam Kalitesi Üzerinde İtibar Kaygısı Etkisi	2	2	4
Sosyal Geri Çekilme Eğilimi (İtibar Temelli)	1	0	1

Kodlar	**Kadın (f)**	**Erkek (f)**	**Toplam (f)**
Mesleki ve Sosyal Statü Kaybı Endişesi	2	5	7
İtibarın Geri Dönülmez Zedelenmesi Algısı	4	3	7
Yanlış Algı Oluşturulması Kaygısı	4	5	9
Kimlik ve Değerlerle Çelişen Temsil Kaygısı	2	2	4
Toplam	**16**	**20**	**36**

Tablo 4'te kadın ve erkek katılımcıların "İtibar Kaygısı" alt temasına ilişkin görüşlerinin dağılımı sunulmuştur. Bu kapsamda, her iki grubun ilgili alt temada görüş bildirdikleri kodlar karşılaştırıldığında şu bulgular öne çıkmaktadır:

- Mesleki ve Sosyal Statü Kaybı Endişesi (5 erkek, 2 kadın) ve Yanlış Algı Oluşturulması Kaygısı (5 erkek, 4 kadın) kodlarında erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha yoğun görüş bildirdikleri söylenebilir.
- İtibarın Geri Dönülmez Zedelenmesi Algısı kodunda kadın katılımcıların erkek katılımcılara kıyasla daha fazla görüş bildirdikleri görülmektedir (4 kadın, 3 erkek).
- Yaşam Kalitesi Üzerinde İtibar Kaygısı Etkisi (2 kadın, 2 erkek), Kimlik ve Değerlerle Çelişen Temsil Kaygısı (2 kadın, 2 erkek) ve Algılanan Düşük İtibar Riski/Kaygı Yokluğu (1 kadın, 1 erkek) kodlarında ise kadın ve erkek katılımcıların eşit ve düşük yoğunlukta görüş bildirdikleri ifade edilebilir.

Erkek ve kadın katılımcıların ilgili alt tema kapsamında kendi içlerinde en az görüş bildirdikleri kodlara bakıldığında ise:

- Kadın katılımcıların Yaşam Kalitesi Üzerinde İtibar Kaygısı Etkisi (2 katılımcı), Mesleki ve Sosyal Statü Kaybı Endişesi (2 katılımcı), Kimlik ve Değerlerle Çelişen Temsil Kaygısı (2 katılımcı), Algılanan Düşük İtibar Riski/Kaygı Yokluğu (1 katılımcı) ve Sosyal Geri Çekilme Eğilimi (İtibar Temelli) (1 katılımcı) kodlarında sınırlı düzeyde görüş bildirdikleri; Kurumsal Koruma Beklentisi (İtibar Güvencesi Talebi) ve Hızlı Yargılanma ve Kendini Savunamama Kaygısı kodlarında ise hiç görüş bildirmedikleri görülmektedir.
- Erkek katılımcıların Yaşam Kalitesi Üzerinde İtibar Kaygısı Etkisi (2 katılımcı), Kimlik ve Değerlerle Çelişen Temsil Kaygısı (2 katılımcı), Kurumsal Koruma Beklentisi (İtibar Güvencesi Talebi) (1 katılımcı), Hızlı Yargılanma ve Kendini Savunamama Kaygısı (1 katılımcı) ve Algılanan Düşük İtibar Riski/Kaygı Yokluğu (1 katılımcı) kodlarında sınırlı düzeyde görüş bildirdikleri; Sosyal Geri Çekilme Eğilimi (İtibar Temelli) kodunda ise hiç görüş bildirmedikleri ifade edilebilir.

Aşağıda, "Bireylerin deepfake riski karşısındaki itibar kaygı deneyimleri nasıldır?" ve "Bireylerin deepfake riski karşısındaki itibar kaygı deneyimleri cinsiyete göre nasıl farklılaşmaktadır?" araştırma sorularına yanıt bulmak amacıyla yöneltilen "Deepfake ile üretilmiş sahte bir içeriğin sosyal çevrenizde veya iş hayatınızda sizinle ilgili yanlış bir algı yaratma ihtimali üzerine neler söyleyebilirsiniz? Bu durumun saygınlığınıza verebileceği muhtemel zararlar konusunda ne gibi kaygılarınız var?" mülakat sorusuna verilen katılımcı yanıtlarından bazıları sunulmaktadır.

"Deepfake ile üretilmiş, bana ait olmayan sahte bir içerik; sosyal çevremde veya iş hayatımda onarılması güç, yanlış bir algı oluşmasına neden olabilir. Bu tür içerikler saygınlığımı zedeleyebilir. Böyle bir durumla karşılaşmak ve insanların gözünde gerçek dışı, farklı bir imajımın oluşması beni derinden rahatsız ederdi." (K3)

"Deepfake ile üretilen içerikler gerçeğe o kadar yakın ki; bu tür paylaşımlar bir kişinin itibarını kısa sürede yerle bir edebilir. Böyle bir durumu yaşama ihtimalini düşünmek bile istemiyorum. Zira böyle bir durumda insanlara gerçeği anlatmak, kendini ispatlamak muhtemelen çok zor olurdu." (K5)

"Bu ihtimalin varlığı bile ürkütücü. Çünkü bu teknolojiyle üretilmiş sahte bir içerik, sosyal çevremde ya da iş hayatımda benimle ilgili tamamen yanlış bir algı oluşmasına sebep olabilir. Özellikle hassas olduğum bir konu hakkında fikirlerimin tam tersi yönde konuşuyormuşum gibi sunulan bir içerik, insanların bana karşı bambaşka bir gözle bakmasına neden olabilir. Bu durum yıllar içinde oluşturduğum saygınlığın kısa sürede zarar görmesine yol açabilir. Kendimi savunma fırsatı bulamadan yargılanmama neden olabilir. Bu yüzden deepfake içeriklerin, kişinin itibarı üzerinde ciddi etkiler oluşturabileceğini düşünüyorum ve bu durum beni kaygılandırıyor." (K6)

"Deepfake ile oluşturulmuş sahte bir içerik insanlar üzerinde kolaylıkla yanlış bir algı oluşmasına neden olabilir. Özellikle tanınmış kişiler üzerinden yapılan gerçekçi sahte videoların onların itibarları üzerinde ne kadar ciddi bir tahribat oluşturabildiğini görüyoruz. Ancak kendi adıma konuşursam, çok görünür ya da etkili bir pozisyonda olmadığım için deepfake'in doğrudan itibarıma büyük bir zarar vereceği konusunda çok yoğun bir kaygı taşımıyorum. Elbette bu tür bir şeyin başıma gelmesi, hiç istemediğim bir durum olurdu; çünkü insanın söylemediği şeyleri söylemiş gibi gösterilmesi iş ve sosyal çevresinde kendisini oldukça zor durumda bırakabilir. Yine de kendimi daha çok bu tür içeriklerle kandırılabilecek sıradan bir kullanıcı gibi görüyorum. Yani önemli bir pozisyonda olmadığım için itibarım üzerinden büyük bir manipülasyon yapılacağı düşüncesinin bende çok baskın olduğunu söyleyemem." (K7).

Deepfake Teknolojileri Karşısında Duyulan İtibar Kaygısı alt temasına ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların bu teknolojilere yönelik itibar kaygılarının ağırlıklı olarak Yanlış Algı Oluşturulması Kaygısı ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bulgu, deepfake içeriklerin gerçek sanılması nedeniyle sosyal çevre veya iş ortamında birey hakkında hatalı kanaatlerin oluşabileceğine yönelik güçlü bir kaygıya işaret etmektedir. Bunu, yanlış içerik yayıldıktan sonra gerçeğin açıklanmasının yeterli olmayacağı ve saygınlık kaybının kalıcı olabileceği düşüncesini içeren İtibarın Geri Dönülmez Zedelenmesi Algısı ile deepfake içeriklerin profesyonel imaja veya sosyal konuma zarar verebileceğine yönelik düşünceleri kapsayan Mesleki ve Sosyal Statü Kaybı Endişesi izlemektedir. Ardından, bireyin kimlik ve değerleriyle uyuşmayan içeriklerle eşleştirilme kaygısını ifade eden Kimlik ve Değerlerle Çelişen Temsil Kaygısı ve deepfake ihtimalinin psikolojik iyi oluş ile günlük yaşam konforu üzerindeki etkilerine işaret eden Yaşam Kalitesi Üzerinde İtibar Kaygısı Etkisi gelmektedir. Bulgular cinsiyete göre değerlendirildiğinde Mesleki ve Sosyal Statü Kaybı Endişesi ve Yanlış Algı Oluşturulması Kaygısı kodlarında erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha yoğun görüş bildirdikleri görülmektedir. İtibarın Geri Dönülmez Zedelenmesi Algısı kodunda ise kadın katılımcıların erkek katılımcılara kıyasla daha fazla görüş bildirdikleri söylenebilir. Bu bulgu, erkek katılımcıların deepfake riskini daha çok mesleki konum ve dışsal algı üzerindeki etkiler bağlamında ele aldıklarını; kadın katılımcıların ise itibar kaybının kalıcılığına daha fazla odaklandıklarını ortaya koymaktadır.

4.5. Deepfake Tehdidi ile Başa Çıkma Stratejileri Temasına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında deepfake riskine karşı bireylerin geliştirdikleri stratejileri anlamak amacıyla "Bireylerin deepfake riskine karşı gizlilik ayarlarını güçlendirme eğilimleri nelerdir?", "Bireylerin deepfake riskine karşı paylaşım sıklığını azaltma davranışları nelerdir?" ve "Bireylerin deepfake riski karşısında paylaştıkları içerik türünü değiştirme pratikleri nelerdir?" araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen tüm yanıtlar "Başa Çıkma Stratejileri" teması altında kodlanmış ve gerçekleştirilen kodlamalar Hiyerarşik Kod–Alt Kod Modeli aracılığıyla Şekil 5'te görselleştirilmiştir.

Şekil 5: Deepfake Tehdidi İle Başa Çıkma Stratejileri Temasına İlişkin Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

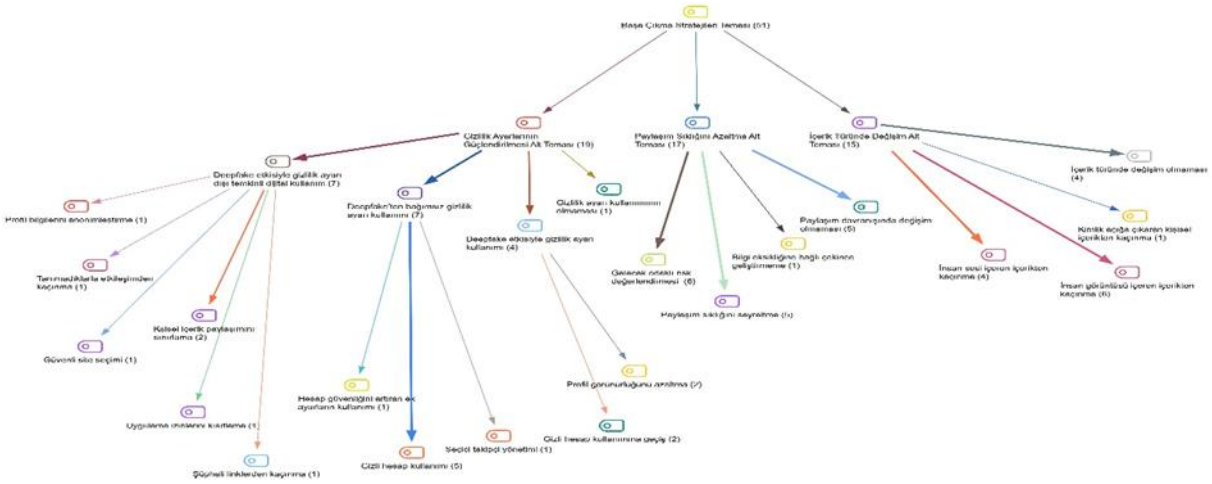

Şekil 5'te, Deepfake Tehdidi ile Başa Çıkma Stratejileri teması altında Gizlilik Ayarlarının Güçlendirilmesi, Paylaşım Sıklığını Azaltma ve İçerik Türünde Değişim olmak üzere üç alt tema yer almaktadır. Gizlilik Ayarlarının Güçlendirilmesi alt temasına dair bulgular incelendiğinde, bu alt tema altında en fazla görüş bildirilen kodların Deepfake Etkisiyle Gizlilik Ayarı Dışı Temkinli Kullanım (7 katılımcı; 4 kadın, 3 erkek) ve Deepfake'ten Bağımsız Gizlilik Ayarı Kullanımı (7 katılımcı; 6 kadın, 1 erkek) olduğu görülmektedir. Deepfake etkisiyle gizlilik ayarı dışı temkinli kullanım; kişisel içerik paylaşımını sınırlama, profil bilgilerini anonimleştirme, yabancılarla etkileşimden kaçınma, güvenli site seçimi, şüpheli linklerden kaçınma ve uygulama izinlerini kısıtlama gibi alt kodları kapsamaktadır. Deepfake'ten bağımsız gizlilik ayarı kullanımı ise hesap güvenliğini artıran ayarların kullanımı, gizli hesap kullanımı ve seçici takipçi yönetimi gibi alt kodları içermektedir. Bu bulgu, katılımcıların bir yandan geleneksel gizlilik pratiklerini sürdürürken, diğer yandan deepfake tehdidine yönelik ek savunma mekanizmaları geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bunu, Deepfake Etkisiyle Gizlilik Ayarı Kullanımı (4 katılımcı; 3 erkek, 1 kadın) izlemektedir. Deepfake etkisiyle gizlilik ayarı kullanımı ise gizli hesap kullanımına geçiş ve profil görünürlüğünü azaltma alt kodlarını kapsamaktadır. Bu bulgu, katılımcıların önemli bir kısmının deepfake endişesiyle gizlilik ayarlarına yöneldiklerini göstermektedir. En az görüş bildirilen kodun ise Gizlilik Ayarı Kullanımının Olmaması (1 katılımcı; 1 erkek) olduğu görülmektedir.

Paylaşım Sıklığını Azaltma alt temasına dair bulgular incelendiğinde, en fazla görüş bildirilen kodun Gelecek Odaklı Risk Değerlendirmesi (6 katılımcı; 2 kadın, 4 erkek) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bireylerin gelecekte karşılaşabilecekleri olası güvenlik, mahremiyet veya itibar kayıplarını önceden öngörerek dijital paylaşımlarını kısıtlama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bunu, kaygıya bağlı olarak Paylaşım Sıklığını Seyreltme (5 katılımcı; 2 kadın, 3 erkek) ve Paylaşım Davranışında Bir Değişim Olmaması (5 katılımcı; 3 kadın, 2 erkek) kodları izlemektedir. Paylaşım rutinini değiştirmeyen katılımcıların bu tutumu, mevcut gizlilik ayarlarının sağladığı koruma hissine duyulan güvenle ilişkilendirilmektedir. En az görüş bildirilen kodun ise Bilgi Eksikliğine Bağlı Çekince Geliştirmeme (1 katılımcı; 1 kadın) olduğu görülmektedir.

İçerik Türünde Değişim alt temasına dair bulgular incelendiğinde, en fazla görüş bildirilen kodun İnsan Görüntüsü İçeren İçerikten Kaçınma (6 katılımcı; 3 kadın, 3 erkek) olduğu görülmektedir. Görsel verinin manipülasyon riskine karşı geliştirilen bu önlemi; İnsan Sesi İçeren İçerikten Kaçınma (4 katılımcı; 3 kadın, 1 erkek) ve İçerik Türünde Bir Değişim Olmaması (4 katılımcı; 2 kadın, 2 erkek) kodları izlemektedir. İçerik türünde değişim olmamasının, katılımcıların gizlilik ayarlarını kullanmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Bu alt temada en az görüş bildirilen kodun ise Kimlik Açığa Çıkaran Kişisel İçerikten Kaçınma (1 katılımcı; 1 erkek) olduğu görülmektedir.

Deepfake tehdidine karşı başa çıkma stratejileri temasına ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcıların gizlilik ayarlarını hem geleneksel bir alışkanlık olarak sürdürdükleri hem de deepfake tehdidine karşı ek bir savunma mekanizması olarak güçlendirdikleri görülmektedir.

Paylaşım sıklığını azaltma eğiliminde ise "gelecek odaklı risk değerlendirmesi" öne çıkmakta; bireylerin olası güvenlik ve itibar kayıplarını önceden öngörerek dijital paylaşımlarını kısıtladıkları ifade edilebilir. İçerik türünde değişim bağlamında, manipülasyon riskine karşı en temel önlemin insan görüntüsü ve sesi içeren içeriklerden kaçınma olduğu söylenebilir. Paylaşım rutininde veya içerik türünde değişim yapmayan katılımcıların bu tutumunun ise mevcut gizlilik ayarlarının sağladığı koruma hissine duyulan güvenle ilişkili olduğu ifade edilebilir.

5. Sonuç

Bu çalışmada; deepfake teknolojilerinin bireylerde oluşturduğu bireysel güvenlik, mahremiyet ve itibar kaygılarını ortaya koymak amacıyla betimsel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Nitel bir metodoloji ile inşa edilen araştırmada veriler, beş kadın beş erkek olmak üzere toplam on katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma sonucuna göre katılımcıların deepfake teknolojilerine yönelik kaygı ve başa çıkma deneyimleri iki ana tema ve alt temalar altında ortaya çıkmaktadır. Bu temalar; bireysel güvenlik kaygısı, mahremiyet kaygısı, itibar kaygısı, gizlilik ayarlarının güçlendirilmesi, paylaşım sıklığını azaltma ve içerik türünde değişimdir.

Bu bağlamda Deepfake teknolojileri karşısında duyulan bireysel güvenlik kaygısına ilişkin katılımcıların kaygılarının ağırlıklı olarak dijital kimliğin kötüye kullanılma riski etrafında yoğunlaştığı; bunu dolandırıcılık ve sosyal mühendislik riski ile yakın çevre odaklı endişelerin izlediği belirlenmiştir. Nitekim, Sippy vd., (2024: 5) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, bireylerin zararlı deepfake içeriklerine maruz kalma konusunda önemli düzeyde korku ve endişe yaşadıkları ortaya konulmuştur. Öte yandan bulgular, erkek katılımcıların daha çok bireysel mağduriyet ve maddi kayıp içeren teknik risklere odaklandıklarını; kadın katılımcıların ise yakın çevreyi korumaya yönelik kaygıları görece daha fazla yaşadıklarını göstermektedir.

Deepfake teknolojileri karşısında katılımcıların endişelerinin ağırlıklı olarak kişisel sınırların ihlal edilebileceği algısı etrafında yoğunlaştığı; bunu görsel varlık üzerindeki rıza dışı müdahalelere yönelik kaygılar ile bu durumun yarattığı aşağılanma ve rahatsızlık duygularının izlediği görülmüştür. Bunu, mahremiyet riskinin stres, zihinsel yorgunluk ve duygusal tükenmişlik gibi psikolojik etkiler yaşatabileceğine dair düşüncelerin takip ettiği belirlenmiştir. Öte yandan kadın ve erkek katılımcıların kişisel sınır ihlali algısını benzer ve yoğun düzeyde vurguladıkları; buna karşın kadın katılımcıların duygusal ve bedensel etkiler üzerinde daha fazla durdukları, erkek katılımcıların ise riski daha genel ve kolektif bir tehdit çerçevesinde ele aldıkları tespit edilmiştir. Konu ile ilgili gerçekleştirilen başka bir çalışmada da kadın katılımcıların zararlı deepfake içeriklere hedef olma konusunda erkeklere kıyasla daha yüksek düzeyde korku ve endişe yaşadıkları ortaya konmuş, özellikle deepfake pornografi, dolandırıcılık ve diğer potansiyel zararlı içeriklere karşı kadınların daha fazla endişe duyduğu (Sippy vd., 2024: 5) saptanmıştır. Akademik bağlamda değerlendirildiğinde; bu sonuç kadın katılımcıların duygusal ve bedensel etkiler üzerinde daha yoğun bir şekilde odaklandıkları tespitini teyit etmektedir.

Deepfake teknolojileri karşısında duyulan itibar kaygısına ilişkin katılımcıların endişelerinin ağırlıklı olarak yanlış algı oluşturulması ihtimali etrafında yoğunlaştığı; bunu, yanlış içerik yayıldıktan sonra gerçeğin açıklanmasının yeterli olmayabileceği ve saygınlık kaybının kalıcı hale gelebileceğine yönelik değerlendirmelerin izlediği görülmüştür. Bu bağlamda, deepfake'lerin gerçek ve yapay içerik arasındaki sınırları bulanıklaştırarak dijital medyanın doğruluğuna duyulan kamusal güveni aşındırdığı yönündeki tespitler (Ahmad vd., 2024: 144), katılımcıların yanlış algı ve kalıcı itibar kaybına ilişkin kaygılarını destekler niteliktedir. Ayrıca deepfake içeriklerin mesleki imaja ve sosyal konuma zarar verebileceği düşüncesi ile bireyin kimlik ve değerleriyle uyuşmayan temsillerle ilişkilendirilme kaygısının da öne çıktığı belirlenmiştir. Bunun yanında, itibar riskinin psikolojik iyi oluş ve yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğine dair değerlendirmelerin de dile getirildiği saptanmıştır. Ayrıca erkek katılımcıların mesleki konum ve dışsal algıya yönelik riskleri daha fazla vurguladıkları; kadın katılımcıların ise itibar kaybının kalıcılığına daha fazla odaklandıkları tespit edilmiştir.

Deepfake tehdidine karşı başa çıkma stratejilerine bakıldığında, katılımcıların gizlilik ayarlarını hem geleneksel bir alışkanlık olarak sürdürdükleri hem de deepfake tehdidine karşı ek bir savunma

mekanizması olarak güçlendirdikleri belirlenmiştir. Paylaşım sıklığını azaltma eğiliminde ise "gelecek odaklı risk değerlendirmesi" öne çıktığı; bireylerin olası güvenlik ve itibar kayıplarını önceden öngörerek dijital paylaşımlarını kısıtladıkları tespit edilmiştir. İçerik türünde değişim bağlamında, manipülasyon riskine karşı en temel önlemin insan görüntüsü ve sesi içeren içeriklerden kaçınma olduğu belirlenmiştir. Paylaşım rutininde veya içerik türünde değişim yapmayan katılımcıların bu tutumunun ise mevcut gizlilik ayarlarının sağladığı koruma hissine duyulan güvenle ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak, bu araştırmada bireylerin deepfake teknolojileri karşısında duydukları bireysel güvenlik, mahremiyet ve itibar kaygılarının neler olduğuna ve bu risklerle başa çıkmak için hangi stratejilere yöneldiklerine dair niteliksel bir bakış sunulmuştur. Gelecek araştırmaların, bu kaygıların yaygınlığı ve başa çıkma stratejilerinin etkililiği konusunda daha genellenebilir sonuçlar sunabilecek nicel tasarımlarla yürütülmesi önerilmektedir. Ayrıca çalışmaların, deepfake deneyimini doğrudan yaşamış bireyler üzerine odaklanması daha derinlemesine bulgular sağlayabilir. Bunun yanında, bireylerin dijital okuryazarlık düzeylerinin kaygı seviyeleri üzerindeki olası etkisinin incelenmesi de alanyazına önemli katkılar sağlayacaktır.

Finansman/ Grant Support
Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Acar, H. M. ve Tanyıldızı, N. İ. (2022), Reklamda Yapay Zekâ Kullanımı: Ziraat Bankası# Senhepgülümse Reklam Filminde Deepfake Uygulamasının Görsel Anlatıya Etkisi, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (8), s.(78-99). https://izlik.org/JA73LH26GZ

Ahmad, J., Salman, W., Amin, M., Ali, Z. ve Shokat, S. (2024), A Survey on Enhanced Approaches for Cyber Security Challenges Based on Deep Fake Technology in Computing Networks, *Spectrum of Engineering Sciences*, s.(133-149).

Alnaqbi, M., & Ikuesan, R. A. (2026). A Systematic Review of Audio Deepfake Detection Techniques For Digital İnvestigation. *Discover Computing*, *29*(1). https://doi.org/10.1007/s10791-026-10077-1

Aydemir, D. (2024), Görsel İletişimde Manipülasyon: Deepfake Teknolojisi İle Hazırlanan Megafon Reklamının Göstergebilimsel Analizi, *Kent Akademisi*, 17(5), s.(1902-1924). https://doi.org/10.35674/kent.1457805

Aydın, A. F. (2025), Yapay Zekâ Çağında Dezenformasyon Aracı Olarak Deepfake, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(3), s.(1418-1441). 10.33437/ksusbd.1524892

Baş., H. M. (2023*). Deepfake Teknolojisinin Adli Bilişimdeki Yeri ve Deepfake Tespiti Üzerine Nicel Bir Çalışma,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Chasanah, A., & Rofiq, A. (2026). Deepfakes and Manipulative Linguistics in the Viralization of Speech Videos: A Critical Discourse Analysis of Digital Media Dynamics in 2025. *IDEAS: Journal on English Language Teaching and Learning, Linguistics and Literature*, *14*(1), 98-113. https://doi.org/10.24256/ideas.v14i1.9415

Chen, C., & Goh, D. (2026). Seeing, Hearing, and Knowing Together: Multimodal Strategies in Deepfake Videos Detection. In *Proceedings of the 2026 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (1-12) https://doi.org/10.1145/3772318.3790480

Chesney, B. ve Citron, D. (2019), Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy and National Security, *California Law Review*, s.(1753-1820). https://doi.org/10.15779/Z38RV0D15J

Conti, E., Slavi, D., Borrelli, C., Hosler, B., Bestagini, P., Antonacci, F., Sarti, A., Stamm, M.C. ve Tubaro, S. (2022), *Deepfake speech detectıon through emotıon recognıtıon: A semantıc Approach,* International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP), Singapore, s.(1-5). 10.1109/ICASSP43922.2022.9747186

Creswell, J. W., ve Báez, J. C. (2021), *30 Essential Skills For The Qualitative Researcher*. California: Sage Publications.

Çil, Ö. Ü. S. (2024), Türkiye'de Deepfake Teknolojisi: Youtube'da En Çok İzlenen Türkçe Deepfake Videolar ve İzleyicileri Üzerine İnceleme, *Uluslararası İletişim ve Sanat Dergisi*, 4(Özel Sayı), s.(173-195). 10.29228/iletisimvesanat.72945

Demir, B.(2025), *Hakikat Sonrası Çağda Deepfake'in Kişilerarası İletişim Üzerindeki Yansımaları: Teknoloji Etiği Çerçevesinde Nitel Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, E.(2023), *Gerçekliğin Yeni Algısı, Deepfake ve Gerçeklik İlişkisinin Sanatsal Kuramlar Bağlamında Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Dinç, E. (2023), *Deepfake Teknolojisi ve Dezenformasyonda Kullanılabilecek Zararlı Yapısı Hakkında Araştırma İle Hukuki Düzenleme Gereksinimleri*, https://www.researchgate.net/publication/353973286_DeepFake_Teknolojisi_ve_Dezenformasyonda_Kullanilabilecek_Zararli_Yapisi_Hakkinda_Arastirma_ile_Hukuki_Duzenleme_Gereksinimleri, (Erişim Tarihi: 10.3.2026).

Dündar, A.(2023).Deepfake Teknolojisinin Reklamda Kullanımı: Aksigorta Dijital Güvenlik Platformu Reklamının Görsel Analizi, *I. Uluslararası İletişim Dijitalleşme ve Toplum Sempozyumu,* 10-11-12 Mayıs.

Dong, L., Xu, Y., Zhong, J., Qi, Z. ve Zhang, W. (2024), *Improving Sequential Deepfake Detection With Local İnformation Enhancement,* Proceedings of the 6th ACM International Conference on Multimedia in Asia. https://doi.org/10.1145/3696409.3700276

Elitaş, S. K. ve Elitaş, T. (2025), Dijital Ortamda Sorunlu Bir Alan Olarak "Deepfake" Teknolojisinin Akademik Çalışmalarına Yönelik Bibliyometrik Analizi, *Uluslararası İletişim ve Sanat Dergisi*, *15*(15), s.(120-134).

Eşitti, Ş. (2024), Yapay Zekâ, Deepfake (Derin Düzmece) ve Dezenformasyon Çağında Gazetecilik (Ed.; Ş. Eşitti ve S. Çoban), *Yapay Zekâ Çağında Medya, Kültür ve İletişim Üzerine*, s. 1-16, Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.

Eşiyok, K.(2024), *Haberde Dezenformasyon: Deepfake (Derin Sahte) Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Faulkner, S. L. ve Trotter, S. P. (2017), Data Saturation, *The International Encyclopedia Of Communication Research Methods*, s.(1-2). https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0060

Folorunsho, F. ve Boamah, B. F. (2025). Deepfake Technology and İts İmpact: Ethical Considerations, Societal Disruptions, and Security Threats in Ai-Generated Media, *International Journal of İnformation Technology and Management İnformation Systems*, 16(1), s.(1060-1080).

Gardiner, N. (2019), *Facial re-enactment, speech synthesis and the rise of the Deepfake*, (Honours Theses), Edith Cowan University

Guest, G., Bunce, A. ve Johnson, L. (2006), How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability, *Field Methods*, 18 (1), s.(59-82). https://doi.org/10.1177/1525822X05279903

Gümüş, S. (2025), *Yeni Medyada Dezenformasyon, Manipülasyon ve Yalan Haber Üretiminde Yapay Zekâ Kullanımı: "Deepfake" Haber İçeriği Üzerine Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güneş, A. (2025). *Deepfake'in Elektronik Ortamda Yapay Zekâ Tabanlı Kimlik Doğrulama Sürecine Etkisi*, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi, 3(1), s.(1-34).

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Felsefe-Yöntem-Analiz,* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hameleers, M., Van Der Meer, T. G., Tulin, M., & Dobber, T. (2026). Radical Right-Wing Political Deepfakes Can Successfully Delegitimize Targeted Political Actors: Evidence From Three-wave Experiments in the US and The Netherlands. *Communication Research*, 00936502261421437. https://doi.org/10.1177/00936502261421437

Kahraman, M. E. (2022), Blok Zincir, Deepfake, Avatar, Kripto Para, NFT Ve Metaverse İle Yaygınlaşan Sanal Yaşam, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(1), s.(149-162). https://doi.org/10.46442/intjcss.1106228

Karabulat, E. C. (2024), Yapay Zeka, Deepfake ve Yeni Nesil Cinsel Suçlar, *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(2), s.(1077-1111). https://doi.org/10.56701/shd.1558755

Karakoç, E. ve Zeybek, B. (2022), Görmek İnanmaya Yeter Mi? Görsel Dezenformasyonun Ayırt Edici Biçimi Olarak Siyasi Deepfake İçerikler, *Öneri Dergisi*, *17*(57), s.(50-72). https://doi.org/10.14783/maruoneri.908542

Keleş, T., Atılgan, E. ve Dağ, İ. (2026), Heuristic Optimization of RNN and LSTM Models for Detecting DeepFake Voice. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, 1(1), s.(1-11). https://doi.org/10.53608/estudambilisim.1804920

Kharvi, P. L. (2024), Understanding the impact of AI-generated deepfakes on public opinion, political discourse, and personal security in social media, *IEEE Security & Privacy*, *22*(4), s.(115-122). https://doi.org/10.1109/MSEC.2024.3405963

Kılıç, B. (2024), *Yapay Zekâ Teknolojisi Deepfake'in Yeniden Canlandırma Çerçevesinde Teknoloji Kabul Modeli İle İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırık, A. M. ve Özkoçak, V. (2023). Medya ve İletişim Bağlamında Yapay Zekâ Tarihi ve Teknolojisi: Chatgpt ve Deepfake İle Gelen Dijital Dönüşüm, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (58), s.(73-99). https://doi.org/10.17498/kdeniz.1308471

Kietzmann J., Lee L W, L. W., McCarthy, I. P. ve Kietzmann, T. (2020), Deepfakes: Trick or Treat? *Business Horizons,* 63(2), s.(135-146). https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.11.006

Kirchengast, T. (2020), Deepfakes and İmage Manipulation: Criminalisation and Control, *Information & Communications Technology Law,* 29(3), s.(308–323). https://doi.org/10.1080/13600834.2020.1794615

Korkmaz, Ş. ve Alkan, M. (2023), Derin öğrenme algoritmalarını kullanarak deepfake video tespiti, *Politeknik Dergisi*, *26*(2), s.(855-862). https://doi.org/10.2339/politeknik.1063104

Landis, J. R. ve Koch, G, G. (1977), The Measurement of Observer Agreement for Categorical Data, *Biometrics,* 33(1), s.(159-174). https://doi.org/10.2307/2529310

Li, C., Wang, L., Ji, S., Zhang, X., Xi, Z., Guo, S. ve Wang, T. (2022), *Seeing is Living? Rethinking The Security of Facial Liveness Verification İn The Deepfake Era*, 31st USENIX Security Symposium, Boston, *s.*(2673-2690). https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.10673

Lincoln, Y.S. ve Guba, E.G. (1985), *Naturalistic Inquiry,* London: Sage Publications.

Li, X., Lang, Y., Chen, Y., Mao, X., He, Y., Wang, S. ve Lu, Q. (2020), *Sharp Multiple İnstance Learning for Deepfake Video Detection*, Proceedings of the 28th ACM İnternational Conference on Multimedia, s.(1864-1872). https://doi.org/10.48550/arXiv.2008.04585

Luthfiandana, R., Santioso, L. L., Febrian, W.D., Soehaditama, J.P. ve Sani, I. (2024), Qualitative Research Concepts: Phenomenology, Grounded Theory, Ethnography, Case Study, Narrative, *Siber Journal of Advanced Multidisciplinary (SJAM)*, *2*(1), s.(26-36). https://doi.org/10.38035/sjam.

Mansoor, S. I. U. (2024), Legal İmplications of Deepfake Technology: In The Context of Manipulation, Privacy, and İdentity Theft, *Central University of Kashmir Law Review*, *4*, s.(65-92).

Maras, M. ve Alexandrou, A. (2018), Determining Authenticity of Video Evidence in The Age of Artificial İntelligence and İn The Wake of Deepfake Videos. *The International Journal of Evidence & Proof*, 23, s.(255-262). https://doi. org/10.1177/1365712718807226

Maulana, A. F., Superdi, D., Rismansyah, A., & Putri, T. A. (2026). AI-Generated Disinformation and the Public Trust in Indonesia's Digital Democracy: The Case Study of The Indonesian Minister of Finance Deepfake Video. *Public Knowledge*, *3*(1), 41-48. https://doi.org/10.62771/pk. V3i1.33

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994), *An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis*, California: Sage Publications.

Mikkilineni, S. D., & Lee, J. (2025). Immersive falsehood: the impact of political orientation, spatial presence, and enjoyment on deepfake credibility in immersive media. *Behaviour & Information Technology*, *45*(10), 2276-2291. https://doi.org/10.1080/0144929X.2025.2577221

Moyo, B. V., Tuyikeze, T., Matsebula, F., & Obagbuwa, I. C. (2026). An AI-driven conceptual framework for detecting fake news and deepfake content: a systematic review. *Frontiers in Artificial Intelligence*, *9*, 1737790. https://doi.org/10.3389/frai.2026.1737790

Oliullah, M., & Murtuza, H. M. (2026). Exploring how political deepfakes trigger cognitive processes and downstream psychological and behavioral outcomes: A systematic review. *Computers in Human Behavior Reports*, 101066. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2026.101066

Özgül, M. E. (2026), Yapay Zekâ Tabanlı Sahte Dijital İçeriklerle (Deepfake) Görüntü ve Ses Üzerindeki Hakkın İhlali, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), s.(27-49). https://doi.org/10.54699/andhd.1717653

Patton, M.Q. (2018), *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri,* (Çev.: M. Bütün ve S. B. Demir), Ankara: Pegem Akademi.

Raza, A., Basit, A., Amin, A., Arfeen, Z. A., Masud, M. I., Fayyaz, U., & Jumani, T. A. (2026). A comprehensive review of deepfake detection techniques: From traditional machine learning to advanced deep learning architectures. *AI*, *7*(2), 68. https://doi.org/10.3390/ai7020068

Sarılkan, H.(2025*), Demokratik Seçim Süreçlerinde Yeni Siyasal Kamusal Alanın Dezenformasyon Sorunu: Sentetik Medya ve Deepfake*, (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Satıcı, H. (2023), Dijital Dünyanın Dijital Varlıkları: Film Üretiminde Dijital Yüzler ve Deepfake, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, *13*(3), s.(1699-1712). https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1292562

Semiz, M. Ö. ve Yalçın, N. (2025), Sesle İlgili Derin Sahte (Deepfake) Kavram ve Uygulamalarını Konu Alan Bilimsel Araştırmalara Yönelik Performans Analizi ve Bilimsel Haritalama Tabanlı Bibliyometrik Analiz, *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, *18*(2), s.(1-32). https://doi.org/10.20854/bujse.1725470

Sığrı, Ü. (2021), *Nitel Araştırma Yöntemleri,* İstanbul: Beta Yayınları.

Sippy, T., Enock, F. E., Bright, J. ve Margetts, H. Z. (2024), Behind The Deepfake: 8% Create; 90% Concerned: Surveying Public Exposure to and Perceptions of Deepfakes in The UK, *ArXiv Preprint arXiv:2407.05529, s.(1-12).* https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.05529

Sönmez, V. ve Alacapınar, F.G. (2019), *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Şehidoğlu, Z. ve Duman, H. (2025), Yapay Zekalı Görsel Dezenformasyon: Gündem Belirleme Kuramı Üzerinden DeepFake Analizi, (Ed.: A. Arıkan), *Dijital Dünyada Kültürel Çalışmalar*, s.(253-279), İstanbul: AI.Labs Publishing.

Temir, E. (2020), Deepfake: New Era in The Age Of Disinformation & End of Reliable Journalism, *Selçuk İletişim*, *13*(2), s.(1009-1024). 10.18094/JOSC.685338

Thombre, M. (2021), Deconstructing Deepfake: Tracking Legal Implications and Challenges. *International Journal of Law Management & Humanities,* 4 (4), s. (2267-2274). https://doij.org/10.10000/IJLMH.111463

Tulga, A. Y. (2025), Evaluating Web-Based Deepfake Detection Tools: Risks, Limits, and Practical Solutions for İnformation Security, *EDPACS*, s.(1-12). 10.1080/07366981.2025.2564783

Tutar, H. ve Erdem, A.T. (2022), *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve -SPSS Uygulamaları,* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ulusoy, H. ve İlhan, Ç. K. (2025), Siyasal İletişimde Yapay Zekâ Etkisi ve Deepfake (Derin Sahte) Dezenformasyonu: 2024 ABD Başkanlık Seçimleri Örneği, *TRT Akademi*, *10*(23), s.(42-73). https://doi.org/10.37679/trta.1563828

Van Doan, T., Truong, T. L. H., & Nguyen, M. (2026). Navigating Trust and Deception: Digital Nomads' Perceptions of Hospitality Deepfake Advertising. *Strategic Business Research*, 100159. https://doi.org/10.1016/j.sbr.2026.100159

Van Manen, M. (1984), Practicing Phenomenological Writing, *Phenomenolgy+Pedagogy*, 21, s.(36-69). https://doi.org/10.29173/pandp14931

Van Schaik, P., Jeske, D., Onibokun, J., Coventry, L., Jansen, J., & Kusev, P. (2017). Risk perceptions of cyber-security and precautionary behaviour. *Computers in Human Behavior*, *75*, 547-559. https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.05.038

Van Schaik, P., Jansen, J., Onibokun, J., Camp, J., & Kusev, P. (2018). Security and privacy in online social networking: Risk perceptions and precautionary behaviour. *Computers in Human Behavior*, *78*, 283-297. https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.007

Whittaker, L., Mulcahy, R., Russell-Bennett, R., Letheren, K., & Kietzmann, J. (2025). Examining Consumer Appraisals of Deepfake Advertising and Disclosure: Show Deepfakes as "Real Life" or Say They're "Just Fantasy"?. *Journal of Advertising Research*, *66*(1), 113-134. https://doi.org/10.1080/00218499.2025.2498830

Westerlund, M. (2019), The Emergence of Deepfake Technology: A Review, *Technology Innovation Management Review*, 9(11), s.(39–52). https://doi.org/10.22215/timreview/1282

Yadav, S., Kesharwani, A., & Sharma, D. (2025). Blurred Boundaries of Truth: A review of deepfakes and fake news. *Journal of Internet Commerce*, *25*(2), 240-262. https://doi.org/10.1080/15332861.2025.2598809

Yardımcı, N. (2026), *Haber Kaynaklarındaki Videoların Derin Sahteliğinin Görüntü Analizi ve Metin Doğrulaması İçin Derin Öğrenme Yöntemlerinin Kullanımı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yasur, L., Frankovits, G., Grabovski, F. M. ve Mirsky, Y. (2023), *Deepfake Captcha: A Method for Preventing Fake Calls*, Proceedings of the 2023 ACM Asia Conference on Computer and Communications Security, s.(608-622). https://doi.org/10.1145/3579856.3595801

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Yolcu, E. (2022), Sahte Ne Kadar Derin? Derin Sahte (Deepfake) Kavramının İzini Youtube Üzerinden Sürmek, *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, *4*(1), s.(63-74). https://doi.org/10.54089/ecider.1110865

Yılmaz, G. K. (2024). Siyasi Hicvin Evrimi: Siyasi Liderlerin Youtube'daki Deepfake Videolarının Göstergebilimsel Analizi. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(3), 837-857. https://doi.org/10.47613/reflektif.2024.193

Yurdigül, Y. ve Gülsün, M. (2024), Medya Okuryazarlığı Bağlamında Deepfake Uygulamaları, (Ed.: R. Bayraktar) *Medya Okuryazarlığı Analizleri*, Ankara: Eğitim Yayınevi

Zhao, C., Wang, C., Song, Z., Hu, G., Wang, L ve Miao, D. (2025), Multi Definition Deepfake Detection Via Semantics Reduction and Cross-Domain Training, *Pattern Recognition*, 163, s.(1-12). https://doi.org/10.1016/j.patcog.2025.111469

Zishan, M. ve Mishra, A. K. (2025), Exploring Deepfake: Opportunities, Concerns, and Ethical Considerations in the Era of New Media Technology, *VIVIDHA*, 1(1), s.(239- 246).

Xiao, M., Ye, J., Liu, B., Gao, Z., Xu, K. ve Wang, X. (2025), *Analytic Synaptic Dynamic Scaling Balancer for Multimodal Deepfake Continual Detection*, Proceedings of the 33rd ACM International Conference on Multimedia, s.(11657-11666). https://doi.org/10.1145/3746027.3755680

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1296-1311, doi: 10.11616/asbi.1910106

Exploring the Role of Hoarding Behavior in the Context of Scarcity-Driven Panic Buying During Inflationary Times

Enflasyon Dönemlerinde Kıtlık Kaynaklı Panik Satın Alma Bağlamında İstifleme Davranış Rolünün İncelenmesi

Ayşe KARAYILAN[1], Yusuf Ozan YILDIRIM[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 04.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This research investigates the impact of perceived scarcity on panic buying and hoarding during periods of chronic inflation, which is characterized by a prolonged and persistent increase in the general price level. Data was collected via an online survey, and 306 responses were analyzed. The results revealed that perceived scarcity is a significant predictor of both panic buying and hoarding behavior, with hoarding partially mediating this relationship. Unlike prior research, this study focuses on the problematic behavioral consequences of panic buying and hoarding during continuous high inflation, which alters expectations and decision-making processes among households. This study illustrates how behavioral patterns may shift during uncertain times. It emphasizes that panic buying is not solely driven by scarcity; hoarding behavior also plays a significant role in this phenomenon. Understanding these dynamics may help in addressing irrational consumption during crises.

Keywords: Perceived Scarcity, Hoarding Behavior, Panic Buying, Chronic Inflation.

&

Öz: Bu araştırmada, uzun dönemli ve kalıcı bir genel fiyat artışı anlamına gelen kronik enflasyon dönemlerinde algılanan kıtlığın panik satın alma ve istifçilik üzerindeki etkisi incelenmiştir. Veriler çevrimiçi anket aracılığıyla toplanmış ve 306 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Sonuçlar, algılanan kıtlığın hem panik satın alma hem de istifçilik davranışının önemli bir belirleyicisi olduğunu ve istifçiliğin bu ilişkide kısmen aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Önceki araştırmalardan farklı olarak, bu çalışma, hane halkının beklentileri ve karar alma süreçlerini değiştiren, uzun süren yüksek enflasyon dönemlerinde panik satın alma ve istifçiliğin olumsuz davranışsal sonuçlarına odaklanmaktadır. Bu çalışma, belirsizliğin hakim olduğu dönemlerde davranış kalıplarının nasıl değişebileceğini göstermektedir. Panik satın almanın yalnızca kıtlık algısından kaynaklanmadığını, istifçilik davranışının da bu olguda önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Bu dinamikleri kavramak, kriz dönemlerindek, irrasyonel tüketimi anlamaya yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Kıtlık, İstifleme Davranışı, Panik Satın Alma, Kronik Enflasyon.

Atıf/Cite as: Karayılan, A., Yıldırım, Y. O. (2026). Exploring the Role of Hoarding Behavior in the Context of Scarcity-Driven Panic Buying During Inflationary Times. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1296-1311. doi: 10.11616/asbi.1910106

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr., Ayşe Karayılan, Bağımsız Araştırmacı, ayse.karayilan@gmail.com (Sorumlu Yazar)

[2] Dr. Öğr. Üyesi., Yusuf Ozan Yıldırım, Dicle Üniversitesi, yoyildirim@gmail.com

1. Introduction

Over the last several years, Türkiye has witnessed one of the highest inflation rates in the World, reaching 72.3% in 2022 (the highest since 1998 locally) and 58.3% in 2024 (3rd highest globally) (World Bank, 2025). Changes in consumer spending habits have accompanied the dramatic increase in inflation. As inflation rises, it's expected to be seen precautionary spending, with a shift in priorities towards basic and essential items (Srivastava, 2025). However, prolonged periods of inflation, accompanied by unforeseen price increases, might elicit reactions that run counter to expectations. Research shows that prolonged high inflation may lead to increased spending, as consumers rush to buy more products before prices rise further (D'Acunto, 2015; Springer, 1977).

As inflation persists, consumers may anticipate rising prices, leading to increased hoarding and panic buying. When they observe excessive increases in others' shopping volumes, perception of scarcity can be triggered by the fear of future shortages. Uncertainty about product availability, anticipation of price increases, disbelief in price stabilization, and personal interpretations of negative economic conditions can shape consumers' behavior, including hoarding, panic buying, and scarcity.

Much has been written about changing consumer behavior under the influence of economic crises, disasters, or pandemics, but rarely has this topic been examined from the perspective of chronic inflation. The role of hoarding has been largely ignored, despite convincing evidence that consumers with high hoarding tendencies are more prone to panic buying and can be easily triggered by the thought of scarcity. Thus, research also investigated the mediating role of hoarding behavior in the relationship between perceived scarcity and panic buying.

Although chronic inflation is not classified as a disaster, sustained high inflation can produce conditions that provoke hoarding and panic buying, especially when individuals anticipate future price rises. In this sense, chronic inflation can act as a catalyst for panic-buying behavior. Scientific researchers have primarily linked panic buying to natural disasters, public health emergencies, and wars. The effects of extended chronic inflation have often been overlooked because its long-term occurrence is rare. In this study, we address this gap by selecting participants from a country with a history of enduring chronic inflation.

In this multidisciplinary study on psychology and consumer behavior, to provide background and context for the study, first the concepts of perceived scarcity, hoarding, and panic buying are explained. Then, theories related to the variables mentioned to conceptualize the nature of the study. After developing the hypotheses and the research design, collected data is analyzed thoroughly.

2. Conceptual Framework

Hoarding, scarcity, and panic buying have long been a topic of interest because they address how individuals behave in unexpected, ambiguous, and critical situations. Theorists in the behavioral sciences have shown great interest in these phenomena. Consequently, they have developed some theories that received credible empirical support in the literature.

The earliest theory explaining hoarding behavior is Psychological Ownership Theory, which views hoarding as an "extreme form of psychological ownership" in terms of both intensity and quantity (Chu, 2018). Most research on scarcity has linked it to the Commodity Theory, which holds that the value of any commodity is directly correlated with its scarcity and that commodity-seeking behavior results from a perceived threat to individuals' well-being (Brock, 1968). Thus, if the availability of a product is threatened by potential scarcity, people might want to secure it before it becomes scarce. Some theories could be cited in support of panic buying. According to Social Influence Theory, an individual or a group can change the opinions, decisions, attitudes, and behaviors of others (Friedkin, 1998). Another theory that could explain panic buying is Social Proof Theory, which assumes that acceptance by others significantly influences our behavior and that following the majority within society reduces the risk of making wrong decisions (Cialdini, 2001). These two theories are well reflected in the way people copy others' behavior during crises and disasters.

2.1. Perceived Scarcity

The prospect of a future unavailability of a product can elicit adverse emotional responses, particularly when the product is critical for survival. Conversely, the potential absence of a non-essential product may also trigger negative feelings. For individuals, the inability to purchase a required product may lead to experiences of anger and a profound sense of loss (Weinstein, 2023). This adverse response is often rooted in the perception that if they are unable to access a necessary product at present, they may face a similar inability in the future (Gupta & Gentry, 2019).

According to Weinstein (2023), scarcity is thought to elicit primal survival instincts, a response rooted in our evolutionary history, as evidenced by our ancestors' experiences. In contrast to the historical fact, the thought of scarcity in contemporary societies often involves hoarding and greed (Weinstein, 2023). Research indicates that even children at a noticeably early age can be influenced by scarcity arising from competition with peers when they perceive their access to a scarce item is threatened by their peers' presence (John et al., 2018). The impact of various forms of scarcity differs; thus, the consequences may differ. Besides, perceptions of significance may be subjective, influenced by differences in culture, upbringing, and genetic factors (Mullainathan & Shafir, 2013).

Perceived scarcity is a complex phenomenon that significantly contributes to stress, influencing health (DeSousa et al., 2020), resulting in dissatisfaction and struggle (Mullainathan & Shafir, 2013). Consequently, individuals may take undesirable measures (an impulsive decision to purchase scarce products) to avoid regret (Gupta & Gentry, 2019). On the contrary, the possession of a scarce item may give rise to the perceived sense of superiority among other consumers, fostering feelings of satisfaction, and making the experience more exciting and enjoyable (Gupta & Gentry, 2019).

Since scarcity is associated with rarity, uniqueness, and unavailability (Weinstein, 2023), an increased perception of scarcity may heighten the value of a product and, consequently, intensify levels of competitiveness, anxiety, and uncertainty in consumers' minds (Cao et al., 2023). The influence of perceived scarcity on purchase intention (Eisend, 2008) and purchase decision (Ladeira et al., 2023) is significant, as limited availability is associated with greater value and attractiveness in individuals' minds (Eisend, 2008). Consequently, marketers often benefit from this perception to increase sales by enhancing tactics that change potential customers' attitudes and behaviors (Weinstein, 2023).

The classification of scarcity has received great attention in the literature in recent years. A considerable number of researchers have categorized it into different dimensions, such as supply-related, demand-related, time-related, and limited-edition (Weinstein, 2023); limited time, limited quantity, and special conditions (Shi et al., 2020); material scarcity, time scarcity, and psychological resources scarcity (DeSousa et al., 2020). In marketing, the concept of scarcity is used as a strategic tool to influence consumers, as evidenced by limited-time offers, empty shelves, and last-available products (Mullainathan & Shafir, 2013). Time-related scarcity generates a sense of urgency, compelling people to make quick decisions to minimize the potential loss of an opportunity, and the possession of a scarce item often leads to a sensation of reward (Lee et al., 2018). On the contrary, offering no time limit may cause delay in purchasing decision (Broeder & Wentink, 2022).

2.2. Hoarding Behavior

In the DSM-5, the diagnostic criteria for hoarding disorder include "persistent difficulty discarding or parting with possessions" (American Psychiatric Association, 2022). According to this criterion, despite hindering their daily lives and filling their living areas with unnecessary items, thus weakening their functioning, hoarders still display excessive buying. In the toughest situations, consequences can even be life-threatening (Mataix-Cols et al., 2010).

It thus becomes important to understand that a stressful factor for hoarders is not the thought of excessive buying, but rather the lack of enough space caused by their hoarding behavior (Frost et al., 2012). A plausible explanation for hoarding is that it provides a sense of safety and security for hoarders (Fromm,

1961). Hoarders always believe that having their belongings on hand will be beneficial in case they need them. (Frost & Gross, 1993; Greenberg, 1987). Hence, instead of discarding their belongings to create more living space, hoarders hold onto their possessions for potential future use, despite the low probability that need will arise (Frost & Gross, 1993). Even when they can no longer use basic functions of their home, such as cooking or sleeping, hoarders are willing to meet their daily needs outside rather than emptying part of their home to make it functional again (Mataix-Cols, 2014). However, conflicts and arguments between hoarders and family members are more likely to arise when the home is cluttered with unused items, leading to space crowding. Despite recognizing it as excessive and irrational, hoarders typically do not stop excessive buying until faced with legal issues (Greenberg, 1987). In this situation, discarding possessions can lead to intense distress and conflict, particularly when authorities or family members intervene unexpectedly (Mataix-Cols et al., 2010; Mataix-Cols, 2014).

Hoarding can start early, sometimes showing symptoms in childhood or adolescence (Ivanov et al., 2013), and may intensify with age (Mataix-Cols, 2014). Research indicates that the prevalence of hoarding among older adults is nearly three times higher than that among younger individuals (Samuels et al., 2008). Numerous studies show that the prevalence of hoarding ranges from 1.5% to 5.3% (Fullana et al., 2010; Iervolino et al., 2009; Ivanov et al., 2013; Mueller et al., 2009; Nordsletten et al., 2013; Samuels et al., 2008). These findings indicate that hoarding disorder is not prevalent in the general population. However, the severity and impacts on both the hoarder and society are immeasurable.

2.3. Panic Buying Behavior

Panic buying is "a phenomenon of a sudden increase in buying of one or more essential goods in excess of regular need provoked by adversity, usually a disaster or an outbreak, resulting in an imbalance between supply and demand." (Arafat et al., 2020b: 100). It particularly arises during emergencies that create uncertainty and possible damage, which can affect safety and control (Shoib & Arafat, 2021). Several reasons can contribute to this issue: herd mentality after observing stockpiling behavior of others, perceived scarcity resulting from a sudden increase in demand, trust issues (Shoib & Arafat, 2021), possibility of a disaster, lack of trust in authorities, problems in supply chain, perceived threat, impression of inaccessibility following a crisis (Singh et al., 2021), shortage of essential items, fear of unknown, survival instinct (Somani & Kumar, 2021), social influence or emotional contagion as in imitating the behaviors of others (Kaur & Malik, 2020; Somani & Kumar, 2021), government's action, the anticipation of price increase, experiences, rumor (Arafat et al., 2020a), perceived risk, situational ambiguity (Herjanto et al., 2021), perceived lack of control (Li et al., 2021), fear, anxiety and inability to tolerate distress (Kaur & Malik, 2020).

Not every crisis leads to panic buying (Somani & Kumar, 2021). However, when panic buying occurs, it's expected that those affected to seek essential items for daily survival and medical supplies (Herbon & Kogan, 2022; Kaur & Malik, 2020). Although perceptions of essentials can vary across different cultures (Herbon & Kogan, 2022), researchers observe that during a crisis, people sometimes purchase not only these essential items, which can be viewed as necessary products for survival, but also other items, which are not required for survival (Somani & Kumar, 2021). If a crisis is perceived as severe, susceptible (Li et al., 2021), new, complex, and uncertain, panic and anxiety increase as well (Herjanto et al., 2021). However, even in the absence of a damaging disaster, the presence of fully rational consumers does not prevent panic buying from being triggered by a temporary increase in shopping costs (Noda & Teramoto, 2024). Panic buying can cause fear, anxiety, anger, and despair (Shoib & Arafat, 2021), especially when witnessing empty shelves and others' stockpiling behavior (Somani & Kumar, 2021). Shoib and Arafat (2021) indicate that, unlike stockpiling driven by brand promotion, panic buying is unnecessary and irrational, arising from a desire to avoid potential damage.

3. Hypotheses Development

The future unavailability and potential absence of an item may trigger unwanted feelings and reactions (Gupta & Gentry, 2019; Weinstein, 2023). If an item is considered unavailable in consumers' minds, the value of that item and competition to have it will also increase (Cao et al., 2023; Eisend, 2008). Hence, it will

result in increasing purchase intention to avoid the risk of not having that item (Eisend, 2008; Ladeira et al., 2023). When consumers' beliefs about the potential unavailability of a specific product are firm, they exhibit a higher propensity to engage in panic buying behavior. Consistent with this statement, numerous studies have found a positive relationship between scarcity and panic buying, which states that an increase in the perception of scarcity will create an increase in panic buying behavior (Chua et al., 2021; Li et al., 2021; Ross, 2023; Singh et al., 2021; Yuen et al., 2022). Arafat et al. (2020a) presented convincing evidence. After analyzing media reports, they found that scarcity was the biggest reason for panic buying. Therefore,

H_1: Perceived Scarcity significantly explains Panic Buying Behavior

When individuals anticipate situations in which a specific product might not be available, they are more likely to build a large stock of the scarce product. This shows that perceived scarcity may lead to irrational consumer behavior in terms of hoarding (Hu et al., 2021), since individuals are more prone to taking undesirable measures to minimize the potential risks (Gupta & Gentry, 2019), and fear during emergencies and desire to control risks can cause hoarding behavior (Ahmad et al., 2025). The hoarding of possessions makes hoarders prepared for future situations (Frost & Gross, 1993; Greenberg, 1987). Research shows that an increase in perceived scarcity -whether due to low supply, high demand, limited quantity, structural disruptions, crisis, pandemic, or disaster- triggers and increases hoarding behavior (DeMaria et al., 2016; Kim et al., 2022; King & Devasagayam, 2017; Yuen et al., 2021). Therefore,

H_2: Perceived Scarcity significantly explains Hoarding Behavior

Both hoarding and panic buying might be triggered by crisis, disaster, or other situations involving high uncertainty (Shoib & Arafat, 2021; Singh et al., 2021; Somani & Kumar, 2021; Tse et al., 2022; Wang & Na, 2020). Apart from uncertain situations, underlying psychological factors also contribute to hoarding and panic-buying behaviors in individuals, thereby increasing their severity (Fromm, 1961; Frost & Gross, 1993; Kaur & Malik, 2020; Mataix-Cols, 2014; Samuels et al., 2008). Both hoarding and panic buying can involve the acquisition of non-essential items (Mataix-Cols et al., 2010; Somani & Kumar, 2021). However, while panic buying is a short-term, event-driven behavior experienced during or after an unexpected situation (Yuen et al., 2020), hoarding is a more chronic behavior that tends to emerge and expand across the lifespan (Tolin et al., 2010). Noda and Teramoto (2024) reasoned that a predicted increase in shopping costs can trigger hoarding, leading to panic buying. The uncertainty surrounding a crisis can affect those already suffering from hoarding disorder more, worsening their situation by triggering panic buying (David et al., 2021). Thus, hoarders might be more likely to engage in panic buying, particularly during a crisis. Rajkumar (2021) also noted a potential connection between hoarding and panic buying, as some factors associated with hoarding were also linked to higher levels of panic buying. Therefore,

H_3: Hoarding Behavior significantly explains Panic Buying Behavior

The effect of perceived scarcity on panic buying behavior has been emphasized in many studies (Arafat et al., 2020a; Chua et al., 2021; Li et al., 2021; Ross, 2023; Singh et al., 2021; Yuen et al., 2022). In addition, the potential connection between hoarding behavior and panic buying behavior is highlighted (David et al., 2021; Noda & Teramoto, 2024; Rajkumar, 2021). The inability to purchase a scarce item may lead to an intense sense of loss (Weinstein, 2023), and hoarding behavior is conceptualized as a mechanism that establishes a sense of security (Fromm, 1961). Within psychological literature, hoarding behavior has been commonly interpreted as a coping mechanism from uncertainties, leading to panic buying (Noda & Teramoto, 2024; Rajkumar, 2021). Furthermore, individuals with a history of hoarding are considered to have an increased vulnerability under the condition of uncertainty and tend to exhibit greater panic buying behavior compared to individuals without a hoarding history (David et al., 2021). Hence, the mediating role of hoarding behavior in the relationship between perceived scarcity and panic buying should be investigated. Therefore,

H_4: Hoarding Behavior has a mediating role between Perceived Scarcity and Panic Buying Behavior.

Figure 1: Research Model

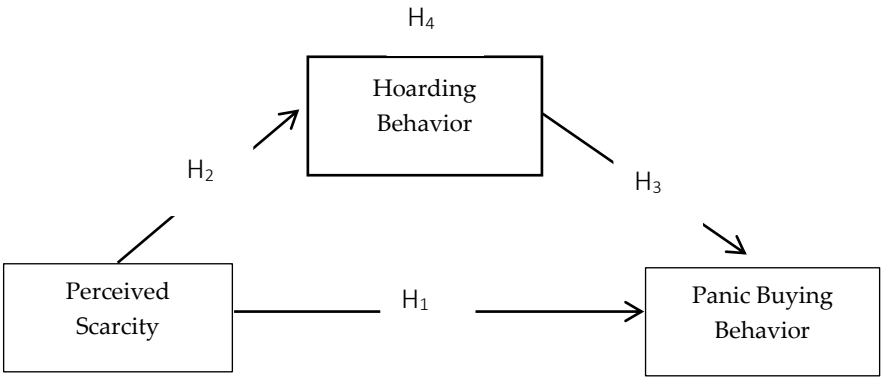

4. Research Design

Since the end of 2019, many countries have experienced severe economic problems, primarily due to the pandemic, which has impacted almost everything, from the economy to our daily lives. Amid this ongoing situation and economic uncertainty surrounding it, high inflation has led to concerns about scarcity. As a result, individuals who had not hoarded before began panic-buying and overconsuming, driven by fear of scarcity. This study investigates whether the perception of scarcity is motivating consumers into panic-buying behavior during chronic inflation. Research suggests that consumers tend to exhibit hoarding behavior to prepare for future adverse conditions (Frost & Gross, 1993; Greenberg, 1987). Therefore, this study also explores whether hoarding behavior acts as a mediator in the relationship between scarcity perception and panic buying.

To address these research questions, a quantitative approach was employed. Data were collected in January 2026 through an online survey using a non-random sampling method. Initially, the survey was distributed to a small group of participants, who were then asked to share it with others in their networks. Through this process, 306 participants were included in the study (Ethics committee permission date and number: 27.03.2025:897703). The research survey required voluntary participation and started with a brief explanation of the study. The survey consisted of 18 questions in total: one for voluntary participation, five demographic questions, and 12 scale items measuring the variables used in the study.

The study utilized an adapted version of the perceived scarcity scale (4 items) originally developed by Byun and Sternquist (2008) and later adapted by Li et al. (2021), as this version was more suitable for the objectives of the study. However, the scale of Li et al. (2021) was initially used for COVID-19; however, for the purpose of this research, all item parts related to COVID-19 were changed to “during rapid price increases” to better align the instrument with the scope of the study. To assess panic buying, we followed the same rationale and utilized and adapted a version (Li et al., 2021) of the scale developed by different researchers (Byun & Sternquist, 2008; Sheu & Kuo, 2020). Furthermore, for the purposes of the study, an additional phrase (during constant price increases) was added to the beginning of each item. The study also employed the Hoarding Rating Scale (5 items) from Tolin et al. (2010) without adaptation, as its nature reflects a behavioral tendency. All scale items were measured using 7-point Likert-type scale, ranging from "completely disagree" to "completely agree."

5. Findings

In this section, we presented the demographics of participants, the factor and reliability analyses, and the results of the hypotheses. Table 1shows the frequencies and percentages of the demographic variables. After analyzing demographic variables, we found that male participants make up 56.2%, while female participants account for 43.8%, indicating a relatively balanced gender distribution. The ages of participants range from 18 to 56, (mean age = 33); most participants fall within the 25-34 age group. 58.8% of participants

are single, and 50% are employed in the private sector. Lastly, the income levels are generally well-balanced, except some participants representing the highest income level.

Table 1: Demographics of Participants

Variable	Groups	f	%
Gender	Male	172	56.2
	Female	134	43.8
Age *(Range: 18-56)* *(Mean: 32.80)*	18-24	56	18.3
	25-34	128	41.8
	35-44	80	26.1
	45+	42	13.7
Marital Status	Single	180	58.8
	Married	126	41.2
Working Status	Student	54	17.6
	Public Sector Worker	74	24.2
	Private Sector Worker	153	50.0
	Unemployed	25	8.2
Personal Income	25.000 TL and below	86	28.1
	25.001 - 50.000 TL	92	30.1
	50.001 – 75.000 TL	87	28.4
	75.001 TL and above	41	13.4

In this study, we utilized exploratory factor analysis (EFA) and Hayes' Model 4 to address the research questions. We translated the measurement instruments into a different language (Turkish) after changing the context ("during rapid price increases"). According to Fenn et al. (2020), it is not valid to assume that the original scale maintains its structure after translation. Therefore, EFA is conducted to identify the underlying constructs related to the research variables, ensuring that the measurements are both valid and reliable (Hair et al., 2019). The results of the EFA, along with assessments of reliability and normality (including skewness and kurtosis), are presented in Table 2 below. When performing EFA, the sampling adequacy value is interpreted first. The KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) values for the scales range from 0.654 to 0.768, which are statistically significant at the < .05 level. This indicates that the scale items are correlated and that our sample size is sufficient (Field, 2013). Common guidelines in psychometric research suggest having at least ten participants for each item on a scale to achieve sufficient statistical power and obtain stable factor estimates (Costello and Osborne, 2005). Furthermore, VanVoorhis and Morgan (2007: 49) indicate that a sample size of 300 cases is considered good for factor analysis and is a widely adopted rule of thumb. The study utilized 3 scales consisting of 12 items: Perceived Scarcity (4 items), Hoarding Behavior (5 items), and Panic Buying (3 items). We employed a simple mediation model. Compared to complex mediation models, simple mediation models are less demanding in terms of sample size. Research on statistical power in mediation analysis suggests that relatively modest sample sizes are enough to obtain effective power (Schoemann et al., 2017; Sim et al., 2022).

The total variance explained (TVE) for each factor reveals that the items for each factor explains for at least 60% of the variance (Hair et al., 2019). During the EFA, one item from the Hoarding scale ("Because of the clutter or number of possessions, how difficult is it for you to use the rooms in your home?") was removed due to its factor loading being below 0.50 (Durmuş et al., 2013). After calculating the means for the variables, the skewness and kurtosis values were also evaluated. The results show that the mean score for perceived scarcity is above the neutral midpoint (4), and the means for hoarding and panic buying are below this midpoint on the negative side. According to George & Mallery (2019: 114), skewness and kurtosis values falling within ±2 are considered acceptable for indicating a normal distribution. Based on this criteria, all variables in the study are deemed to have a normal distribution.

Table 2: Factor, Reliability and Normality

Scale	Item	λ	Mean
Perceived Scarcity	1: "The products that I feel I want to buy will be very limited during *rapid price increases"*	.813	4.53
	2: "The brand availability for a product will be very limited during *rapid price increases"*	.825	4.10
	3: "The sizes of a product will be very limited during *rapid price increases"*	.788	4.18
	4: "The types of products will be very limited during *rapid price increases"*	.700	4.41
	KMO: 0.768 <.001; TVE: 61.304; α: 0.789; Factor Mean: 4.304; Skewness: 0.233; Kurtosis:0.09		
Hoarding Behavior	1: "To what extent do you have difficulty discarding (or recycling, selling, giving away) ordinary things that other people would get rid of?"	.707	3.55
	2: "To what extent do you currently have a problem with collecting free things or buying more things than you need or can use or can afford?"	.765	3.64
	3: "To what extent do you experience emotional distress because of clutter, difficulty discarding, or problems with buying or acquiring things?"	.854	3.58
	4: "To what extent do you experience impairment in your life (daily routine, job/school, social activities, family activities and financial difficulties) because of clutter, difficulty discarding or problems with buying or acquiring things?"	.765	3.74
	KMO: 0.710 <.001; TVE: 60.019; α: 0.772; Factor Mean: 3.628; Skewness: 0.039; Kurtosis: -0.374		
Panic Buying	1: "*During rapid price increases*, I had the urge to grab products immediately"	.851	3.98
	2: "*During rapid price increases*, I snapped things up during the shopping trip"	.753	3.67
	3: "*During rapid price increases*, when I took a product, I did not want to place it down even though I was not certain if I would purchase it or not"	.798	3.92
	KMO: 0.654 <.001; TVE: 64.272; α: 0.722; Factor Mean: 3.856; Skewness: 0.259; Kurtosis: -0.060		

Before testing the hypotheses, it's essential to confirm whether the study's variables show signs of multicollinearity. In regression analysis, VIF and Tolerance values are commonly used to assess multicollinearity (Hair et al., 2019). However, in this research, we are using Hayes' direct model 4, which does not provide VIF and Tolerance values in its output. Therefore, we assessed multicollinearity by examining the correlations among the variables instead.

Table 3: Correlation Among Variables

		1	2	3
(1) Perceived Scarcity	r	1		
	p			
(2) Hoarding Behavior	r	*.182***	1	
	p	*<.001*		
(3) Panic Buying	r	*.324***	*.179***	1
	p	*<.001*	*<.001*	

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Harman's single-factor test for 10 items is 28.47%.

According to Midi et al. (2010), multicollinearity is present when correlation coefficients exceed 0.8. In examining Table 3, the correlation coefficients between the variables range from 0.179 to 0.324, indicating no multicollinearity exists. Furthermore, the study assessed all scale items for common method bias. Fuller et al. (2016) state that in Harman's single-factor test, a variance greater than 0.50 suggests the presence of common method bias. The study found that only 28.47% of the variance was explained, which means the study variables do not demonstrate common method bias. Fenn et al. (2020: 313-314) recommend using EFA for translated scales. To ensure that translation has minimal impact on the structure, CFA can also be applied to a new dataset. However, it's important to note that the limitations of this study make it challenging to collect an additional dataset of a similar size. Doing so would be time-consuming and could shift the study's focus towards scale development. As a result, CFA results are presented solely for further

research purposes. In Table 4, a CFA was conducted using JASP, and all items loaded satisfactorily. The same item from the Hoarding Scale was dropped due to low loading, due to the insufficient AVE. The results indicated good reliability (CR > 0.70) and adequate convergence (AVE > 0.50) for each factor, as per Hair et al. (2010: 619). Additionally, the goodness of fit indices were close to 1 with negligible errors, except for the "Panic Buying" factor. Kline (2016: 201) explains that when a single-factor model has three indicators, it is considered "just-identified," and as a result, the model fit indices may indicate a perfect fit.

Table 4: Confirmatory Factor Analysis with EFA Results (Additional)

Scale	#	λ	Cr	AVE
Perceived Scarcity	1	.772	.811	.520
	2	.794		
	3	.706		
	4	.595		
CFI=.990; TLI=.969; NFI=.987; GFI=.999; RMSEA=.054; SRMR=.023				
Hoarding Behavior	1	.615	.818	.533
	2	.670		
	3	.873		
	4	.737		
CFI=.946; TLI=.839; NFI=.945; GFI=.993; RMSEA=.325; SRMR=.050				
Panic Buying	1	.873	.767	.529
	2	.603		
	3	.680		
CFI=1.00; TLI=1.00; NFI=1.00; GFI=1.00; RMSEA=.000; SRMR=.000				

After reviewing the necessary steps for hypothesis testing, we executed Hayes Model 4. This model is a simple mediation model involving one dependent variable, one independent variable, and one mediating variable. It assesses the direct, indirect, and total effects among these variables (Hayes, 2022). The results of the analysis, aligned with the proposed hypotheses, are summarized in Table 5 below.

Table 5: Results of Hypotheses

Direct Effect: Model Summary 1 R=.181; R^2=.033; F=10.356; p=.0014			**Coeff**	**Std. Coeff**	**se**	**t**	**p**	**LLCI**	**ULCI**
Constant			2.836	-	.255	11.0	.000	2.33	3.34
Perceived Scarcity	→	Hoarding Behavior	.183	.181	.057	3.21	.001	.071	.296
Direct Effect: Model Summary 2 R=.346; R^2=.120; F=20.658; p<.001			**Coeff**	**Std. Coeff**	**se**	**t**	**p**	**LLCI**	**ULCI**
Constant			1.946	-	.313	6.21	.000	1.33	2.56
Perceived Scarcity	→	Panic Buying	.330	.301	.060	5.51	.000	.212	.448
Hoarding Behavior	→	Panic Buying	.134	.124	.059	2.26	.024	.017	.251
Total Effect: Model Summary 3 R=.324; R^2=.105; F=35.722; p<.001			**Coeff**	**Std. Coeff**	**se**	**t**	**p**	**LLCI**	**ULCI**
Constant			2.327	-	.266	8.74	.000	1.80	2.85
Perceived Scarcity	→	Panic Buying	.355	.324	.059	5.97	.000	.238	.472

Indirect Effects					**Effect**	**Std. Effect**	**se**	**LLCI**	**ULCI**
Perceived Scarcity	→	Hoarding Behavior	→	Panic Buying	.025	.023	.014	.0016	.0586

Table 5 provides a summary of the mediation analysis results. The analysis was conducted using SPSS with the PROCESS macro, following a simple mediation model (Model 4: 5,000 bootstrap samples to calculate 95% confidence intervals and a significance level of 0.05) (Çelik, 2025: 67). Bootstrapping is the default approach for obtaining asymmetric confidence intervals in the simple mediation model (Hayes, 2022). In the first model summary, it was found that perceived scarcity explains a small portion of the variance in hoarding behavior (R^2 = 0.033; $p < 0.05$). This indicates that perceived scarcity significantly predicts hoarding ($p < 0.05$; standardized coefficient = 0.181). In the second model summary, the direct effects of

perceived scarcity and hoarding on panic buying were examined. The results indicated that these variables explains 12% of the variance in panic buying ($R^2 = 0.12$). Additionally, both independent variables had significant positive effects on panic buying ($p < 0.05$). The effect size was 0.301 for perceived scarcity and 0.124 for hoarding. After analyzing the indirect effect, we found that hoarding behavior partially mediates the direct effect. This effect is significant, as the confidence intervals (upper and lower) do not cross zero (effect size = 0.023). Finally, when considering the total effect (both direct and indirect effects), the model shows a 10.5% change in variance ($R^2 = 0.105$). Perceived scarcity has a significant total effect on panic buying behavior ($p<.05$ & std. coefficient=.324). As a result, all four hypotheses were statistically accepted.

6. Conclusion

In recent years, Türkiye has faced economic uncertainty, leading to changes in consumer behavior due to rising inflation. In this research, we attempted to explore the relationship between perceived scarcity and panic buying, while also examining the role of hoarding behavior as a mediator. The goal was to gain insights into how chronic inflation can affect consumer psychology. The findings of this study present valuable insights; however, certain limitations should be mentioned. While the research focused on panic buying behavior, it relied on self-assessed evaluations of participants, which may not fully capture the reality of such behavior. Ideally, panic buying should be measured through observation or immediately after the buying occurs. Furthermore, the study specifically examined perceived scarcity and panic buying during inflationary times. Future research could investigate whether the results of the model change in response to the different levels of inflation fear.

Direct Effects: Aligning with earlier studies (Li et al., 2021; Yuen et al., 2022), the research findings suggest that perceived scarcity predicts panic buying. However, in contrast to Arafat et al. (2020a), the correlation and effect are relatively moderate, implying that other factors may play a more significant role in explaining panic buying behavior. Despite this, a correlation between perceived scarcity and panic buying is evident, indicating that the fear of product unavailability can heighten the likelihood of panic buying (Li et al., 2021; Yuen et al., 2022; Chua et al., 2021; Ross, 2023; Singh et al., 2021). As supported by earlier research (David et al., 2021; Rajkumar, 2021), hoarding behavior also has a significant positive impact on panic buying. Frost & Fross (1993) suggest that individuals may hoard as a precautionary measure against negative future conditions. When examining both perceived scarcity and hoarding as they influence panic buying together, both factors significantly predict this behavior, with perceived scarcity showing a stronger effect. It's important to note that although perceived scarcity shows a stronger statistical correlation, panic buying is typically a short-term reaction (Yuen et al., 2020), while hoarding is considered a chronic behavior (Tolin et al., 2010). Therefore, even in the absence of perceived scarcity, individuals with hoarding tendencies may still engage in panic buying. When the direct effect of perceived scarcity on hoarding is examined, a relatively weak but significant correlation was observed. Previous research has not provided strong evidence for this relationship, but Hu et al. (2021) noted that perceptions of scarcity could prompt irrational consumer behavior.

Mediating role of hoarding: This study focuses on a less-explored area of research by examining hoarding as a mediator between perceived scarcity and panic buying behavior. The first result from the overall dataset shows that as perceived scarcity approaches to the maximum point (as indicated by the total effect in Table 5), participants exhibit panic buying behavior. Additionally, hoarding behavior partially mediates this effect. In summary, perceived scarcity leads to hoarding, which in turn triggers panic buying.

Agenda for further research: For further elaboration, we recommend conducting a longitudinal study or an experimental study that measures panic buying either during the event or immediately afterward. Focusing on specific product categories and involving a cross-cultural or global examination is also recommended. Additionally, using specific measures to evaluate fear of inflation could be beneficial.

Implications and contributions: In conclusion, this study contributes to the literature by revealing that panic among consumers is influenced not just by the perception of scarcity but also by the tendency to hoard. As

inflation rises, it is essential for marketers to explore its psychological impacts on consumer behavior and take measures to mitigate irrational purchasing. During prolonged inflation, retailers must prioritize clear communication about inventory levels and future pricing strategies to reduce uncertainty among consumers. Avoiding promotions that might trigger scarcity perception is also an effective approach to reduce hoarding tendencies among anxious consumers. Authorities should recognize panic buying and hoarding as typical responses under uncertainty. They should use behavioral insights to shape market expectations. Consumer protection agencies must intensify monitoring of deceptive scarcity claims to maintain trust and integrity. Finally, consumer education should empower households to distinguish legitimate supply concerns from rumors.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%90)
Data Collection: Author-1 (%10), Author-2 (%90)
Veri Analizi: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%80)
Data Analysis: Author-1 (%20), Author-2 (%80)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Writing Up: Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)
Submission and Revision: Author-1 (%90), Author-2 (%10)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Ahmad, N. A., Noor, N. A. M., & Kamarudin, M. A. I. (2025). Panic Purchase Behavior: Examining the Influences of Fear, Perceived Scarcity and Social Influence. *PaperASIA, 41*(2b), 24-36. https://doi.org/10.59953/paperasia.v41i2b.349

American Psychiatric Association (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: Fifth edition text revision - DSM-5-TR™.* ISBN: 978-0-89042-576-3

Arafat, S. M. Y., Kar, S. K., Menon, V., Alradie-Mohamed, A., Mukherjee, S., Kaliamoorthy, C. & Kabir, R. (2020a). Responsible factors of panic buying: An observation from online media reports. *Frontiers in Public Health, 8*, 603894. https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.603894

Arafat, S. Y., Kar, S. K., Menon, V., Kaliamoorthy, C., Mukherjee, S., Alradie-Mohamed, A., ... & Kabir, R. (2020b). Panic buying: An insight from the content analysis of media reports during COVID-19 pandemic. *Neurology, Psychiatry and Brain Research, 37*, 100-103. https://doi.org/10.1016/j.npbr.2020.07.002

Brehm, J. W. (1966). *A theory of psychological reactance*. Academic Press, New York.

Brock, T. C. (1968). Implications of commodity theory for value change. In A. G. Greenwald, T. C. Brock, T. & M. Ostrom (Eds.), *Psychological foundations of attitudes,* (pp. 243-275). Academic Press, ISBN: 9781483230719 https://doi.org/10.1016/B978-1-4832-3071-9.50016-7

Broeder, P. & Wentink, E. (2022) Limited-time scarcity and competitive arousal in E-commerce, *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 32*(5), 549-567. https://doi.org/10.1080/09593969.2022.2098360

Byun, S. E., & Sternquist, B. (2008). The antecedents of in-store hoarding: measurement and application in the fast fashion retail environment. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 18*(2), 133–147. https://doi.org/10.1080/09593960701868241

Cao, C., Chu, C., & Yang, J. (2023). "If you don't buy it, it's gone!": The effect of perceived scarcity on panic buying. *Electronic Research Archive, 31*(9). https://doi.org/10.3934/era.2023279

Çelik, Z. (2025). *Sosyal bilimlerde pratik veri analizleri: Spss, Process macro, Amos, Jamovi, Unicet, Vosviewer ve Gpower ile örnek uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara, Nobel.

Chu, C. K. (2018). Psychological ownership in hoarding. In J. Peck & S. B. Shu (Eds.), *Psychological ownership and consumer behavior*. Springer. ISBN 978-3-319-77157-1, https://doi.org/10.1007/978-3-319-77158-8_8

Chua, G., Yuen, K. F., Wang, X., & Wong, Y. D. (2021). The Determinants of panic buying during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*. 3247. https://doi.org/10.3390/ijerph18063247

Cialdini, R. B. (2001). *Influence: science and practice*. Allyn & Bacon. ISBN: 978-0321011473

Costello, A. B., & Osborne, J. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical assessment, research, and evaluation, 10*(1). https://doi.org/10.7275/jyj1-4868

D'Acunto, F. (2015). *Do people buy more when they expect higher inflation?*. World Economic Forum. https://www.weforum.org/stories/2015/06/do-people-buy-more-when-they-expect-higher-inflation/

David, J., Visvalingam, S., & Norberg, M. M. (2021). Why did all the toilet paper disappear? Distinguishing between panic buying and hoarding during COVID-19. *Psychiatry Research, 303*, 114062. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.114062

DeMaria, J., King, D., & Devasagayam, R. (2016). Antecedents of hoarding behavior: A marketing perspective. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 6*(9), 384-398. https://doi.org/10.6007/ijarbss/v6-i9/2332.

DeSousa, M., Reeve, C. L., & Peterman, A. H. (2020). Development and initial validation of the Perceived Scarcity Scale. *Stress and Health, 36*(2), 131-146. https://doi.org/10.1002/smi.2908

Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2013). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. Beta Yayıncılık.

Eisend, M. (2008). Explaining the impact of scarcity appeals in advertising: The mediating role of perceptions of susceptibility. *Journal of Advertising, 37*(3), 33-40. https://doi.org/10.2753/JOA0091-3367370303

Fenn, J., Tan, C. S., & George, S. (2020). Development, validation and translation of psychological tests. *BJPsych advances, 26*(5), 306-315. https://doi.org/10.1192/bja.2020.33

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.

Friedkin, N. E. (1998). *A Structural Theory of Social Influence*. Cambridge University Press, ISBN: 0-521-45482-4.

Fromm, E. (1961). *Man for himself: An inquiry into the psychology of ethics* (16th edition). Holt, Rinehart and Winston of Canada Limited, 72940-0217.

Frost, R. O. & Gross, R. C. (1993). The hoarding of possessions. *Behaviour Research and Therapy, 31*(4), 367-381. https://doi.org/10.1016/0005-7967(93)90094-B

Frost, R. O., Steketee, G., & Tolin, D. F. (2012). Diagnosis and assessment of hoarding disorder. *Annual Review of Clinical Psychology, 8*(1), 219-242. https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032511-143116

Fullana, M. A., Vilagut, G., Rojas-Farreras, S., Mataix-Cols, D., De Graaf, R., Demyttenaere, K., ... & ESEMeD/MHEDEA 2000 investigators (2010). Obsessive–compulsive symptom dimensions in the general population: Results from an epidemiological study in six European countries. *Journal of Affective Disorders, 124*(3), 291-299. https://doi.org/10.1016/j.jad.2009.11.020

Fuller, C. M., Simmering, M. J., Atinc, G., Atinc, Y., & Babin, B. J. (2016). Common methods variance detection in business research. *Journal of Business Research, 69*(8), 3192-3198. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.12.008

George, D., & Mallery, M. (2019). *IBM SPSS statistics 25 step by step: A simple guide and reference (Fifteenth Edition)*. Routledge.

Greenberg, D. (1987). Compulsive Hoarding. *American Journal of Psychotherapy, 41*(3), 409-416. https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1987.41.3.409

Gupta, S. & Gentry, J. W. (2019) 'Should I Buy, Hoard, or Hide?'-Consumers' responses to perceived scarcity, The *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 29(*2), 178-197. https://doi.org/10.1080/09593969.2018.1562955

Hair Jr., J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis (7 th edition).* Pearson Prentice Hall

Hair, J. F. Jr., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. (2019), *Multivariate Data Analysis, (8th edition),* Cengage Learning EMEA. ISBN: 978-1-4737-5654-0

Hayes, A.F. (2022). I*ntroduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (3rd Edition)*. New York: The Guilford Press.

Herbon, A., & Kogan, K. (2022). Scarcity and panic buying: the effect of regulation by subsidizing the supply and customer purchases during a crisis. *Annals of Operations Research, 318*(1), 251-276. https://doi.org/10.1007/s10479-022-04837-7

Herjanto, H., Amin, M., & Purington, E. F. (2021). Panic buying: The effect of thinking style and situational ambiguity. *Journal of Retailing and Consumer Services, 60*, 102455. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102455

Hu, Y. Q., Piao, X., Ying, W., Huang, Z. X., Wu, Y. T., & Sun, H. L. (2021). The influence of COVID-19 on irrational consumption behavior in a Chinese sample: Based on a serial mediating model. *Frontiers in Psychology, 12*, 718797. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.718797.

Iervolino, A. C., Perroud, N., Fullana, M. A., Guipponi, M., Cherkas, L., Collier, D. A., & Mataix-Cols, D. (2009). Prevalence and heritability of compulsive hoarding: a twin study. *American Journal of Psychiatry, 166*(10), 1156-1161. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2009.08121789

Ivanov, V. Z., Mataix-Cols, D., Serlachius, E., Lichtenstein, P., Anckarsäter, H., Chang, Z., ... & Rück, C. (2013). Prevalence, comorbidity and heritability of hoarding symptoms in adolescence: a population based twin study in 15-year olds. *PloS one, 8*(7), e69140. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0069140

John, M., Melis, A. P., Read, D., Rossano, F., & Tomasello, M. (2018). The preference for scarcity: A developmental and comparative perspective. *Psychology & Marketing, 35*(8), 603-615. https://doi.org/10.1002/mar.21109

Kaur, A., & Malik, G. (2020). Understanding the psychology behind panic buying: A grounded theory approach. *Global Business Review*. https://doi.org/10.1177/0972150920973504

Kim, S., Sheng, X., & Ketron, S. C. (2022). The roles of legacy versus social media information seeking in American and Chinese consumers' hoarding during COVID-19. *Journal of International Marketing, 30*(2), 38 - 55. https://doi.org/10.1177/1069031x221089347

King, D., & Devasagayam, R. (2017). An endowment, commodity, and prospect theory perspective on consumer hoarding behavior. *Journal of Business Theory and Practice 5*(2), 77-88. https://doi.org/10.22158/jbtp.v5n2p77

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling. (Fourth Edition)*. Guilford publications.

Ladeira, W. J., Lim, W. M., de Oliveira Santini, F., Rasul, T., Perin, M. G., & Altinay, L. (2023). A meta-analysis on the effects of product scarcity. *Psychology & Marketing, 40*(7), 1267-1279. https://doi.org/10.1002/mar.21816

Lee, S. M., Ryu, G., & Chun, S. (2018). Perceived control and scarcity appeals. *Social Behavior and Personality, 46*(3), 361-373. https://doi.org/10.2224/sbp.6367

Li, X., Zhou, Y., Wong, Y. D., Wang, X., & Yuen, K. F. (2021). What influences panic buying behaviour? A model based on dual-system theory and stimulus-organism-response framework. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 64*, 102484. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102484

Mataix-Cols, D. (2014). Hoarding disorder. *New England Journal of Medicine, 370*(21), 2023-2030. https://doi.org/10.1056/NEJMcp1313051

Mataix-Cols, D., Frost, R. O., Pertusa, A., Clark, L. A., Saxena, S., Leckman, J. F., ... & Wilhelm, S. (2010). Hoarding disorder: a new diagnosis for DSM-V?. *Depression and Anxiety, 27*(6), 556-572. https://doi.org/10.1002/da.20693

Midi, H., Sarkar, S. K., & Rana, S. (2010). Collinearity diagnostics of binary logistic regression model. *Journal of Interdisciplinary Mathematics, 13*(3), 253-267. https://doi.org/10.1080/09720502.2010.10700699

Mueller, A., Mitchell, J. E., Crosby, R. D., Glaesmer, H., & de Zwaan, M. (2009). The prevalence of compulsive hoarding and its association with compulsive buying in a German population-based sample. *Behaviour Research and Therapy, 47*(8), 705-709. https://doi.org/10.1016/j.brat.2009.04.005

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2013). *Scarcity: Why having too little means so much*. Times Books, New York. ISBN: 978-0-8050-9264-6

Noda, S., & Teramoto, K. (2024). A dynamic model of rational "panic buying". *Quantitative Economics, 15*(2), 489-521. https://doi.org/10.3982/QE2126

Nordsletten, A. E., Reichenberg, A., Hatch, S. L., de la Cruz, L. F., Pertusa, A., Hotopf, M., & Mataix-Cols, D. (2013). Epidemiology of hoarding disorder. *The British Journal of Psychiatry, 203*(6), 445-452. https://doi.org/10.1192/bjp.bp.113.130195

Rajkumar, R. P. (2021). A biopsychosocial approach to understanding panic buying: Integrating neurobiological, attachment-based, and social-anthropological perspectives. *Frontiers in Psychiatry, 12*, 652353. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.652353

Ross, G. M. (2023). Now that everyone else has panicked, well… I have to panic: regulatory focus predicts panic buying during COVID-19. *Journal of Consumer Marketing 40*(4), 521-534. https://doi.org/10.1108/jcm-06-2022-5409

Samuels, J. F., Bienvenu, O. J., Grados, M. A., Cullen, B., Riddle, M. A., Liang, K. Y., ... & Nestadt, G. (2008). Prevalence and correlates of hoarding behavior in a community-based sample. *Behaviour Research and Therapy, 46*(7), 836-844. https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.04.004

Schoemann, A. M., Boulton, A. J., & Short, S. D. (2017). Determining power and sample size for simple and complex mediation models. *Social Psychological and Personality Science, 8*(4), 379-386. https://doi.org/10.1177/1948550617715068

Sheu, J. B., & Kuo, H. T. (2020). Dual speculative hoarding: A wholesaler-retailer channel behavioral phenomenon behind potential natural hazard threats. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 44*, 101430. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2019.101430

Shi, X., Li, F., & Chumnumpan, P. (2020). The use of product scarcity in marketing. *European Journal of Marketing, 54*(2), 380–418. https://doi.org/10.1108/ejm-04-2018-0285

Shoib, S. & Arafat, S. M. Y. (2021). Behavioural perspectives of panic buying. In S. M. Y. Arafat, S. K. Kar & R. Kabir (Eds.), *Panic buying: perspectives and prevention* (pp. 1-12). SpringerBriefs in Psychology, ISBN: 978-3-030-70726-2. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70726-2_1

Sim, M., Kim, S. Y., & Suh, Y. (2022). Sample size requirements for simple and complex mediation models. *Educational and Psychological Measurement, 82*(1), 76-106. https://doi.org/10.1177/00131644211003261

Singh, G., Aiyub, A. S., Greig, T., Naidu, S., Sewak, A., & Sharma, S. (2021). Exploring panic buying behavior during the COVID-19 pandemic: a developing country perspective. *International Journal of Emerging Markets 18*(7), 1587-1613. https://doi.org/10.1108/ijoem-03-2021-0308

Singh, J., Kumar, P. & Kar, S. K. (2021). Predictors of panic buying. In S. M. Y. Arafat, S. K. Kar & R. Kabir (Eds.), *Panic buying: perspectives and prevention* (pp. 13-34). SpringerBriefs in Psychology, ISBN: 978-3-030-70726-2. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70726-2_2

Somani, A. & Kumar, A. (2021). Historical perspectives of panic buying. In S. M. Y. Arafat, S. K. Kar & R. Kabir (Eds.), *Panic buying: perspectives and prevention* (pp. 115-123). SpringerBriefs in Psychology, ISBN: 978-3-030-70726-2. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70726-2_9

Springer, W. L. (1977). Consumer spending and the rate of inflation. *The Review of Economics and Statistics, 59*(3), 299-306. https://doi.org/10.2307/1925048

Srivastava, N. (2025). The effect of rising cost of living on the expenditure behaviour of middle-income families. *International Journal For Multidisciplinary Research 7*(5). https://doi.org/10.36948/ijfmr.2025.v07i05.55480

Tolin, D. F., Frost, R. O., & Steketee, G. (2010). A brief interview for assessing compulsive hoarding: the Hoarding Rating Scale-Interview. *Psychiatry Research, 178*(1), 147-152. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2009.05.001

Tolin, D. F., Meunier, S. A., Frost, R. O., & Steketee, G. (2010). Course of compulsive hoarding and its relationship to life events. *Depression and Anxiety, 27*(9), 829-838. https://doi.org/10.1002/da.20684

Tse, D. C. K., Lau, V. W., Hong, Y. Y., Bligh, M. C., & Kakarika, M. (2022). Prosociality and hoarding amid the COVID-19 pandemic: A tale of four countries. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 32*(3), 507-520. https://doi.org/10.1002/casp.2516

VanVoorhis, C. W., & Morgan, B. L. (2007). Understanding power and rules of thumb for determining sample sizes. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology, 3*(2), 43-50. https://doi.org/10.20982/tqmp.03.2.p043

Wang, H. H., & Na, H. A. O. (2020). Panic buying? Food hoarding during the pandemic period with city lockdown. *Journal of Integrative Agriculture, 19*(12), 2916-2925. https://doi.org/10.1016/S2095-3119(20)63448-7

Weinstein, M. (2023). *The power of scarcity: Leveraging urgency and demand to influence customer decisions*. McGraw Hill, New York. ISBN: 978-1-26-427824-4

World Bank (2025). *Inflation, consumer prices (annual %).* https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG

Xiao, L., Hau, K. T., & Wang, M. D. (2024). Revisiting the usage of alpha in scale evaluation: effects of scale length and sample size. *Educational Measurement: Issues and Practice, 43*(2), 74-81. https://doi.org/10.1111/emip.12604

Yuen, K. F., Leong, J. Z. E., Wong, Y. D., & Wang, X. (2021). Panic buying during COVID-19: Survival psychology and needs perspectives in deprived environments. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 62*, 102421. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102421

Yuen, K. F., Tan, L. S., Wong, Y. D., & Wang, X. (2022). Social determinants of panic buying behaviour amidst COVID-19 pandemic: The role of perceived scarcity and anticipated regret. *Journal of Retailing and Consumer Services, 66*, 102948. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.102948

Yuen, K. F., Wang, X., Ma, F., & Li, K. X. (2020). The psychological causes of panic buying following a health crisis. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(10), 3513. https://doi.org/10.3390/ijerph17103513

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1312-1336, doi: 10.11616/asbi.1910109

İklim Adaleti ve Vergi Adaleti Ekseninde Çevresel Vergilendirme: Kavramsal Bir Model Önerisi

Climate Justice and Tax Justice Axis of Environmental Taxation: A Conceptual Model Proposal

Ercan YELMAN[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 03.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: İklim adaleti, iklim değişikliğinin maliyet ve faydalarının toplumsal kesimler arasında eşitsiz dağıldığını vurgulayan ve iklim politikalarının adalet ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmesini savunan bir yaklaşımdır. Bu çalışma, çevresel vergileri iklim adaleti ve vergi adaleti ekseninde ele alarak bu iki yaklaşımı bütünleştiren kavramsal bir model önermektedir. Çalışmanın temel özgün katkısı, "kirleten öder" ilkesi ile "ödeme gücü" ilkesini iklim kırılganlığı yaklaşımıyla bütünleştiren "Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi"nin geliştirilmesidir. Model, Rawls'un fark ilkesi ve adil geçiş yaklaşımı temelinde teorik olarak oluşturulmuş; literatür, OECD göstergeleri ve Türkiye bağlamı birlikte analiz edilmiştir. Bulgular, gelir düzeyine duyarlı çevresel vergilendirme ve yeniden dağıtım mekanizmalarının iklim politikalarının sosyal kabulünü ve etkinliğini artırabileceğini göstermektedir. Modelin Türkiye bağlamındaki uygulanabilirliği ise kurumsal kapasite, kayıt dışı ekonomi ve mali yapı gibi unsurlar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Adaleti, Vergi Adaleti İlkeleri, Çevresel Vergilendirme, İklim Değişikliği.

&

Abstract: Climate justice is an approach that emphasizes the unequal distribution of the costs and benefits arising from climate change among different social groups and argues that climate policies should be shaped in accordance with principles of justice. This study examines environmental taxes within the framework of climate justice and tax justice and proposes a conceptual model that integrates these two approaches. The main original contribution of the study is the development of the "Ability-to-Pay-Sensitive Polluter Pays Principle," which combines the "polluter pays" principle and the "ability-to-pay" principle through a climate vulnerability perspective. The model is theoretically grounded in Rawls's difference principle and the just transition approach, while the literature, OECD indicators, and the Turkish context are analyzed together. The findings indicate that income-sensitive environmental taxation and redistribution mechanisms can enhance the social acceptance and effectiveness of climate policies. The applicability of the model in the Turkish context is evaluated within the framework of institutional capacity, the informal economy, and fiscal structures.

Keywords: Climate Justice, Principles of Tax Justice, Environmental Taxation, Climate Change.

Atıf/Cite as: Yelman, E. (2026). İklim Adaleti ve Vergi Adaleti Ekseninde Çevresel Vergilendirme: Kavramsal Bir Model Önerisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1312-1336. doi: 10.11616/asbi.1910109

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

İklim değişikliği, günümüzde yalnızca çevresel bir sorun olmaktan çıkmış; ekonomik, sosyal ve mali boyutlarıyla çok katmanlı bir kamu politikası alanı hâline gelmiştir. Küresel ölçekte artan sera gazı emisyonları ve buna bağlı çevresel tahribat, devletleri iklim değişikliğiyle mücadelede daha etkin ve

[1] Dr., Ercan Yelman, Düzce Üniversitesi, ercanyelman@duzce.edu.tr

kapsamlı politika araçları geliştirmeye yöneltmektedir. Bu araçlar arasında çevresel vergiler, piyasa temelli yapıları ve davranışları yönlendirme kapasiteleri nedeniyle öne çıkmaktadır. Ancak çevresel vergilerin tasarımı ve uygulanma biçimi, yalnızca çevresel etkinlik açısından değil, aynı zamanda toplumsal adalet açısından da önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Özellikle enerji tüketimi üzerinden alınan vergilerin geniş toplumsal kesimleri etkilemesi, bu politikaların dağılımsal sonuçlarını iklim adaleti bağlamında değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

İklim adaleti yaklaşımı, iklim değişikliğinin neden olduğu maliyetlerin ve iklim politikalarının yüklerinin toplumsal gruplar arasında adil biçimde dağıtılmasını esas almakta ve iklim politikalarının adalet ilkeleriyle uyumlu şekilde tasarlanması gerektiğini savunmaktadır (Caney, 2010; Schlosberg, 2007). Bu yaklaşım, dağıtım adaletine ilişkin kuramsal temelini büyük ölçüde Rawls'un (1971) fark ilkesinden almakta; uygulama boyutunda ise adil geçiş (just transition) literatürü, düşük karbonlu ekonomiye geçiş sürecinde ortaya çıkan sosyal maliyetlerin adil biçimde paylaşılması gerektiğini vurgulamaktadır (Newell & Mulvaney, 2013; Stevis & Felli, 2015). Bu çerçevede çevresel vergilendirme, çevresel dışsallıkları azaltmaya yönelik ekonomik bir araç olmasının yanı sıra vergi yükünün toplumun farklı kesimleri üzerindeki dağılımı bakımından da değerlendirilmesi gereken bir kamu politikası aracıdır. Özellikle dolaylı vergi niteliği taşıyan çevresel vergilerin düşük gelir grupları üzerinde orantısız yük oluşturabilmesi, iklim politikalarının toplumsal kabulü ve uzun dönemli sürdürülebilirliği açısından önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Bu çalışma, çevresel vergilendirmeyi iklim adaleti ve vergi adaleti ekseninde ele alarak, bu iki yaklaşımı bütünleştiren kavramsal bir model geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel özgün katkısı, mevcut "kirleten öder" ilkesi ile "ödeme gücü" ilkesini iklim kırılganlığı yaklaşımıyla bütünleştiren "Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi"ni geliştirmesidir. Bu ilke, vergi yükünün ve geri ödeme mekanizmalarının gelir düzeyi ile iklim kırılganlığı dikkate alınarak farklılaştırılmasını öngörmektedir. Çalışmanın temel konusu, çevresel vergilerin tasarımında gelir dağılımı duyarlılığının ve yeniden dağıtım mekanizmalarının iklim politikalarının etkinliği üzerindeki rolünün analiz edilmesidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, çevresel vergilendirmenin yalnızca çevresel hedeflere odaklanan dar kapsamlı bir araç olarak değil, iklim adaletini ve vergi adaletini birlikte gözeten bütüncül bir mali politika aracı olarak nasıl tasarlanabileceğini ortaya koymaktır.

Çalışmanın önemi, iklim adaleti ve vergi adaleti literatürlerini birlikte ele alarak çevresel vergilendirmeye ilişkin normatif ve mali tartışmaları ortak bir çerçevede değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Mevcut literatürde çevresel vergiler genellikle çevresel etkinlik, emisyon azaltımı veya ekonomik verimlilik perspektiflerinden incelenirken bu vergilerin dağılımsal etkileri çoğu zaman ikincil bir unsur olarak ele alınmaktadır. Öte yandan iklim adaleti literatürü daha çok etik ve siyasal tartışmalar düzeyinde yoğunlaşmakta, mali politika araçlarının somut tasarımına sınırlı ölçüde odaklanmaktadır. Bu boşluğa katkı sunarak çevresel vergilendirmeyi iklim adaleti ve vergi adaleti ilkeleri ışığında kavramsal düzeyde bütünleştirmeyi ve önerdiği normatif ilke aracılığıyla politika tasarımına rehberlik edecek bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmada nitel araştırma paradigması benimsenmiş olup, Jabareen (2009) tarafından önerilen Kavramsal Çerçeve Analizi (Conceptual Framework Analysis) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, mevcut literatürde yer alan kavram ve teorilerin sistematik olarak analiz edilmesi ve bunlar arasındaki ilişkilerin ortaya konulması yoluyla yeni bir kavramsal çerçevenin geliştirilmesini amaçlamaktadır (Jabareen, 2009). Araştırmada da mevcut kuramsal ve ampirik literatür sentezlenerek politika tasarımına yönelik bütüncül bir kavramsal çerçeve oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışma, yalnızca mevcut bilgiyi özetlemekle sınırlı kalmayıp, kavramlar arasındaki ilişkileri yeniden değerlendirerek literatüre teorik katkı sunmayı amaçlayan kavramsal araştırma yaklaşımını benimsemektedir (Gilson & Goldberg, 2015). Bu kapsamda iklim adaleti ve vergi adaleti literatürü sistematik biçimde incelenmiş; OECD ülkelerine ilişkin çevresel vergi göstergeleri ve Türkiye bağlamındaki uygulamalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, çevresel vergilendirmenin iklim adaleti ve vergi adaleti ilkeleriyle uyumlu biçimde nasıl tasarlanabileceği ve bu doğrultuda hangi mali mekanizmaların öne çıktığıdır. Bu çalışma ampirik bir veri analizine dayanmamakta olup iklim adaleti ve vergi adaleti

literatürlerini bütünleştirerek çevresel vergilendirmeye ilişkin kavramsal bir model geliştirmeyi amaçlayan kuramsal bir araştırma niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, sistematik bir literatür taramasından ziyade normatif ve analitik çözümleme yöntemine dayanmaktadır. OECD ülkelerine ilişkin göstergeler ve Türkiye bağlamındaki değerlendirmeler önerilen kavramsal çerçevenin gerekçelendirilmesi ve politika bağlamının somutlaştırılması amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmada iklim adaleti ve vergi adaleti kavramları kuramsal bir çerçevede ele alınmakta; çevresel vergilendirme bu iki yaklaşımın kesişim noktasında tartışılmaktadır. Bu doğrultuda çevresel vergilendirmeye ilişkin literatür ve politika uygulamaları değerlendirilmekte; OECD ülkeleri ve Türkiye bağlamına ilişkin göstergeler, önerilen yaklaşımın gerekçelendirilmesine katkı sağlayacak şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın son aşamasında ise iklim adaleti ve vergi adaleti ekseninde geliştirilen "Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi" temelli kavramsal çevresel vergilendirme modeli sunulmaktadır.

2. İklim Adaletinin Teorik Çerçevesi

İklim değişikliği ve sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik politikaların önündeki temel yapısal sorunlardan biri, konunun uzun süre yalnızca bilimsel ve teknik bir mesele olarak ele alınmış olmasıdır. Bu dar yaklaşım, iklim politikalarının toplumsal, ekonomik ve hukuki sonuçlarının yeterince dikkate alınmamasına neden olmuş ve özellikle sosyo-ekonomik açıdan kırılgan gruplar üzerinde orantısız yükler oluşturabilecek uygulamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Oysa ki iklim değişikliği yalnızca çevresel bir sorun değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve mali boyutları bulunan çok yönlü bir adalet sorunudur. Dolayısıyla iklim değişikliğinin neden olduğu yüklerin ve bu yüklerle mücadeleye yönelik politikaların toplumun farklı kesimleri arasında nasıl dağıtıldığı sorusu iklim adaleti kavramını ortaya çıkaran temel tartışma alanlarından biri haline gelmiştir.

İklim adaleti kavramı, çevresel adalet yaklaşımından türemiş olup, çevresel yüklerin ve faydaların toplumun farklı kesimleri arasında adil bir şekilde dağıtılması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Schlosberg & Collins, 2014: 359). Kavram, tüm bireylerin temiz, güvenli ve sağlıklı bir çevreye eşit erişim hakkına sahip olduğunu vurgulamakta ve bu hakkın korunmasını iklim politikalarının temel hedeflerinden biri olarak kabul etmektedir (Cardozo ve Dias, 2025: 103). Bu çerçevede iklim adaleti, iklim değişikliğinin etkilerinden orantısız biçimde etkilenen savunmasız toplulukların korunmasını ve tarihsel süreçte sera gazı emisyonlarına daha fazla katkıda bulunan aktörlerin daha fazla sorumluluk üstlenmesini öngören normatif bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Climate Promise, 2023). Bu normatif yaklaşımın felsefi temelleri, önemli ölçüde John Rawls'un (1971) "hakkaniyet olarak adalet" teorisine dayanmakla birlikte çevresel adalet literatürü (Schlosberg, 2007; Walker, 2012) ve küresel adalet teorileri (Caney, 2005; Shue, 2014) tarafından da şekillendirilmiştir. Rawls, 1971 yılında yayımlanan Bir Adalet Teorisi adlı eserinde toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin meşruiyetini belirli bir koşula bağlamaktadır. Bu çerçevede geliştirdiği "fark ilkesi", söz konusu eşitsizliklerin ancak toplumun en dezavantajlı kesimlerinin durumunu en üst düzeyde iyileştirecek biçimde düzenlenmesi hâlinde adil kabul edilebileceğini öngörmektedir (Rawls, 1971). İklim politikaları bağlamında bu ilke, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden en çok zarar gören kırılgan grupların, bu politikaların mali yükünden de en az oranda etkilenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Benzer şekilde "adil geçiş" yaklaşımı, karbon yoğun sektörlerden yeşil ekonomiye geçiş sürecinde iş kayıpları, bölgesel eşitsizlikler ve sosyal maliyetlerin telafi edilmesi gerektiğini vurgulayarak (Newell & Mulvaney, 2013; Stevis & Felli, 2015), dağıtımsal adaletin iklim politikalarındaki önemini pekiştirmektedir. Bu yönüyle iklim adaleti, yalnızca çevresel zararların azaltılmasını değil aynı zamanda bu zararların yol açtığı sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesini de amaçlamaktadır.

Literatürde iklim adaleti kavramı genellikle dağıtımsal adalet, usule ilişkin adalet, tanıma temelli adalet ve düzeltici adalet olmak üzere farklı adalet boyutları çerçevesinde ele alınmaktadır (Schlosberg, 2007; Ilık Bilben, 2018: 217; Ikeme, 2003: 197; Kuehn, 2004: 10681; Kanbak, 2025: 33). Dağıtımsal adalet, iklim değişikliğinin maliyet ve faydalarının toplum içinde adil bir şekilde paylaşılmasını ifade ederken; bu yaklaşımın normatif temelini, yukarıda ifade edilen Rawls'un (1971) "fark ilkesi" oluşturmakta ve bu ilke, Caney (2005) ile Shue (2014) tarafından iklim adaleti bağlamında sistematik olarak yorumlanmaktadır. Bu çerçevede dağıtımsal adalet, özellikle iklim politikalarının mali yükünün kırılgan gruplar üzerinde

yoğunlaşmasını engellemeyi hedeflemektedir. Usule ilişkin adalet, iklim politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde katılım, şeffaflık ve temsil ilkelerini kapsamaktadır (Kaswan, 2022: 2; Kuehn, 2004: 10688). Tanıma temelli adalet, iklim değişikliğinden orantısız biçimde etkilenen dezavantajlı grupların görünür kılınmasını ve politika süreçlerinde dikkate alınmasını gerekli kılarken; düzeltici adalet ise geçmişten kaynaklanan çevresel zararların telafi edilmesini ve sorumluların bu zararların giderilmesine yönelik yükümlülük üstlenmesini ifade etmektedir (Whyte, 2011; Burkett, 2012: 44-45). Bu dört boyut birbiriyle ilişkili olup, dağıtımsal adaletin sağlanabilmesi için usuli adaletin ve tanımanın da eş zamanlı olarak gözetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Schlosberg, 2004: 517-518).

İklim adaleti aynı zamanda küresel ölçekte sorumluluk ile maruz kalma arasındaki uyumsuzluğu da ortaya koymaktadır. Çevresel bozulmaya en fazla katkıda bulunan aktörler ile iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine en fazla maruz kalan toplulukların genellikle aynı olmaması, iklim değişikliğinin yapısal eşitsizlikler üreten bir süreç olduğunu göstermektedir (Balıbey, 2023: 51; Gündoğdu, 2021: 24). Bu durum, iklim değişikliğinin yalnızca çevresel bir kriz değil, aynı zamanda küresel ölçekte ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri derinleştiren bir adalet sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede iklim adaleti, iklim krizinden en az sorumlu olan ancak etkilerinden en fazla zarar gören toplulukların korunmasını ve sorumluluğun adil bir şekilde paylaşılmasını savunan normatif bir yaklaşım olarak önem kazanmaktadır (Puaschunder, 2025: 45; Tokar, 2015: 69). Nitekim "adil geçiş" yaklaşımı da (Newell & Mulvaney, 2013; Stevis & Felli, 2015), iklim politikalarının sosyal maliyetlerinin telafi edilmesi gerektiğini vurgulayarak, küresel ölçekteki bu adalet sorununa çözüm arayışlarına teorik bir zemin sunmaktadır.

Grafik 1: Sera Gazı Emisyonlarının Kaynaklara Göre Dağılımı (%)

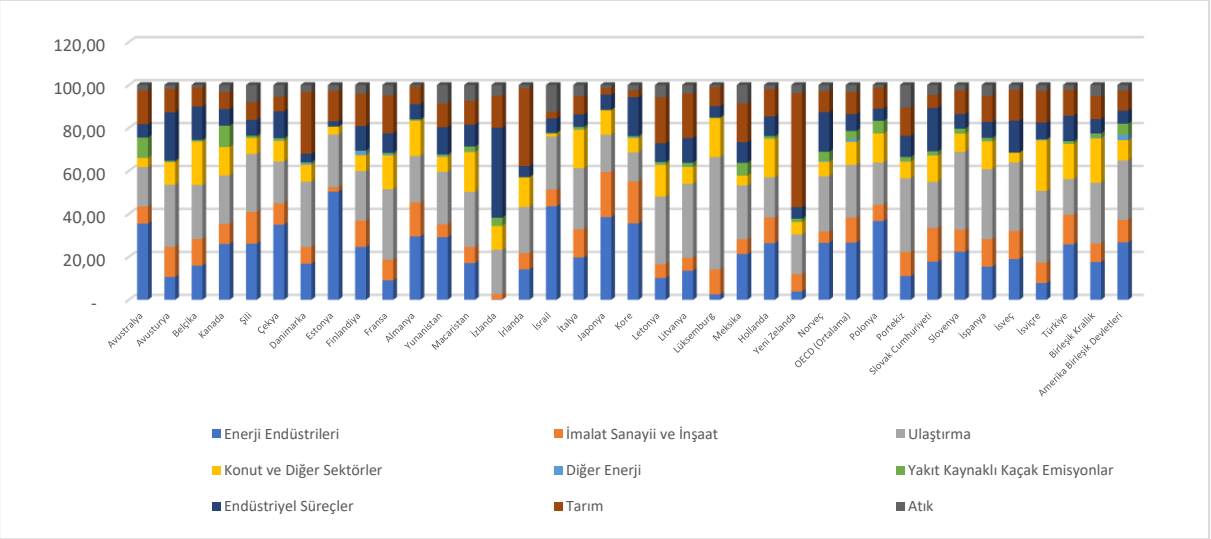

Kaynak: OECD, 2025.

OECD ülkelerinde sera gazı emisyonlarının sektörel dağılımı incelendiğinde en büyük payın enerji sektörüne ait olduğu ve bu sektörün ortalama olarak toplam emisyonların %27'sini oluşturduğu görülmektedir (Grafik 1). Enerji sektörünü sırasıyla ulaştırma (%25), imalat (%12), tarım (%10), endüstriyel süreçler (%8) ve atık sektörü (%3) izlemektedir. 2007 yılından bu yana enerji sektöründen kaynaklanan emisyonlarda sınırlı bir azalma gözlenirken, ulaştırma ve tarım sektörlerinde emisyonların artış eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Ülke bazında ise belirgin farklılıklar söz konusudur. Örneğin Kosta Rika, Litvanya, Lüksemburg, Portekiz, Slovenya ve İsviçre'de ulaştırma sektörü toplam emisyonların üçte birinden fazlasını oluştururken; Yeni Zelanda ve İrlanda'da tarım sektörü %35'i aşan payıyla en büyük emisyon kaynağı konumundadır (OECD, 2025).

Grafik 1'de yer alan sektörel dağılım verileri, sera gazı emisyonlarının önemli ölçüde enerji üretimi, sanayi ve ulaşım gibi belirli ekonomik faaliyetlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, iklim değişikliğine yol açan faaliyetlerin ve buna bağlı sorumluluğun toplum ve ekonomi içinde eşit dağılmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim veriler, enerji ve ulaştırma gibi iki sektörün toplam

emisyonların yarısından fazlasından (%52) sorumlu olduğunu göstermekte; bu durum, iklim politikalarının bu sektörlere öncelikli olarak yönlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, grafikteki veriler iklim adaletinin "düzeltici adalet" boyutuna doğrudan işaret etmekte; tarihsel ve sektörel bazda sorumluluğun farklılaştığını ve bu nedenle politika yüklerinin de farklılaştırılması gerektiğini göstermektedir (Whyte, 2011; Burkett, 2012). Bu bağlamda iklim değişikliğinin ortaya çıkmasında tüm bireyler eşit düzeyde sorumluluğa sahip değildir. Dolayısıyla iklim değişikliği ile mücadelede kullanılan politika araçlarının, özellikle maliye politikası araçlarının, sorumluluk düzeyini dikkate alacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu bağlamda çevresel vergilendirme, kirleten öder ilkesi doğrultusunda çevresel maliyetlerin kirletici faaliyetlere yüklenmesini sağlayan önemli bir mali araç olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle çevresel vergiler, yalnızca çevresel etkinliği artıran bir politika aracı değil aynı zamanda iklim adaletinin sağlanmasına katkı sağlayabilecek bir mali mekanizma niteliği taşımaktadır.

İklim adaleti kavramı 1990'lı yılların sonlarından itibaren özellikle çevresel adalet hareketleri, sivil toplum kuruluşları ve akademik çalışmalar aracılığıyla gelişim göstermiştir. Kavram, başlangıçta çevresel eşitsizlikler ve çevresel ırkçılık tartışmaları çerçevesinde ortaya çıkmış, zamanla küresel iklim politikalarının sosyal ve ekonomik boyutlarını kapsayan daha geniş bir teorik çerçeveye dönüşmüştür (Tomsa, 2006; Newell, 2022: 916-917). Bu süreçte iklim adaleti yaklaşımı, iklim değişikliğinin yalnızca teknik çözümlerle ele alınamayacağını aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik boyutlarıyla değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İklim adaleti sosyal adalet, kalkınma adaleti ve çevresel adalet yaklaşımları ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda kavram, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması, kırılgan grupların korunması ve çevresel karar alma süreçlerine adil katılımın sağlanması gibi unsurları içermektedir (Anderson, 2013; Tatgın, 2019: 107-108). Ayrıca iklim adaleti, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi çerçevesinde iklim değişikliğine daha fazla katkıda bulunan aktörlerin daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır (Demir, 2022: 66). Söz konusu bu çerçevede iklim adaleti, iklim değişikliğinin etkilerini yalnızca çevresel bir sorun olarak değil aynı zamanda sosyal eşitlik, insan hakları ve adalet bağlamında ele alan çok boyutlu bir kavramdır (Isaac ve Hilal, 2024: 253). Bu yaklaşım, iklim politikalarının yalnızca çevresel etkinlik açısından değil, aynı zamanda adalet ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda iklim değişikliği ile mücadelede kullanılan maliye politikası araçlarının, özellikle çevresel vergilendirme uygulamalarının iklim adaletinin sağlanmasında oynadığı rolün incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

3. Vergi Adaletinin Teorik Çerçevesi

Adalet kavramı hukuk ve kamu maliyesi literatüründe farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmakta olup, bireylerin haklarının korunması, yükümlülüklerin hakkaniyete uygun biçimde belirlenmesi ve ödül ile yüklerin adil bir şekilde dağıtılması esasına dayanmaktadır. Bu normatif çerçeve kamusal gücün kullanımı ve kamu kaynaklarının toplanması söz konusu olduğunda mali alanda somutlaşmakta ve bu bağlamda adalet ilkesinin mali alandaki en önemli yansımalarından biri olarak vergi adaleti kavramı ortaya çıkmaktadır. Vergi adaleti farklı ülke, dönem ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişebilen, kesin sınırlarla tanımlanması güç olmakla birlikte maliye literatüründe en fazla tartışılan ve vergi sistemlerinin temelini oluşturan ilkelerden biri olarak kabul edilmektedir (Kılıçoğlu, 2017: 72). Vergi adaleti temel olarak bireylerin ödeme güçlerine göre vergilendirilmesini öngören ve vergi yükünün toplum içinde hakkaniyete uygun biçimde dağıtılmasını amaçlayan bir ilkedir (Pehlivan, 2018: 147). Başka bir ifadeyle bireylerin mali kapasiteleri doğrultusunda vergilendirilmesini sağlayarak sosyoekonomik dengenin korunmasına ve gelir dağılımının iyileştirilmesine katkı sunan bir maliye politikası ilkesidir (Akdoğan, 2020: 209).

Vergi adaleti etkinlikle birlikte iyi işleyen bir vergi sisteminin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Adalet ilkesinden yoksun bir vergilendirme yapısının, ekonomik ve mali hedeflere ulaşmada sürdürülebilir sonuçlar ortaya koyması mümkün değildir. Dolayısıyla hem teorik çalışmalarda hem de uygulamada vergi sistemlerinin değerlendirilmesinde vergi adaleti temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Vergilendirmede adalet hukuki boyutunun yanı sıra iktisadi bir içeriğe de sahiptir. İktisadi

açıdan bu ilke, benzer ekonomik durumda bulunan bireylerin benzer şekilde, farklı ekonomik kapasiteye sahip bireylerin ise farklı şekilde vergilendirilmesini gerektirmektedir. Bu durum, vergi sistemine duyulan güvenin artmasına, gönüllü vergi uyumunun güçlenmesine ve vergi sisteminin toplumsal meşruiyetinin sağlanmasına katkı sunmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2017: 227-228). Bu temel ilkeler, çevresel vergilendirme söz konusu olduğunda yeniden yorumlanmayı gerektirmektedir. Zira çevresel vergilerin dolaylı vergi niteliği ve enerji tüketimi üzerinden alınması, geleneksel ödeme gücü ilkesi ile çevre politikalarının temel dayanağı olan kirleten öder ilkesi arasında potansiyel bir gerilim alanı yaratmaktadır. Ödeme gücü ilkesi, bireylerin mali kapasitelerine göre vergilendirilmesini öngörürken; kirleten öder ilkesi, çevresel zarara neden olan faaliyetlerin bu zararın maliyetini üstlenmesini esas almaktadır (Barde, 1994: 11; Savcı ve Yıldırım, 2024: 868-869). Bu iki ilke arasındaki gerilim, özellikle düşük gelirli bireylerin enerji tüketimlerinin gelirlerine göre daha yüksek oranda vergilenmesi durumunda belirginleşmektedir. Dolayısıyla bu gerilimin çözümü, çevresel vergilerin yalnızca çevresel etkinlik perspektifinden değil, aynı zamanda vergi adaleti ilkeleri çerçevesinde de bütünleşik olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, söz konusu iki adalet boyutunun nasıl bütünleştirilebileceğine ilişkin kavramsal bir çerçeve sunulmaktadır.

Vergilendirmede adaletin sağlanabilmesi için geliştirilen temel ilkeler arasında eşitlik ilkesi, genellik ilkesi, fayda ilkesi ve ödeme gücü ilkesi yer almaktadır (Pehlivan, 2006: 161-170; Pehlivan, 2018: 151-160). Bu ilkeler vergi adaletinin teorik temelini oluşturmakta ve vergi yükünün toplum kesimleri arasında nasıl dağıtılması gerektiğine ilişkin normatif bir çerçeve sunmaktadır. Vergilendirmede eşitlik ilkesi, mükelleflerin sahip oldukları ekonomik kapasitenin dikkate alınmasını ifade etmekte olup, benzer ödeme gücüne sahip bireylerin benzer şekilde farklı ödeme gücüne sahip bireylerin ise farklı şekilde vergilendirilmesini gerektirmektedir (Işık, 2014: 168). Bu ilke, yatay eşitlik ve dikey eşitlik olmak üzere iki temel boyutta ele alınmaktadır. Yatay eşitlik aynı gelir düzeyine sahip bireylerin aynı vergi yüküne tabi tutulmasını ifade ederken; dikey eşitlik, gelir ve ödeme gücü arttıkça vergi yükünün de artmasını öngörmektedir. Bu bağlamda dikey eşitlik, Rawls'un (1971) "fark ilkesi" ile doğrudan örtüşmekte; ekonomik eşitsizliklerin, en dezavantajlı grupların lehine sonuç doğuracak şekilde düzenlenmesini hedeflemektedir. Başka bir ifadeyle dikey eşitlik ilkesi, geliri yüksek olan bireylerin daha fazla vergi ödemesini haklılaştırırken, bu yaklaşım aynı zamanda vergi gelirlerinin sosyal devlet anlayışı çerçevesinde yeniden dağıtım yoluyla toplumun en kırılgan kesimlerine aktarılmasını da meşru kılmaktadır (Rawls, 1971; Shue, 2014). Bu nedenle dikey eşitlik, vergi adaleti ile sosyal adalet arasında doğrudan bir köprü işlevi görmektedir. Bu yaklaşım, fedakârlık teorileri çerçevesinde geliştirilen eşit mutlak fedakârlık, eşit oransal fedakârlık, eşit marjinal fedakârlık ve en az toplam fedakârlık ilkeleri ile teorik olarak desteklenmekte olup özellikle artan oranlı vergilendirme sistemlerinin teorik temelini oluşturmaktadır (Muter vd., 2012: 162-163; Pehlivan, 2018: 152-153).

Vergi adaletinin sağlanmasında önemli rol oynayan bir diğer ilke genellik ilkesidir. Bu ilke, vergi yükümlülüğünün kural olarak tüm bireyleri kapsamasını ve vergilendirmede keyfî istisna ve ayrıcalıkların önlenmesini amaçlamaktadır. Böylece vergi yükünün dar bir mükellef kitlesi üzerinde yoğunlaşması engellenmekte ve vergi yükünün daha geniş bir tabana yayılması sağlanmaktadır. Vergilendirmede yararlanma (fayda) ilkesi ise bireylerin kamu hizmetlerinden yararlanma düzeyleri ile vergi yükleri arasında bir ilişki kurulmasını ifade etmektedir. Her ne kadar modern vergi sistemlerinde ödeme gücü ilkesi daha belirleyici bir rol üstlenmiş olsa da yararlanma ilkesi vergi adaleti tartışmalarında önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir (Erginay, 2003: 43-44; Karaca, 2021: 188; Pehlivan, 2006: 163-164; Erdem vd., 2008: 108).

Modern vergi sistemlerinde vergi adaletinin temel dayanağını oluşturan en önemli ilke ise ödeme gücü ilkesidir. Ödeme gücü ilkesi, bireylerin vergi ödeme kapasitelerinin gelir, servet ve harcama düzeyleri dikkate alınarak belirlenmesini ve vergilendirmenin bu kapasiteye göre yapılmasını öngörmektedir. Bu ilke vergi yükünün bireyler arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamakta ve sosyal devlet anlayışı çerçevesinde gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sunmaktadır (Aksoy, 1991: 261-262; Akdoğan, 2020: 224-225). Bu bağlamda artan oranlı vergilendirme, asgari geçim indirimi uygulamaları,

muafiyet ve istisnalar gibi düzenlemeler ödeme gücü ilkesinin uygulamada somutlaşmasını sağlayan temel araçlar olarak değerlendirilmektedir (Şen ve Sağbaş, 2017: 233-234).

Vergi adaletine ilişkin bu ilkeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde vergilendirmenin yalnızca mali kaynak sağlamaya yönelik teknik bir araç olmadığı aynı zamanda sosyal ve ekonomik sonuçları olan önemli bir kamu politikası aracı olduğu görülmektedir. Vergi adaletinin sağlanması gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlamakta, düşük gelirli ve kırılgan grupların korunmasını desteklemekte ve toplumsal refahın daha dengeli paylaşılmasını mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda adil bir vergi sistemi, mükelleflerin vergi sistemine duyduğu güveni artırmakta, gönüllü vergi uyumunu güçlendirmekte ve vergi sisteminin toplumsal kabulünü artırmaktadır (Peran ve Gümüş, 2017: 190; Çat ve Yardımcıoğlu, 2020: 73; Açıkgöz, 2024).

Vergi adaleti ilkesi yalnızca geleneksel vergi uygulamaları açısından değil aynı zamanda çevresel vergilendirme gibi modern maliye politikası araçlarının tasarımında da önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Özellikle çevresel vergiler, çevresel zararların maliyetinin kirletici faaliyetlere yüklenmesini sağlayarak hem çevresel etkinliğin sağlanmasına hem de vergi yükünün adil biçimde dağıtılmasına katkı sunabilmektedir. Bu bağlamda çevresel vergilerin ödeme gücü ilkesi ve eşitlik ilkesi çerçevesinde tasarlanması, düşük gelirli ve kırılgan gruplar üzerindeki olası olumsuz etkilerin azaltılmasını ve vergi sisteminin sosyal açıdan daha adil hale getirilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla vergi adaleti ilkeleri, çevresel vergilendirme politikalarının yalnızca mali etkinlik açısından değil aynı zamanda sosyal adalet ve iklim adaleti açısından da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

4. Çevresel Vergiler ve İklim Adaleti ile Vergi Adaleti Arasındaki İlişki

İklim değişikliğiyle mücadelede vergi politikalarının rolü giderek artmakta; bu politikalar yalnızca teknik mali araçlar olarak değil aynı zamanda toplumsal adaleti doğrudan etkileyen düzenleme mekanizmaları olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda vergi adaleti ile iklim adaleti arasındaki ilişki, iklim politikalarının toplumsal etkileri ve bu politikaların adil yük paylaşımı çerçevesinde nasıl tasarlanması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Her iki kavram da kaynakların ve mali yüklerin toplum kesimleri arasında nasıl dağıtılması gerektiği sorusuna odaklanmakta olup, bu yönüyle ortak bir normatif temele sahiptir. İklim adaleti ve vergi adaleti yaklaşımları, eşitsizliklerin yapısal kökenlerini ele alarak mali yüklerin ve çevresel sorumlulukların adil biçimde dağıtılmasını amaçlamakta; bu nedenle birbirini tamamlayan ve destekleyen iki bütünleşik çerçeve oluşturmaktadır. Her iki yaklaşım da belirli ekonomik aktörlerin veya toplumsal grupların orantısız avantaj elde ettiği ve mali yüklerin adaletsiz biçimde dağıtıldığı durumların düzeltilmesini hedeflemektedir (Meger vd., 2024; Agata, 2025).

İklim değişikliğinin ekonomik temelini oluşturan en önemli unsurlardan biri, çevresel dışsallıklar ve bu dışsallıkların nasıl düzenleneceği meselesidir. İktisat literatüründe dışsallık, bir ekonomik birimin üretim veya tüketim faaliyetlerinin, piyasa mekanizması dışında üçüncü kişiler üzerinde yarattığı olumlu veya olumsuz etkiler olarak tanımlanmaktadır (İnan, 2018: 76; Uzer, 2022: 115). Pozitif dışsallıklar sosyal faydanın özel faydadan daha yüksek olduğu durumları ifade ederken, negatif dışsallıklar sosyal maliyetin özel maliyeti aşmasına neden olmaktadır (Bakırtaş, 2002: 1–3; Kahriman, 2020: 124–125). Çevre kirliliği ve sera gazı emisyonları, bu bağlamda en önemli negatif dışsallık örneklerinden biridir. Kirletici faaliyetlerin yol açtığı zararlar piyasa fiyatlarına yansımadığından, bu faaliyetlerin gerçek toplumsal maliyeti ekonomik karar birimleri tarafından tam olarak dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle çevresel vergiler, söz konusu sosyal maliyetleri fiyat mekanizmasına dahil ederek piyasa başarısızlıklarını düzeltmeyi ve kaynak tahsisinde etkinliği artırmayı amaçlamaktadır (Kargı ve Yüksel, 2010: 187; Altınışık ve Peker, 2011: 65–66).

Negatif dışsallıkların içselleştirilmesine yönelik en önemli teorik yaklaşım, Arthur Cecil Pigou tarafından geliştirilen Pigoucu vergilendirme anlayışıdır. Pigoucu vergiler, kirletici faaliyetlerin neden olduğu marjinal sosyal maliyete eşit bir vergi uygulanmasını öngörerek, kirleticilerin faaliyetlerinin toplumsal maliyetini üstlenmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, kirleticilerin maliyet yapısını değiştirerek çevresel zararların ekonomik karar alma süreçlerine dahil edilmesini sağlamaktadır (Vergi Konseyi, 2023: 10–11). Bu çerçevede çevresel vergilerin temel amacı, kirletici faaliyetleri tamamen ortadan

kaldırmak değil, kirlilik düzeyini toplumsal açıdan optimal seviyeye indirmektir (Pehlivan, 2018: 48). Aynı zamanda bu yaklaşım, vergi adaletinin temel ilkelerinden biri olan fayda ilkesi ile de örtüşmektedir. Zira çevresel kaynakları kullanan veya kirleten aktörlerin, bu kullanımın yol açtığı maliyetlere katlanması, adil bir mali yük paylaşımının gereği olarak değerlendirilmektedir (Vergi Konseyi, 2023: 33–35). Ancak Pigoucu yaklaşımın temel sınırı, verginin dağılımsal etkilerini göz ardı etmesidir. Bu yaklaşım, kirletenin kim olduğu ve bu kirletenin hangi gelir grubunda yer aldığı sorusuna duyarsız kalmakta; dolayısıyla çevresel vergilerin düşük gelirli gruplar üzerinde orantısız yük oluşturma potansiyelini (regresiflik) hesaba katmamaktadır (Özden, 2017). İşte bu noktada iklim adaleti ile vergi adaleti arasındaki ilişki devreye girmekte; çevresel vergilerin yalnızca etkinlik (Pigoucu optimum) değil, aynı zamanda adalet (Rawlsçu fark ilkesi) perspektifinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Rawls'un (1971) fark ilkesi, en dezavantajlı grupların durumunu iyileştirmeyen politikaların adil sayılamayacağını öngörmekte; bu ilke, çevresel vergilerin tasarımında da düşük gelirli grupların korunmasını zorunlu kılmaktadır (Caney, 2005; Shue, 2014). Bu bağlamda "kirleten öder" ilkesi, çevresel vergilendirmeye hem ekonomik hem de etik bir temel sağlamaktadır. OECD tarafından 1972 yılında ortaya konulan bu ilke, çevreye zarar veren aktörlerin bu zararların maliyetini üstlenmesi gerektiğini öngörmektedir (Barde, 1994: 11). Bu yaklaşım, çevresel zararların toplumsallaştırılmasını önlemeyi ve çevreyi kirletenlerin faaliyetlerinin gerçek maliyetini üstlenmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Kirleten öder ilkesi, iklim değişikliğiyle mücadelede uygulanan çevresel vergilerin meşruiyetini güçlendiren temel ilkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ilke, sera gazı salımlarına neden olan ekonomik aktörlerin çevresel ve toplumsal maliyetleri üstlenmesini sağlayarak, mali yüklerin adil biçimde dağıtılmasına katkı sunmaktadır. Vergi politikaları, bu ilkenin uygulanmasında en etkili araçlardan biri olarak öne çıkmakta; çevresel vergiler aracılığıyla kirleticilerin neden oldukları zararların mali sorumluluğunu üstlenmeleri sağlanmaktadır (Savcı ve Yıldırım, 2024: 868–869; Sezer ve Dökmen, 2018: 166–168).

Vergiler aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli kamu finansmanının sağlanmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle fosil yakıt sektöründen elde edilen yüksek kârların vergilendirilmesi, çevreye zarar veren faaliyetlerin ekonomik cazibesini azaltmakta ve sürdürülebilir teknolojilere geçişi teşvik etmektedir. Bu vergilerden elde edilen gelirlerin iklim politikaları ve sürdürülebilir yatırımlar için kullanılması, hem çevresel hem de mali sürdürülebilirliği desteklemektedir (Eurodad, 2024). Ancak çevresel vergilerin uygulanması, önemli bir vergi adaleti sorununu da beraberinde getirebilmektedir. İklim değişikliğinden en fazla etkilenen kesimler genellikle düşük gelirli ve kırılgan gruplar olmasına rağmen çevresel vergilerin mali yükü çoğu zaman bu gruplar üzerinde orantısız biçimde yoğunlaşmaktadır. Bunun temel nedeni, düşük gelirli hanelerin bütçelerinde enerji, ulaşım ve ısınma gibi karbon yoğun harcamaların payının daha yüksek olmasıdır. Bu nedenle çevresel vergiler, sabit oranlı uygulandığında regresif bir etki yaratmakta ve dikey adalet ilkesini zedeleyebilmektedir (Khadj Roufa ve Wainwright, 2020: 131–132; Özden, 2017: 123–124). Bu durum, çevresel vergilerin yalnızca çevresel etkinlik açısından değil aynı zamanda sosyal adalet açısından da dikkatli biçimde tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Vergi politikalarının dezavantajlı gruplar üzerindeki olumsuz etkileri azaltacak telafi edici mekanizmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda gelir transferleri, vergi iadeleri ve sosyal destek mekanizmaları, çevresel vergilerin regresif etkilerini azaltmada önemli araçlar olarak değerlendirilmektedir (Noubissi Domguia, 2023: 1).

Vergi politikaları, iklim değişikliğiyle mücadelede yalnızca fiyatlandırma aracı olarak değil aynı zamanda iklim finansmanının sağlanması, gelir eşitsizliklerinin azaltılması ve çevresel sorumlulukların adil biçimde dağıtılması açısından da önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede fosil yakıt şirketlerine yönelik özel vergiler, aşırı servet vergileri ve uluslararası vergi reformları, iklim finansmanı için sürdürülebilir kaynaklar oluşturmakta ve vergi adaleti ile iklim adaleti arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir (Mager ve Chaparro, 2023). Bu kapsamda karbon vergileri ve emisyon ticaret sistemlerinin farklı gelir düzeyindeki ülkelerdeki uygulanma düzeyi, iklim politikalarının küresel ölçekteki dağılımı ve adalet boyutunun anlaşılması açısından önemli bir gösterge sunmaktadır. Bu araçların ülkelerin gelir gruplarına göre zaman içindeki gelişimi Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Zaman İçinde Ülkelerin Gelir Gruplarına Göre ETS ve Karbon Vergisi Kullanımı (2005–2024)

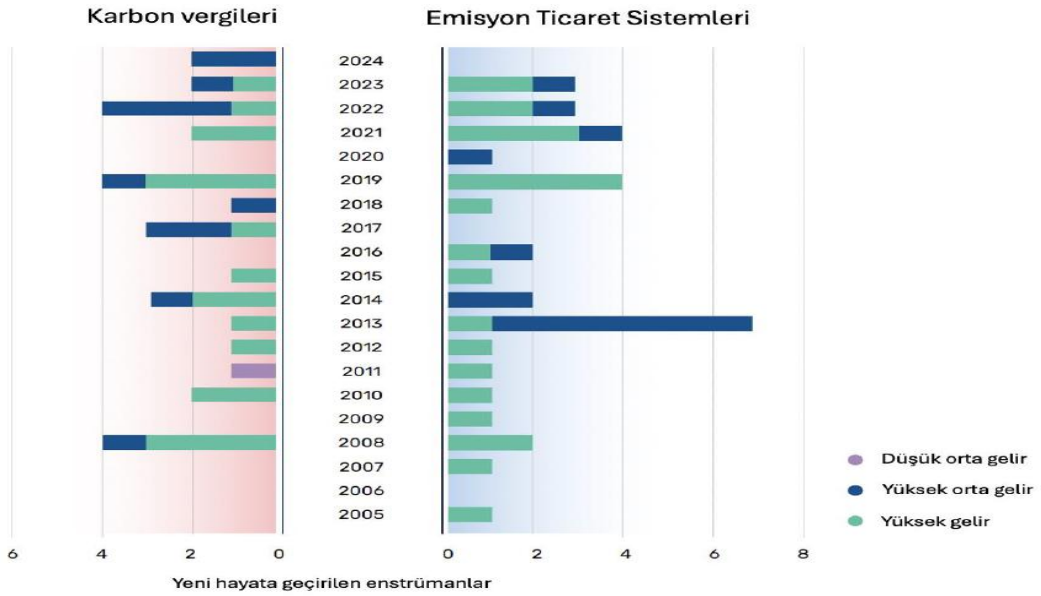

Kaynak: World Bank, 2024: 19

Karbon fiyatlandırma araçlarının gelişimi incelendiğinde özellikle 2005 sonrasında emisyon ticaret sistemleri ve karbon vergilerinin yaygınlaştığı görülmektedir. Şekil 1, bu araçların yüksek gelirli ülkelerde daha erken ve yaygın biçimde uygulandığını düşük ve orta gelirli ülkelerde ise daha sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu durum, iklim politikalarının uygulanabilirliğinin ülkelerin ekonomik kapasitesi ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla karbon fiyatlandırma araçlarının yüksek gelirli ülkelerde yoğunlaşması, vergi adaleti açısından önemli bir küresel adaletsizlik sorununa işaret etmektedir; zira emisyonlara tarihsel olarak en fazla katkıda bulunan ülkeler, bu araçları uygularken, emisyonları düşük ancak iklim etkilerine karşı daha kırılgan olan ülkeler bu mekanizmaların dışında kalmaktadır. İklim adaleti perspektifinden değerlendirildiğinde mali kapasitesi yüksek ülkelerin iklim politikalarını daha etkin uygulayabilmesi, buna karşılık daha kırılgan ve düşük gelirli ülkelerin sınırlı imkânlara sahip olması, küresel ölçekte adil yük paylaşımının önemini artırmaktadır (Cangöz ve Arslan, 2024: 3-4; Uyduranoğlu, 2023: 263). Dolayısıyla karbon fiyatlandırma araçlarının ülkelerin ekonomik kapasitesine bağlı olarak farklı düzeylerde uygulanması, iklim politikalarının yalnızca çevresel etkinlik değil aynı zamanda adil yük paylaşımı açısından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu durum, iklim adaleti ile vergi adaleti arasındaki ilişkinin yalnızca teorik değil, aynı zamanda politika tasarımı açısından da somut sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda vergi adaleti ilkeleri ile iklim adaletinin temel boyutları arasındaki ilişki, çevresel vergilerin hem etkin hem de adil biçimde tasarlanabilmesi açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu ilişki aşağıdaki tabloda sistematik olarak gösterilmektedir (Mager ve Chaparro 2023).

Tablo 1: Vergi Adaleti İlkeleri ile İklim Adaleti Boyutları Arasındaki İlişki

İklim Adaleti Boyutu	**İlgili Vergi Adaleti İlkesi**	**Somut İlişki / Gerilim Noktası**	**Politika Tasarımına Yansıması**
Dağıtımsal Adalet (Yük ve faydanın dağılımı)	Dikey Adalet (Ödeme gücüne göre vergi)	Karbon vergisi, düşük gelirlilerin bütçesinde daha büyük yer tutar (regresif). Bu, dikey adaleti ihlal eder.	Gelire dayalı geri ödemeler (Carbon Dividend), kademeli vergi oranları.
Yatay Adalet (Benzer durumdakiler benzer vergilendirilir)	Eşitlik İlkesi	Aynı gelire sahip kırsal ve kentli hanelerin ulaşım/ısınma ihtiyaçları ve dolayısıyla karbon ayak izleri farklıdır. Standart vergi yatay adaletsizlik yaratır.	Coğrafi ve sosyo-ekonomik faktörlere göre ayarlanmış istisna veya indirimler.

Usuli Adalet (Karar alma süreçlerine katılım)	Genellik ve Şeffaflık İlkeleri	İklim vergileri, etkilenen grupların katılımı olmadan tasarlanırsa meşruiyetini kaybeder.	Vergi politikası danışma kurullarında sivil toplum, sendika ve kırılgan grup temsili.
Tanıma Temelli Adalet (Marjinal grupların görünürlüğü)	Ödeme Gücü İlkesi (Sosyal boyut)	Geleneksel ödeme gücü ölçütleri (gelir), iklim kırılganlığını (su kıtlığına maruz kalma, tarımsal geçim) hesaba katmaz.	Ödeme gücü tanımına "iklim kırılganlığı endeksi" gibi çevresel göstergelerin eklenmesi.
Düzeltici Adalet (Tarihsel zararın telafisi)	Fayda / Kirleten Öder İlkesi	Tarihsel kirliliğin vergilendirilememiş olması, adaletsiz bir avantaj yaratır.	Fosil yakıt şirketlerinden alınacak "geçmiş kirlilik vergisi" veya "aşırı kâr vergisi".

Kaynak: Meger vd., (2024), Agata (2025), Mager ve Chaparro (2023) temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de ortaya konulan çerçeve vergi adaleti ilkeleri ile iklim adaletinin temel boyutları arasında kavramsal düzeyde bir ilişki kurulabileceğini göstermektedir. Bu ilişkilendirme, doğrudan normatif bir eşitlik iddiası taşımaktan ziyade her iki alanın ortak normatif temellerine işaret eden analitik bir sentez niteliğindedir. Vergi adaletinin yatay ve dikey eşitlik ilkeleri ile iklim adaletinin sorumluluk ve kırılganlık boyutları arasında belirli örtüşme alanlarının bulunduğu görülmektedir. Benzer şekilde ödeme gücü ilkesi ile iklim politikalarının mali yük dağılımı arasındaki ilişki, çevresel maliyetlerin toplum içinde nasıl paylaşılması gerektiğine dair ortak bir tartışma zemini sunmaktadır. Bu bağlamda Tablo1, vergi politikalarının iklim değişikliğiyle mücadelede yalnızca mali bir araç değil aynı zamanda adalet temelli bir politika mekanizması olarak değerlendirilebileceğine ilişkin kavramsal bir çerçeve önermektedir. Dolayısıyla söz konusu eşleştirme, kesin ve değişmez bir modelden ziyade, vergi adaleti ile iklim adaleti arasındaki kesişim noktalarını görünür kılmayı amaçlayan analitik bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

5. OECD Ülkelerinde Sera Gazı Emisyonlarının Görünümü ve Vergi Politikaları Açısından Değerlendirilmesi

OECD ülkeleri, küresel ekonomik faaliyetlerin önemli bir bölümünü oluşturmakta olup, aynı zamanda tarihsel olarak sera gazı emisyonlarının önemli bir kısmından sorumlu olan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle OECD ülkelerindeki emisyon eğilimleri, iklim değişikliği ile mücadelede uygulanan maliye politikalarının etkinliğini değerlendirmek açısından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Grafik 2: OECD Üyesi ve Ortak Ülkelerin Toplam Sera Gazı Emisyonları (1995–2020)

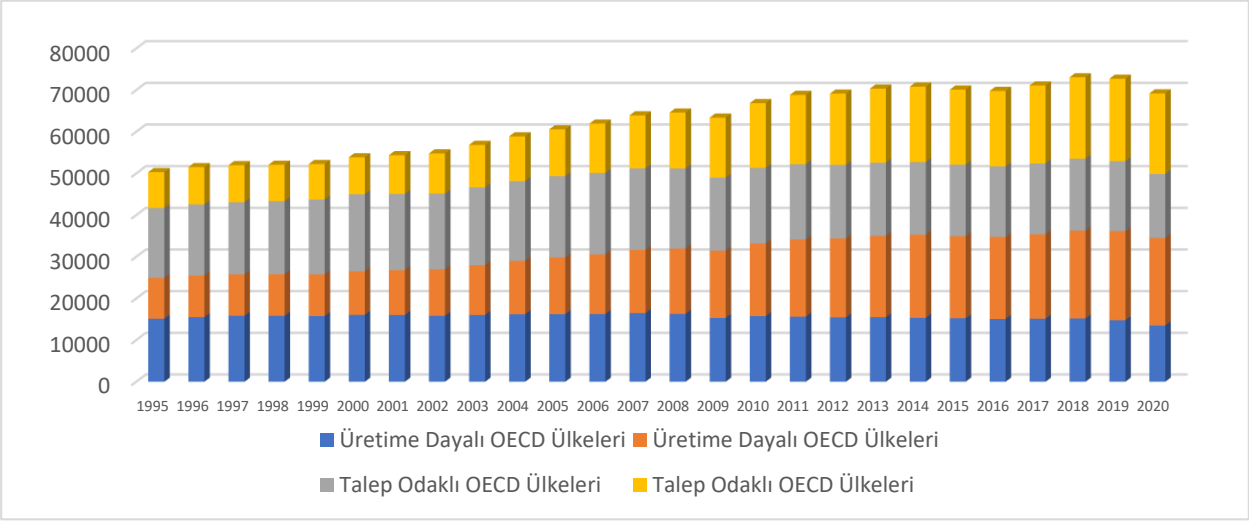

Kaynak: OECD, 2025.

OECD üyesi ve ortak ülkelerin toplam sera gazı emisyonlarının zaman içindeki değişimi incelendiğinde (Grafik 2), OECD üyesi ülkelerde üretim temelli emisyonların genel olarak yatay bir seyir izlediği ve

özellikle 2010 sonrası dönemde sınırlı bir azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Buna karşılık OECD ortak ülkelerinde emisyonların aynı dönemde belirgin bir artış eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Talep temelli emisyon verileri de benzer bir eğilime işaret etmekte olup OECD ülkelerinde nispeten istikrarlı bir seyir gözlenirken, ortak ülkelerde emisyonların önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu durum, küresel üretim süreçlerinin coğrafi olarak yeniden dağıldığını ve karbon yoğun üretim faaliyetlerinin OECD dışındaki ülkelere kayma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. OECD ülkelerinde uygulanan çevresel düzenlemeler, karbon vergileri ve diğer çevresel vergi politikaları, bu ülkelerde emisyon artışının sınırlandırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte talep temelli emisyonların üretim temelli emisyonlara kıyasla daha yüksek seyretmesi, OECD ülkelerinin tüketim yoluyla küresel emisyonlar üzerindeki dolaylı etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

Elde edilen bu bulgular, çevresel vergilerin ve karbon fiyatlandırma mekanizmalarının sera gazı emisyonlarının azaltılmasında önemli bir politika aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda emisyonların küresel ölçekte etkin biçimde azaltılabilmesi için vergi politikalarının uluslararası koordinasyon içerisinde uygulanması gerektiğini göstermektedir. Aksi takdirde karbon kaçağı riski ortaya çıkmakta ve emisyonlar yalnızca coğrafi olarak yer değiştirmektedir. Bu durum, iklim adaletinin "düzeltici adalet" boyutuyla doğrudan ilişkilidir; zira emisyonlarını azaltan ülkeler, üretimi başka ülkelere kaydırarak küresel toplam emisyona katkıda bulunmaya devam etmekte ancak bu emisyonların mali sorumluluğunu üstlenmemektedir. Bu çerçevede OECD ülkelerinde uygulanan çevresel vergi politikaları, emisyonların kontrol altına alınmasında önemli katkılar sağlamış olmakla birlikte iklim değişikliğiyle mücadelede daha kapsamlı ve koordineli vergi politikalarına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Üretim temelli emisyon eğilimleri ve ulusal politika etkinliği değerlendirildikten sonra, ülkelerin ekonomik çıktı başına düşen sera gazı miktarını gösteren verimlilik göstergeleri, bu politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini ortaya koymak açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda Grafik 3, üretim ve talebe dayalı sera gazı verimliliğini görselleştirerek OECD ülkelerinin karbon yoğun üretim ve tüketim yapıları arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır.

Grafik 3: Üretim ve Talebe Dayalı Sera Gazı Verimliliği, Enerjiyle İlgili Sera Gazı Emisyonu Birimi Başına GSYİH

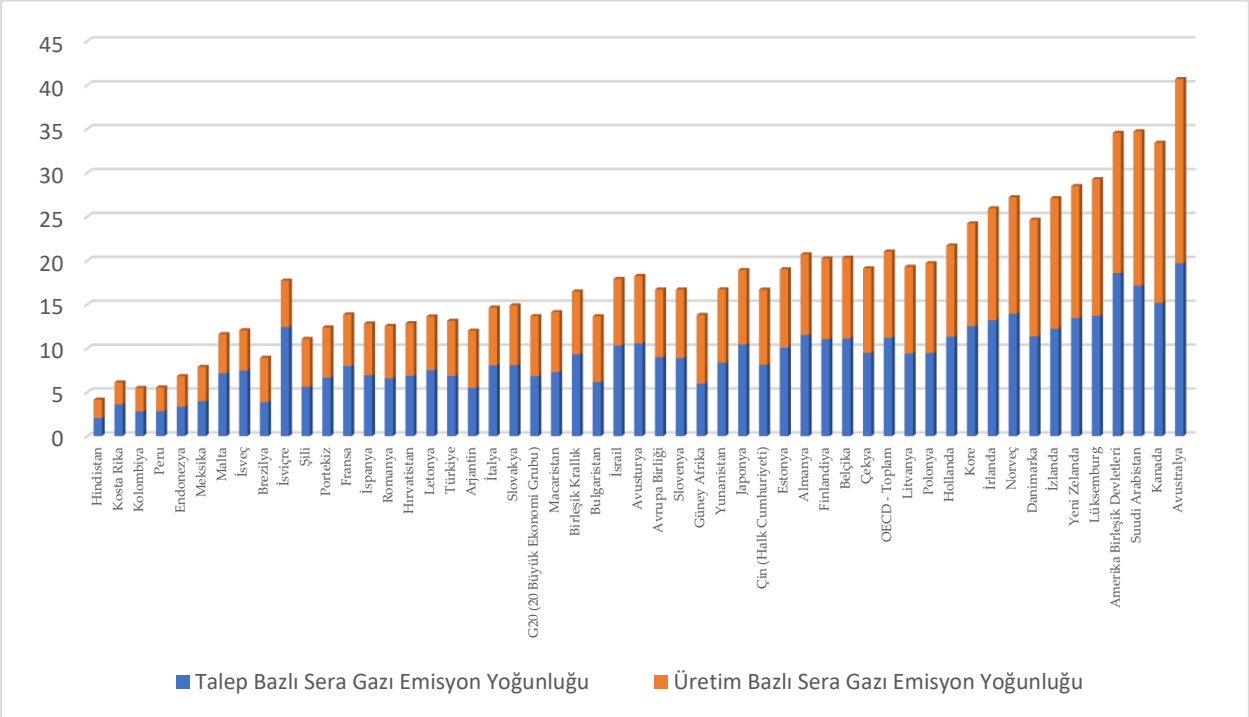

Kaynak: OECD, 2025.

OECD üyesi ve ortak ülkelerde üretim ve talebe dayalı sera gazı verimliliği (Grafik 3), ekonomik çıktı başına düşen sera gazı emisyon miktarını yansıtarak ülkelerin ekonomik faaliyetlerini ne ölçüde karbon yoğun şekilde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Üretim temelli sera gazı verimliliği, ülkelerin kendi sınırları içinde gerçekleştirdikleri üretim faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonları esas alırken; talep temelli verimlilik göstergesi, ithalat yoluyla dolaylı olarak ortaya çıkan emisyonları da dikkate almaktadır (OECD, 2024). OECD ülkeleri arasında sera gazı verimliliği açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bazı ülkeler daha düşük karbon yoğunluğu ile daha yüksek ekonomik çıktı üretirken, bazı ülkelerde ekonomik faaliyetlerin karbon yoğunluğu daha yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir. Bu durum, iklim değişikliğine katkının ülkeler arasında homojen olmadığını ve ekonomik yapı, enerji kaynakları ve teknoloji düzeyi gibi faktörlerin emisyon yoğunluğu üzerinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Özellikle talep temelli göstergelerin üretim temelli göstergelerden farklılaşması, bazı ülkelerin karbon yoğun üretimi başka ülkelere kaydırırken, tüketim yoluyla dolaylı emisyon üretmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, iklim değişikliğiyle mücadelede yalnızca üretim temelli değil aynı zamanda tüketim temelli sorumluluğun da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle Grafik 3'teki veriler, iklim adaletinin "dağıtımsal adalet" boyutuna işaret etmekte; karbon yoğun tüketimi yüksek olan ülkelerin, bu tüketimin yol açtığı emisyonların maliyetine katlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çevresel vergiler ve karbon fiyatlandırma mekanizmaları, karbon yoğun üretim ve tüketim faaliyetlerini azaltmaya yönelik önemli mali araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bu veriler aynı zamanda iklim adaleti ve vergi adaleti arasındaki ilişkiyi de somut biçimde ortaya koymaktadır. Zira sera gazı emisyonlarının ekonomik faaliyetler ile doğrudan ilişkili olması, çevresel vergilerin kirleten öder ilkesi doğrultusunda uygulanmasının hem çevresel etkinlik hem de mali adalet açısından gerekli olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede çevresel vergilerin, karbon yoğun faaliyetleri azaltacak şekilde tasarlanması ve elde edilen vergi gelirlerinin sürdürülebilir dönüşüm ve sosyal destek mekanizmalarında kullanılması, iklim değişikliğiyle mücadelede hem etkinlik hem de adalet hedeflerinin birlikte gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Birçok OECD ülkesinde farklılık gösterse de çevre kirliliğini azaltmaya yönelik olarak OECD ülkelerinin neredeyse tamamında, 2005 yılından bu yana GSYİH birimi başına ve kişi başına düşen emisyon yoğunlukları azalmıştır; bu durum hem ekonomideki yapısal değişiklikleri hem de iklim politikası çabalarını yansıtmaktadır. OECD ülkelerinin çoğu, 2008–12 ve 2013–20 dönemleri için Kyoto Protokolü kapsamındaki emisyon azaltma taahhütlerini yerine getirmiştir. Bununla birlikte emisyon azaltım hızı ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir; bu farklılıklar ekonomik yapı, enerji karışımı, demografik yapı, fiyatlandırma mekanizmaları ve ulusal politika çabalarındaki varyasyonları yansıtmaktadır. Örneğin, 2023 yılında Estonya, petrol şistinden elektrik ve ısı üretimindeki azalma sayesinde sera gazı emisyonlarını %23 oranında azaltırken; Almanya kömürle çalışan enerji üretimindeki düşüş, yenilenebilir enerji üretiminin yaygınlaşması ve enerji talebindeki azalma sonucunda emisyonlarını %10 oranında azaltmıştır. Benzer şekilde Polonya, İtalya, Fransa ve İspanya da %6'dan fazla azalma kaydederken, Türkiye'nin emisyonları imalat sanayileri, inşaat, ulaşım ve konut sektörü elektrik tüketimi kaynaklı olarak %7 artış göstermiştir (OECD, 2025). Türkiye'nin emisyon artışının OECD ortalamasının tersi yönünde seyretmesi, mevcut vergi politikalarının çevresel etkinlik açısından yetersiz kaldığını ve vergi adaleti temelli bir yeniden yapılandırmanın aciliyetini ortaya koymaktadır.

6. OECD Ülkelerinde Çevresel Vergilerin Görünümü ve Karşılaştırmalı Analizi

OECD ülkelerinde iklim değişikliğiyle mücadelede vergi politikalarının önemli bir bölümünü çevreyle ilgili vergi tabanları oluşturmaktadır. Bu vergiler, başta enerji kullanımı olmak üzere çevreye zarar veren faaliyetleri fiyatlandırarak sera gazı emisyonlarının azaltılmasını hedeflemektedir. OECD ülkelerinde çevreyle ilgili vergi gelirlerinin vergi tabanlarına göre dağılımı Grafik 4'te gösterilmektedir.

Grafik 4: İklim Değişikliğinin Azaltılmasına Doğrudan Etki Eden Vergi Tabanları

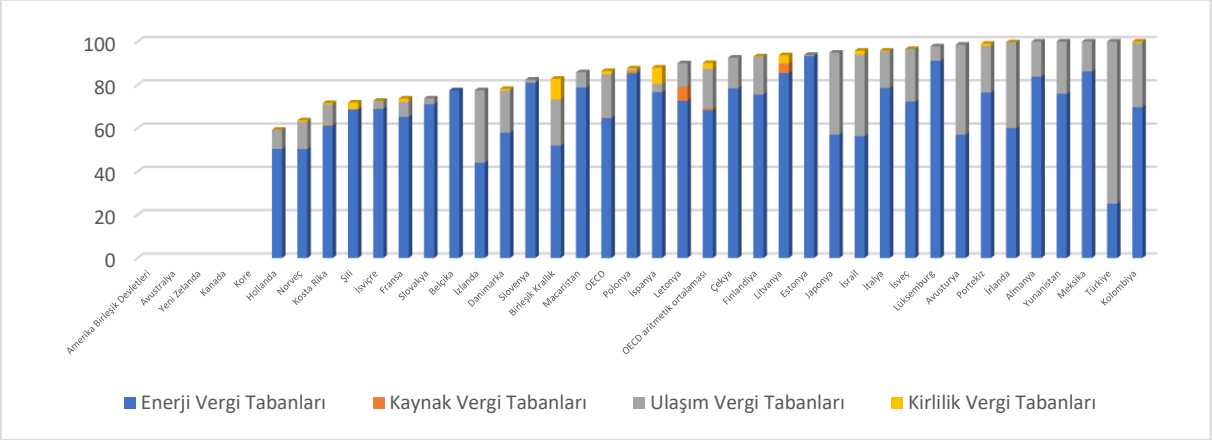

Kaynak: OECD, 2025.

OECD ülkelerinde çevreyle ilgili vergi gelirlerinin dağılımı incelendiğinde (Grafik 4), bu gelirlerin büyük bölümünün enerji vergilerinden oluştuğu görülmektedir. Enerji vergileri, fosil yakıt tüketimi üzerinden alınan vergileri kapsamakta olup, karbon yoğun faaliyetlerin maliyetini artırarak hem enerji tüketimini azaltmayı hem de daha temiz enerji kaynaklarına yönelimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. OECD ülkelerinin çoğunda enerji vergilerinin çevre vergileri içerisindeki payının %60 ila %90 arasında değiştiği görülmektedir. Bu durum, enerji tüketiminin sera gazı emisyonlarının en önemli kaynağı olması nedeniyle, vergi politikalarının öncelikle bu alana odaklandığını göstermektedir.

Çevre vergileri içerisinde ikinci önemli vergi tabanı ise ulaşım vergileridir (Grafik 4) . Ulaşım sektörüne yönelik vergiler, motorlu taşıtlar, yakıt tüketimi ve araç sahipliği üzerinden alınan vergileri içermekte olup ulaşım kaynaklı emisyonların azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle bazı OECD ülkelerinde ulaşım vergilerinin çevre vergileri içerisindeki payının önemli bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Bu durum, ulaşım sektörünün sera gazı emisyonları içerisindeki payının yüksek olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Buna karşılık, kirlilik ve doğal kaynak kullanımına yönelik vergilerin toplam çevre vergileri içerisindeki payının görece daha düşük olduğu görülmektedir. Kirlilik vergileri, doğrudan çevreye zarar veren faaliyetleri hedef alırken; kaynak vergileri, doğal kaynakların kullanımını düzenlemeyi amaçlamaktadır. Ancak bu vergi türlerinin OECD ülkelerinde henüz sınırlı düzeyde uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, çevre vergisi sistemlerinin halen büyük ölçüde enerji tüketimi üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Grafik 4'teki bu dağılım, Bölüm 5'te Grafik 2'de gösterilen enerji sektörünün emisyonlardaki baskın payı ile tutarlılık göstermekte; vergi politikalarının emisyon kaynaklarına göre şekillendiğini ancak bu vergilerin dağılımsal etkilerinin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

Vergi adaleti ve iklim adaleti perspektifinden değerlendirildiğinde çevre vergilerinin büyük ölçüde enerji tüketimi üzerinden alınması önemli dağılımsal sonuçlar doğurabilmektedir. Enerji vergileri, genellikle tüketim üzerinden alınan dolaylı vergiler niteliğinde olduğundan, düşük gelirli haneler üzerinde orantısız bir yük oluşturabilmektedir. Bu nedenle çevre vergilerinin tasarımında, hem emisyonların azaltılması hem de vergi yükünün adil dağıtılması hedeflerinin birlikte gözetilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda elde edilen vergi gelirlerinin sosyal transferler, vergi iadeleri veya kamu hizmetleri yoluyla yeniden dağıtılması, çevre vergilerinin regresif etkilerini azaltarak vergi adaletinin sağlanmasına katkıda bulunabilmektedir (Özden, 2017: 119; Uncu ve Kurt, 2025: 41). Dolayısıyla Grafik 4'teki enerji vergilerinin ağırlığı tek başına çevresel etkinlik göstergesi olarak değil, aynı zamanda potansiyel bir vergi adaleti sorunu alanı olarak da okunmalıdır.

Özetle, OECD ülkelerinde çevre vergileri iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir mali araç olarak kullanılmakta olup, bu vergilerin büyük ölçüde enerji tüketimi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, enerji sektörünün sera gazı emisyonlarının temel kaynağı olduğunu doğrulamakta ve vergi politikalarının iklim değişikliğiyle mücadelede merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak bu

politikaların etkinliğinin yanı sıra adil olması da büyük önem taşımakta olup çevre vergilerinin sosyal etkilerinin dikkate alınarak tasarlanması gerekmektedir (World Bank, 2024; OECD, 2025).

Grafik 5: OECD Ülkelerinde Çevreyle İlgili Vergi Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı (2023 veya Mevcut En Son Yıl)

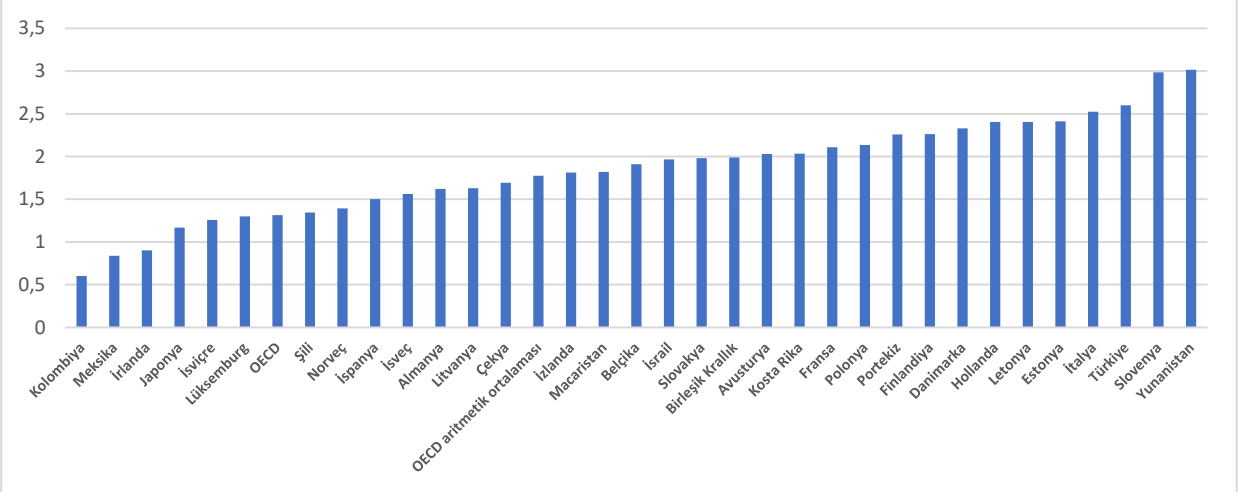

Kaynak: OECD, 2025

OECD ülkelerinde çevreyle ilgili vergi gelirlerinin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı (Grafik 5) , ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılaşma, çevresel vergilerin yalnızca çevre politikalarının bir aracı olarak değil, aynı zamanda kamu maliyesi ve yeniden dağıtım mekanizmaları açısından da farklı şekillerde konumlandırıldığını göstermektedir. Çevresel vergilerin GSYH içindeki payının yüksek veya düşük olması, doğrudan iklim politikalarının etkinliğine ilişkin bir yargı sunmaktan ziyade ülkelerin mali yapılarına, vergi bileşimlerine ve çevresel hedefleri hangi araçlar aracılığıyla gerçekleştirmeyi tercih ettiklerine işaret etmektedir. Ancak Grafik 5'teki veriler, özellikle Türkiye açısından çarpıcı bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Türkiye'nin çevre vergisi gelirlerinin GSYH'ye oranı (%2,60) OECD ortalamasının (%1,32) oldukça üzerinde olmasına rağmen, Bölüm 5'te Grafik 2'de gösterildiği üzere Türkiye, OECD ülkeleri arasında emisyon artışının en yüksek olduğu ülkelerden biridir. Bu çelişki, Türkiye'deki çevresel vergilendirmenin emisyon azaltıcı bir etki yaratmadığını aksine sadece mali bir araç olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle yüksek oran, iklim adaleti veya vergi adaleti hedeflerinden değil, enerji ürünleri üzerindeki yüksek ÖTV oranlarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu göstergeler, çevresel vergilendirmenin iklim adaletine katkısının yalnızca gelir düzeyi veya toplam vergi yükü üzerinden değil vergi adaleti ilkeleri çerçevesinde nasıl tasarlandığı ve elde edilen gelirlerin hangi amaçlarla kullanıldığı üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla OECD ülkelerine ilişkin bu görünüm, çalışmada önerilen kavramsal modelin dayandığı temel varsayımı desteklemekte; çevresel vergilerin iklim adaletini sağlamadaki rolünün, vergi tabanının niteliği ve gelirlerin yeniden dağıtım biçimiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle Türkiye özelinde, çevre vergisi gelirleri ile yeşil dönüşüm harcamaları arasında bir "bağlantısızlık" olduğunu kanıtlamakta ve vergi adaleti temelli bir yeniden yapılandırmanın aciliyetini ortaya koymaktadır.

7. Türkiye Açısından Vergi Adaleti Temelli İklim Politikalarının Değerlendirilmesi

Türkiye, iklim değişikliğinin yol açtığı çevresel ve sosyo-ekonomik riskler bakımından hassas ülkeler arasında yer almaktadır. Artan sıcaklıklar, kuraklık, su kaynaklarındaki azalma ve aşırı hava olayları, ülkenin hem ekonomik yapısını hem de toplumsal refah düzeyini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye için geliştirilecek iklim stratejileri ve politika araçları yalnızca çevresel sürdürülebilirlik açısından değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik istikrar bakımından da hayati önem taşımaktadır. İklim adaleti perspektifinden bakıldığında iklim değişikliğinin olumsuz etkileri mevcut toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme potansiyeline sahiptir. Sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı konumda bulunan engelliler,

yaşlılar, düşük gelirli gruplar, çocuklar ve kadınlar, iklim kaynaklı risklerden diğer kesimlere kıyasla daha fazla etkilenmektedir. Bu durum, iklim politikalarının yalnızca emisyon azaltım hedefleri doğrultusunda değil aynı zamanda sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Özkaya, 2024: 254). Bu bağlamda maliye politikası araçları, özellikle vergilendirme mekanizmaları, iklim değişikliğiyle mücadelede hem çevresel etkinlik hem de toplumsal adalet hedeflerinin birlikte gözetilmesi açısından kritik bir rol üstlenmektedir.

Türkiye'de çevre koruma amacına doğrudan ve kapsamlı biçimde tasarlanmış bütüncül bir çevre vergisi sistemi bulunmamaktadır. Bununla birlikte mevcut vergi yapısı içinde bazı vergiler, çevresel etkileri bakımından çevre vergisi kapsamında değerlendirilebilmektedir. Özellikle Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV), esas itibarıyla mali amaçlı vergiler olmakla birlikte enerji tüketimi ve motorlu taşıt kullanımı üzerinden alınmaları nedeniyle fosil yakıt kullanımını maliyetlendirmekte ve dolaylı olarak çevresel davranışları etkilemektedir. OECD sınıflandırmasında bu tür vergiler, çevresel vergi gelirleri içinde değerlendirilmektedir. Doğrudan çevresel amaç taşıyan vergi olarak ise 1993 yılında yürürlüğe giren Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV) öne çıkmaktadır. Ancak bu verginin hem kapsamı hem de gelir büyüklüğü sınırlı olup, çevresel dışsallıkları sistematik biçimde fiyatlayan bir karbon vergisi ya da kapsamlı bir emisyon ticaret sistemi Türkiye'de henüz yürürlükte değildir (Duman ve Şare, 2016: 83-86-88; Dursun ve Tutcu, 2024: 16).

Güncel veriler incelendiğinde Türkiye'de çevreyle ilgili vergi gelirlerinin GSYH içindeki payının OECD ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. OECD verilerine göre 2023 yılında Türkiye'nin çevreyle ilgili vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı %2,60 olarak gerçekleşmiş olup, bu oran OECD ortalaması olan %1,32'nin belirgin şekilde üzerindedir (OECD, 2025). Bu durum, Türkiye'nin çevreyle ilgili vergi gelirleri açısından OECD ülkeleri arasında görece yüksek bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu yüksek oran, çevresel dışsallıkları doğrudan hedefleyen bir karbon vergisi sisteminden ziyade büyük ölçüde enerji ürünleri ve motorlu taşıtlar üzerinden alınan dolaylı vergilerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çevre vergilerinin bileşiminin incelenmesi Türkiye'de çevresel vergilendirmenin yapısal özelliklerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Türkiye'de çevre vergilerinin sınıflandırılmasına ilişkin veriler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Çevre Vergilerinin Dağılımı ve Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payları (2008–2023, Milyon TL)

Yıl	Toplam	Enerji Vergileri	Ulaştırma Vergileri	Kaynak Vergileri	Kirlilik Vergileri
2008	34.740	24.570	9.716	349	104
2009	34.112	25.632	8.053	338	89
2010	44.603	32.579	11.483	423	117
2011	50.037	34.470	14.813	586	169
2012	53.555	37.058	15.577	746	173
2013	65.932	46.511	18.475	858	88
2014	69.288	47.085	21.120	987	96
2015	80.054	52.519	26.630	822	83
2016	88.712	57.918	29.762	943	89
2017	100.513	65.341	33.836	1.177	159
2018	91.138	57.721	31.142	1.871	404
2019	96.671	64.054	29.571	2.557	489
2020	140.972	72.780	64.137	3.767	288
2021	131.695	35.674	87.067	8.377	578
2022	296.866	88.504	193.351	13.716	1.295
2023	734.061	190.493	517.401	24.608	1.559

Kaynak: TÜİK, 2024.

Tablo 2'de yer aldığı üzere Türkiye'de çevre vergilerinin sınıflandırılmasında enerji vergilerinin en yüksek paya sahip olduğu bunu sırasıyla ulaştırma, kaynak ve kirlilik vergilerinin takip ettiği görülmektedir. Tablo, 2008–2023 yılları arasında çevre vergilerinin yıllara göre dağılımını ve toplam vergi gelirleri içindeki gelişimini ortaya koymaktadır. Özellikle enerji vergilerinin çevre vergileri içerisindeki ağırlıklı konumu dikkat çekerken, son yıllarda ulaştırma vergilerinde de belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Buna karşılık kirlilik ve kaynak vergilerinin toplam çevre vergisi gelirleri içindeki payının oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu bulgular, Türkiye'de çevre vergilerinin büyük ölçüde enerji tüketimi ve motorlu taşıt kullanımı üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Söz konusu yapı, çevre vergilerinin vergi sistemi içindeki yerini ve çevresel sürdürülebilirlik politikaları açısından oynadığı rolü değerlendirmek bakımından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de çevre kirliliğini veya doğal kaynak kullanımını doğrudan esas alan ve çevresel maliyetleri sistematik biçimde fiyatlandıran kapsamlı bir çevre vergisi yapısının henüz yeterince gelişmediği söylenebilir (Uncu ve Kurt, 2025: 10-11; Cangöz ve Arslan, 2024: 2).

Söz konusu bu yapı, vergi adaleti ve iklim adaleti perspektifinden değerlendirildiğinde önemli bazı yapısal sorunlara işaret etmektedir. Enerji ve ulaştırma üzerinden alınan dolaylı vergiler, genellikle sabit oranlı olmaları nedeniyle düşük gelirli haneler üzerinde oransal olarak daha yüksek bir mali yük oluşturmaktadır. Düşük gelirli bireylerin gelirlerinin daha büyük bir kısmını enerji, ulaşım ve temel tüketim harcamalarına ayırmak zorunda olmaları, bu vergilerin regresif etkiler doğurmasına neden olabilmektedir. Bu durum, mevcut vergi yapısının çevresel amaçlara dolaylı katkı sağlamakla birlikte vergi adaleti ilkeleri açısından bazı sınırlılıklar içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'de iklim politikalarının sosyal adalet boyutunu da gözeten bir vergilendirme yaklaşımı çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'de çevre vergileri, vergi ve iklim adaleti açısından düşük gelir gruplarını koruyacak ve gelir eşitsizliğini artırmayacak biçimde tasarlanması önem taşımaktadır (Uncu ve Kurt, 2025: 10-11; Cangöz ve Arslan, 2024: 2; Beydemir, 2024: 53-54).

Bununla birlikte Türkiye'nin uluslararası iklim performansı göstergeleri de mevcut vergi yapısının iklim politikaları açısından sınırlı etkinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye, 2024 İklim Değişikliği Performansı Endeksi'nde (Climate Change Performance Index) "çok zayıf" kategorisinde yer almakta ve iklim değişikliğiyle mücadelede yeterli ilerleme kaydedemeyen ülkeler arasında değerlendirilmektedir. Bu durum, karbon emisyonlarının azaltılması, yenilenebilir enerjiye geçişin hızlandırılması ve sürdürülebilir çevre politikalarının güçlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu bulgular, çevre vergilerinin yalnızca mali gelir sağlama aracı olarak değil iklim değişikliğiyle mücadeleyi doğrudan destekleyen ve çevresel davranışları dönüştürmeyi amaçlayan daha etkin politika araçları olarak yeniden yapılandırılması gerektiğini göstermektedir (Bişgin, 2025: 1559).

Öte yandan Türkiye'de doğrudan karbon vergisi uygulaması henüz yürürlükte bulunmamaktadır. Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) ve Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları çerçevesinde benimsediği 2053 net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda, ulusal bir emisyon ticaret sistemi kurulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Karbon fiyatlandırma mekanizmalarının hayata geçirilmesi, hem çevresel dışsallıkların etkin biçimde fiyatlandırılması hem de Türkiye'nin uluslararası ticarette rekabet gücünün korunması açısından önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir (Çelikkaya, 2024: 1-25; Bahçekapılı, 2025: 346-347). Dolayısıyla Türkiye'de vergi adaleti temelli bir iklim politikası oluşturulabilmesi için çevre vergilerinin yalnızca mali gelir sağlama aracı olarak değil aynı zamanda çevresel dışsallıkları doğrudan hedefleyen ve sosyal etkileri gözeten bir politika aracı olarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Karbon vergisi veya emisyon ticaret sistemi gibi doğrudan karbon fiyatlandırma mekanizmalarının uygulanması, elde edilen gelirlerin ise düşük gelirli haneleri koruyacak sosyal transfer mekanizmaları, enerji destekleri ve yeşil dönüşüm yatırımları için kullanılması, hem çevresel etkinliği artıracak hem de iklim politikalarının toplumsal kabulünü güçlendirecektir. Bu tür bir yaklaşım, vergi adaleti ile iklim adaleti hedeflerinin birlikte gerçekleştirilmesine katkı sağlayarak Türkiye'nin sürdürülebilir ve adil bir iklim politikası oluşturmasına önemli ölçüde katkı sunacaktır (Uncu ve Kurt, 2025: 37-38; Cangöz ve Arslan, 2024: 20-21).

8. Vergi Adaleti Temelli İklim Politikalarına İlişkin Kavramsal Bir Model Önerisi

Yapılan bu çalışmada iklim adaleti ve vergi adaleti literatürü çerçevesinde yürütülen kuramsal tartışmalar ile OECD ülkeleri ve Türkiye bağlamında yapılan değerlendirmeler, çevresel vergilendirmenin yalnızca çevresel dışsallıkları azaltmaya yönelik teknik bir araç olarak ele alınmasının yetersiz kaldığını göstermektedir. Özellikle çevresel vergilerin dolaylı vergi niteliği taşıması ve enerji tüketimi üzerinden geniş toplumsal kesimleri etkilemesi, iklim politikalarının dağılımsal etkilerinin göz ardı edilmesi durumunda sosyal adalet açısından tartışmalı sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın önceki bölümlerinde ortaya konulan bulgular, iklim politikalarının etkinliğinin vergi adaleti ilkeleriyle uyumlu bir mali tasarım gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaçtan hareketle, çevresel vergilendirmeyi gelir düzeyine duyarlı bir yapı içerisinde ele alan kavramsal bir model önerilmektedir.

Çalışmanın literatüre sunduğu temel özgün katkı, mevcut "kirleten öder" ilkesi ile "ödeme gücü" ilkesini iklim kırılganlığı yaklaşımıyla bütünleştiren yeni bir normatif ilke önermesidir: Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi. Literatürde çevresel vergilendirmeye ilişkin mevcut yaklaşımlar genel olarak iki temel eksende değerlendirilmektedir. Birinci yaklaşım olan geleneksel Pigoucu vergileme anlayışı, kirletenin ödeyeceği vergi miktarını yalnızca karbon ayak izi veya marjinal sosyal maliyet üzerinden belirlemekte; kirletenin kim olduğu ve hangi gelir grubunda yer aldığı sorusuna duyarsız kalmakta; dolayısıyla çevresel vergilerin düşük gelirli gruplar üzerinde orantısız yük oluşturma potansiyelini (regresiflik) hesaba katmamaktadır (Özden, 2017). İkinci yaklaşım ise karbon temettüsü ve gelir iadesi modelleri aracılığıyla çevresel vergilerden elde edilen gelirlerin eşit tutarlarda vatandaşlara geri dağıtılmasını önererek yatay eşitliği korumayı amaçlamakta; ancak gelir farklılıklarından kaynaklanan dikey adalet sorunlarını yeterince dikkate almamaktadır (Fremstad & Paul, 2017; Klenert vd., 2018). Önerilen "Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi", bu iki yaklaşımın sınırlılıklarını gidermeyi amaçlayan iki aşamalı bir adalet mekanizmasına dayanmaktadır. Birinci aşama olan vergilendirme sürecinde, kirletenin ödeyeceği vergi miktarı yalnızca ortaya çıkardığı karbon emisyonuna göre değil, aynı zamanda mükellefin ödeme gücü ve gelir düzeyi dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu doğrultuda aynı miktarda karbon salımına neden olan yüksek gelirli bireylerin düşük gelirli bireylere kıyasla daha yüksek oranda vergilendirilmesi öngörülmektedir. Böylece ödeme gücü ilkesi çevresel vergilendirme sistemine doğrudan entegre edilmektedir. İkinci aşama olan geri dağıtım sürecinde ise elde edilen vergi gelirleri eşit tutarlarda değil; hanelerin enerji yoksulluğu düzeyi ve iklim kırılganlığı göstergeleri (su kıtlığına maruz kalma, tarımsal geçim kaynaklarına bağımlılık gibi çevresel ve sosyoekonomik unsurlar) dikkate alınarak farklılaştırılmış biçimde yeniden dağıtılmaktadır. Bu yaklaşım, Rawls'un (1971) "fark ilkesi"nden hareketle kaynakların toplumun en dezavantajlı kesimleri lehine kullanılmasını amaçlamaktadır (Rawls, 1971; Caney, 2005; Shue, 2014). Bu yönüyle Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi, mevcut çevresel vergilendirme modellerinden ayrılarak "kirleten öder" ilkesini ödeme gücü yaklaşımıyla bütünleştirmekte ve iklim adaletinin dağıtımsal ve düzeltici boyutlarını vergi politikasının temel unsurları hâline getirmektedir. Önerilen kavramsal model (Şekil 2), bu ilkenin uygulamaya aktarılmış biçimini ortaya koymaktadır.

Geliştirilen kavramsal model, çevresel vergilendirmeyi üç aşamalı bir mali politika süreci olarak ele almaktadır. İlk aşamada karbon ve enerji yoğun faaliyetler, gelir grupları ve tüketim türleri dikkate alınarak farklılaştırılmış vergi oranlarına tabi tutulmaktadır. Bu aşama, tek tip dolaylı vergilendirmenin yol açabileceği regresif etkileri sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Düşük gelirli hanelerin temel enerji tüketimleri daha düşük oranlarda vergilendirilirken, lüks tüketim kategorisindeki yüksek karbon ayak izine sahip faaliyetler daha yüksek oranlara tabi tutulmaktadır. İkinci aşamada çevresel vergilerden elde edilen gelirler, genel bütçeye aktarılmak yerine sosyal ve yeşil dönüşüm fonları aracılığıyla yeniden dağıtılmaktadır. Bu kapsamda düşük gelirli hanelere yönelik enerji destekleri, doğrudan gelir transferleri ve enerji verimliliği yatırımlarına yönelik sübvansiyonlar modelin temel telafi edici mekanizmalarını oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada ise model, çevresel vergilendirmeyi uzun vadeli bir dönüşüm aracı olarak kurgulamakta; yenilenebilir enerji yatırımları, enerji verimliliği projeleri ve karbon yoğun sektörlerin dönüşümünü destekleyen mali teşvikler aracılığıyla iklim adaleti ve vergi adaleti hedeflerinin birlikte gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

Şekil 2: İklim Adaleti ve Vergi Adaleti Temelli İklim Politikalarına İlişkin Kavramsal Bir Model

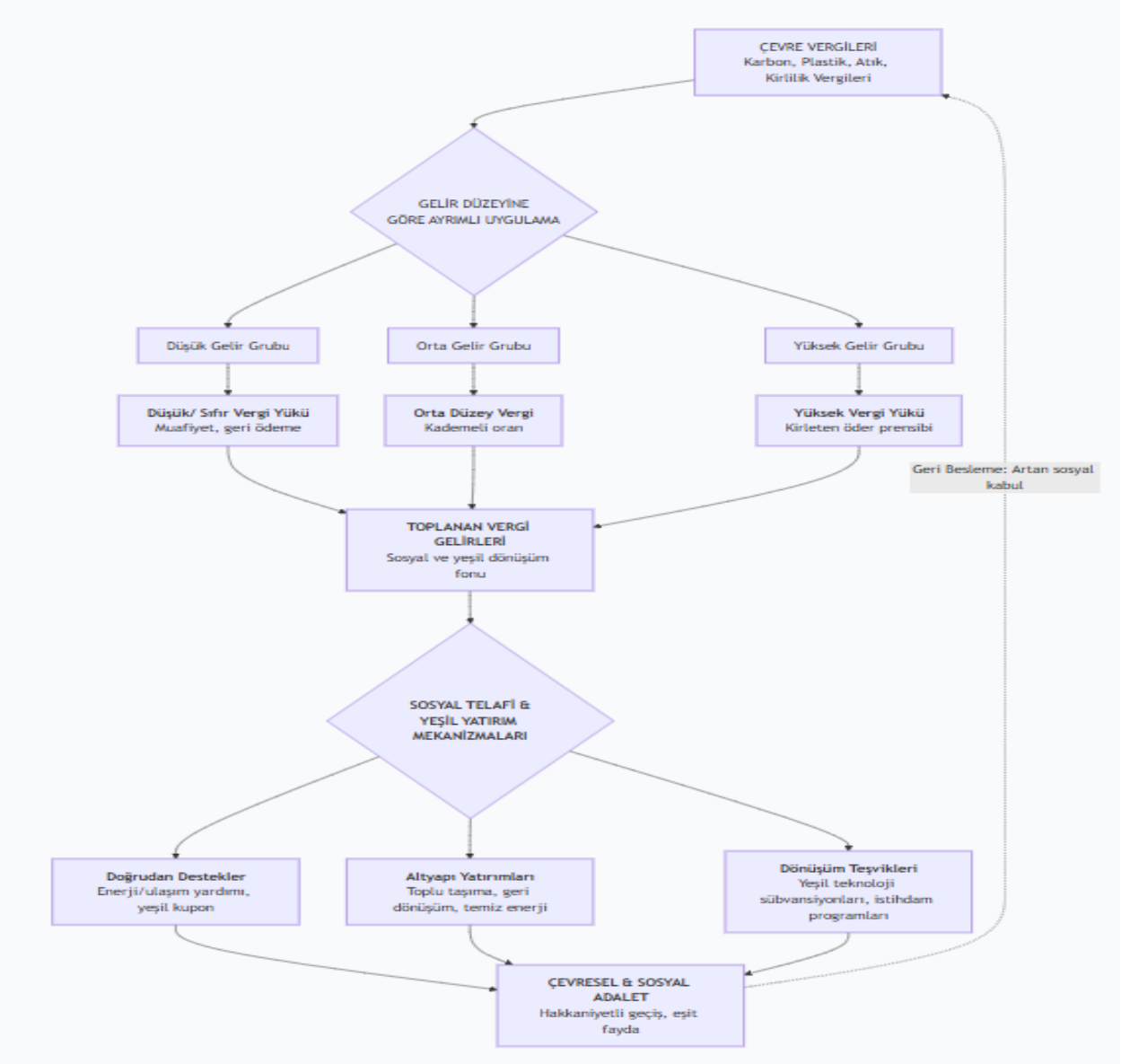

Kaynak: Uncu ve Kurt, 2025; Meger vd., (2024), Agata (2025), Mager ve Chaparro (2023 kaynaklarından sentezlenerek, vergi adaleti ilkeleri perspektifinden yazar tarafından tasarlanmış olup DeepSek yapay zekâsı ile görselleştirilmiştir.

Kavramsal model, çevresel vergilendirme sürecini yalnızca gelir elde etmeye yönelik bir mali araç olarak değil, aynı zamanda sosyal ve yapısal dönüşümü destekleyen bütüncül bir politika mekanizması olarak kurgulamaktadır (Şekil 2). Modelde çevre vergileri gelir düzeyi ve toplumsal kırılganlık farklılıkları dikkate alınarak uygulanmakta; böylece tek tip dolaylı vergilendirmenin doğurabileceği regresif etkilerin azaltılması hedeflenmektedir. Vergilendirme sonucunda elde edilen gelirler sosyal ve yeşil dönüşüm fonları aracılığıyla yeniden dağıtılmakta; düşük gelir gruplarının korunması, enerji yoksulluğunun azaltılması ve temiz enerji yatırımlarının desteklenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede model, çevresel maliyetlerin fiyatlandırılması ile sosyal telafi mekanizmalarını aynı yapısal çerçevede birleştirerek hem vergi adaletini hem de iklim adaletini eş zamanlı olarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Önerilen kavramsal modelin hayata geçirilmesi, yalnızca vergi oranlarının yeniden tasarlanmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda bu vergilerden elde edilen gelirlerin yasal ve kurumsal güvence altına alınmasını da gerektirmektedir. Bu çerçevede modelin uygulanabilirliğini güçlendirmek amacıyla, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'na eklenecek bir madde ile "Çevresel İklim Fonu" kurulması önerilmektedir. Bu fon, yalnızca karbon vergisi gelirlerini değil, aynı zamanda olası bir ulusal emisyon

ticaret sisteminden elde edilecek gelirleri de bünyesinde toplayan, yasal olarak tahsis edilmiş gelir statüsünde, bağımsız bir bütçe aracı olarak kurgulanmalıdır. Literatürde tahsis edilmiş vergiler, belirli bir kamu hizmetinin finansmanı amacıyla ayrıştırılmış gelir kaynakları olarak tanımlanmakta ve bu tür uygulamalar, özellikle çevre politikalarında gelirlerin hedeften sapmasını önleme işlevi görmektedir (Buchanan, 1963; Bird, 1997). Çevresel İklim Fonu, bu ilke doğrultusunda, sadece belirlenen çevresel ve sosyal hedeflere yönelik harcamalara tahsis edilecektir. Bu teknik altyapı, çevresel vergi gelirlerinin genel bütçe içerisinde erimesini engelleyerek, gelirlerin iklim adaleti hedefleriyle doğrudan ilişkilendirilmesini sağlayacaktır. Ayrıca fonun bağımsız bir denetim mekanizmasıyla izlenmesi, şeffaflığı ve hesap verebilirliği güçlendirecek; böylece modelin toplumsal meşruiyetine ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır. Benzer fon uygulamalarına, İsviçre'deki karbon vergisi gelirlerinin doğrudan geri dağıtım mekanizması ve Almanya'daki enerji dönüşüm fonu (Energiewende) örneklerinde rastlanmaktadır (OECD, 2022; World Bank, 2024).

Önerilen modelin temel bileşenleri, farklı ülkelerde çeşitli biçimlerde uygulanmaktadır. İsviçre'de karbon vergisi gelirlerinin vatandaşlara ve işletmelere geri dağıtılması, Kanada'da karbon fiyatlandırmasından elde edilen gelirlerin hanelere doğrudan iade edilmesi ve Almanya'da yenilenebilir enerji finansmanına yönelik uygulamalar, bu alandaki önemli örnekler arasında yer almaktadır (OECD, 2022; World Bank, 2024). Ancak bu ülkelerdeki uygulamaların hiçbiri, önerilen modelde olduğu gibi vergilendirme aşamasında gelir gruplarına duyarlı farklılaştırılmış oranlar içermemektedir. Bu yönüyle model, uluslararası uygulamalardan ayrılmakta ve vergi adaleti ile iklim adaletini eş zamanlı olarak vergilendirme sürecine entegre eden özgün bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca bu kavramsal modelin Türkiye bağlamında uygulanabilirliği değerlendirildiğinde mevcut enerji ve ulaştırma vergisi yapısı önemli bir politika potansiyeline işaret etmektedir. Türkiye'de çevre vergisi gelirlerinin büyük ölçüde enerji tüketimi ve motorlu taşıtlar üzerinden alınan dolaylı vergilerden oluşması, modelin öngördüğü farklılaştırılmış vergilendirme yaklaşımının uygulanması açısından uygun bir zemin sunmaktadır. Karbon yoğun yakıtların daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi ve bu vergilerden elde edilen gelirlerin düşük gelirli hanelere yönelik enerji destekleri ve doğrudan gelir transferleri yoluyla yeniden dağıtılması, çevresel vergilendirmenin regresif etkilerini azaltarak vergi adaletini güçlendirebilir. Aynı zamanda bu gelirlerin yenilenebilir enerji yatırımları ve enerji verimliliği projelerinin finansmanında kullanılması, Türkiye'nin yeşil dönüşüm sürecini hızlandırarak çevresel etkinlik ile sosyal adalet hedeflerinin birlikte gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bununla birlikte modelin Türkiye'de uygulanması çeşitli yapısal zorlukları beraberinde getirmektedir. Kayıt dışı ekonominin genişliği, gerçek gelir düzeyinin belirlenmesini zorlaştırarak ödeme gücüne duyarlı bir vergi yapısının etkinliğini sınırlayabilir. Türkiye'de kayıt dışı ekonominin GSYH içindeki payının %30 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Medina ve Schneider, 2018). Gelir tespitindeki bu eksiklik, gelir gruplarına duyarlı farklılaştırılmış vergi oranlarının uygulanmasını ve sosyal transferlerin doğru hedef kitleye ulaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca çevresel vergilerden elde edilen gelirlerin doğrudan sosyal ve yeşil dönüşüm fonlarına aktarılması, mevcut bütçe ilkeleri bakımından yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Modelin öngördüğü çift kanallı gelir kullanım stratejisinin hayata geçirilmesi, çevresel vergi gelirlerinin ayrı bir fonda toplanması ve bu fonların belirlenen sosyal ve yeşil dönüşüm amaçlarına yönlendirilmesi için güçlü bir mali yönetim altyapısı gerektirmektedir (Uncu ve Kurt, 2025: 10-11; Cangöz ve Arslan, 2024: 2; Beydemir, 2024: 53-54). Bunun yanında modelin etkin biçimde uygulanabilmesi, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın veri analitiği kapasitesinin geliştirilmesine ve gelir tespit mekanizmalarının güçlendirilmesine bağlıdır. Ayrıca çevresel vergilerin artırılması veya yeni karbon vergilerinin getirilmesi, toplumsal muhalefetle karşılaşma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle enerji fiyatlarına duyarlı olan düşük ve orta gelirli gruplar üzerinde yaratacağı doğrudan maliyet etkileri, bu politikaların siyasi olarak benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle modelin uygulanabilirliği, güçlü bir iletişim stratejisi ve politikaların sosyal faydalarının topluma etkili bir şekilde anlatılmasıyla yakından ilişkilidir. Nitekim Kanada'da karbon vergisi gelirlerinin hanelere doğrudan iade edilmesi uygulaması, verginin toplumsal kabulünü artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (World Bank, 2024). Türkiye'nin, AB Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) gibi dış baskılara karşı rekabet gücünü

koruyabilmesi, karbon fiyatlandırma politikalarının uluslararası normlarla uyumlu olmasını gerektirmektedir. Model, ulusal düzeyde adalet temelli bir çerçeve sunmakla birlikte bu çerçevenin uluslararası ticaret ve rekabet dinamikleriyle uyumunun da dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Söz konusu bu zorluklara rağmen, modelin aşamalı ve pilot uygulamalarla hayata geçirilmesi mümkündür. Örneğin, karbon vergisi gelirlerinin enerji yoksulluğu çeken hanelere yönelik desteklerle ilişkilendirildiği pilot bölge uygulamaları, modelin sosyal kabulünü test etme ve politika tasarımını iyileştirme fırsatı sunabilir. Ayrıca modelin sosyal transfer mekanizmalarının mevcut sosyal yardım sistemleriyle entegre edilmesi, kurumsal altyapı ihtiyacını azaltarak uygulama maliyetlerini düşürebilir. Bu çerçevede önerilen model, tamamlayıcı mali ve kurumsal reformlarla desteklenmesi hâlinde Türkiye'de iklim adaleti ile vergi adaletini birlikte gerçekleştirmeye yönelik uygulanabilir bir politika çerçevesi sunmaktadır.

9. Sonuç

İklim değişikliği yalnızca çevresel bir sorun olmanın ötesinde ekonomik, sosyal ve mali boyutları olan çok yönlü bir adalet sorunu olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik maliye politikası araçları, özellikle çevresel vergilendirme mekanizmaları, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol üstlenmektedir. Ancak çevre vergilerinin yapısı ve uygulanma biçimi, bu politikaların yalnızca çevresel etkinliğini değil, aynı zamanda sosyal adalet üzerindeki etkilerini de belirlemektedir. Bu bağlamda iklim adaleti ve vergi adaleti kavramları, çevresel vergilendirme politikalarının değerlendirilmesinde tamamlayıcı ve bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmanın literatüre sunduğu temel özgün katkı, mevcut "kirleten öder" ilkesi ile "ödeme gücü" ilkesini iklim kırılganlığı yaklaşımıyla bütünleştiren "Ödeme Gücü-Duyarlı Kirleten Öder İlkesi" dir. Bu ilke, Rawls'un (1971) fark ilkesi ve adil geçiş (just transition) literatürü ile teorik olarak temellendirilmiş olup; vergi yükünün ve geri ödemelerin gelir düzeyi ile iklim kırılganlığına göre farklılaştırılmasını öngörmektedir. Çalışmada ortaya konulan bulgular, çevresel vergilerin çevresel dışsallıkları fiyatlandırma açısından etkili bir araç olmakla birlikte özellikle dolaylı vergilere dayalı yapıların düşük gelirli gruplar üzerinde oransal olarak daha yüksek bir mali yük oluşturabildiğini ve bu durumun vergi adaleti açısından bazı sorunlar yaratabildiğini göstermektedir.

OECD ülkelerine ilişkin veriler, çevre vergilerinin önemli bir kısmının enerji ve ulaştırma sektörlerinden elde edildiğini ve karbon fiyatlandırma araçlarının özellikle yüksek gelirli ülkelerde daha yaygın biçimde uygulandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte çevresel vergilerin sosyal etkileri dikkate alınmaksızın uygulanması, bu politikaların toplumsal kabulünü zayıflatabilmekte ve iklim politikalarının etkinliğini sınırlayabilmektedir. Bu nedenle çevresel vergilendirme politikalarının yalnızca emisyon azaltımı amacıyla değil, aynı zamanda sosyal adalet ve gelir dağılımı etkileri gözetilerek tasarlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada önerilen kavramsal model, çevresel vergilendirmeyi farklılaştırılmış vergilendirme, gelirlerin yeniden dağıtımı ve yeşil dönüşümün finansmanı olmak üzere üç aşamalı bir mali politika süreci olarak ele almakta ve vergi adaleti ile iklim adaleti hedeflerinin birlikte gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Model, karbon yoğun faaliyetlerin daha yüksek oranlarda vergilendirilmesini, elde edilen gelirlerin sosyal transfer mekanizmaları yoluyla kırılgan gruplara yönlendirilmesini ve bu gelirlerin aynı zamanda yeşil dönüşüm yatırımlarının finansmanında kullanılmasını öngörmektedir. Bu yaklaşım, çevresel vergilendirmenin hem çevresel etkinliğini artırmakta hem de regresif etkilerini azaltarak toplumsal açıdan daha adil bir politika çerçevesi oluşturmaktadır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde çevre vergisi gelirlerinin GSYH içindeki payının OECD ortalamasının üzerinde olmasına rağmen, bu gelirlerin büyük ölçüde enerji ve ulaştırma üzerinden alınan dolaylı vergilerden oluştuğu görülmektedir. Mevcut vergi yapısı, çevresel dışsallıkları dolaylı biçimde fiyatlandırmakla birlikte karbon emisyonlarını doğrudan hedefleyen bütüncül bir karbon fiyatlandırma mekanizmasının henüz yürürlükte olmaması, çevresel vergilendirmenin iklim politikaları açısından etkinliğini sınırlamaktadır. Aynı zamanda enerji ve ulaştırma vergilerinin dolaylı vergi niteliği, düşük gelirli gruplar üzerinde daha yüksek oransal yük oluşturabilmekte ve bu durum vergi adaleti açısından önemli bir politika sorunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin iklim değişikliği performans göstergelerinde

düşük sıralarda yer alması ve Avrupa Birliği'nin karbon düzenleme mekanizmaları ile artan uluslararası yükümlülükler, çevresel vergilendirme politikalarının hem çevresel etkinlik hem de sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır.

Önerilen kavramsal modelin Türkiye bağlamında uygulanması, mevcut enerji ve ulaştırma vergisi yapısı dikkate alındığında önemli bir politika potansiyeli sunmaktadır. Karbon yoğun yakıtların daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi ve bu vergilerden elde edilen gelirlerin düşük gelirli hanelere yönelik doğrudan gelir transferleri, enerji destekleri ve sosyal telafi mekanizmaları aracılığıyla yeniden dağıtılması, çevresel vergilendirmenin regresif etkilerini azaltarak vergi adaletini güçlendirebilir. Aynı zamanda bu gelirlerin yenilenebilir enerji yatırımları, enerji verimliliği projeleri ve düşük karbon teknolojilerinin finansmanında kullanılması, Türkiye'nin yeşil dönüşüm sürecini hızlandırarak çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Ancak modelin hayata geçirilmesi, kayıt dışı ekonominin genişliği, bütçe hakkı ilkesi ile fon tahsisinin uyumlaştırılması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi gibi yapısal zorlukların aşılmasını gerektirmektedir. Bu zorluklar, modelin uygulanabilirliğini imkânsız kılmamakta; aksine, tamamlayıcı kurumsal reformları zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda vergi adaleti temelli bir karbon fiyatlandırma yaklaşımı, Türkiye'nin hem iklim değişikliğiyle mücadele kapasitesini güçlendirecek hem de sosyal açıdan adil, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir düşük karbon ekonomisine geçişini destekleyen temel mali politika araçlarından biri olacaktır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Açıkgöz, H. (2024), Vergi Adaletinin Sağlanması ve Türk Vergi Sistemindeki Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme, https://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/harunacikgoz/015/ (Erişim Tarihi : 02.02.2026)

Agata, B. (2025), Why Climate Justice Needs Tax Sovereignty. Tax Justice Network, https://taxjustice.net/2025/09/24/why-climate-justice-needs-tax-sovereignty/ (Erişim Tarihi: 06.02.2026).

Akdoğan, A. (2020), *Kamu Maliyesi* (21. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Aksoy, Ş. (1991), *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Altınışık, İ. ve Peker, H. S. (2011), Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesi Açısından Karbon Ticareti, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), s. 65–76.

Anderson, S. (2013), Climate Justice and International Development: Policy and Programming (IIED Briefing), http://pubs.iied.org/17170IIED (Erişim Tarihi: 30.01.2026)

Bahçekapılı, C. Z. Z. (2025), AB Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması'nın Türkiye'nin Karbon Emisyonu Yüksek Sektörlerindeki Potansiyel Maliyetlerinin Değerlendirilmesi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 47(2), s. 346–380.

Bakırtaş, İ. (2002), Dışsallıklar Sorununun İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler ve Sübvansiyonların Etkinliği: Analitik Bir Yaklaşım, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, s. 1–19.

Balıbey, B. (2023), *İklim Değişikliğine Adalet Perspektifinden Bir Bakış: İklim Adaleti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Barde, J. P. (1994), Economic Instruments in Environmental Policy: Lessons from the OECD Experience and Their Relevance to Developing Economies, *OECD Development Centre, Working Paper* No: 92, s. 1–32.

Beydemir, M. (2024), *Çevreyi Korurken Gelir Dağılımı Adaletini Güçlendirmek: Çevre Vergilerinin Rolü*, S. Yavan (Ed.), Çevre Sorunları ve Kamu Politikası (s. 35–57). Ankara: Eğitim Yayın Evi.

Bird, R. M. (1997), Analysis of Earmarked Taxes, *Tax Notes International*, 14(25), 2095–2116.

Bişgin, A. (2025), Türkiye'de Çevre Vergileri Ekolojik Ayak İzini Azaltmada Etkin Mi? Fourier Yaklaşımı, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(4), s.1557–1569.

Buchanan, J. M. (1963), The Economics of Earmarked Taxes, *Journal of Political Economy*, 71(5), 457–469.

Burkett, M. (2012), Litigating Climate Change Adaptation: Theory, Practice, and Corrective (Climate) Justice, *Environmental Law Reporter*, 42(12), s. 44–56.

Caney, S. (2005), Cosmopolitan Justice, Responsibility, and Global Climate Change, *Leiden Journal of International Law*, 18(4), 747–775.

Caney, S. (2010), Climate Change, Justice, and the Duties of the Advantaged, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 12(4), 693–717.

Cangöz, M. Coşkun ve Arslan, İ. (2024), Politik Ekonomi Paradigmasının Değişimi ve Türkiye'de Çevresel Vergi Reformu Gerekliliği (WP202403), https://www.tepav.org.tr/tr/calismalarimiz/s/482 (Erişim Tarihi: 12.02.2026).

Cardozo, S. ve Dias, L. Q. (2025), Climate Justice and Human Environmental Rights, *Journal of Legal Research and Polity*, 2(2), s. 103–112.

Climate Promise (2023), Climate Change Is a Matter of Justice – Here's Why. UNDP, https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/climate-change-matter-justice-heres-why, (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

Çat, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2020), Vergi Adaletine Etki Eden Unsurlar Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), s. 43–75.

Çelikkaya, A. (2024), Türkiye'nin Karbon Fiyatlandırma Politikasının Yeniden Gözden Geçirilmesi, *Maliye Çalışmaları Dergisi*, s. 71, 15–27.

DeepSek. (2026). Görselleştirme oluşturma aracı [Yapay zekâ aracı]. https://www.deepsek.com (Erişim Tarihi: 08.03.2026).

Demir, A. (2022), İklim Adaletine Kant ve Rawls'un Etik Temelli Adalet Teorileri Çerçevesinde Felsefi Bir Yaklaşım, *İnsan & İnsan,* 9(33), s. 63–75.

Duman, M. Y. ve Şare, H. (2016), Türkiye'de Çevre Vergileri, *Vergi Sorunları Dergisi*, 334, s. 83–90.

Dursun, G. D. ve Tutcu, B. (2024), Türk Vergi Sisteminin Yeşil Dönüşümü, *Vergi Raporu*, 294, s. 7–18.

Erdem, M. Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2008), *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Erginay, A. (2003), *Kamu Maliyesi*, Ankara: Savaş Yayınları.

Eurodad (2024), Tax Justice: The Missing Element on the Road to Belém, https://www.eurodad.org/tax_justice_the_missing_element_on_the_road_to_belem (Erişim Tarihi: 08.02.2026).

Fremstad, A. ve Paul, M. (2017), *A Distributional Analysis of a Carbon Tax and Dividend in the United States* (Working Paper No. 434), Political Economy Research Institute.

Gilson, L. L. ve Goldberg, C. B. (2015), Editors' Comment: So What Is a Conceptual Paper?, *Group & Organization Management*, 40(2), 127–130.

Gündoğdu, A. (2021), *İklim Adaleti Mücadelesinde Alternatif Medyanın Rolü: Açık Radyo Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hanbay Kahriman, E. (2020), Küresel İklim Değişikliğinin Olumlu ve Olumsuz Dışsallıkları Üzerine Bir Değerlendirme, *Sayıştay Dergisi*, 118, s.101–131.

Ikeme, J. (2003), Equity, Environmental Justice and Sustainability: Incomplete Approaches in Climate Change Politics, *Global Environmental Change*, 13(3), s.195–206.

Ilık Bilben, M. S. (2018), Yeni Bir Toplumsal Düzenin Doğum Sancısı: İklim Adalet(sizliğ)i ve Hak Temelli Yaklaşımın Önemi, *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(1), s. 213–226.

Isaac, J. ve Hilal, J. (2024), Environmental and Climate Justice in Palestine, *American Journal of Climate Change*, 13, s. 251–280.

Işık, A. (2014), *Kamu Maliyesi* (3. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

İnan, M. (2018), Kamu Ekonomisi ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi, *Econharran*, 2(2), s. 76–107.

Jabareen, Y. (2009), Building a Conceptual Framework: Philosophy, Definitions, and Procedure, *International Journal of Qualitative Methods*, 8(4), 49–62.

Kanbak, A. (2025), *Adil Geçiş, Dirençlilik ve İklim Adaleti Kavramlarının Kesişim Noktaları*, S. A. Şimşek ve G. Karhan (Ed.), Sosyal Bilimlerde Güncel Paradigmalar ve Uygulama Pratikleri (s. 25–46), Gaziantep: Özgür Yayınları.

Karaca, C. (2021), *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010), Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, *Maliye Dergisi*, (159), s. 183–200.

Kaswan, A. (2022), *Climate Justice*, M. B. Gerrard, J. Freeman ve M. Burger (Ed.), Global Climate Change and U.S. Law (3rd ed., s. 1–31). University of San Francisco Law Research Paper.

Kılıçoğlu, M. (2017), Vergi Adaleti ve Vergi Etiği, *Vergi Sorunları Dergisi*, (340), s. 71–85.

Kuehn, R. (2004), A Taxonomy of Environmental Justice, *Environmental Law Reporter*, 30, 10681–10703.

Mager, F. Meinzer, M., ve Millán, L. (2024), How Corporate Tax Incentives Undermine Climate Justice, Tax Justice Network, https://taxjustice.net/wp-content/uploads/2024/06/How-corporate-tax-incentives-undermine-climate-justice-2024.pdf (Erişim Tarihi: 06.02.2026).

Mager, F. ve Chaparro, S. (2023), Delivering Climate Justice Using the Principles of Tax Justice: A Guide for Climate Justice Advocates, Tax Justice Network, https://taxjustice.net/wp-content/uploads/2023/06/Delivering-climate-justice-using-the-principles-of-tax-justice-Tax-Justice-Network-June-2023.pdf) (Erişim Tarihi: 08.02.2026).

Medina, L. ve Schneider, F. (2018), *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* (IMF Working Paper No. 18/17). International Monetary Fund.

Muter, N. B. Çelebi, A. K., ve Sakınç, S. (2012), *Kamu Maliyesi* (4. Revize Edilmiş Baskı). Manisa: Emek Matbaası.

Newell, P. (2022), Climate Justice, *The Journal of Peasant Studies*, 49(5), s. 915–923.

Newell, P. ve Mulvaney, D. (2013), The Political Economy of the 'Just Transition', *The Geographical Journal*, 179(2), 132–140.

Noubissi Domguia, E. (2023), Taxing for a Better Life? The Impact of Environmental Taxes on Income Distribution and Inclusive Education, *Heliyon*, 9(11), s. 1–24.

OECD. (2022), *Pricing Greenhouse Gas Emissions: Turning Climate Targets into Climate Action*, OECD Publishing.

OECD. (2025), Environment at a Glance Indicators, https://www.oecd-ilibrary.org/en/publications/environment-at-a-glance-indicators_ac4b8b89-en/full-report/component-2.html (Erişim Tarihi: 11.02.2025)

Özden, E. (2017), Çevre Vergilerinin Gelir Dağılımı Üzerindeki Bozucu Etkisinin Tersine Çevrilebilirliği, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), s. 119–144.

Özkaya, S. (2024), Türkiye'nin İklim Değişikliğine Yönelik Politikaları ve Kurumsal Yapısı, *Journal of Environmental and Natural Studies*, 6(3), s. 252–269.

Pehlivan, O. (2006), *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Derya Kitabevi.

Pehlivan, O. (2018), *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık & Dağıtım.

Peran, T. ve Gümüş, İ. (2017), Sosyal Politika Açısından Vergi Adaleti: Kuramsal Bir Tartışma, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), s.184–191.

Puaschunder, J. (2025), Governance ve Climate Justice, (pp. 25–45), https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-87971- (Erişim Tarihi: 25.01.2026).

Rawls, J. (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press.

Rouf, K. ve Wainwright, T. (2020), Linking Health Justice, Social Justice, and Climate Justice, *The Lancet Planetary Health*, 4(4), s.131–132.

Savcı, M. ve Yıldırım, K. (2024), İklim Değişikliği ve Çevresel Maliyetler: Kirleten Öder İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Fiscaoeconomia*, 8(2), s. 862–886.

Schlosberg, D. (2004), Reconceiving Environmental Justice: Global Movements and Political Theories, *Environmental Politics*, 13(3), 517–540.

Schlosberg, D. (2007), *Defining Environmental Justice: Theories*, Movements, and Nature, Oxford University Press.

Schlosberg, D. ve Collins, L. B. (2014), From Environmental to Climate Justice: Climate Change and the Discourse of Environmental Justice, *WIREs Climate Change*, 5(3), s. 359–374.

Sezer, Ö. ve Dökmen, G. (2018), Kirleten Öder İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de Çevre Vergileri ve Negatif Dışsallıklar Sorunu, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, s.163–181.

Shue, H. (2014), *Climate Justice: Vulnerability and Protection*, Oxford University Press.

Stevis, D. ve Felli, R. (2015), Global Labour Unions and Just Transition to a Green Economy, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 15(1), 29–43.

Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2017), *Vergi Teorisi ve Politikası*, Ankara: Barış Arıkan Yayınları.

Tatgın, E. (2019), İklim Adaleti Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Tartışması, *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s.104–118.

Tokar, B. (2015), Democracy, Localism, and the Future of the Climate Movement, *World Futures*, 71(3-4), s. 66–75.

Tomsa, D. (2006), Environmental and Climate Justice Activism in Indonesia, *Journal of Contemporary Asia*, 56(1), s. 3–22.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Çevresel Vergiler, https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/databrowser/tuik/categories/3/3_3/TR,DF_CEVRESEL_VERGI,1.0) (Erişim Tarihi: 14.02.2026).

Uncu, B. A. ve Kurt, T. (2025), İklim Değişikliği, Yoksullar ve Karbon Fiyatlandırması, B. Butan (Ed.), Türkiye'de Vergi ve İklim Adaleti Raporu, İstanbul: Greenpeace Türkiye,

https://www.greenpeace.org/static/planet4-turkey-stateless/2025/09/96cd5516-turkiyede-vergi-ve-iklim-adaleti-rapor.pdf (Erişim Tarihi: 09.02.2026).

Uyduranoğlu, A. (2023), İklim Değişikliği, Yoksullar ve Karbon Fiyatlandırması, *Reflektif Journal of Social Sciences*, 4(2), s. 263–278.

Uzer, Y. (2022), Mülteciliğin Kırsal Kalkınma ve İstihdam Üzerine Pozitif ve Negatif Dışsallıkları, *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, s.115–126.

Vergi Konseyi Raporu (2023), Yeşil Vergileme: Uluslararası Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Çalışma Grubu Raporu, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/8/2024/01/5Yesil-Vergileme-Uluslararasi-Gelismeler-SorunlarCozum-Onerileri-2023-1-1.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2026).

Walker, G. (2012), *Environmental Justice: Concepts, Evidence and Politics*, Routledge.

Whyte, K. (2011), The Recognition Dimensions of Environmental Justice in Indian Country, *Environmental Justice*, 4(4), s.199–205.

World Bank (2024a), Environmental Tax, https://www.worldbank.org/en/programs/the-global-tax-program/environmental-taxes (Erişim Tarihi: 13.02.2026).

World Bank (2024b), State and Trends of Carbon Pricing 2024. Washington, DC: World Bank, https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/b0d66765-299c-4fb8-921f-61f6bb979087(Erişim Tarihi: 11.02.2026).

World Bank. (2024), *State and trends of carbon pricing 2024*, World Bank Group.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1337-1361, doi: 10.11616/asbi.1910135

An Optimality-Theoretic Analysis of Plosive Gemination in Turkish

Türkçe'de Patlamalı Ünsüz İkizleşmesine En Uygunluk Kuramı Çerçevesinden Bir Yaklaşım

Aybüke UZUNCA[1], Emine YARAR[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 10.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This study aims to investigate if the universal principles such as geminate inalterability and integrity are applicable in Turkish geminates by utilizing an optimality theoretic analysis besides exploring dominant constraint groups. Turkish National Corpus was employed to collect Turkish lexical plosive geminates. The corpus analysis produced 106 words whose transcriptions were based on Spoken Language and Dictionary of Turkish Articulation. Of them, the most frequent seven words were selected for analysis depending on geminate consonant groups' articulatory categories and phonological environments. The results indicated faithfulness constraints enforcing gemination integrity and protection of voicing features like GEM-Integrity and IDENT-IO[voice] dominate markedness constraints such as SHARE[front], AGREE[back], LICENSE([sg], Onset), and *[spread]/CODA controlling frontness / backness agreement of geminate consonants with their phonological environment despite the featural changes are seen between geminate pairs.

Keywords: Turkish Plosive Gemination, Constraint-based Analysis of Geminates, Lexical Gemination, Optimality Theory.

&

Öz: Bu çalışmada evrensel olarak kanıtlanmış ünsüz ikizleşmelerinde görülen ikizleşme bütünlüğü ve değişmezliği ilkelerinin Türkçe'de görülen sözcük içi ünsüz ikizleşmesi yapılarında da geçerli olup olmadığı En Uygunluk Kuramı çerçevesinde baskın olan sınırlılıklar tespit edilerek araştırılmıştır. Bu amaçla, Türkçe Ulusal Derleminde sözcük içi ikizleşme yapıları içeren 106 kelime bulunmuş ve bunların Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü kullanılarak sesletim abeceleri çıkartılmıştır. Bu kelimeler arasından sıklık, ikizleşen ünsüzlerin kategorileri ve sesbilimsel çevrelerine bağlı olarak yedi kelime en uygunluk analizi için seçilmiş ve analiz sonucunda Türkçedeki ünsüz ikizleşmelerinin incelik / kalınlık uyumunu hedefleyen SHARE[front], AGREE[back], LICENSE([sg], Onset) ve *[spread]/CODA gibi belirlilik kısıtlılıklarından ziyade baskın olarak derin yapıya çıktı yapısında sadık kalmayı hedefleyen GEM-Integrity ve IDENT-IO[voice] gibi sadakat kısıtlılıkları tarafından yönetildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe'de Patlayıcı Ünsüz İkizleşmesi, Ünsüz İkizleşmesinde Kısıtlılık Odaklı İncelemeler, Sözcük İçi İkizleşme, En Uygunluk Kuramı.

Atıf/Cite as: Uzunca, A., Yarar, E. (2026). An Optimality-Theoretic Analysis of Plosive Gemination in Turkish. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1337-1361. doi: 10.11616/asbi.1910135

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doktora Öğrencisi, Aybüke Uzunca, Hacettepe Üniversitesi, aybuke.uzunca@gmail.com (Sorumlu Yazar)

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Emine Yarar, Hacettepe Üniversitesi, yarar@hacettepe.edu.tr

1. Introduction

Gemination has been defined in different ways. Davis (2011) defines this process as a long or doubled consonant that creates a phonemic contrast with its singleton or shorter counterpart giving the examples of [fato] 'fate' versus. [fatto] 'fact' in Italian. This lexical gemination represents the genuine gemination process which is illustrated in (1):

(1)

a. sa**k**a 'hill' vs. sa**kk**a 'author' (Japanese)

b. ta**k**a 'back' vs. ta**kk**a 'fireplace' (Finnish) (Noamane, 2020: 48)

Gemination in Turkish is defined as a phonological reduplication or a repetition of the same consonants (Boz, 2022; Coşkun, 2016; Demircan, 2015; Eker, 2002; Ergenç and Uzun, 2020) instead of being regarded as a consonant length creating a phonemic contrast (Lahiri and Hankamer, 1988). Even though there are a handful number of examples creating a phonemic contrast such as *elli* [el:i] 'fifty' versus *eli* [eli] *'his /her hand'*, or *zerre* [zer:e] 'minute particle' versus *zeren* [zerɛn] 'a woman's name' by Erguvanlı Taylan (2015: 33), most of lexical gemination data in Standard Turkish stem from either historical development of some words such as *anne* [ɑnnɛ] < *ana* [ɑnɑ] (from *Kutadgu Bilig*[3]) 'mother' and *elli* [elli] < *elig* [elij] (from *Kutadgru Bilig*) 'fifty', or loanwords retrieved from other languages such as *sıhhat* [sɯxxɑt] 'health', *pizza* [pʰIzzɑ]'pizza', *çello* [tʃellɔ] 'cello', *cennet* [dʒennɛt] 'heaven', *seyyar* [sejjɑɾ̥] 'portable', or *ümmet* [Ymmɛt] 'religious community'.

However, near minimal pairs[4] demonstrate us that most geminate consonants apart from the phonemes ç /tʃ/, 'g /g/', 'ş /ʃ/', 'j /ʒ/' and 'ğ /ɣ/' may create a phonemic contrast in Turkish with their singleton counterparts. Some examples are given in Table 1:

Table 1: Additional Minimal and Near Minimal Pair Sets Including Geminate and Singleton Consonants from Turkish Language

Noun	IPA Representation	Meaning	Noun	IPA Representation	Meaning
/bb/			**/b/**		
kubbe	[kʰUbbɛ]	dome	*Kâbe*	[cʰabɛ]	Kaaba
/cc/			**/c/**		
deccal	[dedʒdʒal]	dajjal	*mecal*	[medʒal]	strength
/dd/			**/d/**		
gaddar	[gɑddɑɾ̥]	cruel	*kadar*	[kʰɑdɑɾ̥]	until /by
/ff/			**/f/**		
affet-	[ɑffɛt]	to forgive	*afet*	[a:fɛt]	disaster
/hh/			**/h/**		
sıhhat	[sɯxxɑt]	health	*sahaf*	[sɑxɑf]	used bookstore
/pp/			**/p/**		
hoppa	[xɔppʰɑ]	playful	*sopa*	[sɔpʰɑ]	stick
/tt/			**/t/**		
hatta	[xɑttʰɑ]	even / also	*hata*	[xɑtʰɑ]	mistake
/kk/			**/k/**		
tekke	[tecʰɛ]	Islamic monastery	*teke*	[tecʰɛ]	goat

[3] *Kutadgu Bilig* was the first known Turkish-Islamic political science book written in old Turkish.

[4] Near minimal pairs are the words looking almost alike in a language, but they differ by more than one sound in contrast to minimal pairs (Zsiga, 2012). By loosening the requirements for a phonemic contrast, it is suggested that near minimal pairs can also be exploited as a linguistic methodology while doing a phonological analysis or spotting the phonemic inventory of a language (Zsiga, 2012; Lehmann, 2020).

/ll/			**/l/**		
illet	[Illɛt]	malady	*ilet-*	[Ilɛt]	forward
/mm/			**/m/**		
gammaz	[gammɑz$_a$]	telltale	*gama*	[gɑmɑ]	gamma
/nn/			**/n/**		
minnet	[mInnɛt]	gratitude	*mine*	[mInɛ]	dentin / a flower name
/rr/			**/ɾ/**		
berrak	[berɾak]	clear	*merak*	[merɑk]	curiosity
/ss/			**/s/**		
yassı	[jɑssɯ]	flat	*yası*	[jɑsɯ]	mourning+ 3rdPOSS
/vv/			**/v/**		
evvel	[evvɛl]	before	*evet*	[evɛt]	Yes
/yy/			**/y/**		
ayyaş	[ɑ·Ijɑʃ]	drunk	*Ayaş*	[ɑjɑʃ]	a place name
/zz/			**/z/**		
kezzap	[c^{h}ezzɑp	nitric acid	*keza*	[c^{h}ezɑ]	punishment

Most of the words in Table 1 are not genuine minimal pairs, but minimal pairs. Their existence suggests that singleton and geminate consonants can exist in a similar phonemic environment, creating a phonemic contrast in Turkish. Therefore, it can be argued that Turkish includes an inventory of geminate consonants. The aim of this paper is to explore plosive gemination in Turkish through the constraint order in Optimality Theory (OT henceforth). The reason for focusing on plosive geminates is the significance of Turkish plosives in terms of gemination.

This study is organized as follows: Section 2 provides the necessary theoretical background, reviewing previous representational approaches, the behavior of plosives in Turkish consonant gemination, and the treatment of gemination within the OT framework. Section 3 presents the aim and the research questions, followed by a description of the methodology in Section 4. The results are then given in Section 5. The findings are discussed within OT principles in Section 6. The paper concludes by addressing the research questions and outlining directions for future research in Section 7.

2. Background Information

2.1. Previous Approaches on Turkish Gemination

One earliest attempt trying to define gemination in Turkish belonged to Lahiri and Hankamer (1988) who performed an acoustic analysis of Turkish geminate stops within the framework of comparative research by comparing the duration time of geminates and their singleton counterparts. In the study, geminate stops were proven to last approximately three times longer than the non-geminate stops did in Turkish. Moreover, duration closure seemed to be the most effective variable both in production and perception of Turkish geminate consonants. Depending on this finding, they claimed that Turkish gemination was compatible with the phonological representation of autosegmental framework.

In autosegmental framework, geminate consonants are represented as long vowels. The only difference between a geminate and singleton consonant is claimed to be the number of units they occupy on the timing (CV) tier (Clements and Keyser, 1983; Hayes, 1986; Leben, 1980). This means that we cannot expect any featural changes within geminates no matter if they are a mono-segmental or bi-segmental gemination, and both parts of the gemination should protect their featural compositions.

Speaking of featural compositions of Turkish gemination, Ergenç and Uzun (2013; 2020) produced a different finding from what had been proposed by Lahiri and Hankamer (1988). In their acoustic analysis, Ergenç and Uzun (2013; 2020) observed a featural change in the first segment of the geminate patterns in

Turkish besides consonant lengthening and accordingly represented geminate consonants under three major categories based on their phonetic behavior in gemination: single-geminated, semi-geminated, fully geminated. The first category was said to be composed of mostly plosives [bb], [dd], [kk], [pp] and [tt], and it was observed that the features of the first consonant in the geminated pattern seemed to lose its features even though it remained to exist in the geminate duration. The second group was claimed to involve /h/, /s/, [vv], [yy], [zz] and [rr], and these consonants seemed to protect some of its features in the first half of the gemination duration. Finally, in fully geminated consonant group including [mm], [nn], [şş] and [l], both consonants in gemination were observed to protect their duration and consonantal features. Based on this categorization, they came up with a representation model for each gemination type by embracing a composite model called Curtis's (2003) segmental RNX model.

The major problem regarding such kinds of representation is that they lack the adequate explanatory support for what triggers such a featural change in geminate patterns in Turkish, or what is the direction of the change. The study uses OT approach to analyze Turkish plosive gemination in that it is more comprehensive and economical way of representation of Turkish geminates.

2.2. Turkish Plosives

Plosives in Turkish play a role both in phonological and morphological processes which have a wider range of allophonic variation in their surface forms based on their vowel environment or position. Therefore, they can provide a rich body of data on feature changes in gemination.

Regarding the phonetic realization of Turkish plosives, Göksel and Kerslake (2005) list two major processes: palatalization and aspiration. However, these processes have distinct effects on different plosive types. For instance, palatalization only influences velar plosives (/k/ <k> and /g/ <g>) whereas aspiration is only influential on voiceless stops (/p/ <p>, /t/ <t> and /k/ <k>). The details of those processes, and how they affect the phonetic realizations of Turkish plosives are demonstrated in the following Table 2:

Table 2: Phonemic and Allophonic Representations of Turkish Plosives

Graphemes	Phonemic representations	Allophonic variations
p	/p/	[p^h] In this allophone of /p/, it is pronounced with a burst of air, and there seems to be disagreement regarding the position of aspiration. Some schools of Turkish phonology assert that [p] is aspirated in every position in Turkish except for word-internal coda position (Erguvanlı Taylan, 2015; Göksel and Kerslake, 2005; Kılıç, 2017, whereas some acoustic studies proves that the aspiration intensity of these voiceless consonants is decreased towards to the word-final position (Ergenç and Uzun, 2020). Hence, we will stick to acoustic analysis and add aspirated voiceless consonants in word and syllable initial positions as Demircan (2015) suggests. [p] It appears in the positions other than where [p^h] appears. e.g. *cüppe* [dʒY**p.p^{h}ɛ**] 'gown'
b	/b/	[b] There is no allophonic variation of this consonant. e.g. *muhabbet* [mU.xɑ**b.b**ɛt] 'conversation / small talk'
t	/t/	[t^h] As recommended above, voiceless aspirated consonants will be demonstrated in word and syllable-initial positions only. [t] It appears in the positions other than where [t^h] appears.

		e.g. *hatta* ['xɑ**t.t**^{h}ɑ:] 'even'
d	/d/	[d] There is no allophonic variation of this consonant. e.g. ciddi [dʒI**d.d**i:] 'serious'
k	/k/	[k^{h}] As recommended above, voiceless aspirated consonants will be demonstrated in word and syllable-initial positions only. This variation of /k/ is seen around back vowels. [k] It appears in the positions other than where [k^{h}] appears. e.g. *okka* [ɔ**k**.**k**^{h}ɑ] 'an old Ottoman weighing system corresponding to 1283 grams'
	/k/	[c^{h}] This variation of /k/ is seen around front vowels, but they should be situated in word and syllable-initial positions only. [c] This unaspirated allophone of /k/ is seen in positions where the aspirated [c^{h}] does not appear around front vowels. e.g. müteşekkir [mY.the.ʃɛ**c.c**^{h}Ir$_{̞}$] 'grateful'
	/c/[5]	[c^{h}] Since this sound creates a phonemic constrast with the velar /k/ as in *kar* [k^{h}ɑɾ$_{̞}$] 'snow' vs. *kâr* [c^{h}aɾ$_{̞}$] 'profit', it is considered a separate phoneme in Turkish phonology (Demircan, 2015; Eker, 2002; Ergenç, 2002; Ergenç and Uzun, 2020; Erguvanlı Taylan, 2015; Kılıç, 2017; Yönel, 1974), and it will be represented with aspiration in word and syllable-initial positions.

As can be seen in Table 2, particularly voiceless plosives seem to go under considerable change based on their vowel environment and position within the word stem. For this reason, analyzing plosive gemination can provide valuable insights into gemination behavior in Turkish, as plosives have the potential to produce a richer range of gemination outputs.

2.3. Consonant Gemination in Optimality Theory

Geminates are portrayed by three major characteristics: They are representationally ambiguous. They demonstrate resistance to phonological processes. Finally, they protect their integrity.

Geminates pattern as single segments in influencing prosodic units such as stress, tone as well as length. On the other hand, they act as consonant clusters while affecting segment quality. This phenomenon is called "duality of geminates (Müller, 2001)' or 'ambiguity of geminates (Hayes, 1986)', which leads to a problem of underlying representation in OT. Underlying representation matters in OT since some languages treat gemination as two separate segments as (/CC/) whereas some others represent them as a single consonant connected to two timing units (/C:/). Depending on preferred underlying representation, the constraints playing a role in consonant gemination is also affected. For instance, if geminates are represented as two segments, deleting one of the segments violates the constraint "MAX" (McCarthy and Prince, 1999), which a faithfulness constraint penalizing deletion. On the other hand, deleting one timing unit does not violate MAX. Instead, it may result in violation of MAX-GEM (Noamane, 2020), "GEM-INTEGRITY" (Noamane, 2018) or "MAX-μ" (Elfner, 2007) depending on the language in question. At this point, it is worth pointing out that this dual characteristic may also manifest itself within the same language as well.

Geminates are also resistant to some phonological processes such as lenition, spirantization, deletion or voicing change that are applicable for singleton consonants. This is called 'inalterability of geminates' (Hayes, 1986). Kirchner (2000) tries to explain this resistance by using the interaction patterns that take place between the constraint 'Lazy', which enforces reducing biomechanical energy while producing sounds and some other constraints such as 'IDENT [voice]' or 'IDENT [Cont]'. If the relation is 'Lazy>> IDENT [Cont]', spirantization may occur in geminate patterns. On the other hand, no specific constraint

[5] As aspiration is considered a phonetic feature (Göksel and Kerslake, 2005; Kılıç, 2017), we preferred representing underlying phonemes without aspiration even though they realize only in aspirated form in surface form.

order is set for the relation between 'Lazy' and 'IDENT [voice]' as they both penalize the gemination of voiced stops due to its higher degree of articulatory effort as represented in (2) taken from Kirchner (2000: 538):

(2)

	Lazy	**Ident(voi)**
☞ appa → appa	*	
appa → abba	**	*

Finally, geminates are also resistant to the rules of epenthesis, which is a phenomenon named as 'gemination integrity' (Hayes, 1986; Müller, 2001). In OT, it is represented by using a faithfulness constraint with the same name "GEM-Integrity (Noamane, 2018). To provide an example from Palestinian Arabic (PA), it does not allow any consonant clusters, so there is a rule in the language inserting the vowel /i/ between two consonants so that consonant clusters can be avoided (as in 3a). Nonetheless, it is not possible to see such an insertion for geminated consonants as can be seen (3b) and (3c) below:

(3)

a. /ʔakl/ [ʔakil] 'food'

b. /ʔimm/ [*ʔimim] 'mother'

c. /sitt-na/ [*sititna] 'our grandmother' (Abu-Salim, 1980: 5-6)

Noamane (2018) highlights that the scope of GEM-Integrity blocks only phonological processes like epenthesis. However, it may not be adequate to block epenthesis caused by morphological processes. Therefore, he produced the following constraint order depending on their order of significance: Morphology>>GEM-Integrity>>Phonology.

To conclude with the constraint interaction that takes place between markedness and faithfulness constraints especially concerning lexical gemination, it was concluded by Noamane (2020) that faithfulness constraints seem to be dominating markedness constraints in lexical gemination seen in Moroccan Arabic. Asserting that, he provided the following constraints and the constraint hierarchy in (4) for gemination seen in Moroccan Arabic:

(4)

MAX-GEM[a] >> *GEM[b]

/tt/	MAX-GEM	*GEM
a. t	*!	
b. ☞ tt		*

Note: a.MAX-GEM: It is a faithfulness constraint saying "an input length specification and its output correspondent must be identical". **b.***GEM: It is markedness constraint suggesting "geminate consonants are prohibited" (Noamane, 2020: 49).

3. Aims of the Study

This study aims to analyze Turkish plosive gemination within the OT framework focusing on the principles of gemination integrity and inalterability and dominant constraints. In line with this aim, it attempts to answer the following research questions:

(1) Are plosive geminates in Turkish loanwords subject to the principles of gemination integrity and inalterability despite the feature changes seen between them? Are there any other constraints that play a role in Turkish geminates?

(2) Which constraints are dominantly governing Turkish plosive geminates seen in word-internal positions: faithfulness or markedness constraints?

4. Methodology

In this section, the data collection tool, data collection procedure and finally data analysis method of the study are introduced.

4.1. Data Collection Tool

The words that were utilized in this study were extracted from Turkish National Corpus (Aksan, et.al., 2018) based on their frequency. Turkish National Corpus (TNC) is a balanced and an extensive corpus, including 50 million words and designed to represent modern Turkish. Even though early version of the corpus was modelled depending on the framework utilized in British National Corpus, it was later adjusted to meet the specific needs of TNC, and is still available as an open-resource for researchers (https://v3.tnc.org.tr/).

4.2. Data Collection Procedure

All geminated plosive consonants <bb>, <dd>, <ff>, <kk>, <gg>, <pp>, <tt> were searched in Turkish National Corpus (Aksan, et.al., 2018). As the search in corpus was done according to graphamic representations for gemination, referring to phonetic representations of the words was necessary. Therefore, phonetic representation of the chosen words was primarily done according to Spoken Language and Dictionary of Turkish Articulation by Ergenç (2002). These representations were later cross-checked by referring to some other sources (Coşkun, 2016; Demircan, 2015; Ergenç and Uzun, 2020; Erguvanlı Taylan, 2015; Kılıç, 2017; Selen, 1979; Yönel, 1974).

The dataset was restricted to only lexical geminates occuring in word-internal position. The analysis produced 106 words. Among those words, the most frequently used word under each plosive category was selected for OT analysis to ensure the validity of the analysis. Another variable that was taken into consideration was allophonic variation of the plosives in Turkish. As plosives can demonstrate some feature changes to comply with the backness features of their surrounding vowels, more than one word were chosen under some plosive categories especially under /k/ in order to analyze gemination behavior of Turkish plosives in different vowel environments. At this point, it is worth mentioning that the affricate plosives such as <cc> (in IPA /dʒdʒ/), <çç> (in IPA /tʃtʃ/) were not involved in the scope of the current research since the gemination of those phonemes may not be a true gemination. That is these phonemes are already composed of two consecutive sounds (/d/ and /ʒ/, or /t/ and /ʃ/), and their gemination will involve four consonants rather than two. Therefore, it may not be considered a geminate consonant due to its complex nature (Duanmu, 2008) and may harm the validity of the analysis.

Having filtered the dataset by considering the variables mentioned above, the following set of words in (5) were selected and shared with their frequency numbers to be analyzed under OT:

(5)

muhabbet (475)	'chat / conversation'
züppe (125)	'snob'
ciddi (756)	'serious'
hatta (378)	'also / even'
teşekkür (1182)	'thanking / appreciation'
dikkat (1141)	'attention'
muhakkak (72)	'surely / certainly'

4.3. Data Analysis

In this study, the data were analyzed through Optimality Theory. The major premise of OT is language is considered a system of conflicting forces, and the surface forms represent the resolutions of these conflicts by means of constraint ranking. The constraints are ordered in a way that forms a dominance relationship, and higher-level constraints usually play the most important role in deciding the winner (aka the ultimate

output) among all other candidates. Therefore, violating a higher-level constraint is worse than violating a lower-level constraint, and can cause immediate elimination of the candidate from the competition.

The structure of OT framework is dependent on four basic components: input, generator (GEN), Evaluator (EVAL), and output. Input is retrieved from lexicon of the language. These retrieved representations are language specific. As for GEN, which represents the productivity of language, performs some universal transformations on the input such as insertion, deletion or feature change. It is important to note here is that GEN is restricted by the lexicon, which means it cannot produce any candidates composed of sounds that are outside the scope the language. After candidate generation, next stop is the evaluation module in OT, which is composed of two sets of constraints: markedness and faithfulness constraints. These constraints are usually in conflict with each other in terms of their demands from the output. For instance, markedness constraints try to ensure well-formedness of the output while faithfulness constraints enforce the surface structure to remain loyal to the input (aka underlying representation). These constraints are regarded universal. All of these constraints can be violated. The component that establishes language specific differences, typological variations, and even free variations is the order of these constraints in relation to each other. Finally, the optimal output or the winner in OT terminology is the candidate that violates the lowest constraints in the hierarchy or violates higher constraints the least. In the end, even the winner violates some of the less important constraints in the order; as a result, it is chosen as the optimal output by the grammar system.

Compared to other theoretical approaches to phonological representation, OT provides us with a more flexible model. For instance, violability is one of the biggest assets of OT as it helps us to explain non-standard forms of phonological variations such as sociolects, dialects, speaking deformations or even idiolects including free variations. Another strength of the theory is that it imposes no rules or no intermediate representations as the previous representations did. Finally, it saves the researchers from the excuse that "This output is impossible since it never occurs in the underlying form, either." thanks to its principle called 'Richness of the Base'. Richness of the Base (RoB) asserts that no language specific restriction can be imposed on underlying representations in OT, and every kind of underlying representation is possible. The output is the ultimate outcome of the interaction between the markedness and faithfulness constraints. To clarify, input can totally be different from output, and this is usually accomplished by the higher ranked markedness constraints which make sure the input is changed in way that will conform to the language specific well-formedness rules (McCarthy, 2008; Prince and Smolensky, 1993).

Depeding on the information provided above, one violation tableau sample that is utilized in the analysis of Turkish plosive geminates is shared in (6):

(6)
Tableau sample for the OT analysis of *muhabbet* /mUhɑbbet/ ➔ [mU.xɑb.bɛt]

/mUhɑbbet/ Candidates	GEMINTEG	IDENT-IO
☞ a. mU.xɑ**b.b**ɛt		
b. mU.xɑ.**b**ɛt	*!	
c. mU.xɑ.**bɯ.b**ɛt	*!	
d. mU.xɑ**p.p**ɛt		**!
e. mU.xɑ**b**.**p**ɛt	*!	

In tableau (6), one change for each indicated constraint was performed in the candidate set. To explain the tableaux first, input pattern was indicated in top left corner of the tableaux with '/ /' whereas the optimal output produced by GEN(erator) was represent in '[ ]'. As there is one winner in our case, the winner candidate was specified by using a hand icon (☞). If a candidate violates the highest constraint in the system, it is automatically eliminated from the analysis, and this is shown with an exclamation mark '!', and the rest of the following boxes were colored in grey so that we will not involve them in the analysis for

lower level of the constraints. The highest level of constraint also provides some typological information regarding the language as they also show us if the well-formedness of the outputs is usually run by faithfulness to the input structures, or by the markedness constraints that organize the well-formedness of output constructions. In this way, OT provides us a useful framework for typological categorizations of languages as well.

Considering all these benefits, OT is believed to the most optimal representational framework in terms of explaining all featural changes seen among geminate plosives in Turkish.

5. Findings

As suggested by McCarthy (2008) the analysis starts with the faithfulness constraints. The major initial faithfulness constraints provided by McCarthy and Prince (1999) are given below (7):

(7)
MAX prohibits deletion.
DEP prohibits epenthesis.
IDENT (F)[6] is a family of constraints, one for each distinctive feature F, which prohibit changing feature values. In our case, we will name it as IDENT-IO.

Voiced consonant gemination is only seen in the words *muhabbet* /mUhɑbbet/ and *ciddi* /dʒIddi:/. It is seen that changing the constraint order among the constraints seen in (7) does not make any difference in the output pattern as shown for *muhabbet* mUhɑbbet/ ➔ [mU.xɑb.bɛt] in (8):

(8)
Tableaux for the OT analysis of *muhabbet* /mUhɑbbet/ ➔ [mU.xɑb.bɛt]

/mUhɑbbet/ Candidates	IDENT-IO	MAX	DEP
☞ a. mU.xɑ**b.b**ɛt			
b. mU.xɑ.**b**ɛt		*!	
c. mU.xɑ**b.bb**ɛt			*!
d. mU.xɑ**bb.b**ɛt			*!
e. mU.xɑ**b.p**ɛt	*!		
f. mU.xɑ**p.b**ɛt	*!		
g. mU.xɑ.**bɯ.b**ɛt			*!
h. mU.xɑ.**p**ɛt	*!		
i. mU.xɑ.**pɯ.b**ɛt	*!		
j. mU.xɑ.**bɯ.p**ɛt	*!		

/mUhɑbbet/ Candidates	MAX	DEP	IDENT-IO
☞ a. mU.xɑ**b.b**ɛt			
b. mU.xɑ.**b**ɛt	*!		
c. mU.xɑ**b.bb**ɛt		*!	
d. mU.xɑ**bb.b**ɛt		*!	
e. mU.xɑ**b.p**ɛt			*!
f. mU.xɑ**p.b**ɛt			*!
g. mU.xɑ.**bɯ.b**ɛt		*!	
h. mU.xɑ.**p**ɛt	*!		

[6] The use of this constraint in our context corresponds to the use of IDENT-IO (F), meaning corresponding segments in input and output must have identical feature values (Dutta, 2012; McCarthy and Prince, 1995; Noamane, 2020).

i. mU.xɑ.**pɯ.b**ɛt		*!	
j. mU.xɑ.**bɯ.p**ɛt		*!	

/mUhɑbbet/ Candidates	DEP	IDENT-IO	MAX
☞ a. mU.xɑ**b.b**ɛt			
b. mU.xɑ.**b**ɛt			*!
c. mU.xɑ**b.bb**ɛt	*!		
d. mU.xɑ**bb.b**ɛt	*!		
e. mU.xɑ**b.p**ɛt		*!	
f. mU.xɑ**p.b**ɛt		*!	
g. mU.xɑ.**bɯ.b**ɛt	*!		
h. mU.xɑ.**p**ɛt		*!	
i. mU.xɑ.**pɯ.b**ɛt	*!		
j. mU.xɑ.**bɯ.p**ɛt	*!		

The problem about the analysis above in (8), there was no consideration of double violation of the same constraint which creates a conflict as can be seen in [mU.xɑp.pɛt]. This kind of candidate set can also be produced by GEN, as it can repeat the same transformation repeatedly on input. If we add such a candidate in our analysis, let us see if it is going to make a difference in our possible output set in (9):

(9)

/mUhɑbbet/ Candidates	IDENT-IO	MAX	DEP
☞ a. mU.xɑ**b.b**ɛt			
b. mU.xɑ.**b**ɛt		*!	
c. mU.xɑ**b.bb**ɛt			*!
d. mU.xɑ**bb.b**ɛt			*!
☞ e. mU.xɑ**b.p**ɛt	*		
☞ f. mU.xɑ**p.b**ɛt	*		
g. mU.xɑ**p.p**ɛt	**!		
h. mU.xɑ.**bɯ.b**ɛt			*!
i. mU.xɑ.**p**ɛt	*	*!	
j. mU.xɑ.**pɯ.b**ɛt	*		*!
k. mU.xɑ.**bɯ.p**ɛt	*		*!

As can be seen in (9), changing both sides of gemination completely changes our analysis. In this case, we are going to need another constraint that may solve the conflict here. As far as it can be observed in the table, the candidates that interfere with the analysis are the ones which violate the integrity of gemination. Thus, we need another constraint that will ensure the gemination integrity in the output, and we will add GEM-INTEGRITY (Noamane, 2018) in our analysis even though we cannot know its order in relation to other constraints in our analysis. The definition of GEM-INTEGRITY is provided below (10):

(10)

GEM-INTEGRITY: It is a faithfulness constraint meaning "Don't break apart or alter the unity of a geminate." (Noamane, 2018).

It is significant to announce that GEM-INTEGRITY is only concerned with keeping the timing of gemination here, and it is not violated by phonological feature changes such as aspiration or palatalization (in other words, allophonic variations) as long as there is no phonemic change in the output. Therefore, it partially does the job of MAX or DEP in gemination context, as the violation of those constraints in surface

structure automatically disrupts gemination integrity, in other words, causes degemination. Therefore, we will replace MAX and DEP with GEM-INTEGRITY in the upcoming analysis.

Depending on the update in our constraint set, the tableaux shared in (11) demonstrate the analysis of another word *ciddi* /dʒIddi:/ ➔ [dʒId.'di:], which bears again no constraint order:

(11)
Tableaux for the OT analysis of *ciddi* /dʒIddi:/ ➔ [dʒId.'di:]

/dʒIddi:/ Candidates	GEMINTEG	IDENT-IO
☞ a. dʒId.di:		
b. dʒI.dI.di:	*!	
c. dʒId.ddi:	*!	
d. dʒIdd.di:	*!	
e. dʒI.di:	*!	
f. dʒI.ti:	*!	
g. dʒIt.di:	*!	
h. dʒId.ti:	*!	
i. dʒI.tI.di:	*!	
j. dʒI.dI.ti:	*!	
k. dʒIt.ti:		**!

/dʒIddi:/ Candidates	IDENT-IO	GEMINTEG
☞ a. dʒId.di:		
b. dʒI.dI.di:		*!
c. dʒId.ddi:		*!
d. dʒIdd.di:		*!
e. dʒI.di:		*!
f. dʒI.ti:	*	*!
g. dʒIt.di:	*	*!
h. dʒId.ti:	*	*!
i. dʒI.tI.di:	*	*!
j. dʒI.dI.ti:	*	*!
k. dʒIt.ti:	**!	

Now that the constraint order is not clear for us yet, we need to proceed with voiceless consonants as their geminate patterns show much more variety than their voiced counterparts based on their surrounding vowels. Hence, we continue with the analysis of *hatta* as in /hɑttɑ:/ ➔ ['xɑt.tʰɑ:]. As we can see in the output pattern, we expect an aspiration at syllable-initial and word-initial positions. Therefore, we need to find a markedness constraint that needs to regulate this, which is *SPREAD-GLOTTIS (Shooshtaryzadeh, 2014). The definition of this constraint is provided below (12):

(12)
***SPREAD-GLOTTIS:** No aspirated segments are allowed on surface structure (Shooshtaryzadeh, 2014).

As we observe aspiration in both word-initial and syllable-initial positions in Turkish, this constraint cannot be a dominant constraint. Similarly, we observe a feature change in the second half of gemination, which means that output is violating IDENT-IO, too. However, gemination integrity remains despite the aspirated second consonant. So, we observe that feature change within geminate patterns is realized in a way that protects the gemination integrity. Therefore, we assume GEM-INTEGRITY should dominate both *SPREAD-GLOTTIS and IDENT-IO even though we cannot make any comments about the order between * SPREAD-GLOTTIS and IDENT-IO. The assumed order is shared below together with the tableaux in (13):

(13)
Constraint order and tableaux for the OT analysis of *hatta* /hɑttɑ:/ ➔ ['xɑt.thɑ:]
GEM-INTEG>>*SPREAD-GLOTTIS, IDENT-IO

/hɑttɑ:/ Candidates	GEMINTEG	*SPREADGLOTTIS	IDENT-IO
☞ a. xɑt.tʰɑ:		*	*
b. xɑtʰ.tʰɑ:		**!	
☞ c. xɑtʰ.tɑ:		*	*
d. xɑ.tɑ:	*!		
e. xɑ.tʰɑ:	*!		
f. xɑ.tʰɯ.tʰɑ:	*!		
g. xɑtt.tʰɑ:	*!		
h. xɑt.tʰtʰɑ:	*!		
i. xɑd.tʰɑ:	*!		
j. xɑtʰ .da:	*!		

k. xɑt.da:	*!		
l. xɑ.dɑ:	*!		
m. xɑtʰtʰ.dɑ:	*!		
n. xɑ.tʰɯ.dɑ:	*!		
o. xɑ.dɯ.tɑ:	*!		
p. xɑ.dɯ.tʰɑ:	*!		
q. xɑd.dɑ:			**!

/hɑttɑ:/ Candidates	GEMINTEG	IDENT-IO	*SPREADGLOTTIS
☞ a. xɑt.tʰɑ:		*	*
b. xɑtʰ.tʰɑ:		**!	
☞ c. xɑtʰ.tɑ:		*	*
d. xɑ.tɑ:	*!		
e. xɑ.tʰɑ:	*!		
f. xɑ.tʰɯ.tʰɑ:	*!		
g. xɑtt.tʰɑ:	*!		
h. xɑt.tʰtʰɑ:	*!		
i. xɑd.tʰɑ:	*!		
j. xɑtʰ.da:	*!		
k. xɑt.da:	*!		
l. xɑ.dɑ:	*!		
m. xɑtʰtʰ.dɑ:	*!		
n. xɑ.tʰɯ.dɑ:	*!		
o. xɑ.dɯ.tɑ:	*!		
p. xɑ.dɯ.tʰɑ:	*!		
q. xɑd.dɑ:		**!	

In (13), there are two possible outputs, which require us to deal with the aspiration appearing in coda position. Such cases can be dealt with a positional markedness constraint such as *[spread glottis]/CODA[7] (Dutta, 2012; Goldsmith, 1990; Ito, 1989; Kager, 1999; McCarthy, 2007;). The definition of the constraint is provided in the following (14):

(14)
***[spread glottis]/CODA:** It is a markedness constraint meaning "no aspirated coda consonants".

The issue that needs to be considered before proceeding with the analysis, the position of *[spread glottis]/CODA and *SPREADGLOTTIS in relation to each other. These two constraints create a conflict as their scopes are different. When we look at our gemination data, the spreading of aspiration features seems to be blocked in coda positions strictly. Therefore, we assume that *[spread glottis]/CODA should dominate *SPREADGLOTTIS. This allows us to choose the optimal candidate in our analysis. With this revision, the resulting constraint order is given in (15):

(15)
Updated constraint order and tableaux for the OT analysis of *hatta* /hɑttɑ:/ ➔ ['xɑt.thɑ:]
GEMINTEG >> *[spread glottis]/CODA, IDENT-IO >> *SPREADGLOTTIS

[7] This constraint is originally known as CODA-COND, penalizing certain segments in coda position. This could be in the form of aspirated consonant (Dutta, 2012; Kager, 1999) or in the form of some certain voicing features, or even in the form of penalizing some place of articulation specifications (Goldsmith, 1990; Ito, 1989; McCarthy, 2007). In our analysis, we preferred to utilize a more specific form for clarity.

/hɑttɑ:/ Candidates	GEMINTEG	*[spread glottis]/CODA	IDENT-IO	*SPREADGLOTTIS
☞ a. xɑt.tʰɑ:			*	*
b. xɑtʰ.tʰɑ:		*!		
c. xɑtʰ.tɑ:		*!		
d. xɑ.tɑ:	*!			
e. xɑ.tʰɑ:	*!			
f. xɑ.tʰɯ.tʰɑ:	*!			
g. xɑtt.tʰɑ:	*!			
h. xɑt.tʰtʰɑ:	*!			
i. xɑd.tʰɑ:	*!			
j. xɑtʰ.da:	*!			
k. xɑt.da:	*!			
l. xɑ.dɑ:	*!			
m. xɑtʰtʰ.dɑ:	*!			
n. xɑ.tʰɯ.dɑ:	*!			
o. xɑ.dɯ.tɑ:	*!			
p. xɑ.dɯ.tʰɑ:	*!			
q. xɑd.dɑ:			**!	

It is seen in (15) that adding another positional markedness constraint in our analysis resolves the problem mentioned in (13). Contrary to our assumptions regarding the hierarchy between *[spread glottis]/CODA and *SPREADGLOTTIS, we currently cannot offer such an estimate for the relation between IDENT-IO and *[spread glottis]/CODA. Therefore, we used a dashed line between them, which indicates that these two constraints can switch places.

To doublecheck our analysis, the similar constraint hierarchy will be implemented for *züppe*, whose mapping is '/zYppe/ ➔ [zYp.'pʰɛ]' in Turkish, and the results in (16) demonstrates us that our updated analysis appears to be working.

(16)
Tableau for the OT analysis of *züppe* /zYppe/ ➔ [zYp.'pʰɛ]

/zYppe/ Candidates	GEMINTEG	*[spread glottis]/CODA	IDENT-IO	*SPREADGLOTTIS
☞ a. zYp.pʰɛ			*	*
b. zYpʰ.pʰɛ		*!		
c. zYpʰ.pɛ		*!		
d. zYb.pʰɛ	*!			
e. zYpʰ.bɛ	*!			
f. zY.pʰY.pʰɛ	*!			
g. zY.pY.pɛ	*!			
h. zY.bY.pʰɛ	*!			
i. zY.pʰY.bɛ	*!			
j. zY.pʰɛ	*!			
k. zY.pɛ	*!			
l. zY.bɛ	*!			
m. zYb.pɛ	*!			
n. zYp.bɛ	*!			
o. zYpʰpʰ.pʰɛ	*!			
p. zYpʰ.pʰpʰɛ	*!			
q. dʒYpp.pɛ	*!			

Exhibiting a wide range of variations depending on their phonological context, velar plosives can be considered a particularly interesting group in the context of gemination. Due to their wide range of variation, three different analyses were conducted for velar plosive geminates /kk/ appearing in a different vowel environment in terms of their frontness / backness features.

As mentioned in our literature review, variables triggering consonant allophones of voiceless velar stop /k/ were palatalization depending on adjacent [+front] vowels and [+aspiration] depending on their position within a word. This indicates that velar /k/ might have four different allophones depending on their position and the properties of adjacent vowel in the syllable in surface construction: [k], [kʰ] with back vowels, and [c] and [cʰ] with front vowels. Such alteration proves that agreement between vowels and consonants must be much more important. However, this agreement is restricted by gemination integrity. Even though we observe a featural change in the geminate consonants in a way that complies with the agreement principles between a vowel and the velar /k/, this is accomplished with no disruption of gemination integrity. With this motivation, we need to suggest another markedness constraint that can run such an agreement relationship: AGREE[back]. The definition of the constraint is provided below (17):

(17)
AGREE[back][8] : It is a more general markedness constraint that forces adjacent segments to agree in their [+- back] features (Bakovic, 2000; Lombardi, 1999).

Having included AGREE[back] in the analysis, the updated constraint order appears as in the following (18):

(18)
GEMINTEG >> AGREE [back], *[spread glottis]/CODA >> IDENT-IO, *SPREADGLOTTIS

The main reason for why IDENT-IO is degraded is the complete featural change that is observed between '/teşekkYr/ ➔ [the.ʃɛc.'cʰYr̥]' pairs for *teşekkür*. Therefore, we assume that IDENT-IO must be dominated by AGREE(ment) constraints. In contrast, we cannot know the relation between *[spread glottis]/CODA and AGREE (back) since they deal with completely different phonological phenomena. According to this rationale, we will start with the gemination realization of /kk/ in a back vowel context as in the mapping for *muhakkak* '/mUhɑkkɑk/ ➔ [mU.xɑk.'kʰɑk] in (19):

(19)
Tableau for the OT analysis of *muhakkak* '/mUhɑkkɑk/ ➔ [mU.hɑk.'khɑk]'

/mUhɑkkɑk/ Candidates	GEM-INTEG	AGREE [back]	*[spread glottis]/CODA	IDENT-IO	*SPREADGLOTTIS
a. mU.hɑk.kʰɑk				*	*
b. mU.hɑkʰ.kʰɑk			*!		
c. mU.hɑkʰ.kɑk			*!		
d. mU.hɑkʰ.gɑk	*!				
e. mU.hɑkʰ.cʰɑk		*	*!		
f. mU.hɑkʰ.ɟʰɑk	*!				
g. mU.hɑkʰ.ɟɑk	*!				
☞ h. mU.hɑk.kɑk					
☞ i. mU.hɑk.cɑk		*		*	
j. mU.hɑk.gɑk	*!				
k. mU.hɑk.cʰɑk		*		*	*
l. mU.hɑk.ɟʰɑk	*!				

[8] The original form of this constraint is given as AGREE[F] standing for the well-formedness rule that adjacent segments should share a similar value indicated by [F] (Bakovic, 2000; Lombardi, 1999).

m. mU.hɑk.jɑk	*!				
n. mU.hɑc.kʰɑk		*		**!	
☞ o. mU.hɑc.kɑk		*		*	
p. mU.hɑc.cɑk		**!			
q. mU.hɑc.gɑk	*!				
r. mU.hɑc.cʰɑk		**!			
s. mU.hɑc.ɟɑk	*!				
t. mU.hɑcʰ.kʰɑk		*	*!		
u. mU.hɑcʰ.kɑk		*	*!		
v. mU.hɑcʰ.cɑk		**!			
w. mU.hɑcʰ.gɑk	*!				
x. mU.hɑcʰ. cʰɑk		**!			
t. mU.hɑcʰ. ɟɑk	*!				
z. mU.hɑg. kʰɑk	*!				
aa. mU.hɑg. kɑk	*!				
bb. mU.hɑg. cɑk	*!				
cc. mU.hɑg. gɑk				**!	
dd. mU.hɑg. cʰɑk	*!				
ee. mU.hɑg. ɟɑk		*		**!	
ff. mU.hɑɟ. kʰɑk	*!				
gg. mU.hɑɟ. kɑk	*!				
hh. mU.hɑɟ. cɑk	*!				
ii. mU.hɑɟ. gɑk		*		**!	
jj. mU.hɑɟ. cʰɑk	*!				
kk. mU.hɑɟ. ɟɑk		**!			

The analysis above proves that only AGREE [back] is not enough for explaining the agreement relationship between vowels and consonants. The analysis does not only bring about three optimal candidates in the output, but it also leads to wrong surface forms. At this point of the analysis, it is of high importance to discriminate between agreement and spreading features. Turkish has some phonemes that can spread its [-back] features such as palatal phonemes /c/ /ɟ/, and finally /l/. Demircan (2015; Yönel, 1974) describes such palatal consonants in Turkish as *uyumsul* 'harmonic', which suggests that these consonants force the vowels in the same syllable to be in harmony with them. For this reason, we also need to define a constraint for such spreading relations that take place in Turkish for the phonemes such as /c/, /ɟ/ as well as /l/. One constraint that we can recommend could be SHARE[front], the definition of which is provided in (20):

(20)

SHARE[front][9]: It is markedness constraint telling to assign one violation mark for every pair of adjacent elements that are not linked to the same token of [front].

Besides addition of SHARE[front] to the analysis, one additional problem in the analysis in (19) is that the second half of the plosive geminates seems to lack aspiration in all the winner candidates. In this case, we also need to define a positional markedness constraint that can license aspiration in onset position. Otherwise, it will not be possible to have the intended winners at the end of the analysis. Thus, we

[9] The original form of this constraint was indicated as SHARE[F] and it is claimed to function in line with Harmonic Serialism (HS) Principle, which can promote autosegmental spreading. In this way, this constraint enforces the adjacent segments to be connected to the same autosegment as well as to share similar features denoted as [F]; nevertheless, the changes in each segment can be implemented one at a time. Besides, SHARE[F] can be adjusted based on the desired outputs in the language (McCarthy, 2011). We also updated the constraint based on the features of Turkish phonemes.

recommend LICENSE([spread glottis], Onset), and the definition of this new constraint is shared below (21):

(21)

LICENSE([spread glottis], Onset)[10]: It is a markedness constraint enforcing that the feature of [+spread glottis] must be licensed by Onset position.

It can confidently be claimed that this constraint dominates both IDENT-IO as well as *SPREADGLOTTIS since the desired gemination output in [mU.hɑk.kʰɑk] does not seem to be following these two constraints strictly; moreover, all the voiceless plosives in Turkish are aspirated in syllable-initial positions. For this reason, satisfying the licensing constraint must be more significant compared to other constraints. On the other hand, it is hard to predict the relationship between AGREE[back] and SHARE[front], and also between *[spread glottis]/CODA and LICENSE([sg], Onset) under these circumstances because all of them are markedness constraint dealing with a different aspect of input. Hence, the borders between those consonants were indicated with a dashed line in the tableau in (22) together with the updated constraint order:

(22)
Revised constraint order and tableau for the OT analysis of *muhakkak* '/mUhɑkkɑk/ ➔ [mU.hɑk.'khɑk]'
GEMINTEG >> SHARE[front], AGREE [back], LICENSE([sg], Onset), *[spread glottis]/CODA >> IDENT[F], *SPREADGLOTTIS

/mUhɑkkɑk/ Candidates	GEM-INTEG	SHARE[front]	AGREE [back]	LICENSE([sg], Onset)	*[spread glottis]/CODA	IDENT-IO	*SPREADGLOTTIS
☞ a.mU.hɑk.kʰɑk							
b. mU.hɑkʰ.kʰɑk					*!		
c. mU.hɑkʰ.kɑk				*!			
d. mU.hɑkʰ.gɑk	*!						
e. mU.hɑkʰ.cʰɑk	*!						
f. mU.hɑkʰ.ɟʰɑk	*!						
g. mU.hɑkʰ.ɟɑk	*!						
h. mU.hɑk.kɑk				*!			
i. mU.hɑk.cɑk		*	*!				
j. mU.hɑk.gɑk	*!						
k. mU.hɑk.cʰɑk		*	*!				
l. mU.hɑk.ɟʰɑk	*!						
m. mU.hɑk.ɟɑk	*!						
n. mU.hɑc.kʰɑk		*	*!				
o. mU.hɑc.kɑk		*	*!				
p. mU.hɑc.cɑk		**!					
q. mU.hɑc.gɑk	*!						
r. mU.hɑc.cʰɑk		**!					
s. mU.hɑc.ɟɑk	*!						
t. mU.hɑcʰ.kʰɑk		*	*!				

[10] The variation of this licensing constraint can be seen in various OT literature (Ito and Mester 1994; Kiparsky, 1994, Lombardi, 1995; Steriade, 1997; Zoll, 1996; 1998). We tried to come up with our own positive positional markedness constraint within the light of those studies.

u. mU.hɑcʰ.kɑk		*	*!				
v. mU.hɑcʰ.cɑk		**!					
w. mU.hɑcʰ.gɑk	*!						
x. mU.hɑcʰ. cʰɑk		**!					
t. mU.hɑcʰ. ɟɑk	*!						
z. mU.hɑg. kʰɑk	*!						
aa. mU.hɑg. kɑk	*!						
bb. mU.hɑg. cɑk	*!						
cc. mU.hɑg. gɑk						**!	
dd. mU.hɑg. cʰɑk	*!						
ee. mU.hɑg. ɟɑk		*	*!				
ff. mU.hɑɟ. kʰɑk	*!						
gg. mU.hɑɟ. kɑk	*!						
hh. mU.hɑɟ. cɑk	*!						
ii. mU.hɑɟ. gɑk		*	*!				
jj. mU.hɑɟ. cʰɑk	*!						
kk. mU.hɑɟ. ɟɑk		**!					

As can be observed in (22), the updated constraint order appears to be mapping to the target output. To doublecheck the current constraint order, the other two variations of voiceless plosive gemination were also analyzed in the following. Tableau (23) demonstrates the mapping for *teşekkür* '/teʃekkYr/ ➔ [the.ʃɛc.'chYr̥]'.

(23)

The tableau for the OT analysis of *teşekkür* '/teʃekkYr/ ➔ [the.ʃɛc.'chYr̥]'

/teʃekkYr / Candidates	GEM-INTEG	*[spread glottis]/CODA	AGREE [back]	LICENSE ([sg], Onset)	SHARE[front]	IDENT-IO	*SPREADGLOTTIS
a. tʰe.ʃɛkʰ.kʰYr̥		*!					
b. tʰe.ʃɛkʰ.kYr̥		*!					
c. tʰe.ʃɛkʰ.cʰYr̥		*!					
d. tʰe.ʃɛkʰ.gYr̥	*!						
e. tʰe.ʃɛkʰ.ɟYr̥	*!						
f. tʰe.ʃɛk.kʰYr̥			**!				
g. tʰe.ʃɛk.kYr̥			**!				
h. tʰe.ʃɛk.cʰYr̥			*		*!		
i. tʰe.ʃɛk.gYr̥	*!						
j. tʰe.ʃɛk.ɟYr̥	*!						
k. tʰe.ʃɛcʰ.kʰYr̥		*!					
l. tʰe.ʃɛcʰ.kYr̥		*!					
m. tʰe.ʃɛcʰ.cʰYr̥		*!					
n. tʰe.ʃɛcʰ.gYr̥	*!						
o. tʰe.ʃɛcʰ.ɟYr̥	*!						
p. tʰe.ʃɛg.kʰYr̥	*!						
q. tʰe.ʃɛg.kYr̥	*!						

r. tʰe.ʃɛg.cʰYr̥	*!						
s. tʰe.ʃɛg.gYr			**!				
t. tʰe.ʃɛg.ɟYr			*		*!		
u. tʰe.ʃɛɟ.kʰYr	*!						
v. tʰe.ʃɛɟ.kYr	*!						
w. tʰe.ʃɛɟ.cʰYr	*!						
x. tʰe.ʃɛɟ.gYr			*		*!		
☞ y. tʰe.ʃɛɟ.ɟYr						**	
z. tʰe.ʃɛ.kʰYr	*!						
aa. tʰe.ʃɛ.kYr	*!						
bb. tʰe.ʃɛ.cʰYr	*!						
cc. tʰe.ʃɛ.gYr	*!						
dd. tʰe.ʃɛ.ɟYr	*!						
ee. teʃe.kI.kYr	*!						
ff. teʃe.kI.kʰ.Yr	*!						
gg. teʃe.cI.cʰ.Yr	*!						
hh. tʰe.ʃɛc.kʰYr			*		*!		
ii. tʰe.ʃɛc.kYr			*	*!			
jj. tʰe.ʃɛc.cʰYr						**	*!
kk. tʰe.ʃɛc.gYr	*!						

The result of the analysis demonstrated in (23) shows that the application of agreement and spreading features may lead to some unintended mapping such as [tʰe.ʃɛɟ.ɟYr] in (23y). The problem here is the unintended output includes a different phoneme than the input. As GEN can produce countless numbers of candidates including the sounds within the lexicon, we need a faithfulness constraint at this moment to restrict such possible gemination formations. Even though gemination integrity is protected in this candidate, a total phonemic contrast is observed between [c] and [ɟ], which is an allophonic variation of /g/ not /k/. At this point, it is possible to see that voicing is one of the features in Turkish that create a phonemic contrast, so there must be a constraint that can block the assimilation of voiceless consonants into voiced consonants or vice versa in gemination. For this reason, we will recommend IDENT-IO[voice], the definition of which is shared in (24):

(24)
IDENT-IO[voice][11] **:** Consonants must be faithful to underlying voicing specifications.

As voicing is a feature creating a phonemic contrast among plosives, faithfulness to input voicing features must be as important as protecting gemination integrity because disloyalty to the voicing feature will automatically disrupt gemination. Therefore, the updated constraint hierarchy is provided below in (25), and IDENT[voice] is assumed to be as prominent as GEMINTEGRITY in the analysis.

(25)
Revised constraint order and tableau for the OT analysis of *teşekkür* '/teʃekkYr/ ➔ [the.ʃɛc.ˈcʰYr̥]'
GEMINTEG, IDENT-IO[voice] >> SHARE[front], AGREE[back], LICENSE([sg], Onset), *[spread glottis]/CODA >> IDENT[F], *SPREADGLOTTIS

[11] This constraint offered by McCarthy and Prince (1995) was said to be included in IDENT[F] family of Correspondence constraints (Lombardi, 1995; 1999), and these constraints were mainly responsible for checking if input and output segments agree in a specified feature, such as voicing in our case.

/teʃekkYr / Candidates	GEM-INT	ID[v]	*[sg]/COD	LIC ([sg], Ons)	AGR [back]	SHARE[front]	ID-IO	*SG
a. tʰe.ʃɛkʰ.kʰYr̥			*!					
b. tʰe.ʃɛkʰ.kYr̥			*!					
c. tʰe.ʃɛkʰ.cʰYr̥			*!					
d. tʰe.ʃɛkʰ.gYr̥	*!							
e. tʰe.ʃɛkʰ.ɟYr̥	*!							
f. tʰe.ʃɛk.kʰYr̥					**!			
g. tʰe.ʃɛk.kYr̥				*!				
h. tʰe.ʃɛk.cʰYr̥					*	*!		
i. tʰe.ʃɛk.gYr̥	*!							
j. tʰe.ʃɛk.ɟYr̥	*!							
k. tʰe.ʃɛcʰ.kʰYr̥			*!					
l. tʰe.ʃɛcʰ.kYr̥			*!					
m. tʰe.ʃɛcʰ.cʰYr̥			*!					
n. tʰe.ʃɛcʰ.gYr̥	*!							
o. tʰe.ʃɛcʰ.ɟYr̥	*!							
p. tʰe.ʃɛg.kʰYr̥	*!							
q. tʰe.ʃɛg.kYr̥	*!							
r. tʰe.ʃɛg.cʰYr̥	*!							
s. tʰe.ʃɛg.gYr		**!						
t. tʰe.ʃɛg.ɟYr		**!						
u. tʰe.ʃɛɟ.kʰYr	*!							
v. tʰe.ʃɛɟ.kYr	*!							
w. tʰe.ʃɛɟ.cʰYr	*!							
x. tʰe.ʃɛɟ.gYr		**!						
y. tʰe.ʃɛɟ.ɟYr		**!						
z. tʰe.ʃɛ.kʰYr	*!							
aa. tʰe.ʃɛ.kYr	*!							
bb. tʰe.ʃɛ.cʰYr	*!							
cc. tʰe.ʃɛ.gYr	*!							
dd. tʰe.ʃɛ.ɟYr	*!							
ee. teʃe.kI.kYr	*!							
ff. teʃe.kI.kʰ.Yr	*!							
gg. teʃe.cI.cʰ.Yr	*!							
hh. tʰe.ʃɛc.kʰYr					*	*!		
ii. tʰe.ʃɛc.kYr				*!				
☞ jj. tʰe.ʃɛc.cʰYr							**	*
kk. tʰe.ʃɛc.gYr	*!							

After the insertion of IDENT-IO[Voice], our analysis leads to the desired output which was [tʰe.ʃɛc.cʰYr] in (25jj) even though the optimal winner still violates some constraints such as IDENT-IO (ID-IO) or *SPREADGLOTTIS (*SG). In the next run of the analysis shared in (26), we retested our constraint order on the final mapping pair which is for *dikkat* '/dIkkɑt/ ➔ [dIc.ˈkʰɑt]'.

(26)

The tableau for the OT analysis of *dikkat* '/dIkkɑt/ ➔ [dIc.'khɑt]'

/dIkkɑt/ Candidates	ID[v]	GEM-INT	LIC ([sg], Ons)	*[sg]/COD	SHARE[front]	AGR [back]	*SG	ID-IO
a. dIkʰ.kʰɑt				*!				
b. dIkʰ.kɑt			*!					
c. dIkʰ.cʰɑt				*!				
d. dIkʰ.gɑt	*	*!						
e. dIkʰ.ɟɑt	*	*!						
f. dIk.kʰɑt					*	*!		
g. dIk.kɑt			*!					
h. dIk.cʰɑt					**!			
i. dIk.gɑt	*	*!						
j. dIk.ɟɑt	*	*!						
k. dIcʰ.kʰɑt				*!				
l. dIcʰ.kɑt			*!					
m. dIcʰ.cʰɑt				*!				
o. dIcʰ.gɑt	*	*!						
p. dIcʰ.ɟɑt	*	*!						
q. dIg.kʰɑt	*	*!						
r. dIg.kɑt	*	*!						
s. dIg.cʰɑt	*	*!						
t. dIg.gɑt	**!							
u. dIg.ɟɑt	**!							
v. dIɟ.kʰɑt	*	*!						
w. dIɟ.kɑt	*	*!						
x. dIɟ.cʰɑt	*	*!						
y. dIɟ.gɑt	**!							
z. dIɟ.ɟɑt	**!							
aa. dI.kʰɑt		*!						
bb. dI.kɑt		*!						
cc. dI.cʰɑt		*!						
dd. dI.gɑt	*	*!						
ee. dI.ɟɑt	*	*!						
ff. dI.kI.kɑt		*!						
gg. dI.kI.kʰɑt		*!						
hh. dI.cI.cʰɑt		*!						
☞ ii. dIc.kʰɑt								
jj. dIc.kɑt			*!					
kk. dIc.cʰɑt					*	*!		

Now that the final adjustments seem to have dealt with gemination of plosives, it can confidently be asserted that Turkish gemination appears to be dominantly run by faithfulness constraints such as GEM-INTEGRITY and IDENT-O[Voice].

6. Discussion of Findings

The findings of the analysis illustrate that representing Turkish plosive gemination with double consonants (/CC/ - [CC]) seems to be the most convenient way in OT while explaining the allophonic featural changes taking place between plosive geminate consonants. Additionally, OT seems to have proven its effectiveness in dealing with Turkish plosive gemination in terms of representing the triggers and direction of feature changes seen in plosive gemination in contrast to the representations provided by Lahiri and Hankamer (1988) and by Ergenç and Bekar (2013). Even though the duration of the gemination is guaranteed thanks to the constraint GEM-INTEGRITY, the other agreement and spreading constraints help us to explain the direction of feature changes For instance, AGREE[back] ensures a bidirectional agreement between vowels and consonants in terms of their [+- back] feature. On the other hand, SHARE[front] ensures spreading of [+front] features of consonants such as [c] on vowels by enforcing a link to the same token of [front].

Another finding of the study is that plosive gemination seen in Turkish loanwords seems to be compatible with the universal gemination behaviors such as gemination inalterability (Hayes, 1986) and gemination integrity (Hayes, 1986; Müller, 2001; Noamane, 2018; 2020). It is observed that plosive gemination in Turkish is also resistant to voicing changes judging by the dominant faithfulness constraint IDENT[voice] even though there seems a deviation in place or aspiration features in surface forms. This might stem from two reasons: as suggested by Kirchner (2000), it might be reducing the mechanical workload for the articulator because producing voiced geminates is said to require a full closure, sustained duration as well as keeping voicing features under high pressure. Another reason is changing voicing which creates a phonemic contrast in Turkish. By keeping voicing features faithful to underlying form, mapping to two different geminate outcomes is probably avoided. As for gemination integrity, plosive gemination is surfaced in way not to damage the unity of gemination, which means deletion from or insertion to geminate patterns is prohibited in the language although there is a wide variety of allophonic configurations seen in surface forms. Even though Noamane (2020) prefers to use some other constraints in his OT analysis such as MAX-GEM to ensure gemination integrity, we prefer collecting every type of degemination attempt under GEM-INTEGRITY to simplify our analysis, and it seems to be dominating other markedness constraints dealing with agreement in our analysis.

Finally, the order explored in our OT analysis also seems to overlap findings for gemination in other languages such as Moroccan Arabic (Noamane, 2020) since faithfulness constraints such as IDENT-IO[voice] or GEM-INTEGRITY appears to be dominating markedness constraints such as SHARE[front], AGREE[back], LICENSE([spread glottis], Onset), and *[spread glottis]/CODA.

7. Conclusion

This study investigated plosive gemination in Turkish appearing in word-internal position of using the constraint approach in OT. Our first question is about the constraints and constraint order involved in lexical geminates of plosives as well as the compatibility of these geminates with universal principles such as gemination integrity and inalterability. The findings show that the fatifulness constraints involved in Turkish plosive gemination are GEM-Integrity, IDENT-IO[voice], and IDENT-IO. On the other hand, SHARE[front], AGREE[back], LICENSE([spread glottis], Onset), *[spread glottis]/CODA, *SPREADGLOTTIS are among the relevant markedness constraints. In addition, the analysis produces the constraint order in (27), which indicates that the principles of gemination integrity and inalterability are applicable in plosive gemination because of the dominant GEM- Integrity and IDENT-IO[Voice] features even though they do not form a phonemic contrast in the surface structure.

(27)
GEMINTEG, IDENT-IO[voice] >> SHARE[front], AGREE[back], LICENSE([sg], Onset), *[spread glottis]/CODA >> IDENT[F], *SPREADGLOTTIS

The second research question is concerned with if faithfulness or markedness constraints are dominant in Turkish plosive geminates. It is found regarding this research question that faithfulness constraints seem to be dominating markedness constraints because gemination integrity and voicing features of gemination

are protected despite the featural changes seen between geminate pairs. At this point, it is important to note that involving positional features of plosive gemination in the analysis might lead to a different hierarchical order since all lexical geminations in Turkish occur in word-internal position.

In conclusion, our findings show that OT on Turkish plosive gemination is operative in terms of representing the triggers and direction of feature changes. In addition, the constraints utilized indicate that Turkish plosive geminates demonstrate parallel features to universal principles such as resistance to phonological processes. Even though we focus only on plosive gemination, our analysis can be extended to explain other gemination processes in Turkish involving fricatives, liquids and glides.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Abu-Salim, I. M. (1980), Epenthesis and geminate consonants in Palestinian Arabic. *Studies in the Linguistic Sciences, 10*(2), s.1–11.

Aksan, Y., Aksan, M., Özel, S.A., Yılmazer, H., Bektaş, Y., Mersinli, Ü., Atasoy, G., ve Demirhan, U.U. (2018), *Turkish National Corpus (TUD 3.0)* [Database]. https://v3.tnc.org.tr/tnc/about-tnc

Baković, E. (2000), *Harmony, dominance and control* (Doctoral dissertation, Rutgers University). ROA-360.

Boz, E. (2022), *Türkiye Türkçesi I: Sesbilgisi.* Gazi Kitabevi

Clements, G. N., and Keyser, S. J. (1983), *CV phonology: A generative theory of the syllable*. MIT Press.

Coşkun, M. V. (2016), *Türkçenin ses bilgisi*. Bilge Kültür Sanat.

Curtis, E. K. J. (2003), *Geminate weight: Case studies and formal models* (Doctoral dissertation, Washington University).

Davis, S. (2011), Geminates, (Eds.: M. van Oostendorp, C. J. Ewen, E. Hume, and K. Rice), *The Blackwell companion to phonology,* s.837-859, Volume 2, Wiley-Blackwell.

Demircan, Ö. (2015), *Türkçenin sesdizimi*. Der Yayınları.

Duanmu, S. (2008), *Syllable structure: The limits of variation*. Oxford University Press.

Dutta, H. (2012), Spirantization and the notion of phonological strength relations in Assamese. *Journal of Universal Language, 13*, s.71–99.

Eker, S. (2002), *Contemporary Turkish language*. Grafiker.

Elfner, E. (2007, May 26), *Moraic Faithfulness: Evidence from Blackfoot and English* [15th Manchester Phonology. Meeting notes] https://emilyelfner.info.yorku.ca/files/2017/07/elfner_2007_morafaith_mfm_handout.pdf?x88664

Ergenç, İ. (2002), *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. Multilingual

Ergenç, İ., and Bekâr, İ. P. (2013), Türkçede ünsüz ikizleşmesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 1*, s.173–191.

Ergenç, İ., and Uzun, İ. P. (2020), *Türkçenin ses dizgesi* (Vol. 2). Seçkin Yayıncılık.

Erguvanlı Taylan, E. (2015), *The phonology and morphology of Turkish*. Boğaziçi University Press.

Göksel, A., and Kerslake, C. (2005), *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.

Goldsmith, J. (1990), *Autosegmental and metrical phonology*. Blackwell.

Hayes, B. (1986), Inalterability in CV phonology. *Language, 62*, s.321–351. https://www.jstor.org/stable/414676

Hayes, B. (1989), Compensatory lengthening in moraic phonology. *Linguistic Inquiry, 20*, s.253–306.

Itô, J. (1989), A prosodic theory of epenthesis. *Natural Language and Linguistic Theory, 7*, s.217–259.

Itô, J., and Mester, A. (1994), *Realignment* (Unpublished manuscript). University of California, Santa Cruz.

Kager, R. (1999), *Optimality theory*. Cambridge University Press.

Kawahara, S. (2007), *The emergence of phonetic naturalness* (Doctoral dissertation, University of Massachusetts Amherst).

Kılıç, M.A. (2017), The extrinsic and intrinsic allophones of the Turkey Turkish phonemes: the Stratificational transcription model. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12* (7), s. 195-214. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11354

Kiparsky, P. (1994), Remarks on markedness. Paper presented at Trilateral Phonology Weekend II, University of California, Santa Cruz.

Kirchner, R. (2000), Geminate inalterability and lenition. *Language, 76*(3), s.509–545. https://doi.org/10.2307/417134

Lahiri, A., and Hankamer, J. (1988), The timing of geminate consonants. *Journal of Phonetics, 16*(3), s.327–338. https://doi.org/10.1016/S0095-4470(19)30506-6

Leben, W. R. (1980), A metrical analysis of length. *Linguistic Inquiry, 11*(3), s.497–509. https://www.jstor.org/stable/4178177

Lehmann, C. (2020, April 2), *Minimal pair*. Christian Lehmann. https://www.christianlehmann.eu/ling/ling_meth/ling_analysis/analysis_phon/index.php?open=minimal_pair

Lombardi, L. (1990), The nonlinear organization of the affricate. *Natural Language & Linguistic Theory, 13*(2), s.257–280.

Lombardi, L. (1995), Why place and voice are different: Constraint interaction and featural faithfulness in OT (Unpublished manuscript). University of Maryland.

Lombardi, L. (1999), Positional faithfulness and voicing assimilation in Optimality Theory. *Natural*

Language & Linguistic Theory, 17(2), s.267–302. http://www.jstor.org/stable/4047990

McCarthy, J. (2007), From here to human-level AI. *Artificial Intelligence, 171*(18), s.1174–1182. https://doi.org/10.1016/j.artint.2007.10.009

McCarthy, J. J. (2008), *Doing Optimality Theory: Applying theory to data*. Blackwell.

McCarthy, J. (2011), Autosegmental spreading in Optimality Theory. (Eds.: J. Goldsmith, E. Hume and L. Wetzels), *Tones and Features: Phonetic and Phonological Perspectives*, s.195-222, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110246223.195

McCarthy, J. J., and Prince, A. (1995), Faithfulness and reduplicative identity. (Eds.: J. Beckman, L. W. Dickey, and S. Urbanczyk), *Papers in Optimality Theory*, s. 249–384, UMOPL 18, GLSA.

McCarthy, J. J., and Prince, A. (1999), Faithfulness and identity in prosodic morphology. (Eds.: R. Kager, H. van der Hulst, and W. Zonneveld), *The prosody-morphology interface*, s.218–309, Cambridge University Press.

Müller, J. (2001), *The phonology and phonetics of word-initial geminates* (Doctoral dissertation, Ohio State University).

Noamane, A. (2018), On the integrity of geminates in Moroccan Arabic: An Optimality-Theoretic account. *Journal of Applied Language and Culture Studies, 1*, s.133–164.

Noamane, A. (2020), Consonant gemination in Moroccan Arabic: A constraint-based analysis. *Journal of Applied Language and Culture Studies, 3*, s.37–68.

Pająk, B. (2009), Contextual constraints on geminates: The case of Polish. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society, 35*(1), s.269–280.

Podesva, R. (2002), *Segmental constraints on geminates and their implications for typology*, Linguistic Society of America Annual Meeting, Linguistic Society of America.

Prince, A., and Smolensky, P. (1993), *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar* (Technical Report No. RuCCS-TR-2). Rutgers University Center for Cognitive Science.

Selen, N. (1979), *Söyleyiş sesbilimi akustik sesbilimi ve Türkiye Türkçesi*. Türk Dil Kurumu

Selkirk, E. (1990), A two-root theory of length. (Eds.: J. Padgett and E. Dunlap), *UMass occasional papers in linguistics*, s.123-171, Volume 14, GLSA.

Shooshtaryzadeh, F. (2014), *Phonological disorders in the acquisition of Farsi and Optimality Theory* (Unpublished doctoral dissertation). Jawaharlal Nehru University.

Steriade, D. (1997), *Phonetics in phonology: The case of laryngeal neutralization* (Unpublished manuscript). UCLA.

Thurgood, G. (1993), Geminates: A cross-linguistic examination. (Eds.: J. A. Nevis, G. McMenamin, and G. Thurgood), *Papers in honor of Frederick H. Brengelman*, s.129–139, California State University, Fresno.

Tsujimura, N. (2007), *An introduction to Japanese linguistics* (2nd ed.). Blackwell.

Yönel, S. (1974), Türkçenin Yazımsal Fonemleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, s.319-336. https://izlik.org/JA63PG25HH

Zoll, C. (1996), *Parsing below the segment in a constraint-based framework* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley).

Zoll, C. (1997), Conflicting directionality. *Phonology*, *14*(2), s.263–286. doi:10.1017/S0952675797003369

Zoll, C. (1998, January), *Positional asymmetries and licensing* [Expanded handout of a talk]. Rutgers Optimality Archieve. https://roa.rutgers.edu/files/282-0998/roa-282-zoll-4.pdf

Zsiga, E. C. (2012), *The sounds of language: An introduction to phonetics and phonology.* Wiley-Blackwell.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1362-1378, doi: 10.11616/asbi.1910136

Sansürün Gölgesinde Bir Basın Eleştirisi: Munis Tekinalp'in P. Risal İmzalı 'Türk Basını' Makalesi (1905)

A Press Critique in the Shadow of Censorship: Munis Tekinalp's 'La Presse Turque', Written Under the Pseudonym P. Risal (1905)

Işık EĞRİOĞLU ERTEKİN[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 16.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu makale, Munis Tekinalp [Moiz Kohen]'in "P. Risal" müstearıyla 1 Aralık 1905'te La Revue dergisinde yayımladığı "La Presse Turque" başlıklı makalesini ilk kez Türkçe literatüre kazandırmaktadır. Metin, yazarın en erken tarihli ürünlerinden biri olması yönüyle Türk düşünce tarihi, II. Abdülhamid dönemi matbuat rejimini içeriden bir tanıklıkla tasvir etmesi yönüyle de Türk basın tarihi bakımından birincil kaynak değeri taşımaktadır. Tekin Alp, geç dönem Osmanlı basınını iki kesit üzerinden analiz etmektedir: 1870-1877 arası, hiciv ve mizahla bürokrasiyi denetleyebilen görece özerk bir kamusal ortam; 1877-1878 savaşı sonrası ise eleştiri ve muhalefeti bütünüyle yasaklayarak basını tekdüze bir resmî methiye diline indirgeyen sansür rejimi. Yazarın "Osmanlı basını" yerine ısrarla "Türk basını" kavramını tercih etmesi, metnin Tekin Alp'in Türkçülük düşüncesini henüz sistematik olarak savunmadan önceki erken dönem düşüncesinin izlerini taşıması bakımından dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Munis Tekinalp, P. Risal, Türk Basını, II. Abdülhamid, Sansür.

&

Abstract: This article introduces to Turkish scholarship "La Presse Turque," published by Munis Tekinalp [Moiz Kohen] under the pseudonym P. Risal in La Revue on 1 December 1905. As one of the author's earliest writings, it constitutes a primary source for Turkish intellectual history and, through its insider account of the press regime under Abdulhamid II, for the history of the Turkish press. Tekin Alp analyses the late Ottoman press in two phases: the relatively autonomous public sphere of 1870–1877, in which satire and humour could scrutinize bureaucracy, and the censorship regime after the 1877–1878 war, which suppressed criticism and dissent and reduced journalism to official panegyric. His use of "Turkish press" rather than "Ottoman press" is significant for tracing his early thought before his advocacy of Turkism.

Keywords: Munis Tekinalp, P. Risal, Turkish Press, Abdulhamid II, Censorship.

Atıf/Cite as: Eğrioğlu Ertekin, I. (2026). Sansürün Gölgesinde Bir Basın Eleştirisi: Munis Tekinalp'in P. Risal İmzalı 'Türk Basını' Makalesi (1905). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1362-1378. doi: 10.11616/asbi.1910136

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu için 19. yüzyıl, geleneksel yapıların modern kurumlarla birlikte varlığını sürdürdüğü bir dönüşüm dönemidir. İlber Ortaylı'nın "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" şeklinde kavramsallaştırdığı bu kesit; kökenleri 18. yüzyıla dayanan, Gülhane Hatt-ı Hümayunu [Tanzimat Fermanı] (1839) ile iktisadi, hukuki ve fikri sahada bütüncül bir modernleşme evresine dönüşen siyasi-

[1] Dr., Işık Eğrioğlu Ertekin, Trakya Üniversitesi, isikegrioglu@trakya.edu.tr

idari süreci ifade etmektedir. Nitekim bu asırda Osmanlı aydınları, yalnızca okur-yazar bir zümre olmaktan çıkarak dönemin entelektüel sınıfını oluşturmaya başlamıştır. (Ortaylı, 2018: 17-28). Bu dönüşümün belkemiğini oluşturan unsurlardan birini, bilginin üretim, dolaşım ve kitleselleşme süreci oluşturmuştur; matbaanın yaygınlaşması ve süreli yayınların ortaya çıkışı, entelektüel üretimin kademeli olarak kitleselleşmesine ve kamuoyu kavramının oluşmasına imkân tanımıştır.

Sultan II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemleri Türk basın ve yayın hayatının kök salmaya ve yaygınlaşmaya başladığı "kuruluş yılları" olmuştur. Özellikle 1820'li yıllarda Osmanlı topraklarında hem basımevi hem de basın açısından bir yeniden canlanma yaşanmıştır. Türk basını, imparatorluğun merkezi idaresi ile güçlü bir eyaleti olan Mısır arasındaki siyasi rekabet çerçevesinde şekillenmiştir. Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından 1828'de yarı Arapça yarı Türkçe olacak şekilde iki dilde yayınlanan *Vakâyi-i Mısriyye* gazetesini, ilk Türk matbaasının kuruluşundan (1727) bir asrı aşkın süre sonra 1831'de İstanbul'da çıkarılan resmi nitelikli *Takvîm-i Vekâyi* takip etmiştir. Türk basını, başlangıçta devletin resmi tebliğ aracı olmanın ötesine geçemediyse de 1860'lardan itibaren *Tercümân-ı Ahvâl* (1860) ve *Tasvîr-i Efkâr* (1862) ile onları takip eden özel gazete ve mecmua/dergilerle birlikte devletin resmi kanallarından bağımsız bir *söylem*in ve *kamuoyu*nun doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bilginin; resmi, yarı resmi ve özel iletişim araçlarıyla yayılma süreci gündelik dilde sadeleşme zorunluluğunu doğurmuştur (Koloğlu, 1992: 31-41; Kahraman, 2003: 121)

1860 yılına kadar Türk basını reformcu fakat yapısı gereği idareye karşı eleştirel olmayan bir tavır takınmıştır. Mutlakıyet ile idare edilen imparatorlukta ortaya çıkan bu "çok seslilik", bilginin kontrol edilmesi ve denetlenmesi zaruretini beraberinde getirmiştir. 1864'te ilk matbuat nizamnâmesi neşredilmiştir. Bu nizamnâmenin en belirgin özelliği, yasal ön sansürü kaldırmış olmasıdır. Ancak nizamnâme, ön sansürü kaldırmasına rağmen getirdiği ağır para ve hapis cezalarıyla basın üzerinde dolaylı bir denetim mekanizması kurmuştur. Nizamnâme çerçevesinde Sultan, hükümet üyeleri ve yabancı devlet başkanları aleyhine yayın yapılmasını engelleyen yaptırımlar, basını oto sansüre uğratmıştır. Ali Suavi'nin 1867'de çıkarmaya başladığı *Muhbir*'de oldukça sert bir muhalefet dilinin kullanılması üzerine Sadrazam Âlî Paşa, matbuat nizamnamesi dışında hükümete uyarı ve yayımı engelleme imkânı veren Kararname-i Âlî'yi neşretmiştir. Matbuat nizamnamesi ve Kararname-i Âlî, istisnai dönemler haricinde 1909 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kararname-i Âlî doğrultusunda bazı gazetelerin kapatılması üzerine, 1867-1871 yılları arasında Namık Kemal, Ali Suâvi ve Ziya Bey gibi aydınlar bu sansür ikliminde yurt dışına gitmişler ve çeşitli Avrupa şehirlerinde *Muhbir*, *Hürriyet*, *Ulûm* ve *İttihad* gibi gazeteler çıkararak yurt dışındaki ilk Türkçe basın sürecini başlatmışlardır. Sultan Abdülaziz döneminde -1864'ten sonra- birçok gazete ve dergi yayım hayatına başlamıştır[2] (Kahraman, 2003: 122-123).

II. Meşrutiyet'i ilân etmesi, yani Kanûn-ı Esâsî'yi yürürlüğe koyması koşuluyla tahta çıkan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde basın, Tanzimat dönemine kıyasla belirgin biçimde gelişmiştir. Bu dönemde gazete ve okur sayısı artmış, bilgi giderek kitleselleşmeye başlamış ve İstanbul'daki Babıâli caddesi basın bölgesi olarak şöhret kazanmıştır. Tekin Alp'in Türk gazeteciliğinin altın çağı olarak andığı 1870-1877 yılları arasında Türk basınına "eleştiri, hiciv ve mizah" damgasını vurmuştur. İlk mizah gazetesi olan *Diyojen* de bu dönemde yayımlanmaya başlamıştır (Risal, 1905: 376; Küçük, 1988: 217; Kahraman, 2003: 123).

II. Abdülhamid, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı [93 Harbi] sürecinde (1878) Meclis-i Meb'ûsan'ı kapatmış ve Kanûn-ı Esâsî'yi askıya almıştır. Böylece Türkiye'de basın, yeniden sansür ve kapatma tehdidiyle baş başa kalmıştır (Berkes, 2012: 368-370). Bir süre sonra her çeşit gazete ve dergiye, peşi sıra matbaada basılan bütün yayınlara sansür uygulaması getirilmiştir (1888). Bu dönemde mizah dergilerinin çıkarılmasına izin verilmemiş, basında siyaset yasağının bulunduğu II. Abdülhamid döneminde gazetecilik geri plana düşmüştür. Ahmed Midhat Efendi tarafından 1878'de çıkarılmaya başlanan ve ansiklopedik gazeteciliği ilke edinen *Tercümân-ı Hakîkat*, dönemin uzun süre yüksek satış rakamlarına da ulaşan tek gazetesi olarak kalmıştır. 1886'da *Mîzan* çıkmaya başlamıştır. Buna karşılık dergicilikte Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in öncülüğünde hem içerik hem kâğıt ve baskı kalitesi bakımından büyük bir atılım yaşanmış, özellikle 1880'li

[2] *Terakkî* (1868), *Basîret* (1870), *İbret* (1870), *Âyîne-i Vatan* (1866), *Muhib* (1867), *Muhibb-i Vatan*, *Utârid* (1867), *Mümeyyiz* (1869), *Kevkeb-i Şarkî* (1869), *Hakayiku'l-vekayi* (1870), *Asır* (1870), *Devir* (1870), *Hadîka* (1870), *Diyojen* (1870), *Hulâsatü'l-vekayi'* (1870), *Dağarcık* (1872), *Kırkanbar* (1873), *Dolap* (1873), *Medeniyet* (1874), *Sadakat* (1875), *İstikbâl* (1875), *Vakit* (1875) ve *Sabah* (1876) (Kahraman, 2003: 122-124).

yılların ilk yarısı Türk dergiciliği için altın dönem olmuştur. Bu dönemde *Mecmûa-i Ebüzziyâ* (1880), *Hazine-i Evrâk* (1881), *Hafta* (1881), *Mir'ât-ı Âlem* (1881), *Âfâk* (1882), *Mecmûa-i Âsâr* (1882), *Güneş* (1884), *Gayret* (1886), *Berk* (1886), *Teâvün-i Aklâm* (1886), *Manzara* (1887), *Nilüfer* (1887) gibi dergiler yayım hayatına girmiştir. 1890'lı yıllara damgasını vuran dergi Ahmed İhsan'ın (Tokgöz) çıkardığı, çıkışından bir süre sonra Edebiyât-ı Cedîde hareketinin kaynağı ve odağı durumuna gelen *Servet-i Fünûn* olmuştur (1891). Ayrıca *Maârif* (1891), *Resimli Gazete* (1891), *Mekteb* (1891), *Ma'lûmât* (1895) gibi dergiler de yayımlanmıştır. 1890'lı yılların ikinci yarısına doğru *Tercümân-ı Hakîkat*'in yanında dönemin önemli gazetelerinden Ahmed Cevdet'in çıkardığı *İkdam* basın hayatına adım atmıştır (1894).

Basının sıkı denetim altında tutulduğu II. Abdülhamid döneminde yurt dışında Türkçe basın tekrar canlanmıştır. *Hayâl* (1878), *İstikbâl* (1880), *Gencîne-i Hayâl* (1881) gibi gazetelerden sonra İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurulmasının ardından Mısır ve birçok Avrupa şehrinde *Meşveret* (1895), *Ezan* (1896), *Mîzan* (1897), *Osmanlı* (1897), *Şûrâ-yı Ümmet* (1902), *İctihad* (1904) ve *Terakkî* (1906) gibi gazeteler faaliyet göstermiştir (Kahraman, 2003: 122-123).

Bu tarihî ve kurumsal arka plan, II. Abdülhamid dönemi basınına dair hatırı sayılır bir ikincil literatürün teşekkül ettiğini göstermektedir. Ne var ki bu literatür, ağırlıklı olarak tarihsel bir mesafeden ve kurumsal bir bakışla inşa edilmiş; dönemi bizzat içeriden tecrübe eden bir tanığın kaleminden çıkan ve doğrudan Avrupalı okur kitlesini muhatap alan birincil değerlendirmeler büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. İşte Tekin Alp'in "Türk Basını" makalesi tam da bu boşluğu doldurmaktadır. O sırada (1905) Selanik'te bulunan ve *Asır* gazetesinde yazarlık yapan Tekin Alp'in bu metni literatüre iki düzeyde katkı sağlamaktadır: İlk olarak, sansürün matbuatı işlevsizleştirdiği bir evrede dönemin kamusal hayatını içeriden belgeleyen birincil bir kaynağı ilk kez erişime açmakta; ikinci olarak da yazarın henüz Türkçülük ideolojisini sistemleştirmediği erken bir aşamadaki liberal-pozitivist tavrını görünür kılarak entelektüel dönüşümünün ilk evresine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Böylelikle metin, Türk basın tarihi ile Türk düşünce tarihinin kesiştiği bir eşikte konumlanmaktadır.

2. Tekin Alp'in Yaşamı ve Eserleri

Asıl adı Moiz Kohen olan Munis Tekinalp (1883-1961) 1883'te Selanik Vilayeti'ne bağlı Serez'de doğmuş, mutlakıyet, meşrutiyet ve cumhuriyet devirlerinde Osmanlıcılık, Türk milliyetçiliği, Pan-Türkizm ve Kemalizm fikir akımlarının gelişiminde rol oynamış bir aydındır[3]. Selanik'te *Alliance Israélite Universelle* mektebinde aldığı seküler eğitim sayesinde geleneksel Yahudi ruhban çizgisinden koparak Fransız cumhuriyetçiliği ve aydınlanma fikirleriyle tanışmıştır[4]. Kozmopolit Selanik ortamında erken yaşta siyasete ve gazeteciliğe (*Asır* gazetesi) atılmış[5], hukuk eğitimi almış ve çeşitli dillere olan hakimiyetiyle ön plana çıkmıştır (Landau, 1996: 13-14, 371; Landau, 1988: 1131; Turhan, 2017: 506-511; Kılıç, 2026; Odabaşı, 2010: 2-13).

Siyonist kongrelerinde "Osmanlı yurtseverliğini" savunan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarında II. Meşrutiyet'i destekleyen Tekin Alp[6], Ziya Gökalp ve Genç Kalemler çevresiyle tanışmasının ardından Türkçülük düşüncesinin en önemli teorisyenlerinden biri hâline geldi[7]. Balkan savaşları (1912-1913) sonrasında İstanbul'a yerleşerek (Tekin Alp, 1915: X) *İktisadiyat Mecmuası* ve *Yeni Mecmua* gibi yayınlarda

[3] Avrupa dillerinde yayımlanan çalışmalarda Tekin Alp, M. Cohen/Moiz Kohen ya da Moïse Cohen şeklinde de anılır (Landau, 1988: 1130; Landau, 1996: 13; Kılıç, 2019: 586).

[4] *Alliance Israélite Universelle* mektepleri Fransızcanın yayılmasını ve Yahudi toplumunun sekülerleşerek modernleşmesini sağlamıştır. Bu eğitim, Tekin Alp'e yalnızca modern bilgiler kazandırmakla kalmamış; geleneksel yapıdan koparak toplumsal entegrasyonu önceleyen yeni bir dünya tasavvuru edinmesinde belirleyici olmuştur. (Turhan, 2022: 379-380).

[5] Tekin Alp'in Selanik'te çıkan *Asır* gazetesindeki ilk yazıları batı dillerinden yaptığı çeviriler olmuştur. 1902-1907 arasında müellifi olduğu yazılar arasında da tematik bir bütünlük yoktur. Tekin Alp *Asır* gazetesindeki bu beş yıllık mesaisi boyunca Amerika'da işçilerin yaşamı, Avrupa'da intihar, Rusya'da sanayinin gelişimi, deprem ve kasırga gibi doğal afetler, yeni keşifler ve icatlar, kadınlar ve elbiseleri, elli sene sonra yaşamın nasıl olacağı ve olimpiyat oyunları gibi çok çeşitli ve dağınık konularda yazılar kaleme almıştır (Turhan, 2022: 59-60).

[6] Tekin Alp, 1909'da Hamburg'taki IX. Siyonist Kongresi'ndeki konuşmasında Siyonizmi politik bir amaçtan ziyade kültürel dayanışma olarak ele almış ve dünya Yahudilerini "modern çağın Kenan'ı" olarak tanımladığı Osmanlı topraklarına göçe davet etmiştir. Konuşmanın tam metni için bkz. Landau, 1996: 85-99.

[7] Ziya Gökalp'in 1911'de Selanik'e gelmesi ve *Genç Kalemler* ile *Yeni Hayat* çevresinde Türkçülük düşüncesini sistemleştirmesi, Tekin Alp'in entelektüel dönüşümünde dönüm noktası olarak kabul edilir (Okay, 1996:124; Turhan, 2022: 176; Berkes, 2012: 419).

Gökalp'in halkçı-tesanütçü milli iktisat tezlerini işledi[8] ve I. Dünya Savaşı yıllarında Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde Alman müderris Anton Fleck'in muavini sıfatıyla dersler verdi[9]. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının (1918) ardından 'Yeni Osmanlılık' düşüncesine yönelen Tekinalp, Cumhuriyet'in ilanıyla (1923) Kemalist devrimlere uyum sağladı ve ilerleyen yıllarda da resmen "Munis Tekinalp" adını aldı (Kılıç, 2025: 119-120; Kılıç, 2019: 586; Landau, 1988: 1129-1130)[10].

Hayatının son yıllarını Fransa'nın Nice şehrinde geçirdi ve 1961'de orada vefat etti (Bali, 2012: 293; Turhan, 2022: 57; Landau, 1996: 16-17).

Tekin Alp, mutlakıyet, meşrutiyet ve cumhuriyet devri düşünce tarihi açısından son derece özgün bir aydındır. Onu öne çıkaran en önemli husus, yaşamı boyunca farklı politik akımlar ve entelektüel hareketler içinde kendisine etkin bir yer edinebilmesi ve geç döneme özgü bir Osmanlı aydını olmasıdır (Kılıç, 2025: 118). Henüz Osmanlıcı kimliğiyle tanındığı bir evrede, P. Risal müstearıyla kaleme aldığı ve seküler Türk milliyetçiliğinin erken dönem nüvelerini barındıran makaleleri hariç tutulduğunda, Tekin Alp'in entelektüel yolculuğu, genel hatlarıyla tüm imparatorluğu kuşatan Osmanlıcılıktan başlayıp Türkçülüğe ve Pantürkizme, I. Dünya Savaşı sonrasında Yeni Osmanlıcılığa ve nihayet Kurtuluş Savaşı'nın ardından Kemalizm'e doğru evrilen bir seyir takip etmiştir (Landau, 1995: 34-35). Osmanlıcılık ve Türk milliyetçiliğinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmasına rağmen Türk aydınları arasında az tanınan isimlerden biridir. Jacob M. Landau'ya göre, Türk milliyetçiliği literatüründe ona çoğunlukla yüzeysel ve sınırlı biçimde atıf yapılmasının başlıca nedeni, metinlerinin uzun bir zaman dilimine yayılmış olması, -hem kitap hem de gazete yazıları olarak- farklı dillerde ve dağınık biçimde yayımlanmış olmasıdır. Bu durum, eserleri üzerine bütüncül ve dengeli bir değerlendirme yapmayı güçleştirmiştir (Landau, 1988: 1129-1131)[11].

Tekin Alp'in başlıca eserleri arasında, 1-*Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi'-i Mezûniyet (*Kohen, 1328/1912), 2- *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler? Büyük Türklük, En Meşhur Türkçüler'in Mütâlaâtı* (1914), 3- *Türkismus und Pantürkismus* (1915), 4- *The Turkish and Pan-Turkish Ideal* (1916), 5- *Türkleştirme* (1928), 6- *Kemalizm* (1936), 7-*Türk Ruhu* (1944)[12] başlıklarını taşıyan Türkçe, Fransızca ve Almanca eserler yer almaktadır (Landau, 1996*:* 409-410; Kılıç, 2019: 586-587; Kılıç, 2008: 89-92).

2.1. P. Risal Müstearı ve Tekin Alp'in En Erken Tarihli Bilinmeyen Makalesi

Moiz Kohen -yabancı literatürde Moïse Kohen- yazarlık yaşamı boyunca Tekin Alp, Munis Tekinalp ve Musa Tekinalp gibi müstear isimler kullanmıştır (Bali, 2012: 11). Bunların içinde akademik literatürde en çok tartışmaya konu olanı "P. Risal"dir. P. Risal imzasının Munis Tekinalp'e ait olduğuna dair en somut kanıt, 16 Ağustos 1912'de *Mercure de France* dergisinde yayımlanan "Les Turcs à la recherche d'une âme nationale" başlıklı makaledir (Risal, 1912: 673-707). Jacob M. Landau'nun yayımladığı otobiyografilerde Tekin Alp, bu makaleyi kendisinin kaleme aldığını ve metnin "Türkler bir Ruh-ı Millî Arıyorlar" başlığıyla Yusuf Akçura tarafından Türkçeye çevrildiğini açıkça beyan etmektedir (Landau, 1996: 373). Öte yandan yabancı basında P. Risal müstearını kullanan yegâne kişinin Tekin Alp olmadığını da belirtmek gerekir. Tekin Alp ile aynı sosyo-kültürel iklimden beslenen Selanik doğumlu bir başka Yahudi yazar Joseph Nehama (1880-1971) da *La Ville Convoitée Salonique* adlı eserini P. Risal müstearıyla yayımlamıştır. *Encyclopaedia Judaica*'da Joseph Nehama maddesini kaleme alan Yitzchak Kerem, bu müstear isim benzerliğinden yola çıkarak Tekin Alp ile Nehama'yı birbirine karıştırmış ve Nehama'nın *Mercure de France* dergisinde birçok makalesi olduğunu iddia etmiştir (Kerem, 2007: 59). Oysa Fransız Milli

[8] Gökalp'in bireycilik ile toplumculuğu uzlaştıran "tesanütçülük" (solidarizm) fikrinin ayrıntıları için bkz. Toprak, 1977: 101; Ülken, 1992: 374.

[9] I. Dünya Harbi sırasında Almanya'dan edebiyat, hukuk ve fen fakülteleri için getirilen müderrisler kapsamında Dr. Fleck, 11 Ekim 1915'te İlm-i Malî (Maliye) müderrisi olarak göreve getirildi ve 14 Kasım 1915'te kendisiyle resmî sözleşme imzalandı. Bu atama sonrasında Fleck'in yanına yardımcı ve tercüman sıfatıyla Moiz Kohen (Munis Tekinalp) tayin edildi. Dr. Fleck, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından Türkiye'den ayrılarak Almanya'ya döndü (Dölen, 2008: 29-30; 2013*:* 278; https://ns-zeit.uni-greifswald.de/projekt/personen/fleck-anton/, Erişim Tarihi: 25.11.2025).

[10] Rıdvan Turhan, Moiz Kohen'in 1934 tarihli Soyadı Kanunu ile 'Tekinalp' soyadını aldığını belirtmektedir (Turhan, *2022:* 50). Ancak dönemin basın kayıtları (Cumhuriyet Gazetesi) incelendiğinde, isim değişikliğinin hukuken 28 Ocak 1937 tarihinde kesinleştiği ve 'Munis Tekinalp' adının bu tarihte resmen tescil edildiği anlaşılmaktadır. (Cumhuriyet, 1937: 8).

[11] Jacob M. Landau, "Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Devrinde Bir Aydın", s. 1129-1131.

[12] Tekin Alp son kitaplarını, yani *Kemalizm* ile *Türk Ruhu*'nu Atatürk devrine kaleme almıştır. *Türk Ruhu* kitabında Türk ruhunun gelişimini dört evreye "Atalar, İslamlık, Meşrutiyet, Cumhuriyet devri" ayırmış ve Cumhuriyet devrini asıl milli ruhun doğuşu olarak nitelendirmiştir (Ülken, 1992*:* 375).

Kütüphanesi/Bibliothèque Nationale de France (BnF) ve İsrail Millî Kütüphanesi gibi uluslararası arşivlerin katalog kayıtları, Selanik üzerine yazılan kitabın yazarının Joseph Nehama olduğunu kaydetmektedir.[13] Üstelik Tekin Alp'in kendi eser dökümlerinde Selanik üzerine bir kitap yazmış olduğundan hiç bahsetmemesi; P. Risal müstearının aslında iki farklı müellif tarafından, birbirinden tamamen ayrı entelektüel bağlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Landau tarafından yayımlanan Tekin Alp otobiyografilerinde, yazarın Fransız dergilerinde *Türk basını* hakkında kapsamlı tetkikler kaleme aldığı açıkça ifade edilmektedir (Landau, 1996: 373). Aynı şekilde Tekin Alp, 1915'te Almanca kaleme aldığı *Türkismus und Pantürkismus* adlı eserinin girişindeki otobiyografisinde de Fransız dergilerinde "Türk basını" üzerine kapsamlı bir makale neşrettiğini açıkça belirtmektedir (Tekin Alp, 1915: XI). Nitekim Fransız dergilerinde yapılan taramalar neticesinde, Tekin Alp'in "P. Risal" müstearıyla 1 Aralık 1905'te *La Revue* dergisinde Fransızca "La Presse Turque" (Türk Basını) başlıklı bir makalesinin olduğu tespit edilmiştir (Risal, 1905: 373-384). Türk Basını başlıklı makale, Landau'nun tespitleri ve Tekin Alp'in otobiyografik anlatısıyla birebir örtüşmekte ve bu makalenin Tekin Alp'e ait olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Tekin Alp'in "P. Risal" müstear adıyla kaleme aldığı bu makalesi, yazarın Türkçülük ideolojisini henüz sistemleştirmediği bir aşamada II. Abdülhamid döneminin siyasi ve kültürel iklimine yönelttiği erken dönem eleştirileri ihtiva etmesi bakımından Türk basın ve düşünce tarihi için önem taşımaktadır. Yazar bu metinde, 'istibdat' rejiminin yarattığı suskunluk ve dalkavukluk iklimini eleştirirken, referans noktası olarak 1870-1877 yılları arasındaki "mizah patlamasını" ve basının altın çağını merkeze alır. *Hayâl* ve *Diyojen* gibi yayınların, en yüksek devlet kademelerini dahi hicvedebilen cesur tavrını ve mizahın Osmanlı'da nasıl güçlü bir siyasi muhalefet aparatına dönüştüğünü tarihi anekdotlarla okuyucuya aktarır. Hür düşüncenin ve mizahi zekânın yerini; sansürün, yozlaşmanın ve liyakatsizliğin Türk basını üzerindeki felç edici etkilerine bıraktığı o karanlık süreci bizzat içeriden bir tanıklıkla ortaya koyan bu emsalsiz tarihi belge, Türkçe literatürde ilk kez yayımlanmaktadır.

Bu çalışmada, Tekin Alp'in *Türk Basını* başlıklı makalesinin özgün yapısını ve çeviri metnin bütünlüğünü korumak amacıyla şu yöntem benimsenmiştir: Tekin Alp'in ilgili metinde öne sürdüğü temel iddia ve tezler, ikincil akademik kaynaklar ışığında çapraz bir okumaya tabi tutulmuş ancak ana metnin akışını ve tarihsel dokusunu bozmamak adına, söz konusu ikincil kaynaklara dayanan tartışma ve değerlendirmelerin tamamı dipnotlara taşınmıştır. İzlenen bu yöntemle, hem birincil kaynağın bütün halinde kesintisiz olarak okuyucuya sunulması hem de yazarın argümanlarının nesnel ve akademik bir zeminde incelenmesi amaçlanmıştır.

3. Türk Basını (La Presse Turque)

Tekin Alp'in "La Presse Turque" başlıklı makalesinin Türkçe tercümesi, Roma rakamlarıyla sekiz bölüme ayrılmış olup aşağıda sunulmuştur:

"Türkiye'de bugünkü gazetecilik, elli yıl önceki gazeteciliğe hiç benzememektedir. Bu basının geçirdiği gelişimin temel safhalarını tayin etmek ise daha da güçtür zira Türk gazeteleri her daim istikrardan ve süreklilikten yoksun olmuştur. Varlıkları her zaman pamuk ipliğine bağlı kalmıştır. Şaşırtıcı bir hızla ortadan kaybolur, peşi sıra yeniden ortaya çıkarlar. Aynı ad altında belli bir olgunluğa erişebilen yayın organı son derece nadirdir. Her gün bir veya birkaçı hiçliğe karışır ancak bunlar gecikmeksizin yeni başlıklar altında yeniden dirilir; şüphesiz bu yolla okuru yanıltabileceklerini umarlar. Kimi yayın organları siyaseten bir o yana bir bu yana yalpalayarak onlarca yıl ayakta kalabilmiştir; ne var ki bunlar tutarlı bir program izleyememiştir. Başlangıçta edebî bir çizgide olan yayın organları zamanla siyasi bir kimliğe bürünmüş ya da tümüyle mizahileşmiştir. Kaderleri, hemen hemen her zaman kültürden nasibini almamış ve tek bir düzgün Türkçe cümle yazmaktan aciz olan Ermeni veya Rum müdürler ve imtiyaz sahipleri tarafından, hiçbir seçicilik gözetilmeksizin işe alınan yazarların keyfine ve tesadüfi yeteneklerine bağlı olmuştur.

[13] https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb17716880p (Erişim Tarihi: 26. 11. 2025); https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990026581540205171/NLI (Erişim Tarihi: 26. 11. 2025).

Önceden belirlenmiş herhangi bir yayın ilkesinden yoksun olan bu yazarlar yazılarını keyiflerine göre kaleme alır, konularını bulabildikleri yerden seçer, şu ya da bu doktrini işler ve sansür haricinde hiçbir denetime tabi olmaksızın latife kabilinden mevzuları sanki çok mühimmiş gibi büyük bir ciddiyetle, ciddi meseleleri ise laubali bir neşeyle ele alırlar. Ancak gazetelerine özgü bir karakter, az çok belirgin bir tavır kazandırmayı başardıkları anda kalemlerini başka yere sunmak zorunda kalırlar, zira müdür, yazılarının karşılığını tatmin edici ve bilhassa düzenli bir şekilde ödeyemez. Bu yüzden gazetelerin üslubu, tonu ve ruhu durmaksızın değişir.

Günümüz basını ile geçmişteki basın arasında hala ortak bir nokta varsa, o da bu kalıcılıktan yoksunluk, uyumlu ve normal bir gelişimden tamamen yoksun oluştur. Eski Türk basını nispeten çok geniş bir ifade hürriyetiyle öne çıkardı; bugünkü ise tam aksine, taraf tutma ve fikir beyan etme kabiliyetinin neredeyse mutlak yokluğuyla öne çıkmaktadır. En katı sansür onu boyunduruk altına almakta, sindirmekte; her türlü özgün ya da bağımsız sesi bastırmaktadır.

Bu koşullar altında Türk basını yıllar içerisinde ne gelişebilmiş ne de ağırlığını artırabilmiştir. Bugün başlangıçtakinden ne daha güçlüdür ne de daha parlak. Yayın sayısı belirgin bir sebep olmaksızın azalıp çoğalmaktadır. Türkiye'de kamuoyuna hükmeden büyük gazetelerin hiçbir zaman var olmadığını da belirtmek gerekir. Hepsi şimdiye dek sıradan bir hayata mahkûm edilmiştir. İstanbul'un ya da diğer Türk şehirlerinin basını bir güç teşkil etmemektedir. Otoriteden yoksundur; sözünün ağırlığı yoktur. Velhâsıl, hiçe sayılabilecek bir varlıktır" (Risal, 1905: 373-374).

I

"Türk gazetelerinin ilki, 1832 dolaylarında kurulan[14] ve yaklaşık otuz yıl boyunca hiçbir rakibi bulunmayan resmi yayın organı *Takvîm-i Vekâyi*'dir[15]. Hiçbir etkin rol üstlenmemiş; Türkiye'de yaşanan önemli olayları, fermanları ve kararnameleri kayıt altına almakla yetinmiştir.

1861'e yaklaşırken, halkın entelektüel gelişimini dert edinen bazı Türk aydınları ve âlimleri, en meşhur isimlerin imzalarını taşıyan edebî ve bilimsel değeri yüksek çalışmaların yayımlandığı *Mecmûa-i Fünûn*'u kurdu[16]. Ancak bu süreli yayın sadece geçici bir ömre sahip oldu. Daha sonra ondan örnek alınarak başka bilimsel dergiler de çıkarıldı. 1865'e kadar Türkiye'de hiçbir siyasi gazete görülmedi[17]. Bu tarihten itibaren bir yığın gürültücü günlük gazete, sınırlı bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmek için birbirleriyle yarışmaya başladı. *Cerîde-i Havâdis*[18], *İttihad*, *Basiret*[19] ve *Sadakat*[20] birbiri ardı sıra gün yüzüne çıktı. Bununla birlikte, popülerlikleri çok kısa sürdü. Tamamen şaşkınlık ve hevesten kaynaklanan bir refah döneminin ardından

[14] *Takvîm-i Vekâyi,* -1832'de değil- tam olarak 1 Kasım 1831'de yayın hayatına başlamıştır (Yazıcı, 2010: 490).

[15] Esasında, imparatorluk Valisi olan Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'da neşredilen *Vakâyi-i Mısriyye* ile Hanya'da çıkarılan *Vakâyi-i Giridiyye* (1830) istisna tutulduğunda Osmanlı'da çıkarılan ilk Türkçe resmî gazete *Takvîm-i Vekâyi (1831)*'dir. Bunların yanı sıra, bir İngiliz vatandaşlarına tanınan imtiyazla yarı resmî statüde yayın hayatına başlayan *Cerîde-i Havâdis* (1840) de Türk basın tarihinin en köklü süreli yayınlardan biri kabul edilir. Ayrıca, Türk basın hayatının ilk dönem yazar kadrosu, bütünüyle devlet memurlarından oluşmaktadır (Koloğlu, 1992: 15). Bu tarihten 10 yıl önce 1821'deki Rum ayaklanmasının imparatorlukta Divan-ı Hümayun Baş tercümanlığı makamına kadar ulaşan Fenerli Rum tercüman geleneğini sona erdirmesi, Osmanlı diplomasisinde ani bir kadro boşluğu yaratmıştır. Bu boşluğu kapatmak amacıyla tercüme odası kuruldu. Tercüme odası dönemin uluslararası diplomasi dili olan Fransızcaya hâkim, Avrupa hukuku ve siyasetini içeriden tanıyan ilk Müslüman nesil tam da burada yetişti. Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşalar gibi sonradan Tanzimat'ın mimarları olarak anılacak isimler bu ocaktan çıktığı için tercüme odası, diplomatik modernleşmenin 'okulu' konumuna geldi. Dolayısıyla 1821'deki Rum isyanı sonrası imparatorlukta Fenerli Rum tercümanların tasfiyesi Tanzimat reformculuğunu ve erken Osmanlı basınını birlikte doğuran kurumsal dönüşümün fitilini ateşledi (Koloğlu, 1999: 127-135).

[16] *Mecmûa-i Fünûn*, Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesinin bilimsel ve entelektüel zeminini oluşturmak amacıyla 1861'de kurulan Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin yayın organı olarak Temmuz 1862'de Münif Paşa öncülüğünde yayın hayatına başladı. Osmanlı Devleti'nin ilk bilimsel dergisi kabul edilen bu mecra, pozitif ve sosyal bilimleri toplumun anlayabileceği sade bir dille tanıtmayı ve vatan çocuklarını yetiştirmeyi hedeflemiştir. Fizikten felsefeye, iktisattan jeolojiye kadar geniş bir yelpazede içerik sunan *Mecmûa-i Fünûn*, hem modern bilimsel terminolojinin Türkçeleştirilmesinde öncü bir rol oynamış hem de Arap alfabesinin ıslahı gibi temel kültürel meseleleri ilk kez sistemli bir şekilde tartışmaya açarak Türk düşünce hayatında "kültür ocağı" vazifesi görmüştür (Uçman, 2003a: 270-271).

[17] Tekin Alp'in *"1865'e kadar Türkiye'de hiçbir siyasi gazete görülmedi"* şeklindeki ifadesi doğru değildir. Agâh Efendi tarafından çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* 1860-66 yılları arasında 792 sayı yayınlandı. Gazetede siyasi yazıların yanında eğitim ve ekonomi alanında eleştirel makaleler yer almaktaydı (Çakır, 2011: 495-496). 27 Haziran 1862'de yayın hayatına başlayan Tasvîr-i Efkâr 1865'te düzenli olarak yayımlanmaya devam ediyordu. Hatta Namık Kemal bu gazetede siyasi içerikli yazılar kaleme alıyordu (Yazıcı, 2011: 138-139).

[18] *Cerîde-i Havâdis*, 31 Temmuz 1840'ta yayın hayatına başladı ve Gazetenin sahibi William Churchill hayatını kaybedince 26 Eylül 1864'te kapandı. William Churchill'in ölümünden sonra g (Ekim 1846) Cerîde-i Havâdis'in yayımı oğlu Alfred Churchill tarafından sürdürüldü ve adı 1212. sayısından sonra *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis* oldu (Ebüzziya, 1993: 406-407). Tekin Alp'in bu gazeteyi 1865 sonrası siyasi basın listesine dahil etmesi, büyük ihtimalle onu aynı Churchill ailesinin 1877'de çıkardığı devam yayını *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis* ile karıştırmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

[19] *Basîret* gazetesi, Ali Efendi tarafından kurularak 23 Ocak 1870'te yayın hayatına girmiştir (Yerlikaya, 1992: 103-104).

[20] *Sadakat,* 23 Nisan 1875'te İstanbul'da yayımlanmaya başladı. Namık Kemal de bu gazeteye yazılar yazdı. Yayıncısı Mehmet Şemsettin olan dergi, toplam altı sayı yayımlandıktan sonra 4 Haziran 1875 tarihinden itibaren *Etfal* ismiyle müstakil bir çocuk dergisi olarak yayın hayatını sürdürdü. (Ercan ve Akpınar, 2014: 110-112; Topuz, 2003: 31, 403).

okuyucuları tarafından terk edildiler. Siyasi basın hızla geriledi; bunun başka türlü olması da mümkün değildi zira okuma yazma bilenlerin sayısı çoğalan gazete sayısıyla hiç de orantılı değildi. Gürültücü ve çığırtkan olan bu gazeteler, tıpkı sirk arenasına ansızın fırlayan palyaçolar gibi sahneye çıkarak siyasi olaylar ve iç meselelerde belirli bir rol oynamayı başardılar.

Sansür kısıtlamaları henüz basının özgür söylemini engeller hale gelmemişti. Ceza almaksızın her işe karışıyorlardı. İrtikâp ya da yolsuzluk şüphesi altındaki en yüksek devlet memurlarına saldırmalarının önünde hiçbir engel bulunmuyordu. Sadrazamın kendisi bile bu sert eleştirilerden nasibini alıyordu.

Bu gazetelerden bazıları açık sözlülüğü istismar etti. Hürriyet, onlar için mutlak bir serbestiyete dönüştü. Mesela, çok meşhur bir mizah gazetesi olan *Hayâl*, cüretinin kurbanı oldu. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı alaylarının hedefi haline getirmişti bu yüzden binlerce abone tarafından büyük bir ilgiyle okunuyordu. Her şeyi kınama ve alaya alma konusundaki kontrolsüz arzu, zaman zaman en yerinde kararları bile eleştirmesine yol açıyordu. Kanûn-ı Esâsî ilan edildiğinde (Aralık 1876), bütün basın sevinçle alkışladı. Yalnızca *Hayâl* buna itiraz etti. Kanûn-ı Esâsî'nin bir maddesi, basının "kanun dairesinde serbest" olduğunu ilân ediyordu. *Hayâl'*de yayımlanan bir karikatür, basını sımsıkı bağlanmış bir figür olarak tasvir ediyordu; çizimin altında şu yazı okunuyordu: '*Kanun dairesinde serbestî*[21]' (Risal, 1905: 375)

Şekil 1: *Hayâl* Gazetesi ve *L'Illustration* Dergisi'nde Türk Basını Eleştirisi

-Nedir bu hâl Karagöz?

-Kanun dairesinde serbestî Hacivat! (*Hayâl*, 1877: 4; *L'Illustration*, 1877: 318)[22].

Çizimi yorumlayan makale keskin bir alay taşıyor, ıslahatçıların hepsini acımasızca kırbaçlıyordu. Gazete sanıldığının aksine hemen kapatılmadı. Hükümet aleyhine dava açtı. *Hayâl* yine de darbelerini vurmayı sürdürdü. Bu, yetkililerin sabrını taşırdı, nihayet *Hayâl* kapatıldı. Bugün bu cesur gazeteden bir nüsha

[21] 1876'da ilân edilen Kanûn-ı Esâsî'nin 12. maddesinde, "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmü yer almaktadır (Gözübüyük ve Kili, 1982: 28). Hayâl kağıt üzerinde bu hükmü hicvetmektedir.

[22] *Hayâl*'in 319. sayısında yayımlanan bu karikatür Teodor Kasap'ın 3 yıl hapse mahkûm olmasının yanı sıra ayrıca Avrupa'da yayımlanmış ilk Türk karikatürü olma özelliği taşımaktadır. Karikatür, 19 Mayıs 1877 tarihli *L'Illustration* dergisinin 1786. sayısında "Türkiye'de Basın Hürriyeti" başlığıyla yayımlanmıştır. Dergiye göre Teodor Kasap kendisini mahkûm eden kanunun lafzına ve ruhuna aykırı olarak ısrarla halka açık bir duruşma talep etmesine rağmen kapalı kapılar ardında yargılanmıştır. Kasap, karar tarafına bildirilir bildirilmez derhal temyiz yoluna başvurmak istemiş ancak kendisine temyiz hakkı olmaksızın mahkûm edildiği bildirilmiş ve ailesini ya da herhangi birini görmesine izin verilmeden hapsedilmiştir (Koloğlu, tarihsiz: 73; Koloğlu, 2005: 36; Demirkol, 2023: 229; *L'Illustration*,1877: 318)

bulundurmak suç sayılmaktadır. Hâlâ mevcut olan son derece ender koleksiyonlar, eski aile sandıklarının dibine titizlikle gömülü halde saklanmaktadır.

Mücadeleci *Hayâl*'in amansızca tasfiyesi basını yıldırmadı; basın, hükümetin her adımını denetlemeyi sürdürerek eleştiri ve kınamayı ondan esirgemedi. Eleştirileri çoğunlukla doğru noktalara isabet ediyor ve şikayetlerinin üst makamlarca karşılık bulması hiç de nadir görülmüyordu. En nüfuzlu ve en yüksek mevkilerdeki isimler tarafından çekinilen bir güçtü. Bunu kanıtlamak için tek bir örnek yeterlidir:

İstanbul'un bir semti olan Galata'nın mutasarrıfı utanç verici bir sefih yaşam sürüyordu. *Tercümân-ı Hakîkat* adlı bir gazete —ki hâlâ yayımlanmaktadır— onu daha onurlu bir hayata yöneltmeye girişti. Başkarakteri, hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde Galata mutasarrıfı olan bir tefrika roman neşretmeye başladı. Bu üst düzey devlet memuru, büyük bir ustalıkla resmediliyordu. Hayatını o ana kadar lekeleyen hiçbir şey atlanmıyor, halkın alay konusu haline getiriliyordu. Sinsi tefrikacının üzerine yığdığı rezaletten kurtulmak için kaçmak zorunda kaldı.

Basın, Osmanlı-Rus savaşının ilânında da küçümsenmeyecek bir rol oynadı. Çatışmaların başlamasının arifesinde, Rusya'ya karşı çok saldırgan bir dil kullanıyor, feryat figanla savaş talep ediyordu. Meclis-i Vükela oturumlarının tutanakları, Ruslara yönelik son derece saldırgan yorumlarla çerçevelenerek sunuluyordu.

Basının sahip olduğu hürriyet öylesine engelsizdi ki bir gazete hiçbir çekince ve gizleme gereği duymaksızın açıkça Rusya'nın tarafını tutmaya cüret etti. Bütün meslektaşları bu tutumu şiddetle kınadı ancak bu cüretkâr yayın organı böylece daha da cesaretlendi ve şöhreti daha arttı" (Risal, 1905: 374-376).

II

"1870'ten 1877'ye kadar uzanan dönem, Türk gazeteciliğinin altın çağıdır[23]. Günlük gazeteler ve süreli yayınlar dört bir yanda mantar gibi bitmekteydi. Bunların büyük çoğunluğu hiciv yolunu seçmişti.

Bir gazete, İstanbul'daki trafiği felç eden çamurlardan şikâyet etmek istediğinde, kendisini şu şekilde ifade etmekteydi:

'En güvenilir kaynaklardan edinilen bilgilere göre tramvay şirketi, Avrupa'dan çamurda seyrüsefer etmek üzere özel olarak inşa edilmiş tekneler sipariş etmiştir. Bu tekneler Unkapanı ile Balat arasında hizmet verecektir."

Ayrıca (eski gazete nüshaları) şu amaçlarla satışa sunulmuştur:

Ayakkabı sarmak için: *La Turquie*, 100 nüshası 20 para.

Bakkallar için: *Şark*, 50 nüshası 10 para.

Nalburlar için: *Basiret*, 100 nüshası 16 para.

Çocuklara uçurtma yapmak için: *Ruznâme*, 150 nüshası 15 para.

Lamba temizlemek için: *Phare du Bosphore*, 100 nüshası 10 para.

Okumak için: *Hayâl*, 100 nüshası 100 kuruş.'

İşte *Hayâl*, kendi reklamını bizzat yaparak meslektaşlarına bu şekilde değer biçmekteydi. Zaten o dönemde hepsi şakacı ve alaycı bir dil kullanıyordu. Okuyucuların en çok rağbet ettiği gazeteciler, mizah ve hicvi en

[23] "1870'li yıllarda Türk basın hayatında gözlemlenen mizah patlaması, geleneksel şifahi kültürün modern yayıncılık teknikleriyle birleştiği stratejik bir dönüşüm evresidir. Nasrettin Hoca fıkraları, Karagöz-Hacivat gölge oyunu ve meddahlık gibi köklü bir mizah geleneğine sahip olan Osmanlı toplumu, bu birikimiyle çevre kültürleri de etkilemiş ancak resim ve görsel sanatlara dair İslami hassasiyetler, mizahın basın aracılığıyla çizgili/karikatürize formda sunulmasını geciktirmiştir. Bu yapısal boşlukta ilk adımlar 1850-60'lı yıllarda İstanbul Ermenileri tarafından atılmış, ardından Rumlar sürece dahil olmuş ve 1870'li yıllarda Türk yazarların katılımıyla süreç kitlesel bir boyuta ulaşmıştır. Bu dönemin gayrimüslim yazar ve çizerleri (Vartanyan, Hekimyan, Nişan Berberyan, Teodor Kasap) eserlerinde ayrılıkçı milliyetçi fikirlerden ziyade, Tanzimat'ın getirdiği modern bakış açısıyla harmanlanmış bir Osmanlı kimliğini yansıtmışlardır. Mehmet (Çaylak) Tevfik ve Ali Fuad gibi isimlerin de katkılarıyla, 1878 yılına kadar *Diyojen*, *Hayâl*, *Çıngıraklı Tatar* ve *Çaylak* gibi yirmiyi aşkın dergi yayınlanarak Osmanlı mizahını Avrupa standartlarına yaklaştırmıştır. Sonuç olarak bu dönem, geleneksel hiciv sanatının modern basın formuna evrildiği farklı etnik unsurların ortak bir kültürel paydada buluştuğu ve toplumsal eleştirinin kurumsallaştığı bir 'altın çağ' niteliği taşımaktaydı" (Koloğlu, tarihsiz: 58).

iyi kullananlar oldu. Türkiye'de bir benzeri daha olmayan yüzü aşkın eserin müellifi Ahmed Midhat Efendi, ironi türünü büyük bir ustalıkla işliyordu. Büyük başarı kazanan hiciv niteliğinde iki yayın çıkarıyordu: *Kırkanbar* ve *Dağarcık*[24]. Çoktan ortadan kalkmış olmasına karşın *Kırkanbar* hâlâ sevilmektedir. Adını duymak bile, bu nükte dolu yayını tanımış olan yaşlı Türkleri kahkahaya boğmaya yetmektedir.

Ahmed Midhat Efendi'nin yanı sıra, Türk mizah basınının en ünlü yayımcısı olan Teodor Kasap'ı da anmak gerekir. Kasap, *Karagöz* ile daha önce bahsedilen *Hayâl*, *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar* ve *Çaylak* gibi pek çok mizah gazetesini yayın hayatına kazandırmıştır.

Bu gazeteler büyük bir rağbet görmekteydi. Sansürün yürürlüğe girmesinin ardından hiçbiri varlığını sürdüremediyse de adları, kamuoyuna halihazırda çıkmakta olan gazetelerinkinden çok daha tanıdıktır. *İttihad* ya da *İstikbal*'den çok daha fazla *Hayâl*'den ve *Kırkanbar*'dan söz edilmektedir" (Risal, 1905: 376-377).

III

"İlk dönemin yazarları, kendilerini güzel bir dille ifade etme kaygısı taşımıyorlardı. Amaçları son derece sınırlıydı: Okuyucuyu güldürmek onlara yetiyordu. Bilim ve edebiyatın Türk gazeteciliğinde kendine yer bulması görece geç bir döneme denk düştü. Daha sonra sadrazam olan Mahmud Celâleddin [Bey][25] ile devlet adamı olarak son derece nüfuzlu bir konuma yükselen Bâkî Efendi, yirmi yıllık bir yayın hayatının ardından kapanan *Mecmûa-i Fünûn*'un[26] yerine *Hazine-i Evrak dergisini* kurdu.[27] Bunun ardından o zamana dek ihmal edilmiş olan güzel edebiyatı geliştirmek amacıyla başka pek çok süreli yayın çıkarıldı. Bu yayınlar giderek çoğaldı ve sayıca siyasi gazeteleri geride bıraktı. Bu bilimsel ve edebî dergilerin metinlerine görece vasat görseller de ekleniyordu; bunların büyük çoğunluğu acemice ve gülünç birer kopya niteliğindeydi.

Söz konusu yayınların içeriği düşük kalitedeydi. Birkaç dize ve **müphem** mensur şiirler haricinde, Fransız ve daha nadiren Alman gazetelerinden iktibas edilen makalelerin tercümelerinden öteye geçilmiyordu. Herhangi bir değer taşıyan özgün çalışmalara yalnızca *Hazîne-i Evrak* sayfalarında yer veriliyordu.

Edebî yayınlarda görülen özgün parçalar, genellikle sinir bozucu bir tekdüzeliğe sahipti. Bunların büyük bir çoğunluğu, Acem üslubundan devşirilmiş abartılı ifadelerle bezenmiş aşk şiirlerinden ibaretti. Nazire yazma salgını her yanda kol gezmekteydi. Kalemi güçlü yazarlara ait edebî parçalar, fırsat kollayan acemi kafiyeciler tarafından hemen taklit edilirdi. Yarışırcasına ve bıkkınlık verinceye dek nazireler yazılırdı. Aynı parça defalarca, küçük değişikliklerle, farklı imzalar altında tekrar tekrar karşınıza çıkardı. Ayrıca mektep yayıncılığı teşebbüsleri de olmuştu (*Çocuklara Kıraat*, *Bahçe*, *Mektep* vb.). Ancak yazarlar kendilerini genç okuyucuların seviyesine indirememiş, yalnızca sınırlı bir münevver kesimin anlayabileceği tumturaklı ve süslü eserler neşretmişlerdi" (Risal, 1905: 377-378)

IV

[24] Ahmed Midhat Efendi'nin *Devir* (1872) ve *Bedir* (1873) gazetelerinin "şiddet-i lisân" gerekçesiyle kapatılmasının ardından çıkardığı *Dağarcık* dergisinin de "zararlı yayın" olarak görülmesi sebebiyle durdurulması üzerine Rodos'a sürgün edilmesi, *Kırkanbar*'ın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Ahmed Midhat otuz sekiz aylık sürgün döneminde dergisini İstanbul'daki yeğeni Mehmed Cevdet adıyla yayımlamayı başarmıştır. Eylül 1873-Haziran 1876 tarihleri arasında toplam 34 sayı yayımlanan ve aylık bir periyot izleyen Kırkanbar dergisi, çift sütunlu 32 sayfalık mizanpajıyla toplam 1088 sayfalık bir hacme ulaşmıştır. Yayın hayatı daha önce sonlanmış olan *Mecmûa-i Fünûn*'u model alan dergi, fen ve teknolojiye dair konuları halka sevdirmek amacıyla daha yalın ve ilgi çekici bir üslupla sunmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda dergide; tarih, coğrafya, din, felsefe, psikoloji, pedagoji, edebiyat, fizik ve tıp alanlarına dair pek çok telif ve tercüme makale yer almıştır. Söz konusu metinler, yazarın diğer eserlerinde de görüldüğü üzere, hikâyeler ve latifelerle zenginleştirilerek okuyucuyla doğrudan bir diyalog kuracak biçimde kurgulanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar dergiyi, Fatma Aliye Hanım'ın değerlendirmesinden hareketle devrin fikir hayatına tesir etmiş bir mecra olarak nitelendirmiştir. Ahmed Midhat'ın Rodos sürgününden dönüşüyle birlikte *Kırkanbar*'ın yayımı da son bulmuştur (Okay, 2022: 475)

[25] Tekin Alp, burada maddi bir hata yapmaktadır. Mahmud Celâleddin Bey (1857-1917), hiçbir zaman sadrazamlık makamına getirilmemiştir. 1839-1920 yılları arasında Osmanlı sadrazamları arasında Mahmud Celâleddin isminde bir sadrazam bulunmamaktadır. Mahmud Celâleddin Bey *Hazine-i Evrak*, *İnsaniyet*, *Mürüvvet* ve *Ceride* dergilerinin imtiyaz sahibidir. Abdülhak Şinasi Hisar ve Selim Nüzhet Gerçek'in babasıdır. Bürokraside maarif müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Paşa unvanı almamış, sivil ve entelektüel sahada "Bey" olarak tanınmıştır (Kuneralp, 1999: 1; Demir, 2020: 266-267).

[26] *Mecmûa-i Fünûn*'un yayın süreci üç kesintili safhadan müteşekkildir: 1862-1865 yılları arasındaki ilk devrede 33 sayı; Mayıs 1866 - Haziran 1867 (Safer 1284) arasındaki ikinci devrede 14 sayı (34-47. nüshalar) yayımlanmıştır. On altı yıllık bir kesintinin ardından Ocak 1883 (Rebîülevvel 1300) tarihinde çıkarılan 48. sayısının neşri sonrası II. Abdülhamid'in iradesiyle kesin olarak kapatılmıştır. Netice itibarıyla dergi, 1862-1883 yılları arasına yayılan 21 yıllık bir zaman dilimi içerisinde, fiilen yaklaşık 4 yıl 2 ay aktif kalarak toplamda 48 sayıya ulaşmıştır (Uçman, 2003a: 270-271).

[27] *Hazine-i Evrak*, 13 Mayıs 1881'de Mahmud Celâleddin Bey ile Sâmipaşazâde Abdülbâki Bey tarafından kuruldu. Adını burada *Bâki* kısaltmasıyla yazan *Abdülbâki Bey* 31. sayıdan sonra çekildiğinden dergiyi bütün yayım hayatı boyunca Mahmud Celâleddin tek başına devam ettirdi (Akün, 1998: 133).

"Mevcut Sultan'ın [II. Abdülhamid] tahta çıkışından önce var olan o kalabalık gazete güruhundan yalnızca ikisi hayatta kalmıştır. Diğerleri, onların doğmasına zemin hazırlayan siyasi rejimle birlikte ortadan kaybolmuştur.

Türkiye'de eğitim son derece dar bir çerçevede kalmaktadır. Entelektüel merak ve okuma alışkanlığı çok az taraftar bulabilmektedir. Mektep görmüş olanlar, Fransızca ya da Almanca bildiklerinden, yerli basın ağzı sansürle tıkanmış ve okuru bilgilendirmekten âciz düşmüş olduğundan, yabancı gazeteleri tercih etmektedir.

Türk gazetelerinin sıradan okur kitlesini devlet memurları oluşturur. Müslüman köylü nüfus okuma yazma bilmemekte; şehirlerde ise fâtihlerden daha kalabalık olan gayrimüslimler Türkçeyi nadiren öğrenmektedir. Her millet kendi dilini konuşmakta ve kendi gazetesini okumaktadır. Türk okur kitlesi sınırlı olduğundan kalemiyle geçinmek isteyen bir gazeteciyi besleyememektedir. Gazete sahipleri, yazarlarına ancak boğaz tokluğuna yetecek bir maaş ödeyerek bütçelerini dengelemektedir. Değerli bir yazar, bu konuda son derece anlamlı bir beyti hatırlatmaktadır*: "Muharrir efendiler para istiyorlar, hissedar efendiler ağızları açık bakıyorlar."*

Nüktedan *Hayâl*, Pasquino ve Marforio'sunu akla getiren iki figürünü[28], Karagöz ve Hacivat'ı konuşturur. Karagöz, gazetelerin hızla ortadan kaybolması üzerine şöyle dert yanmaktadır:

Karagöz: Hey! Hey! Ho! Şu fâni dünya ne kadar da vefasız! Çok üzgünüm Hacivat. O, felsefi ve bilimsel bilgilerle taşan bir beyindi. Ah, ne büyük felâket!

Hacivat: Dün gözlerini kaybetmiştin şimdi hangi musibet seni kahrediyor Karagöz?

Karagöz: Ah! Baharın bir gülü solar gibi soldu. Ah!... Ateşten bir yıldız gibi gökyüzünde parladı, peşi sıra kayan bir yıldız gibi söndü ve karardı. Geçtiği yerde zerrece iz bırakmadı. Ah!

Hacivat: Ne zaman ağlamayı bırakacaksın? Kim öldü ki?

Karagöz: Ah! Canım *İttihad* öldü! Canına kıydı; tıpkı *İstikbal* gibi açlıktan can veriyordu, zavallı dostum Hacivat!

Hacivat: Ne yazık! Üzülmekte haklısın. İstanbul çeşmeleri gibi gözyaşı dök, dök.

Karagöz: *İttihad* bir 'gül'dü; Fransız şairin[29] ardından kederlendiği o gül gibi yalnızca güllerin ömrü kadar yaşayabildi. Artık ne felsefi nutuklarını ne bülbül şakımalarını ne de karga feryatlarını işiteceğiz. Ne kadar bilgelik saçtı, kaç kafa patlatmadı ki!

Hacivat: Ve açlıktan öldü! Hükümet hâlâ damga vergisi hakkını istemekte ısrar ediyor mu, Karagöz?

Karagöz: Tüm Türk basını için endişelenirim Hacivat. *Sadakat* da tehlikedeydi.

Hacivat: Ama Sadakat'ın işi bitti bile! Kâh onu, kâh bunu rahatsız edip duruyordu.

Karagöz: Eyvah! Hiçbir gazete ayakta kalamayacak!" (Risal, 1905: 378-379).

[28] Pasquino ve Marforio, Rönesans dönemi Roma'sında halkın papalık makamını ve idarecilerin yolsuzluklarını hicvetmek amacıyla üzerlerine isimsiz taşlamalar (pasquinade) astığı meşhur "konuşan heykeller" (statue parlanti di Roma) geleneğinin en bilinen iki figürüdür. Pasquino, 1501 yılında Kardinal Carafa tarafından Piazza Navona civarına yerleştirilen antik bir heykeldir ve adını sivri dilli Romalı bir terziden (veya esnaftan) aldığı rivayet edilir. Roma'da, cesareti kıt zekâsı çok olanlar, üstlenmeye cesaret edemedikleri hicivleri Pasquino'ya atfederdi. On altıncı yüzyılın başlarına gelindiğinde Pasquino siyasi karalamaların ana kaynağı halini almıştı. Zamanla bu heykel, Papalığın sıkı sansürü altında anonim siyasi eleştirilerin asıldığı ve bizzat eylemin kendisinin otoriteye bir başkaldırı sayıldığı bir "hiciv panosu" haline gelmiş; dönemin bir diğer heykeli olan Marforio ile karşılıklı soru-cevap şeklinde diyalog halinde kurgulanan taşlamalarıyla ünlenmiştir. Tekin Alp'in Karagöz ve Hacivat diyalektiğini bu ikiliye benzetmesi, Osmanlı basınının geleneksel gölge oyununu siyasi bir muhalefet ve sansürü delme aracı olarak nasıl kullandığını Batılı okura aktarmak için başvurduğu çarpıcı bir kültürel analojidir. Bu geleneğin siyasi ve retorik işlevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Gilbert, 2015: 86-89.

[29] Karagöz'ün atıf yaptığı "güllerin ömrü kadar yaşadı" dizesi François de Malherbe'in meşhur şiirine bir göndermedir. *Hayâl* dergisindeki Karagöz'ün, çok kısa süre yayınlanıp kapanan *İttihad* gazetesinin kaderini anlatmak için Fransız literatüründen tam da bu dizeyi (*Et rose elle a vécu ce que vivent les roses/Ve bir gül olarak güllerin yaşadığı kadar yaşadı*) seçmesi, Osmanlı mizah basınının arkasındaki entelektüel birikimin göstergesidir. Şiirin tamamı için bkz. Malherbe, 1723: 197.

V

"Osmanlı-Rus savaşı felâketinin ardından basının fazlasıyla gürültücü pervasızlığını dizginlemek amacıyla sansür uygulamaya konuldu. Hükümet bu savaşın sorumluluğunun büyük bölümünü, Çarlık İmparatorluğu'na yönelik kin dolu saldırılarıyla kamuoyunu galeyana getiren gazetelere yüklüyordu. Her gün alınan yeni tedbirler yazma hürriyetini daha da kısıtlıyordu. Midhat Paşa veya Murad tarafından denenen her hürriyet teşebbüsünde, Babıâli'den çıkan ve tüm girişimleri giderek daha fazla felce uğratan iradeler yayımlanıyordu. Böylece basının çöküşü belirgin bir hal almaya başladı. Gazete sayısı azaldı. Bunların pek azı tirajının 1.000'in üzerinde olduğuyla övünebiliyordu. Çoğu ancak 250 ile 800 arasında basılıyordu[30].

Gazetecilerin şevki tükendi. Onun yerini klişeleşmiş, sürüncemeli ve gösteriş meraklısı bir nesir aldı. Hayatta kalan yayın organları acınası bir kansızlık içindeydi. Ne iç ne de dış siyasetle ilgilenebiliyorlardı; idare hakkında yazmak, memurların taciz ya da sahtekârlığından yakınmak kesinlikle yasaktı. Rolleri, dış dünyadaki olayları kaydetmek ve çoğunlukla Zaptiye ile Matbuat Müdüriyeti[31] tarafından iletilen iç haberleri aktarmakla sınırlıydı. Buradan Zât-ı Şâhâne'nin herhangi bir umumi musibette ne gibi lütuflarda bulunduğunu, filan ya da falan büyükelçinin huzura kabul edildiğini öğrenebilirdiniz. Sütunların büyük bir bölümü yeni fermanlar ve Meclis-i Vükelâ kararnameleriyle doluydu. Hazineden beslenenlerin [memurlar] en çok rağbet gösterdiği haber, herhangi bir bayram veya ramazan vesilesiyle kendilerine bir maaş ikramiye verileceğini müjdeleyendi. Yurtdışı haberleri, her taşın altında bir bit yeniği arayan, en masum kelimelerde bile hükümdarın eylem ve hareketlerine ya da siyasi olaylara yönelik imâlar gören sansürcünün titiz çabalarıyla önceden budanmış ve tahrif edilmiş telgraflar aracılığıyla sunulmaktaydı. Siyasi makaleler söz konusu olduğunda ise yazar (!), yalnızca *Neue Freie Presse* ya da herhangi bir Fransız, İngiliz veya Alman gazetesinin sütunlarından birini tercih edebiliyordu. Kaynağın belirtilmesi şarttı. Çoğu zaman aynı makale tüm gazeteler tarafından eş zamanlı olarak yayımlanıyordu.

Katı sansürün şüphesini uyandıran sadece olaylar değildi. Kelimeler bile onu titretmeye yetiyor; amansızca kesen, biçen ve parçalayan makasına sarılmasına yol açıyordu. Kelimeler iki kampa ayrılıyordu: Muhafazakârlar ve ihtilalciler. İhtilalciler büyük bir titizlikle yasaklanıyordu. Matbuat Müdüriyeti kâtipleri tarafından bir liste hazırlanıyor ve bu liste her gün kötü çağrışımlı yeni bir kelimeyle zenginleşiyordu: Kanûn-ı Esâsî, ihtilâl, hürriyet, *istibdat*, otokrat, uhuvvet [kardeşlik], müsavat [eşitlik], vatan, gençlik, dinamit, anarşist, veliaht, irtikap [rüşvet], Bosna-Hersek, Girit, Makedonya, Kemal [Namık Kemal], Midhat [Paşa] vb. gibi kelimelerin hepsi, merhametsizce kovalanan birer kanun kaçağıydı.[32] Bunların bir kısmı artık özlem duyulması yasak olan bir rejimi çağrıştırıyordu; diğerleri ise kamuoyunun haberdar olmaması gereken güncel olayları çağrıştırıyordu. Murad'ın adından söz edilemezdi; bu, halihazırdaki hükümdarın bahtsız selefinin tahttan indirilmesine yönelik bir imâ sayılırdı.

Neşeli cırcır böceği, nâmı diğer "ağustos böceği", artık imparatorluk sınırları içerisinde şarkısını söylemezdi[33] zira mevcut hükümdar ağustos ayında tahta çıkmıştı ve bu sebeple o böcek de Türkiye topraklarından sürgün edilmişti[34]. Bir devlet başkanının ya da üst düzey bir siyasetçinin suikasta kurban gitmesi "ani vefat" başlığıyla duyuruluyordu. Tüm hükümdarların şahsiyeti kutsaldı. Ne kusurlarından ne de meziyetlerinden söz edilebilirdi. Saray'da yaşanan bazı skandal olayların ardından sansür, basında roman, tiyatro eseri ve genel olarak aşkı konu edinen her türlü edebi yapıtın yayımlanmasını yasakladı. En

[30] *Takvim-i Vekâyi*'nin ilk sayısı, matbaada 5.000 adet basılmıştı (Demir, 2014: 61).

[31] Osmanlı basın yönetiminin kurumsallaşma süreci, 1862'de Matbuat Müdürlüğü'nün Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde teşkilatlanmasıyla başlamıştır. Başlangıçta ağırlıklı olarak Matbaa-i Âmire'nin işleyişini düzenlemekle görevlendirilen müdürlük, 1864 Matbuat Nizamnamesi'yle işlevsel bir dönüşüm geçirdi. Fransız basın mevzuatından iktibas edilerek hazırlanan bu nizamname, yayın öncesi denetim mekanizması niteliğindeki "örnek nüsha" uygulamasını ve resmi ilanların yayın organlarına iletilmesi yükümlülüğünü hayata geçirdi. Böylece Matbuat Müdürlüğü hem denetleyici hem de bilgi dolaşımını yönlendirici bir konuma yerleşti. Ne var ki bu düzenleyici çerçeve, 1867'de çıkarılan Kararname-i Âlî ile baskıcı bir nitelik kazandı; gazete kapatma yetkisinin genişletilmesiyle basın üzerindeki idari vesayet belirgin biçimde yoğunlaştı (Malkoç, 2026).

[32] Orhan Koloğlu'nun çalışmaları, II. Abdülhamid dönemi sansür uygulamalarına dair genel kabullerin aksine; "Murad, Islahat, Türk, İttihad ve Cünun" gibi kelimelerin dönemin matbuatında kullanılabildiğini ortaya koymuştur (Koloğlu, tarihsiz: 72-73).

[33] Tekin Alp burada *Mecmûa-i Fünûn* dergisinin kapatılması olayına gönderme yapmaktadır. Dergi, Ocak 1883'te yayımlanan 48. sayısında yer alan "*Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu*" başlıklı yazı yüzünden II. Abdülhamid'in emriyle kapatılmıştır. (Uçman, 2003a: 270).

[34] Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı tarih 31 Ağustos 1876'dır (Küçük, 1988: 217). Bu yüzden basında, ağustos ile ilgili kelimelerin yasaklanması, sansürün ulaştığı seviyeyi göstermektedir.

küçük bir sapma, en masum bir ihlal bile gazetenin sansürün hışmına uğramasına neden oluyordu. Tatil, yasak ve kapatma kararları yağmur gibi yağıyordu. Kelime oyununa yol açan bir dizgi hatasının yer aldığı gazeteye bir ay yasak; Sultan'ı halife olarak nitelendirmeyi ihmal eden gazeteye on beş gün yasak getiriliyordu. Sayısız kısıtlama ve yasak yüküyle ezilen basın, bugün her türlü otoriteden yoksundur. Bazı gazeteler ancak hükümet yardımlarıyla ayakta kalabilmektedir. Esasen, yardım alsın almasın, bütün gazeteler hükümeti övmek zorundadır. Hükümdarın eylemlerini aktaran yazarı her türlü zahmetten kurtaran, yerleşik ve kalıplaşmış bir methiye jargonu oluşmuştur. Sultanın adına üç-dört satırlık mübalağalı methiyeler eşlik etmektedir.

İşte bir Türk gazetesinin, Zât-ı Şahâne'nin her Cuma Hamidiye Camii'ne namaza gidişini duyurma şekli:

'İhsânlarını esirgemeyen yüce hükümdarımız, menba-ı lütuf ve inâyet, velînimet-i bî-garaz, Halîfe-i rû-yi zemîn, Emîrü'l-mü'minîn, emsalsiz gāzi, bütün fâtihlerin pîşvâsı, Taht-ı Âlî-i Osmânî'ye şeref ve haşmet bahşeden Zât-ı Şevket-meâb Efendimiz Hazretleri; bizzat âsâr-ı celîle-i ihsâniyelerinden olan ve envârını neşreden cami-i şerîfte ibâdet-i seniyyelerini edâ buyurdular. Menba-ı fezâil, melce-i mesâib ve bâis-i saâdet-i ümem olan Zıllullâhi fi'l-arz Hükümdarımız Efendimiz Hazretleri, şeref ve haşmetle mâlâmâl olan Araba-yı Hümâyûn'ları ile o makam-ı nûrânîye teşrif buyurdular. Kâinâtı feyz-i ilâhî ve saâdetle tezyîn eden vazîfe-i diyânetin ifâsından sonra, bu şerefle âdetâ bir cihân-kıymet kesbeden arabalarına rakîben, kemâl-i şevket ve debdebe ile Yıldız Saray-ı Hümâyûna avdet buyurdular. Şanlı livâ hâmili olan asâkir-i mansûre, azîmet ve avdet esnasında saf-der-saf muhteşem bir intizamla dizilmişlerdi. Cihânın en bahtiyâr, en mukaddes ve en kudretli Padişahının güzergâhında, Zât-ı Şâhâne'nin cemâl-i pür-envârını temâşâ ile müşerref olan binlerce tebaa-i sâdıka, hâmî-i âlem olan Cenâb-ı Hakk'a vecîbe-i tabiiyyelerini ifâ ederek fevkalâde bir heyecanla yekdilâne, "Padişahımız Çok Yaşa!" nidâsını yükselttiler" (Risal, 1905: 379-381).

VI

"Bu genel yavanlık ve anlamsızlıktan kurtulmayı başaran tek bir gazete vardı: *Servet-i Fünûn*. Tevfik Fikret, [Namık] Kemal Bey'in oğlu A. Nâdir [Ayın Nâdir][35] gibi en dürüst ve en yetenekli edebiyatçılar, burada yazmayı şeref sayıyordu.

Basiretli bir idare, Türkiye'nin en iyi yazarlarını bu yayının etrafında toplamayı başarmıştı; bilimsel sütunlar uzmanlara emanet edilmişti. Devrimizin en büyük Türk romancısı olan Halit Ziya [Uşaklıgil], okuyucuların sabırsızlıkla beklediği tefrika romanları kaleme alıyordu. Yazarların emeği, görece onurlu bir biçimde karşılanıyordu; iyi makaleler bir Osmanlı lirasına (23,50 frank) kadar ücret alıyordu. *Servet-i Fünûn*, terakki fikirlerini kitlelere ulaştırmakta faal ve etkili bir vasıta olmuştu; yazı kurulu, edebi kararları kamuoyu tarafından büyük bir saygıyla karşılanan gerçek bir meşveret meclisi niteliği taşıyordu.

Ancak *Ma'lûmât*'ın[36] imtiyaz sahibi ve müdürü Tahir Bey — Türk başkent basınının bu müstebit prensi — *Servet-i Fünûn*'un aydınlar arasında ve edebiyat çevrelerinde kazandığı meşru nüfuz ve itibardan rahatsız oldu. Sarayda son derece güçlü bir mevkie sahip olan Tahir Bey, entrikalarını öylesine ustaca ördü ki nihayetinde bu ağır rakibinin çöküşünü sağlamayı başardı. Kalburüstü yazarlara kalemlerini terk etmeleri, her şeyden önce *Servet-i Fünûn* ile her türlü ilişkiyi kesmeleri emredildi; bunun üzerine *Servet-i Fünûn* günden güne eridi ve onunla birlikte Türk edebiyatı da sahneden çekildi.

Bu gazete yayımlanmaya devam etmektedir ancak artık diğer meslektaşlarından bir farkı kalmamıştır; abonelerine aynı resmi kaynaklı haberleri, aynı yavan ve zevksiz çevirileri sunmaktadır. Sütunlarında bazen, en iyi niyetli okuyucuyu bile bezdiren özel meseleler üzerine bitmek bilmez incelemeler görülür.

[35] Namık Kemal Bey'in oğlu Ali Ekrem Bolayır, A. Nâdir mahlasıyla Servet-i Fünûn dahil birçok dergide yazı ve şiirler yayımlamıştır (Parlatır, 1992: 275-276).

[36] *Ma'lûmât*, Mehmed Tâhir (Baba Tâhir) tarafından 23 Mayıs 1895'te İstanbul'da çıkarılmaya başlanmış; 20 Ağustos 1903'te yayın hayatına son vermiştir. Sekiz yıl boyunca kesintisiz yayımlanan dergi, bu süre zarfında toplam 423 sayıya ulaşmıştır. Resim ve fotoğraf içermesi nedeniyle dönemin diğer mecmualarından ayrışan dergi, zaman zaman *Musavver Ma'lûmât* adıyla da anılmıştır. Hukuk, iktisat, tarih, edebiyat, mûsiki, tıp ve diplomasi başta olmak üzere geniş bir konu yelpazesini kapsayan yayın politikasıyla Osmanlı coğrafyasının neredeyse tamamında okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Türk basın tarihinde özellikle "abes-muktebes" ve "klasikler" münâkaşalarındaki doğrudan taraflığıyla; Servet-i Fünûn hareketiyle sürdürdüğü gerilimli ilişkisiyle ve genç kalemleri teşvik amacıyla düzenlediği edebî yarışmalarla önemli bir yer tutmaktadır (Uçman, 2003b: 543-544).

Rakibinin düşüşünün ardından *Ma'lûmat*, zafer sarhoşluğuyla, Doğu'da bir gazetenin elde edebileceği tüm gücü haksızlık ve zorbalıkla tekeline almaya girişti. Buna da büyük bir kolaylıkla ulaştı.

Tahir Bey sıradan bir Arnavut'tu. Memleketinde sefaletle boğuşuyordu ve bundan kurtulmak için, her müteşebbis ve cesur insanın kolayca servet edinebileceği İstanbul'a gelip yerleşti. Bununla birlikte hiçbir özel yeteneği veya vasfı yoktu. Uzun süre sefalet içinde süründü; bir tiyatro kumpanyasında bulduğu ehemmiyetsiz bir iş sayesinde hayatını zar zor idame ettirebildi. Ama kurnaz ve sinsi bir yapısı vardı. Saray'daki bazı entrikacıların arasına sızmayı başardı ve onların desteği *Ma'lûmat*'ı kurmasına imkân tanıdı. Saraydaki nüfuzu belirginleşerek kısa sürede o denli sağlamlaştı ki sadrazam ve nazırlardan aldığı tavsiye mektuplarıyla imparatorluğun önde gelen simalarına gazetesine abone olmalarını dayatmaktan çekinmez hale geldi. Son derece kısa bir sürede tüm meslektaşlarının önüne geçti.

Ma'lûmat artık Tahir Bey'in ihtirasını doyurmaya yetmiyordu. Türkçe ve Fransızca baskılarıyla *Servet*, haftalık *Ma'lûmat*, Arapça baskısıyla *Malûmat*, *İrtikâ* ve [Musavver] *Fen ve Edeb*[37] gibi resimli edebi yayınlar kısa aralıklarla birbirini takip etti. Aboneliği reddetmeye cüret edenin vay haline! Tahir Bey, şantajı geniş ölçekte uyguluyordu. Küstahlığının sınırı yoktu. Herkes onun gazabından çekiniyordu. Sefahat ve savurganlık içinde bir hayat sürerken birkaç yılda devasa bir servet biriktirdi.

Gücüyle sarhoş olan ve tüm eylemlerinin cezasız kalacağına inanan Tahir Bey, sonunu getirecek bir tuzağa düştü. Babıâli'nin bazı yüksek memurlarının yardımıyla, ücreti karşılığında talep eden herkese padişah adına madalya ve nişanlar imâl edip dağıtma işine girişti. Ancak foyası meydana çıktı. Günün birinde Sultan, sarayının kapısında dönen bu utanç verici ticaretten haberdar oldu. Tahir Bey derhal tutuklanarak ağır ceza mahkemesine sevk edildi. Duruşma günü mahkeme salonu tıklım tıklım doluydu. Mahkeme başkanı, bu menfur şantajcıyı on beş yıl sürgüne ve tüm mallarının müsaderesine mahkûm eden kararı okuduğunda, dinleyicilerin göğsünden muazzam bir rahatlama feryadı yükseldi. Geleneksel *"Padişahımız çok yaşa!"* tezahüratı salonu çınlattı. Bu bir kurtuluştu! Tahir Bey'in tüm gazeteleri böylece yayın hayatına son verdi" (Risal, 1905: 381-383).

VII

"İstanbul'da sadece dört günlük gazete yayımlanmaktadır; bunların en önemlisi ve en çok itibar göreni olan *İkdam*, 10.000 nüshadan fazla basılmaz. Selanik'te haftada iki defa yayımlanan *Asır* [daha sonra *Yeni Asır*], Rumeli, Bosna ve çevre bölgelerdeki Türk okuyucuların merakını beslemekte; 4.000 tirajla çıkmaktadır. İzmir'de ise ikincil önemdeki üç gazete yayın hayatını sürdürmektedir. Pek ender resmi yerel yayın organları istisna tutulursa, padişahın diğer vilayetlerinde henüz yerel basından söz etmek mümkün değildir.

Başkentte yayımlanan birkaç cılız dergi ve iki adet haftalık okul gazetesi, halihazırda Türkçe yayın yapan gazeteler listesini tamamlamaktadır. Günlük gazeteler genellikle 10 paraya satılmaktadır.

Resmi basın tümüyle değersizdir. Memur çevresinde abone bulabilmektedir. Bu gazetelerde yeni kanunlar, hükümdarın dağıttığı ihsanlar, mahkeme kararları, ihale ve müsadere ilanları ile bayındırlık işleri, suçlar ve kabahatler, yangınlar vb. konulara dair haberler yayımlanmaktadır.

Vatanlarında kök salan sansür rejimine tahammül edemeyen Jön Türkler, Paris veya İsviçre'de gazeteler çıkarmak üzere bu ülkelere gittiler. Bu ihtilâl organlarının en ünlüsü olan *Meşveret*, imparatorluğun önde gelen şahsiyetlerinin tamamına bedava gönderilmekte; onlar da bunları teslim alır almaz telaşla yakmaktadır. Türkiye'ye sokulması son derece sıkı biçimde yasaklanmış olan üç-dört ihtilâl gazetesi Bulgaristan'da yayımlanmaktadır. Mısır'daki Türkçe süreli yayınlar, İslam'ın menfaatlerini müdafaa etmek amacıyla kurulmuştur. Türk meselelerine ise nadiren değinmektedirler. Bunların en önemlisi *Şark*'tır. Edebî ve bilimsel niteliği olan bu dergi tümüyle bağımsızdır ve İstanbul'daki *Servet-i Fünûn*'dan daha fazla ilgi çekmektedir" (Risal, 1905: 383-384).

[37] Tekin Alp, Fransızca metinde bu derginin adını "Fenu Edeb"şeklinde yazmıştır. 31 Ağustos 1899 ile 17 Şubat 1904 yılları arasında 222 sayı olarak *Musavver Fen ve Edeb* dergisi, II. Abdülhamid devri mecmualarındandır (Kolcu, 2004: 1).

VIII

"Türk basını bugün ağır bir buhran içindedir. Otuz yıl kadar önce, elli çeşit gazete okuyucunun ilgisini çekmeye çalışmaktaydı. 1905'te ise bunların yalnızca yirmisi yayımlanmaktadır.

Sansürün tesisinden önce gazeteler büyük bir çeşitlilik arz ediyordu; günün tüm gelişmeleriyle ilgileniyor, canlı ve ilgi çekici bir nitelik taşıyorlardı. Günümüzde ise hepsi tekdüze bir biçimde siyasidir; yayımladıkları haberler içerik ve şekil bakımından birbirinin aynısıdır; haklı olarak bunların sansür tarafından dikte ettirildiği düşünülmektedir. Kamuoyunun var olmadığı bir ülkenin meselelerinde hiçbir rol üstlenmemektedirler.

Liyakatli yazarlar ya kalemlerini kırmak ya da sürgün yolunu tutmak zorunda kalmışlardır. Gazete sütunlarını doldurmak görevi, resmi bilgi kaynağının tam merkezinde bulunan Konak ve Babıâli kâtiplerine bırakılmıştır.

Gazetecilik ancak hukuk ve hürriyet rejimi altında gelişebilir. Türkiye'de eski parlak günlerine, ancak bu ülke kendisini ilerleme ve medeniyet fikirlerine kesin olarak açtığında; idarede hüküm süren keyfîliğin yerini modern hayatın ihtiyaçlarına daha uygun ciddi bir mevzuat aldığında kavuşabilecektir" (Risal, 1905: 384).

4. Sonuç

Munis Tekinalp'in (Moiz Kohen) "P. Risal" müstearıyla 1905'te *La Revue*'de yayımladığı "La Presse Turque" makalesi, bu çalışmayla hem künyesi kesin biçimde tespit edilerek hem de ilk kez Türkçeye kazandırılarak literatüre sunulmuştur. Metnin değeri iki yönlüdür: Bir yandan, müstear isim hususundaki karışıklığı gidererek yazarın en erken tarihli yazılarından birini görünür kılmakta ve uluslararası kütüphane kataloglarındaki bibliyografik bir yanılgıyı tashih etmekte; öte yandan, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı matbuat rejiminin işleyişini içeriden bir tanıklıkla belgeleyen birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Türk Basını makalesinde karşılaşılan kronolojik hatalar ve olgusal kusurlar —özellikle *Cerîde-i Havâdis*'in (1840) 1865 sonrasına tarihlendirilmesi ve *Mecmûa-i Fünûn*'a yirmi yıllık bir ömür biçilmesi gibi— çalışmanın modern tarih yazımının metodolojik kurallarıyla kurgulanmadığını; aksine Selanik'ten Batılı okur kitlesine seslenen, gözleme ve kişisel izlenimlere dayalı bir anlatı niteliği taşıdığını göstermektedir.

Tekin Alp, 1870-1877 yıllarını Türk basınının "altın çağı" olarak nitelerken bu dönemin en belirgin özelliğinin siyasi hiciv ve mizah olduğunu vurgulamaktadır. *Hayâl*, *Diyojen* ve *Kırkanbar* gibi yayınların en yüksek devlet kademelerini açıkça eleştirebilmesi ve kamuoyu baskısı yaratarak karar alma süreçlerine etki edebilmesi, mizahın bu bağlamda salt bir eğlence aracına indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Galata mutasarrıfının yolsuzluklarını tefrika roman kılığında teşhir eden *Tercümân-ı Hakîkat*, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı hicveden *Hayâl* ve Osmanlı-Rus Savaşı arifesinde kamuoyunu yönlendiren siyasi gazetecilik, sansürün henüz kurumsallaşmadığı bu evrede basının devlet karşısında kamusal bir denetim mekanizması olarak var olabildiğini somut biçimde belgelemektedir. Tekin Alp, soyut bir hürriyet savunusu yapmak yerine bu kısa ömürlü kamusal müzakere ortamını dönemin kurumsal pratiği üzerinden göstermekte ve böylece gazeteciliğin hangi koşullarda anlam taşıyabileceğini ortaya koymaktadır.

Tekin Alp'in bu makalede işaret ettiği yapısal sorunların başında, Türk basınının özerk ve istikrarlı bir gelişim çizgisinden mahrum olması gelmektedir. Müslüman tebaanın düşük okuryazarlık oranı ile gayrimüslim tebaanın sadece kendi dillerindeki yayınlara yönelmesi, Türk basınını ekonomik bir kırılganlığa hapsetmiştir. Gazetelerin sürekli isim değiştirmesi ve yazarların düşük ücretler nedeniyle bir mecrada tutunamaması, basının bir "güç odağı" hâline gelmesini engellemiş; bu nedenle Türk basını, istikrarlı bir programdan ziyade konjonktürel ve pragmatik reflekslerle hareket etmek zorunda kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası kurulan istibdat rejimiyle birlikte sansür mekanizması, basını sindirmek için yalnızca kapatma cezalarına başvurmakla kalmamış; *Kanûn-ı Esâsî*, *hürriyet* ve *vatan* gibi kavramları yasaklayarak ve haberlerin çarpıtılmış bir dille aktarılmasını zorunlu kılarak toplumun düşünce ve algı dünyasını da denetim altına almaya çalışmıştır. Böylece basının işlevi, dünyadaki

gelişmeleri aktarmaktan çok iktidar etrafında örülen donuk, tekdüze ve abartılı bir methiye dili üretmeye indirgenmiştir.

Dönemin otoriterleşme eğilimi, muhalif seslerin susturulmasının yanı sıra, iktidar ağlarına eklemlenen liyakatsiz figürlerin kamusal alanı ele geçirmesini de beraberinde getirmiştir. Entelektüel ağırlığı yüksek bir yayın olan *Servet-i Fünûn*'un, Saray'daki nüfuzu sayesinde güçlenen ve şantajı sistematik bir araca dönüştüren *Ma'lûmât* sahibi Tahir Bey eliyle tasfiye edilmesi, bu sürecin en çarpıcı örneğidir. Kültürel iktidarın bilgi ve liyakatle değil, siyasi merkeze yakınlık ve sadakatle elde edilmesi, gazete ve dergiler üzerinden yürüyen entelektüel üretimi büyük ölçüde felce uğratmıştır. İçerideki sansür, denetim ve baskı iklimi, Osmanlı entelektüel birikiminin Paris, İsviçre ve Mısır gibi merkezlere taşınmasına ve Meşveret ile Şark gibi yayınlar üzerinden sınır ötesinde alternatif bir kamusal alanın doğmasına yol açmıştır.

Tekin Alp bu makaleyi —1905'te, henüz Türkçülük ideolojisini sistemleştirmeden önce— doğrudan Avrupalı okuru hedefleyerek Fransızca kaleme almıştır. Gazeteciliğin ancak hukuk ve hürriyet rejimi altında gelişebileceğine dair nihai yargısı, kurumsal ve hukuki koşulları temel belirleyici sayan liberal-pozitivist bir düşüncenin ürünüdür. Yazarın Osmanlı yurtseverliğinden Türk milliyetçiliğine, oradan Kemalist devrimlere uzanan entelektüel yolculuğunun başlangıcındaki bu hürriyetçi tutum, söz konusu metinde açıkça izlenebilmektedir. Bununla birlikte makale, salt liberal bir basın eleştirisi de değildir: Tekin Alp ısrarla "Osmanlı basını" değil "Türk basını" kavramını kullanmakta, edebî yayınların ağdalı ve tumturaklı dilini eleştirerek dolaylı biçimde yalın ve anlaşılır bir Türkçeyi norm olarak öne çıkarmaktadır. Henüz sistematik bir ideolojiye dönüşmemiş olsa da bu tercihler, seküler-pozitivist düşünce ikliminin ve Türk kültürel kimliğine dair erken bir aidiyet bilincinin 1905 itibarıyla yazarın zihninde yer etmeye başladığını gösterir.

Nitekim bu metnin üzerinden yalnızca yedi yıl geçtikten sonra *Mercure de France*'ta yayımladığı "Les Turcs à la recherche d'une âme nationale" (Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar, 1912) adlı makalesinde Tekin Alp, benzer bir kriz anlatısını bu kez kültürel bir millet inşası perspektifinden ve çok daha sistematik biçimde kuracaktır. Dolayısıyla 1905 tarihli "Türk Basını" makalesi, liberal-pozitivist ve kültürel milliyetçi eğilimlerin henüz birbirinden tam ayrışmadığı, iç içe olduğu bir geçiş anını belgeleyen özgün bir kesittir. Sonuç olarak metin, Türk basınının 1905'teki durumunu yalnızca bir sansür sorunu olarak değil; düşük okuryazarlık, ekonomik kırılganlık ve istibdat rejiminin birlikte işlediği imparatorluk yapısının kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendiren, aynı zamanda yazarın entelektüel dönüşümünün erken evrelerini belgeleyen çok boyutlu bir kaynak niteliğindedir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Akün, Ö. F. (1998). Hazîne-i Evrâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 17, ss. 133-135) içinde.

Bali, R. N. (2012). *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp* (Cilt 2). İstanbul: Libra Kitap.

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yay. Haz. A. Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cumhuriyet (1937, 17 Mart). Sayı: 4611.

Çakır, H. (2011). Tercümân-ı Ahvâl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 40, ss. 495-497) içinde.

Demir, K. (2014). Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), ss. 57-88.

Demir, K. (2020). Osmanlı Basınında İktisadi Tefrikacılık (Hazine-i Evrak Dergisi): Mahmud Celaleddin'in Ekonomi Politiği ile Suphi Paşa'nın Layihası. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(20), ss. 263-283.

Demirkol, G. (2023). Zincirli Hürriyet: Teodor Kasap'ın Kanun-ı Esâsî ile İmtihanı. *Belgi Dergisi*, (25), ss. 209-233.

Dölen, E. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 10*(1), ss. 1-46.

Dölen, E. (2013). *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler 1915-1918*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ebüzziya, Z. (1993). Cerîde-i Havâdis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 7, ss. 406-407) içinde.

Ercan, A. N. ve Akpınar, Ş. (2014). Eski Harfli Bir Çocuk Gazetesi: Sadâkat/Etfâl. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (TÜBAR), (36), ss. 109-130.

Gilbert, C. J. (2015). If This Statue Could Talk: Statuary Satire in the Pasquinade Tradition. *Rhetoric and Public Affairs, 18*(1), ss. 79-112.

Gözübüyük, A. Ş. ve Kili, S. (1982). *Türk Anayasa Metinleri: 1839–1980*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hayâl (1877, 20 Şubat [8 Şubat 1292]). Sayı: 319.

Kahraman, A. (2003). Matbuat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 28, ss. 121-125) içinde.

Kerem, Y. (2007). Joseph Nehama. F. Skolnik ve M. Berenbaum (Ed.), *Encyclopaedia Judaica* (2. Baskı, C. 15 [Nat–Per], s. 59) içinde. Detroit: Thomson Gale–Keter Publishing House.

Kılıç, M. (2008). II. Meşrutiyet Döneminde Bir Musevi Osmanlı Aydını: Tekin Alp. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* (CTAD), 4(7), ss. 85-114.

Kılıç, M. (2019). Tekinalp (1883-1961). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. Ek-2, ss. 586-587) içinde.

Kılıç, M. (2025). Mütareke Dönemi Osmanlılık Tartışmaları İçerisinde Tekin Alp ve 'Yeni Osmanlılık'. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7*(13), ss. 113-128.

Kılıç, M. (2026). Tekinalp 1883-1961. *Atatürk Ansiklopedisi*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/356/Tekinalp-1883-1961 (Erişim Tarihi: 10.03.2026).

Kohen, M. (1328/1912). *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi'-i Mezûniyet*. Selanik: Yeni Asır Matbaası.

Kolcu, A. (2004). *Musavver Fen ve Edep Mecmuası (İnceleme, Tahlilî Fihrist ve Seçme Metinler)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koloğlu, O. (1999). Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimat'la Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması. İ. Soysal (Yay. Haz.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç—Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-17 Ekim 1997 Sempozyumuna Sunulan Tebliğler* (ss. 127-135) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Koloğlu, O. (2005). *Türkiye Karikatür Tarihi*. İstanbul: Bileşim Yayınevi.

Koloğlu, O. (t.y.). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*. İstanbul: Isis.

Küçük, C. (1988). Abdülhamid II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 1, ss. 216-224) içinde.

Landau, J. M. (1988). Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Devrinde Bir Aydın. *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (ss. 1129-1139) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. London: Hurst & Company.

Landau, J. M. (1996). *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

L'Illustration: Journal Universel (1877, 19 Mayıs). C. LXIX, S. 1786, s. 318.

Malherbe, F. d. (1723). *Les Œuvres de François de Malherbe* (Cilt 1). Paris: Les Freres Barbou.

Malkoç, E. A. (2026). Basın Yayın Genel Müdürlüğü (Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi). *Atatürk Ansiklopedisi*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/692/ (Erişim Tarihi: 09.03.2026).

Odabaşı, A. (2010). Munis Tekinalp (Moiz Kohen)'in Erken Dönem Biyografisine ve Bibliyografyasına Bir Katkı. *Toplumsal Tarih*, (204), ss. 2-13.

Okay, M. O. (1996). Ziya Gökalp (1876-1924). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 14, ss. 124-128) içinde.

Okay, M. O. (2022). Kırkanbar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 25, s. 475) içinde.

Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik.

Parlatır, İ. (1992). Ali Ekrem Bolayır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 6, ss. 275-276) içinde.

Risal, P. (1905). La Presse Turque. *La Revue, 59*(23), ss. 373-384.

Risal, P. (1912). Les Turcs à la recherche d'une âme nationale. *Mercure de France, 98*(384), ss. 673-707.

Tekin Alp (1915). *Türkismus und Pantürkismus*. Weimar: Verlag Gustav Kiepenheuer.

Toprak, Z. (1977). II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, (1), ss. 92-123.

Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Turhan, R. (2017). Türkiye'de Yahudi Modernleşmesi ve Tekin Alp (Moiz Kohen). *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, (36), ss. 506-511.

Turhan, R. (2022). *Tekinalp Uyumun Havarisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uçman, A. (2003a). Mecmûa-i Fünûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 28, ss. 270-271) içinde.

Uçman, A. (2003b). Ma'lûmât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 27, ss. 543-544) içinde.

Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Yazıcı, N. (2010). Takvîm-i Vekayi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 39, ss. 490-492) içinde.

Yazıcı, N. (2011). Tasvîr-i Efkâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 40, ss. 138-140) içinde.

Yerlikaya, İ. (1992). Basîret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDVİA, C. 5, ss. 103-105) içinde.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1379-1396, doi: 10.11616/asbi.1910138

Sağlık Kurumlarında Yapay Zekâ Entegrasyonu İçin Yönetici Perspektifinden Bir Yol Haritası: Nitel Bir Araştırma

A Roadmap for AI Integration in Healthcare Organizations from a Managerial Perspective: A Qualitative Study

Onur AÇIKGÖZ[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 12.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Sağlık kurumlarında yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşması, yönetsel ve operasyonel süreçlerin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırmada, yapay zekânın hastane yönetim süreçlerine entegrasyonu sağlık yöneticilerinin bakış açısından değerlendirilmiş; operasyonel verimlilik, çalışanların iş yapış biçimleri, hasta güvenliği ve kurumsal sürdürülebilirlik üzerindeki olası etkileri incelenmiştir. Çalışma, Sosyo-Teknik Sistemler Kuramı ve Teknoloji-Organizasyon-Çevre (TOE) çerçevesi temelinde yapılandırılmıştır. Fenomenolojik nitel desende yürütülen araştırmada, kamu, özel ve üniversite hastanelerinde görev yapan 9 sağlık yöneticisinden yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla veri toplanmış ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. Bulgular, süreçlerin parçalı ilerlemesi, tekrarlı veri girişleri, manuel kontrol yükü, planlama, faturalandırma ve stok yönetimi sorunlarını ortaya koymuştur. Katılımcılar, yapay zekânın karar destek, erken uyarı, tahminleme ve otomasyon sağlayabileceğini; ancak veri güvenliği, mahremiyet, yasal uyum, altyapı eksikliği ve çalışan direnci gibi riskler taşıdığını belirtmiştir. Çalışma, sağlık yöneticilerinin perspektifinden uygulanabilir bir yapay zekâ yol haritası önererek klinik odaklı literatüre yönetsel bir katkı sunmaktadır. Araştırma sonucunda, sağlık kurumlarında yapay zekâ entegrasyonunun yalnızca teknik bir yatırım olarak değil; veri yönetişimi, çalışan kabulü, etik denetim, yönetsel sahiplenme ve sürekli iyileştirme bileşenleriyle birlikte ele alınması gereken sosyo-teknik bir dönüşüm süreci olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle çalışma, sağlık yöneticileri için uygulanabilir bir yapay zekâ entegrasyon yol haritası sunarak sağlık yönetimi literatürüne yönetsel ve uygulama odaklı bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Sağlık Yönetimi, Operasyonel Verimlilik, Sosyo-Teknik Sistemler, Teknoloji-Organizasyon-Çevre Çerçevesi.

&

Abstract: The increasing adoption of artificial intelligence applications in healthcare institutions necessitates the restructuring of managerial and operational processes. This study evaluates the integration of artificial intelligence into hospital management processes from the perspective of healthcare managers and examines its potential effects on operational efficiency, employees' work practices, patient safety, and institutional sustainability. The study is structured on the basis of Socio-Technical Systems Theory and the Technology–Organization–Environment framework. Conducted using a phenomenological qualitative design, the research collected data through semi-structured interviews with nine healthcare managers working in public, private, and university hospitals, and analyzed the data through content analysis. The findings revealed fragmented processes, repetitive data entry, manual workload, and problems related to planning, billing, and inventory management. Participants stated that artificial intelligence could provide decision support, early warning, forecasting, and automation; however, they also noted risks such as data security, privacy, legal compliance, inadequate infrastructure, and employee resistance. The study offers a managerial contribution to the clinically focused literature by proposing an applicable artificial intelligence roadmap from the perspective of healthcare

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Onur Açıkgöz, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, onuracikgoz@cumhuriyet.edu.tr

managers. The study concludes that artificial intelligence integration in healthcare institutions should not be regarded merely as a technical investment, but as a socio-technical transformation that requires data governance, managerial commitment, employee acceptance, ethical oversight, and continuous improvement. In this respect, the study contributes to the healthcare management literature by proposing a managerially grounded and practically applicable roadmap for artificial intelligence integration.

Keywords: Artificial Intelligence, Healthcare Management, Operational Efficiency, Socio-Technical Systems, Technology-Organization-Environment Framework.

Atıf/Cite as: Açıkgöz, O. (2026). Sağlık Kurumlarında Yapay Zekâ Entegrasyonu İçin Yönetici Perspektifinden Bir Yol Haritası: Nitel Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1379-1396. doi: 10.11616/asbi.1910138
İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy
Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Yapay zekâ (YZ); makine öğrenmesi, derin öğrenme ve doğal dil işleme gibi alt bileşenleriyle, büyük ölçekli verilerden örüntü çıkarma ve öngörü üretme kapasitesi sayesinde sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılmasında stratejik bir teknoloji olarak öne çıkmaktadır (Jiang vd., 2017: 232; Topol, 2019). Sağlık alanında YZ uygulamaları; tanı destek sistemleri, klinik karar verme, görüntü analizi ve operasyonel iş akışlarının optimizasyonu gibi geniş bir yelpazede incelenmektedir (Davenport ve Kalakota, 2019: 95; Esteva vd., 2019: 25). Bununla birlikte, YZ'nin sağlık kurumlarına entegrasyonu salt teknolojik bir geçiş değil; örgütsel yapıları, iş süreçlerini ve mesleki rolleri yeniden tanımlayan sosyo-teknik bir dönüşüm sürecidir (Cresswell ve Sheikh, 2013: e74; Sittig ve Singh, 2015).

Sağlık sistemleri günümüzde nüfusun yaşlanması, kronik hastalık yükündeki artış, insan kaynağı yetersizliği ve maliyet baskıları gibi yapısal sorunlarla karşı karşıyadır (Bohr ve collazadeh, 2020: 27). Bu yapısal sorunlar, sağlık kurumlarının operasyonel verimliliğini doğrudan etkilemekte; randevu yönetimi, klinik dokümantasyon, faturalandırma, stok yönetimi ve raporlama gibi alanlarda kaynak israfına ve hata riskine yol açmaktadır (Davenport ve Kalakota, 2019: 96). YZ'nin bu süreçlerde sunduğu otomasyon, öngörü ve karar destek olanakları, son yıllarda literatürde giderek artan biçimde tartışılmaktadır (Reddy vd., 2020: 492; Hogg vd., 2023). Alowais vd. (2023: 689), YZ'nin klinik karar destek mekanizmalarını rasyonelleştirme ve operasyonel verimliliği artırma potansiyelinin yüksek olduğunu; ancak bu potansiyelin sağlık kurumlarında gerçekleşebilmesinin örgütsel uyumla doğrudan bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır.

YZ'nin sağlık kurumlarına entegrasyonu, klinik çıktıların yanı sıra çalışan deneyimi, hasta güvenliği ve kurumsal sürdürülebilirlik üzerinde de etkiler doğurmaktadır. Sağlık profesyonelleri, YZ'nin iş süreçlerini destekleme kabiliyetine ilgi gösterirken; veri yönetişimi, etik sınırlar ve hasta-hekim ilişkisinin dönüşümü gibi konularda derin çekinceler taşımaktadır (Collado-Mesa vd., 2018: 1755; Shinners vd., 2020: 1230). Bu çekinceler, yalnızca bireysel düzeyde değil; örgütsel kültür, liderlik yaklaşımı ve düzenleyici çerçeveyi de içeren çok katmanlı bir analiz gerektirmektedir (Laï vd., 2020: 5).

Sağlık alanında YZ'ye ilişkin mevcut literatürün ağırlıklı kısmı tanı doğruluğu, görüntüleme ve algoritmik performans gibi klinik-teknik boyutlara odaklanmakta; karar verici konumdaki yöneticilerin perspektifini merkeze alan çalışmalar görece sınırlı kalmaktadır (Shinners vd., 2020: 1227; Hogg vd., 2023). Oysa YZ'nin sağlık kurumlarındaki başarısı, yöneticilerin teknolojiye atfettiği anlam, kurumsal hazır olma düzeyi ve sosyo-teknik uyumla doğrudan ilişkilidir. Bu kuramsal boşluk, yönetici perspektifini merkeze alan nitel araştırmaların önemini artırmaktadır.

Çalışmada dünya genelindeki yapay zekâ uygulamalarına ilişkin örnekler, belirli şirketlerin ticari başarılarını veya ürünlerini öne çıkarmak amacıyla değil; yapay zekânın sağlık hizmetlerinde klinik karar destek, hasta akış yönetimi, kaynak planlama, risk tahmini ve idari süreçlerin otomasyonu gibi alanlarda nasıl konumlandığını göstermek amacıyla ele alınmıştır. Çalışma, sağlık kurumlarında yapay zekâ

entegrasyonunun yönetsel ve operasyonel etkilerini açıklamak için literatür temelli bir bağlam içinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, Sosyo-Teknik Sistemler Kuramı (Socio-Technical Systems Theory) temelinde yapılandırılmıştır. Trist ve Bamforth (1951) tarafından temelleri atılan bu kuram, herhangi bir teknolojinin örgütsel başarısının yalnızca teknik üstünlüğüyle değil; aynı zamanda insan, görev, yapı ve teknoloji bileşenleri arasındaki karşılıklı uyumla belirlendiğini savunmaktadır. Sittig ve Singh (2015), sağlık bilişimine özgü sosyo-teknik modellerinde donanım/yazılım, klinik içerik, insan-bilgisayar etkileşimi, iş akışı, iç ve dış politikalar ile izleme/değerlendirme boyutlarını birbirini etkileyen bileşenler olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, sağlık kurumlarında YZ entegrasyonunun yalnızca teknik bir kurulum süreci olmadığını; aynı zamanda örgütsel kültür, çalışan davranışları ve hasta-kurum ilişkilerini yeniden şekillendiren çok boyutlu bir dönüşüm olduğunu göstermektedir.

Tamamlayıcı bir analitik araç olarak Teknoloji-Organizasyon-Çevre (TOE) Çerçevesi (Tornatzky ve Fleischer, 1990) de çalışmaya entegre edilmiştir. TOE çerçevesi, teknolojik yeniliklerin örgütsel benimsenmesini üç eksende ele almaktadır: Birincisi teknolojik bağlam (mevcut altyapı, veri kalitesi, sistem entegrasyonu), ikincisi örgütsel bağlam (liderlik desteği, çalışan uyumu, kurumsal kültür) ve üçüncü ise çevresel bağlam (mevzuat, KVKK, sektörel rekabet ve düzenleyici baskılar). Bu iki kuramsal çerçevenin birlikte kullanılması, sağlık kurumlarında YZ entegrasyonunun teknolojik kapasite, örgütsel hazır olma ve düzenleyici çevre arasındaki dengeli etkileşime dayandığını gösteren bütüncül bir analitik zemin sunmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma; sağlık yöneticilerinin perspektifinden YZ'nin hastane yönetim süreçlerine entegrasyonunu, operasyonel verimlilik üzerindeki potansiyel etkilerini ve sürdürülebilir bir uygulama yol haritasını sosyo-teknik bir okumayla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın özgün katkıları şu şekilde özetlenebilir: klinik odaklı YZ literatürüne yönetsel bir perspektif eklemesi, Türkiye bağlamında SUT, KVKK ve mevzuat uyumu gibi yerel dinamikleri görünür kılması, sosyo-teknik kuram ve TOE çerçevesini sağlık kurumlarındaki YZ entegrasyonu bağlamında bütünleştirmesi ve yöneticiler için uygulanabilir, kademeli bir yol haritası modeli önermesidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kuramsal Dayanağı

Bu çalışma; sağlık kurumlarının karar verici mekanizması olan sağlık yöneticilerinin perspektifinden, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin hastane yönetim süreçlerine entegrasyonunu, bu teknolojinin operasyonel verimlilik üzerindeki potansiyel etkilerini ve geleceğe yönelik stratejik bir yol haritası oluşturulması için gerekli olan etik ve sürdürülebilir koşulları derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, mevcut idari darboğazların aşılmasında YZ'nin rolünü ve bu dönüşümün insan kaynağı ile hasta güvenliği üzerindeki yansımalarını yönetici gözüyle ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada ampirik olarak test edilen istatistiksel bir model sunulmamaktadır. Bunun yerine araştırma, sağlık kurumlarında yapay zekâ entegrasyonunu açıklamak ve bulguları yorumlamak amacıyla Sosyo-Teknik Sistemler Kuramı ve Teknoloji-Organizasyon-Çevre çerçevesinden yararlanan kuramsal bir dayanak üzerine yapılandırılmıştır. Bu tercih, çalışmanın odak noktasının model test etmekten çok, sağlık yöneticilerinin deneyimlerinden hareketle uygulanabilir bir entegrasyon yol haritası geliştirmek olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu kapsamda araştırmanın temel sorusu; "Sağlık yöneticilerinin perspektifinden, yapay zekâ teknolojilerinin hastane yönetim süreçlerine entegrasyonu ve bu süreçteki stratejik yol haritası nasıl şekillenmektedir?" olarak belirlenmiştir.

Ana amaca bağlı olarak, aşağıdaki alt sorulara yanıt aranmıştır:

1. Hastanelerin günlük idari ve operasyonel işleyişinde (randevu, yatış, kodlama, envanter vb.) karşılaşılan temel zorluklar ve çözüm bekleyen alanlar nelerdir?

2. Yapay zekâ uygulamalarının sağlık çalışanlarının iş yapış biçimleri ve profesyonel süreçleri üzerindeki olası etkileri nelerdir?

3. Yapay zekânın tıbbi hataları minimize etme ve hasta güvenliğini maksimize etme noktasındaki stratejik rolü nasıl değerlendirilmektedir?

4. Yapay zekânın süreç hızı (randevu, tetkik/rapor dönüşü, taburculuk vb.) ve genel kurumsal verimlilik üzerindeki potansiyel yansımaları nelerdir?

5. Sağlıkta yapay zekâ uygulamalarının sürdürülebilir, etik ve güvenli bir temelde hayata geçirilebilmesi için sağlanması gereken kurumsal ve sistemsel koşullar nelerdir?

Araştırmada, bireylerin bir olguya ilişkin yaşanmış deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları derinlemesine keşfetmeyi amaçlayan fenomenolojik (görüngübilimsel) desen kullanılmıştır. Temelleri Edmund Husserl'in felsefesine dayanan fenomenoloji; karmaşık durumları, yaşanmışlıkları veya kavramları doğrudan katılımcıların perspektifinden betimlemek ve bu deneyimlerin özüne ulaşmak için kullanılan nitelikli bir yöntemdir (Creswell ve Poth, 2018; Sönmez ve Alacapınar, 2019: 92-93).

Bu çalışmada fenomenolojik desenin tercih edilmesinin üç temel gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi, sağlık kurumlarında YZ entegrasyonu Türkiye bağlamında henüz olgunlaşmamış ve standartlaşmamış bir alan olduğundan, nicel ölçümlerden önce yöneticilerin deneyim ve algılarının derinlemesine anlaşılması gerekmektedir. İkincisi, yöneticilerin YZ'ye atfettikleri öznel anlamlar (örneğin "akıllı asistan", "ikinci göz" gibi metaforik tanımlamalar) sosyo-teknik uyumun anlaşılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır; bu öznel anlam katmanlarına yalnızca fenomenolojik bir okumayla ulaşılabilmektedir. Üçüncüsü, kamu, özel ve üniversite hastaneleri gibi farklı kurumsal bağlamlardaki yaşanmışlıkların karşılaştırılabilmesi için fenomenolojik yaklaşım, bağlama duyarlı bir analitik zemin sunmaktadır. Bu kapsamda, sağlık sektörünün dijital dönüşümünde karar verici konumda olan sağlık yöneticilerinin YZ teknolojilerinin hastane operasyonel süreçlerine entegrasyonuna yönelik mevcut algıları, gelecek vizyonları ve kurumsal düzeyde karşılaştıkları deneyimler incelenerek YZ'nin sağlık yönetimindeki geleceğine dair bir "yol haritası" oluşturulmasına zemin hazırlayacak temel temalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcı grubunu, Sivas ilinde faaliyet gösteren kamu, özel ve üniversite hastanelerinde stratejik ve operasyonel karar verme yetkisine sahip üst ve orta düzey sağlık yöneticileri oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde, incelenen olguya dair derinlemesine bilgi sunabilecek kişilerin seçilmesine olanak tanıyan amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır; bu yöntem, araştırmacı tarafından önceden belirlenen belirli niteliklere sahip kişi veya durumların çalışmaya dahil edilmesini esas almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:54). Bu çalışma kapsamında temel ölçütler; sağlık kurumlarında başhekim ve başhekim yardımcısı, idari ve mali hizmetler müdürü/yardımcısı, sağlık bakım hizmetleri müdürü/yardımcısı, kalite destek hizmetleri müdürü/yardımcısı veya teknik hizmetler müdürü/yardımcısı pozisyonlarında aktif olarak görev yapıyor olmaktır. Farklı mülkiyet yapısındaki (kamu, özel, üniversite) hastanelerden ve çeşitli yönetsel kademelerden katılımcıların seçilmesi, yapay zekâ teknolojilerine yönelik bütüncül ve kapsayıcı bir "yönetici perspektifi" elde edilmesini amaçlamaktadır.

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, sayısal yeterlilikten çok veri doygunluğu (data saturation) ölçütüne göre belirlenmektedir (Guest vd., 2006: 65). Bu çalışmada görüşmeler sürdürülürken her yeni görüşmenin getirdiği kod ve tema sayısı sürekli izlenmiştir. İlk 6 görüşmede çekirdek temaların büyük bölümü ortaya çıkmış; 7. görüşmeden itibaren yeni kod üretimi belirgin biçimde azalmıştır. 8. ve 9. görüşmelerde elde edilen verilerin önceki temaları tekrar ettiği, yeni bir kavramsal kategori üretilmediği gözlemlenmiş; bu durum veri doygunluğunun sağlandığının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Mevcut katılımcı sayısı (n=9), Hennink ve Kaiser'in (2022) küçük ve homojen örneklemlerde 9–17 görüşme arasında doygunluğa ulaşıldığını gösteren sistematik meta-analiziyle de uyumludur.

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

Katılımcılara Ait Bilgiler					
Katılımcı	**Cinsiyet**	**Hastanedeki Görevi**	**Yönetici Pozisyonunda Çalışma Süresi**	**Eğitim Durumu**	**Hastane Türü**
Y1	Erkek	İdari Müdür	5 yıl	Yüksek Lisans	Kamu
Y2	Erkek	Başhekim	26 yıl	Doktora	Özel
Y3	Kadın	Başhekim Yrd.	8 yıl	Yüksek Lisans	Özel
Y4	Erkek	Kalite ve Destek Hizmetleri Müdürü	6 yıl	Lisans	Kamu
Y5	Kadın	Sağlık Bakım Hizmetleri Müdürü	6 yıl	Yüksek Lisans	Özel
Y6	Kadın	Hemşirelik Hizmetleri Yönetici Yrd.	6 yıl	Lisans	Üniversite
Y7	Erkek	İdari Müdür	10 yıl	Lisans	Özel
Y8	Kadın	Hastane Müdürü	21 yıl	Yüksek Lisans	Üniversite
Y9	Kadın	Hemşirelik Hizmetleri Müdürü	15 yıl	Yüksek Lisans	Üniversite

2.3. Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada veriler, araştırmacı ve katılımcı arasında sözlü iletişime dayalı olan derinlemesine görüşme tekniğiyle, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır (Berg ve Lune, 2015:56). Görüşme formunun geliştirilme sürecinde öncelikle yapay zekânın sağlık kurumlarında kullanımı, sağlık yönetiminde dijital dönüşüm, karar destek sistemleri ve teknoloji benimseme yaklaşımlarına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelenmiştir. Soruların oluşturulmasında çalışmanın kuramsal dayanakları olan Sosyo-Teknik Sistemler Kuramı ve Teknoloji-Organizasyon-Çevre çerçevesi esas alınmıştır. Bu doğrultuda görüşme soruları; teknolojik altyapı ve veri kalitesi, örgütsel hazırlık, çalışan kabulü, yönetsel karar alma, etik-yasal riskler ve çevresel koşullar gibi boyutları kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.

Taslak görüşme formu kapsam geçerliliğini değerlendirmek amacıyla üç uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan biri sağlık yönetimi, biri sağlık bilişimi/dijital sağlık sistemleri, biri ise nitel araştırma yöntemleri alanında akademik deneyime sahiptir. Uzmanlardan soruların açıklığı, araştırmanın amacıyla uyumu, kuramsal çerçeveyi temsil etme düzeyi, yönlendirici ifade içerip içermediği ve tek bir kavramı ölçüp ölçmediği açısından değerlendirme yapmaları istenmiştir.

Uzman geri bildirimleri doğrultusunda bazı sorulardaki yönlendirici ifadeler çıkarılmış, birden fazla kavramı aynı anda sorgulayan sorular ayrıştırılmış ve sorular daha nötr, açık uçlu ve katılımcının kendi deneyimini aktarmasına olanak sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca görüşme akışı, genel yönetsel deneyimlerden başlayarak yapay zekânın olası kullanım alanları, riskleri, kurumsal hazırlık düzeyi ve yol haritasına ilişkin değerlendirmelere doğru ilerleyecek şekilde yeniden sıralanmıştır. Literatürdeki çalışmalar temel alınarak hazırlanan ve kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla uzman görüşleri doğrultusunda nihai haline getirilen görüşme formu toplam 10 sorudan oluşmaktadır; formun ilk 5 sorusu katılımcıların demografik ve mesleki özelliklerini belirlemeye yönelikken, diğer 5 soru sağlık yönetiminde yapay zekâ uygulamalarının operasyonel süreçler, verimlilik, hasta güvenliği, etik ve sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini inceleyen temel görüşme sorularını içermektedir. Veri toplama süreci 2026 yılı Ocak ve Şubat ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Sağlık yöneticilerinin yoğun iş tempoları ve zaman kısıtları göz önünde bulundurularak, veri toplama aşamasında esnek bir yaklaşım sergilenmiş; görüşmelerin bir kısmı katılımcıların çalışma alanlarında yüz yüze, bir kısmı ise dijital platformlar üzerinden çevrimiçi (online) olarak yürütülmüş olup her bir görüşme ortalama 25-30 dakika sürmüştür.

Görüşmeler sırasında katılımcılar, kurumsal hassasiyetler ve kişisel çekinceler gerekçesiyle ses kaydı alınmasına onay vermemiştir. Bu durum, nitel araştırma açısından bazı metodolojik sınırlılıklar doğurmuştur. Birincisi, kelimesi kelimesine transkripsiyon yapılamadığı için söylem analizi düzeyinde inceleme imkânı sınırlanmıştır. İkincisi, ses tonu, duraksama, vurgu ve duygusal nüanslar gibi paralinguistik unsurlar yazılı notlara tam olarak aktarılamamıştır. Üçüncüsü, notların gerçek zamanlı tutulması, araştırmacının seçici dikkati nedeniyle bazı ifadelerin özetlenerek aktarılmasına yol açmış olabilir. Bu durum, ifadelerin orijinalliğini koruma açısından bir risk oluşturmaktadır.

Bu sınırlılıkları azaltmak için çok katmanlı bir önlem stratejisi uygulanmıştır:

Yapılandırılmış not formu: Görüşmelerde her soru için ayrılmış alanlara anlık kayıt yapılmış; bu sayede notların eksiksizliği güçlendirilmiştir.

Görüşme sonrası teyit: Her görüşmenin bitiminde, alınan notların özeti katılımcıya okunarak doğruluk teyidi alınmıştır.

Üye kontrolü: Görüşmeler dijital metne aktarıldıktan sonra ilgili katılımcıya gönderilerek ifadeleri üzerinde düzeltme/onaylama yapma fırsatı sunulmuştur.

Bağımsız uzman değerlendirmesi: Kodlama ve tema oluşturma süreçleri, nitel araştırmalarda deneyimli bağımsız bir uzman tarafından yeniden incelenmiş; kodlayıcılar arası tutarlılık sağlanmıştır.

Bu önlemler, ses kaydı eksikliğinin yarattığı sınırlılıkları tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, verilerin güvenilirliğini ve teyit edilebilirliğini önemli ölçüde güçlendirmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen ham veriler, öncelikle bilgisayar ortamına titizlikle aktarılarak dijital metin formuna dönüştürülmüştür. Verilerin çözümlenmesinde; birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek okuyucu için anlaşılır ve sistematik bir yapı sunmayı amaçlayan içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. (Karataş, 2015: 72 – Çarıkcı vd., 2024:135). Çalışmada fenomenolojik desen ile içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, sağlık yöneticilerinin yapay zekâ entegrasyonuna ilişkin deneyimlerini, algılarını ve bu olguya yükledikleri anlamları derinlemesine anlamaya olanak sağlamaktadır. İçerik analizi ise bu deneyimlerden elde edilen nitel verilerin sistematik biçimde kodlanması, benzer kodların alt temalar altında birleştirilmesi ve tematik örüntülerin ortaya çıkarılması için tercih edilmiştir. Bu nedenle içerik analizi, fenomenolojik desenin amacına uygun olarak katılımcı deneyimlerinin görünür kılınmasını ve araştırma soruları doğrultusunda yorumlanmasını sağlayan analitik bir araç olarak kullanılmıştır.

Analiz sürecinde öncelikle görüşme notları ve görüşme sonrası teyit edilen kayıtlar bütüncül bir bakış geliştirmek amacıyla tekrar tekrar okunmuştur. Daha sonra anlamlı veri birimleri belirlenmiş, bu birimlere açık kodlar verilmiş ve benzer kodlar alt temalar altında gruplandırılmıştır. Son aşamada alt temalar, araştırmanın amacı ve kuramsal dayanakları olan Sosyo-Teknik Sistemler Kuramı ile Teknoloji-Organizasyon-Çevre çerçevesi dikkate alınarak ana temalar altında toplanmıştır. Böylece analiz süreci hem veriye dayalı hem de kuramsal olarak izlenebilir bir yapıda yürütülmüştür.

Analiz süreci, dijital ortama aktarılan verilerin nitel veri analiz yazılımı olan MAXQDA programına yüklenmesiyle başlatılmış; kodlama, kategori geliştirme ve üst temalara ulaşma süreçleri bu profesyonel yazılım aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların kimlik bilgilerini gizli tutmak ve etik ilkeleri korumak amacıyla her bir yönetici "Y1, Y2, ..., Y9" şeklinde kodlanmıştır.

Kodlama sürecinin tutarlılığını artırmak amacıyla araştırmacı tarafından yapılan ilk kodlamanın ardından, nitel araştırma deneyimine sahip bağımsız bir uzman analiz sürecine dâhil edilmiştir. Bağımsız uzman, görüşme verilerinden seçilen bir veri setini araştırmanın amacı ve kuramsal çerçevesi doğrultusunda ayrıca kodlamıştır. Daha sonra araştırmacı ve bağımsız uzman tarafından oluşturulan kodlar karşılaştırılmış; benzer kodlar doğrudan kabul edilmiş, farklılaşan kodlar ise ilgili katılımcı ifadesinin bağlamı dikkate alınarak tartışılmıştır.

Görüş ayrılıklarının giderilmesinde uzlaşı yöntemi benimsenmiştir. Bu süreçte bazı kod adları yeniden düzenlenmiş, kapsamı örtüşen kodlar birleştirilmiş ve bazı ifadelerin hangi alt tema altında yer alacağı yeniden değerlendirilmiştir. Nihai tema yapısı, araştırmacı ve bağımsız uzmanın ortak değerlendirmesi sonucunda oluşturulmuştur. Bu süreç, analiz bulgularının tutarlılığını, izlenebilirliğini ve teyit edilebilirliğini güçlendirmiştir.

2.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Nitel araştırmalarda verilerin kalitesini ortaya koymak amacıyla, nicel araştırmalardaki geçerlik ve güvenirlik kavramlarının karşılığı olarak inandırıcılık (iç geçerlik), aktarılabilirlik (dış geçerlik), tutarlık (iç güvenirlik) ve teyit edilebilirlik (dış güvenirlik) kriterleri esas alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:62).

Araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla, hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu alanında uzman akademisyenlerin görüşüne sunulmuş ve alınan geri bildirimler doğrultusunda revize edilmiştir. Ayrıca, elde edilen bulgular katılımcıların (Y1, Y2...) ifadelerinden yapılan doğrudan alıntılarla desteklenerek, araştırmacının yorum katmadan verileri olduğu gibi yansıtması sağlanmıştır. Aktarılabilirliği sağlamak adına, araştırma süreci, katılımcı profili ve veri toplama aşamaları "ayrıntılı betimleme" yöntemiyle detaylandırılmıştır.

Araştırmanın güvenirliğini ve tutarlılığını test etmek amacıyla, verilerin kodlanması ve temalandırılması sürecinde alanında deneyimli bağımsız bir uzmanın değerlendirmelerine başvurulmuştur. Araştırmacı ve uzman tarafından gerçekleştirilen kodlamalar karşılaştırılarak görüş birliği ve görüş ayrılığı olan noktalar titizlikle incelenmiş; yapılan karşılaştırmalar sonucunda kodlayıcılar arasında yüksek düzeyde bir uyum ve fikir birliği olduğu saptanmıştır. Bu süreçte elde edilen güçlü mutabakat, analizin tarafsızlığını ve bulguların tutarlılığını destekleyen temel bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, tüm veri toplama ve analiz aşamalarının (MAXQDA yazılımı kullanımı, görüşme notlarının dijitalleştirilmesi ve kategorizasyon süreçleri) şeffaf bir biçimde raporlanmasıyla araştırmanın teyit edilebilirliği ve denetlenebilirliği güçlendirilmiştir.

2.6. Etik Kurul Kararı

Bu araştırma, bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine tam uyum içerisinde gerçekleştirilmiş olup; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'nun 10.12.2025 tarihli ve 14 sayılı kararıyla, *"Sağlıkta Yapay Zekanın Yol Haritası: Yönetici Perspektifinden Değerlendirme"* başlıklı çalışmanın etik uygunluğuna oy birliğiyle karar verilmiştir. Veri toplama sürecinde katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı ve verilerin kullanım şekli hakkında detaylı bilgi verilerek aydınlatılmış onamları alınmış; gönüllülük esası çerçevesinde istedikleri aşamada herhangi bir yaptırım olmaksızın çalışmadan çekilebilecekleri kendilerine bildirilmiştir. Katılımcıların kişisel ve kurumsal gizliliğini korumak amacıyla gerçek kimlik bilgileri yerine "Y1, Y2, ..., Y9" şeklinde kodlamalar kullanılmış ve elde edilen verilerin yalnızca akademik amaçlar doğrultusunda kullanılacağı taahhüt edilerek veri güvenliği sağlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ana Tema ve Alt Kodlara Ait Sonuçlar

Bu bölümde, sağlık kurumlarında yapay zekânın mevcut ve potansiyel kullanımına ilişkin yönetici görüşlerinden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Görüşme verilerinin MAXQDA programı aracılığıyla kodlanması sonucunda, sağlık yöneticilerinin değerlendirmeleri beş ana tema altında toplanmıştır. Bu temalar;

- Hastanelerin günlük idari ve operasyonel işleyişinde karşılaşılan temel sorunlar,
- Yapay zekânın yönetsel ve operasyonel süreçlere sağlayabileceği katkılar,
- Yapay zekâ uygulamalarının çalışanların iş yapış biçimlerine olası etkileri,
- Yapay zekâ uygulamalarına ilişkin riskler ve sınırlılıklar ve
- Sağlık kurumlarında yapay zekânın sürdürülebilir ve güvenli biçimde uygulanmasına yönelik yol haritası şeklinde belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, ilgili tema ve alt temalar çerçevesinde aşağıda ayrıntılı olarak sunulmuştur.

3.1.1. Sağlık Kurumlarının Günlük İdari ve Operasyonel İşleyişinde Karşılaşılan Temel Sorunlar

Yönetici görüşleri, sağlık kurumlarının günlük işleyişinde karşılaşılan sorunların büyük ölçüde süreçlerin parçalı yapısı, manuel ilerleyen işlemler, tekrarlı veri girişleri, koordinasyon eksiklikleri ve hata riski yüksek yönetsel adımlar etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Katılımcılar özellikle randevu planlama, yatış-taburculuk süreçleri, tıbbi kodlama, faturalandırma, geri ödeme, envanter yönetimi, vardiya planlama ve raporlama gibi alanlarda mevcut işleyişin önemli darboğazlar içerdiğini vurgulamıştır.

Tablo 2: Günlük İdari ve Operasyonel İşleyişte Karşılaşılan Temel Sorunlara İlişkin Tema ve Alt Kodlar

Ana Tema	Alt Kodlar	Yönetici İfadelerinden Öne Çıkan İçerik
Günlük idari ve operasyonel sorunlar	Süreçlerin Parçalı İlerlemesi	Birimler arası bilgi akışının kopması, aynı sürecin farklı noktalarda yeniden yürütülmesi
	Tekrarlı Veri Girişi	Aynı bilginin birden fazla sisteme veya birime tekrar girilmesi
	Manuel Kontrol Yükü	Evrak, onam, provizyon, puantaj ve mevzuat kontrollerinin elle yürütülmesi
	Randevu ve Kapasite Planlama Sorunu	Çakışmalar, iptaller, yanlış yönlendirme, yoğunluğun öngörülememesi
	Yatış-Taburculuk Süreçlerinde Aksama	Evrak eksikliği, taburculuk gecikmesi, yatak devir hızının düşmesi
	Kodlama ve Faturalandırma Riski	Eksik/yanlış tanı kodları, SGK/SUT uyumsuzluğu, hizmet kaçağı
	Stok Ve Envanter Sorunları	Tüketimin anlık izlenememesi, kritik malzeme eksikliği, miat takibi
	Personel ve Vardiya Planlama Güçlüğü	Son dakika açıkları, yük dağılımında dengesizlik
	Şikâyet ve Mevzuat Yönetimi Yükü	Şikâyetlerin mevzuatla eşleştirilmesinde zaman kaybı ve hata riski

Tabloda görüldüğü üzere, yöneticiler günlük işleyişte karşılaştıkları sorunları "yoğunluk" veya "iş yükü" kavramlarından ziyade **sistematik kopukluk, veri tekrarları ve kontrol gerektiren ara süreçler** üzerinden tanımlamaktadır. Bu bulgu, sağlık kurumlarında sorunların görünür büyük krizlerden değil, süreç içinde biriken küçük aksaklıklardan da kaynaklandığını göstermektedir.

Y1, devlet hastanesinde günlük işleyişin en çok süreçlerin parçalı ilerlemesi nedeniyle zorlaştığını ifade etmiş ve özellikle aynı bilginin farklı alanlarda tekrar girilmesinin hem zaman kaybına hem de hata riskine yol açtığını belirtmiştir:

"200 yataklı, 2. basamak bir devlet hastanesinde işin günlük akışında bizi en çok yoran şey, süreçlerin çok parçalı ilerlemesi; randevu, yatış-çıkış, geri ödeme ve stok tarafında aynı bilgi bazen birkaç kez giriliyor, birimler arası iletişim kopunca da iş uzuyor ve hata çıkıyor." (Y1)

Benzer biçimde Y4, günlük işleyişte büyük krizlerden çok küçük aksaklıkların birikerek hizmet ritmini bozduğunu vurgulamıştır:

"Günlük işleyişte beni en çok yoran şey 'büyük krizler' değil de küçük pürüzlerin üst üste binip koca bir günün ritmini bozması: bir hastanın dosyasında eksik imza, bir tetkikin yanlış sıraya girmesi, bir randevunun 10 dakika sarkması…" (Y4)

Katılımcıların önemli bir bölümü, özellikle **randevu planlama, yatış süreçleri ve kaynak kullanımındaki öngörü eksikliğini** kritik bir yönetim sorunu olarak tanımlamıştır. Y3, acil servis ve cerrahi alanlardaki anlık yoğunluk değişimlerinin planlamayı zorlaştırdığını şu şekilde ifade etmiştir:

"Günlük işleyişte en büyük sıkıntı aslında 'insan' odaklı sistemlerle 'sayısal' talebi dengelemekte yaşıyoruz. Örneğin, acil serviste yoğunluğu öngörememek, cerrahi birimlerde ameliyathane ve yatak planlamasını anlık yapmak bizi zorluyor." (Y3)

Y5 ise sürecin temel sorununun çoğu zaman işin kendisinden çok işi takip etme zorunluluğu olduğunu vurgulamış; yatak doluluğu, personel dağılımı ve sözlü devir teslimlerin işleyişi kırılgan hale getirdiğini belirtmiştir:

"Gün içinde beni en çok yoran şey, işi 'yapmak' değil işi takip etmek: aynı anda yatak doluluğu, personel dağılımı, hasta/hasta yakını beklentisi, hekim istekleri ve kayıt düzeni tek hatta birleşiyor." (Y5)

Görüşmelerde öne çıkan bir diğer sorun alanı **tıbbi kodlama, faturalandırma ve geri ödeme süreçleri** olmuştur. Özellikle bu alanlarda yapılan küçük hataların kurum açısından ciddi finansal sonuçlara yol açabildiği vurgulanmıştır. Y2, manuel takibin hem zaman maliyeti hem de hata olasılığı yarattığını belirtmiştir:

"Özellikle tıbbi kodlama, geri ödeme süreçleri ve karmaşık envanter yönetimi gibi alanlarda manuel takibin getirdiği yoğun iş yükü ve insan faktöründen kaynaklanan hata payı bizi operasyonel anlamda en çok zorlayan noktaların başında geliyor." (Y2)

Benzer şekilde Y7, SGK faturalandırma süreçlerinde mevzuata uygunluk kontrolünün ciddi risk oluşturduğunu ifade etmiştir:

"Medikal faturalandırma biriminde SGK faturalandırma işlemlerinde yapılan tıbbi işlemlerin Sağlık Uygulama Tebliği hükümlerine uygunluğunun kontrolü maddi kesintiler ve idari yaptırımlar açısından risk oluşturmaktadır." (Y7)

Y9 da faturalama, hizmet kaçağı ve tanı giriş hatalarının yönetimsel verimliliği zayıflatan alanlar olduğunu belirtmiştir:

"Günlük işleyişte idari süreçlerde en çok zorlandığımız alanların başında faturalama geliyor; buna ek olarak randevu iptalleri ve randevu planlamasının talebi karşılayamaması, hizmet akışını aksatıp kaynak kullanımını verimsizleştirebiliyor." (Y9)

Envanter ve stok yönetimi de yöneticiler tarafından sıklıkla vurgulanan bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Y1, tüketimin anlık görülememesi nedeniyle bazı kalemlerde fazlalık, bazı kritik kalemlerde ise yetersizlik yaşandığını belirtirken; Y8, mevcut otomasyon altyapısındaki eksikliklerin çözüm süreçlerini uzattığını ifade etmiştir.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, sağlık kurumlarında günlük idari ve operasyonel sorunların sadece iş yükünden değil; **parçalı bilgi akışı, manuel denetim ihtiyacı, veri standardizasyon eksikliği ve öngörüye dayanmayan kaynak yönetimi** gibi yapısal nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

3.1.2. Yapay Zekânın Yönetsel ve Operasyonel Süreçlere Katkısı

Katılımcıların tamamına yakını, yapay zekânın sağlık kurumlarında özellikle idari ve operasyonel süreçlerde karar destekleyici, hata önleyici, öngörü sağlayıcı ve iş akışını hızlandırıcı bir araç olarak önemli katkılar sunabileceğini belirtmiştir. Bulgular, yöneticilerin yapay zekâyı insanın yerini alan bir sistemden ziyade, insan kararını destekleyen ve süreçleri görünür kılan bir "akıllı asistan" olarak konumlandırdığını göstermektedir.

Tablo 3: Yapay Zekânın Yönetsel ve Operasyonel Süreçlere Sağlayabileceği Katkılar

Ana Tema	Alt Kodlar	Yönetici İfadelerinden Öne Çıkan İçerik
Yapay zekânın yönetsel katkıları	Karar Destek	Yöneticiye hızlı ve veri temelli karar alma desteği sağlaması
	Erken Uyarı Mekanizması	Eksik adım, çakışma, riskli durum ve hata olasılıklarını önceden işaretlemesi
	Tahminleme ve Öngörü	Yoğunluk, talep, stok tüketimi ve kapasite ihtiyaçlarını öngörmesi
	Otomasyon	Tekrarlı idari işlemleri hızlandırması
	Kodlama/Faturalandırma Desteği	Hekim notlarından kod önerisi üretmesi, mevzuat uyumunu desteklemesi
	Stok/Envanter Optimizasyonu	Kritik seviye uyarısı, miat ve talep tahmini yapması
	Veri Analizi ve Raporlama	Rutin raporların daha hızlı ve sistematik hazırlanmasına katkı sağlaması
	Verimlilik Artışı	Süreç hızını, kaynak kullanımını ve hizmet akışını iyileştirmesi
	Maliyet Azaltma	Hata, gecikme ve kaynak israfını azaltarak finansal verimlilik sağlaması

Katılımcı görüşlerine göre yapay zekânın en güçlü katkısı, **yöneticinin tek başına aynı hızda göremeyeceği örüntüleri ortaya çıkarma ve olası sorunları önceden görünür kılma kapasitesidir**. Y1, yapay zekânın özellikle randevu planlama, yatış süreci, kodlama ve stok yönetiminde "göremediğimiz yeri gösteren" bir sistem olabileceğini vurgulamıştır:

"Yapay zekâ buralarda bize çok pratik destek verebilir diye düşünüyorum: yoğunluğa bakıp randevu ve kapasite planını daha iyi kurmaya yardım edebilir, yatış akışında 'şu adım eksik kaldı' diye uyarıp süreci hızlandırabilir, hekim notlarından kodlama için öneri çıkarıp hatayı azaltabilir, stokta da tüketim trendine göre kritik seviyeleri önceden görüp alarm verebilir; yani işi bizim yerimize yapmaktan çok, bize göremediğimiz yeri gösteren bir akıllı asistan gibi." (Y1)

Bu ifade, yöneticilerin yapay zekâyı nasıl kavramsallaştırdığını oldukça açık biçimde ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Y4, bu teknolojiyi "sakin bir ikinci göz" metaforu ile açıklamıştır:

"Yapay zekâ bence burada işi elimizden alan değil, herkesin gözünden kaçanı yakalayan sakin bir ikinci göz gibi çalışabilir." (Y4)

Y2, yapay zekânın gerçek zamanlı veri analizi yoluyla henüz oluşmadan hataları yakalayabileceğini belirtmiş; bu yönüyle teknolojinin maliyetleri düşüren bir denetim mekanizması olarak da işlev görebileceğini ifade etmiştir:

"Yapay zekânın veriyi gerçek zamanlı analiz ederek hataları henüz oluşmadan yakalayan bir denetçi gibi çalışması ve geçmiş veriden yola çıkarak talep tahminlemesi yapması, süreçlerimizi hızlandırıp maliyetlerimizi düşürmek adına eşsiz bir fırsat sunuyor." (Y2)

Özellikle **yoğunluk tahmini ve kapasite planlaması** konusunda yapay zekânın önemli katkılar sağlayabileceği görüşü dikkat çekmektedir. Y3, hastanenin hangi bölümünün ilerleyen saatlerde dolacağını öngörebilen bir sistemin kaynak yönetiminde büyük kolaylık sağlayacağını belirtmiştir:

"Örneğin hastanemizin hangi bölümünün iki saat sonra dolacağını öngörerek önlem almamızı sağlayabilir." (Y3)

Yöneticiler, yapay zekânın yalnızca planlama ve tahminleme değil; aynı zamanda **mevzuata dayalı işlerde ve idari eşleştirmelerde** de etkin kullanılabileceğini ifade etmiştir. Y6, hasta şikâyetleri ile ilgili mevzuat eşleştirmesinde ve puantaj kontrollerinde yapay zekânın zaman kazandırıcı rolüne dikkat çekmiştir:

"Özellikle yasa ve mevzuat kapsamında hangi şikâyetin hangi maddeye dayandığını hızlı ve doğru şekilde eşleştirmek zaman alıyor ve hata riski taşıyor… Yapay zekâ burada ciddi kolaylık sağlayabilir." (Y6)

Benzer şekilde Y7, yapay zekânın SUT uyumu, faturalandırma kontrolü ve istatistiksel veri analizlerinde iş yükünü azaltıcı bir rol üstlenebileceğini ifade etmiştir.

Bu tema kapsamında dikkat çeken ortak nokta, yöneticilerin yapay zekâyı **doğrudan karar veren bir yapıdan çok, yöneticinin karar kalitesini ve kurumsal öngörüsünü artıran bir destek sistemi** olarak değerlendirmesidir. Buna göre yapay zekâ; hata riskini azaltan, süreçleri hızlandıran, görünmeyen darboğazları görünür hale getiren ve kurumun operasyonel zekâsını güçlendiren bir araç olarak konumlandırılmaktadır.

3.1.3. Yapay Zekânın Çalışanların İş Yapış Biçimlerine Etkisi

Katılımcı görüşleri, yapay zekânın sağlık çalışanlarının işini ortadan kaldıracak bir unsur olarak değil; işin niteliğini dönüştürecek, tekrarlı görevleri azaltacak ve çalışanları daha çok denetim, doğrulama, iletişim ve istisna yönetimi gibi alanlara yönlendirecek bir dönüşüm aracı olarak algılandığını göstermektedir. Bununla birlikte, bu dönüşümün çalışanlarda rol belirsizliği ve iş güvencesi kaygısı doğurabileceği de ifade edilmiştir.

Tablo 4: Yapay Zekânın Çalışanların İş Yapış Biçimlerine Olası Etkileri

Ana Tema	Alt Kodlar	Yönetici İfadelerinden Öne Çıkan İçerik
Çalışanların iş yapış biçimlerine etkiler	Tekrarlı İş Yükünün Azalması	Veri girişine dayalı, zaman alan ve hataya açık işlerin hafiflemesi
	Rol Dönüşümü	Çalışanın uygulayıcıdan doğrulayıcı ve izleyici role kayması
	Kontrol ve Denetim Rolünün Artması	Son kararın insanda kalması, yapay zekâ çıktısının kontrol edilmesi
	İnsani Görevlere Daha Fazla Zaman Ayrılması	Hasta iletişimi, hizmet kalitesi ve koordinasyon işlevlerine odaklanma
	İş Güvencesi Kaygısı	Çalışanlarda yerini teknolojiye bırakma korkusu
	Değişime Direnç	Yeni sistemlere uyum konusunda çekince ve isteksizlik
	Eğitim İhtiyacı	Dijital yetkinlik ve yapay zekâ okuryazarlığı gereksinimi

Katılımcılar, yapay zekâ ile özellikle tekrar eden ve dikkat yoğunluğu gerektiren işlerin azalacağını, çalışanların daha nitelikli görevlere yönelebileceğini belirtmiştir. Y1 bu dönüşümü doğrudan "işin azalması" değil, "işin şeklinin değişmesi" olarak tanımlamıştır:

"Burada bence 'iş azalacak' demekten çok 'işin şekli değişecek' demek daha doğru." (Y1)

Bu ifade, yöneticilerin yapay zekâyı istihdamı doğrudan tehdit eden bir unsurdan ziyade, mesleki rollerin yeniden tanımlanmasına yol açan bir dönüşüm aracı olarak gördüğünü göstermektedir. Y2 de benzer şekilde, yapay zekânın çalışanların üzerinden özellikle hata yapmaya açık angarya yükleri alabileceğini vurgulamıştır:

"Çalışanımızın sırtındaki o sıkıcı ve hata yapmaya çok müsait angarya yükünü hafifletme potansiyeli var." (Y2)

Y3 ise yapay zekânın çalışanlar için bir rakip değil, destekleyici bir sistem olacağını belirtmiştir:

"Yapay zekâ çalışanlarımız için bir rakip değil, en güçlü asistanları olacak." (Y3)

Bununla birlikte yöneticiler, bu dönüşüm sürecinin kendiliğinden ve sorunsuz olmayacağına da dikkat çekmiştir. Özellikle çalışanların yapay zekâ uygulamalarını "yerini alma riski" üzerinden değerlendirebileceği, bu nedenle belirli bir direnç ve kaygı gelişebileceği belirtilmiştir. Y3, personelin değişime göstereceği direnci uygulama sürecinin önündeki önemli sınırlılıklardan biri olarak tanımlamıştır.

Bu bulgular doğrultusunda, yapay zekânın sağlık kurumlarında çalışan davranışı ve iş süreçleri üzerindeki etkisinin iki yönlü olduğu söylenebilir. Bir yandan tekrarlı ve yıpratıcı iş yükünü azaltarak çalışanı daha

değerli görevlere yönlendirme potansiyeli taşırken; diğer yandan bu dönüşümün başarılı olabilmesi için çalışanların sisteme güven duymasını sağlayacak **eğitim, iletişim ve değişim yönetimi mekanizmalarının** kurulmasını gerektirmektedir.

3.1.4. Yapay Zekâ Uygulamalarına İlişkin Riskler Ve Sınırlılıklar

Katılımcı görüşlerinde yapay zekâya yönelik genel yaklaşım olumlu olmakla birlikte, bu teknolojinin sağlık kurumlarında uygulanmasına ilişkin çeşitli riskler ve sınırlılıklar da güçlü biçimde dile getirilmiştir. Bulgular, yöneticilerin özellikle veri güvenliği, hasta mahremiyeti, yasal uyum, algoritmik hata, maliyet, teknik altyapı yetersizliği ve çalışan direnci gibi konularda önemli çekinceler taşıdığını göstermektedir.

Tablo 5: Yapay Zekâ Uygulamalarına İlişkin Riskler ve Sınırlılıklar

Ana Tema	Alt Kodlar	Yönetici İfadelerinden Öne Çıkan İçerik
Riskler ve sınırlılıklar	Veri Güvenliği	Kurumsal verilerin korunması, sistemsel sızıntı ve yetkisiz erişim riski
	Hasta Mahremiyeti	Sağlık verilerinin hassas niteliği nedeniyle güvenli kullanım zorunluluğu
	Yasal Uyum / KVKK	Hukuki çerçeveye uyumsuz kullanım riskleri
	Algoritmik Hata ve Sorumluluk	Yanlış öneri, hatalı yönlendirme ve karar sorumluluğunun belirsizliği
	Başlangıç Maliyeti	Teknolojik yatırımın yüksek maliyet gerektirmesi
	Altyapı Yetersizliği	Mevcut otomasyon sistemlerinin yetersiz veya uyumsuz olması
	Entegrasyon Sorunu	Yeni sistemlerin mevcut iş akışına sağlıklı bağlanamaması
	Çalışan Direnci	Kullanım isteksizliği, güvensizlik ve değişim korkusu

Yöneticiler açısından en hassas başlıklardan biri **veri güvenliği ve hasta mahremiyeti** olmuştur. Y2, yapay zekânın sistemlere entegre edilmesi sürecinde bu alanların dikkatle yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

"Bu teknolojiyi sisteme entegre ederken veri mahremiyeti ve KVKK uyumu gibi yasal zorluklar var." (Y2)

Benzer biçimde Y8, yapay zekâ uygulamalarının bilgi güvenliği bakımından yeni riskler doğurabileceğini ifade etmiştir:

"Yapay zekânın uygulanması bilgi güvenliği riski yaratabilir." (Y8)

Katılımcıların dikkat çektiği bir diğer önemli sınırlılık **başlangıç maliyetleri ve teknik altyapı eksikliği** olmuştur. Y3, özellikle sistemin kurulumu sırasında ortaya çıkacak maliyetleri ve personelin değişime direncini en büyük riskler arasında değerlendirmiştir:

"Bu sistemi kurarken en büyük risk, başlangıç maliyetleri ve personelin bu değişime direnci olacaktır." (Y3)

Y8 ise mevcut otomasyon programlarının eksikliklerinin dış hizmet sağlayıcı firmalara bağımlı olarak giderilmesinin süreci uzattığını, bu durumun da yapay zekâ entegrasyonunda ek zorluk yaratabileceğini belirtmiştir.

Bu temada öne çıkan bir diğer husus, yapay zekânın sağlık hizmetlerinde **tam özerk bir karar verici** olarak değil, insan denetimi altında kullanılmasına duyulan ihtiyaçtır. Katılımcıların genel yaklaşımı, özellikle hata toleransının düşük olduğu sağlık ortamlarında yapay zekâ çıktılarının mutlaka insan uzmanlar tarafından değerlendirilmesi gerektiği yönündedir. Bu da sağlık kurumlarında yapay zekâ kullanımına ilişkin yönetsel yaklaşımın "tam otomasyon" değil, **kontrollü destek sistemi** modeli üzerine kurulduğunu göstermektedir.

3.1.5. Sağlık Kurumlarında Yapay Zekânın Sürdürülebilir, Etik ve Güvenli Biçimde Uygulanmasına Yönelik Yol Haritası

Yönetici görüşlerinden elde edilen bulgular, sağlık kurumlarında yapay zekâ uygulamalarının başarılı biçimde hayata geçirilebilmesi için teknolojik yatırımın tek başına yeterli olmadığını; bunun yanında kurumsal hazırlık, eğitim, veri yönetişimi, insan denetimi, pilot uygulama ve kademeli geçiş gibi unsurların eşzamanlı olarak planlanması gerektiğini göstermektedir. Bu kapsamda yöneticilerin ifadelerinden hareketle sağlık kurumlarına yönelik bir yapay zekâ yol haritası ortaya konulmuştur.

Tablo 6: Sağlık Kurumları İçin Yedi Aşamalı YZ Yol Haritası

Aşama / Tema	Alt Kodlar	Açıklama
Önceliklendirme	Sorunlu Süreçlerin Belirlenmesi	Hata ve iş yükü yüksek alanların öncelikli seçilmesi
Pilot Uygulama	Sınırlı Ölçekte Deneme	Tüm kuruma yaymadan önce belirli birimlerde uygulama yapılması
Veri ve Altyapı Hazırlığı	Veri Standardizasyonu, Sistem Entegrasyonu	Mevcut otomasyon sistemlerinin uyumlu hale getirilmesi
İnsan Kaynağı Hazırlığı	Eğitim, Dijital Yetkinlik, Farkındalık	Çalışanların teknolojiye uyumunun desteklenmesi
Güvenli Yönetişim	Veri Güvenliği, Mahremiyet, Etik Çerçeve	Hukuki ve etik mekanizmaların kurulması
Kontrollü Kullanım	İnsan Denetimi, Nihai Kararın Uzmanlarda Kalması	Yapay zekânın karar destek aracı olarak konumlandırılması
İzleme ve Yaygınlaştırma	Performans Ölçümü, Kademeli Genişleme	Pilot sonuçlarına göre kurumsal yaygınlaştırma yapılması

Katılımcı görüşleri, yapay zekânın sağlık kurumlarına entegrasyonunda **birden ve bütüncül geçişler yerine, öncelikli sorun alanlarında pilot uygulamalarla başlanması gerektiğini** ortaya koymaktadır. Özellikle faturalandırma, kodlama, randevu yönetimi, stok takibi ve raporlama gibi hata ve iş yükü yüksek alanlar, yöneticiler tarafından öncelikli uygulama sahaları olarak değerlendirilmektedir.

Y1'in "işi bizim yerimize yapmaktan çok, bize göremediğimiz yeri gösteren bir akıllı asistan" vurgusu ile Y4'ün "sakin bir ikinci göz" benzetmesi birlikte okunduğunda, yöneticilerin yapay zekâya dair yol haritasının merkezine **karar destekleyici kullanım modelini** yerleştirdiği görülmektedir. Bu yaklaşım, sağlık hizmetlerinin doğası gereği insan denetimini koruyan ve yapay zekâyı tamamlayıcı bir bileşen olarak kullanan bir yönetsel çerçeveye işaret etmektedir.

Bununla birlikte, yöneticilerin önemli bir bölümü sistemin kurumsal olarak sürdürülebilir olabilmesi için **eğitim, farkındalık ve değişim yönetimi** süreçlerinin ihmal edilmemesi gerektiğini ima etmektedir. Yapay zekâ uygulamalarının yalnızca teknik ekiplerin değil, idari personelin, klinik yöneticilerin ve karar vericilerin ortak sahipliğiyle yürütülmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, sağlık yöneticilerinin yapay zekâyı sağlık kurumlarında özellikle idari ve operasyonel süreçlerde verimliliği artıracak, hata riskini azaltacak ve yönetsel öngörüyü güçlendirecek stratejik bir araç olarak gördüğü; ancak bu dönüşümün **etik, hukuki, teknik ve insan kaynağı boyutları gözetilerek kademeli biçimde planlanması gerektiğini** düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre sağlık kurumlarında uygulanabilir bir yapay zekâ yol haritası; **yüksek öncelikli süreçlerin belirlenmesi, pilot uygulamalarla başlanması, veri ve altyapının güçlendirilmesi, çalışanların eğitilmesi, veri güvenliği ve etik çerçevenin oluşturulması, insan denetiminin korunması ve performans izleme yoluyla kademeli yaygınlaştırma** basamaklarından oluşmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada sağlık yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda, yapay zekânın sağlık kurumlarında özellikle idari ve operasyonel süreçlerin iyileştirilmesi, hata riskinin azaltılması, karar destek kapasitesinin güçlendirilmesi ve kaynak kullanımının optimize edilmesi bakımından önemli bir potansiyel taşıdığı

ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, katılımcıların değerlendirmeleri yapay zekâ uygulamalarının yalnızca teknik bir yenilik olarak değil; aynı zamanda örgütsel, etik, hukuki ve yönetsel bir dönüşüm süreci olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın ilk önemli bulgusu, sağlık kurumlarında günlük idari sorunların süreçlerin parçalı ilerlemesi, manuel iş yükü, tekrar eden veri girişleri ve koordinasyon kopukluğu etrafında yoğunlaşmasıdır. Bu bulgular, Sittig ve Singh'in (2015) sosyo-teknik modeliyle birlikte okunduğunda, sorunların yalnızca yazılım/donanım eksikliğinden değil; iş akışı tasarımı, insan-bilgisayar etkileşimi ve örgütsel politikalar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığı görülmektedir. Davenport ve Kalakota (2019: 96) ile Jiang vd. (2017: 235) klinik dokümantasyon ve süreç koordinasyonunda YZ'nin önemli katkılar sunabileceğini vurgulamaktadır; ancak bu çalışmanın bulguları, klinik literatürün ötesinde, faturalandırma ve SUT uyumu gibi Türkiye'ye özgü mevzuat süreçlerinin de eşit derecede kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, çalışmanın yerel bağlama özgü özgün katkısını oluşturmaktadır.

Yöneticilerin YZ'yi "akıllı asistan" veya "ikinci göz" olarak konumlandırması, Topol'un (2019) "deep medicine" yaklaşımıyla kavramsal bir örtüşme göstermektedir. Ancak burada eleştirel olarak vurgulanması gereken bir nokta vardır: Yöneticilerin bu metaforik dili, aslında YZ'ye duyulan güven eksikliğinin bir tezahürü olarak da okunabilir. Bohr ve Memarzadeh (2020: 42) öngörü analitiği ve karar desteğin önemini vurgulasa da, sağlık yöneticileri tam otonomiye değil, kontrollü destek modeline yönelmektedir. Bu durum, sosyo-teknik kuramın "insan-makine ortak görev paylaşımı" ilkesiyle örtüşmekte; ancak literatürdeki teknoloji-iyimser anlatımlardan ayrışmaktadır.

Yöneticilerin tespit ettiği "işin ortadan kalkması değil, niteliğinin değişmesi" söylemi, Brougham ve Haar (2018: 245) ile Jussupow vd. (2021: 720) tarafından ortaya konulan algoritmik çalışma ilişkileri çerçevesiyle uyumludur. TOE çerçevesinin örgütsel boyutu açısından okunduğunda; çalışan direnci, rol belirsizliği ve iş güvencesi kaygısı, örgütsel hazır olmamanın somut göstergeleridir. Eğitim, iletişim ve değişim yönetimi mekanizmalarının kurulmaması durumunda, teknik üstünlüğüne rağmen YZ uygulamalarının başarısız olabileceği literatürde sıklıkla vurgulanmıştır (Cresswell ve Sheikh, 2013: e78; Reddy vd., 2020: 493).

Araştırma bulguları, yöneticilerin veri güvenliği, KVKK uyumu ve sorumluluk paylaşımı gibi konularda güçlü çekinceler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu çekinceler, sağlıkta YZ etiğine ilişkin uluslararası literatürün üç temel ekseniyle örtüşmekle birlikte, bazı boyutlarda farkındalık eksikliği de göstermektedir.

Algoritmik önyargı, YZ modellerinin eğitildiği veri setlerindeki temsil eksikliklerinden kaynaklanan sistematik hataları ifade etmektedir (Mittelstadt vd., 2016: 4). Sağlık alanında bu riskin somut bir örneği Obermeyer vd. (2019: 447) tarafından gösterilmiştir: ABD'de yaygın kullanılan bir sağlık risk algoritmasının, sağlık harcamasını risk göstergesi olarak kullandığı için siyahi hastalara sistematik olarak daha düşük risk puanı verdiği saptanmıştır. Türkiye bağlamında düşünüldüğünde, sosyoekonomik bölgeler arası veri eşitsizlikleri, kayıt dışı sağlık hizmeti kullanımı ve bölgesel hastalık yükü farklılıkları benzer önyargı risklerine kapı aralayabilmektedir. Çalışmadaki yöneticilerin bu boyuta görece az değinmesi, sağlık yönetimi alanında algoritmik adalet konusundaki farkındalık açığını işaret etmektedir.

Açıklanabilirlik, klinik ve idari kararlara temel oluşturan YZ modellerinin "kara kutu" niteliğinden doğan bir başka kritik sorundur. Derin öğrenme modellerinin yüksek doğruluk oranlarına karşın karar süreçlerinin yorumlanabilirliğinin düşük olması, sağlık alanında ciddi etik ve hukuki riskler doğurmaktadır (Amann vd., 2020: 4). Açıklanabilir YZ (XAI) yaklaşımları, modelin önerisini gerekçelendirerek hem hekim/yönetici güvenini hem de hukuki savunulabilirliği güçlendirmektedir. Bu çalışmadaki katılımcıların YZ'yi "ikinci göz" veya "akıllı asistan" olarak tanımlaması, zımnen açıklanabilir ve insan denetimine açık bir YZ modeli talebini yansıtmaktadır.

Hesap verebilirlik açığı, YZ'nin hatalı bir öneri sunması durumunda sorumluluğun kime ait olacağı sorusudur (Char vd., 2018: 982). Geliştirici firma, kararı uygulayan klinisyen ve sistemi devreye alan kurum yönetimi arasındaki sorumluluk paylaşımı, mevcut hukuki çerçevelerde net biçimde tanımlanmamıştır. Avrupa Birliği'nin AI Act'i ve WHO'nun (2021) etik rehberi bu boşluğu doldurmaya

yönelik adımlar atsa da, sağlık kurumlarının kurum içi etik komiteler, YZ yönetişim kurulları ve sorumluluk protokolleri oluşturması zorunlu hale gelmektedir.

Veri güvenliği boyutunda yöneticilerin dile getirdiği endişeler, Rajkomar vd. (2018: 868) tarafından tartışılan "mahremiyetin korunması ile veri paylaşımı arasındaki denge" sorununu yansıtmaktadır. YZ modellerinin başarımı geniş veri setlerine erişimle artarken, hasta mahremiyeti veri minimizasyonu gerektirmektedir. Federe öğrenme (federated learning) ve diferansiyel mahremiyet (differential privacy) gibi yeni yaklaşımlar bu gerilimi azaltma potansiyeli taşımakta; ancak sağlık kurumlarının bu teknolojileri benimseyebilmesi için ciddi altyapı yatırımı ve teknik kapasite gerekmektedir.

Bu çerçevede, çalışmadaki yönetici görüşleri uluslararası etik tartışmalarla yapısal benzerlikler taşımakla birlikte; algoritmik önyargı ve açıklanabilirlik konularında daha düşük bir farkındalık düzeyi gözlenmektedir. Bu bulgu, sağlık yöneticilerine yönelik YZ okuryazarlığı ve etik yönetişim eğitimlerinin gerekliliğine işaret etmektedir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye'deki sağlık kurumlarının mevcut yapısal özellikleriyle yakından ilişkilidir. Faturalandırma, SUT uyumu, mevzuata dayalı işlem yükü, puantaj ve şikâyet yönetimi gibi konuların yöneticiler tarafından öne çıkarılması, sağlıkta YZ tartışmasının yalnızca klinik algoritmalarla sınırlı kalmaması gerektiğini göstermektedir. Uluslararası literatürde çoğu çalışma tanı, görüntüleme ve patoloji odaklı iken (Esteva vd., 2017: 116; Topol, 2019), bu araştırma yapay zekânın somut ve kısa vadede ölçülebilir yararlarını idari-operasyonel süreçlerde konumlandırmaktadır. Bu durum, çalışmanın sağlık yönetimi alanına özgün katkısını oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın bulguları, yapay zekâ entegrasyonunun sağlık kurumlarında yalnızca teknolojik yeterlilikle açıklanamayacağını; veri kalitesi, örgütsel kültür, çalışan kabulü, yönetsel sahiplenme ve yasal-etik belirsizlikler gibi çok boyutlu değişkenlerden etkilendiğini göstermektedir. Bu sonuç, sağlık teknolojileri ve dijital dönüşüm literatüründe vurgulanan sosyo-teknik uyum gerekliliğiyle örtüşmektedir. Benzerliğin temel nedeni, farklı sağlık sistemlerinde faaliyet gösteren kurumların artan hizmet talebi, insan kaynağı yetersizliği, maliyet baskısı ve veri hacmindeki büyüme gibi ortak yapısal sorunlarla karşı karşıya olmasıdır.

Bununla birlikte, bu çalışmanın bulguları literatürde ağırlıklı olarak klinik tanı, görüntüleme veya algoritmik performans üzerine yoğunlaşan çalışmalardan belirli yönleriyle ayrışmaktadır. Katılımcı yöneticiler, yapay zekânın ilk aşamada doğrudan yüksek riskli klinik karar alanlarında değil; stok yönetimi, faturalandırma, randevu planlama, hasta yoğunluğu tahmini ve vardiya planlama gibi idari ve operasyonel süreçlerde kullanılmasının daha uygulanabilir olduğunu vurgulamıştır. Bu farklılık, sağlık kurumlarında yapay zekâya ilişkin hukuki sorumluluk, veri güvenliği, çalışan güveni ve algoritmik açıklanabilirlik konularındaki belirsizliklerin, klinik kullanım alanlarına geçişi daha temkinli hâle getirmesiyle açıklanabilir.

Çalışmanın özgün katkısı, yapay zekâ entegrasyonunu yalnızca klinik etkinlik veya teknik performans bağlamında değil, sağlık yöneticilerinin karar alma sorumlulukları ve kurumsal dönüşüm rolleri çerçevesinde ele almasıdır. Bu yönüyle çalışma, sağlık kurumlarında yapay zekâ uygulamalarının başarılı olabilmesi için yönetsel liderlik, veri yönetişimi, çalışan katılımı, etik denetim ve aşamalı uygulama stratejilerinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırma, Sosyo-Teknik Sistemler Kuramı ve Teknoloji-Organizasyon-Çevre çerçevesini birlikte kullanarak, yapay zekâ entegrasyonuna ilişkin yönetici deneyimlerini bütüncül bir kuramsal zeminde yorumlamaktadır.

Bulguların sosyo-teknik kuram ve TOE çerçevesi ışığında bütünleştirilmesi sonucunda önerilen yol haritası şu temel aşamalardan oluşmaktadır: öncelikli sorun alanlarının belirlenmesi, pilot uygulamalarla başlanması, veri ve otomasyon altyapısının güçlendirilmesi, çalışan eğitimi ve farkındalık programlarının yürütülmesi, etik ve hukuki yönetişim mekanizmalarının kurulması, insan denetiminin korunması ve performans göstergeleri üzerinden kademeli yaygınlaştırılması. Bu yol haritası, WHO (2021) ve European Commission (2019) tarafından ortaya konulan "güvenilir yapay zekâ" çerçeveleriyle uyumlu olmakla

birlikte, Türkiye'deki sağlık kurumlarının pratik ihtiyaçlarına göre sadeleştirilmiş ve yönetsel olarak uygulanabilir bir model sunmaktadır.

4.1. Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırma Önerileri

Bu araştırma sınırlı sayıda sağlık yöneticisi ile ve nitel araştırma deseni çerçevesinde yürütülmüştür; bu nedenle bulgular istatistiksel genelleme amacı taşımamakta, ancak benzer kurum ve bağlamlara yönelik analitik çıkarımlar sunmaktadır. Ayrıca veriler ses kaydı yerine görüşme notlarına dayalı olarak toplandığından, söylem ton ve vurgu boyutlarının bir kısmı kayba uğramış olabilir; bu sınırlılığı azaltmak için alınan önlemler "Veri Toplama Sürecinin Metodolojik Sınırlılıkları" bölümünde detaylandırılmıştır. Gelecek çalışmalarda daha geniş örneklemlerle farklı iller ve kurum türleri arasında karşılaştırmalı araştırmalar yapılması; çok paydaşlı araştırma tasarımlarının (klinisyenler, bilgi işlem yöneticileri, hasta temsilcileri) kullanılması ve karma yöntemli yaklaşımlarla nitel bulguların nicel ölçümlerle desteklenmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, sağlık yöneticileri yapay zekâyı sağlık kurumlarında geleceğin kaçınılmaz bir bileşeni olarak görmekte; ancak bu teknolojinin başarısının yalnızca teknik kabiliyetle değil, kurumların yönetsel olgunluğu, etik duyarlılığı, veri yönetişimi kapasitesi ve çalışan uyumunu yönetebilme becerisiyle belirleneceğini düşünmektedir. Bu çerçevede yapay zekâ, sağlık kurumları için dijital araç olmasının yanı sıra doğru planlandığında kurumsal verimlilik, hizmet kalitesi ve hasta güvenliği açısından stratejik bir dönüşüm kaldıracı niteliği taşımaktadır.

Bu yönüyle çalışma, sağlıkta yapay zekâ literatüründe sıklıkla öne çıkan klinik performans ve algoritmik doğruluk tartışmalarını, sağlık kurumlarının yönetsel gerçekliği ile birleştirmekte; yapay zekânın kurumsal entegrasyonuna ilişkin karar verici perspektifini görünür kılarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Alowais, S. A., Alghamdi, S. S., Alsuhebany, N., Alqahtani, T., Alshaya, A. I., Almohareb, S. N., Alshehri, A., Alharbi, S., Alissa, A., Alsawady, A. S., Alanazi, M. M., Alqahtani, A. ve Albekairy, A. M. (2023), Revolutionizing Healthcare: The Role of Artificial Intelligence in Clinical Practice, BMC Medical Education, 23(1), s.689–703.

Amann, J., Blasimme, A., Vayena, E., Frey, D. ve Madai, V. I. (2020), Explainability for Artificial Intelligence in Healthcare: A Multidisciplinary Perspective, BMC Medical Informatics and Decision Making, 20(310), s.1–9.

Berg, B. L. ve Lune, H. (2015), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (Çev.: H. Aydın), Konya: Eğitim Yayınevi.

Bohr, A. ve Memarzadeh, K. (2020), The Rise of Artificial Intelligence in Healthcare Applications, (Eds.: A. Bohr ve K. Memarzadeh), Artificial Intelligence in Healthcare, s.25–60, London: Academic Press.

Brougham, D. ve Haar, J. (2018), Smart Technology, Artificial Intelligence, Robotics, and Algorithms (STARA): Employees' Perceptions of Our Future Workplace, Journal of Management & Organization, 24(2), s.239–257.

Char, D. S., Shah, N. H. ve Magnus, D. (2018), Implementing Machine Learning in Health Care—Addressing Ethical Challenges, New England Journal of Medicine, 378(11), s.981–983.

Collado-Mesa, F., Alvarez, E. ve Arheart, K. (2018), "The Perspectives of Radiology Administrators, Radiologists, and Technologists on the Impact of Artificial Intelligence in Practice", Journal of the American College of Radiology, 15(12), 1753-1758.

Cresswell, K. ve Sheikh, A. (2013), Organizational Issues in the Implementation and Adoption of Health Information Technology Innovations: An Interpretative Review, International Journal of Medical Informatics, 82(5), s.e73–e86.

Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2018), Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches, 4. Baskı, Thousand Oaks: Sage Publications.

Çarıkcı, İ. H., Koyuncu, O. ve Yavuz, H. (2024), Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Yöntemi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 48(1), s.130–148.

Davenport, T. ve Kalakota, R. (2019), The Potential for Artificial Intelligence in Healthcare, Future Healthcare Journal, 6(2), s.94–98.

Esteva, A., Robicquet, A., Ramsundar, B., Kuleshov, V., DePristo, M., Chou, K., Cui, C., Corrado, G., Thrun, S. ve Dean, J. (2019), A Guide to Deep Learning in Healthcare, Nature Medicine, 25(1), s.24–29.

European Commission (2019), Ethics Guidelines for Trustworthy AI, https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai, (Erişim Tarihi: 15.06.2026).

Guest, G., Bunce, A. ve Johnson, L. (2006), How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability, Field Methods, 18(1), s.59–82.

Hennink, M. ve Kaiser, B. N. (2022), Sample Sizes for Saturation in Qualitative Research: A Systematic Review of Empirical Tests, Social Science & Medicine, 292, s.1–10.

Hogg, H. D. J., Al-Zubaidy, M., Talks, J., Denniston, A. K., Kelly, C. J., Malawana, J., Papoutsi, C., Teare, M. D., Keane, P. A., Beyer, F. R. ve Maniatopoulos, G. (2023), Stakeholder Perspectives of Clinical Artificial Intelligence Implementation: Systematic Review of Qualitative Evidence, Journal of Medical Internet Research, 25, s.e39742.

Jiang, F., Jiang, Y., Zhi, H., Dong, Y., Li, H., Ma, S., Wang, Y., Dong, Q., Shen, H. ve Wang, Y. (2017), Artificial Intelligence in Healthcare: Past, Present and Future, Stroke and Vascular Neurology, 2(4), s.230–243.

Jussupow, E., Spohrer, K., Heinzl, A. ve Gawlitza, J. (2021), Augmenting Medical Diagnosis Decisions? An Investigation into Physicians' Decision-Making Process with Artificial Intelligence, Information Systems Research, 32(3), s.713–735.

Karataş, Z. (2015), Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi, Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.62–80.

Laï, M. C., Brian, M. ve Mamzer, M. F. (2020), Perceptions of Artificial Intelligence in Healthcare: Findings from a Qualitative Survey Study among Actors in France, Journal of Translational Medicine, 18(1), s.1–13.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994), Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, 2. Baskı, Thousand Oaks: Sage Publications.

Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S. ve Floridi, L. (2016), The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate, Big Data & Society, 3(2), s.1–21.

Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C. ve Mullainathan, S. (2019), Dissecting Racial Bias in an Algorithm Used to Manage the Health of Populations, Science, 366(6464), s.447–453.

Rajkomar, A., Hardt, M., Howell, M. D., Corrado, G. ve Chin, M. H. (2018), Ensuring Fairness in Machine Learning to Advance Health Equity, Annals of Internal Medicine, 169(12), s.866–872.

Reddy, S., Allan, S., Coghlan, S. ve Cooper, P. (2020), A Governance Model for the Application of AI in Health Care, Journal of the American Medical Informatics Association, 27(3), s.491–497.

Shinners, L., Aggar, C., Grace, S. ve Smith, S. (2020), Exploring Healthcare Professionals' Understanding and Experiences of Artificial Intelligence Technology Use in the Delivery of Healthcare: An Integrative Review, Health Informatics Journal, 26(2), s.1225–1236.

Sittig, D. F. ve Singh, H. (2015), A New Socio-Technical Model for Studying Health Information Technology in Complex Adaptive Healthcare Systems, (Eds.: V. L. Patel, T. G. Kannampallil ve D. R. Kaufman), Cognitive Informatics for Biomedicine, s.59–80, Cham: Springer.

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2019), Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 7. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.

Topol, E. J. (2019), High-Performance Medicine: The Convergence of Human and Artificial Intelligence, Nature Medicine, 25(1), s.44–56.

Tornatzky, L. G. ve Fleischer, M. (1990), The Processes of Technological Innovation, Lexington: Lexington Books.

Trist, E. L. ve Bamforth, K. W. (1951), Some Social and Psychological Consequences of the Longwall Method of Coal-Getting, Human Relations, 4(1), s.3–38.

Vaismoradi, M., Turunen, H. ve Bondas, T. (2013), Content Analysis and Thematic Analysis: Implications for Conducting a Qualitative Descriptive Study, Nursing & Health Sciences, 15(3), s.398–405.

WHO (World Health Organization) (2021), Ethics and Governance of Artificial Intelligence for Health: WHO Guidance, Geneva: World Health Organization, https://www.who.int/publications/i/item/9789240029200, (Erişim Tarihi: 15.06.2026).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 9. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1397-1414, doi: 10.11616/asbi.1910151

Para Sporcuların Aile Yaşamı ve Sosyal Destek Sistemlerinin Sosyal Hizmet Perspektifinden İncelenmesi

Examining the Family Life and Social Support Systems of Para Athletes from a Social Work Perspective

Murat ERKOYUNCU[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 15.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Araştırma, para sporcuların aile yaşamında karşılaştıkları güçlükleri, aile içindeki rol deneyimlerini, algıladıkları sosyal destek biçimlerini ve sosyal hizmetten beklentilerini incelemektedir. Yorumlayıcı nitel araştırma olarak tasarlanan çalışmada veriler, para spor/paralimpik spor alanında aktif biçimde ilgilenen 10 sporcu ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmış ve tematik analizle çözümlenmiştir. Bulgular, sportif yaşamın aile içinde zamanın, emeğin ve sorumlulukların yeniden düzenlenmesini gerektirdiğini, aile desteğinin koruyucu olmakla birlikte her zaman pürüzsüz işlemediğini, aile içinde yaşanan güçlüklerin ise sosyal hizmete yönelik çok katmanlı bir destek ihtiyacını görünür kıldığını göstermektedir. Araştırma, para spor deneyiminin sadece bireysel başarı üzerinden değil, aile yaşamı, sosyal destek ve yapısal koşulların birlikte değerlendirilmesiyle anlaşılabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Para Spor, Aile Yaşamı, Sosyal Destek, Sosyal Dışlanma.

&

Abstract: This study examines the difficulties para athletes experience in family life, their family role experiences, perceived forms of social support, and expectations regarding social work. Designed as an interpretive qualitative study, the research draws on semi-structured interviews with 10 athletes actively involved in para sport/Paralympic sport and analyses the data through thematic analysis. The findings show that sporting life requires the reorganisation of time, labour, and responsibilities within the family; that family support, although protective, does not always operate in a smooth and unproblematic manner; and that family-related difficulties reveal a multilayered need for social work support. Overall, the study demonstrates that the para sport experience cannot be understood solely through individual achievement, but should be evaluated in relation to family life, social support, and structural conditions.

Keywords: Social Work, Para Sport, Family Life, Social Support, Social Exclusion.

Atıf/Cite as: Murat Erkoyuncu, M. (2026). Para Sporcuların Aile Yaşamı ve Sosyal Destek Sistemlerinin Sosyal Hizmet Perspektifinden İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1397-1414. doi: 10.11616/asbi.1910151

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Paralimpik spor, engelli bireyler açısından sportif performansın sergilendiği bir alandan öte tanınma, aidiyet, öz yeterlik, toplumsal katılım ve psikososyal güçlenme süreçlerinin yeniden biçimlendiği önemli bir yaşam sahasıdır. Paralimpik hareketin tarihsel ve psikososyal gelişimine odaklanan çalışmalar, bu alanın rekabet temelli bir yapı olması yanında görünürlük, özsaygı ve sosyal katılım açısından da önemli

[1]Öğr. Gör. Dr., Murat Erkoyuncu, Hitit Üniversitesi, muraterkoyuncu@hitit.edu.tr

olanaklar yarattığını göstermektedir (Ersöz ve Esen, 2023:475, 486). Sosyal içerme literatürü de sporun aidiyet, tanınma ve katılım boyutlarında dönüştürücü bir işlev üstlenebildiğine işaret etmektedir (Pečnikar Oblak vd., 2023:1-2). Kadın para sporcular üzerine yürütülen çalışma da sporun güçlenme ve sosyal içerme bakımından dönüştürücü bir potansiyel taşıyabildiğini göstermektedir (Alhumaid vd., 2024:1). Bununla birlikte söz konusu potansiyelin ne ölçüde gerçekleştiği, hangi koşullarda sürdürülebildiği ve hangi destek ilişkileri içinde anlam kazandığı soruları aynı açıklıkla ele alınmamaktadır.

Para spor deneyimini sadece bireysel başarı, azim ya da dayanıklılık üzerinden okumak, sürecin belirleyici boyutlarının bir bölümünü arka planda bırakmaktadır. Sportif süreklilik çoğu zaman antrenman programı, yarışma takvimi ve kişisel motivasyon kadar, aile içi rollerin yeniden düzenlenmesi, bakım sorumluluklarının paylaşılması, gündelik zamanın yeniden planlanması ve duygusal yüklerin dengelenmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla sporcu yaşamını tek başına saha içi performansla değerlendirmek yeterli değildir. Para sporcu, yarışan birey olmanın yanı sıra aile içinde rol müzakere eden, destek bekleyen, destek sunan ve yakın ilişkiler içinde kendi konumunu yeniden kuran bir özne olarak da var olmaktadır. Bu durum, sportif yaşamın aile bağlamından bağımsız düşünülemeyeceğini açık biçimde göstermektedir.

Sosyal destek literatürü, var olan çok katmanlı yapıyı açıklamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Uyarlanmış sporda yer alan sporcularla yürütülen çalışma, sosyal desteğin öznel iyi oluş ve dayanıklılıkla ilişkili olduğunu göstermektedir (Mira vd., 2023:1). Elit para yüzücüler üzerine yapılan fenomenolojik çalışma, sosyal desteğin performans ve iyi oluş açısından belirleyici olduğunu ancak her zaman gerilimden ve beklentiden arınmış bir ilişki alanı üretmediğini ortaya koymaktadır (Aitchison vd., 2021:1, 5-7). Sonuçlar, desteğin varlığından çok nasıl sunulduğu, hangi sınırlar içinde deneyimlendiği ve sporcunun özerkliğiyle nasıl temas ettiği ölçüsünde anlam kazandığını göstermektedir. Aile ve yakın çevreden gelen desteği salt olumlu katkı olarak görmek, ilişkinin çok katmanlı niteliğini karşılamamaktadır.

Para spor deneyimi, yakın ilişki ağları kadar çevresel ve kurumsal koşulların etkisi altında biçimlenmektedir. Engelli sporcuların deneyimlerini sosyo-ekolojik model perspektifinden inceleyen çalışma, spora katılımı etkileyen engellerin kişisel, sosyal, çevresel, kurumsal ve politik düzeylerde ortaya çıktığını göstermektedir (Argan vd., 2021:75). Para-atletlerin antrenman süreçlerine odaklanan sistematik derleme, aile desteğinin önemini teslim etmekle birlikte, finansal kısıtlar, görünürlük eksikliği ve erişim sorunları gibi yapısal etkenlerin süreci ciddi biçimde zorlaştırdığını ortaya koymaktadır (Rodríguez Macías vd., 2022:1-2). Spor ortamlarında kabul görme, dahil edilme ve normatif beden beklentilerine uyum baskısı gibi meselelerin aidiyet duygusunu etkilediğine ilişkin bulgular da bu çerçeveyi tamamlamaktadır (Svanelöv vd., 2020:296-297). Gündelik yaşamda sosyal dışlanma pratiklerini ele alan yerli çalışmalar ise damgalama, ulaşım, eğitim, istihdam ve aile ilişkileri alanlarında yaşanan dışlanmanın birbirini besleyen bir nitelik taşıdığını göstermektedir (Alptekin, 2024:107-108; Kaldık, 2024:393). Böyle bakıldığında para sporcuların yaşadığı güçlükler, bireysel uyum sorununun ya da kişisel dayanıklılığın ötesinde, yapısal ve ilişkisel düzeylerde birlikte ele alınmayı gerektiren çok katmanlı bir bütün olarak belirginleşmektedir.

Sosyal hizmet perspektifi, tam da bu çok katmanlı yapıyı anlamlandırma bakımından özel bir önem taşımaktadır. Sporun sosyal hizmet uygulaması açısından taşıdığı güç ve potansiyel, bireylerin, ailelerin ve toplulukların güçlü yönlerine odaklanan bir yaklaşım geliştirmeye imkân vermektedir (Mayda, 2020:1278-1279). Paralimpik spor ortamında sosyal hizmet uzmanlarının rolünü tartışan güncel çalışmalar, sporcuların sosyal, duygusal ve çevresel gereksinimlerinin yalnızca performans odaklı mekanizmalarla karşılanamayacağını, savunuculuk, psikososyal destek, aile desteği ve kurumlar arası koordinasyon başlıklarında sosyal hizmet temelli yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır (Judge vd., 2025:90, 94-96). Elit spor bağlamında destek boşluklarına odaklanan çalışma da parçalı destek sistemlerinin önemli sınırlılıklar üretebildiğini ve daha kapsayıcı destek modellerine ihtiyaç duyulduğunu düşündürmektedir (Griesinger vd., 2025:1-2). Bu çerçevede asıl mesele, sporcunun yaşadığı güçlüğü tanımlamakla yetinmemek ve ilgili güçlüğün aile, çevre ve kurumlar arasındaki ilişkiler içinde nasıl dolaşıma girdiğini de açıklayabilmektir.

Literatürde paralimpik spor, sosyal içerme, psikososyal iyi oluş ve sosyal destek ilişkileri üzerine önemli bir birikim bulunmasına karşın, aile içi rol deneyimlerini, görünmeyen bakım emeğini ve sosyal hizmet beklentilerini sporcuların kendi anlatıları üzerinden, sosyal hizmet perspektifiyle birlikte ele alan çalışmalar sınırlı görünmektedir. Oysa zaman baskısı, rol çatışması, görünmeyen bakım emeği, kabul görme ihtiyacı ve destek ağlarının niteliği, para spor deneyiminin açıklanmasında ikincil değil merkezî başlıklardır. Araştırmanın temel problemi de bu noktada belirginleşmektedir. Para sporcuların yaşantıları çoğu zaman bireysel başarı ve dayanıklılık söylemi üzerinden okunurken, aile yaşamı, sosyal destek ağları ve sosyal hizmet gereksinimleri aynı ayrıntı düzeyiyle ele alınmamaktadır. Araştırma, para sporcuların aile yaşamlarında karşılaştıkları güçlükleri, aile içindeki rollerine ilişkin deneyimlerini, algıladıkları sosyal destek biçimlerini ve sosyal hizmetten beklentilerini kendi anlatıları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma aynı zamanda aile yaşamı ile sosyal destek sistemleri arasındaki ilişkiyi açıklamayı ve elde edilen bulguları sosyal hizmet uygulamaları açısından değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmada; (1) Para sporcuların aile yaşamlarında karşılaştıkları temel güçlükler nelerdir? (2) Sporcu kimliği aile içindeki rol ve sorumluluklarla nasıl etkileşime girmektedir? (3) Para sporcuların aile yaşamı ve sosyal destek ilişkileri bağlamında sosyal hizmetten beklentileri nelerdir? sorularına yanıt aranmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

Para sporcuların aile yaşamı ve sosyal destek sistemlerini inceleyen bir araştırma, bireysel deneyim anlatılarıyla sınırlı tutulamaz. Söz konusu deneyimlerin hangi toplumsal, ilişkisel ve mesleki çerçeveler içinde şekillendiğini de açıklamak gerekir. Bu çalışma açısından en işlevsel yaklaşım, engelliliği toplumsal bağlamı içinde ele alan sosyal model ile sosyal dışlanma tartışmalarını, aile ve sosyal destek ilişkilerini açıklayan ekolojik bakışla ve sosyal hizmetin güçlendirme temelli yönelimini birlikte değerlendirmektir. Böyle bir kurgu, yaşanan güçlükleri bireysel uyum ya da performans sorunu olarak daraltmayı engelleyerek aile ilişkileri, kurumsal yapılar, toplumsal normlar ve destek mekanizmaları arasındaki karşılıklı etkileşimi görünür kılacaktır. Böylece araştırmanın başlığında yer alan "sosyal hizmet perspektifi" ifadesi, soyut bir vurgu olmaktan çıkmakta ve analitik bir anlam kazanmaktadır.

2.1. Engelliliğin Toplumsal İnşası, Sosyal Dışlanma ve Kapsayıcı Spor

Engelliliği açıklamaya yönelik çağdaş yaklaşımlar, bedensel ya da zihinsel farklılığın tek başına belirleyici bir unsur olarak ele alınmasının yetersiz kaldığını göstermektedir. Sosyal model, engelliliği bireysel eksiklik ya da işlev kaybı ekseninden çıkararak toplumsal düzenlemeler, fiziksel çevre, kurumsal yapı, kültürel normlar ve ayrımcı tutumlar bağlamında düşünmeyi mümkün kılmaktadır (Meşe, 2014:85-86, 89-90). Erişilebilirlik, kamusal alan tasarımı, hizmetlere ulaşım ve normatif beden anlayışı da bu açıdan teknik mesele olmanın ötesine geçerek doğrudan sosyal adalet sorunu hâline gelmektedir (Pakkan, 2021:1-2). Güçlüğün bedende başlayıp toplumda derinleştiği düşüncesi, spor alanını da yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Para sporcuların yaşadığı sınırlılıkların önemli bir bölümü, bedenin kendisinden çok, o bedeni hesaba katmayan çevresel ve kurumsal düzenlemelerle ilişkilidir. Dolayısıyla spor deneyimi, kişisel çaba ve dayanıklılığın yanı sıra toplumsal düzenin kapsayıcılık düzeyi üzerinden de okunmalıdır.

Sosyal dışlanma literatürü, engellilik deneyiminin gündelik yaşam içindeki karşılığını daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Damgalama, değersizleştirme, görünmezleştirme ve dışarıda bırakılma pratikleri, engelli bireyin toplumsal yaşama katılımı ile birlikte benlik algısını ve ilişkisel konumunu da etkilemektedir (Alptekin, 2024:107-108). Fenomenolojik bulgular, dışlanmanın kamusal yaşamla sınırlı kalmadığını, aile, eğitim, istihdam ve sosyal etkileşim alanlarına da yayıldığını göstermektedir (Kaldık, 2024:393). Spor alanı da bu bağlamdan ayrı değerlendirilemez. Dönüştürücü potansiyel taşıyan bir spor ortamı, kapsayıcı koşullar yeterince sağlanmadığında dışlanma biçimlerinin yeniden üretildiği bir zemine dönüşebilmektedir. Bu noktada belirleyici olan, katılımın gerçekleşmesinden çok, hangi koşullarda ve nasıl bir kabulle gerçekleştiğidir. Spora erişim ile spor alanında eşit özne olarak varlık göstermek aynı anlama gelmemektedir.

Kapsayıcılık tartışması merkezî bir önem taşımaktadır. Spor alanına erişim, her koşulda kabul görme, ciddiye alınma ve eşit özne olarak varlık sürdürme sonucunu doğurmamaktadır. Sosyal içerme üzerine yapılan çalışmalar, erişim, ilişki niteliği, katılımın sürekliliği ve kurumsal kapsayıcılık kapasitesi arasında güçlü bağlar kurmaktadır (Pečnikar Oblak vd., 2023:1-3). "Able-mindedness" kavramı etrafında yürütülen tartışmalar da görünürde kapsayıcı olan spor ortamlarının normatif beden ve performans beklentileri üretebildiğini göstermektedir (Svanelöv vd., 2020:296-297). Paralimpik sporun tarihsel ve psikososyal yönünü ele alan çalışmalar, alanın görünürlük, özsaygı ve toplumsal katılım açısından önemli bir güç taşıdığını doğrulamaktadır (Ersöz ve Esen, 2023:475, 486). Kadın para sporcular üzerine yürütülen nitel çalışma da sporun güçlenme ve sosyal içerme bakımından dönüştürücü bir potansiyel taşıdığını ancak kültürel normlar, çevresel kısıtlılıklar ve toplumsal cinsiyet temelli bariyerlerin söz konusu deneyimi sınırlandırabildiğini göstermektedir (Alhumaid vd., 2024:1-3). Bu bağlamda para sporcuların aile yaşamını ve sosyal destek sistemlerini anlamak, engelliliğin toplumsal inşası ile spor ortamlarının kapsayıcılık düzeyini birlikte tartışmayı zorunlu kılmaktadır.

2.2. Aile, Sosyal Destek ve Ekolojik Bağlam

Para sporcuların deneyimlerini açıklamada ikinci temel kuramsal hat, bireyi kendi iç özellikleriyle sınırlı biçimde ele almayan, aileyi, sosyal çevreyi, kurumları ve daha geniş yaşam bağlamını birlikte değerlendiren yaklaşımlardan oluşmaktadır. Spor deneyimi, bireyin tek başına yürüttüğü bir performans süreci olarak kavranamaz. Aile üyeleri, antrenörler, takım arkadaşları, arkadaş çevresi, sağlık profesyonelleri ve kurumlar, sporcunun deneyimini biçimlendiren ilişkisel ve yapısal aktörler olarak belirginleşmektedir. Engelli sporcuların deneyimlerini sosyo-ekolojik model perspektifinden inceleyen çalışma, spora katılım ve sürdürülebilirlik üzerinde kişisel, sosyal, çevresel, kurumsal ve politik faktörlerin birlikte etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Argan vd., 2021:75). Bu yaklaşım, sporcuyu sadece güçlü ya da kırılgan birey olarak sınıflandırmaktan uzaklaştırmakta, onu çok boyutlu bir etkileşim ağı içinde konumlandırmaktadır. Böylece aile yaşamı ile spor deneyimi arasındaki bağ, tali bir unsur değil, analizin merkezî bileşenlerinden biri olarak görünür hâle gelmektedir. Aile, söz konusu ağın en güçlü halkalarından biridir. Engelli bireyin bakımından sorumlu aile üyelerine odaklanan güncel çalışma, algılanan sosyal destek arttıkça iyi oluş düzeyinin yükseldiğini, bakım yükünün niteliğinin ise aile üyelerinin duygusal durumunu doğrudan etkilediğini göstermektedir (Aydoğdu ve Reha, 2025:77). İşaret edilen bulgu, aileyi bakım sunucu olmaktan öte sporcunun iyi oluşunu doğrudan etkileyen bir destek sistemi olarak konumlandırmak için somut bir dayanak sunmaktadır. Dolayısıyla aileyi salt destek sağlayan doğal bir kaynak olarak görmek yeterli değildir. Aile, bakım yükü, zaman düzenlemesi ve duygusal dengeyi birlikte taşıyan ilişkisel bir sistem olarak da düşünülmelidir. Sporcunun aldığı desteğin niteliği genellikle aile üyelerinin görünmeyen emeği ve gündelik yaşam düzenlemeleri üzerinden şekillenmektedir. Destek, duygusal yakınlığın ötesinde zaman, bakım, organizasyon ve ilişki yönetimi boyutlarını da içermektedir. Bu bakış, aileyi romantize etmeden koruyucu ve zorlayıcı potansiyellerini birlikte değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Uluslararası literatür, sosyal desteğin çok boyutlu niteliğini güçlü biçimde doğrulamaktadır. Uyarlanmış sporda yer alan sporcularla yürütülen çalışma, ebeveyn, antrenör, arkadaş ve yakın çevre desteğinin öznel iyi oluş ve dayanıklılıkla ilişkili olduğunu göstermektedir (Mira vd., 2023:1-2). Elit para yüzücülerle yürütülen fenomenolojik çalışma, sosyal desteğin performans ve iyi oluş üzerindeki etkisini doğrularken, desteğin her zaman sade ve sorunsuz bir alan üretmediğini, zaman zaman beklenti, baskı ve ilişkisel hassasiyetlerle iç içe geçtiğini de göstermektedir (Aitchison vd., 2021:1, 5-7). Belirleyici olan, desteğin niceliğinden çok niteliği, sürekliliği ve sporcu tarafından nasıl deneyimlendiğidir. Koşulsuz kabul, yönlendirme, paylaşım ve güven duygusu sportif devamlılığın olduğu kadar psikososyal istikrarın da önemli dayanakları arasında yer almaktadır. Ancak aynı ilişki ağları baskı, müdahale ve duygusal yıpranma da üretebilir. Bu nedenle sosyal destek, sabit biçimde olumlu sonuçlar üreten bir değişken olmaktan çok, ilişkinin niteliğine göre farklı etkiler doğurabilen dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Parasporcu gelişimine ilişkin kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı etkenleri inceleyen yaklaşım, aile ve sosyal çevrenin önemini daha da belirginleştirmektedir. Elit parasporcuların gelişimi, kişisel çaba ve yeteneğin yanı sıra aile desteği, antrenör yönlendirmesi, fırsat yapıları, maddi kaynaklar ve erişim imkânlarıyla birlikte şekillenmektedir (Dehghansai vd., 2020:1-2). Para-atletlerin antrenman sürecine odaklanan sistematik derleme de finansal kısıtlar, erişim sorunları ve destek yapılarındaki sınırlılıkların sporcuların gelişim yolculuğunu zorlaştırdığını göstermektedir (Rodríguez Macías vd., 2022:1-2). Sporcuların sosyalizasyon süreçlerine ilişkin bulgular, özellikle fiziksel engelli kadınların elit spora giriş ve devam süreçlerinde aile, akranlar ve kurumsal aktörlerin yönlendirici rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (Ruddell ve Shinew, 2006:421-423). Zihinsel dayanıklılık üzerine yürütülen paraspor araştırmaları da söz konusu niteliğin bireysel özelliklerle bütünüyle açıklanamayacağını düşündürmektedir (Powell ve Myers, 2017:1). Dolayısıyla aile yaşamı ile sosyal destek sistemleri arasındaki bağ, başlığa uygun bir tercih olmanın ötesinde, deneyimin doğasını açıklamak için gerekli bir kuramsal zemin niteliği taşımaktadır.

2.3. Sosyal Hizmet Perspektifi: Güçlendirme, Aile Sistemleri ve Spor Sosyal Hizmeti

Araştırmanın başlığında yer alan "sosyal hizmet perspektifi" ifadesinin açıklayıcı bir içerik kazanabilmesi, sosyal hizmetin bu alana hangi kavramsal araçlarla yaklaştığının açık biçimde kurulmasını gerektirmektedir. Söz konusu çerçevenin ilk dayanağını güçler temelli yaklaşım oluşturmaktadır. Güçler temelli yaklaşım, bireyleri yoksunluk, eksiklik ya da sorunları üzerinden tanımlamak yerine baş etme kapasitesini, ilişkisel kaynakları, bilgi-beceri alanlarını ve dönüşüm potansiyelini görünür kılmayı amaçlamaktadır (Kırlıoğlu, 2019:2248-2251). İlgili bakış, para sporcuları güçlük yaşayan bireyler olmanın ötesinde, anlam üreten, ilişki kuran, dayanıklılık geliştiren ve yaşamlarını yeniden örgütleyen öznel aktörler olarak değerlendirmeye imkân vermektedir. Aynı yaklaşım aile üyeleri için de geçerlidir. Aile desteği, rol müzakeresi ve baş etme biçimleri sorunların tamamlayıcı unsurları olarak değil, güçlendirme sürecinin etkin bileşenleri olarak ele alınmalıdır. Sosyal hizmet müdahalesi de bu nedenle eksikliği gidermenin yanı sıra mevcut ilişki ve kapasiteyi açığa çıkarmaya yönelmelidir.

Sporun sosyal hizmet uygulaması açısından taşıdığı güç ve potansiyel, yaklaşımın neden önemli olduğunu daha açık hâle getirmektedir. Sporun birey, grup ve toplum düzeyinde güçlendirici, bütünleştirici ve dönüştürücü bir araç olarak kullanılabileceğini vurgulayan çalışmalar, sosyal hizmet ile spor arasında yapısal bir yakınlık kurmaktadır (Mayda, 2020:1278-1280). Para sporcuların yaşadığı güçlükler, dar anlamda bireysel baş etme stratejileriyle aşılabilecek sorunlar değildir. Söz konusu alan, savunuculuk, yönlendirme, hizmet koordinasyonu, aileyle çalışma ve toplumsal farkındalık gibi birden fazla müdahale düzeyini birlikte düşünmeyi gerektirmektedir. Spor sosyal hizmetine ilişkin güncel çalışmalar, para sporcuların sosyal, duygusal ve çevresel ihtiyaçlarının performans merkezli sistemler içinde çoğu zaman yeterince karşılanamadığını, spor sosyal hizmet uzmanlarının ise bu boşluğu doldurabilecek önemli aktörler olarak öne çıktığını göstermektedir (Judge vd., 2025:94-96). Destek mekanizmalarının parçalı kaldığı durumlarda, sporcuların uygun hizmete ulaşma ve ihtiyaçlarına karşılık bulma süreçleri daha da güçleşmektedir. Sosyal hizmet perspektifi tam da bu noktada önem kazanmakta ve sadece ihtiyacı görünür kılmakla kalmayıp, dağınık destek alanlarını birbirine bağlayan daha kapsayıcı bir koordinasyon zemini sunmaktadır.

Aile sistemleri yaklaşımı, sosyal hizmet perspektifinin ikinci temel dayanağını oluşturmaktadır. Yaklaşım, aile üyelerini birbirinden bağımsız bireyler olarak değil, karşılıklı etki ve duygusal bağlılık ilişkileri içinde işleyen bir sistemin parçaları olarak ele almaktadır (Yıldırım, 2020:287-288, 307). Yaklaşımın temel katkısı, bir üyede ortaya çıkan gerilim, yük ya da değişimin diğer üyelerde de karşılık bulduğunu göstermesidir. Para sporcuların aile yaşamına ilişkin anlatılar dikkate alındığında, zaman baskısı, rol çatışması, destek yükü, duygusal zorlanma ve kabul arayışı sporcunun kişisel deneyimiyle sınırlı biçimde açıklanmamalıdır. Söz konusu başlıklar, aile sisteminin yeniden düzenlenmesi, sınırların yeniden çizilmesi ve emek dağılımının yeniden kurulmasıyla doğrudan ilişkilidir. İletişimde yaşanan tıkanmalar, görünmeyen emek yükü ve beklenti baskısı da sistemin bütününü etkileyen süreçler olarak belirmektedir. Aileyle çalışma, bu nedenle, sporcunun bireysel uyumunu desteklemenin ötesinde aile sisteminin işleyişini değerlendirmeyi de gerektirmektedir.

Aile terapisi ve sosyal hizmet yaklaşımı, aile sisteminin işlevselliğini, iletişim örüntülerini ve aile üyeleri arasındaki destekleyici ilişkileri güçlendirmeye yönelik bir çerçeve sunmaktadır (Mavili Aktaş, 2004:33-34). Sporcu–aile ilişkisini destek veren ve destek alan biçimindeki ikili bir çerçeveye sıkıştırmak, ilişkinin taşıdığı gerçek karmaşıklığı görünmez hâle getirir. Aile sistemleri yaklaşımı ise söz konusu ilişkiyi karşılıklı uyum, yeniden yapılanma, gerilim, bakım ve beklenti müzakereleri ekseninde değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu perspektiften bakıldığında para sporcuların aile yaşamı, mahrem bir alan olmanın ötesinde, sosyal hizmet müdahalesinin ilişki kalitesi, işlevsellik ve güçlenme bakımından anlam kazandığı önemli bir uygulama düzeyi hâline gelmektedir.

Sosyal hizmet perspektifinin üçüncü ayağını sosyal adalet ve erişilebilirlik oluşturmaktadır. Sosyal model, erişilebilirlik ve dışlanma tartışmaları birlikte değerlendirildiğinde, para sporcuların karşılaştığı güçlüklerin önemli bir bölümünün hizmetlere erişim, kurumsal kapasite ve toplumsal tutumlarla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır (Meşe, 2014:85-86, 89-90; Pakkan, 2021:1-2). Sosyal hizmet, bireyin çevreye uyumunu kolaylaştıran bir müdahale alanı olmanın yanında, çevreyi dönüştürmeyi, kurumları sorumlu kılmayı ve dışlanma üreten yapıları görünür kılmayı amaçlayan mesleki bir yönelim de taşımaktadır. Kuramsal düzeyde sosyal model yaşanan güçlüklerin toplumsal ve yapısal boyutunu açıklamakta, aile ve sosyal destek literatürü bu güçlüklerin ilişkisel düzeyde nasıl deneyimlendiğini ortaya koymakta, güçlendirme ve aile sistemleri yaklaşımı da bu deneyimlerin müdahale ve dönüşüm alanlarına nasıl taşınabileceğini göstermektedir. Böylece para sporcuların aile yaşamı ile sosyal destek sistemleri, sorunların sıralandığı dar bir araştırma alanı olmaktan uzaklaşmakta, toplumsal dışlanma, ilişkisel dayanıklılık ve sosyal hizmet müdahalesi arasında kurulan çok düzeyli bir analitik çerçeve içinde anlam kazanmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Deseni

Çalışma, para spor/paralimpik spor alanında aktif olarak ilgilenen sporcuların aile yaşamı, aile içindeki rol deneyimleri, algıladıkları sosyal destek biçimleri ve sosyal hizmetten beklentilerine ilişkin yaşantılarını kendi anlatıları üzerinden anlamaya odaklanan yorumlayıcı nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma, bireylerin deneyimlerini, bu deneyimlere yükledikleri anlamları ve bunların ortaya çıktığı bağlamı açıklamaya imkân tanıyan bir yaklaşım sunmaktadır. Nitel araştırmanın temel amacı, katılımcıların bakış açılarını ve yaşantılarını doğal bağlamı içinde anlamaktır (O'Brien vd., 2014:1245). Bu çalışmada da amaç, deneyimlerin özünü indirgenmiş bir biçimde betimlemekten çok, para sporcuların aile yaşamı ile sportif yaşam arasında kurdukları anlam ilişkilerini, karşılaştıkları güçlükleri ve sosyal destek deneyimlerini kendi anlatıları içinden yorumlamaktır.

Çalışmada "para sporcu" ifadesi, Paralimpik Oyunlar'a katılım düzeyiyle sınırlı dar bir anlamda değil, bedensel engel temelinde para spor/paralimpik spor alanında aktif vizeye sahip lisanslı ve ulusal ya da uluslararası resmî müsabakalarda yarışmacı olarak yer alan sporcuları ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Araştırma, katılımcıların deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını ve bu anlamların hangi ilişkisel ve toplumsal bağlamlarda şekillendiğini incelemeye elverişli yorumlayıcı bir desen içinde yürütülmüştür. Çalışmanın odak noktası, "para sporcu olma" deneyiminin soyut bir özünü çıkarmaktan ziyade aile yaşamı, sosyal destek ve sosyal hizmet beklentileri ekseninde ortaya çıkan anlam örüntülerini açıklamaktır. Bu tercih, araştırmanın soruları, veri toplama biçimi ve analitik yönelimiyle uyumludur.

3.2. Araştırmacının Konumu

Araştırma, sosyal hizmet perspektifinden hareketle yürütülmüştür. Araştırmacının aile, sosyal destek ve engellilik eksenine odaklanan bu kavramsal yakınlığı, veri toplama ve yorumlama sürecinde belirli duyarlılıklar sağlamıştır. Söz konusu yakınlık, bir yandan ilgili kavramları tanıma ve anlama kapasitesini güçlendirirken öte yandan yorumların belirli bir yönde biçimlenmesi riskini de beraberinde getirebilir. Bu nedenle görüşmeler açık uçlu biçimde sürdürülmüş, analiz aşamasında metinlere tekrar tekrar dönülmüş ve yorumların doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenmesine özen gösterilmiştir. Nitel araştırmalarda

araştırmacının konumunun ve yorum sürecindeki etkisinin farkında olunması yöntemsel açıklık bakımından önem taşımaktadır (O'Brien vd., 2014:1248-1249). Buradaki amaç, araştırmacı etkisini yok saymak değil, yorum sürecindeki konumu görünür ve denetlenebilir kılmaktır.

3.3. Araştırma Grubu ve Örnekleme

Araştırma grubunu para spor/paralimpik spor alanında aktif biçimde yer alan 10 sporcu oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 27 ile 41 arasında değişmekte olup 7'si erkek, 3'ü kadındır. Spor deneyimleri 4 ile 9 yıl arasında değişen katılımcıların tamamı evli ve çocuk sahibidir. Katılımcıların spor sınıflandırmasına esas engel durumları bedensel niteliktedir. Katılımcıların tamamı Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu (TBESF) bünyesinde aktif vizeye sahip lisanslı sporculardan oluşmakta ve ulusal ya da uluslararası düzeydeki resmî müsabakalarda yarışmacı olarak yer almaktadır.

Çalışmada amaçlı örnekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Katılımcı seçiminde TBESF bünyesinde aktif vizeye sahip lisanslı sporcu olma, ulusal ya da uluslararası düzeydeki resmî müsabakalarda yarışmacı olarak yer alma, para spor/paralimpik sporla en az üç yıldır aktif biçimde ilgilenme, aile yaşamı ve sosyal destek ilişkilerine dair deneyim aktarabilecek durumda olma ve görüşmeye gönüllü katılım gösterme ölçütleri esas alınmıştır. Araştırma odağı dışında kalması nedeniyle aktif lisansı bulunmayan, düzenli müsabaka deneyimi olmayan ya da aile yaşamı ve sosyal destek ilişkilerine dair deneyim aktarmak istemeyen sporcular çalışma kapsamına alınmamıştır.

Katılımcı sayısı, görüşmeler sırasında benzer deneyim örüntülerinin yinelenmeye başlaması ve yeni görüşmelerin tema yapısında belirgin bir çeşitlenme üretmemesi dikkate alınarak yeterli görülmüştür. Örneklemin tamamının evli ve çocuk sahibi olması, aile sorumluluklarının aktif biçimde sürdüğü bir yaşam evresine odaklanmayı mümkün kılmış, araştırma sorusuyla uyumlu bir veri ortamı oluşturmuştur.

3.4. Veri Toplama Süreci ve Veri Toplama Aracı

Veriler bireysel yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Veri toplama süreci, etik kurul onayının alınmasının ardından 15.01.2026 ile 15.02.2026 tarihleri arasında yürütülmüştür. Görüşme başlangıcında katılımcılara ilişkin yaş, cinsiyet, spor deneyimi, evlilik durumu, çocuk durumu, engel durumu ve çalışma durumuna dair kısa demografik bilgiler alınmıştır.

Görüşmeler, önceden randevu alınarak katılımcıların uygun olduğu zaman dilimlerinde yüz yüze ve bireysel olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında ortamda üçüncü bir kişi bulundurulmamıştır. Her bir görüşme yaklaşık 35 ile 60 dakika arasında sürmüştür. Tüm görüşmeler katılımcıların bilgilendirilmiş onamı doğrultusunda ses kaydı ile kayıt altına alınmış, daha sonra yazılı metne dönüştürülerek analize hazırlanmıştır.

Görüşmeler, katılımcıların uygun gördüğü ve gizlilik koşullarının sağlanabildiği yüz yüze ortamlarda gerçekleştirilmiş; görüşme sırasında aile üyesi, antrenör veya üçüncü bir kişi ortamda bulunmamıştır. Bu düzenleme, aile yaşamı ve sosyal destek ilişkilerine dair deneyimlerin baskı altında kalmadan ifade edilebilmesini desteklemiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacı ile katılımcı arasında esnek bir görüşme rehberi temelinde ilerleyen, gerektiğinde takip soruları ile derinleştirilebilen bir veri toplama biçimidir. Bu yöntem, katılımcıların düşünce, duygu ve deneyimlerini ayrıntılı biçimde ifade etmelerine olanak tanırken, araştırmacının da görüşmeyi araştırma amacı doğrultusunda odaklı biçimde sürdürmesini sağlamaktadır (DeJonckheere ve Vaughn, 2019:1). Aile yaşamı, sosyal destek ve kişisel deneyimler gibi mahrem yönü güçlü konular ele alındığından, bireysel görüşme düzeni araştırmanın mahremiyet ve güvenli anlatım ortamı gereksinimiyle de uyum içindedir.

Araştırmada kullanılan görüşme formu, araştırma sorularıyla uyumlu olacak biçimde hazırlanmıştır. Formun oluşturulmasında sosyal model, aile ve sosyal destek literatürü ile sosyal hizmet perspektifinin öne çıkardığı erişilebilirlik, rol müzakeresi, destek ve kurumsal ihtiyaç alanları dikkate alınmıştır. Formda aile yaşamında karşılaşılan güçlükler, sporcu kimliğinin aile içindeki rollere etkisi, aileden algılanan sosyal destek biçimleri, aile ilişkilerinin spor yaşamına yansımaları ve sosyal hizmetin aile yaşamına sağlayabileceği olası katkılar ele alınmıştır. Görüşme formunun kapsamı ve anlaşılırlığı, bir sivil toplum

kuruluşunda görev yapan sosyal hizmet uzmanı ile spor bilimleri alanında çalışan bir akademisyenin görüşleri doğrultusunda gözden geçirilmiş ve son biçimi verilmiştir.

Görüşme formunda yer alan örnek sorular ise; "Para sporcu olarak aile yaşamınızda karşılaştığınız en önemli güçlükler nelerdir?", "Sporcu kimliğiniz aile içindeki rollerinizi nasıl etkilemektedir?", "Ailenizden aldığınız en güçlü sosyal destek biçimi nedir?", "Ailenizle olan ilişkiniz sportif yaşamınızı nasıl etkilemektedir?", "Sosyal hizmet aile yaşamınıza nasıl katkı sağlayabilir?" şeklindedir.

3.5. Verilerin Analizi

Görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz ile çözümlenmiştir. Tematik analiz, nitel veriler içinde tekrar eden anlam örüntülerini belirlemeye, bu örüntüler arasındaki ilişkileri incelemeye ve araştırma sorularıyla bağlantılı temalar oluşturmaya imkân veren esnek bir analiz yöntemidir (Braun ve Clarke, 2006:77-79). Bu yönüyle tematik analiz, farklı katılımcı anlatılarında ortaklaşan deneyim alanlarını ve anlam örüntülerini sistematik biçimde incelemek için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Analiz süreci, görüşme metinlerinin tekrar tekrar okunmasıyla başlamıştır. Ardından anlamlı görülen ifade kümeleri kodlanmış, benzer içerik taşıyan kodlar bir araya getirilmiş ve ortak örüntüler doğrultusunda temalar oluşturulmuştur. Analiz sürecinde sosyal dışlanma, aile içi rol müzakeresi ve destek süreçleri araştırmayı yönlendiren duyarlı kavramsal eksenler olarak dikkate alınmış, ancak tema yapısı verinin sunduğu anlam örüntüleri temelinde kurulmuştur. Yaklaşım, kuramsal çerçevenin analiz sürecini tamamen belirlemesini önlemekte ve aynı zamanda araştırmacının kavramsal konumunu şeffaf biçimde ortaya koymaktadır. Son aşamada temalar araştırma soruları ile ilişkileri bakımından yeniden gözden geçirilerek tema içerikleri netleştirilmiş ve metin içinde doğrudan katılımcı alıntılarıyla desteklenmiştir. Analiz sürecinde MAXQDA programından yararlanılmıştır. Ancak ilgili program otomatik tema üretme aracı olarak değil, verilerin düzenlenmesi ve metin bölümlerinin sistematik biçimde karşılaştırılması amacıyla kullanılmıştır.

Analiz süreci daha açık biçimde; (1) görüşme metinlerinin tekrar tekrar okunması, (2) anlamlı ifade kümelerinin açık kodlama yoluyla belirlenmesi, (3) benzer kodların birleştirilerek alt örüntülerin oluşturulması, (4) alt örüntülerin ortak temalar altında sınıflandırılması, (5) temaların adlandırılması ve araştırma sorularıyla ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi aşamalarıyla yürütülmüştür. Kodlama süreci araştırmacı tarafından yürütülmüş, kod-tema bağlantısı tekrar okumalar, doğrudan alıntılar ve araştırmacının yansıtıcı notları aracılığıyla kontrol edilmiştir. MAXQDA programı otomatik tema üretme amacıyla değil, kodlanan metin bölümlerinin düzenlenmesi, karşılaştırılması ve tema-veri ilişkisinin izlenebilir biçimde kontrol edilmesi amacıyla kullanılmıştır.

3.6. İnandırıcılık ve Etik

Nitel araştırmalarda inandırıcılık, verinin nasıl üretildiğinin, nasıl çözümlendiğinin ve yorumların hangi temele dayandığının açık biçimde gösterilmesiyle güçlenmektedir. Bu çalışmada inandırıcılığı artırmak amacıyla görüşmeler ses kaydı ile kaydedilmiş, yazıya aktarılmış, metinler tekrar tekrar okunmuş ve bulgular doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenmiştir. Analiz sürecinin aşamalarının açık biçimde raporlanmasına da özen gösterilmiştir. Tematik analizde şeffaflık, izlenebilirlik ve yorumların veriyle ilişkisinin açık kurulması, nitel araştırmanın güvenirliği açısından önem taşımaktadır (Nowell vd., 2017:1-2). Çalışmanın amacı, katılımcı anlatılarını yeniden doğrulatmaktan çok, verinin bağlamsal ve karşılaştırmalı çözümlemesini şeffaf biçimde ortaya koymak olduğundan inandırıcılık doğrudan alıntılar ve analiz sürecinin görünür kılınması üzerinden desteklenmiştir.

Katılımcılarla görüşme sonrasında yeniden iletişime geçilerek üye kontrolü yapılmamıştır. Söz konusu sınırlılık dikkate alınarak inandırıcılık, görüşmelerin ses kaydıyla desteklenmesi, kayıtların yazılı metne dönüştürülmesi, metinlerin tekrar tekrar okunması, doğrudan katılımcı alıntılarının kullanılması, araştırmacı notlarının tutulması ve tema-veri ilişkisinin şeffaf biçimde gösterilmesi yoluyla güçlendirilmiştir.

Araştırma, Bartın Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 07.01.2026 tarihli toplantıda değerlendirilmiş ve 2025-SBB-1220 protokol numarası ile etik kurul onayı almıştır. Görüşme sürecinde gönüllülük ilkesi esas alınmış, katılımcılara araştırmanın kapsamı hakkında bilgi

verilmiş, bilgilendirilmiş onamları alınmış ve kişisel bilgiler gizli tutulmuştur. Elde edilen veriler yalnızca bilimsel amaçlarla değerlendirilmiştir.

3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, para spor/paralimpik spor alanında aktif biçimde ilgilenen 10 sporcudan elde edilen görüşme verileriyle sınırlıdır. Bulgular, katılımcıların kendi anlatılarına dayanmaktadır. Katılımcıların tamamının evli ve çocuk sahibi olması ile engel durumlarının bedensel nitelikte olması, bulguların farklı aile örüntüleri, farklı yaşam evreleri ve farklı engel grupları açısından karşılaştırılmasını sınırlamaktadır. Kadın katılımcı sayısının sınırlı kalması da toplumsal cinsiyet temelli farklılaşmaların daha geniş bir örneklem içinde değerlendirilmesini güçleştirmektedir ki bu mesele tartışma bölümünde ayrıca ele alınmaktadır. Çalışma, istatistiksel genelleme üretmekten çok belirli bir deneyim alanını derinlemesine anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bulguların aktarılabilirliği, benzer katılımcı özellikleri ve benzer bağlamsal koşullar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

4. Bulgular

Bulgular, görüşme rehberindeki soru alanlarının tek tek yeniden sıralanması temelinde değil, katılımcı anlatılarında ortaklaşan anlam örüntülerini görünür kılan üç ana tema etrafında sunulmaktadır. Amaç, aile yaşamı ile sportif yaşam arasındaki ilişkinin; zaman, emek, rol, destek, gerilim ve kurumsal ihtiyaçların aynı ilişkisel bağlam içinde nasıl birlikte üretildiğini açıklamaktır.

Tema oluşturma sürecinde benzer deneyim alanlarını paylaşan katılımcıların anlatıları bir arada değerlendirilmiş, bulgular tekil etiketler yerine ortak örüntüler ekseninde yapılandırılmıştır. Tablolarda yer alan katılımcı kodları, ilgili alt örüntünün kimler tarafından dile getirildiğini göstermekte; ana metindeki doğrudan alıntılar ise tema–veri ilişkisinin görünür ve izlenebilir kalmasına katkı sunmaktadır.

4.1. Katılımcı Özellikleri

Tablo 1: Araştırma Grubuna İlişkin Temel Bilgiler

Katılımcı	Yaş Aralığı	Cinsiyet	Spor Deneyimi	Aile Durumu	Spor Branşı	Engel Bilgisi / Çalışma Durumu
K1	27-32	Erkek	6 yıl	Evli / çocuklu	Para Atıcılık	Bedensel, doğuştan / Memur
K2	27-32	Erkek	4 yıl	Evli / çocuklu	Tekerlekli Sandalye Tenisi	Bedensel, sonradan / Memur
K3	27-32	Kadın	6 yıl	Evli / çocuklu	Para Masa Tenisi	Bedensel, sonradan / Memur
K4	27-32	Erkek	9 yıl	Evli / çocuklu	Ampute Futbol	Bedensel, sonradan / Sporcu
K5	40+	Kadın	9 yıl	Evli / çocuklu	Para Okçuluk	Bedensel, doğuştan / Çalışmıyor
K6	33-39	Erkek	8 yıl	Evli / çocuklu	Ampute Futbol	Bedensel, doğuştan / Sporcu
K7	27-32	Erkek	6 yıl	Evli / çocuklu	Para Yüzme	Bedensel, sonradan / Sporcu
K8	33-39	Erkek	7 yıl	Evli / çocuklu	Para Halter	Bedensel, doğuştan / Sporcu
K9	33-39	Erkek	4 yıl	Evli / çocuklu	Tekerlekli Sandalye Tenisi	Bedensel, doğuştan / Sporcu
K10	33-39	Kadın	8 yıl	Evli / çocuklu	Para Badminton	Bedensel, doğuştan / Çalışmıyor

Kaynak: Araştırma verilerinden oluşturulmuştur.

Araştırma grubu, yaş aralığı, cinsiyet, spor deneyimi, spor branşı ve çalışma durumu bakımından sınırlı fakat çeşitli bir görünüm sunmaktadır. Katılımcıların tamamının evli ve çocuk sahibi olması, bulguların özellikle aile sorumluluklarının aktif biçimde sürdüğü bir yaşam evresine odaklandığını göstermektedir. Aile içi rol müzakereleri, destek örüntüleri ve sosyal hizmet beklentileri böylece ortak bir yaşantı alanı içinde değerlendirilebilmektedir.

Katılımcıların tamamı bedensel engel sınıflamasına sahip TBESF lisanslı sporculardır ve ulusal ya da uluslararası düzeydeki resmî müsabakalarda yarışmacı olarak yer almaktadır. Anonimliği güçlendirmek amacıyla yaş bilgisi aralıklar hâlinde verilmiş ve branşlar kulüp, şehir ve ayrıntılı müsabaka bilgisi olmadan raporlanmıştır. Lisans ve yarışma durumu, katılımcı kimliklerini belirlenebilir hâle getirmeyecek genel düzeyde açıklanmıştır.

4.2. Zaman, Emek ve Rol Müzakeresi

Tablo 2: Tema 1 İçin Tema–Katılımcı Matrisi

Alt Örüntü	Katılımcılar	Örnek Veri Kesiti
Zaman baskısı ve ebeveynlikte yetişememe hissi	K1, K6, K8	Antrenman ve müsabaka yoğunluğu, çocuklarla geçirilen zamanın azalması ve suçluluk duygusuyla ilişkilendirilmektedir.
İletişim ve yakınlıkta aksama	K2, K9	Seyahatler ve yoğun program, eşle ortak zaman geçirmeyi ve düzenli iletişimi zorlaştırmaktadır.
Aile içi onay ve kabul arayışı	K3, K7, K10	Engellilik ve sporculukla ilgili kaygılar nedeniyle aile üyelerinin zaman içinde ikna olması gerektiği belirtilmektedir.
Ev içi rol çatışması ve çifte yük	K4, K5	Sporculuk, geleneksel ev içi beklentiler ve gündelik sorumluluklarla birlikte yürütülmeye çalışılmaktadır.
Uyum arayışı ve yeniden düzenleme	K1, K5, K9, K10	Program yapma, iş bölümü kurma ve ortak karar alma yoluyla denge kurulmaya çalışılmaktadır.

Kaynak: Araştırma verilerinden oluşturulmuştur.

İlk tema, sportif yaşamın aile içinde zamanın, emeğin ve sorumlulukların yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldığını göstermektedir. Katılımcı anlatıları, sporculuğun yalnızca antrenman ve müsabaka takvimini değil; ebeveynlik, eş ilişkisi, ev içi iş bölümü ve gündelik yakınlık biçimlerini de etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle zaman baskısı, aile içinde yeterince bulunamama hissi ve roller arasında denge kurma çabası birçok katılımcıda ortaklaşmaktadır.

> *K1: "Antrenmanlar çok zaman alıyor, çocuğumla yeterince ilgilenemiyorum. Program yaparak denge kurmaya çalışıyorum."*

> *K5: "Spora zaman ayırmak, evdeki sorumluluklarla çatışıyor. İş bölümü yaparak çözmeye çalışıyoruz."*

Söz konusu anlatılar, sporculuğun aile içinde takdir edilen bir uğraş olması yanında yeniden planlama ve uyarlama gerektiren bir yaşam düzeni olarak deneyimlendiğini göstermektedir. Bir başka ortak örüntü, sporcu kimliğinin aile içinde onay ve kabul arayışıyla iç içe geçmesidir. Bazı katılımcılar için sporculuk, zaman içinde kabul gören ve saygınlık kazanan bir kimlik alanı olurken; bazıları için başlangıçta kuşku, kaygı ya da mesafe üreten bir süreç olarak yaşanmıştır.

> *K3: "Ailem başta spor yapmamı desteklemedi, engelli olduğum için kaygılandılar. Sonuçları gördükçe ikna oldular."*

> *K9: "Eşimle iş bölümü yaparak rollerimizi yeniden tanımladık. Sporcu kimliğim buna katkı sağladı."*

Temanın genel görünümü, aile yaşamındaki güçlüklerin birbirinden yalıtılmış sorunlar olarak değil, zaman baskısı, iletişim, onay arayışı, rol çatışması ve uyum çabasının aynı ilişkisel alan içinde birlikte üretildiği süreçler olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bakımdan sporculuk, aile içinde desteklenen bir etkinlikten öte aile düzeninin yeniden müzakere edildiği bir deneyim alanı olarak belirginleşmektedir.

4.3. Desteğin Çift Yüzü

Tablo 3: Tema 2 İçin Tema–Katılımcı Matrisi

Alt Örüntü	Katılımcılar	Örnek Veri Kesiti
Duygusal destek ve moral	K1, K4, K6, K10	Aile üyeleri moral verme, cesaretlendirme ve zor dönemlerde yanında olma üzerinden destek sunmaktadır.
Eşlik, paylaşım ve gündelik dayanışma	K2, K5, K10	Antrenmanlara eşlik etme, günlük yükleri paylaşma ve yalnız bırakmama vurgulanmaktadır.
Koşulsuz kabul ve aidiyet	K7, K9	Başarısızlık anlarında da kabul görmek, yalnız hissetmeme ve normalleştirilme önemli bir destek biçimidir.
Yönlendirme ve hedefe odaklama	K2, K6, K8	Aile, kimi zaman yön verici ve motive edici bir aktör olarak deneyimlenmektedir.
Baskı, müdahale ve dalgalanma	K3, K5	Aile ilişkilerindeki iniş çıkışlar ve aşırı müdahale, desteğin kırılgan ve gerilimli boyutunu görünür kılmaktadır.

Kaynak: Araştırma verilerinden oluşturulmuştur.

İkinci tema, aile desteğinin para spor deneyiminde koruyucu bir kaynak olduğunu, ancak bu desteğin tek biçimli ve her zaman sorunsuz işleyen bir yapı üretmediğini göstermektedir. Katılımcıların büyük bölümü aile desteğini moral verme, yalnız bırakmama, antrenman süreçlerinde eşlik etme, yönlendirme ve başarısızlık anlarında da süren kabul biçimlerinde deneyimlediklerini belirtmektedir.

K2: "Eşim antrenman süreçlerimde hep yanımdaydı ve kararlı biçimde destek verdi."

K9: "Başarısız olduğumda bile beni sevdiklerini göstermeleri çok kıymetliydi."

Bu anlatılar, desteğin sporcu performansına katkı sunan bir unsur olduğunu aynı zamanda psikolojik dayanıklılığı, aidiyet duygusunu ve yalnız kalmama hissini besleyen bir ilişki zemini de oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte aynı temada dikkat çeken ikinci yön, desteğin kimi zaman baskı, aşırı müdahale ve ilişkisel dalgalanma ile iç içe geçebilmesidir.

K5: "Bazen bana çok karışmaları kendimi baskı altında hissetmeme yol açtı."

K3: "İnişli çıkışlı ilişkilerimiz motivasyonumu zaman zaman azalttı."

Temanın genel görünümü, aile ilişkilerinin hem güçlendirici hem de kırılganlık taşıyan çift yönlü bir destek alanı oluşturduğunu göstermektedir. Belirleyici olan, desteğin niceliğinden çok nasıl sunulduğu, sporcunun özerkliğine nasıl temas ettiği ve ilişki içinde hangi duygusal iklimi ürettiğidir.

4.4. Çok Katmanlı Destek İhtiyacı

Tablo 4: Tema 3 İçin Tema–Katılımcı Matrisi

Alt Örüntü	Katılımcılar	Örnek Veri Kesiti
Aile içi iletişim ve çatışma desteği	K1, K4	Aile içindeki iletişimin güçlendirilmesi ve karşılıklı anlamanın artırılması beklenmektedir.
Psikososyal destek ve dayanışma	K3, K6	Aile bireylerine yönelik psikolojik destek ve grup çalışmaları önemli görülmektedir.
Bilgilendirme, farkındalık ve rehberlik	K2, K10	Ailelerin spor süreci ve engellilik konusunda bilgilendirilmesi beklenmektedir.
Yük paylaşımı ve aileyi sürece katma	K5, K8	Maddi-manevi yükleri paylaşan ve aileyi aktif biçimde sürece dâhil eden destekler talep edilmektedir.
Politika, kapsayıcılık ve önyargıyla mücadele	K7, K9	Aile odaklı sosyal politikalar ve toplumsal önyargıları azaltan düzenlemeler beklenmektedir.

Kaynak: Araştırma verilerinden oluşturulmuştur.

Üçüncü tema, aile içinde yaşanan güçlüklerin yalnızca bireysel baş etme çabalarıyla sınırlı kalmadığını, sporcuların aile, kurum ve toplum düzeyinde daha örgütlü destek mekanizmalarına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Katılımcılar sosyal hizmetten aile içi iletişimi güçlendirme, psikososyal destek sağlama, bilgilendirme, yük paylaşımını kolaylaştırma ve aileyi sürece dâhil eden düzenlemeler geliştirme yönünde beklenti dile getirmektedir.

K1: "Aile içindeki iletişimi güçlendirebilir, çatışmaları azaltabilir."

K5: "Maddi ve manevi yükleri paylaşacak sistemler kurabilirler."

Temanın dikkat çekici yönlerinden biri, sosyal hizmet beklentilerinin aile içi destekle sınırlı kalmamasıdır. Katılımcı anlatıları, toplumsal önyargıların azaltılması, aile odaklı politikaların geliştirilmesi ve sporcu yakınlarının da destek sistemi içinde düşünülmesi gerektiğine işaret etmektedir.

K7: "Sporcuya özel değil, aileye yönelik sosyal politikalar geliştirilmelidir."

K9: "Toplumdaki önyargıların azalması, ailelerin üzerindeki baskıyı da hafifletebilir."

Bu görünüm, özel alanda yaşanan güçlüklerin kurumsal ve toplumsal düzeydeki eksikliklerle birleşerek daha belirgin hâle geldiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet, katılımcılar açısından danışmanlık sunan bir alan dışında, aile, sporcu ve çevre arasındaki ilişkiyi düzenleyebilecek çok katmanlı bir destek zemini olarak konumlanmaktadır.

4.5. Bulguların Genel Değerlendirmesi

Üç tema bir arada değerlendirildiğinde, para sporcuların aile yaşamının sadece destekleyici bir arka plan sunmadığı, zaman zaman baskı, çatışma, yeniden düzenleme ve uyum gerektiren bir ilişkisel alan olarak deneyimlendiği görülmektedir. Sportif yaşam, aile içinde zamanın ve emeğin yeniden paylaşılmasını gerekli kılmakta, aile desteği çoğu durumda koruyucu bir işlev görse de gerilim ve kırılganlık olasılıklarını bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Söz konusu deneyimler ise sosyal hizmete yönelik aile odaklı, psikososyal boyutu güçlü ve çok katmanlı destek ihtiyacını görünür hâle getirmektedir. Temalar arasındaki ilişki incelendiğinde, zaman ve emek baskısının (Tema 1) aile içi ilişki kalitesini doğrudan etkilediği, bu durumun desteğin niteliğini (Tema 2) şekillendirdiği ve nihayetinde çok katmanlı bir sosyal hizmet gereksiniminin (Tema 3) ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bu ardışık ve birbirini besleyen yapı, para spor deneyiminin aile ve sosyal hizmet boyutlarının birbirinden bağımsız değerlendirilemeyeceğini açık biçimde göstermektedir.

Tema ilişkisi metinsel bir model olarak değerlendirildiğinde, zaman, emek ve rol müzakeresi aile desteğinin nasıl deneyimlendiğini belirlemekte ve desteğin koruyucu ya da baskılayıcı biçimleri ise sosyal hizmetten beklenen çok katmanlı destek ihtiyacını şekillendirmektedir. Dolayısıyla temalar ardışık başlıklar olmaktan çok, birbirini besleyen ilişkisel bir örüntü oluşturmaktadır.

5. Tartışma

Araştırma bulguları, para sporcuların sportif yaşamı ile aile yaşamı arasındaki bağın tek yönlü bir etki düzeni içinde işlemediğini ortaya koymaktadır. Sportif devamlılık, bireysel performans, disiplin ya da motivasyonla sınırlı kalmamakta, zaman kullanımı, bakım sorumlulukları, ev içi emek, eşler arası ilişki dengesi ve duygusal yük paylaşımıyla birlikte şekillenmektedir. Paralimpik spor literatürü, sosyal içerme ve toplumsal katılım boyutlarını özellikle vurgulamaktadır (Pečnikar Oblak vd., 2023:1-2). Kadın para sporcular üzerine yürütülen çalışma da sporun güçlenme ve sosyal içerme bakımından dönüştürücü bir potansiyel taşıyabildiğini göstermektedir (Alhumaid vd., 2024:1). Elde edilen veriler ise bu potansiyelin gündelik yaşamda kendiliğinden işlemediğini, aile içinde yapılan düzenlemeler ve çoğu zaman görünmeyen emek aracılığıyla taşındığını düşündürmektedir. Aile, böylece, sporu dışarıdan destekleyen edilgen bir çevre olmaktan çıkmakta, sportif yaşamın kurulduğu, sınandığı ve sürdürüldüğü temel toplumsal zemin olarak belirginleşmektedir.

Bulguların ilk ana hattı, sportif yaşamın aile içinde zamanın, emeğin ve sorumlulukların yeniden paylaşımını zorunlu kılmasıdır. Bu örüntü, aile sisteminin sporculuğa pasif biçimde uyum sağladığını değil, aktif biçimde yeniden örgütlendiğini göstermektedir. Para-atlet gelişiminin bireysel yetenekten daha geniş bir sosyal ve yapısal çevre içinde şekillendiğini vurgulayan çalışmalar, ilgili bulguyla örtüşmektedir (Dehghansai vd., 2020:1-2). Para-atletlerin antrenman süreçlerine ilişkin sistematik derleme de aile figürünün destekleyici rolünü öne çıkarırken, finansal kısıtlar, erişim sorunları ve destek yapılarındaki sınırlılıkların süreci zorlaştırdığını göstermektedir (Rodríguez Macías vd., 2022:1-2). Araştırmanın ayırt edici yönü, söz konusu genel çerçeveyi aile yaşamının iç dinamikleri bakımından ayrıntılandırmasında yatmaktadır. Asıl belirleyici olan, ailenin spora ilkesel olarak olumlu ya da olumsuz yaklaşmasından ibaret olmaması, sportif yaşamın aile içinde zamanı, emeği, sorumluluğu ve meşruluk beklentilerini nasıl yeniden dağıttığıdır. Söz konusu örüntü, aile odaklı değerlendirme ve görev paylaşımını içeren sosyal hizmet müdahalelerinin sportif sürekliliği destekleyen koruyucu bir işlev taşıyabileceğini göstermektedir.

Sporcu kimliğine ilişkin bulgular benzer ölçüde karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Katılımcıların bir bölümü bu kimliği güç, saygınlık ve rol model olma duygusuyla ilişkilendirirken, başka bir bölümü için aynı konum eleştiri, çifte yük ve yetersizlik hissi üretmektedir. Sporculuk, böylece takdir sağlayan bir statü olması yanında mevcut rol beklentileriyle karşılaşan, bazen onları dönüştüren, bazen de onlarla çatışan bir konum hâline gelmektedir. Fiziksel engelli kadınların elit spora katılım süreçlerini inceleyen araştırma, aile üyeleri, akranlar ve kurumsal aktörlerin bu süreçte belirleyici rol oynadığını göstermektedir (Ruddell ve Shinew, 2006:421-423). Dolayısıyla öne çıkan nokta, sporcu kimliğinin aile içinde otomatik bir kabul üretmemesidir. Kimliğin ilişkisel bağlamlar içinde sürekli yeniden müzakere edildiği görülmektedir.

Örneklemde kadın katılımcı sayısının sınırlı olması, toplumsal cinsiyetin para spor deneyimi üzerindeki etkilerini ayrıntılı biçimde karşılaştırmaya imkân vermemektedir. Bununla birlikte rol beklentileri, görünmeyen emek ve aile içi sorumlulukların dağılımına ilişkin bulgular, toplumsal cinsiyetin bu deneyimi şekillendiren önemli bir boyut olabileceğini düşündürmektedir. Kadın para sporcular üzerine yürütülen çalışma da kültürel normlar ve toplumsal cinsiyet temelli bariyerlerin spor deneyimini farklılaştırabildiğini göstermektedir (Alhumaid vd., 2024:2-3). Bu bağlamda gelecekteki araştırmalarda toplumsal cinsiyet farklılaşmasının daha belirgin biçimde ele alınması önem taşımaktadır.

Araştırmanın ikinci temel bulgusu, aile desteğinin güçlü bir koruyucu kaynak olmasına karşın her zaman pürüzsüz işlememesidir. Katılımcılar aile desteğini moral verme, eşlik etme, yönlendirme, yük paylaşma ve koşulsuz kabul biçimlerinde tarif etmektedir. Sosyal desteğin öznel iyi oluş ve dayanıklılıkla ilişkisini inceleyen çalışmalarla bu görünüm uyumludur (Mira vd., 2023:1-2, 8). Elit para sporcular üzerine yürütülen fenomenolojik çalışma da sosyal desteğin performans ve iyi oluş açısından önemli olduğunu, ancak beklenti, hassasiyet ve ilişki içi gerginliklerden bağımsız yaşanmadığını ortaya koymaktadır (Aitchison vd., 2021:1, 5-7). Katılımcı anlatılarında destekleyici deneyimlerin yanında baskı, aşırı müdahale, beklenti gerilimi ve duygusal dalgalanma ifadelerinin de yer alması, aile desteğinin basit bir "var-yok" ayrımıyla anlaşılamayacağını açık biçimde göstermektedir. Sosyal hizmet değerlendirmesinde desteğin varlığı kadar, desteğin sporcu özerkliğiyle ilişkisi, aile içi iletişim biçimi ve duygusal iklimi de dikkate alınmalıdır.

Koruyuculuk ile baskı, yakınlık ile müdahale, dayanma gücü ile yıpranma olasılığı çoğu zaman aynı ilişki düzeni içinde yan yana bulunmaktadır. Aile desteğini yalnızca tamponlayıcı bir kaynak olarak tanımlamak, verilerin açtığı tabloyu daraltmaktadır. Daha isabetli bir yaklaşım, desteği hem güçlendirici hem de kırılganlık taşıyabilen bir ilişki biçimi olarak ele almaktır. Engelli bireyin bakımından sorumlu aile üyelerine odaklanan güncel araştırma, sosyal destek algısı ile iyi oluş arasında olumlu bir ilişkiye işaret etmektedir (Aydoğdu ve Reha, 2025:77). Söz konusu bulgu, aileyi bakım, yük ve destek ekseninde düşünmeye yardımcı olan somut bir dayanak sunmaktadır. Araştırmada aile desteğinin anlamı da tam olarak böyle bir çift yönlü yapı içinde ortaya çıkmaktadır. Literatürde çoğunlukla olumlu işlevi öne çıkarılan aile desteğinin, sporcu özerkliği ve duygusal yük bakımından kırılgan boyutlar da taşıması, çalışmanın dikkat çekici bulgularından biridir.

Aile içinde yaşanan gerilimler, daha geniş toplumsal ve yapısal koşullardan bağımsız değildir. Türkiye'de erişilebilirliğin yasal olarak tanımlanmış olmasına rağmen uygulamada ciddi eksikler bulunduğunu ortaya koyan çalışma, aile içinde taşınan yüklerin önemli bir bölümünün çevresel ve kurumsal yetersizliklerle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Pakkan, 2021:1-2). Engelli bireylerin gündelik yaşamda karşılaştıkları sosyal dışlanma pratiklerini inceleyen araştırma da dışlayıcı toplumsal tutumların kamusal yaşamla sınırlı kalmadığını, yakın çevre ilişkilerini de dolaylı biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır (Alptekin, 2024:107). Spor ortamlarında kabul görme ve normatif beden beklentilerine uyum baskısı gibi meselelerin aidiyet duygusunu doğrudan etkilediğini gösteren bulgular da aynı tabloyu desteklemektedir (Svanelöv vd., 2020:297). Böyle bakıldığında aile, doğal bir destek alanından öte, kurumsal ve çevresel eksikliklerin etkilerini gündelik yaşam içinde telafi etmeye zorlanan bir yapı hâline gelmektedir.

Araştırmada belirginleşen bir başka açılım, sosyal hizmete yönelik beklentilerin çok boyutlu bir destek ihtiyacını görünür hâle getirmesidir. Katılımcılar sosyal hizmetten bireysel danışmanlık yanında aile içi iletişimi güçlendirme, psikososyal destek sunma, maddi ve manevi yük paylaşımını kolaylaştırma, aileyi sürece dâhil etme ve toplumsal önyargılarla mücadele etme gibi daha geniş bir müdahale alanı beklemektedir. Paralimpik spor bağlamında sosyal hizmet uzmanlarının savunuculuk, erişilebilirlik, ruh sağlığı, aile desteği ve kurumlar arası koordinasyon alanlarında rol üstlenebileceğini vurgulayan güncel tartışmalar bu beklentilerle uyumludur (Judge vd., 2025:94-96). Elit spor bağlamında destek boşluklarına odaklanan çalışma da parçalı destek sistemlerinin önemli sınırlılıklar üretebildiğini ve daha kapsayıcı destek modellerine ihtiyaç duyulduğunu düşündürmektedir (Griesinger vd., 2025:1-2). Araştırmanın bu noktadaki özgünlüğü, söz konusu ihtiyacı dışarıdan kuramsal olarak atfetmemesinde ve doğrudan aile yaşamının içinden yükselen bir gereksinim olarak göstermesinde yatmaktadır. Elde edilen veri, sporcu-aile-kurum üçgeninde savunuculuk, yönlendirme ve koordinasyon rollerinin sosyal hizmet uygulamasının merkezinde yer alması gerektiğini göstermektedir.

Sosyal hizmet bakımından dikkat çeken bir başka yön, güçler temelli ve aile odaklı müdahale mantığının araştırma verileri tarafından desteklenmesidir. Katılımcıların iş bölümü kurma, aile içi rolleri yeniden tanımlama, çocuklarına model olma ve destek ağlarını devreye sokma biçimleri, güçlükle baş etme stratejileri ile birlikte dayanıklılık göstergeleri olarak da okunabilir (Kırlıoğlu, 2019:2248-2251). Aile sistemleri yaklaşımı açısından bakıldığında ise zaman baskısı, rol çatışması, görünmeyen emek ve duygusal zorlanma sporcunun bireysel yükü dışında aile sisteminin tamamında karşılık bulan süreçlerdir (Mavili Aktaş, 2004:33-34; Yıldırım, 2020:287-288, 307). Çalışmanın kuramsal katkısı tam da burada belirginleşmektedir. Aileyi para spor deneyiminin pasif arka planı olmaktan çıkararak, sosyal destek ve sosyal hizmetle birlikte aynı analitik düzlemde konumlandırmaktadır.

Araştırmanın sonuçları, örneklem özellikleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bulgular, bedensel engel temelli, evli ve çocuk sahibi 10 sporcunun anlatılarına dayanmaktadır. Kadın katılımcı sayısının sınırlı oluşu ve örneklemin belirli bir aile yapısında yoğunlaşması, bulguların farklı yaşam evreleri ve farklı aile örüntüleri bakımından genişletilmesini sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte çalışma, para sporcuların yaşantısını yalnızca bireysel başarı ve dayanıklılık söylemi içinde değil, aile ilişkileri, sosyal destek ağları ve yapısal koşulların kesişiminde okumaya imkân veren güçlü bir çerçeve sunmaktadır.

6. Sonuç

Araştırma, para sporcuların deneyimini başarı, azim ve bireysel performans anlatısının sınırları içinde bırakmanın açıklayıcı gücünün sınırlı olduğunu göstermektedir. Sporculuğun sürekliliği, aile içinde kurulan dengeler, yeniden dağıtılan sorumluluklar, paylaşılan ya da ertelenen duygusal yükler ve görünmeyen emek biçimleriyle birlikte anlam kazanmaktadır. Böyle bakıldığında paralimpik spor, yarışma alanında başlayan ve orada tamamlanan bir performans pratiği olmaktan çıkarak, ev içi ilişkilerden gündelik zaman örgütlenmesine, bakım düzeninden sosyal çevreyle kurulan bağlara kadar uzanan çok katmanlı bir yaşam deneyimi hâline gelmektedir.

Çalışmanın en önemli katkılarından biri, aile yaşamını spor deneyiminin çevresinde duran destekleyici bir fon olmasından ziyade bu deneyimin yönünü, ritmini ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyen kurucu

bir ilişki alanı olarak görünür kılmasıdır. Katılımcı anlatılarında beliren zaman baskısı, rol çatışması, görünmeyen bakım emeği, iletişim güçlükleri ve duygusal zorlanma, sportif yaşamın aile üzerinde yarattığı yükleri açık biçimde göstermektedir. Aynı anlatılarda yer alan koşulsuz kabul, duygusal yakınlık, yönlendirme, moral desteği ve gündelik sorumlulukların paylaşılması ise aileyi aynı zamanda dayanıklılığı besleyen bir zemin hâline getirmektedir. Böylece aile, ne tek başına güvenli bir sığınak ne de yalnızca gerilim üreten bir alan olarak belirginleşmektedir. Asıl olarak destek ile baskının, güçlenme ile kırılganlığın, yakınlık ile yıpranmanın iç içe geçtiği ilişkisel bir yapı olarak anlam kazanmaktadır.

Araştırmanın ikinci önemli sonucu, sosyal desteğin çoğu zaman varsayıldığı gibi kendiliğinden olumlu, tek yönlü ve pürüzsüz işleyen bir kaynak olmadığını göstermesidir. Destek, sporcunun aidiyet duygusunu, devamlılığını ve psikososyal dengesini güçlendirebilmekte fakat aynı anda beklenti baskısı, müdahale hissi, duygusal yorgunluk ve özerklik gerilimleri de üretebilmektedir. Buradaki belirleyici unsur, desteğin varlığından çok, ilişki içinde hangi anlamı kazandığıdır. Söz konusu sonuç, sosyal hizmet müdahalesi açısından önemli bir çıkarıma işaret etmektedir. Destek sistemlerini tasarlarken sadece desteğin varlığını değil, nasıl sunulduğunu, kim tarafından çerçevelendiğini ve sporcunun özerkliğiyle nasıl temas ettiğini de değerlendirmek gerekmektedir. Böyle bir perspektif, aile desteğini otomatik biçimde olumlu sayan daha sade yorumların ötesine geçerek, müdahale tasarımına ilişkisel bir derinlik kazandırmaktadır.

Veriler, para sporcuların yaşadığı güçlüklerin aile içi ilişkilerle sınırlı bir mesele olarak ele alınamayacağını da göstermektedir. Aile içinde taşınan yüklerin önemli bir bölümü, erişilebilirlik eksiklikleri, kurumsal destek yetersizlikleri, toplumsal önyargılar ve kapsayıcılık sınırları tarafından ağırlaştırılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ev içinde gerilim olarak görünen birçok mesele, kamusal ve kurumsal düzeyde çözülemeyen sorunların yakın ilişkilere yansıyan biçimleriyle de ilgilidir. Bu yönüyle çalışma, para spor deneyimini bireysel uyum ya da aile içi baş etme meselesine indirgemek yerine, ilişkisel süreçlerle yapısal koşulların birbirini nasıl beslediğini gösteren daha geniş bir çerçeve önermektedir.

Sosyal hizmet açısından bakıldığında araştırma, desteğin bireysel danışmanlıkla sınırlı tutulamayacağını açık biçimde düşündürmektedir. Katılımcıların beklentileri; aile içi iletişimin güçlendirilmesinden psikososyal desteğe, yük paylaşımının kolaylaştırılmasından toplumsal önyargılarla mücadeleye, uygun hizmete yönlendirmeden kurumsal eşgüdümün sağlanmasına kadar uzanan çok katmanlı bir müdahale alanına işaret etmektedir. Söz konusu tablo, performans merkezli ve sporcuyu tek başına ele alan destek anlayışının yetersizliğini görünür kılmaktadır. Daha işlevsel bir yaklaşım, sporcuyu aile ilişkileri, sosyal destek ağları, çevresel sınırlılıklar ve kurumsal koşullar içinde birlikte değerlendiren bütüncül bir sosyal hizmet perspektifini gerekli kılmaktadır.

Kuramsal düzlemde çalışma, para spor deneyimini bireysel başarı söyleminden çıkararak toplumsal dışlanma, ilişkisel dayanıklılık ve bakım emeği ekseninde yeniden düşünmeye katkı sunmaktadır. Uygulama düzleminde ise aileyi görünmez bir arka plan olarak değil, müdahale tasarımının merkezî bileşenlerinden biri olarak ele alma gereğini vurgulamaktadır. Böylece para sporcuların aile yaşamı ve sosyal destek sistemleri, akademik ilginin konusu olmanın ötesinde, sosyal adalet, kapsayıcılık ve insan onuruna yakışır destek mekanizmaları açısından da güçlü bir tartışma alanı hâline gelmektedir. Ayrıca çalışma, para sporcuyu sorumluluklar, kırılganlıklar ve dayanıklılık biçimleri içinde yaşayan bir özne olarak yeniden görünür kılmaktadır.

7. Öneriler

7.1. Uygulamaya Yönelik Öneriler

Araştırma bulguları, para sporculara yönelik destek süreçlerinin salt sportif performans ya da bireysel motivasyon ekseninde planlanmasının yeterli olmayacağını göstermektedir. Aile yaşamı, zaman kullanımı, rol paylaşımı, bakım emeği ve sosyal destek ilişkileri, sporcunun sportif sürekliliğini doğrudan etkileyen temel alanlar olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla kulüpler, federasyonlar, yerel yönetimler

ve sosyal hizmet birimleri tarafından geliştirilecek destek modellerinde sporcunun yakın çevresi ve aile sistemi de dikkate alınmalıdır.

Zaman, emek ve rol müzakeresine ilişkin bulgular, para sporcular ve aileleri için aile odaklı danışmanlık, görev paylaşımı ve zaman yönetimi desteklerinin önemini ortaya koymaktadır. Aile desteğinin çift yönlü yapısı ise sadece destek sağlamaya odaklanan programların yeterli olmayacağını, aile içi iletişimi güçlendiren, aşırı müdahale ve baskı algısını azaltan psikososyal destek çalışmalarına ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Çok boyutlu destek gereksinimi dikkate alındığında, kulüpler, federasyonlar, yerel yönetimler ve sosyal hizmet birimleri arasında yönlendirme, savunuculuk ve kurumlar arası koordinasyon mekanizmalarının geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Ailelerin, sporcuya destek sağlayan doğal kaynaklar olarak görülmesi yerine, desteklenmesi gereken aktif paydaşlar olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, para sporcuların aile yaşamını güçlendirebileceği gibi sporcu, aile ve kurumlar arasındaki destek ilişkilerinin daha sürdürülebilir biçimde kurulmasına da katkı sağlayabilecektir.

7.2. Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Gelecek araştırmalarda farklı engel grupları, farklı aile yapıları, bekâr sporcular, çocuk sahibi olmayan katılımcılar ve farklı sosyoekonomik koşullar karşılaştırmalı biçimde ele alınabilir. Böyle bir genişleme, para spor deneyiminin aile yaşamı ve sosyal destek sistemleriyle kurduğu ilişkinin farklı yaşam bağlamlarında nasıl değiştiğini daha görünür hâle getirebilir.

Aile üyeleri, eşler, çocuklar, antrenörler, kulüp yöneticileri ve sosyal hizmet uzmanları gibi farklı aktörlerin deneyimlerini aynı araştırma tasarımı içinde ele alan çalışmalar, destek sisteminin çok aktörlü yapısını daha ayrıntılı biçimde açıklayabilecektir. Toplumsal cinsiyet, aile içi emek dağılımı, erişilebilirlik ve kurumsal destek mekanizmalarına odaklanan karma yöntemli ve boylamsal araştırmalar ise bu çalışmada ulaşılan bulguların aktarılabilirliğini güçlendirebilecektir.

Finansman/ Grant Support
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
The author has no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aitchison, B., Rushton, A. B., Martin, P., Soundy, A. ve Heneghan, N. R. (2021), The Podium Illusion: A Phenomenological Study of the Influence of Social Support on Well-Being and Performance in Elite Para Swimmers, *BMC Sports Science, Medicine and Rehabilitation*, 13, 42. doi:10.1186/s13102-021-00269-1

Alhumaid, M. M., Adnan, Y., Said, M. A., Alobaid, M. A. ve Khoo, S. (2024), Empowerment and Social Inclusion Through Para Sports: A Qualitative Study on Women with Physical Impairments in Saudi Arabia, *Frontiers in Psychology*, 15, 1366694. doi:10.3389/fpsyg.2024.1366694

Alptekin, H. (2024), Engelli Bireylerin Gündelik Yaşamda Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Pratikleri, *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), s. 107-117. doi:10.58632/olgusos.1570374

Argan, M., Gürbüz, B., Koçak, F. ve Atıcı, M. (2021), Engelli Sporcuların Objektifinden Spor Deneyimini Görmek: Engelleyici Faktörlerin Sosyo-Ekolojik Model Perspektifinden Analizi, *Spor Bilimleri Dergisi*, 32(2), s. 75-97. doi:10.17644/sbd.898381

Aydoğdu, Z. ve Reha, N. (2025), Engelli Bireyin Bakımından Sorumlu Ailelerde İyi Oluş ve Sosyal Destek Algısı: Kurum Bakımı ve Evde Bakımın Karşılaştırılması, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 13(26), s. 77-97. doi:10.46218/tshd.1675442

Braun, V. ve Clarke, V. (2006), Using Thematic Analysis in Psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), s. 77-101. doi:10.1191/1478088706qp063oa

Dehghansai, N., Lemez, S., Wattie, N., Pinder, R. A. ve Baker, J. (2020), Understanding the Development of Elite Parasport Athletes Using a Constraint-Led Approach: Considerations for Coaches and Practitioners, *Frontiers in Psychology*, 11, 502981. doi:10.3389/fpsyg.2020.502981

DeJonckheere, M. ve Vaughn, L. M. (2019), Semi-Structured Interviewing in Primary Care Research: A Balance of Relationship and Rigour, *Family Medicine and Community Health*, 7(2), e000057. doi:10.1136/fmch-2018-000057

Ersöz, G. ve Esen, S. (2023), An Overview of Paralympic Sport from a Historical and Psychosocial Perspective, *International Journal of Disabilities Sports and Health Sciences*, 6(Special Issue 1), s. 475-489. doi:10.33438/ijdshs.1357682

Griesinger, A. N., Ehnold, P., Zetzsche, R. ve Schlesinger, T. (2025), Voices of Excellence: Elite Athletes' Perspectives on Support Gaps, Suggestions for Improvement and Their Emergence, *Frontiers in Sports and Active Living*, 7, 1672311. doi:10.3389/fspor.2025.1672311

Judge, L., Moore, M., Reynolds, J., Smith, A. ve Taylor, K. (2025), Enhancing Paralympic Sport: The Crucial Role of Sport Social Workers, *Sport Social Work Journal*, 7, s. 90-102. doi:10.33043/fb7bf8zc8

Kaldık, B. (2024), Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 35(3), s. 393-420. doi:10.33417/tsh.1366165

Kırlıoğlu, M. (2019), Güçler Temelli Yaklaşım ve Güçlendirme: Kolektif Kimlik, Bilgi-Beceri, Benlik Kavramı, Eleştirel Farkındalık, Harekete Geçme, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), s. 2248-2277. doi:10.26466/opus.597190

Mavili Aktaş, A. (2004), Aile Terapisinde Sosyal Hizmet Yaklaşımı, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(7), s. 33-43. doi:10.21560/spcd.29223

Mayda, F. A. (2020), Jane Addams'ın Unutulan Mirasını Hatırlamak: Sosyal Hizmet Uygulaması Bağlamında Sporun Gücü ve Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), s. 1278-1306. doi:10.33417/tsh.653350

Meşe, İ. (2014), Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), s. 79-92. doi:10.21560/spcd.17773

Mira, T., Jacinto, M., Costa, A. M., Monteiro, D., Diz, S., Matos, R. ve Antunes, R. (2023), Exploring the Relationship Between Social Support, Resilience, and Subjective Well-Being in Athletes of Adapted Sport, *Frontiers in Psychology*, 14, 1266654. doi:10.3389/fpsyg.2023.1266654

Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. ve Moules, N. J. (2017), Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria, *International Journal of Qualitative Methods*, 16, s. 1-13. doi:10.1177/1609406917733847

O'Brien, B. C., Harris, I. B., Beckman, T. J., Reed, D. A. ve Cook, D. A. (2014), Standards for Reporting Qualitative Research: A Synthesis of Recommendations, *Academic Medicine*, 89(9), s. 1245-1251. doi:10.1097/ACM.0000000000000388

Pakkan, C. S. (2021), Sosyal Model Çerçevesinde Engelli Erişilebilirliğinin Türkiye'deki Yasal ve Somut Durumu, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 21(1), s. 1-21.

Pečnikar Oblak, V., Campos, M. J., Lemos, S., Rocha, M., Ljubotina, P., Poteko, K., Kárpáti, O., Farkas, J., Perényi, S., Kustura, U., Massart, A. ve Doupona, M. (2023), Narrowing the Definition of Social

Inclusion in Sport for People with Disabilities Through a Scoping Review, *Healthcare*, 11(16), 2292. doi:10.3390/healthcare11162292

Powell, A. J. ve Myers, T. D. (2017), Developing Mental Toughness: Lessons from Paralympians, *Frontiers in Psychology*, 8, 1270. doi:10.3389/fpsyg.2017.01270

Rodríguez Macías, M., Giménez Fuentes-Guerra, F. J. ve Abad Robles, M. T. (2022), The Sport Training Process of Para-Athletes: A Systematic Review, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(12), 7242. doi:10.3390/ijerph19127242

Ruddell, J. L. ve Shinew, K. J. (2006), The Socialization Process for Women with Physical Disabilities: The Impact of Agents and Agencies in the Introduction to an Elite Sport, *Journal of Leisure Research*, 38(3), s. 421-444. doi:10.1080/00222216.2006.11950086

Svanelöv, E., Flygare Wallén, E., Enarsson, P. ve Stier, J. (2020), "Everybody with Disability Should Be Included": A Qualitative Interview Study of Athletes' Experiences of Disability Sports Participation Analysed with Ideas of Able-Mindedness, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 22(1), s. 296-306. doi:10.16993/sjdr.676

Yıldırım, B. (2020), Sosyal Hizmet Uygulamasında Bowen'ın Aile Sistemleri Yaklaşımı, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), s. 287-312. doi:10.21560/spcd.vi.508699

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1415-1426, doi: 10.11616/asbi.1910158

Rızanın Metalaşması: Yumuşak Gücün Kültür Endüstrisi Olarak Yeniden Okunması

The Commodification of Consent: Re-reading Soft Power as the Culture Industry

Didem DOĞANYILMAZ DUMAN[1], Gökhan DUMAN[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 03.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışma, Joseph Nye'ın neoliberal bir perspektifle uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı Yumuşak Güç kavramını, Frankfurt Okulu'nun eleştirel yaklaşımıyla yeniden okumayı amaçlamaktadır. Çalışma, yumuşak gücün cazibeye dayalı rıza üretim sürecinin, aslında Adorno ve Horkheimer'ın "Kültür Endüstrisi" kavramsallaştırmasıyla örtüşen endüstriyel bir tahakküm mekanizması olduğunu savunmaktadır. Diyalektik bir yöntemle ve dijital platform kapitalizmi bağlamında gerçekleştirilen analiz; yumuşak gücün organik bir kültürel etkileşimden ziyade, rızanın metalaşması sürecine tekabül ettiğini ortaya koymaktadır. Makalede; Amerikan Rüyası, K-Pop (Güney Kore) ve Türk dizileri örnek olayları üzerinden, yükselen güçlerin hegemonik kültür endüstrisine karşı aslında bir karşı-hegemonya üretmek yerine, var olan hegemonik yapıyı nasıl taklit ederek bir yeniden üretim sürecine soktukları tartışılmaktadır. Elde edilen bulgular; yumuşak gücün, dijital altyapısal emperyalizm ve algoritmik yönetimsellik yoluyla tahakkümü estetikleştiren ve görünmez kılan bir kitle aldatmacası işlevi gördüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Kültür Endüstrisi, Frankfurt Okulu, Dijital Platform Kapitalizmi, Rızanın Metalaşması.

&

Abstract: This study aims to re-read Joseph Nye's concept of Soft Power, introduced to the international relations literature through a neoliberal perspective, through the critical lens of the Frankfurt School. The study argues that the process of consent production based on attraction in soft power is, in fact, an industrial mechanism of domination that overlaps with Adorno and Horkheimer's conceptualization of the Culture Industry. The analysis, conducted through a dialectical method and within the context of digital platform capitalism, reveals that soft power corresponds to a process of commodification of consent rather than organic cultural interaction. Through the case studies of American Dream, K-Pop (South Korea), and Turkish TV series, the article discusses how rising powers initiate a process of reproduction of the existing hegemonic structure by imitating it instead of producing a counter-hegemony. The findings demonstrate that soft power functions as a form of mass deception that aestheticizes and renders domination invisible through digital infrastructural imperialism and algorithmic governmentality.

Keywords: Soft Power, Culture Industry, Frankfurt School, Digital Platform Capitalism, Commodification of Consent.

Atıf/Cite as: Doğanyılmaz Duman, D., Duman, G. (2026). Rızanın Metalaşması: Yumuşak Gücün Kültür Endüstrisi Olarak Yeniden Okunması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1415-1426. doi: 10.11616/asbi.1910158

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doç. Dr., Didem Doğanyılmaz Duman, İzmir Demokrasi Üniversitesi, didem.duman@idu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

[2] Doç. Dr., Gökhan Duman, İzmir Demokrasi Üniversitesi, g.duman@gmail.com

1. Giriş

Joseph Nye'ın (1990) Soğuk Savaş'ın son zamanlarında kavramı ilk kez ortaya atmasından bu yana, *Yumuşak Güç*, Uluslararası İlişkiler alan yazınında genel kabul görmüş bir kavram haline gelmiştir. Ulaşılmak istenen sonuçları zorlama veya maddi teşvik yerine cazibe yoluyla elde etme yeteneği olarak tanımlanan bu kavram, realist ekolün maddi kapasitelere yönelik saplantısına karşı liberal bir alternatif olarak kabul görmüştür. 11 Eylül sonrası dönemde kavram, küresel hegemonyayı emperyal bir dayatma meselesi olarak değil; değerlerin, kültürün ve politikaların rekabetçi bir pazarı olarak çerçeveleyerek, "kalpler ve zihinler"i kazanmak için reçete niteliğinde bir çözüm haline gelmiştir. Kavramın temelinde yatan varsayım, her zaman normatif açıdan olumlu olmuştur: Cazibeden kaynaklanan güç, kaba kuvvetten kaynaklanan güce kıyasla doğası gereği daha meşru ve daha etiktir. Ancak, Yumuşak Güç'ün bu liberal okumasında temel odak noktasının dışında kalan bir detay mevcuttur. Ana akım Uluslararası İlişkiler teorisi olarak liberalizm, cazibeyi (kendi tarafına çekme) zorlama (tahakküm) ile karşı karşıya getirerek, cazibenin üretildiği, standartlaştırıldığı ve dağıtıldığı yapısal mekanizmaları geri plana itmektedir. Yabancı kamuoylarının tercih oluşumunu organik bir süreç olarak ele almakta ve bu tercihleri önceleyen ve şekillendiren kültürel üretimin endüstriyel boyutunu göz ardı etmektedir. Türkiye'deki mevcut Uluslararası İlişkiler alan yazınında Yumuşak Güç, çoğunlukla devletin etki kapasitesinin nasıl artırılacağına odaklanan pozitivist ve problem çözücü bir perspektifle ele alınmış; ancak kavramın doğasına yönelik ontolojik bir sorgulama tam anlamıyla yapılmamıştır.

Bu çalışma, Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisini, özellikle de Theodor Adorno ve Max Horkheimer'ın "Kültür Endüstrisi" kavramını yeniden ele alarak Yumuşak Güç'ün iyi huylu ontolojisine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Çalışma, küreselleşmenin derin etkilerinin gözlemlendiği günümüzde Yumuşak Güç'ün yalnızca diplomatik bir araç olarak değil, Kültür Endüstrisi'nin jeopolitik bir uzantısı olarak da işlev gördüğünü savunmaktadır. Bu çerçevede, Nye'ın tarif ettiği cazibe, gerçek bir siyasi rıza olarak değil; siyasi özneleri egemen kültürel mantığın pasif tüketicilerine dönüştürerek hegemonyayı tahkim eden bir mekanizma, yani bir tür kitle aldatmacası olarak yeniden okunmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanı, Yumuşak Güç'ün aslında rızanın metalaştırılmasına dayandığıdır. Kültür Endüstrisi, yerel emekçinin edilgenliğini garanti altına almak adına sanatı nasıl eğlenceye indirgeyerek standartlaştırıyorsa; Yumuşak Güç de küresel çeperin itaatini sağlamak adına ulusal değerleri tüketilebilir anlatılar haline getirerek standartlaştırmaktadır. Çalışma, Eleştirel Teori'nin tahakküm ilkesini Uluslararası İlişkiler'in in güç analiziyle sentezleyerek; Yumuşak Güç'ün bir medeniyetler çatışmasından ziyade, küresel hayal gücünün endüstrileşmesi ile ilgili olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, ilk olarak Nye'ın hegemon merkezli güç anlayışı ile Adorno'nun kültüre dair yapısal eleştirisi arasındaki teorik ilişkileri ana hatlarıyla ortaya koyacaktır. Ardından; Kültür Endüstrisi'nin işleyiş mekanizmaları olan standartlaştırma, sözde bireyselleşme ve eğlence olgularını; modern kamu diplomasisi ve dijital platform kapitalizmi düzlemine taşıyacaktır. Sonuç bölümünde ise, çalışma yükselen güçler, cazibenin endüstriyel mantığını sökmek yerine onu taklit etmeye devam ettikçe, gerçek bir karşı-hegemonya oluşturmanın mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Metodolojik açıdan bu çalışma, Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teori perspektifiyle gerçekleştirilen nitel bir kavramsal analiz üzerine inşa edilmiştir. Çalışmada, Joseph Nye'ın neoliberal kurumsalcılık çerçevesinde ürettiği metinler ile Adorno ve Horkheimer'ın kültür endüstrisi eleştirileri diyalektik bir okumaya tabi tutulmuştur. Bu yöntem, kavramları statik tanımlar olarak değil, tarihsel ve toplumsal güç ilişkilerinin bir ürünü olarak ele almayı gerektirmektedir. Dolayısıyla çalışmada, nicel veri setleri yerine; her iki teorik geleneğin temel varsayımları, içsel çelişkileri ve birbirleriyle olan karşıtlıkları üzerinden ilerleyen bir yöntem izlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın araştırma deseni, olgusal genellemeler üretmeyi değil, kavramsal bir yeniden çerçeveleme sunmayı amaçlayan nitel, yorumlayıcı bir tasarım çerçevesinde yapılandırılmıştır. Eleştirel yorumlama kapsamında gerçekleştirilen analiz ise üç aşamada yürütülmüştür: İlk olarak, Nye'ın cazibe, rıza ve gündem belirleme kavramlarının tespiti gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak, bu kavramlar Kültür Endüstrisi'nin standartlaştırma, sözde bireyselleşme ve eğlence kategorileriyle karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutulmuştur. Son olarak ise bu karşılaştırmalı okumayla ortaya çıkan kavramsal bütünleşmeler ve dikotomik yapılar, dijital platform kapitalizmi bağlamında yeniden yorumlanmıştır.

2. Teorik Çerçeve

21. yüzyılda ekonomi politiğin etkisini kavrayabilmek için, iki farklı teorik gelenek arasındaki gerilime odaklanmak gerekmektedir: kültürü meşru bir ikna kaynağı olarak gören Joseph Nye'ın neoliberal kurumsalcılığı ile kitle kültürünü yapısal bir tahakküm mekanizması olarak ele alan Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisi. Bu bölüm; Nye tarafından kavramsallaştırılan cazibenin, Adorno ve Horkheimer'ın uyarısını yaptığı kitle aldatmacasından işlevsel açıdan ayırt edilemez olduğunu savunarak, bu iki paradigma arasındaki dikotominin altını çizmektedir.

Joseph Nye Soğuk Savaş sonrası dönemde, realist ekolün maddi kapasitelere dair var olan odağına karşıt bir şekilde, *Yumuşak Güç* kavramını literatüre kazandırmıştır. Temelleri *Bound to Lead* (1990) adlı öncü eserinde atılan ve *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (2004) kitabında daha da geliştirilen bu güç türünü Nye; zorlama (*sopa*) veya maddi teşvik (*havuç*) olmaksızın, arzu edilen sonuçları cazibe yoluyla elde etme kapasitesi olarak tanımlamaktadır. Nye'a (2004) göre güç mekanizması, tahakkümden kendi tarafına çekmeye kaymakta ve ilgili tarafına çekme süreci de üç temel kaynağa dayanmaktadır: başkaları için cazip olduğu yerlerde kültür, devletin hem içeride hem dışarıda bunlara riayet ettiği durumlarda siyasi değerler ve meşru ve ahlaki otoriteye sahip görüldüklerinde ise dış politikalar. Bu liberal çerçeve, büyük ölçüde hegemon merkezli bir ontolojiden beslenmektedir. Yaklaşım; küresel kamuoyunun, bireylerin ve devletlerin ikna ve çekicilik temelinde en cazip kültürel veya siyasi modeli özgürce seçerek hareket ettiğini varsaymaktadır (Vuving, 2009).

Bu çerçevede, Amerikan sinemasının küresel hakimiyeti veya Batılı tüketim alışkanlıklarının yaygınlığı, bunların kendinden menkul değerlerinin bir kanıtı niteliğindedir. Nye (2011), gücün nihai biçimin gündemi belirleme ve başkalarının tercihlerini şekillendirme yeteneği olduğunu belirtmekte ve süreçte zorlayıcılığın olmadığını altını çizmektedir. Bu durum, başkaları *üzerinde* güçten ziyade, başkalarıyla *birlikte* güç olarak çerçevelenmekte; yani hegemonun zor kullanarak değil, örnek teşkil ederek liderlik ettiği bir pozitif toplamlı oyun haline gelmektedir (Nye, 2008).

Temsilciliğini Frankfurt Okulu'nun yaptığı Eleştirel Teori geleneği ise; kültürel tüketimin, kapitalist tahakküm yapılarından ayrıştırılabileceği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Theodor Adorno ve Max Horkheimer (2002), geç kapitalizm döneminde kültürün, artık insan ruhunun kendiliğinden ve doğal bir ifadesi olmaktan çıktığını; bunun yerine, Kültür Endüstrisi tarafından üretilen ve pazarlanan bir metaya dönüştüğünü savunmaktadırlar. İlk olarak 1944'te kaleme aldıkları eserlerinde yazarlar, kültürün endüstriyel üretiminin, kültürel malların fetiş karakterine bürünmesiyle sonuçlandığını öne sürmüşlerdir. Endüstri, yalnızca mevcut ihtiyaçları karşılamakla kalmamakta; aslında direkt olarak bu ihtiyaçları imal etmektedir. Bu durum, Herbert Marcuse'nin (2003) sahte ihtiyaçlar kavramıyla da örtüşmektedir: Bireyin baskılanmasından çıkar sağlayan belirli toplumsal odaklar tarafından, bireye dışarıdan dayatılan arzular bulunmaktadır. Marcuse'ye göre; geniş bir mal ve hizmet yelpazesi arasından seçim yapma özgürlüğü, hakiki özgürlüğün yokluğunu perdeleyen bir mutlu bilinç yaratarak toplumsal denetimin sürdürülmesini sağlamaktadır. Buradaki temel mekanizma cazibe değil; standartlaştırma ve sözde bireyselleşmedir. Kültür Endüstrisi; gerçekte aynı ideolojik şablonun türevleri olan, ancak görünüşte çeşitlilik arz eden filmler, şarkılar ve yaşam tarzlarından oluşan bir menü sunarak bir seçim yanılsaması yaratmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2002). Tüketici, Nye'ın teorisinde işaret edilen *egemen özne* değil, endüstrinin bir *nesnesi*dir. Horkheimer ve Adorno'ya göre tüketicilerin ürünleri satın alıp kullanmak zorunda hissetmesi durumu kültür endüstrisindeki reklamcılığın net bir başarısıdır.

Nye'ın önermesi Eleştirel Teori perspektifinden değerlendirildiğinde Yumuşak Güç'ün cazibesi kendini endüstriyel standartlaştırmanın bir işlevi olarak açığa vurmaktadır. Bu görüşlerin sentezi, Yumuşak Güç'ü Steven Lukes'un (2005) "Gücün Üçüncü Boyutu" olarak adlandırdığı kavramın bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır: Başkalarının tercihlerini, mevcut düzendeki rollerini kabullenecekleri şekilde biçimlendirerek, çatışmanın daha en başında doğmasını engelleme gücüdür. Nye, bu tercih şekillendirme kapasitesini teslim etmekle birlikte, bunu meşru bir nüfuz olarak değerlendirmektedir. Ancak, Janice Bially Mattern (2005) gibi eleştirel akademisyenler, Yumuşak Güç'ün aslında yumuşak olmadığını; bunun bir tür temsili zor kullanma olduğunu öne sürmektedirler. Bu güç, hedef aktörü; hegemonun değerlerini

reddetmenin bedelinin sosyal dışlanma veya kimliğin gayri meşrulaştırılması olduğu bir retoriksel zorlama kapsamına alarak varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla Nye'ın yabancı kamuoylarını kendi tarafına çekme olarak tanımladığı süreç, eleştirel çerçevede başarılı bir Kültür Endüstrisi çerçevelemesidir. Zira Yumuşak Güç bir ulusun değerlerinin evrensel cazibesine dayanıyorsa, Kültür Endüstrisi bu değerlerin gerçekliğin olumsuz ve karmaşık unsurları bertaraf edilerek; onların yerine sterilize edilmiş, tüketilebilir bir estetik ikame ederek evrenselleştirildiğini açıklamaktadır (Adorno, 1991).

Sonuç olarak Yumuşak Güç, siyasi rızayı bir yaşam tarzı tercihine dönüştürerek işlev görmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle birey, hegemonun politikalarıyla yalnızca mutabık kalmakla yetinmemekte; hegemonun yaşam biçimi için aynı zamanda bir tüketici haline gelmektedir. Böylece ortaya çıkan istikrar, Kültür Endüstrisi'nin kapsayıcı gücüne dayanmaktadır. Çeper ülkeler, hegemonun tahakkümünü meşru veya adil buldukları için değil; bu tahakküm sistematik olarak doğal ve cazip hale getirildiği için kabullenmektedirler (Cox, 1981).

3. Hegemonyanın Mekaniği: "İyi Yaşam"ın Standartlaştırılması

Kültür Endüstrisi, tahakkümün teorik çerçevesini oluştururken, bu oluşumun temel yapıtaşının da standartlaştırılmış bir *iyi yaşam* vaadi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yumuşak Güç, insan deneyiminin ontolojik çoğulluğuyla etkileşime girerek değil; aksine, Batı tüketim kapitalizmiyle özdeşleşmiş tekil ve tek tipleştirilmiş bir modernite vizyonunu yansıtarak işlemektedir. Bu vizyon, alternatif varoluş biçimlerini geçersiz kılmaktadır. Bu bölüm; Kültür Endüstrisi'nin farklı işleyiş biçimleri olan pedagojik anlatı, şiddetin sterilize edilmesi ve çeşitlilik yanılsaması ile nasıl bir jeopolitik hegemonya mekanizması olarak işlediğini incelemektedir.

Yumuşak Güç'ün temel aracını esasen diplomatik mesajlardan ziyade, küresel gişe rekortmeni filmler oluşturmaktadır. Adorno ve Horkheimer (2002), Kültür Endüstrisi'nin dünyayı tüketici adına kategorilere ayırdığını; gerçekliğin kaosunu önceden sindirerek tanınabilir formüllere dönüştürdüğünü ortaya koymuştur. Uluslararası İlişkiler bağlamında bu kalıplaştırma süreci, başarının standartlaştırılması olarak ortaya çıkmaktadır. Küresel eğlence medyası, salt bir eğlence kaynağı olmanın ötesinde, bir kamusal pedagoji biçimi olarak işlev görmektedir (Giroux, 1998). Zira filmler; mülkiyetçi bireycilik, rekabet ve tüketimcilik değerlerini normalleştiren kültürel senaryolar üretmektedir (Giroux, 2011). Küresel Güney'deki izleyiciler bu anlatıları tükettiklerinde; özgürlüğün piyasa tercihi ile özdeş tutulduğu belirli bir ideolojik kodu da bünyelerine almaktadırlar (Harvey, 2005). Bu durum, George Ritzer'ın (2004) toplumun *McDonaldlaşması* olarak adlandırdığı olguyu, yani *fast-food* restoranı ilkelerinin (verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim) küresel kültüre hâkim olma sürecini, pekiştirmektedir. Yumuşak Güç terminolojisiyle ifade edilirse bu durum Amerikan Rüyası'nın mücadelenin, bireysel azmin ve tüketimin toplamıyla ortaya çıkan bir mutluluk şeklinde öngörülebilir, hesaplanabilir bir formül olarak ihraç edildiği anlamına gelmektedir. Nye'ın sözünü ettiği cazibe, esasen bu standartlaştırılmış kodun tanınmasından oluşmaktadır. *Hollywood*'da resmedilen yaşam tarzını arzulamak, onu ayakta tutan neoliberal ekonomik yapılara dolaylı rıza göstermek demektir (Schiller, 1991). Böylece kültürel meta; ayrıntıların ikame edilebilir hale geldiği (Horkheimer ve Adorno, 2002), ancak yine de ideolojiyi de barındıran bir kalıntıya dönüşmektedir.

Kültür Endüstrisi'nin önemli bir işlevi, trajik olanın tasfiye edilmesidir (Adorno, 1991). Klasik trajedide çatışma, çoğu zaman çözümsüz kalan yapısal çelişkilerden kaynaklanmaktadır. Oysa Kültür Endüstrisi; trajik yapısal çatışmayı, çözülebilir teknik sorunlarla ve/veya iyiye karşı kötü eksenindeki dikotomik ahlaki mücadelelerle ikame etmektedir. Bu mekanizma, hegemonun tarihini ve dış politikasını sterilize ettiği için Yumuşak Güç adına büyük önem taşımaktadır. Hegemon; sistemsel başarısızlıklardan ziyade bireysel kahramanlığa odaklanan kültürel ürünleri ihraç ederek, kendine dış etkenlerden bağımsız bir özgüven kaynağı olarak itibar yaratmaktadır. Bu olgu, en iyi askeri-eğlence kompleksinde gözlemlenmektedir (Lenoir, 2000; Stahl, 2010). *Militainment* (askeri-eğlence) çerçevelemesiyle savaş, erdemli ve temiz teknik bir icraat olarak araçsallaştırılmaktadır (Der Derian, 2009). Örneğin, ABD Savunma Bakanlığı tarafından desteklenen filmler; işgalin siyasi bağlamını veya yerel halkın çektiği acıları hafızalardan silerken, sıklıkla işgalci askerin insani yönünü resmetmektedir (Mirrlees, 2016). Bu durum; hegemonun uyguladığı şiddetin

estetik açıdan haz verici ve ahlaki açıdan tartışmasız olduğu bir *Erdemli Savaş* estetiği inşa etmektedir (Der Derian, 2009). Neticede Yumuşak Güç, bir sistematik unutturma politikası üzerinden işlemektedir (Mirrlees, 2013); bu süreçte küresel kamuoyu, hegemonun kültürünün estetik güzelliğine cezbolurken, onun jeopolitik hakimiyetinin zorlayıcı gerçeklerine karşı sistematik olarak körleştirilmektedir.

Son olarak Kültür Endüstrisi; kültürel malları bir özgür seçim görünümü ile donatan sözde bireyselleşme yoluyla hegemonyasını sürdürmektedir (Horkheimer ve Adorno, 2002). Yumuşak Güç'ün küresel pazarında bu durum, yaşam tarzlarına dair yanılsamalı bir çeşitlilik olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme savunucuları; küresel ürünlerin yerel beğenilere uyarlanması anlamına gelen *küyerelleşme*yi (Robertson, 1995), sıklıkla kültürel heterojenliğin bir kanıtı olarak göstermektedirler. Ancak eleştirel yaklaşım, bu durumu hiçliğin küreselleşmesi olarak açıklamaktadır (Ritzer, 2003): Merkezi olarak kurgulanmış ve denetlenen, büyük ölçüde ayırt edici özgün içerikten yoksun formların küresel yayılmasıdır; bu formlar bazen yalnızca yüzeysel yerel unsurlar içerse de asıl yapıları boş ve standarttır.

Devletler; K-Pop, Fransız modası ve/veya Amerikan teknolojisi gibi kültürlerini farklı alanlarda ihraç edebilirler; ancak bu farklılıklar, altta yatan aynı metalaşma mantığının varyasyonları olmaktan öteye gidememektedir. Tüketici ister bir Marvel süper kahramanını, isterse yerelleştirilmiş bir Bollywood uyarlamasını tercih etsin; anlatının altyapısındaki sözdizimi benzer ve hatta kimi zaman tamamen aynı kalmaktadır (Thussu, 2007). Küresel kamuoyunun seçimsiz ilgisine sunulan Yumuşak Güç seçenekleri, hâkim dünya düzeniyle uyumlu olanlarla sınırlandırılmıştır. Tüketimciliği reddeden, radikal biçimde alternatif bir iyi yaşam tanımını teşvik eden bir ulus; cazibeden yoksun olduğu için değil, endüstriyel standartlara aykırı düştüğü için kendini fikirler pazarından dışlanmış bulacaktır. Bu çerçevede, yabancı bir kültüre cezbolma özgürlüğü; salt aynı hegemonik sistemin farklı varyasyonları arasından seçim yapma özgürlüğüyle sınırlı kalacaktır.

4. Bir Üretim Mekanizması Olarak Küreselleşme

Küreselleşme, Kültür Endüstrisi'nin sunduğu standartlaştırılmış rızanın verimli dağıtımını ve tatbikini sağlayan, geniş bir alana yayılmış bir üretim mekanizması ve hatta metaforik olarak bir fabrika gibi çalışmaktadır. 21. Yüzyıl itibariyle küreselleşme olgusu sadece ticari veya diplomatik iş birlikleriyle değil; *dijital platform kapitalizminin* mimarisiyle de tanımlanmaktadır (Srnicek, 2016). Zira; Yumuşak Güç'ün mecrası olan *dijital ağın* tarafsız olmadığı; aksine algoritmik yönetişim, dijital emeğin sömürüsü ve internetin maddi denetimi yoluyla, hegemonik normların yeniden üretimine doğası gereği yatkın olduğu gerçeği söz konusudur.

Geleneksel yayın sürecinden *Netflix*, *TikTok*, *YouTube*, *Meta* vb. dijital platformlara geçiş, Yumuşak Gücün yapısını önemli bir şekilde etkileşmiştir. Geleneksel medya geniş çaplı iletime dayanırken, dijital küreselleşme *Algoritmik Yönetimsellik*'le yakından ilintilidir (Rouvroy ve Berns, 2013). Bu iktidar biçimi; özneyi düşünümsel (refleksif) bir siyasi fail olarak muhatap almamakta; aksine bilinci baypas ederek, doğrudan kullanıcının *istatistiksel bir sureti* olan profili üzerinde eylemde bulunmaktadır. Bu algoritmalar; platform sahibinin ekonomik çıkarlarına hizmet eden içerikleri önceleyen, şeffaf olmayan mekanizmalar, yani bir anlamda birer "kara kutu" olarak işlev görmektedir (Pasquale, 2015). Dal Yong Jin (2015) bu durumu; internetin merkeziyetsizleşme vaadine rağmen dijital kürenin ABD merkezli birkaç dev şirketler grubunun elinde ağır biçimde yoğunlaştığına dikkat çekerek, *platform emperyalizmi* olarak tanımlamaktadır. Böylece, piyasanın *görünmez eli*, *görünmez bir editöre* dönüşmektedir. Statükoyu konsolide eden içerikler; etkileşim ve viralliği kayıran optimizasyon metrikleri tarafından imtiyazlı kılınmaktadır (Seymour, 2019). Dolayısıyla Nye'ın tarif ettiği cazibe; hakiki bir tercihin değil, *algoritmik doygunluğun* bir sonucu haline gelmektedir. Küresel kullanıcı, kültürü merkezden çekmemekte; aksine merkez, kişiselleştirilmiş öneri yanılsaması yoluyla kültürü kullanıcıya sunmakta ve böylece rıza imalatını fiilen otomatik hale getirmektedir.

Platform emperyalizmi kapsamında küresel özne durumundaki bireyler artık propagandanın pasif bir alıcısı değil, birer kullanıcı, tüketici ve hatta üretüketici olarak onun yeniden üretiminin aktif bir katılımcısı haline gelmektedir. Bu durum, dinamiği basit tüketimden Dijital Emek'e dönüştürmektedir (Terranova, 2000; Fuchs, 2014). Çeperdeki kullanıcılar sadece Hollywood içeriklerini izlemekle kalmamakta; aynı

zamanda veri üretmekte, internet içerikleri yaratmakta ve hegemonun platformlarına değer katan tepki videoları kurgulamaktadır. Bu durum; küresel kamuoyunun, hegemonun kültürel tahakkümünü idame ettirme işini gönüllü olarak üstlendiği bir ilişki yaratmaktadır. ABD menşeli bir platformla kurulan her etkileşim (Instagram'da bir beğeni, Google'da bir arama gibi); hegemonun gözetim kapasitesini arttıran ve ekonomik çıkarlarına yarayan veriler üretmektedir. Bu, Jodi Dean'in (2009) İletişimsel Kapitalizm olarak adlandırdığı olgudur: Katılımın salt hacminin merkez tarafından ele geçirilip paraya çevrildiği bir yapıdır. Küresel kullanıcı; hegemonun ideolojisini tüketirken, artık eş zamanlı olarak o ideolojiyi ayakta tutan veriyi de üreten bir üretüketicidir (Ritzer ve Jurgenson, 2010).

Bu durum; Couldry ve Mejias'ın (2019) "Veri Sömürgeciliği" olarak adlandırdığı olgu üzerinden, Tahakküm İlkesi'ni refere etmektedir. Tarihsel sömürgecilik, nasıl ki hegemonun menfaati uğruna doğal kaynakları ve emeği aldıysa; dijital küreselleşme de Silikon Vadisi'nin kârı için insan deneyimini aynı şekilde çekip almaktadır. Gelişmiş dijital ürün ve hizmetlerin yarattığı cazibe, gizli bir bedel taşımaktadır: *veri egemenliğinin* teslimi. Bu durum; yeni ve önemli bir hammadde olan verinin Küresel Güney'den Kuzey'e aktığı, orada işlenerek yüksek karlı ürünlere dönüştürüldüğü ve Güney'e geri satıldığı sömürgeci bir ilişki inşa etmektedir (Thatcher vd., 2016). Dolayısıyla tahakküm, yalnızca görünüşte yumuşaktır; yapısal olarak bakıldığında ise bu, merkezin cazibesine güç veren veriyi çeperin yarattığı, katı bir sömürü sistemidir.

Günlük hayatın vazgeçilmezi haline gelmiş olan internet, denizaltı kabloları, sunucu çiftlikleri ve internet değişim noktalarından oluşan karmaşık bir fiziksel altyapıya sahiptir. Bu altyapıya erken yatırım yapan ülkeler bir anlamda altyapısal emperyalizmin kurulmasını sağlamıştır (Winseck, 2017). Nicole Starosielski'nin (2015) *The Undersea Network* çalışmasında haritalandırdığı üzere; dünyanın verisini taşıyan fiziksel kablolar, büyük ölçüde Britanya İmparatorluğu'nun ve Soğuk Savaş dönemi ABD askeri ağının eski rotalarını takip etmektedir. Bu durum, ABD ve müttefiklerine stratejik bir avantaj sağlamaktadır. İnternetin cazibesi, fiziksel olarak hegemonun toprakları üzerinden yönlendirilmektedir. Fiziksel altyapı üzerindeki bu denetim, hegemona yalnızca veri akışını kesme yeteneği (sert güç) sunmakla kalmaz; aynı zamanda küresel dolaşıma giren kültürel içeriğin, teknik olarak Amerikan bekçilerinden geçmesini zorunlu kılarak, yumuşak gücün erişilebilirliğini de hegemonun lojistik filtresine tabi tutmaktadır. Bu maddi denetim; ABD'ye ağları birbirine bağlama ve/veya ağ bağlantısını kesme tekelini de kazandırmaktadır (Castells, 2009). Dolayısıyla, küresel kültürü tüketme özgürlüğü; hegemonun sert gücünün mülkiyetinde ve koruması altında olan fiziksel altyapıya tabi durumdadır. Bir anlamda küreselleşmenin üretim mekanizması, bir diğer değişle fabrikası, emperyal coğrafyanın ana kayası üzerine inşa edilmiştir.

5. Rızanın İmalatının Ticari Bir Mala Dönüşümü

İmal edilen rızanın aynı zamanda ticari bir mala dönüşmesi sürecini somut örneklerle incelemek, çalışmanın teorik çerçevesini desteklemek açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda, amaçlı örnekleme yöntemiyle hem coğrafi hem de stratejik açıdan farklılıklar taşıyan üç örnek üzerinden dünyadaki farklı yumuşak güç yöntemlerine odaklanılarak ABD'nin köklü hegemonyasıyla birlikte Güney Kore ve Türkiye yükselen güçlerin var olan hegemonyanın yeniden üretimiyle ortaya çıkan çabaları incelenecektir.

5.1. Hiper-Gerçek Bir Hegemonya Olarak "Amerikan Rüyası"

Uluslararası ilişkilerde Kültür Endüstrisi'nin en başarılı örneği, "Amerikan Rüyası"dır. Ancak bu kavram, 21. yüzyılda sosyopolitik bir vaat olmaktan çıkıp, 20. yüzyılın sonlarında Jean Baudrillard'ın (1994) ifade ettiği üzere bir simülasyona, yani göstergelerden oluşan bir yapıya dönüşmüştür. Buna göre, küresel izleyici kitleleri tarafından tüketilen ABD, coğrafi ve/veya siyasi bir devlet değil, aslında hiper-gerçek bir kurgudur.

Bu bağlamda Amerikan Rüyası, Baudrillard'ın harita metaforunda belirttiği gibi, bölgeyi önceleyen bir harita haline gelmiştir; artık, Hollywood ve Netflix üzerinden ihraç edilen parıltılı imajlar, coğrafyanın kendi fiziksel gerçekliğinden daha gerçek ve daha arzu edilir durumdadır. Thomas Piketty'nin (2014) verilerle ortaya koyduğu üzere yüksek eşitsizlik, sınıfsal donukluk ve sosyal kutuplaşma ile nitelenen

çağdaş ABD'nin sosyo-ekonomik gerçekliği, ihraç edilen bu imajla taban tabana zıttır. Ancak Yumuşak Güç perspektifinden bakıldığında, bu hiper-gerçeklik jeopolitik açıdan hakikatin kendisinden çok daha işlevseldir. Çünkü küresel kamuoyu, ABD'nin kendisini değil, onun *gösteri*len halini daha cazip bulmaktadır. Zira gösteri, imgelerin aracılık ettiği toplumsal bir ilişki ağını işaret etmektedir (Debord, 1994). Yumuşak Güç de bu imgeler aracılığıyla, hegemon ile tabi olanlar arasındaki rızaya dayalı görünen bir hiyerarşi kurmaktadır. Bu süreç, Marx'ın (1990) tanımladığı meta fetişizmi mekanizmasıyla işler: Üretimin arka planındaki emperyalizm, sömürü ve/veya askeri müdahaleler gibi toplumsal ilişki süreçleri, bitmiş kültürel ürünün büyüsü tarafından perdelenmektedir. Tüketici, nihai ürüne (Amerikan yaşam tarzına) odaklanarak, onu mümkün kılan üretim koşullarını (hegemonik düzeni) görmezden gelmeye başlamıştır.

Bu, Frances Stonor Saunders'ın (2016) öne sürdüğü marka emperyalizmi kavramıyla birleştiğinde, ilgili devlete önemli bir bağışıklık kazandırmaktadır. ABD bir devlet olarak siyasi hatalar yapabilir, savaşlar kaybedebilir ve/veya etik dışı davranabilir; ancak bir "marka" olarak Amerika, bu siyasi yüklerden arındırılmış durumdadır. Kültür Endüstrisi, devletin siyasi cazibesini kültürel cazibesinden titizlikle ayrıştırmayı başarmıştır. Böylece, ABD'nin dış politikasına yönelik küresel öfke artsa dahi, Amerikan tüketim kalıplarının cazibesi paradoksal bir şekilde canlı kalabilmektedir.

Sonuç olarak, küresel bir tüketici Amerikan Rüyası'nı benimsediğinde; aslında demokratik bir ideali değil, sterilize edilmiş bir estetiği tüketmektedir ve bu estetik, bireysel başarı mitini ve sınırsız tüketim özgürlüğünü evrensel bir norm olarak kodlamaktadır. Yumuşak Güç, bu noktada bir ikna aracı olmaktan çıkmakta; gerçeğin (eşitsizliğin ve tahakkümün) üzerini örten, ancak kitlelerin gönüllü olarak içinde yaşamak istediği konforlu bir hiper-gerçekliğe dönüşmektedir.

5.2. "Fordist" Bir Yumuşak Güç Olarak K-Pop

Güney Kore'nin küresel fenomeni "Hallyu" (Kore Dalgası), Adorno'nun kültür endüstrisi eleştirisine bir Asya alternatifi sunmakla birlikte endüstrinin en "Fordist" örneğini temsil etmektedir. K-Pop (Korean Pop), özünde sadece bir müzik türü değil; devlet planlaması ile işleyen entegre bir endüstriyel üretim modelidir. Bu modelde "İdol Sistemi", Henry Ford'un montaj hattı mantığının kültürel alana uyarlanmasıdır. Genç yetenekler, erken yaşta "hammadde" olarak bu fabrikaya girmekte; yıllar süren disiplinli bir eğitim, estetik müdahaleler ve kişilik inşası süreçlerinden geçerek standartlaştırılmış "idol"ler olarak piyasaya sürülmektedirler. Adorno'nun (1991) "kültürün şablonlaşması" korkusu, K-Pop gruplarında her üyenin önceden belirlenmiş bir işlevi icra ettiği bu iş bölümüyle somut bir gerçekliğe dönüşmektedir. Burada bireysel yaratıcılık, endüstriyel verimlilik adına geri plana itilmiş; sanatçı bir özne değil, şirket tarafından kurgulanmış bir projenin parçası haline gelmiştir.

İçerik açısından bakıldığında K-Pop, Koichi Iwabuchi'nin (2002) "kültürel kokusuzluk" olarak tanımladığı stratejiyi izlemektedir. Ürün, küresel pazarda tutunabilmek adına, kendine has tarihsel ve yerel özelliklerinden arındırılmıştır. Lie'ın (2012) belirttiği üzere K-Pop; Korece sözleri minimize ederek, İngilizce nakaratları ve Batılı müzik altyapılarını kullanarak milliyetsiz bir estetik yaratmıştır. Bu durum, aslında yerel bir kültürün ihracı değil; küresel pop standartlarının bir çeşit yerel çerçevede fason üretimidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu endüstrinin başarısı, sadece arz tarafındaki üretimle değil, talep tarafındaki duygusal emek sömürüsüyle de ilgilidir. K-Pop, hayran kitlelerini, idollerin başarısı için organize bir şekilde çalışan (oy veren, etiket açan, albüm satın alan) gönüllü dijital işçilere dönüştürmüştür. Sektör, hayranların idolle kurduğu tek taraflı duygusal bağı paraya çevirerek, metaların sadece tüketilmediği, aynı zamanda tüketici tarafından pazarlandığı bir ekosistem kurmuştur.

Neticede K-Pop, bir "karşı-hegemonya" olmanın; aksine aslında Batı'nın müzik listelerini başarının nihai ölçütü kabul ederek, Batılı kültürel hiyerarşiyi yeniden üretmektedir. Kraidy'nin (2006) vurguladığı melezlik, burada kültürel bir sentez değil; küresel satış kurallarına uyum sağlamak için geliştirilmiş ticari bir satış algoritmasıdır. Güney Kore'nin yumuşak gücü, bu nedenle, Kore kültürünün cazibesinden ziyade; neoliberal kapitalizmin insan bedenini ve yeteneğini ne denli verimli bir metaya dönüştürebileceğinin bir ispatı niteliğindedir.

5.3. Türk Dizileri ve Oto-Oryantalizm

Türkiye'nin son yirmi yılda küresel televizyon ihracatında ABD'nin ardından ikinci sıraya yükselmesi, yumuşak güç tartışmalarında sıklıkla bir başarı hikayesi olarak sunulmaktadır. Ancak Eleştirel Teori perspektifinden bakıldığında bu olgu, kültürel bir direnişten ziyade, metalaştırılmış geleneğin küresel pazara sunulması olarak okunabilmektedir. Türk dizileri, yerel kültürü özgün haliyle ihraç etmek yerine; onu Batılı izleme alışkanlıklarına uygun, egzotik ama sindirilebilir bir "Oto-Oryantalizm" (Dirlik, 1996) halinde sunmaktadır.

Özellikle *Muhteşem Yüzyıl*, *Diriliş: Ertuğrul*, *Kuruluş: Osman* vb. yapımların işleyiş mantığı, tarihin icat edilmiş bir gelenek (Hobsbawm, 1983) olarak yeniden kurgulanmasına dayanmaktadır. Tarihsel gerçeklik; karmaşık sosyo-ekonomik bağlamından koparılarak, Hollywood'un aşk, entrika, ihanet, kahramanlık gibi melodramatik kalıpları ile sunulmuştur. Örneğin Osmanlı sarayı, tarihsel bir yönetim merkezi olmaktan çıkarılıp, *Dallas* tarzı Batılı pembe dizilerin estetik kodlarıyla yeniden inşa edilmiş bir "fantezi mekanına" dönüştürülmektedir. Bu süreçte tarih, öğrenilen bir hakikat değil; tüketilen bir kostümlü drama halini almaktadır.

Dizilerin küresel Güney'de yarattığı cazibe, Yanardağoğlu ve Karam'ın (2013) tanımladığı üzere "Muhafazakâr Modernlik" vaadinden kaynaklanmaktadır. Batı menşeli yapımların sunduğu "bireyci ve seküler" modernleşme çerçevesine karşı; Türk dizileri, kapitalist tüketim kalıplarını muhafazakâr bir yapıda sunarak, küresel çeperin modernleşme çabalarına bir çözüm üretmektedir. Ancak bu durum, Zygmunt Bauman'ın (2017) "Retrotopya" kavramıyla açıkladığı tehlikeyi barındırmaktadır: Geleceğe dair umudun yitirildiği çağda, idealize edilmiş bir geçmişe sığınmak. Örneğin *Diriliş: Ertuğrul* gibi yapımlar, bugünün karmaşık siyasi sorunlarına, geçmişin kılıçla çözülen basitliğinde yanıtlar aramaktadır. Bu durum, hegemonik sisteme karşı bir meydan okuma değil; aksine, sistemin yarattığı huzursuzluğu, nostaljik bir çerçevede azaltma girişimidir.

Nihayetinde, yükselen güçlerin davranışı "Taklitçi İzomorfizm" çerçevesinde bir yeniden üretim sürecine dönüşmüştür (DiMaggio ve Powell, 1983). Hegemon ile rekabet edebilmek için, hegemona benzemek bir zorunluluk haline gelmiştir. Homi Bhabha'nın (1994) "taklit/öykünme" kavramı burada önem arzetmektedir: alt-sınıf konumundaki özne, özendiğine göre *"neredeyse aynıdır, ama tam olarak değil"*dir. Yükselen güçler; Hollywood ve Silikon Vadisi'nin endüstriyel mantığını benimseyerek, Batı'nın onaylanmış benzerine dönüşmektedirler. Bu yükselen güçler, hegemonu taklit ederek Kültür Endüstrisi'nin mantığını sekteye uğratmadan onun etki alanını yani pazarını genişletmektedirler (Appadurai, 1996). Başarı ölçütü "kültürel metanın tüketimi" olarak kaldığı müddetçe; hakiki bir *karşı-hegemonya* imkansızdır.

6. Sonuç

Bu çalışma, Joseph Nye'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel diplomasiye bir reçete olarak sunduğu Yumuşak Güç kavramına dair geliştirilen normatif iyimserliği eleştirel bakış açısıyla yeniden incelemeyi amaçlamıştır. Frankfurt Okulu'nun eleştirel merceği üzerinden yapılan analiz göstermektedir ki; Yumuşak Güç, uluslararasındaki "kalpleri ve zihinleri kazanma" mücadelesinden ziyade, Kültür Endüstrisi'nin ekonomi-politiğinin jeopolitik alana genişletilmesidir. Buna göre, Nye'ın iddia ettiğinin aksine cazibe, kendiliğinden oluşan organik bir olgu değildir. Adorno ve Horkheimer'ın gösterdiği üzere; kitle kültürü çağında cazibe, endüstriyel olarak imal edilen, standartlaştırılan ve dağıtılan bir "çıktı"dır. Dolayısıyla Yumuşak Güç, aslında rızanın metalaşması sürecidir. Küresel kamuoyu, bir hegemonun değerlerini özgür iradesiyle seçmemektedir; hegemonun kültürel endüstrisi tarafından, o değerleri arzulamak üzere üretilmektedir. Bu bağlamda Yumuşak Güç, Steven Lukes'un gücün üçüncü boyutu olarak tanımladığı; çatışmayı daha doğmadan, zihinleri şekillendirerek engelleme kapasitesinin estetikleşmiş bir halidir. Dolayısıyla bir anlamda Yumuşak Güç; aslında metaların nasıl üretildiğine, tüketildiğine ve hayal edildiğine karrar verme kudreti olan "Yapısal Güç" (Strange, 1988)'ün yeniden kavramsallaştırılmış halidir.

Makale, dijital altyapı analizleriyle sert ve yumuşak güç ikiliğinin teorik geçerliliğini yitirdiğini ortaya koymaktadır. Yumuşak güç çerçevesinde oluşturulan kültürel içeriğin küresel dolaşımı, okyanus tabanındaki kablolardan sunucu çiftliklerine kadar uzanan fiziksel ve yumuşak olmayan "sert" bir altyapıya bağımlıdır. Starosielski ve Castells referanslarıyla tartışıldığı üzere; ABD'nin bu altyapı üzerindeki maddi denetimi, ona kültürel akışları filtreleme, yönlendirme ve gerekli görüldüğünde kesme gücü vermektedir. Dolayısıyla Yumuşak Güç, boşlukta süzülen fikirler bütünü haline gelememiş; hegemonun maddi altyapısından destek alan bir altyapısal emperyalizm türevidir. 21. yüzyılda rıza imalatı, algoritmik yönetimsellik aracılığıyla otomatikleşmiştir. *Netflix*, *YouTube* ve *TikTok* algoritmaları; kültürel tüketimi kişiselleştirilmiş bir deneyim gibi sunsa da, özünde sermayenin ve hegemonun lehine olan içerikleri imtiyazlı kılan kara kutulardır. Birey, dijital platformlarda özgürce dolaştığını sanarken; aslında hegemonik normların sürekli yeniden üretildiği dijital bir çevreleme alanı içinde vakit geçirmektedir. Bu süreçte küresel Güney'in vatandaşları, sadece kültürel tüketici değil, aynı zamanda veri üreterek hegemonun dijital ekonomisini besleyen gönüllü "dijital emekçiler" haline gelmiştir.

Çalışma kapsamında incelen vakalar göstermektedir ki, hali hazırda hegemon olan ABD'ye karşın Güney Kore ve Türkiye gibi yükselen güçlerin Batı hegemonyasına alternatif üretmekte başarısız kalmıştır. Amerikan Rüyası inşa ettiği hiper-gerçeklik ile eşitsizliği ve tahakkümü örtüleyerek var olan düzeni konsolide ederken K-Pop'un "Fordist" idol üretimi veya Türk Dizileri'nin "Oto-Oryantalist" tarih kurgusu, hegemonun kültürel kodlarını ve endüstriyel mantığını taklit ederek, aslında meydan okudukları düzeni yeniden üretim sürecine tabi tutmaktadırlar. Hegemonun oyununu, hegemonun kurallarıyla (gişe hasılatı, izlenme oranları, *Billboard* listeleri) oynamaya çalışan yükselen güçler; karşı-hegemonya üretmek yerine, aslında küresel kültür endüstrisinin yerel oluşumlarını kurabilme yeteneği sergilemektedirler.

Sonuç olarak, Yumuşak Güç kavramının uluslararası ilişkilerde barışçıl bir yaklaşım olarak sunulmasına karşın bu makale tahakkümün daha estetik bir hale getirilerek hegemon tarafından yeniden üretilerek sunulan bir ürün olduğunu savunmaktadır. Walter Benjamin'in siyasetin estetikleştirilmesi kapsamında açıkladığı üzere, Yumuşak Güç de uluslararası eşitsizliklerin, sömürünün, şiddetin veya direkt olarak hegemonyanın üzerini albenisi yüksek ve tüketilebilir bir kültürel örtü ile örtmekte ve doğallaştırmaktadır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adorno, T. W. (1991). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. Routledge.

Andrejevic, M. (2007). *iSpy: Surveillance and Power In The Interactive Era*. University Press of Kansas.

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation* (S. F. Glaser, Trans.). University of Michigan Press.

Bauman, Z. (2017). *Retrotopia*. Polity Press.

Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.

Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.

Couldry, N., ve Mejias, U. A. (2019). *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It For Capitalism*. Stanford University Press.

Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, *10*(2), s. 126–155. https://doi.org/10.1177/03058298810100020501

Dean, J. (2009). *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics*. Duke University Press.

Debord, G. (1994). *The Society of the Spectacle* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Zone Books.

Der Derian, J. (2009). *Virtuous War: Mapping the Military-Industrial-Media-Entertainment Network* (2nd ed.). Routledge.

DiMaggio, P. J., ve Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, *48*(2), s. 147–160. https://doi.org/10.2307/2095101

Dirlik, A. (1996). Chinese History and The Question of Orientalism. *History and Theory*, *35*(4), s. 96–118. https://doi.org/10.2307/2505446

Fuchs, C. (2014). *Digital Labour and Karl Marx*. Routledge.

Giroux, H. A. (1998). Public Pedagogy and Rodent Politics: Cultural Studies and the Challenge of Disney. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, *2*, s. 253–66. http://www.jstor.org/stable/20641425

Giroux, H. A. (2011). *On Critical Pedagogy*. Continuum.

Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.

Hobsbawm, E., ve Ranger, T. (Eds.). (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.

Horkheimer, M., ve Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of Enlightenment: Philosophica Fragments* (E. Jephcott, Trans.). Stanford University Press. (Orijinal eser 1944'te yayımlanmıştır).

Iwabuchi, K. (2002). *Recentering Globalization: Popular Culture and Japanese Transnationalism*. Duke University Press.

Jin, D. Y. (2015). *Digital Platforms, Imperialism and Political Culture*. Routledge.

Kraidy, M. M. (2006). *Hybridity, or the Cultural Logic of Globalization*. Temple University Press.

Lenoir, T. (2000). All But War Is Simulation: The Military-Entertainment Complex. *Configurations*, *8*(3), s. 289–335. https://doi.org/10.1353/con.2000.0022

Lie, J. (2012). What is the K in K-pop? South Korean Popular Music, the Culture Industry, and National Identity. *Korea Observer*, *43*(3), s. 339–363.

Lukes, S. (2005). *Power: A Radical View* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.

Marcuse, H. (2003). *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society (1st ed.)*. Routledge.

Marx, K. (1990). *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. 1* (B. Fowkes, Trans.). Penguin Classics. (Orijinal eser 1867'de yayımlanmıştır).

Mattern, J. B. (2005). Why 'Soft Power' isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. *Millennium*, *33*(3), s. 583–612. https://doi.org/10.1177/03058298050330031601

Mirrlees, T. (2013). *Global Entertainment Media: Between Cultural Imperialism and Cultural Globalization*. Routledge.

Mirrlees, T. (2016). *Hearts and Mines: The US Empire's Culture Industry*. UBC Press.

Nye, J. S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. Basic Books.

Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.

Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *616*(1), s. 94–109. https://www.jstor.org/stable/25097996

Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. PublicAffairs.

Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Harvard University Press.

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century* (A. Goldhammer, Trans.). Harvard University Press.

Ritzer, G. (2003). *The Globalization of Nothing*. SAGE Publications.

Ritzer, G. (2004). *The McDonaldization of Society: Revised New Century Edition*. SAGE Publications.

Ritzer, G., ve Jurgenson, N. (2010). Production, Consumption, Prosumption: The Nature of Capitalism in the Age of the Digital 'Prosumer'. *Journal of Consumer Culture*, *10*(1), s. 13–36. https://doi.org/10.1177/1469540509354673

Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, ve R. Robertson (Eds.), *Global Modernities* (s. 25–44). Sage Publications.

Rouvroy, A., ve Berns, T. (2013). Algorithmic Governmentality and Prospects of Emancipation. *Réseaux*, *177*(1), s. 163–196. https://doi.org/10.3917/res.177.0163

Saunders, F. S. (2016). *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. The New Press.

Schiller, H. I. (1991). Not Yet The Post-Imperialist Era. *Critical Studies In Mass Communication*, *8*(1), s. 13–28. https://doi.org/10.1080/15295039109366777

Seymour, R. (2019). *The Twittering Machine: How Capitalism Stole Our Social Life*. Indigo Press.

Shambaugh, D. (2013). *China Goes Global: The Partial Power*. Oxford University Press.

Srnicek, N. (2016). *Platform Capitalism*. Polity Press.

Stahl, R. (2010). *Militainment, Inc.: War, Media, and Popular Culture*. Routledge.

Starosielski, N. (2015). *The Undersea Network*. Duke University Press.

Strange, S. (1988). *States and Markets*. Pinter Publishers.

Terranova, T. (2000). Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy. *Social Text*, *18*(2), s. 33–58. https://doi.org/10.1215/01642472-18-2_63-33

Thatcher, J., O'Sullivan, D., ve Mahmoudi, D. (2016). Data Colonialism Through Accumulation by Dispossession: New Metaphors for Daily Data. *Environment and Planning D: Society and Space*, *34*(6), s. 990–1006. https://doi.org/10.1177/0263775816633195

Thussu, D. K. (2007). *News As Entertainment: The Rise of Global Infotainment*. Sage Publications.

Vuving, A. L. (2009). *How Soft Power Works*. APSA 2009 Toronto Meeting Paper. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1466220

Winseck, D. (2017). The Geopolitical Economy of the Global Internet Infrastructure. *Journal of Information Policy*, *7*, s. 228–267. https://doi.org/10.5325/jinfopoli.7.2017.0228

Yanardağoğlu, E., ve Karam, I. N. (2013). The Fever That Hit Arab Satellite Television: Audience Perceptions of Turkish TV Series. *Identities*, *20*(5), s. 561–579. https://doi.org/10.1080/1070289X.2013.823089

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1427-1436, doi: 10.11616/asbi.1910165

"Seçkin Kültürün Dibe Batması" Kuramı Çerçevesinde "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" Adlı Mesnevinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Masnavi Titled "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullah" Within the Theory Of "The Sinking of Elite Culture"

Bahanur ÖZKAN BAHAR[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 20.05.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu çalışma, Alman halkbilimci Hans Naumann'ın seçkin bir zümre tarafından üretilen kültürel unsurların zamanla halk katmanlarına yayıldığını savunan ve literatürde "Primitive Gemeinschaftskultur und gesunkenes Kulturgut" (Seçkin Kültürün Dibe Batması) adıyla bilinen kuramını, "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" adlı mesnevi örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Kuramsal çerçevede; Naumann'ın halk kültürünü edilgen bir alıcı olarak konumlandıran tartışmalı yaklaşımı, beslendiği düşünsel kaynaklar ve bu görüşe karşı geliştirilen alternatif teoriler ele alınmaktadır. Uygulama bölümünde ise Klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı bir şair tarafından kaleme alınan ilgili mesnevinin, zaman içerisinde "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra" gibi halk anlatılarına ve masal formlarına evrilme süreci analiz edilmektedir. Yazılı ve seçkin bir kültür ürününün kolektif bir anlatıya dönüşümünü somutlaştıran bu örneklem, Naumann'ın kuramının Türk edebiyatındaki yansımalarını ve kuramın geçerlilik sınırlarını değerlendirmek açısından özgün bir veri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hans Naumann, Halk Kültürü, Klasik Türk Edebiyatı, Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh.

&

Abstract: This study focuses on the theory of the German folklorist Hans Naumann, known as "Primitive Gemeinschaftskultur und gesunkenes Kulturgut" ("The Sinking of Elite Culture"), which posits that many cultural elements attributed to folk culture are actually produced by an elite stratum and gradually disseminate among the lower social layers. Within the theoretical framework, Naumann's controversial approach—positioning folk culture as a passive recipient—is discussed along with its intellectual sources and alternative theories developed in response. In the application section, the masnavi titled "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh," written by a poet within the tradition of Classical Turkish literature, is analyzed in relation to Naumann's theory. Over time, this work evolved into folk narratives and fairy-tale forms, such as "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra." This transformation exemplifies how a written and elite cultural product can become a collective narrative, providing unique data for evaluating the reflections and the limits of Naumann's theory in Turkish literature.

Keywords: Hans Naumann, Folk Culture, Classical Turkish Literature, Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh.

Atıf/Cite as: Özkan Bahar, B. (2026). "Seçkin Kültürün Dibe Batması" Kuramı Çerçevesinde "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" Adlı Mesnevinin Değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1427-1436. doi: 10.11616/asbi.1910165

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Doç. Dr., Bahanur Özkan Bahar, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, bahanurozkan@gmail.com.tr

1. Giriş

Bu çalışmanın temel amacı, Naumann'ın kuramını sadece teorik bir tartışma olarak bırakmayıp, Türk edebiyatının zengin bir örneği üzerinden bu sürecin izlerini sürmektir. Klasik bir mesnevinin zamanla halk anlatılarına ve masallara dönüşme serüveni, aslında yazılı kültür ile sözlü gelenek arasındaki o görünmez köprüyü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle inceleme, hem Naumann'ın halk kültürüne bakışını Türk edebiyatı verileriyle test etmeyi hem de seçkin bir metnin halkın muhayyilesinde nasıl yeniden şekillendiğini somut bir biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece, yüksek kültürden halk katmanlarına süzülen bu anlatının geçirdiği yapısal dönüşümün sergilenmesi, edebiyatımızdaki türler arası geçişkenliğin anlaşılmasına da mütevazı bir katkı sunacaktır.

Toplum birbirinden farklı kültür gruplarını bünyesinde barındıran bir sistemdir. Alt-üst tabaka, elit-düşük, seçkin-sıradan, havas-avam gibi zıtlıklar üzerinden tanımlanan bir yapısı vardır. Elit ya da karşılığı olan seçkin, "Benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliği ile göze çarpan, üstün, mümtaz; bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan kişi veya grup" (Türkçe Sözlük, 2011: 2054) olarak tanımlanmaktadır.

Toplumların yarattığı maddi manevi değerler bütününe de kültür denmektedir (Türkçe Sözlük, 2011: 1558). Her ne kadar farklı tanımları ve ele alınışları olsa da kültür insanoğlunun ortaya koyduğu her şey olarak özetlenebilir. Sözlükteki karşılığına yer verilen kültürü, Raymond Williams, tanımlanması en güç kavramlardan birisi olarak görmüş, Alfred Kroeber ve Clyde Kluckhohn çeşitli bilimsel ve popüler kaynaklardan yararlanarak topladıkları kültüre yönelik 164 farklı tanımı bir arada sunmuşlardır (Oğuz, 2011: 125).

Kültür, kültürün tanımı ve onu oluşturan unsurlar, sosyal bilimlerde pek çok araştırmacının karşısına çıkan ve cevap aradığı sorulardır. Kültürün en önemli ögelerinden biri olan sanat da kendi içinde birçok soruyu barındırır. Sanatın yaratımında bireysel bir yaratıcılık ya da yetkinlik olup olmadığı; yani sıradan bir insanın mı yoksa bir sanatçının mı yarattığı, süreç içerisinde zorunlu olarak ortaya çıkıp çıkmadığı, bir arayış sonucu mu yoksa bir çözüm olarak mı var olduğu, kim için ortaya konulduğu gibi konular üzerine pek çok tartışma yapılmıştır ve yapılmaktadır.

Her ne kadar sınırları net bir şekilde çizilemezse de alt ve üst sınıfların sanatı olarak tanımlanabilecek yüksek sanat ve zıttı olarak görülebilecek popüler sanat, bunlardan birinin bir diğeri üzerindeki tesiri, sanat tarihi, sosyoloji, halkbilimi gibi pek çok alanın ele aldığı konulardan bazılarıdır. Sanatı yaratan elit bir grup mudur yoksa halk mıdır? Bunların arasında etkileşim var mıdır ya da var ise, ne boyuttadır? gibi sorular ve cevapları bahsedilen pek çok ilim ve sanat alanının meşguliyetleri arasında yer almaktadır. "Zira her sınıf, bir şeye önem ve değer atfetmesi gerektiğinde, kendine özgü önceliklerini şekillendirmesine yardımcı olan ve mukayeseli bir ötekini dışlama tavrını işleten yapısal motivasyonlara sahiptir" (Kaya, 2022: 93).

Sanat, kendine özgü yaratım süreçleri ve üretim biçimleri ile hem sanat çevrelerini hem de ilgili alanda çalışan bilim insanlarını ilgilendiren bir olgudur. Sanatın yaratımında bireysel bir yaratıcılık veya yetkinlik olup olmadığı; yani bir eserin sıradan bir insan mı yoksa bir sanatçı tarafından mı ortaya konduğu, süreç içerisinde zorunlu olarak ortaya çıkıp çıkmadığı, bir arayış sonucu mu yoksa bir çözüm olarak mı var olduğu, kim için üretildiği gibi sorular, sanat alanında uzun süredir tartışılmaktadır.

Bu tartışmalardan biri, sanat eserinin yaratıcısının mensup olduğu sosyal grubun önemi ile ilgilidir. Bu soruya yanıt arayışında pek çok görüş geliştirilmiş ve bazıları kuram hâline gelmiştir. Bilimsel bilgiye ulaşma yolunda insanlık tarihi boyunca kuramlar geliştirilmiş; bazıları büyük yankı uyandırmış ve uygulanmış, bazıları ise döneminde dahi kullanılmamıştır (Çobanoğlu, 2022: 170-171). Metin merkezli halkbilim kuramlarından biri olan "Seçkin Kültürün Dibe Batması", Alman halkbilimci H. Naumann tarafından geliştirilmiştir. Kuram, Türkçeye bu şekilde çevrilmiş olsa da genellikle çevrilmemiş orijinal hâli ile, yani "Kulturgut und primitive Gemeinschaftskultur" kullanılmaktadır.

Kuram hem döneminde hem de sonrasında çok destekçi bulamadığından olsa gerek çalışmayla ilgili Türkçe çok ciddi bir kaynak birikiminin olmadığı görülmektedir. Yapılan literatür taramalarında konu ile ilgili en geniş izahın yapıldığı yayının James R. Dow'a ait "Hans Naumann's gesunkenes Kulturgut und primitive Gemeinschaftskultur" adlı makalenin olduğu görülmüştür. Dow'un söz konusu makalesinin temelini, Naumann'ın kendi kaleme aldığı eserler ile Naumann'ın oğlunun babası Naumann hakkında yazdığı biyografi oluşturmaktadır.

Naumann'ın fikirlerinin çok net olmadığını, hatta biraz bulanık olduğunu düşünen James R. Dow, "Primitive Gemeinschaftskultur" (İlkel Toplumsal Kültür, 1921) kitabı başta olmak üzere bu eserin daha kısa bir formu olan "Grundzüge der deutschen Volkskunde" (Alman Folklorunun Temel Özellikleri, 1922) eserlerinden istifade ederek ve Naumann'ın oğlunun onunla ilgili yazdığı biyografiden yola çıkarak hem onu hem de kuramını daha iyi tanıtmak için yazdığı makalede kuramla ilgili bazı tespitlerine yer vermektedir. Dow, Naumann'ın kitaplarının doğrudan bu kuram üzerine şekillenmediğini; eserlerinin ilkel insan, ilkel insanın inancı ve dünyaya bakış açısı gibi konuları ele aldığını, bu çerçeveden hareketle ortaya koyduğu ilkel toplum teorisine dair pek çok görüş içerdiğini ileri sürmektedir (2014: 50–51).

Çalışmada "Seçkin Kültürün Dibe Batması" olarak kullanılacak kuram ortaya atıldığı dönemlerde tartışma konusu olmuş ve kuramcısının başını ağrıtmıştır. Naumann'ın kuramı "Toplumun daha yüksek, daha eğitimli seviyelerinden gelen materyalin daha alt seviyedeki volk'a (halka) batması" (Dow, 2014:51) ya da inmesi ve aynı zamanda onu beslemesi şeklinde kısaca tanımlanabilir. Naumann'ın eserinden alıntılanan şu cümle de görüşünün bir başka şekilde izahı gibidir: "Toplumsal kültürün mallarından, ilkele, ince taze, toprağa yakın, sonsuzca yerli bir güç akar. Bu daha düşük katmanlar, yüksek kültüre sonsuz, derin ve güçlü bir yerli toprak sağlar" (Dow, 2014:56).

Kuramı ile ilgili çok özellikli ve açıklayıcı örnekler veremeyen Naumann, "sanat şarkıları" adını verdiği yani bir üst kültürün ürettiği mahsullerin zamanla halk şarkısına evrilmesi (Dow, 2014: 54) verdiği açıklayıcı örneklerden birisidir. Bir diğer makul örnek de halk kostümüne dair yaptığı tanımlamadır. Halk kostümünü, "eğitimli üst sınıfın, eğitimsiz kırsal alt sınıf tarafından geliştirilen giyim tarzı" (Dow, 2014: 54) olarak tanımlar. Görüşlerini bu örneklerin dışında köy mimarisi, süslemeleri, düğün yemekleri, kullanılan aletler, mobilyalar, bazı sosyal adetler (Dow, 2014: 89) gibi pek çok ögenin kentlilerden taklit yoluyla alındığını belirtir ancak köylünün kendine göre uyarladığı, sadeleştirdiği ya da zenginleştirdiği bilgisini eklemeyi de ihmal etmez. Sanat şarkısının söylenerek değiştirildiği gibi batık kostüm de kırsal komünal kültürün iradesine göre yeniden şekillendirilir (Dow, 2014:89).

Naumann, kendi sisteminin oluşturulmasında İsviçreli folklorist Eduard Hofmann-Krayer'in konseptinden hareket etmiştir. W. H. Riehl'in halk ruhu fikrini eleştiren Hofmann-Krayer ilk çalışmalarında halkın yeni bir şey üretmediğini, var olanı yeniden yorumladığını ileri sürmüştür (Cocchiara, 2017: 438-439). Eduard Hofmann-Krayer'in görüşlerini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: "Halk içinde bilinçli veya bilinçsiz yayılan her şey halk ürünü olarak algılanamaz, bireysel saiklerle kolektif saiklerin ayırt edilmesi zordur ve folklorun yenilenme süreci burada saklıdır, her türlü kolektif oluşumun merkezinde ahenk sağlayan daha güçlü bireysel bir çalışma vardır" (Cocchiara, 2017: 439).

Naumann'ın kuramı basitçe açıklanacak olursa, kültür varlıklarının üst tabakada oluşturulup alt tabakaya doğru "çöküş" eğiliminde olduğunu öne sürer. Bu durum seçkin tabakanın aşağı tabakaya batması ya da inmesi şeklinde tanımlanır. Amaç folklor unsurlarında, halk ağzındaki sanat unsurlarında aslında halkın üretici olmadıklarını, bu tür ürünlerin yaratım sürecinde yaratıcı bireylerin ya da elitist kültürün olduğunu ispat etmektir. Naumann bu noktada kendisi gibi Alman olan kuramcı Meier'in takipçisi olmuş ve onun yalnızca halk şarkıları için ileri sürdüğü görüşü diğer halk mahsullerine de uyarlamıştır. Meier, binden fazla halk şarkısını ele alarak yaptığı çalışmasında şarkıyı, Grimm Kardeşlerin kabul ettiği gibi kolektif olarak algılamamış, bireyselliğin altını çizerek halk şarkılarını farklı şairlere bağlamıştır (Cocchiara, 2017: 435-436).

Çobanoğlu, "Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş" adlı çalışmasında kuramı en çok tartışılanlardan biri olarak bilidiği daha önce de belirtilmiştir. Kuramı ve taraftarlarının fikirlerini ise

şöyle özetlemiştir: "Folklor unsurlarının özellikle de halk ağzındaki sanat türkülerinin kaynağını seçkin yaratıcı bireylere ya da elitist kültüre bağlamaktır (1999: 162). Alangu ise teoriyi, "Kültür varlıklarının yaratıcı yukarı tabakadan kabul edici aşağı tabakaya sürekli ve aralıksız çöküşü ve ilkel cemaat kültürü hâline dönüşmesi fikridir" (1983: 107) şeklinde tanımlamıştır.

Çalışmaya konu olmuş bu kuram henüz ortaya atıldığı dönemde kabul görmemiş ve bazı çevrelerce şiddetle tenkit edilmiştir. Hatta kuramın ideolojik bir zemininin olması karşıt ideolojiler tarafından antitez niteliğinde yeni kuramlar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Naumann'ın fikirleri henüz çağında ve sonrasında çokça tenkit alsa da benzeri başka görüşlerin olduğu da bilinmektedir. Marx'a göre, sanat, entelektüel işlemlerle karakterize edilir ve sanat eserleri de maddi nesneler gibi egemen üretim şekli tarafından belirlenmektedir (Ulusoy, 1993: 249). Sosyal taklit teorisini inşa eden Fransız sosyolog Tarde, bir toplumda saygın ve etkin konumlarda bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerini ve denetimini elinde tutan toplumsal seçkinleri, kanaat önderleri olarak kavramsallaştırmaktadır (Çebi, 2012:12). Okullarda ve tapınaklarda geliştirilen bilgiye dayalı kültürü "büyük gelenek" yazıyı bilmeyen köy toplumlarının yaşamlarında kendiliğinden gelişen kültürü (halk kültürü) ise "küçük gelenek" olarak adlandıran Robert Redfield, her iki grup arasında birtakım etkileşim olduğunu kabul etmiştir (Burke, 1996: 38). Bunun yanında küçük geleneği seçkin olmayanların geleneği olarak görmüş ve büyük geleneğin faaliyetlerinin kültürden çıkarıldığında geriye pek bir şey kalmayacağını da eklemiştir (Burke, 1996:38). Benzer şekilde, Croce halk şiirlerinin belli ölçüde eğitimli veya yarı eğitimli kişilerin faaliyetlerinin bir ürünü olduğunu, eğitimsiz halk tarafından çok nadir yaratıldığını söyler (Cocchiara, 2017: 444).

Sanatın yaratıcı bireylerin ya da seçkin bir grubun elinde icra edildiğini ileri süren görüş, başka bir biçimde şu şekilde de ifade edilmiştir: "Avrupa üst kültürü sanatı üretir; öteki olarak gördüğü dünyaya ya da dünya ülkelerine bir kültür ve edebiyat değiştirme aracı olarak takdim eder" (Çalışkan, 2012: 52). Renata Dessaur'un, "Die Rolle Der Kunstlichen Bearbeitung In Der Textgeschichte Der Alten Deutschen Volksballaden" (Eski Alman Halk Balad Metinlerinin Yapay Düzenlenmesinin Tarihteki Rolü) adlı makalesini yayımlayan Emma Funk, Alman halk şarkılarının katmanlaşması meselesini incelemiş ve edebi kökenli pek çok şarkının halk ortamına girerek nasıl gerilediğini göstermeyi başarmıştır (Cocchiara, 2017: 440).

Sanatın toplumsal kökenine ilişkin tartışmalarda, birbirinden oldukça farklı ideolojiler, teoriler ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, sanatı üstün sınıfın ürettiği; alt sınıfların ise bu üretimden yararlanarak onu dönüştürdüğü, sadeleştirdiği ya da zenginleştirdiği yönündeki düşünce, Naumann'ın görüşleri de dâhil olmak üzere çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte, yukarıda belirtilen yaklaşımın tam karşısında yer alan bir görüşün de mevcut olduğu görülmektedir. On sekizinci yüzyıldan itibaren popülerlik kazanan halk şarkılarının yanı sıra halk öyküleri, halk oyunları, halk dini ve halk festivalleri gibi halk edebiyatının diğer ürünleri derlenmiştir. Herder, Grimm Kardeşler ve İsveçli şair Erik Gustav Geiser gibi isimler, bu eserleri organik ve halkın doğal yapısını yansıtan ürünler olarak değerlendirmektedir (Burke, 1996: 21).

Kuramların bilim insanları tarafından ele alınışı, bilim insanının yolunu aydınlatıp aydınlatmadığı ya da tartışmalara çözüm olabilecek bir bakış açısı sunup sunmadığı açısından değerlendirilmelidir. Bu düşünce doğrultusunda kuramlar, işlevsel yanları varsa, değiştirilip düzenlenmeye açıktır. Kuramın tarihi gelişimi, kurama gelen eleştiriler veya taraftarları, çalışmanın temel amacı değildir. Kuram, çalışma konusu olan mesneviye uygunluğu dikkate alınarak kısaca tanıtılmıştır.

Daha önce de değinildiği gibi Naumann'ın kuramı hem çağında hem de sonrasında bir hayli eleştiriye maruz kalmıştır. Bununla birlikte Naumann'ın görüşlerine bağlı veya paralel pek çok araştırmacının bulunduğu bilinmektedir ki bazıları çalışmada kısaca zikredilmiştir. Bu bağlamda, kuramın bazı meseleler açısından uygulanabilir olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca hem zamanında hem de sonrasında çok eleştirilen kuramın çalışmaya mevzu olan mesnevi ile örtüştüğü düşünülmektedir.

2. Mesneviden Halk Hikâyesine

Akademik çevrelerde "Klasik Türk Edebiyatı" veya "Divan Edebiyatı" olarak adlandırılan edebiyat geleneği için, belirli bir zümreyi işaret eden farklı isim önerileri de ileri sürülmüştür. "Osmanlı Edebiyatı" veya "Ümmet Edebiyatı" gibi adlandırmaların yanı sıra, bu edebiyatın seçkin bir sınıfa ait olduğunu ima eden "Saray Edebiyatı" veya "Yüksek Zümre Edebiyatı" gibi isimlendirme teklifleri de literatürde yer almaktadır.

Bu edebi geleneğin nazım şekillerinden biri olan mesnevi kafiyedeki serbestlik ve beyit sayısının sınırsız olmasından dolayı çok rağbet görmüştür. Uzun bir hikâyeyi şairane nakletmek isteyen hemen her şair mesnevi tertip etmiş, hatta zamanla beş mesnevi tertip etmek yani hamse sahibi olmak saygın bir hale gelmiştir.

Kökeni Arap edebiyatına dayanan mesnevi nazım şekli, İslamiyet öncesi Uygurların "aa, bb, cc" şeklinde kafiyelendirdikleri şiir yapısıyla benzerlik göstermektedir; bu nedenle Türkler, bu biçimi yabancılık çekmeden kullanmışlardır (Kartal, 2014:15). Mevcut bilgilere göre XI. yüzyılda Yûsuf Has Hâcib tarafından yazılan ilk Türkçe mesnevi Kutadgu Bilig'dir. Eser, Karahanlı Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Anadolu sahasında ise XIV. yüzyılın başlarında Yûnus Emre tarafından yazılan Risâletü'n-nushiyye mesnevi nazım şekliyle Anadolu'da Türkçe kaleme alınan ilk eser sayılmaktadır (Kartal, 2014: 259). Aynı dönemde Anadolu'da Mevlânâ, Mesnevî-i Manevî adlı büyük mesnevisini, oğlu Sultan Veled ise İbtidâ-nâme ve Rebâb-nâme adlı mesnevilerini dönemin temayülü gereği Farsça telif etmiştir. Bu dönemde çok çeşitli konularda yazılmış ve günümüze ulaşmış pek çok mesnevinin varlığı bilinmektedir.

Amil Çelebioğlu'na göre XIV. yüzyılda yazılan mesnevi sayısı 58'dir; A. Atilla Şentürk bu sayıyı 79 olarak verirken, Ahmet Kartal irili ufaklı yaklaşık 100 mesnevinin varlığından söz etmektedir (Kartal, 2014: 265–268). Mesnevi ile tertip edilmiş ilk mevlidlere, ilk mirâc-nâmelere, Sadî'nin Bostan eserinin birebir olmasa da ilk tercümesine, Kelile ve Dimne tercümesine, ilk firâk-nâmeye XIV. yüzyılda (Kartal, 2014: 265-275) tesadüf edilir. Yine bu yüzyılda tertip edilen mesneviler arasında Hz. Peygamberin kendi hayatı ve mucizeleri etrafında şekillenenler, peygamberin evlatlarının ölümünü anlatan eserler, şefâat-nâme, tecvit çevirisi gibi din muhtevalı pek çok mesnevinin olduğu görülmektedir. Şeyyâd Hamza'nın mahşer-nâme türündeki Ahvâl-i Kıyâmet, Hoca Mesûd'un Süheyl ü Nevbahâr'ı Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı, Âşık Paşa'nın Garîb-nâmes'si Kadı Darîr'in ve Suli Fakîh'in Yûsuf u Züleyhâ'sı, Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd'i ve İskender-nâme'si, Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i, Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd ü Ferahşâd'ı, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i, Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka ve Gülşâh'ı Anadolu sahasında yazılan bu yüzyılın önemli mesnevileri arasında ayrıca zikretmek lazım gelir. Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıyan ve çalışmaya konu olan "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh"ın, Eski Anadolu Türkçesinin hâkim olduğu XIV. ve XV. yüzyıllarda telif edildiği düşünülmektedir.

XV. yüzyıla gelindiğinde ise mesnevinin daha olgun örneklerine rastlamak mümkündür. Daha edebî ve aruza daha hâkim olan eserlerin sayısında artış görülür. Bu eserler arasında Süleymân Çelebi'nin Vesîletü'n-necât, Hatîboğlu'nun Letâyif-nâme ve Bahrü'l-hakâyık, Kemâl Ümmî'nin Kırk Armağân'ı, Abdülvâsi Çelebi'nin Halîl-nâme'si zikredilebilir (Şentürk, 2002: 4). Yüzyılın dinî, ahlâkî ve tasavvufî mesnevileri arasında öne çıkan eserler şunlardır: Süleymân Çelebi'nin Vesîletü'n-necât, Hamdullâh Hamdî'nin Ahmediyye, Yazıcıoğlu'nun Muhammediyye'si, Abdülvâsi Çelebi'nin Halîl-nâme'si, Elvân-ı Şîrâzî'nin Gülşen-i Râz'ı, Pîr Mehmed'in Tarîkat-nâme'si, Dede Ömer Rûşenî'nin Miskînlik-nâme'si, Kaygusuz Abdâl'ın Gevher-nâme'si, Tebrîzli Ahmedî'nin Esrâr-nâme'si ve Ahmed-î Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil Be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr isimli eserleri bu grup mesneviler arasında öne çıkan önemli çalışmalardır.

3. "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh"

Mesneviler konularına göre tasnif edilirken genellikle "dinî, tasavvufî, ahlakî" nitelikte olanlar aynı grupta değerlendirilir; zira bu tür eserlerin amacı okuyucuya bilgi vermek, eğitmek ve yol göstermektir. XV. yüzyıl ise mesnevi türünün hem nicelik hem de nitelik bakımından belirli bir olgunluğa ulaştığı bir dönem olarak kabul edilir. Çalışmaya konu olan ve "Seçkin Kültürün Dibe Batması" kuramı çerçevesinde

incelenecek "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh", daha çok halka yönelik ahlakî ve yol gösterici bir mesnevi niteliği taşımaktadır; ancak XV. yüzyılın başarılı örneklerinde görülen edebî olgunluğu yansıtmadığı düşünülmekte, bu nedenle eserin yüzyılın başlarında ya da daha önce kaleme alınmış olabileceği değerlendirilmektedir (Özkan Bahar, 2021: 18).

Mesnevinin kısa özeti şu şekildedir:

- Basra şehrinde Abdullah adında ulu bir şeyhin, dünyalar güzeli Nigârîn adında bir kızı vardır.
- Şeyh, oğlu ile birlikte hac vazifesini yerine getirmek için Basra'dan ayrılır ve kızını şehrin kadısına emanet eder.
- Kadı, Nigârîn'i görür görmez ona talip olur; istediğini elde edemeyince kızın namusuna iftira atar ve durumu Abdullah'a bildirir.
- Bunu duyan şeyh, öfkeyle oğlunu Nigârîn'i öldürmesi için gönderir.
- Nigârîn, abisinin canını bağışlaması sayesinde ölümden kurtulur ve yolu Bağdat'a düşer.
- Burada şehrin halifesinin oğlu Yusuf ile evlenir ve üç oğul sahibi olur.
- Nigârîn, babasının yanına gitmek için izin alır; evlatlarını ve kendisini koruması için kendisine verilen vezirin oğlu ile birlikte yola çıkar.
- Vezirin oğlu Nigârîn'e talip olur, ancak onun rızası olmadığı için üç oğlunu öldürür.
- Nigârîn, Hızır yardımıyla erkek kılığına girerek Mısır'a gider ve Yusuf peygamber kıssasına benzer şekilde orada sultan olur.
- Öte yandan Basra'da yaşanan kıtlığa çare olması ve üç oğlunun ruhları için Yusuf Şah, Basra'ya üç yüz davar, üç yüz at ve üç yüz katır buğday gönderir.
- Gelen hayvanların tümünün alnında Nigârîn'in babası Abdullah'ın nişanı vardır; şeyh nişanı tanıyınca hayvanların kendi malı olduğunu iddia ederek kızının peşine düşer.
- Nigârîn'in babası ve Yusuf Şah, durumu açıklığa kavuşturmak için Bağdat halifesine gider.
- Halife meseleyi tek başına çözemeyince zamanın âlimlerini toplar ve olay nihayetinde aydınlığa kavuşur.

Yazma nüshasında mesnevi burada bitmektedir. Yazmanın herhangi bir yerinde de devamı bulunmamaktadır; ancak mesnevinin çeşitli varyantları olması hasebiyle devamı tahmin edilebilmektedir. Zira mevcut yere kadar olan kısmı ufak tefek farklar dışında, diğer varyantlarla paralel bir şekilde ilerlemiştir (Özkan Bahar, 2021: 13-17).

Nigârîn'in hikâyesinin 16. yüzyılda Bekâyî mahlaslı başkası tarafından tekrar ele alındığı, yazıya geçirildiği ve III. Murat'a sunulduğu bilinmektedir (Gözitok ve Altınışık, 2020: 8). Bekâyî, sebeb-i telif kısmında "mazmûn-ı hûb ve mefhûm-ı mergûb" eski bir hikâyeye tesadüf ettiğini ve köhne elbiselerden çıkarıp kendisine yaraşır şekilde Sultan Murad Han için tertip edeceğini söyler (Altınışık ve Gözitok, 2020: 8). Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh adlı mesnevinden sonra yazılan bu hikâye pek çok bakımdan mesneviye benzemektedir. Bekâyî'nin, kişiler, olay örgüsü, zaman ve mekân bakımından mesneviye bağlı kaldığını görülmektedir.

Yazılı ve sözlü edebiyat arasında gerçekleşen değişim, dönüşüm ya da yeniden yazım süreçleri için iyi bir örnek olduğunu düşündüğümüz "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh"ın hikâyesinin elde bulunan ilk formu mesnevi nazım şekli ile tertip edilmiş ve daha sonraki yüzyıllarda Bekâyî adlı bir müellif tarafından manzum-mensur tekrar yazılmıştır. Söz konusu mesnevi, bugün, hikâye ve masal formunda Anadolu ve Azerbaycan'da farklı isimlerle anlatılmaktadır (Altınışık ve Gözitok, 2021: 33-34; Kaya: 2020:3).

Mesnevinin halk hikâyesine evirilmiş bir diğer varyantı diyebileceğimiz "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra" Doğan Kaya tarafından yayınlanmıştır (2020: 4-40). "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra" adını taşıyan hikâye metni, Millî Kütüphanede (06 Mil Yz A 4948-1) numara ile kayıtlı yazmanın 2-20 yaprakları arasında yer almakta telif ve istinsah edenin kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kaya da bu konu ile ilgili diğer araştırmacılarla aynı noktaya vurgu yapmış ve hikâyenin Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında pek çok benzerlik ihtiva eden anlatımlarını

derlenip yayınlamıştır. Doğan Kaya, mesnevideki Nigârîn'in hikâyesini, Azerbaycan sahasında "Alihan ile Peri Hanım" ve Anadolu'da "Esmehan", "Hacer Hanım", "Hürü", "Hoca" hikâyeleri ve Karakakalpakların "Kanşayım" (2020:3) adlı destanı ile ilişkilendirirken; Altışık ve Gözitok zikredilenlerin dışında, Binbir Gece Masallarında yer alan "İftiraya Uğrayan Kadın" (Beni İsrailli İyi Kadın), "Asker Karısına İftira", "Gülnazik", "Gazvancı", "Hain Vezir", "Helvacı Güzeli", "Çileli Kız", "Sebilci Güzeli", "Müezzin" ve "Sandıktaki Kız" adlı hikâye ve masallarla motif ve konu bakımından benzer olduklarını tespit etmişlerdir (2021: 34-35).

Arap ve İran edebiyatı menşeli Leylâ vü Mecnûn, Ferhâd u Şirin gibi mesneviler sonrasında halk hikâyesi olarak âşık tarzı gelenekte, âşıklar tarafından yüzyıllarca anlatılması alışılagelmiş bir durumdur. Bu çerçevede klasik edebiyatta şairler tarafından manzum olarak kaleme alınan mesnevi âşık tarzı gelenekte de âşıklar tarafından nazım-nesir birlikteliği ve saz eşliğinde hikâye formunda tasnif edilmiştir. "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra" adlı hikâye de benzer şekilde "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" adlı mesnevinin halka inmiş varyantı ya da formu görünümündedir. "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra" isimli anlatı epizot yapısı açısından da hikâye özelliği taşımaktadır.

- Kahramanların ailesi
- Kahramanların doğumu
- Kahramanlara ad verilmesi
- Kahramanların yetişmesi ve eğitimi
- Kahramanın iftiraya uğraması ve terk edilmesi
- Kahramanın sevgili ile karşılaşması
- Kahramanın gurbete çıkması ve mücadelesi
- Kahramanın Mısır'a sultan olması
- Suçluların cezalandırılması
- Kahramanın ailesine kavuşması

Âşıklar tarafından tasnif edilip anlatılan hikâyenin âşık tarzı gelenek açısından bir arada değerlendirilen ve paralel bir gelişim çizgisi gösteren Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında Nigârîn Hikâyesi, Anadolu ve Azerbaycan sahasında yukarıda zikderilen anlatılarla pek çok benzerlik ihtiva eder.

Bunların dışında, söz konusu anlatıların kaynağı olarak kabul edilen mesnevi formundaki eser Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh'tır. Metin "dâsitân" ile başlarken, yazmadaki başlıkta tıpkı Dede Korkut Hikâyelerinin Vatikan Nüshası'nda olduğu gibi "Hikâyet" kelimesinin kullanılması, türe ilişkin değişimin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bir sonraki aşamada ise belli bir anlatıcısı olan türler arasında yer alan âşık tarzı gelenek temsilcisi usta sanatçıların nazım-nesir birlikteliğiyle naklettiği hikâye, halk arasında masal olarak yaşamını sürdürür. Hikâyenin masallaşmış varyatları arasında en bilineni Helvacı Güzeli (Alangu 2005: 23-37; Sakaoğlu 2002; Günay 1975: 391-395) adını taşımakta olup motif sırası şöyledir:

1-Bir baba oğlu ile hacca giderken karısını ve kızını bir imama emanet eder.

2-İmam kıza âşık olur ve cadının yardımıyla onu hamama çağırır.

3-İmamın niyetini anlayan kız hamamda imamı yaraladıktan sonra kaçar.

4-İmam kızın babasına mektup yazarak kızının yoldan çıktığı iftirasını atar.

5-Baba, kızını öldürmek üzere oğlunu gönderir. Oğlan kardeşinin suçsuz olduğunu anlayınca ormana bırakır ve kuşun kanına buladığı gömleği delil olarak babasına götürür.

6-Kız, bir padişah oğluyla karşılaşıp evlenir ve üç çocuk sahibi olur.

7-Kız, şehzadeye babasının memleketine gitmek istediğini söyleyince şehzade karısını ve çocuklarını vezir ile gönderir.

8-Yolda vezir, kızın namusuna göz diker ancak kızdan yakınlık görmeyince üç çocuğunu öldürür.

9-Kız, veziri kandırarak elinden kurtulur ve yolda karşılaştığı çobandan aldığı kuzu karnını başına geçirerek Keloğlan olup babasının memleketinde bir helvacıya çırak olarak girer.

10-Karısını aramak üzere veziri ile yola çıkan şehzadenin yolu helvacı dükkânına düşer ve kıza misafir olurlar.

11-Kız babası, imam ve şehzade ile vezirin bulunduğu bir helva sohbetinde başından geçenleri anlatır.

12-Kız kendisini tanıtarak şehzadeye kavuşur, imam, vezir ve cadı ise öldürülür.

Helvacı Güzeli masalı Asker Karısına İftira (Sakaoğlu, 2002: 463-467), Hain Vezir (Seyidoğlu, 379-385), Gelin ve Gayını (Alptekin, 2002: 344), Kaz Çobanı (Özçelik, 2004: 427-429) isimleri ile halk arasında masal olarak yaşamaya devam etmektedir.

Öte yandan bu metinlerden daha geç bir döneme ait olduğu bildirilen Afîfe Hanım Sergüzeşti ile ilgili mezkûr metinlerle bağlantılı olduğu tespit edilmiş ve anlatının kaynağının sözlü kültür ortamında üretilmiş anlatılar olduğu (Gür, 2014: 27) görüşü belirtilmiştir.

4. Sonuç

Mevcut bilgilerimize göre Nigârîn adında iffetli bir kadının hikâyesini anlatan eldeki en eski metin "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" adındaki mesnevidir. Daha sonra aynı hikâye nazım-nesir karışık bir anlatımla Bekâyî tarafından ele alınmıştır. Bekâyî'nin anlatımından da mesneviyi gördüğü ve yeniden ele almak istediği anlaşılmaktadır. Doğan Kaya'nın ilim âlemine tanıttığı halk hikâyesi versiyonu da "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kâdî-yi Basra" adıyla, manzum-mensur olarak yazılmıştır. Tertip bakımından Bekâyî'yi örnek aldığı düşünülen ve müellifi bilinmeyen metinde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" mesneviden alıntılanan parçalara ya da mesnevidekileri anımsatan beyitlere rastlamak mümkündür.

Mevcut araştırmalara göre hikâyenin ilk versiyonu "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" adlı mesnevidir. Şu haliyle de daha seçkin bir gruba hitap eden Klasik Türk edebiyatı mahsulüdür. Bir sonraki nazım-nesir karışık metin de Bekâyî'ye aittir ve yine Klasik Türk edebiyatı gelenek dairesine ait bir metindir. "Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kâdî-yi Basra" adıyla tanıtılan ve hem mesneviden hem de Bekâyî'nin metninden izler taşıdığı için daha sonraki yüzyıllara ait olduğu düşünülen ise Nigârîn'in halk hikâyesine evirilmiş şeklidir. Hikâye buradan da masala dönüşmüştür. Helvacı Güzeli adı ile anlatılmakta ve yaşatılmaktadır.

Nigârîn adlı iffetli kadının hikâyesi sözlü kültüre ait bir anlatı iken yazılı kültüre de aktarılmış olabilir. Edebi metinlerde bu tür aktarımlara rastlanılması da olağandır. Ancak hikâyenin takip edilebilen serüveni makalenin iskeletini oluşturmuş ve "Seçkin Kültürün Dibe Batması" kuramına da örnek teşkil eder hâlde bir seyir izlemiştir. Yani Klasik Türk edebi geleneğine ait bir ürün iken zamanla halk hikâyesine oradan da masala evrilmiştir.

Toplum ve kültür ilişkisi, sosyal bilimlerin temel inceleme alanlarından biri olmuştur. Toplumun farklı sınıf ve tabakalara ayrılması, kültürel üretim ve tüketim süreçlerini de etkileyen önemli bir faktördür. Metinde ele alınan "Seçkin Kültürün Dibe Batması" kuramı, bu ilişkiyi özellikle sanat ve folklor alanında açıklamaya çalışan önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Naumann'ın kuramı, üst tabakanın kültürel ürünlerinin alt tabakalara "batması" ve bu süreçte halk tarafından yeniden yorumlanması ya da uyarlanması fikrine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, halk kültürü ile seçkin kültür arasındaki etkileşimi anlamak açısından önemli bir perspektif sağlamaktadır.

Kuramın temel iddiası, halkın ürettiği düşünülen birçok kültürel ürünün aslında elit yaratıcı bireylerden kaynaklandığı ve halk tarafından alınarak yeniden şekillendirildiğidir. Bu bakış açısı, sadece halk şarkıları ve halk edebiyatı ürünleri için değil, köy mimarisi, halk kıyafetleri, düğün gelenekleri ve yemek kültürü gibi somut kültürel ögeler için de geçerlidir. Naumann'ın örnekleri, özellikle mesnevi gibi edebî ürünler açısından da değerlendirildiğinde, yüksek zümrenin kültürel etkisinin halk kültürü üzerindeki izlerini görmek mümkündür. Kuram bağlamında, XIV. ya da XV. yüzyılda yazılmış "Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh" mesnevisi hem dönemin kültürel yapısı hem de seçkin ve halk kültürü arasındaki etkileşim açısından anlamlı bir örnek sunmaktadır.

Metnin tarihî yolculuğu, edebî türler arasındaki dönüşümü ve halk ile seçkin kültür arasındaki etkileşimi açıkça gösterir. Başlangıçta manzum bir mesnevi olarak ortaya çıkan eser, klasik ölçü ve uyak düzeniyle dönemin estetiğini yansıtır. 16. yüzyılda, metin manzum-mensur karışık bir hâle getirilmiştir ancak hâlâ seçkin kültür ürünü niteliğini korumuştur. Zamanla anlatım sadeleşmiş, kahramanlık ve olağanüstü unsurlar ön plana çıkarak halk hikayesi formuna evirilmiştir. Nihayet, nesilden nesile aktarım süreciyle metin masal formuna kavuşmuş, biçim ve içerik açısından tamamen esnek bir hâl almıştır. Bu süreç, klasik metinlerin hem edebî estetik hem de halk kültürü içinde farklı biçimlerde yaşamaya devam edebileceğinin çarpıcı bir örneğini sunar.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Alangu, T. (1983), *Türk Folkloru El Kitabı,* İstanbul: Adam Yayınları.

Alptekin, A.B. (2002), *Taşeli Masalları.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çalışkan, A. (2012), Edebiyat Teorisi Üzerine 4-Edebiyat Teorilerinin Özellikleri ve Tartışılabilir Alanları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5/22, s. 37-57.

Burke, P. (1996), *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü* (Çev. G. Aksan), İstanbul: İmge Kitabevi.

Cocchiara, G. (2017), *Avrupa'da Folklor Tarihi,* (Çev. Y. Özer), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Çebi, M. S. (2012), Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde'ın Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,* 34, s. 1-18.

Çobanoğlu, Ö. (1999), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, S. (2022), Halkbilimsel Metaetik Kuram İle 'Kendini Övmek Ve Kibirli Olmak Olumsuz Etik Değerleri'nin Halkbilimsel Temellendirmesi, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10/30, s. 68-192.

Dow, James R (2014), Hans Naumann's gesunkenes Kulturgut and primitive Gemeinschaftskultur, *Journal of Folklore Research*, 51, s. 49-100.

Gözitok, M. A.-Altınışık M. E. (2020), *Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Buseyrî,* Ankara: Gece Kitaplığı.

Günay, U. (1975), *Elâzığ Masalları,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Gür, N. (2024), Bir Hikâye Birden Çok Anlatı: Nigârîn'in Hikâyesinin Yüzyıllara Yayılmış Serüveni, *Zemin,* 7, s. 6-31.

Kaya, D. (2020), *Hikâyet-i Duhter-i Şeyh Abdullâh Basravî ve Kadı-yı Basra,* E-kitap: https://dogankaya.com/fotograf/d_kaya_hikayet_i_duhter.pdf

Kaya, D.-Kaya, T.T. (2025), Kanşayım, *Türk Dünyası Destanları ve Halk Hikayeleri Ansiklopedisi*, 6, s. 126-128.

Kaya, Ö. (2022), Sanat Sosyolojisi Üzerine Bir Derkenar: Sosyologlar Sanat ile Toplum İlişkisini Nasıl Görünür Kılar?, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD),* 8/6, s. 89-119.

Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı, *Hacettepe Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 28/2, s. 123-139.

Özçelik, M. (2004), *Afyonkarahisar Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin),* Isparta: Fakülte Yayınları.

Özkan Bahar, B. (2021), *Dâsitân-ı Duhter-i Şeyh Abdullâh (İnceleme-Metin),* Konya*:* Kömen Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Seyidoğlu, B. (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Şentürk, A. A. (2002), *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ulusoy, D. (1993), Sanat Sosyolojisinde Telek Yaklaşımlar, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 10/1, s. 247-259.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1437-1453, doi: 10.11616/asbi.1910193

Küresel Pay Piyasalarında Getiri ve Volatilite Dinamikleri: BIST100 ve USMCA Borsalar Örneği

Return and Volatility Dynamics in Global Equity Markets: The Case of BIST100 and USMCA Stock Exchanges

Semih OLGUN [1], **Ethem KILIÇ** [2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 28.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Çalışmanın amacı, ABD, Kanada ve Meksika pay piyasaları ile BIST100 endeksi arasındaki getiri ve volatilite etkileşimini incelemektir. Bu kapsamda 01.01.2015-24.12.2025 dönemine ait günlük kapanış verileri kullanılmış ve her endeks için ayrı ayrı VAR-EGARCH modelleri tahmin edilmiştir. Ortalama denklemlerinden elde edilen bulgular, BIST100, S&P/TSX ve IPC endekslerinin ne kendi gecikmeli getirilerinden ne de diğer piyasalara ait gecikmeli getiri değişkenlerinden anlamlı biçimde etkilenmediğini göstermektedir. Buna karşılık S&P500 endeksinin yalnızca S&P/TSX geçmiş getirilerinden etkilendiği saptanmıştır. Varyans denklemlerinden elde edilen bulgular, BIST100 endeksi volatilitesinin hem kendi geçmiş şoklarından hem de S&P500 kaynaklı şoklardan etkilendiğini göstermektedir. S&P500 endeksi volatilitesi kendi şoklarının yanı sıra S&P/TSX ve IPC endekslerinden kaynaklanan şoklardan etkilendiği belirlenmiştir. Benzer şekilde, S&P/TSX endeksi volatilitesinin kendi geçmiş şoklarının yanında BIST100 ve IPC kaynaklı şoklardan etkilendiği tespit edilmiştir. Buna karşılık IPC volatilitesinin yalnızca kendi geçmiş şoklarından etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Borsa, USMCA, VAR-EGARCH, Volatilite Yayılımı.

&

Abstract: The aim of this study is to investigate the return and volatility spillovers between the stock markets of the United States, Canada, and Mexico and the BIST100 index. To this end, daily closing price data covering the period from January 1, 2015, to December 24, 2025, were analyzed, and separate VAR-EGARCH models were estimated for each market pair. The results from the mean equations indicate that the returns of the BIST100, S&P/TSX, and IPC indices are not significantly influenced by either their own lagged returns or the lagged returns of the other markets. In contrast, the S&P500 index is found to be significantly affected only by the lagged returns of the S&P/TSX index. The findings from the variance equations reveal that the volatility of the BIST100 index is influenced by both its own past shocks and shocks originating from the S&P500 index. Similarly, the volatility of the S&P500 index is affected not only by its own shocks but also by shocks transmitted from the S&P/TSX and IPC indices. The volatility of the S&P/TSX index is found to respond to its own past shocks as well as shocks originating from the BIST100 and IPC indices. By contrast, the volatility of the IPC index is influenced solely by its own past shocks.

Keywords: Stock Market, USMCA, VAR-EGARCH, Volatility Spillover.

Atıf/Cite as: Olgun, S., Kılıç, E. (2026). Küresel Pay Piyasalarında Getiri ve Volatilite Dinamikleri: BIST100 ve USMCA Borsalar Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1437-1453. doi: 10.11616/asbi.1910193

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr., Semih Olgun, Bağımsız Araştırmacı, solgun1244@gmail.com (Sorumlu Yazar)

[2] Doç. Dr., Ethem Kılıç, Bingöl Üniversitesi, etemklc@hotmail.com

1. Giriş

Kanada, Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) imzalanmıştır. Bu anlaşma bölgenin üç büyük ekonomik gücü arasındaki ticari ve ekonomik faaliyetleri artırmak amacıyla oluşturulmuş ve 01.01.1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıca ABD ve Kanada gibi gelişmiş ekonomiler ile Meksika gibi gelişmekte olan bir ülke arasında daha önce benzeri görülmemiş bir ekonomik bütünleşme sürecinin önünü açmıştır. Bu kapsamda özellikle tarım, tekstil ve otomotiv sektörlerinde uygulanan çok sayıda gümrük tarifesi 1994-2008 periyodunda kademeli olarak ortadan kaldırılmıştır. Anlaşmanın temel hedefleri arasında ticaret engellerinin azaltılması, adil rekabet ortamının sağlanması, yatırım faaliyetlerinin teşvik edilmesi, fikri ve mülkiyet haklarının korunması ve ticari uyuşmazlıkların çözümüne yönelik kurumsal bir çerçevenin oluşturulması yer almaktadır (Arslandere ve Kutbay, 2019:111).

Amerika Birleşik Devletleri, 18.05.2017 tarihinde Ticaret Öncelikleri ve Hesap Verebilirlik Yasası (Trade Priorities and Accountability Act) kapsamında NAFTA'nın güncellenmesi amacıyla Kanada ve Meksika ile müzakerelere başlama niyetini Kongre'ye bildirmiştir. Müzakerelerin ilerleyen aşamalarında, 31.08.2018 tarihinde dönemin ABD Başkanı, Meksika ile yeni bir ticaret anlaşmasına varıldığını ve Kanada'nın katılımıyla anlaşmanın üçlü bir yapıya kavuşacağını açıklamıştır. Taraflar arasında yürütülen görüşmeler neticesinde ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA) oluşturulmuştur. Anlaşma 30 Eylül 2018 tarihinde imzalanmış, gerekli onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından ise 1 Temmuz 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Condon, 2018:31).

Son yıllarda teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin hız kazanması, finansal piyasalar arasındaki etkileşimi artırmıştır. Bu durum, volatilitenin ülkeler arasında daha hızlı yayılmasına zemin hazırlamıştır. Küresel veya yerel kaynaklı ekonomik ve finansal şoklar, artan entegrasyon düzeyi nedeniyle sınır ötesi etkiler yaratmakta ve finansal bulaşma olgusunu güçlendirmektedir (Behera ve Rath, 2024; Dornbusch vd., 2000:180). Bu bağlamda önemli bir araştırma konusu, söz konusu şokların pay piyasalarına hangi kanallar aracılığıyla ve ne ölçüde yansıdığının ortaya konulmasıdır. Küresel finansal sistemde merkezi bir konuma sahip olan ve nominal GSYİH büyüklüğü bakımından öne çıkan ABD'nin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasaları üzerinde belirleyici bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Özdemir ve Bulut, 2012:212). Bu çerçevede, ABD ve Kanada gibi gelişmiş piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmaların, Türkiye ve Meksika gibi gelişmekte olan ülke pay piyasalarının getiri ve volatilite dinamiklerini etkilemesi beklenmektedir. Artan küresel entegrasyona rağmen gelişmekte olan piyasalar, dış finansman ihtiyacı ve makroekonomik kırılganlıklar nedeniyle küresel risk algısındaki değişimlere daha duyarlı kalmaktadır. Bu nedenle söz konusu ilişkinin ampirik olarak incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye pay piyasası ile USMCA ülkelerine ait pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 01.01.2015-24.12.2025 dönemine ait günlük kapanış verileri kullanılarak her bir USMCA ülke borsası için ayrı ayrı VAR-EGARCH modelleri tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem, piyasalar arasındaki ortalama getiri aktarımının yanı sıra volatilite yayılımının yönü, kalıcılığı ve asimetrik özelliklerinin birlikte değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. İlgili literatürde BIST100 endeksi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülke pay piyasaları arasındaki ilişkileri ele alan çok sayıda çalışma bulunmasına karşın, ulaşılabilen çalışmalar çerçevesinde BIST 100 endeksi ile USMCA ülkelerine ait pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimini analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışma, Türkiye pay piyasasının USMCA bölgesiyle olan finansal etkileşimine ilişkin özgün ampirik bulgular sunarak literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ilgili literatür taraması özetlenmekte, ardından veri seti ile ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Son kısımda ise BIST 100 endeksi ile S&P 500, S&P/TSX ve IPC endeksleri arasındaki uygulama ve analizlerden ulaşılan sonuçlar genel bir değerlendirme çerçevesinde ele alınmıştır.

2. Literatür

Küreselleşme süreciyle birlikte finansal piyasalar arasındaki entegrasyonun derinleşmesi, ulusal pay piyasalarının hem getiri hem de volatilite dinamiklerinin uluslararası gelişmelere duyarlılığını artırmıştır. Özellikle bölgesel ticaret anlaşmaları ve ekonomik birlikler, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yoluyla finansal piyasalar arasındaki etkileşimi yeniden şekillendirmekte ve bu etkileşimin düzeyi, yönü ve aktarım kanalları akademik literatürde yoğun biçimde tartışılmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Amerika bölgesinde 1994 yılından 2018 yılına kadar NAFTA ve 2018 yılından sonra ise USMCA çerçevesinde şekillenen finansal ilişkiler ile gelişmekte olan piyasalar arasında yer alan Türkiye pay piyasasının küresel piyasalara entegrasyon düzeyi; portföy çeşitlendirmesi, risk yönetimi ve finansal istikrar bağlamında kritik bir belirleyici olarak değerlendirilmektedir. Mevcut araştırmalar, söz konusu piyasalar arasındaki ilişkileri farklı dönemler, yöntemler ve veri frekansları çerçevesinde ele alarak, hem uzun dönemli bütünleşme hem de kısa dönemli getiri ve volatilite aktarım mekanizmalarına ilişkin bulgular sunmaktadır.

Ewing vd. (1999), Kuzey Amerika pay piyasaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, NAFTA'nın yürürlüğe giriş sürecini de kapsayacak şekilde 1987 yılının 11. Ayından 1997 yılının 3. Ayının verilerini ele alarak analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada ABD, Kanada ve Meksika borsalarının birlikte hareket edip etmediği eşbütünleşme analizi çerçevesinde test etmişlerdir. Çalışmanın sonunda söz konusu dönemde bu üç piyasa arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını belirlemişlerdir. Dolayısıyla NAFTA'nın uygulamaya girmesinin Kuzey Amerika borsaları arasında kalıcı bir bütünleşme yaratmadığına ve uzun vadede uluslararası portföy çeşitlendirmesine devam edilebileceğini tespit etmişlerdir.

Darrat ve Zhong (2005) çalışmalarında NAFTA'nın yürürlüğe girmesinin ardından ABD, Kanada ve Meksika borsaları arasındaki entegrasyon derecesinde bir artış olup olmadığını incelemişlerdir. NAFTA öncesi ve sonrası dönemleri 01.06.1989-10.04.2002 periyoduna ait günlük verileri kullanmışlardır. Çalışmada piyasalar arası ilişkiyi ölçmek amacıyla çapraz korelasyon analizleri, çok değişkenli eşbütünleşme testleri, yakınsama hızı ölçümleri ve beklenmeyen getirilerin genelleştirilmiş varyans ayrıştırması teknikleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonunda NAFTA sonrasında Kuzey Amerika pay piyasaları arasındaki bağlantının belirgin şekilde güçlendiğini göstermektedir. Ayrıca, bölgedeki mal piyasalarının artan karşılıklı bağımlılığının, sermaye piyasaları arasındaki entegrasyonun temel belirleyicilerinden biri olduğunu saptamışlardır.

Vuran (2010), çalışmasında İMKB100 endeksi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülke pay piyasaları arasındaki uzun dönemli ilişkileri Johansen eşbütünleşme testiyle incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada Ocak 2006-Ocak 2009 dönemine ait günlük veriler kullanılmış; analizlerde İMKB100, FTSE100, DAX, CAC 40, S&P 500, NIKKEI225, BOVESPA, MERVAL ve IPC endeksleri ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda, İMKB100 endeksinin S&P 500 endeksiyle doğrudan bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı belirlerken, uzun dönemde İMKB100 endeksinin IPC endeksiyle eş bütünleşik olduğu ortaya konulmuştur.

Bulut ve Özdemir (2012), Türkiye pay piyasası ile ABD piyasası arasındaki etkileşimi incelemek amacıyla İMKB100 ile Dow Jones endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada 05.01.2001-30.12.2010 dönemine ait haftalık kapanış fiyatları ve analizler için, Johansen eşbütünleşme testi, VEC modeli ve Granger nedensellik testi kullanmışlardır. Sonuç olarak, İMKB100 ile Dow Jones endeksleri arasında uzun dönemde eş bütünleşik bir ilişki bulunduğunu ortaya koyarken, nedensellik analizleri Dow Jones endeksinin İMKB 100'ün Granger nedeni olduğunu göstermektedir. Ayrıca kısa dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve Dow Jones endeksindeki hareketlerin belirli gecikmelerle İMKB100 endeksi üzerinde anlamlı etkiler yarattığı tespit etmişlerdir.

Reyes Zárate ve Ortiz (2013) çalışmalarında NAFTA ülkeleri arasındaki finansal entegrasyon ve portföy çeşitlendirmesi olanaklarını incelemişlerdir. Çalışmada ABD, Kanada ve Meksika borsalarına ait 01.03.2000-3.12.2007 periyodunu kapsamaktadır. Araştırmada M-VARCH modelinin çok değişkenli volatilite yapısı ve risk tahmin performansı araştırılmıştır. Çalışmanın sonunda NAFTA ülkeleri arasında bölgesel portföy çeşitlendirmesinin risk minimizasyonu açısından önemli fırsatlar sunduğunu, ancak

piyasalar arasındaki volatilite etkileşiminin dikkate alınmasının etkin risk yönetimi çerçevesinde dikkate alınması gerektiği ortaya konmuştur.

Kocabıyık ve Kalaycı (2014), Türkiye ile G-8 ülkelerine ait pay piyasaları arasındaki uzun dönemli etkileşimi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada 2003-2012 dönemini kapsayan günlük ve haftalık veriler kullanılmıştır. Uzun dönemli etkileşimler, Johansen yöntemiyle belirlenen eşbütünleşme ilişkileri ve VECM spesifikasyonu üzerinden test edilmiştir. Çalışmanın sonunda, eşbütünleşme denkleminde İMKB100 endeksi ile ABD ve Kanada borsaları arasında anlamlı bir uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını ve bu sonucun ikili analizler açısından da geçerli olduğunu göstermektedir.

Keskin Benli (2014), çalışmasında Türkiye pay piyasası ile MSCI sınıflandırmasına göre gelişmekte olan ülkelerin pay piyasaları arasındaki uzun dönemli ilişkileri Johansen eşbütünleşme testi vasıtasıyla araştırmıştır. Çalışmada, 30.12.1994-30.09.2013 dönemine ait aylık veriler kullanmış; analiz kapsamında Latin Amerika, Avrupa-Orta Doğu-Afrika ve Asya bölgelerinde yer alan gelişmekte olan ülkelere ait borsa endeksleri ile BIST endeksi ele almıştır. Çalışmanın sonunda, Türkiye ile Meksika pay piyasası arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu, diğer gelişmekte olan ülke piyasalarıyla ise anlamlı bir uzun dönemli ilişki olmadığını belirlemiştir.

Polanco-Martínez, (2019) çalışmasında NAFTA üyesi ülkelerin pay piyasaları arasındaki dinamik ilişkileri araştırmak için 08.11.1991-16.03.2018 periyoduna ait günlük veriler kullanılarak analizleri gerçekleştirmiştir. Analizler kayan pencere Spearman korelasyonu ve wavelet coherence teknikleri yardımıyla gerçekleştirmiştir. Analizler neticesinde, 2000-2011 döneminde piyasalar arası korelasyonun arttığını, 2011-2012 sonrasında zayıfladığını ve 2015'ten itibaren yeniden güç kazandığını tespit etmiştir. En düşük korelasyon düzeylerinin Meksika piyasasını içeren eşleşmelerde ortaya çıktığı belirlemiştir. Ayrıca tüm dönem ve alt dönemler itibarıyla üç piyasa arasında çift yönlü ve doğrusal olmayan nedensellik saptamıştır.

Yıldırım ve Kesebir (2019) çalışmasında Türkiye, ABD, Japonya ve Almanya pay piyasaları arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Analizler, 03.01.2010-31.12.2017 dönemine ait haftalık veriler kullanılarak Granger nedensellik testi ile gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonunda, Türkiye pay piyasası ile ABD pay piyasası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Ulusoy (2019), çalışmasında Türkiye ile G7 ülkelerinin pay piyasaları arasındaki ilişkileri Ekim 2009-Eylül 2019 periyoduna ait aylık veriler ile araştırmıştır. Uzun dönem ilişkiler Johansen eşbütünleşme testiyle, kısa dönem etkileşimler Granger nedensellik analiziyle değerlendirilmiştir. Analizler neticesinde, Türkiye piyasası ile G7 ülke endeksleri arasında kalıcı bir bütünleşme yapısına işaret etmemektedir. Nedensellik değerlendirmesi ise ABD pay senedi piyasasından Türkiye pay piyasasına doğru tek yönlü bir etkinin varlığını bulmuştur.

Ayaydın vd. (2020), çalışmalarında G7 ülke borsalarını temsilen NASDAQ, Dow Jones, S&P 500, FTSE100, DAX, CAC40, FTSEMIB, S&P/TSX, NIKKEI225) ile BIST100 değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışmada 2000-2018 yıllarına ait aylık veriler kullanılmıştır. Uzun dönem ilişkiler için Fourier ADL eşbütünleşme yöntemi, nedensellik ilişkileri için ise Toda–Yamamoto testi kullanmışlardır. Analizler neticesinde; ABD (Dow Jones, NASDAQ, S&P 500) ve Kanada (S&P/TSX) borsaları ile BIST100 arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisine işaret etmektedir. Nedensellik sonucuna göre ise; BIST100 endeksi ile Dow Jones endeksi arasında çift yönlü ilişki belirlenirken, BIST100 endeksi ile S&P 500, NASDAQ ve S&P/TSX endeksleri arasında nedensellik ilişkisi bulamamışlardır.

Ünal ve Köse İçigen (2020) çalışmalarında MIST ülkeleri pay piyasalarını analiz etmek amacıyla 2000-2016 dönemine ait günlük kapanış verileri kullanarak Johansen eşbütünleşme ve VECM Granger nedensellik analizleri uygulamışlardır. Çalışmanın sonunda MIST ülkelerine ait pay piyasaları arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını belirlemişlerdir. Nedensellik analizi sonucuna göre ise yazarlar Türkiye pay piyasasından Meksika pay piyasasına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Maulana ve Gunawan (2021) çalışmalarında finansal entegrasyonun kriz dönemlerinde bulaşma riskini artırabileceği varsayımından hareketle, NAFTA üyesi ülkelerin pay piyasaları arasındaki etkileşimi araştırmışladır. Analizler için ABD, Kanada ve Meksika borsalarına ait endeks verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak VAR ve VECM modelleri uygulanmış; nedensellik ilişkileri Granger Nedensellik testi, şoklara verilen tepkiler Etki-Tepki Fonksiyonları (IRF) aracılığıyla analiz edilmiş ve varyans ayrıştırması ile şokların göreli etkileri ölçülmüştür. Çalışmanın sonunda, incelenen endeksler arasında sınırlı düzeyde uzun dönemli ilişki bulunduğunu ve NASDAQ endeksi ile Kanada ve Meksika borsaları arasında eşbütünleşme tespit edildiğini belirlemişlerdir. Kanada ve Meksika piyasaları arasında ise anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulamamışlardır. Bu sonuçlar, NAFTA bölgesinde finansal entegrasyonun merkezinde ABD piyasasının yer aldığını saptamışlardır.

Şerbetçi (2022) çalışmasında Türkiye ile ile BRICS, MIST ve Kırılgan Beşli ülkelerinin pay piyasaları arasındaki etkileşimi araştırmıştır. Veri Seti 07.06.2009-25.12.2016 periyoduna ait haftalık kapanış değerlerinden oluşmaktadır. Değişkenler arasında ki ilişkileri araştırmak için Johansen ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri ile Toda-Yamamoto nedensellik analizlerinden faydalanmıştır. Çalışmanın sonunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlenirken, BIST100 ile Meksika borsası arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamıştır.

Özkaya (2022) çalışmasında finansal piyasaların karmaşık yapısını dikkate alarak BIST100 ve S&P 500 endekslerinde kaotik dinamikleri tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmada 27.05.2018–26.05.2022 dönemine ait günlük getiri verileri kullanılmış ve analizler Lyapunov katsayıları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonunda her iki endekste de pozitif en büyük Lyapunov katsayısının varlığına işaret ederek kaotik davranışın geçerli olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, S&P 500 endeksinin pozitif getiri denge kümesinin BIST100'e görece daha yüksek seviyede oluştuğu tespit edilmiştir.

Uçar ve Alsu (2023), çalışmalarında Borsa İstanbul ile ABD pay piyasaları arasındaki getiri ve oynaklık ilişkisini 2012–2022 dönemine ait günlük getiri verileriyle incelemişlerdir. Analiz yöntemi olarak EGARCH ve TGARCH modellerini getiri ve volatilite dinamikleri tespit etmek amacıyla kullanmışlardır. Çalışmanın sonunda ABD pay piyasalarından (S&P 500 ve Dow Jones) Borsa İstanbul'a doğru istatistiksel olarak anlamlı oynaklık yayılımı bulunduğunu ve ABD endekslerinin BIST getirileri üzerinde belirleyici bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Karahan (2023), çalışmasında küresel pay piyasaları arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla BIST100 endeksi ile Almanya, İngiltere, Japonya, Çin ve ABD pay piyasaları arasındaki etkileşimi Johansen eşbütünleşme analizini kullanmıştır. Çalışmada 01.04.2009-06.12.2020 periyoduna ait haftalık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda; BIST100 ile ABD (S&P 500-DJIA30-NAS100) pay piyasalarının uzun vadede anlamlı eş hareketlilik olduğu tespit etmiştir.

Olgun ve Polat (2024) çalışmalarında Türkiye ile G7 ülkelerine ait pay piyasaları arasındaki oynaklık ilişkilerini Hong ortalama ve varyansta nedensellik analizi yardımıyla araştırmışlardır. Analizler için 29.05.2009-06.06.2023 periyoduna ait haftalık getiri verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda; Türkiye ile Kanada ve ABD pay piyasaları arasında varyansta nedenselliğin bulunduğu ve güçlü bir oynaklık ilişkisinin varlığını saptamışlardır.

Oral ve Özkan (2024), çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülke pay piyasaları arasındaki finansal bağlantılılık ve getiri yayılımının yönünü incelemişlerdir. Çalışmada Haziran 1997-Ağustos 2017 dönemine ait günlük getiriler kullanılmış; analizlerde Türkiye ve 12 pay piyasası ele alınmıştır. Piyasalar arası etkileşim Diebold-Yılmaz bağlantılılık yaklaşımı kapsamında VAR tabanlı varyans ayrıştırması ve dinamik bağlantılılık analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın sonunda S&P 500 endeksinin küresel sistemde temel oynaklık yayılım göndericisi olduğu, BIST100 ve IPC endekslerinin ağırlıklı olarak oynaklık yayılım alan piyasalar arasında yer aldığı ve S&P/TSX endeksinin gelişmiş piyasa niteliğiyle sınırlı düzeyde oynaklık yayılımı ileten bir yapı sergilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Soykan ve Çıtak (2024), çalışmalarında ABD pay piyasasından Türkiye pay piyasasına yönelik ortalama ve volatilite yayılımlarını incelemişlerdir. Çalışmada 2003-2013 dönemine ait veriler kullanılmış; analizler

tüm dönem, krizden önce/krizden sonra alt dönemlere ayrılarak gerçekleştirilmiştir. Ortalama ile simetrik volatilitede yayılım GARCH modeliyle, asimetrik volatilite ve kaldıraç etkileri ise GJR-GARCH modeli yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda, kriz sonrası dönemde ve tüm örneklemde ortalama ile pozitif volatilite yayılımının varlığına işaret ettiğini belirlemişlerdir. Ayrıca GJR-GARCH analizi neticesinde, tüm dönemde negatif volatilite yayılımının ve kriz sonrası dönemde istatistiksel olarak anlamlı kaldıraç etkisinin varlığı ortaya konulmuştur.

Bursa (2025), çalışmasında gelişmekte olan MINT ülkeleri ile gelişmiş G7 ülkeleri arasındaki pay piyasası etkileşimlerini araştırmıştır. Veri seti 2012-2024 periyodunu kullanarak kapsamaktadır. Graf Sinir Ağları tabanlı Çok Değişkenli Zaman Serisi Tahmin Modeli (MTGNN) kullanmıştır. Çalışmanın sonunda, Türkiye hisse senedi piyasasının özellikle ABD ve Kanada borsalarıyla güçlü ve belirleyici bir etkileşim sergilediğini, bu piyasaların Türkiye için tahmin sürecinde önemli referans noktaları oluşturduğunu saptamıştır. Ayrıca Meksika borsasının, gelişmekte olan ülkeler arasında Türkiye ile birlikte küresel piyasa hareketlerine duyarlılığının yüksek, öngörü gücü görece güçlü bir yapı sunduğu tespit edilmiştir. ABD ve Kanada borsalarının ise gelişmiş piyasalarda yönlendirici bir rol üstlenirken, Türkiye ve Meksika piyasalarının küresel etkileşimlerden anlamlı biçimde etkilendiğini belirlemiştir.

İlgili literatür incelendiğinde, USMCA ülkelerine yönelik çalışmaların büyük ölçüde bölge içi finansal entegrasyon, eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak ABD, Kanada ve Meksika pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimleri ayrıntılı biçimde analiz edilmiş olmakla birlikte, bu ülkelerin pay piyasaları BIST100 endeksiyle USMCA çerçevesi dikkate alınarak incelendiği bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Türkiye üzerine yapılan araştırmalar ise seçilmiş pay piyasaları veya G20, G7, E7, Kırılgan Beşli vb. ülke grupları kapsamında gerçekleştirilmiş; ABD, Kanada ve Meksika bu geniş örneklemler içinde bulunduğundan USMCA bölgesi bütüncül bir yapıyla ele alınmamıştır. Ayrıca mevcut çalışmaların önemli bir kısmı ortalama ilişkilere veya uzun dönemli bütünleşmeye odaklanmış, getiri ve volatilite dinamiklerini eşanlı biçimde modelleyen ampirik çerçeveler sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada, BIST100 endeksi ile her bir USMCA ülke borsaları için ayrı ayrı kurulan VAR-EGARCH modelleri aracılığıyla ortalama ve varyans süreçleri birlikte analiz edilmektedir. Volatilite yayılımının yönü, asimetrisi ve kalıcılığı ayrıştırılarak daha kapsamlı bir çerçeve sunulmaktadır. Böylece bölgesel ticaret entegrasyonunun Türkiye pay piyasasına yansımaları risk ve getiri kanalları eşanlı biçimde değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışma, USMCA ülkeleri borsaları ile BIST100 endeksi arasındaki finansal etkileşimi doğrudan ve sistematik biçimde ele alarak literatüre yöntemsel ve kapsam bakımından katkı sunmaktadır.

3. Araştırma

3.1. Veri Seti

Bu araştırmada Türkiye ile USMCA (United States–Mexico–Canada Agreement) borsaları arasındaki getiri ve volatilite dinamikleri incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 01.01.2015-24.12.2025 periyoduna ait günlük veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait veri seti getiri serisine dönüştürülerek analize tabi tutulmuştur. Veri setine ait özet tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Özet Veri Seti

Ülkeler	Endeksler	Periyot	Kullanılan Programlar	Analiz Yöntemi
Türkiye	BIST100	01.01.2015-24.12.2025 Günlük Kapanış Verisi investing.com	EViews 10 ve WinRATS 11.0 paket programları	VAR-EGARCH
ABD	S&P 500			
Kanada	S&P/TSX			
Meksika	IPC			

3.2. Yöntem

Nelson (1991)'ın önerdiği tek değişkenli EGARCH modeli, Koutmos ve Booth (1995)'in katkılarıyla birden fazla piyasa etkileşimini içerecek şekilde çok değişkenli yapıya genişletmiştir. Piyasalar arası getiri dinamiklerini analiz etmede kullanılan bu çok değişkenli yapı, tek değişkenli modellere kıyasla önemli metodolojik üstünlükler sunmaktadır. Öncelikle, çok değişkenli EGARCH yaklaşımı iki aşamalı tahmin sürecine olan ihtiyacı ortadan kaldırmakta ve bu sayede regresyon temelli tahminlerde karşılaşılabilecek sorunların önüne geçmektedir. Bunun yanı sıra, piyasalar arasındaki etkileşimi sınamaya yönelik testlerin istatistiksel gücünü artırarak daha güvenilir sonuçlar elde edilmesine olanak tanımaktadır. Çok değişkenli VAR-EGARCH yaklaşımı, bir piyasada ortaya çıkan oynaklığın yalnızca içsel şoklardan değil, diğer piyasalardan taşınan şoklardan da eş zamanlı biçimde etkilendiğini modellemeye imkân tanımaktadır. Bu özellikleri dikkate alındığında, volatilite etkileşim mekanizmasındaki olası asimetrilerin tahmin edilmesinde çok değişkenli VAR-EGARCH modelinin uygun bir çerçeve sunduğu söylenebilir (Koutmos ve Booth, 1995:749). Model kapsamında getiriler arasındaki etkileşimi temsil eden ortalama denklemi aşağıda formül 1'de gösterilmektedir:

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^{n} \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \varepsilon_{i,t} \; i,j = 1,2,3,\dots,n \qquad (\mathbf{1})$$

Denklem'de $R_{i,t}$ i piyasasına ait t dönemindeki getiriyi ifade etmektedir. Buna göre, her bir piyasanın koşullu ortalaması yalnızca kendi gecikmeli getirilerine değil, aynı zamanda diğer piyasaların geçmiş dönem getirilerine de bağlıdır. $i \neq j$ durumu için $\beta_{i,j}$ katsayısı, piyasalar arasındaki öncül-ardıl ilişkilerini açıklamaktadır. $\beta_{i,j}$ katsayısının istatistiksel olarak anlamlı bulunması, i piyasasının j piyasasına öncülük ettiğini ve j piyasasında gözlenen mevcut getirilerin i piyasasının gelecekteki getirileri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Çelik vd., 2018:222). VAR-EGARCH modeli çerçevesinde piyasalar arasındaki volatilite etkileşimini tanımlayan koşullu varyans denklemi aşağıda formül 2 de ifade edilmektedir:

$$\sigma_{i,t}^2 = exp\left[\alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^{n} \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)\right] \quad i,j = 1,2,3,\dots,n \;\; (\mathbf{2})$$

Denklemde $\sigma_{i,t}^2$, i piyasasına ait t dönemindeki koşullu varyansı ifade etmekte olup, her bir piyasanın volatilitesinin hem kendi geçmiş şoklarından hem de diğer piyasalardan kaynaklanan şoklardan etkilendiğini göstermektedir. Bu kapsamda, $i \neq j$ durumu için $\alpha_{i,j}$ katsayısı, i ve j piyasaları arasındaki volatilite etkileşimini ve şok yayılımının yönünü temsil etmektedir. Denklemde yer alan $f_j(z_{j,t-1})$ terimi, j piyasasına ait bir dönem gecikmeli standartlaştırılmış şokların volatilite üzerindeki etkisini yansıtırken, bu etki hem şokların büyüklüğünü hem de yönünü dikkate almaktadır. γ_i parametresi, ilgili piyasada ortaya çıkan volatilite şoklarının zaman içindeki kalıcılığını yansıtmaktadır. Katsayının birden küçük olması, şok etkilerinin giderek sönümlendiğini ve uzun dönemde varyansın sınırlı bir denge düzeyine yöneldiğini göstermektedir. Buna karşılık γ_i değerinin bire eşit olması, koşullu varyans sürecinin kalıcı bir yapı sergilediğine işaret etmekte; bu durumda şokların etkisi zamanla ortadan kalkmamakta ve süreç birinci dereceden bütünleşik özellik göstermektedir (Yılmaz ve Kılıç, 2022:77).

$$f_i(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|) + \delta_j z_{j,t-1}) \quad j = 1,2,3,\dots,n \qquad (\mathbf{3})$$

Denklem 3'te yer alan f(.) ifadesi, geçmiş dönemlere ait standartlaştırılmış şokların asimetrik etkisini yansıtan fonksiyonu göstermektedir. $z_{j,t-1} < 0$ fonksiyonu, geçmiş döneme ait standartlaştırılmış şokların volatilite üzerindeki asimetrik etkisini temsil etmektedir. Standartlaştırılmış hata terimi $z_{j,t-1} < 0$ olduğunda fonksiyonun katsayısı, $(-1 + \delta_j), z_{j,t-1} > 0$ olduğunda $(1 + \delta_j)$ değerini almaktadır. Bu yapı, pozitif ve negatif şokların volatilite üzerindeki etkilerinin farklılaşmasına olanak sağlamaktadır. δ_j parametresi, modelin asimetrik bir yapı sergileyip sergilemediğini ortaya koymakta; asimetri söz konusu olduğunda ise bu etkinin yönüne ilişkin bilgi sunmaktadır. Fonksiyonda yer alan $(|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|)$ terimi, şokların büyüklük etkisini hesaplamaktadır. $\alpha_{i,j}$ katsayısının pozitif olduğu varsayımı altında, $z_{j,t-1}$ mutlak değeri beklenen değer $E|z_{j,t-1}|$'den büyük olduğunda, söz konusu şokun koşullu varyans

$\sigma_{i,t}^2$ üzerindeki etkisi pozitif; beklenen değerden küçük olması durumunda ise negatif olmaktadır. Buna karşılık $\delta_j z_{j,t-1}$ terimi, şokların işaretine bağlı etkiyi yansıtarak volatilite tepkisinin yönünü belirlemektedir (Çelik vd., 2018:18; Kılıç ve Türkan, 2023:80). Koutmos (1996), VAR-EGARCH modeli için normallik varsayımına dayalı log-olabilirlik fonksiyonunu tanımlamıştır. İlgili ifade formül 4'te sunulmuştur.

$$L(\theta) = -0{,}5(NT)\, ln(2\pi) - \frac{1}{2}\sum_{t=1}^{T}(ln\left|S_t\right| + \varepsilon_t' S_t^{-1}\varepsilon_t) \quad (4)$$

Modele ait olabilirlik fonksiyonunda $L(\theta)$, modele ilişkin log olabilirlik değerini ifade etmektedir. Burada θ, tahmin edilmesi amaçlanan tüm parametreleri içeren vektörü temsil etmektedir. N, modelde yer alan denklem sayısını; T ise toplam gözlem sayısını göstermektedir. t, zaman indeksini ifade ederken, $(\sum_{t=1}^{T})$ ifadesi olabilirlik fonksiyonunun tüm zaman dönemleri boyunca toplandığını göstermektedir. Denklemde yer alan $\ln(2\pi)$ terimi, normal dağılım varsayımı altında sabit bir bileşeni betimlemektedir. $\varepsilon_t' = [\varepsilon_{1,t}\varepsilon_{2,t} \ldots \varepsilon_{i,t}]$ vektörü, t dönemine ait şokların $1x_i$ boyutundaki transpoze edilmiş hâlini temsil ederken, S_t zaman boyunca değişen koşullu varyans ve kovaryans ilişkilerini temsil ederek piyasa oynaklığının eşanlı yapısını izlemeye imkân tanımaktadır. Bu çerçevede farklı piyasalar arasında ortaya çıkan volatilite aktarımı ve şokların ortak hareketi, olabilirlik fonksiyonu üzerinden modelin genel yapısı içinde birlikte değerlendirilmektedir (Koutmos, 1996:978).

VAR-EGARCH modelinin tahmini sonrasında, kurulan yapının veri dinamiklerini yeterli ölçüde temsil edip etmediği artıklar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda her bir denklemden elde edilen standartlaştırılmış hata serileri incelenmiş ve modelde kalan olası bağımlılıkların varlığı araştırılmıştır. Artıkların hem kendileri hem de kareleri için hesaplanan Ljung–Box Q istatistiği, seride devam eden otokorelasyon örüntülerinin tespit edilmesine imkân sağlamaktadır. Test sonuçlarının anlamlılık üretmemesi, ortalama ve volatilite denklemlerinin zamansal bağımlılığı büyük ölçüde yakaladığını göstermektedir. Ayrıca volatilite sürecinde koşullu değişen varyansın sürüp sürmediğini değerlendirmek amacıyla ARCH-LM testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, modelin varyans dinamiklerini açıklama kapasitesine ilişkin tamamlayıcı bir doğrulama imkanı sunmaktadır (Polat ve Kılıç, 2022:728).

4. Bulgular

Şekil 1'de BIST100, S&P 500, SPT/TSX ve IPC endekslerine ait getiri serilerinin zaman içindeki hareketleri sunulmuştur.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Getiri Serileri Grafikleri

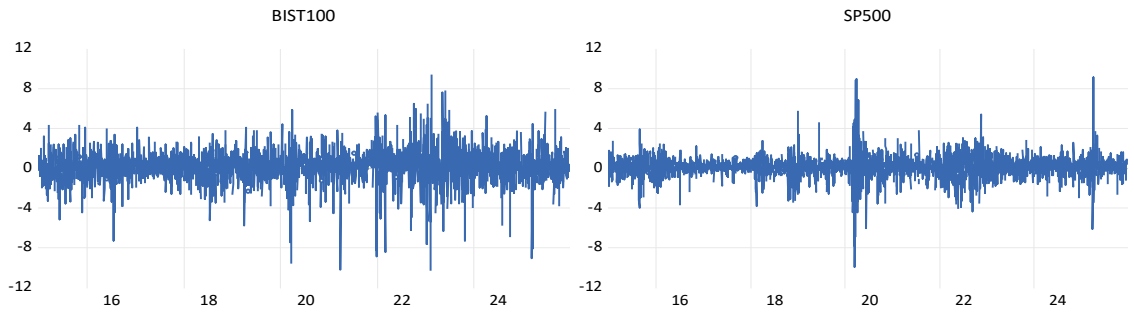

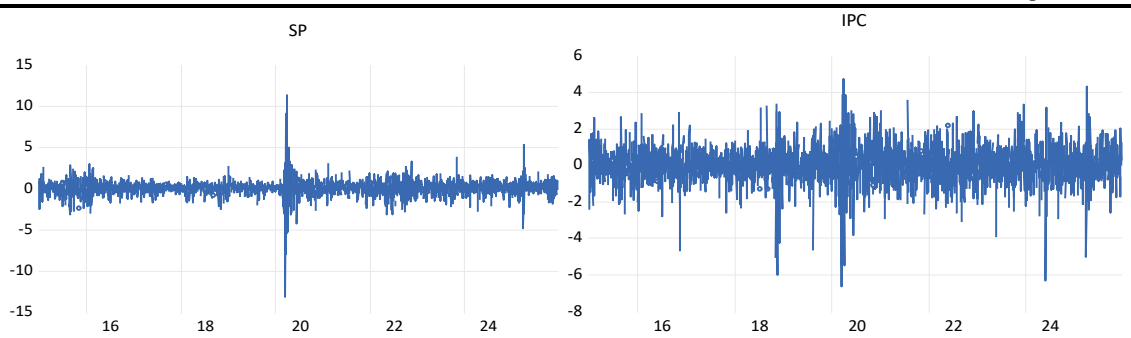

Grafikler incelendiğinde, tüm serilerin sıfır etrafında dalgalandığı ve belirgin bir ortalama eğilim sergilemediği görülmektedir. Ayrıca getiri serilerinin durağan bir yapı gösterdiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, serilerde zaman içerisinde dalgalanmanın belirgin biçimde arttığı ve azaldığı dönemlerin varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle bazı dönemlerde ani ve yüksek genlikli pozitif ya da negatif getirilerin ortaya çıkması, finansal piyasalarda sıklıkla gözlenen volatilite kümelenmesi olgusunu açık biçimde yansıtmaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST 100	***S&P 500***	***S&P/TSX***	***IPC***
Ortalama	0.1017	0.0478	0.03082	0.0165
Medyan	0.1326	0.0722	0.08177	0.0227
Maksimum	9.4219	9.0895	11.2945	4.7439
Minimum	-10.3701	-9.9968	-13.1761	-6.6381
Standart Sapma	1.6501	1.1551	0.9839	1.0282
Çarpıklık	-0.5778	-0.1719	-1.2110	-0.4611
Basıklık	8.1756	13.5350	36.1063	6.7157
Jarque-Bera	2975.1560	11753.9138	116571.0661	1550.5353
Olasılık Değeri	0.0000***	0.0000***	0.0000***	0.0000***
Gözlem Sayısı	2539	2539	2539	2539

Not: ***, ** ve * sembolleri, istatistiklerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Değişkenlere ait ortalama değerler incelendiğinde; tüm endekslerde pozitif ortalama değerlerin gözlemlendiği görülmektedir. Bu durum, ele alınan dönem boyunca endekslerin genel olarak değer artışı eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ortalama getiri düzeyi en yüksek olan endeks BIST100 iken, onu S&P 500, S&P/TSX ve IPC izlemektedir. Bu sıralamada gelişmekte olan piyasa niteliği taşıyan BIST100 endeksinin görece yüksek getiri potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu potansiyel getiri daha yüksek riskle birlikte değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Minimum ve maksimum getiri değerleri, endekslerin incelenen dönem boyunca maruz kaldığı en uç fiyat hareketlerini göstermektedir. Maksimum değerler, tüm endekslerde belirli dönemlerde oldukça yüksek pozitif getirilerin gerçekleştiğine işaret ederken, minimum değerler ise ani ve şiddetli negatif şokların varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle BIST100 ve S&P/TSX endekslerinde gözlenen daha düşük minimum değerler, bu piyasalarda dönemsel olarak ciddi değer kayıplarının yaşandığını göstermektedir. Buna karşılık IPC endeksinde minimum getiri değerinin mutlak olarak daha sınırlı olması, en kötü performans günlerindeki kayıpların görece daha düşük kaldığını düşündürmektedir.

Standart sapma değerleri, endeksler arasındaki risk farklılıklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. En yüksek standart sapma BIST100 endeksine aittir; bu da getirilerin ortalama etrafında daha geniş bir dağılım sergilediğini ve oynaklığın yüksek olduğunu göstermektedir. S&P 500 ve S&P/TSX endeksleri orta düzeyde bir volatiliteye sahipken, IPC endeksi nispeten daha düşük standart sapma değeriyle daha sınırlı bir dalgalanma göstermektedir. Bu sonuçlar, gelişmiş piyasa endekslerinin görece daha istikrarlı getiri yapısına sahip olduğu yönündeki genel beklentiyle uyumludur. Jarque–Bera testi ve olasılık değerleri, tüm endeksler için sıfıra çok yakın olasılık değerleri üretmiştir. Bu bulgu, getirilerin normal dağılım

varsayımını istatistiksel olarak reddettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, değişkenlerin hiç birinin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir.

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

	ADF		PP	
	Sabitli	**Sabitli ve Trendli**	**Sabitli**	**Sabitli ve Trendli**
BIST 100	-49.82273***	-49.88429***	-49.83777***	-49.88957***
S&P 500	-54.69669***	-54.69622***	-54.80308***	-54.80701***
S&P/TSX	-26.33037***	-26.35633***	-52.57838***	-52.60659***
IPC	-49.01448***	-49.01164***	-49.01448***	-49.01164***
Kritik Değer				
%1	-3.43273	-3.96166	-3.43273	-3.96166
%5	-2.86248	-3.41158	-2.86248	-3.41158
%10	-2.56731	-3.12766	-2.56731	-3.12766

Not: ***, ** ve * sembolleri, istatistiklerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Literatürde yaygın olarak kullanılan ADF ve PP birim kök testleri aracılığıyla değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Söz konusu testlere ilişkin sonuçlar Tablo 3'te sunulmaktadır. ADF ve PP test sonuçlarına göre, tüm getiri serileri için birim kök varlığını ifade eden sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Bu bulgu, getiri serilerinin %1 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediğini yani durağan olduğunu göstermektedir. Ayrıca her iki testten elde edilen sonuçların birbiriyle uyumlu olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4: BIST 100 Endeksi VAR(1)-EGARCH Analiz Sonuçları

	Katsayı	**Standart Hata**	**T-İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.0988***	0.0305	3.2438	0.0012
$R_{BIST\ 100,\ BIST\ 100}$	0.0147	0.0199	0.7361	0.4617
$R_{BIST\ 100,\ S\&P\ 500}$	0.0130	0.0231	0.5634	0.5732
$R_{BIST\ 100,\ S\&P/TSX}$	-0.0017	0.0203	-0.0812	0.9353
$R_{BIST\ 100,\ IPC}$	-0.0061	0.0334	-0.1814	0.8561
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	-0.1199***	0.0296	-4.0453	0.0000
$\alpha_{BIST\ 100,\ BIST\ 100}$	0.1789***	0.0379	4.7261	0.0000
$\alpha_{BIST\ 100,\ S\&P\ 500}$	0.0684***	0.0241	2.8445	0.0045
$\alpha_{BIST\ 100,\ S\&P/TSX}$	-0.0264	0.0223	-1.1821	0.2372
$\alpha_{BIST\ 100,\ IPC}$	-0.0051	0.0301	-0.1698	0.8651
$\delta_{BIST\ 100}$	-0.2150*	0.1109	-1.9384	0.0526
$\gamma_{BIST\ 100}$	0.9534***	0.0176	54.1608	0.0000
Otokorelasyon Tanı Testleri			**Q İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
LB-Q (12)			20.6058	0.0565
ARCH-LM (12)			7.0853	0.8519

Not: ***, ** ve * sembolleri, istatistiklerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'te getiri ve volatilite ilişkisini incelemek amacıyla BIST 100 endeksinin bağımlı USMCA pay piyasalarının ise bağımsız değişken olarak kullanıldığı VAR(1)-EGARCH modeline ait sonuçlar sunulmaktadır. Ortalama denklemi sonuçlarına göre, BIST 100 endeks getirilerinin S&P 500, S&P/TSX ve IPC endekslerine ait gecikmeli getiri değişkenlerinden istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilenmediğini göstermektedir. Ayrıca bu katsayıların anlamsız olması, incelenen piyasalar arasında getiri aktarımının zayıf olduğuna işaret etmektedir.

Varyans denklemi sonuçlarına göre BIST 100 endeksinin volatilitesi, hem kendi geçmiş şoklarından hem de S&P 500 endeksinden kaynaklanan gecikmeli şoklardan anlamlı düzeyde etkilenmektedir. Bu bulgu,

volatilite yayılımının S&P 500 endeksinden BIST 100 endeksine doğru gerçekleştiğini göstermektedir. Buna karşılık, S&P/TSX ve IPC endekslerinden BIST 100 endeksine yönelik istatistiksel olarak anlamlı bir volatilite aktarımı tespit edilememiştir.

Asimetriyi temsil eden $\delta_{BIST\ 100}$ parametresi %10 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Katsayının negatif işaretli olması, BIST 100 endeksinde negatif şokların volatilite üzerindeki etkisinin pozitif şoklara kıyasla daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bu durum, piyasada sınırlı düzeyde de olsa kaldıraç etkisinin varlığına işaret etmektedir. Volatilite kalıcılığını gösteren $\gamma_{BIST\ 100}$ parametresinin yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olması (0.9534), piyasada meydana gelen şokların etkisinin kısa sürede ortadan kalkmadığını ve volatilitenin yüksek düzeyde kalıcılık sergilediğini göstermektedir. Model tanı testleri kapsamında değerlendirilen LB-Q ve ARCH-LM testleri, istatistik değerlerinin anlamsız bulunması otokorelasyon ve ARCH etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 5. S&P 500 Endeksi VAR(1)-EGARCH Analiz Sonuçları

	Katsayı	**Standart Hata**	**T-İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.0382***	0.0067	5.7061	0.0000
$R_{S\&P\ 500,\ BIST\ 100}$	0.0078	0.0070	1.1191	0.2631
$R_{S\&P\ 500,\ S\&P\ 500}$	0.0123	0.0144	0.8555	0.3923
$R_{S\&P\ 500,\ S\&P/TSX}$	0.0168*	0.0090	1.8680	0.0618
$R_{S\&P\ 500,\ IPC}$	-0.0118	0.0081	-1.4675	0.1422
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	-0.1904***	0.0241	-7.8908	0.0000
$\alpha_{S\&P\ 500,\ BIST\ 100}$	0.0162	0.0122	1.3254	0.1850
$\alpha_{S\&P\ 500,\ S\&P\ 500}$	0.0792***	0.0176	4.4920	0.0000
$\alpha_{S\&P\ 500,\ S\&P/TSX}$	0.0599***	0.0160	3.7458	0.0002
$\alpha_{S\&P\ 500,\ IPC}$	0.0816***	0.0243	3.3530	0.0008
$\delta_{S\&P\ 500}$	-0.9986***	0.2947	-3.3887	0.0007
$\gamma_{S\&P\ 500}$	0.9526***	0.0071	133.8900	0.0000
Otokorelasyon Tanı Testleri			**Q İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
LB-Q (12)			10.2537	0.5937
ARCH-LM (12)			13.6688	0.3224

Not: ***, ** ve * sembolleri, istatistiklerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5'te getiri ve volatilite ilişkisini incelemek amacıyla S&P 500 endeksinin bağımlı BIST 100, S&P/TSX ve IPC endekslerinin bağımsız olarak kullanıldığı VAR(1)-EGARCH modeline ait sonuçlar sunulmaktadır. Ortalama denklemi sonuçlarına göre, S&P 500 endeks getirilerinin kendi gecikmeli getirileri ile BIST 100 ve IPC endekslerine ait gecikmeli getiri değişkenlerinden anlamlı biçimde etkilenmediği görülmektedir. Buna karşılık, S&P/TSX endeksine ait gecikmeli getiri değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde pozitif etkisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, Kanada pay piyasasından ABD pay piyasasına sınırlı düzeyde bir getiri aktarımının varlığına işaret etmektedir.

Varyans denklemi sonuçları ise, volatilite dinamikleri açısından daha dikkat çekici bulgular ortaya koymaktadır. S&P 500 endeksinin volatilitesi, kendi geçmiş şoklarının yanı sıra S&P/TSX ve IPC kaynaklı gecikmeli şoklardan anlamlı biçimde etkilenmektedir. Bu durum, ABD pay piyasasındaki oynaklığın bölgesel piyasalardaki dalgalanmalardan tamamen bağımsız olmadığını ve özellikle Kanada ile Meksika piyasalarıyla volatilite etkileşimi içinde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Kanada ve Meksika endekslerine ait volatilite katsayıları anlamlı ve katsayıları pozitiftir. Dolayısıyla iki piyasada meydana gelen şokların ABD piyasasının volatilitesini arttırdığı tespit edilmiştir.

Asimetri parametresinin $\delta_{S\&P\ 500}$ negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması, volatilite sürecinde kaldıraç etkisinin varlığına işaret etmektedir. Volatilite kalıcılığını temsil eden $\gamma_{S\&P\ 500}$ parametresinin yüksek ve anlamlı olması ise, piyasada ortaya çıkan şokların etkisinin zaman içinde devam ettiğini göstermektedir. Model tanı testleri kapsamında değerlendirilen LB-Q ve ARCH-LM testleri, istatistik

değerlerinin anlamsız bulunması model artıklarında otokorelasyon ve ARCH etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 6: S&P/TSX Endeksi VAR(1)-EGARCH Analiz Sonuçları

	Katsayı	**Standart Hata**	**T-İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.0274***	0.0106	2.6011	0.0093
$R_{S\&P/TSX,BIST\ 100}$	0.0084	0.0064	1.2960	0.1950
$R_{S\&P/TSX,S\&P\ 500}$	0.0139	0.0117	1.1924	0.2331
$R_{S\&P/TSX,S\&P/TSX}$	-0.0104	0.0130	-0.8015	0.4228
$R_{S\&P/TSX,\ IPC}$	0.0092	0.0118	0.7774	0.4369
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	-0.2070***	0.0451	-4.5902	0.0000
$\alpha_{S\&P/TSX,\ BIST\ 100}$	0.0228*	0.0134	1.7098	0.0873
$\alpha_{S\&P/TSX,\ S\&P\ 500}$	0.0033	0.0163	0.2023	0.8397
$\alpha_{S\&P/TSX,S\&P/TSX}$	0.1528***	0.0318	4.7997	0.0000
$\alpha_{S\&P/TSX,\ IPC}$	0.0507**	0.0242	2.0930	0.0364
$\delta_{S\&P/TSX}$	-0.7265***	0.1893	-3.8374	0.0001
$\gamma_{S\&P/TSX}$	0.9522***	0.0099	96.2252	0.0000
Otokorelasyon Tanı Testleri			**Q İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Ljung-Box (12)			2.9712	0.9957
ARCH-LM (12)			15.9221	0.1948

Not: ***, ** ve * sembolleri, istatistiklerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

S&P/TSX endeksinin bağımlı BIST 100, S&P 500 ve IPC endekslerinin bağımsız değişken olarak kullanıldığı VAR(1)-EGARCH modeline ait sonuçlar Tablo 6'da sunulmaktadır. Ortalama denklemi bulguları, S&P/TSX getirilerinin ne kendi gecikmeli değerleriyle ne de diğer piyasalara ait gecikmeli getiri değişkenleriyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içinde olmadığını göstermektedir. Bu ilişki, Kanada pay piyasasında getiri aktarım mekanizmasının zayıf olduğuna işaret etmektedir.

Varyans denklemi sonuçları, S&P/TSX endeksinin volatilitesinin kendi geçmiş şoklarından güçlü biçimde etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca IPC endeksinden kaynaklanan gecikmeli şokların %5 anlamlılık düzeyinde, BIST100 endeksinden kaynaklanan gecikmeli şokların ise %10 anlamlılık düzeyinde S&P/TSX volatilitesi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık, S&P 500 endeksine ait volatilite teriminin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, Kanada pay piyasasının volatilite dinamiklerinin öncelikle kendi içsel şoklarından etkilendiğini, bunun yanında Meksika ve daha sınırlı düzeyde Türkiye pay piyasalarından kaynaklanan volatilite etkilerine de maruz kaldığını göstermektedir.

Asimetri parametresinin $\delta_{S\&P/TSX}$ negatif işaretli ve anlamlı bulunması, volatilite sürecinde kaldıraç etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, olumsuz şokların volatilite üzerindeki etkisi daha belirgindir. Volatilite kalıcılığını temsil eden $\gamma_{S\&P/TSX}$ parametresinin yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı olması ise, Kanada pay piyasasında ortaya çıkan volatilite şoklarının etkisinin kısa süre içerisinde endekste ortadan kalkmadığını göstermektedir. Model tanı testleri kapsamında değerlendirilen LB-Q ve ARCH-LM testleri, istatistik değerlerinin anlamsız bulunması otokorelasyon ve ARCH etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 7: IPC Endeksi VAR(1)-EGARCH Analiz Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık Değeri
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.0119	0.0227	0.5242	0.6002
$R_{IPC,\ BIST\ 100}$	-0.0064	0.0088	-0.7212	0.4708
$R_{IPC,\ S\&P\ 500}$	0.0224	0.0235	0.9548	0.3397
$R_{IPC,\ S\&P/TSX}$	0.0030	0.0211	0.1394	0.8891
$R_{IPC,\ IPC}$	-0.0568***	0.0180	-3.1521	0.0016
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	-0.1378***	0.0306	-4.5068	0.0000
$\alpha_{IPC,\ BIST\ 100}$	0.0130	0.0238	0.5473	0.5842
$\alpha_{IPC,\ S\&P\ 500}$	0.0081	0.0255	0.3157	0.7522
$\alpha_{IPC,\ S\&P/TSX}$	0.0349	0.0325	1.0736	0.2830
$\alpha_{IPC,\ IPC}$	0.1183***	0.0359	3.2966	0.0010
δ_{IPC}	-0.3380**	0.1374	-2.4611	0.0139
γ_{IPC}	0.9385***	0.0179	52.4319	0.0000
Otokorelasyon Tanı Testleri			**Q İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
LB-Q (12)			10.2493	0.5941
ARCH-LM (12)			7.7480	0.8045

Not: ***, ** ve * sembolleri, istatistiklerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

IPC endeksinin bağımlı BIST 100, S&P 500 ve S&P/TSX endekslerinin bağımsız değişken olarak modele dahil edildikleri VAR(1)-EGARCH modeline ait sonuçlar Tablo 7'de sunulmaktadır. Ortalama denklemi bulguları, IPC getirilerinin ağırlıklı olarak kendi gecikmeli değerleri tarafından açıklandığını göstermektedir. Diğer piyasalara ait gecikmeli getiri değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması, IPC açısından dışsal getiri aktarımının belirgin olmadığı söylenebilir.

Varyans denklemi sonuçları, IPC volatilitesinin büyük ölçüde endeksin kendi geçmiş şoklarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. USMCA bölgesinde yer alan diğer piyasalarla ve BIST 100 piyasasıyla volatilite terimlerinin anlamsız olması, dışsal volatilite yayılımının sınırlı düzeyde kaldığına işaret etmektedir. Bu bulgu, IPC'de gözlenen oynaklık dinamiklerinin daha çok piyasa içi faktörlerle şekillendiğini göstermektedir.

Asimetri parametresinin δ_{IPC} negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması, volatilite sürecinde kaldıraç etkisinin varlığını kanıtlamaktadır. Buna göre negatif şokların volatilite üzerindeki etkisi daha güçlüdür. Volatilite kalıcılığını temsil eden γ_{IPC} parametresinin yüksek ve anlamlı olması ise, piyasada ortaya çıkan şokların etkisinin zaman içinde devam ettiğini ve volatilitenin süreklilik sergilediğini göstermektedir. Model tanı testleri için değerlendirilen LB-Q ve ARCH-LM testlerinin, istatistik değerlerinin anlamsız bulunması model artıklarında otokorelasyon ve ARCH etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada, NAFTA'dan USMCA'ya uzanan dönemde ABD, Kanada ve Meksika pay piyasaları ile BIST 100 endeksi arasındaki getiri ve volatilite etkileşimleri günlük veriler kullanılarak VAR-EGARCH çerçevesinde analiz edilmiştir. Bulgular, söz konusu piyasalar arasındaki ilişkinin tek boyutlu olmadığını; fiyat hareketleri ile risk dinamiklerinin farklı kanallar üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ortalama denklemlerinden elde edilen sonuçlar, piyasalar arasında genel olarak sınırlı düzeyde bir getiri aktarımı bulunduğunu göstermektedir. BIST 100 getirilerinin ne kendi gecikmeli getirilerinden ne de diğer piyasalara ait gecikmeli getiri değişkenlerinden anlamlı biçimde etkilenmediği belirlenmiştir. Benzer şekilde, S&P/TSX getirileri üzerinde de herhangi bir piyasanın gecikmeli getiri etkisine rastlanmamıştır. S&P 500 getirilerinin yalnızca S&P/TSX endeksine ait gecikmeli getirilerden sınırlı düzeyde etkilendiği tespit edilirken, IPC getirilerinin ise yalnızca kendi geçmiş getiri dinamiklerinden etkilendiği görülmüştür.

Bu bulgular, incelenen piyasalar arasında kısa dönemli getiri aktarımının genel olarak zayıf olduğunu ve piyasa getirilerinin büyük ölçüde kendi iç dinamikleri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir.

Volatilite dinamiklerine ilişkin bulgular ise daha karmaşık ve anlamlı bir etkileşim yapısını ortaya koymaktadır. BIST 100 volatilitesinin yalnızca içsel şoklardan değil, aynı zamanda S&P 500 kaynaklı dalgalanmalardan etkilenmesi, Türkiye pay piyasasının küresel risk faktörlerine duyarlılığını göstermektedir. Dolayısıyla, getiri bazında gözlenen ayrışmaya rağmen risk ve belirsizlik kanalında uluslararası bağlantıların daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. ABD pay piyasasında gözlenen volatilite yapısının Kanada ve Meksika piyasalarıyla karşılıklı etkileşim içinde olması ise USMCA bölgesi içerisinde daha bütünleşik bir risk yapısına işaret etmektedir. Kanada ve Meksika piyasalarına ilişkin sonuçlar, volatilite yayılımının homojen bir yapı sergilemediğini göstermektedir. S&P/TSX volatilitesinin IPC kaynaklı şoklara duyarlılığı, bölgesel finansal etkileşimin varlığını desteklerken; IPC volatilitesinin büyük ölçüde içsel faktörlerle açıklanması, Meksika pay piyasasının görece daha bağımsız bir risk dinamiğine sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu farklılaşma, USMCA bölgesinde dahi volatilite aktarım mekanizmalarının piyasa özelliklerine bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir.

Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, volatilite süreçlerinde asimetrik etkilerin varlığıdır. Negatif şokların volatilite üzerindeki etkisinin daha güçlü olması, piyasalarda kaldıraç etkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, yatırımcı davranışları ve risk algısındaki bozulmaların oynaklık dinamiklerinde belirleyici rol oynadığını düşündürmektedir. Ayrıca volatilite kalıcılığına ilişkin bulgular, piyasalarda ortaya çıkan belirsizlik şoklarının etkisinin kısa sürede ortadan kalkmadığını ve risk dinamiklerinin süreklilik sergilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, incelenen piyasalar arasında getiri bazında belirgin bir entegrasyon tespit edilmezken, volatilite kanalı üzerinden daha güçlü bir etkileşim yapısı gözlenmektedir. Bu bulgu, uluslararası finans literatüründe sıklıkla vurgulanan "getiri ayrışması-risk bütünleşmesi" olgusuyla uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Sonuçlar, kısa vadeli fiyat hareketlerinin daha çok ülke içi faktörlerden etkilendiğini, buna karşılık risk ve belirsizlik dinamiklerinin küresel gelişmelere daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Getiri aktarımının zayıf olması çeşitlendirme olanaklarını desteklerken, volatilite yayılımının varlığı küresel şokların risk kanalında yayılabileceğini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan piyasalar açısından volatilite duyarlılığının yüksek olması, küresel risk faktörlerinin yatırım kararları üzerindeki önemini artırmaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar literatürle hem örtüşen hem de ayrışan yönler içermektedir. Öncelikle ortalama denklemlerinde piyasalar arasında anlamlı bir getiri aktarımının tespit edilmemesi, kısa dönemli entegrasyonun zayıf olduğunu göstermekte olup bu bulgu Bulut ve Özdemir (2012) ile Ulusoy (2019) tarafından rapor edilen sınırlı kısa vadeli etkileşim sonuçlarıyla örtüşmektedir. Buna karşılık uzun dönemli bütünleşme tespit eden Karahan (2023) ve Ayaydın vd. (2020) çalışmalarından ayrışmaktadır; çünkü mevcut çalışmada getiri kanalı üzerinden anlamlı bir entegrasyon bulgusu tespit edilememiştir. NAFTA ülkelerini kendi iç dinamikleri çerçevesinde inceleyen çalışmalar genel olarak ABD piyasasının bölgesel sistem içerisinde belirleyici bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır (Ewing vd., 1999; Darrat ve Zhong, 2005; Reyes Zárate ve Ortiz, 2013). Özellikle ABD kaynaklı şokların Kanada ve Meksika piyasalarına yansıdığına ilişkin bulgular, bölge içi finansal entegrasyonun zamanla güçlendiğini gösteren daha güncel çalışmalarla da desteklenmektedir (Polanco-Martínez, 2019; Maulana ve Gunawan, 2021). Bu çalışmada ABD'den Kanada ve Meksika'ya doğru gözlenen volatilite etkileşimi söz konusu literatürle uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Bununla birlikte Meksika pay piyasasının volatilite yapısının görece daha içsel bir karakter sergilemesi, bölgesel bulaşıcılığın homojen ve çift yönlü olduğunu ileri süren bazı bulgulardan kısmen ayrışmaktadır. Negatif şokların volatilite üzerindeki daha güçlü etkisi, literatürde kaldıraç etkisi olarak tanımlanan asimetrik oynaklık yapısıyla uyumludur. Özellikle ABD'den BIST 100'e doğru tespit edilen anlamlı oynaklık yayılımı ise Uçar ve Alsu (2023) ile Olgun ve Polat (2023) tarafından vurgulanan ABD piyasasının küresel risk belirleyici rolüyle örtüşmektedir. Bununla birlikte Meksika pay piyasasının volatilite yapısının büyük ölçüde içsel faktörlerle açıklanması, NAFTA ülkeleri arasında güçlü ve karşılıklı volatilite etkileşimi bulunduğunu ortaya koyan Ewing vd. (1999), Darrat ve Zhong (2005) ve Reyes Zárate ve Ortiz (2013) çalışmalarından kısmen ayrışmaktadır. Söz konusu çalışmalar bölge içi bulaşıcılığın belirgin olduğunu vurgularken, mevcut araştırmada Meksika piyasasında görece daha sınırlı bir dışsal volatilite

etkisi tespit edilmiştir. Bu farklılığın örneklem döneminin USMCA sürecini kapsaması ve VAR-EGARCH modelinin koşullu varyans dinamiklerini ayrıntılı biçimde ayrıştırmasıyla ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

USMCA'nın yürürlüğe girdiği dönem dikkate alındığında elde edilen bulgular, BIST 100 endeksi açısından doğrudan bir getiri aktarımı yaratmadığını, ancak volatilite kanalı üzerinden dolaylı bir etkileşim oluşturduğunu göstermektedir. Getiri yayılımının istatistiksel olarak anlamlı olmaması, Türkiye pay piyasasının USMCA bölgesi ile bütünleşme düzeyinin sınırlı kaldığına işaret etmektedir. Buna karşılık volatilite etkileşiminin varlığı, küresel belirsizliklerin ve bölgesel ticaret bloklarının yarattığı finansal dalgalanmaların BIST 100 üzerinde risk kanalı aracılığıyla hissedildiğini göstermektedir. Bu durum, USMCA'nın Türkiye piyasası üzerinde doğrudan bir performans artışı sağlamadığını; ancak küresel finansal entegrasyon çerçevesinde risk aktarımını artırarak piyasa oynaklığını etkileyebildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, USMCA'nın BIST 100 üzerinde doğrudan getiri performansını belirleyen bir unsur olmadığı; buna karşılık küresel risk algısı ve finansal belirsizlik kanalı üzerinden piyasa oynaklığını etkileyen bir dışsal faktör olarak konumlandığı ifade edilebilir. Sonuç olarak, bölgesel ticaret bütünleşmesinin finansal getiri entegrasyonu üretmediğini ancak risk aktarım mekanizmalarını güçlendirebildiği tespit edilmiştir.

Bu ampirik bulgular yalnızca teorik literatür kapsamında değil, aynı zamanda uygulama ve politika perspektifi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, politika yapıcılar ve piyasa düzenleyicileri açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Getiri aktarımının sınırlı, buna karşılık volatilite etkileşiminin belirgin olması, uluslararası sermaye hareketlerinin fiyatlama davranışından ziyade risk kanalı üzerinden daha etkili olabildiğini göstermektedir. Bu çerçevede düzenleyici otoritelerin özellikle sistemik risk, bulaşıcılık ve ani volatilite şoklarına karşı makro ihtiyati politika araçlarını güçlendirmesi önem taşımaktadır. Küresel piyasalardan kaynaklanabilecek oynaklık dalgaları dikkate alındığında, risk izleme mekanizmalarının geliştirilmesi, piyasa derinliğini artırıcı önlemler ve yatırımcı tabanının çeşitlendirilmesi finansal istikrar açısından destekleyici olabilir. Portföy yönetimi perspektifinden bakıldığında, getiri bazında düşük entegrasyon çeşitlendirme avantajı sunarken, volatilite yayılımı risk yönetimi stratejilerinin göz ardı edilmemesi gerektiği önerilmektedir. Bu nedenle yatırımcılar açısından yalnızca korelasyon yapısına değil, volatilite dinamiklerine duyarlı varlık tahsisi yaklaşımlarının benimsenmesi önem arz etmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların, USMCA borsalarıyla diğer uluslararası pay piyasaları arasındaki ilişkileri yapısal kırılmaları dikkate alarak analiz gerçekleştirmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Conceiving the Study: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Veri Analizi: Yazar-1 (%0), Yazar-2 (%100)
Data Analysis: Author-1 (%0), Author-2 (%100)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Arslandere, M., Kutbay, H., (Mart 2019). Dış Ticarette Hızlandırıcı ve Kolaylaştırıcı Bir Unsur Olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında AB ile Gümrük Birliği, Bir Fırsat Mı Yoksa Bir Engel Mi?, *Vergi Raporu*, 234, s.103-125.

Ayaydın, H., Barut, A., & Pala, F. (2020). Long-Term Relationship Between G-7 Country's Stock Markets and BIST 100: Fourier Approach. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(1), s.24-34. https://izlik.org/JA75HP64BK

Behera, C., & Rath, B.N. (2024). The interconnectedness between crude oil prices and stock returns in G20 countries. *Resources Policy*, 91, s.1-9. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104950

Bulut, Ş., & Özdemir, A. (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve "Dow Jones Industrial" Arasındaki İlişki: Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *19*(1), s.211-224. https://izlik.org/JA72MP78DA

Bursa, N. (2025). Stock Market Telepathy: Graph Neural Networks Predicting the Secret Conversations between MINT and G7 Countries. *arXiv preprint arXiv:2506.01945*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.01945

Condon, B. J. (2018). From Nafta to USMCA: Two's Company, Three's a Crowd. *Latin American Journal of Trade Policy*, *1*(2), s.30-48.

Çelik, İ., Özdemir, A., Gürsoy, S., & Ünlü, H. U. (2018). Return and volatility spillover between emerging stock markets and precious metals. *Ege Academic Review*, *18*(2), s.217-230. https://doi.org/10.21121/eab.2018237351

Darrat, A. F., & Zhong, M. (2005). Equity market linkage and multinational trade accords: The case of NAFTA. *Journal of International Money and Finance*, *24*(5), s.793-817. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2005.04.006

Dornbusch, R., Park, Y. C. and Claessens, S. (2000). Contagion: How it Spreads and How it can be Stopped. *World Bank Research Observer*, 15(2), s.177-197.

Ewing, B. T., Payne, J. E., & Sowell, C. (1999). NAFTA and North American stock market linkages: An empirical note. *The North American Journal of Economics and Finance*,*10*(2), s.443-451. https://doi.org/10.1016/S1062-9408(99)00026-1

Karahan, F. (2023). BIST 100 Endeksinin Uluslararası Hisse Senedi Endeksleri ile İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (78), s.448-458. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1363099

Keskin Benli, Y. (2014). Türkiye Borsasının Gelişmekte Olan Ülkeler Borsaları ile Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *12*(23), s.18-32. https://doi.org/10.11611/JMER273

Kılıç, E., & Polat, M. (2022). BRICS ve MIST Ülkelerinin Borsalar Arası Getiri ve Volatilite Etkileşimi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(4), s.723-739. https://doi.org/10.18657/yonveek.1020756

Kılıç, E., & Türkan, Y. (2023). Katılım Endeksleri ile BIST 100 Endeksi Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli ile Analiz. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), s.72-93. https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1289282

Kocabıyık, T., & Kalaycı, Ş. (2014). Borsalar arasında etkileşim: G-8 ülkeleri ve Türkiye üzerine ampirik bir araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (594), s.37-56. https://izlik.org/JA95DH62PK

Koutmos, G. & Booth, G. G. (1995). Asymmetric Volatility Transmission İn International Stock Markets. *Journal of International Money and Finance*, 14(6), s.747-762. https://doi.org/10.1016/0261-5606(95)00031-3

Koutmos, G. (1996). Modeling The Dynamic Interdependence of Major European Stock Markets. *Journal of Business Finance & Accounting*, 23(7), s.975-988.

Maulana, Y., & Gunawan, W. H. (2021). Financial Market Integration Between Stock Market From North American Free Trade Agreement (NAFTA) Member. *Jurnal Akuntansi dan Pajak*, *21*(2), s.299-305.

Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica: Journal of the econometric society*, s.347-370.

Olgun, S., & Polat, M. (2024). Volatility and International Interactions in Financial Markets: An Analysis of the Turkish Stock Exchange and G7 Countries. *Trends in Business and Economics*, 38(2), s.102-112. https://doi.org/10.16951/trendbusecon.1468689

Oral, F., & Özkan, İ. (2024). Measuring connectedness and network analysis in stock markets for developed and developing countries. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (44), s.189-206. https://doi.org/10.18092/ulikidince.1452554

Özdemir, A., & Bulut, Ş. (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve "Dow Jones Industrial" arasındaki ilişki: Eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), s.211-224. https://izlik.org/JA72MP78DA

Özkaya, A., (2022). Non-linear Dynamics and Recurrent Patterns in Stock Markets: A Comparison Between BIST-100 and S&P 500 Indices. *OÜSOBİAD* 12(2), s.1365-1380. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1123224

Polanco-Martínez, J. M. (2019). Dynamic relationship analysis between NAFTA stock markets using nonlinear, nonparametric, non-stationary methods. *Nonlinear Dynamics*, *97*(1), s.369-389.

Polat, M., & Kılıç, E. (2022). BRICS Ülkelerinde Döviz Kuru ve Borsa Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli ile Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), s.539-551. https://doi.org/10.30794/pausbed.957410

Reyes Zárate, F. J., & Ortiz, E. (2013). Modelos VAR-GARCH y portafolios de inversión trinacionales en los mercados accionarios del TLCAN. *Revista Mexicana de Economía y Finanzas*, 8(2), s.129-155.

Soykan, M., & Çıtak, L. (2024). Küresel Finans Krizinin Türkiye'ye Yayılma Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(2), s.778-798. https://doi.org/10.20491/isarder.2024.1824

Şerbetçi, A. (2022). BRICS, MIST, KIRILGAN Beşli Kapsamında Yer Alan Ülkelerin Menkul Kıymetler Borsaları Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli Etkileşime İlişkin Amprik Bir Araştırma. *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, *6*(19), s.76-97. https://doi.org/10.37242/pejoss.2224

Uçar, İ. H., & Alsu, Erkan (2023). Borsa İstanbul ve Seçilmiş Ülke Borsaları Aradındaki Volatilite Yayılımı. *SSD Journal*, *8*(39), s.240-263. http://dx.doi.org/10.31567/ssd.1017

Ulusoy, M. K. (2019). Borsa İstanbul'un küresel piyasalarla entegrasyonu. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, *54*(4), s.1643-1653. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.10.1186

Ünal, S., & Köse İçigen, F. (2020). MIST ülkelerinin borsa endeksleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(17), s.137-145. https://izlik.org/JA93SU73ER

Vuran, B. (2010). IMKB 100 endeksinin uluslararası hisse senedi endeksleri ile ilişkisinin eşbütünleşim analizi ile belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *39*(1), s.154-168. https://izlik.org/JA38KR46SR

Yıldırım, H., & Kesebir, M. (2019). Farklı büyüklükteki ekonomi ve finansal piyasalara sahip ülkelere ait borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), s.249 259.

Yılmaz, Y. & Kılıç, E. (2022). Geleneksel Yatırım Araçları Arasında Getiri ve Volatilite Etkileşiminin VAR-EGARCH Modeli İle Analizi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, s.1-14. https://izlik.org/JA36CW46AS

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1454-1468, doi: 10.11616/asbi.1910204

Lise Öğrencilerinde Sosyal Medya Tükenmişliği, Öz-Düzenleme ve Öğrenme Çevikliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

An Investigation of the Relationship Between Social Media Burnout, Self-Regulation, and Learning Agility Among High School Students

Esra ERDOĞAN[1], Kübra KELEŞ[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 08.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Araştırmanın amacı, lise öğrencilerinde sosyal medya tükenmişliği ile öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma ilişkisel tarama modeliyle yürütülmüş ve örneklem Samsun ili merkez ilçesindeki dört farklı lisede öğrenim gören 470 gönüllü öğrenciden oluşmuştur. Veriler Sosyal Medya Tükenmişliği Ölçeği, Ergenler İçin Öz Düzenleme Ölçeği ve Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği ile toplanmıştır. Bulgular, öğrencilerin sosyal medya tükenmişliği düzeylerinin orta seviyede, öz düzenleme düzeylerinin ortalamanın üzerinde ve öğrenme çevikliği düzeylerinin de ortalamanın üzerinde olduğunu göstermiştir. Sosyal medya tükenmişliği ile öğrenme çevikliği (p=.016) ve öz düzenleme ile öğrenme çevikliği (p=.001) arasında düşük düzeyde pozitif ilişkiler bulunmuştur. Sosyal medya tükenmişliği ile öz düzenleme arasında ise anlamlı ilişki saptanmamıştır (p=.261). Analiz sonuçları, sosyal medya tükenmişliğinin incelenen ilişkide anlamlı bir düzenleyici etkiye sahip olmadığını göstermiştir (p=.483). Araştırma bulguları, öz düzenlemenin öğrenme çevikliğini desteklediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Çevikliği, Öz Düzenleme, Lise Öğrencileri, Sosyal Medya Kullanımı, Sosyal Medya Tükenmişliği.

&

Abstract: This study aims to examine the relationship between social media burnout, self-regulation, and learning agility among high school students. The study used a correlational survey design, and the sample comprised 470 volunteer students from four high schools in the central district of Samsun. Data were collected using the Social Media Burnout Scale, the Self-Regulation Scale for Adolescents, and the Learning Agility Scale for High School Students. Findings indicated that students' social media burnout levels were moderate, while self-regulation and learning agility levels were above average. Low positive relationships were found between social media burnout and learning agility (p=.016) and between self-regulation and learning agility(p=.001). The analysis results indicated that social media burnout did not have a statistically significant moderating effect on the relationship examined (p=.483). Research findings, indicate that self-regulation supports learning agility.

Keywords: High School Students, Learning Agility, Self-Regulation, Social Media Burnout, Social Media Use.

Atıf/Cite as: Erdoğan, E., Keleş, K. (2026). Lise Öğrencilerinde Sosyal Medya Tükenmişliği, Öz-Düzenleme ve Öğrenme Çevikliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1454-1468. doi: 10.11616/asbi.1910204

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Esra Erdoğan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, esraerdogan@omu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kübra Keleş, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, kubrkeles@gmail.com

1. Giriş

Gelişen teknoloji ile birlikte en çok kullanılan iletişim aracı sosyal medyadır (Tiryaki, 2018). Kişilerin gerçek kimliklerini kullanma zorunluluğu bulunmayan sosyal medya platformları bireylere geniş bir etkileşim ağı sunmaktadır (Çelik ve Tekin, 2015). Bu platformlar aracılığıyla bireyler sadece yakın çevreleriyle değil, aynı zamanda farklı coğrafi bölgelerde bulunan arkadaşlarıyla da iletişim kurabilmektedir. Bunun yanı sıra kullanıcılar, fotoğraf ve video gibi çeşitli içerikleri paylaşabilmekte ve bu içeriklere gelen beğeni veya yorum yoluyla da etkileşimde bulunabilmektedir (Longobardi vd., 2020). Bu platformlar birçok içeriğe sahip olmakla birlikte, sosyal medyanın aşırı düzeyde kullanımı bireyler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Gökbulut ve Bilen, 2024). Bu olumsuzlukların biri de sosyal medya tükenmişliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medya tükenmişliğini ortaya çıkaran birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar; aşırı bilgi yüklenmesi, sosyal talepler, duygusal yorgunluk ve çevrim içi etkileşim baskısı gibi çeşitli bileşenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır (Zheng ve Ling, 2021). Sosyal medya tükenmişliği yaşayan bireylerin depresyon, kaygı ve stres düzeyleri artış göstermektedir**.** Bunun nedeni ise karşılıklı mesaj beklemek, sosyal onay ihtiyacı ve çevrimiçi görünürlük baskısıdır (Tolba, 2024; Zheng ve Ling, 2021). Sosyal medya tükenmişliğinin nedenlerinden biri olan aşırı bilgi yüklenmenin, bilişsel tükenmeye yol açtığı ve bundan dolayı akademik başarıda düşüş yaşandığı ifade edilmektedir (Wang vd., 2025).

Sosyal medya tükenmişliği kavramı ilk olarak Han (2018) tarafından ortaya konmuş ve üç temel boyut altında kavramsallaştırılmıştır.

> Bu boyutlardan ilki kararsızlık, bireyin değerlendirmekte güçlük çekmesi ve kullanım sürecine ilişkin belirsizlik yaşaması ile ilgilidir. İkinci boyut olan duygusal tükenme ise, bireyin var olan enerjisinin büyük çoğunluğunu sosyal medya platformlarında harcaması sonucu yaşadığı zihinsel ve duygusal yorgunluk durumudur. Üçüncü olan duyarsızlaşma ise, sosyal medya kullanımına bağlı gelişen duygusal boşluk durumudur (Gündoğan, 2022; Han, 2018)**.** Bu nedenle, sosyal medya tükenmişliğinin birey üzerindeki etkilerini açıklamada öz düzenleme önemli bir psikolojik beceri olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda önemli bir psikolojik beceri olarak ele alınan öz düzenleme becerisi, bireyin hedeflerine ulaşabilmek için duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol edebilme süreci olarak tanımlanmaktadır (Ateş ve Sağlar, 2024). Öz düzenleme, bireyin kendi planları doğrultusunda oluşturduğu standartlara ulaşma çabası olarak tanımlanmaktadır (Zimmerman, 2000). Bu süreçte birey kendi davranışlarını öz gözlem yoluyla izlemekte, gözlemleri sonucunda kendine dönüt vermekte ve elde ettiği verileri belirlediği standartlarla karşılaştırmaktadır (Barlas ve Çelikkaleli, 2025). Başka bir tanımla, bir amaca yönelik odaklanabilme ve bu amaç doğrultusunda duygu, düşünce ve davranışlarını yönlendirebilme becerisidir (Aykaç vd., 2021). Kuramsal olarak öz düzenleme becerisi yüksek bireylerin öğrenme süreçlerini daha etkili planladıkları, karşılaştıkları güçlüklerle daha etkili baş ettikleri ve yeni öğrenme durumlarına daha kolay uyum sağladıkları belirtilmektedir (Zimmerman, 2000). Bu nedenle öz düzenleme becerisinin öğrenme çevikliğinin gelişiminde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir (McMillan, 2010; Huang ve Kou, 2025).

Öğrencilerin akademik başarı kazanabilmesinde öz düzenleme becerileri önemli bir beliryecidir (McMillan, 2010). Öz düzenleme ile öğrenme çevikliği, birbirini karşılıklı olarak besleyen iki kavramdır. Öğrenme çevikliği, bireyin yeni bir durumla karşılaşıldığında ya da zorlu şartlarla karşı karşıya kalındığında ortaya çıkan değişime uyum sağlama ve öğrendiği deneyimleri yeni bağlamlarda sürdürebilme yeteneğidir (Huang ve Kou, 2025; Habib ve Puspita, 2025). Öğrenme çevikliği yüksek olan öğrencilerin akademik zorluklara uyum sağlama, yeni teknolojileri ve öğrenme materyallerini daha etkili kullanma becerisine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum öğrencilerin akademik performanslarını da artırmaktadır. Öğrenme çevikliği öğrencilerin karmaşık ve yeni akademik süreçlere uyum sağlamasının yanı sıra, hatalardan ders çıkarma ve değişimi benimsemelerine de olanak tanımaktadır (Huang ve Kou, 2025). Sosyal medya tükenmişliği yaşayan öğrenciler, yeni ve karmaşık görevlere karşı bilişsel yetersizlik

yaşamakta ve bu da öğrencinin akademik gelişimini ve öğrenme çevikliğini olumsuz etkilemektedir (Habib ve Puspita, 2025).

Bu doğrultuda, sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği kuramsal olarak birbirini etkileyebilecek yapılar olarak değerlendirilmektedir. Sosyal medya kullanımına bağlı gelişen bilişsel ve duygusal yükün öz düzenleme becerilerini olumsuz etkileyebileceği; öz düzenleme becerilerinin ise bireyin değişen öğrenme ortamlarına uyum sağlayabilmesini ve öğrenme çevikliğini destekleyebileceği belirtilmektedir (Du ve Wang, 2024; Huang ve Kou, 2025). Ancak bu değişkenlerin özellikle lise öğrencileri örnekleminde birlikte ele alındığı çalışmaların sınırlı olması, aralarındaki ilişkilerin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Literatür incelendiğinde, sosyal medya kullanımının bireyler üzerindeki etkilerine yönelik pek çok çalışmanın mevcut olduğu, ancak bu çalışmaların büyük ölçüde üniversite öğrencileri örneklemi ile sınırlı olduğu dikkat çekmektedir (Bahtiyar, 2021; Çapuk, 2025; Memiş ve Demiralay, 2025; Ökten, 2023). Bu durum, sosyal medya kullanımının yoğunlaştığı ergenlik döneminde, özellikle lise öğrencilerine yönelik çalışmaların sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa sosyal medya kullanımının yoğunlaştığı ergenlik döneminde, sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi, ergenlerin akademik ve psikososyal gelişim süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı, lise öğrencilerinin sosyal medya tükenmişliği düzeyleri ile öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi; söz konusu yaş grubuna özgü bilişsel, duyuşsal ve davranışsal dinamiklerin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, ergenlerin sosyal medya kullanımına yönelik bilinçli ve sağlıklı stratejiler geliştirilmesine katkı sağlaması; bununla birlikte eğitim süreçlerine yönelik önleyici ve geliştirici müdahale programlarının tasarlanmasına kuramsal ve uygulamalı düzeyde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, lise öğrencilerinde sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkileri incelemek ve sosyal medya tükenmişliğinin öz düzenleme ile öğrenme çevikliği arasındaki ilişkide düzenleyici rolünü değerlendirmektir. Bu kapsamda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Lise öğrencilerinin sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği düzeyleri nasıldır?

2. Lise öğrencilerinde sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?

3. Sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ile öğrenme çevikliği arasındaki ilişkide düzenleyici bir rol oynamakta mıdır?

2. Materyal Metod

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkilerin incelemesi amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Tarama modeli, belirli bir evrende yer alan bireylerin özelliklerini, görüşlerini, tutumlarını veya davranışlarını mevcut durumlarıyla betimlemeyi amaçlayan araştırma desenidir (Karasar, 2023). Bu araştırmada ise tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemeyi amaçlayan, değişkenler arasındaki birlikte değişimi inceleyen bir araştırma desenidir (Büyüköztürk ve ark., 2022; Karasar, 2024).

Bu kapsamda araştırmada lise öğrencilerinin sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkiler incelenmiş; ayrıca sosyal medya tükenmişliğinin öz düzenleme ile öğrenme çevikliği arasındaki ilişkide düzenleyici (moderatör) rolü test edilmiştir. Araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

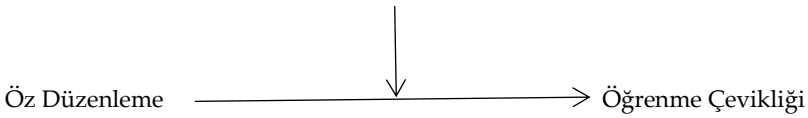

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, Samsun İli merkez ilçesinde İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı dört lisede öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemini ise dahil edilme kriterlerini karşılayan ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan 470 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcılar basit tesadüfi (rastgele) örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Basit tesadüfi (rastgele) örnekleme, evrendeki her bireyin örnekleme seçilme olasılığının eşit olduğu olasılıklı örnekleme yöntemlerinden biridir. Bu yöntem, örneklemin evreni temsil etme gücünü artırması ve seçim yanlılığını en aza indirmesi nedeniyle tercih edilmektedir (Karasar, 2024; Büyüköztürk ve ark., 2022).

Çalışmanın dahil edilme kriterleri, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir lisede öğrenim görüyor olmak, araştırmaya katılım konusunda gönüllülük olmak, katılımı engelleyebilecek düzeyde okuma, yazma veya benzeri bilişsel bir sınırlılığa sahip olmamaktır. Çalışmanın çıkarılma kriterleri ise, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir lisede öğrenim görmemek, sosyal medya kullanmamak ve veri toplama formlarını eksik doldurmak şeklinde belirlenmiştir. Çalışmaya dahil edilen katılımcıların sosyodemografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler (n=470)

Değişkenler		n	%
Yaş (X±SS (min-max))		15.76±1.20 (min 14-max 19)	
Cinsiyet	Kadın	323	68.7
	Erkek	147	31.3
Sınıf	9. Sınıf	237	50.5
	10. Sınıf	41	8.7
	11. Sınıf	90	19.1
	12. Sınıf	102	21.7
Sosyal Medya Kullanım Süresi	1-2 saat	78	16.6
	2-3 saat	119	25.3
	3-4 saat	142	30.2
	5 saat ve üzeri	131	27.9
Kullanılan Sosyal Medya	Tiktok	71	15.2
	Discord	1	0.2
	Facebook	1	0.2
	Instagram	336	71.5
	Messenger	1	0.2
	Reddit	1	0.2
	WhatsApp	12	2.6
	X	4	0.9
	Youtube	41	8.6
	Kullanmıyorum	2	0.4

n: Sayı %: Yüzde X: Ortalama, SS: Standart Sapma

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların yaş ortalamasının 15.76±1.20, %68.7sinin kadın, %31.3ünün erkek olduğu belirlenmiştir. Sınıf düzeylerine göre dağılım incelendiğinde %50.5'inin 9. sınıf, %21.7'sinin 12. sınıf, %19.1'inin 11. sınıf ve %8.7'sinin 10. sınıf öğrencisi olduğu saptanmıştır. Katılımcıların sosyal medya kullanım süreleri değerlendirildiğinde; %30.2'sinin 3-4 saat, %27.9'unun 5 saat ve üzeri, %25.3'ünün 2-3 saat ve %16.6'sının 1-2 saat sosyal medya kullandığı belirlenmiştir. Kullanılan sosyal medya platformu

incelendiğinde ise katılımcıların %71.5'inin Instagram ve %15.2'sinin Tiktok kullandığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1).

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından hazırlanmış Kişisel Bilgi Formu ile Sosyal Medya Tükenmişliği Ölçeği, Ergenler İçin Öz düzenleme Ölçeği ve Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan bu form, katılımcıların yaş, cinsiyet, demografik bilgilerini toplamak amacıyla kullanılmıştır. Formda yer alan bilgiler; katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, kullanılan sosyal medya bilgisi ve geçirilen süre şeklinde yer almaktadır

2.3.2. Sosyal Medya Tükenmişliği Ölçeği

Bu ölçek, "Bireylerin Sosyal Medya Tükenmişliğini" belirlemek amacıyla Han (2020) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe'ye uyarlaması Gündoğan (2022) tarafından yapılmıştır. Ölçek kararsızlık, duygusal tükenme, duyarsızlaşma olmak üzere 3 alt boyuttan oluşan 4'lü likert tipinde 11 maddeden oluşmaktadır. Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği ve alt boyutları Cronbach's alpha katsayıları sırasıyla genel ölçek .657, Kararsızlık Alt Ölçeği .656, Mental Yorgunluk Alt Ölçeği .392, Duyarsızlaşma Alt Ölçeği .551 olarak bulunmuştur (Gündoğan, 2022). Bu çalışmada Cronbach's alpha .657 olarak hesaplanmıştır.

2.3.3. Ergenler Için Öz Düzenleme Ölçeği

Bu ölçek, "Ergenlerin Öz Düzenlemesini" belirlemeye yönelik olarak Kaşıkçı ve Öğütülmüş (2022) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek tek alt boyuttan oluşan 5'li likert tipinde 11 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayısı .830 olarak bulunmuştur (Kaşıkcı ve Öğütülmüş, 2022). Bu çalışmada Cronbach's alpha .830 olarak hesaplanmıştır.

2.3.4. Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği

Bu ölçek, "Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliğini" belirlemeye yönelik olarak Çetin (2023) tarafından geliştirmiştir. Ölçek değişim çevikliği, değişime direnç, zihinsel meydan okuma çevikliği, sonuç çevikliği olmak üzere 4 alt boyuttan oluşan 5'li likert tipinde 13 maddeden oluşmaktadır. Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği ve alt boyutları Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayıları sırasıyla genel ölçek .725, Değişim Çevikliği Alt Ölçeği .686, Değişime Direnç Alt Ölçeği .726, Zihinsel-Meydan Okuma Çevikliği alt ölçeği .697, Sonuç Çevikliği Alt Ölçeği .626 olarak bulunmuştur (Çetin, 2023). Bu çalışmada Cronbach's alpha .725 olarak hesaplanmıştır

2.4. Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırmanın yapılabilmesi için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu (27.12.2024/1317)'ndan ve araştırma verilerinin toplanacağı kurumdan onay alınmıştır. Öğrencilere ve velilerine araştırmanın amacı açıklanarak hem sözel hem de yazılı onamları alınmıştır. Bu çalışma, Helsinki Deklarasyonu Prensipleri'ne uygun bir biçimde yapılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Yapılan çalışmada elde edilen bulguların istatistiksel değerlendirilmesinde SPSS 24.0 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde %95 güven aralığı esas alınmış ve anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri incelenmiştir. Verilerin analiz sürecinde; frekans ve yüzde dağılımları ile ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Ayrıca gruplar arası karşılaştırmalarda Bağımsız örneklemler t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmış; gruplar arasındaki farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey Post Hoc testi ile birlikte

moderatör analizleri gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçlarının güvenirlik katsayıları ile normallik analizine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Veri Toplama Aracına İlişkin İstatistiksel Bilgiler

Ölçekler	Cronbach Alpha	Çarpıklık Istatistik	SD	Basıklık Istatistik	SD
Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği	.657	.301	.113	.361	.225
Kararsızlık	.656	.574	.113	.253	.225
Mental Yorgunluk	.392	.673	.113	.496	.225
Duyarsızlaşma	.551	.296	.113	-.220	.225
Ergenler için Öz Düzenleme Ölçeği	.830	-1.266	.113	1.668	.225
Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği	.725	.281	.113	1.138	225
Değişim Çevikliği	.686	.199	.113	-.198	.225
Değişime Direnç	.726	.617	.113	.203	225
Zihinsel-Meydan Okuma Çevikliği	.697	.385	.113	-.236	.225
Sonuç Çevikliği	.626	-.353	.113	-.217	.225

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmada kullanılan tüm ölçeklere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal dağılım sınırları içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçeklerin Cronbach's alpha katsayıları incelendiğinde, araştırmada kullanılan ölçme araçlarının kabul edilebilir düzeyde güvenirliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırma örneklemine ilişkin tanımlayıcı bulguların yanı sıra, çalışma değişkenlerine yönelik gerçekleştirilen istatistiksel analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Çalışmaya katılan lise öğrencilerinin sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği ölçeklerinden aldıkları puan ortalamaları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Sosyal Medya Tükenmişliği, Öz Düzenleme ve Öğrenme Çevikliği Ölçeği Puan Ortalamaları

Ölçek	**Min-Max**	**X±SS**
Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği	11-55	22.42±4.81
Kararsızlık	4-20	8.10±2.55
Mental Yorgunluk	3-15	5.98±1.80
Duyarsızlaşma	4-20	8.33±2.47
Ergenler için Öz Düzenleme Ölçeği	11-55	37.68±6.34
Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği	18-90	52.35±9.05
Değişim Çevikliği	5-25	15.00±3.87
Değişime Direnç	5-25	11.70±4.17
Zihinsel-Meydan Okuma Çevikliği	4-20	11.57±3.60
Sonuç Çevikliği	4-20	14.06±3.24

X: Ortalama, SS: Standart Sapma

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların Sosyal Medya Tükenmişliği Ölçeği toplam puan ortalaması 22,42 ± 4,81 olarak bulunmuştur. Tablo 3'deki alt boyutlar incelendiğinde; kararsızlık, mental yorgunluk ve duyarsızlaşma alt boyut puan ortalamasının sırasıyla 8,10; 5,98; 8,33 olduğu saptanmıştır. Toplam puan ortalaması dikkate alındığında, katılımcıların sosyal medya tükenmişliği düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Katılımcıların Öz Düzenleme Ölçeği toplam puan ortalaması 37,68 ± 6,34 olarak belirlenmiştir. Ölçekten elde edilen toplam puan değerlendirildiğinde, öğrencilerin öz düzenleme becerilerinin orta düzeyin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların Öğrenme Çevikliği Ölçeği toplam puan ortalaması 52,35 ± 9,05 olarak bulunmuştur. Alt boyutlara ilişkin puan ortalamaları; değişim çevikliği için 15,00 ± 3,87, değişime direnç için 11,70 ± 4,17, zihinsel meydan okuma çevikliği için 11,57 ± 3,60 ve sonuç çevikliği için 14,06 ± 3,24 olarak saptanmıştır. Ölçek toplam puanı dikkate alındığında, öğrencilerin öğrenme çevikliği düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 3). Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği	Öz Düzenleme Ölçeği	Öğrenme Çevikliği Ölçeği
Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği	Pearson's correlation	1	-0,051	.111*
	Sig. (2-tailed)		0,261	**0,016**
Öz Düzenleme Ölçeği	Pearson's correlation	-0,051	1	.147**
	Sig. (2-tailed)	0,261		**0,001**
Öğrenme Çevikliği Ölçeği	Pearson's correlation	.111*	.147**	1
	Sig. (2-tailed)	**0,016**	**0,001**	

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed), *. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

Tablo 4 incelendiğinde, Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği, Ergenler İçin Öz Düzenleme Ölçeği ve Lise Öğrencilerinin Öğrenme Çevikliği Ölçeği arasındaki ilişki düzeyini ölçmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Sosyal Medya Tükenmişlik Düzeyi ve Öğrenme Çevikliği arasında düşük düzeyde pozitif ilişki (r=.111; p=.016), Ergenler İçin Öz Düzenleme Ölçeği ve Öğrenme Çevikliği Ölçeği arasında da düşük düzeyde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır (r= .147;p= .001). Buna karşın, Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği ile Öz Düzenleme Ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir (r=-.051 p=.261). Sosyal medya tükenmişliğinin öz düzenleme ile öğrenme çevikliği arasındaki ilişkide düzenleyici etkisine ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Sosyal Medya Tükenmişliğinin Moderatör Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı değişken: Öğrenme Çevikliği		**β**	**Std. Hata**	**t**	**p**	**VIF**
Sabit		52.347	.412	127.105	0,000	
Öz Düzenleme		1.004	.424	2.368	0,018	1,060
Sosyal Medya Tükenmişliği		1.340	.417	3.214	0,001	1,025
Moderatör Etki		-.246	.350	-.701	0,483	1,075
Durbin-Watson=1.793						
Model Özeti	**R**	**R^2**	**R^2 change**	**df**	**F**	**p**
	0,1	0,030	0,036	3	5.883	0,001

β: Regresyon katsayısı. Moderatör etki, öz düzenleme × sosyal medya tükenmişliği; *p < .05.*

Sosyal medya tükenmişliğinin, öz düzenleme ile öğrenme çevikliği arasındaki ilişkide moderatör etkisini incelemek amacıyla yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Analiz sonucunda modelin genel olarak anlamlı olduğu (F=5.883, p=.001); Ancak modelin açıklayıcılık düzeyinin düşük olduğu görülmüştür (R^2 = .030) Belirleme katsayısı (R^2), bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki toplam varyansın ne kadarını açıkladığını göstermektedir (Field, 2018). Bu araştırmada modelin öğrenme çevikliğindeki toplam varyansın yaklaşık %3'ünü açıkladığı görülmektedir. Cohen'in (1988) etki büyüklüğü ölçütlerine göre bu değer küçük düzeyde açıklayıcılığa işaret etmektedir. Öz düzenlemenin öğrenme çevikliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu (β = 1.004, p = .018) ve sosyal medya tükenmişliğinin de öğrenme çevikliği üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu (β = 1.340, p = .001) belirlenmiştir. Buna karşın, öz düzenleme ile sosyal medya tükenmişliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır (β=−.246, t=−.701, p=.483). Bu bulgu, sosyal medya tükenmişliğinin, her iki değişkenin aralarındaki etkileşimi anlamlı bir şekilde değiştirmediğini göstermektedir (Tablo 5). Katılımcıların sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği puanlarının sosyodemografik değişkenlere göre karşılaştırılmasına ilişkin analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Sosyal Medya Tükenmişliği, Öz Düzenleme ve Öğrenme Çevikliği Puan Ortalamaları ve Alt Boyutlarının Değişkenlere Göre Durumu

Değişkenler	n	**Sosyal Medya Tükenmişlik Ölçeği**	*Kararsızlık*	*Mental Yorgunluk*	*Duyarsızlaşma*	**Öz Düzenleme Ölçeği**	**Öğrenme Çevikliği Ölçeği**	*Değişim Çevikliği*	*Değişime Direnç*	*Zihinsel-Meydan Okuma çevikliği*	*Sonuç Çevikliği*
Cinsiyet											
Kadın	323	22.47±4.68	8.11±2.34	6.00±1.80	8.35±2.37	37.95±5.87	51.72±8.54	14.76±3.79	11.73±3.98	11.30±3.46	13.92±3.20
Erkek	147	22.29±5.12	8.06±2.96	5.92±1.81	8.29±2.70	37.10±7.27	53.74±9.98	15.54±4.01	11.65±4.58	12.17±3.84	14.38±3.31
Toplam	470	p= .706 t=.860	p= .858 t=11.711	p=.654 t=.065	p= .827 t=2.153	p= .218 t=7.132	p=**.035 t=1.410**	p= **.048 t=.792**	p= .860 t=3.808	p=**.021 t=3.652**	p=.162 t=.274
Yaş											
14-16 yaş	313	22.09±4.85	8.04±2.57	5.83±1.70	8.20±2.50	37.31±6.31	51.44±8.22	14.73±3.74	11.73±4.16	11.13±3.41	13.83±3.26
17-19 yaş	157	23.07±4.68	8.21±2.51	6.26±1.98	8.59±2.40	38.43±6.36	54.18±10.31	15.56±4.09	11.64±4.21	12.45±3.82	14.52±3.14
Toplam	470	**p= .035 t=.266**	p= .514 t=.998	**p= .015 t=5.729**	p= .102 t=.126	p= .071 t=.216	p=**.002 t=4.547**	p=**.034 t=2.639**	p=.818 t=.051	p=**.000 t=4.557**	p=**.029 t=.106**
Sınıf											
9. Sınıf	237	21.96±4.73	7.98±2.55	5.83±1.70	8.14±2.52	37.09±6.42	51.17±8.04	14.49±3.65	11.87±4.23	11.05±3.50	13.74±3.37
10. Sınıf	41	22.36±5.58	7.80±2.70	5.90±1.90	8.65±2.71	38.48±5.92	53.78±7.94	15.53±3.86	11.73±4.02	12.09±2.99	14.41±2.82
11. Sınıf	90	23.43±4.42	8.81±2.37	6.08±1.61	8.53±2.07	37.75±6.95	52.44±10.69	15.43±3.95	11.44±4.24	11.63±3.56	13.93±3.30
12. Sınıf	102	22.60±4.93	7.86±2.58	6.25±2.13	8.49±2.58	38.68±5.67	54.47±9.76	15.61±4.19	11.52±4.07	12.52±3.92	14.79±2.92
Toplam	470	F=2.096 p=.100	F=2.991 p=**.031**	F=1.427 p=.234	F=1.030 p=.379	F=1.754 p=.155	F=3.600 p=**.014**	F=2.887 p=**.036**	F=.311 p=.818	F=4.384 p=**.005**	F=2.740 p=**.043**
Sosyal medya kullanım süresi											
1-2 saat	78	21.64±5.15	7.57±2.63	5.41±1.78	8.65±2.88	38.08±7.54	53.38±9.39	15.34±4.03	11.57±4.40	11.92±4.12	14.53±3.74
2-3 saat	119	22.92±4.42	8.11±2.49	5.72±1.58	9.08±2.18	38.74±5.68	52.96±8.80	15.26±3.85	11.36±3.71	11.80±3.31	14.53±3.09
3-4 saat	142	22.28±4.44	8.19±2.27	6.04±1.77	8.05±2.19	37.51±5.75	50.90±9.21	14.42±3.46	11.67±4.18	11.04±3.21	13.76±3.05
5 saat ve üzeri	131	22.57±5.30	8.30±2.81	6.48±1.92	7.77±2.58	36.67±6.65	52.77±8.81	15.21±4.19	12.12±4.43	11.74±3.90	13.68±3.20
Toplam	470	F=1.195 p=.311	F=1.437 p=.231	F=7.160 **p=.000**	F=7.119 **p=.000**	F=2.368 p=.070	F=1.841 p=.139	F=1.572 p=.195	F=.745 p=.525	F=1.544 p=.202	F=2.431 p=.064

n: Sayı , t: Independent t testi, ANOVA, Tukey posthoc test, p< .05

Kadın katılımcıların sosyal medya tükenmişliği ölçeği toplam puanı ile kararsızlık, mental yorgunluk ve duyarsızlaşma alt boyut puan ortalamaları daha yüksek bulunmuşsa da, aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (p>.05). Yaş değişkeni açısından incelendiğinde, 17–19 yaş grubundaki öğrencilerin kararsızlık ve duyarsızlaşma alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüş; ancak bu fark anlamlı bulunmamıştır (p > .05). Buna karşılık, aynı yaş grubunun sosyal medya tükenmişliği toplam puanı (p = .035) ve mental yorgunluk alt boyutu puanı (p = .015) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur (p < .05). Katılımcıların öğrenim gördükleri sınıf düzeyi ve sosyal medya tükenmişliği ölçeği toplam puanı ile mental yorgunluk ve duyarsızlaşma alt boyut puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (p>.05). Buna karşın sınıf düzeyi ile kararsızlık alt boyutu puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur (p=.031). Yapılan Post Hoc analiz sonucunda, 11. sınıf öğrencilerinin puan ortalamalarının hem 9. sınıf (Ort. fark = .823, p = .045) hem de 12. sınıf öğrencilerine (Ort. fark = .948, p = .049) göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Katılımcıların sosyal medya kullanım süresi ile sosyal medya tükenmişliği ölçeği toplam puanı ve kararsızlık alt boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (p>.05). Buna karşılık, kullanım süresi ile mental yorgunluk ve duyarsızlaşma alt boyutu arasında anlamlı ilişki saptanmıştır (p=.000) (Tablo 6).

Katılımcıların öz düzenleme ölçeği toplam puan ortalaması kadınlarda, 17–19 yaş grubunda ve 12. sınıf öğrencilerinde daha yüksek bulunmuştur. Ancak cinsiyet (p=.218), yaş (p=.071) ve sınıf düzeyi (p =.155) değişkenleri açısından bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Katılımcıların öğrenme çevikliği ölçeği toplam puanı (p=.035) ile değişim çevikliği (p=.048) ve zihinsel meydan okuma (p =.021) alt boyut puan ortalamaları erkek öğrencilerde anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur (p<.05). Buna karşılık, değişime direnç alt boyutu puan ortalaması kadınlarda, sonuç çevikliği puan ortalaması ise erkeklerde daha yüksek olmakla birlikte bu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı değildir (p > .05) (Tablo 6).

Yaş değişkenine göre incelendiğinde, 17–19 yaş grubunun öğrenme çevikliği toplam puanı (p= .002) ile değişim çevikliği (p =.034), zihinsel meydan okuma (p= .000) ve sonuç çevikliği (p=.029) alt boyut puan ortalamalarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (p <.05). Değişime direnç alt boyutunda ise 14–16 yaş grubunun puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur, ancak fark anlamlı değildir (p > .05). Sınıf düzeyi açısından yapılan analizde, öğrenme çevikliği toplam puanı ile değişim çevikliği, zihinsel meydan okuma ve sonuç çevikliği alt boyutlarında anlamlı farklılık saptanmıştır (p<.05). Post hoc analiz sonuçlarına göre 12. sınıf öğrencilerinin puan ortalamalarının 9. sınıf öğrencilerine kıyasla tüm bu boyutlarda anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Tablo 6).

4. Tartışma

Sosyal medyanın lise öğrencileri arasında kullanımı son yıllarda ciddi oranlarda artış göstermiştir. Bu kullanım gençleri fiziksel, psikolojik ve biyolojik olarak hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilemektedir. Sosyal medya tükenmişliği, ergenlerin öz düzenleme becerisi ve öğrenme çevikliğini doğrudan ya da dolayı yoldan etkilemektedir (Osborne, 2025). Literatür incelendiğinde, sosyal medya kullanımı üzerine yürütülen çalışmaların büyük oranda akademik başarı, stres, akademik tükenmişlik, sosyal medya bağımlılığı, kaygı ve benlik saygısı gibi değişkenler çerçevesinde ele alındığı ve çoğunlukla üniversite öğrencisi örnekleminde çalışıldığı görülmektedir (Arana-Rodríguez vd., 2025; Kostyrka-Allchorne vd., 2023; Klimova ve Pikhart, 2025; An vd., 2025). Bu bulgular, lise öğrencileri odağında sosyal medyanın bütüncül etkilerini ele alan çalışmaların sınırlı olduğunu düşündürmektedir. Araştırmanın bu bölümünde, sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme becerisi ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkiler incelenmiş ve mevcut bulguların literatürle nasıl örtüştüğü ya da hangi açıdan ayrıştığı kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

Sosyal medya platformlarının hızla yaygınlaşması ve çeşitlenmesi, ergenlerin sosyal etkileşimlerini ve günlük rutinlerini derinden etkilemektedir. Sosyal medya platformlarının aşırı ve kontrolsüz kullanımı ergenlerde duygusal, bilişsel ve sosyal yönden tükenmişliğe sebep olabilmektedir (Du ve Wang, 2024). Üniversite öğrencileri ile yürütülen çalışmalarda, eğitim amaçlı öğrenciler tarafından kullanılan birden

fazla çevrim içi platform ve teknolojinin aşırı kullanımının dijital yorgunluğa sebep olduğu bulunmuştur (Sarangal ve Nargotra, 2022; Romero-Rodríguez vd., 2023). Dijital yorgunluk beraberinde düşük motivasyon, fiziksel ve mental yorgunluk, olumsuz sosyal süreçleri de getirmektedir (Romero-Rodríguez vd., 2023). Her ne kadar literatürdeki bulguların önemli bir kısmı üniversite öğrencileri üzerine odaklanmış olsa da, sosyal medya kullanımının daha erken yaşlarda yoğunlaştığı dikkate alındığında lise öğrencilerinin bu risklere karşı daha hassas bir grup olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye de gençler arasında internet kullanım oranlarının yüksek olması, TikTok, X ve Facebook gibi sosyal medya platformlarının çeşitliğindeki artış, sosyal medya tükenmişliğini artıran önemli faktörlerdendir. Bu durum, sosyal medya tükenmişliğini üzerinde durulması gereken önemli bir konu haline getirmiştir (Doğan ve Tosun, 2016). Çalışmamızdan elde edilen bulgular da bu sonucu destekler niteliktedir. Öğrencilerin, çoğunluğunun (n=336) Instagram kullandığını belirtmesi, ergenlerin görsel ve etkileşimli sosyal medya araçlarını yoğun şekilde maruz kaldığını göstermektedir. Buna ek olarak, bazı öğrencilerin Discord, Reddit, X, Youtube, TikTok ve Messenger gibi farklı sosyal medya araçlarını kullandıklarını ifade etmeleri, sosyal medya kullanımının tek bir platformla sınırlı olmadığını ve çoklu kullanımın yaygınlaştığını da göstermektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin büyük çoğunluğunun günlük üç saatten fazla sosyal medyada vakit geçirdiğini belirtmesi, hem kullanım çeşitliği hem de kullanım yoğunluğu açısından bakıldığında sosyal medya tükenmişliği riskinin artabileceğini işaret etmektedir. Bu sonuçlara rağmen, sadece iki öğrencinin hiç bir sosyal medya aracı kullanmıyor olması, ergenlerin günlük yaşamında sosyal medya kullanımının kaçılmaz bir gerçek olduğunu da ortaya koymaktadır.

Literatürde sosyal medyanın yaygın ve uzun süreli kullanımının ergenler için sadece risk değil, destekleyici rollerinin olduğunu savunan çalışmalarda mevcuttur (Heiberger ve Harper, 2008). Üniversite öğrencileri ile yürütülen çalışmalarda, sosyal medya kullanımının özellikle etkinlik paylaşımı gibi faaliyetler aracılığıyla öğrencilerin sosyal etkileşimlerini ve öğrenci motivasyonunu artırdığı ifade edilmektedir (Mazer vd., 2007). Bu sonuçların, üniversite öğrencilerinin sosyal medya platformlarını daha bilinçli ve kontrollü kullanmalarından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Mevcut çalışmada ise sosyal medya tükenmişliği ve yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmazken, 17-19 yaş arasındakilerin sosyal medya tükenmişliği ve alt boyutlarına ait puan ortalamalarının diğer yaş grubuna kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Çin'de yapılan benzer bir çalışmada, lise öğrencilerinde sosyal medya kullanımına bağlı tükenmişlik gözlemlenmemiştir. Aynı çalışmada, gençlerin kullandıkları en popüler platformlar arasında TikTok yer alırken (Du ve Wang, 2024) bizim çalışmamızda instagram (%71,5) ve TikTok (%15,2) yer almaktadır.

Öz düzenleme, öğrencilerin hedeflerine ulaşma ve öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları tüm zorluklara rağmen amaçlarına ulaşmak için gerekli olan davranışa odaklanma, davranışı başlatabilme ve sürdürebilme becerisidir (Zimmerman, 2000; Kapıkıran ve Yaşar, 2016). Öz düzenleme becerisi yüksek olan öğrencilerin okul başarısı, benlik saygısı ve yaşamlarını düzenleme becerisinin de yüksek olduğu görülmektedir (Kapıkıran ve Yaşar, 2016). Mevcut çalışmada, öz düzenleme ile öğrenme çevikliği arasındaki doğrudan ilişki incelendiğinde, öz düzenlemenin öğrenme çevikliği üzerinde pozitif ve düşük düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, öz düzenleme becerileri yüksek bireylerin öğrenme süreçlerini planlama, izleme ve değerlendirme açısından daha etkin olmaları nedeniyle yeni bilgi ve deneyimlere uyum sağlama kapasitelerinin arttığını göstermektedir. Öğrenme çevikliği, bireylerin deneyimlerinden öğrenmelerini, öğrendiklerini yeni durumlara uyarlamalarını, açık fikirli olmalarını ve değişime esnek biçimde yanıt vermeleri olarak tanımlanmaktadır (Can vd., 2025). Bu teorik çerçeve de değerlendirildiğinde, elde edilen çalışma bulgusu kuramsal olarak anlamlı bir temele dayanmaktadır.

Bununla birlikte ilişkinin düşük düzeyde olması, öğrenme çevikliğinin yalnızca öz düzenleme ile açıklanamayacağını; bireysel, çevresel ve deneyimsel başka değişkenlerin de bu yapının gelişiminde etkili olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan, Hadi ve Denktaş (2023)'ın lise öğrencileri ile yürüttüğü çalışmada, öğrencilerin öz düzenleme puanlarının cinsiyet ve sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiği, Bashir ve Bashir (2016)'in çalışmasında erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla daha yüksek öz düzenleme düzeylerine sahip olduğu bulunmuştur. Bu karşın mevcut çalışmada, öz düzenleme

puanlarının cinsiyet ve sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu farklılığın örneklemin sosyokültürel yapısı ve kullanılan ölçme araçlarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Üniversite öğrencileri örnekleminde yürütülen bir çalışmada, sosyal medyanın akademik performans üzerindeki olumsuz etkisinde öz düzenlemenin moderatör etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bulguya göre, öz düzenleme düzeyi yüksek öğrencilerin sosyal medyanın olumsuz etkilerinden daha az etkilendiği sonucuna ulaşılmaktadır (Asghar vd., 2024). Lise öğrencileri ile yapılan bir çalışmada öz düzenleme becerileri yüksek öğrencilerin sosyal medya kullanımı konusunda daha başarılı ve akademik başarılarının daha yüksek olduğu (Du ve Wang, 2024), benzer bir çalışmada sosyal medya kullanımının düşük akademik performansa yol açtığı ancak öz düzenlemenin bir bileşeni olan dikkat kontrolünün olumlu düzenleyici etkisinin olduğu bulunmuştur (Kokoç, 2021). Mevcut çalışmada sosyal medya tükenmişliği ile öz düzenleme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken sosyal medya tükenmişliği ile öğrenme çevikliği arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu bulguların literatürdeki sonuçlarla farklılık göstermesi, örneklem grubunun yaş ve gelişim düzeyine bağlı özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir. Nitekim üniversite öğrencileri ile lise öğrencilerinin gelişim özellikleri, sosyal medya kullanım amaçları ve öz düzenleme becerileri farklılık gösterebilmektedir.

Sosyal medya tükenmişliği ile öğrenme çevikliği arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı ilk bakışta kuramsal beklentilerle uyumsuz gibi görünse de öğrenme çevikliğinin yeni bilgi ve becerileri hızlı öğrenme ve değişime uyum sağlama kapasitesi ile değerlendirildiğinde anlamlı bir sonuç sunmaktadır (Can vd., 2025). Öğrenme çevikliği yüksek bireylerin sosyal medyayı bilgi edinme, kendini geliştirme ve güncel bilgileri takip etme amacıyla daha yoğun kullanmaları, sosyal medyaya daha fazla maruz kalmalarına yol açabilmektedir. Bu bağlamda artan maruziyet ve bilgi yükü, sosyal medya tükenmişliği düzeylerinde artışa neden olabilmektedir.

Öz düzenleme kavramı, üniversite ve lise öğrencilerinde, öğrenme güçlüğü olan öğrencilerde, akademik başarı düzeyini değerlendirmek için farklı değişkenler çerçevesinde çalışılmış ve öz düzenlemenin akademik performansı artırdığı görülmüştür (Roy, 2025; Berkeley vd., 2019; Deng vd., 2024; Florivic ve Apostol, 2024). Buna karşın literatür incelendiğinde, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan çalışmaların sınırlı olduğu da görülmektedir. Bu durum söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesini önemli kılmakta ve mevcut çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Mevcut çalışmada öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki bulunması, öz düzenleme becerilerinin öğrenme süreçlerine uyum sağlamada katkı sağladığını göstermektedir. Uzaktan eğitim süreci deneyimlemiş üniversite öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada, yeni dijital öğrenme süreçlerine uyumda öğrenme çevikliği düzeyindeki artışın akademik tükenmişlik düzeyini azalttığı görülmüştür (Novianti vd., 2023). Öte yandan, sosyal medya tükenmişliğinin öğrenme çevikliği üzerinde anlamlı bir etkisi görülürken, sosyal medya tükenmişliğinin, her iki değişkenin aralarındaki etkileşimi anlamlı bir şekilde değiştirmediği bulunmuştur.

5. Sonuç

Bu çalışma, lise öğrencilerinde öz düzenleme becerilerinin öğrenme çevikliğini pozitif yönde etkilediğini, ancak yüksek öğrenme çevikliğine sahip bireylerin bilgiye erişim motivasyonuyla sosyal medyaya daha fazla maruz kalarak sosyal medya tükenmişliği riski taşıdığını ortaya koymuştur. Literatürden farklı olarak cinsiyet ve sınıf düzeyinin öz düzenleme üzerinde belirleyici olmaması, örneklemin sosyokültürel yapısının önemine işaret etmektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, psikiyatri hemşirelerinin ergenlerde sosyal medya kullanım alışkanlıkları, sosyal medya tükenmişliği belirtileri ve öz düzenleme becerilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeleri önerilmektedir. Ayrıca, öz düzenleme becerilerini desteklemeye yönelik girişimlerin öğrenme çevikliğinin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği göz önünde bulundurularak, bu değişkenleri hedef alan müdahale programlarının etkililiğinin gelecekte deneysel araştırmalarla değerlendirilmesi önerilmektedir.

Bununla birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalarda boylamsal veya karma yöntem araştırma desenlerinin kullanılması, sosyal medya tükenmişliği, öz düzenleme ve öğrenme çevikliği arasındaki ilişkilerin zaman içerisindeki değişimini ve olası nedensel mekanizmalarını daha kapsamlı biçimde açıklayabilir. Ayrıca farklı sosyoekonomik ve kültürel özelliklere sahip bölgelerde, daha geniş ve farklı eğitim kademelerinden (ortaokul, lise ve üniversite) oluşturulacak örneklemlerle yürütülecek çalışmalar, elde edilen bulguların genellenebilirliğini artıracak ve değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı örneklemlerde karşılaştırılmasına katkı sağlayacaktır.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%0), Yazar-2 (%100)
Data Collection: Author-1 (%0), Author-2 (%100)
Veri Analizi: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Data Analysis: Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)
Writing Up: Author-1 (%90), Author-2 (%10)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

An, R., Qian, G., Mumtaz, A., Alotaibi, K.A., & Wang, X.(2025). Digital fatigue and academic resilience among university students with grit and flexibility as mediators. *Scientific Reports*. https://doi.org/10.1038/s41598-025-29313-7

Arana-Rodríguez, A., Garrido-Fernández, A., Sánchez-Alcón, M., Sánchez-Galloso, J., Rodríguez-Domínguez, A.J., & García-Padilla, F.M. (2025). Impact of health education on internet addiction, internet use time, and social media addiction in adolescents: a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health.* https://doi.org/10.1186/s12889-025-25793-4

Asghar, A., Haneef, M.., Dhillon, N. R.., & Jan, R. (2024). The Influence of Social Media Use on Academic Performance: Exploring the Role of Cognitive Load, Self-Regulation, and Motivation Among Student. *Review of Applied Management and Social Sciences*, 7(4), 725-740. https://doi.org/10.47067/ramss.v7i4.409

Ateş, B., & Sağar, M. E. (2024). Sosyal destek, öz-düzenleme, akademik başarı ve yaşam doyumunun incelenmesi: Yol analizi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 13*(3), 651–662.https://doi.org/10.30703/cije.1405692

Aykaç, E., Sarı, M. & Aydın Sarı, N. (2021). The Relationship of Self-regulation and Self-efficacy: An Application at Ordu University. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *9**(3)***, 1800-1819. Doi:10.21325/jotags.2021.869

Bahtiyar, M. (2021). Üniversite öğrencilerinde sosyal karşılaştırma, sosyal medya tutumu ve beden imgesi ilişkisinin incelemesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying, 8*(2), 23–38. https://izlik.org/JA39KM67UY

Barlas, O., & Çelikkaleli, Ö. (2025). Beliren yetişkinlerde psikolojik ihtiyaçların doyumu ve algılanan stres arasındaki ilişki: Öz-düzenlemenin aracılık rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(1), 295–312.https://doi.org/10.17860/mersinefd.1621401.

Bashir, H., & Bashir, L. (2016). Gender dıfference on self-regulatıon among adolescents. *Indıan Journal Of Applıed Research*, *6*(3). Doi: 10.36106/ijar.

Berkeley, S., Larsen, A., Colburn, A., & Yin, R. K. (2019). Self-regulation of middle school students with learning disabilities during a complex project-based science activity. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, *9*(2), 1. https://doi.org/10.5539/JEDP.V9N2P1.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara Pegem Akademi.

Can, H.C., Yarayan, Y.E., Yılmaz, E.B., & Konukman, F. (2025). The relationship between active participation in practice-based courses and learning agility, academic self-discipline, reflective thinking, and self-awareness: a quasi-experimental study with Turkish pre-service physical education teachers. *Research in Sport Education and Sciences*, *27*(4), 339-353. Doı:10.62425/rses.1727109.

Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.), New York, Lawrence Erlbaum.

Çapuk, H.(2025). Üniversite öğrencilerinde internet kullanımı ve sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin belirlenmesi: Şırnak Üniversitesi örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(1), 91–106. https://doi.org/10.53586/susbid.1642574

Çelik, T. & Tekin, Y. (2015). Sosyal medyanın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin bir örnek: Siber zorbalık. *The Journal of Academic Social Science Studies, 36*, 343–355. Doi:10.9761/JASSS2832doi:10.9761/JASSS2832.

Çetin, Y. (2023). ARCS Öğretim Tasarımı modelinin ortaöğretim öğrencilerinin biyoloji dersi başarısı, motivasyonu, öğrenme çevikliği ve eleştirel düşünme engelleri üzerine etkisi (Tez No. 775162) [Doktora tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Deng, L., Zhou, Y., & Broadbent, J. (2024). Distraction, multitasking and self-regulation inside university classroom. *Education and Information Technologies*. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12786-w

Du, J., & Wang, Y. (2024). High school students' social media use predicts school engagement and burnout: the moderating role of social media self-control. *Psychiatry.* https://doi.org/10.3389/frcha.2024.1269606

Doğan, U., & İlçin Tosun, N. (2016). Lise öğrencilerinde problemli akıllı telefon kullanımının sosyal kaygı ve sosyal ağların kullanımına aracılık etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(22). http://dx.doi.org/10.14520/adyusbd.66762.

Field, A. (2018). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics* (5th ed.). Sage Publications.

Florivic, L., & Apostol, R. (2024). The medıatıng role of cognıtıve flexıbılıty on the relatıonshıp between emotıonal ıntellıgence and academıc self-regulated learnıng of senıor hıgh school students. *European Journal of Education Studies, 11*(5). doi:http://dx.doi.org/10.46827/ejes.v11i5.5300.

Gökbulut, B., & Bilen, H. (2024). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ile depresyon, anksiyete ve stres arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Higher Education and Science*, *14*(1), 66–75. https://doi.org/10.5961/higheredusci.1326038.

Gündoğan, S. (2022). Sosyal medya tükenmişliği ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Bağımlılık Dergisi*, *23*(4), 402–409. Doı: 10.51982/bagimli.1053234

Habib, S., & Nila Puspita, L.M. (2025). The effect of learning agility, self-concept, and family support on student academic burnout in accounting students. *Proceeding of International Conference on Accounting & Finance*, *3*, 559-571. https://journal.uii.ac.id/inCAF/article/view/38781/17880.

Hadi, GE., & Denktaş, M. (2023). An Investigation of the Relationship among High School Students' Self Regulation, Free Time Management, and Self Regulation, Self -Esteem Esteem. *Journal of Education and Training Studies*, *11*(4), 60-68. doi:10.11114/jets.v11i4.6306

Han, B. (2018). Social media burnout: Definition, measurement instrument, and why we care. *Journal of Computer Information Systems*, 58(2), 122–130. Doı:10.1080/08874417.2016.1208064

Heiberger, G., & Harper, R.(2008). Son zamanlarda Facebook'ta öğrenci katılımınızı artırdınız mı? Öğrenci katılımını artırmak için teknolojiyi kullanmak. *N Direct Stud Serv*. *8*(124), 19–35. Doi:10.1002/ss.293

Huang, H., & Kou, H. (2025). Learning agility, self-efficacy, and resilience as pathways to mental health in higher education: insights from a mixed-methods study. *Front. Psychol. 16*,1528066. Doi: 10.3389/fpsyg.2025.1528066.

Kapıkıran, Ş., Yaşar, M., Kapıkıran, NA. (2016). The direct and ındirect role of self-regulation in the relationship between self-esteem and school burnout. *Turkısh Psychological Counseling and Guidance Association*, *6*(45), 51-64. https://izlik.org/JA98SJ97ED

Karasar, N. (2024). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Kaşıkcı, F., & Öğülmüş, S. (2023). Development of self-regulation scale for adolescents. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 56*(1), 56-92. https://doi.org/10.30964/auebfd.1190039

Klimova, B., & Pikhart, M. (2025). Exploring the effects of artificial intelligence on student and academic well-being in higher education: a mini-review. *Frontiers in Psychology*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1498132

Kokoç, M. (2021). The mediating role of attention control in the link between multitasking with social media and academic performances among adolescents. *Scandinavian Journal of Psychology*, *62*(4), 493–501. https://doi.org/10.1111/SJOP.12731

Kostyrka-Allchorne, Stoilova, Bourgaize, Rahali, Livingstone, & Sonuga-Barke. (2023). Review: Digital experiences and their impact on the lives of adolescents with pre-existing anxiety, depression, eating and nonsuicidal self-injury conditions - a systematic review. *Child and Adolescent Mental Health*. https://doi.org/10.1111/camh.12619

Longobardi, C., Settanni, M., Fabris, M. A., & Marengo, D. (2020). Follow or be followed: Exploring the links between Instagram popularity, social media addiction, cyber victimization, and subjective happiness in Italian adolescents. *Children and Youth Services Review, 113*, 104955. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104955

Mazer, J.P., Murphy, R.E., Simonds, C.J. (2007). I'll see you on "Facebook": the effects of computer-mediated teacher self-disclosure on student motivation, affective learning, and classroom climate. *Commun Educ*, *56*(1), 1–17. Doi: 10.1080/03634520601009710

McMillan, W.J. (2010). 'Your thrust is to understand'–how academically successful students learn. *Teaching in Higher Education*, *15*(1), 1-13. Doı:10.1080/13562510903488105

Memiş, M., & Demiralay, A. İ. (2025). Sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişki üzerine nicel bir araştırma. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, *11*, 11–38. https://doi.org/10.59379/tdpd.1612051

Novianti, P. A., Yudiana, W., & Novita, S. (2023). Can learning agility predict students' academic burnout during distance learning. *Journal of Educational*, *Health and Community Psychology, 1*(1), 17–32. https://doi.org/10.12928/jehcp.v1i1.25098

Osborne, A. (2025). Balancing the benefits and risks of social media on adolescent mental health in a post-pandemic world. *Child Adolesc Psychiatry Mental Health*,19,92. https://doi.org/10.1186/s13034-025-00951-z

Ökten, M. S. (2023). Sosyal medya kullanım amaçları ölçeği: Üniversite öğrencileri üzerinde bir validasyon çalışması. *Mavi Atlas, 11*(2), 238-254. https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1325896

Romero-Rodríguez, J.-M., Hinojo-Lucena, F.-J., Kopecký, K., & García-González, A. (2023). Fatiga digital en estudiantes universitarios como consecuencia de la enseñanza online durante la pandemia Covid-19. *Educacion Xx1*, *26*(2), 165–184. https://doi.org/10.5944/educxx1.34530

Roy, D. (2025). Digital fatigue and academic performance in online schools. *International Journal for Research in Education*, *14*(9). https://doi.org/10.63345/ijre.v14.i9.2

Sarangal, R. K., & Nargotra, M. (2022). Digital Fatigue among Students in Current Covid-19 Pandemic: A Study of Higher Education. *Gurukul Business Review, 18*(1). https://doi.org/10.48205/gbr.v18.5

Tiryaki, S. (2024). Yalnızlık ve benlik sunumu çerçevesinde sosyal medya kullanımı. *The Journal of Social Sciences*, *25*(25), 198–212. Doı:10.16990/SOBIDER.4264

Tolba, A. (2024). Social media fatigue and its psychological consequences: A cross-sectional study. *Egyptian Journal of Social Communication*, *4*(3), 45–59.https://api.semanticscholar.org/CorpusID:271962529.

Zheng, H, Ling, R. (2021). Drivers of social media fatigue: A systematic review. Telematics and Informatics, *60*, 101568. Doı:10.1016/j.tele.2021.101696

Zimmerman, B.J.(2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective, p. 13-39, In: Boekaerts M, Pintrich PR, Zeidner M. Handbook of Self- Regulation. San Diego, Academic Press.

Wang, X., Zhao, X., & Yu, C. (2025). The influence of information and social overload on academic performance: The role of social media fatigue, cognitive depletion and self-control. *Revista de Psicodidáctica*, *30*(2), 1–12. https://doi.org/10.1016/j.psicoe.2025.500164

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1469-1490, doi: 10.11616/asbi.1910234

Ebeveynlerin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Çocuk Yetiştirme Tutumları Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Okul Öncesi Dönem Çocukları Örneği

The Predictive Role of Parents' Attitudes Towards Children's Rights on Child-Rearing Attitudes: The Case of Preschool Children

İrem Nur DİREK[1], Onur BATMAZ[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 26.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu araştırmanın amacı, okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki yordayıcı rolünü incelemektir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenen ve Yozgat ilinde okul öncesi eğitim kurumlarında öğrenim gören çocukların 257 ebeveyni oluşturmaktadır. Veriler "Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği" ve "Anne-Baba Tutum Ölçeği" ile toplanmış olup verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Bulgular, ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Çocuk yetiştirme tutumları açısından ebeveynlerin daha çok demokratik tutumu benimsedikleri buna karşın baskıcı-otoriter ve aşırı hoşgörülü tutum düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Regresyon analizi sonucunda da ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Ayrıca çocuk haklarına yönelik tutumların çocuk yetiştirme tutumlarındaki toplam varyansın %9,1'ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Çocuk Hakları, Çocuk Yetiştirme, Ebeveyn.

&

Abstract: The aim of this study is to examine the predictive role of parents' attitudes towards children's rights on their parenting attitudes in preschool children. A correlational survey model was used in the research. The sample consisted of 257 parents of children attending preschools in Yozgat province, selected using simple random sampling. Data were collected using the "Parental Attitudes Towards Children's Rights Scale" and the "Parental Attitudes Scale," and the SPSS program was used for data analysis. The findings revealed that parents had a high level of positive attitudes towards children's rights. Regarding parenting attitudes, parents mostly adopted a democratic approach, while their levels of authoritarian and overly permissive attitudes were lower. Regression analysis also showed that parents' attitudes towards children's rights were a significant predictor of parenting attitudes. Furthermore, it was concluded that attitudes towards children's rights explained 9.1% of the total variance in parenting attitudes.

Keywords: Preschool, Children's Rights, Child-Rearing, Parents.

Atıf/Cite as: Direk, İ. N., Batmaz, O. (2026). Ebeveynlerin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Çocuk Yetiştirme Tutumları Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Okul Öncesi Dönem Çocukları Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1469-1490. doi: 10.11616/asbi.1910234

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, İrem Nur Direk, Gazi Üniversitesi, iremnurdirek@gmail.com (Sorumlu Yazar)

[2] Doç. Dr., Onur Batmaz, Yozgat Bozok Üniversitesi, onur.batmaz@yobu.edu.tr

1. Giriş

Çocuklar, bedensel ve zihinsel bakımdan tam olgunluğa erişmemiş olması nedeniyle doğumdan önce ve sonra uygun yasal koruma dâhil özel güvence ve bakıma gereksinim duymaktadırlar (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi [BMÇHS], 1989). Çocuk haklarının bu özgün niteliği, çocuğun hem insan olması hem de korunmaya ve bakıma muhtaç bir birey olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Akyüz, 2000). Ancak bu hakların etkili bir şekilde uygulanabilmesi, yalnızca yasal düzenlemelerle değil; ailelerin, öğretmenlerin ve toplumun diğer bireylerinin bu konuda farkındalık sahibi olmasıyla mümkündür (Dağ vd., 2015). Çünkü toplumların geleceği yetişen kuşakların niteliği ile doğrudan ilişkilidir. Nitelikli bireylerin yetişmesi ise özellikle çocukluk döneminde bireylere tanınan hakların korunması ve desteklenmesiyle mümkün olmaktadır. İnsan yaşamının önemli ve belirleyici evrelerinden biri olan çocukluk dönemi; bireyin kişilik gelişimi, karakter oluşumu, değer yargıları, tutumları ve davranış biçimlerinin şekillenmesinde kritik bir role sahiptir (Karatekin, 2016). Bu nedenle çocukların sağlıklı bir biçimde büyüyebilmeleri ve gelişimlerini sürdürebilmeleri için gerekli koşulların sağlanması büyük önem taşımaktadır (Uçuş-Güldalı, 2013). Ayrıca toplumların gelişiminde ve geleceğinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan çocukların toplumsal yaşama etkin biçimde katılabilmeleri için fiziksel, psikolojik ve sosyal gereksinimlerinin karşılanması gerekmektedir (Gültekin vd., 2016). 1989 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çocuk hakları dört temel başlık altında ele alınmaktadır. Bu haklar; "yaşama hakkı", "gelişme hakkı", "korunma hakkı" ve "katılma hakkı" olarak sınıflandırılmaktadır. Yaşama hakkı, Sözleşme'nin 6. maddesinde düzenlenmiş olup bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruyabilmesini ve varlığının çeşitli tehditlerden uzak tutulmasını ifade etmektedir (Erbay, 2013). Aynı maddede yer alan gelişme hakkı ise devletlerin çocuğun gelişimi için mümkün olan azami çabayı göstermesi gerektiğini vurgulamakta; her çocuğun kişiliği, becerileri ile fiziksel ve zihinsel yeteneklerini geliştirme hakkına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Korunma hakkı, BMÇHS'nin 19. maddesinde düzenlenmiş olup tüm çocukların istismar ve ihmalden korunması için devletlerin gerekli tedbirleri almasını öngörmektedir. Çocuğun korunmasında birincil sorumluluk anne ve babaya ait olmakla birlikte ebeveynlerin yükümlülüklerini yerine getiremediği durumlarda devlet destek sağlamak ile yükümlüdür. Katılma hakkı ise BMÇHS'nin 12. maddesinde vurgulanmış olup, çocuğun kendisini ilgilendiren konularda görüş bildirme ve düşüncelerini serbestçe ifade etme hakkına sahip olduğunu, bu nedenle öncelikle birey olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Kurt, 2014; Gözlet ve Kandemir-Özdinç, 2024). Akyüz (2000) çocuk haklarını; çocuğun saygınlığının ve özgürlüğünün güvence altına alındığı bir ortamda bedensel, bilişsel, sosyal, duygusal ve ahlaki açıdan sağlıklı ve dengeli bir biçimde gelişimini sürdürebilmesi için hukuk kuralları aracılığıyla devlet tarafından güvence altına alınan haklar olarak tanımlanmaktadır. Doğru (2015) da çocuk haklarını, hukuksal dayanaklarıyla dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu; eğitim, sağlık, barınma, her türlü ihmal ve istismara karşı korunma gibi hakların tümünü açıklamak için kullanılan evrensel bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Çocuk haklarının yalnızca hukuki metinlerde kalmaması, yaşamın tüm alanlarında uygulanabilir hâle gelmesi için bireysel ve toplumsal farkındalık büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çocuklar kadar ailelerin, öğretmenlerin ve tüm toplum üyelerinin çocuk hakları konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir (Dağ vd., 2015). Aksi takdirde, çocuklara sağlanması gereken korunma, bakım, özen ve şefkat gibi temel gereksinimler karşılanamayabilir.

Çocuğun bireysel özelliklerini, değerlerini ve sosyal becerilerini tanımaya ve geliştirmeye başladığı okul öncesi dönem gelişim açısından kritik bir süreçtir. Bu dönemde çocuğun ilk sosyal etkileşimlerini kurduğu ortam olan aile, gelişim sürecinde belirleyici bir role sahiptir. Aile içinde çocuk ile ebeveynler arasında sağlıklı bir iletişim ve etkileşimin oluşabilmesi için ebeveynlerin bilinçli ve tutarlı çocuk yetiştirme tutumlarına sahip olmaları gerekmektedir (Karabulut-Demir ve Şendil, 2008). Özellikle yaşamın erken yıllarında ebeveynlerin sergiledikleri tutum ve davranışlar; çocuğun yeni bilgi ve beceriler kazanmasında, belirli davranış kalıplarını öğrenmesinde ve bunları günlük yaşamına aktarmasında önemli bir etkiye sahiptir. Ebeveynlerin çocuklarına yönelik yaklaşım ve tutumları, çocuğun kişilik gelişiminin şekillenmesinde temel belirleyicilerden biridir. Nitekim çocuklar gelişim süreçlerinde çoğunlukla anne ve

babalarını gözlemleyerek ve onları model alarak öğrenme gerçekleştirirler (Kaya, 1997; Kandır ve Alpan, 2008). Alan yazınında da, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların davranış gelişimleri ve akademik başarıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Blissett ve Haycraft, 2008; Huang ve Gove, 2015; Wang ve Sheikh-Khalil, 2014). Çocuğun gelişiminde ailenin rolü tartışmasız bir biçimde ön plandadır. Aile, çocuğun ilk sosyalleştiği ve temel değerleri öğrendiği yerdir. Bu bağlamda çocuğa erken çocukluk döneminde verilecek eğitimin yaşam boyu etkiler bırakacağı ve bu eğitimin öncelikle aile içinde başladığı vurgulanmaktadır (Sapsağlam, 2020). Eğitimciler ve gelişim psikologları da (Adler, 2017; Freud, 2013; Piaget, 2019; Yavuzer, 2003; Jung, 2009) çocukluk döneminde kazanılan deneyimlerin bireyin kişilik gelişimi açısından belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Çocukların sağlıklı bir biçimde ruhsal, fiziksel ve bilişsel gelişim gösterebilmeleri için öncelikle çocuk haklarına duyarlı ve saygılı bir aile ortamının oluşturulması büyük önem taşımaktadır (Gözütok, 2007). Bu bağlamda yalnızca ailelerin değil, aynı zamanda çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevrenin ve devletin de çocuk hakları konusunda bilinçli ve sorumluluk sahibi bir yaklaşım sergilemesi gerekmektedir. Çocuk haklarına yönelik bu bilinç ve duyarlılığın geliştirilmesi ise öncelikle çocuğun çok yönlü olarak tanınması ile mümkündür. Toplumun önemli bir parçasını oluşturan çocukların daha iyi anlaşılabilmesi için özellikle ailelerin çocuklarının bireysel özellikleri ile gelişimsel ve psikolojik gereksinimleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Çaplı, 1993). Çocuk hakları, çocuklara verilen değerin önemli bir göstergesi olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte insan haklarının ayrılmaz bir parçası olan çocuk haklarının yeterince korunmaması ve özellikle aile ortamında gerektiği biçimde uygulanmaması günümüzde önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Washington, 2010). Aile içinde çocuk haklarının etkin biçimde yaşama geçirilebilmesi için ebeveynlerin çocuk hakları konusunda bilinçli olmaları ve çocukların haklarına saygılı bir tutum benimsemeleri büyük önem arz etmektedir (Howe ve Covell, 2005). Bu bağlamda çocuk haklarıyla ilgili konular, ailelere yönelik eğitimlerin temel unsurlarından biri olarak görülmektedir. Alan yazınında yer alan çalışmalar (Cohen ve Naimark, 1991; Farson, 1974; Hart ve Pavlovic, 1991; Melton, 1980; Merey, 2012; Rogers ve Wrightsman, 1978; Ruck, Abromavitch ve Keating, 1998; Worsfold, 1974); çocuğun yetiştirilmesi, bakımı ve korunmasına ilişkin en büyük sorumluluğun aileye ait olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim çocukların ilk sosyal deneyimlerini kazandıkları temel ortam aile kurumudur (Berk, 2013). Bu durum; çocukların yetiştirilmesi, temel gereksinimlerinin karşılanması ve toplumsal yaşama katılımlarının desteklenmesinde ailenin belirleyici bir role sahip olduğunu göstermektedir (Oktay, 2004). Bu nedenle çocukların ruhsal, fiziksel ve bilişsel gelişimlerinin desteklenebilmesi için çocuk haklarına saygılı bir aile ortamının oluşturulması büyük önem taşımaktadır (Gözütok, 2007). Alan yazınında okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını ele alan çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır (Ayhan ve Tuğluk, 2021; Bulut, 2020; Dinç, 2015; Ergün ve İpek, 2020; Kurtdede-Fidan ve Özaydın, 2019; Uzun, 2024; Yeşilkayalı ve Yıldız-Demirtaş, 2016). Ancak ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarını yordama düzeyini doğrudan inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda söz konusu çalışmanın hem mevcut alan yazınındaki boşluğu dolduracağı hem de ileride yapılacak araştırmalara yön vermesi beklenmektedir. Bu çalışma, okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarını yordama düzeyini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

1. Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutum düzeyleri nasıldır?

2. Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumları; ebeveyn cinsiyet, çocuk cinsiyet, yaş grubu, ebeveynlerin 0–18 yaş arasında en uzun süre yaşadıkları yer, eğitim durumu, meslek durumu ve algılanan gelir düzeyi değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

3. Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutum düzeyleri nasıldır?

4. Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumları; ebeveyn cinsiyet, çocuk cinsiyet, yaş grubu, ebeveynlerin 0–18 yaş arasında en uzun süre yaşadıkları yer, eğitim durumu, meslek durumu ve algılanan gelir düzeyi değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

5. Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumları, çocuk yetiştirme tutumlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki yordayıcı rolünü incelemeyi amaçlayan bu çalışma, ilişkisel tarama modeli kapsamında yürütülen betimsel nitelikte bir araştırmadır. Tarama modeli; bireylerin davranış, düşünce, inanç ve tutumlarının mevcut durum içerisinde belirlenmesini amaçlayan araştırma yaklaşımlarından biridir. Bu model kapsamında yürütülen araştırmalarda incelenen olguya ilişkin mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmaktadır. İlişkisel tarama araştırmaları ise değişkenler arasındaki olası ilişkilerin belirlenmesine ve bu ilişkilerin niteliğinin ortaya konulmasına olanak tanımaktadır. Bu tür çalışmalar, araştırmacılara incelenen olguların daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlarken aynı zamanda değişkenler arasındaki ilişkiler üzerinden çeşitli çıkarımlar yapılmasına da imkân tanımaktadır (Büyüköztürk vd., 2020). Bu doğrultuda, okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki yordayıcı rolünü belirlemek amacıyla araştırma kapsamında ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır.

2.2. Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini Yozgat ilinde okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların ebeveynleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen okullardan seçilen çocukların 257 ebeveyninden meydana gelmektedir. Basit seçkisiz örnekleme, evrende yer alan bireylerin araştırmaya rastgele seçilmesine dayanan bir örnekleme yöntemidir (Ekiz, 2020). Araştırmanın örneklem grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Örnekleme Ait Bilgiler

Değişkenler		**Frekans**
Ebeveyn Cinsiyet	Kadın	216
	Erkek	41
Çocuk Cinsiyet	Kız	118
	Erkek	139
Yaş Grubu	20-30	107
	31-40	111
	41 ve Üzeri	39
Ebeveynlerin 0–18 Yaş Arasında En Uzun Süre Yaşadıkları Yer	Köy	67
	İlçe Merkezi	54
	İl Merkezi	136
Eğitim Durumu	İlköğretim	57
	Ortaöğretim	68
	Yükseköğretim	132
Meslek Durumu	Memur	96
	İşçi	36
	Diğer	125
Algılanan Gelir Düzeyi	Alt Gelir	48
	Orta Gelir	171
	Üst Gelir	38

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma kapsamında veriler, "Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği" ve "Anne-Baba Tutum Ölçeği" ile toplamıştır. *Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği:* Yurtsever'in (2009) geliştirdiği bu

ölçek, 63 madde ve beşli likert tipinde olup "Bakım ve Koruma (15 madde)", "Devlet Güvencesi ve Desteği (23 madde)" ile "Kendi Kendine Karar Verme (25 madde)" olmak üzere üç alt boyut içermektedir. Alt boyut sırasına göre Cronbach Alpha değerleri (.97, .98 ve .94) de incelendiğinde ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu belirtilmiştir (Yurtsever, 2009). Bu araştırmadaki Cronbach Alpha değeri de .88 olarak bulunmuştur.

Anne-Baba Tutum Ölçeği: Özyürek (2017) tarafından okul öncesi dönemde çocuğa sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarını belirlemek amacıyla geliştirilen bu ölçek, toplam 38 maddeden oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde olup "Demokratik Tutum (15 madde)", "Baskıcı ve Otoriter Tutum (12 madde)" ile "Aşırı Hoşgörülü Tutum (11 madde)" olmak üzere üç alt boyutu içermektedir. Alt boyut sırasına göre Cronbach Alpha değerleri (.87, .77 ve .72) de incelendiğinde ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu belirtilmiştir (Özyürek, 2017). Bu araştırmadaki Cronbach Alpha değeri de .82 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmaya ilişkin verilerin toplanabilmesi için etik kurul kararı (Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 22.10.2025 tarihli ve 29/6 sayılı) ve çalışma izinleri alınmıştır. Araştırma verileri daha sonra Google Formlar ile katılımcılara ulaştırılmış ve katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlamaları istenmiştir. Araştırma kapsamında veriler Ekim–Kasım 2025 tarihleri arasında toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecine geçilmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov–Smirnov testi sonuçları, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri ile histogram grafikleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda çarpıklık değerlerinin (-1 / +1) ve basıklık değerlerinin (-1 / +2) aralıklarında (Huck, 2008) yer aldığı belirlenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmış; t-testi ve ANOVA testleri uygulanmıştır. Ayrıca okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarını yordama düzeyini belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde "Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği" ile "Anne-Baba Tutum Ölçeği"nden elde edilen verilerin analizine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ilişkin betimsel analiz sonuçlarına ait bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ebeveynlerin Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarına İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Alt Boyutlar	Madde Sayısı	$\bar{x}$	S	Min.	Max.
Bakım ve Korunma	15	71.80	3.33	51.00	75.00
Devlet Güvencesi ve Desteği	23	107.39	6.34	80.00	115.00
Kendi Kendine Karar Verme	25	107.92	9.17	85.00	125.00
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	63	287.12	16.00	237.00	315.00
Demokratik Tutum	15	67.42	6.16	45.00	75.00
Baskıcı ve Otoriter Tutum	12	42.33	6.54	25.00	60.00
Aşırı Hoşgörülü Tutum	11	27.56	6.84	11.00	55.00
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	38	137.32	12.74	113.00	190.00

Tablo 2'de sunulan bulgulara göre ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik (toplam) puan ortalamasının $\bar{x}$=287.12 olduğu belirlenmiştir. Çocuk haklarına yönelik tutum ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde bakım ve koruma ($\bar{x}$= 71.80), devlet güvencesi ve desteği ($\bar{x}$= 107.39) ile kendi kendine karar verme ($\bar{x}$ = 107.92) boyutlarında tutum puanlarının yüksek olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik (toplam) tutum puanları ve alt boyut tutum puanlarının yüksek olduğu söylenebilir.

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumuna ilişkin toplam puan ortalaması ise $\bar{x}$= 137.32 olarak saptanmıştır. Alt boyutlar incelendiğinde demokratik tutum puan ortalamasının ($\bar{x}$= 67.42) diğer alt boyutlara göre daha yüksek olduğu; baskıcı ve otoriter tutumun ($\bar{x}$ = 42.33) ve aşırı hoşgörülü tutumun ($\bar{x}$= 27.56) daha düşük puanlara sahip olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme sürecinde daha çok demokratik tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Ebeveynlerin cinsiyet değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ait bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Ebeveynlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	$\bar{x}$	S	t	p
Bakım ve Koruma	Kadın	72.10	2.92	2.443	.018
	Erkek	70.24	4.69		
Devlet Güvencesi ve Desteği	Kadın	107.77	5.91	1.783	.081
	Erkek	105.41	8.07		
Kendi Kendine Karar Verme	Kadın	108.23	8.80	1.090	.281
	Erkek	106.26	10.90		
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	Kadın	288.11	14.87	1.848	.071
	Erkek	281.93	20.41		
Demokratik Tutum	Kadın	67.53	6.13	.595	.552
	Erkek	66.90	6.39		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Kadın	42.15	6.75	-1.000	.318
	Erkek	43.27	5.33		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Kadın	27.06	6.73	-2.719	.007
	Erkek	30.20	6.89		
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	Kadın	136.75	12.72	-1.673	.096
	Erkek	140.37	12.62		

Tablo 3'e göre ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t-testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda çocuk haklarına yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından bakım ve koruma puanlarında anlamlı bir farklılık olduğu (t= 2.443; p< .05); devlet güvencesi ve desteği, kendi kendine karar verme ve çocuk hakları (toplam) puanında ise anlamlı farklılığın bulunmadığı belirlenmiştir (p> .05). Bakım ve koruma alt boyutunda ortaya çıkan bu anlamlı farklılığın kadın ebeveynler lehine olduğu görülmüştür. Çocuk yetiştirme tutumları incelendiğinde ise demokratik tutum, baskıcı ve otoriter tutum ve toplam tutum puanında anlamlı bir farklılık bulunmadığı (p> .05) ancak aşırı hoşgörülü tutum alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (t= -2.719; p< .05). Bu anlamlı farklılığın erkek ebeveynler lehine olduğu görülmektedir. Çocuk yetiştirme süreçlerinde erkek ebeveynlerin kadın ebeveynlere göre daha hoşgörülü bir tutuma sahip olduğu söylenebilir.

Okul öncesi dönem çocuklarının cinsiyet değişkenine göre ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ait bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Çocukların Cinsiyet Değişkenine Göre Ebeveynlerinin Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının Bağımsız Örneklemler T-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	$\bar{x}$	S	t	p
Bakım ve Koruma	Kız	71.78	3.28	-.077	.939
	Erkek	71.82	3.38		
Devlet Güvencesi ve Desteği	Kız	107.54	6.39	.338	.736
	Erkek	105.27	6.32		
Kendi Kendine Karar Verme	Kız	107.56	9.06	-.570	.569
	Erkek	108.22	9.29		
Çocuk Haklarına Yönelik	Kız	286.89	15.59	-.208	.835

Ebeveyn Tutumu (Toplam)	Erkek	287.31	16.39		
Demokratik Tutum	Kız	67.40	5.92	-.051	.960
	Erkek	67.44	6.38		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Kız	42.50	6.82	.381	.318
	Erkek	42.18	6.32		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Kız	27.48	7.70	-.175	.861
	Erkek	27.63	6.03		
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	Kız	137.38	12.91	.077	.938
	Erkek	137.26	12.64		

Tablo 4'e göre ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum ve çocuk yetiştirme tutum puanlarının çocukların cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla t-testi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre çocuk hakları ölçeğinin bakım ve koruma, devlet güvencesi ve desteği, kendi kendine karar verme alt boyutları ile çocuk hakları (toplam) puanları açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p> .05). Benzer şekilde çocuk yetiştirme tutumunun alt boyutları olan demokratik tutum, baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörülü tutum ve çocuk yetiştirme (toplam) tutumu puanında da anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p> .05). Bu bulgular hem çocuk haklarına yönelik tutum hem de çocuk yetiştirme tutumu puanlarının çocukların cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermektedir.

Ebeveynlerin yaş grubu değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Ebeveynlerin Yaş Grubu Değişkenine Göre Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının Welch ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	**Yaş Grubu**	**$\bar{X}$**	**S**	**Welch F**	**p**	**Anlamlı Fark**
Bakım ve Koruma	20-30	71.10	4.10	6.595	.002	B > A B > C
	31-40	72.60	2.48			
	41 ve üzeri	71.46	2.55			
Devlet Güvencesi ve Desteği	20-30	106.84	6.87	1.453	.238	-
	31-40	108.15	5.57			
	41 ve üzeri	106.76	6.30			
Kendi Kendine Karar Verme	20-30	108.78	8.66	3.066	.050	-
	31-40	108.08	9.95			
	41 ve üzeri	105.10	7.77			
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	20-30	286.72	16.81	2.283	.107	-
	31-40	288.83	16.04			
	41 ve üzeri	288.33	12.93			
Demokratik Tutum	20-30	67.29	6.25	.181	.835	-
	31-40	67.67	6.36			
	41 ve üzeri	67.07	5.74			
Baskıcı ve Otoriter Tutum	20-30	43.07	6.68	1.636	.200	-
	31-40	42.10	6.40			
	41 ve üzeri	40.92	6.49			
Aşırı Hoşgörülü Tutum	20-30	28.48	7.33	2.235	.111	-
	31-40	27.14	6.79			
	41 ve üzeri	26.23	5.16			
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	20-30	138.85	12.77	2.764	.067	-
	31-40	136.92	13.54			
	41 ve üzeri	134.23	9.53			

p< .05 **A:** 20–30 yaş **B:** 31–40 yaş **C:** 41 ve üzeri

Tablo 5'e göre ebeveynlerin yaş grubu değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanları arasında anlamlı farkın olup olmadığını incelemek amacıyla Welch ANOVA yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre çocuk hakları alt boyutlarından devlet güvencesi ve desteği, kendi

kendine karar verme ve çocuk hakları (toplam) tutum puanlarında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (p> .05). Benzer şekilde çocuk yetiştirme tutumunun alt boyutları olan baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörülü tutum, demokratik tutum ve çocuk yetiştirme tutumu (toplam) puanlarında da ebeveyn yaş grubuna göre anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir (p> .05). Ancak çocuk hakları alt boyutlarından bakım ve koruma puanlarında ebeveyn yaş grubu değişkeninin anlamlı bir farklılığa neden olduğu görülmüştür (Welch's F= 6.595; p< .05). Varyans homojenliği varsayımının sağlanmaması nedeniyle Games-Howell karşılaştırma testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda bu farkın 31–40 yaş grubundaki ebeveynler ile 20–30 yaş ve 41 yaş ve üzeri ebeveynler arasında, 31–40 yaş grubunun lehine olduğu belirlenmiştir.

Ebeveynlerin 0–18 yaş arasında en uzun süre yaşadıkları yer değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Ebeveynlerin 0–18 Yaş Arasında En Uzun Süre Yaşadıkları Yer Değişkenine Göre Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının Welch ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaşadıkları yer	$\bar{x}$	S	Welch F	p
Bakım ve Koruma	Köy	71.37	3.45	1.287	.280
	İlçe Merkezi	72.27	2.75		
	İl Merkezi	71.83	3.47		
Devlet Güvencesi ve Desteği	Köy	107.19	6.76	.131	.877
	İlçe Merkezi	107.75	5.97		
	İl Merkezi	107.35	6.31		
Kendi Kendine Karar Verme	Köy	107.49	9.76	.317	.729
	İlçe Merkezi	108.77	9.07		
	İl Merkezi	107.79	8.86		
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	Köy	286.05	17.37	.463	.630
	İlçe Merkezi	288.81	15.12		
	İl Merkezi	286.97	15.70		
Demokratik Tutum	Köy	66.91	6.00	.330	.719
	İlçe Merkezi	67.59	6.83		
	İl Merkezi	67.61	5.98		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Köy	43.67	7.22	2.019	.137
	İlçe Merkezi	42.42	6.87		
	İl Merkezi	41.63	5.99		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Köy	29.34	8.05	2.930	.058
	İlçe Merkezi	27.51	7.83		
	İl Merkezi	26.70	5.53		
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	Köy	139.92	15.10	1.943	.148
	İlçe Merkezi	137.53	14.65		
	İl Merkezi	135.95	10.33		

p< .05 **A:** Köy **B:** İlçe Merkezi **C:** İl Merkezi

Tablo 6'da ebeveynlerin 0–18 yaş arasında en uzun süre yaşadıkları yer değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Welch ANOVA uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ebeveynlerin hem çocuk hakları hem de çocuk yetiştirme alt boyut ve toplam tutum puanlarının yerleşim yeri değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmadığı ortaya çıkmıştır (p> .05). Ebeveynlerin çocukluk ve ergenlik dönemlerini kapsayan ve en uzun süre yaşadıkları yerin (köy, ilçe merkezi veya il merkezi) çocuk haklarına yönelik tutumları ve çocuk yetiştirme tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

Ebeveynlerin eğitim durumu değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Ebeveynlerin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları İle Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının ANOVA ile Welch ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Eğitim Durumu	$\bar{x}$	S	F / Welch F	p	Anlamlı Fark
Bakım ve Koruma	İlköğretim	70.80	3.78	4.960	.009	C > A
	Ortaöğretim	71.45	3.51			
	Yükseköğretim	72.41	2.88			
Devlet Güvencesi ve Desteği	İlköğretim	106.28	7.30	3.534	.033	
	Ortaöğretim	106.33	7.59			-
	Yükseköğretim	108.42	4.91			
Kendi Kendine Karar Verme	İlköğretim	108.21	9.19	1.649	.194	
	Ortaöğretim	106.22	9.49			-
	Yükseköğretim	108.67	8.95			
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	İlköğretim	285.29	16.91	3.181	.043	
	Ortaöğretim	284.01	18.04			-
	Yükseköğretim	289.51	14.12			
Demokratik Tutum	İlköğretim	66.47	5.92	2.632	.074	
	Ortaöğretim	66.57	7.06			-
	Yükseköğretim	68.28	5.67			
Baskıcı ve Otoriter Tutum	İlköğretim	46.22	5.97	23.102	.000	A > B
	Ortaöğretim	43.58	6.40			A > C
	Yükseköğretim	40.00	5.89			B > C
Aşırı Hoşgörülü Tutum	İlköğretim	28.94	8.27	4.195	.016	A > C
	Ortaöğretim	28.70	6.52			
	Yükseköğretim	26.37	6.12			
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	İlköğretim	141.64	13.26	6.976	.001	A > C
	Ortaöğretim	138.86	14.31			
	Yükseköğretim	134.65	11.00			

p< .05 **A:** İlköğretim **B:** Ortaöğretim **C:** Yükseköğretim

Tablo 7'de ebeveynlerin eğitim durumu değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme puanları arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını incelemek amacıyla ANOVA ile Welch ANOVA yapılmıştır. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum alt boyutlarından bakım ve koruma (Welch's F= 4.960; p<.05), devlet güvencesi ve desteği (Welch's F= 3.534; p< .05) ve çocuk hakları (toplam) tutum puanında (F= 3.181; p< .05) eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Varyans homojenliği varsayımının bakım ve koruma ile devlet güvencesi ve desteği alt boyutlarında sağlanmaması nedeniyle Games-Howell karşılaştırma testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda bakım ve koruma alt boyutunda yükseköğretim mezunlarının puanlarının ilköğretim mezunlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Devlet güvencesi alt boyutunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik (toplam) tutum puanları (F= 3.181; p< .05) ile çocuk yetiştirme tutum alt boyutlarından baskıcı ve otoriter (F= 23.102; p< .05), aşırı hoşgörülü (F= 4.195; p< .05) ve çocuk yetiştirme (toplam) tutum puanında (F= 6.976; p< .05) eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Varyans homojenliği varsayımının bu boyutlarda sağlanmasından dolayı karşılaştırmalarda Tukey testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ilköğretim mezunu ebeveynlerin baskıcı ve otoriter alt boyut tutum puanlarının ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu ebeveynlere, ortaöğretim mezunlarının da yükseköğretim mezunlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Aşırı hoşgörü ile çocuk yetiştirme (toplam) tutum puanında da ilköğretim mezunu ebeveynlerin de yükseköğretim mezunlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak çocuk haklarına yönelik ebeveyn (toplam) tutumunda ise gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ebeveynlerin eğitim durumunun özellikle baskıcı ve otoriter tutum boyutunda belirgin bir farklılaşmaya yol açtığı söylenebilir.

Ebeveynlerin meslek durumu değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ait bulgular Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Ebeveynlerin Meslek Durumu Değişkenine Göre Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Meslek Durumu	$\bar{X}$	S	F	p	Anlamlı Fark
Bakım ve Koruma	Memur	72.18	2.89	1.967	.142	
	İşçi	72.25	3.11			-
	Diğer	71.38	3.65			
Devlet Güvencesi ve Desteği	Memur	108.35	5.37	2.689	.070	
	İşçi	108.08	5.89			-
	Diğer	106.46	7.03			
Kendi Kendine Karar Verme	Memur	108.14	8.42	.054	.947	
	İşçi	107.97	12.07			-
	Diğer	107.73	8.84			
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	Memur	288.68	14.15	1.136	.323	
	İşçi	288.30	18.98			-
	Diğer	285.58	16.39			
Demokratik Tutum	Memur	68.27	5.75	1.444	.238	
	İşçi	67.02	7.63			-
	Diğer	66.89	5.97			
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Memur	39.86	6.29	12.013	.000	B > A
	İşçi	43.19	7.20			C > A
	Diğer	43.97	5.99			
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Memur	26.32	6.18	2.563	.079	
	İşçi	28.44	6.65			-
	Diğer	28.26	7.27			
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	Memur	134.45	11.42	3.979	.020	C > A
	İşçi	138.66	16.04			
	Diğer	139.13	12.34			

$p < .05$ **A:** Memur **B:** İşçi **C:** Diğer

Tablo 8'de ebeveynlerin meslek durumu değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek amacıyla ANOVA uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ebeveynlerin çocuk hakları alt boyut tutum ve toplam tutum puanlarının meslek durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur ($p > .05$). Benzer şekilde ebeveynlerin çocuk yetiştirme alt boyut tutumlarından demokratik tutum ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutlarında da meslek durumuna göre anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır ($p > .05$). Ancak baskıcı ve otoriter tutum alt boyutu ile çocuk yetiştirme (toplam) tutum puanlarında meslek durumu değişkenine göre anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır ($F = 12.013$; $p < .05$; $F = 3.979$; $p < .05$). Varyans homojenliği varsayımı sağlandığından karşılaştırmalarda Tukey testi kullanılmıştır. Memur ebeveynlerin baskıcı ve otoriter tutum puanlarının işçi ve diğer meslek gruplarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuk yetiştirme (toplam) tutum puanında memur ebeveynlerin toplam tutum puanlarının diğer meslek grubuna göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bu bulguların memur ebeveynlerin daha düşük düzeyde baskıcı ve otoriter tutum sergilediği ve ortalama değerler dikkate alındığında toplam çocuk yetiştirme tutum puanlarının diğer meslek grubuna göre daha düşük olduğu şeklinde ifade edilebilir.

Ebeveynlerin algıladıkları gelir düzeyi değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanlarına ilişkin bulgular Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Ebeveynlerin Algıladıkları Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Çocuk Haklarına Yönelik Tutum Puanları ile Çocuk Yetiştirme Tutum Puanlarının ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Gelir Düzeyi	$\bar{x}$	S	F	p	Anlamlı Fark
Bakım ve Koruma	Alt Gelir	71.39	3.58	.444	.642	
	Orta Gelir	71.90	3.28			-
	Üst Gelir	71.89	3.25			
Devlet Güvencesi ve Desteği	Alt Gelir	107.16	6.42	.887	.413	
	Orta Gelir	107.71	6.35			-
	Üst Gelir	106.23	6.19			
Kendi Kendine Karar Verme	Alt Gelir	107.08	9.19	.267	.766	
	Orta Gelir	108.05	9.25			-
	Üst Gelir	108.39	8.98			
Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutumu (Toplam)	Alt Gelir	285.64	15.62	.330	.719	
	Orta Gelir	287.67	16.15			-
	Üst Gelir	286.52	16.04			
Demokratik Tutum	Alt Gelir	67.25	6.25	.271	.763	
	Orta Gelir	67.32	6.03			-
	Üst Gelir	68.10	6.71			
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Alt Gelir	45.83	5.79	12.116	.000	A > B
	Orta Gelir	42.02	6.22			A > C
	Üst Gelir	39.28	7.10			B > C
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Alt Gelir	27.85	8.03	.188	.829	
	Orta Gelir	27.61	6.13			-
	Üst Gelir	26.97	8.25			
Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutumu (Toplam)	Alt Gelir	140.93	13.94	3.067	.048	A > C
	Orta Gelir	136.96	12.13			
	Üst Gelir	134.36	13.17			

$p < .05$ **A:** Alt gelir **B:** Orta gelir **C:** Üst gelir

Tablo 9'da ebeveynlerin algıladıkları gelir düzeyi değişkenine göre çocuk haklarına yönelik tutum puanları ile çocuk yetiştirme tutum puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek amacıyla ANOVA uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ebeveynlerin çocuk hakları alt boyut tutum ve toplam tutum puanlarının algıladıkları gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur ($p> .05$). Ayrıca ebeveynlerin çocuk yetiştirme alt boyut tutumlarından demokratik tutum ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutlarında da algıladıkları gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p> .05$). Ancak baskıcı ve otoriter tutum alt boyutu ile çocuk yetiştirme (toplam) tutum puanlarında meslek durumu değişkenine göre anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır ($F=12.116$; $p< .05$; $F=3.067$; $p< .05$). Varyans homojenliği varsayımı sağlandığından karşılaştırmalarda Tukey testi kullanılmıştır. Alt gelir grubunun baskıcı ve otoriter tutum puanlarının orta ve üst gelir gruplarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuk yetiştirme (toplam) tutum puanında alt gelir grubunun toplam tutum puanlarının üst gelir grubuna göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi değişkeninin özellikle baskıcı ve otoriter tutum boyutunda belirgin bir farklılık gösterdiği; ancak çocuk haklarına yönelik tutum boyutları ile çocuk yetiştirme tutumunun diğer alt boyutlarında (demokratik, aşırı hoşgörülü) anlamlı bir farklılık oluşturmadığı söylenebilir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarını yordama gücüne ilişkin bulgular Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Ebeveynlerin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Yordamasına İlişkin Basit Regresyon Analiz Sonuçları

Modeller	Değişkenler	B	SD	β	t	p
Model 1	Sabit (Constant)	68.521	13.679	-	5.009	.000
	Çocuk Hakları Toplam	.240	.048	.301	5.037	.000
$R=.301$, $R^2=.091$, $F=25.376$, $p<.001$						

Tablo 10'da ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarını nasıl yordadığını tespit etmek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda çocuk haklarına yönelik tutum ile çocuk yetiştirme tutumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($R= .301$, $R^2= .091$). Ayrıca çocuk haklarına yönelik tutumun çocuk yetiştirme tutumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir ($F= 25.376$, $p< .001$). Modelin açıklayıcılık gücü incelendiğinde çocuk hakları toplam puanının bağımlı değişkendeki toplam varyansın %9.1'ini açıklamaktadır ($R^2 = .091$). Bu bulgu, çocuk haklarına yönelik tutum puanındaki artışın çocuk yetiştirme tutum puanında anlamlı bir artışa yol açtığını göstermektedir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları, çocuklarda hak bilincinin gelişmesi ve demokratik değerlerin erken yaşlardan itibaren benimsenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle okul öncesi dönemde çocukların bakım, korunma, gelişim ve katılım haklarının desteklenmesinde ebeveynlerin üstlendikleri rol belirleyici niteliktedir. Bu bağlamda çocuk hakları, çocukların sağlıklı gelişimlerinin desteklenmesi ve toplumsal yaşam içerisinde aktif bireyler olarak yer alabilmeleri açısından önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de çocukların yaşam, gelişim, korunma ve katılım haklarının güvence altına alınması gerektiği vurgulanmaktadır (BMÇHS, 1989). Bu doğrultuda çocuk haklarına ilişkin farkındalığın erken yaşlardan itibaren ebeveynler tarafından benimsenmesi ve desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim çocukların haklarını tanımaları ve bu hakları kullanabilmeleri sürecinde ebeveynlerin önemli bir rol üstlendiği belirtilmektedir (Hart, 1992). Bu nedenle ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının incelenmesi, çocukların hak temelli bir yaklaşımla yetiştirilmelerine katkı sağlayacak eğitim ve aile destek programlarının geliştirilmesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu araştırmanın sonucunda okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının bakım ve korunma, devlet güvencesi ve desteği ve kendi kendine karar verme alt boyutlarında yüksek ortalama puanlara sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç, ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin farkındalık ve duyarlılıklarının iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Nitekim Kızılırmak (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada annelerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Taşkın (2019) tarafından yapılan araştırmada ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının genel olarak olumlu düzeyde olduğu ifade edilmiştir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının cinsiyet değişkeni açısından yalnızca bakım ve koruma alt boyutunda anlamlı biçimde farklılaştığı, bu farklılığın ise kadın ebeveynler lehine olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre incelendiği çalışmalarda farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Nitekim Taşkın (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Benzer şekilde Dokumacı (2023) tarafından yapılan çalışmada da ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin algılarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği ifade edilmiştir. Bu sonuç, ebeveyn cinsiyetinin çocuk haklarına yönelik tutumların tüm boyutlarında belirleyici bir değişken olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte araştırmalar arasında farklı sonuçlara ulaşılmış olması, araştırmaların örneklem özellikleri ve yürütüldüğü sosyokültürel bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının çocukların cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı bir fark ortaya koymadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Özel (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum puanlarında çocuğun cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Buna karşılık Dağ (2021) tarafından yapılan araştırmada ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuğun cinsiyetine göre bazı alt boyutlarda farklılaştığı saptanmış; kız çocuğuna sahip ebeveynlerin bakım ve koruma ile devlet güvencesi ve desteği boyutlarında daha yüksek tutum sergiledikleri ifade edilmiştir. Yurtsever

(2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da ebeveynlerin çocuk haklarına dair tutumlarının çocuğun cinsiyeti değişkeni açısından farklılaşabildiği, kız çocuğu olan ebeveynlerin "bakım ve koruma" boyutuna daha fazla önem verdikleri, erkek çocuğu olan babaların ise kendi kendine karar verme boyutundan yana tutum sergiledikleri belirtilmiştir. Bu sonuç; ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocukların kız ya da erkek olmasına göre değişmediğini, buna karşılık ebeveynlerin eğitim yaşantıları, toplumsal değerleri ve çocuk haklarına ilişkin farkındalık düzeyleri gibi etmenlerden etkilenebileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının ebeveyn yaş grubu değişkenine göre bakım ve koruma alt boyutunda anlamlı bir farklılık gösterdiği, buna karşılık diğer alt boyutlar ile ölçeğin toplam puanı açısından anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bakım ve koruma alt boyutundaki anlamlı farklılığın ise 31–40 yaş grubundaki ebeveynler lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuç, bu yaş grubundaki ebeveynlerin çocukların bakımına ve korunmasına ilişkin konularda diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek düzeyde duyarlılık gösterebildiklerini düşündürmektedir. Ayrıca devlet güvencesi ve desteği ile kendi kendine karar verme alt boyutlarında ve ölçeğin toplam puanında ebeveyn yaşına göre anlamlı bir farklılığın bulunmaması, çocuk haklarına ilişkin genel tutumların farklı yaş gruplarındaki ebeveynler arasında büyük ölçüde benzer düzeylerde olduğunu göstermektedir. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının yaş değişkenine göre incelendiği çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Nitekim Yurtsever (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada annelerin çocuk haklarına yönelik devlet güvencesi ve desteği ve bakım ve koruma alt boyut tutum puanlarının yaş gruplarına göre anlamlı biçimde farklılaştığı, buna karşılık kendi kendine karar verme alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Dağ (2021) tarafından yapılan çalışmada da ebeveyn yaş değişkenine göre bazı alt boyutlarda anlamlı farklılıkların bulunduğu ve özellikle 41–50 yaş aralığındaki ebeveynlerin bakım ve koruma ile devlet güvencesi ve desteği boyutlarında daha yüksek tutum sergiledikleri ifade edilmiştir. Buna karşılık Özel (2023) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının hem alt boyutlar hem de toplam puan açısından ebeveyn yaşı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Dokumacı ve Epçaçan (2023) tarafından yapılan araştırmada ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin algılarının yaş değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı ve özellikle 30–39 yaş grubundaki ebeveynlerin puanlarının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu farklı sonuçlar, ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarında yaşın tek başına belirleyici bir unsur olmadığını ve bu tutumların ebeveynlik deneyimi, sosyokültürel özellikler ile çocuk yetiştirme süreçleri gibi birçok değişkenin etkileşimi sonucunda şekillenebileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik (toplam) tutum ile alt boyut tutum puanlarının ebeveynlerin 0–18 yaş arasında en uzun süre yaşadıkları yer değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı tespit edilmiştir. Ancak Akgül (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada köyde yaşayan velilerin şehirde yaşayanlara kıyasla çocuk hakları konusunda daha bilinçli oldukları belirlenmiştir. Kızılırmak ve Ersoy (2015) tarafından yürütülen araştırmada ise şehirde büyüyen annelerin çocuk haklarına yönelik bilinç ve farkındalık düzeylerinin köy ve kırsal kesimde büyüyen annelere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca Yurtsever (2009) tarafından yapılan çalışmada annelerin çocuk haklarına yönelik bakım ve koruma, kendi kendine karar verme ve devlet güvencesi ve desteği alt boyut tutum puanlarının doğup büyüdükleri yerleşim yerine göre anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir. Bu farklılığın araştırmaların yürütüldüğü örneklem gruplarının özellikleri, sosyo-ekonomik koşullar, ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve çalışmaların gerçekleştirildiği bölgelerin farklılık göstermesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında araştırmalarda yer alan katılımcıların yaş aralıkları, eğitim düzeyleri ve içinde bulundukları kültürel çevrelerin farklılaşması da ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının yerleşim yeri değişkenine göre farklı sonuçlar ortaya koymasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda yerleşim yeri değişkeninin ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları üzerindeki etkisinin araştırmaların gerçekleştirildiği bağlamsal özelliklere göre değişebileceği söylenebilir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik (toplam) tutum puanlarının ebeveynlerin eğitim durumu değişkeni bakımından anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir. Araştırma

sonuçları incelendiğinde bakım ve koruma ile devlet güvencesi ve desteği alt boyutları ve çocuk hakları (toplam) puanı açısından ebeveyn eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunduğu, buna karşılık kendi kendine karar verme alt boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Ancak yapılan karşılaştırma testi sonucunda devlet güvencesi ve desteği alt boyutu ile çocuk haklarına yönelik (toplam) tutum puanında gruplar arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiş, yalnızca bakım ve koruma alt boyutunda yükseköğretim mezunu ebeveynler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının eğitim durumu değişkenine göre incelendiği çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Kesayak (2018), ebeveynlerin eğitim düzeyine göre aile içinde çocuk haklarını uygulama düzeylerinin anlamlı biçimde farklılaştığını ve eğitim düzeyi yüksek ebeveynlerin çocuk haklarını uygulama konusunda daha duyarlı olduklarını ifade etmiştir. Benzer biçimde Yurtsever (2009) çalışmasında annelerin çocuk haklarına yönelik bakım ve koruma ile devlet güvencesi ve desteği alt boyut tutum puanlarının eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaştığını, buna karşılık kendi kendine karar verme boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca Dağ (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da ebeveynlerin eğitim durumuna göre bakım ve koruma, devlet güvencesi ve desteği ile kendi kendine karar verme alt boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunduğu belirlenmiştir. Ancak söz konusu çalışmada bakım ve koruma ile devlet güvencesi ve desteği boyutlarında ilköğretim düzeyindeki ebeveynlerin daha yüksek puan aldığı görülmüş olup bu yönüyle araştırma sonuçlarından farklılaşmaktadır. Buna karşılık Dokumacı (2023), Taşkın (2019) ve Yeşilkayalı (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin algı ve tutum puanlarının eğitim düzeyi değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu sonuç, ebeveynlerin eğitim durumunun çocuk haklarına yönelik tutumların farklı boyutları üzerinde farklı düzeylerde etkili olabileceğini göstermektedir. Araştırmalarda elde edilen farklı sonuçlar ise çocuk haklarına yönelik tutumların eğitim durumunun yanı sıra bireysel, ailesel ve çevresel birçok etmenin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının ebeveyn meslek durumu değişkeni açısından anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı belirlenmiştir. Nitekim Özel (2023) ve Dokumacı (2023) tarafından yürütülen araştırmalarda ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının meslek durumu değişkeni açısından anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı saptanmıştır. Taşkın (2019) tarafından yapılan çalışmada da ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının toplam puanı ve alt boyut puanlarının meslek durumu değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ancak ebeveynlerin mesleki durumlarının çocuk haklarına yönelik tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Kesayak (2019) ebeveynlerin mesleklerine göre aile içinde çocuk haklarını uygulama düzeylerinin anlamlı biçimde farklılaştığını ve memur olan ebeveynlerin diğer meslek gruplarına kıyasla çocuk haklarını uygulama düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Arslan (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da ebeveynlerin meslek durumu değişkenine göre ölçeğin alt boyutlarından elde edilen puanların anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir. Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının mesleki statüden bağımsız olarak benzer düzeyde şekillenebileceğini, meslek değişkenine ilişkin araştırma sonuçlarındaki farklılıkların ise meslek gruplarının dağılımından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının ebeveynlerin algıladıkları gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının gelir düzeyi değişkenine göre farklılaşabildiğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Özel (2023) tarafından yapılan çalışmada ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının gelir düzeyi değişkeninden etkilendiği ifade edilmiştir. Yurtsever (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise ebeveynlerin eğitim düzeyi ve aile gelirinin artmasıyla birlikte bakım ve korunma boyutuna yönelik tutumlarının güçlendiği belirtilmiştir. Ayrıca Dağ (2021) tarafından yapılan çalışmada ebeveynlerin gelir düzeyi, eğitim durumu ve yaş değişkenlerine göre kendi kendine karar verme, bakım ve koruma ve devlet güvencesi ve desteği alt boyut puanlarının anlamlı biçimde farklılaştığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte alan yazınında ebeveynlerin gelir ve eğitim düzeylerinin

artmasıyla birlikte çocuk haklarına yönelik demokratik tutum ve uygulamalarının da arttığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Alabay, 2017; Kesayak ve Karatekin, 2020; Kızılırmak, 2015; Kızılırmak ve Alkan-Ersoy, 2015; Yeşilkayalı, 2014). Araştırma sonuçları incelendiğinde ebeveynlerin gelir düzeyinin çocuk haklarına yönelik tutumları üzerindeki etkisine ilişkin farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu sonuçların farklılık göstermesinin araştırmalarda kullanılan örneklem gruplarının özellikleri, sosyo-kültürel farklılıklar, veri toplama araçları ve ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin farkındalık düzeylerinin değişkenlik göstermesi gibi etkenlerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Çocuk haklarına yönelik tutumlara ilişkin sonuçların ardından ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçları da alan yazınındaki çalışmalar çerçevesinde tartışılmıştır.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarının ebeveyn cinsiyeti değişkenine göre demokratik tutum, baskıcı ve otoriter tutum ile çocuk yetiştirme tutumu (toplam) puanında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı ancak aşırı hoşgörülü tutum alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu farklılığın erkek ebeveynler lehine olduğu ve erkek ebeveynlerin aşırı hoşgörülü tutum puanlarının kadın ebeveynlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak ebeveyn cinsiyeti değişkeninin çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki etkisine ilişkin farklı sonuçların da olduğu görülmektedir. Nitekim Direk ve Batmaz (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırmada çocuk yetiştirme tutumunun alt boyut puanlarında ebeveyn cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık bulunmadığı, buna karşılık çocuk yetiştirme tutumu (toplam) puanında kadın ebeveynler lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Ersal (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da anne-baba çocuk yetiştirme tutumu (toplam) puanı ile demokratik tutum ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutlarında ebeveyn cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık bulunmadığı, buna karşılık baskıcı ve otoriter tutum alt boyutunda kadın ebeveynlerin puanlarının erkek ebeveynlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ebeveyn cinsiyetinin çocuk yetiştirme tutumlarının tüm boyutlarında benzer bir etki göstermediğini ve araştırmalarda elde edilen farklı sonuçların örneklem özelliklerine bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların cinsiyeti değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, ebeveynlerin çocuk yetiştirme yaklaşımlarının çocukların kız ya da erkek olmasına göre değişmediğini göstermektedir. Nitekim Tezel-Şahin ve Özyürek (2008) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği ortaya konulmuştur. Aktürk (2015) tarafından anaokuluna devam eden çocukların ebeveynleri ile gerçekleştirilen araştırmada da annelerin kız ya da erkek çocuğa sahip olmalarının ebeveynlik tutumlarını anlamlı biçimde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Gümrükçü-Bilgici (2022) tarafından yürütülen araştırmada annelerin istendik ve istenmeyen ebeveyn tutumlarının çocuklarının cinsiyetine göre farklılaşmadığı saptanmıştır. Karan vd. (2025) tarafından 48–72 aylık çocuğu olan ebeveynlerle gerçekleştirilen çalışmada da çocukların cinsiyetine göre anne-baba tutumları ile aile katılımının tüm boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Ancak Singh ve De Man (1991) tarafından yapılan araştırmada çocuğun cinsiyetinin annenin çocuk yetiştirme tutumları üzerinde kısmen etkili olabileceği ifade edilmiştir. Bu sonuç, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların cinsiyetinden bağımsız olarak benzer biçimde şekillendiğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarının ebeveyn yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Nitekim Çakıcı vd. (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ebeveyn yaşına göre ebeveyn tutumlarının anlamlı biçimde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Ancak Alabay (2017) tarafından yapılan araştırmada 26–30, 31–35 ve 36–40 yaş aralığındaki ebeveynlerin 20–25 yaş aralığındaki ebeveynlere kıyasla çocuk yetiştirme sürecinde demokratik tutumu daha fazla benimsedikleri saptanmıştır. Ayyıldız (2005), Mızrakçı (1994) ile Sternberg ve Grigorenko (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da ebeveynlerin çocuk sahibi olma yaşının ebeveyn–çocuk etkileşimi ve ebeveyn tutumları üzerinde etkili olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Şanlı ve Öztürk (2012) tarafından yapılan araştırmada annelerin tutumlarının yaş değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı ve özellikle yaşı küçük olan annelerde aşırı koruyucu ve aşırı disiplin tutumlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Ebeveynlerin eğitim düzeyi, ebeveynlik deneyimi, aile içi rol dağılımı ve çocukla geçirilen zaman gibi faktörler çocuk yetiştirme tutumlarının şekillenmesinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle ebeveyn yaşının tek başına belirleyici bir değişken olmaması, farklı araştırmalarda farklı sonuçların elde edilmesine yol açmış olabilir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarının ebeveynlerin 0–18 yaş arasında en uzun süre yaşadıkları yer değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Ancak yerleşim yeri değişkeninin ebeveyn tutumları ile ilişkisini ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Nitekim Temel ve Türkoğlu (2019) tarafından anasınıfına devam eden köy ve kentte yaşayan çocuklar üzerinde gerçekleştirilen araştırmada ebeveyn tutumlarının çocukların sosyal becerileri üzerindeki etkisi incelenmiş ve demokratik anne tutumunun kent merkezinde yaşayan çocukların sosyal becerileri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, yerleşim yerine ilişkin etkilerin araştırmanın kapsamına ve incelenen değişkenlere göre değişebileceğini göstermektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin aşırı hoşgörülü tutum ile baskıcı ve otoriter tutum alt boyutlarında ve ölçeğin çocuk yetiştirme toplam puanında ebeveyn eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunduğu, buna karşılık demokratik tutum alt boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçları dikkate alındığında özellikle daha düşük eğitim düzeyine sahip olan ebeveynlerin baskıcı ve otoriter tutum puanlarının daha yüksek olduğu, eğitim düzeyi arttıkça bu tutumların azaldığı görülmektedir. Bu sonuç ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça çocuk yetiştirme sürecinde daha bilinçli ve destekleyici yaklaşımlar benimseyebileceklerini düşündürmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin eğitim düzeyinin çocuk yetiştirme tutumlarının şekillenmesinde önemli bir etken olabileceği söylenebilir. Nitekim Direk ve Batmaz (2024) tarafından yapılan araştırmada ebeveynlerin eğitim düzeyi değişkeni açısından çocuk yetiştirme tutumlarının demokratik ve aşırı hoşgörülü alt boyutlara ilişkin puanlarda anlamlı fark bulunmadığı ancak baskıcı ve otoriter tutum alt boyutunda ise anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlı farklılığın ise ilköğretim ile ortaöğretim ve yükseköğretim mezunları arasında ilköğretim mezunları, ortaöğretim mezunları ile yükseköğretim mezunları arasında da ortaöğretim mezunu ebeveynler lehine olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde Cantekin ve Gültekin-Akduman (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da eğitim düzeyine göre baskıcı ve otoriter tutum puanlarında anlamlı farklılık bulunduğu ve yükseköğretim mezunu ebeveynlerin demokratik tutum puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca Özyürek ve Tezel-Şahin (2005) tarafından yürütülen çalışmada ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça daha demokratik ve paylaşımcı tutumlar sergiledikleri, buna karşılık otoriter ve katı disiplin anlayışının azaldığı ifade edilmiştir. Şanlı ve Öztürk (2012) tarafından yapılan araştırmada annelerin eğitim düzeyi yükseldikçe aşırı koruyucu ve katı disiplin tutumlarının azaldığı belirlenmiştir. Benzer biçimde Başal vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmada otoriter tutuma sahip ebeveynlerin çoğunlukla ilköğretim mezunu olduğu, demokratik tutuma sahip ebeveynlerin ise daha çok yükseköğretim mezunlarından oluştuğu saptanmıştır. Bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça çocuk yetiştirme sürecinde daha demokratik ve destekleyici tutumlar sergileyebildikleri, buna karşılık baskıcı ve otoriter tutumların azalma eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarından baskıcı ve otoriter tutum alt boyutunda ve ölçeğin toplam puanında ebeveyn meslek durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmüştür. Bu farklılığın da memur ebeveynler lehine olduğu ve memur ebeveynlerin baskıcı ve otoriter tutum puan ortalamalarının işçi ve diğer meslek gruplarındaki ebeveynlere kıyasla daha düşük olduğu görülmüştür. Buna karşılık çocuk yetiştirme tutumunun demokratik tutum ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutlarında ebeveyn meslek durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuç ebeveynlerin mesleki konumlarının özellikle baskıcı ve otoriter tutumlar üzerinde belirli ölçüde etkili olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim çalışmayan ebeveynlerin çalışan ebeveynlere kıyasla çocuklarına karşı daha koruyucu tutumlar sergilediklerini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Alabay, 2017; Tortumluoğlu, 1999; Ayyıldız, 2005; Ömeroğlu, 1996). Ancak Diktaş (2023) tarafından yapılan çalışmada da okul öncesi dönem çocukların annelerinin meslek durumu değişkeninin çocuk

yetiştirme tutumlarında anlamlı bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır. Araştırma sonuçlarındaki farklılıklar, ebeveyn mesleğinin çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki etkisinin örneklem özellikleri ve mesleğin beraberinde getirdiği çalışma koşulları gibi değişkenlere bağlı olarak farklılaşabileceğini düşündürmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin çocuk yetiştirme tutumlarından baskıcı ve otoriter tutum alt boyutunda ve ölçeğin toplam puanında ebeveynlerin algıladıkları gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Anlamlı farklılığın alt gelir grubundaki ebeveynler lehine olduğu ve alt gelir grubundaki ebeveynlerin baskıcı ve otoriter tutum puan ortalamalarının üst gelir grubundaki ebeveynlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca çocuk yetiştirme tutumunun demokratik tutum ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutlarında ebeveynlerin algıladıkları gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuç, ebeveynlerin ekonomik koşullarının özellikle baskıcı ve otoriter tutumlar üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Şanlı ve Öztürk (2012) tarafından yapılan araştırmada annelerin aylık gelir durumuna göre aşırı koruyucu ve demokratik tutum alt boyut puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Tudge vd. (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmada düşük gelir düzeyine sahip annelerin çocuklarını kontrol etme ve disipline etme konularına daha fazla önem verdikleri belirlenmiştir. Ayrıca Tortumluoğlu (1999) ve Ömeroğlu (1996) tarafından yapılan araştırmalarda annelerin gelir düzeyine göre aşırı koruyucu tutum puanlarının farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçları arasındaki farklılıkların çalışmaların yürütüldüğü katılımcıların sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri ile araştırmalarda kullanılan ölçme araçlarının farklılaşmasından kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda, ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Buna göre çocuk haklarına yönelik tutumlar ile çocuk yetiştirme tutumları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuş ve çocuk haklarına yönelik tutumların çocuk yetiştirme tutumundaki varyansın %9,1'ini açıkladığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutum puanları arttıkça çocuk yetiştirme tutum puanlarının da artacağı söylenebilir. Dolayısıyla ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin farkındalık ve duyarlılık düzeyleri arttıkça çocuk yetiştirme sürecinde benimsedikleri yaklaşımların da olumlu yönde şekillenebileceği söylenebilir. Yurtsever-Kılıçgün (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları ile ebeveynlik rolleri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ve çocuk haklarına yönelik olumlu tutuma sahip ebeveynlerin ebeveynlik rollerini daha destekleyici ve olumlu biçimde yerine getirdikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde Kızılırmak (2015) tarafından yapılan çalışmada annelerin çocuk hakları konusundaki tutumlarının yüksek bir düzeye sahip olduğu ve ebeveynlik bilgisi puanları arttıkça çocuk haklarına yönelik tutum puanlarının da arttığı görülmüştür. Çocuk haklarına yönelik olumlu tutum geliştiren ebeveynlerin çocuk yetiştirme sürecinde de daha olumlu yaklaşımlar benimseyebileceğini düşündürmektedir.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları ile çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin farkındalıklarını artırmaya yönelik eğitim ve bilgilendirme çalışmalarının planlanması önem taşımaktadır. Özellikle okul öncesi eğitim kurumlarında ebeveynlere yönelik çocuk hakları konusunda seminer, konferans ve aile eğitim programlarının düzenlenmesi, ebeveynlerin çocuk yetiştirme sürecinde daha bilinçli ve hak temelli yaklaşımlar geliştirmelerine katkı sağlayabilir. Ayrıca ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumlarının çocuk yetiştirme tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olması dikkate alındığında çocuk haklarına ilişkin farkındalık düzeyinin artırılmasının çocukların gelişimini destekleyen ebeveynlik yaklaşımlarını güçlendirebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırma bulgularında ebeveyn cinsiyeti, eğitim durumu, meslek durumu ve gelir düzeyi gibi bazı demografik değişkenlerin çocuk haklarına yönelik tutumlar ve çocuk yetiştirme yaklaşımları üzerinde etkili olabildiği görülmektedir. Bu doğrultuda ailelere yönelik hazırlanacak eğitim ve destek programlarının ebeveynlerin sosyo-demografik özellikleri dikkate alınarak planlanması yararlı olabilir. Bununla birlikte bu çalışma belirli bir örneklem grubu ile sınırlı olup farklı coğrafi bölgelerde daha geniş örneklem gruplarıyla yürütülecek çalışmaların alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın sınırlılıklarından bir diğeri

de örneklemde kadın ebeveynlerin erkek ebeveynlere göre daha fazla temsil edilmesidir. Ayrıca mevcut araştırma nicel bir çalışma olup ilerleyen araştırmalarda nitel verilerle desteklenen çalışmaların yapılması konunun daha kapsamlı ve derinlemesine incelenmesine katkı sağlayabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları/Authors Contributions
Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adler, A. (2017). *Bireysel psikoloji*. Say Yayınları.

Akgül, M. Ş. (2015). *İlkokul öğrenci velilerinin çocuk haklarına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Aktürk, F. M. (2015). *Çocukları okul öncesi eğitime devam eden (5 yaş grubu) ebeveynlerin ana-baba tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Selçuk Üniversitesi.

Akyüz, E. (2000). *Çocuk hukuku: Çocuk hakları ve korunması*. Pegem Yayıncılık.

Alabay, E. (2017). Okul öncesi dönem çocuğu olan ebeveynlerin ebeveynlik tutumlarının incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, *1*(2), 156-174. https://doi.org/10.24130/eccd-jecs.196720171234

Arslan, Ç. (2019). *Çocuğu ortaokula devam eden ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ayhan, H., & Tuğluk, M. N. (2021). Çocuk hakları programının ebeveynlerin çocuk hakları tutumuna olan etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (115), s.365-384. https://doi.org/10.29228/ASOS.49676

Ayyıldız, T. (2005). *Zonguldak il merkezinde 0–6 yaş çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumları* (Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.

Başal, H. A., Bağçeli-Kahraman, P., Taner-Derman, M., Kahraman, Ö., & Sümer, H. (2014). Otoriter ve demokratik tutuma sahip ebeveynleri olan 5-6 yaş çocuklarının evcilik oyunlarında üstlendikleri roller. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3*(2), s.384-409. https://doi.org/10.17539/aej.86894

Berk, L. E. (2013). *Infants and children: Prenatal through middle childhood*. Pearson Education.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989). https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

Blissett, J., & Haycraft, E. (2008). Are parenting style and controlling feeding practices related? *Appetite*, 50(2-3), s.477–485.

Bulut, A. (2020). Okul öncesi eğitim paydaşlarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(4), 2067-2078. https://doi.org/10.33206/mjss.724740

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri.* Pegem Akademi.

Cantekin, D., & Gültekin-Akduman, G. (2020). Annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile çocuklarının duygularını yönetme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *21*(1), s.87-92.

Cohen, C. P., & Naimark, H. (1991). United nations convention on the rights of the child: Individual rights concepts and their significance for social scientists. *American Psychologist*, *46*(1), s.60–65. https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.1.60

Çakıcı, B., Ramazan, O., & Balaban-Dağal, A. (2025). 60-72 aylık çocukların prososyal davranışları ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (66), s.3801-3821. https://doi.org/10.53444/deubefd.1594637

Çaplı, O. (1993). *Çocukların ve gençlerin eğitimi.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Dağ, B. (2021). *Okul öncesi ve ilkokul dönemi çocukların ebeveynlerinin çocuklarının haklarına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü), İstanbul Aydın Üniversitesi.

Dağ, H., Doğan, M., Sazak, S., Kaçar, A., Yılmaz, B., Doğan, A., & Arıca, A. (2015). Çocuk haklarına güncel yaklaşım. *Cukurova Medical Journal*, *40*(1), 1-5.

Diktaş, E. (2023). *Annelerin çocuk yetiştirme tutumları ve çocuk eğitimi yeterlilikleri arasındaki ilişkinin 4-6 yaş çocuklarının öz-düzenleme becerilerine etkisinin incelenmesi*(Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Bursa Uludağ Üniversitesi.

Dinç, B. (2015). Okulöncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk hakları eğitimi konusundaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, *3*(1), 7-25. https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.3c1s1m

Direk, İ. N., & Batmaz, O. (2024). Okul öncesi dönem çocukların ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişki. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, *19*(41), s.1575-1592. https://doi.org/10.35675/befdergi.1275673

Doğru, S. Y. (2015). Çocuk hakları ve koruma aile refahı ve koruma. Doğru, S. Y. (Ed.), *Yasal Düzenlemeler içinde* (ss2-41). Eğiten Kitap.

Dokumacı, S. (2023). *Ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin algılarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Siirt Üniversitesi.

Dokumacı, S., & Epçaçan, C. (2023). Ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin algılarının incelenmesi. *Journal of Preschool and Elementary Education*, *4*(1), s.1-15. https://doi.org/10.29329/jpee.2023.593.1

Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayınları

Erbay, E. (2013). *Çocuk hakları.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Ergün, B., & İpek, M. (2020). Erken çocukluk döneminde temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesinde ebeveyn tutumlarının incelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, 6*(2), 159-180.

Ersal, D. (2025). *Ebeveynlerin anne baba tutumları ve cinsel eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Farson, R. (1974). *Birthrights: A Bill of Rights for Children*. Macmillan.

Kurtdede-Fidan, N., & Özaydın, A. (2019). Ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin metaforik algıları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 361-378.

Freud, S. (2013). *Psikanalize giriş: Nevrozlar (*Çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Say Yayınları.

Gözlet, T., & Kandemir-Özdinç, N. (2024). Anne adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının incelenmesi. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, *8*(3), s.108-120.

Gözütok, D. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri.* Ekinoks Yayıncılık.

Gültekin, M., Gürdoğan-Bayır, Ö. & Balbağ, N. L. (2016). Haklarımız var: Çocukların gözünden çocuk hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(24), 971-1005.

Gümrükçü-Bilgici, B. (2022). 48-72 aylık okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerileri ile istendik ve istenmedik anne tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, *5*(1), 130-151. http://doi.org/10.33400/kuje.1057189

Hart R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship* (UNICEF Innocenti Essays No. 4). International Child Development Centre of UNICEF.

Hart, S. N., & Pavlović, Z. (1991). Children's rights in education: An historical perspective. *School Psychology Review*, *20*(3), 345-358. https://doi.org/10.1080/02796015.1991.12085558

Howe, R. B., & Covell, K. (2005). *Empowering children: Children's rights education as a pathway to citizenship*. University of Toronto Press.

Huang, G. H. C., & Gove, M. (2015). Confucianism, Chinese families, and academic achievement: Exploring how Confucianism and Asian descendant parenting practices influence children's academic achievement. In *Science education in East Asia: Pedagogical innovations and research-informed practices* (pp. 41-66). Cham: Springer International Publishing.

Huck, S. W. (2008). *Reading statistics and research.* Pearson

Jung, C. G. (2009). *İnsan ve sembolleri* (Çev. Ali Nihat Babaoğlu). İstanbul: Okuyanus Yayınları.

Kandır, A., & Alpan, Y. (2008). Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişime anne-baba davranışlarının etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *14*(14), 33-38.

Karabulut-Demir, E. K., & Şendil, G. (2008). Ebeveyn tutum ölçeği (ETÖ). *Türk Psikoloji Yazıları*, *11*(21), 15-25.

Karan, Y., Elaldı, S., Mutlu, İ., & Düzyol Türk, E. (2025). Anne-Baba Tutumlarının Aile Katılımı Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Ebeveynler Üzerine Bir Araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *23*(3), 2702-2720. https://doi.org/10.37217/tebd.1625548

Karatekin, K. (2016). Hayat bilgisi öğretiminde doğa ve çocuk. S. Güven ve S. Kaymakçı (Edt). *Hayat Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *9*(9), 193-204.

Kesayak, Y. (2018). *Ailede çocuk haklarının uygulanma düzeyine ilişkin ebeveyn görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kastamonu Üniversitesi.

Kesayak, Y., & Karatekin, K. (2020). Ebeveynlerin ailede çocuk haklarını uygulama düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, *5*(2), s.312-335.

Kızılırmak, K. (2015). *Ankara il merkezinde yaşayan 61–72 aylar arasında çocuğu olan annelerin çocuk hakları ve anne olmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Gazi Üniversitesi.

Kızılırmak, K., & Alkan-Ersoy, Ö. (2015). İlkokul birinci sınıfa devam eden çocukların annelerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının incelenmesi (Ankara örneklemi). *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, *1*(2), s.523-541.

Kurt, S. (2014). *Türkiye'de çocuk haklarının bilinirliği* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ufuk Üniversitesi.

Melton, G. B. (1980). Children's concepts of their rights. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, *9*(3), 186-190.

Merey, Z. (2012). *Türkiye ve ABD'deki sosyal bilgiler ders kitaplarında Çocukların katılım haklarına yer verilme düzeyinin karşılaştırılması* (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gazi Üniversitesi.

Mızrakçı, Ş. (1994). *Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına etki eden faktörler: Demografik özellikleri, kendi yetiştiriliş tarzları, çocuk gelişimine ilişkin bilgi düzeyleri ve çocuğun mizacına ilişkin algıları* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ege Üniversitesi.

Oktay, A. (2004). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. Epsilon Yayıncılık.

Ömeroğlu, F. (1996). *Okul öncesi dönemde çocuğun terbiyesinde annenin rolü ve annelerin çocuk yetiştirme tutumları (Anne tutumlarının demografik bilgilere göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bir araştırma)* (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Marmara Üniversitesi.

Özel, C. (2023). *Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları ile çocuk haklarını uygulama düzeyleri ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Giresun Üniversitesi.

Özyürek, A. (2017). Yetiştirmeye ilişkin anne-baba görüşleri ölçeği" ve "anne-baba tutum ölçeği" geliştirme çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, *2*(1), s.26-38.

Özyürek, A., & Tezel-Şahin, F. (2005). Kırsal bölge ve şehir merkezinde yaşayan 5–6 yaş grubu çocuğa sahip anne babaların çocuk yetiştirme tutumları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *9*(3), s.121–136.

Piaget, J. (2019). Jean Piaget's theory of cognitive development. In V. Zeigler-Hill y T. K. Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* (pp. 1-5). Springer.

Rogers, C. M., & Wrightsman, L. S. (1978). Attitudes toward children's rights: Nurturance or self-determination?. *Journal of Social Issues*, *34*(2), 59-68.

Ruck, M. D., Abramovitch, R., & Keating, D. P. (1998). Children's and adolescents' understanding of rights: Balancing nurturance and self-determination. *Child Development*, 69(2), s.404–417.

Sapsağlam, Ö. (2020). *Erken çocuklukta karakter ve değer eğitimi.* Ankara: Pegem.

Singh, S., & Man, A. D. (1991). Maternal attitudes of Indian women: A study of gender differences. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, *19*(4), s.275–278.

Sternberg, R. J., & Grigorenko, E.L. (2000). Practical intelligence and its development. In R. Bar-On & J.D.A. Parker (Eds.), *The handbook of emotional intelligence* (pp. 215–243). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Şanlı, D., & Öztürk, C. (2012). Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), s.31-48.

Taşkın, A. (2019). *Çocuk hakları konusunda ebeveyn tutumları ile ortaokul öğrencilerinin farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Giresun Üniversitesi.

Temel, D., & Türkoğlu, B. (2019). Yerleşim yerlerine göre anne baba tutumlarının okul öncesi çocukların sosyal becerilerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *39*(2), s.843-871. https://doi.org/10.17152/gefad.447017

Tezel-Şahin, F., & Özyürek, A. (2008). 5-6 yaş grubu çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özelliklerinin çocuk yetiştirme tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(3), 395-414.

Tortumluoğlu, G. (1999). *Annelerin aile kavramını algılaması ve bunun çocuk yetiştirme tutumuna etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Atatürk Üniversitesi.

Tudge, J. R., Hogan, D. M., Snezhkova, I. A., Kulakova, N. N., & Etz, K. E. (2000). Parents' child-rearing values and beliefs in the United States and Russia: The impact of culture and social class. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, *9*(2), s.105-121.

Uçuş-Güldalı, Ş. (2013). *Çocuk hakları eğitimi programının hazırlanması ve değerlendirilmesi* (Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Hacettepe Üniversitesi.

Uygun, N., & Kozikoğlu, İ. (2020). Çocukları okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *9*(3), s.1494-1507. https://doi.org/10.33206/mjss.639099

Uzun, A. E. (2024). Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik farkındalıklarının incelenmesi: Nitel bir çalışma. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 48-63.

Wang, M. T., & Sheikh-Khalil, S. (2014). Does parental involvement matter for student achievement and mental health in high school?. *Child development*, *85*(2), 610-625.

Washington, F. (2010). *5-6 yaş grubu çocuklarına uygulanan aile katılımlı çocuk hakları eğitimi programının etkililiğinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Marmara Üniversitesi.

Worsfold, V. (1974). A philosophical justification for children's rights. *Harvard Educational Review*, *44*(1), 142-157.

Yavuzer, H. (2003). *Çocuk Psikolojisi.* İstanbul: Remzi Kitabevi

Yeşilkayalı, E. (2014). *Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları ile ilköğretim öğrencilerinin ahlaki olgunluk ve hoşgörü eğilimleri arasındaki ilişki* (Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yeşilkayalı, E., & Yıldız-Demirtaş, V. (2016). Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları ile ilköğretim öğrencilerinin ahlaki olgunlukları arasındaki ilişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *27*(1), 41-64.

Yurtsever, M. (2009). *Ebeveyn çocuk hakları tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve anne babaların çocuk haklarına yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Marmara Üniversitesi.

Yurtsever-Kılıçgün, M. (2015). Çocuk haklarına yönelik ebeveyn tutumları ile ebeveynlik rolleri arasında ilişki. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, *1*(2), s.511-522.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1491-1507, doi: 10.11616/asbi.1910356

The Use of Folkloric Elements of Turkish Music in Advertising Music Content

Türk Müziğinde Folklorik Öğelerin Reklam Filmlerinde Kullanımı

Burak PEKÜN[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.03.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 16.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This paper has investigated the ways folkloric elements are used in advertising music, the place of them within advertising campaigns, and their relationship to advertising strategies. In the first data set, three films of an agricultural firm have been studied, and the place of folkloric elements within the entire campaign design has been explored. Folkloric elements as cultural references for agriculture are of varying significance, and even irrelevant musical content has been used. The second consisted of two films commissioned by two financial institutions for the 100th anniversary of the Foundation of the Republic. Modern times and the time of the Foundation have been visually included in both. One of the films has a musical content that is entirely folkloric, while the other features a popular song.

Keywords: Communication, Marketing, Advertising, Music, Business Management.

&

Öz: Bu makale, Türkiye'de reklam müziklerinde folklorik ögelerin nasıl kullanıldığını ve reklam içeriklerinde bu kullanımların reklam kampanyalarının bütünü içindeki yerini ve reklam stratejileri ile ilişkisini incelemiştir. Birinci sette bir tarım şirketinin üç reklamı incelenmiştir ve kampanya bütünlüğü içinde folklorik ögelerin kullanımının yeri ortaya çıkarılmıştır. Folklorik ögelerin değişik belirginliklerde kullanımının yanı sıra kültürel referansının tarım, çiftçi, kırsal yerleşimlerle hiç ilgisi olmayan müziklerin de kullanıldığı belirlenmiştir. İkinci veri setinde ise iki finans kuruluşunun Cumhuriyetin 100. yıldönümü için hazırlattığı iki film değerlendirilmiştir. İki filmin söylem benzerliği kuruluş dönemi ile günümüzün iç içe işlenmiş olması ve Cumhuriyete bağlılığın devamlılığı mesajıdır. Ancak filmlerden yalnızca biri folklorik kaynaklardan yararlanmış, öteki ise bir popüler kültür ürününü kendine uyarlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Pazarlama, Reklamcılık, Müzik, İşletme Yönetimi.

Atıf/Cite as: Pekün, B. (2026). The Use of Folkloric Elements of Turkish Music in Advertising Music Content. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1491-1507. doi: 10.11616/asbi.1910356

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Introduction

The title of this study points to a specific thematic framework in advertising music practices in Türkiye: melodies, musical motifs, and timbre defined as folk music. Here, the expression "melodies defined as folk music" refers to anonymous or attributed works such as folk songs, folk sayings, and folk-dance music that have been presented. Musical motifs, on the other hand, refer to original pieces created for a specific purpose that use motifs perceivable within the folk music thematic framework without using these works directly. Timbre refers to the instruments used in folk music and special vocal qualities. The sum of these

[1]Öğr. Gör. Dr., Burak Pekün, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, burakpekun@mu.edu.tr

three elements is considered a folkloric element. The research topic of the study is about which advertisements use elements within this thematic framework and how they are used. The question of "how" here corresponds to questioning the consistency between cultural reference in the advertisement, values expressed in the advertisement, and the character features of the works or motifs used (Trombley, 2024:168).

At this point, making the following distinction regarding the concept of advertising is important for the study: While advertising refers to a single effort aimed at directing the consumer to a product or brand, an advertising campaign encompasses all activities aimed at directing the consumer to a product or brand that are carried out over a certain period of time (Özkan, 2014:78; Ertike, 2009:22). The relevance of this distinction to this study is important in terms of understanding whether folkloric elements are used in a single advertisement or throughout an entire advertising campaign. In case there is a difference, the inconsistency between the single advertisement and the entirety of the advertising campaign may be related to the advertising campaign strategy, or it may be possible to interpret it within the framework of established cultural codes. In this context, as an example, the use of what is called "country music" in the United States, a genre that can be defined as folk music of a certain regional culture of the country, as well as the music of ethnic groups other than white Americans in single advertising efforts for the purpose of directing to the product, but not including this in the entirety of advertising campaigns can be shown (Taylor, 2012:185). The distinction here is in the form of being able to keep product direction and brand emphasis separate in the campaign as a whole. Additionally, associating a single advertisement with a special situation and not reflecting this special situation in the entirety of the advertising campaign can also cause the difference to emerge. For example, although Coca-Cola's television commercial film made in 2017 with the slogan "Taste the Feeling" was shot in different countries by adapting it to the country's culture, its scenario is standard, and its message aims to attract young men to the Coca-Cola beverage (Yavuz, 2020:47). The music used in the films is also the same, and is the song called "Oh Brother" written for the commercial film, which does not have a very strong cultural reference. However, in the commercial film shot in Türkiye for the month of Ramadan in the same year, Coca-Cola was associated with abundance based on the acceptance of the month of Ramadan as a month of abundance (Erdoğdu & Taşdelen, 2019:1319). The sound of a qanun is heard at the beginning of the music used in the film, followed by a song written for the film in the style of Turkish music. At this point, it is understood that a special "Taste the Sharing" section was opened for Ramadan in the "Taste the Feeling" campaign, and a different film was shot for the campaign (Solak, 2024:181). This difference is also because Ramadan is a special situation, and the song in Turkish music style is consistent with this special situation.

The consistency between the discourse of music and the discourse of advertising content in advertising music in this way, as well as the position of individual discourses within the advertising campaign, will provide clues in terms of advertising strategies and preferences. At this point, the focus on folkloric elements will enable the research to be conducted in a narrow field and in depth.

In this context, literature review and criticism are first included below. The framework of this evaluation is the examination of theoretical approaches to advertising analysis, advertising music, and studies on the cultural references of advertising music. Studies that specifically evaluate the use of folk music in advertising films will also be included in this section. The next section contains a discussion of the method to be used in the analysis of sample advertising films in which melodies and musical motifs defined as folk music are used. The article ends with analysis and conclusions.

2. Literature Review

The Elaboration Likelihood Model, which is one of the main approaches, is message-focused and suggests considering both high elaboration (when the message receiver is ready to think about the message) and low elaboration (when the message receiver's interest is low) paths together in advertising for the message to be persuasive (Schumann et al., 2012:52-53). These two different elaborations are also called the central route (high elaboration) and the peripheral route (low elaboration) in the model. In this model, music is seen as a factor that enables transition between high elaboration and low elaboration. According to Shevy

and Hung (2013:316) the elements contained in the message do not inherently possess high elaboration or low elaboration characteristics. Music can enable the formation of these elaboration paths in the perceiver. For example, when the receiver is indifferent to the message, it can enhance the receiver's ability or motivation to think about the argument in the message and thus direct them toward high elaboration. Conversely, when there is a perceived inconsistency between the message's argument and the music used, the receiver may shift from a high elaboration to a low elaboration process. For example, in the Coca-Cola television commercials mentioned above, using the "Oh Brother" song from the "Taste the Feeling" campaign in the film prepared for Ramadan would create cognitive confusion, causing the receiver to distance themselves from the 'abundance' element related to Ramadan in the message and lose their high elaboration motivation.

Although the Elaboration Likelihood Model suggests considering the central route and peripheral route together, studies that emphasize the importance of emotion in advertising propose that these two routes can be separated from each other in the cognition and emotion duality. Summarizing studies conducted since the 1980s, Morris (2012:86), suggests that the central route would emphasize factual information about the object of the advertisement and the evaluation of this information. In a way, the central route is cognition-oriented. However, the peripheral route emphasizes affective response to non-factual material in the advertisement (such as a beautiful background, special effects, etc.) rather than factual information. Morris (2012) observes that the peripheral route can lead to the central route within this framework, which is consistent with the need to consider both routes together in the Elaboration Likelihood Model. The peripheral route directing the receiver to the central route corresponds with Shevy and Hung's (2013:316) propositions about music. However, Morris (2012:86), again based on studies on emotion in advertising, also draws attention to situations where emotion can remain completely separate from cognition; thus, the central route and peripheral route can proceed independently of each other. More concretely, the receiver can develop a preference for the impulse without understanding (cognitively) what the impulse created by the message is. Besides this, emotion theory in advertising agrees on the view that emotional response shown to advertising can lead to attitude and behavior change in the receiver. The theory is also important in terms of understanding the position of music in the advertising world. Even when original advertising music is involved and its lyrics contain messages directly aimed at the advertised object, these messages are reinforced with non-musical tools, in other words, with central route content containing factual information. For example, in the Sütaş Ayran television commercial broadcast in summer 2023 (Sütaş, 2024) an emotional emphasis of "one should rejoice as one rejoices" is made in lyrics written over a well-known folk dance melody. Nevertheless, at the end of the commercial, the cognitively targeted message "when you want to cool down, here comes Sütaş Ayran" is voiced as plain text. The transition between music and plain text is a shift from "enthusiasm" to "cooling beverage." As Morris (2012:86) suggests, while the peripheral route has emotional content, the central route contains the cognitive message intended to be given about the object.

An important aspect of the Elaboration Likelihood Model and studies focusing on the place of emotion in advertising is their parallelism with semiotics. Although semiotics was primarily developed through the examination of signs in language use, it has also been developed toward the analysis of behavior, visual, and other auditory expression and communication forms. Umberto Eco is among the leading theorists who carried semiotics beyond the boundaries of linguistics. According to Eco (1976:27) every aspect of culture can become a semiotic unit. For this to be possible, a semiotic unit must be organized on the axis of contrast (e.g., car and pedestrian) and relatedness (e.g., phaeton and bicycle) with other semiotic units. Thus, a system of semiotic units can be mentioned. Whether the units are linguistic, visual, or in other forms, they become complex expressions within this system, and their analysis requires complex expression interpretation (Eco, 1976:49). With this approach, Eco (1976), carried semiotics, which was developed in the field of language and therefore dependent on the linguistic analysis method, beyond these boundaries, interpreting a semiotic examination method.

When semiotics is carried to the advertising medium with this paradigm, according to Jakobson (1981:22-24) an advertising content has various semiotic functions: referential function (providing information,

conveying thought); expressive function (enriching the advertisement with verbal, musical, colorful, or other elements); conative function (persuasiveness); phatic function (taking the receiver to a virtual environment in the direction of various desires). These and a few other functions that can be added actually constitute a list of sub-areas of semiotic analysis of advertising content. However, the point to be noted here is that the signification process called semiosis is so complex that it cannot be reduced to the items in this list (Solík, 2014:211). Everything aside, what is shown in the advertisement is not the object itself. However, advertising design tries to convince that the shown and the object are identical. Whether this process achieves its purpose cannot be reduced to such a semiotic analysis (Solík, 2014:211), because how advertising content is perceived is outside the scope of semiotic analysis.

A striking point in this list is the similarity between the referential function and the expressive function, and the high elaboration and low elaboration paths in the Elaboration Likelihood Model. As discussed above, high elaboration in this model appeals to the cognitive aspect of the receiver, and at least theoretically, it is assumed that factual information transfer will be effective when the receiver is ready to think about the message. When the receiver's cognitive interest is low, it is predicted that peripheral elaboration appealing to emotions will increase this interest. These two paths in the model correspond to the referential and expressive functions in Jakobson's (1981) theory.

Despite these similarities between theories, the Elaboration Likelihood Model is primarily focused on persuasion. With this feature, it is a model used not only in the analysis of advertising content but also as an application in various fields. For example, Angst and Agarwal (2009:344), applied this model to convince patients about transferring personal health information to digital environments and found that argument quality and the expertise and reliability of the source were effective in both central and peripheral routes. In contrast, semiotics is more of an analysis method and does not have a structure that can be applied. Despite the proximity between theories, semiotics has been preferred as a method in this study.

When semiotics develops a sufficiently detailed analysis model, it can reach findings that can shed light on social issues and problems. For example, in his master's thesis research, Stefano Cara (2017) conducted a comparative semiotic analysis of advertising videos of five male and five female perfumes published on YouTube in terms of language, visuality, and music. One of the interesting results revealed by the research is that the music used in films prepared for women's perfumes has lyrics. At the same time, there are no lyrics in the music for men's perfumes (Cara, 2017:29). According to Jakobson's (1981) theory mentioned above, it can be said that the referential function is more frequently used in male perfume advertisements, while the expressive function is given place in female perfume advertisements by also benefiting from the lyrical effect of music. When we interpret this situation according to the Elaboration Likelihood Model theory, the result emerges that men are ready to think about the message, while this cognitive readiness is low in women. Of course, this is not a factual result but can be evaluated as a prejudice emerging from a male-dominated way of thinking. Another advertising music analysis that applies the semiotic method is Hülya Özkan's (2020) examination of the Turkcell - Çok Çekiciyiz advertising film. The music, in which short sections from folk songs of various regions of Türkiye are brought together in a single jingle, conveys the message that Turkcell has coverage everywhere. Özkan (2020:12), referring to Roland Barthes' semiotics theory, concludes that all visual, auditory, and verbal elements represent that Turkcell has coverage everywhere with their denotative meaning, that is, all elements of the sign.

The point on which the Elaboration Likelihood Model was developed or adapted for advertising analysis, studies focusing on emotion, and the semiotic approach agree is that music assumes a non-cognitive function in advertisements and has the power to direct the receiver to the cognitive medium. The crucial point here is the points that should be considered when making strategic decisions about music. Of course, these decisions must be consistent with the entirety of the advertisement, but beyond this, large-scale trends have also been identified. For example, when Trombley (2024:207) examined advertising music, he revealed that the consistency between country culture and advertising music is higher in Eastern countries. However, Singapore stands out as a country where this consistency is low, alongside the USA and the Netherlands, in this generalization. Valkeinen's (2020) survey-based study in Finland also confirms

Trombley's (2024) West-East contrast. The research revealed that Finnish consumers' music listening preferences are more oriented toward country culture, but the use of foreign music in advertising did not lead to a change in consumers' purchasing behaviors (Valkeinen, 2020:52-53).

A study in Türkiye examining the relationship between cultural motifs and advertising music analysed 128 commercials aired during prime time on the three most-watched television channels throughout Ramadan (Aytekin, 2012). Music was used in 104 of these advertisements, and researcher Aytekin (2012:31), determined that sounds of Turkish music instruments were included in 28 advertisements. 15 of these 28 advertisements are national, five are international, and eight are national-international partnerships and are from the food, communication, and finance sectors (Aytekin, 2012). Although it is necessary to avoid concluding within the narrow boundaries of this research, it brings to mind that Türkiye, like Singapore, cannot be counted among Eastern countries. The use of music that can be associated with Ramadan in only 28 out of 104 advertisements during a culturally intense period like Ramadan, with pop music being used in most, gives the impression that society does not really seek Ramadan and the atmosphere in which it is lived in advertising music. A similar study by Gündüz and Öztürk (2017) also supports these findings; only one advertising film resembling Turkish music style was found among the 23 advertisements examined, but instruments that could serve as cultural references were not used in it. Apart from these studies on advertising films, according to a study that also included a survey conducted with a total of 350 high school and university students, 78.9% of the participants stated that they thought the use of folk music motifs in advertising music would develop a sense of sincerity regarding the brand (Pekün, 2005:85). The fact that these findings reflect a trend contrary to advertising music content analyses and are particularly a study conducted with a well-defined age group points to the necessity for advertisers to be more meticulous about music.

In the literature review, studies directly oriented toward advertising and advertising music analysis predominantly focus on examinations oriented toward consumer perception and the design of advertising content and therefore music, which constitute the two main areas of advertising research (Ivanov, 2021:52). In addition, although few studies addressing the advertising-culture relationship have been included. A portion of studies related to the design of advertising content or music have also turned to quantitative analyses (such as in how many of a certain number of advertising films folkloric elements were used), like studies oriented toward consumer perception. For this reason, the publications in question are not of a nature that can respond to the "how?" question mentioned in the introduction section of the study. In other words, they do not correspond to questioning the consistency between cultural reference in the advertisement, values expressed in the advertisement, and the character features of the works or motifs used.

When viewed from the perspective of the Elaboration Likelihood Model and semiotics theories first included in this section, most of the analyses in question have not benefited from these two theories adapted to advertising examinations. Among them, the pattern revealed by Cara (2017:29) can be seen as an exception. In Özkan's (2020) study, which applies the same theory, Barthes' three-level proposal in film analysis has not been taken into consideration. Barthes (1986:42, 51), argues that meaning in a film will come at three levels: factual level, symbolic level, and the level he does not name but whose elements are clearly visible and carry emotion. In Turkcell's film, the denotative meaning is the message that the operator has coverage everywhere, while all the folk songs placed in the jingle are voiced with their original lyrics, that is, independently of Turkcell. While the denotative meaning is given with a plain text voiced at the end of the film, scenes from all over the country are displayed as connotative meaning and with emotional content regarding Türkiye's "attractiveness" and wide distribution. In Eco's (1976:27) terms, folk songs have been used as semiotic units that best convey diversity and wide distribution with their regional characteristics. What holds them all together is the sound of the electric bağlama heard in every region throughout the jingle. Considering Barthes' (1986) three-level meaning theory in film, together with the concepts of denotative and connotative meaning, enables reaching a more detailed result.

3. Research Design and Method

Literature review and criticism conducted especially on advertising films and music suggest that understanding these contents more deeply requires meticulousness regarding method. Based on this, the films to be analyzed below are the first films produced by a single brand in various contexts, then advertising films published by different companies for special occasions. The analyses in the first section will be addressed comparatively, and attempts will be made to make sense of them within the integrity of the brand's advertising strategy. In other words, as Trombley (2024:168) states, the consistency and preferences between cultural reference in the advertisement, values expressed in the advertisement, and the character features of the works or motifs used will be examined. For this reason, a path such as examining only films containing folkloric elements has not been taken in order to provide comparison opportunities.

The selection of the five advertising films analyzed below followed two criteria rather than convenience sampling. First, the films needed to originate from campaigns whose available public output could be considered close to complete, so that the presence or absence of folkloric elements could be assessed against the full set of films released for the same brand rather than against a single, possibly unrepresentative advertisement. Tiryaki Agro's three films meet this criterion, as they constitute the company's publicly available output for the multi-year "Good People, Fertile Lands" campaign at the time of data collection, which allows the analysis to speak to campaign-level consistency. Second, for the occasion-based comparison in Data Set 2, the 100th Anniversary of the Republic was chosen because it produced a concentrated, dateable cluster of advertising films from institutions within the same sector, which makes a controlled comparison of strategic choices possible. Garanti BBVA and Türkiye İş Bankası were the two financial institutions that released dedicated commemorative films built around a distinct musical discourse; other films released for the same anniversary either lacked a comparably central musical discourse or were not centered on the anniversary itself and were therefore not included. This approach favors depth and comparability within a bounded set over breadth across an undefined universe of advertisements, consistent with the qualitative aim of the study; the findings should accordingly be read as case-based illustrations of strategic possibilities rather than as a statistically representative sample of advertising music in Türkiye.

Critical Discourse Analysis will be used as the analysis method in this study. This theory, which has a quite broad theoretical discussion and application area, is a term representing discourse signification or meaning-making (Weninger, 2008). While having such a broad definition, critical discourse analysis was initially developed in language research and text analysis. Although linguists consider linguistic messages as dual articulation of form and meaning, Kress and van Leeuwen (2001:4) argue that messages are not formed only with linguistic texts, and there are other perceived texts, such as visual and auditory, therefore multiple meanings are derived from multimodal texts. Kress and van Leeuwen (2001) also emphasize the social aspect of discourse by defining the concept as "\... socially constructed knowledge of (some aspects of) reality" (p. 4). The socially constructed emphasis here indicates that the knowledge in question emerges in a certain social context and is meaningful for social actors related to these contexts. Additionally, the concept of mode in this approach is in the sense of semiotic mode that takes into account the social, cultural, and historical dimensions in semiotics.

Van Leeuwen (2012:321), referring to the work of various musicologists, reveals that music produces meanings outside itself and therefore should be defined as discourse. For example, a melody with rising pitches produces an active, dynamic meaning, while a melody with falling pitches produces a more passive meaning. Although van Leeuwen (2012) uses such inferences to support the claim that music is a type of discourse capable of signification, there is no possibility that such inferences are universal. Their generalizations again contradict the "certain social context" emphasis in the same author's definition of discourse. However, this certainly does not mean claiming that music does not have the characteristic of being discourse. In the Turkcell - Çok Çekiciyiz advertising film mentioned earlier, the folk song motifs placed in the jingle from various regions of Türkiye were taken from folk songs that are distinguishable

enough from each other to emphasize the meaning of cultural diversity in the country and represent regionality. That is, each of them is a folk song that is meaningful in a certain region of the country in a certain social context, and mostly for the people of that region. The use or non-use of folkloric elements in advertising can, therefore, be a perfect subject of examination for critical discourse analysis.

Within the framework of semiotics, the signifiers of music to be used in the analysis below can be listed as follows: typology (whether it is original or the use of an existing work, whether it is vocal or instrumental); organization of sounds (i.e., solo, monophony, polyphony) and timbre, that is, the acoustic characteristics of sound sources, instruments, and human voices. The concept of timbre in this sense is also included in Zoghaib's (2019) typology. Nevertheless, the difference in Philip Tagg's (2012:306) handling of the concept is his emphasis that timbre can be associated with very diverse sensations, especially in combination with loudness and pitch. Here, by the term pitch, Tagg (2012) tried to express melodic movements. Tagg (2012:306) calls this anaphone. Alternatively, timbre is associated with a certain musical genre and style, which also produces connotations for a certain culture. Tagg (2012:306) calls this synecdoche and evokes an inductive association. For example, when sitar timbre is heard, it immediately evokes Indian music. Two further examples clarify the distinction operationally. Anaphonically, a solo instrument played at a slow tempo with sparse accompaniment produces a sensation of calm and intimacy regardless of which instrument is used or which culture it is associated with --- the same tempo and dynamic played by a full orchestra would produce a comparable anaphonic sensation of calm, even though its synecdochic association would shift entirely toward Western art music rather than folk culture. Synecdochically, the pairing of davul and zurna is, independent of the tempo or dynamic at which it is played, strongly associated with Anatolian folk celebration; hearing this pairing evokes that cultural context even where the accompanying visuals are unrelated to it. This operational separation --- sensory quality (anaphone) versus cultural or generic association (synecdoche) --- is what allows the two dimensions to be coded independently of one another in the analysis below, even though, as Tagg (2012:306) notes, they typically operate together in any given piece of music. These two associations of timbre are not alternatives to each other; both can be effective singly or in combination. As will be seen, the answer to the "how" question given in the introduction section of the study will be sought more in timbre and timbre's synecdochic association. However, the typology and organization of sounds may also contain data that will contribute to the meaning-making of timbre. Since Tagg's (2012) theory directly adapts the signification process in semiotics, the signifier-signified concepts to music and proposes related concepts, Tagg's (2012) theory will be adhered to in the analysis below. Tagg's anaphonic and synecdochic concepts also meet the concept of discourse in critical discourse analysis specifically for music.

To move from these theoretical categories to a replicable analytic procedure, each advertising film below was coded in two passes. In the first pass, the visual and verbal discourse of the film was described independently of its music: the images shown, the text narrated or displayed on screen, and the message these convey about the product, brand, or occasion. In the second pass, the musical discourse was coded separately along the signifiers introduced above --- typology (whether the music is an existing work or an original composition, and whether it is vocal or instrumental), timbre (the specific instruments, voices, or arrangement audible in the track), and, within timbre, its anaphonic and synecdochic associations as defined above. The two passes were then compared to assess consistency: whether the anaphonic and synecdochic associations carried by the music aligned with, reinforced, or diverged from the visual and verbal discourse identified in the first pass. A relationship was coded as consistent when the musical discourse reinforced the cultural reference or communicative purpose already established by the visual discourse --- for instance, folk instrumentation accompanying images of rural agricultural labor. Conversely, a relationship was coded as divergent when the musical signifiers introduced cultural or generic meanings unrelated or contradictory to the visual narrative --- for instance, library orchestral music accompanying the same rural imagery. This comparison produces the "how" answer at the center of the study's research question. The coding categories and the resulting classifications are summarized for all five films in Table 1, presented before the Results section.

A limitation that should be acknowledged is that this coding was carried out by a single researcher. Critical discourse analysis of this kind involves interpretive judgment --- particularly in deciding how strongly a given timbre carries a synecdochic association --- and a single coder cannot rule out the influence of individual perception on these judgments. Where possible, the coding decisions below are anchored to established points of reference (Tagg, 2012; Kılıç, 2019; Atalay, 2021) rather than to impression alone, and the audio-visual evidence supporting each judgment is described in enough detail for a reader to verify it independently. Nonetheless, in the absence of a second coder and a reported intercoder agreement measure, the findings below should be read as one systematic, theory-guided reading of the material rather than as an inter-subjectively validated result; applying this framework with multiple coders across a larger sample is an important direction for future research.

3.1. Data Set 1

This first data set consists of 3 advertising films by Tiryaki Agro company. Tiryaki Agro is a company that processes agricultural products such as cereals and pistachios collected from farmers in its own facilities and sells them in domestic and foreign markets, and according to its own claim, is Türkiye's largest company in this field (Tiryaki Agro, n.d.). In this sense, its advertisements are mostly oriented toward brand awareness rather than promoting a certain reputation. According to Bergkvist & Taylor (2022), "\... brand awareness is the receiver's retrieval of a brand identifier and product category or category need from memory in brand-related situations" (p. 297). In this sense, brand awareness requires recognizing and remembering the brand.

Good People, Fertile Lands… (Tiryaki Agro, 2020)

The 60-second *Good People, Fertile Lands*\... advertising film consists of two parts visually. In the first part, historical images of planting and harvesting in fields accompany a text about the fertility of Anatolia. In the second part, images from Tiryaki Agro's agricultural processing facilities, export activities, and R&D work accompany a text introducing the company (see Figure 1).

Figure 1: Four Moments from the "Good People, Fertile Lands" Film

Source: Tiryaki Agro, 2020

Music

Typology: The music used in the film is an instrumental arrangement of a folk song called Karahisar Kalesi from the Afyonkarahisar region and is heard in the background from beginning to end. Initially, piano and bass guitar timbres heard during the historical footage fade out with the transition to a sunflower field

image. The folk song deals with a young girl's longing for her beloved, who is a soldier, and her love as high and unreachable as Karahisar Castle. However, the instrumental arrangement can easily be decontextualized. The melody of the folk song is heard alternately from bağlama and ney instruments, accompanied by the simple rhythm of the bendir.

Timbre: The timbres of bendir, bağlama, and ney support the tranquility and sincerity in the narration of the text with their anaphonic calm loudness and the touching structure of the folk song's melody. However, beyond this, the timbres of these three instruments also function synecdochically. As is known, the perception of folkloric elements is commonly associated with rural settlements. Here, it is understood that these three instruments are associated with the rural areas where fields and agricultural production are intensive. As mentioned in the typology, the piano and bass guitar in the opening music accompanying the initial historical images suddenly fade out with the image of the sunflower field, giving way to the ney.

A striking point in terms of timbre is that the music continues when transitioning from planting and harvesting images to images showing the company's activities. However, it might be thought that the change that occurred when transitioning from historical images to field images should also occur here. The continuation of the music can be thought of as these three instruments and melody representing rural Anatolia serving as an element that integrates agricultural production with Tiryaki Agro's processing. The decontextualization of the folk song through instrumental arrangement has facilitated such synecdoche. The film's title, "Good People, Fertile Lands," is also the name of a campaign spanning years. When this point is considered, the synecdoche in question can be seen as a brand identifier that makes one think of Tiryaki Agro together with the farmer.

One Day (Tiryaki Agro, 2022a)

The 49-second *One Day* advertising film is based on a text that flows words of praise for farmers over harvest images from three different regions of Türkiye, expressing that farmers do their work properly. The phrase "One Day" relates to farmers doing their work properly (See Figure 2).

Figure 2: Three Moments from the "One Day" Film

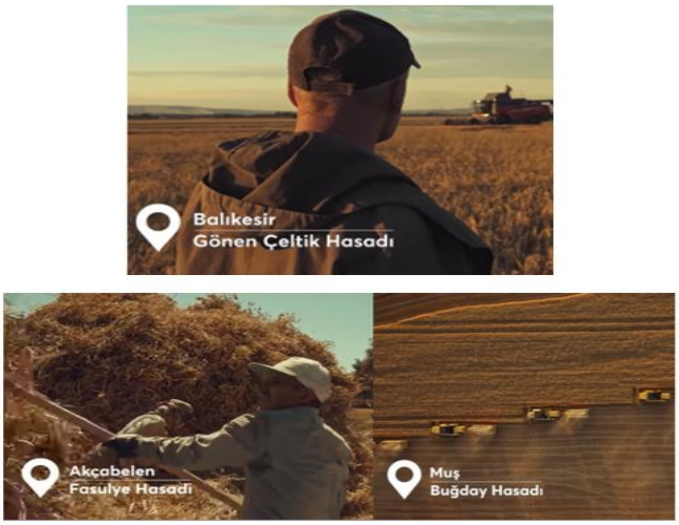

Source: Tiryaki Agro, 2022a

Music

Typology: The film's music is original and instrumental, heard in the background from beginning to end. Melodies reminiscent of folk music motifs are heard from a single instrument over a polyphonic background. It proceeds calmly and at a moderate tempo.

Timbre: The music begins with strings and guitar accompaniment in a harmonic structure. When cura enters as a solo instrument, modal melodies that somewhat evoke folk music motifs are placed over this harmonic structure. Although the film's visuals include three different regions, this detail is not reflected

in the music. At the end of the film, the music ends with a melody heard from a saxophone. Anaphorically, with calm loudness and moderate tempo, the music is arranged so that the text can be easily understood. In terms of synecdoche, although cura evokes folk music and therefore rural cultures, the synecdoche is not as strong as in the "Good People, Fertile Lands\..." film. The harmonic accompaniment of guitar and strings, and the saxophone heard at the end, also indicates that the synecdoche is intended to be kept low.

The Harvest Time (Tiryaki Agro, 2022b)

The Harvest Time advertisement film, which features footage from the harvests of Derinkuyu beans and Niğde kidney beans, focused on the smiling faces and energy of the farmers (See: Figure 3). A characteristic of the film is that there is no narrated text, and at the very end, the text "May Our Harvest Be Abundant" appears on the screen.

Figure 3: Three Moments from the "Harvest Time" Film

Source: Tiryaki Agro, 2022b

Music

Typology: The film's music is instrumental. It has a dynamic tempo and is entirely harmonic. The piece was created as background music by a producer named Mr. Claps. In this sense, it can be viewed as "library selected."

Timbre: A piano-prominent background accompanies the solo melody played by an acoustic guitar. In the chorus section, the entire orchestra presents different musical material. The piece can create anaphonic associations that can be linked to the farmers' smiles and energetic appearances through its dynamic tempo and easily listenable structure. However, in terms of encompassing, an internal connection cannot be established between the music and the visuals. When compared to the first two examples, it can be said that the music's encompassing feature is limited to designs with narrated text, even if at varying intensities.

3.2. Data Set 2

The purpose of this second data set is to examine the use of folkloric elements in two advertisements made for special occasions and again aimed at brand awareness. The special day selected is the 100th Anniversary of the Republic. In the analysis below, how the message is shaped with cultural reference in the films prepared by two financial institutions for this special day will be addressed and compared with each other. The selected financial institutions are Garanti, BBVA, and Türkiye İş Bankası.

Garanti BBVA "Your Steps Are Our Steps" (Garanti BBVA, 2023)

The 1 minute 28 second advertisement film "Your Steps Are Our Steps" is a zeybek dance from beginning to end. A dancer representing Atatürk starts the zeybek with music in modern clothing. However, the players who appear opposite him constantly change. First, he dances with a young person, then a woman whose rural background is understood from her clothing, then an urban young girl. An elderly male villager is followed by a 10-12-year-old boy (See: Figure 4). The film ends with the narration of the words "Your Steps Are Our Steps, The Republic Our Wings." Only the Garanti BBVA logo appears.

Figure 4: Four Moments from the "Your Steps Are Our Steps" Film

Source: Garanti BBVA, 2023

Music

Typology: The film's music is Çakal Çökerten Zeybeği (Jackal-Kneeling Zeybek) compiled from the Aydın region (Kılıç, 2019:70). This zeybek was compiled from the village of Sarıcaova in Nazilli in 1992 (İDD, n.d.) It is rumored that when this zeybek was performed by brigands in the mountains, even jackals would kneel and watch (Havadis, 2022). Zeybeks are generally played with drums and zurna for the sound to be heard in outdoor performances. Nevertheless, they can also be played with bağlama. In this film's arrangement, both drum-zurna and bağlama were used.

Timbre: Zeybeks are generally folk dances performed in the Aegean Region. The word zeybek is also used interchangeably with the word efe as the name of those who engaged in banditry in the mountains during the Ottoman period. Zeybeks fought against the occupation forces during the War of Independence and, therefore, began to be seen as folk heroes during the Republican period (Atalay, 2021:94).

Since it is played and sung on special occasions such as weddings and holidays, anaphonic sensations referring to such activities are expected with the music's entrance at the beginning of the film. As for encompassing, the appearance of Atatürk's silhouette and the special day being the 100th anniversary of the Republic leads to an indirect association of the timbre with the founding period of the Republic and the cultural environment where zeybeks were seen as folk heroes. However, at the same time, the fact that all the dancing figures are wearing contemporary clothing means an encompassing sense that the spirit and cultural environment of the aforementioned liberation period has been carried to the present day.

Türkiye İş Bankası "Happy 100th Anniversary of Our Republic!" (Türkiye İş Bankası, 2023)

The 1 minute 59 second advertisement film "Happy 100th Anniversary of Our Republic!" tells the story of a little girl going to a Republic Day ceremony with her mother. The clothing of the crowd on the way, architectural images from place to place, show that the years when the Republic was founded and the present time are interwoven. At the end of the film, after Atatürk says "The Republic\..." in his speech on

the 10th anniversary of the Republic, the little girl completes the sentence by saying "\...has completed its 100th year," which also emphasizes the unity of two different times and that nothing has changed in the loyalty to the Republic over the passing years (See: Figure 5).

Figure 5: Four Moments from the "Happy 100th Anniversary of Our Republic!" Film

Source: Türkiye İş Bankası, 2023

Music[2]

"Today too (last night) I kept thinking of you

Wherever I looked, I found you (I consoled myself with memories)"

With the changes made to the lyrics, the "beloved" or the signified has been obscured. When the film's signified also becomes loyalty to the Republic, the Republic is easily brought to the position of the "beloved" signified. According to Saussure's (1959) semiotics, these lines are signifiers and represent the signified (cited in Ramdani & Sakinah, 2023:50). What is interesting here is that the relationship between signifier and signified has changed compared to the original song. While the signified in the original song was the "beloved woman," it has transformed into the Republic in the context of the film.

Timbre: Tagg (2012:306) addresses the concept of timbre specifically in relation to instruments and the semiological power of an instrument's unique timbre. However, a similar situation also occurs in the unique timbral characteristics of individual vocal artists and the anaphonic and encompassing that emerges when these characteristics meet with pitch, that is, melody. In this framework, the presence of lyrics is also included in these processes.

When the aforementioned topics of the Republic and the "beloved" are actually addressed in timbre evaluation due to the performing vocal, the lyrics taken out of context contribute to both anaphonic sensation and encompassing processes. Furthermore, the solo, unaccompanied performance of the song, the female voice's rich timbre, and its performance at a slow tempo complete these processes as a sense of trust felt toward the Republic. Additionally, its unaccompanied performance was also important in terms of taking the song outside the arabesque style.

Before turning to the results, Table 1 brings the coding of all five films together for comparison across the six analytic dimensions used throughout the analysis above.

[2]The words in parentheses are the equivalent of the previous word in the original song.

Table 1: Comparative Summary of Musical and Visual Discourse Across the Five Analyzed Films

Film	Typology	Timbre	Visual Discourse	Lyrics	Brand Message	Folkloric Reference
"Good People, Fertile Lands…" (Tiryaki Agro, 2020)	Existing folk song ("Karahisar Kalesi"), instrumental arrangement	Bağlama, ney, bendir	Historical planting/harvest images transitioning to company processing, export, and R&D imagery	None (instrumental; original song lyrics not voiced)	Brand awareness; campaign identity	Strong — existing folk song plus folk instrumentation
"One Day" (Tiryaki Agro, 2022a)	Original instrumental composition, folk-influenced melody	Solo cura over strings/guitar harmony; closes on saxophone	Harvest praise imagery from three regions; farmers "doing their work properly"	None (instrumental)	Brand awareness; praise of farmers	Moderate — cura evokes folk music, but harmonic backing weakens the reference
"The Harvest Time" (Tiryaki Agro, 2022b)	Library/stock instrumental music	Piano, acoustic guitar, full orchestra (harmonic)	Harvest footage and farmers' energy; no narration; closing text only	None	Brand awareness/goodwill	Absent — fully severed from the folkloric discourse in the images
Garanti BBVA "Your Steps Are Our Steps" (Garanti BBVA, 2023)	Existing folk dance tune (Çakal Çökerten Zeybeği)	Davul-zurna and bağlama	Atatürk-representing dancer with changing partners across generations, in modern dress	None (instrumental dance; spoken closing line only)	Republic Day tribute; brand awareness limited to closing logo	Strong — musical discourse is fully folkloric
Türkiye İş Bankası "Happy 100th Anniversary of Our Republic!" (Türkiye İş Bankası, 2023)	Existing popular arabesque song ("Aşığım Sana"), repurposed lyrics	Solo, unaccompanied female vocal	Girl and mother at a Republic Day ceremony; founding-era and present-day imagery interwoven	Love-song lines reframed as devotion to the Republic	Republic Day tribute; loyalty theme; minimal branding	Weak/absent — popular-culture source, not folkloric

4. Results

The common feature of the advertisement films addressed in both data groups is that they are all aimed at brand awareness and do not focus on a specific product. However, the fundamental difference between the two groups is that verbal narrative is prominent in the first two films in the first data group, while only the third film lacks verbal narration. Since Tiryaki Agro company included these films within an advertising campaign called "Good People, Fertile Lands" that spanned years, it may have avoided verbal narration in the third advertisement film. In contrast, in the advertisement films in the second data group, discourse was woven entirely outside of verbal narrative. Brand awareness is limited to the logo visible in the upper right corner throughout the film and the brief congratulatory message at the end of the film. Care was taken to ensure that brand awareness did not dominate the subject of the film.

When the films are viewed in terms of folkloric elements, it is seen that a specific line is not followed, especially in the films in the first data group. Although the images of all three films emphasize agricultural production sites and producers, the cultural references of the music do not contribute to this integrity. Only in the first film is the use of folkloric elements quite subtle, both through the use of an existing folk song

and through its timbral characteristics. In the second film, both the presence of a harmonic background and the melody sung in cura (despite having a folkloric air) are suitable for a harmonic background weakens the cultural reference. In the third film, the harmonic structure and timbre of the music and its being "pulled from a library" without relation to the film's discourse completely severed the music's discourse connection with the folkloric elements in the images.

In the films in the second data group, the most important similarity between the discourses of the Garanti BBVA and Türkiye İş Bankası advertisement films is the interweaving of the founding and contemporary times. When it comes to their musical discourses, the first used folkloric elements abundantly, while the second drew from a popular culture product. As can be understood from this, the consideration of cultural references in advertising music does not depend on the guidance of a specific cultural norm. Even in films commissioned by a single company entirely for brand awareness purposes, the codes of a cultural norm are not determinative. Although Tiryaki Agro's field of activity is agriculture, and agriculture's basic cultural reference is rural culture, it can be said that the music's discourse is fully based on folkloric elements in only one film. A similar situation applies to the films in the second data group. As long as the music's discourse is successful in anaphonic and encompassing terms, that is, as long as the relationship between signifier and signified can be conveyed to the receiver during the representation process, cultural references can be different. This is actually directly proportional to being a member of societies that experience multiple cultures together.

5. Discussion and Conclusion

One of the important inferences of this study is to draw attention to the proximities between the Elaboration Likelihood Model theory and the semiological approach. The model focuses on the receiver and is based on the premise that the advertising message reaches the receiver through two paths called the central route and the peripheral route. The first path appeals cognitively, while the second path appeals emotionally. With this structure, the Elaboration Likelihood Model shows proximity to Jakobson's (1981) semiological theory based on the existence of referential and expressive functions in advertising content. The difference between the two is that the Model views advertising as a form of discourse aimed at persuading the receiver, whereas Jakobson's (1981) theory is directed toward advertising content and functions. After this theoretical evaluation, critical discourse analysis was determined as the analysis method of this study. In the remainder of the literature review, advertising research conducted in Türkiye was reviewed, and it was seen that the focus was predominantly on statistical examinations of music or instruments used. It is understood that there is a gap regarding the answer to the "how" question specified in the Introduction section of this study. The above analysis aimed to contribute to filling this gap. The findings obtained reveal that different strategies are employed regarding the inclusion of folkloric motifs as a cultural reference in musical discourse. Even in an advertising campaign aimed at brand awareness with the theme of agriculture and therefore rural culture, it was observed that the musical discourses in individual advertisements did not direct toward the same cultural references. In two advertisements made for special occasions and again aimed at brand awareness rather than product, the cultural references are quite different, and it was observed that folkloric elements were used effectively in only one of them. This suggests that cultural reference in the discourse of advertising music is evaluated within the entirety of the advertisement film's discourse.

At the end of this research, the following deficiency was identified: because the analysis above infers strategic musical choices from the finished advertisement films themselves, it cannot confirm how far these choices were deliberate on the part of composers, advertising agencies, or brand managers, as opposed to incidental. For the above analyses to be made more meaningful, it would be appropriate to complement them with stakeholder interviews --- with the composers, agencies, or brand managers involved in the production process of the examined advertisement films --- so that the discourse-analytic reading offered here could be checked against the production intent behind each musical choice. Future research addressing this deficiency, together with the intercoder validation discussed in the Method section, is important for the development of advertising music studies.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Angst, C. M., & Agarwal, R. (2009). Adoption of Electronic Health Records in the Presence of Privacy Concerns: The Elaboration Likelihood Model and Individual Persuasion. MIS Quarterly, 33(2), 339-370. <https://doi.org/10.2307/20650295>

Atalay, A. (2021). Siyasi Kültür Ve Folklor Bağlamında Zeybek Kültürünü Yeniden Düşünme \[Master's Thesis, Gümüşhane University\].

Aytekin, N. (2012). Reklam Müziğinde Kültürel Motiflerin Kullanımı Ve Marka Kişiliğinin Sunumu. İletişim Fakültesi Dergisi, (42), 19-35. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.87047>

Barthes, R. (1986). The Responsibility of Forms. (R. Howard, Trans.). Hill and Wang.

Garanti BBVA. (2023, Oct 23). Adımların Adımlarımız \[Video\]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ZfW3HnaDNeM>

Bergkvist, L., & Taylor, C. R. (2022). Reviving and Improving Brand Awareness As a Construct in Advertising Research. Journal of Advertising, 51(3), 294-307. <https://doi.org/10.1080/00913367.2022.2039886>

Cara, S. (2017). The Power of Music: A Multimodal Critical Discourse Analysis of Music in Audiovisual Advertising \[Master's Degree Final Project, Universitat Pompeu Fabra\]. <https://repositori-api.upf.edu/api/core/bitstreams/4c8068a9-c411-4dfe-a325-0229de4f1281/content>

Eco, U. (1976). A Theory of Semiotics. Indiana University Press.

Erdoğdu, Z. S., & Taşdelen, B. (2019). Televizyon Reklamlarında Kültürel Ve Dini Göstergelerin Kullanımı: 2010-2017 Coca-Cola Ramazan Dönemi Reklamlarının Göstergebilimsel Analizi. GifDer, 7(2), 1296-1326. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.569584>

Ertike, S. A. (2009). Reklam: Temel Kavramlar, Teknik Bilgiler, Örnekler. Detay Yayıncılık.

Gündüz, K., & Öztürk, M. (2017). Reklam Müzikleri. Online Journal of Music Sciences, 2(3), 138-162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398405>

Havadis (2022). Nazilli Zeybeğinin Tarihi Ve Hikayesi. Nazilli Havadis. <https://www.nazillihavadis.com/aydin-ve-ilce-haberleri/nazilli-zeybeginin-tarihi-ve-hikayesi-108257h>

İDD. (İstanbul Düğün Dansı) (n.d.). Düğününüzde Unutulmaz Bir An Yaşatın: Çakal Çökerten Zeybeği İle Fark Yaratın! İstanbul Düğün Dansı. Retrieved July 15, 2026, from <https://www.istanbuldugundansi.com/cakal-cokerten-zeybegi-kursu-istanbul>

Ivanov, S. (2021). Analyzing the Advertising Content Through Qualitative Methods. Electronic Journal "Economics and Computer Science", (2), 52-63. <https://eknigibg.net/Volume7/Issue2/spisanie-br2-2021.pdf#page=52>

Jakobson, R. (1981). Selected Writings: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. Mouton Publishers.

Kılıç, A. (2019). Türk Müziği Viyolonsel İcracılarının Eser İcrasında Kullanmış Oldukları Sağ Ve Sol El Teknikler. In Müzik Tiyatro ve Sinema alanında akademik çalışmalar (p. 61-92). Gece Kitaplığı.

Kress, G., & van Leeuwen, T. (2001). Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication. Arnold.

Morris, J. D. (2012). Theories of Emotion and Affect in Marketing Communications. In S. Rodgers, & E. Thorson (Eds.), Advertising theory (p. 85-104). Routledge.

Özkan, A. (2014). Reklam Yönetimi. İstanbul Ticaret Odası.

Özkan, H. (2020). Kültürel Gösterge Olarak Türkülerin Reklamlarda Kullanılması: Turkcell'in "Çok Çekiciyiz" Reklamının Göstergebilimsel Çözümlemesi. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (52), 1-16. <https://doi.org/10.47998/ikad.824138>

Pekün, B. (2005). Türkiye'de Reklam Müziğinin Folklorik Anlamda Temsiliyeti \[Master's Thesis, Marmara University\]. <https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/1A/T0080890.pdf>

Ramdani, S. M., & Sakinah, R. N. (2023). Exploring the Signified and Signifier in Song Lyrics Through a Saussurean Semiotics Lens. JETLEE, 3(2), 50-60. <https://doi.org/10.47766/jetlee.v3i2.1055>

Schumann, D., Kotowski, M., Ahn, H. Y., & Haugtvedt, C. P. (2012). The Elaboration Likelihood Model: A 30-Year Review. In S. Rodgers, & E. Thorson (Eds.), Advertising theory (p. 51-68). Routledge.

Shevy, M., & Hung, K. (2013). Music in Television Advertising and Other Persuasion Media. In S. L. Tan, A. Cohen, S. Lipscomb, & R. Kendall (Eds.), The psychology of music in multimedia (p. 311-334). Oxford University Press.

Solak, B. (2024). Kültürel Farklılıkların Marka İletişimine Etkisi: Coca Cola Örneği Üzerine Bir İnceleme. Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi, 3(2), 171-184. <https://doi.org/10.70559/pauibd.1556028>

Solík, M. (2014). Semiotic Approach to Analysis of Advertising. European Journal of Science and Theology, 10(1), 207-217. <https://www.ejst.tuiasi.ro/Files/48/21_Solik.pdf>

Sütaş (2024, May 23). Serinlemek İstediğin An Gelsin Sütaş Ayran! \[Video\]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FFcScPsO1k8>

Tagg, P. (2012). Music's Meanings: A Modern Musicology for Non-musos. The Mass Media Music Scholars' Press.

Taylor, T. (2012). The Sounds of Capitalism: Advertising, Music, and the Conquest of Culture. The University of Chicago Press.

Tiryaki Agro (2020, Mar 30). İyi İnsanlar, Bereketli Topraklar\... \[Video\]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8q4JCc-Gd8w>

Tiryaki Agro (2022a, Oct 14). Birgün Olsun \[Video\]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=8h3aNZ-DiLA>

Tiryaki Agro (2022b, Sep 19). Hasat Zamanı \[Video\]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=QXe0T7c9Y68>

Tiryaki Agro (n.d.). Hikayemiz. Retrieved July 15, 2026, from <https://tiryaki.com.tr/hakkimizda/>

Trombley, J. (2024). Correlation Between Culture and Music Used in Advertising. Journal of Artificial Intelligence General Science, 6(1), 166-209. <https://doi.org/10.60087/jaigs.v6i1.241>

Türkiye İş Bankası (2023, Oct 23). Cumhuriyetimizin 100. yılı kutlu olsun! \[Video\]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Wrf3633y0RU>

Valkeinen, S. (2020). Influence of Music in Advertising on Consumer Attitude and Purchase Intention \[Bachelor's Thesis, Jamk University of Applied Sciences\]. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/354190/Valkeinen_Saara.pdf?sequence=2>

Van Leeuwen, T. (2012). The Critical Analysis of Musical Discourse. Critical Discourse Studies, 9(4), 319-328. <https://doi.org/10.1080/17405904.2012.713204>

Weninger, C. (2008). Critical Discourse Analysis. L. M. Given (Ed.), The Sage encyclopedia of qualitative research (p. 145-148). Sage.

Yavuz, A. (2020). Reklamlar Aracılığıyla Duygu Yönetimine Bir Bakış: Coca Cola Örneği \[Master's Thesis, Pamukkale University\]. <https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/35255/1/10356049.pdf>

Zoghaib, A. (2019). Typology of Advertising Music Components and Consumers' Responses to the Brand. Recherche et Applications en Marketing, 34(3), 47-82. <https://doi.org/10.1177/2051570718828893>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1508-1529, doi: 10.11616/asbi.1931073

The Effect of Social Media-Induced Loneliness on Compulsive Buying in the Context of Consumer Heterogeneity: A Latent Profile Analysis

Tüketici Heterojenliği Işığında Sosyal Medya Kaynaklı Yalnızlığın Kompulsif Satın Almaya Etkisi: Bir Gizli Profil Analizi

Selim ÇAM[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.04.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 02.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Abstract: This study aims to examine the effect of social media-induced loneliness on compulsive buying through materialistic values (centrality, happiness, success) and to explore consumer heterogeneity in this process. Within the scope of the research, data collected from 987 digital consumers were analyzed using PLS-SEM and FIMIX-PLS techniques. The results of the global model confirm that loneliness triggers materialism, which in turn leads to compulsive buying. However, latent profile analysis revealed two distinct segments. In the first segment, loneliness strongly triggers materialism and compulsive buying. In contrast, in the second segment, it was found that loneliness is not a driving force in this process, and the behavior stems from materialistic centrality. The results highlight the inadequacy of the homogeneous consumer assumption in digital marketing.

Keywords: Loneliness, Compulsive Buying, Materialism, Latent Profile Analysis, FIMIX-PLS.

&

Öz: Bu çalışma, sosyal medya kaynaklı yalnızlığın materyalist değerler (merkezilik, mutluluk, başarı) aracılığıyla kompulsif satın alma üzerindeki etkisini ve bu süreçteki tüketici heterojenliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, 987 dijital tüketiciden toplanan veriler PLS-SEM ve FIMIX-PLS teknikleriyle analiz edilmiştir. Küresel model sonuçları, yalnızlığın materyalizmi tetikleyerek kompulsif satın almaya yol açtığını doğrulamaktadır. Ancak gizli profil analizi iki farklı segmentin varlığını ortaya koymuştur. Birinci segmentte yalnızlık, materyalizm ve kompulsif satın almayı güçlü bir şekilde tetiklenmiştir. Buna karşın, ikinci segmentte yalnızlığın bu süreçte itici bir güç olmadığı, davranışın materyalist merkezilikten kaynaklandığı saptanmıştır. Sonuçlar, dijital pazarlamada homojen tüketici varsayımının yetersizliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, Kompulsif Satın Alma, Materyalizm, Gizli Profil Analizi, FIMIX-PLS.

Atıf/Cite as: Çam, S. (2026). The Effect of Social Media-Induced Loneliness on Compulsive Buying in the Context of Consumer Heterogeneity A Latent Profile Analysis. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1508-1529. doi: 10.11616/asbi.1931073

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Introduction

Individuals are social beings who are remarkably motivated to engage in interpersonal communication (Shrum, Fumagalli and Lowrey, 2023) and seek to form positive social relationships (Mendini and Furchheim, 2025). Thus, the need to develop satisfying social connections is psychologically ingrained in individuals (Leary, 2015), and their need for belonging links the formation of meaningful social

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Selim Çam, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, scam@cumhuriyet.edu.tr

relationships to their sense of self (Shrum et al., 2023). Failure to satisfy these needs can negatively impact social functioning (Baumeister and Leary, 1995), and this situation can jeopardize human well-being and lead to various illnesses, particularly depression (Shrum et al., 2023). In a study conducted across more than 140 countries on loneliness—a phenomenon with very high prevalence—nearly a quarter of the global population experiences loneliness (Mendini and Furchheim, 2025). Social isolation measures introduced during the COVID-19 pandemic made it impossible for individuals to establish the aforementioned connections and further exacerbated the trend toward loneliness (Mendini and Furchheim, 2025; Pai and Vella, 2021). Furthermore, the convenient digital options and contactless commerce offered by companies during this period have pushed individuals' need for physical and social interaction further into the background, paving the way for increased individual isolation (Le, 2025).

The feeling of loneliness, like any threat to basic human needs, is an avoidance situation in which people are highly motivated to escape, and consumption is portrayed as a coping strategy (Shrum et al., 2023). Furthermore, from a cognitive-behavioral perspective, individuals with psychosocial issues (such as those experiencing social anxiety, depression, or loneliness) are prone to problematic digital behaviors (O'Day and Heimberg, 2021). It is known that online shopping behavior facilitates individuals' escape from feelings of loneliness (Mendini and Furchheim, 2025). However, the psychological foundations of this escape still constitute a research gap in the literature. The literature indicates that identity and perceptions of success are constructed through material possessions (Richins and Dawson, 1992). Furthermore, threats to social bonds, such as loneliness, lead individuals to reconstruct their sense of identity and self-worth through material possessions; this situation transforms materialism into a compensatory mechanism (Kasser, 2002; Pieters, 2013).

Materialistic value orientation makes individuals more prone to uncontrolled and repetitive purchasing behaviors by turning consumption into a means of emotional regulation and self-repair (Dittmar, Bond, Hurst and Kasser, 2014; Richins, 2017). The psychological impact of loneliness on various repetitive purchasing behaviors is the subject of current research. Studies in the literature link loneliness to topics such as experiential purchasing (Yang, Yu and Yu, 2021), shopping addiction (Rachubińska et al., 2022), impulsive buying (Le, 2025), and compulsive purchasing (Harnish, Bridges, Gump and Carson, 2019). The relevant literature frames compulsive buying (CB) behavior as a chronic coping mechanism aimed at compensating for the individual's psychological and self-related deficiencies through material possessions (Dittmar, 2005; Dittmar et al., 2014); in this context, it demonstrates that materialism transforms consumption into a functional emotional regulation tool by leading to the definition of fundamental needs—such as happiness, success, and life satisfaction—through material possessions (Harnish et al., 2019). At this point, the current study argues that the threat of loneliness creates a psychologically undesirable self-discrepancy in the individual's self-perception (Pupelis and Šeinauskienė, 2023) and that consumption functions as a self-repair strategy aimed at addressing this threat (Shrum, Fumagalli and Lowrey, 2025).

Compensatory consumption is approached not as a specific consumption behavior in the study, but rather as a higher-order response framework to a self-based deficiency. The psychological void triggered by loneliness is attempted to be compensated for within this framework through materialistic values; consequently, this compensatory process manifests itself at the behavioral level as a tendency toward CB. In this context, materialism is positioned as the mechanism explaining how compensatory consumption operates, while CB is situated as the outcome of this process. The mechanism in question is treated not as a singular tendency but as a multidimensional cognitive state encompassing the individual's pursuit of success, centrality, and happiness (Richins and Dawson, 1992). Therefore, this study aims to explain how the psychological void triggered by loneliness is filled within the framework of compensatory consumption, the mediating role of materialistic values in this process, and how this compensatory process transforms into CB behavior. In this regard, the present study adopts a holistic approach that treats loneliness as an initial condition that triggers compensatory consumption processes in the individual, materialism as an internal mechanism that explains how this process operates, and CB behavior as the behavioral outcome of this process (S-O-R). However, the literature is clear that this compensatory

consumption process does not operate uniformly across all consumers (Matthews, Sarstedt, Hair and Ringle, 2016; Sarstedt and Ringle, 2010). In this regard, the study goes beyond standard aggregate analyses to reveal the unobservable heterogeneity inherent in consumer behavior (Hair, Sarstedt, Matthews and Ringle, 2016) and to shed light on how different consumer profiles exhibit distinct structural responses to the same loneliness stimulus (Jo and An, 2024). Based on this, the present study seeks to answer the following research questions:

RQ1: Does the feeling of loneliness among digital consumers positively influence the subdimensions of materialism (self-centeredness, happiness, success) and CB behavior?

RQ2: Do materialistic values play a significant mediating role in the relationship between loneliness and CB behavior?

RQ3: Are the structural relationships among loneliness, materialism, and CB homogeneous across all consumers, or are there latent segments in the dataset that cannot be observed?

RQ4: How do the identified latent segments differ in terms of demographic characteristics, social media usage habits, and path coefficients between variables?

2. Theoretical and Hypothesis Development

2.1. Stimulus-Organism-Response (S-O-R) Framework

In this study, Stimulus-Organism-Response (S-O-R) framework served as the theoretical background to examine how feelings of loneliness stemming from social media trigger compulsive buying (CB) behavior. The S-O-R framework was developed by Mehrabian and Russell (1974) and later adapted by Jacoby (2002) for specific application to consumer behavior. The S-O-R framework posits that environmental variables containing external stimuli (S), such as auditory and visual cues, can internally influence individuals' cognitive processes, emotional states, and emotional responses (O), thereby leading to behavioral responses or psychological tendencies (R) (Çam, Tuna and Bayır, 2026).

The S-O-R framework is widely used in retail research to examine the effects of external cues related to a specific environmental condition on individuals' cognitive and emotional states, and consequently on their behavioral responses (e.g., adoption, information seeking, purchasing behavior) (Laato, Islam, Farooq and Dhir, 2020; Lee, Xu and Porterfield, 2022). Widely used across a broad spectrum in the context of online marketing research (Busalim, Hollebeek and Lynn, 2024), it is used in the information systems literature to support a conceptual model of psychological and motivational factors influencing consumer behaviors such as the desire to explore online channels, entertainment, work, and social activities (Akhtar et al., 2025). In this context, the S-O-R model provides a robust theoretical framework for explaining how environmental stimuli encountered in digital environments shape individuals' cognitive and emotional states and how these are translated into behavioral outcomes (Bui, Ngo, Chau and Tran, 2025; Mummalaneni, 2005). Furthermore, recent studies examining various online shopping behaviors have employed the S-O-R framework (Chen, 2023; Dinh and Lee, 2024; Gupta, Kumar and Melese, 2023; Lu, 2024; Singh and Basu, 2023). More specifically, some studies examining online shoppers' behaviors within the S-O-R framework classify materialism as *Organism* and CB as *Response* (Islam, Sheikh, Hameed, Khan and Azam, 2018; Rais, Berrada and Abbass, 2025).

2.2. Hypothesis Development

2.2.1. Loneliness

Loneliness is a subjective emotional state that arises when an individual's need for or desire for social closeness and relationships is not met; it is characterized by psychological distress and emotional discomfort stemming from the perceived absence of satisfying social relationships (Smith and Alheneidi, 2023). This condition, stemming from actual or perceived deficiencies in individuals' social relationships, is a subjective psychological phenomenon arising from dissatisfaction with the quality or quantity of social

bonds (Gentina, Shrum and Lowrey, 2018). The literature indicates that individuals respond to loneliness in two ways: by reducing and by perpetuating it (Vanhalst et al., 2015). From a first-person perspective, loneliness serves as a signal of a lack of social connections, which in turn encourages individuals to rebuild their social ties (Cacioppo and Hawkley, 2009). The second perspective argues that loneliness reduces sensitivity to the potential benefits of situations that could fulfill the need for belonging (Vanhalst et al., 2015). (Gentina et al., 2018) grounds the relationship between loneliness and materialism on a synthesis of these two perspectives; that is, they propose that the consequences of loneliness can manifest as behaviors that either encourage social reconnection (reduction) or perpetuate loneliness through compensatory consumption (perpetuation), depending on the coping strategies individuals adopt.

As an individual's physical interaction with their social environment weakens and shifts toward digital platforms, this trap expands its reach. It deepens the contradiction between the desire to "stay connected" and the reality of "isolation" (Ding and Tabari, 2024). Thus, the social isolation that accompanies loneliness fuels materialism, and, under the influence of loneliness, materialism becomes a material trap (Pieters, 2013). Loneliness manifests itself in digital environments and is increasingly evident; it is known to be a precursor to CB (Harnish et al., 2019). Loneliness is also associated with online shopping and has been shown to increase materialism, shopping escapism, and impulsive buying among online shoppers (Mendini and Furchheim, 2025). Furthermore, it has been demonstrated that compulsive buyers experience high levels of anxiety and alienation, leading them to feel lonely before making a purchase (Faber and O'Guinn, 1992). Consequently, the individual's subjective sense of deprivation on social media platforms triggers materialistic value systems as a defense mechanism. It ultimately drives the individual toward compulsive purchasing behavior beyond rational limits (Gentina et al., 2018).

2.2.2. Richins and Dawson's Three-Dimensional Materialism

Richins and Dawson (1992: 307) define materialism as "*the importance a person places on material possessions and their acquisition, as a necessary or desirable form of conduct to achieve desired end states.*" Because materialistic individuals seek to acquire wealth and material gains, they consistently engage in excessive and ostentatious spending; they enthusiastically use expensive objects to symbolize their social status, reputation, and level of well-being (Jameel, Khan, Alonazi and Khan, 2024). Therefore, materialism leads individuals to believe that happiness and life satisfaction can only be achieved through material objects that trigger excessive consumption (Tarka, Harnish and Babaev, 2022). In this regard, materialism not only undermines consumers' life satisfaction but also negatively affects their psychological and emotional well-being (Christopher, Saliba and Deadmarsh, 2009). Isolation is one negative outcome of loneliness on life satisfaction, and there is a bidirectional causal relationship between these two variables (Pieters, 2013). Turning to materialistic consumption to cope with loneliness can create a vicious cycle between loneliness and materialism by overshadowing human relationships (Kasser, 2016). Indeed, when individuals feel lonely, they may turn to material possessions in search of solace to fill the void left by the absence of meaningful social bonds (Mendini and Furchheim, 2025). To such an extent, this tendency can lead individuals to distance themselves from their peers in an effort to gain self-respect and to compensate by further increasing their materialistic consumption tendencies (Jiang, Zhang, Ke, Hawk and Qiu, 2015).

Richins and Dawson (1992) define materialistic tendencies not as a single concept, but through three core dimensions—material centrality, material happiness, and material success—which we have also identified as the foundation of the "Organism" framework in the present study. These dimensions represent the cognitive stages leading to pathological consumption behavior in individuals experiencing loneliness. Drawing on findings from the literature on compensatory consumption (Fumagalli, Shrum and Lowrey, 2022), these three dimensions are conceptualized as cognitive stages in the transition from rational consumption to pathological (compulsive) consumption behavior among individuals experiencing loneliness. Indeed, loneliness triggers materialism, transforming shopping into an escape mechanism and increasing impulsive purchasing tendencies; in this context, materialism serves as a psycho-social bridge that compensates for the individual's emotional void and soothes them in the absence of social bonds (Mendini and Furchheim, 2025).

Based on a theoretical approach, the following hypotheses have been formulated under the assumption that an individual's subjective sense of deprivation, stemming from a lack of social interaction, triggers materialistic values as a cognitive defense mechanism:

H1: Online consumers' levels of loneliness positively affect their tendency toward materialistic centralism.

H2: Online consumers' levels of loneliness positively affect their perceptions of materialist happiness.

H3: Online consumers' levels of loneliness positively affect their definitions of materialist success.

2.2.3. Compulsive Buying

Compulsive buying (CB) is defined as a psychopathological disorder characterized by uncontrollable urges to purchase goods, which consequently lead to financial, interpersonal, and psychological distress (Barbieri, Mosto and Rogier, 2025; Faber and O'Guinn, 1992). CB is considered as a response to compulsive urges that trigger high levels of negative emotions, which can only be alleviated once a purchase is made (Harnish et al., 2019). CB, which can result from sociological, psychological, and biological factors in individuals, leads consumers to engage in uncontrollable, excessive shopping (Rachubińska et al., 2022). Compulsive buyers purchase goods not only for utilitarian purposes but also for material symbols such as gaining social status (Islam et al., 2018). These buyers exhibit materialistic tendencies through excessive shopping and constant comparison with others (Islam et al., 2018; Kumar and Kumar, 2024). Consequently, CB is frequently associated with materialism (Barbieri et al., 2025; Islam et al., 2018; Jameel et al., 2024). Furthermore, in some studies examining online shopping within the S-O-R framework, CB has been identified as a response construct mediated by materialism (Islam et al., 2018; Rais et al., 2025).

The general judgment drawn from studies examining consumer purchasing behavior is that the meanings attributed to material possessions can lead to uncontrolled purchasing behavior as a strategy to fill an emotional void. Based on this, the following hypotheses have been formulated to investigate direct and indirect effects:

H4: Materialistic centrality positively influences compulsive purchasing behavior.

H5: The perception of materialistic happiness positively influences compulsive purchasing behavior.

H6: The perception of materialist success positively influences CB behavior.

H7: Materialist centrality plays a significant mediating role in the relationship between loneliness and CB.

H8: The perception of materialist happiness plays a significant mediating role in the relationship between loneliness and CB.

H9: The perception of materialistic success plays a significant mediating role in the relationship between loneliness and CB.

2.2.4. Consumer Heterogeneity and Finite Mixture (FIMIX) Approach

Understanding customers requires grasping differences or heterogeneity at the segment level. One traditional approach to understanding heterogeneity involves conducting various marketing research studies to identify preliminary segments upon which subsequent research and analysis will be based (Wedel and Kamakura, 2000). A newer trend in marketing research involves identifying segments while analyzing customer data using the latent class or finite mixture (FIMIX) approach (Hahn, Johnson, Herrmann and Huber, 2002). The assumption that all consumers share similar tendencies and have a homogeneous structure is generally unrealistic when identifying customer segments (Hair et al., 2016). Indeed, according to Sarstedt, Schwaiger and Ringle (2009), companies differ in their structures, individuals differ in their behaviors, and combining data from observations within a single model can lead to misleading results. Failing to account for unobserved heterogeneity can not only cause PLS-SEM results to be incorrect but also jeopardize the validity of the results (Castillo, Rescalvo-Martin and Karatepe, 2026; Hair et al., 2016). At the core of this statistical threat lies the fact that individuals' cognitive and emotional

decision-making mechanisms possess a structure that is too complex and unobservable to be fully captured by a priori categories (Sarstedt, Becker, Ringle and Schwaiger, 2011; Wedel and Kamakura, 2000). In this context, the literature emphasizes that identifying such hidden segments is critical for demonstrating why different consumer profiles exhibit distinct behavioral responses to the same stimulus (Hair et al., 2016; Jo and An, 2024; Matthews et al., 2016; Sarstedt and Ringle, 2010).

Developed by Hahn et al. (2002) and subsequently extended by Sarstedt et al. (2011), FIMIX is one of the best-understood latent class approaches to PLS-SEM. As the name suggests, the approach is based on the FIMIX model concept (Sarstedt et al., 2011). The objective of FIMIX-PLS is to decompose the overall mixture distribution and estimate the parameters (e.g., path coefficients) for each group within a regression framework (i.e., mixture regressions) (Jo and An, 2024). To achieve this objective, the FIMIX-PLS approach follows two steps (Hair et al., 2016). In the first step, the standard PLS-SEM algorithm is applied to the entire dataset to obtain the scores for all latent variables in the model (Sarstedt et al., 2011). In the second step, mixture regressions are performed using these latent variable scores, thereby enabling the probabilistic partitioning of observations into distinct latent segments and the separate estimation of structural relationships for each segment (Wedel and Kamakura, 2000). In this context, FIMIX-PLS assumes that heterogeneity arises only in the structural model and that the measurement models remain constant across groups (Henseler, Ringle and Sarstedt, 2015).

3. Method

3.1. Measures and Sample

The present study used a cross-sectional survey design to test the latent structures under investigation regarding digital consumers. Given the presence of mediating variables in the model, PLS-SEM was used with SmartPLS v4.1. It is reported that this method yields more rigorous results when data distributions are non-normal (Hair, Hult, Ringle and Sarstedt, 2022).

Participants were selected from consumers aged 18–65 who actively shop online. Participants were reached via an online survey. Convenience and snowball sampling methods were used to distribute and collect the surveys. From this perspective, it is understood that a process was conducted using purposive, convenience, and snowball sampling methods. This approach serves the research's main objective of testing the conceptual model and understanding the relationships between structures within a specific context. This study was conducted in accordance with the ethical principles outlined in the Helsinki Declaration. The data collection tools and informed consent procedures were approved by the Ethics Review Committee for Scientific Research Proposals in the Social Sciences at Sivas Cumhuriyet University on November 21, 2025, with decision number 29.

Data collected in the first quarter of 2026; the UCLA Loneliness Scale (4-point Likert scale: never, rarely, sometimes, always) (Russell, 1996), Materialism (Richins and Dawson, 1992), and CB (Faber and O'Guinn, 1992) scales consist of 5-point Likert scale items ((1 = strongly disagree, 5 = strongly agree). In addition to the scale items, demographic variables were collected. Attention questions were also included to minimize participant error. The following three questions were placed at random intervals throughout the survey form: "If you can read this question, you have three ears. Otherwise, check 'Strongly Disagree'.", "If you can read this question, you can fly. Otherwise, check 'Strongly Disagree'," and "If you can read this question, check the 'Agree' option." After analyzing the responses, the study continued with 987 participants. Participants who provided incorrect answers to the control questions or incomplete information were excluded from the study. Additionally, inconsistent responses (e.g., selecting both the "Graduate" education level and the "18 years old" option) were examined, and participants who provided such responses were excluded from the study. For survey studies, there are recommendations that the sample size should be five to ten times the number of participants (Hair, Black, Babin and Anderson, 2019). In the classical sampling approach, the sample size should be at least 384 participants for the study's reliability to be 95% under conditions of p=0.5, d=0.05, and α=0.05. Based on these assumptions, the sample size is adequate.

It is worth noting that the UCLA Loneliness Scale operationalizes general subjective loneliness rather than platform-specific digital isolation. However, its application within digital environments is conceptually and empirically validated. Prior digital phenotyping and computational linguistics research suggests that general subjective loneliness deeply manifests in social media language and platform preferences (Mazuz and Yom-Tov, 2020; Durucu, Tuncer and Bayraktar, 2022). Wang, Aledavood and Kulshrestha (2025) demonstrated through objective web trace data that individuals with higher UCLA loneliness scores exhibit distinct and elevated usage patterns specifically on visual-sharing, messaging, and networking-oriented social media platforms. While our cross-sectional model captures loneliness as an established psychological state (Stimulus) rather than directly mapping the causal direction from social media use to loneliness, the high-density social media usage profile of our sample justifies examining how general dispositional loneliness interacts with digital materialistic values and compulsive consumption (Goldfield et al., 2026).

Table 1: Demographic Profile of the Sample

Variables	Categories	Count (%)
Gender	Male	428 (43.4%)
	Female	559 (56.6%)
Social media usage time (hours)	1	157 (15.9%)
	1-3	276 (28.0%)
	3-5	280 (28.4%)
	5+	274 (27.8%)
Platform	Instagram	396 (40.1%)
	LinkedIn	113 (11.4%)
	TikTok	259 (26.2%)
	Twitter	219 (22.2%)
Income	Low	256 (25.9%)
	Medium	509 (51.6%)
	High	222 (22.5%)
Marital Status	Single	640 (64.8%)
	Married	347 (35.2%)
Family Type	Nuclear family	428 (43.4%)
	Extended family	135 (13.7%)
	Living alone	424 (43.0%)
Education	Graduate	326 (33.0%)
	Associate's/Bachelor's	453 (45.9%)
	High school	208 (21.1%)
Frequency of Online Shopping (times/month)	1	191 (19.4%)
	1-3	272 (27.6%)
	3-5	287 (29.1%)
	5+	237 (24.0%)
Age	31.1±11.53 (18-65)	

Table 1 presents the frequency and percentage distributions of the demographic characteristics of the 987 participants included in the study. Women accounted for 56.6% (n=559) of the participants, while men accounted for 43.4% (n=428). Regarding marital status, 64.8% (n=640) of the sample were single, while 35.2% (n=347) were married. In terms of educational background, the largest group consists of "Associate's/Bachelor's" degree holders at 45.9% (n=453), followed by 'Graduate' degree holders at 33.0% (n=326) and those with a "Secondary Education" level at 21.1% (n=208). In terms of income level, more than half of the participants (51.6%, n=509) fall into the "Middle" income group; the 'Low' income group accounts for 25.9% (n=256), and the "High" income group accounts for 22.5% (n=222). When daily social media usage durations are examined, the categories "1–3 hours" (28.0%), "3–5 hours" (28.4%), and "5+ hours" (27.8%) are distributed in similar proportions, while usage of "less than 1 hour" has the lowest share at 15.9% (n=157). The most preferred platform is Instagram at 40.1% (n=396), followed by TikTok (26.2%),

Twitter (22.2%), and LinkedIn (11.4%). In terms of participants' living arrangements, "Nuclear family" (43.4%, n=428) and "Living alone" (43.0%, n=424) have similar proportions; the proportion in an "Extended family" structure is 13.7% (n=135). Regarding the frequency of online shopping, those making "3–5 purchases" lead with 29.1% (n=287), followed by "1–3 purchases" at 27.6%, "5+ purchases" at 24.0%, and "1 purchase" at 19.4%. Finally, it was calculated that the age distribution of participants is skewed around a mean of 31.1.

3.2. Data Analysis

The process of testing the research model and identifying latent segments was conducted using a systematic three-stage approach. In the first stage of the analysis, the validity and reliability levels of the measurement model were evaluated. In this context, Cronbach's Alpha (CA) and Composite Reliability (CR) were examined for internal consistency, and for convergent validity, the criterion of Average Variance Extracted (AVE) values exceeding 0.50 was used. Discriminant validity was assessed using the Fornell-Larcker criterion and the Heterotrait-Monotrait (HTMT) ratio, which provides a more rigorous approach. Following the validation of the measurement model, the global model was tested using a bootstrapping procedure conducted with 5,000 subsamples; path coefficients, p-values, and R^2 values indicating the model's explanatory power were reported. To test the study's central hypothesis—the consumer heterogeneity paradigm—the FIMIX-PLS technique was applied to identify latent subgroups within the data. This technique relaxes the assumption that all participants share the same structural coefficients, thereby identifying segments that differ in their structural relationships through probabilistic classification. The statistical significance of the differences in structural model coefficients among the identified latent segments was tested using Multi-Group Analysis (MGA). In the final stage, segment profiling was conducted using difference tests to define the demographic and behavioral characteristics of each segment.

3.3. Measurement Model Assessment

A confirmatory factor analysis was performed to assess the model's usability. The software calculated model fit criteria as SRMR=0.033, $\chi 2$=2114.280, $\chi 2$/df=2.39, NFI=0.924 (Bentler and Bonett, 1980; Henseler vd., 2015; Lohmöller, 1989). The results of Squared Euclidean Distance = 1.089 (d_ULS) and Geodesic Distance = 0.351 (d_G), calculated for this purpose, indicate that the model is valid ($p > 0.05$) (Dijkstra and Henseler, 2015).

Table 2 presents the results regarding the model's convergent validity and multicollinearity. According to the analysis results, the VIF (Variance Inflation Factor) values for all items were below 5, the critical threshold accepted in the literature; therefore, no multicollinearity issues were found among the variables. It is observed that Cronbach's Alpha (α) values, which represent the internal consistency and reliability of the scales, range from 0.862 to 0.959; while Composite Reliability (ϱ) values range from 0.906 to 0.962 (Fornell and Larcker, 1981). The fact that these coefficients for all latent variables remain above the 0.70 reference point demonstrates that the measurement model is highly reliable. When examining the outer loadings used to assess convergent validity, it is observed that the vast majority of items are above the 0.70 threshold, with only items L14 (0.696) and L20 (0.680) remaining very close to but still within an acceptable range of this value (Hair, Black and Babin, 2010). Furthermore, the Average Variance Explained (AVE) values for the constructs range from 0.560 to 0.707, exceeding the 0.50 threshold, indicating that the measurement model meets the criteria for convergent validity (Hair, Matthews, Matthews and Sarstedt, 2017).

Table 2: Construct and Scale Statistics

Construct and item	VIF	Convergent validity		Internal consistency/reliability	
		Outer Loading	AVE[a]	α[b]	ϱ[c]
Loneliness			0.560	0.959	0.962
L1	2.187	0.760			
L2	2.102	0.744			
L3	1.925	0.719			
L4	1.900	0.705			
L5	2.621	0.810			
L6	2.253	0.769			
L7	2.205	0.756			
L8	2.313	0.766			
L9	2.308	0.776			
L10	2.003	0.726			
L11	2.516	0.801			
L12	1.950	0.722			
L13	2.213	0.761			
L14	1.930	0.696			
L15	2.093	0.743			
L16	1.919	0.710			
L17	2.523	0.801			
L18	2.033	0.733			
L19	2.281	0.774			
L20	1.750	0.680			
Centrality			0.671	0.918	0.935
C1	2.309	0.812			
C2	2.322	0.814			
C3	2.279	0.829			
C4	2.171	0.804			
C5	2.136	0.812			
C6	2.125	0.802			
C7	2.882	0.858			
Happiness			0.707	0.862	0.906
H1	1.829	0.796			
H2	2.049	0.850			
H3	2.071	0.856			
H4	2.210	0.861			
Success			0.691	0.911	0.931
D1	2.030	0.803			
D2	2.051	0.791			
D3	2.596	0.858			
D4	2.247	0.823			
D5	2.650	0.859			
D6	2.488	0.853			
Compulsive Buying			0.636	0.904	0.924
CB1	2.086	0.800			
CB2	2.156	0.799			
CB3	1.856	0.759			
CB4	2.299	0.824			
CB5	2.100	0.797			
CB6	2.257	0.817			
CB7	1.942	0.783			

a: AVE (Average variance extracted), b: Cronbach's alpha, c: Composite reliability

Table 3 presents the discriminant validity of the constructs used in the study, which was analyzed using the Fornell-Larcker criterion and Heterotrait-Monotrait (HTMT) ratios, and the results were reported. The values on the diagonal in Table 3 represent the square root of the Average Variance Explained (AVE) for each latent variable. To ensure discriminant validity, these values must exceed the correlation coefficients between the variable and other constructs. The analysis revealed that the square roots of the AVE values for all constructs were greater than the correlations in their respective rows and columns, and that the Fornell-Larcker criterion was met. The HTMT ratios, another modern approach used to test discriminant validity in the measurement model, are provided in parentheses. Considering the accepted thresholds of 0.85 or 0.90 for these ratios in the literature, it is observed that all HTMT values in the table fall below these thresholds. The results obtained from both the Fornell-Larcker and HTMT analyses demonstrate that each structure in the model is empirically distinct from the others and that discriminant validity is established (Hair et al., 2019; Henseler et al., 2015).

Table 3: Discriminant Validity* of Construct

Scale	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
[1] Loneliness	0.748				
[2] Centrality	0.161 (0.169)	0.819			
[3] Happiness	0.286 (0.309)	0.402 (0.450)	0.841		
[4] Success	0.260 (0.273)	0.439 (0.479)	0.364 (0.411)	0.832	
[5] Compulsive Buying	0.370 (0.396)	0.239 (0.257)	0.279 (0.312)	0.262 (0.287)	0.797
*Fornell-Larcker (HTMT)					

Since the data used in the study were collected from the same participants simultaneously, the problem of common method variance may be encountered (Bozkurt, Gligor, Ozer, Sarp and Srivastava, 2024). Harman's single-factor test was used to test this situation. In this approach, the criterion value was determined as the first component of the variance in the statements explaining less than 50% of the total variance (Baumgartner, Weijters and Pieters, 2021). Factor analysis was used to reach the results. According to the results, the statements are grouped into 5 factors. The first factor explains approximately 30.789% of the total variance. Thus, it is inferred that the study is free of common method variance.

4. Results

4.1. Assessment of the Global Model

After examining the adequacy of the measurement model estimates, the evaluation of the structural model begins. This evaluation requires examining the model's predictive validity and verifying the path coefficients between the constructs and their levels of significance.

Table 4: Hypothesis Tests for the Global Model

Effect	Hypotheses	Path	β	t	p values	Sig.	f^2
Direct	H1	L -> C	0.163	5.005	<0.001	Yes	0.027
	H2	L -> H	0.289	10.676	<0.001	Yes	0.089
	H3	L -> S	0.263	8.315	<0.001	Yes	0.072
	H4	C -> CB	0.099	2.745	0.006	Yes	0.008
	H5	H -> CB	0.185	5.402	<0.001	Yes	0.030
	H6	S -> CB	0.153	4.196	<0.001	Yes	0.020
Indirect	H7	L -> C -> CB	0.041	3.249	0.001	Yes	
	H8	L -> H -> CB	0.054	4.388	0.000	Yes	
	H9	L -> S -> CB	0.016	2.152	0.031	Yes	
L: Loneliness, C: Centrality, H: Happiness, S: Success, CB: Compulsive Buying							

The structural model results and hypothesis tests for the direct and indirect relationships within the global model are presented in Table 4. The findings are presented as path coefficients (β), t-values, p-values, and effect sizes (f2). According to the analysis results, all hypotheses testing direct effects (H1–H6) were statistically significant ($p < 0.05$). It was determined that the Loneliness (L) variable has positive and

significant effects on the dimensions of Centrality (β = 0.163), Happiness (β = 0.289), and Success (β = 0.263). It was observed that the strongest direct effect on CB originated from the Happiness (β = 0.185; p < 0.001) variable. This is followed, in order, by the Success (β = 0.153; p < 0.001) and Centrality (β = 0.099; p = 0.006) variables. When examining the effect sizes (f2), the L → H path contributed the most to the model, with a value of 0.089, while the C → CB path had a relatively lower effect size of 0.008.

The indirect relationships in the model were tested using the bootstrapping method (5000 subsamples), and all mediation hypotheses were supported (H7–H9 Supported). Loneliness's indirect effect on CB via Happiness (β = 0.054; p < 0.001) is the mediating path with the highest coefficient (H8). The effects of loneliness on CB via Centrality (β = 0.041; p = 0.001) and via Success (β = 0.016; p = 0.031) were statistically significant, confirming hypotheses H7 and H9. Overall, Table 4 indicates that feelings of loneliness trigger the subdimensions of materialism and establish a significant mechanism influencing CB behavior through these dimensions.

The model's explanatory power for CB, the final dependent variable, was 11.2% (R2adj = 0.112). This indicates that the independent variables in the model (C, H, S) explain approximately 11% of the variance in CB behavior. When examining the other endogenous variables explained by the Loneliness (L) variable, 8.2% of the variance in the Happiness (H) variable, 6.7% of the variance in the Success (S) variable, and 2.6% of the variance in the Centrality (C) variable are explained by feelings of loneliness. While this explanatory power may appear relatively low at first glance, it aligns with the complex, multifaceted, and psychopathological nature of compulsive consumption. Compulsive buying is a chronic coping mechanism heavily driven by a constellation of factors not captured in this model, including neurobiological impulse control deficiencies, financial literacy, genetic predispositions, and broader obsessive-compulsive spectrum disorders (Barbieri et al., 2025; Faber & O'Guinn, 1992). More importantly, from an analytical standpoint, this low global R2 is a direct empirical manifestation of unobserved data heterogeneity rather than a structural deficit in the model's theoretical framework. As uncovered by our subsequent FIMIX-PLS analysis, the total sample contains distinct segments with opposite-directional pathways. Aggregating these structurally divergent consumer profiles into a single global estimation creates a statistical masking effect that artificially suppresses the global R2 value (Hair et al., 2016; Sarstedt and Ringle, 2010). This limitation directly justifies and necessitates the deployment of a latent profile approach to decouple the distinct explanatory powers within each sub-segment.

4.2. Identifying Data Heterogeneity and Segment Size (FIMIX-PLS)

To test the "consumer heterogeneity" paradigm—the central hypothesis of the study—the FIMIX-PLS technique was applied to identify unobserved (latent) subgroups within the data. By relaxing the assumption that all participants share the same structural coefficients (homogeneity), this technique identifies segments that differ in their structural relationships through probabilistic classification (Loureiro and González, 2011).

Prior to the FIMIX-PLS analysis, the minimum group size and maximum number of segments were calculated using two different methods to determine how many potential segments the data could be analyzed into. The first approach is a calculation based on model complexity. In accordance with the method proposed by Hair et al. (2016), the minimum cluster size required for the analysis to be valid was determined to be 100, using the dimension with the highest indicator count in the model (UCLA Loneliness item count = 20) as the basis and applying the rule of five. Accordingly, it was determined that the maximum number of segments allowed by the total sample (n=987) is approximately 10 (987/100 ≈ 9.87). In the second approach, a supplementary power analysis was conducted to improve precision. Under parameters of a moderate effect size (f^2=0.15), a 5% significance level (α=0.05), and 80% statistical power (1-β=0.80), the minimum sample size required for the most complex structure in the model was calculated as 55. Although this calculation theoretically allows for the analysis of a larger number of segments (987/55 ≈ 17.94), the analysis was limited to a 10-segment solution due to the model's interpretability and the principle of parsimony. It is important to note that for this study, the sample size in any given segment must be ≥100.

When determining the optimal number of segments, information criteria should also be evaluated collectively. To this end, the Akaike Information Criterion (AIC) and its variants, which assess the balance between model fit and complexity; the Bayesian Information Criterion (BIC) and Consistent AIC (CAIC), which are considered the most reliable criteria for determining the optimal number of segments in small and medium-sized samples; and the Entropy Statistic Normed (EN) statistics, which indicate the clarity of differentiation between segments, were examined. For the AIC, BIC, and CAIC criteria calculated based on different numbers of segments, the smallest value is considered, while for EN, a value >0.5 is used (Castillo et al., 2026). Since a perfect fit cannot be expected in the results, the number of segments that satisfy most of the criteria is considered ideal (Jo and An, 2024; Sarstedt et al., 2011).

Table 5: Information Criteria by Number of Segments

Information Criteria	Cluster2	Cluster3	Cluster4
AIC	10802.220	10766.155	10749.514
AIC3	10823.220	10798.155	10792.514
AIC4	10844.220	10830.155	10835.514
BIC	10905.008	10922.785	10959.985
CAIC	10926.008	10954.785	11002.985
HQ	10841.311	10825.723	10829.559
MDL5	11484.160	11805.303	12145.868
LnL	-5380.110	-5351.078	-5331.757
EN	0.300	0.366	0.378
NFI	0.348	0.363	0.342

The BIC and CAIC criteria are considered the most reliable and consistent indicators for determining the number of segments in the literature (Jo and An, 2024). The BIC and CAIC values reached their lowest (minimum) point at the Cluster2 (segment). The AIC3 criterion, however, reaches its minimum value at the Cluster4. In the literature, AIC3 is presented as an alternative to mitigate the risk of BIC underestimating the number of segments (Sarstedt et al., 2011). The Entropy value, which indicates the clarity of differentiation between segments, was lower for the Cluster2 than for the other segment counts. Generally, values above 0.50 are preferred. Although the 0.50 threshold is exceeded starting with the Cluster8, the fact that the AIC3, BIC, and CAIC values have risen again at these levels indicates that an 8-segment solution carries a risk of overfitting. As an important detail, when partitioning into more than 4 segments, the sample size per segment falls below the threshold value rule (≥100) established for this study. Therefore, Table 5 presents only the results where the sample size rule is met. Based on all evaluations, the FIMIX analysis results are presented using 2 segments.

Table 6: Comparison of Path Coefficients by Segment

Effect	Hypotheses	Path	β_{Seg1}	β_{Seg2}	$\Delta\beta$	f^2_{Seg1}	f^2_{Seg2}	Δf^2
Direct	H1	L -> C	0.443***	-0.350***	0.794***	0.245	0.140	0.104**
	H2	L -> H	0.516***	-0.206***	0.722***	0.362	0.044	0.318***
	H3	L -> S	0.565***	-0.287***	0.853***	0.470	0.090	0.380***
	H4	C -> CB	-0.019&	0.361***	-0.379***	0.000	0.111	-0.111***
	H5	H -> CB	0.264***	-0.108&	0.372***	0.066	0.011	0.055*
	H6	S -> CB	0.308***	-0.203**	0.511***	0.087	0.038	0.049*
Indirect	H7	L -> C -> CB	0.174***	0.058*	0.116***			
	H8	L -> H -> CB	0.136***	0.022&	0.114***			
	H9	L -> S -> CB	-0.008&	-0.126***	0.118***			

*:<0.05, **:<0.01, ***:<0.001, &:>0.05

The structural differences between the two segments identified through FIMIX-PLS analysis are presented in Table 6, comparing path coefficients, effect sizes, and the significance levels of the differences between coefficients. The analysis results indicate statistically significant differences in all direct paths tested between Segment 1 and Segment 2 ($p < 0.001$). The effect of the Loneliness (L) variable on the dimensions of materialism (C, H, S) exhibits moderate positive values in Segment 1 (β_C=0.443; β_H=0.516; β_S=0.565),

whereas in Segment 2, all these effects are found to be negative (β_C=-0.350; β_H=0.206; β_S=0.287). When examining effect sizes, the role of loneliness in explaining the dimensions of materialism is "large" or "moderate" in Segment 1, whereas it is low in Segment 2. The effect of Centrality (C) on CB is negative and insignificant in Segment 1 (β = -0.019), whereas in Segment 2, it has a positive and significant effect (β = 0.361; f^2 = 0.111). The effects of the Happiness (β = 0.264; f^2 = 0.066) and Success (β = 0.308; f^2 = 0.087) dimensions on CB are positive and significant in Segment 1, whereas in Segment 2, the Happiness (β = -0.108; f^2 = 0.011) and Success (β = -0.203; f^2 = 0.038) are negative. The visual representation of the results is given in Figure 1.

Significant differences were also observed in the functioning of mediation mechanisms across latent segments. Across all indirect pathways examined for mediation effects, differences between segments are significant (p<0.001). In the L→ C→ CB (H7) pathway, Segment 1 exhibits a positive indirect effect with a coefficient of 0.174, while this effect is lower (0.058) in Segment 2. In the L→ S→ CB (H9) path, no indirect effect was found for Segment 1 (β = -0.008), but a negative and significant indirect effect (β = -0.126) was calculated for Segment 2 (p < 0.001). Finally, in the L→ H→ CB (H8) path, a positive and significant indirect effect was found for both Segment 1 (β = 0.136) and Segment 2 (β = 0.022).

Figure 1: Comparative Structural Model by Segment

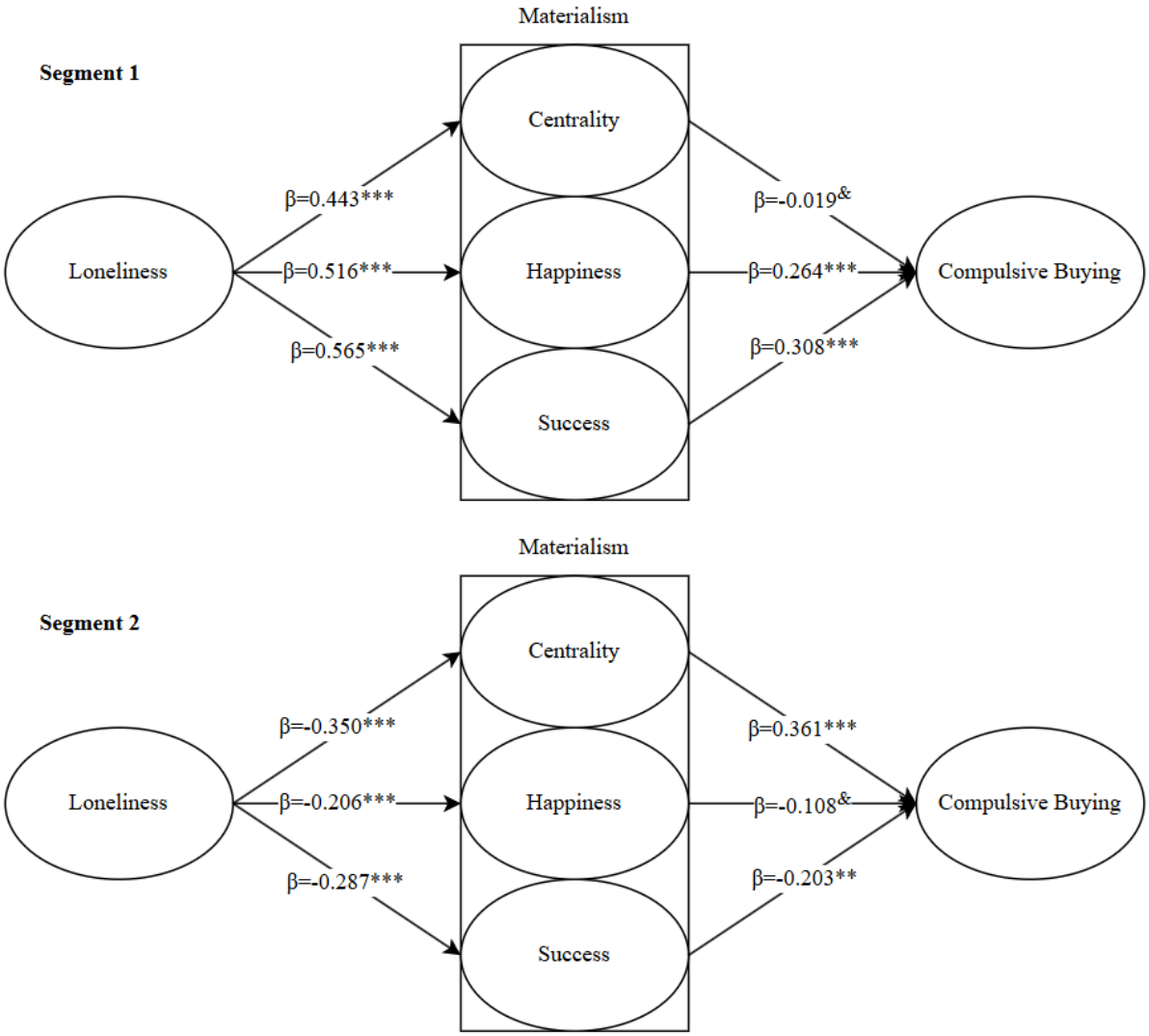

*:<0.05, **:<0.01, ***:<0.001, &:>0.05

Examining the magnitude of effects and the direction of path coefficients, it was found that participants in Segment 1 represent a group in which loneliness strongly triggers materialistic values and, consequently, CB. In contrast, for participants in Segment 2, it was determined that loneliness does not function as a driving force in shaping the direction and strength of relationships between variables.

4.3. Segment Profiling

After identifying unobserved heterogeneity in the data using FIMIX-PLS analysis, the process moved on to the segment profiling stage to make these latent segments identifiable and manageable. Since FIMIX-PLS groups participants solely based on the similarity of relationships within the structural model, this stage raises the question of whether differences in demographic data can also explain these segments. In this context, Chi-square and Mann-Whitney U tests were conducted on the demographic data, using the segment to which each participant most likely belongs as the basis.

Table 7: Demographic and Behavioral Comparison of Segments

Variables	Categories	Segment 1 (n=674)	Segment 2 (n=313)	p
Gender	Male	274 (64.02 %)	154 (35.98 %)	<0.001
	Female	400 (71.56 %)	159 (28.44 %)	
Social media usage time (hours)	1	31 (19.75 %)	126 (80.25 %)	<0.001
	1-3	141 (51.09 %)	135 (48.91 %)	
	3-5	228 (81.43 %)	52 (18.57 %)	
	5+	274 (100.00 %)	0 (0.00 %)	
Platform	Instagram	297 (75.00 %)	99 (25.00 %)	<0.001
	LinkedIn	30 (26.55 %)	83 (73.45 %)	
	TikTok	259 (100.00 %)	0 (0.00 %)	
	Twitter	88 (40.18 %)	131 (59.82 %)	
Income	Low	222 (86.72 %)	34 (13.28 %)	<0.001
	Medium	362 (71.12 %)	147 (28.88 %)	
	High	90 (40.54 %)	132 (59.46 %)	
Marital Status	Single	552 (86.25 %)	88 (13.75 %)	<0.001
	Married	122 (35.16 %)	225 (64.84 %)	
Family Type	Nuclear family	51 (37.78 %)	84 (62.22 %)	<0.001
	Extended family	354 (83.49 %)	70 (16.51 %)	
	Living alone	269 (62.85 %)	159 (37.15 %)	
Education	Graduate	147 (45.09 %)	179 (54.91 %)	<0.001
	Associate's/Bachelor's	177 (85.10 %)	31 (14.90 %)	
	High school	350 (77.26 %)	103 (22.74 %)	
Frequency of Online Shopping (times/month)	1	145 (75.92 %)	46 (24.08 %)	<0.001
	1-3	130 (47.79 %)	142 (52.21 %)	
	3-5	38 (13.24 %)	249 (86.76 %)	
	5+	0 (0.00 %)	0 (0.00 %)	
Age		25.55±8.0 (18-65)	43.19±8.0 (30-65)	<0.001
Loneliness		2.388±0.543 (1-4)	2.456±0.626 (1-4)	0.229
Centrality		3.029±0.777 (1-5)	3.094±0.828 (1-5)	0.264
Happiness		3.140±0.824 (1-5)	3.314±0.769 (1-5)	<0.001
Success		3.031±0.756 (1-5)	3.079±0.816 (1-5)	0.600
Compulsive Buying		2.881±0.773 (1-5)	2.909±0.720 (1-5)	0.422

Table 7 comprehensively highlights the differences between the two identified segments. According to the analysis results, while demographic and behavioral variables differ significantly between segments ($p < 0.001$), scale scores exhibit a more homogeneous pattern. Segment 1 (n=674) comprises younger consumers, with an average age of 25.55, and includes all users who spend more than 5 hours per day on social media. Segment 2 (n=313), on the other hand, reflects an older demographic (43.19) with a shorter duration of social media use. While all TikTok users are in Segment 1, LinkedIn and Twitter usage is concentrated in Segment 2. In terms of online shopping frequency, Segment 2 ($n_{3–5\ times} = 249$; 86.76%) exhibits a more active

profile, whereas Segment 1 shows a tendency toward lower-frequency shopping. 86.72% of the low-income group and 86.25% of single participants are in Segment 1; 59.46% of the high-income group and 64.84% of married participants are in Segment 2. Notably, the mean scores on the UCLA Loneliness Scale (p=0.229) and the CB Scale (p=0.422) did not differ significantly across segments. This indicates that both groups exhibited similar psychological states on average; however, in accordance with the fundamental premise of the FIMIX-PLS analysis, the interactions and path coefficients between these variables differed. While no significant difference was found in the Centrality and Success dimensions of materialism, Segment 2 (3.314 ± 0.769) has a statistically significantly higher average than Segment 1 (3.140 ± 0.824) in the Happiness dimension (p<0.001). This suggests that Segment 2 is more inclined to view material possessions as a source of happiness.

Figure 2: Visualization of FIMIX-PLS Segments Using t-SNE

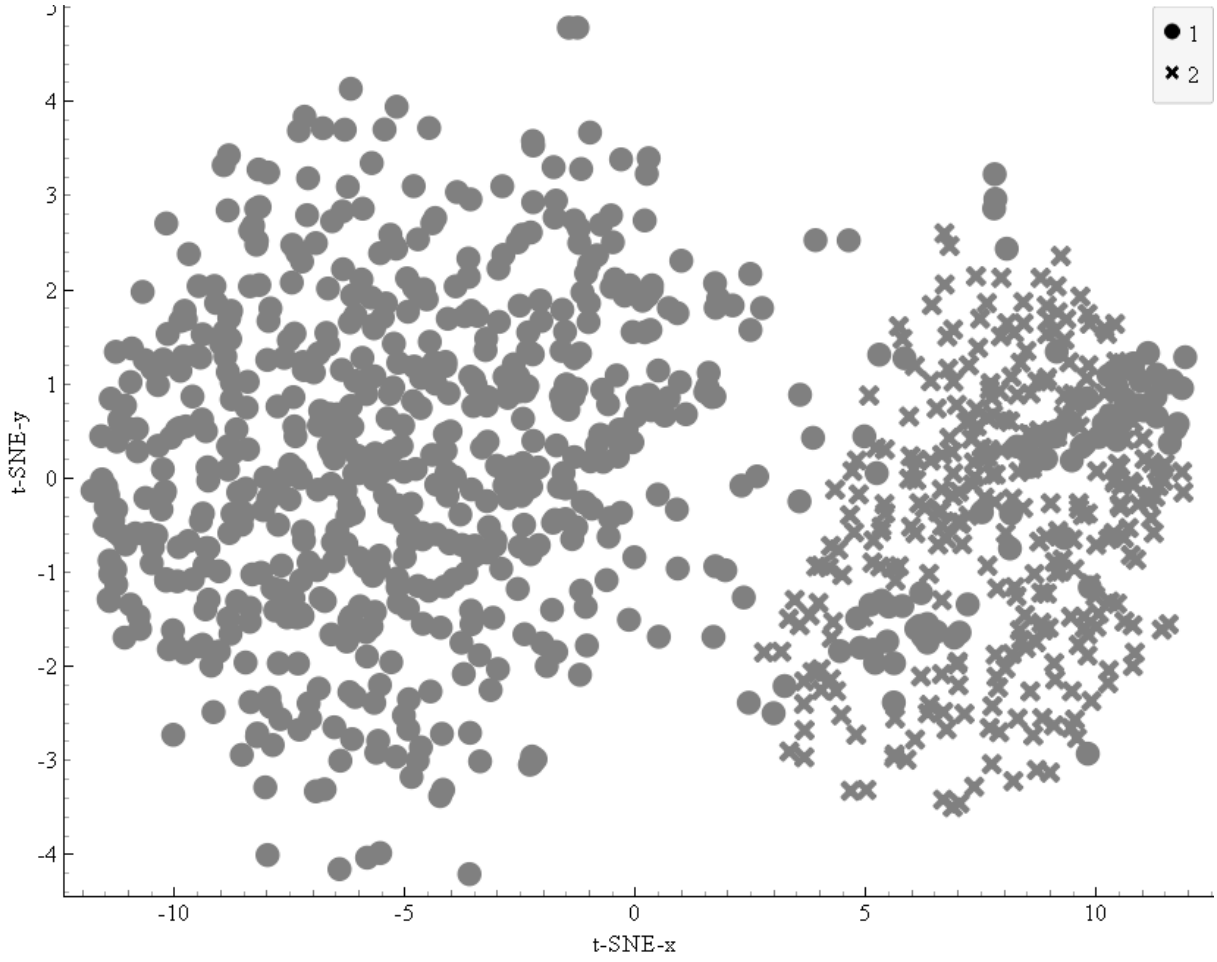

The calculated Entropy Normed (EN) statistic for the two-segment solution was 0.300 (Table 5), which falls below the traditionally recommended strict threshold of 0.50 (Sarstedt et al., 2011). In PLS-SEM latent class applications, a lower EN value typically indicates that the posterior probabilities of participant assignments exhibit a high degree of distributional overlap and fuzzy boundaries rather than mutally exclusive separation (Hair et al., 2016). This structural fuzziness is conceptually justified by the highly complex and non-linear nature of consumer psychopathology and behavioral motivations, where distinct consumer mindsets cannot be partitioned into absolute, rigid dichotomies. More importantly, to validate the empirical distinctiveness and practical partitioning power of these latent segments despite the lower algebraic entropy, a non-linear dimension reduction via the t-SNE algorithm was deployed (Figure 2).

The calculated Entropy Normed (EN) statistic for the two-segment solution was 0.300 (Table 5), which falls below the traditionally recommended strict threshold of 0.50 (Sarstedt et al., 2011). In PLS-SEM latent class

applications, a lower EN value typically indicates that the posterior probabilities of participant assignments exhibit a high degree of distributional overlap and fuzzy boundaries rather than mutally exclusive separation (Hair et al., 2016). This structural fuzziness is conceptually justified by the highly complex and non-linear nature of consumer psychopathology and behavioral motivations, where distinct consumer mindsets cannot be partitioned into absolute, rigid dichotomies. More importantly, to validate the empirical distinctiveness and practical partitioning power of these latent segments despite the lower algebraic entropy, a non-linear dimension reduction via the t-SNE algorithm was deployed (Figure 2).

The t-SNE (t-Distributed Stochastic Neighbor Embedding) technique was used to empirically test the statistical validity and discriminatory power of the latent segments identified through FIMIX-PLS analysis on the dataset. t-SNE is an advanced dimension reduction method that projects multidimensional data—comprising participants' scale responses and demographic characteristics—onto a two-dimensional plane while preserving the similarity structures among them (Van der Maaten and Hinton, 2008). This visualization process demonstrates that the segment profiles detailed in Table 7 are clearly distinguished not only algebraically but also in the data space. The clustering of circle (Segment 1) and cross (Segment 2) points in Figure 2 indicates that the identified segments are empirically distinct. The fact that both clusters are concentrated within their own groups confirms that the segments possess a high degree of internal consistency and that the FIMIX-PLS algorithm successfully resolved the heterogeneous structure. The presence of participants from Segment 1 (circle) within Segment 2 (cross) was interpreted as a consequence of the EN statistic in Table 5 not approaching the 0.5 threshold. In light of these algebraic and visual evidences, it has been concluded that the effect of social media-induced loneliness on purchasing behavior is not the same for all consumers, and that consumers exhibit two distinct profiles that are clearly differentiated in the data space.

5. Conclusion and Discussion

This study crosses a critical threshold in marketing science by thoroughly examining the complex, latent interactions among digital consumers' feelings of loneliness, materialistic tendencies, and compulsive buying behaviors using PLS-SEM and FIMIX-PLS methods. The findings challenge the literature's assumption of a homogeneous consumer, empirically demonstrating that the digital market may consist of distinct segments that are structurally and psychologically distinct.

The global model results of the study confirm that feelings of loneliness trigger compulsive buying through a materialistic pursuit of happiness, and that the tendency to "fill an emotional void with material possessions" is a general pattern. These findings represent a structural extension and segment-based expansion of Pieters' (2013) conclusion regarding the "vicious cycle" between loneliness and materialism, as well as Mendini and Furchheim's (2025) approach of "escaping loneliness through shopping." While meta-analyses of Barbieri et al. (2025) identified a general positive correlation between compulsive buying and all dimensions of materialism, our study sheds light on the underlying dynamics of this relationship.

In this group—which constitutes the majority of the sample, has an average age of 25.55, and consists of heavy TikTok users—feelings of loneliness increase the tendency to view material possessions as a "happiness medicine" or a "measure of success," an implication emphasized by Pieters (2013). This finding is fully consistent with studies suggesting that social comparison triggers materialism and compulsive consumption among young people (Islam et al., 2018; Jameel et al., 2024). In this segment, digital shopping serves as a structural "emotional compensation" and psychological buffer, helping mask the negative emotions created by social isolation (Harnish et al., 2019; Gentina et al., 2018).

Among participants in Segment 2—who have an average age of 43.19 and prefer professional-oriented platforms—the psychological roots of consumption are independent of loneliness. In fact, as loneliness increases, a tendency to move away from materialistic values is observed. In this group, the factor that triggers compulsive buying is not an emotional void but rather the dimension of materialistic centrality. This finding challenges existing theories by demonstrating that compulsive consumption can arise not only as a result of pathological anxiety (Harnish et al., 2019) but also as a result of the construction of a seemingly rational lifestyle. According to computational psycholinguistic evidence (Wang et al., 2025), loneliness in

mature individuals often triggers a stronger cognitive focus and deeper psychological appraisal rather than purely emotional distress. Unlike younger demographics who seek immediate digital or material escapism, older and partnered consumers (as characterized in Segment 2) may respond to loneliness by internalizing the experience or seeking meaningful socio-emotional depth, thereby experiencing a cognitive detachment from superficial materialistic values. Furthermore, since compulsive buying in this segment is strongly driven by materialistic centrality as a structured lifestyle choice rather than an impulsive emotional patch, their materialistic orientation operates more effectively within active social and professional spheres and paradoxically diminishes when they experience subjective isolation.

The most significant analytical contribution our study makes to the field of marketing is the integrated use of FIMIX-PLS and PLS-SEM algorithms to identify unobserved heterogeneity (Sarstedt et al., 2011; Hair et al., 2022; Jo and An, 2024). While many studies in the literature analyze data as a single aggregate, thereby overlooking opposite-directional relationships, this study introduces a methodological approach aimed at enhancing multidimensional analysis through a more refined data-filtering process. This methodological approach enhances the efficiency of consumer-focused analysis and enables the systematic tracking of complex behavioral models.

In light of these findings, the field of marketing must abandon the dogmas of demographic-based mass communication. In the future, the field must evolve to understand better the asymmetric effects on consumers of algorithms that exploit psychological vulnerabilities, such as FOMO, in digital environments, as well as the effects of social media influencers (SMIs) and virtual influencers (Ding and Tabari, 2024; Kumar and Kumar, 2024). Research will center on how to guide modern consumers toward meaning-driven consumption practices without jeopardizing their mental health (Mendini and Furchheim, 2025).

There are methodological limitations inherent in the design of our study. The cross-sectional research design precludes drawing definitive conclusions about causality in the vicious cycle that develops over time between variables (Pieters, 2013). Additionally, participants' specific algorithm exposures and cultural contexts remain unanswered questions; future longitudinal studies should address these gaps (Mendini and Furchheim, 2025; Barbieri et al., 2025).

The fact that individuals who feel lonely use their purchasing impulses as an escape mechanism raises serious ethical responsibilities for brands and implies "therapeutic" connotations. Marketing professionals should avoid exploiting the vulnerabilities of lonely young people, particularly those in Segment 1, as a financial tool (Ding and Tabari, 2024); instead, they should adopt empathy-based approaches (Rais et al., 2025). Policies that prioritize consumer well-being and genuine social belonging will be a fundamental prerequisite for organizations' long-term social legitimacy.

A key methodological limitation pertains to the causal direction between social media use and loneliness. Because our study employs a cross-sectional design, the causal chain implying that loneliness is explicitly induced by social media environment remains a theoretical premise rather than an empirically verified causal path. Although recent experimental evidence from randomized controlled trials (RCTs) confirms that voluntarily reducing social media use leads to a direct causal decrease in loneliness scores measured via the UCLA scale among youth with affective distress, our data cannot map this baseline causality. Future research should utilize longitudinal web trace analysis or cross-lagged panel designs to isolate social media-induced isolation from general dispositional loneliness.

Certain statistical limitations of our model must be acknowledged. The relatively low overall explanatory power for compulsive buying behavior suggests that future frameworks should include additional clinical or situational predictor variables, such as impulse control scales or financial literacy indices. Although the descriptive robustness of the profiles has been visually validated via t-SNE, future research should employ alternative machine learning approaches, such as REBUS-PLS or prediction-oriented segmentation (POS-PLS), to enhance both classification accuracy and explanatory discriminability.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

Akhtar, N., Islam, T., Hameed, Z., Ghaffar, A., Sharma, A., Kincl, T. and Islam, F. (2025). Unveiling Mechanism of SNSs Addiction on Wellbeing: The Moderating Role of Loneliness and Social Anxiety. *Behaviour and Information Technology*, *44*(12), p.2876–2895. https://doi.org/10.1080/0144929X.2024.2417390

Barbieri, G., Mosto, G. and Rogier, G. (2025). Materialism and Compulsive Buying: A Systematic Review and Meta-analysis. *International Journal of Mental Health and Addiction*, p.1–29. https://doi.org/10.1007/s11469-025-01478-2

Baumeister, R. F. and Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, *117*(3), p.497–529. https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497

Baumgartner, H., Weijters, B. and Pieters, R. (2021). The Biasing Effect of Common Method Variance: Some Clarifications. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *49*(2), p.221–235. https://doi.org/10.1007/s11747-020-00766-8

Bentler, P. M. and Bonett, D. G. (1980). Significance Tests and Goodness of Fit in the Analysis of Covariance Structures. *Psychological Bulletin*, *88*(3), p.588–606. https://doi.org/10.1037/0033-2909.88.3.588

Bozkurt, S., Gligor, D., Ozer, S., Sarp, S. and Srivastava, R. (2024). The Impact of Perceived Social Media Interactivity on Brand Trust. The Mediating Role of Perceived Social Media Agility and the Moderating Role of Brand Value. *Journal of Marketing Analytics*, *12*(3), p.523–536. https://doi.org/10.1057/s41270-023-00268-w

Bui, C. T., Ngo, T. T. A., Chau, H. K. L. and Tran, N. P. N. (2025). How Perceived eWOM in Visual Form Influences Online Purchase Intention on Social Media: A Research Based on the SOR Theory. *PLOS ONE*, *20*(7), e0328093. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0328093

Busalim, A., Hollebeek, L. D. and Lynn, T. (2024). The Effect of Social Commerce Attributes on Customer Engagement: An Empirical Investigation. *Internet Research*, *34*(7), p.187–214. https://doi.org/10.1108/INTR-03-2022-0165

Cacioppo, J. T. and Hawkley, L. C. (2009). Perceived Social Isolation and Cognition. *Trends in Cognitive Sciences*, *13*(10), p.447–454. https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.06.005

Castillo, A., Rescalvo-Martin, E. and Karatepe, O. M. (2026). Finite Mixture Partial Least Squares (FIMIX-PLS) in Service Research. *The Service Industries Journal*, *0*(0), s.1–26. https://doi.org/10.1080/02642069.2026.2648266

Chen, M.-J. (2023). Antecedents and Outcomes of Virtual Presence in Online Shopping: A Perspective of SOR (Stimulus-Organism-Response) Paradigm. *Electronic Markets*, *33*(1), 58. https://doi.org/10.1007/s12525-023-00674-z

Christopher, A. N., Saliba, L. and Deadmarsh, E. J. (2009). Materialism and Well-Being: The Mediating Effect of Locus of control. *Personality and Individual Differences*, *46*(7), p.682–686. https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.01.003

Çam, S., Tuna, M. F. and Bayır, T. (2026). Exploring the Customer Experience Regarding AI-Powered Fintech Chatbots in Terms of SOR Theory. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *21*(2), 49. https://doi.org/10.3390/jtaer21020049

Dijkstra, T. K. and Henseler, J. (2015). Consistent and Asymptotically Normal PLS Estimators for Linear Structural Equations. *Computational Statistics and Data Analysis*, *81*, p.10–23. https://doi.org/10.1016/j.csda.2014.07.008

Ding, Q. S. and Tabari, S. (2024). Influencers, Materialism, Mental Health and Sustainability. (Edd: S. Tabari and Q. S. Ding), *Celebrity, Social Media Influencers and Brand Performance: Exploring New Dynamics and Future Trends in Marketing*, p.197–211. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-63516-8_10

Dinh, T. C. T. and Lee, Y. (2024). Social Media Influencers and Followers' Conspicuous Consumption: The Mediation of Fear of Missing out and Materialism. *Heliyon*, *10*(16), e36387. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36387

Dittmar, H. (2005). Compulsive Buying – A Growing Concern? An Examination of Gender, Age, and Endorsement of Materialistic Values as Predictors. *British Journal of Psychology 96*(4), p.467–491. https://doi.org/10.1348/000712605X53533

Dittmar, H., Bond, R., Hurst, M. and Kasser, T. (2014). The Relationship Between Materialism and Personal Well-Being: A Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, *107*(5), p.879–924. https://doi.org/10.1037/a0037409

Durucu, M., Tuncer, O. and Bayraktar, C.A. (2022). The Effect of Social Media Usage on Loneliness. In: Calisir, F. (eds) Industrial Engineering in the Internet-of-Things World. GJCIE 2020. *Lecture Notes in Management and Industrial Engineering*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-76724-2_22

Faber, R. J. and O'Guinn, T. C. (1992). A Clinical Screener for Compulsive Buying. *Journal of Consumer Research*, *19*(3), p.459–469. https://doi.org/10.1086/209315

Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, *18*(1), p.39–50. https://doi.org/10.1177/002224378101800104

Fumagalli, E., Shrum, L. J. and Lowrey, T. M. (2022). Consuming in Response to Loneliness: Bright Side and Dark Side Effects. *Current Opinion in Psychology*, *46*, 101329. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101329

Gentina, E., Shrum, L. J. and Lowrey, T. M. (2018). Coping with Loneliness Through Materialism: Strategies Matter for Adolescent Development of Unethical Behaviors. *Journal of Business Ethics*, *152*(1), p.103–122. https://doi.org/10.1007/s10551-016-3329-x

Goldfield, G. S., Lopes, M. V., Mahboob, W., Perry, S. and Davis, C. (2026). Reducing social media use decreases loneliness regardless of gender or level of social comparisons in youth with anxiety and depression: A randomized controlled trial. *Journal of Affective Disorders, 121331*. https://doi.org/10.1016/j.jad.2026.121331

Gupta, A., Kumar, A. and Melese, E. (2023). Young Consumer Engagement at the Bottom of Pyramid: Applying S-O-R Framework in e-Commerce Context. *Young Consumers: Insight and Ideas for Responsible Marketers*, *24*(6), p.786–806. https://doi.org/10.1108/YC-06-2022-1542

Hahn, C., Johnson, M. D., Herrmann, A. and Huber, F. (2002). Capturing Customer Heterogeneity Using a Finite Mixture PLS Approach. *Schmalenbach Business Review*, *54*(3), p.243–269. https://doi.org/10.1007/BF03396655

Hair, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L. and Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: Updated Guidelines on which Method to Use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, *1*(2), p.107–123. https://doi.org/10.1504/IJMDA.2017.087624

Hair, J. F., Black, C. W., Babin, J. B. and Anderson, E. R. (2019). *Multivariate Data Analysis,* 8th Edition, Andover, Hampshire: Cengage.

Hair, J. F., Black, W. C. and Babin, B. J. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. New York City, NY: Pearson Education.

Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2022). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM),* 3rd Editioni, Thousand Oaks, CA: Sage.

Hair, J. F., Sarstedt, M., Matthews, L. M. and Ringle, C. M. (2016). Identifying and Treating Unobserved Heterogeneity with FIMIX-PLS: Part I – Method. *European Business Review*, *28*(1), p.63–76. https://doi.org/10.1108/EBR-09-2015-0094

Harnish, R. J., Bridges, K. R., Gump, J. T. and Carson, A. E. (2019). The Maladaptive Pursuit of Consumption: The Impact of Materialism, Pain of Paying, Social Anxiety, Social Support, and Loneliness on Compulsive Buying. *International Journal of Mental Health and Addiction*, *17*(6), p.1401–1416. https://doi.org/10.1007/s11469-018-9883-y

Henseler, J., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *43*(1), p.115–135. https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8

Islam, T., Sheikh, Z., Hameed, Z., Khan, I. U. and Azam, R. I. (2018). Social Comparison, Materialism, and Compulsive Buying Based on Stimulus-Response-Model: A Comparative Study Among Adolescents and Young Adults. *Young Consumers: Insight and Ideas for Responsible Marketers*, *19*(1), p.19–37. https://doi.org/10.1108/YC-07-2017-00713

Jacoby, J. (2002). Stimulus-Organism-Response Reconsidered: An Evolutionary Step in Modeling (Consumer) Behavior. *Journal of Consumer Psychology*, *12*(1), p.51–57. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1201_05

Jameel, A., Khan, S., Alonazi, W. B. and Khan, A. A. (2024). Exploring the Impact of Social Media Sites on Compulsive Shopping Behavior: The Mediating Role of Materialism. *Psychology Research and Behavior Management*, *17*, p.171–185. https://doi.org/10.2147/PRBM.S442193

Jiang, J., Zhang, Y., Ke, Y., Hawk, S. T. and Qiu, H. (2015). Can't Buy Me Friendship? Peer Rejection and Adolescent Materialism: Implicit Self-Esteem as a Mediator. *Journal of Experimental Social Psychology*, *58*, p.48–55. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.01.001

Jo, A. and An, S. (2024). Customer Segmentation in Social Media Marketing: Analyzing Hidden Customer Heterogeneity through Finite Mixture Partial Least Squares (FIMIX-PLS) and Importance-Performance Map Analysis (IPMA). *Business Communication Research and Practice*, *7*(1), p.35–47. https://doi.org/10.22682/bcrp.2024.7.1.35

Kasser, T. (2002). *The High Price of Materialism,* Cambridge, MA: MIT Press.

Kasser, T. (2016). Materialistic Values and Goals. *Annual Review of Psychology*, *67*(1), p.489–514. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122414-033344

Kumar, S. and Kumar, S. (2024). Compulsive Use of Social Media and Unrestrained Buying Behavior: Delineating the Role of Social Comparison, Fear of Missing Out and Self Esteem. *Journal of Internet Commerce*, *23*(4), p.503–532. https://doi.org/10.1080/15332861.2024.2421731

Laato, S., Islam, A. K. M. N., Farooq, A. and Dhir, A. (2020). Unusual Purchasing Behavior during the Early Stages of the COVID-19 Pandemic: The Stimulus-Organism-Response Approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *57*, 102224. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102224

Le, M. T. H. (2025). Psychological Drivers of e-Impulsive Buying: Investigating the Mediating Role of Loneliness Coping Strategies in Fintech Adoption Contexts. *Electronic Government, an International Journal*, *21*(5), p.523–545. https://doi.org/10.1504/EG.2025.148262

Leary, M. R. (2015). Emotional Responses to Interpersonal Rejection. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, *17*(4), p.435-441. https://doi.org/10.31887/DCNS.2015.17.4/mleary

Lee, H., Xu, Y. and Porterfield, A. (2022). Antecedents and Moderators of Consumer Adoption toward AR-Enhanced Virtual Try-on Technology: A Stimulus-Organism-Response Approach. *International Journal of Consumer Studies*, *46*(4), p.1319–1338. https://doi.org/10.1111/ijcs.12760

Lohmöller, J.-B. (1989). *Latent Variable Path Modeling With Partial Least Squares*, Heidelberg: Springer Science and Business Media. https://doi.org/10.1007/978-3-642-52512-4

Loureiro, S. and González, F. J. M. (2011). Brand Equity and Brand Loyalty in the Internet Banking Context: FIMIX-PLS Market Segmentation. *Journal of Service Science and Management*, *4*(4), p.476–485. http://dx.doi.org/10.4236/jssm.2011.44054

Lu, F. (2024). Online Shopping Consumer Perception Analysis and Future Network Security Service Technology Using Logistic Regression Model. *PeerJ Computer Science*, *10*, e1777. https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1777

Matthews, L. M., Sarstedt, M., Hair, J. F. and Ringle, C. M. (2016). Identifying and Treating Unobserved Heterogeneity with FIMIX-PLS: Part II – A Case Study. *European Business Review*, *28*(2), p.208–224. https://doi.org/10.1108/EBR-09-2015-0095

Mazuz, K., and Yom-Tov, E. (2020). Analyzing trends of loneliness through large-scale analysis of social media postings: observational study. *JMIR Mental Health, 7*(4), e17188. doi:10.2196/17188

Mehrabian, A. and Russell, J. A. (1974). *An Approach to Environmental Psychology*, Cambridge, MA: The MIT Press.

Mendini, M. and Furchheim, P. (2025). Escaping Loneliness through Shopping: The Role of Materialism, Impulse Buying and Escapism. *Journal of Consumer Marketing*, *42*(3), p.257–271. https://doi.org/10.1108/JCM-12-2023-6481

Mummalaneni, V. (2005). An Empirical Investigation of Web Site Characteristics, Consumer Emotional States and On-Line Shopping Behaviors. *Journal of Business Research*, *58*(4), p.526–532. https://doi.org/10.1016/S0148-2963(03)00143-7

O'Day, E. B. and Heimberg, R. G. (2021). Social Media Use, Social Anxiety, and Loneliness: A Systematic Review. *Computers in Human Behavior Reports*, *3*, 100070. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100070

Pai, N. and Vella, S.-L. (2021). COVID-19 and Loneliness: A Rapid Systematic Review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, *55*(12), p.1144–1156. https://doi.org/10.1177/00048674211031489

Pieters, R. (2013). Bidirectional Dynamics of Materialism and Loneliness: Not Just a Vicious Cycle. *Journal of Consumer Research*, *40*(4), p.615–631. https://doi.org/10.1086/671564

Pupelis, L. and Šeinauskienė, B. (2023). Effect of Consumer Self-Discrepancy on Materialism and Impulse Buying: The Role of Subjective Well-Being. *Central European Management Journal*, *31*(2), p.222–240. https://doi.org/10.1108/CEMJ-12-2021-0154

Rachubińska, K., Cybulska, A. M., Kupcewicz, E., Jurewicz, A., Panczyk, M., Cymbaluk-Płoska, A., … Grochans, E. (2022). Loneliness and the Degree of Addiction to Shopping and Work among Polish Women: The Mediating Role of Depression. *Journal of Clinical Medicine*, *11*(21), 6288. https://doi.org/10.3390/jcm11216288

Rais, F., Berrada, A. and Abbass, Z. (2025). Compulsive Buying Behavior in a Muslim Context: Application of the S-O-R Model to Moroccan Society. *Journal of Islamic Marketing*, *0*(0). https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2025-0339

Richins, M. L. (2017). Materialism Pathways: The Processes that Create and Perpetuate Materialism. *Journal of Consumer Psychology*, *27*(4), p.480–499. https://doi.org/10.1016/j.jcps.2017.07.006

Richins, M. L. and Dawson, S. (1992). A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation. *Journal of Consumer Research*, *19*(3), p.303–316. https://doi.org/10.1086/209304

Russell, D. W. (1996). UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, Validity, and Factor Structure. *Journal of Personality Assessment*, *66*(1), p.20–40. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6601_2

Sarstedt, M., Becker, J.-M., Ringle, C. M. and Schwaiger, M. (2011). Uncovering and Treating Unobserved Heterogeneity with FIMIX-PLS: Which Model Selection Criterion Provides an Appropriate Number of Segments? *Schmalenbach Business Review*, *63*(1), p.34–62. https://doi.org/10.1007/BF03396886

Sarstedt, M. and Ringle, C. M. (2010). Treating Unobserved Heterogeneity in PLS Path Modeling: A Comparison of FIMIX-PLS with Different Data Analysis Strategies. *Journal of Applied Statistics*, *37*(8), p.1299–1318. https://doi.org/10.1080/02664760903030213

Sarstedt, M., Schwaiger, M. and Ringle, C. M. (2009). Do We Fully Understand the Critical Success Factors of Customer Satisfaction with Industrial Goods? - Extending Festge and Schwaiger's Model to Account for Unobserved Heterogeneity. *Journal of Business Market Management*, *3*(3), p.185–206. https://doi.org/10.1007/s12087-009-0023-7

Shrum, L. J., Fumagalli, E. and Lowrey, T. M. (2023). Coping with Loneliness through Consumption. *Journal of Consumer Psychology*, *33*(2), p.441–465. https://doi.org/10.1002/jcpy.1329

Shrum, L. J., Fumagalli, E. and Lowrey, T. M. (2025). The Efficacy of Self-Repair through Compensatory Consumption, (Ed.: A. Ruvio and R. Belk), *The Routledge Handbook of Identity and Consumption*, p.285–296, London: Routledge.

Singh, K. and Basu, R. (2023). Online Consumer Shopping Behaviour: A Review and Research Agenda. *International Journal of Consumer Studies*, *47*(3), p.815–851. https://doi.org/10.1111/ijcs.12899

Smith, A. P. and Alheneidi, H. (2023). The Internet and Loneliness. *AMA Journal of Ethics*, *25*(11), p.833–838. https://doi.org/10.1001/amajethics.2023.833

Tarka, P., Harnish, R. J. and Babaev, J. (2022). From Materialism to Hedonistic Shopping Values and Compulsive Buying: A Mediation Model Examining Gender Differences. *Journal of Consumer Behaviour*, *21*(4), p.786–805. https://doi.org/10.1002/cb.2037

Van der Maaten, L. and Hinton, G. (2008). Visualizing Data using t-SNE. *Journal of Machine Learning Research*, *9*(86), p.2579–2605.

Vanhalst, J., Soenens, B., Luyckx, K., Van Petegem, S., Weeks, M. S. and Asher, S. R. (2015). Why do the Lonely Stay Lonely? Chronically Lonely Adolescents' Attributions and Emotions in Situations of Social Inclusion and Exclusion. *Journal of Personality and Social Psychology*, *109*(5), p.932–948. https://doi.org/10.1037/pspp0000051

Wang, Y., Aledavood, T., & Kulshrestha, J. (2025). Lonely individuals show distinct patterns of social media engagement. arXiv preprint arXiv:2510.06733

Wedel, M. and Kamakura, W. A. (2000). *Market Segmentation*. Boston, MA: Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4651-1

Yang, B., Yu, H. and Yu, Y. (2021). More Experience, Less Loneliness? Exploring the Effect of Experiential Purchases on the Alleviation of Loneliness. *Frontiers in Psychology*, *12*, 581183. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.581183

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1530-1541, doi: 10.11616/asbi.1931087

Sosyal Medya Yorgunluğu Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Research on Social Media Fatigue Using VOSviewer

Senem ERGAN[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.04.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 20.06.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Sosyal medya kullanımının hızla artması, kişilerin dijital platformlarda maruz kaldıkları bilgi bombardımanı ve sürekli etkileşim zorunluluğu sosyal medya yorgunluğu kavramını gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Web of Science veritabanında bulunan sosyal medya yorgunluğu konulu akademik çalışmaları belirlemek ve bu konu hakkındaki literatürdeki gelişmeleri bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla 2015-2026 yılları arasında Web of Science'ta yayınlanmış "sosyal medya yorgunluğu" ile ilgili yazılmış 169 makale belirlenmiştir. Elde edilen veriler VOSviewer ile görselleştirilmiştir. Analiz sonucunda; en fazla atıf yapılan makaleler, yazarlar ve dergiler ile yazarlar arası iş birliği ağları belirlenmiş ve anahtar kelime analizleri gerçekleştirilmiştir. Sosyal medya yorgunluğu alanında yapılan çalışmaların ve atıfların sayısında 2025 yılında ciddi bir artış meydana geldiği, bu artışın da son yıllarda ivme kazandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Yorgunluğu, Sosyal Medya, Bibliyometrik Analiz, Dijital Pazarlama.

&

Abstract: The rapid increase in social media use, the information overload and constant need for interaction that individuals are exposed to on digital platforms have brought the concept of social media fatigue to the forefront. The main objective of this study is to identify academic studies on social media fatigue found in the Web of Science database and to examine the developments in the literature on this subject using bibliometric analysis. For this purpose, 169 articles published in Web of Science between 2015 and 2026 related to "social media fatigue" were selected. The obtained data were visualized using VOSviewer. As a result of the analysis, the most cited articles, authors, and journals, and inter-author collaboration networks were determined, and keyword analyses were performed. It is observed that there has been a significant increase in the number of studies and citations in the field of social media fatigue in 2025, and this increase has gained momentum in recent years.

Keywords: Social Media Fatigue, Social Media Exhaustion, Social Media, Bibliometric Analysis, Digital Marketing.

Atıf/Cite as:. Ergan, S. (2026). Sosyal Medya Yorgunluğu Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1530-1541. doi: 10.11616/asbi.1931087

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

Web 2.0'la başlayan sosyal medya kullanımı, teknolojinin getirdiği son gelişmelerle birlikte insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medyanın insanların günlük hayatına yaygın bir şekilde entegre olması insanların bilgi alışverişi yapma, sosyal ilişkiler kurma ve eğlence arama

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Senem Ergan, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, senemergan@comu.edu.tr

biçimlerini değiştirmiştir (Shi vd., 2025). Son yıllarda birçok sosyal medya platformu kendini bilgi yayma ve edinme, eğlence ve sosyal etkileşim için temel kanallar olarak konumlandırmıştır. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre gençlerin %45'i sosyal medyada çok fazla zaman geçirdiğini düşünmektedir. Birçok sosyal medya platformuna erişimin kolaylaşması ve çevrim içi iletişim ve bilgi edinme talebinin artmasıyla birlikte, sosyal medya özellikle genç nesil olmak üzere gün geçtikçe daha fazla kişi tarafından tercih edilmektedir (Yao vd., 2025a). Price vd. (2022)'nin yaptıkları araştırmaya göre her gün sosyal medya kullanan gençlerin oranı %84'e kadar çıkmaktadır. Görüldüğü üzere, bu durum birçok sosyal medya kullanıcısında bağımlılık seviyesinin artmasına neden olmuştur. Uzun süreli kullanımın bireylerde yorgunluk, kaygı ve depresyon gibi olumsuz duyguları artırdığı, kullanıcı memnuniyetini ve öznel refahı azalttığı birçok çalışmada tespit edilmiştir (Li vd., 2025). Bu tür olumsuzluklar, kullanıcıların sosyal medya aktivitelerini, kullanım sıklığını/süresini, yeni platformlara olan ilgilerini ve içerik oluşturma/paylaşma motivasyonlarını azaltmalarına yol açabilmektedir (Ahmed vd., 2022; Li vd., 2025; Sun vd., 2017).

Sosyal medya kullanımının yoğunluğu sosyal medya yorgunluğunu etkilemektedir (Malik vd., 2021; Yao vd., 2025a). Sosyal medya yorgunluğu, kullanıcıların sosyal medyayla etkileşim halindeyken sergiledikleri duygusal tepkiyi temsil etmektedir (Li vd., 2025; Shi vd., 2025). Bu tepki, can sıkıntısı ve yorgunluk gibi olumsuz bir duygusal deneyimdir ve genellikle kaygı ve depresyonla birlikte görülmektedir (Dhir vd., 2018). Kullanıcılar arasında olumsuz kullanım davranışına yol açtığı için sosyal medya platformları için genellikle kullanıcı kaybına neden olmaktadır (Ou vd. 2023; Yao vd., 2025a). Sosyal medya kullanıcıların hayatına ve işine kolaylık getirirken, aynı zamanda yeni psikolojik zorluklar da ortaya çıkarmaktadır. Zamanla, birçok kullanıcı etkileşim kalıplarında bir değişim yaşamakta, aktif katılımdan ağ bağımlılığına geçmekte ve sonunda sosyal medya yorgunluğuna ulaşmaktadır (Yao vd., 2025b).

Bu çalışmada sosyal medyanın karanlık taraflarından biri olan sosyal medya yorgunluğu ile ilgili yazılmış çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Öncelikle sosyal medya yorgunluğu anlatılmış, ardından VOSVIEWER ile yapılan analizden elde edilen veriler yorumlanmıştır.

2. Sosyal Medya Yorgunluğu

Yorgunluk, eldeki işe devam etme konusunda kişisel bir isteksizlik olarak tanımlanmıştır (Brown, 1994). Sosyal medya kullanımının giderek yaygınlaşmasıyla birlikte, sosyal medya yorgunluğuna dikkat çekilmiştir. Sosyal medya yorgunluğu, sosyal medya kullanımından kaynaklanan, öznel ve kendi kendine değerlendirilen bir yorgunluk ve tükenmişlik hissini ifade etmektedir. Sosyal medya kullanımına olan ilginin azalması, kullanım sıklığının düşmesi ve diğer benzeri davranışlarda sosyal medya yorgunluğu kendini göstermektedir (Li vd., 2025; Liu ve He, 2021). Sosyal medya yorgunluğu, yaygın olarak sosyal medya bitkinliği olarak adlandırılır ve sosyal ağlarla ilişkili aşırı faaliyetlerden kaynaklanan önemli bir psikolojik gerilim sunar. Bu olgu, özellikle sosyal ağ siteleriyle etkileşim sonucunda yorgunluk ve tükenmişlik hisleri de dahil olmak üzere çeşitli olumsuz duygusal tepkileri kapsar (Zheng & Ling, 2021).

Bireylerin medya aracılığıyla bilgi işleme kapasitelerinin sınırlı olduğu varsayılmaktadır. Bilgi alma konusunda bu bilişsel sınırlamaların varlığı, kişilerin sosyal medya yorgunluğunu hissetmelerine neden olmaktadır (Jaya vd., 2025). Bright vd. (2015)'ne göre sosyal medya yorgunluğu, kullanıcıların aldıkları bilgilerden bunaldıklarında sosyal medyadan uzak durma eğilimi olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmalar, sosyal medya etkileşiminin derecesinin sosyal medya yorgunluğunda önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (Malik vd., 2021). Sosyal medyanın aşırı kullanımı, kullanıcıların zamanını ve enerjisini tüketerek yorgunluk, kaygı ve yalnızlık gibi olumsuz duygulara yol açar ve davranışlarını etkiler. Ayrıca akademik performansta düşüşe neden olabilmektedir (Dhir vd., 2019). Sosyal medyada geçirilen zaman da sosyal medya yorgunluğunu tetikleyebilmektedir. Kişilerin sürekli olarak bir şeyleri kaçırma korkusu nedeniyle sosyal medya platformlarını kontrol etmesi tükenmişlik hissine yol açabilir, yorgunluğa neden olabilir (Milyavskaya vd., 2018). Sosyal medya yorgunluğu; yorgunluk, sinir, öfke, hayal kırıklığı, uykusuzluk, ilgi kaybı veya sosyal medyayı kullanma ve etkileşimde bulunma ihtiyacının veya motivasyonunun azalması gibi olumsuz duygulardan oluşan öznel bir deneyim olarak tanımlanmaktadır (Jaya vd., 2025; Ravindran vd., 2014). Sosyal medya yorgunluğu deneyimi, kullanıcılar arasında giderek daha yaygın hale gelmiş ve zihinsel sağlık üzerindeki etkisi daha geniş bir şekilde kabul edilmiştir.

Araştırmalar, sosyal medyanın kompulsif kullanımın yorgunluk belirtilerini önemli ölçüde tetiklediğini ve bunun da kaygı ve depresyon düzeylerinde artışa yol açabileceğini göstermektedir (Kautish vd., 2026). Sosyal medya yorgunluğunun bu olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkileri de vardır (Ashiru vd., 2022; Zhang vd., 2020); sosyal medya kullanıcılarının kullanım süresini azaltma konusunda bilinçlenmeleri ve sosyal medyanın aşırı kullanımının risklerini anlamalarını sağlayabilmesi gibi.

Sosyal medya yorgunluğu üç alanda ortaya çıkar: bilişsel, duygusal ve davranışsal (Parvizi vd., 2026):

Bilişsel yorgunluk: Bilgi işleme yeteneklerinin bozulması, dikkatin dağılması, hafıza zayıflığı ve karar verme güçlüklerinin yaşanması, can sıkıntısı ve gizlilik sorunları, kaygı, nomofobi yer almaktadır (Adhikari & Panda, 2019; Bright vd., 2015; Dhir vd., 2019; Jaya vd., 2025; Whelan vd., 2020).

Duygusal yorgunluk: Tükenmişlik, hayal kırıklığı, kaygı, sinirlilik ve bireyin kendi ruh halini etkili bir şekilde düzenleyememesi şeklinde kendini göstermektedir.

Davranışsal yorgunluk: Sosyal medya aktivitelerine yönelik ilginin kaybolması, iletişim kurma ihtiyacının azalması ve sosyal medyayı kullanmaya yönelik motivasyonun düşmesi şeklindedir.

Araştırmalar, öz kontrolü düşük olan bireylerin sorunlu sosyal medya kullanımına daha yatkın olduğunu, daha güçlü öz kontrolü olan kişilerin ise daha bilinçli çevrim içi davranışlarda bulunduğunu göstermektedir. Kişisel özelliklere ek olarak, özellikle sosyal karşılaştırma sosyal medya yorgunluğunu etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Bazı sosyal medya kullanıcıları kendilerini veya görüşlerini başkalarıyla karşılaştırmaktadırlar. Sık veya yukarı yönlü sosyal karşılaştırmalar olumsuz duyguları artırabilmekte, motivasyonu azaltabilmekte ve tükenmişliğe katkıda bulunabilmektedir. Bir sosyal medya platformunda pasif gezinme ise bazı kişilerde olumsuz karşılaştırmaları artırmakta ve psikolojik iyiliği düşürmektedir, böylece sosyal medya yorgunluğunun etkilerini daha da yoğunlaştırmaktadır (Kautish vd., 2026; Parvizi vd., 2026). Yang ve Zhang (2022)'a göre sosyal medya kullanıcıları genellikle kişisel imajlarını ya da zevklerini geliştiren içerik yayınlamaya çalışmaktadırlar. Ancak, bu tür çabaların algılanan faydaları genellikle minimal düzeydedir. Bu da izlenme kaygıları gibi duygusal gerilimlere yol açmakta olup, sosyal medya yorgunluğuna katkıda bulunmaktadır.

Sosyal medya yorgunluğunun sosyal medya kullanıcılarının duygusal durumu üzerindeki etkisi, hafif veya geçici olmaktan yoğun veya nispeten kalıcı olmaya kadar değişebilir. Bu da kullanıcı faaliyetlerinde çeşitli etkilere neden olur; örneğin, bir süreliğine sosyal medyayı kullanmayı bırakma, sosyal medya kullanımını azaltma veya sınırlama ve kullanıcı hesabını yeniden etkinleştirmeye hazır hissedene kadar belirli bir süre sosyal medya kullanımını durdurma gibi (Ravindran vd., 2014).

3. Yöntem

Bibliyometrik analiz, bibliyografik verileri analiz etmek için nicel yöntemler kullanan sistematik bir literatür incelemesi biçimidir. Bibliyometrik incelemeler, nicel araçlardan yararlanarak, genellikle yüzlerce, binlerce makaleyi kapsayan objektif ve kapsamlı bir analiz sağlamaktadır (Jaseel & Singh, 2025). Bibliyometrik analizin sunduğu başlıca avantajlar şunlardır (Kirby, 2023; Martins, Gonçalves ve Branco, 2022):

Büyük Veri Setlerinin İncelenmesi: Hacimli akademik veri kitlelerinin nicel analizine olanak tanıyarak zengin ve geniş araştırma alanlarının kapsamlı ve geriye dönük bir incelemesini sağlar.

Hızlı ve Keşfedici Çalışmalar Yapabilme: Araştırmacılara verileri hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde toplayıp analiz etme olanağı tanır.

Görselleştirme İmkânı: Ağ verilerine (ortak yazarlık, ortak atıf veya eş zamanlı anahtar kelime kullanımı vb.) dayalı görsel haritalar oluşturarak, araştırma sonuçlarının görsel olarak daha net algılanmasını sağlar.

Kullanım Kolaylığı ve Erişilebilirlik: VOSviewer gibi bilimsel haritalama yazılımlarının açık erişimli olması, esnekliği ve teknik açıdan ne kadar sağlam olsalar da kullanımlarının oldukça basit olması önemli bir avantajdır.

Gelecek Araştırmalara Yön Verme: Gelişen yeni alt alanları, kilit makaleleri, üretken yazarları ve coğrafi dağılımları tespit ederek bilimsel topluluğa gelecekteki araştırma eğilimleri hakkında yol gösterir ve yeni sorgulama alanları yaratır.

Bibliyometrik analiz için, Web of Science (WoS) veritabanında indekslenen makaleler incelenmiştir. Web of Science veritabanında konu (topic) kategorisi seçilerek social media fatigue ve social media exhaustion kelimeleri ile tarama yapılmıştır. Belge türü olarak makale (article) seçilerek filtreleme gerçekleştirilmiştir. Makalelerin tarandığı indeksler olarak SSCI (Social Sciences Citation Index), SCI-EXPANDED (Social Sciences Citation Expanded), ESCI (Emerging Sources Citation Index) seçilmiştir. Filtreleme işleminin sonucunda sosyal medya yorgunluğu ile ilgili Web of Science'da ilk taranan makalenin 2015 yılında yayınlandığı görülmüş ve 2015-2026 yılları arasındaki makaleler VOSviewer programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur.

Şekil 1: Analiz Deseni

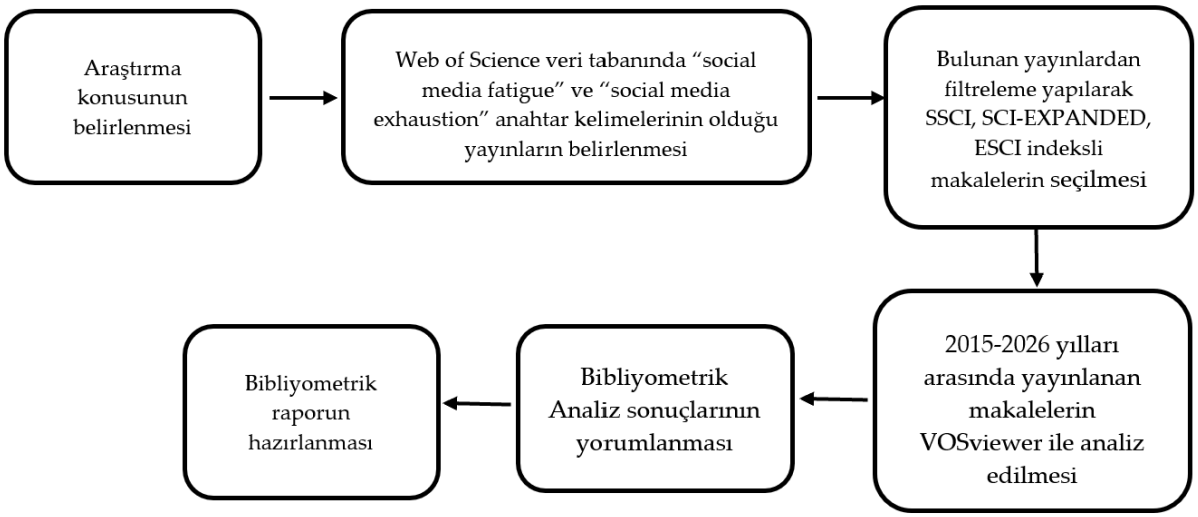

VOSviewer programında makale atıf analizi, yazar atıf analizi, dergi analizi, anahtar kelime analizi ve ortak yazarlık analizi yapılmıştır. Bu çalışma, sosyal medya yorgunluğu konusunda çalışan araştırmacılara önemli makaleleri bulma, yapısal bağlantılar sağlama, makaleler arasındaki ilişkileri anlama ve gelecekteki çalışmalar için eğilimleri belirleme gibi konularda yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

4. Bulgular

4.1. Makale Analizi

Çalışmada ilk olarak, araştırma alanındaki makalelerin yıllar içindeki yayınlanma ve atıf sayıları incelenmiştir. WoS veritabanından elde edilen verilere göre "sosyal medya yorgunluğu" ile ilgili toplamda 169 makale yayınlanmıştır. Çizelge 1'de makalelerin yıllara göre dağılımları gösterilmektedir. Çizelgeye göre ilk makale 2015 yılında yayınlanmıştır. Bu tarihte WoS'ta taranan bir adet makale bulunmaktadır. Sosyal medya yorgunluğu ile ilgili en fazla makale 2025 yılında yayınlanmıştır. Bu tarihte yayınlanan toplamda 33 makale bulunmaktadır.

Grafik 1: Yıllara Göre Makale Yayınlanma ve Atıf Sayıları

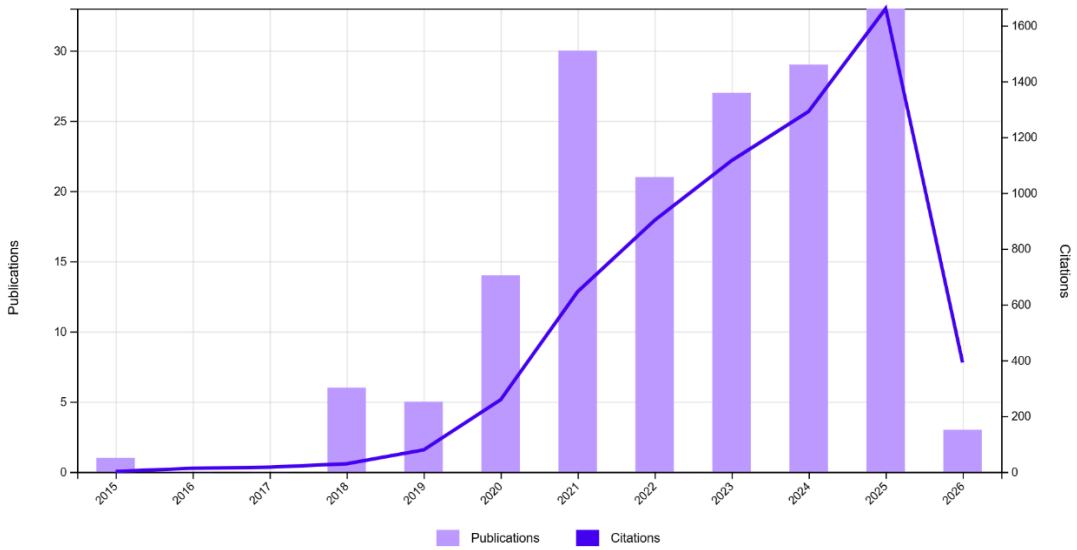

Kaynak: Web of Science

Atıf sayılarına bakıldığında ise yine en yüksek sayıların 2025 yılına ait olduğu görülmektedir. 2015 yılından bu yana toplamda 1661 adet atıf yapılmıştır.

Tablo 1'de en fazla atıf yapılan 10 makale, yazarları ve atıf sayıları gösterilmektedir.

Tablo 1: En Fazla Atıf Yapılan Makaleler

Sıra No.	Makale	Yazar	Atıf Sayısı
1	Online social media fatigue and psychological wellbeing-A study of compulsive use, fear of missing out, fatigue, anxiety and depression	Dhir, A., Yossatorn, Y.; Kaur, P.; Chen, S.F.	674
2	Why do people share fake news? Associations between the dark side of social media use and fake news sharing behavior	Talwar, S.; Dhir, A.; Kaur, P.; Zafar, N.; Alrasheedy, M.	369
3	Too much Facebook? An exploratory examination of social media fatigue	Bright, L.F.; Kleiser, S.B.; Grau, S.L.	352
4	Misinformation sharing and social media fatigue during COVID-19: An affordance and cognitive load perspective	Islam, A.K.M.N.; Laato, S.; Talukder, S.; Sutinen, E.	347
5	COVID-19 information overload and generation Z?s social media discontinuance intention during the pandemic lockdown	Liu, H.F.; Liu, W.T.; Yoganathan, V.; Osburg, V.S.	260
6	Information avoidance behavior on social network sites: Information irrelevance, overload, and the moderating role of time pressure	Guo, Y.Y.; Lu, Z.Z.; Kuang, H.B.; Wang, C.Y.	241
7	Excessive social media use at work Exploring the effects of social media overload on job performance	Yu, L.L.; Cao, X.F.; Liu, Z.Y. ; Wang, J.K.	227
8	Antecedents and consequences of social media fatigue	Dhir, A.; Kaur, P.; Chen, S.; Pallesen, S.	212
9	Zoom Exhaustion & Fatigue Scale	Fauville, G.; Luo, M.; Queiroz, A.C.M.; Bailenson, J.N; Hancock, J.	200
10	Is boredom proneness related to social media overload and fatigue? A stress-strain-outcome approach	Whelan, E.; Islam, A.K.M.N.; Brooks, S.	170

Tablo 1'de görüldüğü üzere en fazla atıf alan makale, "Online social media fatigue and psychological wellbeing-A study of compulsive use, fear of missing out, fatigue, anxiety and depression" dır. Toplamda 674 atıf almıştır.

4.2. Yazar Analizi

Yazar analizi yapılırken önce veri temizleme yapılmıştır. Bazı yazar isimlerinin farklı şekillerde birden fazla yazıldığı tespit edilmiştir. Aynı yazarın farklı yazar gibi analize girmesini engellemek için veri temizleme yapılarak bir thesaurus dosyası hazırlanmıştır. Her bir yazar tek bir isimle analize tabi tutulmuştur.

Tablo 2: En Üretken Yazarlar

Sıra No.	Yazar	Makale Sayısı	Bağlantı Sayısı
1	Pang, H.	4	5
2	Apuke, O. D.	3	10
3	Dhir, A.	3	9
4	Kaur, P.	3	9
5	Hua, L.	2	8
6	Jing, Y.	2	8
7	Tian, L.	2	8
8	Lu, J.	2	6
9	Chen, Y.	2	6
10	Jiang, Y.	2	5

Tablo 2'de en üretken yazarlar gösterilmektedir. Pang, H. 4 makale ile ilk sırada yer almaktadır. Onu 3'er makale ile Apuke, O.D., Dhir, A. ve Kaur, P. takip etmektedir.

Şekil 2: Atıf Yapılan Yazarların Görsel Haritası

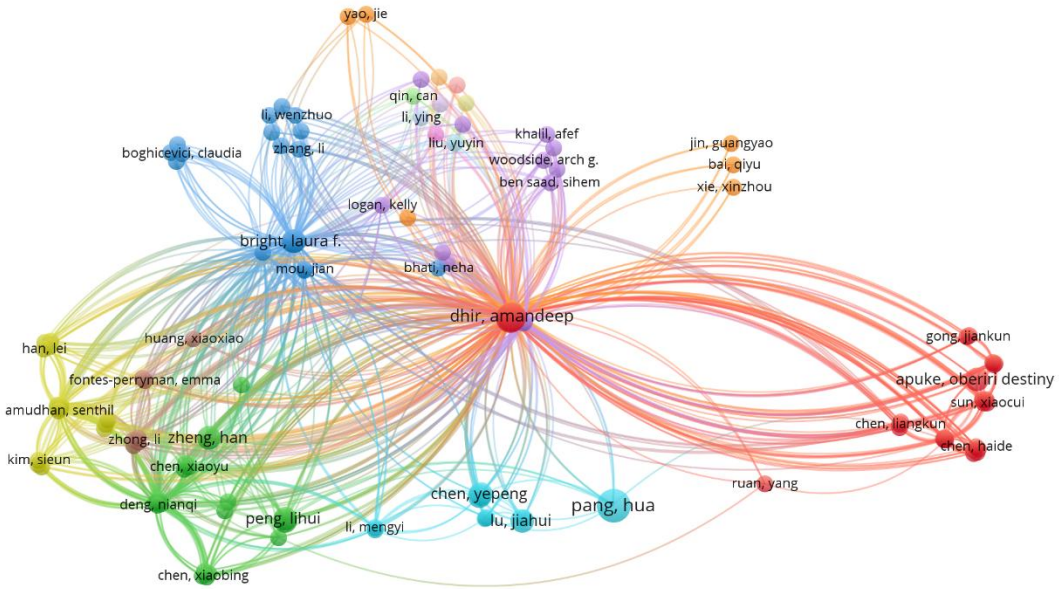

Şekil 2'de en fazla atıf yapılan yazarlar gösterilmektedir. Bu yazarlar içerisinde en fazla atıf yapılan 10 yazar da Tablo 3'te gösterilmektedir. Tabloya göre Dhir, A. ve Kaur, P. 887 atıf sayısı ile en fazla atıf yapılan yazarlardır.

Tablo 3: En Fazla Atıf Alan Yazarlar

Sıra No.	Yazar	Atıf Sayısı	Bağlantı Sayısı
1	Dhir, A.	887	9
2	Kaur, P.	887	9
3	Chen, S.	674	3
4	Yossatorn, Y.	674	3
5	Bright, L. F.	397	4
6	Grau, S. L.	397	4
7	Kleiser, S. B.	352	2
8	Pang, H.	199	5
9	Zheng, H.	143	4
10	Johri, A.	143	3

Ortak yazar analizi bir işbirliği ağını ifade etmektedir. Şekil 3'te 17 bağlantı ve 2 küme bulunmaktadır. Şekildeki düğümler yazarları göstermektedir. Apuke, en fazla işbirliği yapılan yazardır. Her iki kümede de yer almaktadır. Toplamda 7 bağlantısı bulunmaktadır. Apuke'yi 5'er bağlantı ile Hua, Tian ve Jing takip etmektedir.

Şekil 3: Ortak Yazar Analizine Ait Görsel Harita

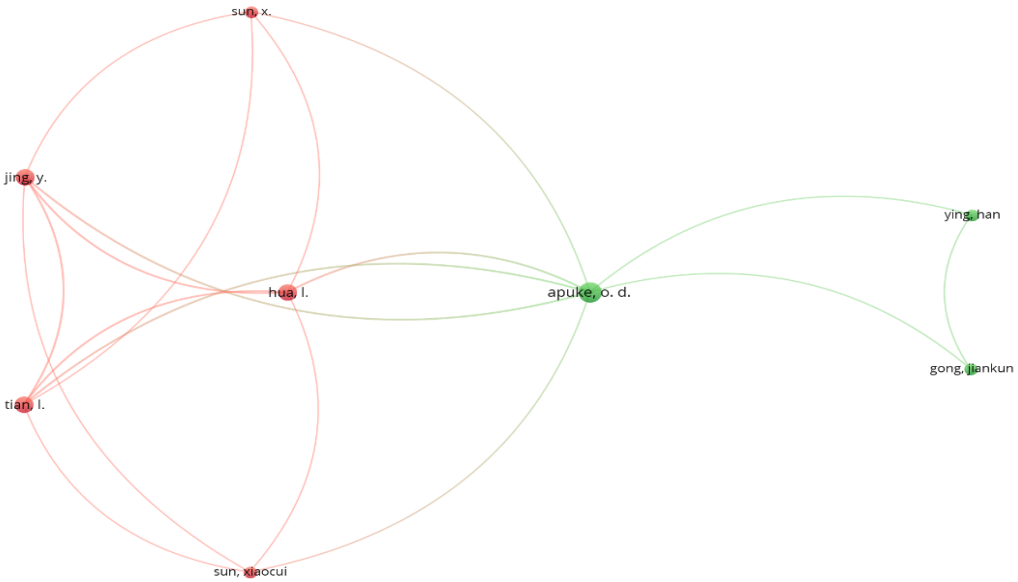

4.3. Dergi Analizi

Şekil 4'te en fazla atıf yapılan dergilerin haritalandırılmış görseli yer almaktadır.

Şekil 4: Atıf Yapılan Dergilerin Görsel Haritası

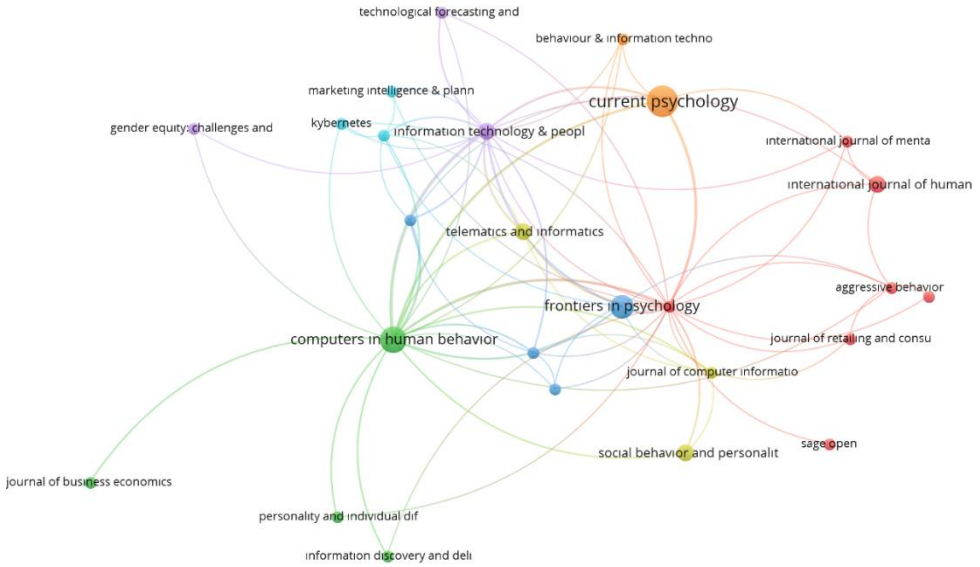

Tablo 4: En Fazla Atıf Yapılan Dergiler

Sıra No.	Dergi	Atıf Sayısı	Bağlantı Sayısı
1	International Journal of Information Management	674	33
2	Computers in Human Behavior	646	45
3	Information Technology & People	220	33
4	Telematics and Informatics	197	9
5	Journal of Retailing and Consumer Services	79	3
6	Current Psychology	76	16
7	Technological Forecasting and Social Change	70	4
8	Journalism	70	0
9	Journal of Computer Information Systems	56	8
10	Journal of Marketing Theory and Practice	45	9

Tablo 4'te WoS'ta "sosyal medya yorgunluğu" ile ilgili makalelerin yayınlandığı dergiler içerisinde en fazla atıf yapılan 10 dergi listelenmektedir. International Journal of Information Management dergisi 674 atıfla en fazla atıf yapılan dergidir. Bunu sırasıyla Computers in Human Behavior ve Information Technology & People dergileri takip etmektedir.

4.4. Anahtar Kelime Analizi

Tablo 5'te en fazla kullanılan 10 anahtar kelime yer almaktadır. Anahtar kelimelerin kullanım sıklıkları belirlenmeden anahtar kelimelerin hepsi incelenmiş ve bazı kelimelerin aynı olmasına rağmen farklı yazıldıkları görülmüştür. Örneğin; veri temizleme yapılmadan önce FoMO üç farklı şekilde yer almaktaydı: fear of missing out, fear of missing out (fomo), fomo. Veri temizleme işlemi yapıldıktan sonra üç farklı yazım şekli fomo olarak düzeltilmiştir. Bu şekilde olan başka anahtar kelimeler de güncellendikten sonra verilerin analizi yapılmış ve görsel haritası çıkarılmıştır.

Tablo 5: En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

Sıra No.	Anahtar Kelime	Sıklık	Bağlantı Sayısı
1	Social Media Fatigue	39	163
2	FoMO	12	48
3	Social Media	8	34
4	Privacy Concern	5	20
5	Anxiety	4	22
6	Social Comporison	4	20
7	Social Media Exhaustion	4	15
8	Information Overload	4	14
9	Loneliness	3	14
10	Information Overload	3	13

Tabloya göre sosyal medya yorgunluğu ile ilgili yazılan 169 makalenin 39'unda "Social Media Fatigue" anahtar kelime olarak kullanılmıştır. "FoMO" nun 12 makalede "Social Media" nın ise 8 makalede anahtar kelime olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 5: Anahtar Kelimelerin Görsel Haritası

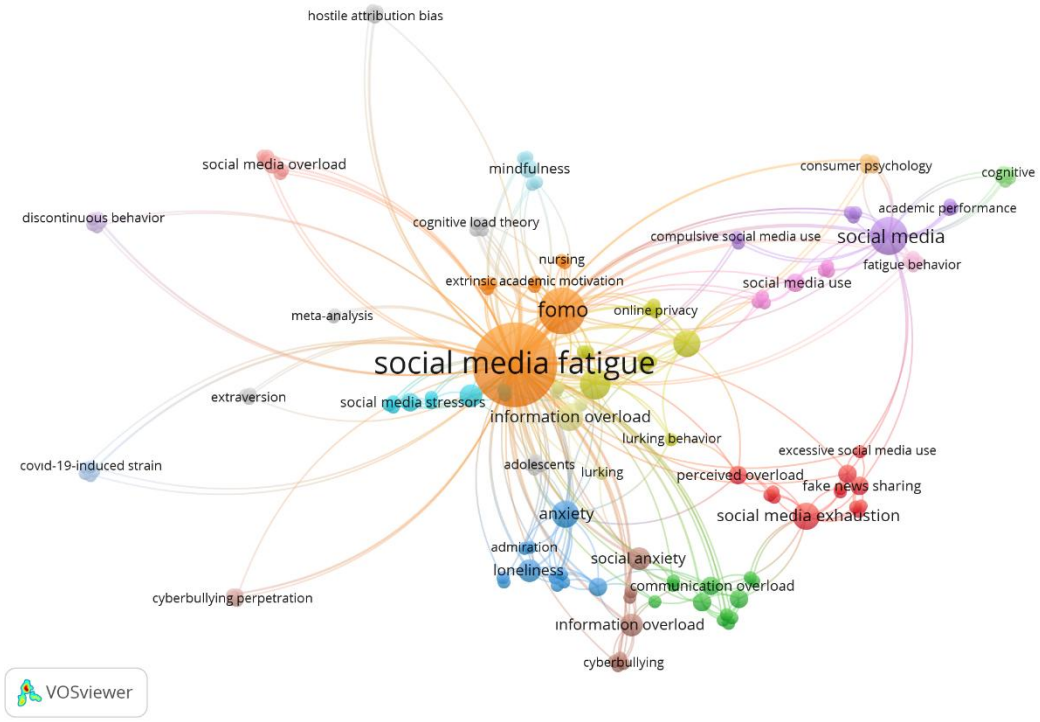

Şekil 5'te anahtar kelimelerin görsel haritası gösterilmektedir.

4.5. Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizinde iki anahtar kelimenin aynı makalede kaç kere birlikte yer aldığına bakılmaktadır. Şekil 6'da ortak atıf analizine ait görsel harita yer almaktadır. Toplamda 3 küme ve 2430 bağlantı bulunmaktadır.

Şekil 6: Ortak Atıf Analizi

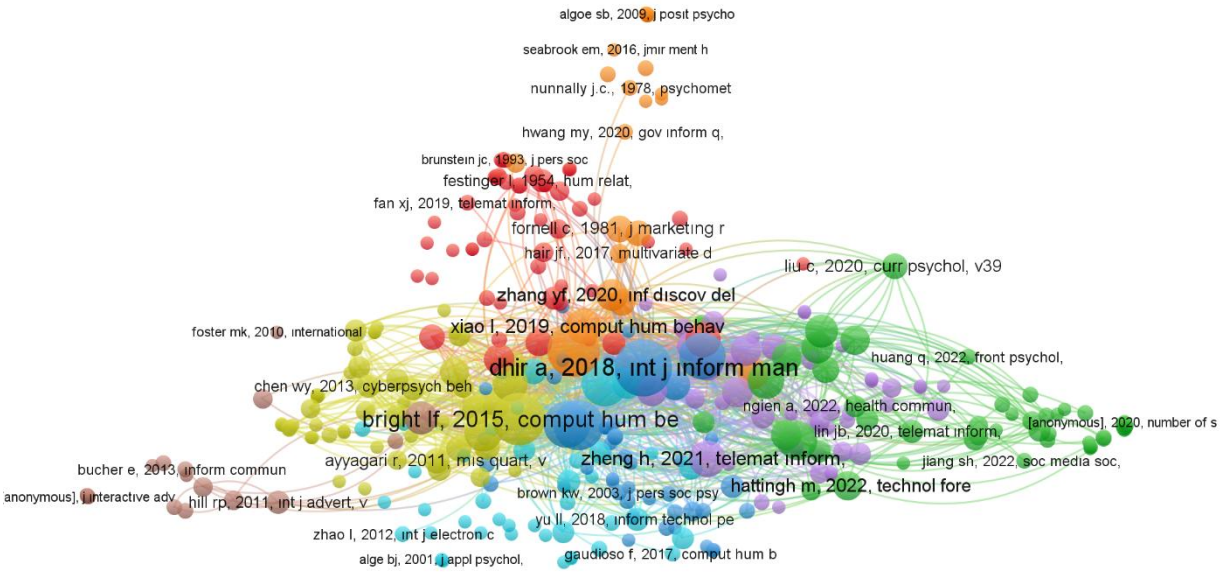

Şekil incelendiğinde Dhir, Zhang, Bright ve Lee'nin en fazla atıf alan ve merkezi konumdaki referans noktaları olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma, sosyal medya yorgunluğu alanındaki akademik literatürün 2015-2026 yılları arasındaki gelişimini bibliyometrik bir yaklaşımla inceleyerek, alanın yapısını ve gelecekteki olası eğilimleri ortaya koymuştur. Web of Science veritabanından elde edilen 169 makalenin VOSviewer ile analizi sonucunda bazı çıkarımlara ulaşılmıştır. Bunlardan birisi sosyal medya yorgunluğu üzerine yapılan çalışmaların 2015 yılında başlamasıdır. Ancak analiz sonucunda asıl ivmenin son yıllarda kazanıldığı görülmüştür. Özellikle 2025 yılı, hem yayın sayısı (33 makale) hem de atıf sayıları açısından literatürün zirve noktası olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, dijitalleşmenin getirdiği psikolojik zorlukların sosyal medya kullanıcılarının gündelik yaşamına girdiğini, dolayısıyla da akademik dünyada güncel ve öncelikli bir sorun alanı haline geldiğini göstermektedir.

Literatürün şekillenmesinde Dhir, A. ve Kaur, P. hem en üretken hem de en çok atıf alan yazarlar olarak merkezi bir rol oynamaktadır. En fazla atıf alan makale, 674 atıfla "Online social media fatigue and psychological wellbeing-A study of compulsive use, fear of missing out, fatigue, anxiety and depression" adlı makaledir. Bu makale sosyal medya yorgunluğu ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu durum, sosyal medya yorgunluğu ile ilgili araştırmaların odak noktasının teknik boyuttan ziyade kişilerin ruh sağlığı (kaygı, depresyon, FoMO) üzerine yoğunlaştığını göstermektedir.

International Journal of Information Management ve Computers in Human Behavior alanın en prestijli ve etkili yayın mecraları olarak belirlenmiştir. Anahtar kelime analizi incelendiğinde "social media fatigue", "social media exhaustion" ve "social media" gibi temel kavramların dışında "FoMO", "privacy concern", "anxiety" "social comporison" "information overload", "loneliness" ve "information overload" gibi daha çok psikolojik sorunlarla ilgili kavramların anahtar kelime olarak kullanıldığı ve bu kavramların sosyal medya yorgunluğu ile ayrılmaz bir bütün oluşturduğu görülmektedir. Ancak bu anahtar kelimeler, sosyal medya yorgunluğuna temel oluşturan değişkenlerdir. Gelecek yapılacak çalışmalarda sonuçlar da çalışılmalıdır.

VOSviewer aracılığıyla gerçekleştirilen görselleştirmeler, alanın sadece bireysel çabalarla değil, güçlü yazarlar arası iş birliği ağlarıyla büyüdüğünü göstermiştir. Ortak atıf analizleri, literatürün sağlam bir teorik temele oturduğunu ve belirli köşe taşı çalışmalar (Dhir, Zhang, Bright) etrafında kümelendiğini göstermektedir.

Bu çalışma, dijital pazarlama alanında çalışan araştırmacılara alanın en etkili isimlerini, güncel temalarını ve eksik kalan yönlerini göstererek gelecekteki akademik araştırmalar için bilimsel bir yol haritası sunmaktadır. Çalışmanın en büyük kısıtı çalışmanın kapsamının Web of Science ile sınırlandırılmış olmasıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda Scopus ve TR Dizin gibi farklı veritabanlarının dahil edilmesi literatürün daha geniş bir perspektiften ele alınmasını sağlayacaktır. İleride sosyal medya yorgunluğunun sonuçları ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Örneğin, "kullanımı bırakma niyeti" üzerine yapılacak olan çalışmalar, pazarlama profesyonelleri ve bu alanda akademik çalışmalar yapan araştırmacılar için önemli veriler sunabilir. Çalışmanın bir diğer kısıtı da 2026 yılına ait verilerin 2026 yılının ilk üç ayını kapsamasıdır.

Bu çalışmada görüldüğü üzere sosyal medya yorgunluğu ile ilgili yapılan akademik çalışmaların sayısında son beş yılda önemli bir artış meydana gelmiştir. Bu durum sosyal medya yorgunluğu kavramının tüketicilerin hayatında daha önemli ve somut bir hal aldığını göstermektedir. Sosyal medya bağımlılığının artmasıyla bu kavram daha da ön plana çıkacaktır. Bu nedenle sosyal medya yorgunluğu ile ilgili akademik çalışmaların sayısında bir artış kaçınılmaz gözükmektedir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adhikari, K. ve Panda, R. K. (2019), Examining the Role of Social Networking Fatigue toward Discontinuance Intention: The Multigroup Effects of Gender and Age, *Journal of Internet Commerce, 19*(2), s.125-152.

Ahmed, R. R., Qureshi, J. A., Arshad, F., Channar, Z. A., Parmar, V. ve Salleh, N. Z. M. (2022), The Social Media Break-up: Psycho-Behavioral Measures and Implications, *IEEE Access*, *10*, s.58116-58135.

Bright, L. F., Kleiser, S. B. ve Grau, S. L. (2015), Too much Facebook? An Exploratory Examination of Social Media Fatigue, *Computers in Human Behavior*, *44*, s.148-155.

Brown, I. D. (1994), Driver Fatigue, *Hum. Factors,* 36, s.298-314.

Dhir, A., Yossatorn, Y., Kaur, P. ve Chen, S. (2018), Online Social Media Fatigue and Psychological Wellbeing—A Study of Compulsive Use, Fear of Missing out, Fatigue, Anxiety and Depression, *International Journal of Information Management*, *40*(6), s.141-152.

Dhir, A., Kaur, P., Chen, S. ve Pallesen, S. (2019), Antecedents and Consequences of Social Media Fatigue, *International Journal of Information Management*, *48*, s.193-202.

Jasel, C. K. ve Singh, K. (2025). Bibliometric Retrospective on Social Media and Wellbeing Research Literature, *Journal of Scientometric Research, 14*(3), s.855-866.

Jaya, Y., Sukamto, M. E. ve Putri, M. A. S. (2025), Social Media Fatigue in Emerging Adulthood: Exploring the Role of Fear of Missing Out and Upward Appearance Comparison, *International Journal of Adolescence and Youth*, *30*(1), 2596661.

Kautish, P., G, S., Siddiqui, M. ve Siddiqui, A. (2026), The Emotional Costs of Connecting: How Information Overload and Technological Vulnerability Drive Dating App Exhaustion, *Current Psychology, 45*:571.

Kirby, A. (2023), A. Exploratory Bibliometrics: Using VOSviewer as a Preliminary Research Tool, *Publications*, *11*, 10.

Li, J., Wang, N. ve Wang, Y. (2025), The Effects of Social Media Fatigue and Attitudinal Ambivalence on Intermittent Discontinuance Behavior, *The Electronic Library, 43*(6), s.915-936.

Liu, Y. ve He, J. (2021), Why are You Running away from Social Media? Analysis of the Factors Influencing Social Media Fatigue: An Empirical Data Study Based on Chinese Youth, *Frontiers in Psychology*, *12*, 674641.

Malik, A., Dhir, A., Kaur, P. ve Johri, A. (2021), Correlates of Social Media Fatigue and Academic Performance Decrement: A Large Cross-Sectional Study, *Information Technology & People*, *34*, s.557-580.

Martins, J., Gonçalves, R. ve Branco, F. A. (2022), Bibliometric Analysis and Visualization of E-learning Adoption Using VOSviewer, *Universal Access in the Information Society, 23*, s.1177-1191.

Milyavskaya, M., Saffran, M., Hope, N. ve Koestner, R. (2018), Fear of Missing Out: Prevalence, Dynamics, and Consequences of Experiencing FOMO, *Motiv. Emot. 42*, s.725-737.

Ou, M., Zheng, H., Kim, H. K. ve Chen. X. Y. (2023). A Meta-Analysis of Social Media Fatigue: Drivers and a Major Consequence, *Computers in Human Behavior, 140*, 107597.

Parvizi, A., Malati, M. M., Baradaran, M., Noushari, F. R., Khalkhali, M. R. ve Maryam Tahmasebi, M. (2026), Social Media Fatigue in Nursing Students: The Role of Self-Control, Social Comparison, and Fear of Missing Out, *BMC Psychology*, *14*:347.

Price, M., Legrand, A. C., Brier, Z. M. F., van Stolk-Cooke, K., Peck, K., Dodds, P. S., Danforth, C. M. ve Adams, Z. W. (2022), Doomscrolling During COVID-19: The Negative Association Between Daily Social and Traditional Media Consumption and Mental Health Symptoms During the COVID-19 Pandemic, *Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy, 14*(8), s.1338–1346.

Ravindran, T., Yeow Kuan, A. C. ve Hoe Lian, D. G. (2014), Antecedents and Effects of Social Network Fatigue, *Journal of the Association for Information Science and Technology*, *65*(11), s.2306-2320.

Shi, Q., Shen, W., Li , H., Yu, L ve Liu, J. (2025), Beyond Unidimensional Burnout: Exploring Social Media Fatigue Through a Dynamic and Multidimensional Lens, *International Journal of Human–Computer Interaction*, s.1-26.

Sun, Y., Liu, D., Chen, S., Wu, X., Shen, X. L. ve Zhang, X. (2017), Understanding Users' Switching Behavior of Mobile Instant Messaging Applications: An Empirical Study from the Perspective of Push-Pull Mooring Framework, *Computers in Human Behavior*, *75*, s. 727-738.

Web of Science, https://www.webofscience.com/wos/woscc/citation-report/e5bc4633-ca6b-435a-bc9e-d9f4c7c3a5f7-01ac8f4f6e?sort=times-cited-descending&page=1 , (Erişim Tarihi: 10.04.2026).

Whelan, E., Islam, N. A. K. M. ve Brooks, S. (2020), Is Boredom Proneness Related to Social Media Overload and Fatigue? A Stress–Strain–Outcome Approach, *Internet Research*, *30*(3), s.869-887.

Yang, H. ve Zhang, S. (2022), Social Media Affordances and Fatigue: The Role of Privacy Concerns, Impression Management Concerns, and Self-Esteem, *Technology in Society, 71*, 102142.

Yao, X., Zhao, J., Zhang, H., Chao, W. ve Wang, M. (2025a), The Antecedents and Buffer of Social Media Fatigue: A Moderating Role of Dispositional Mindfulness, *PsyCh Journal*, s.1-12.

Yao, X., Zhao, J., Chao, W., Gao, D., Wang, M. ve Zhao, G. (2025 b), Relationship between Fear of Missing Out and Social Media Fatigue: Cross-Lagged Panel Design, *Journal of Medical Internet Research*, *27*, e75701.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(2): 1542-1553, doi: 10.11616/asbi.1931113

Fenomen Bir İlahi Özelinde Minimalist Müzik Akımının Sosyal Medyada Etkisinin Anlaşılması Üzerine Göstergebilimsel Analiz Yöntemiyle Bir Çalışma

A Semiotic Analysis Study on Understanding the Impact of Minimalist Music Movement on Social Media, Focusing on a Phenomenal Religious Song

Murat BULUT[1]

Geliş Tarihi (*Received*): 15.04.2026 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 22.07.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 26.07.2026

Öz: Bu makalede "Kâbe'de Hacılar Hu der Allah" ilahisinin ülke ve dünya çapında çok kısa sürede geniş kitlelere ulaşarak fenomen hâle gelmesi incelenmiştir. Bu değerlendirmede eserin sözleri göstergebilimsel yöntemle analiz edildi. İfade ettiği anlamlar, sadeliği, ritmi ile sosyal medya süreci içerisinde kendiliğinden oluşturduğu farklı tarzın aslında popüler kültür dinamiği içerisinde yüksek etkileşim oluşturduğu gözlendi. İlahi; dil, din, ırk, yaş, cinsiyet, ülke farkı olmaksızın ulaştığı her bireyi etkileyerek akıllarda yer edinmiştir. Sosyal medyada ulusal ve uluslararası müzik listelerinde izlenme rekorları kırmasının sebepleri; ilahinin sempatik, samimi, coşkulu söylenmesi, sözlerin kolay anlaşılır olması, her yerde söylenebilmesi ve oluşturduğu manevi iklim olabilir. Bu ilahinin bu kadar hızlı ve çok geniş kitlelere ulaşması belki de modern insanın nasıl bir dünya kurguladığını anlamak üzerine bir başlangıç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İlahi, Populer Kültür, Minimalist Müzik, Fenomen.

&

Abstract: This article examines how the hymn "Hadjis in theKaaba say Hu Allah" quickly became a phenomenon, reaching a wide audience both nationally and internationally. The lyrics are analyzed using semiotic methods. The meanings it expresses, its simplicity, its rhythm, and the unique style it spontaneously created within the social media landscape demonstrate its high level of engagement within the dynamics of popular culture. The hymn has spontaneously resonated with everyone, regardless of language, religion, race, age, gender, or country. Its record-breakingviewer ship on national and international music charts on social media may be due to its sympathetic, sincere, and enthusiastic delivery, the ease with which thel yricsare understood, its versatility, and the spiritual atmosphere it creates. The rapid and wide spread reach of this hymn may serve as a starting point for understanding the kind of world view modern humans have constructed.

Keywords: Social Media, Religious Music, Popular Culture, Minimalist Music, Phenomenon.

Atıf/Cite as: Bulut, M. (2026). Fenomen Bir Ilahi Özelinde Minimalist Müzik Akımının Sosyal Medyada Etkisinin Anlaşılması Üzerine Göstergebilimsel Analiz Yöntemiyle Bir Çalışma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2),* 1542-1553. doi: 10.11616/asbi.1931113

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

1. Giriş

İlk olarak 2005 yılında söz yazarı ve bestecisi tarafından seslendirilen bir ilahinin 21 yıl sonra başka bir icracı tarafından seslendirilip dünya çapında fenomen hâline gelerek milyonlarca kez ilgiyle dinlenmesi ve yorumlanması bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. "Kâbe'de Hacılar Hu der Allah" ilahisi; 2026 yılının

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Murat Bulut, Karabük Üniversitesi, bulut1973@hotmail.com

Ramazan ayının da denk geldiği Şubat ve Mart aylarında özellikle def çalan çocuk videoları ve kullanıcı paylaşımlarının yer aldığı sosyal medya akımlarıyla çok geniş kitlelere ulaşmıştır. YouTube platformunda yayınlandıktan sonraki ilk 24 saat içerisinde 2 milyon 250 bin izlenme sayısına ulaşmasıyla rekor kırarak sosyal medyada "viral" başarı elde eden eser, ulusal ve uluslararası müzik listelerinde ilk sırada yerini almıştır. Sosyal medyada fenomen olan Celal Karatüre ve arkadaşları, sonrasında ilahinin söz yazarı ve bestecisi Abdurrahman Önül ile birlikte düet yaparak eseri tekrar seslendirdiler ve bu video da rekor sayılarda izlendi. Çalışmada eser; seslendirme ve yayılma özellikleri, toplumda bu kadar hızlı yer edinmesinin popüler kültür ve insanları etkileme biçimi açısından nasıl gerçekleştiği, müzik türü ve dinleyici kesimin algısı gibi farklı açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirme için eserin sözlerinin göstergebilimsel yöntemle analiz edilmesi, müzik türünün bu bağlamda kategorize edilerek popüler kültürle ve sosyal medyayla etkileşme sistematiğinin kurulması öncelikli olarak planlanmıştır.

2. Literatür

2.1. Kültür ve Popüler Kültür

Kültür, sözlük anlamı olarak "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü" olarak tarif edilmektedir (TDK,2026).

Bir diğer anlamında ise "Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü" olarak tarif edilir (TDK,2026).

Kültür, her bilim alanında en fazla araştırılıp hakkında makale ve kitaplar yazılan ortak konudur. Toplumların yaşam şekillerini anlayabilmek ve gelecek nesiller ile bağlantılarını devam ettirebilmek için yararlandıkları temel kaynak kültürdür. Her birey, belirli bir kültürün içerisinde dünyaya gelir ve o kültürün içerisinde büyürler. Ancak günümüzde küreselleşme sürecinde, kültür kavramının da farklı ögelerle etkileşerek değişime uğradığı görülmektedir.

Popüler kültür sözlükte "Belli bir dönem için geçerli olan, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel ögelerin bütünü" olarak ifade edilir (TDK,2026). Kimi zaman geçici olması, kimi zaman derinliği olmamasıyla bazen de düşük nitelikli olarak değerlendirilmesiyle ön plana çıkmakla birlikte popüler kültür aslında günümüzde bireyselleşme özelliklerimizi oluşturan, bir konu ya da durumla ilgili değer yargılarımıza yön veren ve teknoloji ve sosyal medya sayesinde dünya insanları arasında şaşılacak derecede hızlı ilerleyen ortak bir iletişim zemini sunan çok etkin bir mekanizmadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde popüler kültürü tanımlayan belki de en temel özelliği, kolayca erişilebilir ve yine kolayca tüketilebilir olmasıdır. Bir konsere gidip klasik bir eseri dinlemek için belirli bir kültürel birikim gerekirken, popüler bir şarkıyı beğenmek için sadece o ritme maruz kalmak yeterlidir.

Popüler kültürün en büyük eleştirisi genellikle Frankfurt Okulu düşünürlerinden (Adorno ve Horkheimer'den) gelir. Bir "Kültür Endüstrisi" olarak değerlendirilen popüler kültürün etkisiyle, bireyler eğlenirken aynı zamanda pasifleşir ve standart hâle gelir. Her bireyin aynı filmi izlemesi, aynı markaları giydiği ve hatta gelecek planlarının bile aynı olduğu bir dünyada, kişisel farklılıklar ve gelişimler yerini standartlaştırılmış kalıplara bırakır.

Ancak günümüzde bu görüşe karşı çıkanlar, popüler kültürün bireylere özel, farklı olabilecekleri bir alanı sunduğunu da savunur. İnsanlar, gündemde olan popüler bir ürünü (örneğin bir moda akımını veya bir müzik türünü) kendi amaçları doğrultusunda yeniden yorumlayarak kendi alt kültürlerini oluşturabilirler.

Küreselleşme olgusuyla birlikte popüler kültür kavramı da etki alanını genişletmiştir. Kültür, derinlikten uzaklaşıp yüzeysel bir boyuta evrilmiştir. Marshall McLuhan'ın deyimiyle küresel köy olma yolunda ciddi adımlar atılmıştır. Popüler kültürün, yerel kültürlere olan etkisi oldukça tartışmalı bir konu hâline gelmiştir. Kültürel farklılaşma bakış açılarından birisine göre 'popüler kültürün küreselleşmesi yalnızca yüzeysel boyutta kalır ve kültürleri derinlemesine çok fazla etkilemez' şeklindedir. Bu düşünce şekline

göre popüler kültür bir süre için kültürün yüzeysel boyutuyla etkileşime girer ancak o kültürü derinden etkileyemez. (Nederveen, 2004)

Popüler kültürün derinliğinin olmamasının cazip yönleri de vardır. Üzerinde çok düşünülmesine ihtiyaç duyulmaması, hatalı olduğu düşünülen konuların kolay telafi edilebilmesi ve çok geniş kitlelere ulaştığı için, aynı kültüre sahip insanların bir araya gelmeleri daha mümkündür. Popüler kültür bu bağlamda yaşam pratiği olduğu kadar da bir düşünüş şekli olarak değerlendirilmelidir. Popüler kültür, kendi içerisinde popüler düşünceyi de barındırır. Popüler kültürün yalnızca yüzeysel boyutta kalmadığını düşünenler de bulunmaktadır. Farklı kültürlerin birbirleri ile karşılaşmaları neticesinde kültürlerin ve medeniyetlerin çatışması ihtimaline dikkat çeker. (Huntington, 2001:22-49), Batı dünyasıyla İslam dünyası arasında bir çatışma olduğundan söz eder. Bu çatışma onun tabiriyle 'kendini beğenmiş Batı' ile 'hoşgörüsüz İslam' arasında gerçekleşir. Bu çatışmada Batı, kendi düşünce yapısını bütün dünyaya yaymak ister. Örneğin demokrasi olmayan ülkelere demokrasi götürmek Batı medeniyetinin asıl amaçlarından birisidir. Kendi değerlerinin evrenselliğini savunmaktadır. Huntington'a göre, İslam medeniyeti de yeniliğe kapalı ve hoşgörüden uzaktır. Bu durumda kültürlerin farklılığı, ona göre ancak bir çatışma ortaya çıkarır.

2.2. Popüler Kültür ve Müzik

Popüler kültürün en dinamik, en hızlı değişen ve kitleler üzerinde en belirgin iz bırakan dalı ise hiç kuşkusuz müziktir. Müzik, sadece duyusal bir deneyim değil; aynı zamanda moda, dil, siyaset ve teknolojiyle iç içe geçmiş çok etkili bir kültür taşıyıcısıdır. Müzik, kolay icra edilebilirliği ve ulaşılabilirliği, yaygın ve kolay etkileme gücü ile dinlerin kendilerini ifade etmek ve toplumsal bir karakter kazanmak üzere müracaat ettikleri sanat türlerinin başında gelmektedir (Şahin,2008).

Sosyal medya kullanımının artışı ise, popüler kültürün üretim ve tüketim hızını daha önce görülmemiş bir düzeye taşımıştır. Eskiden popüler kültür "yukarıdan aşağıya" (stüdyolardan, büyük kanallardan halka) yayılırken, bugün "aşağıdan yukarıya" veya "yatay" bir yayılım söz konusudur. Sosyal medyada TikTok veya İnstagram keşfet sayfalarının kişilerin ilgi alanlarına göre de kolayca oluşturabildikleri algoritmalar sayesinde neyin popüler olacağı da belirlenebilmektedir. Bu da bir görsel ya da videonun dünya çapında bir fenomene ne kadar hızlı dönüşebileceğini açıklamaktadır.

2.2.1. Popüler Kültür ve Minimalist Müzik Akımı

Tekrar müziği, Hipnoz müziği, Durağan müzik gibi isimlerle de adlandırılan minimalist müzik ilk olarak 1960'lı yıllarda ortaya çıkan modern bir müzik akımıdır. Karmaşıklığı reddeder. Müziği en temel ögelerine indirgeyerek tek bir ritim kalıbı üzerine inşa edilmiş, sürekli dönen ve küçük değişimlerle büyüyen bir yapıdır.

Özellikle Doğu'nun mistisizminden ve felsefesinden etkilenen minimalist bestecilerin yaratmak istediği durağanlık ve sadelik, müziğin içindeki tekrarların sürekliliği ile oluşmakta ve bu süreklilik hipnotik bir etki de yaratabilmektedir; Minimalist sanat akımı ilk olarak resim ve heykel alanlarında ortaya çıksa da Minimalizm'in yayılmasında ve devam etmesinde müzik sanatının etkisi büyüktür. Minimalist müziğin önemli temsilcilerinden olan Philip Glass, Steve Reich, Terry Riley, La Monte Young gibi Amerikalı besteciler bu felsefi akımı dünyaya tanıtan ilk kuşak bestecilerin başında gelir (Güleryüz, 2018: 154).

2.2.2. Eserin Tür ve Teknik Olarak Minimalist Müzik ile Karşılaştırmalı Analizi

"Kâbe'de Hacılar" ilahisi, geleneksel yapısı dolayısıyla **minimalist müzik** olarak kategorize edilemez ancak **minimalist bir ruh ve yapı** taşır. Bu ayrımı yapmak, hem ilahinin doğasını hem de minimalizmin ne olduğunu anlamak açısından çok kritiktir.

Eserin Minimalist olarak kabul edilebileceğini destekleyen yönleri şunlardır

Yineleme ve Döngüsellik (Repetition)

Minimalist müziğin en temel yapı taşı **yinelem**edir. Bu ilahideki nakarat yapısı ("İzin ver de Kâbe'ni görelim Allah / İzin ver de yolunda ölelim Allah / Göster cemalini görelim Allah") bir "**loop**" **(döngü)** işlevi görür. Dinleyici veya okuyucu her kıtada aynı noktaya döner; bu da zihinde hipnotik bir etki yaratır.

Mikrolar ve Varyasyonlar

Minimalizmde ana tema sabit kalırken, küçük modüller değişir.

Sabit Katman: Nakarat (Zemin sesi gibi).

Değişen Katman: Kıtalardaki betimlemeler (Yolların taşlı olması, yolların çukurlu olması, örtünün yeşil olması).

Temel duygu aynıdır ama her kıtada küçük bir veri eklenerek anlam derinleştirilir.

Eksiltili Yapı ve Sadelik

Minimalizm "az çoktur" (less is more) felsefesine dayanır. Bu metinde de karmaşık teolojik tartışmalar yerine; **taş, çukur, yaş, ateş, yeşil** gibi en temel ve yalın göstergeler kullanılır. Süslemeden uzak, doğrudan hedefe (Cemalullah) odaklanan bir dil söz konusudur.

Hipnotik Etki

Minimalist müzik genellikle dinleyiciyi bir tür trans hâline sokmayı amaçlar. İlahideki "Hu!" sesi, zikir vurgusu ve ritmik akış, tıpkı minimalist bir kompozisyon gibi kişiyi lineer (doğrusal) zamandan çıkarıp döngüsel bir huşu anına taşır.

Teknik Olarak Minimalist Müzikten farklı özellikleri şunlardır:

Geleneksel Makam Yapısı: "Kâbe'de Hacılar" ilahisi, Türk Tasavvuf Musikisi'nin **makam ve usul** sistemine dayanır. Bu sistem, binlerce yıllık bir geleneğin ürünüdür; minimalist müzik ise modernizme bir tepki olarak doğmuştur.

Duygusal Yoğunluk: Minimalist müzik genellikle "duygudan arındırılmış", matematiksel bir yapıdadır. Oysa bu ilahide "ciğeri ateşli", "gözleri yaşlı" ifadelerinde olduğu gibi yüksek bir **lirik duygu ve dramatik anlatım** vardır. Minimalizm bu tür duygusal dalgalanmalardan kaçınır.

2.2.3. Eserin Sosyal Medya Algısında Kabul Görmesinde Minimalist Yaklaşımın Rolü

Bunun nedenlerini sosyal medya sosyolojisi ve estetik algı üzerinden şu şekilde analiz edebiliriz:

1. Minimalizm ve "Zamansızlık" Algısı

Klasik ilahi icrası, belirli bir döneme ve mekâna (cami, dergâh, dini tören) aittir. Sosyal medya ise "**mekânsızlığı**" sever.

Klasik İcrada: Dinleyici kendini doğrudan bir dinî törenin içinde hisseder. Bu, "dışarıdaki" veya seküler bir kullanıcı için bir mesafe yaratabilir.

Minimalist/Modern İcrada: Eğer bu sözler piyano veya sadece solo ses ile söylenseydi, eser bir "ruh hâli" parçasına dönüşürdü.

2. "Anlamın" Ön Plana Çıkması

Klasik icralarda bazen yoğun enstrüman etkisi (yüksek sesli müzik aletleri ve kalabalık koro) sözlerin önüne geçebilir.

Sosyal medya kullanıcısı **doğallık ve samimiyet** peşindedir.

Eser sadeleştiğinde (minimalistleştiğinde), "Kâbe'nin yolları taşlıdır" dizesindeki hüzün daha çok hissedilir. Barthesçi tabirle, müziğin süsü azaldıkça sözün "**Punctum**" (çarpıcı nokta) etkisi artar.

3. Algoritmik Uyumluluk

Sosyal medya algoritmaları, kullanıcıyı yormayan ve uzun süre dinlenebilir içerikleri öne çıkarır.

Geleneksel ilahilerdeki makamsal iniş çıkışlar ve yüksek volüm, "arkada çalsın ben de işimi yapayım" diyen Z kuşağı ve modern kullanıcı için yorucu olabilir.

Sadeleştirilmiş bir icra ise, çok daha geniş, küresel ve dinî aidiyeti olmayan kitlelere bile ulaşabilir. (Akkuş, 2007:98).

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın hangi metotla yürütüldüğü, nasıl yapıldığı belirlenmiştir. Burada verilerin nasıl toplandığı, toplandıktan sonra hangi yöntemlerle işlenerek sunulacağı yer almaktadır. Bu açıklamaların, çalışmanın yöntemi ile neticelerinin güvenilirlik ve geçerliliğinin değerlendirmesini sağlamakta önemli olduğu aşikardır (Büyüköztürk vd. 2013).

Çalışma, gözlemsel veri ve literatür açısından belirli sınırlılıkları mevcuttur. Ancak böylece sosyal medyanın toplumda öngörülemeyen etkilerini genel perspektife yansıtmasıyla işlevsel görülmektedir.

Bu çalışmada, Celal Karatüre ve arkadaşlarıyla olan ilk videosu ve daha sonra söz yazarı ve bestecisi olan Abdurrahman Önül ile birlikte düet yaparak söyledikleri "Kâbe'de Hacılar Hu der Allah" isimli ilahinin toplumsal etkilerini analiz etmek amacıyla, kaynak olarak Instagram ve YouTube platformundaki izlenme sayıları kullanılmıştır. İnceleme, videonun sosyal medyada izlendiği ilk tarih 21 Şubat 2026 tarihinden itibaren başlatılarak 21 Mart 2026 tarihine kadarki süreyi kapsamaktadır. Bu 1 aylık süre içerisinde YouTube'da 70 milyonu aşan izlenme sayısı ve kapsamlı yorumlar, ilahinin dinleyiciler üzerindeki derin etkisini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, ilahinin YouTube yorumları üzerinden olumlu geri bildirimlerin ve toplumsal etkilerinin fazla olması dolayısıyla; bu ilahinin yalnızca bir müzik eseri olmanın ötesinde, bireyler ve topluluklar üzerindeki etkisinin daha kapsamlı bir perspektifle anlaşılması için öncelikle sözlerinin ve müzikal yapısının irdelenmesi daha ön planda değerlendirilebilir.

Bu bağlamda çalışmada, ilahinin sözleri göstergebilimsel yöntemle incelenmiştir.

3.1. Göstergebilimsel Çözümleme

Göstergebilim, işaretler aracılığıyla anlamın nasıl üretildiğini ve aktarıldığını incelemektedir. Bu sistemiyle disiplinler arası bir olgu olarak kabul edilir. Ferdinand de Saussure'un gösterdiği yapısal yaklaşımla dilin temeli; gösteren ve gösterilen olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Charles Sanders Peirce; ikon, indeks ve sembol farkıyla üçlü bir yapıdan bahseder. Roland Barthes ise mit kavramını öne çıkararak kültürel metinlerdeki anlam katmanlarını açıklar. Göstergebilim, anlam üretiminin kişilerin kendilerine ait süreçlerden çok, toplumsal ve kültürel seyirler içerisinde belirlendiğini ön plana çıkarmaktadır.

Göstergebilim, anlamın ve mesajların her türlü görünümünü ve ilintisini inceleyen, işaretler ve işaret sistemleri yoluyla anlam üretimi (semiosis) süreçlerini araştıran bir disiplindir. Ferdinand de Saussure, göstergebilimi dilin yapısal bir sistemi olarak tanımlarken; gösteren (signifier) ve gösterilen (signified) farkına dikkat çekerek yapısal ilişkilerden bahsetmiştir. Charles Sanders Peirce ise göstergebilimi açıklarken; ikon, indeks ve sembol gibi farklı işaret biçimleriyle anlamın oluştuğunu belirterek daha karmaşık ve ilerleyici bir süreç olarak kabul etmiştir. Roland Barthes ise kültürel fenomenlerin ve metinlerin çok katmanlı anlamlarının çözümlenme aşamalarında, edebiyat ve kültür eleştirilerinde göstergebilimi esas almıştır (Hodge, 2020). Bu bağlamda göstergebilim, hem yapısal hem de dinamik yönleriyle, anlamın toplumsal ve kültürel etkileşimlerle nasıl üretildiğini ve yorumlandığı ile ilgili etraflı bir yaklaşım belirler.

Bu hâliyle göstergebilim, özellikle felsefe, kültür ve bilimle ilgili yapılan analizlerde kabul gören bir değerlendirme şekli olarak karşımıza çıkar. Farklı bilim dallarında kullanılabilmesi özelliğinin avantajıyla, iletişim, sinema, tiyatro, edebiyat ve hatta antropoloji gibi pek çok alanda kullanılmakta ve anlam çözümlemelerini sağlamaktadır (Nöth, 2001; Lagopoulos, 2016). Göstergebilim, yapay zekâ, bilgi teknolojileri ve iletişim araçlarının analizlerinde de etkili bir kullanıma sahiptir; özellikle görsel medya, sosyal medya platformlarında ve sinema alanındaki üretimlerin anlam çözümlemelerinde etkin olarak yer

aldığı dikkat çekmektedir. Roland Barthes göstergebilimi kültürel fenomenlerin ve metinlerin çok katmanlı anlamlarını çözümleme aşamalarında bir yöntem olarak kullanmıştır (Hodge, 2020). Barthes'ın göstergebilim (semiyotik) kuramı, anlamın nasıl üretildiğini ve iletildiğini inceler. Barthes, göstergebilimi üç esasta değerlendirir: denotasyon (göstergenin temel, yüzeydeki anlamı), konotasyon (göstergenin kültürel ve duygusal çağrışımları) ve mit (toplumsal olarak paylaşılan, doğal kabul edilen derin anlamlar) (Putrivd., 2023; Nurfahresi&Prastiwi, 2025). Bu yapı, bir metnin, filmin veya bir eserin çok katmanlı anlamlarını çözümleme kolaylığı sağlar.

Denotasyon, bir eserdeki nesne veya hadisenin asıl sözlük anlamını ifade ederken; konotasyon, bu nesne veya olayın muhatabında uyandırdığı çağrışımları ve duygusal anlamları içerir. Mit ise, bu çağrışımların toplum düzeyinde paylaşılıp, o hâliyle kabul edilip genellikle sorgulanmayan derin anlamlar taşımasıdır (Putri vd., 2023; Pamungkas et al., 2024; Rudy, 2024; Fahida, 2021).

3.2. İlahinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

3.2.1. 1. Kıta

Kâbe'de hacılar "Hu!" der Allah,
Yer gök inim inim inler Allah,
Melekler defterini yeniler Allah.

Tablo 1: 1. Kıtanın Analizi

Kavram	Dizelerdeki Karşılık	Analiz
Gösteren	Hu sesi, Kâbe, beyaz ihram, yer ve göğün inlemesi	İşitilen ses ve bulunulan mekân
Gösterilen	Allah'ın birliği, hac ibadeti, her yerde ses duyulması	Gösterenin zihnimizde uyandırdığı ilk kavramsal karşılık
Düzanlam	İnsanların Kâbe'de yüksek sesle zikir çekmesi.	Dilsel seviyedeki ilk anlam; somut olay.
Yananlam	Safiyet, teslimiyet, beşeriyetten sıyrılıp ilahi aşka ulaşma.	Kültürel ve ideolojik değerlerin devreye girdiği anlam.
Mit	Meleklerin defteri yenilemesi.	Dinî bir ibadetin (Hac), "yeniden doğuş" olarak nitelendirilmesi.

Roland Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı, özellikle *Mitolojiler* adlı eserinde kurguladığı "**İkinci Dereceli Anlamlandırma Sistemi**" üzerine kuruludur. Barthes, düz anlam (denotation) seviyesinden yan anlam (connotation) seviyesine geçerek toplumsal mitlerin nasıl inşa edildiğini inceler.

Barthes'ın Analizine göre değerlendirme;

Barthes'a göre **mit**, bir mesajın biçimini "doğal" hâle getirir. Bu şiirdeki analizde şu üçlü yapı dikkat çeker:

1. Dilsel Sistem: "Hu"; Allah demektir.

2. Mitolojik Sistem: "Hu" diğer anlamıyla, Yaradan'a yönelik bir seslenmedir.

3. Doğallaştırma: "Yer gök inim inim inler" ifadesi, aslında tabiatın zikre eşlik etmesi gibi metafizik bir düşünceyi gerçek ve tartışılmaz bir doğa olayı olarak nitelendirip **miti** tamamlar.

Barthes bu durumu, "Tarihsel olanın doğal olana dönüşmesi" olarak açıklar. Yani hacıların günahlarının silinmesi inancı, bu şiirsel dille bir "doğa yasası" kadar kesin ve estetik bir forma bürünür.

3.2.2. 2. Kıta

Kâbe'nin yolları taşlıdır Allah,
Hacıların gözleri yaşlıdır Allah,
Dervişlerin ciğeri ateşlidir Allah.

Tablo 2: 2. Kıtanın Analizi

Kavram	**Dizelerdeki Karşılık**	**Analiz**
Gösteren	"Taşlı yollar", "Yaşlı gözler", "Ateşli ciğer"	Fiziksel zorluk, bedensel tepki ve vücut ısısının artması.
Gösterilen	Meşakkat, hüzün/tövbe, ilahi aşk/tutku.	Kavramsal düzeyde hac yolculuğunun zorluğu ve etkisi.
Düz anlam	Kâbe'ye giden yolun coğrafi yapısı ve insanların ağlaması.	Kelimelerin sözlük anlamı: Yolun bozukluğu, gözyaşı
Yan anlam	**"Taşlı yol":** İmtihan ve sabır. **"Yaşlı göz":** Arınma ve pişmanlık.	Kültürel kodlar; taşın sertliği ile sabrın sertliği arasında kurulan bağ.
Mit	**Cihat ve Hicret Mitolojisi:** Çile çekilmeden vuslata erilemeyeceği fikri.	Zahmetin (taşın), rahmete (Kâbe'ye) ulaşmak için "doğal ve zorunlu" bir ön koşul olarak sunulması.

Bu dizeler, Barthes'ın göstergebilimsel evreninde sadece birer "inanç beyanı" değil; aynı zamanda fiziksel olanın (taş, yaş, ateş) nasıl ideolojik ve mitolojik birer göstergeye dönüştüğünün mükemmel bir örneğidir. Barthes'ın Analizine göre değerlendirme; Maddenin Ruhlaşması

Barthes'a göre mit, nesneleri kelimelere dökerken onları masumlaştırır. Bu dizelerde üç temel imge üzerinden "Hac yolcusu" miti oluşturulur.

Taş (Zemin): Yolun taşlı olması, gidilen yerin sıradan bir gezi olmadığını anlatır. Taş, burada jeolojik bir madde değildir, "sabır" kavramına işaret eder.

Gözyaşı (Sıvı): Gözün yaşlı olması, Barthes'ın "duygu ekonomisi" dediği şeydir. Hacı, kendi benliğini göz yaşı aracılığıyla dışarı akıtır. Gözyaşı burada bir zayıflık değil, hakikatle karşılaşmanın biyolojik kanıtıdır.

Ateş (Isı): Ciğerin ateşli olması, ruhsal yanmayı temsil eder. Bu, dışarıdaki "taşın" sertliğine karşı içerideki "ateşin" yumuşatıcı ve dönüştürücü gücüdür.

"Kâbe'nin yolları taşlıdır" dendiğinde, taş artık ayak acıtan bir madde olmaktan çıkar; vuslatın bedeli olarak; kutsal ve beklenen bir engel hâline gelir.

3.2.3. 3. Kıta

Kâbe'nin yolları çukurdur Allah,
Hacıların işleri zikirdir Allah,
Mevla'sına her dem şükürdür Allah.

Tablo3: 3. Kıtanın Analizi

Kavram	**Dizelerdeki Karşılık**	**Analiz**
Gösteren	"Çukur yollar", "Zikir", "Şükür".	Somut bir fiziksel engel, tekrarlanan bir ses/eylem ve bir minnet ifadesi.
Gösterilen	Tevazu (alçak gönüllülük), odaklanma, kabulleniş.	Kavramsal düzeyde; nefsin alçaltılması ve zihnin sürekli Allah'ı anması
Düz anlam	Yolun engebeli olması ve hacıların sürekli dua etmesi.	Sözcüklerin ilk elden ilettiği fiziksel durum ve eylem bildirimi.
Yan anlam	**"Çukur":** Hiçlik makamı, benliğin çukurda (yerde) olması. **"Zikir/Şükür":** Zamanın kutsallaştırılması.	Taşlı yollardan (zorluktan) sonra gelen "çukur" (tevazu), dervişin artık "yükseklerde" değil, "toprakta" olduğunun işaretidir.

Mit	**Mükemmel Teslimiyet Miti:** Çukuru dahi şükürle karşılayan "ideal kul" olarak gösterilip "doğallaştırılması".	Hayatın tüm engebelerinin (çukur), tasavvuf yolunun bir parçası olduğu.

Bu son dizeler, metnin "**ideolojik kapanışını**" ve "**doğallaştırma**" sürecinin zirvesini temsil eder. Barthes'ın *Mitolojiler*'de vurguladığı gibi; mit, karmaşık bir durumu (ibadetin zorluğu ve sürekliliği) basit, kabul edilebilir ve "zaten öyleymiş" gibi görünen bir forma sokar.

Roland Barthes, mitin "**tarihsel bir niyeti doğa yasasına dönüştürdüğünü**" söyler. Bu dizelerde de benzer bir mekanizma işler:

1. Maddi Olanın Reddi (Çukur): İlk dizelerdeki "taş", dışsal bir zorluktu. Buradaki "çukur" ise bir derinliktir. Bu anlamda çukur, yolu bozuk gösteren bir kusur değil; hacının kibrini

(yüksekliğini) kıran bir metafordur. Yolun kusuru, kulun kusursuzluğuna (şükür) basamak yapılır.

2. Eylemin Otomatizasyonu (Zikir): "İşleri zikirdir" ifadesi, zikri bir "iş" olarak tanımlar. Hacının varlık sebebi artık sadece yürümek değil, bu yürüyüşü zikirle anlamlandırmaktır.

3. Dilin Kapanışı (Şükür): Şiir "şükür" ile biterken Barthes'ın "kapalı metin" dediği yapıya ulaşır. Şükür, tüm soru işaretlerini silen, çatışmayı bitiren ve anlamı donduran nihai noktadır.

Yolun "çukur" (negatif) olması ile "şükür" (pozitif) arasındaki kafiye bağı, mantıksal bir zorunluluk değil, **mitolojik bir inşadır**. Metin bize şunu söyler: Çukura düşsen de şükretmelisin, çünkü bu "yolun" (doğanın) kanunu budur.

3.2.4. 4. Kıta

Kâbe'nin örtüsü yeşil Allah,

Gün doğmadan orası ışır Allah,

Hepimizi Kâbe'ne uçur Allah.

Tablo 4: 4. Kıtanın Analizi

Kavram	**Dizelerdeki Karşılık**	**Analiz**
Gösteren	"Yeşil örtü", "Gün doğmadan ışımak", "Uçmak".	Renk spektrumu, zamansal paradoks ve kinetik eylem.
Gösterilen	Cennet/Hayat, İlahi Nur, Vecd .	Doğanın ötesine geçme ve ruhsal hafifleme kavramları.
Düz anlam	Kâbe üzerindeki örtünün rengi ve şafak vakti aydınlanma.	Nesnel gözlem: Bir kumaşın rengi ve ışığın fiziksel yayılımı.
Yan anlam	**Yeşil":** İslam'ın ve ebedi hayatın rengi. "**Işımak":** Bilginin (hakikatin) karanlığı delmesi.	Yeşil renk, cennet habercisidir.
Mit	"Yer çekimsiz Aşk Miti": "Kâbe'ye uçur."	İnsanın biyolojik sınırlarının (yürümenin) ötesinde, ibadetin bir "uçuş" (mucize) olarak sunulması.

Bu son dizelerle birlikte şiir, Barthes'ın "hareket" ve "ışık" üzerine kurduğu sembolizme tam anlamıyla eklemleniyor.

Bu dizelerde Barthesçı anlamda üç anahtar nokta öne çıkar:

1. Yeşilin Tahakkümü: Yeşil renk, çölün ortasında "hayatın ve vahanın" (yani ilahi rahmetin) görsel bir kanıtıdır.

2. Zamanın İptali (Gün Doğmadan Işımak): Barthes buna "zamanın doğallaştırılması" der. Güneş doğmadan oranın ışıyor olması, Kâbe'nin fiziksel yasalara (astronomiye) tabi olmadığını, kendi içsel enerjisine sahip olduğunu iddia eden bir **üst-dil (metalanguage)** kurar.

3. Bedensizleşme (Uçur Allah): Barthes'ın "semantik kayma" dediği olay burada gerçekleşir. Hac, fiziksel bir yürüyüşten (taşlı yollar), bedensiz bir uçuşa evrilir. "Uçmak" göstergesi, hacının artık yer çekimine (yani dünya dertlerine) bağlı olmadığını müjdeler.

3.2.5. Nakarat

İzin ver de Kâbe'ni görelim Allah,

İzin ver de yolunda ölelim Allah,

Göster cemalini görelim Allah.

Tablo 5: Nakaratın Analizi

Kavram	**Dizelerdeki Karşılık**	**Analiz**
Gösteren	İzin", "Ölmek", Yüz/Güzellik.	Talebinin olması (izin), biyolojik son (ölüm) ve görsel zirve (cemal).
Gösterilen	Mutlak itaat, feda kültürü, vuslat.	Öznenin kendi iradesini Yaradan'a devretmesi.
Düz anlam	Kâbe'yi görme isteği ve bu uğurda ölümü göze alma.	Fiziksel olarak kutsal mekâna giriş izni ve yaşamın sona ermesi.
Yan anlam	**İzin":** Kulun acziyeti. "**Ölmek":** Yokluk (fena) mertebesi. "**Yüz güzelliği":** Biçimin ötesindeki güzellik.	Ölüm burada bir "son" değil, bir başlangıçtır.
Mit	Aşkın Ölümü Meşrulaştırması": "Yolunda ölmek."	Ölümün, ilahi bir vuslata dönüşmesi.

Bu "nakarat" kısmı, metnin istek ve otoriteeksenindeki düğüm noktasıdır.

Burada karşımıza çıkan tablo, artık bir yolculuk tasviri değil, tasavvufi anlamda bir vuslattır.

Barthesçı Sentez: Metnin İnşası

1. Tarihin Doğallaştırılması: Barthes'a göre mit, tarihi doğaya çevirir. Kâbe ziyareti tarihsel, coğrafi ve fiziki bir olaydır; ancak şiir bunu "**Zaten olması gereken, ezelî bir ritüel**" olarak sunar. Yolun taşlı olması ilahî bir imtihan sürecidir.

2. Öznelliğin Silinmesi: Şiirde "Ben" yoktur, "Hacılar, Dervişler, Hepimiz" vardır. Barthesçı anlamda bu, **kolektif bir anonimliktir**. Bireysel acı (taşta yürümek), toplumsal bir vecde feda edilir.

3. Anlamın Doygunluğu: Barthes, mitin "açıklamaya değil, onamaya" dayandığını söyler. Bu şiir bize bir şey kanıtlamaya çalışmaz; hâlihazırda var olan "inanç sistemini" estetik göstergelerle (yeşil örtü, ışık, zikir) yeniden üretir ve pekiştirir.

Bu analiz, metindeki fiziksel nesnelerin (taş, çukur, örtü) ve eylemlerin (zikir, ağlamak, uçmak) nasıl düz anlam seviyesinden çıkıp toplumsal birer **mitos** haline dönüştüğünü incelemektedir.

Bu metin, Barthesçı anlamda "**kapalı bir metindir**". Okuyucuyu şüpheye düşürmez, aksine mevcut kültürel kodları (yeşil, zikir, şükür) kullanarak sarsılmaz bir anlam dünyası inşa eder. Ölümü "uçmak" ve "cemal görmek" ile özdeşleştirerek, insanın en büyük ontolojik korkusunu (yok oluş) bir "estetik zevk" ve "final ödülü" hâline getirerek miti tamamlar.

Tablo 6: Eserin Genel Analizi

Metin Katmanı	**Gösteren/Nesne**	**Düzanlam/ İlkanlam**	**Yanlam/Kültürel**	**Mit/Doğallaştırılan inanç**
Zemin/Yol	Taşlı yollar, çukurlar	Coğrafi engebe, zorlu arazi	Sabır, imtihan, nefis terbiyesi	Çile mitolojisi. Zorluk çekmeden kutsala ulaşılamayacağı fikri.
Bedensel tepki	Yaşlı gözler, ateşli ciğer	Vücudun biyolojik cevabı	Pişmanlık, arınma	Katarsis miti. Acının ruhu temizlemesi.
Eylem/Ses	Hu zikri, şükür	Sesli tekrar, sözlü minnet	Varlığın birliği, teslimiyet	Evrensel uyum miti. İnsanın doğayla aynı frekansta zikretmesi
Görsel/Renk	Yeşil örtü, ışık	Kumaş rengi, gün doğumu	Cennet, diriliş, hakikat	İlahî estetik miti. Gece/gündüz gibi fiziksel olayların Kâbe'de görülmemesi.
Final/İstek	Uçmak, ölmek	Hareket, yaşamın sonu	Vecd hâli, yokluk, vuslat	Ebedî dönüş miti. Ölümün bir son olmaması

4. Sonuç

Günümüzde özellikle sosyal medya, gençler ve çocuklar üzerinde oldukça baskın ve önemli bir etkiye sahiptir. Televizyon, bilgisayar, video oyunları ve artık daha yaygın olarak kullanılan YouTube, Instagram gibi sosyal ağ siteleri genç yaş grubu bireylerin yaşantısının hemen hemen her alanında etkili olmaktadır. Ancak medya ile ilgili her şey olumsuz değildir; eğer doğru ve bilinçli bir şekilde kullanılırsa, özellikle de sosyal medya ağları, gençlerin hayatlarını iyi yönde etkileyebilir (Sarıgül, 2022).

Dijital çağın etkisiyle, manevi ve kültürel içeriklerin geniş kitlelere erişimi giderek artmaktadır. İlahi, İslam dini ve Türk kültürü bağlamında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, Abdurrahman Önül ve Celal Karatüre tarafından seslendirilen "Kâbe'de Hacılar Hû Der Allah" ilahisi, dinlendiği zaman oluşturduğu manevi iklimin yanı sıra dijital platformlarda da önemli bir etkileşim ve etki yaratmıştır. YouTube'da 70 milyonu aşan izlenme sayısı ve kapsamlı yorumlar, ilahinin dinleyiciler üzerindeki derin etkisini ortaya koymaktadır.

Popüler kültür, sadece gelip geçici heveslerden ibaret değildir. O, içinde yaşadığımız çağın aynasıdır. Karmaşık siyasi ve toplumsal meselelerin sembollere indirgendiği, eğlencenin bir ihtiyaç hâline geldiği ve teknolojinin sanatı dönüştürdüğü bir sahadır. Popüler kültürü anlamak, sadece "neye güldüğümüzü" veya "ne dinlediğimizi" değil, modern insanın nasıl bir dünya kurguladığını da anlamaktır. Belki de bu ilahinin dünya çapında trend olmasının sebeplerini araştırırken; Dünya insanının artık manevi olarak bir arayışın da başlangıcında olduğu göz ardı edilmemelidir. Özellikle yorumlarda bu eserle aynı zamanlarda yine milyonlarca izlenerek trend olan ve "Havhavhav" sözleriyle bilinen şarkıyla sıkça kıyaslanması ve adeta bir tepki olarak ilahinin daha da çok izlenmesi bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Sosyal Medyadaki Karşılığı: "Manevi Minimalizm" şeklinde adlandırılabilir.

Karmaşık pop şarkılarının aksine, bu ilahinin sade yapısı sosyal medya videolarında huzurlu bir ortam oluşturmaktadır. İlahinin, sosyal medyanın o hızlı akışında izleyiciyi yavaşlatan bir "durak" görevi

gördüğü, sadelik (minimalizm) olgusunun burada kutsallığın ve manevi disiplinin bir göstergesi hâline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda; ilahi, teknik açıdan minimalist özellikte bir müzik eseri olmamasına rağmen; minimalist bir estetiğe ve işleve sahiptir. İnsan ruhunu sadelik ve tekrarla arındırma amacı gütmesi, onu yüzyıllar öncesinden gelen bir "minimalizm" örneği yapar.

Bu ilahi eğer klasik tarzda söylenmiş olsaydı bir kültürel eser örneği olarak kalırdı. Ancak minimalist ve modern bir dokunuşla söylendiğinde, popüler kültürün içinde yer alan modern bir insan için ruhsal bir liman hâline geliyor. Çünkü insanlar artık gösterişli olanı değil, sahici ve yalın olanı tüketmek istiyorlar. İlahi, sosyal medyada popüler olan ilk videoda Celal Karatüre ve arkadaşlarının bir apartmanın merdiveninde Hac ya da Umre ziyaretinden yeni dönmüş bir dostlarına sürpriz olarak ve büyük bir heyecanla, şevkle icra edilmektedir. İlahinin seçimi de bu karşılamanın anlamına uygun olmuştur. (Turner,1974) Bu görüntüde doğallığın ve sadeliğin hâkim olduğu çok barizdir. İlahinin hem ilk versiyonu hem de düet versiyonu, özellikle ilk 24 saatteki izlenmeleriyle rekor kırmışlar ve bütün müzik listelerini alt üst etmişlerdir. Bu ilk videonun sosyal medyanın mekânsızlık olgusu için açılım yaptığı ve dikkat çektiği söylenebilir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da övgüyle bahsedilen ilahi, Külliye'deki Ramazan etkinliklerinde seslendirilmiş ve Ramazan fenomeni olarak nitelendirilmiştir. Özellikle Celal Karatüre'nin def çalarak söylediği performanslar çocuklar dahil her yaştaki insanın katıldığı bir sosyal medya akımına dönüşmesini artırmıştır.

İlahinin popüler olması sonrasında televizyon ve internet kanallarında haftalık kültürel ve siyasi analiz programlarında en çok konuşulup tartışılan konuların başında yer almıştır. Farklı programlarda farklı siyasi görüşe sahip konuşmacılar tarafından değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerde kişisel yorumları, videoyu ilk izlediklerinde edindikleri olumlu ya da olumsuz izlenimleri de ayrıntılı olarak paylaşmalarının, henüz izlememiş olan kesimde de merak uyandırarak izlenmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Eğitimciler, ilahinin ritmik yapısının çocukların ezber sürecini kolaylaştırdığının belirtmektedirler. Aileler ise eserin manevi değerleri yalın bir dille anlatmasını olumlu bulmaktadır.

İlahinin çocuk seyirci kitlesi için özel versiyonunun düzenlenmesi (çikolog internet adresi) ve bu sitede 10 milyonun üzerinde izlenme sayısı olması, okullarda teneffüs zilinin bu ilahi olması popüler kültürün içerisinde doğal yerini hemen aldığını gösteren işaretlerdir. Toplumun mizah anlayışının neticesi olarak başka konulardan bahsedilen bir ortamda arada bu ilahiyle bir giriş yapıldığı da göz önüne alındığında ilahinin insanlar tarafından içselleştirildiğinin bir delili olabilir.

Finansman/ Grant Support
Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest
Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.
Açık Erişim Lisansı/ Open Access License
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adorno, T. W. (2010), *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi,* (Çev.: N. Ülner), İstanbul: İletişim Yayınları

Akkuş, Ü. (2007) Müziğin İnsan Sağlığı Üzerindeki Yeri Ve Önemi, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.* 1, 98-103.

Arıkan, Rauf. 2017. Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Barthes, R. (2016). Göstergebilimsel Serüven, (çev: Mehmet-Sema Rifat.) İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Büyüköztürk, Şener, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel. 2013.

Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Demirel, D. D. (2021). Philip Glass'ınminimalismi ve metamorfozları (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Fahida, S. (2021). Roland Barthes' Semiotics Analysis On The Film "NantiKitaCeritaHariIni" (Nkcthı) ByAnggaDwimasSasongko. Cinematology: JournalAnthology Of Film AndTelevisionStudies.

Güleryüz, R., (2018). Minimalist Müziğin Elektronik Müzik Üzerine Etkisi, *Kent Akademisi*, 11 (33), s. (154-162)

Hodge, Bob. (2020). Knowledge, Complexity, Power: SocialSemiotics As Metadiscipline. Linguistic Frontiers, 3(2), 21–33.

Horkheımer, M., Adorno, T. (1995) Aydınlanmanın Diyalektiği, Çev. Oğuz Özügül, C. 1, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995.

Huntington, Samuel P. (2001). "Medeniyetler Çatışması mı?", Medeniyetlerin Çatışması, Der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, s. 22-49.

Lagopoulos, A. (2016). A Meta-TheoreticalApproachToTheHistoryAndTheory Of Semiotics. Semiotica, 2016, 1 - 42.

Nederveen, P. J., (2004) , *GlobalizationandCulture, RowmanandLittlefield*, Lanham, Maryland.

Nöth, W. (2001). Handbook Of Semiotics. Semiotica, 2000, 1 - 2.

Nurfahresi, C. A., Prastiwi, Y. (2025), Roland Barthes' SemioticTheory: ThePotrayal of Femininity in the Film Aladdin (2019), *J of MultidisciplinaryResearchand Development*, Cilt (7), s. (1672-1681)

Pamungkas, B., Patria, T., &Asadulloh, H. (2024). AnalısısFılmNgerı-NgerıSedap: PendekatanMetode Roland Barthes. Mediakom: Jurnal IlmiahKomunikasi.

Putri, A., Inayah, A., & , W. (2023). A SemıotıcAnalysıs Of AladdınMovıeByUsıng Roland Barthes Theory. Lunar.

Rudy, R. (2024). ReadıngSıgnsInFılms Through Barthes' Semıotıcs. Jolalı: Journal Of Language And Literature. 2(1):5-11

Sarıgül, A. (2022). Bağımlılık ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Editörler: S. Özyurt veY. Söylemez), Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları (s.171-180). Fenomen Yayıncılık.

Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri. (*Çev. Berke Vardar), İstanbul.

Şahin, İ. (2008). Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik, *AÜİFD*, sayı 2, s.(269-285).

TDK (2026). *Güncel Türkçe Sözlük*, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 10.03.2026)

Turner, Victor (1974), *Dramas, Fields, andMetaphorsSymbolic Action in Human Society*, New York: Cornell UniversityPress.

https://www.youtube.com/GönüldenGönüleİlahiler (Erişim Tarihi: 21.03.2026)

https://www.youtube.com/çikolog (Erişim Tarihi: 21.03.2026)